

DAGBOEK 1943-1945

JAN DEREMAUX

Kgf. 107353

Bewerkt door E. van der Most

Inhoudsopgave

1.	Voorwoord.....	3
2.	Familie gegevens	5
3.	Mei 1940 en eerste maal krijgsgevangen	9
4.	Martinus Johannes Maria (Tini) Deremaux.....	11
5.	Oproeping en tweede maal krijgsgevangen.....	15
6.	Stalag XI-a Altengrabow.....	31
7.	Stalag IV-b Mühlberg.....	63
8.	Arbeitskommando MDSW in Gröditz Lager 1001	109
9.	Arbeitskommando Heidenau Lager 1112	261
10.	Arbeitskommando Pirna Lager 1243	478
11.	De reis naar Nederland	552
12.	Terug naar Heidenau	576
13.	Register van krijgsgevangenen	579
14.	Namenregister.....	583

Foto omslag: Jan Deremaux in Heidenau (foto collectie Langhenkel)

1. Voorwoord

Het dagboek en de collectie brieven

Het oorspronkelijke Nederlandstalige verslag is gebaseerd op aantekeningen op losse blaadjes die Jan Deremaux gedurende zijn krijgsgevangenschap heeft gemaakt (zie vrijdag 18 juni 1943: *Vooropgesteld zij, dat het altijd mijn plan is geweest om notities te maken over mijn verblijf in Duitsland. Daarvoor heb ik een aantal vellen dun papier en enkele potloden meegenomen. Vanaf de eerste dag heb ik korte aantekeningen gemaakt met het voornemen die later (ooit) uit te werken.*

De aantekeningen heeft Jan Deremaux zelf in de periode van februari tot april 1945, tijdens zijn verblijf in Pirna, uitgewerkt tot een dagboek (zie dinsdag 27 februari 1945: *Om 18.00 uur komen we aan bij onze barak en ik begin gelijk met het herschrijven van het dagboek in de cahiers.*

Er is dus geen sprake geweest van een dagelijks bijgehouden dagboek, wel van dagelijkse aantekeningen. Dit is van belang om te weten, omdat bij de uitwerking vanaf februari 1945 en bij het uittypen in 1970 het dagboek soms is aangevuld met de kennis van dat moment. Dit blijkt bijvoorbeeld wanneer tijdens de verjaardag van Prins Bernhard in 1943 wordt gesteld dat hij "opperbevelhebber van het Nederlandse leger" was, hetgeen hij pas in 1945 zou worden.

Van het Nederlandstalige dagboek zijn in 1970 twee uitgetypte exemplaren (één op doorslagpapier) gemaakt, waarvan er zich één bevindt bij de familie Deremaux. Het tweede exemplaar is volgens mededeling (d.d. 13-7-2022) van Charles Deremaux aan de bewerker, ter beschikking gesteld aan de voormalige stichting "Leven Achter Prikkeldraad 1940-1945", ten behoeve van een tentoonstelling over dwangarbeid.

Van het in februari tot april 1945 uitgeschreven Nederlandstalige dagboek is een gedeelte dat betrekking heeft op het verblijf in Heidenau door Charles Deremaux in de periode tussen 2015 en 2018 vertaald in het Engels. Dit is de versie waarnaar door de Heer Dietmar Diener van het archief in Heidenau in krantenartikeltjes uit 2015, 2018 en 2019 is gerefereerd (zie www.saechsische.de) en dit is tevens de versie die door het archief in Heidenau met behulp van gymnasiasten en leraren in Heidenau is vertaald in het Duits. Deze Duitse versie is ook in boekvorm uitgebracht. Het is tevens deze Engelstalige versie die via de medewerkers van AKuBiZ e.V. in Pirna, aan de huidige bewerker ter beschikking werd gesteld met het verzoek om het dagboek opnieuw te bewerken. Nadat de bewerker contact heeft gelegd met de familie Deremaux is ook de oorspronkelijke, in 1970 uitgetypte, Nederlandstalige versie van het dagboek aan de bewerker ter beschikking gesteld, ten einde de beschrijvingen over het verblijf in **Altengrabow**, **Mühlberg** en **Gröditz** gedetailleerd te kunnen opnemen in de nieuwe bewerking en op die manier het dagboek compleet te maken.

In de voorliggende versie van het dagboek is ook de vrijwel complete correspondentie van en naar Jan Deremaux opgenomen. De briefwisseling is tegelijk met een exemplaar van het uitgetypte dagboek op zeker moment terechtgekomen bij de voormalige stichting "Leven Achter Prikkeldraad 1940-1945". Hier bevond zich blijkens een nieuwsbrief van deze stichting uit 2012 ook de correspondentie van de verzetsheld Martinus Johannes Maria (Tini) Deremaux (in de betreffende nieuwsbrief

abusievelijk als "Weremaux" aangeduid). Kopieën van deze correspondentie van Tini Deremaux zijn eveneens online te vinden in de collectie van de Oorlogs-Graven-Stichting (OGS) welke in beheer is bij het Nationaal Archief.

De stichting "leven achter prikkeldraad" met KvK-nummer 41053634, is op 20 juni 2017 ontbonden (uittreksel Kamer van Koophandel). De collectie brieven van Jan Deremaux is na het ontbinden van de stichting te koop aangeboden geweest. Johan van Hoppe heeft deze collectie aangekocht. Hij heeft deze collectie overgedragen aan het Nederlands Instituut voor Militaire Historie, collectie 371, inventarisnummer 89.

Het nu voor u liggende verslag is opgesteld aan de hand van het originele dagboek en de bewaard gebleven correspondentie. Verder is gebruik gemaakt van gegevens uit het Nationaal Archief (NA) collectie krijgsgevangenen 2.13.98 en het archief van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), collectie 1001.

De in het dagboek vermelde namen zijn gecontroleerd aan de hand van de database van Nederlandse krijgsgevangenen, zoals tussen 2006 en 2021 opgesteld door de bewerker. Deze data is gedeeltelijk online raadpleegbaar via www.krijgsgevangen.nl. De lijst met namen die zich achter in het dagboek bevond is vervangen door een meer nauwkeuriger lijst die is gebaseerd op de database van de bewerker.

Copyright

Het originele Nederlandstalige dagboek, de Engelstalige vertaling en de tekst van deze uitgave (inclusief de aangebrachte aanvullingen, verbeteringen en overige bewerkingen) zijn eigendom van de familie Deremaux.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en / of openbaar worden gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze (dus inclusief het uploaden naar websites!), zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de familie Deremaux of de bewerker.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van afbeeldingen te achterhalen. Zij die in dit verband niet konden worden benaderd, kunnen zich met de bewerker in verbinding stellen. Hoewel de grootst mogelijke zorg is besteed aan de samenstelling van dit boek, kan de bewerker geen aansprakelijkheid aanvaarden voor eventueel in deze uitgave voorkomende onjuistheden.

Dit boek is samengesteld op verzoek en in samenwerking met
AKuBiZ e.V.

Schössergasse 3,
01796 Pirna, Duitsland
tel: +49 (0)3501 - 5091303
kontakt@akubiz.de
<http://akubiz.de>
<http://twitter.com/akubiz>

E. van der Most,
Gouda 22 november 2022

2. Familie gegevens

Joannes Hendricus Petrus Maria (Jan of Johnny) Deremaux werd geboren op 27 oktober 1912 te Woensel en overleden in 1971. Hij was een zoon van Johannes Constant Deremaux (geboren op 23 oktober 1883 te Gestel), die op 18 januari 1910 te Woensel trouwde met Anna Antonia Könings (geboren op 1 augustus 1886 te Gennepe). Johannes Constant Deremaux noemde zichzelf vaak "Charles Dereumeux", omdat deze naam een Franse herkomst suggereerde, wat hem in de antiekhandel goed van pas kwam.

Het gezin Deremaux bestond uit:

- Henrica Joanna Petronella Antonia (**Riek**) (geboren op 12 december 1910 te Woensel, overleden in 2001) en in 1935 getrouwd met Johannes Jacobus Philippus Bom,
- Petronella Maria Martina (geboren op 6 december 1911 te Woensel en overleden 3 juni 1913),
- Joannes Hendricus Petrus Maria (**Jan / Johnny**) (geboren op 27 oktober 1912 te Woensel en overleden in 1997),
- Hendrikus Petrus Martinus Constant (**Henny**) Deremaux (geboren op 22 september 1913 te Eindhoven en overleden in 1998). Hij trouwde op 16 juli 1942 in Eindhoven met Antonia Helena Weijtens. Hij was een neef van Arnoldus (Noud) van der Grinten uit Eindhoven.
- Petronella Maria Martina Constantia (**Nell**) (geboren op 10 september 1914 te Eindhoven en overleden in 2000). Zij is in 1943 getrouwd met Piet Mieras.
- Maria Christina Anna Charlotte (**Mary**) (geboren op 15 oktober 1915 te Eindhoven en overleden in 2001),
- Martinus Johannes Maria (**Tini**) (geboren 7 mei 1917 te Eindhoven en vanwege verzetsactiviteiten gefusilleerd op 26 oktober 1942). Tini was verloofd met Truusje Bos.

VOLGN	GESLACHTSNAAM	VOORNAMEN (Voluit geschreven)	GESLACHT BETREKING TOT HET HOOFD VAN HET GEZIN	GEBOORTE- TIJD	GEBOORTE- PLAATS (Met aanwijzing der provincie of van het land)	BURGERLIJKE STAAT H. (getuwd) W. (wed.staat) S. (gescheiden) T. (ontb. na 3 j.)	Tijd. Verander. de en dag- inschr. teekening	Kerfgenootschap of vereniging met godsdienstig. doel	AANMERKINGEN
1	Deremaux	Johannes Constant	M	23-10-'03	Gestel	H		RK	
2									
3	Deremaux	Joannes Hendricus	M	27-10-'12	Woensel				GD N 28/6-43
4	"	Petronella Maria	V	10-9-'14	Eindhoven				
5	"	Martina Constantia	V	15-10-'15					
6	"	Maria Christina	V	7-5-'17					B.D. N 28/6-43
7	"	Martinus Johannes	M						

Gezinskaart Gemeente Den Haag (Gemeentearchief Den Haag)

Op 1 mei 1940 (zie brief van 1-5-1944) is Jan Deremaux getrouwd met Cornelia Maria Johanna (Corrie / Corriejet) van Zutphen (geboren op 31 mei 1914 te Den Haag).

Jan en Corrie Deremaux, 1 mei 1940
(collectie familie Deremaux)

Op 12 mei 1941 kregen zij een zoon Charles Joannes Antonius (Charl / Charlkje).
Op 28 december 1943 kregen zij een dochter Joanna Cornéli Martini (Joke).
Op 3 augustus 1951 werd een kindje dood geboren.

Zoon Charles Joannes Antonius (Charles) Deremaux trouwde in 1962 met Linda Maureen Watkins. Zij wonen in Engeland.

Lange Houtstraat 11 Den Haag rond 1943 (Beeldbank Den Haag)

In het begin van de jaren '40 werkte Jan Deremaux op het kantoor van het Rijksbureau voor IJzer en Staal, aan de Lange Houtstraat 11 te Den Haag. Het gezin van Jan Deremaux woonde tot aan het bombardement op het Bezuidenhout van 3 maart 1945 aan de Vlietstraat 18-I in Den Haag. Vanwege de schade aan de woning en het gevaar van eventuele verdere bombardementen verhuisde Corrie met de kinderen naar de Rijswijkseweg 429 in Den Haag.

De vader van Jan Deremaux, Johannes Constant Deremaux, had een meubelwerkplaats en handel in antiek aan het Noordeinde 176-180 in Den Haag. Hij woonde aan de Rijswijkseweg 429 in Den Haag.

Het restauratie atelier aan het Noordeinde 176 Den Haag, rechts in de achtergrond de foto van Martin (Tini) Dereaux (foto Willy Schurman, Beeldbank Den Haag)

Restauratieatelier "Charles Dereuxmaux" (foto Robert Scheers, beeldbank Den Haag)

3. Mei 1940 en eerste maal krijgsgevangen

In mei 1940 was Jan Deremaux als dienstplichtig soldaat ingedeeld bij de 3^e compagnie 1^e bataljon 2 Regiment Infanterie (3-1-2R.I.).

In het archief van het NIMH bevinden zich gevechtsverslagen die betrekking hebben op de inzet van 3-1-2R.I.¹⁾ Hierna volgt een gedeelte van een dergelijk verslag.

Vrijdag 10 mei 1940

Te circa 3.30 uur Duitse vliegtuigen boven Vught, waarop door het luchtdoelgeschut e zware mitrailleurs werd geschoten.

Te 5.30 alarm, waarna ontruimen van de kwartieren en rustkamer, het pakken van voertuigen en het afmarcheren naar de bataljons verzamelplaats. Afmars in bataljons verband over 's-Hertogenbosch en Hedel naar Alem, alwaar westelijk van de Maas een stelling werd ingenomen met het front oost. Hierbij werden geen gegevens vertrekt omtrent de vijand of de eigen partij. Na tot ongeveer 21.00 uur gewerkt te hebben aan de in te nemen stelling, werd opdracht ontvangen te verzamelen aan de kerk te Alem, waarna afmars naar Neerijnen, alwaar op zaterdag 11 mei te circa 03.00 uur werd aangekomen.

Zaterdag 11 mei 1940

Bij aankomst te Neerijnen circa 03.00 uur werd na een vluchtige verkenning gehouden door C.C. en S.C. een stelling ingenomen achter de Waal. Ook hier werd wederom de in te nemen stelling gegraven, terwijl ook hier geen gegevens omtrent vijand of eigen partij werden verstrekt.

Zondag 12 mei 1940

Om circa 02.30 uur alarm, waarbij de eerste mededeling omtrent de vijand. Deze mededeling luidde dat vijandelijke patrouilles de Waal gepasseerd waren. Deze mededeling bleek achteraf niet juist te zijn. In de loop van de dag kwam een van de militairen van de compagnie met het bericht dat er parachutisten gedaald waren in de onmiddellijke omgeving. Bij het voor een van de S.C. ingestelde onderzoek werd dit bericht als onwaar bevonden.

Maandag 13 mei 1940

De gehele dag doorgedaan met verbeteren van de ingenomen stelling, waarna om circa 17.00 uur het bevel om door te werken en tegelijk maatregelen te treffen nog die zelfde dag te kunnen vertrekken. Te 20.00 uur verzamelen in bataljons verband, waarna afmars naar Everdingen en van Everdingen terug naar Diefdijk, alwaar de compagnie te circa 05.00 uur op dinsdag 14 mei aankwam.

Dinsdag 14 mei 1940

Bij aankomst bij de Diefdijk kreeg de compagnie een vak toegewezen van ongeveer 1700 meter. Bij het bezetten van de stelling bleek een compagnie van 25 R.I. reeds in deze stelling aanwezig te zijn. Deze compagnie had de brug bezet aan de kw.

1 NIMH collectie 409 gevechtsverslagen en rapporten mei 1940, inv. 21.5.4 2e regiment infanterie, inv. 519019 gevechtsverslagen commandant 3e compagnie van het 1e bataljon van het 2e regiment infanterie.

Zaltbommel-Utrecht-Diefdijk. Hierbij in een sectie zuid van de brug en drie secties noord van de brug opgesteld.

Te circa 11.00 uur kwam een bataljon van 6 R.I. onder commando van kapitein Sierksema met de opdracht de Diefdijk te bezetten zuid van de hier voren bedoelde brug, terwijl de compagnie van 25 R.I. de door haar ingenomen opstelling verliet. Door deze gewijzigde toestand werd de rechts (dat is zuid) van de brug stelling genomen hebbende sectie verplaatst naar de brug, alwaar opnieuw een stelling werd ingericht. Te circa 14.00 uur werd opdracht ontvangen dat twee secties ter versterking moesten oprukken naar het fort Everdingen.

Te 15.00 opdracht dat ook de beide overblijvende secties -na door onderdelen van 42 R.I. te zijn afgelost- moesten oprukken naar het fort Everdingen.

Te circa 15.00 uur werden door de S.C. bij de brug op eigen initiatief, de schuifdeuren neergelaten en de weg afgesloten met de aldaar aanwezige asperges. Tijdens deze werkzaamheden werd door een luitenant van de Genie die toevallig daar passeerde voor het leggen van grondmijnen in het voorterrein te kennen gegeven, dat deze maatregel goed was, ofschoon deze officier niet wist wie opdracht daartoe moest geven of wie deze taak te vervullen had.

Te 19.00 uur werd de opstelling -na overdracht aan twee compagnieën van 42 R.I.- verlaten en gemarkeerd naar het fort Everdingen. Hierbij kwam het bevel om 21.00 uur verzameld te zijn bij het café ??

Tijdens de mars naar dit verzamelpunt kwam van het bataljon het bericht door middel van een sergeant per motorrijwiel, dat op last van de opperbevelhebber het gehele Nederlandse lager als krijgsgevangenen beschouwd moest worden.

Dit bericht werd met op elkaar geklemde tanden voor allen ontvangen.

De verslagenheid bij de eenvoudigste soldaat stond bij het ontvangen van dit bericht op ieders gelaat te lezen.

Tijdens de oorlogsdagen was:

C.C.: Res. Kapitein J.G. Kreling

C. 1^e sectie: S.M.I. Timmermans

C. 2^e sectie: Res. 2^e luitenant B. de Jonge

C. 3^e sectie: Cadet-Vaandrig H.H. Ludwig

C. 4^e sectie Sergeant-capitulant P. Balkenende.

Na de capitulatie zijn de Nederlandse militairen formeel aangemerkt als krijgsgevangenen. Een deel van de militairen in de rang van soldaat en onderofficier (en een klein aantal officieren) werd daadwerkelijk overgebracht naar krijgsgevangenenkampen in Duitsland, zoals Stalag II-a Neubrandenburg, Stalag II-d Stargard, Stalag III-a Luckenwalde, Stalag III-b Fürstenwalde en Stalag XI-a Altengrabow. Andere Nederlandse militairen trokken terug op hun kazernes of naar andere gebouwen zoals scholen en werden daar als krijgsgevangenen vastgehouden. Na enkele weken krijgsgevangenschap werden zij in juli 1940 vrijgelaten. De naar Duitsland vertrokken Nederlanders keerden toen weer terug naar Nederland.²⁾

2 Hoppe, Johan, Van der Most, Eric en Rossmesl, Erwin, "Verwegen Oorlogsjaren, Nederlandse militairen in Duitse krijgsgevangenschap, 1940-1945", Boom, 2021.

4. Martinus Johannes Maria (Tini) Deremaux

Tini, de jongere broer van Jan Deremaux, was al voor de oorlog anti-nazi. Na de capitulatie van Nederland sloot hij zich aan bij de in oktober 1940 opgerichte verzetsgroep "Leve de Koningin" (later "Nederland voor Oranje") waarvan de Heer Johannes Frans (Jan) le Griep de oprichter en leider was. De verzetsgroep hield zich onder meer bezig met het verzamelen van inlichtingen voor de geallieerden, smokkelen van wapens en het verspreiden van illegale pamfletten.

Een oom van Tini was eveneens aangesloten bij de verzetsgroep. Hij maakte voor de Duitsers afdrucken van strategische objecten, maar wist daarvan ook kopieën achterover te drukken. Die kopieën trachtte hij via Tini naar Engeland door te sturen.

Begin 1942 maakte de verzetsgroep plannen voor het opblazen van het huis van rijkscommissaris Seyss-Inquart en de garage van de Haagse Tram Maatschappij (HTM) in Scheveningen. De plannen werden verraden door de Nederlandse collaborateur Antonius (Anton) van der Waals.³⁾ Meerdere leden van de verzetsgroep, waaronder Tini Deremaux, werden daarop opgepakt. Tini werd op 13 mei 1942 gearresteerd. Tini Deremaux bleek bij zijn aanhouding te beschikken over fotokopieën van een vliegveld bij Eindhoven. Tini werd daarop overgebracht naar verschillende gevangenissen, waaronder het Oranje Hotel in Scheveningen (Block II-D, cel 736).

Op 17 (?) Juni 1942 stuurde vader Johannes Constant Deremaux de volgende brief naar Tini (slechts de eerste bladzijde is weergegeven):

*Lieve beste zoon Tini,
Je brief ontvangen en dank ervoor. We hopen van ganser harte dat je het goed naar de omstandigheden moge maken. Je vraagt mij over de werkplaats, daarvan te willen schrijven. Ja jongen, het is treurig alles. Het wil en kan niet vlotten, al werken wij nog zo hard voor den Heer Dijling Hansen uit Münster, je weet wel, die bondiging heeft, is weer hier geweest en is vreselijk kwaad. Ook denk ik omdat het werk niet klaar is. Ik kon het begrijpen. Tini, je weet net zo goed als ik wat wij aan de Heer Hansen en Damhoff hebben. Daarom spijt het mij zo voor hem evenals voor mij en jou, nu hij zo'n teleurstelling moet ondervinden. Ik zei er niets aan te kunnen doen, daar jij er niet was en jij van dat werk alles in handen had, hetgeen nog klaargemaakt moest worden. Mijn hoofd heb ik niet er bij, omdat ik teveel geleden heb en nog niet op streek ben en anderen kunnen dat werk niet om af te werken. Ik weet dus geen wat te doen. Jongen, jongen was jij maar hier. Hoe zou alles nou moeten gaan met het werk? Ik kan ze nu onmogelijk klaar krijgen, als ik maar alles wist, hoe ze in elkaar gemaakt zijn en hoe de kleuren moeten worden en de patine van de samenstelling. Van de stoffen weet ik niets af, ook niet de stoffen die er voor bedoeld waren en nog zo vele dingen. Waar is het beslag? en het sluitwerk? Je kan nu begrijpen en een beeld vormen hoe ik er mee tob.*

3 Nederlander Antonius v.d. Waals werd in 1947 door Duitsland uitgeleverd aan Nederland. Na een langdurige rechtszaak werd hij schuldig bevonden aan de dood van ten minste 83 Nederlandse verzetsstrijders en werd hem de doodstraf opgelegd. Van der Waals werd -ondanks gratie verzoeken- op 26 januari 1950 geëxecuteerd op de Waalsdorpervlakte.

Was het een gewone cliënt, och dan zou het nog gaan, maar omreden het zo'n edel mens is, de Heer Hansen. Wat heeft hij niet steeds voor ons gedaan, door ons met zijn financiële goedheid te helpen in zaken. Hoeveel klanten heeft hij niet aangebracht? Hoeveel restauraties van antieke kasten van Duitse families die hier wonen, dat weet je zelf ook. De secretaire voor Meneer .. hebben we moeten verzenden, die is naar Berlijn gaan.⁴⁾

Lieve Beste Tini,

Kort nadat de brief aan je klaar was, kwamen er diverse reparaties binnen, onder andere van Dr. Dietz. Ik heb met Dr. Dietz voor wie wij verleden jaar de notenhouten barokkast gerestaureerd hebben, over jouw arrestatie gesproken en hij heeft zich met de Sicherheits Dienst in verbinding gesteld. Hij schijnt te weten waarvan je beschuldigd wordt, mag er echter niet over spreken. Hij is Duits officier en Rechtsanwalt en wil, wanneer er een aanklacht tegen jou uitgesproken wordt, door informatie bij het gerechtshof vaststellen of hij jouw verdediging op zich kan nemen. Hij doet dit slechts terwille van mij en gratis. Het zou voor mij een grote geruststelling zijn. Stel s.v.p. de Duitse autoriteiten die de onderzoeking leiden hiervan op de hoogte. Zijn telefoonnummer is 115892. Zorg er dus zo veel mogelijk voor, ik ga nu maar weer gauw werken, zo goed en kwaad als het gaat.

[Een deel van de brief is afgescheurd] vele lieve groeten van ons allemaal, ... gauw. Daaagg jongen, daaag zoon, mijn Tini, ja vader.⁵⁾

Uit deze brieven blijkt dat de werkplaats in 1942 voor een deel draaide op opdrachten van verschillende (hooggeplaatste) Duitsers. Vader Deremaux trachtte via deze Duitsers zijn zoon Tini weer vrij te krijgen. Dat mislukte echter doordat Tini was opgepakt met belastende stukken en er daardoor geen rechtszaak kwam.

Op onbekende datum in 1942 stuurde Truusje Bos, de verloofde van Martin (Tini) Deremaux de volgende brief naar Tini.

Liefste Tini,

Je brief ontvangen, waar ik erg blij mee was. Ik denk veel aan je, maar zet mij er goed doorheen, even als jij doet. Je vroeg me veel naar je huis te gaan. Op dit punt kan ik je geruststellen. Reeds vanaf de eerste dag ben ik bij je thuis. Ik slaap bij Mary en we hebben zodoende veel steun aan elkaar. Vader vindt het ook erg prettig. Dus je ziet jongen, dat je je over mij niet bezorgd hoeft te maken en ik houd nu nog veel meer van je. Ook ik voel nu wel wat ik mis, doch wacht de dag af dat je weer bij me bent. Thuis is ook alles goed. Alleen onze Jan is naar Duitsland vertrokken. Er zat niets anders voor hem op. Ook van vader en moeder en zusjes de hartelijke groeten. Ik hoop verder ook voor jou, jongenlief, dat je het goed maakt. Wees verstandig en houd moed.

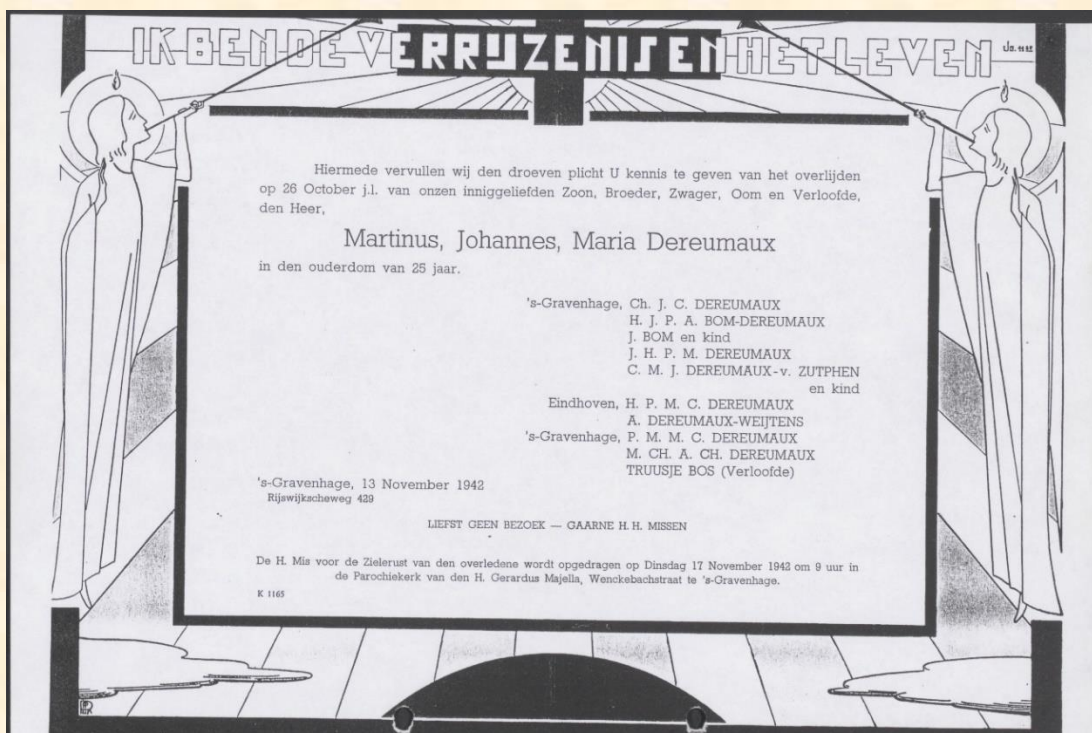
4 Nationaal Archief collectie 2.19.255.01 inv.33491A afbeelding 0065.

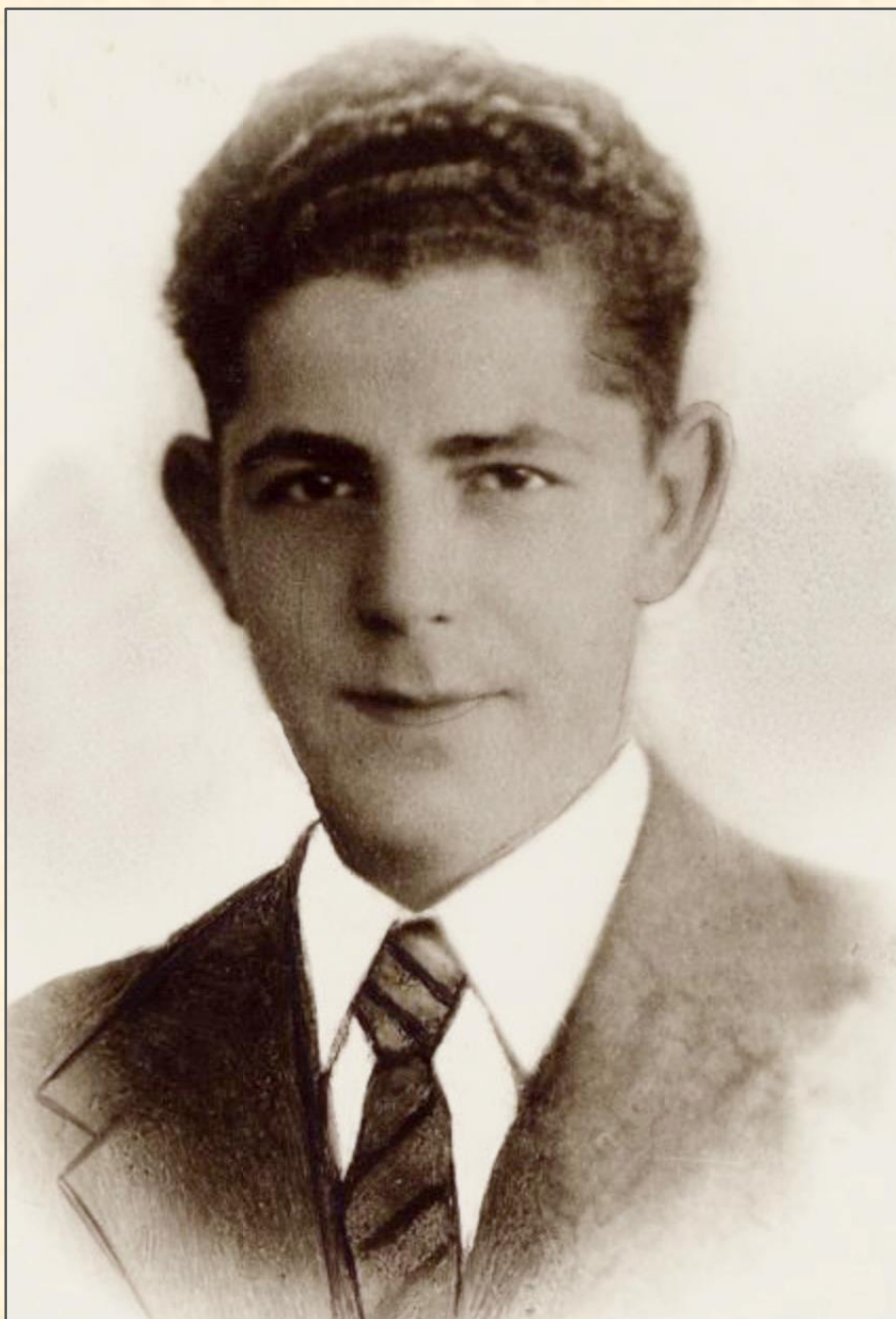
5 Nationaal Archief collectie 2.19.255.01 inv.33491A afbeelding 0067.

Ik zou je nog wel meer kunnen vertellen, maar we schrijven allemaal iets naar je zodat je van alles op de hoogte wordt gehouden. Ik wens je nogmaals het aller, aller beste en hoop op een spoedig weerzien. In gedachten een innige omhelzing en heel veel liefst van je steeds nog meer liefhebbende Truus. P.S. ik heb de groeten overgebracht aan alle kennissen.⁶⁾

Op 19 juli 1942 werd Tini overgebracht naar het Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort (PDA), waar hij werd ondergebracht in Block III als gevangene nummer 874. Door de mensonterende behandeling viel hij 25 kilo af.

Twee maanden later hoorde hij, samen met vijf anderen uit de verzetsgroep, in Amsterdam door het Feldgericht Luftgau Holland de doodstraf tegen zich eisen, onder andere wegens illegaal wapenbezit. Kans op gratie was vrijwel uitgesloten. Na het proces keert hij terug naar Amersfoort, om op 24 oktober 1942 overgeplaatst te worden naar de Kriegs-Wehrmacht-Gefängnis aan de Gansstraat 164 in Utrecht. Vijf leden van de verzetsgroep; Tini Deremaux, Bart de Roo, Hendrik Kop, Bertus Marinus Kley en Jan le Griep werden twee dagen later, op 26 oktober 1942, per vrachtwagen naar het Fort bij Rijnauwen in Bunnik gereden, waar zij in de middag werden gefusilleerd. Van de zes veroordeelden werd Gerrit J. Bakker op 22 december 1944 in Mauthausen vermoord. Van de oorspronkelijke twintig man uit de Haagse organisatie "Nederland voor Oranje" zijn er door toedoen van der Waals elf vermoord. Zeven leden keerden na jarenlange gruwelijke straf naar Holland terug.

Martinus Johannes Maria (Tini) Deremaux (Nationaal Archief, toegang 2.19.136, inv. 1)

5. Voor de tweede maal in krijgsgevangenschap

In de periode van 1940 tot begin 1942 lukte het Duitsland nog met propaganda en met hulp van collaborerende ambtenaren op lokale arbeidsbureaus en bij gemeenten om uit heel Europa arbeiders aan te trekken. Deze civiele arbeiders werden tewerkgesteld in het kader van de Arbeitseinsatz.

Ondanks het ogenschijnlijk hoge aantal mannen en vrouwen dat zich aanmeldde (alleen uit Nederland zouden er gedurende de hele oorlog ongeveer 600.000 arbeiders via de Arbeitseinsatz tewerkgesteld worden), kon niet worden voldoen aan de alsmaar stijgende Duitse behoefte aan werkkrachten. Deels werd dit veroorzaakt door de al maar groeiende aantallen Duitse arbeidskrachten die naar het front werden gestuurd. Anderzijds waren er steeds meer tewerkgestelden die ziek waren of zich vanwege de bar slechte arbeidsomstandigheden via allerlei wegen aan de Arbeitseinsatz onttrokken.

Om in de bezette gebieden effectief meer arbeidskrachten te ronselen, wees Berlijn in maart 1942 Obergruppenführer F. Sauckel aan als Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz. In april 1943 beklagde Sauckel zich bij het OKW over het achterblijven van het aantal tewerkgestelde Nederlandse arbeidskrachten.

De Duitse economische en militaire doelen konden op deze manier niet worden gerealiseerd. Hij legde de schuld hiervoor bij het Auswärtige Amt (Buitenlandse Zaken) en het OKW. Toen ook zelfs grootschalige uitkamdacties zoals de Holland- of Sauckel-Aktionen, niet de verwachte aantallen arbeiders opleverden, kwam in het voorjaar van 1943 bij Sauckel de voormalige Nederlandse krijgsmacht in het vizier.

Hiermee werd gehoopt dat circa 300.000 Nederlandse militairen in de rang lager dan officier tewerkgesteld konden worden in Duitsland.

Mede onder druk van Sauckel gaf de chef van het OKW, Generalfeldmarschall W. Keitel, op 23 maart 1943 de opdracht aan de Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden om de gehele voormalige Nederlandse weermacht op te pakken en in krijgsgevangenschap af te voeren.⁷⁾

Via advertenties in de landelijke kranten werden per legeronderdeel de militairen opgeroepen om zich te melden. Als dienstplichtig soldaat bij 2 R.I. diende Jan Deremaux zich op 7 juni 1943 te melden in het Wehrmachtslager te Amersfoort.

⁷ Hoppe, Johan, Van der Most, Eric en Rossmesl, Erwin, "Verwegen Oorlogsjaren, Nederlandse militairen in Duitse krijgsgevangenschap, 1940-1945", Boom, 2021.

Terugvoering in Krijgsgevangenschap

2e, 3e, 9e en 11e regiment infanterie

Bekendmaking

Op grond van de op 29 April 1943 in de dagbladers gepubliceerde bekendmaking van den Wehrmachtbefehlshaber in den Nederlanden betreffende terugvoering in krijgsgevangenschap van de voormalige Nederlandsche Weermacht, worden bij deze voor aanmelding opgeroepen:

het dienstplichtig en reservepersoneel onder den rang van officier van de volgende regimenten en alle in de jaren 1939 en 1940 uit deze regimenten voortgekomen oorlogsonderdeelen, voor zoover dit personeel in Mei 1940 in werkelijken dienst was. Bedoeld personeel moet zich melden, telkens tusschen 8 en 12 uur:

in het „Wehrmachtlager” te Amersfoort, Zonnebloemstraat:

1. het personeel van het 2e regiment infanterie en zijn oorlogsonderdeelen:

degenen die geboren zijn in de jaren 1924 tot en met 1915 op 7 Juni 1943;

degenen, die geboren zijn in de jaren 1914 tot en met 1904 op 8 Juni 1943;

2. het personeel van het 3e regiment infanterie en zijn oorlogsonderdeelen:

degenen die geboren zijn in de jaren 1924 tot en met 1915 op 10 Juni 1943;

degenen, die geboren zijn in de jaren 1914 tot en met 1904 op 11 Juni 1943.

In de Frieslandkazerne te Assen:

3. het personeel van het 9e regiment infanterie en zijn oorlogsonderdeelen:

degenen die geboren zijn in de jaren 1924 tot en met 1915 op 7 Juni 1943;

degenen, die geboren zijn in de jaren 1914 tot en met 1904 op 8 Juni 1943;

4. het personeel van het 11e regiment infanterie en zijn oorlogsonderdeelen:

degenen die geboren zijn in de jaren 1924 tot en met 1915 op 10 Juni 1943;

degenen, die geboren zijn in de jaren 1914 tot en met 1904 op 11 Juni 1943.

Bij de aanmelding moeten worden overgelegd het persoonsbewijs, de distributiestamkaart en, voor zoover mogelijk, militaire identiteitspapieren.

Degenen, waaronder ook begrepen de in Duitschland werkende „grensgangers”, voor wie een „Bescheinigung” (verklaring van onmisbaarheid) afgegeven is, moeten dit bewijs bij hun werkgever of bij de instantie, die hun belangen behartigt, opvragen en bij de aanmelding toonen. Na de melding moet de „Bescheinigung” zoo spoedig mogelijk weder aan den werkgever resp. de instantie, die de belangen behartigt, worden teruggegeven. De werkgevers zijn verplicht degenen, die zich moet melden, daarvoor in de gelegenheid te stellen en hun het loon (salaris) gedurende den verzuimden tijd uit te betalen.

De Nederlandsche Spoorwegen verliezen aan alle voor de aanmelding opgeroepen personen vrij vervoer derde klas. Degenen, die tot aanmelding verplicht zijn, moeten zich hiervoor vervoegen aan de loketten, c.q. bij den stationschef, van het station van vertrek.

K l e e d i n g. Voor zooveel mogelijk uniform, anders burgerkleding. Dringend wordt aangeraden daagsche en Zondagsche kleeven, wollen dekens, ondergoed en extra schoeisel, alsmede kookgerei en lepel mede te brengen. De gezamenlijke bagage mag niet meer bedragen dan twee normale handkoffers.

Van aanmelding zijn vrijgesteld personen, die zich op 25 Mei 1943 voor den „Arbeitsinsatz” in Duitschland of in de door de Deutsche Weermacht bezette gebieden buiten Nederland bevinden.

Wie geen gevolg geeft aan de oproeping van den Wehrmachtbefehlshaber in den Nederlanden, of zich op andere wijze aan de terugvoering in krijgsgevangenschap tracht te onttrekken, moet rekenen op de strengste maatregelen. Dit geldt ook voor personen, die de betrokkenen bij dergelijke pogingen steunen.

Terugvoering 2 R.I. (meerdere dagbladen mei 1943)

Uiteindelijk zouden er naar aanleiding van deze terugvoeractie circa 8.300 Nederlandse militairen in de rang lager dan officier, daadwerkelijk in Duitse krijgsgevangenschap afgevoerd worden.

Het grootste deel van de opgeroepen militairen wist zich echter aan de terugvoering te onttrekken door het verkrijgen van een zogenaamde „Blauer Ausweis”, een document waaruit bleek dat de betreffende persoon onmisbaar was voor het bedrijf waar hij werkte, of vanwege familieomstandigheden niet gemist kon worden.

Een aanzienlijk kleiner deel van de militairen wist onder te duiken. Dat niet een veel groter aantal militairen ondergedoken is, was te wijten aan de eventueel op te leggen represaille maatregelen van de Duitsers, de onbekendheid met de mogelijkheden en adressen waar men kon onderduiken en omdat voor het onderduiken veelal een behoorlijk grote som geld betaald moest worden.

Veel Nederlanders bleken aan onderduikers een creatief verdienmodel te hebben gevonden waarmee ze zichzelf -weliswaar tegen behoorlijke risico's wanneer het door de Duitsers werd ontdekt- van extra voedingsbonnen en eten konden voorzien.⁸⁾

Dinsdag 8 juni 1943

Toch enigszins nerveus om hetgeen deze dag brengen zal, staan we tegen 07.00 uur op. Weliswaar waren we al veel eerder wakker. Hebben het laatste halfuur zwijgend - me de armen om elkaars schouders geslagen- doorgebracht. Wat valt er immers te zeggen? Allerhande gedachten spelen door ons heen...

Ik was en scheer me en pak daarna het laatste restje in van de mee te nemen spullen. Alhoewel ik totaal geen trek heb eet ik een kleinigheid en knuffel onderwijl de kleine boy, hij heeft -gelukkig maar- van het hele gebeuren geen weet!

Als het tijd wordt om te vertrekken neem ik hartelijk afscheid van Mams en Charles met de hoop dat ik hen gauw en in gezondheid ma terugzien. Vervolgens zeg ik ook de families Bos, Pellekorn en Harinck goedendag, elkaar het beste wensend!

Onderwijl is zus Nel gekomen, zij wil mee naar de trein. Omstreeks 08.30 uur ga ik, vergezeld van Corrie en Nel, op weg naar het station. De grote koffer gaat op de bagagedrager van Nel's fiets, dat ding is me te zwaar en met zijn tweeën dragen weer te lastig. Het bundeltje met de twee dekens hangt om mijn nek.

In feite ben ik er op tegen dat Corrie me tot de trein wegbrengt. Maar ja, Corrie blijft op haar standpunt staan. Wel zeg ik haar dat zij bij het vertrek niet moet gaan grienen, dan moet ik dat ook! Ik zeg haar dat ik er dan uit kom om haar een tik te geven! Immers, zo zeg ik erbij, wie weet ben ik vanavond al weer thuis! Het is met collega Dick van de Berg toch ook zo gegaan? Corrie verzekert me dat ze flink zal zijn en ik weet dat zij dat meent.

Onderweg druk met elkaar pratend, zijn we vrij gauw aan het Staatsspoorstation en treffen daar Mary en Truus. Zeer lief en attent! Aan een speciale tafel in de hal moet ik mijn vervoerbewijs halen. Met het schrijven van kantoor én de wetenschap dat een collega daarop is teruggekomen, voel ik me helemaal niet in een mineurstemming! Echter, indien het zo zou zijn dan zal ik dat aan de anderen toch zeker niet laten merken. Omdat je het echter nooit zeker weet.... Voor alle zekerheid neem ik enkele noodzakelijke spullen mee. Korte tijd later arriveert -zoals afgesproken- Joop de Lange. Hij wordt vergezeld van zijn Vader, zuster en zwager, alsmede enkel collega's van zijn kantoor. Cor, zijn vrouw, vond het beter om thuis afscheid te nemen, wat nog niet zo gek is. Vanwege het feit dat elke jongen wordt weggebracht door hetzij zijn ouders, echtgenote en kinderen, verloofde, broers, zusters, enz, is het op het perron tamelijk druk. Tussen al die lieden ontdek ik dan de Heren Lörx en v.d. Steen van Rijksijzer. Hun aanwezigheid hier stel ik bijzonder op prijs. Een blijk van medeleven.... We hebben het dan wel even druk met het aan elkaar voorstellen en het heen en weer praten. Tussen dat alles door dient zich ook nog een oud strijdmakker aan, namelijk Fons Veltmeijer⁹⁾, net als Joop en ik van het tweede Regiment Infanterie. We kennen elkaar vanuit de mobilisatie. Al met al, op zeker moment wordt het dan tijd om elkaar goedendag te zeggen. Ik neem erg emotioneel afscheid van Corrie, wens haar voor de laatste keer veel sterkte, zeg haar

8 Zie bijvoorbeeld het dagboek van soldaat Herman Kroonenberg dat zich bevindt in de collectie van het Joods Historisch Museum te Amsterdam, object D005866.

9 Bedoeld is soldaat 2 R.I. Alfons Aloysius (Fons) Veltmeijer kgf 107351. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Koningin Emmalaan 57 in Den Haag

nogmaals dat zij zich om mij geen zorgen behoeft te maken. Als soldaat ben ik wel het een en ander gewend!! Evenzo neem ik hartelijk afscheid van Nel, Mary en Truusje, de beide collega's van kantoor en verdere kennissen. Wij geven hen de verzekering dat wij gedrieën alles zullen doen om de komende tijd zo aangenaam mogelijk te doen verlopen, dat wij alles gezamenlijk zullen delen en dat we elkaar zullen opbeuren in dagen van neerslachtigheid en dergelijk! Voor de achterblijvende vrouwen van Joop en mij moet het een troost zijn te weten dat vooral wij een stevig houvast aan elkaar zullen hebben. Zij weten nu dat wij niet alleen zijn. We zoeken dan een plaats in de overvolle trein en vinden die op het voorbalkon. Daar is het tenminste rustig. De dieseltrein vertrekt om 09.10 uur. Uit de coupéramen wuiven de jongens -met of zonder zakdoek- naar de achterblijvenden op het perron. Van een kant gezien is het gelukkig dat wij gauw uit het zicht zijn. Doordat nog veel familieleden meereizen, zijn in de wagons alle plaatsen bezet. Ook in de gangpaden staan veel stelletjes dicht tegen elkaar gedrukt. Verschillende knapen die alleen reizen, staren stil voor zich uit. In de trein maken we kennis met enkele jongens van 2 R.I. Joop en ik hebben hen echter in Venlo nooit meegemaakt en ook niet in de dagen van de mobilisatie. We praten over van alles en nog wat en steken -ter verbroedering zeggen we- een sigaret op. Zo worden onze gedachten meteen afgewend van hen, die wij zojuist moesten verlaten. Toch houdt iedereen zijn eigen gedachten... Bij de paar stations die we aandoen stappen weer nieuwe jongens in met hun aanhang en dan zijn alle gangpaden volledig bezet.

Onze vriend Fons is een smal persoon met een spichtig gezicht, waarvan -om zo te zien- de gein afstraalt. Hij blijkt ook een geinponem te zijn, want hij komt met een flesje ouwe klare te voorschijn en dat gaat dan ons kringetje rond. Daarna toont hij ons een koffertje waarin allerhande schmink spullen zitten; neuzen, pruiken en zo meer. Zo te zien neemt hij het hele gebeuren erg luchtig op. Zijn houding is voor mij in ieder geval een hele opkikker. Ik ben er dan zelf ook tamelijk rustig door.

Het slot van Fons zijn tweede koffer is stuk en het prutsen eraan vergt nogal veel tijd. Zo zijn we al te Utrecht, terwijl Fons denkt dat we in Gouda zijn aangeland. De klok wijst hier 10.10 uur aan. Hier moeten we overstappen. De trein die dan even later binnenkomt is dermate vol dat wij met veel anderen besluiten om op de volgende te wachten. Die zal circa 15 minuten later voorrijden.

Er wordt dan te 10.35 uur vertrokken. In deze trein is plaats genoeg en we kunnen breeduit zitten. We treffen er nog collega Kerpel, van de herhalingsoefeningen te Venlo in 1938. Gezellig met elkaar babbelend en rokend, arriveren we in Amersfoort eer we daar erg in hebben. Te 11.05 uur stappen we daar uit en dan blijkt eerst hoeveel lieden zich gaan melden. Terwijl wij het perron afgaan, komen er al knapen terug die huiswaarts keren. Zij hebben een "Ausweis" voor hen is alles voorbij!! Sjouwend met de bagage dalen we de stations trappen af en komen dan op straat. Daar worden we opgewacht door de inwoners. Tegen een ruime vergoeding, ik hoor een prijs noemen van F 5,-, willen ze onze bagage naar het kamp vervoeren. Ook kinderen, van 8 tot 16 jaar, zwermen om iets te verdienen om ons heen. Zij hebben alle mogelijke vehikels, waaronder kinder- en wandelwagens, een enkeling is er met zijn zeepkist op wielen! Sommige ouderen hebben paard en wagen, handkarren, bak- en gewone fietsen en ander rijdend materiaal. Met een klein stel wachten wij de drukte even af en gooien dan later de bagage op een bakfiets om die naar de aanmeldingsplaats in de Zonnebloemstraat te laten vervoeren.

Wehrmachtlager Zonnebloemstraat Amersfoort, barakkenkamp
(Archief Eemland, Fotonummer 14825, vervaardiger Leo Breijer)

Wehrmachtlager Zonnebloemstraat Amersfoort, militairen wachten in een rij
(Archief Eemland, Fotonummer 14827, vervaardiger Leo Breijer)

Het Wehrmachtlager bevond zich in 1943 aan de toenmalige Zonnebloemstraat in Amersfoort. De plek is tegenwoordig te lokaliseren ter plaatse van de speeltuin van Speeltuinvereniging "Het Soesterkwartier", aan de Noordewierweg 271 te Amersfoort.

Wij wandelen in groepjes daarheen. Alles bij elkaar een flinke stoet, al die knapen met hun aanhang. Het Wehrmachtslager is gemakkelijk te vinden. Niet alleen staat het overal met borden aangegeven, ook de inwoners en de kinderen die om ons heen zwermen maken het vinden gemakkelijk.

Het is tamelijk warm weer en derhalve doen we het rustig aan. Ginds sluiten ze toch niet vóór we allemaal binnen zijn en "geholpen"....

Is het een flinke stoet die náár het kamp gaat, een bijna even grote optocht komt vanáf dat kamp. Het zijn de mannen die reeds door de "molen" zijn geweest en nu naar huis mogen. Geluksvogels!

Onze bakfiets krijg panne en wij gaan nu zonder onze bagage verder. De koffers en dergelijke komen wel.....

Van tijd tot tijd ontmoeten we bekende jongens waarmee we in Uden hebben gelegen tijdens de mobilisatie 1939-1940. Het zijn voor het merendeel landbouwers ofwel zij werken bij Philips. Zo lopen we, vlak bij het kamp gekomen, Piet Giesbers en Huug van Dooremalen tegen het lijf. Piet is een goede bekende vanuit Uden en een voetbalvriend van broer Henny. Hij speelt bij E.V.V.. Ome Huug werkte met Joop en mij daar op het compagniesbureau. Zij gaan huiswaarts en nu vraag ik hen de groeten over te brengen aan Henny en verdere familie in Eindhoven. Zij maken ons uit voor dwazen omdat we zonder Ausweis ons gaan melden. Zij hebben gemakkelijk praten met Philips achter zich. Wat zouden zij in ons geval gedaan hebben?? Tegen 11.30 uur bereiken we het hek bij het kamp. De burgers worden door een wachtpost tegengehouden. Hier wordt voor het laatst afscheid genomen. Wij gaan door het hek naar binnen..... Daar wachten we een tijdje op onze bagage die maar niet wil komen en gaan dan een eind terug tot aan het hotel. Daar staat ons "pakpaard" het mag echter niet verder van de *Grüne Polizei* dan de afzetting. Tegen betaling van F 1,= de man worden we weer eigenaar van de koffers, dozen, en dergelijke en moeten nu wel zelf alles meezeulen.... Door dat lamme gedoe met die bakfiets komen we helemaal achteraan te staan in de toch al zo lange rij. Maar even later komt daar verandering in. Er zijn nog "liefhebbers-laatkomers" en dan zijn we in de rug gedekt.

Het weer is prima, al dreigen er mee en dan regenwolken. Gelukkig blijft het de verdere dag droog. Omstreeks 13.00 uur gaan de Duitsers eten, wij moeten dan ongeveer vijf kwartier wachten. Dat wachten op straat, in die warme zon, is ook niet alles. Gezeten op de koffers in een warm zonnetje, verloopt de tijd met praten, eten, roken en een babbeltje maken met de bevolking. Dat laatste is vanwege de wachtposten niet eenvoudig, maar zij maken het ons ook weer niet lastig.

Terwijl we daar zo rondhangen horen we nu en dan nog eens wat. Af en toe maken we een korte wandeling langs en tussen de bagage door en kijken terloops naar de adressen, nieuwsgierig om te zien waar de mannen al zo vandaag komen. Dan gebeurt het dat iemand zijn naam op een andermans koffer ziet vermeld. Hij zoekt die persoon op, praten samen over hun zelfde naam, halen er de familierelatie bij en dan blijkt soms dat zij neven of wel verre familie zijn van elkaar. Zij kennen elkaar niet, hebben elkaar ook nooit gezien en vinden elkaar hier bij toeval! Voor die jongens vind ik dat wel interessant. Een Deremaux zal ik hier echt niet tegenkomen. Ik ben de enige in de familie die de klos is. Ja, dat moet toch iemand zijn.....

Van tijd tot tijd worden dan groepjes de poort binnen gelaten. Zo te zien zijn wij voorlopig nog niet aan de beurt. Daar geven we niets om want zeggen we: zoveel te langer zijn we "vrij".

Een *Feldwebel* komt weer eens een zestig tot zeventig knapen ophalen. Omdat de hele troep door elkaar staat vraagt hij ons waar hij zal beginnen. Links of rechts? Het kan niemand wat schelen en nu zal hij tossen.... Dat vinden wij best. Hij gooit een muntstuk op en dan is natuurlijk onze kant niet het eerst aan de beurt. Die pech overkomt ons twee keer! We krijgen er dan genoeg van.... Om het wachten te bekorten gaan we hier en daar maar eens kijken, een praatje maken, etc. Maar bekende gezichten zien we niet. Met dat praten komen we te weten dat er een betrekkelijk groot aantal der wachtenden een Ausweis heeft, ofwel ze werken in de landbouw en kunnen daar niet worden gemist, dan wel zij werken bij een van de Philipsbedrijven in Noord-Brabant en Limburg. Nu bestaat het tweede Regiment in hoofdzaak uit landbouwers, vandaar dat het ook wel het "boeren-regiment" werd genoemd. Dat was heel goed te merken tijdens de mobilisatie. Bij onze compagnie van circa 120 manschappen waren slechts zeven man niet in de landbouw werkzaam. Gedurende deze rondgang horen we zelfs beweren dat men hier een Ausweis zou kunnen kopen van de één of ander. De prijs bedraagt ongeveer F 80,= ?!. Maar wie loopt er nu met zoveel geld hier rond? Bovendien bestaat het risico dat het papiertje vals is!! Bij degenen die naar huis teruggaan, hebben we er weinig gezien die dekens bij zich hadden, zij waren dus zeker van hun zaak. Het is hen ook wek aan te zien, de meesten zijn gekleed in een boeren kloffie, pet op en bruin verbrand. Zo tegen 16.00 uur zoeken wij jongens op die wél dekens bij zich hebben en vernemen dat zij geen Ausweis hebben. We gaan dan op een kluitje bij elkaar zitten en wachten, wachten,.... Telkens komen jongens langs die naar huis kunnen gaan. Velen van hen maken een praatje met ons, delen rokertjes en lekkers uit, ook etenswaren. Zij wensen ons sterkte en het beste toe en gaan heen.... Eindelijk, het is dan al bij 17.00 uur, komt er weer beweging en worden wij met een grote groep de poort binnen geloodst. We zullen nu wel gauw aan de beurt komen. Ik voel een zekere spanning door me heengaan. Wat zal het worden?

Met twee man naast elkaar -de bagage aan de kant- worden we circa veertig á vijftig man voor één van de barakken op een rij gezet, Terwijl we daar zo staan te wachten komt een dame in een lange witte jas ons voorzien van koffie en een pakje brood. Dan komt het moment dat ik naar binnen moet. Ik dien me te melden aan de tafel waarboven een grote letter "D" staat. Daar wordt ik ontvangen door twee Rijksduitsers die dus gewoon Nederlands spreken. Eerst moet ik een lijst invullen met onder meer mijn eigen naam, de namen en het adres van mijn echtgenote, wat mijn regiment en rang waren, enz. Daarna moet ik enkele vragen beantwoorden over diverse zaken, zoals werkkring en dat alles wordt netjes genoteerd. Dan pas kan ik met mijn "verklaring" op de proppen komen en denk dan, dat dat succes zal hebben. Het is namelijk een verklaring van het Rijksbureau voor IJzer en Staal v.v. 13 maart 1943, ondertekend door de Secretaris-Generaal van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart. Daarin verklaart de directeur van voornoemd Rijksbureau dat ik op zijn bureau werkzaam ben, enz. (zie bijlage).

Het staat er allemaal duidelijk en ook nog in het Duits. De Duitsers bekijken het papier en zo te zien zijn ze er niet van ondersteboven. Zij vragen mij wat het is, ik leg het hen uit en voeg er aan toe dat op zo'n zelfde papier een collega van mij verleden week donderdag weer naar huis kon gaan. Zij bespreken het dan met

enkele andere collega's en ik blijf maar denken dat ik zo dadelijk naar huis mag gaan. Dat pakt echter wel anders uit. Zij komen bij mij terug en zeggen dat dit een aangelegenheid is voor de *Hauptmann*. Mijn "verklaring" houden ze echter. Daarop beduiden ze mij dat ik in het kamertje ernaast moet plaatsnemen en dien te wachten op de komst van de *Hauptmann*. Ik tref daar twee jongens aan die ook bepaalde papieren bij zich hebben en ook moeten wachten tot die hoge komt. Al mijn gepraat over die teruggestuurde collega heeft niks geholpen; wachten moet ik. Mijn enige hoop is nu gevestigd op die kerel! Onderwijl zie ik dat Joop en Fons door de molen zijn gegaan. Zij verdwijnen door een deur en dat is niet de deur naar de "vrijheid"... Na dus een tijd in spanning te hebben gewacht, komt kort vóór 18.00 uur de baas. Eerst bekijkt hij ons eens goed en dan pas onze papieren.

- 74 -

49 DEPARTMENT VAN HANDEL, NIJVERHEID EN SCHEEPVAART
MINISTERIUM FÜR HANDEL, GEWERBE UND SCHIFFFAHRT

Verklaring geldig tot en met 31 December 1943
 Erklärung mit Gültigkeitsdauer bis zum 31. Dezember 1943

's-Gravenhage, Meert 1943 X
 Den Haag, März 1943

DE SECRETARIS-GENERAAL VAN HET DEPARTMENT VAN HANDEL,
NIJVERHEID EN SCHEEPVAART
DER GENERALSEKRETÄR IM MINISTERIUM FÜR HANDEL, GEWERBE
UND SCHIFFFAHRT

verklaart,
 erklärt,

dat dass	J.H.P.M. DEREMAUX	geboren geboren am
27 October 1912 te	Woensel (Gem. Eindhoven)	wonende te
27. Oktober 1912 in		wohnhaft in

Den Haag, Vlietstraat 18

G 41/No. 076323 als Beambte bij het
 als Beamter beim

Rijksbureau voor IJzer en Staal
 Reichsbüro für Eisen und Stahl

werkzaam is.
 beschäftigt ist.

In het belang van den dienst verzoekt de ondergeteekende
 im Interesse des Dienstes ersucht Unterzeichnete
 aan de hiervoor in aanmerking komende autoriteiten
 die einschlägigen Behörden

genoemde(n)
 genannte(n)

heer DEREMAUX
Herrn DEREMAUX

alle toelaatbare faciliteiten te verleen en in het bijzonder
 jeden zulässigen Beistand zu leisten und insbesondere
 zijn ~~der~~ bewegingsvrijheid niet te beperken.
 seine ~~der~~ Bewegungsfreiheit nicht zu beschränken.

DE SECRETARIS-GENERAAL VAN HET DEPARTMENT
VAN HANDEL, NIJVERHEID EN SCHEEPVAART
DER GENERALSEKRETÄR IM MINISTERIUM FÜR
HANDEL, GEWERBE UND SCHIFFFAHRT

Nemens dazen:
 Im Auftrag:

RIJKSBUREAU VOOR IJZER EN STAAL
REICHSBÜRO FÜR EISEN UND STAHL

AFD. PERSONEEL ZAKEN
 vk/Si
 A 859.17

Directeur
 Direktor

[Handwritten signature]

De verklaring van het Rijksbureau voor IJzer en Staal

Hij heeft zeker al een keus gemaakt? Helaas helpt ook mijn geargumenteer over Van de Berg geen zier. Hij kent geen pardon. Ook de beide jongens ondergaan mijn lot. Met nog een stel knapen die als laatsten ondervraagd zin, gaan wij door de deur

waar ook Joop en Fons zijn gegaan en dus blijf ik als "gast" hier. Vanaf dit ogenblik begint de krijgsgevangenschap definitief en beland ik achter het prikkeldraad.

Overal waar ik ga of sta, alles is omgeven met dat pindraad....

Ik zoek direct het gezelschap op van Joop en Fons. Kort daarop worden we naar ons verblijf -barak C- gebracht. Daartoe dienen we eerst nog onder een draad door te kruipen. (Een bordje met de woorden: "Hij die hier onderdoor gaat, laat alle hoop varen", zou niet misstaan hebben).

In de barak maken we kennis met de zesendertig mannen die gisteren zijn opgesloten. Met de ongeveer veertig lieden die vandaag gestrikt zijn, hebben ze in totaal maar tachtig man. Heel wat minder dan de week daarvoor. Er wordt gesproken van circa 800 man. Ik denk, vanwege het "Boerenregiment" en Philips, konden we in twee dagen maar tachtig knapen "vangen". Ik vermoed dat ik daarom het slachtoffer ben. Het zij zo....

Hier treffen we een knaap aan van de mobilisatie 1939-1940 en wel ene Hoefnagels. Hem hebben ze opgesloten terwijl hij notabene een "Ausweis" heeft.

Dus toch vanwege het kleine aantal?

Het bedrukt hem zeer. Hij praat niet en hangt de hele dag aan de draad. We proberen hem op te beuren, doch hij werkt helemaal niet mee. Een beroerd geval...

Dat het nu net moet gebeuren nu ik me er praktisch overheen heb gezet!

Van de andere jongens vernemen we dat de wachtposten best meevallen, althans, we hebben er geen last van. De knapen die naar huis konden gaan hebben alles wat dienbaar was overhandigd aan een paar dames van het Nederlandse Rode Kruis. Die hebben een aparte barak ter beschikking gekregen om de achtergelaten levensmiddelen en dergelijke op te bergen. Van tijd tot tijd delen zij daarvan uit aan de mannen in het kamp. Die spullen moeten immers op vóór ze bederven. Op deze manier kunnen wij weer de etenswaren in onze koffers sparen, die kunnen nog eens van pas komen als we (eventueel) hier vandaan gaan.

In het begon maakte het "hoofd" van die dames op mij een bepaalde indruk. Zij was een struise, flink uit de kluiten gewassen dame, voorzien van een flinke boezem. Voor mij hét type van een Duitse vrouw. Zij kan zó uit een of andere opera van Wagner zijn gestapt, bijvoorbeeld Brünnhilde. Mijn eerste gedachtegang was dan ook dat zij Duitse ofwel Duitsgezind was. Ook al omdat de dames overal vrij door het kamp kunnen gaan. Van de jongens die eerder hier waren, verneem ik dat die bewuste dame Moeder Hiddink is, bij bepaalde regimenten staat zij bekend als de "soldatenmoeder". Haar eigen zoon heeft zij bij het eerste transport -dat van de Grenadiers en Jagers- naar Amersfoort begeleid. Ik dien dan mijn mening over haar snel te herzien en ergens vind ik het naar dat ik dergelijke gedachten over haar heb gehad... (meer over haar in het boek "Prikkeldraad" pag. 7, 8, 22 en 23).

Om circa 18.30 uur krijgen we brood, worst en koffie door de dames uitgereikt. Niets is hen te veel en ze hebben voor iedereen een vriendelijk woord. Ik vind hen schatten van vrouwen! Moeder Hiddink stelt ons op ons gemak en vertelt een en ander over de gang van zaken in dit kamp. Bij haar zo zegt ze, kunnen we altijd terecht als er moeilijkheden of problemen zijn. Nu eenmaal vaststaat dat ik hier moet blijven, wordt medegedeeld dat we in de gelegenheid worden gesteld om een bericht naar huis te sturen. Er is al op gerekend, want Ma Hiddink deelt briefkaarten uit. Ik schrijf er twee, namelijk één aan Henny, voor de familie in Eindhoven en de andere aan Corrie, voor hen in Den Haag. De kaart naar huis luidt:

Amersfoort 8-6-1943¹⁰⁾

Liefste Corrie, Pa, Mams, zusters, enz., enz. Was goed angekommen en maak het tot nu toe ook buitengewoon. Heb het goed van eten en drinken. Zal dezer dagen indien mogelijk nog meer aan allen laten weten. Hoop dat met u allen alles goed is. Zoals u wel bemerkt zult hebben ben ik in Amersfoort gebleven. Zij konden me daar zeker goed gebruiken. Heb Henny een kaart gestuurd dus die weet nu ook alles. Was wel vermoed maar maak het verder uitstekend. Dus maak je over mij geen zorgen. Hou je taai! Heb veel oude kameraden gezien en gesproken, maar zijn allen weer terug. Joop is bij mij en (wij) steunen dus zoveel mogelijk op elkaar. Alle vier van vanmorgen liggen we bij elkaar, dus u ziet dat alles Oké is. Ik hoop dat u allen niet teveel over mij zult piekeren, want de behandeling is goed. Liefste Corrie, hou je goed en geef onze zoon een flinke zoen van zijn papa. Pa, Mams en de anderen, allemaal hartelijk dank voor het vele goede, van J. Deremaux, Amersfoort, Wehrmachtsslager Zonnebloemstraat.

Heerst er bij de nieuwe jongens in het begin een zekere down-stemming -wat te begrijpen is- in de loop van de avond keert dat ten goede, vooral door toedoen van de jongens die er al waren en dan schikken de anderen zich ook in hun lot. Ja, dat moeten ze ook wel. Maar nog eens gezegd: wij hebben een goede steun aan de knapen die er voor ons gekomen zijn. Voor mezelf is het een hele troost dat ik samen ben met Joop en Fons en ik neem aan dat zij er ook zo over denken.....

Omdat het mooi weer is, maken we later een wandeling door het kamp, maar we moeten om 21.30 uur naar binnen en dan wordt de barak afgesloten. In de schemering houden we dan ons tot bij 23.00 uur bezig met kaarten, praten, drinken en roken, er is namelijk bier verkrijgbaar.

Onder onze groep bevinden zich enkele Hagenaars. Er is zelfs één bij van het Rijks Bureau voor IJzer en Staal, ene Scheltema, hij is van de afdeling Documentatie aan de Herengracht. Ik ken hem niet en wil hem ook niet kennen. Een echte lef-klant, die de hele tijd aan het woord blijft en een ander de gelegenheid misgunt ook iets te zeggen. Nee, die persoon ligt me niet, ook al spreekt hij van "mijn collega".

Alvorens ons bed op te zoeken wordt er -met een flinke belangstelling- het Rozenhoedje gebeden. We willen dat zo mogelijk iedere avond blijven doen. Een mooi begin in ieder geval.... Ondanks alle misère van deze dag en ook ondanks het armzalig beetje houtwol dat als bed op de grond ligt verspreid, slaap ik die nacht heel goed. Wel vliegen mijn gedachten telkens naar huis.....

Woensdag 9 juni 1943

Die morgen sta ik al heel vroeg op. Om circa 05.00 uur lopen al diverse knapen door de barak te ijsberen, maar zij dienen te wachten tot om 07.00 uur de barak wordt ontsloten. Tegen die tijd staan wij op en brengen, na wassen en eten, de rest van de morgen luiierend in de zon door. Om 12.00 uur wordt er heerlijke snijbonensoep opgediend. Ma Hiddink en haar zusters voorzien ons van tijd tot tijd van brood dat belegd is met spek, kaas, worst of ontbijtkoek. Ook delen zij sigaretten, shag en snoep uit. Verder ontvangen wij van hen vleeswaren, stukken kaas, potten jam en honing, kortom alles wat maar eetbaar is. Dat alles is achtergelaten door de

10 Deze brief is niet bewaard gebleven. De inhoud is alleen bekend uit het dagboek.

gelukkigen die huiswaarts konden keren. De overhandiging is toen wel buiten het kamp gebeurd en aan het Rode Kruis afgestaan. Moeder Hiddink zorgt er goed voor, zij is reuze aardig voor ons, in één woord: zij is druk in de weer voor haar jongens, zoals zij ons noemt. Omdat er slechts weinig gevangenen zijn is het erg rustig in het kamp. We hebben niks om handen, we eten, drinken, kaarten, luieren en slapen. Nu en dan een wandelingetje door het kamp, verder is het maar wachten, wachten op de dag dat we naar Duitsland zullen worden getransporteerd.

De meeste tijd verslijten we met luis liggen of zitten in de zon. Onderwijl denk en pieker ik over thuis en over de toekomst. Hoe is de dag van gisteren thuis bij Corrie en bij de familie verlopen? Hoe hebben zij mijn wegblijven opgenomen?

Al dergelijke gedachten spelen dan voor mijn hoofd....

Joop en ik zijn net klaar met eten en dan komt om 12.00 een wachtpost eerst Joop halen en even later mij met de boodschap: bezoek!

Toevallig hebben we in de loop van de dag nog tegen elkaar gezegd: we zullen geen bezoek laten komen, we hebben van onze dierbaren afscheid genomen en wellicht zouden we door een hernieuwd afscheid nemen van de wijs worden gebracht. Echter nu dat bezoek er toch is, is dat buitengewoon aangenaam en welgevallig. Ja, nu kunnen onze familieleden zelf zien en uit onze eigen mond vernemen hoe wij het hier maken en hoe wij het stellen. Beter kan het toch niet?

Ik ben dan ook zeer verheugd als ik Corrie en Mary op me af zie komen. Hoera voor zulk bezoek. Het is toch heerlijk als je je vrouwtje nog eens bij je mag hebben!

Behalve hun prettige aanwezigheid brengen zij ook nog wat voor me mee. Enfin, we zitten een hele poos gezellig bij elkaar en keuvelen over van alles. We geven hen zelfs boterhammen met spek van ons te eten. Zij beloven dat Vader morgen zal komen. Ik maak een briefje klaar voor enkele spullen die ik nog graag zou willen hebben en zij zullen er voor zorgen. Helaas.... Zij moeten weer naar huis. Het afscheid nemen valt nu lang niet zo zwaar meer. Zij zijn ongeveer drie uren geweest en hebben kunnen zien hoe wij hier leven. Daarom neem ik aan, dat Corrie en Mary opgeruimd naar huis zullen gaan. Ik ben er van overtuigd dat zij terugkeren met de vaste overtuiging dat wij het hier -de omstandigheden in aanmerking genomen natuurlijk- goed hebben, iets dat waar is. Wat waren het heerlijke uren, hoe zalig de ontmoeting en het weerzien. Dat alles valt moeilijk over te brengen, dat is alleen maar te voelen. Na hun vertrek blijf ik nog een poos aan de draad staan. Sommige dingen zie ik nu anders. Ik voel me gesterkt.

Daarna weer lui gezonnebaad. Ma Hiddink heeft voor een paar ballen gezorgd en er kan gevoetbald en gehandbald worden. Ik doe mee aan het laatste en wel een wedstrijd tussen de maandag en de dinsdag ploeg. De uitslag wordt 6 – 6. In de hitte van de strijd kom ik twee keer in het prikkeldraad terecht. Aan gezicht en linkerarm heb ik flinke krabbels (een week later nog zichtbaar). Ik ben wel afgemat, doch ook erg blij. Het verzet je gedachten. Later maken we met zijn allen een polonaise door het hele kamp. Je had de gezichten van de wachtposten moeten zien: die gekke Hollanders maken lol terwijl ze gevangen zitten!

In de avonduren volgt nog een beetje cabaret, waarbij Fonske enige aardige nummers brengt. In ieder geval genieten we en hebben zo geen tijd voor sombere gedachten. Ook deze nacht slaap ik prima.

Donderdag 10 juni 1943

We staan tegen 07.30 uur op en staan om 08.00 uur aangetreden voor appèl. Van de kampeiding krijgen we 1/6 kuch met een stuk worst uitgereikt en daarna van het Rode Kruis brood met beleg. Wat het eten betreft zit het dus wel goed....

In plaats van vandaag weer rond te gaan hangen, doe ik mee aan een voetbalwedstrijd tussen de maandag- en dinsdagploegen, uitslag 5 tegen 5. Ik doe niet de hele wedstrijd mee. Daarvoor heb ik te weinig uithoudingsvermogen (Ausdauer). Met de nodige spanning wacht ik het bezoek van Vader af en daar er nog niets van bezoek of ze te zien is, ga ik verder met zonnebaden en zalig niets doen. Wat later ,moeten we met zijn allen onze barak opruimen voor een nieuw te verwachten contingent krijgsgevangenen. Vervolgens ga ik aardappelen schillen in de keuken. Als middag pot ontvangen we fijne stampot van aardappelen, peen en vet. Tegen 13.00 uur is er nog niets van bezoek te zien en ik wordt een tikkeltje ongeduldig. Ik wandel maar steeds op en neer langs de draad die ons van de andere barakken scheidt. Totdat ik plotseling Cor de Lange meen te zien bij de poort. Ik ga meteen Joop halen en samen hollen naar de draad. En ja hoor, zij is het! Er is dan ook bezoek voor mij, want op ons zwaaien zien we hen antwoord geven. Van de wachtposten mogen zij echter niet naar binnen. Daarom begeven we ons naar de *Feldweibel* en die maakt het dan in orde. Zo staan we vijf minuten later oog in oog met Vader, Riek met Nanny en Cor de Lange. Het is ook nu weer erg heerlijk om dit bezoek te mogen ontvangen. We praten met hen honderd uit over het kamp, het eten, over ons doen en laten, enz., enz. Het door hen meegebrachte pak ik uit, waaronder foto's van Charles en Tini. Ik ben er zéér blij mee.

Onderwijl wordt een ploeg onderduikers binnengebracht, Zij worden gescheiden van ons achter prikkeldraad opgesloten, zij genieten niet de vrijheid die wij hebben.

Vader is erg bezorgd over mij, doch ik geef hem de verzekering dat een Deremaux zich overal doorgeen slaat en niet bang is. Het is toch voor hen en voor mij fijn dat zij ons in behoorlijke omstandigheden meemaken. Wellicht zien zij ons nu anders dan zij in hun gedachten hadden? Het moet hen toch wel iets zeggen....

Zo tegen 18.45 uur gaan zij huiswaarts, naar ik hoop in de overtuiging dat het met ons goed gaat, Dit afscheid beurt mij weer op en het is voor hen -naar ik hoop- een troost. Behalve de genoemde groep onderduikers zijn er circa 130 nieuwe gekomen. Zij behoren tot het 3^e Regiment Infanterie. Zij worden nu in onze barak C ingekwartierd, waardoor onze groep verhuist naar barak D. De rest van de dag wordt versleten met lui zijn, wat sporten en eten. Vooral dat laatste, er is immers voldoende voorraad en er komt dagelijks nog bij. Ma Hiddink en haar Kruiszusters delen met gulle hand. Dat er bij de "thuisgangers" veel boeren waren is wel te zien. Er is een overdaad aan spek, worst, kaas en dergelijke. Het is net "luilekkerland" zeggen we spottend. Feit is: wij varen er wel bij. Die avond vermaakt Fonske ons weer op de appèlplaats met zijn grollen en grappen en er wordt volop bij gezongen. We doen dit vlak bij de barakken van de gestraften, zo kunnen die er ook van genieten. Veel te vroeg komt het einde. Om 21.00 uur moeten we naar binnen. Daar blijven we dan nog wel een tijd kaarten en kletsen.

Vanwege de veel kleinere ruimte die we nu hebben liggen we met drie man naast elkaar op de grond. Joop, Fons en ik blijven angstvallig kort bij elkaar, ook op de appèls, om er zeker van te zijn dat we niet al te vroegtijdig worden gescheiden.

Vrijdag 11 juni 1943

Wederom van een goede nachtrust genoten, al is de ondergrond aan de harde kant. Bij het morgenappél wordt medegedeeld dat we vandaag zullen vertrekken en dat er derhalve geen bezoek kan worden toegelaten. 's Morgens goed gegeten van de kuchen en de kaas. Tot aan het middaguur brengen we de dag door met zonnebaden, luieren en wat rondhangen, verder met kaartspelen en natuurlijk veel praten met elkaar. We doen dat niet alleen met zijn drieën doch ook met anderen. Zo hebben we steun aan elkaar. Ook vandaag komen er nog jongens bij van 3 R.I. Zij zullen toch ook wel mee moeten? De middag pot bestaat uit stampot van aardappelen en zuurkool, een prima maaltijd. Na het eten ga ik een brief aan Corrie schrijven, stel haar van het vertrek op de hoogte.

Amersfoort 11-6-1943¹¹⁾

Liefste Corrie en Charles en verdere familieleden, voordat we ons kamp hier verlaten wil ik u allen nog even wat van mij laten weten, omdat het misschien lang kan duren voordat u dan iets van mij hoort. Zoals u zelf gezien en vernomen heft, maken wij het allen best, we amuseren ons heel goed en maken er van wat ervan te maken is.

Waarom ook niet? Als we dat niet doen kunnen we net zo goed onze keel aan de kapstok hangen. We hebben het er nog dikwijls over dat Corrie en Mary plotsteling opdaagden. En gister weer vader, Riek en Nanny en Joop's vrouw. Gut, gut, wat worden we verwend. Nu is dat afgelopen omdat we vertrekken gaan, maar we hopen met God's hulp weer spoedig bij elkaar te zijn. Onze collega (Fons in de wandeling) draagt voor en geeft nummertjes ten beste. Na Cor en Mary's vertrek dansten wij de polonaise met zijn allen en hebben toen nog een cabaret gehad. Overdag is het eten, voetballen, handballen, wat werken en luieren in de zon. Ik ben goed verbrand en heb enigszins hinder daarvan. Maar een goed soldaat weet van alles mee te maken, dus ook dat zal wel overgaan. Gister zijn er tweemaal zoveel gekomen als er eerst waren en nu was gisteravond alles verzameld om Fonske op de weide, waar hij tot bedtijd ons vergaste op allerlei flauwekul. Vandaag echter is het rustiger, want we gaan pakken. Ik hoop spoedig in de gelegenheid te zijn om enig bericht aan u te kunnen sturen. Voor de rest houden jullie je allemaal maar taai. Wij doen het hier ook. Heb me zojuist geschoren en ben nu weer opgenomen in de beschaafde wereld. Dit schrijven is voor allemaal bedoeld omdat we nu nog even de tijd en de gelegenheid daarvoor hadden. Laat dus aan allen die er interesse voor hebben, dus vader, Riek, Nell, Mary, Mams., familie Arnold iets van mij weten. Aan allen nog mijn grote dank voor de vele blijken van belangstelling en voor de stoffelijke gaven die mij op mijn trip zullen vergezellen. Ook het geestelijk welzijn wordt niet vergeten, want op eigen initiatief wordt er dagelijks een Rozenhoedje gebeden. Vergeet ons niet in uw gebed.

Liefste Corrie en Charles. Je man respectievelijk papa maakt het goed, dus laat dit een troost en opbeuring voor je zijn. Corrie, hou je goed vrouwke. Gauw kom ik weerom. Als je iets niet weet of er zijn moeilijkheden, schrijf

11 Deze brief is niet bewaard gebleven. De inhoud is alleen bekend uit het dagboek.

me daarover. Denk aan de bonnen en de spie, want Charles moet er nog van groeien. Geef hem van mij maar een paar flinke pakkerds (sunna's noemt hij ze) en als hij stout is, dan op zijn billetjes. Een lekker ventje is hij toch. Enfin. Aan allen de beste wensen en de hartelijke groeten. Corrie, Charles, Pa, Mams, Nell, Mary, Riek, Jo, Piet, Nanny en de familie Arnold. Alles is hier goed met ons. Ook de groeten van Joop en Fonske. Wacht nu op bericht van mij uit Duitsland. Pa, vertelt u alles wel aan Henny als u naar Eindhoven gaat en aan Oma? Doe hen vele groeten. Ik eindig nu met voor Corrie een paar flinke kusjes en voor de rest van de vrouwelijke familie ook een. Pa en de anderen een stevige poot van uw dankbare en dierbare man, vader, zoon, broer, schoonzoon, zwager en neef, Jan Deremaux.

Omstreeks 15.00 uur word ik geroepen. Er is bezoek van Henny. Ik ben er zeer verrast mee. Ik vind het fijn dat hij aankomt, bovendien zorgt hij goed voor me. Hij brengt koek, sigaretten en snoeperij mee. We hebben een tijdlang heel gezellig over van alles gesproken en haal er wat later Joop bij. Die kent Henny vanuit Uden. Kort daarop staan Mary en Truusje¹²⁾ aan het hek en zij worden ook binnen geloodst. Het is wel erg jammer dat ik slechts kort van hun gezelschap mag genieten. Even vóór 16.30 moeten we plotseling aantreden op de appèlplaats, net op het moment dat Joop's zuster arriveert. Dat is toch wel heel erg sneu voor hen beiden...

Als alles staat aangetreden volgt de mededeling dat wij om 17.00 uur gepakt en gezakt hier dienen klaar te staan voor vertrek. Waarheen dat is, daar horen we niets over. Gauw nemen we afscheid van elkaar en bedank en heel hartelijk voor hun komst. Spijtig dat het zo moet gaan. Dan gaan wij rap onze spullen inpakken. Mijn koffer puilt uit van het brood, enz., dat ik gekregen heb van het Rode Kruis en de spullen die mijn bezoekers hebben meegebracht. Plotseling klinkt het in de barak: "*Fertich machen, Los, Antreten!*" en dat op een toon die wij -Nederlands soldaat- niet kennen. Het korte geblaf klinkt ons maar raar in de oren. We zullen daar echter aan moeten ween en... wie weet voor hoelang?

Rond 17.00 staan we met alle bagage aangetreden op de grote weide -het sportveld- en Joop en ik hebben de dekens op een rol en die met een riem om de nek gehangen. Nu zijn de handen vrij. We worden in groepjes van dertig man gezet, vijf man op rij naast elkaar. De leiding is erg coulant, want vrienden mogen bij elkaar gaan staan. Derhalve staan Joop, Fons en ik, plus twee vrienden van ons, trouw bij elkaar in een rij. Door het vertrek van Hoefnagels, kennis uit de trein en nog enkele knapen is het 2e Regiment Infanterie gedund tot zevenenzestig man. Tezamen met de jongens van 3 R.I. is de hele club nu 290 man sterk. Op het laatste moment komt er nog eentje bij, die wil beslist nog mee. Er gaan dus 291 man op transport. De groepen worden geteld en herteld, want net als bij de appèls klopt het de eerste keer nooit. Links en rechts van de grote groep lopen *Feldwebels* en *Gefreiters* ijverig te tellen en te noteren. Na een flinke tijd te hebben gewacht schijnt de zaak eindelijk te kloppen en zijn we gereed voor de afmars.

Kort voor 19.00 uur verschijnen enkele hoge officieren en die nemen de leiding over. Dan volgt de afmars naar de trein. Elke groep van dertig man is omgeven door vier man *Grüne Polizei* en wel een voor de groep, een er achter en nog een aan beide

12 Bedoeld is Truusje Bos, de verloofde van Tini Deremaux.

zijden. Zij dragen het geweer in de hand. Bang dat er iemand de benen neemt? Ik zie me al hollen met mijn bagage....

Nu is marcheren niet direct het juiste woord. Vanwege de bagage die we torsen gaat het uiterst langzaam naar de plaats van inlading. Langs de wegen die wij volgen staan ook nog eens -om de tien tot vijftien meter- wachtposten met helm en geweer. De laadplaats de wegen erheen, als ook de overkant van de spoorbaan zijn van publiek schoongeveegd. Groep voor groep sjokken we moeizaam voort, behangen en beladen met koffers, rugzakken, [plunjezakken, dekens, enz. Telkens worden we gemaand om op te schieten, doch daar men inziet dat het te zwaar blijkt te zijn, mogen we van tijd tot tijd even uitblazen. Gelukkig wordt er niet gesnauwd of gegrauwd. Blijkbaar is er voldoende tijd. Eindelijk bereiken we de laad- en losplaats bij het station. De trein staat al gereed, een locomotief met een lange rij dichte goederenwagons achter zich. Te midden van een grote hitte, zon en een flinke hoeveelheid stof (de Nederlandse soldaat tilt zijn poten toch nooit goed op) arriveren we bij de "touringscars", in dit geval ordinaire dichte goederen- of veewagons. Bij elke wagon wordt een groep opgesteld. Onze wagon draagt het nummer NS 24532. Als het sein tot instappen wordt gegeven, laden we eerst de bagage en daarna onszelf in; dertig man per wagon. Staande in de deuropening ontdek ik na een poos in een van de huizen aan de overzijde Mary en Truusje. Gauw zwaaien en ja hoor, zij geven antwoord. Ze hebben ons dus gezien. Tranen schieten in mijn ogen. Ik vind het voor hen zo ellendig dat zij dit meemaken. Zij zien ons, zwaar bewaakt naar de trein voeren. Wat moeten zij daar wel niet van denken? Vooral voor Truusje, want zij zal ongetwijfeld wel aan haar Tiny hebben gedacht toen zij dit zag. Nu weten ze thuis ook dat wij hier vandaan zijn, naar een bestemming ergens in Duitsland. Ik informeer bij hen nog naar Henny, die is al weggegaan, anders komt hij te laat voor zijn trein. Zoals ik daar in de deuropening sta -met de broek en lumber-jack van broer Tiny aan- vraag ik me af wat zij er van denken? Helaas om hun trein niet te missen moeten dan Mary en Truusje gaan. We zwaaien nog eens en wensen elkaar het beste en dan blij ik alleen met mijn gedachten.... Niet veel later duiken die twee nog aan de spoordijk op en we roepen elkaar sterkte toe. De wagon heeft aan elke kant twee kleine luikjes die nu met prikkeldraad zijn afgezet. Op de vloer ligt wat stro en houtwol. In één van de hoeken staat een tonnetje dat dienst moet doen als toilet. Terwijl de Grüne Polizei naarstig aan beide zijden van de trein patrouilleert gaat Ma Hiddink en haar zusters de wagons langs en zorgen voor limonade en shag. Een paar knapen draaien er meteen sigaretten van. De dames spreken ons moed in. Van Duitse zijde worden dan enkele broden en blikken vlees in de wagon gedeponneerd. Het stro en de houtwol spreiden we uit over de wagonvloer, de broden en het vlees worden door de sergeant eerlijk verdeeld. Dan is het voor ons wachten op het vertrek naar...??

Na enige tijd te hebben gewacht schijnt het vertrek te naderen, de Duitsers raken - aan hun handelen te zien- in paniek. Ze hollen van links naar rechts, van voren naar achteren en er wordt volop geroepen en geschreeuwd. Een laatste groet en blik aan de vele wachtenden en dan is het zover. De deur van de wagon wordt dicht geschoven en we horen hoe die wordt vergrendeld. Inmiddels is het al 20.45 uur geworden. Op datzelfde moment begint een concert door de opgesloten jongens. In onze wagon staat Schoenmaker¹³⁾ stil voor zich uit starend de ene aria na de andere

13 Bedoeld is soldaat 2 R.I. Arie Schoenmaker kgf 107348. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Velpsestraat 68b in Den Haag

af te draaien. Het is dan een gedrang bij de kleine luikjes. Iedereen wil nog even naar buiten kijken. Dan zie ik dat het publiek aan de overzijde van de spoorbaan mag komen en in minder dan geen tijd ziet het daar zwart van de mensen. En zingen dat we doen... Het hele nationale repertoire krijgt een beurt: Het "Wilhelmus", "Wiens Neerlands Bloed", "Hollands Vlag je bent mijn Glorie". "Het is plicht van iedere jongen", "Saari Marijs", "De Grebbeberg", "Ouwe Taaie", "Scheiden doet lijden", enz., enz. Buiten zingt het volk -en wel speciaal de jeugd- dapper mee.

Kort na 21.00 uur zet dan de trein zich in beweging. Alsof het zo is afgesproken: in alle wagons zet men plechtig "Het Wilhelmus" in. Dat door ons -staande in de houding- uit volle borst en met tranen in de ogen- gezongen wordt. Bij mij lopen de rillingen langs mijn rug. De trein rijdt uiterst langzaam, komt zeker omdat hij zo lang is? Door het talrijke publiek worden we nagewuifd en nagestaard, enkele dapperen lopen een eind met de trein mee.

Als dan wat later de meeste jongens moe en moedeloos neerzitten, ofwel zijn gaan liggen, blijf ik met nog een paar knapen aan het luik staan, teneinde toch maar niets te missen van de streek waar we door rijden. Overal waar we langs komen staat veel volk, speciaal veel bij een gesloten overweg. Men roept en zwaait naar ons. Uit de huizen wordt met oranje- of rood-wit-blauwe doeken gewuifd. Ook lopen er kinderen rond met oranje doeken, één zelfs met een grote W erop.

De reis gaat in oostelijke richting. Het is donker, stil en warm in de wagon. Slechts door de vier kleine luiken kan wat frisse lucht naar binnen stromen. Wanneer het eenmaal goed donker is, sta ik met nog een jongen aan een luik en zie **Apeldoorn**, **Deventer** en **Almelo** langs glijden. Een tijdje later ben ik ook moe, ik mag wel zeggen doodmoe. Ik moet even gaan zitten, met mijn gedachten weet ik geen raad en eer ik er erg in heb val ik prompt in slaap. Bij het passeren van het station **Oldenzaal** ben ik weer wakker. Een nieuwe dag is inmiddels aangebroken.

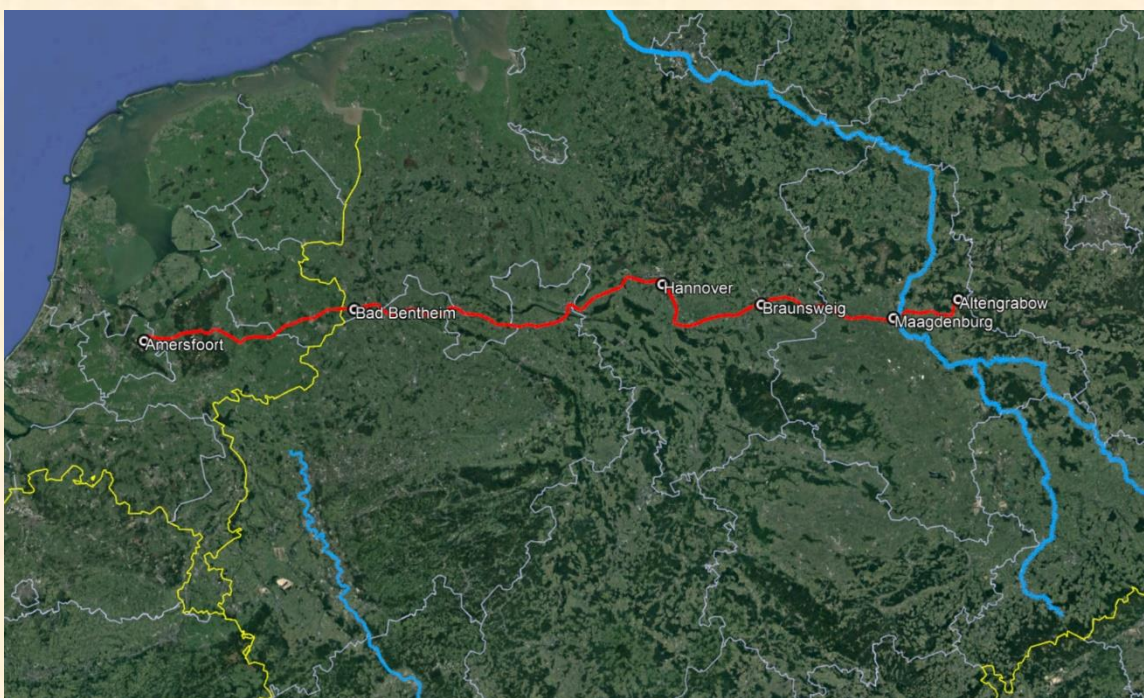
6. Stalag XI-a Altengrabow

Zaterdag 12 juni 1943

Korte tijd later, omstreeks 01.30 uur arriveren we te **Bad Bentheim**. Alsof het er bij hoort: prompt is er luchtalarm. We horen en zien schieten, horen de Tommy's overvliegen. Of nu dat alarm oorzaak is ofwel dat het gepland is, weet ik niet, maar onze trein wordt op een dood spoor gereden en we staan daar een behoorlijke tijd stil. Door dat alarm is iedereen wakker geworden. In het donker klinkt dan de stem van sergeant-majoor instructeur (S.M.I.) Nauta¹⁴⁾ (zijn naam zal ik niet licht vergeten!) met de vraag om aandacht. Of er Rooms-Katholieke jongens bij zijn die gezamenlijk het Rozenhoedje willen bidden? Gelukkig is de animo groot en zo gonzen even later de Weesgegroetjes door de wagon. Ik ben Nauta voor dit initiatief zeer dankbaar en ik hoop en verwacht dat wij dit gebed in onze gevangenschap dikwijls zullen bidden. Per slot van zake: Maria is toch ons aller Moeder! Ik ben weer ingedommeld en word eerst wakker bij het einde van het alarm, om en nabij 03.00 uur. Ongeveer een half uur later gaat de rit verder. Het is dan doodstil in de wagon.

Joop is ook wakker. In het donker eten en praten we zachtjes met elkaar en enkele vrienden. Wij willen de rest niet storen. Slaap heb ineens niet meer.

Als het licht wordt neem ik weer plaats aan één van de luiken. Ik zie de typische Duitse boerderijen en huizenblokken. Nog typischer zijn echter vrouwen in Eva-kostuum. Maar daar hebben we nu geen boodschap aan. Wat het is of betekent weet ik niet..... Onze reis gaat verder langs **Osnabrück, Hildesheim** en **Braunschweig**.

De reisroute vanaf Amersfoort tot aan Altengrabow
(interpretatie E. van der Most op een ondergrond van Google Earth 2018)

14 Bedoeld is sergeant majoor instructeur bij 2 R.I. Hetto Johannes Lodewijk Nauta kgf 107314. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Van der Palmstraat 25 in Voorburg.

In die laatste plaats staat de trein weer eens stil. Naast ons staat een lange trein met open goederenwagens, beladen met kanonnen, Hier en daar staat op een aparte wagon een stuk luchtafweergeschut. Ik ben moe van het staan en uren ook heb ik bijna niet geslapen. Het is stikkend warm in de wagon en dat maakt me zo loom. Ik da dan liggen en probeer wat te slapen. Aangezien ik me tot nu toe niet ellendig of iets van dien aard voel, kan ik goed in slaap komen.

De trein staat van tijd tot tijd uren achtereen op een of ander spoorwegemplacement stil. Soms wordt er van locomotief gewisseld. Ook is er een enkele keer een oponthoud zo maar midden in de natuur. Tijdens zo'n stop krijgen we gelegenheid om de wagon te verlaten om de benen te strekken, om te luchten en om de behoeften te doen. Dat geschiedt per wagon. Een x-aantal knapen mag - uiteraard onder bewaking- uitstappen. We krijgen dan ook nog gelegenheid om ergens water te halen. Water is wel erg nodig, de temperatuur in de wagon is om te stikken. Wat geven nu vier kleine luiken voor frisse lucht? Ook het tonnetje waar gelukkig weinig van gebruik is gemaakt, kunnen we ledigen. Bij dat luchten zie ik de speciale rijtuigen bestemd voor de officieren. Er zijn ook enkele wagons met wachtposten, bovendien bevindt zich in ieder remhokje een Wehrmacht soldaat. We krijgen een stuk brood, het laatste voor we op de plaats van bestemming aankomen wordt erbij gezegd. Waar dat zal zijn, daar horen we niets over. Toevallig hebben wij in onze wagon een paar jongens die in mei 1940 als krijgsgevangene in een Duits kamp hebben gezeten en zij noemen Alten-Grabow. Die naam is ook door één van de wachtposten genoemd. Het moet ergens tussen Maagdenburg en Berlijn liggen.

Na weer een flinke dut word ik om 15.30 uur kort voor Maagdenburg wakker. Met enige moeite kom ik omhoog. Over mijn hele lichaam ben ik stram en stijf van het liggen op die kale en harde wagonvloer. De zon staat hoog aan de hemel. Op het emplacement waar we naar toe zijn gerangeerd zien we krijgsgevangenen aan de spoorbaan werken. Aan het uniform te zien denken we dat het Fransen zijn. Onderweg hebben we hier en daar reeds gevangenen gezien, Fransen en Russen, die waren zonder bewaking. We hebben hier weer een erg lang oponthoud. Als we eindelijk verder gaan rijden we door **Maagdenburg** heen. Boven deze stad hangen, op afstand, grote luchtballonnen als afweer tegen luchtaanvallen, zo verneem ik later van één van de *Posten*.

Naar ik aanneem rijden we verder in noordelijke of noordwestelijke richting. Het landschap dat we passeren is één groot korenveld, mooi geel en deinend als een zee langs de hellingen van de heuvels. Vermoedelijk zo'n zestig tot zeventig km voorbij Maagdenburg stopt de trein nabij enkele krijgsgevangenenkampen, tenminste gezien de afzetting ervan met prikkeldraad. Door het luikje zie ik op een stationsmuurtje de naam "Altengrabow" staan. Het einde van de reis? Rechts van de spoorbaan liggen verderop reusachtige gebouwen met betonnen daken. Nieuw gebouwde kazernes? Als de trein stopt bij de losplaats is het circa 17.00 uur.

Het emplacement van Altengrabow vanuit de richting Loburg in 2015 (foto E. van der Most)

De meeste jongens hebben het laatste deel van de reis geen gebruik meer gemaakt van het tonnetje, zij hebben hun aandrang opgehouden. We zijn blij dat we de wagon kunnen verlaten. Ook wel om de stramme ledematen te kunnen strekken. We hebben immers ruimt 22 uren in de wagons doorgebracht, waarvan toch zeker 20 uren met gesloten deuren. Met veel lawaai horen we de grendel verschuiven en meteen al begint het gesnauw. De *Feldwebels* brullen de commando's "*Aussteigen, Los, Los, Antreten!*" en hun ondergeschikten herhalen die kreten. Doodmoe en hongerig -we hebben zo lang met eten gewacht omdat we niet wisten hoe lang we met het brood moesten doen- en ook vuil, stappen we uit. Laden eerst de bagage af. Dan hoor ik zeggen dat in Bentheim een trein aangekoppeld is geworden met mannen van het 9^e en 11^e R.I. die hebben zich in Assen gemeld. Totaal zijn er nu 570 man. Onder strenge bewaking van Wehrmacht soldaten dienen wij ons op te stellen in rijen van vijf. Het duurt wel even voor het zover is. Links en rechts van de groepen wordt ijverig geteld en geschreven, maar ook nu klopt het de eerste keer niet. Overtellen dus. Als het dan eindelijk wel klopt worden we overgedragen aan de kampcommandant. Die wil weten hoeveel lieden hij nu precies te gast krijgt en dan laat hij zijn manschappen tellen. Bij uitzondering gelukt dat in één keer. Dof, suf van honger en moeheid zet de troep zich in beweging. In een sukkelgangetje gaat het richting Wehrmachtslager dat gelukkig niet veraf ligt. Het is een hele tippel met die bagage. Links en rechts van elke groep lopen *Posten* met het geweer in de hand en sporen de knapen aan tot doorlopen. Maar enkele jongens kunnen vanwege moeheid of zo, met hun zware bagage die ze meezeulen niet zo snel vooruit komen en dan volgt er een geblaf van jewelste. Eindelijk wordt dan ingezien dat het zo toch niet gaat. We lopen er geen meter harder door en nu mogen we van tijd tot tijd stilstaan en even uitblazen. Echter al gauw klinkt het "*Gepäck aufnehmen, Los!*" en voort gaat het. We worden opgejaagd. Een van de knapen die het moeilijk heeft wordt door een Post met het geweer bewerkt. Ook voor mij is de gang naar het kamp een zware opgave. Ik ben al zo moe en dan nog

dat sjouwen met die zware koffer en de dekenrol om mijn nek. Joop vergaat het niet veel beter. Bij het zien van het grote complex op de heuvel gaat er wel iets door me heen. Ik voel me ineens hulpeloos. Die metershoge omheining van prikkeldraad langs het lange en brede kamp is me teveel. Onwillekeurig denk ik hierbij aan Tiny die ook in dergelijke kampen zat. Achter de dubbele rij draad staan die mannen die her eerder zijn gearriveerd, zoals de beroeps onderofficieren, de Grenadiers en de Jagers. Zij zowel als wij trachten een bekende te ontdekken. Het is verboden om te roepen of contact op te nemen, maar die knapen roepen ons allerlei toe.

Het meeste ervan gaat verloren door de afstand dan wel door het geschreeuw van de wachtposten. De aanblik van dat grote Lager met de lange rijen barakken is troosteloos. Als we door het hek naar binnen sloffen wacht ons een haag van lotgenoten op. Door een doolhof van gangen tussen prikkeldraad komen we aan de buitenzijde van het kamp, op een groot veld. Daar worden we ingedeeld in groepen van twintig man. Koffer en bagage - behalve hetgeen voor dagelijks gebruik nodig is - worden opgeborgen op de zolder van één van de barakken. Hierna afmars naar ons nieuwe tehuis. Daar worden wij voorlopig apart gehouden. We mogen nog geen contact met de anderen hebben. Wij zijn onrein en moeten eerst ontluisd worden! Waar halen ze het vandaan? Het is namelijk te laat geworden om die "Desinfektion" zoals ze dat hier noemen, vandaag nog te laten plaatsvinden. Joop, Fons (Veltmeijer) en ik, we houden ons angstvallig steeds bij elkaar op.

Fons Veltmeijer (NIMH collectie 1001)

We worden ingedeeld in de tweede groep van de twaalfde compagnie. Onze commandant is de S.M.I. Nauta. De twee barakken zijn van steen, de slaapplekken van hout, een lange rij van drie boven elkaar getimmerde planken. Meer is er niet, zelfs geen stuk papier op die planken. Met de wasgelegenheid is het ook treurig

gesteld. Het toilet (de Knobbel geheten) staat een eind van de barakken verwijderd, het is een krot. Op het moment is het daar vanwege de lange treinreis, erg druk. Ik ga naar de barak terug. Moe. Stoffig en vuil als ik ben val ik op de planken neer, ik wil alleen maar rusten en slapen....

Zondag 13 juni 1943 (1^e Pinksterdag)

Dat het vandaag een feestdag is, daar merken we niets van. Alles gaat gewoon door, behalve het ontluizen. Dat gebeurt morgen zegt men. Al vroeg worden we van de planken gebruld. Na het wassen en eten kunnen we ons slechts vermaken met luieren. Ze houden ons nog steeds apart. We eten er nu goed van, eventjes maar, want het brood dat wij in Amersfoort ontvangen hebben gaat schimmelen, dus moet dat op. Het is zonnig weer, wel waait er een harde wind. Men vertelt mij dat we hier hoog boven de zeespiegel liggen, hoogte varieert van 200 tot 600 meter.

Hoewel de zon dus schijnt, is het toch guur week hier.

Vanwege Pinksteren doen we 's morgens onder leiding van Nauta de godsdienst-oefeningen van deze dag. 's Middags maken we kennis met het menu, dat bestaat uit soep van aardappelen, wat bonen en halfgare erwten, maar vooral veel water. Die soep krijgt al meteen de naam van bunker- of stuwdamsoep. De smaak is wel goed, maar zij geeft totaal geen vastigheid in de maag. Zoals we in Amersfoort elke avond deden, we bidden ook hier 's avonds het avondgebed en de Rozenkrans. Mij geeft dat in ieder geval troost en beurt me op als ik het moeilijk heb. Later op de avond is er weer muziek en zang en zo gaan we laat slapen.

Maandag 14 juni 1943 (2^e Pinksterdag)

Al vroeg worden we eruit getrommeld. Ons ontbijt bestaat uit brood met jam en vis in tomatensaus, alles van Amersfoort. De middagpot is waterige soep van aardappelen, stukjes stokvis en nog wat onduidelijks. Het is wel te eten. Tijdens een wandelingetje langs de draad zien we in een naast ons gelegen deel van het kamp de eerste kaalkoppen. De rest van de dag brengen we door met niks doen en lui zijn. 's Avonds is er weer muziek.

Dinsdag 15 juni 1943

Reeds in 04.30 uur moeten we eruit en meteen aantreden op de appèlplaats. Er wordt medegedeeld dat we vandaag zullen worden ontluisd. Daarbij dienen we al onze spullen mee te nemen. Onze groep komt om circa 14.00 aan de beurt. Moeten we er daarvoor zo vroeg uit? Evenals in voorgaande dagen ook heden weer zalig niets doen. Alleen maar lui liggen. Wel stomvervelend en afstompend.

Na het middageten halen we onze bagage op en stellen ons tegen 14.00 op bij de poort. Aldaar moeten we een hele tijd wachten eer we over het grote terrein op weg gaan naar de, in een ander gedeelte liggende, ontluizingsbarak. Dat is een miezerig houten lokaaltje. Binnen gekomen moeten we ons uitkleden en gaan dan met vijftig man spiernaakt tegelijk onder de grote douche, wat inhoudt dat we met drie á vier man onder één douchekop staan. En wat staan we te schutten! Ja, zo piemelnaakt op een hoop, dat zijn wij immers niet gewend in ons leger. Onderwijl worden onze koffers, kleren, dekens, ondergoed, enz. in een aparte oven gestoomd. Dat is noodzakelijk om (eventueel) ongedierte te doden. Welk ongedierte dat s vragen wij ons af. Het water van de douche is eerst koud, wordt dan langzaam warmer en is op zeker moment zo heet dat ik eruit stap. Ik kan dat niet op mijn lijf velen. Maar....

één van de *Posten* duwt me meteen weer onder de douche. Ik zorg er dan wel voor dat er weinig heet water op me neerkomt. We blijven een flinke tijd onder de douche, dus zijn we nu "rein". Na afloop dienen we buiten te wachten, in ons nakie, op kleding en bagage en dat duurt een hele poos. Ik heb het aardig koud. Als dan na verloop van tijd onze kleren arriveren kunnen we die niet meteen aantrekken omdat zij nog te heet zijn. Het ontluizen en wat er allemaal omheen hangt gebeurt door Russen. Russen doen ook dienst in de keuken en reiken het eten uit. Ik weet niet of het krijgsgevangenen of zo gehete "*Ostarbeiter*" zijn (de meeste van hen zijn afkomstig uit de Oekraïne). Vanaf het begin hebben wij van die lui geen hoge dunk. Bij het buiten nazien van onze spullen blijken enkele jongens wat kwijt te zijn, bijvoorbeeld ondergoed, polshorloge... Na reclameren daarover wordt niets teruggevonden. Omdat er op de andere groepen die nog niet klaar zijn, gewacht moet worden maken Joop en ik van die gelegenheid gebruikt om een loopje te maken langs de draad. Van een Franse krijgsgevangene krijgt Joop twee sigaretten, ieder één dus. De sigaret is van het merk "Troupe". We maken even -in gebroken Duits- een praatje met hem, maar worden vrij snel teruggeroepen omdat iedereen klaar is. Met ons hele hebben en houden gaan we nu naar de andere kant van de draad, een geheel ander deel van het Lager. Hier zijn onder meer de barakken van de Grenadiers en Jagers. Een deel van hen is inmiddels naar een ander gedeelte van het kamp overgeplaatst en zijn ginds samen met de beroeps onderofficieren. Gezamenlijk vormen zij een contingent van circa 800 man, dat spoedig getransporteerd gaat worden. Wij komen nu in de leegstaande barakken. Onder de jongens die daar zijn achtergebleven vind ik ene Joppe¹⁵⁾, die ik ken van mijn vroegere atletiekclub "De Zwaluwen". Ook ontmoet ik even later collega Van Munster¹⁶⁾ van het Rijksbureau. Hij heeft ook over de terugkomst van de Berg gehoord en vindt het ook maar een rare zaak. Hij en ik hebben immers dezelfde papieren als Van de Berg? De dag wordt besloten met de godsdienstoefeningen in één voor dit doel aangewezen en geschikte barak. Na afloop is er weer muziek. Daar er weinig van slapen komt, maken we het elke avond laat.

Woensdag 16 juni 1943

Al heel vroeg worden we gewekt. Na een vluchtig ontbijt moeten we aantreden op de appèlplaats, een grote weide die ook als sportveld dienst doet. Onze hele compagnie gaat naar de dokter om te worden ingeënt tegen pokken en tyfus. Direct al maken sommige jongens bezwaar. Ze vinden het -zoals zij zeggen- geen zuivere koffie. De vertrouwensmannen weten ons gerust te stellen. Persoonlijk ben ik hartstikke vóór. Met zo'n ophoping van mensen en dan nog die beroerde voeding, kunnen bepaalde ziektes of zo de kop op steken. Trouwens, in 1939 tijdens de mobilisatie zijn wij bij 2 R.I. toch ook ingeënt geworden.

Het inenten hier gaat aan de lopende band. We krijgen een inspuiting in de linker borst tegen tyfus en twee sneetjes over de linker bovenarm tegen pokken. Na de inenting moet men de linker arm flink rondzwaaien. De entstof wordt dan vlugger in het bloed opgenomen zegt men erbij. Joop en ik hebben nergens last van, maar om ons heen vallen meerdere knapen flauw. Hebben ze te hard of te vlug gezwaaid of

15 Bedoeld is soldaat bij het Regiment Jagers Jan Nicolaas Joppe kgf 106784. Hij werd geboren in Rotterdam en woonde aan de Atjehstraat 38 in Den Haag.

16 Bedoeld is sergeant bij het Regiment Jagers Cornelis Antonius Munster kgf 106546. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Laurierstraat 44 in Den Haag.

wat is de eigenlijke reden? We helpen met zijn allen die jongens naar de barak en leggen hen in bed. Daarna rusten we in bed uit.

In de namiddag treden we met onze koffers en dergelijke aan op de grote weide. Er volgt een kofferinspectie. Ons wordt duidelijk gemaakt dat dingen die verboden zijn in beslag zullen worden genomen. Wat dat zijn, dat maken zij uit. Daaronder vallen onder meer landkaarten, kompassen, grote messen, fototoestellen, zaklantaarns.

Verder vulpennen en aniline potloden. Ook papier en notitieboekjes voor het aanleggen van bijvoorbeeld een dagboek zijn taboe.

Onderwijl wij daar op die weide staan worden de barakken grondig onderzocht, Hier en daar zal wel wat verdwijnen...

Die hele inspectie is een tref. Veel hangt af van de Post die je toegewezen krijgt. Er zijn etters bij die graaien in je spullen. We zien dat sommige van hen alles door elkaar gooien op de grond. Later kun je het dan oprapen en weer netjes opbergen.

Ik ben er zeker van dat bij zo'n knaap wel het een en ander wordt achterover gedrukt. Reclameren? Bij wie? Aanmerkingen maken? Dito!

Wat dat betreft boffen Joop en ik, wij krijgen een "normaal" iemand toegewezen. Die Post doet wat hem is opgedragen en zo te merken doet hij het niet met plezier. Wel neemt hij het grote mes van Joop in beslag. Tussen al dat gerommel ontdek ik nog een stuk Hollands roggebrood waar we erg blij mee zijn. Verder vind ik bij mij een zakmes en geef dat aan Joop. Als de inspectie voorbij is, de koffers weer zijn opgeborgen in het "Kofferraum", moeten we kort hierna terug naar de appèlplaats.

Nu gaan we met zijn allen naar het administratiebureau om geregistreerd te worden. Dat kantoor is gevestigd in een houten barak en we dienen buiten te wachten tot het onze beurt is. Was het in de morgenuren nog goed weer, nu is het regenachtig en kil, geen lolletje dus dat wachten... Binnen worden lijsten ingevuld en een kaartsysteem aangelegd. Iedereen krijgt een identiteitsplaatje dat moet aan een koord om de hals gedragen worden. Op dat zinken plaatje staan naam, geboortedatum en Stalagnummer gegrift.¹⁷⁾ Daar Joop en ik goed bij elkaar zijn gebleven hebben we respectievelijk Stalagnr. XI-A 107352 en XI-A 107353.

Op brieven en briefkaarten naar huis moet ik nu vermelden als mijn adres:

J. Deremaux nr. 107353 M.-Stammlager XI-A.

Alle Nederlandse Krijgsgevangenen kregen een soortgelijk zinken identificatieplaatje (foto E. van der Most)

17 Dit is een vergissing want het Duitse plaatje vermeldde niet de geboortedatum.

Staats- an- gehoorig- feit	Nr. der Er- kennungs- marke	N a m e	Vorname	Geburts- tag	Geburts- ort	Vor- name des Vaters	Familien- name- der Mutter
1	2	3	4	5	6	7	8
N	107353 X/H	DERENAUX	JOANNES H. P. M.	27 10 1912	WOEN- SEL (N.B)	JOANNES Louchet	Könings
N	107354 X/H	VERNEULEN	Gyndes Johannes	2 8 1914	Son WEGGEMARD (N.B)	Bern HUCK	1/d

Zugangsliste Stalag XI-a Altengrabow (Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 42, foto E. van der Most)

Daarna wordt van de rechter wijsvinger een vingerafdruk genomen. Ook moeten we ons geld inleveren. Ik lever mijn F 4,= in. Na afloop wordt gevraagd wie vrijwillig wil gaan werken. Dat geeft extra eten! Van onze compagnie gaat iedereen opzij om de vrijwilligers door te laten. Ander gezegd, van ons meldt zich niemand. Van een andere compagnie melden zich zeven lieden.

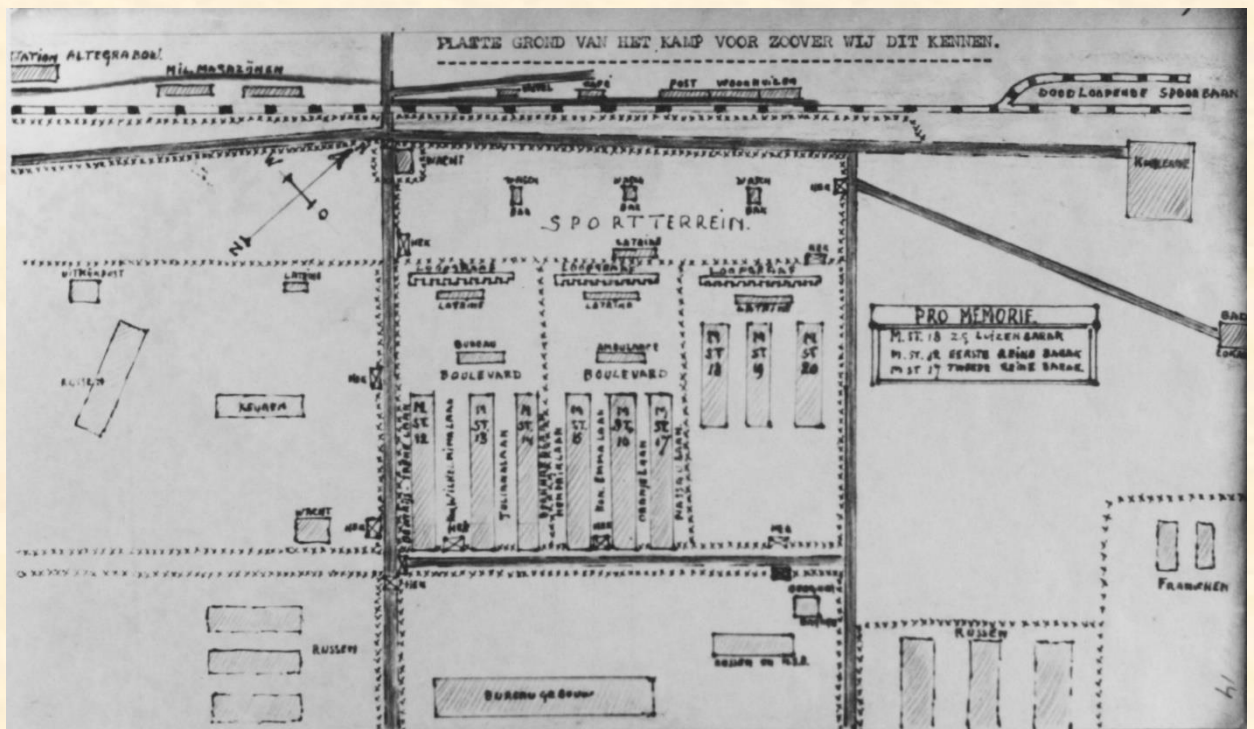
Door het vertrek van enkele jongens uit onze compagnie is deze nu nog 117 man sterk. Het broodrantsoen wordt gesteld op de ene dag 1 kuch voor zeven man, de andere dag 1 kuch voor zes man. Vandaag ontvangen we er jam en kwark bij. De temperatuur is van dien aard dat we maar liever binnen blijven. We gaan dan de beide barakken eens bekijken en dan zie ik ergens op een aanplakbord een flink aantal namen geschreven en gekrast. Nieuwgerig naar die namen loop ik er langs en kom er dan een zekere Cassa¹⁸⁾ tegen. Die woont Vlietstraat 26 Den Haag. Hoewel die dus slechts een paar deuren van mij vandaan woont, ken ik de persoon niet. 's Avonds is er op het grote exercitieterrein van 19.30 tot circa 22.00 uur een cabaretvoorstelling met diverse medewerkers. Zo treden onder meer Snip en Snap¹⁹⁾ op die de draak steken (met hekels) op het leven hier en de hele toestand om ons heen. Verder zijn er zangers met eigen composities, meestal betrekking hebbende op Altengrabow en zijn prikkeldraad. Die avonden zijn reuze leuk en we praten er nog lang over.

's Morgens om 07.30 uur houden we buiten het morgengebed. Het avondgebed en Rozenhoedje vinden plaats te circa 19.00 uur in een leegstaande barak.

De Protestanten houden hun oefeningen in onze barak.

18 Bedoeld is soldaat bij het Regiment Grenadiers Lodewijk Johannes Cassa kgf 106313. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Vlietstraat 26-1 in Den Haag.

19 Tussen circa 1937 en 1977 waren de dames Snip en Snap bekende Nederlandse revue verschijningen. De rollen werden in Nederland gespeeld door de heren Willy Walden (Snap) en Piet Muijselaar (Snip). Het is niet bekend wie de rollen in Altengrabow speelden.

Ogenschijnlijk gedetailleerde schets van het Nederlandse deel van Stalag XI-a Altengrabow (Vorlager), getekend door sergeant Van Reijssen ((NIMH, collectie 444, inv. 62 en 67)

Combinatie van topografische kaarten met in rood links onder de zes paardenbarakken en rechtsboven de drie ontluizingsbarakken. In groen het Lazarett

Stammlager XI-A

Altengrabow, 18 november 1942 Kampvoorschrift.

Indeling in Bataljons, Compagnieën en Groepen.

De krijgsgevangenen worden per nationaliteit afzonderlijk gehouden en in krijgsgevangenencompagnieën verdeeld. (Aantal tot 300 man) die door een Duits onderofficier of korporaal gecommandeerd worden. Hoogstens 10 compagnieën vormen een krijgsgevangenenbataljon, onder commando van een Duits officier. De compagnieën worden in groepen verdeeld (aantal tot 80 man) die door een krijgsgevangene, die gelijk kwartier oudste is, gecommandeerd worden.

Indeling van het kamp.

Tot het krijgsgevangenenkamp XI-a behoren het Hoofdkamp, Voor- en Westkamp, bijkamp "Gross Lübars" en krijgsgevangenenhospitaal Altengrabow, eventueel "Gross Lübars".

Het hoofdkamp dient voor onderbrenging der Franse, Belgische, Poolse en Joegoslavische krijgsgevangenen (kampcommandant een Duits officier, die tegelijk Bataljonscommandant is).

In het voorkamp zijn de Hollandse krijgsgevangenen ondergebracht (kampcommandant een Duits officier, die tegelijk Bataljonscommandant is).

Het bijkamp "Gross Lübars", met inbegrip van het hospitaal voor Russische krijgsgevangenen, dient voor opname van voor de dienst ongeschikt verklaarde, zieke en genezende Russen. Scheidingsdraad is aangebracht. (Kampcommandant een Duits dienstdoend officier).

Het krijgsgevangenenhospitaal "Altengrabow" dient tot opname en behandeling van alle andere krijgsgevangenen. Beide hospitalen staan onder de verantwoordelijke leiding der kamparts.

Verhouding der meerderen.

Meerdere der krijgsgevangenen in dienst zijn alle voor de inwendige dienst en de wachtdienst ingedeelde Duitse soldaten (met inbegrip van hulpwachters) en alle Weermachtsbeamten. Bovendien zijn alle groeps- en compagniescommandanten meerderen van de krijgsgevangenen.

Officier en onderofficier van dienst.

Een officier van dienst wordt bij sterke bezetting van het kamp gecommandeerd. In ieder kamp commandeert de kampcommandant dagelijks een officier van dienst. Hij is verantwoordelijk voor het wekken van de krijgsgevangenen, afmars en terugkeer van de werkcommando's, regeling van vertrekkende en komende krijgsgevangenen, orde bij het eten uitdelen, verduistering, bediening van de nachttelefoon en snelle melding van bijzondere voorvallen aan de kampcommandant en het hoofdcommando.

Aantreden bij dagelijkse appèls en verdere tijdsindeling.

Dagelijks wordt 's morgens en 's avonds appèl gehouden door middel van telling.

De dagindeling is als volgt:

05.30 (winter 06.30)	opstaan.
06.00 (winter 07.00)	koffie halen.
07.00 (winter 08.00)	appèl.
07.30-11.00 (winter 8.30-11.00)	werken.
11.00-12.30	eten halen.
13.00-15.30	werken.
15.30-16.00	brood enz. halen, daarna in aansluiting sport en spel.
17.00	appèl.
22.00-05.30 (winter 21.00-06.00)	nachtrust.

Luchtalarm.

Zie bijlage 1.

Eerbewijs.

Eerbewijzen moeten door de krijgsgevangenen op dezelfde wijze gebracht worden als in eigen land en wel aan iedere Duitse officier en weermachtsbeamte in de officiersrang. Verder aan de commanderende officier (dienstdoende officier) van dienst. Betreedt de commandant het kamp, dan wordt op het commando "In Orde" (Achtung) door alle krijgsgevangenen front naar hem gemaakt.

Kleding, dragen van onderscheidingstekens en medailles.

De krijgsgevangenen dragen hun meegebrachte kleding. Bij de Russen wordt op tuniek en overjas de letters S.U. geschilderd. De kleding van de overige krijgsgevangenen die niet als uniformstukken kenbaar zijn, worden met "K.G." beschilderd. Kleine reparaties aan de kleding moeten door de krijgsgevangene zelf verholpen worden. Grote reparaties worden door de kamphandwerkslui gemaakt. Het dragen van burgerkleding is geoorloofd, met dien verstande, dat deze met "K.G." gemerkt zijn. Onderscheidingstekens en medailles mogen gedragen worden.

Barakken verordening en nachtrust.

Zie bijlage 2.

Kampwerkzaamheden en particuliere bezigheden.

Alle krijgsgevangenen kunnen voor kampwerkzaamheden bevolen worden. Het werk dient voor onderhoud van de kleding, uitbreiding en onderhoud van het kamp. Het is in het algemeen onherroepelijk uit te voeren. Vergoeding hiervoor kan, rekening houdende met het soort werk, uit kantine overschot, kamp- en rijksmiddelen betaald worden (bijvoorbeeld aan kleer- en schoenmakers). In hun vrije tijd kunnen de krijgsgevangenen zover mogelijk aan beroepsbezigheden wijden, of zich met gezelschapsspelen bezig houden (geluksspel is verboden).

Brandorganisatie en oefening.

Zie bijlage 3.

Verpleging en soldij.

De krijgsgevangenen genieten de verpleging van het Duitse reserveleger. Deze verpleging wordt vastgesteld door het "Oppercommando van het leger". De verdeling geschiedt op de voorgeschreven tijden aan de daarvoor aangegeven keuken. Geld, dat de krijgsgevangenen bij zich hadden, of later vanuit het vaderland naar hen wordt toegezonden, wordt ingenomen en op rekening geschreven. Het kan hem op verzoek in gedeelten in kampgeld uitbetaald worden. Het bij werkcommando's of in het kamp verdiende geld (zie punt 10) kan echter ten volle uitbetaald worden. Dit geschiedt bataljonsgewijze door middel van loonlijsten alle 10 dagen (eventueel commando gewijs).

Weermachtssoldij genieten alleen de doctoren en officieel aangestelde hospitaalsoldaten. In plaats van Duits geld wordt uitsluitend kampgeld uitbetaald. Een krijgsgevangene mag geen koerswaardig geld in bezit hebben.

Gezondheidsvoorschriften.

De grootst mogelijke zindelijkheid bewaart ons voor het uitbreken van epidemieën. Voor de dagelijkse lichaamsreiniging zijn de groepscommandanten verantwoordelijk. Minstens een maal per 14 dagen is er badgelegenheid. Onderkleding moeten elke week verwisseld worden en gewassen. Tot behoud van de gezondheid worden dagelijks lichaams oefeningen, sport en spel gehouden, onder leiding van daarvoor geschikte krijgsgevangenen. Ook in de vrije tijd is er gelegenheid tot sportbeoefening op de sportplaats. De barakken moeten dagelijks, ook in de winter, minstens een uur gelucht worden. Alle afval gaat in daarvoor bestemde afvalputten. De wc's moeten dagelijks gezuiverd en gedesinfecteerd worden.

De kampcommandant deelt corveeploegen in, die dagelijks het kamp schoon houden.

Zieken moeten zich dagelijks 's morgens op het ziekenrapport melden. Bij ernstige gevallen zorgt de compagnies-commandant voor spoedig transport (door middel van melding aan de officier van dienst, 's nachts door middel van de wachtposten). Bij het uitbreken van epidemieën (darmcathar, tyfus, vlektyfus) is dadelijk de quarantaine order van kracht, dat wil zeggen het gehele kamp wordt door draadversperring verdeeld, welke gesloten blijven. Het eten wordt dan in de diverse gedeelten gebracht. Overigens neemt de kamparts alle hygiënische maatregelen.

Godsdienst.

In het hoofdkamp is een barak ingericht voor godsdienstoefeningen. Geestelijken van alle nationaliteiten staan ter beschikking. Op zondag wordt de Heilige Mis opgedragen. Ook is er gelegenheid voor Protestantse godsdienstoefening.

Kampkantine.

In het hoofdkamp is een kantine ingericht, waar men van 11.00 tot 13.00 uur en van 15.00 tot 21.00 uur genotmiddelen en gebruiksvoorwerpen kan kopen. De artikelen en hun prijzen worden door de commandant bepaald. Alcohol mag niet worden verkocht. De kantine wordt door het hoofdcommando instant gehouden. Het verkoop personeel bestaat uit krijgsgevangenen, het toezicht heeft een Duits korporaal. De kantinewinst wordt door het bestuur ten gunste van de krijgsgevangenen benut.

Postuitdeling en inlevering van brieven.

De post wordt dagelijks van 17.00 tot 18.00 uur uitgegeven. Pakjes en daarin bevindende conserven worden in het bijzijn van de ontvanger geopend. Inlevering van brieven geschiedt dagelijks en wel compagnie gewijs. Het aantal van de te ontvangen en te schrijven brieven wordt door het Oppercommando der Weermacht vastgesteld. Alle inkomende en uitgaande post staat onder censuur.

Werk buiten het kamp.

Het werk buiten het kamp kan iedere krijgsgevangene volgens de bepalingen van Genève van 1929 (artikel 27 – 34) betrokken worden. Alle werk, wat van Duitse werklieden verlangd wordt, moet ook door

de krijgsgevangenen verricht worden, voor zover de lichaamsgeschiktheid dit toelaat. De werktijd is dezelfde als die van Duitse werklieden. Het loon wordt in kampgeld uitbetaald. De loonstandaard bepaalt het Oppercommando der Weermacht. Iedere drie maanden is verzending van het verdiende geld naar het vaderland mogelijk. Verder wordt het op rekening bijgeschreven.

Strafbepalingen.

De krijgsgevangenen worden op dezelfde wijze gestraft als de met hun rang overeenkomende Duitse soldaten.

Alle overtredingen tegen de militaire tucht en orde welke niet onder enig wetsartikel vallen, worden disciplinair gestraft. Alle vergrijpen van de krijgsgevangenen tegen Duitse strafwetten (militaire- en Rijksstrafwetboek en strafrechtelijke bijwetten) worden gerechtelijk vervolgd.

Op het volgende dient in het bijzonder gelet.

Iedere krijgsgevangene wordt gestraft, die:

1. Een Duits officier geen eerbetoon bewijst,
2. Zijn identiteitsplaatje niet draagt of verruilt,
3. Het kamp verontreinigt,
4. Zich zelf en zijn ondergoed niet wast,
5. Kampvoorwerpen beschadigt, bijvoorbeeld lichtleiding, kachels, verduisteringsmateriaal, bommen, of vernielt of verbrandt, bijvoorbeeld stoelen, tafels, bedden, enz.,
6. Bij het aantreden of bij het werk rookt,
7. Het appèl verzuimt,
8. Zijn werk slecht of in het geheel niet doet,
9. Bij het eten halen bedriegt of wil bedriegen,
10. Zijn kleding niet in orde houdt,
11. 's Nachts niet in de barak blijft (uitgezonderd het gebruik van de wc),
12. Zich in een ander dan het hem toegewezen gedeelte van het kamp bevindt.

Bovendien hebben de wachtposten opdracht zonder waarschuwing op iedere krijgsgevangene te schieten die de waarschuwingsdraad aanraakt, of passeert.

Indienen van bezwaren.

Alle bezwaren moeten via de hoofdvertrouwensman bij de commandant schriftelijk worden ingediend. Voor dit doel kiezen de krijgsgevangenen bij iedere compagnie een vertrouwensman. Uit deze wordt de hoofdvertrouwensman gekozen. Voor indiening van de bezwaren gelden de bepalingen van de Duitse soldaten. Zo is bijvoorbeeld een klacht, welke voorkomt uit plotseling opwinding niet geoorloofd, doch moet eerst 24 uur later ingediend worden. Een klacht welke belediging luidt, of ongegrond is, is strafbaar.

Slotartikel.

Deze kamporder moet door de kampcommandant bij aankomst van nieuwe gevangenen aan hen bekend gemaakt worden. Verder kan er maandelijks theorie over gegeven worden.

Was getekend Neue, majoor en commandant van de controle

Was getekend Jacobshagen, kapitein.

Donderdag 17 juni 1943

Na het appèl wordt om 08.00 uur proefalarm gehouden. We moeten dan met teveel man tegelijk in de schuilloopgraven ofwel "Splittergraben" kruipen. Die zijn zestig tot zeventig cm diep. We krijgen tevens te horen dat als het niet snel genoeg gaat en goed, er zal worden geschoten. Aan dreigen raken we gewend...

's Middags weer naar de administratiebarak. Er worden foto's genomen met het krijgsgevangenennummer op onze borst. Verder moeten we een lijst inleveren van al onze burgergoederen. Dan pas kom ik er achter dat ik maar twee stel ondergoed heb, namelijk één aan en een stel in de koffer. Thuis heb ik natuurlijk de verkeerde stapel genomen!! Het veranderde rantsoen heeft toch gevolgen. Alhoewel Joop en ik kalm aan doen en gedaan hebben, laat die verandering zich wel voelen. Ook onze rokertjes zijn bijna op. Vanaf de 1e Pinksterdag hebben wij ons gerantsoeneerd op

drie sigaretten per man per dag. Als we nu de sigaret iets dunner draaien kunnen het er vier worden. Wat dat aangaat is er tussen mij en Joop een goede harmonie. We doen en delen alles samen, zoals het ook hoort. Ook blijven we -om een scheiding te voorkomen- steeds in elkaars nabijheid. Vandaag bestaat de soep uit augurken, zuurkool en water. Als avondmaaltijd nuttigen we brood met worst. Sinds gisteren is het over het algemeen koud weer geweest en derhalve zijn we veel binnen gebleven.

Vrijdag 18 juni 1943

Ook vandaag is het weer regenachtig en guur. Niks om naar buiten te gaan. Voor mij een mooie gelegenheid om iets te schrijven over het kamp, het verblijf, enz. Vóór ik daar echter aan kan beginnen moet ik van 08.30 tot 10.00 aan de verplichte mars-oefeningen deelnemen. Vooropgesteld zij, dat het altijd mijn plan is geweest om notities te maken over mijn verblijf in Duitsland. Daarvoor heb ik een aantal vellen dun papier en enkele potloden meegenomen. Vanaf de eerste dag heb ik korte aantekeningen gemaakt met het voornemen die later (ooit) uit te werken. Toen ik voor de kofferinspectie vernam dat we geen notities of dergelijke in ons bezit mochten hebben, heb ik de linnenwand van de klep van Mam's koffer voorzichtig losgesneden en daar de vellen in verborgen. Vanaf heden wil ik voor het lange woord krijgsgevangenen de afkorting kgf gaan gebruiken.

Altengrabow: het kamp is gelegen in een verlaten oord op een hoogvlakte, ergens tussen Maagdenburg en Berlijn. Naar ik heb vernomen is het een zeer groot complex. De omtrek zou 45 km bedragen. Het kamp bestaat uit meerdere Lagers. Wij bevinden ons in het zogeheten doorgangskamp (*Durchgangslager*), waar vandaan de krijgsgevangenen naar verschillende Lagers worden gezonden.

Het kamp: het is een gewezen cavalerie- en artilleriekazerne, een uitgestrekt geheel van stenen bouwsels en enkele sportvelden. Er omheen loopt een dubbele afrastering van prikkeldraad tot circa 4 meter hoogte. Tussen die dubbele afrastering is een gang van circa 2 meter breedte en nu en dan lopen daar wachtposten met een hond door. Op alle hoeken en bij de poorten staan hoge wachttorens, net hoge duiventillen. Die zijn permanent bezet met onder andere mitrailleurs. Bovenop zijn schijnwerpers geplaatst. Die gooien 's nachts hun licht op de barakken en gangen. De verschillende afdelingen met barakken zijn weer door rijen prikkeldraad van elkaar gescheiden. Achter onze barak strekt het kamp zich verder uit. Voor zover mij bekend is, zijn er enkele duizenden Nederlandse krijgsgevangenen, verder Fransen, Polen en Russen.

Het verblijf: de stenen bouwsels waarin wij zijn ondergebracht zijn van oorsprong paardenstallen. De ijzeren ringen waaraan de paarden werden vastgezet zitten nog in de muren. Door een hoge dubbele staldeur komen we de barak binnen. In de barak zijn hoog boven ons kleine ramen aangebracht die voldoende licht geven. Elke barak is in twee gedeelten verdeeld, met in het midden daarvan een stook-gelegenheid. De barakken zijn omgeven door een dubbele rij prikkeldraad, de gang of opening er tussenin is vol geweven met dat soort draad. Op deze manier zijn er verschillende kleine afdelingen en zo hebben zij de boel beter onder controle. Door twee uitgangen in die draad komen we op een grote weide in gebruik als sportveld

en terrein voor de mars-oefeningen. In een van de hoeken staan bonen, wortels en andere groenten gepland. Er zijn altijd wel knapen die -in een onbewaakt ogenblik bijvoorbeeld- ervan willen eten, waarbij zij dan de boel vertrappen. Snappen ze je, dan moet je heel lang met de armen boven het hoofd geheven gaan staan. Een andere bron van ellende is de stookgelegenheid. Die mag niet gebruikt worden. Toch zijn er weer knuppels die menen dat dat verbod niet voor hen geldt. Zij slopen de boel en gaan rustig stoken. Het gevolg is dat er waarschuwingen komen en de geliefde bedreiging is dan wel de hele compagnie krijgt 1 of 2 dagen geen eten. Geen eten krijgen wil voor ons heel wat zeggen. We krijgen toch al niet te veel. Desondanks gaat dat soort lieden er mee door en op zekere dag is dan bij de Duitsers de maat vol. Op een van de appels krijgen we de allerlaatste waarschuwing: het hele kamp 1 of 2 dagen geen eten... Die bedreigingen zijn echt, heus geen loos alarm zoals sommigen denken. De mof doet het. Vanaf nu wordt er door ons op die knapen gelet. Snappen we er een dan is die nog niet jarig. Dergelijke verpesters moeten ze alles afnemen, dan leren ze het wel af. Het zijn dezelfde knuppels die nu bijvoorbeeld ook al bezig zijn met koken in de schuilloopgraven en dat is helemaal riskant.

Een van de paardenbarakken tijdens een bezoek van de Bond van Wapenbroeders in 2000 (foto collectie Tjepkema).

De ligging: aan weerszijden zijn in de barak langs de wanden lange houten stellingen aangebracht van drie lagen boven elkaar. In zo'n laag liggen circa dertig man naast elkaar. Ieder heeft krap een halve meter ruimte. Om te gaan rusten of slapen, moeten we via de voorkant in de bedstee kruipen. De hoogte tot de slaappleats boven je is erg krap, niet voldoende om rechtop te gaan zitten. Dus blijf je daar alleen om te slapen. Van het alsmar gebukt te moeten zitten krijgt men rugpijn en wordt men moe. Vandaar dat wij de meeste tijd buiten zijn. Zoals reeds geschreven ligt er op die planken geen strozak, stro of houtwol, zelfs geen papier. Slechts kale planken. Als onderlaken gebruiken we krantenpapier. Niet alle jongens

zijn zo vriendelijk om de bodem met papier of iets anders af te dekken. Wanneer dan bijvoorbeeld de bovenbuurman zich omdraait of beweegt, valt er door de naden stof en zand op hoofd of gezicht van de onderbuurman en dat is minder prettig, vooral niet als men ligt te slapen. Iets daarover zeggen tegen die lui helpt niks.

Interieur van een paardenbarak tijdens een bezoek van de Bond van Wapenbroeders in 2000 (foto collectie Tjepkema).

Zelfs commandant Nauta krijgt het niet voor elkaar. Zo'n vent behoort tot hetzelfde schoelje als waarover ik eerder schreef. De dekens doen nu goed dienst. Tussen de stellingen staan tafels en banken, waaraan we kunnen gaan zitten op te eten, te kaarten, te praten, enz. Een groot ongemak is wel dat er meer jongens zijn dan zitplaatsen, dus zijn er altijd mannen die noodgedwongen naar hun krib moeten. Dat is vooral lastig bij het eten. Joop en ik liggen namelijk in de onderste laag. Na het een paar dagen te hebben aangezien, gebruiken wij de maaltijden toch maar liever op het ongemakkelijke bed. Aan tafel gezeten zijn aller ogen van bovenaf op je gericht. Zij zien precies wat en hoeveel je nuttigt. Er zijn reeds diverse knapen die door hun levensmiddelen heen zijn. Die hebben zij er doorgejaagd. Zij kunnen geen maat houden. Het doet Joop en mij daarom genoeg dat de koffers ondergebracht zijn in het zogeheten "*Kofferraum*". Eens per dag, op gezette tijden, mogen we naar die zolder om er eetwaren uit de koffer te halen. Het is dan wel uitkijken, want er zijn jongens daar, die er niks te maken hebben. Zo lopen er steeds Grenadiers en Jagers mee naar boven en bedelen om eten. Het is voor hen wel zeer erg maar je kunt er niet aan beginnen. Het blijft opletten! Als je dat niet doet, halen zij het wel uit je koffer.

Corvee-dienst: er valt enig corvee-werk te verrichten, twee maal daags de stal aanvegen en groepsgewijze eten halen.

De wasgelegenheid: daar is het treurig mee gesteld. Is totaal onvoldoende voor zoveel manschappen. Zij bestaat uit een lange buis, waarin op afstanden hier en daar gaten zijn geboord en daaruit sijpelt dan water. We kunnen ons zo nooit behoorlijk wassen, laat staan onze was doen. En wij waren volgens hen toch "onrein".

De toiletten: de zogeheten "knobbel" ligt aan het einde van onze ruimte, vlak bij de afzetting. Ook hier geldt, dat die toiletten een zo groot aantal mannen niet kunnen verwerken. In de kortste keren is het daar een zootje. Klachten over het water en de wc's bij de kampeiding hebben tot nu toe weinig zin gehad. Ze laten het heel gewoon bij het oude. Tot zover, een volgende keer meer.

De middagsoep is net als gisteren niet veel soeps.
's Avonds eten Joop en ik brood met zout en jam.

Zaterdag 19 juni 1943

Na het ontbijt meteen afmars naar de dokter. We worden weer ingeënt tegen tyfus, nu in de rechter borst. Ook nu gaan weer enige jongens van hun stokje. Het weer is regenachtig en guur, dus blijven we binnen, rusten en slapen. Verveling en onzekerheid omdat we zonder enig teken van thuis blijven. En zij van ons.

Nu en dan speel ik met Joop en ook met andere knapen een of ander kaartspel. We lezen wat we af en toe te pakken kunnen krijgen. Die berichten zijn dan doorgaans enige dagen oud. Soms zit er een Duitse krant bij. Ter gelegenheid van zijn verlovingsfeest en de verjaardag van zijn zuster, trakteert Joop (de Lange) op een stuk Bossche koek. Bekendgemaakt wordt dat we briefkaartformulieren zullen krijgen om naar huis te schrijven. Dat zal morgen zijn. Eerst zien....

Er doen verschillende geruchten de ronde. Eén ervan is dat wij binnenkort hier zullen weggaan. Het andere: er komen nieuwe contingenten krijgsgevangenen. We hebben erop zitten wachten, er is niets gekomen. Vandaag wil ik het hebben over het weer, de dagindeling, de appels en zo mogelijk het eten.

Het weer: dat is hier zo wisselvallig als wat. Zo zitten we te puffen in een brandende zon, even later moeten we naar binnen vluchten en alles aantrekken wat we hebben vanwege de koude. Omdat dit kamp op een hoogvlakte ligt is het weer hier zo veranderlijk. We vangen ook veel wind. Bij goed weer -de lucht is dan egaal blauw-
Liggen of zitten wij geleund tegen de aarden wal van een schuilloopgraaf die bevinden zich aan de rand van het kampterrein, vlak bij de hoge afrastering. Vanwege de enorme hitte zijn we dan slechts gekleed in korte broek, kampbroekje of zwembroek. We liggen alleen maar. Het is dan warm en zonder ook maar iets te doen, loopt het water in dunne straaltjes langs onze body's. Het is dan ook windstil. Op zeker moment komen er enkele wolken aandrijven en niet veel later verandert het weer totaal. Er steekt een harde wind op en we gaan binnen beschutting zoeken voor de ijskoude wind. Soms duurt het slechts kort, het houdt ook wel eens dagen aan.

De dagindeling: die is ongeveer zo: 06.00 uur reveille. Om 07.00 uur bij toerbeurt thee halen aan de keuken, waarna ontbijten. Om 07.30 uur volgens groep de barak schoonmaken. De Rooms-Katholieken houden dan in de openlucht hun godsdienstoefening. Om 08.00 uur aantreden voor appèl, waarbij doorgaans

mededelingen worden gedaan. Nu en dan staan we er wel één tot anderhalf uur, weer of geen weer. De oorzaak ligt bij knapen die zich nergens aan storen en wegblijven. De telling klopt dan niet en de wachtposten worden de barakken ingestuurd om te gaan kijken. Even later komt zo'n kreng op een holletje, met die Post achter zich aan op het appèl. Voor dergelijke klieren moeten wij weer eens boeten. Bijna dagelijks gaan we naar een van de grote sportvelden om er te marcheren, meestal van 08.30 tot 10.00 uur. Om 09.30 uur wordt door de ploeg die aan de beurt is brood en beleg gehaald bij de keuken. Dat wordt in de namiddag om circa 17.00 uur door de groepscommandant verdeeld.

Onze compagnie bestaat uit vijf groepen van twintig man en een groep van twaalf man in totaal dus 112 mannen. Tussen 11.00 en 12.00 uur is het compagnies-gewijs eten halen aan de keuken. Er zijn dertien compagnieën, genummerd van 3 tot en met 15. De ene dag is compagnie 3 het eerste aan de beurt, de volgende dag is compagnie 15 het eerste en zo rouleert het verder. Wij, compagnie 12, hangen er zo'n beetje tussenin. Vervolgens is het om 14.00 uur thee halen en om 18.00 uur brood eten. Om circa 18.30 houden de Protestanten hun oefening, de Rooms-Katholieken daarna. In de resterende avonduren is er meestal muziek, cabaret en zang, dat hangt veel van het weer af. En de dag is om....

Overdag is het lanterfanten, kuieren langs het prikkeldraad, lui in de zon liggen ofwel binnen kaarten en op de krib liggen. Allemaal erg geestdodend. Zo duurt en dag lang....

Het eten: vooral het middagmaal is niet veel soeps; warm of half lauw water met wat zuurkooldraden, stukjes zure bom. Aardappels krijgen we bijna nooit. We vermoeden dat de Russen wat achterhouden. Brood krijgen we 1500 gram per zeven man. Verder een lik boter, soms jam, soms kwark. Daar dit lang niet genoeg is, halen Joop en ik regelmatig iets ter aanvulling uit de koffers. Wetende dat er meer dagen komen hebben wij ons zelf al op rantsoen gezet. Soms moeten we iets gauw uit onze voorraad consumeren omdat er schimmel op zit. Nu blijkt wel heel duidelijk dat de eetwaren uit Amersfoort goed van pas komen. Jammer is dat er al een soort zwarte handel op gang is gekomen, die smerige Russen uit de keuken varen er wel bij. Ringen, kettingen, polshorloges worden tegen brood en sigaretten geruild. Een armbandhorloge draag ik niet, nooit gehad ook.

Over de soep: doorgaans dunne soep, een tref als ik eens dikke soep krijg. Dat hangt van omstandigheden af. Het kan zijn dat er net een nieuwe ketel wordt aangebroken als je aan de beurt bent. Het kan zijn dat de kok niet soep genoeg schept omdat de soep te heet is. In beide gevallen krijg je gegarandeerd een dun geheel.

De mars-oefeningen: praktisch dagelijks, zijn verplicht daaraan deel te nemen. Ze worden gehouden van 08.30 tot 10.00 uur, soms later. Ze zijn bedoeld om ons wat meer lichaamsbeweging te geven. Ik voor mij vind het een goede zaak....

De marsen worden gehouden op de sportvelden achter de barakken. Het is niet direct in sectie marcheren, nee, we lopen in een grote kring achter elkaar rond het veld. Er zijn genoeg jongens die vinden het maar onzin, "*Spielerei*" van de Duitsers. Nu is een Nederlands soldaat nooit een liefhebber van lopen geweest. Daarom komt het voor dat zo'n oefening een paar uren in beslag neemt vooral als de groep gaat lopen zoals zij dat in diensttijd deden; meer sloffen dan lopen. Nu is dat trage gedoe een doorn in het oog bij de Duitsers en daarom houden zij ons dan ook bezig totdat

er naar hun goeddunken wordt gemarcheerd. De goeden zijn weer de dupe van enkele kwaaien. Er zijn ook gladde knapen bij moeten toevallig naar het toilet of zijn ziek. De *Feldweibel* -ook niet gek- stuurt wachtposten naar knobbel of barak. Even later komt dan die gladde hard aangerend met een *Post* -het geweest in de hand- op zijn hielen. Hij kan dus wel degelijk hard lopen, als straf dient hij alleen enkele rondjes langs het lange veld te doen, terwijl de rest kan gaan zitten of liggen en een sigaret roken. Afhankelijk welke *Feldweibel* het is, soms marcheren we op de tonen van mondharmonica of gitaar, dat vind ik zeer machtig. Ook de *Feldweibel* vind het prima. Nu wordt er tenminste behoorlijk gelopen. Aan dat dagelijks marcheren heb ik geen hekel, zelf kom ik er niet toe om veel te wandelen.

Zondag 20 juni 1943

Om 08.00 uur de gezongen Misgebeden. Daarna ontbijten. Het weer is prachtig, iets bewolkt. Dus hebben we alleen de korte broek en gymschoenen aan. Lekker luieren in de zon. We krijgen een briefkaartformulier uitgereikt om naar huis te pennen. Er mogen slechts dertig woorden op staan. Ook mogen ze alleen beschreven worden met een zacht potlood, anders -zo heet het- worden de kaarten niet verzonden. Alle post gaat via de censuur en derhalve zal het wel even duren eer de brieven / briefkaarten op de plaats van bestemming zullen aankomen. Er wordt aan toegevoegd dat van huis geen brieven of zo gestuurd mogen worden die geschreven zijn op gewoon briefpapier. Dat mag en kan uitsluitend op de ontvangen brief-(kaart) formulieren. Anders wordt die correspondentie achter gehouden. In de barak worden nu zachte potloden van elkaar geleend en begint de schrijverij. Wat kan je met dertig woorden beginnen? Mijn kaart zend ik weliswaar aan Corrie, maar zij is ook bedoeld voor de rest van de familie. Ik schrijf: ²⁰⁾

(Ik) Maak het uitstekend in Altengrabow bij Magdeburg. Stuur nog geen pakjes of brief, regeling volgt. Antwoordkaart wel terugzenden. Schrijf Henny. Houd moed. Het beste. Veel liefs, zoenen voor beide. Johnny.

De soep van deze middag is goed te noemen. Bij het avondeten eten Joop en ik brood met vlees in blik en jam. Tegen 19.00 uur komt gepakt en gezakt een contingent "nieuwen" aan, moe en vuil van de lange reis. Zij hebben ruim 24 uren in de trein gezeten. Onwillekeurig zien wij onszelf dan terug, sjouwend met de bagage, zoals wij hier aankwamen. We hollen naar het hek om een glimp van hen op te vangen. Wie weet zijn er bekenden bij. Van hun kant speuren zijn naar ons in de verwachting een vriend of kennis te ontdekken. Ondanks alle verboden om niets te roepen doen we allen het toch. Wellicht hebben zij nieuws voor ons. Zij zijn immers later uit ons land vertrokken. We vernemen dat het jongens zijn van het 4^e, 5^e, 12^e en 19^e Regiment Infanterie.²¹⁾ Vanwege hun komst is het avondgebed voor de Rooms-Katholieken niet om 19.00 uur, doch wordt verschoven naar 20.00 uur. Daarna is er in de openlucht tot ongeveer 22.00 uur cabaret met optreden van onder meer Snip en Snap, terwijl ene Ciere²²⁾ eigen liedjes ten gehore brengt. Zijn adres luidt

20 Deze brief is niet bewaard gebleven. De inhoud is alleen bekend uit het dagboek.

21 Dit betreft 4, 5, 12 en 19 R.I., die zich tussen 14 en 18 juni 1943 meldden. Zij ontvingen de nummers 107430 - 108101 (673 man).

22 Bedoeld is soldaat bij het Regiment Jagers Hendrik Simon Willem Arie Ciere kgf 106460. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Vermeerstraat 22 in Den Haag.

Vermeerstraat 22 Den Haag. Het is een heerlijke avond en we gaan laat naar bed. Ik kan moeilijk in slaap komen, ook de rest van de nacht slaap ik slecht. Ik hoor vliegtuigen en schieten.

Maandag 21 juni 1943

Het weer is nog beter dan gisteren en dus wordt het weer zonnebaden. Maar eerst krijgen we van 08.00 tot 10.00 uur de (bijna) dagelijkse mars oefening op het grote veld en tevens wat gymnastiek op zijn Hollands. De nieuw aangekomen knapen zijn al ontluisd en liggen nu bij ons in de barakken. Ik heb er nog geen bekenden bij gezien. Wel heb ik even in het voorbijgaan van de Jagers, Jan van Geer Lemmen²³⁾ gezien. De soep is bar slecht: water, augurk, zuurkool en wat verloren geraakte stukjes stokvis drijven er in rond. In de namiddag wat ondergoed, een paar sokken en een handdoek gewassen in mijn pan met koud water, warm water is er niet. Naast Joop en mij liggen drie jongens die zich voor de aardigheid hebben laten kaal knippen, gewoon geen gezicht..... Om 15.00 uur is er plotseling luchtalarm, iedereen moet de barak in er zal worden geschoten op knapen die niet opschieten. We horen zware dreunen, weten echter niet waar dat is. Met Joop (de Lange) speel ik een gezellig potje kaart, rummy of zo iets heet het. Het lijkt op jokeren. Onderwijl klinkt voor de tweede keer luchtalarm. We spelen gewoon door. Het avondeten is brood met worst en vet. 's Avonds is er weer muziek op het plein, vanwege de drukkende hitte zit iedereen er half naakt bij. Ik transpireer behoorlijk. Het water sijpelt langs mijn lichaam. Plotseling, omstreeks 21.15 uur steekt er -zonder enige waarschuwing vooraf- een hevige koude wind op en alles vlucht naar binnen van de kou. Het gaat dan ook nog regenen. Ik trek alle kleding aan die ik heb, doe er zelfs mijn regenjas overheen. Wat later, op het laatste appèl sta ik daar te rillen van de kou, terwijl er een ijskoude regen valt. Zij sommige appèls en ook nu weer, proberen zij ons over te halen om vrijwillig te gaan werken. Slechts een heel enkele keer zijn er knapen die zich laten lijmen, al is het alleen maar voor wat extra eten. We hebben ook een paar NSB-ers in het kamp en die verlinken de boel wel eens. Al vrij snel hebben ze die lieden -voor hun eigen veiligheid- in een aparte barak ondergebracht en zij zijn, voor zover wij weten later naar huis gezonden. Van tijd tot tijd worden alarm oefeningen gehouden. Die duren soms een eeuwige tijd. Ze worden ook wel bij voorkeur gedaan als het weer slecht is. Allemaal kleine pesterijen... Vandaag iets over de bewaking en de bewakers.

De bewaking en haar bewakers: het enorme complex wordt zowel aan de binnen- als aan de buitenzijde zwaar bewaakt. Er zijn erg veel manschappen -Wehrmacht soldaten- ter "bescherming" van ons. Van het overgrote deel hebben we geen cent last. Voor de meesten van hen zijn wij Nederlandse soldaten in krijgsgevangenschap. Zij vinden de hen opgelegde taak geen pretje. Zij maken ook geen misbruik van de situatie. "Dit in tegenstelling tot enkele sadisten onder hen, etters, die zich in de gegeven omstandigheden de baas voelen over ons en dat ook graag laten merken. Die lui zijn vast en zeker verkeerd ingelicht, ofwel het is de aard van het "beest". Waar ze kunnen treiteren en kleineren zij ons... De ergste en gemeenste figuur is wel

23 Er is geen Nederlandse krijgsgevangene met de naam Lemmen bekend. Bedoeld is Johannes (Jan) Wolthuizen kgf 106807. (zie de brief van 1 oktober 1943 "Jan van Geer Lemmen of liever Wolthuyzen"). Hij was getrouwd met Geer Wolthuizen-Lemmen (NIMH collectie 1001). Zij woonden aan de Van Diemenstraat 97 in Den Haag.

een bepaalde *Feldwebel* door ons genoemd "Veldzwiebel". Hij is steeds vergezeld van een grote hond die er blijkbaar op afgericht is om burgers te pakken. Wie van die twee de grootste hond is? In ieder geval die kerel! Het is een ras echte nazi, hij scheldt en vloekt ons uit voor alles wat mooi is. We zijn collaborateurs, zwart-handelaren, criminelen en dergelijke. Hij is een ordinaire wellusteling, die op vele manieren probeert om ons er onder te krijgen. Soms gaat dat tegen de zin van zijn superieuren en dan is hij -in hun bijzijn- totaal anders in zijn optreden, maar dat is de volgende dag wel even anders. In het begin worden wij natuurlijk overdonderd door hem en accepteren zijn optreden om erger te voorkomen. Weken later als we weten dat hij ons toch niets kan doen wat hij zou willen doen, lachen we die knuppel vierkant uit. Hij wordt dan wel witheet. Wil tegen een of andere knaap dan wel wat uithalen. Altijd zoekt hij een zwakke figuur daarvoor uit. Hij bindt wel in als hij ziet dat een paar honderd man langzaam zijn richting uitkomt. Want denk erom in onze groep zit ook het nodige "schuim". Dat heeft de gewone gevangenis verruilt voor het betere krijgsgevangenschap. Een van zijn favoriete bezigheden is het laten aantreden voor een tussentijds appèl, dan wel voor het doen van mededelingen. Hij laat ons rustig zo een uur of meer staan. Soms moeten we luisteren naar zijn geklets en zijn lof uitingen op het Derde Rijk. Ons gezegde "*Ein Reich, Ein Führer, Ein Kartoffel*" werkt op hem als de bekende rode lap. Als er een nieuw transport komt, wij naar de draad rennen, niets mogen roepen, enz. wil hij ons van de prikkeldraad weg hebben en dan stuurt hij zijn hond er op af. Het blijft natuurlijk onbegonnen werk. Waar de hond is, zijn de jongens weg. Is de hond er niet meer, dan staan de knapen weer aan de draad.

Dinsdag 22 juni 1943

De afgelopen nacht heb ik goed en rustig geslapen. Het weer is in de morgenuren minder mooi. Later wordt het zachter en we kunnen gaan zonnebaden. De nieuwelingen worden ingeënt er vallen er diverse flauw. De middag pot is weer huilen: ongerangde en ongesnede snijbonen met hier en daar stukjes zwevende augurk en veel water. 's Middags bij het kaarten van Joop verloren. Onze avondmaaltijd bestaat uit brood met vis in blik.

Niet elke avond is er cabaret of muziek en dan maken Joop en ik met enkele vrienden een flinke avondwandeling door ons kampgedeelte. Tijdens zo'n wandeling ontmoet ik bij de nieuwe jongens ene Aleman²⁴⁾ mij bekend van de Mercuriusbond. Als slaapgenoot heeft hij ene Van Weeren²⁵⁾ van het Rijksbureau voor IJzer en Staal (in het vervolg geheten Rijksijzer), doch we kennen elkaar niet. Wel heeft Van Weeren nieuws en wel dat Van de Berg nogmaals zes dagen uitstel heeft gekregen om zich opnieuw te melden. Ik vraag aan hem dan naar mijn Rijksijzer collega Van Ardenne, die toch -net als hij- van het 5^e Regiment Infanterie is, maar hij heeft die nog niet hier gezien.

24 Bedoeld is soldaat bij 5 R.I. Bastiaan Aleman kgf 107611, Hij werd geboren in Rotterdam en woonde aan de Van Lansbergestraat 103 in Den Haag.

25 Er is geen Nederlandse krijgsgevangene met een dergelijke naam bekend in Altengrabow.

Onder de nieuwen tref ik die avond nog een oud-collega aan van "Het Warenhuis"²⁶⁾, namelijk ene Van Helvoort.²⁷⁾

Woensdag 23 juni 1943

Het is al vroeg warm weer. Als ontbijt nuttigen we brood met jam en vet. Daarna wordt onze compagnie voor de laatste -de derde- keer tegen tyfus ingeënt. Nu weer in de linker borst. Behalve dat de arm een beetje opgezet is en erg jeukt, hebben Joop en ik nergens last van. Andere jongens weer wel. Er wordt lustig op los gezwaaid. Blijkbaar te goed in het warme weer, want net als vorige keren vallen ook nu enkele jongens van hun graatje. Gelukkig duurt dat naar even en zijn ze zo weer in orde. We helpen elkaar zoveel mogelijk. We horen nu zeggen dat onze compagnie klaar is voor transport. Ergens hopen we dat we gauw hier vandaan gaan. Dat geluier en gehang en daarbij niet veel eten, bevalt ons helemaal niet. Het werkt ook nog geestdodend, ook nog omdat de dagen lang duren. Later in de voormiddag krijgen we toch een mars oefening. Nu met twee accordeonisten voorop. Sjonge, wat is dat heerlijk marcheren op die muziek. Zelfs de *Feldwebel* -een goede- heeft er plezier in. Het doet me denken aan de trainingmarsen voor de Vierdaagse in 1932. Na een wandeling van om en bij de 40 km werden we aan de rand van de stad opgehaald door de Koninklijke Militaire Kapel, vermoeid als we waren liepen we op de maat van de muziek, alsof we net begonnen waren, naar het Kamp Waalsdorp. Vandaag zou er een Vaandrig naar Stanislaw²⁸⁾ vertrekken. Ik heb nu gauw een briefje geschreven om dat te overhandigen aan de Heer Berkhout²⁹⁾ (30559), die is van de Generale Staf en zit daar gevangen. Corrie heeft enige tijd bij deze familie gewerkt.

Er is sprake van dat de Grenadiers en Jagers gaan vertrekken, zeer waarschijnlijk reeds aanstaande maandag. De middag pot is deze keer beter en lekker dik: soep met snijbonen en mais of sago, we weten het niet. Ik scheer me weer eens en kaart met Joop. Bij gelegenheid schrijf ik iets over het leven en het kamp.

Er is plotseling enige consternatie in de barak vanwege het feit dat een van ons gisteren een beschimmelde kuch vanuit Amersfoort stiekem omruilde tegen een verse kuch. Een herrie van belang. Volgens de vertrouwensman en ook van andere jongens moeten we dergelijke zaken zelf opknappen en niet de Duitsers erbij halen. Die kunnen in zo'n geval de hele compagnie straffe, Enfin, de dader meldt zich, bekent en dan is de kwestie gauw vergeten.

's Avonds van 20.00 tot 22.30 uur een pracht cabaretavond: het orkest is uitgebreid tot zes man, namelijk twee accordeons, twee gitaren, een viool en een trompet. Het is gewoon een knal-avond! Het orkest luster naar de naam "Grabow Swing Boys". Het begint en eindigt met het slotlied van de BBC. Verder zijn er Snip en Snap,

26 De in 1906 opgerichte "Grand Bazar le Paix" werd in 1929 voorgezet onder de naam "Het Warenhuis". Het bevond zich tussen de Spuistraat en de Grote Marktstraat in Den Haag. Later zou hier een vesiging van V & D komen. Tegenwoordig is hier in de Spuistraat 31a een winkel van "Xenos" gevestigd.

27 Bedoeld is soldaat bij het Regiment Jagers Hendrik van Helvoort kgf 106407. Hij werd geboren in Rotterdam en woonde aan de Waldeck Pymontstraat 75 in Den Haag. De verkeerde schrijfwijze van de naam is hier direct gewijzigd in de juiste.

28 Bedoeld is Stalag 371 Stanislaw in het General Gouvernement, tegenwoordig Ivano Frankivsk Oekraïne.

29 Bedoeld is 1^e luitenant Staf Infanterie Willem Maria Berkhout kgf 30559. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Laan van Nieuw Oosteinde 388 in Voorburg.

zangers, declamators en imitators, te dol allemaal. In verband met het feit dat we voor de laatste keer allemaal nog bij elkaar zijn is er een speciale avond van gemaakt. Aan het einde ervan houdt een sergeant een toespraak waarin hij ons opwekt nu standvastig te blijven en geen landverraad te plegen. Daarna staan allen op en nemen twee minuten stilte in acht voor onze gevallen kameraden in de meidagen van 1940. Dan wordt "geeft acht!" gecommandeerd. Het "Wien Neerlands Bloed" wordt gespeeld en gezongen en daarna volgen drie ovaties aan een vrij Nederland. De rillingen van emotie lopen over mijn rug, Bij Snip en Snap is ook "Bartje"³⁰⁾ even geweest en heeft de toestand in het kamp eens goed onder de loep genomen. Nog lang hebben we over deze mooie avond nagepraat en we zijn derhalve laat gaan slapen. De geruchten dat wij spoedig naar een ander kamp zullen verhuizen blijven aanhouden. Een groot contingent zou al gereed staan. Soms denken we waren we daar maar bij. Hoe eerder hier weg, hoe liever! Het eten en de behandeling hier zijn uitermate slecht en ook het de godganse dag niets doen vinden we funest., Dat we desondanks er toch de moed inhouden, blijkt wel uit de muziek- en cabaretvoorstellingen die regelmatig plaats hebben. Soms gaan er knapen van het orkest of cabaret naar elders. Bij elk nieuw transport zitten wel weer lieden die een instrument hebben meegenomen of die voor komiek kunnen doorgaan. Hun aantal wordt feitelijk steeds groter. Waarom deze jongens een gitaar, banjo, trompet, of dergelijke meenemen naar een gevangenenkamp ontgaat me. Gelukkig voor ons echter zien zij de lol er wel van in en zo hebben wij er allemaal profijt van. Kijken we bijvoorbeeld naar onze vriend Fonske, hij zeult een koffertje mee met grimeurspullen, neuzen, pruiken, verkleedartikelen, enz. Deze lieden geven ons toch een enorme steun. Zij immers zorgen voor de boordnodige afleiding in deze beroerde toestand. We moeten hun zeer dankbaar daarvoor zijn. Al enige dagen leven Joop en ik op rantsoen dat we onszelf hebben opgelegd. We delen alles samen en leren zo elkaar ons te beheersen. Als bijvoeding nemen we nu en dan een stuk ontbijtkoek. Met het rantsoen van het Lager is het hopeloos gesteld. Dat kan ik bij wijze van spreken in één keer op. We moeten ons aanpassen en uitkijken om niet -zoals al zoveel knapen- achterop te geraken. Over het algemeen schik ik met goed in mijn omstandigheden, alhoewel het me soms wel eens te machtig wordt. Vooral 's avonds als de slaap maar niet wil komen. Overdag spoken we niets uit en van verveling baan we dan soms liggen slapen in de schuilloopgraven, waardoor dus 's avonds niet zo gauw de slaap komt. Juist dan denk ik veel aan thuis, aan Corrie en de kleine Charles. Ja aan iedereen in Nederland. Is kleine Charles braaf, gaat hij mooi op het potje en zo al meer. Ik kijk dikwijls naar de foto van de kleine baas. Ik mis hem erg. Verder gaat het met mij goed, hoor! In verloren uren, ook vóór het slapen gaan, praten Joop en ik over thuis. We zijn nog steeds blij dat het bezoek in Amersfoort een goede indruk naar huis heeft meegenomen, ook, dat de toestanden waarmee we hier te maken hebben voor hen verborgen blijven.

Donderdag 24 juni 1943

Van 08.00 tot 10.00 uur baden voor de compagnie. Dat is wel het enige mooie dat te noemen valt. Tijdens ons dagelijkse wandelingetje langs de draad krijgen we ieder een sigaret van een Franse krijgsgevangene. Vive la France! Dit rokertje komt o zo goed van pas. Het is guur weer en dus blijven we binnen. We moeten wel, want het

30 Bartje was een buikspreek-pop.

is buiten niet om te doen. Een van de grillen van de natuur omdat we op dit plateau zitten, zo is het heet, zo koud. De tijd vullen we aan met kaarten en kletsen. Op den duur wordt ik dan stijf van het zitten en hangen. Op het laatst weet ik niet meer hoe ik moet gaan zitten, liggen of steunen, omdat de ruimte boven mijn hoofd in de krib veel te beperkt is om rechtop te kunnen zitten. 's Middags weer soep met zuurkoolslierten, wat stukjes stokvis en veel water. In de namiddag kijken Joop, ik en onze vrienden naar een voetbalwedstrijd tussen de ploegen van de Grenadiers en de Jagers. De eindstand wordt 1 tegen 2. Brrr. Ik heb daar wel staan rillen en ben blij weer naar de barak te kunnen gaan. Ons avondeten is brood met jam en kaas. De vaandrig is intussen opgehaald en vertrokken. Omdat het vandaag Sacramentsdag is, houden we 's avonds een gezongen lof en bidden daarna een Rozenhoedje. Over het geheel genomen heb ik vandaag veel geluierd. Ik heb mijn haren laten knippen.

Vrijdag 25 juni 1943

Deze nacht erg slecht geslapen. Ik weet er de reden niet van en denk maar dat dit over zal gaan. Het is wederom guur weer met regen. Toch worden in de voor- en namiddag de mars oefeningen gehouden. Men zegt dat die expres worden gedaan omdat wij anders veel teveel liggen te luiere ofwel een hele dag binnen blijven. Goed bekeken van de *Feldweibel*. Nu moeten we wel de frisse lucht in, het is voor ons eigen bestwil. Er was een Nederlandse krijgsgevangene ontsnapt, twee dagen later is hij al weer in het kamp terug. Hij krijgt gelijk veertien dagen streng arrest. De middag pot was goed: aardappelen met koolrabi en dat goed gebonden. De kost is lekker dik, nu geen last van knorrende magen. Het is met het eten een beetje raar gesteld; om 07.00 uur brood, tussen 10.00 en 12.00 uur soep, dit naar gelang je compagnie aan de beurt is om eten te halen, dat wisselt elke dag. Tussen 17.00 en 18.00 uur is er weer brood.

Wij worden in kennis gesteld van het overlijden van een Grenadier.³¹⁾ Hij is na een operatie gestorven vermoedelijk blindedarm met buikvliesontsteking. Eigener beweging gaat de gehele compagnie naar de appèlplaats, we vormen er een carré en houden één minuut stilte in acht voor de overleden kameraad, Daarna spelen de twee accordeonisten "Ik had een Wapenbroeder" en "Het Wilhelmus". Zeer aandoenlijk en er komen tranen aan te pas. Wat moet het voor de nabestaanden erg zijn om dit bericht te ontvangen via het Rode Kruis (zie het Oorlogszakboekje). Morgen zal hij worden begraven. Bij ons avondgebed bidden wij het Rozenhoedje voor zijn zielenrust.

Vanwege de regen gaan we de rest van de dag niet naar buiten, kaarten maar. Op den duur wordt je daar ook lekker duf van. We vernemen verder dat een van de knapen uit onze compagnie voor de Waffen-SS heeft getekend, ook dat er drie jongens van onze groep naar Dessau zullen gaan als technici en tekenaar.³²⁾ Nu is de compagnie nog 112 man sterk. Door het verrek van de vaandrig -onze vroegere compagniescommandant- wordt dat nu de S.M.I. Nauta. Als avondmaaltijd gebruiken we brood met vis en jam. Tegen 21.00 uur wordt de hele troep bij elkaar getrommeld en men vraagt of er vrijwilligers zijn om aan het *Bahnhof* te gaan lossen.

31 Dit was Freddie Tolboom (kgf 106130).

32 Zij gingen uiteindelijk naar Junkers in Bernburg en Aschersleben, beide dochterondernemingen van Junkers in Dessau.

De beloning is 1/5 kuchen en 1 liter soep. Van onze compagnie melden zich er dan in totaal elf. Zij hebben echter zesenvijftig man nodig en derhalve gaat de zaak niet door. Pech voor die knullen. Nu valt het inderdaad niet mee om nee te zeggen, als er meer eten in het vooruitzicht wordt gesteld, want hoe je het ook bekijkt, er zijn altijd anderen die wel gaan. Het komt nu aan op het principe. Dat wordt ons telkens voorgehouden. Meerdere uren werden we uitgenodigd om vrijwillig dit of dat te doen, maar hoe beroerd we het hier ook vinden om de godganse dag niets te doen dan lui te zijn, we gaan pas dan werken als we worden opgeroepen. De geruchten over een eventueel al spoedig vertrek nemen vaster vorm aan. Laten we hopen dat zij waar zijn.

Zaterdag 26 juni 1943

Vannacht heeft het zeer hard geregend. Ik heb erg slecht geslapen. Het weer is vuil en guur. Moeten derhalve vanzelf binnen blijven. Ik ga dan wat slapen om de schade in te halen. Niet lang echter, want ik word wakker van het geroezemoes in de barak. De reden ervan: de beroeps onderofficieren gaan de treinen, waarvoor ze gisteravond geen vrijwilligers konden krijgen, vandaag lossen! Overall hoort men nu: de lafaards! Steeds hebben die lieden ons opgestookt en voorgehouden niet vrijwillig te gaan werken. Thans door de weigering van ons, krijgen zij de kans om extra eten te verwerven...

Over mentaliteit gesproken. Door dit voorval worden de kameraadschap en saamhorigheid in het kamp er zeker niet beter op. Waarom ik niet en zij wel, wordt nu gedacht. Het is bovendien nog zo dat de bezetter krijgsgevangenen onderofficieren (en officieren) niet tegen hun zin kan laten werken.

De dienstplichtig Grenadier Tolboom³³) is vanmorgen om 10.30 uur ter aarde besteld. De kist gedekt met de Nederlandse driekleur. Er zijn kransen van de Nederlandse en Franse krijgsgevangenen en een van de Duitse Wehrmacht. Aanwezig is een deputatie van achtendertig Grenadiers, plus een man van de Franse krijgsgevangenen. Verder een vuurpeloton van de Wehrmacht. Volgens hetgeen men ons mededeelt is de plechtigheid zeer indrukwekkend geweest.

De soep is net als gisteren goed, aardappelen met snijbonen. Na het eten dut ik van 12.00 tot bij 14.00 uur, scheer me dan en ga verder met luiers op de krib. Daarna het dagboek bijschrijven. Er is nog geen nieuw transport aangekomen zoals gezegd is geworden. Ons avondeten bestaat uit brood met vlees en jam. Vanwege het slechte weer is er vanavond geen muziek of cabaret. Van verveling kruipen Joop en ik reeds om 21.00 uur onder de dekens en dat op zaterdagavond! Normaal begint het pas goed om deze tijd.

Zondag 27 juni 1943

Om 08.00 uur lezen we de misgebeden. In de morgenuren is het nog guur weer, maar dat knap later op en dan kunnen we nog fijn zonnebaden. De middagpot bestaat uit niet zo beste zuurkoolsoep. Omdat het zondag is trakteren we ons op

33 Bedoeld is soldaat bij het Regiment Grenadiers Ferdinandus Marcellianus Theodorus (Freddy) Tolboom kgf 106130. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Walnootstraat 263 in Den Haag.

een snee koek en een kaakje. Als avondeten nuttigen Joop en ik brood met worst en vet. Eindelijk komt dan -om circa 19.00 uur- het verwachte transport binnen.³⁴⁾ Noch Van de Berg, noch Van Ardenne zijn daarbij. Volgens de knapen van 5 R.I. heeft Van Ardenne acht dagen en Van de Berg zes dagen uitstel gekregen, dus hadden die twee er nu bij moeten zijn. Ik snap er niets meer van. Waarom ik wel en die twee -notabene van mijn afdeling bij het Rijksbureau- niet? Enfin, dat zoeken ze na de oorlog maar uit. Van de nieuwelingen horen we verder dat er van hun transport in Almelo twee jongens zijn ontsnapt. Ook zeggen zij dat Sicilië zou zijn gevallen. Volgens hen zijn er nog zes regimenten opgeroepen zich te melden en over vier weken zullen alle bezitters van een *Ausweis* worden opgeroepen en nog eens geselecteerd worden. Waar blijf je dan met een gekochte vrijstelling? Ook vanavond os er vanwege het slechte weer geen cabaret of muziek. Derhalve gaan Joop en ik weer vroeg naar kooi.

Maandag 28 juni 1943

Om 06.00 uur moeten we er al uit omdat het onze beurt is om voor de compagnie thee te halen. Er is geen zon, wel veel wind. Om nu weer niet de hele dag binnen te hangen gaan we van 09.00 uur tot bij 10.00 uur in de beschutting van de schuilloopgraven lekker pitten.

De middag soep is van tamelijke kwaliteit, niet goed, niet slecht. Na het eten maken Joop en ik een wandelingetje en komen in gesprek met een Pool. Hij vertelt ons hij is geen militair. Bij het uitbreken van de oorlog was hij als chauffeur in Rusland. Twee jaren geleden werd hij door Duitse paratroepen bij Charkow van zijn bed gelicht en hierheen getransporteerd. Hij zit ruim twee jaren hier en werkt bij een boer in de buurt. Hij moest als artillerist gaan vechten voor de Duitsers maar weigerde. Hij is Rooms-Katholiek spreekt wat Duits en Frans dat hij hier geleerd heeft. We kletsen echt gezellig met elkaar. In sommige gevallen proberen we door het maken van gebaren door dingen te laten zien of wel door te tekenen elkaar van onze bedoelingen duidelijk te maken. Hij zegt het dan in het Pools of Russisch wat het is. Zijn sigaretten rolt hij in krantenpapier, de tabak is Duits.

In onze groep zijn al heel wat jongens die niets meer te roken hebben, alles verrookt. Ook bij Joop en mij zit het met de rookwaren fout. Vandaag gaat de laatste tabak van Joop in het doosje en gaan daarna aan die van mij beginnen. Als dat op is zijn we er doorheen en.... Juist voor wat afleiding snakken we naar een rokertje. Om het even wat. Daarom zijn we zo blij met een sigaret van een Franse krijgsgevangene. Joop en ik weten het van elkaar, ik kan geen shagje draaien, hij wel. Ik bewaar de doos met tabak en dat is geheel zonder bijbedoelingen, dat zijn we zo overeengekomen. Diverse jongens verzamelen nu kamille die hier volop groeit. Zij drogen die plant in de zon, snijden die dan heel fijn en draaien er een shaggy van. Omdat hun vloeitjes op zijn, rollen zij de tabak in toilet- ofwel krantenpapier. Zij stinken de barak uit met die rommel. Teneinde wat tabak uit te sparen proberen Joop en ik die kamille ook, doch we houden er snel mee op. Het smaakt nergens naar en het lijkt ons erg ongezond. Van een jonge Rus leren we de stelen van tabakplanten fijn te snijden en dat spul -ook in krantenpapier gewikkeld- te roken. Het is wel beter dan kamille, maar wel erg scherp. Deze jonge Rus is één van de weinige aardige Russen in het kamp. Hij is burger gevangene, hij komt dikwijls langs

34 Dit betreft 6, 8 en 20 R.I., en reserveofficieren Marine en Landmacht, die zich tussen 21 en 25 juni 1943 meldden. Zij ontvingen de krijgsgevangenenummer 108102 tot en met 108561 (460 man).

en geeft ons dan een trekje van zijn rokertje. Hij is erg leergierig. Zo geven we hem op zekere dag een Nederlands boekje en zeggen hem: lees maar! Hij leest notabene uitstekend, de goede klanken, alleen legt hij bij sommige woorden de klemtoon verkeerd, maar dat is geen schande. Dat doen Nederlanders ook nog. Immers, wij zien geen kans om iets uit een Russisch boekwerk te lezen. Een andere, wat oudere, aardige Rus is blijkbaar van alle markten thuis. Hij helpt ons met allerlei lastige karweitjes, bijvoorbeeld kapotte schoenen. We praten er met hem over waarom hij allerhande werkzaamheden kan doen, zoals schoenen repareren, kleren verstellen, houtbewerken, en dergelijke. Hij antwoordt daarop dat hij in een afgelegen gebied woont. Zij moeten alles zelf kunnen doen. Wat die Russen hier aangaat: voor het overgrote deel van hen moeten we niks hebben. Zij zijn niet te vertrouwen. Zij werken in de keuken en in de magazijnen, wij verdenken hen ervan dat zij wel eens wat van onze rantsoenen achterhouden. Als zij vrij van werken zijn komen ze ons lastig vallen met handelen, hetgeen notabene verboden is. Blijkbaar zien de Duitsers dat door de vingers. Zoals al eerder opgemerkt: er lopen Russen rond met vier of meer armbandhorloges, als ook geruilde ringen. Je hoort niks anders dan: "Uhr, Uhr" en dan tonen ze een stuk brood als ruilmiddel. Het zijn hielenlikkers van de Duitsers en misschien ook wel hun "vriendje". Veel jongens zijn al door hun levensmiddelen heen, ook datgene wat zij van thuis en in Amersfoort gekregen hebben. Zij hebben geen maat kunnen houden. Joop en ik hebben dat voorzien en hebben door een met elkaar afgesproken spaarzaamheid ongeveer 2½ dagrantsoen in voorraad. Door het miserabele eten van de laatste dagen lopen we hard daarop in. Onze magen moeten nog naar die lage rantsoenen gaan staan. Om 17.00 uur wordt het brood door de barakkencommandant verdeeld. Dat gaat in parten van 1, 2 of 3 man, naar gelang zich paren of groepjes hebben gevormd die alles samen delen. Zo krijgen wij een stuk van twee porties. Fons (Veltmeijer) heeft inmiddels een "paar" gevormd met een vriend die hij tussen de nieuwelingen gevonden heeft. Bij het verdelen van het brood wil dan wel iedereen aanwezig zijn om vooral niets tekort te komen. Nu is het niet gemakkelijk om bijvoorbeeld een brood in zeven parten te snijden en daarom is er telkens wel wat deining en gemopper. Joop en ik denken daar gemakkelijker over. Vandaag misschien een stukje te weinig, een volgende keer wellicht een stukje meer. Verschillende jongens eten het dan ontvangen rantsoen meteen op. Zij krijgen pas de volgende dag tegen 11.00 á 12.00 uur soep. De geruchten over weggaan houden aan en men spreekt al over donderdag aanstaande. Dat er iets aan de hand is blijkt wel: vanmiddag zijn er plotseling honderd man van de beroeps onderofficieren gepakt en gezakt vertrokken.³⁵⁾ Hopelijk gaan wij mee met het transport van ongeveer 1800 man aan het einde van deze week.

Dinsdag 29 juni 1943 (verjaardag Prins Bernhard)

Deze dag staat in het teken van Oranje, dat blijkt al uit de Oranje-zon die breeduit schijnt. Jammer genoeg gaat die zon tegen 08.30 uur schuilen achter de wolken om niet meer terug te komen. Het is heden de verjaardag van Prins Bernhard. Hij is onze opperbevelhebber.³⁶⁾ In de barak houdt de compagniescommandant 's morgens een

35 Dit betreft een groep die overwegend bestond uit onderofficieren en enkele korporaa's die op 29 juni 1943 naar Stalag III-b Arbeitskommando Greibensee werd overgebracht.

36 Prins Bernhard werd pas in 1945 door Koningin Wilhelmina benoemd tot bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten.

korte toespraak. Daarna gaan we om 08.00 uur naar het appèl. Kort hierna verzamelen de Nederlanders zich op het sportveld, stellen zich in carré-vorm op, waarna enige onderofficieren appèl afnemen. Daarna zingen we uit volle borst "Het Wilhelmus". Ik ben er stil van. Zo'n bijeenkomst doet me wat. De wachtposten weten niet wat ze zien en horen. Het is de bedoeling geweest om tijdens de verplichte mars oefening in stilte een parade te houden, maar die oefening gaat niet door. Van elke compagnie zijn een aantal knapen genomen om in Dessau te gaan werken. Natuurlijk zijn hun namen van tevoren uitgezocht vanwege hun beroep menen wij. In totaal 180 man gaan vertrekken.

De soep van deze middag is goed. Doordat het de gehele namiddag regent, moeten we wel noodgedwongen binnen blijven en behelpen we ons met kaartspelen. Omdat de voor die morgen geplande parade geen doorgang kon vinden is besloten deze omstreeks 20.00 uur te houden. Maar door de dan in stromen neervallende regen valt die parade letterlijk en figuurlijk in het water. Zeer jammer. Echter..., kort na 20.30 uur houdt het op met regenen en krijgen we nog cabaret. Eerst houdt een onderofficier een toespraak. Dan is het "geef acht!", het volkslied weerklinkt en daarna wordt een dagorder voorgelezen voor alle aanwezigen in het kamp. Fijn dat er toch nog iets aan de verjaardag van de Prins is gedaan. Door het vertrek naar elders van enige muzikanten is het orkest gedund tot vier personen. Snap snikt omdat Snip weg is, doch even later komt zij toch op. Haar groep is nog niet vertrokken. Al met al hebben we weer een reuze avond gehad en iedereen zingt uit volle borst (de meeste met een lege maag) de verschillende vaderlandse liederen mee. Bij het terugkeren naar de barak zien we een schitterende zonsondergang. Tegen 22.30 uur gaan we naar onze kribben.

Woensdag 30 juni 1943

Heden is het de laatste dag van de maand, salaris dag! Ik vraag me af hoe het Corrie vergaat met het halen ervan? Mijn salaris zou gewoon doorgaan.

Van 08.00 tot 10.30 uur mars oefening op de grote weide. Dat het deze keer lang geduurd heeft is de schuld van een stommeling. Bij de gehouden eerste mars oefeningen liepen we fier en rechtop als echte soldaten. Dat is snel voorbij en het is meer een hang-, zit- of ligpartij geworden. Soms krijgen we van de Posten gelegenheid om te kaarten. Dit alles zeer tot ongenoegen van bepaalde *Feldwebels*. De *Feldwebel* die we nu hebben ergert zich aan ons geslenter. Hij beveelt ons om echt te marcheren. Veel hangt af van de *Feldwebel* en zijn *Posten*. Er zijn er bij die ons één keer het grote veld laten aflopen en dan mogen we in een uithoek van het veld gaan rusten en een sigaretje roken. Later moeten we dan nog een rond doen. Maar er zijn ook etters bij die ons de volle twee uren over het terrein jagen. Nu is het voor die lui een hele opgave om met ons te werken. Een echte Nederlandse soldaat heeft zijn handen in zijn zakken, waar moet hij ze anders laten? Waarvoor heeft hij anders broek- en jaszakken in zijn uniform? Hieraan hebben de Duitsers een grondige hekel en ze verbieden het ons telkens.

Tijdens de mars van vandaag is het helemaal raak. Terwijl we in een grote kring -drie man naast elkaar- achter elkaar rond het terrein lopen, commandeert op zeker moment de *Feldwebel* "handen uit de zakken!" Het gros van de jongens die hun handen hebben opgeborgen doet dat, maar een paar knapen hebben "het niet gehoord", ofwel "niet begrepen". Dat beweren ze tenminste. Het is toch niet voor de eerste keer dat zij dit bevel horen? Maar de Duitser is ook niet gek en brult nu nog

eens "handen uit de zakken!" Een paar van die lummels doet net of zij van niets weten en de *Feldwebel* wordt dan spinnijdig. Nog één keer brult hij dat bevel en dan is iedereen wel zo verstandig om het te doen. Iedereen, één knaap in ieder geval niet. Hij moet dan bij de Duitser komen, slentert er heen met zijn handen in zijn zakken. In de overjaszakken gestoken handen, de dwaas. Als dan ook de *Feldwebel* dat ziet, is die zowat aan een hartziekte toe. Nogmaals beveelt hij die knul zijn handen uit de zakken te halen en dan antwoordt de knuppel met te zeggen "ik heb het zo koud". Tergend langzaam haalt hij zijn handen uit de zakken, maar dat is al te laat. Op bevel van de Duitser moet hij nu lopen, sneller, sneller, maar het stomme dier doet het op zijn elf-en-dertigst. Nu wordt de *Feldwebel* helemaal wild en trekt zijn pistool. Terwijl wij gewoon onze ronde lopen, verbijten we ons van ingehouden woede. Maar we kunnen niets doen. Trouwens die stomme kaffer heeft het aan zichzelf te wijten. Het vervelende echter is dat met zijn optreden wij de dupe ervan zijn. We moeten het niet alleen meemaken maar ook langer blijven. Achter elkaar wordt hem dan gecommandeerd: "lopen", enkele meters verder wordt het "op een draf lopen", iets verder "liggen". Nauwelijks ;ligt de knul of hij moet opstaan, lopen, hollen, liggen, enz. Dat gaat zo een hele tijd door. Na een tijdje is de knaap zo moe, dat ie nauwelijks nog overeind kan komen, laat staan lopen of stilstaan. Hij ziet krijtwit, kan niet meer, doch de dreigende stem en het getrokken pistool doen hem nog even doorgaan. Het is gewoon ijselijk om te zien met die revolver. Mijn maag draait in mijn lichaam rond en ik krijg braakneigingen. Terwijl er bij andere marsen steeds gewoon onder het lopen door ons werd gepraat en gelachen -wat ook niet is toegestaan- onder deze omstandigheden is het stil. Is het van de schrik? Intussen lopen wij maar door, kijken af en toe eens naar het midden van de grote cirkel waar dit plaats heeft. De knaap is totaal op en mag eindelijk naar zijn barak terugkeren. Even later mogen wij ook gaan. Iedereen is stil van het gebeurde, doch is er ook van overtuigd dat die lummel het allemaal aan zichzelf te wijten heeft. Het wordt hem niet in dank afgenomen, want met zulke streken uithalen kan de hele barak of het hele kamp de dupe worden en straf oplopen. De stommeling krijgt het vele malen te horen. Net als die van gisteren, is de soep vandaag goed te noemen. In de namiddag hebben we heerlijk kunnen baden en ik heb me maar weer eens geschoren. Aan scheren heb ik een broertje dood en... waarom zou ik het hier doen? Het weer is weliswaar zachter geworden, maar blijkt regenachtig. Niks geen zomer weer en dat in deze tijd van het jaar. De 180 man zijn nog niet vertrokken. De laatste dagen zijn enige keren kleine groepjes naar andere Lagers vertrokken. Zij zullen daar in een zogeheten Arbeitskommando komen en worden tewerkgesteld in de landbouw, bij een particulier, of in een fabriek. Ergens hopen Joop en ik dat wij gauw aan de beurt zullen komen. Zo nog langer te moeten blijven rondhangen in dit kamp is geestdodend, stompt af. Op dit laatste willen we wel toezien, want dan ben je nergens meer.

Donderdag 1 juli 1943

Het weer is goed, droog. Vanwege het voorval van gisteren krijgen we van 08.00 tot 10.30 uur straf exercitie. Een paar jongens lopen rond met hun handen boven het hoofd, dit als straf voor het stelen van brood. Door hun schuld moet nu de rest ook zo lang blijven marcheren. De middag soep is nu beter dan ooit, toch blijf ik met een leeg gevoel in mijn maag rondlopen. Na het eten was ik een handdoek en enkele zakdoeken uit. Onverwachts komt er deining in de barak. Uit een van de barakken

op ons terreingedeelte die als kantoortje dienst doet., zijn 26 potloden gestolen. Komen die niet terug, dan krijgt vanavond niemand eten. Om van dat dreigement af te komen geven wij onder elkaar 26 verschillende potloden aan die lieden, maar de Duitsers gaan daar niet op in. Het gaat hen niet om de potloden maar om de diefstal. Zij eisen de oorspronkelijke potloden terug. Nadat zij nogmaals zo'n bedreiging hebben gedaan komen alle 26 gestolen potloden tevoorschijn, bijna allemaal uit één barak.

Omdat de geruchten over weggaan blijven aanhouden noteer ik van een aantal jongens die ik tot mijn vrienden reken, de adressen in mijn boekje voor na de oorlog. Ons avondeten is brood met jam en kwark.

's Avonds laat, als we al in bed liggen, speelt bij ons in de barak een jongen op zijn mondharmonica. Hij speelt reuze fijn en de mooiste melodieën. Ik word er melancholisch van en denk aan thuis. Luisterend en denkend val ik in slaap. Zo nu en dan krijgen we wat zout uitgereikt. Joop en ik doen dat dan bij de jam, omdat die zo erg flauw is. Ook gebruiken we er van bij de kwark. De jam lijkt te zijn gemaakt van bieten met pruimenpitten of zo. De zurige smaak van het Duitse brood proeven we al niet meer. Even als thuis eet ik hier mijn brood zonder erbij te drinken.

Vrijdag 2 juli 1943

Om 06.00 uur eruit. Het is dan mooi weer, doch omstreeks 08.00 uur wordt het minder fraai. Wat een eigenaardig klimaat is het hier. Schijnt de zon dan is het bepaald te heet, is de zon er niet dan is het guur. Van 08.00 tot 10.00 uur marsen, zoals gisteren. De soep die middag is dik met gemalen koolrabi, toch gaat dat lege gevoel niet weg. Het weer is opgeklaard en na het eten gaan we zonnebaden van circa 12.00 tot 14.00 uur. Op dat uur begint het te regenen en er komt ook veel wind. Dat houdt aan tot bij 18.00 uur. Als avondeten nuttigen we brood met vis, kwark en wat zout. Het werkt het lege gevoel even weg. De 180 knapen die op transport gaan, moeten hun burgerkleding inleveren. Die wordt voor hen bewaard, mag na werktijd worden gedragen mits er letters K.G. op staan. In plaats van hun kleren krijgen ze een Belgisch of Frans uniform, een allegaartje.

Zaterdag 3 juli 1943

Het is een guur weertje buiten. Tot 08.00 uur heb ik corvee dienst. Daarna direct op de appèlplaats aantreden. Daar staan we tot bij 09.00 uur alleen maar te wachten. Terug in de barak ga ik een uur op bed liggen met een voorgewende hoofdpijn. Ik ben een hoop dingen zat, vooral dat lege gevoel zit me dwars.

De soep is net als gisteren maar nu aangebrand, minder lekker. Na het eten leggen Joop en ik een kaartje. Plotseling -het is dan ongeveer 15.30 uur- komt de mededeling dat wij met al onze spullen moeten aantreden vóór de barak. Dan volgt de afmars naar de grote weide en we staan dan tegen 16.00 daar klaar.

Medegedeeld wordt dat op 4 juli flinke groepen dit kamp zullen gaan verlaten. Er worden twee transporten samengesteld. Transport 1 omvat 1260 man. Transport 2 is 1006 man sterk. Dan worden de namen en nummers afgeroepen van diegenen die tot het eerste transport behoren, die jongens moeten gelijk uitreden en zich ergens anders opstellen. Aangezien de namen van Joop en mij niet zijn genoemd behoren wij dus tot het tweede transport. Een gelukkige omstandigheid daarbij is, dat behalve Joop, Fons (Veltmeijer) en ik ook een paar goede vrienden uit onze "stal" bij elkaar zullen blijven. Andere "stalgenoten" die bij het eerste transport zijn

ingedeeld, zullen aanstaande zondag om 13.00 uur vertrekken. Ons transport volgt dan tegen 17.00 uur. Eindelijk dus hier vandaan.

De mannen die tot een bepaald transport behoren worden nu bij elkaar gelegd, dat houdt in dat de knapen van het tweede transport dienen te verhuizen naar een andere barak. Om 19.00 uur gaat ons groepje naar een ander gedeelte van het kamp en betrekken daar barak 15. Het dag rooster ligt door die wijzigingen helemaal door elkaar. Nadat we ons in de nieuwe behuizing hebben geïnstalleerd kunnen we eindelijk wat gaan eten. Het is dan al 19.30 uur en ik rammel. De godsdienstoefening is ook verzet en vindt plaats na 20.30 uur. Hierna gaan we met een man of zes de nieuwe omgeving verkennen. Vlak bij ons staat barak 16. Hiervan is het voorste deel afgebrand. We hebben horen zeggen dat dit gedaan is door Poolse officieren. Als straf werden zij opgesloten in kooien van prikkeldraad waarin zij niet rechtop konden lopen daar het plafond op 1.20 meter hoogte was. Een ander verhaal luidt dat er Poolse officieren als straf voor hun vluchtpoging in zo'n volièrè of kippenren werden opgesloten. Beestachtig is het. In onze barak komen we weer op de kale planken te liggen en we gaan daarom laat naar bed. De beide accordeonisten zijn in onze groep terechtgekomen en we krijgen nu volop muziek en zang. In verband met de nieuwe samenstelling van de ploeg blijft het lang rumoerig in de barak. Mede hierdoor, doch ook vanwege de harde planken en de kou, kan ik moeilijk in slaap komen. Wellicht komt het ook door de spanning rond het vertrek morgen.

Zondag 4 juli 1943

De voorbije nacht heb ik bijzonder slecht geslapen. Vandaag gaat het dus gebeuren. We staan om 06.00 uur op. Om 09.15 uur wordt brood uitgereikt, namelijk 1/7 kuch met worst en vet. Joop en ik worden samen ingedeeld in de 10^e compagnie, doch naderhand wordt het de 8^e. Om 09.45 uur dienen we gepakt en gezakt voor de barakken aan te treden. Daar hebben we doelloos gestaan, gehangen of gelegen tot circa 13.00 uur. Ondertussen krijgen we omstreeks 11.30 uur goede soep uitgedeeld. De portie is echter veel te klein. Tijdens dat wachten daar ben ik op zoek gegaan naar Jan van Geer Lemmen, doch zonder succes. Om 13.00 uur volgt de afmars naar de grote weide en terzelfder tijd marcheert het eerste transport naar de trein. De nummers van het tweede transport worden dan afgeroepen en dan worden we op volgorde in rijen van vijf gezet. Zo blijven we allen bij elkaar. Het duurt weer een hele tijd eer alles op orde is en dan weer wachten, wachten. Na een poos worden de namen afgelezen en kan het tellen beginnen. Daar het de eerste keer niet klopt - zoals gewoonlijk- wordt dat wel drie keer overgedaan. Eindelijk dan is het rond. Al met al is het nu bij 18.00 uur en dan gaan we op weg naar de laadplaats. Gelukkig ligt die niet ver van het kamp. De meesten van ons zijn door het verblijf in dit kamp nog meer afgetakeld dan toen ze hier arriveerden. De tocht naar de trein is een stuk beroerder. Telkens moet de groep halt houden omdat enkele jongens te moe of te zwak zijn om hun koffers en dergelijke te sjouwen. Deze wachtposten zijn zeker menselijker of zien zij de rottoestand van veel jongens in? In ieder geval is er deze keer geen geschreeuw of gebrul, geen geduw of gestomp zoals door de *Grüne Polizei*. Nee, deze Duitsers zijn lankmoediger, pas als het weer kan zet de groep zich in beweging.

Op onze weg ontmoeten we een civiele Nederlanders, maar we kunnen niets zeggen omdat we meteen door moeten lopen. Doodmoe en met pijn in de schouder van de zware koffer kom ik op de laadplaats aan. Intussen komt aan de overkant van de

spoorbaan een nieuw contingent Nederlandse krijgsgevangenen aan.³⁷⁾ We kunnen niet met elkaar praten en vernemen dus ook geen nieuws. Ons vervoermiddel bestaat uit Belgische spoorwegwagons. Het zijn zeker niet de schoonste. Zeker vanwege het feit dat de trein anders te lang zal zijn. worden we nu met tweeënveertig man in een wagon gestopt. In onze wagon zijn geen luiken aanwezig voor ventilatie en daar de deur niet open mag blijven reclameren we bij de leiding. Even later komt het bericht dat de deuren open mogen blijven. De S.M.I. Nauta echter is "met zijn leven aansprakelijk" (tegen eventuele vluchtpogingen). Maar kort hierna mag het weer niet en worden de deuren bij ons toch dicht gedaan. Wanneer ze nu wat later eten willen uitdelen krijgen ze onze twee deuren niet open. Na veel zwoegen lukt het dan en daardoor wijzer geworden krijgen wij een andere wagon toegewezen mét luikjes. Het is de laatste wagon op één na. In die laatste zitten wachtposten. Er wordt dan brood uitgereikt: 1/3 en 1/7 deel per man, plus vlees in blik. Hadden Joop en ik in de vorige wagon een knus plaatsje veroverd, nu is dat verkeken. Dat wordt geen rusten vannacht. De deuren worden vergrendeld. De Posten nemen hun plaatsen in en op naar onbekende oorden. Wel is er gefluisterd van **Mühlberg**, omdat er ook bij gezegd was dat de reis maar kort zou duren. Maar waarom dan pas tegen de avond vertrokken?

Het is in de wagon met al die koffers en dergelijke een grote warboel. Van slapen kan bitter weinig komen, het is te druk en te onrustig in de wagon. Bovendien kunnen niet alle tweeënveertig man tegelijk op de grond liggen of zitten. Ook aan de twee luiken is weinig plaats. Men gunt elkaar de ruimte niet. Het is een stel egoïsten en nu os het een rotzooi. Er zijn er zelfs die op de vuist willen. Joop en ik gaan eerst wat eten en terwijl Joop bij de bagage blijft vat ik post aan een van de luiken om wat frisse lucht te hebben, maar ook om wat van het fraaie landschap te kunnen zien. In de kortste keren hangt er in de wagon een onfrisse lucht. De trein passeert tegen 21.17 uur **Biederitz**, een plaats waar we de zaterdag voor Pinksteren langs kwamen. Ik weet nu ongeveer welke richting we uitgaan, namelijk zuidoost. Evenals het geval was op de heenreis naar Altengrabow, staan we soms urenlang stil op een dood spoor of emplacement. Een hele tijd later komen we voorbij **Wittenberg** en tot mijn verwondering branden op dat emplacement alle lampen. Het weer is bedrukt, geen maan en sterren te zien. In de wagon is het benauwend warm. Gelukkig vang ik aan het luikje wat frisse lucht. Wanneer de trein omstreeks 01.00 á 02.00 uur 's nachts weer eens stil staat komt er ineens enige stemming in de jongens. Er wordt gezongen en muziek gemaakt. Een groot deel van de nacht brengen Joop en ik door zittend op onze koffers. Op de grond is geen plaats over om te gaan liggen. Ik voel me dan opeens erg moe. Ben -om zo te zeggen- op. Samen praten en roken we wat in het duister.

Om 03.15 passeert ons transport **Jessen**. Van 04.00 tot rui, 05.00 uur staan we stil op het spoorwegemplacement van **Falkenberg**, te midden van andere treinen. Het toeval wil dat we pal naast de trein staan met de knapen van het eerste transport.³⁸⁾

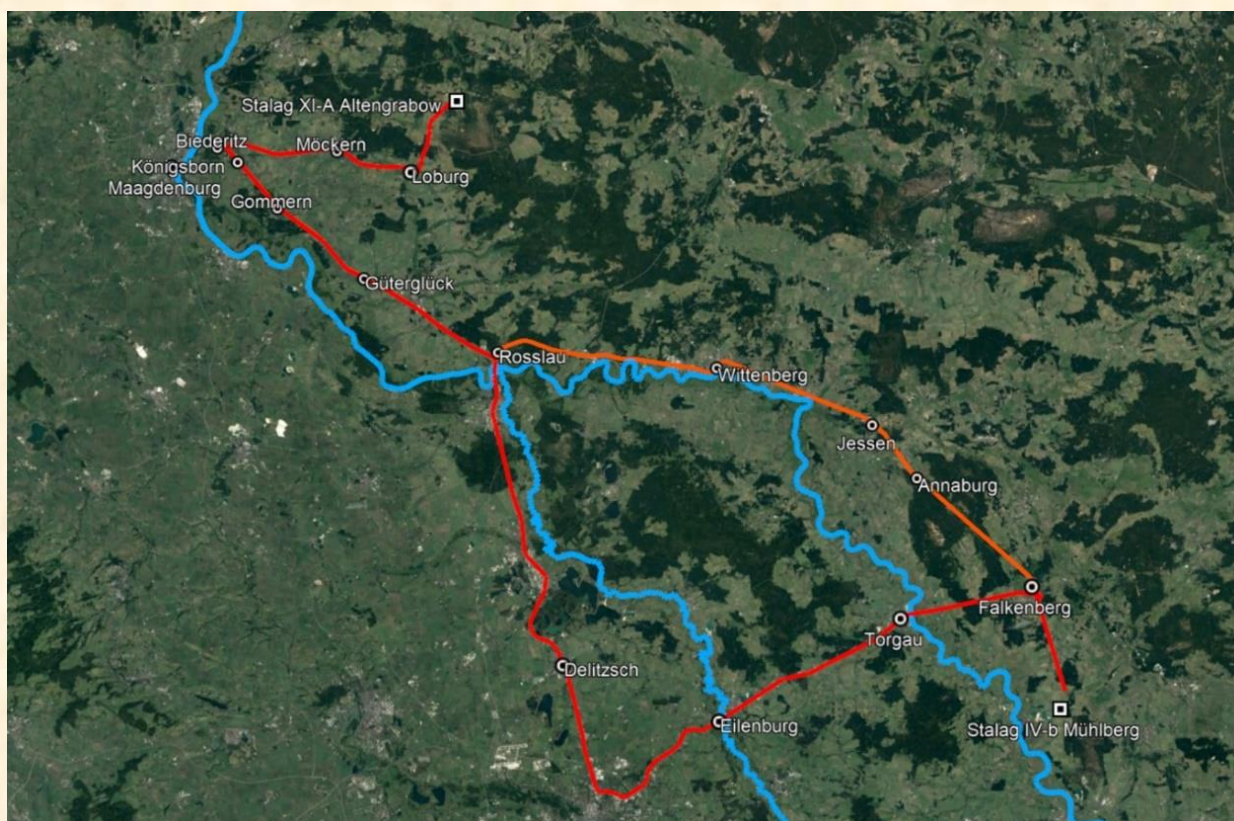
37 Dit betreft een groep van 139 + 397 man, bestaande uit 1, 4, 5 en 8 R.V.A. en 7 en 10 R.I., die zich tussen 28 juni en 2 juli moesten melden in Amersfoort. Zij ontvingen de krijgsgevangenennummers 108562 tot en met 108700 en 103001 tot en met 103397.

38 Het eerste transport is waarschijnlijk gereden via **Biederitz, Gommern, Zerbst, Dessau, Delitzsch, Leipzig, Eilenburg, Torgau** naar **Falkenberg**.

Over en weer praten we met elkaar. Kunnen elkaar het één en ander toeroepen. Zo horen we dat zij daar al vanaf gisteravond 22.00 uur staan. Het gelukt me niet om de hele nacht wakker te blijven. Zonder erg in te hebben ben ik op zeker moment ingedut. Ik word pas weer wakker als de trein vertrekt. Tegen 07.00 uur bereiken we het station van **Neuburxdorf**, vlakbij Mühlberg. Volgens zeggen ligt deze plaats tussen Dresden en Leipzig. Gedurende deze tocht hebben we geen tonnetjes in de wagon gekregen. We hebben ons beholpen met de lege vleesblikjes.

N	107352	DE LANGE	JACOB JOSIAS	23-8-12	BOSKDOOP	DIETER A.A.
N	107353	DEREMAUX	JOANNES H.P.M.	27-10-12	WOEH- SEL.	JOANNES CONSTANT

Fragment van de Abgangsliste van Stalag XI-a Altengrabow. Bron Nationaal Archief, collectie 2.13.98, inv. 43, melding 743 met de namen van Joop de Lange en Jan Deremaux (Abgang Stalag XI-a Altengrabow nach Stalag IV-b Mühlberg, foto E. van der Most)

De route van het eerste (rood) en tweede (oranje) transport van Altengrabow naar Mühlberg (interpretatie E. van der Most op een ondergrond van Google Earth 2018)

7. Stalag IV-b Mühlberg

Maandag 5 juli 1943

Daar **Mühlberg** zelf niet aan de spoorlijn ligt en het kamp natuurlijk een eind van die plaats ligt, moeten we er hier uit. Met het nodige lawaai worden de deuren ontgrendeld en geopend. On der het geschreeuw van "Los, Los!", worden we de wagon uitgejaagd. Enkele jongens hebben daar moeite mee. Door het ongemakkelijk zitten / liggen in de wagon zijn we allemaal enigszins stijf. Sommigen zijn echt ziek en moeten worden geholpen. Als iedereen uitgestapt is moeten we ons opstellen in rijen van vijf en kan het tellen beginnen. Ondertussen worden de wagons grondig geïnspecteerd op eventuele achterblijvers. Wanneer alles in orde blijkt te zijn gaan we in een lange stoet moe en stoffig, half slaperig op weg naar het kamp. Dat ligt nog een flink eind van de losplaats verwijderd. Voor veel jongens is het een lijdensweg. Weliswaar zijn de koffers lichter door het verblijf in Altengrabow, maar daar staat tegenover dat we stuk voor stuk ook zwakker zijn geworden. De één kan er beter tegen dan de ander. Moeizaam de bagage meezeulend gaat het langzaam richting kamp. Van de omgeving kan ik niet veel zien, ik draag namelijk mijn koffer op mijn nek en de dekenrol schuin over de schouder. Onwillekeurig peins ik er onderweg over hoe het hier zal zijn, beter of slechter? Ik denk dat het niet slechter kan dan Altengrabow.

Het overgroeide emplacement van Neuburxdorf (drone opname NIMH 2020)

Emplacement Neuburxdorf in 1943 (Mühlberg foto nr. 80292)

Na een flinke tippel, met de nodige onderbrekingen, bereiken we de hoge dubbele omheining van ons nieuwe verblijf, wandelen er een heel stuk omheen en komen dan bij de hoofdpoot. Het is dan circa 08.30 uur. In afwachting van de dingen die zullen gebeuren met ons, worden we zolang naar een apart gedeelte van het kamp gebracht. Eenmaal bij de barak aangekomen zoeken Joop en ik gauw een goed plaatsje uit en gaan languit liggen rusten. Veel te vroeg naar onze zin moeten we reeds om 09.00 uur aantreden voor het appèl. Nadat we ons hebben opgesteld in rijen van vijf, worden we overgedragen aan de kampcommandant. Die wil weten hoeveel mensen hij overneemt en dan begint het tellen en oververtellen weer. Er blijken twee man te ontbreken. Ook nu weer zijn er jongens die tijdens het wachten en tellen bij toeval een kennis of oude legervriend ontdekken. Na eindeloos tellen worden we in groepjes van twintig man ingedeeld, gelukkig zijn Joop en ik met een stel vrienden hierin opgenomen, zodat we weer bij elkaar blijven. Voorlopig worden we nu ondergebracht in barak 106. Eenmaal daar is er eindelijk gelegenheid om onszelf eens goed te wassen. Ook de baard -vanaf woensdag- gaat er af. Kort hierna wordt de hele troep bij elkaar getrommeld om naar de kapper te gaan. De kappers hebben het niet moeilijk; iedereen wordt kaal geknipt, finaal gemillimeterd. Dit moet, omdat we morgen zullen worden ontluisd. Als dat gebeurd is gaan we naar het definitieve kamp, zo heet het. Als ik me later in de spiegel bekijk met die kale knikker, schrik ik van mezelf.

Buiten loop ik naar Joop te speuren, doch waar ik ook kijk, ik zie hem niet tussen al die kaalkoppen. Wel ontdek ik het smalle smoeltje van Fons. Het is net een muizenbekje.... Dan ineens zie ik Joop (de Lange). Hij staat notabene vlak bij me. Al de hele tijd zegt ie. Ik heb hem absoluut niet herkend, Hij lijkt zo totaal anders zonder haren, zelfs zijn oogopslag vind ik nu vreemd. Toch zullen we de eerste tijd aan elkaars gezicht moeten wennen. Alvorens we terugkeren naar de barak, worden enige kamporders voorgelezen. Het oude liedje van wat allemaal niet mag. In de loop van de dag eten we meermalen iets. We zijn werkelijk uitgeput.

Samen werken we tot bij 19.30 uur aan dit dagboek en gaan dan rusten. We liggen met zo'n 150 man dicht op elkaar op de kale vloer, maar er is ons verteld dat dat morgen allemaal veranderen zal. Het klimaat lijkt me hier beter dan dat van Altengrabow. Bij het laatste appèl wordt nog een order voorgelezen waarin wordt bekendgemaakt dat wij het goed zouden krijgen. We wachten maar af. Vanwege een opkomende donderbui en later wat regen, blijven we in de avonduren binnen en gaan vroeg slapen. Dat kunnen we best gebruiken.

Dinsdag 6 juli 1943

Reeds om 04.00 uur worden we uit onze slaap gehaald. We moeten naar de ontluizing. Gepakt en gezakt met mijn hele hebben en houen ga ik naar één van de sportvelden. Daar vindt eerst een kofferinspectie plaats, waarbij ook nu diverse voorwerpen in beslag dan wel in bewaring worden genomen. Bij Joop en mij vinden ze niets bijzonders. Deze inspectie verloopt ordelijk en kalm, geen gegooi of gesmijt met je spullen, ook geen jatwerk. Het gaat er veel menselijker aan toe dan in Altengrabow, waaruit blijkt dat het ook anders kan. Er zijn zelfs jonge *Posten* bij die aan ons vragen waar wij vandaan komen, wat wij zijn en wat wij hier komen doen (we zijn immers in burger). Wanneer de inspectie achter de rug is gaan we groepsgewijze naar de circa 100 meter daar vandaan gelegen ontluizingsbarak. Hoewel ik dan hoognodig moet, kan ik nu niet weg. In die barak is een mooi, helemaal betegeld badlokaal. Onze kleding, de inhoud van de koffers (behalve levensmiddelen) alsmede de dekens worden in een aparte oven gegast. We dienen dan alles uit te trekken en worden -geheel naakt zijnde- eerst door een arts gecontroleerd op ongedierte, daarna krijgen we een hoeveelheid van een zekere emulsie uitgereikt en dat spul moeten we over ons hele lichaam uitsmeren. Het lijkt op zachte zeep met een of ander schuurmiddel. Daar staan we dan, dertig spiernaakte kerels, helemaal in het wit, te wachten tot we aan de beurt zijn om te douchen. Eindelijk is het zo ver. Met zeker wel vijftig man moeten we tegelijk douchen, drie á vier man onder één douchekop. In het begin is het water aan de lauwe kant, maar het wordt al gauw heet, zeer heet! Omdat ik niet tegen hete dingen kan, wordt het mij al gauw te erg, zodat ik op zeker moment er onder uit stap. Doch één van de *Posten* duwt me terug en nu zorg ik er voor zoveel mogelijk aan de buitenkant te blijven. Mijn huid is vuurrood. Als we afgespoeld zijn gaan we vanuit deze ruimte naar een er naast gelegen kamer. Bij de ingang zit daar een kerel op een stoep met vóór hem een emmer en een kwast. Een voor een moeten wij bij hem langs. Bij het passeren moet ik wijdbeens gaan staan en de armen boven het hoofd vouwen. Die knul haalt dan de kwast langs de behaarde delen van het lichaam, dus langs de liezen, de borst (met mijn zeven haren erop) en onder de oksels door. Die kwast nu, bevat een of ander bijtend middel (Lysol wordt gezegd). Na die hete douche nu de poriën openstaan, is het gewoon een kwelling. Het desinfecteerde middel doet zijn werk goed, maar doet ook behoorlijk zeer. Inwendig piep ik even. Ik troost me met de gedachte dat deze behandeling in mijn eigen voordeel is. Hierna kunnen we ons bij een ventilator met warme lucht verder drogen. Omdat er binnen geen plaats voor is, moeten we nu buiten -in ons nakie- op onze kleren wachten. Dat wachten duurt een hele poos. Gelukkig schrijnt de zon volop en is het niet koud. Eindelijk komt de kleding en kunnen we ons aankleden. Het is ondertussen 08.15 uur geworden. Ik heb honger en dorst. Doch eerst hol ik gauw naar de nabijgelegen knobbel. Ik val haast van mijn graatje.

Kort daarop krijgen we ook de andere spullen terug. De hele groep is dan ontluisd en nu moeten we ons opstellen in rijden van vijf om weer te worden geteld. Als dat na enige keren tellen klopt, volgt de afmars naar het nieuwe definitieve kamp gedeelte. Daar worden we gelegerd in barak 17, een ruime frisse barak.

Om 13.00 uur krijgen we soep -aardappelen en worteltjes- die goed smaakt. De aardappels worden hier in de schil gekookt, zogeheten "*Pellkartoffeln*". Ik prak de hele mikmak door elkaar. Hongerlijden valt ook niet mee.

Ik voel me nog steeds te moe om iets te doen, heb nergens zin in. Daarom ga ik hier en daar eens rondneuzen. Zo ontmoet ik enkele Franse en Servische krijgsgevangenen waar ik een kort praatje mee maak. Aardige lui, die mij een zeer welkome sigaret aanbieden. Joop en ik hebben al geruime tijd geen tabak of sigaretten meer. Gelukkig krijgen we van de andere nationaliteiten wel eens een rokertje, hetzij Franse of Russische kwaliteit die tamelijk zwaar zijn. Teneinde brood uit te sparen -doch ook om met het broodrantsoen voor te komen en zo mogelijk te blijven- hebben we wat bruine bonen in de week gezet. Aan het einde van de zogeheten *Hauptstrasse* is achter in de kantinebarak een ruimte om te koken. We hebben er hier gelegenheid tie, in een volgend Lager misschien niet.

Als broodmaaltijd ontvangen we $\frac{1}{4}$ kuch, boter en suiker. Omstreeks 21.30 uur gaan we naar bed. Onze laatste sigaret is in rook opgegaan.

Laat ik iets vertellen over de ligging: hadden we in Altengrabow lange stellingen van planken en konden we alleen via de voorkant in of uit de slaapgelegenheid komen, hier hebben we kribben ter beschikking die staan opgesteld langs de zijkanten van de barak, opgebouwd uit twee stel van drie hoog en aldus een blok vormend van zes slaapplaatsen. Zowel de ruimte tussen de blokken als de hoogte in de kribben zijn royaler. We bezitten een strozak en een kussen. Dat slaapt een stuk aangenamer. De ruime en lichte barak is verdeeld in drie ruimten. Het voorste deel "A" kan 200 man bergen. In het midden gedeelte bevinden zich het waslokaal en de stookruimte. In het achterste gedeelte "B" kunnen 160 man worden ondergebracht. De bagage wordt in een aparte ruimte bewaard. Joop en ik, plus onze vrienden, liggen met 204 man in barak 17A. Met Joop beslaap ik de bovenste bedden, lekker vrij van boven. In het midden van de barak staan enige tafels met banken er omheen. Daaraan is plaats voor 100 man, dat houdt dus in dat er in twee groepen moet worden gegeten. Aan die tafels eten, kaarten, kletsen en schrijven wij. Dat is niet altijd even gemakkelijk. De getraliede ramen rond in de barak zijn nog eens afgezet met prikkeldraad en hebben aan de buitenzijde luiken. Elke avond moeten die luiken door één van ons gesloten worden. De ramen mogen dan klein, hier kunnen we tenminste naar buiten kijken. In ons barakgedeelte branden drie lampen. Eén er van blijft gedurende de nacht branden. Bij de achteruitgang van barak 17B bevindt zich een toilet. Daar mag alleen 's nachts gebruik van worden gemaakt. Om 21.30 uur dient iedereen binnen te zijn. Er volgt een appèl vóór de bedden. Daarna gaan de deuren op slot. Vanaf 22.00 uur moet het stil zijn in de barak. Vergeleken met Altengrabow wonen we nu in een "villa".

Woensdag 7 juli 1943

Ik heb heerlijk geslapen. Om 05.30 uur staan we op en dan is er om 06.00 uur het ochtendappèl. Als ontbijt nuttigen we brood met kaas. Met Joop maak ik een ochtendwandeling door het kamp. We ontmoeten eerst een Fransman die ons ieder

een sigaret presenteert, wat later lopen we een Belgische hospik tegen het lijf en die biedt ons ook een rokertje aan. Heerlijk, die komen net op tijd. Nauwelijks terug in de barak moeten we aantreden en gaat de hele groep naar het administratiekantoor. Daar moeten we een verklaring tekenen omtrent de "verboden omgang met Duitse vrouwen / meisjes, hoe dan ook". Daarop staat de doodstraf. Nou, dat is hier niet zo erg moeilijk, in het kamp is geen vrouwvolk. Op dat kantoor kan ik tevens mijn foto bewonderen die in het vorige kamp is gemaakt. Net iemand uit de "Sing-Sing" gevangenis. De middag pot bestaat uit soep en in de schil gekookte aardappelen. Ik prak alles weer door elkaar, Het smaakt me prima. Er valt weinig bijzonders te melden. Om de één of andere reden wordt een nieuwe indeling van de slaappleaatsen gemaakt. Voor Joop en mij brengt dat geen verandering. Wij blijven drie hoog, onder het dak. Van kleding of sokken wassen komt niet. Wel staat een en ander in de week, wachtend op de goede gelegenheid. 's Middags win ik eindelijk eens bij het kaarten. Na afloop hiervan gaan we met een heel stel een rondwandeling door het kamp maken en blijven een tijdje kijken bij een spel van de Fransen; het gooien met een ijzeren kogel van circa 8 á 10 cm doorsnee. Weer terug in de barak eten we brood met boter, kaas en suiker. Daarna gaan Joop en ik naar de kantine keuken en koken er ons pakketje bruine bonen. Om beurten verblijven we daar van 18.00 tot bij 19.45 uur op de pan passen. Je bent hem anders zo kwijt. Wanneer de bonen eindelijk gaar zijn, eten we die in de barak heerlijk op. Na toevoeging van een uit Altengrabow gespaard kluitje vet, smaakt die portie prima. In dit kamp kan ik gelukkig deelnemen aan godsdienstoefeningen die geleid worden door Franse aalmoezeniers. Om 20.30 uur begeef ik me naar de kapel. Vanwege de grote belangstelling van de nieuw aangekomen Nederlanders, vindt de oefening plaats in de openlucht. De priester heet ons welkom en laat ons weten dat de Franse krijgsgevangenen veel voor ons en onze betrekkingen bidden; zeer sympathiek. Die godsdienstoefening is wel een hele belevenis voor me. Het gevoel dat ik nu heb kan ik niet onder woorden brengen. Als ik weer terug ben bij Joop vinden we ergens een restje tabak. We zijn er erg blij mee. Joop draait er gauw een sigaret van, snijdt die doormidden en dan roken we dat partje fijn op. Kort hierna zoeken we de kribben op.

Donderdag 8 juli 1943

Weer buitengewoon goed geslapen. Ik ben voor de reveille al op. Direct na het appèl loop ik door naar de kapel, biecht en communiceer, bid veel en vraag vooral genade voor al mijn dierbaren. Vandaag is onze groep aan de beurt voor corvee dienst, dat wil zeggen alles schoonmaken en eten halen bij de keuken. Ik heb dan eindelijk gelegenheid om in het waslokaal wat ondergoed dat aardig zwart is uit te wassen. Van de keuken krijg ik wat warm water. Het wassen gaat met enige moeite. Alles wordt niet helemaal schoon, doch het goed is nu in ieder geval weer fris. Het middageten is Pellkartoffeln met spinazie. Het smaakt heerlijk. Van 12.00 tot 13.30 uur rusten we uit op de kribben, daarna spelen we kaart en dan win ik weer eens. Het is jammer dat we geen sigaretten of tabak meer hebben. Tijdens de regelmatige rondes die Joop en ik -soms vergezeld door een paar vrienden- door het kamp maken lopen we hier en daar een barak met Nederlanders binnen en speuren naar een bekend gezicht. Zo ontmoet ik onder meer Van Dommelen³⁹⁾ van

39 Bedoeld is korporaal bij het Regiment Jagers Wilhelmus van Dommelen kgf 106514. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Schenkweg 190 in Den Haag.

de Schenkweg. Wat later gaan we met hem in een andere barak op bezoek bij ene Cassa⁴⁰⁾ uit de Vlietstraat. We voeren een lang en gezellig gesprek over allerhande onderwerpen en natuurlijk over onze buurt. Daarna bezoeken we ook nog een zekere Jan Wolthuisen⁴¹⁾ maar we kennen elkaar niet. Nog steeds ben ik op zoek naar Frans Koppen⁴²⁾ uit Rijswijk. Hem kan ik maar niet vinden. Ik denk maar: er komen nog meer dagen. Joop mist van de wasserij een zakdoek. Ja, je moet er bij blijven, je spullen zijn zo verdwenen.

Van de ons gedane beloften dat we het goed zouden krijgen enz. en ook goed zouden worden behandeld komt niet veel terecht. We worden nu al in onze bewegingsvrijheid beknot. Wandelen wij soms teveel door het kamp? Ik mag bijvoorbeeld al niet meer naar de kapel. Zo zijn er meer dingen te noemen die wij niet meer mogen doen of krijgen. Als avondmaaltijd eten we brood met jam, boter en suiker. Onze barak heeft van de Franse bibliotheek een aantal boeken ontvangen, Van het Belgische Rode Kruis krijgen we een stel liefdes romannetjes en detective verhalen. Voorlopig geen interesse. Zo nu en dan gaan Joop en ik naar de leeszaal. Behalve dat we er kranten kunnen inzien (enkele dagen oud weliswaar) vernemen we daar ook nog wel eens nieuw, onder andere de dood van Skorzeny of Sykowski dat ADO landskampioen is geworden en zo meer. Op die manier blijven we een beetje op de hoogte.

Utrechtsche courant, 15 juni 1943

40 Bedoeld is soldaat bij het Regiment Grenadiers Lodewijk Johannes Cassa kgf 106313. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Vlietstraat 26-1 in Den Haag.

41 Bedoeld is soldaat bij het Regiment Jagers Johannes (Jan) Wolthuisen kgf 106807. Hij werd geboren in Wonseradeel en woonde aan de Van Diemenstraat 97 in Den Haag.

42 Bedoeld is soldaat bij het Regiment Grenadiers Franciscus Marie Matthias (Frans) Foppen kgf 105921. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Willem van Outshoornstraat 39 in Den Haag.

In de middaguren wordt in onze barak een bridge-drive gehouden. De beide winnaars krijgen elk een sigaret. (nu maar gauw bridge leren). Tot nu toe is het weer steeds best geweest. Nu is er echter een flinke wind opgestoken. Om 18.00 en om 19.00 uur zijn er voetbalwedstrijden als selectie voor de wedstrijd van aanstaande zondag. Tijdens die wedstrijden ontmoet Joop een Fransman die hem wat tabak heeft. We hebben dus weer wat te roken! De Fransoos zegt hem dat hij morgenochtend omstreeks 10.00 naar onze barak zal komen. In die tussentijd ben ik naar de godsdienstoefening van 20.30 uur geweest.

Vrijdag 9 juli 1943

Na weer een goede nachtrust loop ik na het appèl meteen door naar de kapel, communiceer en bid voor allen die ik in Nederland moest achterlaten. (Dit zal ik voortaan elke morgen doen, dus noem ik dit niet meer afzonderlijk, alleen bij speciale gelegenheden). Vanwege het slechte weer blijven we binnen en kaarten tot 10.00 uur. Tevens wachten we op de komst van de Fransman. Die komt echter jammer genoeg niet opdagen. Na een tijdje gewacht te hebben begeef ik me alleen naar de leeszaal. Joop wil wat spulletjes uitwassen. In de leeszaal tref ik dan eindelijk de lang gezochte Frans Koppen (wij kennen elkaar van de MULO in Rijswijk). Ruim een uur praten we erg gezellig met elkaar en beloven contact met elkaar te houden. Het middageten bestaat uit soep met erwten en bonen. Het is goed, we eten er tenminste lekker van. Ook ontvangen we ons rantsoen brood, suiker en boter. Er wordt een jokerwedstrijd georganiseerd tussen twintig ploegen van vier man. De eindstrijd vindt morgen plaats. Enkele van onze vrienden doen er aan mee. Joop en ik kaarten wel graag (in onze mobilisatietijd hebben we heel wat afgekaart) maar niet in wedstrijdverband en zuiver en alleen als tijdverdrijf en gezelligheid. Op een bepaalde manier worden we hier wel bezig gehouden, behalve de voetbalwedstrijden zijn er ook dam- en schaakmatches, verder nog zwem- en bridgelessen.

In de openlucht geven de Fransen een jiu-jitsu demonstratie. Later in de middag zijn er ook de selectiewedstrijden voor de match van zondag aanstaande. Onze barak is aan de beurt om mee te doen, doch Joop en ik voetballen niet mee. Kort voor 17.00 uur moet de hele barak aantreden om groepsgewijs naar het kledingmagazijn te gaan. Daar krijgen we werkkleding uitgereikt, De burgerkleding moet straks naar huis worden gezonden. Zo ontvang ik een grijze broek met alleen aan de linkerzijde een broekzak, verder een jasje met (Franse?) marine knopen, de typische Franse baret en een paar klompschoenen. Die laatste hebben een circa 2 á 2½ cm dikke houten zool, zijn afgezet met koperen spijkers. Het lopen op die schoenen is onwennig en zwaar. Na afloop van de godsdienstoefening die avond maak ik kennis met de Franse priester. (Priesters moeten in Frankrijk gewoon hun militaire dienstplicht vervullen). Hij was sectie commandant, is sinds juli 1940 in krijgsgevangenschap en is actief bij de geestelijke verzorging in dit kamp. Hij inviteert me om aanstaande zondag tegen 18.00 uur met vier man bij hem in zijn barak te komen eten. Ik ben er perplex van, wat een aanbod! Ons gesprek wordt in het Engels gevoerd. Ten afscheid krijg ik een sigaret aangeboden. Ik heb weer iets te roken. Hij heeft mij ook een en ander over dit kamp verteld. Joop en ik verlangen naar eten en roken. We praten dan ook veel -net als we in Altengrabow deden- over lekker eten en zo. We halen alle mogelijke gerechten voor de geest. Na terugkomst in Nederland zullen we ons eerst zat vreten. Als je ons zo hoort.

Om 21.30 uur begeven we ons te ruste.

Ik zal nu iets schrijven over dit kamp en zijn bewoners: het kamp is gelegen in een laagvlakte van de Elbe, daarom heet dat het Elbe-tal. Het ligt vlak bij de stad Mühlberg a/d Elbe. Daar is dit kamp naar vernoemd: M.-Stammlager IV-B. Na een verblijf van enkele weken worden hier groepen samengesteld die naar de diverse Arbeitskommando's worden gezonden. Er omheen zijn bossen en veel groen, het klimaat lijkt beter dan in Altengrabow. Het complex is ongeveer 725 bij 600 meter groot, beter van opbouw dan de paardenstallen van Altengrabow. Hier hebben we houten barakken. In zijn totaliteit is het kamp omgeven door een dubbele afrastering van prikkeldraad, circa 3 meter hoog. Er tussen door is een gang en daar lopen regelmatig Posten met honden te patrouilleren. Langs die omheining staan meerdere permanent bezette wachttorens met mitrailleurs en schijnwerpers. Aan één zijde bevindt zich -tussen twee grote wachttorens in- de hoofdboort. Vanaf deze poort loopt dwars door het kamp de zogeheten Haupt- of Kampstrasse, waar we eigenlijk niet mogen komen. Aan het uiteinde van de straat bevindt zich barak 33, de kantine. Aan de straat liggen de kantoren en dienstbarakken. In de zijstraten staan de barakken voor de krijgsgevangenen en de bewakers. Met die straten en gebouwen lijkt het kamp op een dorp. In die kantine is van alles -behalve levensmiddelen- te koop. We hebben daar geen belang bij. Wij hebben immers geen geld. De grote kantine is door de Fransen aardig versierd met foto's, platen en dergelijke. Achterin de barak is een flinke ruimte, speciaal om er te koken. Daar wordt dan ook druk gebruik van gemaakt. Vooral de Serven en andere lieden uit de Balkan, zij ontvangen namelijk alleen maar pakketten via het Internationale Rode Kruis. Hoewel de Fransen veel in hun eigen barak bereiden, zijn zij ook hier wel te vinden. Evenals in de Franse barakken ruikt het hier fijn, net een wafelbakkerij! Het water loopt me uit de mond. De Franse krijgsgevangenen krijgen niets via het Rode Kruis. Zij worden bediend door de Regering Laval, zo vernemen we. Die lieden hebben van alles in overvloed en zijn, ook dat horen we zeggen, ook gul. Wanneer wij -Nederlandse krijgsgevangenen- hier arriveren zitten krijgsgevangenen van diverse landen hier al jaren, zoals bijvoorbeeld de Belgen, Fransen, Serven en Russen. Met al die nationaliteiten -maar met uitzondering van de Russen- mogen we in contact treden. Die Russen zijn in een apart gedeelte van het kamp ondergebracht. Omgang of enigerlei wijze contact maken met hen is verboden en kan een niet geringe straf tot gevolg hebben. In het kamp zijn onder meer aanwezig een voetbal- en volleybalveld, een tennisbaan, enkele turnapparaten, een zwembad, dat echter nu niet in gebruik is, een bibliotheek met leeszaal en een door de Franse krijgsgevangenen gebouwde kapel waar de Rooms-Katholieken hun godsdienst oefeningen houden. De Protestanten houden hun diensten in de leeszaal. De wasgelegenheden zijn ruimer en schoner. Ook de zogeheten knobbel (= toilet) is dito. Deze zijn gelegen in de buurt van de omheining achter de barakken. De slaapgelegenheden en het eten zijn beter verzorgd, Zo ook het doorbrengen van de toch wel erg lange dagen valt hier mee, hoewel dat de laatste tijd in Altengrabow wel mee viel. Kort tegen de afrastering aan zijn de zogenoemde *Luftschutzgraben* (schuilloopgraven) gegraven. Tegen de hoge kant ervan liggen we van tijd tot tijd te zonnen en te kletsen. De eerste dagen hebben we met ons groepje veel rondgeneusd. Alles is echter nog te

nieuw om er nu al een indruk van te geven. Dat komt nog wel. Eén ding staat voor ons wel vast: Altengrabow was een gribus vergeleken met dit kamp.

Zaterdag 10 juli 1943

Het weer is vandaag niet zo best, dus blijven we binnen. Om 08.00 uur zijn we al aan het kaarten. Een collega-gevangene waar Joop en ik mee in gesprek raken -geen van beiden kennen we hem- biedt ons beiden een sigaret aan. Hij is er erg mee ingenomen dat wij zo'n lang onderhoud met hem hebben willen doen. Hij kon zijn gedachten bij niemand kwijt, vandaar. Daar wij al een paar dagen zonder rokerij zitten is die sigaret ons bijzonder welkom.

De middag pot is soep van zuurkool, aardappelen en vlees; is goed. Na het eten komt de mededeling dat we gelegenheid krijgen om naar huis te schrijven. Daartoe zullen per maand twee brief- en vier briefkaartformulieren worden uitgereikt. Er gaat een gejuich op! Fijn hoor. Er wordt bij gezegd wat we alzo mogen schrijven, dat het moet gebeuren met een zacht potlood, dat we maar vijftig woorden mogen schrijven, enz. Maar ondanks die verboden / wetten zijn we allang blij er mee.

Een brief of briefkaart betekent heel veel en we kijken elke dag naar post van thuis uit. Door de verhuizing naar hier komt er natuurlijk weer vertraging in de verzending en uitdeling. Wanneer ik de formulieren in bezit heb, haast ik mij om een brief naar Corrie te schrijven, luidende:

Mühlberg 10-7-1943⁴³⁾

Liefste Corrie, Charles, Pa en anderen. Nog met Joop samen. Slaan ons er goed doorgeen. Hoop van u hetzelfde. Mag per maand twee brieven en vier kaarten schrijven. Een onbepert aantal brieven en pakketten ontvangen van iedereen. Laat dus ieder op zijn beurt eens per week schrijven. Deel dit zelf onder elkaar in. Adresseer: An den Kriegsgefangenen J. Deremaux Nr. 107353 M.-Stammlager IV-B Mühlberg (Elbe) (zie ommezijde afzender). Alles portvrij. Pakketten bruto 5 kg. over de post of via het Rode Kruis. Zend me eerst krijgsgevangene brood of roggebrood of randkoek, shag en nieuw rolletje in vetvrij papier. Geen vloeitjes, lucifers, papier of foto's. Schrijf in brief wat gezonden wordt. Geen brief insluiten, alleen papiertje met adres. Zal ieder wel eens wat pennen. Vrouwlief, hoe is het met kostwinnersvergoeding, salaris, bonnen, etc.? Zorg goed voor jezelf en lieve Charles. Haal extra rantsoenen. Je was altijd flink, hoop dat je je er goed doorheen slaat. Groet en bedank allen. Hoop spoedig thuis te zijn. Denk aan en bid voor mij. Ik doe het voor u. Schrijf dit alles aan Henny, Jan, Oisterwijk en kantoor. Allen hartelijk gegroet. Houd goede moed en ontvang veel zoenen voor Charles van man en paps. Johnny.

Om 13.30 uur allemaal naar de dokter om te worden doorgelicht. Van de gezamenlijke Franse krijgsgevangenen krijgen wij -Nederlanders- per man drie cakes aangeboden, voedzaam en lekker. Tijdens onze dagelijkse rondgang toch stiekem een sigaret gekregen van een Rus. Later in de middag schrijf ik nog een briefkaart naar Henny c.s., dat weten ze in Eindhoven ook waar ik zit en hoe het met mij gesteld is. Daar zullen ze ook wel nieuwsgierig naar zijn. Aangezien het weer niet zo

43 Deze brief is niet bewaard gebleven. De inhoud is alleen bekend uit het dagboek.

best is, blijven we de rest van de dag binnen. Voor mij een mooie gelegenheid om iets te schrijven over de geestelijke verzorging.

De geestelijke verzorging: na het godsdienstloze tijdperk in Altengrabow is het hier mogelijk om je geloof te belijden. In dit kamp is dat uitstekend verzorgd. In de jaren dat ze hier verblijven hebben de Fransen en Belgen een barak als kapel ingericht. Boven de ingang hangt een fraai gebeeldhouwde houten fries, voorstellende Christus met doornenkroon en met uitgespreide armen (zie hiervoor blz. 58 in "Prikkelraad"). Elke morgen draagt een Franse aalmoezenier daar de Heilige Mis op en reikt de Communie uit. Tot nu toe kwamen zijn landgenoten mondjesmaat naar de diensten, terwijl er toch zoveel Belgen en Fransen hier zijn. Nu, met die Nederlanders, is dat anders. Zijn kapel is te klein en weer of geen weer, de diensten vinden vóór de kapel in de openlucht plaats. De goede man weet niet hoe hij het heeft. Met de hosties is er ook niet op zo'n grote toeloop gerekend. De priester is er zichtbaar blij mee. Op een grote hoop staan we de Heilige Mis bij te wonen (zie blz. 81 en 128a in "Prikkelraad"). Het is voor mij een vaste gewoonte om er elke morgen te zijn en ik voel me er door gesterkt. In de avonden vinden daar de avondgebeden plaats met het bidden van de Rozenkrans. Als ik 's avonds naar die kapel ga -hetgeen na enkele dagen weer is toegestaan- geniet ik telkens van een prachtige zonsondergang. Het kapelletje steekt dan zo mooi tegen de rode lucht af. Op die momenten vergeet ik alles, ben dan o zo tevreden.

Mis in de buitenlucht voor re kapel, met boven de ingang de gebeeldhouwde fries van Christus (Mühlberg foto 80342)

Over het algemeen genomen, bemerkten we weinig van de prikkeldraad. Niet alleen omdat het kamp zo groot is, maar ook omdat je dat op en duur niet meer ziet, alles went toch zegt men? Opvallend zijn en blijven de wachttorens.

De behandeling is een stuk beter, er is hier geen gesnauw en gegrauw. Misschien komt dat omdat we hier onder de "Wehrmacht" vallen? 's Avonds kijken Joop en ik

naar de ondergaande zon, dus naar het westen. Enkele kilometers verder ligt als een lang lint de Elbe en we kunnen ook de spits van een kerktoeren van Mühlberg zien. Ons kamp ligt in de buurt van Dresden, kort bij het station **Neuburxdorf**.

Zondag 11 juli 1943

Om 07.00 uur staan we op en om 07.30 uur is het appèl. Daarna ga ik meteen door naar de Heilige Mis van 08.00 uur waar we speciaal voor een spoedige vrede bidden. Tegen 09.30 uur moeten we aantreden en dan moeten we in de kampstraat paraderen voor drie hoge Duitse officieren. De aardappelen met de worteltjes smaken heerlijk. Ook vandaag is het weer niet bijzonder. Trouw gaan Joop en ik iedere dag naar de leeszaal en volgen er de laatste berichten uit de "*Völkischer Beobachter*" en de "*Deutsche Allgemeine Zeitung*" op de voet. Het is daar doorlopend druk en het wil wel eens lang duren eer we gelegenheid krijgen om te lezen. 's Middags gaat de geplande voetbalwedstrijd Nederland tegen Frankrijk niet door. Evenmin de scherm- en pingpongwedstrijden. Zij zijn verboden tussen de verschillende nationaliteiten. Omdat ik veel last van mijn klompschoenen heb draag ik de sandalen. De Franse baret die ik hier op moet hebben staat me goed. Ik dien er wel voor te zorgen geen verkoudheid op te lopen. Ik heb immers nooit iets op mijn hoofd gehad.

Ik kan er geen reden voor bedenken waarom de match tussen ons en de Fransen niet door mag gaan, terwijl laat in de middag toch een wedstrijd plaatsvindt tussen een Frans en een Servisch team. Dat laatste is wel versterkt met vijf Franse spelers. We zien een aardige wedstrijd met de uitslag van 6 tegen 1.

Ik kan niet begrijpen hoe die knapen na al die jaren in gevangenschap het nog kunnen opbrengen om negentig minuten achter een bal aan te hollen! Ik kan, bij wijze van spreken dan wel, niet eens behoorlijk mijn ene voet voor de andere zetten. Ik zoel me loom en slap. De Fransen en Belgen doen veel aan sport. De wachtposten staan zo nu en dan naar hun verrichtingen te kijken. Het zwembad is nog altijd buiten gebruik. Volgens afspraak begeef ik me tegen 18.00 uur naar de barak van de Franse priester Monsieur Gagneur. We zijn met vijf man, namelijk hij, twee Poolse vrienden van hem, een Nederlander, Jan de Koning⁴⁴) uit Venlo, en ik. Zeer gezellig en onderhoudend spreken we met elkaar over van alles en wel van 18.30 tot bij 19.30 uur. Soms in het Duits, ook wel in het Engels, want ik ben de Franse taal niet helemaal machtig. Wanneer het gesprek even stopt omdat het juiste woord niet kan worden gevonden, zeggen we bijvoorbeeld: "in German ...". Als voorbeeld: ik kon niet op het woord "arbeid" in het Engels, dan zeg ik "in German *Arbeit*" en dan begrijpen we elkaar weer. Behalve dat het leuk is, is het ook vermoeiend. Tevens komt ter sprake de slechte manieren van het platlopen van de Franse barakken door Nederlanders! Er wordt echter bij gezegd: het gebeurt door een kleine groep. De meeste Nederlanders gedragen zich behoorlijk en staan goed aangeschreven bij de Fransen. Van hetgeen mij wordt voorgezet, geniet ik buitengewoon. Alles is door hem zelf klaargemaakt. Niet alleen smaakt het verrukkelijk, het ruikt ook heerlijk. Er is soep van kastanje- en sagomeel met stokbrood, gevolgd door koffie met koek, twee sigaretten, gekookte rozijnen met een stuk brood en tot slot macaroni met brood. Wat smul ik daar heerlijk van. Vervolgens bekijken we foto's van en over hem.

44 Bedoeld is sergeant 2 R.I. Johannes Ferdinand Jozef (Jan) de Koning kgf 107355. Hij werd geboren in Venlo en woonde aan de Sint Martinusstraat 12 in Venlo.

Onze gastheer komt uit Lyon, was priester en deed in de oorlog dienst in het leger. Hij is reeds drie jaren hier. De beide Polen zitten hier twee maanden langer. Het is een heel fijn onderonsje geweest. Ik kan daar weken op teren. Ik bedank de priester dan ook héél hartelijk voor deze buitengewone fraaie geste (stiekem hoop ik nog eens terug te mogen komen). De Fransen en Belgen zijn over het algemeen erg nieuwsgierig naar ons reilen en zeilen. Telkens moeten wij hen vertellen waarom we hier zijn. Wij waren toch in 1940 naar huis gezonden?

In het begin staan wij er bij hen goed op en zij bieden ter kennismaking meteen een sigaret aan, een "Gauloises", een tamelijk zware pittige sigaret, Zijn speken een brabbel Duits, wat erg leuk klinkt. Wij verstaan elkaar goed. Een veel gevraagde zin was "hast du hunger?" Bij de Fransen komt dat over als "ast doe oengèr?" zo klinkt het. Na enkele dage is er meer vertrouwen en zij nodigen je uit voor een kop koffie met koek of biscuits. Zij ontvangen reeds lange tijd pakketten en weten wat honger is. Zij zijn echt niet karig met iets te geven. Het ruikt in hun barak altijd heerlijk naar eigen gekookt eten, maar ook de kachels in de kantine zijn doorlopend door hen bezet. Een kwalijke zaak is, dat veel Fransen al na enige dagen hun barak sluiten voor knapen die "niet zijn uitgenodigd". Gelijk hebben zij. Meerdere Nederlanders staan achter hen te bietsen bij het leven en als zij de kans schoon zien, stelen. Gelukkig weten de Fransen en Belgen onderscheid te maken en zo gebeurde het dat ik een uitnodiging kreeg. Met de rest van het kamp, bijvoorbeeld de Serven, hebben we geen omgang. Alhoewel een enkeling wat Duits verstaat, blijft de taal een struikelblok. De Russen zitten helemaal apart opgesloten achter prikkeldraad aan de achterzijde van het kamp. Tussen ons en hen lopen soms wachtposten om je op een afstand te houden. Omgang met de Russen is verboden. Die mannen hebben het heel erg beroerd.

Maandag 12 juli 1943

Nog is het weer niet fraai te noemen. In de morgenuren hebben we de barakken van de Belgen en Serven opgeruimd. Die zijn naar een ander gedeelte verhuisd. Naast die barakken zit een klein contingent Engelsen apart ingesloten. Zij zijn gevangen genomen op het eiland Cyprus. We kunnen met hen niet in contact treden. In een ander deel van het kamp arriveert een nieuw transport Nederlanders.⁴⁵⁾ Wij er op af en na lang zoeken vindt Joop er zijn zwager Ko Zieren⁴⁶⁾ tussen. Hij heeft voor Joop een brief van zijn vrouw Corrie meegebracht. Van hem ontvangen we, zeer gelukkig, wat tabak. We kunnen weer even roken. Ko is nog van ons kamp gescheiden door een hoge omheining.

De middagpot: aardappelen met *Nudeln* is wel lekker, doch weinig. De broodmaaltijd vandaag bestaat uit brood met jam. In de namiddag moeten we aantreden Op een veld achter onze barak. Er worden veel namen afgeroepen, van hen wordt een transport samengesteld van ongeveer 650 man. Joop en ik, als ook onze vrienden behoren er niet toe. Van onze barak, deel A en deel B zijn verschillende jongens aangewezen en omdat men zo'n transport bij elkaar wil houden, moeten de thuisblijvers, dus wij verhuizen naar barak 22A. Joop en ik zijn nog bij elkaar en in de nieuwe barak nemen we de kribben op drie hoog.

45 Dit betreft 13 en 14 R.I., en het Korps Motor Dienst (K.M.D.), die zich tussen 5 juli 1943 en 9 juli 1943 meldden. Ze ontvingen de nummers 96401 tot en met 96742 (343 man).

46 Bedoeld is soldaat bij het Korps Motordienst Jacobus Cornelis (Ko) Zieren kgf 96502. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan het Plein 19a in Den Haag.

Ter verstrooiing heb ik zo'n liefdesromannetje (gekregen van de Belgen) gelezen, een echt niemendalletje, niet voor herhaling vatbaar. Daarna heb ik nog wat aanvulling gemaakt in mijn dagboek en kruip om circa 22.00 uur onder de wol.

Vandaag iets over de dagindeling: in de week is de reveille om 05.30 uur. De barak wordt ontsloten, de wachtpost komt binnen en roept "Aufstehen! Los!" Hier en daar trekt hij de dekens weg. Om 06.00 uur is er buiten appèl. Dat kan wel eens lang duren omdat er door de Duitsers zo moeilijk geteld wordt. Hierna de bedden opmaken, dat dient netjes te gebeuren. Zij zijn daar erg streng mee. Als het naar hun zin niet goed genoeg is, smijten ze alles door elkaar. Aansluitend ga ik naar de kapel voor de Heilige Mis, etc. Terug in de barak ontbijten Joop en ik. Om 08.00 uur dient de barak in orde te zijn. Dat gebeurt door de corveeploeg. Iedere dag een andere groep / ploeg. Wij van barak 22A zijn ingedeeld in groep 3.

De corveedienst kan, behalve het schoonhouden van de barak en het eten halen, ook werk omvatten buiten de barak, bijvoorbeeld de straat aanvegen, in de tuin werken, en dergelijke. Tussen 10.30 en 12.00 uur is het baraksgewijs bij toerbeurt, eten halen bij de keuken. Het warme eten wordt in tonnetjes naar de barakken gebracht. De groepscommandant zorgt voor de verdeling ervan. Het eten bestaat hoofdzakelijk uit soep, aardappelen, koolrabi en gedroogde kool. Vanwege de plaatsruimte in de barak, dient er in twee groepen te worden gegeten. Na het eten mag er tot 13.30 uur op de kribben worden gerust. Op andere tijden is dat ten strengste verboden, er wordt op gelet. Om ongeveer 14.30 uur halen dezelfde ploegen de rantsoenen brood, boter, worst, suiker, enz., alsmede thee. Omstreeks 17.00 uur volgt de verdeling daarvan door de groepscommandant en wel één kuch (brood) in vijf á zes parten. Wegens plaatsgebrek ook nu eten in twee groepen. Joop en ik eten meestal ons brood tegen 19.00 uur. De avond duurt met een lege maag anders zo lang. Om 20.30 uur ga ik naar de avond godsdienstoefening voor de Nederlanders. Na het bidden van de Rozenkrans en het zingen van enige liederen geeft de Franse priester de zegen. (Zoals reeds opgemerkt, ben ik van plan om zowel de morgen- als de avond oefeningen bij te wonen, ik vermeld dat dus niet meer apart). Tegen 21.30 uur klinkt het fluitje en moeten we naar binnen. De luiken worden door de aangewezen ploeg buiten gesloten, waarna het avondappèl plaats vindt vóór de bedden. Als blijkt dat iedereen aanwezig is, wordt de deur afgesloten en vergrendeld. Om 22.00 uur gaat het licht, op de nachtpit na, uit en moet het in de barak stil zijn. Probeer het niet, de Duitsers komen terug en laten je desnoods een uur vóór je krib staan. Op de zondagen zijn de tijden iets anders. De reveille is dan eerst om 07.00 uur. Het appèl om 07.30 uur, de buiten bij de kapel gezongen Heilige Mis is om 0.00 uur.

Pas tegen 09.00 uur ontbijten we dan. Van circa 10.00 tot 10.30 uur dienen we deel te nemen aan de parade in de kamp- of Hoofdstraat of op één van de sportvelden. Daarna is het eten halen en eten. Om 13.00 uur brood halen en thee. Voor de rest hetzelfde als op de werkdagen. De uren die er tussen liggen brengen we doorgaans door met in de zon liggen, wandelen door het kamp, kaarten, de leeszaal bezoeken, kleren uitwassen, soms een klein karwei, enz., enz.

Dinsdag 13 juli 1943

Deze nacht heerlijk geslapen. Ik ben echter al erg vroeg wakker vanwege een hevig onweer. De hele nacht heeft het gestortregend en dat doet het nu nog. Om 05.30

uur staan we op. Bij het ochtendappèl zijn, volgens de Duitsers, vijf knapen zoek en nu laten ze de rest van 06.00 tot 07.15 uur op de appèlplaats staan. Het weer is slecht, regen en wind, derhalve blijven we binnen en houden ons bezig met lezen en kaarten. Ik heb nu ook gelegenheid om aanvullingen te maken over het kamp in mijn dagboek. De middagpot bestaat uit wortelensoep met aardappelen, ook wel weer prima maar ook te weinig. In mijn gedachten neemt eten een grote plaats in en ik maak me, bij wijze van spreken, vandaag al zorgen over het eten voor de dag van morgen... Ik kan het niet laten. Maar ik ben niet de enige. Nu en dan met een groepje bij elkaar, praten we over lekker en veel eten en zo. We halen allerhande gerechten voor de geest en beloven onszelf na thuiskomt zullen we ons eerst zat eten. Na het middagmaal heerlijk gepit van 12.00 tot 14.30 uur. Omdat wij Joop's zwager Ko niet meer gesproken hebben, gaan we naar de draad en vragen aan die jongens daar naar hem. Met Ko praten we dan ongeveer een uur en vernemen het een en ander over Den Haag. Hij geeft ons kuch (brood), koek en Sanovite mee. Man, wat heerlijk! Ko weet nog niet wanneer hij met zijn groep naar ons gedeelte zal komen., maar dat zien we dan vanzelf wel.

De Nederlandse mentaliteit is ook weer eens beneden nul. Er zijn bietsers en bedelaars die opdringerig de barakken van de Belgen en Fransen afstruinen. Het zijn steeds dezelfde lieden. Wanneer zij hun prak eten ontvangen hebben, schrokken ze die naar binnen, ofwel zij laten die achter onder de hoede van een kameraad, hollen naar de barakken, enz. Uit nieuwsgierigheid heb ik een afspraak gemaakt met Joop en ben één keer met zo'n knaap meegegaan. In een Franse barak gekomen zie ik daar al meerdere knapen pal achter een etende Fransman staan. Het eten wordt zowat van zijn bord gekeken. Eén van de Fransen, gelukkig ken ik geen van hen en ik hoop zij mij niet, breekt een stuk brood af en laat dat quasi op de grond vallen. Als een schicht duikt een knaap naar beneden om het op te rapen en te verorberen. Echt beschamend die toestand. Ik ben meteen terug gehold naar Joop en hem over mijn bevindingen verteld. We spreken af dat wij ons nooit tot zulke lage dingen zullen laten verleiden. Op een andere wijze slaan wij Nederlanders een plee-figuur: vermissingen in de Franse barakken en de kantine. We mogen daar meekoken, maar ondertussen eten ze uit de eetketels of pannen van andere lieden die daar koken en hun kookstel alleen laten.

In de kampstraat is een speciale barak voor de administratie, die is "*Kartei*" geheten, waar, om zo te zeggen, de burgerlijke stand van de krijgsgevangenen zetelt. Op zekere dag moeten we allen daarheen om weer te worden geregistreerd. Van alles wordt je gevraagd en netjes genoteerd. Je hele hebben en houen! De "*ambtenaren*" zijn Nederlandse krijgsgevangenen, die hebben een aardig baantje. Ik moet langs diverse loketten⁴⁷⁾ en dan wordt nog een foto gemaakt met je krijgsgevangenen-nummer op de borst. Op de zogeheten "*Personalkarte*" wordt vermeld: naam, adres, beroep, religie, voornaam van vader, achternaam van moeder, nationaliteit, dienst-

47 Dit tekstdeel lijkt later te zijn toegevoegd aan de hand van het boek "Prikeldraad". De Personal-karte I werd namelijk al in Altengrabow aangemaakt en van een pasfoto voorzien. Zie ook de vermeldingen op woensdag 16 juni 1943. De Nederlanders die daarna naar Mühlberg gingen werden daar niet opnieuw van een Personal-karte en een Erkennungsmarke voorzien, maar behielden de gegevens en het zinken plaatje uit Altengrabow. Het is correct dat de papieren steeds met de gevangene meereisden.

graad en regiment. Tenslotte nog vanaf welke datum in krijgsgevangenschap en waar. Op een tweede Personalkarte⁴⁸⁾ worden de Arbeitskommando's vermeld. Dan is er nog een "Gesundheitskarte" en een "Kleidungskarte". Deze papieren gaan, bij verandering van Stalag of Arbeitskommando steeds met je mee. Dan moeten we onze burgerkleding inleveren, in bundels, om naar huis te worden teruggezonden. In plaats daarvan ontvangen we zogenaamde Stalag kleren. Op mijn kledingkaart staan aangegeven: 2 Stalag hemden (lang), 2 onderbroeken (lang), 2 boordjes, 2 paar voetlappen, 1 bivakmuts en, 1 gewone muts, 1 broek en jas, 1 overjas, 1 paar schoenen, 1 paar beenwindsels, 1 werkbroek, 1 werkjasje.

Het uniform is van Franse makelij, zit me iets te ruim maar staat me goed, Dan moeten we ons persoonsbewijs in een grote ton inleveren. Ik pik het, als er net niemand kijkt, weer gauw terug. Iedereen ontvangt een ijzeren herkenningsplaatje⁴⁹⁾ met het krijgsgevangenen nummer erop.

Het moeten inleveren van de burgerkleding stuit bij een aantal jongens op verzet. Er wordt gedacht dat die kleding naar gebombardeerde Duitse steden zal gaan in plaats van naar huis. De vertrouwenslieden zeggen dat we er op kunnen vertrouwen dat de spullen inderdaad naar huis worden teruggezonden.

Onze vriend Fons heeft intussen enkele vrienden opgedaan. Hij is nu veel met hen op pad. We zien hem de laatste tijd erg weinig. Het is zo, dat Joop en ik het geluk hebben een aardig Frans uniform te ontvangen. Het mag dan niet precies passen (dat deed het Nederlandse uniform toch ook niet), het is toch altijd beter dan die oude (groene) Duitse uniformen waarmee sommige knapen worden "verblijd". Op de rug van het jasje en op de linker broekspijp wordt een grote rode driehoek geschilderd, het kenmerk van een krijgsgevangene.

Enkele diversen: bij de gehouden appèls wordt dikwijls voorgelezen wat we wel en niet mogen doen. Het meest is niet. Verboden is bijvoorbeeld de omgang of het in relatie redenen met Duitse meisjes of vrouwen zonder toestemming (van wie moet die komen?). Er staat maar tien jaren gevangenisstraf op. Op een zware overtreding staat de doodstraf. Wij denken maar: schrik aanjagerij. Er zijn geen vrouwen. Doordat we bijna de hele dag niets omhanden hebben, alleen maar lui zijn, hebben we natuurlijk ook veel tijd om te piekeren. Daar tegenover staat dat we dagenlang kunnen rondlopen met een onbezorgd gezicht, we lachen en praten, maken grappen onder elkaar. Maar soms slaat dit om en dan kan ik wel eens mistroostig zijn. Ik voel me dan klein en ben prikkelbaar. Gelukkig is er altijd wel weer iets dat je over die ogenblikken heen helpt.

Woensdag 14 juli 1943

Het weer is niet zo best, veel regen en wind. Dat wordt dus binnen blijven, kaarten en lezen. We ontvangen een stuk scheerzeep en gewone zeep. Nu kunnen we ons weer scheren. Dat doe ik twee maal in de week, namelijk op zaterdag en woensdag. Ik vind dat voor hier ruim voldoende. Het middageten is lekker, maar wel te weinig.

48 Dit is niet juist, want de tweede Personalkarte II betrof de in beslag genomen goederen en geld. De Arbeitskommando's werden vermeld op de derde kaart; Personalkarte III.

49 Destijds (1943) waren de Erkennungsmarke nog van zink. Pas vanaf maart 1944 werden door het Stalag IV-b Mühlberg ijzeren (verzinkte) Erkennungsmarke uitgegeven.

De eerste pot jam is leeggegeten, we vullen die met de opgespaarde margarine. Tevens raken we aardig door de voorraad koek en kaakjes heen. Maar we verwachten nu gauw de pakjes van thuis of van het Rode Kruis. We vernemen daar niets over. In de namiddag zoeken we Ko op en praten een hele tijd met hem. Hij komt aanstaande donderdag met zijn groep naar ons gedeelte en we zijn dan fijn met elkaar. Tijdens mijn dagelijkse ronde door het kamp ontmoet ik de Grenadier Krul⁵⁰⁾ uit Princenhage. Hem ken ik vanuit het kamp Waalsdorp in 1932. Leuk elkaar weer te hebben gesproken. Verder ontdek ik in het andere gedeelte van onze barak, het B. gedeelte, Jan van Geer Lemmen. We praten nu regelmatig met elkaar. Over het inleveren van de burgerkleding ontstaat bij de beroeps onderofficieren enige heibel. Om ze thuis niet onnodig ongerust te maken als ze mijn burgerkleden ontvangen, schrijf ik een briefkaart naar huis, als volgt:

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Mevr. C. Deremaux v. Zutphen

Empfangsort: 's-Gravenhage

Strabe: Vlietstraat 18-1

Land: Nederland

[met stempel: 2 Geprüft Stalag IV B]

[met rondstempel 21-7-1943]

Datum: 14 juli 1943

Liefste, Alles goed en gezond. Heb werkkleding ontvangen. Ik stuur kostuum, regenjas en schoenen terug. Wees dus niet ongerust. Zend me van allen foto's en riem. Geen zorgen over mij. Alleen als je iets kunt missen mag je me iets zenden, want jij (hebt het) harder nodig. Henny heb ik een kaart gezonden. Joop's zwager is hier en nieuws vernomen. Sterkte en moed, vrouwke. Groeten aan Cor van Joop.

veel liefs en zoenen voor allen, vooral Charl en jou, van Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV B Mühlberg / Elbe

In mijn kerkboek heb ik bij de communiegebeden een foto van Corrie. Ik zie haar dus elke dag. Om circa 16.00 uur vindt het besproken ruilhandeltje plaats. Van een kameraad die reeds gewerkt heeft en al krijgsgevangenengeld ontvangen heeft, lenen Joop en ik F 1,06 en daarvoor ontvangen wij dan twee pakjes Russische of Servische shag á 20 gram, plus twee pakjes vloeitjes. We kunnen nu weer fijn roken. Laat in de middag arriveert een transport Franse krijgsgevangenen. Zo wij vernemen komen die van een Arbeitskommando terug en zal er een transport van hieruit daarheen gaan. Ons avondeten bestaat uit brood met boter, kaas en suiker. Bij de avondgodsdienstoefening maken ze bekend dat er een dopeling is. Een mooi resultaat van ons gezamenlijk gebed? We bidden voor die bekeerling en ook voor die jongens die binnenkort gaan vertrekken. Na afloop neemt de aalmoezenier afscheid van die knapen. Zij ontvangen een speciaal krijgsgevangeneprentje van hem. Vanwege het afscheid nemen van de vertrekkenden is het in de kampstraat tot

50 Bedoeld is korporaal of soldaat of Krul, respectievelijk kgf 106239 of 105912.

laat in de avond een hele drukte. 's Nachts hoor ik schieten, vliegtuigen en luchtalarm, daardoor slaap ik die nacht slecht.

Hoe wij de (lange) dag doorbrengen: een vast patroon is er eigenlijk niet. Maar in grote lijnen verloopt die als volgt. Na het ontbijt, bij goed weer, van 08.00 tot 09.00 uur zonnebaden, dat wil zeggen we liggen in zwembroek of short tegen de hoge kant van de aarden wallen van de schuilloopgraven achter de barak. Zo tegen 10.00 uur wordt het ons te heet en we begeven ons naar de leeszaal waar het dan koel is. Ook gaan we naar de barak en leggen een kaartje. Met "we" bedoel ik ook wel eens "ons clubje", een man of zes, dat veel met elkaar optrekt en praat. Vooral het laatste... Tegen 11.00 uur wordt het eten in tonnetjes bij de keuken gehaald en in de barak door de groepscommandant verdeeld. Na het eten liggen we meest vanwege de warmte alleen in korte broek, tot 14.30 uur op de kribben. Dan moeten we er van de kampeiding af, maar meestal zijn we er eerder vandaan omdat het daarboven in de barak erg warm is. Zelfs als we bij het praten of kaarten stil aan tafel zitten, dan nog loopt soms het water in straaltjes langs mijn lijf. Tegen 14.00 uur wordt aan de achterzijde van de keuken brood in dekens gehaald, de jam en de suiker in wasbakken. Per dag krijgen we één eetlepel suiker. Een dood enkele keer hebben we corvee dienst, dat omvat het schoonmaken en schoonhouden van de barak, het vegen van de kampstraat, het twee keer eten halen en bij toerbeurt het geven van water aan de beplanting buiten en binnen het kamp.

Donderdag 15 juli 1943

Vanmorgen om 04.00 uur al wakker geworden door het lawaai van het vertrekkende transport.⁵¹⁾ We kunnen hen nog net een goede reis toeroepen. Doordat er nu ongeveer 650 man zijn vertrokken, is het direct een stuk stiller en rustiger in de straten. Ook zijn er niet veel kokers in de kantine. Ons clubje blijft in afwachting wanneer wij aan de beurt zullen zijn. Ik hoop alleen dat Joop en ik bij elkaar blijven. De nummers van degenen die gaan vertrekken worden steeds kriskras door elkaar opgenoemd, et is dus opletten. Het weer is vandaag goed, alleen de wind is erg fris. Later op de dag wordt het dan toch weer echt heet, waardoor ik me lusteloos en loom gevoel. Dat zijn dan juist de momenten dat ik ga piekeren. Ik denk dan ook veel aan thuis, of en hoe Corrie zich er doorheen slaat. De erwtensoep is vandaag van prima kwaliteit, smaakt heerlijk. De kwantiteit echter is te gering en ik heb dan ook nog veel honger. We zijn nu ook door onze laatste kaakjes heen. Om circa 13.00 uur is er een extra appèl. Er wordt wederom een transport samengesteld. De namen en nummers van ongeveer 200 jongens worden opgelezen. Joop en ik zijn er (nog) niet bij. Kort na 15.00 uur komt Ko met zijn groep in een van de barakken aan onze straatkant. We hebben dus nu gemakkelijker contact met elkaar. Niet veel later kom ik de grenadier Romeijn⁵²⁾ tegen. Met hem heb ik in 1932 bij de Grenadiers in kamp Waalsdorp gediend. Hoe is het mogelijk dat ik nu pas die twee grenadiers vind? Die waren toch al eerder in krijgsgevangenschap?

Als ik terug kom van de avondoefening zie ik dat Joop en Ko wat slablaadjes hebben gekregen van een Fransman. Het is een bijzonder mooie avond en met zijn drieën

51 Dit betrof een groep mannen die tewerkgesteld zouden worden in het Arbeitskommando te Brûx van Stalag IV-c Wistriz.

52 Bedoeld is soldaat bij het Regiment Grenadiers Gijsbertus Romeijn kgf 106135. Hij werd geboren in Schiedam en woonde aan de Rotterdamsedijk 44a in Schiedam.

maken we een lange wandeling door het kamp. We gaan zo laat mogelijk naar binnen. Die nacht is het in de barak, met die gesloten deuren en luiken, erg warm, doch ik heb gelukkig toch goed geslapen.

Vrijdag 16 juli 1943

Wederom een erg hete dag. Daar ik me loom en lusteloos voel blijf ik binnen. Het enige dat ik dan doe is kalm houden en rusten. Ik was wel mijn sokken uit. Ook ons laatste stuk koek eten we op en nu gaat het er, wat het eten betreft, naar uitzien (dat het op raakt). Wortelen en aardappelen krijgen we de laatste tijd weinig meer. De gekregen slablaadjes prak ik door mijn portie eten en bereik zo nog iets. Het idee van "meer" helpt daarbij. Voor de avondmaaltijd wordt brood, jam en suiker uitgedeeld. Nu ik van Ko het laatste nieuws verneem, denk ik steeds meer aan thuis. Niet dat ik bij de pakken neerzit, nee... kop op! Ik heb nog enige brief- en briefkaartformulieren. Doch ik wacht liever nog even met schrijven, vanwege de geruchten die rondgaan dat ook wij heel gauw aan de beurt komen om te vertrekken. Ik kan dan Corrie meteen mijn nieuwe adres geven. Met dat verhuizen telkens komt de post weer zoveel later op de bestemde plaats. Als ik vandaag een brief schrijf, wordt die door de Duitsers pas over een week op de post gedaan, de post gaat via de censuur.

lets over werken: de dagen van niets doen van Altengrabow zijn gelukkig verleden tijd. Hoe wij onze vrije tijd hier doorbrengen daarover heb ik op diverse plaatsen al gewezen. Toen ik eenmaal in de vaste behuizing was, ben ik dagelijks het kamp ingetrokken op zoek naar bekende gezichten. Daartoe heb ik alle barakken met Nederlanders afgelopen. Op die manier ontmoette ik vrienden, kennissen of collega's uit mijn diensttijd van 1932, van Rijksijzer (mijn kantoor), van "Het warenhuis" en lui uit mijn eigen buurt.

Links "Het Warenhuis" aan de Grote Marktstraat in Den Haag
(Beeldbank Haags Gemeentearchief, beeldnummer 871268 vervaardiger JosPé)

Een hele dag, en dat weken achtereen, niks doen, valt voor een actief iemand niet mee. Zelfs het kaartspelen stompt op een zeker ogenblik af en daarom zal ik, van één kant, blij zijn als er binnenkort een "Arbeitskommando" opdaagt. Niet dat ik zo graag voor de Duitsers wil werken. Ik kan er niet tegen om de godganse dag te lopen lanterfant. De Duitsers zijn de laatste tijd geregeld bezig met het vormen van "Arbeitskommando's". Dat zijn groepen of groepjes die naar andere kampen of Lagers gaan en van daaruit in een fabriek, bij een boer, of bakker, slager, etc. tewerkgesteld worden. Het kan ook vanuit dit kamp. Dagelijks zie ik groepjes Fransen, Belgen of Serven het kamp uitgaan. Ik denk dat zij in de beurt bij een boer of bouwbedrijf werken. Ja, die beide laatsten geven nogal eens aanleiding tot misverstand. Bij een bepaald appèl wordt gevraagd of er liefhebbers zijn om bij een "Maurer" te gaan werken. Er zijn dan altijd knapen die graag het kamp uit willen. Alleen al voor het krijgen van meer eten. Er worden dus bouwvakkers gevraagd, want *Maurer* betekent metselaar of bouwvakker. De jongens echter denken dat er "Bauer" (= boer) gevraagd worden en bij een boer is altijd zat te eten! Bij bosjes geven zij zich op, doch krabbelen terug als ze vernemen dat het in de bouw is. Enkele flinke knapen zetten wel door. Na verloop van een paar dagen komen ze vermoeid en slap terug. De overgang naar zo'n bedrijf is teveel. Wij drieën houden telkens onze monden. We weten wel dat er genoeg jongens zijn die op één of andere manier boffen. Zij zijn slager, bakker, kapper, en dergelijke van beroep en zij worden dan hier of daar bij een slager, bakker of kapper ingekwartierd. Zij hebben een tamelijk vrij leven. Maar kantoorbedienden worden niet gevraagd. Alleen soldaten en korporaals mogen als arbeider worden ingezet, mits het geen werken in oorlogsindustrie of zo betreft. Onderofficieren kunnen niet naar een werkkamp worden gezonden. De Duitse leiding nu probeert hen wel over te halen en komt met dreigementen maar het gros weigert en dan vallen er harde woorden. Om kracht bij te zetten wordt een stel onderofficieren naar Polen gezonden. Er zijn wel onderofficieren die vrijwillig naar een werkkamp gaan, doch die doen het om met bijvoorbeeld een familielid, een erg goede vriend of collega mee te gaan, teneinde steun aan elkaar te hebben.

Zaterdag 17 juli 1943

Weer een mooie dag, dus maar zonnebaden. Het vertrek van de circa 200 man gaat niet door. Wel zullen morgen circa 600 Franse krijgsgevangenen naar huis gaan. Zoals wij vernemen komen Franse burgers in hun plaats in Duitsland werken in de verhouding 1 op 3, dat wil zeggen 1 burger op 3 krijgsgevangenen.

Vanwege het afscheid dat de Fransen geven, is de kantinekeuken voor de andere lieden tot maandag gesloten. De Fransen kunnen dan ongestoord hun potjes koken. Reken maar dat het fijne potjes zijn die zij bereiden!

Vandaag gaan we voor de eerste keer baden. Wat een heerlijkheid! Vóór hun vertrek zijn meerdere Fransen druk in de weer met ruilen, speciaal bij ons Nederlanders. Ons onder- en bovengoed ruilen we tegen sigaretten, chocolade, biscuits, etc. Wat wij er van kunnen zien, is dat er nogal gebruik van wordt gemaakt. Maar ook dieven slaan hun slag. Het geruilde halen ze bij die ander weg.

In de avonduren is het een drukte van belang onder de Fransen met het afscheid nemen van elkaar. Mijn priester soldaat komt langs en nodigt me uit om voor de laatste keer bij hem te komen eten. Van deze geste maak ik dankbaar gebruik. Na afloop van het etentje bedank ik hem zeer hartelijk. Ik neem vervolgens afscheid van

hem en zijn collega's. wederkerig wensen wij elkaar een goede en behouden thuiskomst. Ik ben er van onder de indruk. Ik zal hem missen.

Omdat het zo'n fraaie zomeravond is, wandelen Joop, Ko en ik tot aan sluitingstijd heel kalm door het kamp. In bed lig ik nog lang na te denken over het vertrek van de Fransen.

Zondag 18 juli 1943

Vandaag is het zondag. Ik heb corveedienst. Het transport Fransen is in alle vroegte vertrokken. Het is dan ook tamelijk stil in het kamp, al zijn niet alle Fransen weg.

Bij de Heilige Mis maak ik kennis met de nieuwe priester. Als ontbijt eten we worst op brood. We hebben onze suiker afgestaan voor de zieken en wel speciaal voor longpatiënten. Na de Heilige Mis moeten we allen om 09.00 uur aanreden in onze nieuwe Stalag-kleren om te paraderen voor de *Feldweibel*. Och, ik vind het een aardige bezigheid en we kunnen meteen laten zien dat we er nog zijn.

Het middageten bestaat uit heerlijke wortelsoep en veel aardappelen. Dat komt zeker omdat er een flink aantal vertrokken is?

Vandaag is er veel zon en waait er een straffe wind. We rusten zowat de hele dag uit van het rusten, worden zo slap als een vaatdoek. Toch maken we dagelijks een lange wandeling door het kamp waarbij Ko meestal van de partij is. We praten veel met elkaar, zowel over nu als over later. Fons (Veltmeijer) zien we alleen nog bij het slapen gaan.⁵³⁾ Hij is de hele dag op stap met kennissen. We hebben luizenpoeder ontvangen en bestrooien de matras en de dekens er mee. Beter voorkomen dan genezen, denk ik maar. De lucht ervan is nou niet zo aangenaam.

Maandag 19 juli 1943

Het is weer een smoorhete dag. We doen dus niet veel. Ik ben zelfs nog te beroerd om mijn dagboek bij te houden, of deel te nemen aan het kaarten. Stom vervelend is het. Ik heb weer corvee en haal het middageten: *Nudeln* soep en aardappels.

Om 14.00 uur haal ik aan de keuken brood, jam en suiker. Een goed half uur later moeten we aantreden en er wordt een nieuw transport geformeerd Ook nu horen we onze namen er niet bij.

Te zelfder tijd komt een nieuw transport Nederlanders binnen,⁵⁴⁾ We zien er zo direct geen bekenden bij. Zij worden voorlopig ondergebracht in barakken buiten ons kampgedeelte. Als er plaats bij ons is, komen zij later wel. We hopen dan wat nieuws van hen te vernemen.

Teneinde onze voedselpositie op peil te houden zetten Joop en ik weer bruine bonen in de week en wachten af wanneer wij in de keuken terecht kunnen. Ik wacht niet langer met schrijven en schrijf het volgende;

Kriegsgefangenenpost

An: Mevrouw C. Deremaux

Empfangsort: 's-Gravenhage

53 Het is de laatste keer dat Fons Veltmeijer wordt genoemd. Hij zou later gaan naar Stalag IV-f Arbeitskommando Niederschmiedeberg Papierfabrik, Revier Marienberg, kdo Niederschmiedeberg, kdo Gabrielahütten, Revier Marienberg, kdo Gabrielahütten en naar kdo Olbernhau-Grünthal Fa. Lange.

54 Er arriveert een groep van 457 mannen vanuit Holland. Ze ontvangen de krijgsgevangenennummers 96743 tot en met 97199. Bron: Nationaal archief, collectie krijgsgevangenen 2.13.98 inv. 20 meldingen 3868 (60), 3869 (60), 3870 (60), 3871 (60), 3873 (60), 3874 (60), 3872 (60), 3875 (37). NB. de volgorde van de meldingnummers is niet logisch. Dit betreft mannen van 15 t/m 18 R.I., die zich tussen 12 juli 1943 en 16 juli 1943 hebben gemeld.

Strabe: Vlietstraat 18

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

[met stempel: 2 geprüft Stalag IV B]

[met rondstempel: 27-7-1943]

Liefste Corry, lieve Charles en anderen. Alles nog goed en gezond. Mag nog steeds onbeperkt aantal brieven ontvangen. Je kunt dit retourvel ook gebruiken. Maak allen op juiste naam attent, dus zonder letter u, anders veel last ermee. Ontmoette hier Jan van Geer⁵⁵, van Dommelen, Cassa van (Vlietstraat, red.) no. 26, Frans Koppen, van Rijksbureau, Warenhuis en van 1932. Van der Gaag is hier ook, maar (ik) weet niet waar.⁵⁶

Op de eerste en de zestiende van de maand ontvang ik briefformulieren.

Op de achtste en vierentwintigste van de maand de kaarten. (Ik) zend jou de brieven en één kaart, de rest aan de anderen, goed? Deze keer (stuur ik een brief aan) va en Wijnen om hem (om een) pakje te vragen.

Schrijf hem juiste adres. Het eten is goed; macaroni, kool en wortelsoep met wat vlees en aardappelen. Brood, boter en suiker met belegging van jam, kaas of worst. Allemaal ons rantsoen. Weinig gelegenheid om zelf te koken. Ik lig naast Joop, drie hoog. Er zijn hier een voetbal- en sportveld, zwembad, kantine en cinema, maar nog geen geld. Het weer is of erg warm, of erg koud. Zie met spanning bericht tegemoet. Hoop dat alles goed met jou en onze lieve zoon. Leer hem veel en goed praten en netjes zijn. Niet verwennen. Houdt contact met familie en geef alle nieuws van mij door.

Zend mij een andere keer een beter schaarste, stopwol en gekleurde donkere broekjes. Kan nog moeilijk wassen. We krijgen eens per maand een stuk zeep en per maand scheerzeep tegen betaling van sigaretten. Je ziet dus dat ik het goed maak. Hou je dus taai vrouwlief, zoals steeds! Vergeet niemand in mijn gebeden, twee maal per dag. Brand een kaars voor Heilig Hart en Maria, heb dat beloofd! Ga mee en dan eens naar Cor. Bewaar havermost en gort maar voor Charles. Als ik iets nodig heb, vraag ik je wel. Corrylief, houd je flink! Sterkte voor komende tijden! Groet allen hartelijk en dank hen! Zoenen en veel liefs voor jou en (onze) lieve zoon, van je Johnny. Tot ziens.

Absender Vor- und Zuname: J.H.P.M. Deremaux

Gefangennummer: 107353

Lager Bezeichnung: M.-Stammlager IV B Mühlberg / Elbe

(Om toch zoveel mogelijk te kunnen schrijven, worden kaarten en brieven in telegramstijl gezet). Wanneer ik een brief aan Corrie schrijf, ben ik meteen thuis. Hoe houdt zij zich? Ik denk veel aan haar en aan Charlewieke. Ik hoor zijn stemmetje: "dag pappie, dag mammie", ect. Een schat van een ventje is het toch.

55 Er is geen Nederlandse krijgsgevangene met de naam Van Geer of Lemmen bekend. Bedoeld is Johannes (Jan) Wolthuizen kgf 106807. (zie de brief van 1 oktober 1943 "Jan van Geer Lemmen of liever Wolthuyzen"). Hij was getrouwd met Geer Lemmen.

56 Van der Gaag zat mogelijk al in het Vorlager, omdat hij op 30 juli 1943 naar het Arbeitskommando in Brück zou vertrekken.

Bij elk nieuw transport dat hier arriveert vernemen we de laatste nieuwtjes, want sommige transporten komen rechtstreeks uit Nederland. Door die nieuwtjes én doordat we niks om handen hebben, is er een overvloed aan tijd om aan huis te denken, om te piekeren over het eten en andere dingen. Daar staat tegenover dat we aan elkaar een geweldige steun hebben, ook van andere jongens.

Dinsdag 20 juli 1943

In de morgenuren is het somber weer met enige regen. Tegen het middaguur is het echter weer warm. Heden koolsoep en weinig aardappelen. Daar het in de kantine keuken druk is hebben we geen gelegenheid om zelf iets te koken. Morgen maar eens geprobeerd. Van 13.00 tot 15.00 uur heb ik heerlijk geslapen. Daarna thee drinken met een stukje Bossche koek. Om 17.00 uur vis ik uit het waslokaal wat achtergelaten slablaadjes van de Fransen op. Verder valt er vandaag niets bijzonders te vermelden.

Woensdag 21 juli 1943

Meteen na het ochtendappèl brengen we de pan met bonen naar de keuken en het gelukt ons om de pan op het vuur te krijgen. Wel blijft één van ons erbij. Omstreeks 09.30 uur moeten Joop en ik werken, dat wil zeggen de barakken in de buurt schoonmaken. Daar krijgen we een extra portie eten vor. Toevallig is er juist vandaag veel eten en wel koolsoep en aardappelen, die ik samen prak met de slablaadjes. Ik eet mijn buik er dik aan en bewaar de rest voor vanavond met de bruine bonen. 's middags ontvangt Joop een brief uit Berlijn van zijn broer Ko. Die gaat met verlof naar huis en zal veel groeten van ons doen. We krijgen suiker, boter en kaas uitgereikt. De kaas zweet erg en derhalve eten we die meteen op. We eten nu veel en sparen op die manier wat brood uit. Omdat onze voorraad jam op is beginnen we aan de Caramelco. Er komt een contingent Serven aan, leeftijd 22 tot 24 jaar. Die jongens hebben eerst twee jaren voor Griekenland gevochten, zijn dan, omdat zij geen zin hadden om bij de *Waffen-SS* te gaan, ruim twee jaren krijgsgevangenen geweest. Onze vriend Vink⁵⁷⁾ is met veertig graden koorts naar het *Lazarett* gebracht. Joop en ik staan de kussens die we van huis meegenomen hebben, aan hem af. Vink heeft zware longontsteking. We zullen hem hier wellicht niet meer terugzien, ook omdat wij spoedig naar een Arbeitskommando zullen vertrekken. In de avonduren arriveert een transport Engelse krijgsgevangenen. Zij zijn gevangen genomen bij een invasie in Italië.⁵⁸⁾ Met hen is elk contact voorlopig verboden. Om en bij 22.00 uur eten Joop en ik het laatste restje bruine bonen op. Een voorzorgsmaatregel voor die zuur zullen worden vanwege de temperatuur in de barak. Meteen daarna gaan we slapen.

Donderdag 22 juli 1943

Tijdens het vroege ochtendappèl krijgen we luchtalarm. Dat duurt slechts kort. Net als gisteren is het al vrij spoedig heet weer. Het middagmaal bestaat deze keer uit een flinke portie *Nudeln* soep, maar nu geen aardappelen erbij. Van 12.00 tot 15.00 uur liggen rusten. Kort daarna moeten we aantreden en wordt op de rugzijde

57 Bedoeld is soldaat bij 3 R.I. Gerardus Antonius Vink kgf 107328. Hij werd geboren in Oudewater en woonde aan de Hoogstraat C310 in Haastrecht.

58 Deze Engelsen komen van Sicilië, alwaar ze na Tobruk waar ze gevangen genomen werden, veertien maanden in kampen zaten.

van het jasje en op de linker broekspijp een rode driehoek geverfd. Er komen nog meer Engelse krijgsgevangenen binnen. Allemaal in korte broek en met tropenhelm op. Zij komen vast en zeker uit Noord-Afrika en zijn Rommel tegen het lijf gelopen. Ofwel het zeer warme weer, ofwel de eterij van gisteren is er schuld aan.... Ik loop leeg. Ik heb een erge diarree. Ik voel me o zo loom en ellendig, net een vod. Ook ben ik slap in de benen en geen cent waard. Ik hoop maar dat hier gauw verandering in komt. In de avonduren kijken we naar het snelwandelen van drie Fransen. Op dat onderdeel zijn het kampioenen van Frankrijk. Nou, ik doe dat hen niet na. Momenteel ben ik al blij dat ik van mijn barak naar de knobbel en terug kan lopen.

Nederlands wollen manschappen uniformjasje met rode driehoek (foto en voormalige collectie E. van der Most)

Vrijdag 23 juli 1943

Het is weer behoorlijk heet en dus blijven we nu zoveel mogelijk binnen. Het is in de barak ook weer niet alles, maar buiten is het helemaal niet uit te houden.

De diarree is gelukkig voorbij. Wel heb ik nog last van loomheid en voel me ook suf. Het middageten is weer goed; wortelen met aardappelen, maar o zo weinig. Joop en ik maken nu een soep klaar voor wat bijvoeding. Helaas blijkt de keuken tot maandag te zijn gesloten, dus geen soep. Het lijkt wel of het leven hier alleen van eten afhangt.

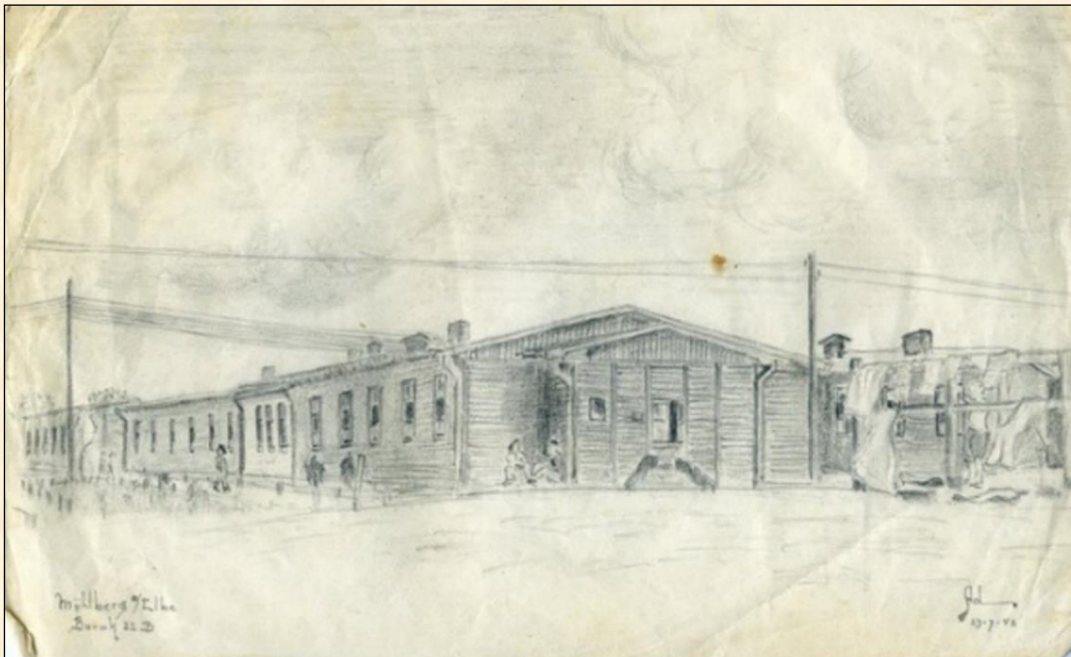
Al ruim twee weken wacht ik er mee om mijn schoenen om te ruilen, al dagen om mijn burgerkleden in te leveren. Telkens is er uitstel. Er is enige opwinding over de ongehoorde daden van de heren onderofficieren. Zij zouden van onze rantsoenen gappen. Ook van Munster⁵⁹? Onze koffers worden onderhand wel lichter. Het laatste stuk Bossche koek eten we op en nu zitten we zonder niets!

59 Bedoeld is sergeant bij het Regiment Jagers Cornelis Antonius Munster kgf 106546. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Laurierstraat 44 in Den Haag.

Vanwege de loomheid, het suf zijn, heb ik de laatste dagen niet meer gekaart. Bah, wat is dat ellendig.

Zaterdag 24 juli 1943

Nog steeds als maar hetzelfde hete weer. Iedereen loopt of ligt lui in short, zwembroekje of half naakt. Het is hier net een kuuroord. Om 10.00 uur zijn Joop, ik en enkele van ons clubje met de twintig man sterke corvee ploeg meegegaan. Buiten het kamp geven wij de bomen en bloemen water. Daartoe trekken we de sproeiwagen naar buiten het kamp. Tappen daaruit emmertjes water en gooien dat bij de planten. Natuurlijk onder het waakzame oog van enkele schildwachten. Maar die lui hier zijn echt niet de beroerdste. Ze laten betrekkelijk veel toe. Je moet het ook niet uitlokken. Zo'n corvee dienst geeft recht op een portie extra eten, dus... We willen dat werk elke dag wel. Bij dat werk hebben we bovendien een mooi gezicht op het stadje Mühlberg en op de Elbe. Onderweg lees ik hier en daar korenaren, ik pluis die uit, knabbel er een deel van op en neem de rest mee naar huis. 's Avonds koken we de korrels en eten ze daarna op. Allemaal maagvulling. Vandaag zien we ook de eerste Duitse vrouw, zij is chauffeuse op de postwagen. (Zij is mij geen tien jaren waard...). We zien hier zelden vrouwen. De enige vrouw die ik elke morgen bij het wakker worden zie, is Corrie op de foto. Die krijgt prompt een zoen.

Tekening door sergeant J.W. Adam (kgf 106900) van barak 22C, 24 juli 1943 (collectie Museon-Omniversum, inv. nr. 232905)

De beloofde extra portie eten gaat niet door. Waarom niet wordt er niet bij gezegd, jammer, we hebben er zo op gerekend. Overdag zitten we bijvoorbeeld aan tafel te kaarten of te praten, zonder verder ook maar iets te doen, worden we nat van het transpireren. Wanneer ik naar de knobbel moet, loop ik op de terugweg altijd even door het waslokaal. Daar zijn soms de Fransen bezig met het wassen van de groenten, bijvoorbeeld sla uit hun nabijgelegen tuintjes. Bij het wassen zijn zij erg royaal, laten dikwijls veel blaadjes in het water achter. (Zij vinden die te klein of zo). Die vis ik er uit en prak die door de middag pot. Deze avond tik ik zo'n portie

blaadjes op de kop. De laatste dagen is het maar slecht gesteld met de aardappelen. Zoals reeds geschreven, krijgen we ze opgediend als Pellkartoffeln. Uitgaande van de gedachte alle beetjes helpen, haal ik de schil er niet af, doch prak ze zo door mijn middageten. De kwaliteit van de aardappelen is niet best, er zijn er bij die zacht aanvoelen (net muizen zeg ik dan). Als ik daar de schil vanaf zou peuteren, blijft er niks van over en verlies ik teveel. Bovendien denk ik maar waar het naar toe gaat is het toch donker. Met dit warme weer valt het niet mee om in slaap te komen. De warmte van de dag blijft in de barak hangen.

Zondag 25 juli 1943

Hoewel het bij het avondappèl gisteravond klopte, ontbreekt bij het morgenappèl één knaap. Daarom staan wij ruim 45 minuten in de warme zon op die plaats. De Duitsers kunnen niet tot een goed resultaat komen. Wat de ene Post telt, dat komt niet overeen met wat de andere op zijn papertje heeft staan. Dus wordt er overgeteld en geteld totdat het klopt. Achteraf is het zo: een maffe knul verschijnt te laat op het appèl. Zonder zich nu te melden voegt hij zich doodleuk ergens achteraan bij de groep.

Het is weer ontzetten heet vandaag. De wortelensoep met aardappelen van de middag pot is heden niet veel. Het lijkt er op of het eten elke dag minder wordt. 's Middags onder het kaarten in de barak, lijk ik wel een fontein, zoveel water staat er op mijn lijf. De portie extra eten die ons gisteren werd beloofd gaat ook vandaag onze neus voorbij. En we kunnen zo'n portie zo goed gebruiken. We hopen maar op een volgende keer.

De Serven lopen bij de Nederlandse barakken de deur plat om kledingstukken te ruilen. Wat wij er van horen is, dat die luie er maar weinig voor terug willen geven. Joop en ik doen aan die handel niet mee. De pakjes blijven toch niet eeuwig weg? De schaarse berichten die we vernemen zijn hoopvol. Nog steeds arriveren er contingenten Engelse krijgsgevangenen. We hebben nu wel contact met hen. Die knapen zijn allemaal even bruin gebrand. Zij komen van **Tobroek** en omgeving. Onder hen zijn ook vier Zuid-Afrikaanders die we goed kunnen verstaan met hun gebroken Nederlands. De Engelsen willen graag zakmessen ruilen.

Voor de Fransen is het vandaag een feestdag, namelijk die van de Heilige Anna. Zij hebben weer het nodige klaargemaakt en eten er goed van. In de namiddag kijken we naar hun sporten, fijne afwisseling.

Om en nabij 19.00 komt een transport Nederlanders binnen. Onder hen veel artilleristen en matrozen (in uniform).⁶⁰ We zullen hen morgen opwachten en hopen iets van hen te vernemen of te krijgen. De avonduren zijn erg mooi en we maken met ons clubje een fijne en lange wandeling door het kamp.

Maandag 26 juli 1943

Heden jammer genoeg geen corvee dienst, dus ook geen extra portie eten, jammer. Het middagmaal bestaat uit havermoutsoep met aardappelen, wel goed, maar ook nu weer te weinig. Omstreeks 12.00 uur komt een contingent Nederlanders ons gedeelte in en daar zie ik een collega van Rijksijzer bij, namelijk De Vries, die op dezelfde afdeling werkt als ik. Na het eten wacht ik hem op en verneem dan het één

60 Dit betreft 21 en 22 R.I., 1 t/m 4 R.H., 1 R.W., 2 en 3 R.V.A., 1 en 2 Esk. Pantser en personeel van de Marine, die zich tussen 19 juli 1943 en 23 juli 1943 meldden. Ze ontvingen de nummers 97200 tot en met 97747 (547 man).

en ander van thuis en van kantoor. Terwijl wij zo samen gezellig staan te praten schuift een andere Rijsijzer man aan, ene Schouten⁶¹⁾ ook van onze afdeling. Die laatste is al een week hier zegt hij. Ja, met zoveel duizend man hier is het dikwijls een tref. Ik ben wel erg blij met deze ontmoeting. Het zijn beide aardige jongens en ik hoor nog eens wat nieuws. Daarna wandel ik met collega De Vries het hele kamp rond, onderwijl aangenaam keuvelend en hem vertellend over mijn belevenissen van Altengrabow. Hij is daar namelijk niet geweest. Hoewel het weer erg heet is, voor vandaag geen geluier. Dit vanwege het nieuw aangekomen contingent en al het goede nieuws. Uit onze groep, allemaal jongens van Altengrabow, gaat een klein transport weg en, naar horen zeggen, zouden wij aanstaande woensdag (heel misschien) weggaan. Het betreft circa 1000 man!

Er komen nog meer Engelse krijgsgevangenen binnen. Van een Fransman die we zo maar tegen het lijf lopen, krijgen Joop en ik een kwart snee kuch (brood) en enkele aardappelen. Het transport beroeps onderofficieren is uit Trier terug. Die lui hebben sterke verhalen. Volgens een gerucht zou één van hen tijdens het transport zijn overleden?⁶²⁾ Vanuit Altengrabow arriveert een contingent Nederlanders. Zij zijn van het 6e, 8e en 20e Regiment Infanterie.⁶³⁾ In de gauwigheid zien wij er geen bekende gezichten bij. De laatste dagen heb ik last van mijn stoelgang. Ook heb ik al enige tijd hinder van een puistje in mijn nek. Ik wacht af wat het is. Ik schrijf een briefkaar aan de familie Wijnen met het verzoek om wat te sturen, bijvoorbeeld brood en peulvruchten. Ook aan vader zend ik een briefkaart met de volgende inhoud:

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Den Heer C.H. Deremaux

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Rijswijkscheweg 429

Land: (Zuid-Holland) Nederland

26 juli 1943, Liefste va, Mary, Suus, etc. Alles goed en gezond. Heden heb ik bekenden ontmoet, één en ander gehoord. Hoop u allen gezond en wel gauw terug te zien, alsmede iets te ontvangen van u en Eindhoven waar va wel voor zorgt. Geen zorgen over mij hoor, ben immers va's oudste jongen? u leest alles wel van Cor ook?

Bewaar antwoordkaart en stuur ze later op. Pa, etc. houdt u taai, hoor!

Groet Cor, Riek, Nell, Bos, Horst, Rayman, etc. Warm weer hier, Beste wensen en hartelijke groeten van uw aller Jan.

Absender Vor- und Zuname: Deremaux, J.H.P.M.

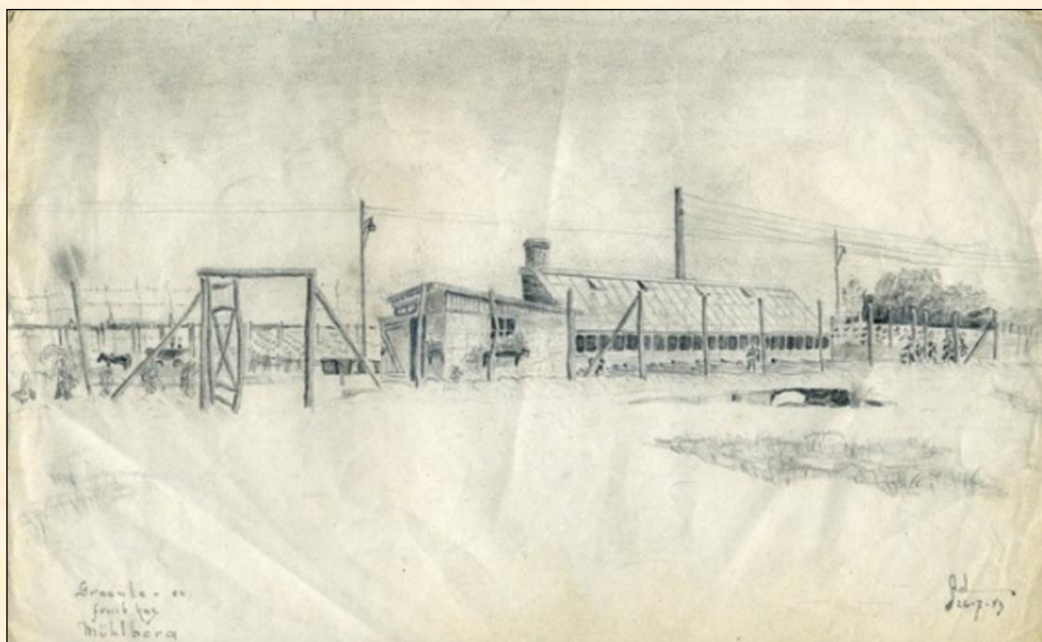
Gefangenennummer 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV B Mühlberg / Elbe

61 Bedoeld is sergeant bij 15 G.B. Antonius Hendricus Schouten kgf 96949. Hij werd geboren in Rotterdam en woonde aan de Kerkhoflaan 44 in Rotterdam.

62 Op 14-6-1943 overleed bij aankomst in het Arbeitskommando Stegskopf de sergeant 1^e klasse Hermanus Henricus Hulsen kgf 104063 aan een maagzweer en algehele verzwakking.

63 Zij waren op 28-6-1943 in Altengrabow geregistreerd en ontvingen de nummers 108102 tot en met 108561.

Tekening door sergeant J.W. Adam (kgf 106900) van de groente- en fruitkas, 26 juli 1943 (collectie Museon Omniversum, inv. nr. 232906)

Tekening door sergeant J.W. Adam (kgf 106900) van de keuken, 26 juli 1943 (collectie Museon Omniversum, inv. nr. 232904)

's Avonds is er geen licht in de barak en derhalve blijven we buiten en wandelen rond. In de Hoofdstraat is een zee van mensen, erg gezellig aandoende. Dat drukke gedoe zal wel komen vanwege het mooie weer en de nieuwe aangekomen transporten. In de donkere barak is het wel lastig om de goede krib te vinden. Als dat gelukt is ben ik zo onder zeil.

Dinsdag 27 juli 1943

De eerste vijftig dagen. Hoeveel keer "vieren" we dat? Evenals de vorige dagen is het ook nu prachtig weer. Het is wel warm en dus maken we ons niet druk. Het puistje in

de nek is een steenpuist geworden. Ik lig hem tijdens het slapen door, het wordt al rijp en nu hoop ik maar dat ik er van af ben voor we op transport gaan. Vandaag krijgen we als middag pot fijne, lekkere nieuwe aardappelen met koolsoep. Alles wel prima, doch niet veel. Collega De Vries heeft beloofd dat hij ons wat eetwaren zal brengen, maar er komt niets. Volgens zeggen eten zij er weinig van, want zij komen van Amersfoort vol naar hier. Joop en ik hebben al afgesproken dat we er een fijne aardappelcake van zouden bakken, maar we geloven nu dat we die wel af kunnen schrijven. Het praten over en het denken aan eten neemt veel van onze tijd in beslag. Voortdurend zijn we daar mee bezig. Ook de shag raakt op. Al doen we nog zo zuinig aan. De laatste berichten luiden dat de Duce zou zijn afgezet. Wij hier hopen dat alles nu gauw achter de rug is. Er vertrekt een klein transport Nederlanders met onbekende bestemming. Als mogelijke plaatsen waar wij tewerk kunnen worden gesteld horen we noemen: Leipzig, Riesa, Meissen, Radebeul, en andere, maar het kan ook wel bij particulieren zijn, bakkers, slaggers, enz. Omdat we deze week niet naar het badhuis kunnen gaan we vandaag, als Adam, onder de koude kraan in de wasgelegenheden staan en het bevalt ons prima. We zijn heerlijk fris en opgeknapt. Het al eerder eens gewassen ondergoed in de chloor gezet. Het ruikt niet alleen fris, het is ook helder, wel hier en daar niet helemaal schoon, maar dat komt een andere keer wel. In de vroege avonduren zouden we naar een cabaretvoorstelling gaan waarbij onder andere Bert van Dongen⁶⁴ zal optreden.

Amsterdam-C.
Pl. Middenlaan 24
Telefoon 51594

JOODSCHE SCHOUWBURG

**Vanaf
Zaterdag 18 April,
des avonds 7.30 uur**

HET JOODSCHE KLEINKUNST-ENSEMBLE
Directie: HENRIËTTE DAVIDS en Dr. W. J. LEVIE
Artistieke leiding afd. Kleinkunst: Henriëtte Davids
Artistieke leiding afd. Toneel: Elias van Praag
In grote monteurij — 70 medewerkers

De Czardasvorstin

Operette in 3 bedrijven
Tekst: Leo Stein en Bela Jenbach
Nederlandsche bewerking: Rido
Muziek: Emmerich Kálmán

met: **LOTTE MEDÁK** als gast

MADELEINE GABY — HENRIËTTE DAVIDS
SILVIA GROHS-EGON KARTER-MICHEL GOBETS
BERT VAN DONGEN - SYLVAIN POONS - ELIAS
VAN PRAAG - HERBERT SCHERZER - ADOLPHE
HAMBURGER-ROBERT de VRIES-FELIX BEKKERS

• Solodansers: Loukie van Oven,
Clara Spits, Karel Poons
Groot koor, ballet
en uitgebreid orkest

Muzikale leiding: **Hakkie Davids**
Regie: **Sylvain Poons**
Decors: **Eduard Veterman**
Dansen: **Ben Lufóowsky**

Première
Zaterdag
18 April

's Avonds 7.30 uur en verder
elken avond (behalve Maandag
en Vrijdag) 7.30 uur.
**Woensdag, Zaterdag en
Zondag 2.30 u. matinée**

Prijzen der plaatsen: f2.50, f2.—, f1.50, f1.—, f0.60. Kaartverkoop en plaatsbespreking
vanaf Maandag 13 April 's morgens 10 uur, aan de Cassa Joodsche-Schouwburg,
Telefoon 51594. Pleisenstalling aan het gebouw.

125 **Toegang alléén voor Joodsch publiek**

In april 1942 trad Bert van Dongen nog op (Het Joodsche Weekblad, 10 april 1942)

Door de godsdienstoefening van 19.30 uur kom ik te laat bij de voorstelling aan. Van één kant jammer, aan de andere kant is het zo dat ik die oefeningen niet wil

64 Zijn werkelijke naam was Abraham Jacob Cohen kgf 96761.

verzuimen. Ik ga dan ook met Joop kijken naar het turnen bij de Fransen, die leveren mooi werk aan de rekstok. Het is verder een bijzonder mooie avond met een prachtige zonsondergang. Tot de laatste minuten blijven we buiten.

Woensdag 28 juli 1943

Vannacht heb ik van thuis en Corrie gedroomd. Was het maar waar geweest! Ik heb met weer opgegeven voor de corvee dienst en na de Heilige Mis doe ik wat werkzaamheden. Terug bij Joop feliciteer ik hem met het ingaan van de bruidsdagen. Hij trakteert mij, zo zegt hij, op een geheimzinnige manier en overhandigt mij een brief van Corrie, Vader en Mary, gedateerd 20 en 21 juli jongstleden. Dit schrijven is op clandestiene wijze hier gekomen. Ik ben er zeer verrast door, doch nog meer opgetogen. Op een tweede vel is Corrie aan het schrijven geslagen. Boven het vervolgschrijven van Corrie komt Vader aan het woord. (De inhoud van al deze brieven is weergegeven op 20 juli).

Gewone brief (de brief is verstopt geweest in een pakje)

Den Haag 20 juli 1943

Lieve Broer Jan,

In de hoop dat dit schrijven je zal bereiken, schrijft ik je even. Je begrijpt onze spanning zeker, net zo als die van jou om wat van ons te horen. Mijn innigste wens is natuurlijk dat het jou naar omstandigheden goed gaat en het een niet al te lang afscheid betekent.

Jan, jongen, de hele dag denken we aan jou. Corry slaat er zich werkelijk goed doorheen.

We wippen zo af en toe bij haar aan. De laatste weken alleen niet zoveel, omdat vader ziek geweest is. Maak je niet ongerust hoor boy, het was wel niet van erge ernstige aard, maar toch heeft hij het flink te pakken gehad. Ten minste het kost heel wat moeite om er weer bovenop te komen.

Maar daar zorg ik wel voor hoor, zoveel als ik kan tenminste. Want nu komen zijn zenuwen pas tot uiting, van alles wat hij heeft moeten opkroppen. En nu is het weer de voortdurende angst om jouw behoud. Lieve Jan, ik wil niet sentimenteel zijn, want je weet, dit is mijn gewoonte niet.

Ik schrijf je dit alles alleen maar dat je voelt en weet, hoe dicht we in gedachten bij je zijn. Als er af en toe een Heilige Mis is voor Tini, denk ik ook aan jou en probeer dan te bidden voor jouw behouden thuiskomst.

Verder gaat alles uitstekend. De toestand, alles gaat goed. En wij houden nog steeds onze kop rechtop hoor. Vond je het nog fijn dat we zolang op je gewacht hadden in Amersfoort? Het ging me aan het hart om weg te moeten, maar het moest nu toch eenmaal. Hoe gaat het met Joop? Houdt die zich nogal taai? Groet hem ook en wens hem ook sterkte toe van ons.

Laatst zijn we met Charletje in een speeltuin geweest op Rijswijk. Als kleinste boy zat hij op de ezel hoor. En het eerste wat hij te pakken had waren zijn oren. Maar dit zal Corry je wel mededelen denk ik. Zo niet, dan weet je toch in ieder geval wat een bolleboos hij is. Vandaag of morgen eet ik hem nog op. Hij wordt met de dag liever en zegt nog steeds tante Nita. Hij is besjokken op me, alleen om de fiets hoor! Corry zegt dat ik hem verwen, maar ik kan het niet anders. Met Riek gaat ook alles goed en Henny en Tonny ook. Ze weten niet dat we dit schrijven, maar je begrijpt

zeker wel dat het ook uit naam van hen is. Anders wordt het misschien teveel en krijg je hem niet.

Nu jongen lief, in de hoop dat wij gauw wat van je vernemen, alhoewel ik daar bang voor ben, omhels ik je stevig en in gedachte een stevige poot voor sterkte en kracht, hoor. Ook voor Joop en de anderen en van allemaal. De volgende keer krijg je misschien niets van mij te horen, maar dan laat ik anderen voor gaan, want we mogen maar dertig woorden schrijven dan, zoals je weet. Nu Jan, nogmaals het allerbeste en tot weerzien, Mary

Gewone brief (deze brief is waarschijnlijk verstopt geweest in een pakje)

Den Haag 20 juli 1943

Lieve Beste Zoon Jan, ik hoop dat deze regelen in je bezit komen en dat we gauw wat van je te horen krijgen en hopen dan van goed. We leven mee en vooral is je vader geheel met je mede en hoop dat de tijd niet lang meer is dat wij elkaar gauw terug zien, want beste Zoon Jan, ik heb zo'n groot verlangen met je te kunnen praten en spreken over allerlei dingen.

De kleine Charles gaat goed vooruit en (ik) zie daarin je beeld van toen jij klein was. Hier alles nog hetzelfde, alleen een verlangen dat we allen weer gauw bij elkaar mogen wezen. Ik hoop gauw wat van je te mogen vernemen en heel doe nieuws, want ik ben zo nieuwsgierig daarnaar. Daaag Jan, daaag jongen, tot ziens en gauw hoop ik, je vader en namens Henny en Mary.

Gewone brief (deze brief is waarschijnlijk verstopt geweest in een pakje)

Den Haag 20 juli 1943

Lieve Johnnebaasje, Deze brief geef ik clandestien mee aan een kennis van mij. Ik hoop dat je hem moogt ontvangen. Heb je de twee briefkaarten ook gehad? Maak je het goed? Ik heb nog steeds niets van je gehoord. Is het met Joop ook goed? Ik ben nu 3½ maand onderweg.

Volgende week gaat Mams een week bij haar zuster in Roermond logeren en dan ga ik zover mee tot Eindhoven. Daar blijf ik dan met Charles een paar dagen. Nell en Piet zijn 6 juli getrouwd. Zonder vaders toestemming, want daar was weer niks mee te beginnen. In plaats dat vader Nell tuk had, had Nel vader tuk. Er wordt totaal over Nel's trouwen niet gesproken. Zo is het nu beter. Ze heeft een prachtige bruiloft gehad, ontzettend veel cadeaus en bloemen. Onder het luchtalarm is ze getrouwd. Zowat het halve kantoor was aanwezig. Ik vond het echt fijn voor haar, hé? Riek, Joop en ik zijn er op de bruiloft geweest en gegeten, enz. Nell vond het jammer dat Tiní en jij er niet bij waren. Enfin, dit is ook al weer gebeurd. vader is ziek geweest; griep. Een lichte verkoudheid. Het is al weer over. Charl, Mary en vader en tante Riek uit Eindhoven zijn zondagmiddag naar de speeltuin Drievliet geweest. Als je dat gezien had van Charl wat hebben gelachen. De hoogste glijbaan was nog te gewoon voor hem. Hij klom alleen de trap op, ging zitten en bom gleed hij zonder matje of wat ook naar benden. "Nog!" riep hij maar. De ezels mocht hij op rijden en zat maar "Hu, hu!", trok ze aan hun oren, enz. Het wordt me een mooie hoor! De bakkers op straat roept hij na. De kinderen komen vragen of

Charl buiten komt spelen. Lief(ste), je moet vragen of je foto's mag gestuurd krijgen. Ik heb al de AK-punten opgemaakt voor kleren voor Charl. Er was niets anders te krijgen. Cor de Lange heeft ze allemaal laten verlopen. Stom hé? Ik heb van Charl met zijn nieuw pakje een foto laten maken. Liefste laten we zo afspreken. Ik ben momenteel met het Rode Kruis in contact. Toch heb ik gehoord wordt er veel gestolen van pakjes die jullie eventueel gestuurd zullen krijgen. Nu heb ik zo gedacht; in ieder zakje, doosje, enz. moet je goed kijken. Jullie mogen ook maar dertig woorden schrijven. Dat is de moeite niet, hè? Dus doe ik overal briefjes in. Amsterdam is erg gebombardeerd, 130 doden. Pamfletten zijn er rond gestrooid dat alle fabrieken in Nederland eraan gaan. Verleden zaterdag is er de gehele dag luchtalarm geweest. Op Sicilië zijn ze geland en het gaat daar reuze goed. Het censuurbureau in Keulen is gebombardeerd, dus voorlopig gaat er geen post door van en naar Duitsland. René Bekkers is naar Philips in betrekking gegaan. Nu heeft hij een Ausweis dus hoeft niet weg. Dit hebben al velen bij IJzer en staal gedaan.⁶⁵ Hij woont nu in Eindhoven. Hij en Soonius kwamen nogal eens hier op visite en naar jou vragen of ik al bericht gehad heb.

Ikzelf sla mij er wel doorheen, alleen ben ik nu niet zo goed als toen ik van Charl liep. Ik ben een keer flauw gevallen en heb steeds neigingen om dat te doen. Toch eet ik goed. De dokter zegt "O, dan zal het wel een meisje wezen". Ik zou dat best willen. Dat is weer eens wat anders.

's Avonds ligt Charl dikwijls tegen mij te kletsen. Als ik moe ben dan verveelt het mij, maar toch is het wel leuk. Je bent dan niet zo alleen. Ik maak mij expres moe, dan slaap ik direct. Anders doe ik niets anders dan piekeren over jou en de toekomst en dan haal ik me de beroerste dingen in het hoofd. Soms kan ik optimistisch zijn en dan hoop ik op de goede afloop. Maar soms ben ik zo zwaarmoedig. Niets voor mij he, Johnny? In de kerk ben ik al een paar keer uit gemoeten vanwege dat het niet meer ging. Louis Harinck is met Pinksteren uit Duitsland gekomen en is meteen voor de kerk getrouwd. Zijn vader en Moeder gaan verhuizen, dus kom ik alleen te wonen, want Louis heeft het huis op zijn naam gezet, dus blijven zijn meubels hier staan, maar als opslagplaats. Niet erg prettig, want als er iets niet bij is, enz. dan geven ze mij misschien de schuld. Enfin, daar komt ook alweer een eind aan.

Toen ik het geld ben wezen halen bij jouw kantoor heb ik ronduit gevraagd waarom v.d. Berg en al die anderen nog steeds hier zaten. Die hadden namelijk een geldige Ausweis gekregen. Maar de "Hooge Piet" zei dat daar niet Rijks-IJzer voor gezorgd heeft. Het schijnt dat v.d. Berg teruggekomen is en toen heeft Annie voor de rest gezorgd.

Je weet toch dat ze veel relaties heeft bij die Duitse afdeling bij jullie? In ieder geval Bekkers zat er reuze op te schelden.

Ik heb een mazzel gehad, namelijk 1 juli ben ik om geld geweest, kreeg 1 week uitbetaald. Moest 8 juli terugkomen en kreeg toen een hele maand uitbetaald. Ik hoop niet dat ze zich vergist hebben, he?

65 Rijksbureau voor IJzer en Staal, Lange Houtstraat 11 te Den Haag.

Voor Charl een schoenen-bon gekregen, dus gauw schoentjes gaan halen. Het laatste nieuws is dat daar in Sicilië werkelijk de invasie begonnen is. Italië is geweldig gebombardeerd; Rome, bijvoorbeeld. Verscheur of liever verbrandt deze brieven, want anders krijgen we er maar last mee. Als Charl gaat slapen vraagt hij aan mij; "gaat mama ook naar bedje?" Ja, zo lekker kletst hij al. Hij zingt maar van "Ouwe Taaie" en op fietsen is hij dol. Iedere keer als Nel of Riek of Mary op de fiets eens hier komen, dan is het donderen dat snap je. Nel heeft een dag of vier bij mij geslapen voordat ze ging trouwen. Charl en ik zijn op de verjaardag van Jopie Pellekorn geweest. Echt zoet was hij. Toen hij een bioscoopje zag zat hij met grote ogen te kijken en 's avonds in bed volop aan het kletsen erover. Er was daar een ware kindervisite, dus wel leuk voor hem. Je ziet liefste, ik schrijf zo van alles door elkaar. Maar dat moet je nu maar slikken. Je moet me vooral schrijven wat je al zo nodig hebt. Ik kan het wel missen, ook als het etenswaren is. Ik heb alles wat ik kan bewaard, ook wat het geld betreft. Heb nog niets gekocht. Heb ook niets nodig. Jouw rookkaart loopt ten einde. Dus krijg je nu niets meer. Doch jij krijgt nog steeds, hoor! Hoe gaat het al zo bij jullie? Kan je het nogal wennen? Moeten jullie overdag werken? Of krijg je hetzelfde werk als je gewend was? Waar zit je nu? Heb je goed eten en drinken? Schrijf alles eerlijk, ja? Riek vroeg mij of de shag al verdeeld was van Tini. Nu vroeg zij mij ook of ik er niet voor kon zorgen dat zij haar portie kreeg. Ik heb gezegd dat ze daar zelf maar voor moest zorgen en dat ik mij er niet mee bemoei.

Op het moment geven ze voor één ons thee F30,-. Dus dan weet je wel wat of ik doe hè?

Marytje en Noud plus Henny hebben een pakje laatst gestuurd, aardig hè? Zat van alles in. Dus als jij nu maar gauw een pakje mag hebben. Liefste ik hoop dat je heel gauw bericht stuurt (en) als het kan je eigen er bij sturen.

Ik ga eindigen, want ik heb een lamme arm.

De hartelijke groeten van Mams en Johan Kessels, enz., enz. Familie Pellekorn, opoe en opa boven, enz. maar vooral van Charltje en je liefhebbende vrouwtje Corriejet.

Hartelijke groeten ook aan Joop (de Lange). Gaat het goed met hem? We gaan zo langzamerhand de winter tegemoet. Ik zal blij zijn als het kindje er is. Stel je voor dat dan net zo als een maand terug. Toen hebben ze al de dokters weggehaald. Er zijn er weer terug, maar je zit er toch maar mee, hè? Dus als er niets tussen komt, dan zijn Charl en ik maandag in Eindhoven bij Henny. Dag liefste, vele groetjes en kusjes van Corriejet, dag!

Niet te veel kniezen hoor! Schrijf ook of je kleren nodig hebt?

(Afzender: C.M.J. Deremaux v. Zutphen
Vlietstraat 18-1, 's-Gravenhage)

Ik ben zeer blij te vernemen dat thuis alles goed gaat en iedereen gezond is, behalve Vader. Zijn toestand kan ik me levendig indenken. Hij heeft nu geen van zijn drie zonen bij zich. Henny die reeds in 1918 het huis uit ging mist hij minder. Het zwaarst

valt voor hem wel het verlies van zoon en werkgezel Tini, zijn opvolger in de zaak. Nu moet Vader ook nog zijn oudste zoon missen voor een onbepaalde tijd. Van hieruit roep ik "Pa, van harte beterschap!"

Ja, dat Mary en Truusje toen aan de trein stonden in Amersfoort was voor mij wel een grote steun. Aan de andere kant vond ik het voor hen juist een zeer onprettig gedoe, dat transport. Nee, de beide kaarten heb ik nog niet ontvangen, die gaan via de normale wegen. Dit schrijven is langs clandestiene weg aan Joop gegeven, volgens hem door een zekere Van Bussel.⁶⁶⁾ Corrie schrijft verder dat zij nu 3 ½ maand onderweg is, de baby is dan tegen het einde van het jaar te verwachten. Wat de "handel" met de *Ausweissen* betreft, daarover heb ik al vernomen van de collega's De Vries en Schouten. Ook zij visten achter het net, een kwestie van vriendjes aan de top! Dat Nell en Piet getrouwd zijn zonder toestemming van Vader vind ik voor allebei erg vervelend. Aan het verzoek om dit soort brieven te verscheuren / verbranden geef ik geen gehoord, althans voorlopig. Als het er op aankomt zijn ze gauw genoeg weggemoffeld. Het is veel te fijn om die brieven nog eens te lezen en te herlezen. Post ontvangen is immer prettig. En dat Charles een lief kereltje is.... Och, een aardje naar zijn vaartje! Ja, toch?

Naar ik verneem is deze brief via de facteur van de redactie van het blad "Prikkelraad" gezonden aan de hoofdfacteur hier en dat is een kennis van Joop en mij uit het kamp Amersfoort. Hij ziet mijn naam, herinnert zich de ontmoeting daar en laat het schrijven naar onze barak brengen. Omdat ik op dat moment daar niet ben, geeft hij de brief aan Joop. Mijn hele dag is nu goed! Ik ga nu wel op zoek naar die Van Bussel, doch vind hem tussen die paar duizend knapen niet zo gauw. Ik blijf echter speuren. De dag is erg heet. Ik voel me loom en slap. Omstreeks 10.00 uur lever ik mijn burgerspullen in voor terugzending naar huis. In de voering van het jasje moffel ik een briefje⁶⁷⁾ en hoop nu maar dat ze dat thuis vinden. Het luidt als volgt:

Gewone brief (verstoopt geweest in de voering van een jasje)

(Mühlberg) 24 juli 1943

Allerliefste vrouw en lieve zoon Charles, zend hierbij mijn pak, broek, pet en schoenen, alsmede de regenjas terug. Heb daarvoor in de plaats werkkleding ontvangen, dus liefste Corry, maak je niet ongerust daarover. Alles marcheert nog goed met me, alleen hoop ik gauw weer bij jou en onze kleine zoon te zijn om dan weer eens fijn door jullie verwend te worden. Ik verwacht maandag of dinsdag van jou bericht. Het eerste! Ja liefste, ik hoop en vertrouw op God, die alles bestuurt. Doe je plichten tegenover Hem en de mensen, opdat mijn gevangenschap ons nog tot heil moge strekken. Maak je over mij niet bezorgd. Je weet hoe ik me overal doorheen sla en overheen zet. (Ik heb) een leerschool gehad! Laat maandelijks een kaars branden bij het Heilig Hart of Maria. Haal er twee in huis voor eventuele andere dingen. Brandt die op Tini's sterfdag. Stuur me niets waarom ik niet vraag, want jullie kunnen het ginds ook best gebruiken. Als Pa naar Eindhoven gaat, moet hij daar maar op doen

66 Bedoeld is wachtmeester 2 R.H. Johannes Wilhelmus Cornelis van Bussel kgf 97469. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Xaverystraat 36 in Den Haag.

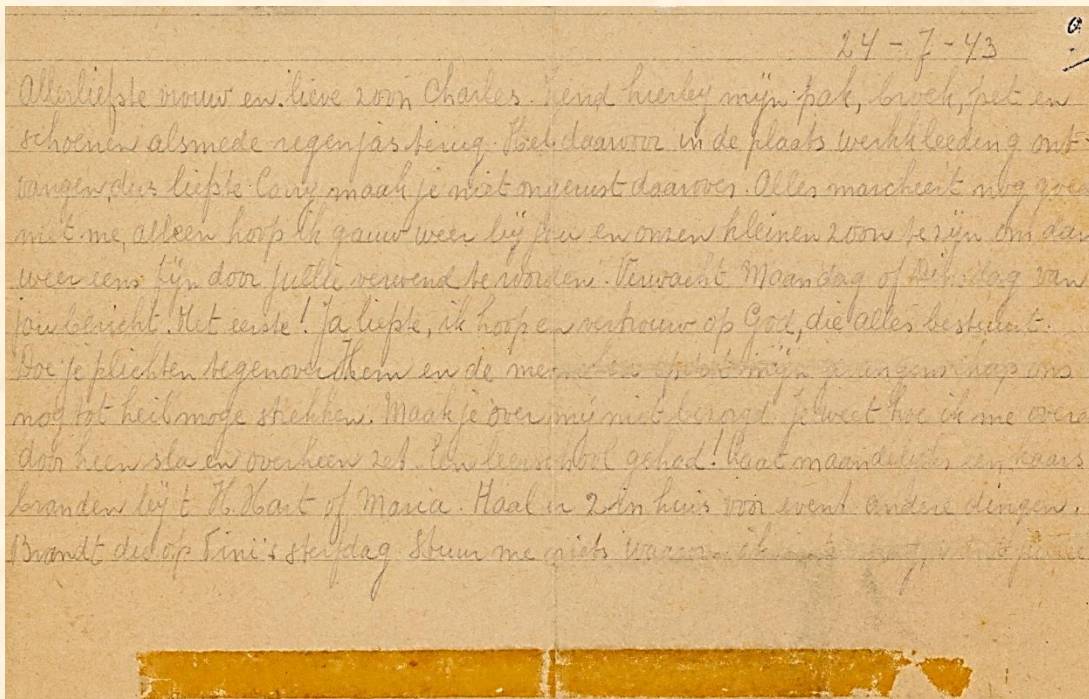
67 Dit briefje was al op 24 juli geschreven.

voor me. Daar zit nog wel wat voor me. Burgerkleding en aardappelen, kranten en papier, geld mogen niet overgezonden worden.

Zend me een notitieboekje, een oud, dus niet kopen, als het kan een schoenborsteltje en wasborstel. Eén en ander zal ik nog wel eens in brief of kaart schrijven, daar ik niet weet of en wanneer je dit ontvangt. Ontvang je dit schrijven noem dan dit "gekrabbel".

Doe vele groeten aan Mams en bedank haar nogmaals voor al zorgen besteed aan mij. Verder Pa, M(ary), N(ell), R(iek), familie Arnold, Raaijman, v.d. Horst, Mieras, bureu, enz. Laat vader alles weten als ik schrijf aan je en zij aan jou. Elke week komt er bericht, dus kan daarmee rekening houden.

Liefste Corry, houd je sterk en blijf gezond. Bewaar jezelf en behoed Charleslief. Hoop gauw weer thuis te zijn. Zal veel voor allen bidden. Liefste, tot ziens, Hartelijke groeten van je innig liefhebbende man en pappa, Johnny.

24-7-43

Alteerlijkste vrouw en lieve zoon Charles. Zind hierbij mijn pak, broek, pet en schoenen alsmede regenjas teing. Ook daaronder in de plaats werkkleeding ontvangen, dus liepke Corry maak je niet ongerust daarover. Alles marcheert nu goed met me, alleen hoop ik gauw weer bij jou en onsen kleinen zoon te zijn om dan weer een tijdje door jullie verwend te worden. Verwacht Maandag of Dinsdag van jou bericht. Het eerste! Ja liepke, ik hoop en vertrouw op God, die alles bestuurt. Doe je plichten tegenover them en de menschen op mijn gezinszorg ons mog tot heil moge strekken. Maak je over mij niet bezorgt. Ik weet hoe ik me oord door heen sla en overheen zet. Ten leuen heb gehad! Laat maandag of dinsdag branden bij t. H. Hart of Maria. Haal in zijn huis voor event andere dingen. Brandt des op Vini's sterfdag. Stuur me niets waermit ik niet mag of kan.

Als middageten krijgen we erwtensoep, maar weinig. Die soep bestaat uit 5/6 deel nat en 1/6 deel dik. Dat zit hem zeker in de wisseling van het aantal gasten. De ene dag zijn er zoveel, de andere dag is dat aantal hoger of lager. Voor ons avondeten ontvangen we 1/6 part kuch (brood) per man, wat boter, suiker en kaas. Die laatste is echter bedorven en na veel geharrewar kunnen we die toch ruilen tegen fijne leverpastei. Bij een extra gehouden appèl wordt wederom een transport samengesteld. Het omvat circa 650 man. Van onze barak is er niemand bij, wel behoort Ko tot de vertrekkenden.⁶⁸⁾ Eg jammer voor ons en voor hem. We waren zo graag met zijn drieën bij elkaar gebleven! Morgen is de "afscheidsfuij". We vragen

68 De 650 Nederlanders waaronder Ko Zieren kgf 96502, vertrokken naar het Arbeitskommando in Brüx.

ons af, waarvan? De shag is op, we ruilen dan tandpasta tegen wat tabak, dus kunnen we weer even dampen.

Kort voor 16.00 uur gaat het regenen. Alles ruikt nu even fris en heerlijk. Een half uur later volgt een onweer en als dat over is wordt het wederom warm. Gelukkig is het wel iets koeler. Ondanks het feit dat ik vandaag weinig heb kunnen eten, wacht ik tot circa 18.00 uur. Die brieven hebben daarmee te maken. Bravo Corrie, voor zoveel doorzicht! Tijdens de avondoefening bij de kapel bedank ik Onze Lieve Heer eens extra voor alles. De avond is koel. Het licht in de barak is weer in orde. We gaan laat naar bed. De laatste dagen nemen we steeds, zo van 09.30 tot 10.30 uur een zonnebad, We worden dan ook al aardig bruin.

Donderdag 29 juli 1943

Die dag begint met een mooie frisse ochtend. Doch later op de dag wordt het toch weer erg warm. Het kamp corvee is gewijzigd: vanaf heden gebeurt dat baraks gewijs en, wat vervelender is, zonder een extra portie eten. Een mooie regeling! Toevallig is onze barak vandaag aan de beurt om buiten het kamp te gaan werken. Joop en ik denken dan ergens goochem aan te doen, dat pakt verkeerd uit. In plaats van te kunnen eten om 11.00 uur, wordt dat eerst om 13.00 uur. O, o, wat een honger. De middag pot is gelukkig prima; wortelsoep, gedroogde koolsoep en flink wat aardappelen. Mijn buikje voor één keer eens lekker vol gegeten. Voortaan is het om 16.00 uur theetijd.

Onze vertrouwensman, Kruiemel⁶⁹⁾, gaat weg. De nieuwe komt uit onze groep en heet Oldehengel.⁷⁰⁾ Hij is afkomstig uit Oldenzaal. Hij is, op twee weken na, een jaar gijzelaar geweest. Hij is een goede vertrouwensman. Naar verluid zal het eten voortaan van dezelfde kwaliteit en hoeveelheid blijven. (Ze hebben ons wel meer verhalen verteld...). Er is nogal wat te doen over de groepscommandanten. Zij krijgen telkens extra porties, soms zoveel dat ze er bij neer vallen. Verder halen zij hun vriendjes erbij. Die lui hebben dan nog een grote bek over honger lijden. Zij zijn echter de grootste bietsers.

Eindelijk krijg ik Van Bussel te spreken. Van hem verneem ik nog eens hoe alles gegaan is. Kun je nagaan hoe klein toch de kring is: Corry, Mevr. Pellekorn, haar broer, zijn vriend J. v.d. Stijl⁷¹⁾ (is de hoofdfacteur), dat is weer een kennis van Joop en mij. Ik lees de brieven nog eens over, monter er echt van op.

Sedert ongeveer een week leven Joop en ik zuiver op ons rantsoen, zonder iets extra's erbij, zoals bijvoorbeeld koek, kaakjes, of dergelijke. We houden het zo ook uit. We hopen evenwel spoedig een pakje met eetwaren te ontvangen. Eten speelt in ons leven hier een grote rol. Bij de avondoefening wordt extra gebeden voor de zielenrust voor ene Jansen,⁷²⁾ een vader van zes kinderen is overleden. Dat is de derde dode zover wij weten, namelijk één in Altengrabow, een onderofficier tijdens

69 Bedoeld is sergeant 4 R.I. Gerlach Marinus Kruiemel kgf 108089. Hij werd geboren in Son en Breugel en woonde aan de Van Heemstralaan 17 in Arnhem. Hij vertrok naar het Arbeitskommando in Brück, weigerde daar het werk en keerde terug naar Stalag IV-b.

70 Bedoeld is soldaat 1 R.I. Johan Albert Marie Olde Hengel kgf 107329. Hij werd geboren in Nijmegen. Hij had zich aangemeld als sergeant.

71 Bedoeld is sergeant 3 R.I. Johannes Philippus Christiaan van der Stijl kgf 107178. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Guido Gezellestraat 78 in Den Haag.

72 Bedoeld is soldaat Grenadier Franciscus Wilhelmus Jansen kgf 105820. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Hekkelaan 38a in Den Haag.

het transport dat terugkwam uit Trier en nu hier Jansen. Zaterdag aanstaande is de uitvaart. Dit trieste gebeuren zet mij aan het piekeren.

Intussen is Ko ontluisd. Om 22.00 uur nemen we hartelijk afscheid van hem en hopen op een spoedig weerzien in Nederland met Kerstmis. Aangezien er deze avond van veel vrienden afscheid wordt genomen, is het tot laat in de avond druk in de Hoofdstraat. De Duitsers kijken nu niet zo nauw, ze weten wat er gaande is. Voor ons doen gaan we dan ook laat naar bed. Ondanks de warmte die in de barak hangt, val ik vrij spoedig in slaap.

Vrijdag 30 juli 1943

Al heel vroeg in de morgen, het is dan circa 04.00 uur, word ik wakker door de herrie die het vertrekkende transport veroorzaakt. Eindelijk, tegen 06.30 uur, zijn de laatsten vertrokken. Zoveel lawaai is toch niet nodig? Vanaf vandaag is het voortaan om 05.00 uur reveille, in plaats van om 05.30 uur. Houdt zeker verband met de zomertijd? De Heilige Mis draag ik op voor Tini.

Onze groepscommandant, Van Tiggelen⁷³⁾ is jarig. Een andere groepscommandant, Goudswaard,⁷⁴⁾ houdt na het appèl een korte rede en overhandigt hem een oorkonde. Daarop staan de twintig namen, adressen en handtekeningen van onze groep. Eén van de jongens heeft er een leuke tekening bij gemaakt. Van Tiggelen stelt alles zeer op prijs. Al vrij snel is het weer warm.

Het middageten, dat we normaal tegen 11.00 krijgen, wordt verschoven naar 13.00 uur. In afwachting daarvan gaan we binnen kaarten. Dan ineens, rond het middaguur, moeten we eten gaan halen. Je kunt toch ook nergens meer van op aan! Het eten is prima, we ontvangen allen een flinke portie. Het is naar ik aanneem haver- of gortmout met nog een ander soort meel doorheen. De nieuwe aardappelen die we hebben gekregen zijn door ons bewaard en met toevoeging van havermout, zout, suiker en boter maken we eindelijk toch ieder een aardappelcake. Tegen 15.00 uur haal ik mijn cake uit de keuken, zo te zien ziet het baksel er prima uit. De cake van Joop komt pas later.

Er zijn weer volop geruchten, nu over het aftreden en de vlucht van Goering, alsmede over hevige gevechten in Italië. Nieuw is dat van elke groep nu één man moet worden aangewezen voor vaste corvee dienst buiten het kamp. Er blijft alleen de keus over tussen Joop, Snijders⁷⁵⁾ en mijn persoon. Aangezien Joop en ik niet uit elkaar willen gaan, valt de keuze vanzelf op vriend Snijders. Alle ophef achter is voor niets geweest, nog diezelfde avond wordt die corvee dienst afgelast.

De aardappelcake smaakt me buitengewoon. Zo iets elke dag en ik wordt 100 jaar. Ik weet wel dat eenmaal weer thuis, ik dergelijke baksels nog eens klaar zal maken (laat me eerst maar thuis zijn!). De cake van Joop is eerst tegen 17.00 uur gereed. In de groep spreken we af om, voordat we definitief uit elkaar zullen gaan, aan elk één van onze groep een herkenningsplaat te geven, zo doende trekken we om beurten lijntjes, kleuren wat rood of blauw, en zo meer.

73 Bedoeld is sergeant 3 R.I. Cornelis Petrus van Tiggelen kgf 107334. Hij werd geboren in Bergen op Zoom en woonde aan de Burg. Mathonstraat 3 in Bergen op Zoom.

74 Bedoeld is sergeant 3 R.I. Maarten Willem Goudswaard kgf 107337. Hij werd geboren in Ouwerkerk en woonde aan de Zuidstraat 80 in Ouwerkerk.

75 Bedoeld is waarschijnlijk soldaat 2 R.I. Hendrik Th. Snijders kgf 107341. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan Leijweg 514 in Den Haag.

Al enkele dagen zijn Engelse krijgsgevangenen bezig met het uitdiepen van het zwembad. Elke groep werkt er een uur aan en gaat dan douchen. 's Avonds tot 21.30 uur een krant gelezen.

Zaterdag 31 juli 1943

's Morgens gaan Joop en vele niet-Katholieke jongens mee naar de requiemmis voor de grenadier Jansen uit Den Haag. Het gezin blijft in behoeftige omstandigheden achter, zo wordt gezegd. Ik heb mijn steenpuist in de nek, die niet groter is geworden, doorgelegen, wel een erg ongemakkelijk iets. Om en bij 10.00 uur maken we een pan met Benelac, wat havermost en bijvoeding in de kantine klaar en zetten die dan onder de dekens om het spul te laten gedijen. Het middageten is weer goed: wortelen- en gedroogde koolsoep met aardappelen. We krijgen een goede portie. Het is erg heet weer. In de namiddag neem ik een bad, scheer me, laat mijn haren knippen. Ik ben dan heerlijk fris en mooi voor de zondag. Veel zal ik er niet aan hebben. Ik denk er dan aan, dat we al weer vier weken in dit kamp verblijven. Waar blijft de tijd?

Begravenis van soldaat F.W. Jansen kgf 105820
(Mühlberg foto 80369)

Onze sergeant majoor instructeur is naar de begrafenis van collega Jansen geweest. Hij vertelt er over. Aan de groeve waren vierentwintig Nederlandse krijgsgevangenen, een Franse aalmoezenier en een vuurpeloton van tien man. Eén van de sergeants heeft een korte reden gehouden.⁷⁶⁾

“Staande bij deze geopende groeve, denken wij vol piëteit aan zijn geliefden, vrouw en kinderen. In de hoop dat zij met al hun smart en tranen zullen vlieden tot diens Trooster, waarvan geschreven staat dat Hij is een man der weduwen en een Vader der wezen. Aan U geëerbiedigde dode, geven wij de verzekering dat wij als Nederlanders

76 De tekst van de onderstaande reden is afkomstig uit het dagboek van een andere Nederlandse krijgsgevangene.

het onze ereplicht achten de zorgen voor moeder en kinderen te verlichten. Het is dan ook dat wij hier staan om U de laatste eer te bewijzen en te danken voor datgene wat ge gepresteerd hebt als soldaat van de Nederlandse weermacht. Een eresaluut wordt U door ons allen gebracht, namens de Nederlandse Regering en weermacht en bovendien door Uw lotgenoten, de Nederlandse krijgsgevangenen te Mühlberg. Uw trouw en volharding zij ons allen een voorbeeld. Dat gij ruste in vrede”.

Er zijn foto's genomen. De kist was gedekt met de Nederlandse driekleur met erop twee kransen; één van de Nederlanders, de andere van de Wehrmacht. Bij het neerlaten van de kist volgende drie salvo's. Als de S.M.I. dit alles vertelt is iedereen stil ervan en onder de indruk. In de avondoefening wordt nog eens extra voor hem en zijn nagelaten betrekkingen gebeden. Joop en ik zetten ieder apart enige stukken ondergoed in de week, dan kunnen we dat maandag aanstaande gaan wassen. Om 17.00 uur verorberen wij de Benelac pap met een restantje aardappelen van 's middags. Pas tegen 20.00 uur eten we van ons brood. We hebben dus een goede dag vandaag. Omdat het in de barak warm is en er van slapen toch niets komt, hebben we tot laat in de avond gekaart en zijn we eerst tegen 23.00 uur naar bed gegaan.

Zondag 1 augustus 1943

Ik heb prima geslapen en sta tegen 07.00 uur op. De Heilige Mis draag ik op voor alle familieleden in Nederland, met de hoop dat het hen allemaal goed zal gaan. Het appèl duurt deze morgen wel erg lang, er worden diverse mededelingen gedaan die erop wijzen dat er weer transporten zullen worden geformeerd. Alleen de datum wordt niet genoemd. Het is al moordend warm en we staan daar, met onze tuniek aan, van 09.15 tot bijna 10.15 uur in de hete zon op de appèlplaats. Enkele jongens vallen flauw. Ja, we takelen af al gaat het langzaam. Toch houden Joop en ik ons goed. Nu pas blijkt ook dat we heel veel steun aan elkaar hebben. Het middageten: weinig soep en goede aardappelen. Vanwege de enorme hitte durf ik niet naar buiten en zit nu aan tafel te zweten. Het water loopt tappelings langs mijn lijf. Hè, was ik met zulk weer maar thuis bij vrouw en kind. Wat zouden we elkaar verwennen. Echter, ik stel al mijn vertrouwen op God. Van Hem hoop ik het beste te ontvangen. Ja heus, er zijn ogenblikken dat ik erg down ben. Gelukkig kom ik zo'n inzinking weer snel te boven. Dikwijls in samenhang met Joop. Geve God dat ik deze tijd gezond en wel goed door kom en Hij ook zorgt voor vrouw en kind. De *Hauptmann*, niet één van de beroerdesten, belooft ons dat post en pakketten spoedig zullen worden behandeld. Er zijn geruchten over de capitulatie van Italië. Om 17.30 uur vindt een voetbalmatch plaats tussen twee Engelse elftallen. Het is ons te heet en te stoffig op dat grintveld. De hitte slaat je daar tegemoet, net zoals bij ons op het strand. Nee, dan maar liever een koeler plekje opgezocht en dat vinden we op een heuveltje bij de toiletten. Daar waait het tenminste een beetje. Pas tegen 19.30 uur gaan we even bij de wedstrijd kijken. Het is de moeite wel waard. Mooi voetbal, aardige combinaties, maar de aanvallen worden ook weer prima afgeslagen. Hier is het geen gehol achter de bal, maar zuiver plaatsen. Enkele wachtposten genieten mee. Hierna, van circa 19.00 tot 21.00 uur gaat ons clubje naar het O.K. (Opgesloten Knapen)-cabaret. Er is muziek, dans en toneel. Verder een optreden van onder andere Snip en Snap. Het is er erg gezellig en we genieten dan ook van een mooie avond. De redactie van Prikkeldraad s ook aanwezig, terwijl er

Duitse wachtposten zijn die zich ook amuseren. Omdat het een fijne zomeravond is, zit ik daar in korte broek en gymschoenen. Na afloop blijven we gezellig met elkaar buiten voor de barak zitten. We roken een lekker sigaretje en gaan pas tegen 22.00 uur naar binnen. Het is dan al aardig donker buiten. In de barak ontstaat herrie over "zwammers" gedurende de nacht. Er zijn namelijk knapen die al om 21.00 uur naar hun kooi gaan doch dan 's nachts omstreeks 04.00 uur over de vloer lopen te banjeren. Weer andere jongens gaan pas tegen middernacht onder zeil en kunnen er de andere morgen om 06.00 uur nog niet uit, Het gevolg ervan is nu kankeren en schelden op elkaar.

Maandag 2 augustus 1943

Van 08.15 tot 10.15 uur namen we een zonnebad. Dan wordt het ons buiten te heet en zoeken ons vertier binnen. Maar elke keer kaartspelen gaat ook vervelen. Het middagmaal bestaat alleen uit maissoep, wel veel, maar toch lang niet voldoende. Hoewel het ons niet bekend is, onze barak heeft er geen, blijken er toch veel zieken te zijn. Dat komt, zegt men, door de nieuwe aardappelen. Die knapen vreten zich letterlijk dik aan gestolen of gekregen porties (wel twee of drie) en moeten dat nu bezuren. Ik voel mijn maag ook wel open en dicht gaan van de honger, maar ik weet ook dat ik moet volhouden. Voorbije zaterdag en zondag ontvingen we worst als broodbeleg. Vandaag krijgen we kaas. Wat hebben we het goed! Tegen betaling van RM 0,30 ontvangen we shag. We kunnen weer roken! Het ondergoed dat we zaterdag in de week hebben gezet wassen we nu uit met wat chloor. Het mag dan niet helemaal helder zijn het ruikt in ieder geval fris. We vernemen als maar geruchten, nu weer het aftreden van Hitler, hij zou vervangen zijn door Von Brauschitz. Verder heeft men het over de dood van maarschalk Badoglio. Om 19.00 uur komt er een nieuw contingent Nederlanders binnen.⁷⁷⁾ We zien er zo gauw geen bekende gezichten bij. Wederom is het een fraaie zomeravond en tot laat lopen we, half naakt, in kleine groepjes buiten gezellig te keuvelen over allerhande onderwerpen. Het meeste wel over eventueel weggaan.

Dinsdag 3 augustus 1943

In de voorbije nacht is het behoorlijk warm geweest en ook rumoerig, waardoor ik slecht heb geslapen. Al gedurende enige tijd lig ik zonder dekens over me heen op bed, slechts gekleed met een kaki broekje. Het is daar anders niet uit te houden daar boven. Heerst er soms een hittegolf? Van de Duitse Posten vernemen we dat het hier momenteel de grootste warmte is sedert 1935. We zonnebaden van 09.30 tot even na 10.00 uur. Dan wordt het daar te heet. We gaan dan ofwel naar binnen of zoeken buiten een schaduwrijk plekje op. Meestal is dat in de buurt van de "knobbel", maar als daar geen wind is, is het daar al gauw ook warm en dan blijft alleen de barak over. Ik heb erge honger, krijg echter pas om 13.30 uur middageten. Vandaag bestaat dat uit koolsoep en aardappelen De portie is weer niet groot. Echter ik heb in de voormiddag het geluk gehad om wat slablaadjes te vangen bij de Fransen (zij hebben in de buurt een flinke groentetuin). Zij danken diverse blaadjes af en die neem ik dan mee. Samen met de Pellkartoffeln prak ik ze door mijn portie. Alle beetjes helpen. Er wordt aan iedereen een stuk zeep uitgereikt.

77 Dit betreft 1, 2, 3 Genie, 6 R.V.A., 9-12 R.M.A., 1 R.Lu.A., Kust Art., 1 R.L.V.A., Spoorwegtroepen, Wegentropen, Intendance, Landstorm, die zich tussen 26 juli 1943 en 30 juli 1943 meldden. In totaal waren het 312 Hollanders. Ze ontvingen de nummers 97748 tot en met 98058.

Omstreeks 17.00 uur moeten we aantreden voor een extra appèl. Er wordt een nieuw transport samengesteld voor inzet bij een kleine industrie in de omgeving heet het. Bij het oplezen van de namen en nummers horen Joop en ik die van ons. Deze keer zijn we er dus bij! Mag ik zeggen tot de gelukkigen?? De tijd zal het uitwijzen.... Eindelijk na elf weken van niks doen, doelloos rondhangen, etc. krijgen we werk. Wat het is wordt ons niet verteld. Om weken achtereen niets om handen te hebben dan luieren, enz. terwijl je gewend was om altijd iets te doen, wel, daarover kan men alleen oordelen als men het zelf ondergaat. Kortom, voor Joop en mij is het gelanterfanter verleden tijd en we zetten de geest weer op scherp. Fijn is het wel dat we bij elkaar blijven, voor evenveel was aan ons samenzijn een einde gekomen. Ons enige verlangen is nu: regen! Met deze hitte op transport, nou dat zal niet meevallen. Onze S.M.I. Nauta is barakchef af. In zijn plaats komt ene Gerritsen.⁷⁸⁾ De reden hiervan weten we niet, maar volgens zeggen is men blij dat men Nauta kwijt is. Wanneer we in de avonduren op bezoek gaan bij het nieuw aangekomen contingent Nederlanders, ontmoet ik daar Van Rij,⁷⁹⁾ een collega van Rijksijzer. We werkten notabene op dezelfde kamer! Van hem verneem ik nu volop nieuws over Nederland en het kantoor. Ook hij is de dupe van dat gelazer met de Ausweissen. We wandelen samen een uurtje gezellig rond. Onderwijl vertel ik hem over onze wederwaardigheden tot nu toe. Ook deze avond zoeken we laat onze kribben op. We kunnen wel pop een enerverende dag terugzien. Het komende vertrek houdt ons bezig.

Woensdag 4 augustus 1943

Vandaag is het goed weer om het er in uit te houden. Niet zo heet en veel wind. 's Middags erwtensoepe met aardappelen. In onze ogen bitter weinig. In verband met een eventueel al spoedig op handen zijnde vertrek zijn we druk bezig met het verstellen van handdoeken en het stoppen van sokken. Tevens brengen we onze koffers en andere spullen in orde. Zo'n vertrek komt altijd onverwachts. Voor de zoveelste keer moeten we om 17.00 uur voor een extra appèl aantreden en nu wordt het volgende bekend gemaakt: 115 man die in Altengrabow zijn geweest, met uitzondering van de onderofficieren, gaan op transport. Daartoe behoren Joop en ik. De kogel is door de kerk. Tegelijkertijd wordt een transport van ongeveer 100 man gevormd van knapen die niet in Altengrabow zijn geweest, doch elders. Degenen die niet tot het transport behoren, verhuizen dan naar een andere barak. Daarentegen krijgen wij er knapen bij uit andere barakken die wel tot het transport behoren. Derhalve worden er nu ook nieuwe groepen geformeerd voor eten halen, corvee dienst, etc. Om 21.30 uur, bij het sluiten van de luiken, is het nog een hele drukte in de barak. De nieuwkomers hebben het hoogste woord. Ze maken tot laat in de nacht herrie. Nu pas bemerken wij dat wij inderdaad steeds een modelcompagnie zijn geweest.

78 Bedoeld is mogelijk wachmeester 1 R.H. Albertus Joh. Gerritsen kgf 107416. Hij werd geboren in Deventer en woonde aan de Scheltusstraat 29 in Amersfoort.

79 Bedoeld is sergeant 12 R.M.A. Johannes Dagevos van Rij kgf 97901. Hij werd geboren in Rotterdam en woonde aan de Schieweg 69a in Rotterdam.

Donderdag 5 augustus 1943 (verjaardag Prinses Irene)

Ondanks de opwindning voor het komende vertrek, heb ik die nacht toch goed kunnen slapen. Deze morgen ga ik, naar ik aanneem, voor de laatste keer naar de Heilige Mis en ter Communie en vraag me af wanneer dat weer zal kunnen. Daarna gaan we om 07.15 uur naar de ontluizing. Dat duurt tot om en bij 09.15 uur. We zijn weer "rein". Zeker al twee dagen ben ik doende om beslag onder mijn schoenen te krijgen. Dat lukt maar niet. Eveneens probeer ik die ongemakkelijke houten klompschoenen om te ruilen tegen een paar gewone schoenen. Doch ook dat gaat lastig. Na ruim een uur wachten heb ik nog niets bereikt. Er zijn alleen nog maar klompschoenen. Dan maar zonder sokken, met voetlappen in de stappers. Het middageten is deze keer een flinke portie koolsoep en aardappelen, ons "galgenmaal" zozeged? Omdat iedereen druk in de weer is met het pakken van koffers en dergelijke, is het in de barak druk en rommelig. Daarom ga ik naar de kantine en schrijf een brief aan Corrie, waarbij ik haar op de hoogte stel van mijn vertrek naar een ander Lager. Ja, nu zullen post en pakketten nog langer onderweg blijven. Ik zal eens goed op de verzenddata gaan letten. Mijn brief aan haar luidt:

Kriegsgefangenenpost

An: Mevr. C. Deremaux-van Zutphen

Empfangsort: 's-Gravenhage

Strabe: Vlietstraat 18

Kreis: Zuid-Holland

Land: Nederland

[met stempel: 21 geprüft Stalag IV B]

[met rondstempel: 3-9-1943]

5 augustus 1943 (zie brief van 17-9-1943, waarin naar deze brief wordt verwezen)

Liefste vrouwke, zoontje en anderen. Alles is nog wel met me en ik ben gezond. Met u allen toch ook zo? Ik had wat gewacht, dacht post te ontvangen, maar nog niets. We gaan morgen op transport. Waarheen is onbekend. Zal de adresverandering direct doorgeven. Schrijf me nog aan het oude adres, als afzender. Ik mag nog steeds onbepaald ontvangen, dus aan de slag. Ik ontmoette op 28 juli van Bussel. Ik was buitengewoon verrast. Dank aan jou liefste, Pa en Mary. Heerlijke momenten. Ik bemerkte dat je je erg flink gedraagt en kan dus gerust zijn. Over mij geen gepeker, nee. Pa u ook uw best doen, net als de andere zoons van u. Wat een schat die Charles met zijn Papa. Laat Nell schrijven of geef adres op. Hier erg heet weer, pff, niets voor mij. Corrielief, denk goed aan je toestand. Gefeliciteerd, hoop alles te kunnen meemaken. Blijf dapper en gezond. Denk aan de extra's voor gas, kolen, voeding, kleertjes, enz. Ook aan salaris en kostwinnersvergoeding. Koop wat je moet gebruiken. Alles goed in Eindhoven? Wacht met spanning op nieuws en pakje. Ja, na tien weken eindelijk aan het werk, Benieuwd wat het is.

Pak Charles eens flink voor me, houd hem strak en laat hem niet verwennen. Je zit er zelf mee, hoor! Vertel hem van mij, hoe lief ik ben, etc.! Ik denk veel aan u allen en bid voor allen. Corry en Pa en allen, bouw en vertrouw op God! Ook ik doe dit! Weet zeker dat alles goed komt. Wens allen veel liefs, met omhelzing of poot. Houd u allen taai, zoals wij. Hoop

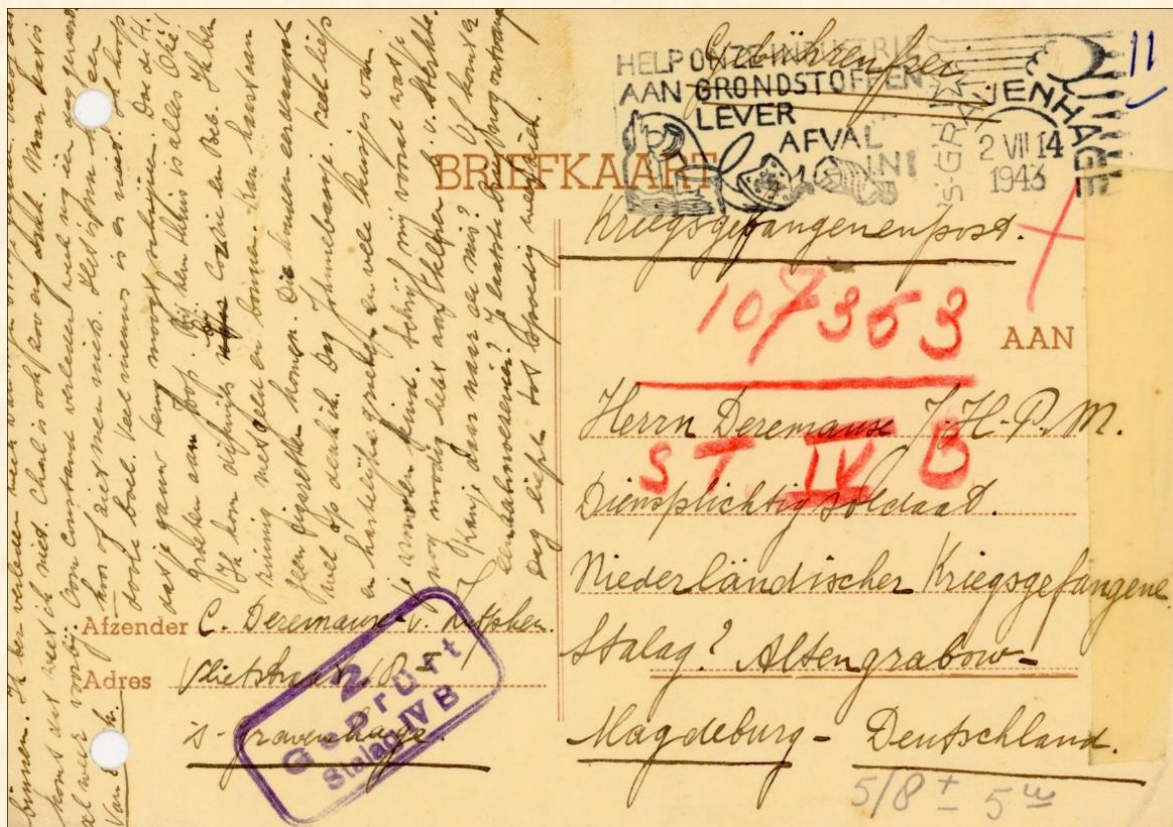
allen gauw gezond en wel te ontmoeten, dus kop op, nietwaar Mary? Zal pakjes eerst afwachten en dan eventueel wel weer vragen wat te zenden. Liefste Corry, Charles, Pa, Mams en allemaal, veel groeten en liefs van Jan. Zoenen voor jou, vrouwke en ons liefste zoontje. Daaag.

Absender Vor- und Zuname: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV B Mühlberg / Elbe

Wanneer Joop en ik, zo tegen 17.00 uur op onze kribben gelegen het hebben over wat ons de komende dagen te wachten staat, komt ook de eventueel latere ontvangst van post en pakjes ter sprake. Of dat men ons gehoord heeft! Onze factuur komt met een stapeltje post binnen. Voor Joop heeft hij een brief, voor mij zijn er twee briefkaarten van Corrie, die zijn van respectievelijk 3 en 7 juli. Dat zijn natuurlijk de briefkaarten waarover zij schreef in haar clandestiene brief, die was van 21 juli. Ik ontving hem de 28^e. Deze briefkaarten zijn nog geadresseerd aan mijn adres in Altengrabow. Vandaar dat het zo lang geduurd heeft voor ze mij bereiken. Uiteraard ben ik er zeer blij mee. Gewoonte getrouw lezen Joop en ik samen elkaars post. Corrie's eerste kaart is van 3 juli 1943. Haar tweede briefkaart is gedateerd 7 juli 1943.

De kaart van 3-7-1943 die op 5-8-1943 werd bezorgd.

Briefkaart Kriegsgefangenenpost
 Aan: Herrn Deremaux J.H.P.M.
 Dienstpflichtig soldaat
 Niederländischer Kriegsgefangene
 Stalag ? Altengrabow

Magdeburg-Deutschland

[in rood potlood verbeterd 107353 ST IV-B]

Met poststempel: 's-Gravenhage 2-VII-1943

Met stempel: 2 Geprüft Stalag IV-B

3 juli 1943, Den Haag

Liefste Johnny, alles is goed. Gaat het met jou ook goed? Ook wat het eten en drinken betreft? Ik denk veel aan je. Ik hoop dat je deze kaart ontvangt. Wat duurt de tijd toch lang, hé? Charl wordt echt lief. Eerst in het begin niet. Hij speelt veel op straat en dan sta ik er naar te kijken. Alleen is hij nog niet te vertrouwen. Maakt Joop (Joop de Lange⁸⁰) het goed? Schrijf wat je nog nodig heb. Dit adres heb ik van het Rode Kruis. Daar blijf ik mee in contact. Nell trouwt 6 juli. Vader geeft geen toestemming, dus weet ik me niet precies wanneer ze trouwen. Ds. Bael heeft ze al bijna weggehaald. Tante Anna van der Voort is gestorven zonder geopereerd te zijn. Lam dat je niet kunt schrijven. Ik zou wel brieven vol willen schrijven, maar een kaart gaat vlugger zeggen ze. Ik weet nog steeds niet hoe ver ik ben want alle doctoren zijn weggehaald. Enfin, dat hoor je nog wel. Het kind zal toch wel komen. Iedere dag is hier zowat luchtalarm. Bij jullie thuis en Mams maken het goed. René Bekkers en vrouw zijn een paar keer geweest. Ik maak de boel schoon maar voor wie? Ik wordt al gezellig dik. Charl en ik eten wat los en vast is. Als er wat te bikken valt ben ik er bij. Ik zal blij zijn als we een pakje mogen sturen. Charl begint lekker te praten. De groente is hier erg schaars. Kan je het daar nogal wennen? Moeten jullie daar werken? P God de tijd duurt zo lang en er komt maar geen eind aan. Meneer Arnold wordt erg mager. Met zijn zus gaat het goed. Ik heb een week geld te pakken, volgende week de rest. Rare boel hé? Charl zit met zijn neus overal bij. Het is net een oude opa. Er is nog veel meer nieuws, maar dat kan ik je allemaal op een kaart niet schrijven. Het is hier iedere dag slecht weer. Bah! Zo gaat de zomer voorbij, zonder dat je het weet. Eerdaags treedt de winter weer binnen. Ik ben verleden week van mijn stokje gegaan. Hoe of dat komt, dat weet ik niet. Charl is ook zo erg druk. Maar het is al weer voorbij. Oom Constand verleden week nog één dag geweest. Van Eindhoven hoort of ziet men niets. Het is hier een dooie boel. Veel nieuws is er niet. Ik hoop dat je gauw terug moogt schrijven. Doe de hartelijke groeten aan Joop. Bij hem thuis is alles Oké! Ik kom dikwijls bij Corrie en Bob. Ik ben zuinig met geld en bonnen. Kan haast aan geen sigaretten komen. Die houden eerdaags wel op denk ik. Dag Johnnebaasje. Veel liefs en hartelijke groeten en vele kusjes van je vrouw en kind. Schrijf mij vooral wat je nog nodig hebt aan kleren, bijvoorbeeld. Sterkte. Kan je daar naar de mis? Of komt er een aalmoezenier?

Je laatste brief nog ontvangen. Dag liefste, tot spoedig weerzien.

Afzender: C. Deremaux v. Zutphen

Vlietstraat 18-1

's-Gravenhage

80 Bedoeld is soldaat 2 R.I. Jacobus Josias (Joop) de Lange kgf 107352. Hij werd geboren in Boskoop en woonde aan de Fijnjekade 15 in Den Haag.

De brief van 7-7-1943 die op 5-8-1943 werd bezorgd

Briefkaart Kriegsgefangenenpost
 Aan: Herrn Deremaux J.H.P.M.
 Dienstplichtig soldaat
 Niederländischer Kriegsgefangene
 Stalag ? Altengrabow
 [in rood potlood verbeterd 107353 ST IV-B]
 Magdeburg-Deutschland
 [Met poststempel: 's-Gravenhage 2-VII-1943]
 [Met stempel: 2 Geprüft Stalag IV-B]
 7 juli 1943, Den Haag

Liefste Johnnebaasje, ik hoop dat je de eerste kaart al aangekregen hebt. ik ben gisteren op de bruiloft van Nell en Piet geweest. Eindelijk zijn ze dan getrouwd. Dat is al weer een pak van het hart. Het was er moorddadig. Ze vonden het allen jammer dat jij er niet was. Nell huilde en was erg zenuwachtig. Ik heb het erg alleen gehad zo zonder jou. Maak je het goed? Ik hoop dat je nu gauw zult schrijven. van van Speijk die gisteren er ook was, de hartelijke groeten hebben en sterkte gewenst. vraag of je foto's gestuurd mag hebben. Eindelijk een dokter opgescharreld en die vertelde mij dat ik drie maanden ver was. Alles was verder in orde. Charltje is een echte schat en wordt groot. Ik gevoel mij goed. Gelukkig maar. Wel dikwijls neigingen om flauw te vallen. Dus is het misschien een meisje, wat ik erg leuk zal vinden. God geeft, dat je dan tegen die tijd weer terug bent. Groeten aan Joop de Lange. Kan je het er nu al wennen? Schrijf mij vooral wat of je tekort komt. Je hebt zeker al meer kennissen ontdekt? Charltje begint meer naar je te vragen. Wat duurt de tijd toch lang hé? Nu is het al vier weken dat je weg bent. Charl speelt al op straat en het is de

gehele dag maar "Mama buiten", dus dat begrijp je. Dag pappa kom je gauw terug? Dit schrijft Charl'tje, leuk hé?
Veel nieuws weet ik niet meer. Ik moet eerst afwachten wat of j'ij schrijft. Ik hoop dat je pakjes mag ontvangen. Dat liefste. vele kusjes van Charl en mij en de hartelijke groeten van je familie en mams. Het is hier iedere dag maar slecht weer. Bij jullie ook?
Charl'tje komt totaal met z'n hoofd boven tafel uit. Hij groeit goed. Maar eet ook goed. Gelukkig maar. Dat is een teken van gezondheid. Ik mag maar 2 kaarten schrijven en wacht dus nu maar geduldig op jouw schrijven. Dag liefste, vele kusjes nogmaals van je vrouwtje Corrijet, Dag!
Afzender: C.M.J. Deremaux v. Zutphen
Vlietstraat 18-1
's-Gravenhage

Wat er dan bij het ontvangen en lezen van post in me omgaat valt erg moeilijk te zeggen. Dat moet men zelf ervaren. Ik word wel altijd een beetje raar van binnen. Aan de andere kant voel ik dan niet dat ik gevangen zit. Een brief of kaart monter me direct op. Maar ook het naar huis schrijven geeft mij een weldadig gevoel. Een enkele keer wil of kan een berichtje mij uit mijn evenwicht brengen, doch dat is in de meeste gevallen van kortstondige duur. Wat dat aangaat hebben Joop en ik een heel goede steun aan elkaar. Nauwelijks klaar met lezen, komt het bericht door dat het transport morgen nog niet zal plaats hebben. Wel moeten we verhuizen en vóór 19.00 uur verkassen we naar barak 22B. In het avondgebed Onze Lieve Heer extra dank gebracht voor de twee ontvangen kaarten van Corrie.
Het is weer een prachtige avond waar we dankbaar gebruik van maken. Nu kan het allemaal nog, wat geeft het de volgende week? Tot laat in de avond zitten wij beiden buiten in het donker op een bank en praten natuurlijk veel over de ontvangen post. Als Joop later naar binnen gaat, blijf ik buiten en praat met vriend Hamerslag⁸¹⁾ tot na 23.00 uur over onze gezinnen. Het doet ons allebei goed. Het is heel wat waard dat we hier zulke aardige vrienden hebben. Alhoewel we nu met 117 man in de barak zijn, is het erg rustig. Het vertrek van het transport van 96 man is zonder stoornis verlopen, want ik wordt de andere dag pas om 05.45 uur wakker.

Vrijdag 6 augustus 1943

Ik heb dus behoorlijk gepit. Mijn dromen gingen wel over thuis, over lekker eten en over een kat die mij telkens wilde bijten. Wat dat inhoudt weet ik niet. Vandaag is het dan toch de laatste dag dat ik naar de Heilige Mis en ter Communie ga. Het is zo'n mooie tijd geweest, elke dag naar de kapel. Het weer is zonnig met een erg harde wind. Van 08.00 tot 10.15 uur liggen we buiten tegen de wand van de loopgraven te zonnebaden. Dan wordt het ons te warm en gaan we op zoek naar schaduw. Die is niet één, twee drie te vinden en derhalve wandelen we naar de leeszaal. Ook dat zullen we missen. Nu is de middag pot ons echte "galgenmaal". Een normale portie koolsoep met aardappelen. Aangezien de groepscommandant er niet is, moet ik het eten uitdelen, iets waar ik helemaal niet happig op ben. Ik vind het een lastig baantje, want al doe je nog zo je best om alles eerlijk te verdelen, er

81 Bedoeld is soldaat 3 R.I. Cornelis Hamerslag kgf 107147. Hij werd geboren in Gouda en woonde aan de Onder de Boompjes 10 in Gouda.

zijn altijd wel knuppels die iets aan te merken hebben. Maar het verloopt tot ieders tevredenheid. In de namiddag verhuizen we weer naar onze oude barak 22A. Wat een raar gedoe allemaal. Wij hebben nog geen geld, kunnen dus ook niets kopen of naar de bioscoop gaan, waar momenteel de "*Postmeister*" draait. We vinden het geen manier dat degenen die hier het laatst zijn gekomen en soms Altengrabow hebben "gemist", veel meer van bepaalde dingen kunnen profiteren. Zij hebben geld om sigaretten, bier, enz, te kopen. Zij hebben veel op ons voor.

Er wordt gefluisterd dat we wellicht vannacht nog zullen vertrekken.

Bij het naar bed gaan, het laatste appèl dus, is er echter daaromtrent niets bekend gemaakt. Ondanks die onzekerheid pakken Joop en ik nog laat alles in. Dan zijn we op alles voorbereid. We mochten soms toch eens vroeg weggaan.

Omdat het onze laatste avond is in dit kamp, mogen we van de Duitsers langer buiten blijven. We kuieren er wat rond en praten over de komende dagen. Waar gaan we heen, wat gaan we doen, enz. Ook nemen we afscheid van onze oude groepscommandant. Hij gaat of mag als onderofficier niet met ons mee.

Eenmaal in bed slaap ik gauw in.

8. Arbeitskommando MDSW in Gröditz Lager 1001

Zaterdag 7 augustus 1943

Om 04.30 uur is het dan zo ver. De fluit klinkt, iedereen moet er uit. Na het ontbijt dienen we om 05.30 uur met ons hele hebben en houden bij de kapel aan te treden voor appèl. Het is koud en er staat een fikse wind, later gevolgd door een regenbui. Als de bui over is krijgen we kofferinspectie, onderwijl staan wij te rillen. Hier en daar worden messen afgenomen, maar wordt er bij gezegd, die worden op de bestemde plaats weer teruggegeven. Ondertussen doen allerhande verhalen de ronde over dit transport. Bijvoorbeeld dat we 140 km ver weg zullen gaan. Een ander weet met zekerheid te vertellen dat het niet zo ver zal zijn omdat we niet met de trein, doch met auto's vervoerd zullen worden. Waar halen zij nu die wijsheid vandaag? Tegen 08.30 uur arriveert ons vervoermiddel; een grote legerauto met twee aanhangwagens. Dan worden er twee groepen geformeerd en Joop en ik zijn ingedeeld in groep 1. Daarna volgt het inladen in de open wagens. In de eerste gaan circa 40 man, waarbij wij. In de beide aanhangers elk circa 35 jongens. Als bewaking krijgen we per wagen twee Posten mee. Groep 1 vertrekt om ongeveer 08.45 uur. Met al die mannen en bagage in de wagen is het in de bochten wel oppassen, anders ga je eraf. Het is vooral koud.

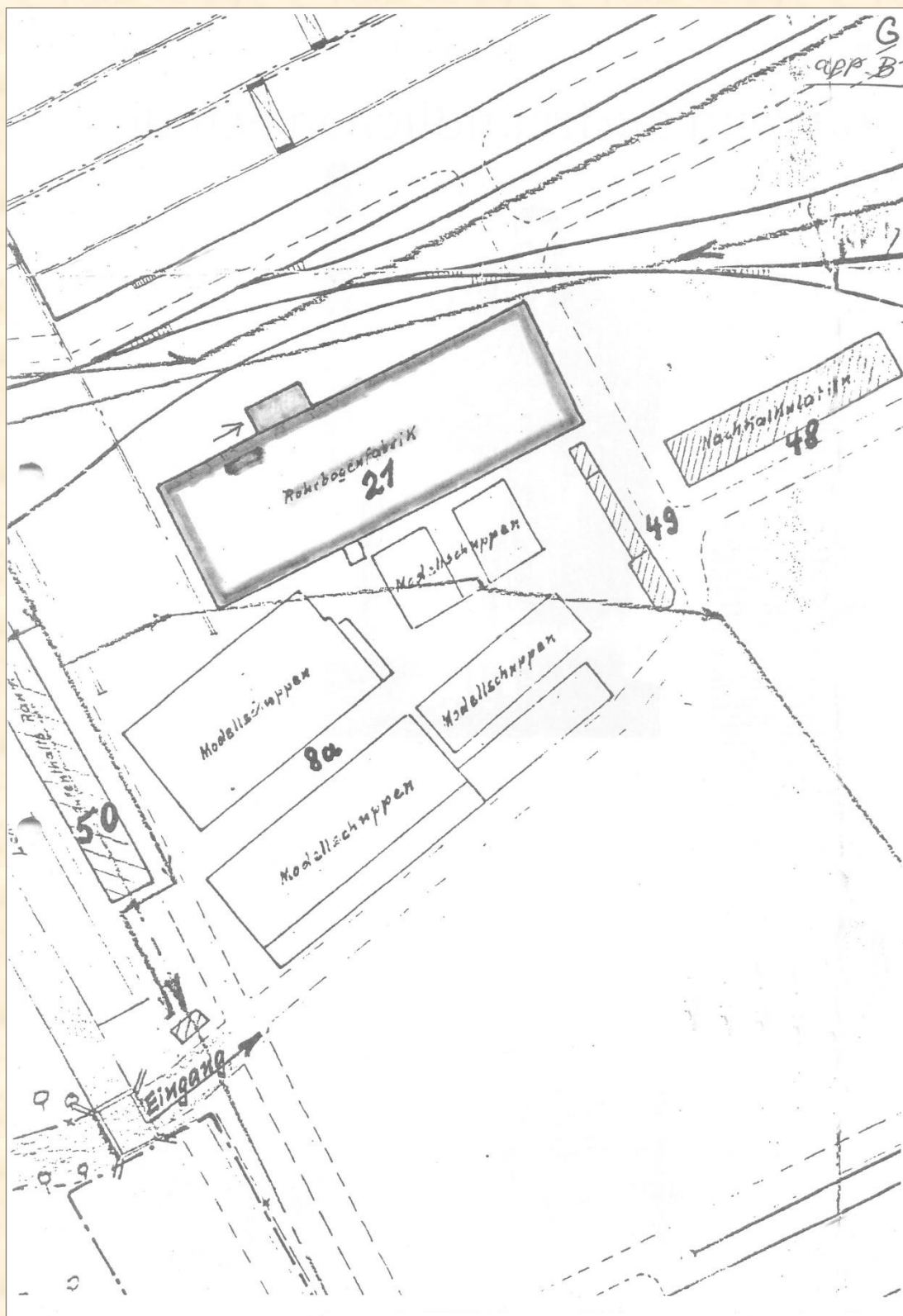
De tocht gaat langs de oevers van de Elbe, via **Mühlberg**, **Gohlis** en **Riesa**. We rijden door een mooie groene omgeving die echter af en toe dor en armoedig aandoet. Om circa 10.15 uur bereiken we het dorp **Wülknitz**, ongeveer 40 km verwijderd van Mühlberg. Daar stappen we af bij een *Gasthof*. Hier zullen we worden ingekwartierd. Ofwel wij zijn te vroeg gearriveerd, of die lui hier zijn te laat met het werk. Feit is dat we niet naar binnen kunnen. We moeten dan buiten, op een grasveld naast het Gasthof blijven wachten. Zij zijn binnen nog bezig met het pleisteren van de keuken, de zalen aan het vergassen (er hebben eerst Russen gewoond) en nog meer. Een tijdje later komt groep 2 aan. We zijn dan in totaal met 214 man⁸², die daar buiten in guur en koud weer staan te wachten op wat komen gaat. Zo nu en dan valt er een lichte regen. Erg onplezierig. We hopen er op dat die lui binnen vlug klaar zullen zijn.

Als verpleging krijgen we ieder 1/3 kuch (brood) en een flinke portie leverpastei. Dat laten we ons goed smaken. Korte tijd later arriveert een stel Duitse burger. De vertrouwensman maakt ons duidelijk dat zij vertegenwoordigers zijn van de "**Mittel-Deutsche Stahl-Werke**", bij welke fabriek wij tewerk zullen worden gesteld. De hoofdvestiging is in Riesa. Wij gaan naar een van hun vestigingen, in dit geval naar Gröditz, een plaats ongeveer 6 á 7 km van hier verwijderd. Die lieden leggen ons uit wat ons te doen en te wachten staat. Vervoer naar die fabriek vindt plaats per trein. Wij zijn, om zo te zeggen, nu "eigendom" van die firma. Zij zorgt voor onderdak, voeding, dokter en verdere verzorging, terwijl wij voor iedere gewerkte dag een bepaald "loon" zullen ontvangen. Dat wordt ons uitbetaald in krijgsgevangenen-geld. We kunnen waarmee in bepaalde zaken terecht.

Hierna worden we weer geregistreerd en krijgen we een Ausweis voor toegang tot de fabriek waar we gaan werken. Dat papiertje dienen we altijd bij ons te hebben. Verder maken ze bekend wie waar gaat werken. Er zijn namelijk diverse afdelingen,

82 De namen van deze mannen staan op de Abgangslisten in het Nationaal Archief, collectie 2.13.98 inv. 20, meldingen 4122 (60 man), 4123 (60 man), 4124 (60 man), 4125 (60 man) en 4407 (60 man), maar niet allen daarvan gingen naar MDSW Gröditz.

zoals bijvoorbeeld de afdeling *Putzerei*, de afdeling *M.W.*⁸³⁾ de afdeling *Rohrbogen*.
Joop en ik worden ingedeeld bij deze laatste afdeling.

Een deel van de fabriek van de MDSW in Gröditz met de afdeling *Rohrbogen*

83 Waarschijnlijk de „Mechanische Werkstatt“.

We blijven dus bij elkaar waar we erg blij mee zijn. Dan treft een kerel naar voren die zegt dat hij de afdeling *Rohrbogen* leidt. Hij heet Kittelmann.⁸⁴⁾ Zo op het eerste gezicht een onprettig persoon. Hij trommelt de ongeveer 50 man voor zijn afdeling bij elkaar en legt dan één en ander uit. Er wordt gewerkt in twee ploegen en wel in een dag- en een nachtploeg (Tag- und Nachtschicht). In de week werkt de dagploeg van 06.00 tot 18.00 uur, de nachtploeg van 18.00 tot 06.00 uur 's morgens. Voor de zaterdag zijn de tijden respectievelijk van 06.00 tot 14.00 uur, terwijl de nachtploeg er moet zijn van 14.00 tot 22.00 uur. Op de zondagen zijn we vrij. Elke week wordt van ploeg gewisseld. Op het werk zal nader op de te verrichten werkzaamheden worden ingegaan. Bijna hebben Joop en ik te vroeg gejuicht. Bij het formeren van die twee ploegen is het geluk weer met ons. We zitten in dezelfde ploeg en wel de dagploeg. We moeten dus aanstaande maandag beginnen.

Al die tijd staan we daar buiten. Gelukkig regent het niet meer. Op zeker moment wordt stro aangevoerd en we gaan strozakken plus een hoofdkussen daarmee vullen. Bij wijze van verrassing komen er in het middaguur 6 á 7 gamellen met aardappelsoep, afkomstig van de fabriekskeuken. Het eten is buitengewoon goed. Ik heb mijn best gedaan, eet er twee porties van. Om de derde portie wordt nog gevochten. Er komt nog wel een gamel soep doch, zegt men, die is zuur, tenminste de smaak is zurig. Ik waag me daar niet aan. Na lang gezwam daarover komt die gamel toch leeg. Of die knapen ook honger hebben.

Eindelijk gaan de ramen open en kan het gas ontsnappen. De Hauptmann komt eens bij ons kijken, zegt niet te weten wat we zijn. We moeten hem dat eens uitleggen. Hij weet niet beter dan dat wij gevangen zitten om politieke aard. Dat wij soldaten zijn en nu in krijgsgevangenschap zijn is voor hem moeilijk te begrijpen, ook omdat we destijds toch naar huis zijn gezonden. Onze vertrouwensman legt het daarop haarfijn uit. Aan zijn gezicht te zien begrijpt hij er niks van. Doch, zegt hij, omdat wij militairen zijn zal hij al het mogelijke voor ons doen, mits wij ons niet te beroerd tonen. Hij voegt er aan toe dat hier alles nog in een desolate toestand verkeert en dat hij daarin verandering wil brengen. Hij lijkt ons wel een geschikte kerel. Tegelijk brengen wij dan naar voren dat wij ongeveer tien weken niets hebben gedaan en weinig te eten hebben gekregen. Reden waarom wij hem om consideratie vragen voor het werken op maandag aanstaande. Hij antwoordt daarop dat wij dat met de fabrieksdirectie moeten bespreken. Hij is hier alleen voor bewaking en zo. Dat wij een lange tijd daar buiten hebben doorgebracht blijkt wel uit de tijd; pas tegen 19.45 uur kunnen wij naar binnen. Het "geval" waar wij nu voor enige tijd moeten verblijven is een Gasthof met een toneelzaal. In die zaal en op en onder het toneel zijn kribben opgesteld. Joop en ik "veroveren" snel twee slaappleatsen, weer de bovenste., Wij zijn daar lekker vrij en behoeven niet steeds gebukt in de krib te zitten. Binnen ruikt het sterk naar verf en die lucht slaat op mijn keel. Daar komt nog bij de nare geur van het ontsmettingsgas. Als iedereen een plaats heeft gevonden doen de vertrouwenslieden enige mededelingen over tijdstippen van wekken, eten, enz. Ook over de post en pakketten, het oude liedje. Er klinkt gemompel door de zaal en iemand roept: laat ze eerst maar een zien! We kopen er weinig voor dat er alsmaar beweerd wordt "dat er binnenkort pakjes zullen komen", als we er toch lang op moeten blijven wachten. Gelijk heeft hij. Veder zeggen ze nog dat de boiler de hoeveelheid water die voor zo'n grote groep nodig

84 Zijn naam is afwisselend als Knittelmann en Kittelmann geschreven. Aan de laatste schrijfwijze is de voorkeur gegeven.

is, momenteel nog niet kan leveren. Er wordt echter aan gewerkt, zodat we zo snel mogelijk over voldoende water kunnen beschikken. We zullen zien....

Door al dat gedoe komen we pas tegen 20.30 uur aan eten toe en ik moet zegen dat ik een pracht van een honger heb. Toch eten Joop en ik alleen ons rantsoen op.

Voor het eerst sinds Amersfoort krijgen we koffie bij ons brood, met wat suiker er in genieten we van dit bakje "troost". Boven op onze kribben gezeten hebben we een goed overzicht op de rest van de groep. Iedereen heeft zijn stekkie gevonden. Van alle kanten wordt naar elkaar geroepen. Aangezien wij hier niet zoals in de voorgaande Lagers een speciale kofferruimte ter beschikking hebben, moeten we alle spullen onder de eigen hoede nemen en dat valt met die beperkt ruimte niet mee. Met enige moeite krijgen we alles op zijn plaats. De grote koffer aan het voeteneind, een deel achter en onder het kussen aan het hoofdeind, wat kleine dingen langs de zijkanen. Er blijft net genoeg ruimte over om languit te gaan liggen. Eerst tegen 22.30 uur begeven we ons te rusten. Ik lig nog een tijdje te denken aan de komende maandagmorgen. Het duurt echter niet lang, of ik ben vertrokken. Dat kan ook wel na zo'n enerverende dag.

Het is nog pikdonker als ik midden in de nacht wakker word van het geloei van koeien in de stallen naast ons verblijf. Het is nog geen tijd om op te staan.

Zondag 8 augustus 1943

Tegen 07.00 uur staan Joop en ik op. We moeten wel een hele poos wachten eer we de gelegenheid krijgen om ons te wassen. De boiler is niet op ons berekend. Als we reclameren horen we het afgezaagde liedje "dat zal allemaal beter worden".

Nou, er valt hier heel wat te doen. We krijgen brood en koffie uitgereikt. Het brood lijkt op Oberlander maar smaakt wel anders. Het is niet veel, maar 1/3 stuk. Na het eten ontvangen we wat schimmelkaas en kwark, dat eten we zo maar op. Omdat het zondag is en wij hier niet naar een kerk kunnen gaan, lezen we om circa 11.00 uur de Misgebeden met elkaar. Straver,⁸⁵⁾ de vertrouwensman heeft de leiding hiervan op zich genomen. Hij zal dit ook bij de avond oefeningen doen. Hierna gaan Joop en ik met wat vrienden een kaartje leggen. Vanaf het middaguur valt er, net als gisteren, een druilerige regen. Erg onplezierig weer. We missen hier wel de banken en stoelen (er zijn er een paar), zodat we veel op de kribben moeten doen.

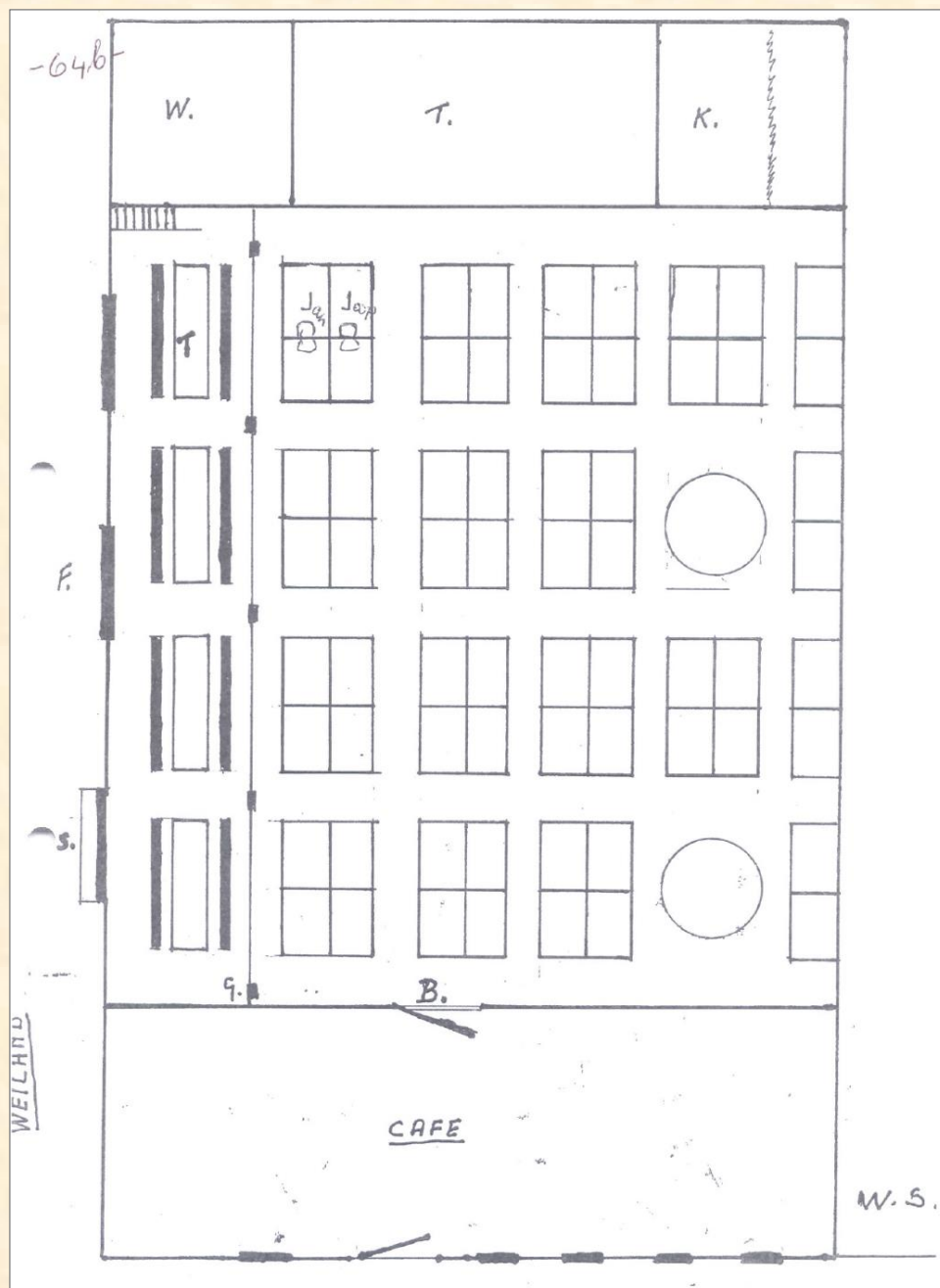
Het middageten bestaat, ook voor het eerst sinds Amersfoort, uit vaste kost: geschilde aardappelen met kool. De Nederlandse koks hebben het fijn klaargemaakt, alleen de portie is wat klein. Dat komt zo wordt beweerd, omdat men er vast voedsel van heeft gemaakt en niet die slappe kost die ze hier maken. Het is maar een weet. Ik hoop echter dat er nog verandering in komt. Werken op zo'n kleine hoeveelheid eten is niet te doen. Maar ook nu blijft het afwachten. Daar we vandaag niet behoeven te werken maak ik van de gelegenheid gebruik om iets over ons nieuwe "home" (onderkomen) te pennen (schrijven).

Ons verblijf: zoals gezegd logeren we in Gasthof **Sauermann**,⁸⁶⁾ een café met een flinke zaal met toneel. Ervoor staande is aan rechterzijde het woonhuis en aan de linkerkant het weiland waar we zo lang hebben staan wachten. Aan die zijde komen

85 Bedoeld is soldaat 3 R.I. Gijsbertus Johannes Straver kgf 107119. Hij werd geboren in Gouda en woonde aan de Krugerlaan 59 in Gouda.

86 Het gebouw bestaat nog steeds. Het bevindt zich aan de Dorfstrasse 6 in Wülknitz en is tegenwoordig in gebruik bij een slagerij Horst Kerscher Fleisch- und Wurstgroßhandel GmbH.

we binnen, dan wel verlaten we het Gasthof. Wij zijn gelegerd in een ruime erg hoge zaal met een verhoogd toneel. In de zaal hangt een kroon met één grote en acht kleinere lampen. Verder nog vier lampen in de hoeken. Aan de weilandzijde zijn enkele ramen, die hebben ze voor ons afgezet met traliewerk en versierd met prikkeldraad. In die grote zaal liggen 192 jongens, verdeeld in 14 blokken van 12 kribben. Eé blok omvat 4 tegen elkaar geplaatste kribben van drie hoog. In totaal zijn dat 168 man. Tegen de blinde wand staan vier blokken van zes kribben, is totaal 24 man. De rest van de groep heeft onderdak gevonden op en onder het toneel. De ruimte tussen de blokken is aan de ruime kant. Alleen aan de raamzijde zijn een paar tafels met banken, doch dat is te weinig voor zoveel lieden. Daarom doen we zowat alles, zoals eten, brood klaarmaken om mee te nemen, enz. boven op de kribben. Alles went. Aan de kant van de blinde muur zijn twee grote kachels.

Schets van het onderkomen in Gasthof Sauer mann

Gasthof Sauermann in Wülknitz, vermoedelijk rond 1910 (ansichtkaart, collectie E. van der Most)

Dit *Gasthaus* is gelegen aan één van de hoofdstraten van het kleine dorp. Behalve een café bevat het daarachter een ruime zaal met een toneel. Dat was ons verblijf. Het Lager is ongeveer 45 passen (27 meter) lang en circa 25 passen (15 meter) breed. Aan de voorzijde was het café met achtereenvolgens een raam, de toegangsdeur naar het café en nog eens vier ramen. Rechts daarvan was de woning van de familie **Sauermann** (W.S.). Links van het Lager was een weiland waarop we enige tijd koeien zagen en hoorden, nu zijn er woningen op gebouwd.

Het café: bij B. de balie en de toegangsdeur naar de toneelzaak. De deur was voor ons afgesloten, we konden alleen aan de balie bier en dergelijke bestellen.

De toneelzaal: links bij S. de in- en uitgang, bestaande uit een brede schuifdeur.

Bij F. twee grote met prikkeldraad afgezette ramen.

Van voor naar achter bij G. loopt een lange galerij, steunend op vijf pilaren.

Daar stonden onder vier lange tafels (T.) met er omheen twee banken. Die boden slechts plaats aan $8 \times 4 = 32$ personen, zodat de meeste jongens alles op bed afhandelden. Joop en ik hadden de bovenste slaappleatsen (J. en J.) en deden alles, behalve schrijven, kaarten en soms een praatavondje, op onze kribben.

Het overgrote deel van de zaal werd in beslag genomen door de kribben. Die stonden in blikken van vier stuks en waren drie hoog, zodat in elk blok twaalf slaappleatsen waren. Er waren veertien van die blokken voor 168 man. Aan de rechterzijde bevonden zich tegen de wand vier blokken van zes slaappleatsen, in totaal sliepen er in de zaal dus $68 + 24 = 192$ man.

Aan de noordzijde van de zaal nam het toneel (T.) de grootste ruimte in. Op en onder dat toneel waren kribben geplaatst en zo waren alle 214 knapen ondergebracht. Links van het toneel was het wachtlokaal (W), in de vroegere kleed- en schminkkamers. Een trap gaf toegang tot die ruimte en het toneel. Rechts van het toneel waren beneden de keuken (K), de toiletten en de wasruimte met de boiler (die doorlopend geen water gaf). Boven de keuken bevond zich een kleine ziekenzaal. De ruimte werd verwarmd voor twee ronde, hoge kachels. Hierop

konden we koken. De verlichting bestond uit een grote kroonluchter met een grote en acht kleinere lampen. Verder in de vier hoeken een lamp. De wachtposten hebben hun verblijf links van het toneel, via een korte trap te bereiken. Ik vermoed dat het de kleedkamertjes zijn.

De feestzaal met het toneel, de hanglamp en de zuilen, vermoedelijk rond 1910 (ansichtkaart, collectie E. van der Most)

Om 18.00 is er appèl. Daarna volgt de uitreiking van de weekkaarten voor de trein. Verder zijn er mededelingen omtrent de aard van het werk, doch dat is zo verschillend dat wij beter kunnen afwachten hoe morgen een en ander zal verlopen. We zullen het zelf dan wel ondervinden.

Wat later ontvangen we onze rantsoenen. Omdat het zondag is en wij nog niet werken, hebben we slechts recht op 1/5 stuk brood, dat is circa 300 gram. Fraaie boel is dat. Hebben we op zondag geen honger? De fabriek die ons in eigendom heeft en waarvan wij dus loonslaven zijn, zorgt voor onderdak en voeding. Zeer tot ons geluk krijgen we nu toch 1/4 brood, alsmede 180 gram suiker. Van de suiker staan we 30 gram af voor de keuken (voor het aanmaken van jus en dergelijke), de rest, 150 gram, is bedoeld voor de hele verdere week (voor de koffie en de pap). Tevens ontvangen we voor twee dagen margarine. Hoeveel het is weet ik niet, maar het is geen vetpot. Vervolgens nog voor één dag broodbeleg. Voor het moment is dat tamelijk harde leverpastei. Joop en ik maken het brood dat we mee zullen nemen naar het werk alvast klaar. Zelf nemen we ook nog een sneetje, waarna we onze laatste sigaret oproken. We hopen dat er spoedig rokertjes komen. Al met al is het intussen reeds 21.30 uur geworden. Aangezien we erg vroeg op dienen te staan, gaan we meteen naar bed. Steeds als we dagploeg zijn, zullen we dat moeten doen. Er wacht ons morgen een heel vreemde en onbekende dag. In een fabriek werken.... Hoe zal dat wel zijn? Enfin, ik ben er niet bang voor, trouwens, ik heb toch steeds gehoopt eindelijk eens aan de slag te kunnen gaan. Dat het een fabriek zou worden, ja, nooit aan gedacht. Ik moet nu niet vreemd opkijken.

Zoals het in de Lagers Altengrabow en Mühlberg was, dat kon toch ook niet. Het de Godganse dag maar rondhangen en niks doen stompste toch alleen maar af. Gelukkig wil de slaap gauw komen.

Maandag 9 augustus 1943

Om 03.45 worden we door een *Feldweibel* uit bed geblazen, ja, geblazen.... Want die vent hanteert een fluit waarvan de schrille en scherpe tonen dwars door je heen gaan. En dan lig je notabene nog in diepe rust. Die gek vindt zichzelf nog leuk ook. Niet iedere jongen reageert snel en daarom doet hij het nog een keer over. Hij waarschuwt wel dat er vanaf morgen slechts één keer zal worden gefloten. We moeten er dus wel meteen uit komen. De kerel maakt nu niet alleen de jongens van de dagploeg wakker, ook de knapen van de nachtploeg moeten er uit. Wat een onzin... Ik heb zo mag ik wel zeggen bijzonder goed geslapen en dat voor de eerste keer in een vreemde omgeving. Er volgt het gebruikelijke appèl (er mocht er gedurende de nacht een zijn gevlogen?) en daarna is er uitdeling van koffie, ook die om mee te nemen naar het werk.

Aangezien er geen water in de boiler is, kunnen we ons niet wassen. Derhalve nemen Joop en ik handdoek en zeep mee naar de fabriek. Dit spul gaat, evenals het mee te nemen brood en de koffie, in Joop's tas. Verder doen we er twee pannen plus vorken en lepels in, bestemd voor het eten dat we van de fabriekskeuken zullen krijgen in de pauze's. De pannen en het bestek gaan wel steeds mee terug naar het Lager. Het is wel een gesjouw, maar het is niet anders.

Wanneer we buiten staan aangetreden voor het vertreksappèl klopt de zaak niet, ofwel de knurften van wachtposten kunnen niet tellen, of er is een knul die niet mee wil. Feit is dat er meerdere keren wordt geteld. Eindelijk is het toch voor elkaar en kunnen we op weg. Inmiddels is het 04.45 uur geworden. We weten niet hoever het is naar het station. Het is aardedonker, er brandt geen straatverlichting. Het regen een beetje en het is koud. Brrrr. Onze groep telt 102 man, met drie op rij is dat nog een hele stoet. Ik loop ongeveer in de twintigste rij aan de linkerkant. Waar en hoe we gaan weet ik niet, ik kan niks zien. Ik sjok maar voort achter mijn voorman, wiens hoofd ik telkens omhoog zie komen. Van achteren trappen ze geregeld op je hielen, de knuppels lopen nog te slapen ofwel houden ze niet voldoende afstand.

Dat hiel getrap is echt geen pretje en er valt menig scheldwoord. Nu mag er in onze groep niet gepraat of gerookt worden, dus sputteren de om ons heen lopende wachtposten luid. Zij lopen voor en achter, doch ook bezijden de groep met het geweer aan de schouder met de bajonet erop. Vooraan de groep draagt een van de onze jongens een lantaarn met wit licht. Achteraan één met rood licht. Voor het drukke verkeer? Er valt hier geen muis te bekennen. Van tijd tot tijd duikt er plotseling een wachtpost uit het donker naast je op. Is het bangheid of voorzichtigheid? Zal een van ons er proberen tussenuit te knijpen? Hiervoor is toch geen reden, we zijn hier pas en weten heg noch steg. We lopen blijkbaar op landwegen want ik kan geen huizen ontdekken. Eindelijk bereiken we het station, of beter gezegd de laadplaats. Als de trein komt stappen er twee vrouwelijke treinbeambten uit. Hoog en schril klinkt hun "*Wülknitz!*" en "*Einsteigen!*". Zij zien ons niet eens staan. Alhoewel op onze weekkaarten voor de trein staat aangegeven "*Personenzug*" worden we netjes alle 102 man in drie gesloten goederenwagons gestopt. Daar staan we dan in het pikkedonker. We kunnen elkaar niet eens zien.

De trein, die om 05.08 uur vertrekt, is een normale personentrein, met, speciaal voor ons, drie gesloten goederenwagens. Als we binnen zijn worden de deuren vergrendeld, de wachtposten nemen plaats in de coupés. De rit duurt gelukkig niet lang. Om 05.25 uur arriveren we te Gröditz. Als iedereen is uitgestapt volgt eerst een telling, wanneer die klopt gaan we op weg naar de fabriek.

Messtischblatt 4546 met de ligging van MDSW in Gröditz

Gedurende de wandeling daar heen hebben we nogal wat bekijks. Trots als een pauw stapt de manke *Feldwebel* vooraan onze groep, die weer netjes in rijen van drie precies achter elkaar en in de pas moet lopen. Hij voelt zich heel wat, dat zie je aan zijn houding. We gunnen hem dit plezier.

Onderweg ontmoeten we een paar Nederlandse burgers, alsmede Belgische en Franse krijgsgevangenen, ook Russische krijgsgevangenen, maar veel meer grote groepen Russische vrouwen, voor het merendeel jonge meisjes, die de bekende hoofddoek op en een kleurige sjaal om hebben. Op hun borst hebben ze een embleem met "Ost" erop en we noemen hen in het vervolg "Ostländerinnen".

Al deze lieden komen van de fabriek waarheen wij op weg zijn. Behalve wij gaan veel andere personen daar heen. Ondanks het toch vroege uur is er heel wat volk op de been. Na een dik kwartier komen we bij de hoofdpoot, waarboven de bekende slagzinnen van Goebbels zijn aangebracht: "Kraft durch Freude" en "Arbeit macht Freude" en meer van die onzin. Bij de poort worden we in groepen verdeeld voor de bestemde afdelingen. Zo gaan er 54 man, waarbij Joop en ik, naar de *Rohrbogenfabrik*, de rest wordt verspreid over onder meer de *Putzerei*, de *M.W.* en dergelijke. We gaan loods in, loods uit en bereiken tegen 06.00 uur ons werkterrein. Alles komt me nu zo vreemd voor. Bij het zien van die grote hoge loods krijg ik wel even een onbestemd gevoel, ik kan het niet verklaren.

De hoge Piet van zaterdag, Herr Kittelmann, komt op ons af met in zijn gevolg enige "bazen". Van enige van hen staan de tronies me niet erg aan. Zij leiden onze groep door de hele afdeling rond en geven onderwijl uitleg over de verschillende

werkzaamheden. Meteen hebben zij al een stel knapen te pakken, omdat die gasten ergens met hun vingers aan komen. Die mogen dan gelijk bij de machine, bank, of ander werktuig blijven. Zo zien we dat, nauwelijks en kwartier na aankomst daar, verschillende jongens achter een draaibank, zaagmachine of dergelijke staan. Joop en ik en nog een paar man blijven zoveel mogelijk op de achtergrond, uit het gezichtsveld van de "bazen". Vanzelfsprekend komen we nergens aan. Op den duur echter, er zijn dan geen lui meer over, worden we toch gepakt. Het is bij 07.00 uur als Herr Kittelmann ons eindelijk te pakken krijgt. Achteraf blijkt nu dat we er heel goed vanaf komen, want... ons werk zal bestaan uit het leegkloppen van buizen of buisjes, geen al te moeilijk of gevaarlijk werk. We doen dat met vier man. Onze werkplaats staat naast de eigenlijke fabriekshal. We noemen haar "de klopperij". Wij vieren zijn een van de laatste fasen. Er is dan ook voor ons nog niets te doen en derhalve gaan we kijkje nemen in de grote hal en zien meteen wie waar aan het werk is gezet. Van 09.00 tot 09.30 uur is het schafttijd. We eten twee sneetjes brood en bewaren de rest voor de middagpauze. Ik heb behoorlijk honger; ga maar na, om 04.00 uur vanmorgen één sneetje brood genuttigd en dat is tot 09.00 uur een hele ruk. Omstreeks 10.00 uur stappen, heel stiekem en stil, twee Russische krijgsgevangenen bij ons binnen. (Dat kan, omdat ons bouwsel buiten de grote hal staat). Zij hebben een volle emmer soep voor ons, soep van gedroogde kool, ziet er bruinachtig uit. Zij beduiden ons dat we er van moeten eten. Een emmer soep voor vier man is behoorlijk veel. Toevallig heeft Mams mij een flinke pan meegegeven, dus kan ik een flink stuk weg eten. Ik ben o zo blij met die soep. Pas met een gevulde maag voel ik me in orde. Minstens elk half uur lepel ik uit mijn pan, met dit gevolg dat ik tegen 14.00 uur niet meer kan gaan of staan. En plassen dat ik moet! Nu liggen die wc's een heel eind van ons vandaan, dus doe het heel steels in de buurt. Het was namelijk zo, dat als ik terug kwam van de wc ik meteen weer op weg moest erheen. In verband met ons werk komen we weinig buiten, alleen dan om de bewerkte buizen binnen te halen en om ze later weg te brengen. Voor vandaag is het niet zo erg, want het is geen goed weer meer geworden. Om 16.00 uur krijgen we prima aardappelsoep van de fabriekskantine. Die soep is lekker, ik kan er echter maar weinig van op. Ik zit nog vol met Russische koolsoep. Derhalve neem ik mijn portie mee naar het Lager.

Kort hierna maken we kennis met twee Franse krijgsgevangenen, aardige knapen die ons een sigaret aanbieden. Alhoewel wij op de eerste dag toch kalm aan hebben kunnen doen, kan ik op den duur niet meer staan. Mijn voeten en benen lijken van lood te zijn. Ik ben staan niet gewend, maar het zal ook wel aan de plumpe klompschonen liggen. Ook het kloppen met die zware hamer is voor mij ongewoon. Op den duur, zo lijkt het me, gaat dat ding wel 10 kg wegen. Ik zet echter door, ik wilde toch zo graag aan de arbeid? Ik ben van mening dat het met die hamer een kwestie van wennen is. Aan de ellende van de eerste werkdag komt een einde. Om 17.30 uur is het wat de Duitsers noemen "*Feierabend*" (rusttijd). Nadat wij ons ietwat hebben kunnen wassen gaan we naar de hoofdpoot, waar de knapen van de andere afdelingen naar toe komen. Zo gauw zij gearriveerd zijn wordt er geteld en als iedereen er is volgt de afmars naar de trein. Onderweg komen we de jongens uit ons Lager tegen die nu nachtploeg zijn. Zij roepen ons toe hoe of het ons vergaan is. Maar dat is tegen de zin van de wachtposten en nu zorgen zij ervoor dat we verder geen contact kunnen opnemen. Bij het station aangekomen horen we de schelle stemmen van de conductrices met hun "*Gröditz!*" "*einsteigen*" en "*aussteigen*". Net

krolse katten. Er is blijkbaar niet op ons gerekend; alle 102 man in één goederenwagon. Eén ding is zeker, niemand kan nu omvallen. Tegen 18.00 uur vertrekken we daar en een goed half uur later arriveren we in het Lager. Ziezo, de eerste dag zit er op. Doodmoe ben ik en tevens aan de poeperij (gevolg van dat soep slurpen). In het Lager wacht ons een flinke portie aardappelen met gedroogde kool. Het smaakt me uitstekend, alhoewel de kool me onderhand de keel gaat uithangen en me tegen gaat staan. De van de fabriek meegebrachte soep heb ik met de prak van het Lager door elkaar gedaan. Wat ik nu niet op kan, bewaar ik voor morgen op het werk. Joop en ik maken dan het brood voor morgen vast klaar. Ik schrijf nog wat in mijn dagboek, doch ben te moe en te slaperig om het af te maken. Ik wil er morgen mee verder gaan, nu verlang ik alleen naar rust.....rust.... Nu de jongens van de nachtploeg weg zijn is het in de barak een stuk rustiger. Er blijft in de avonduren te weinig tijd over om wat voor jezelf te doen. Dus schuiven Joop en ik om 21.15 uur onder de dekens. Het is morgen vroeg dag voor ons.

Dinsdag 10 augustus 1943

Ook deze nacht slaap ik goed en vast en het is 03.35 uur als ik door de *Feldweibel* wakker word gefloten. Het eerste appèl duurt wel erg lang. Er zijn namelijk diverse jongens ziek op bed achter gebleven. En dat al na de eerste dag. Maar ja, de hier op elkaar gepakte knapen zijn geen fabrieksmensen. Het zijn kappers, groenteboeren, kruideniers, slaggers, kantoorfrikken, enz. Bouw- en fabrieksarbeiders hebben immers een Ausweis. Om 04.15 uur worden koffie en fijne havermoutpap uitgedeeld. Met de pan onder de arm gaat het, om circa 04.45 uur door de kou naar de trein. Die is ruim over tijd, komt pas om 05.45 uur waardoor wij natuurlijk veel te laat op het werk aankomen. Wij vinden dat wel best, een heel uur gewonnen met niet werken. Het blijkt dat een van de vier ziek is thuis gebleven. Dat geeft niet direct veel voor het werk, er is niet veel te doen. Wanneer ik voor de zoveelste keer naar het toilet ben, komt een Rus een pan koolsoep brengen in de klopperij. Joop doet die soep bij de door mij meegenomen pan soep, waarom neemt hij zijn eigen pan niet? Ik mopper daar flink over en lang, want nu is mijn middageten zo goed als naar de maan. Maar ja, het is nu eenmaal gebeurd en zand erover. Toch is het nadien een rare dag gebleven. Joop en ik spreken haast niet met elkaar en dat is echt niet leuk. We hebben elkaar immers veel te hard nodig. Ik van mijn kant moet niet zo kankeren en Joop moet niet op eigen houtje handelen. Om circa 11.00 uur komt een Franse krijgsgevangene binnen en overhandigt mij een keteltje met heerlijke aardappelen en nog iets erbij, door hemzelf gekookt voegt hij er aan toe. Tevens krijgen we beide een sigaret. We bedanken hem hartelijk, waarna Joop en ik dat eten samen delen en de sigaret oproken. Nu heb ik het ongeluk de wijsvinger van mijn rechterhand erg te kneuzen. Dat is de schuld van de nachtploeg. De knapen van de nachtploeg hebben per abuis of expres die worm niet op tijd laten draaien. Wanneer wij hem dan ook aanzetten, loopt benden de boel vast en nu moet één van ons naar beneden om de boel schoon te maken. Ik zal dat even doen. Bij het uitscheppen van het zand in een emmertje, glijd ik uit en kneus die vinger behoorlijk. Daar ik bang ben voor infectie meld ik mij direct bij de *Meister* in de fabriek. Deze is van goede wil en gaat met mij naar de fabrieksarts. Die bekijkt het allemaal en doet er een stevig verband om. Weer terug in de klopperij timmer ik er op los met mijn linker hand, maar dat gaat me niet goed af. De twee andere knapen bij ons willen dat ik de eetketels voor hen uitwas. Het is toevallig vandaag mijn beurt. Ik wijs hen op mijn

verband, maar daar hebben zij niks mee te maken. Ik zet het die twee stommelingen nog wel eens betaald. Gelukkig valt er deze dag weinig te kloppen en ik hang hier en daar wat rond en maak bij een paar jongens een praatje. Ik zorg er wel voor dat ik uit de buurt van een baas blijf. Sommige van de Duitsers waarmee we moeten werken, zijn geen lieverdjes. Enkelen van hen zien ons niet als soldaten maar als politieke gevangene of zo. Anderen daar en tegen helpen je als je het te lastig hebt. Zo bijvoorbeeld de jongens die aan de ovens en de persen werken. Hun werk is nog enigszins gevaarlijk ook, maar doorgaans worden de lastige of gevaarlijke karweitjes toch door de Duitsers gedaan. Omdat wij buiten de grote hal werken en de deur veelal gesloten houden, hebben wij weinig last van controleren en dergelijke. Ondanks het feit dat ik vandaag weinig heb gedaan, voel ik me veel vermoeider dan gisteren. Maar dat schuif ik op rekening van de klompschoenen. De zool is van hout, circa 3 cm dik en beslagen met koperen spijkers. De zool geeft natuurlijk niet mee zoals één van leer. Ik zal het er toch mee moeten doen. Tegen 14.00 uur, de middagpauze, krijgen we soep van de fabriekskantine. Deze koopsoep is veel lekkerder dan de soep die we van elders krijgen. Om 17.00 uur einde van de werkzaamheden. We wassen ons een beetje en gaan met de trein naar huis. In het Lager ontvangen we een goede stampot van aardappelen met koolrabi en knolraap. We hebben wat dat aangaat een goede kok. Met de keuken is afgesproken dat we in plaats van veel dun eten liever wat minder maar dan wel vast eten krijgen. Aangezien ik me moe voel doe ik niets aan het dagboek. Joop en ik maken nog wel ons brood klaar en gaan dan om 20.30 uur naar bed. Veel tijd hebben we niet in de avonduren, zodat ik me voorneem om alleen 's zaterdags en 's zondags aan het dagboek te werken.

Woensdag 11 augustus 1943

Wederom goed geslapen, totdat die idioot om 06.45 uur weer op zijn fluit speelt. Er zijn nog meer zieken en dat geeft de nodige consternatie bij het eerste appèl. De *Feldwebel* vindt die zieken maar één brok ongeluk. Een van de zieke knapen wil niet opstaan. Die mof springt dan als een indiaan om zijn bed heen, wat later heeft hij zijn revolver in zijn klauwen. Hij grijpt de zieke bij zijn keel, schudt hem door elkaar en schreeuwt maar tegen hem. We halen er snel de vertrouwensman bij en dan blijft uiteindelijk de zieke in het Lager. Het is natuurlijk zo; dagelijks dienen er ongeveer 100 man naar de fabriek te gaan om een zekere productie te behalen, dus elke man telt. Als er nu teveel mannen ziek worden of zijn, dan loopt de productie in de war. De fabriek moet namelijk ook weer op tijd aan andere bedrijven leveren. Maar kan een ziek iemand daar iets aan doen?

Bij de eerste werkpaauze die van 09.00 uur, moeten we allemaal in de fabriekshal aantreden. Daar worden we toegesproken door twee "heren". Eén van hen is Kittelmann, het stuk ongeluk van de eerste dag. Er volgt een donderspeech waarbij van ons niet veel overblijft. Wij zijn geen soldaten, geen krijgsgevangenen, nee, wij zijn saboteurs en muiters. Dat laatste krijgen we later nog meermalen te horen. Volgens hen zijn we lui, de Russen die hier gewerkt hebben werken harder en sneller, alles ging toen veel en veel beter. Nou, zeggen wij, haal dan die Russen terug en laat ons gaan. Dat is olie op de golven en er volgen scheldpartijen. Dan protesteren wij ook tegen de termen "muiters" en "saboteurs" en leggen hen uit dat we best wel willen, doch dat er van een klerk in drie dagen geen metaalarbeider kan worden gemaakt. Volgens hen kan dat wel en, met een zekere trots gezegd, zeker

volgens de Führer. Nou ja, die kan het weten? Na nog het nodige geen en weer gepraat, met van hun kant de nodige dreigementen, gaat ieder weer aan de slag. Begrijpelijk met veel minder animo dan eerst. Dat zij ons als muiters of iets dergelijks willen zien, dat zit niemand van ons lekker. Gelukkig zijn hier ook Duitsers met hersens en daar praten we wel mee. Het zit ons drieën wat het eten betreft erg mee, Zo komt tegen 09.45 uur onze Russische vriend een emmer soep brengen en een kwartier later wandelt onze Fransoos binnen. De aardige kerel brengt enkele pakjes soep, bindmeel en wat bouillonblokjes. Jammer dat hij telkens heel even blijft. Het is wel altijd leuk om met hem te praten met zijn gebroken Duits. Om 14.00 uur krijgen we van de fabriekskeuken een goede portie beste, dikke soep waaraan ik mijn buikje rond eet. Ik ben erg moe in de benen, het wordt elke dag zwaarder voor me. Het ligt niet alleen aan die stomme klompschoenen, maar ook het de hele dag staan valt voor een kantoorklerk niet mee. Erger is het dat ik meer last krijg van mijn vinger. Mijn arm wordt er zwaar door. Ik ga er mee naar de fabrieks *Sanitäter* en die legt een nieuw verband aan. Dat doet hij zo slecht, dat Joop het later beter doet. Ik krijg dan wel even met Joop kwestie over het eten, maar dat is gauw uitgesproken. In de late namiddag komt een Nederlands meisje de klopperij binnengevallen. Zij werkt ook bij deze fabriek. Volgens haar bewering zal de fabriek aanstaande zaterdag of zondag worden gebombardeerd. Nou, voor mijn part. Als het dan alleen maar de fabriek en niet de mensen wordt.

Bij het naar de trein gaan zien wij de nachtploeg die we anders altijd tegenkomen niet. Mogen we hen niet meer zien? Later vernemen we van die jongens dat zij een andere route volgen. Wat is het geval: als wij elkaar ontmoeten roepen we bepaalde dingen over het werk naar elkaar. Dat mag niet meer. Gezien hetgeen deze morgen is voorgevallen is er zeker iets aan de hand? Maar laten ze dan iets zeggen. Het tellen door de moffen is en blijft een kruis, ook nu weer. Door het telkens foutieve tellen komen we te laat bij het station en we kunnen pas met de volgende trein naar huis. Gelukkig krijgen we daar een heerlijke stampot van aardappelen, kool en vlees. 's Avonds wordt er zelfs nog heerlijke koffie geschonken, is dat een zoethoudertje? Vanwege het gebeurde van hedenmorgen in de fabriek laten we de beide vertrouwenslieden een protestschrijven opstellen dat zal worden opgestuurd naar het Nederlandse Rode Kruis en aan de commandant van het Arbeitskommando. Tevens maken we melding van onder andere de ligging, het eten, de werktijden, het werk zelf, hetgeen achteraf blijkt toch voor de Wehrmacht te zijn. Verder klachten over de betaling en sigaretten. Al deze zaken, plus nog wat andere, worden naar voren gebracht. Ik bid Onze Lieve Heer dat we succes zullen hebben. Om 21.30 uur naar bed. Onder het bidden van het avondgebed val ik in slaap, zo moe ben ik, vooral in armen en benen.

Donderdag 12 augustus 1943

Weer goed geslapen. Om 03.45 uur hetzelfde ritueel als de vorige dagen. Het brood in de keuken is op zegt men. Er zal pap worden verstrekt. Wij wachten, wachten, maar geen pap. Eindelijk om 04.30 uur krijgen we toch brood, een half brood per man voor 2 ½ dag. Achteraf blijkt dat de wachtpost vergeten is de kok tijdig te wekken, vandaar die soesa. Een ader op mijn enkel is opgezet en ik ondervind daar veel hinder van bij het lopen, zeker nog van het de hele dag staan. Vandaag is het voor de eerste keer goed weer. In de fabriek komen de Russen en de Fransoos niet langs en zo lopen we wat extra

eten mis. Echter... 's middags krijgen we een prima soep uit de fabriekskeuken en nu red ik me wel. Tot op de dag van vandaag is er iedere dag één van de jongens op het werk flauw gevallen. Zo ook weer vandaag. Joop en ik vragen ons af hoe dat verder gaat en wanneer wij aan de beurt zijn?

Vlak voor het einde van de werktijd, zo tegen 17.00 uur komt onze Franse vriend nog langs. Hij belooft morgen, zoals normaal, bij ons langs te komen. We hopen dat hij dan iets te eten meebrengt en dat hopen we van de Russen ook.

In het Lager ontvangen we een goede portie fijne stampot van aardappelen met gedroogde groenten. Ik ben weer tevreden. Ik voel me nu nog wel moe, doch niet meer zo als voorgaande dagen. Om 21.00 uur leggen Joop en ik ons te rusten.

Vrijdag 13 augustus 1943

De macaroni- of *Nudeln* pap die we deze morgen krijgen uitgereikt lijkt nergens op. Net vuil water met hier en daar wat erin. Daar moet je op gaan werken. Niet de Russen maar wel onze Fransoos komt om circa 10.00 uur binnen. Van de fabriekskeuken ontvangen we een pan boordevol soep. Dan brengt een ons niet bekende Fransman ons drie gekookte aardappelen. Hoe weet hij dat we met zijn drieën zijn? Tegen 14.00 uur komt ons eigen Fransmannetje aanlopen en van hem ontvangen we vier sneden kuch (brood) plus een blik zuurkool. Een bovenste beste brave kerel, toch? Het is een lachebek, zijn Duits is kostelijk om aan te horen, vooral omdat hij steevast de letter H weglaat. Onze dank aan hem is groot.

Ik heb nog altijd last van dikke enkels. De stemming onder onze groep is beneden peil. We worden telkens maar eraan herinnert dat wij zo weinig doen. Nou ja, we mogen dan weinig doen, de nachtploeg doet nog minder. Het is het beste dat zij ons gauw terugsturen naar **Mühlberg**. Kort na 18.00 uur zijn we terug in het Lager. Iedereen is moe en hongerig. Desalniettemin moeten we vóór het eten, eerst aantreden en dan staan we weer eens lang te wachten. Wat is het geval? Vandaag is een dokter met iemand van de fabriek in het Lager gekomen. Wij denken dan dat die twee hier waren naar aanleiding van het ingediende protest en wel over het drink- en waswater dat er nog niet is, over de toiletten, de ratten en de luizen. Maar nee, het hoge woord komt eruit; er zijn twee jongens uit de groep verdwenen!⁸⁷⁾

Zij zouden gisteravond reeds gepiept zijn. Maar hoe kan dat nu met al dat tellen en hertellen? Vanmorgen bij het uitrukken zijn we geteld en was het "*alles stimmt*". Onderweg naar de trein zijn we nog eens geteld en toen "*stimmte*" het ineens niet meer, hoe kan dat? Men heeft ons toen gewoon naar de fabriek laten gaan, want... de productie moet doorgaan. Nu vragen ze aan ons of wij weten wie er ontbreken? Natuurlijk is dat door ons gemakkelijk te controleren. Op zeker moment mis je bijvoorbeeld jouw boven- of beneden buurman, je overbuurman.... Doch geen van ons weet iets te melden. Laten ze het zelf uitzoeken, daar zijn ze toch voor! Elke keer tellen zij zich een ongeluk. Door dat gedoe krijgen we pas tegen 19.30 uur ons eten uitgereikt. We zijn notabene vanaf 04.00 uur vanmorgen in de weer. Als echte Hollanders kankeren we er flink op los, maar dat doet hen niks. We zitten in Duitsland en daar hebben ze andere normen. Om 20.30 uur werk ik toch even aan het dagboek. Ik heb ook Joop's portie eten verorberd, want Joop is niet in orde. Hij is aan de "dunne". Ik kan wel zeggen dat het mij behoorlijk heeft gesmaakt. Dan wil ik ook gauw naar bed, maar nee hoor, eerst moet ook ik nog "leeglopen".

Wat is er toch met ons? Die nacht moet ik er wel drie tot vier keer uit.

87 Eén van deze ontvluchtters was bijna zeker Hubertus Josephus Elisabeth van Damme kgf 107400.

Zaterdag 14 augustus 1943

Vandaag een gemakkelijke dag, omdat we slechts tot 14.00 uur behoeven te werken. We worden de komende week nachtploeg en hebben nu een lang weekend voor ons. Pas maandagmiddag aan de slag. Joop en ik praten over onze "leegloop", we denken dat het van de vele koolsoep komt die we elke dag consumeren. Ook op het werk moeten we beiden, maar vooral ik, zeker twee keer per uur naar de toilet. Die toiletten zijn niet direct bij ons in de buurt. De twee andere knapen bij ons maken daar opmerkingen over. Volgens hen zou juist ik, niet voldoende meewerken! Ze doen het voorkomen alsof ik zou saboteren. Voor mij is het bittere noodzaak. Ze moeten maar eens naar zichzelf kijken. Die twee zijn ons al een tijdje aan het jennen. Bij de pauze van 09.00 uur krijgen we zoveel soep aangeboden, dat wij die niet eens op kunnen. Het is goede soep en we kunnen er nu weer een tijdje tegen. Verleden week bij de bespreking is beloofd dat wij 's zaterdags na het werk zouden kunnen douchen. Om 13.15 uur is het einde van de werkzaamheden en nu mogen twintig jongens, die worden aangewezen, naar het badhuis van de fabriek gaan. De rest, waartoe Joop en ik behoren, komt een volgende keer aan de beurt. Waar blijven ze nou met hun beloften? Ieder van ons heeft een bad hard nodig. In het Lager is nooit behoorlijk water te krijgen en bij de *Rohrbogen* is geen wasgelegenheid. Hoe houden we ons dan schoon?

Wanneer die twintig boffers terugkomen gaan we tegen 14.45 uur in een stromende regen naar de trein. We komen doornat thuis. Onderweg zien we even de twee gevluichte knapen. Zij zijn in Riesa geknipt en worden nu op transport gesteld naar...? In het Lager aangekomen willen we direct gaan eten, maar daar komt niets van. Eerst dienen we aan te treden. De *Feldwebel* heeft het nodige te zeggen over de twee ontsnaptten. Hij waarschuwt ons bij deze voor de gevolgen. Die zouden niet mis zijn. Eindelijk wordt het eten uitgedeeld. Als we daarmee klaar zijn willen we gaan rusten. Maar ook dat gaat niet door. Nu moeten we buiten aantreden met ons hele bezit. Inspectie! Waarvoor? Er is één of andere hoge pief gekomen. Alle burgerlijke kleding, die we in Mühlberg mochten behouden mits er een stempel op werd gezet, wordt nu ineens afgenomen. Zo sneuvelt nu mijn kampbroekje. Jammer juist nu ik drijfnat ben thuisgekomen kan ik het goed gebruiken. Enfin, diverse jongens raken nu een trui of pullover kwijt. In stilte hoop ik dat ik mijn lumberjack mag behouden. Gelukkig raak ik dat kledingstuk, van Tini, niet kwijt. Met die flauwekul is het inmiddels 20.00 uur geworden en dan pas kunnen we aan het avondeten beginnen; gekookte aardappelen, wel oud maar goed. Joop en ik maken het blik zuurkool van onze Fransoos open en prakken de zuurkool door de aardappelen. We hebben er een heerlijk maaltje aan. Als toegift eten we nog een paar sneden brood in de hoop van "de dunne" af te komen. Kort hierna leggen we ons te rusten....althans dat denken we te kunnen doen. Nauwelijks liggen we op de kribben of iedereen moet opstaan. Wat nu weer? De Duitsers hebben een nieuwigheidje uitgevonden: broek, jas en muts dienen, netjes gebundeld, voor het slapen gaan te worden ingeleverd. Bij de reveille krijgen we dan onze spullen weer terug. Deze maatregel wordt genomen om eventueel vluchten tegen te gaan. Zo zijn degenen die achterblijven weer eens de dupe. Het lijkt erop alsof wij op elkaar moeten letten, in plaats van die zes tot acht wachtposten. Via de vertrouwenslieden wordt er tegen deze maatregel geprotesteerd, maar de Duitsers komen met hun bekende slogan "*Befehl ist Befehl*" aan dragen en daar hebben zij zich aan te houden.

De nachtploeg werkt vandaag tot 22.00 uur. Wanneer die, zo tegen middernacht thuis komen, is er ondanks het late uur meteen een flinke drukte in de zaal. Ten gevolge van het indelen in een dag- of nachtploeg werden veel vrienden door het werk van elkaar gescheiden. Zij zijn nu weer bij elkaar en hebben vele bij te praten, laat ze hun gang gaan. Joop en ik hebben het geluk gehad dat we samen in dezelfde ploeg werden ingedeeld. Die nacht word ik enkele keren wakker om naar het toilet te gaan, doch ik kan telkens de slaap weer gauw pakken.

Zondag 15 augustus 1943

Vandaag is het zondag en Maria Hemelvaart. Op de normale wijze dus met de schrille fluittoon worden we om 07.00 uur gewekt. We kunnen gelijk ons bundeltje kleren halen. Het is dan wel dringen geblazen... Om 07.30 uur wordt 1/5 kuch (brood), boter, suiker en een vleugje kwark uitgereikt, Ten gevolge van enkele bijkomstigheden kunnen Joop en ik eerst tegen 09.30 uur ontbijten. Daarna gaan we rusten op de kribben. Omstreeks 11.00 uur houden we de godsdienstoefening, We lezen gezamenlijk de misgebeden en vanwege het Mariafeest bidden we nog eens extra voor een spoedige vrede en behouden thuiskomst. Aangezien ik eerst morgenmiddag naar de fabriek behoef te gaan is het nu een mooie gelegenheid om mijn dagboek bij te werken en iets te gaan schrijven over de fabriek en het werk dat ik doe.

De fabriek: de **Mitteldeutsche Stahlwerkete Gröditz** is een heel groot complex. Naar ik hoor zouden hier 12.000 tot 20.000 mensen werken. Over het terrein verspreid liggen diverse afdelingen. Behalve wij werken er Franse, Belgische en Russische krijgsgevangenen, maar ook burgers uit die landen. Er zijn ook veel vrouwen, zo ver wij weten zijn zij afkomstig uit de Oekraïne. De jonge meisjes hebben lieve ovale gezichtjes met amandelvormige ogen. Zij zijn gekleed met die mooie geborduurde blouses. Op hun hoofd het gekleurde hoofddoekje. Op hun borst het "Ost" embleem. Bij het passeren van zo'n groep ruiken we hen van verre. Dat komt door de luizenpoeder.

Het werk: de afdeling waar Joop en ik met nog 52 andere knapen tewerk zijn gesteld heet "*Rohrbogen*", vrij vertaald in buizenbuigerij. Vooraan in de grote fabriekshal liggen naadloze pijpen in verschillende lengten en diameters. Een paar jongens zagen de buizen op de vereiste maat. Op een volgende plek wordt een van de openingen van zo'n buis of buisje afgesloten met een lag klei. Vervolgens vullen zij die buis met fijn zand, stampen dat goed aan en brengen dan op de andere opening een afsluiting van klei aan. Het zand zit dus nu opgesloten. Vandaar gaat zo'n buis naar de oven, die wordt verhit tot 800 graden (een gasoven). De buis blijft daarin tot die roodgloeiend is. Met takels halen andere knapen de buis uit de oven en plaatsen die in een pers met een stempel. De grote ware pers drukt dan met grote kracht de stempel over de buis naar beden waardoor de buis gebogen wordt tot een boog van 180 graden. Omdat er buizen zijn van verschillende lengten en diameter zijn er verwisselbare stempels. Er wordt pas goed werk afgeleverd als er geen rimpels in de buis zijn gekomen. Het hete zand in de buis zorgt ervoor dat de huid van de buis strak blijft. Die hete gloeiende buis wordt naar buiten gesleept om af te koelen. Wanneer dan zo'n buis voldoende is afgekoeld komen wij in actie. Joop en ik plus twee andere jongens staan in een stenen loods die naast de eigenlijke *Rohrbogen*

hal is gebouwd. Die is ongeveer 6 meter lang en 3 tot 3 ½ meter breed. We noemen dit de klopperij. Aan een wand is een raam op circa 2 meter hoogte. Langs de zijwanden zijn werkbanken gemonteerd van plus minus 80 centimeter hoogte, waarop een fijn rasterwerk is aangebracht. Wij leggen een buis op de bank en tikken met een hamer op een van de uiteinden van de buis teneinde het hardgebakken stuk klei los te slaan. Als dat gelukt is laten we het zand uit de buis door het rasterwerk naar beneden lopen. Voor dit werk hebben we een aparte stevige sloof gekregen, die we van ons nummer voorzien. Het zand valt door het rasterwerk via een schuin aflopend schot naar beneden en komt dan terecht in een goot die van voor naar achter in het midden van de klopperij loopt. De vloer is ook een groot rasterwerk. Door die goot loopt in het midden een spiraal of worm die het zand naar een elevator voert. Deze brengt het zand omhoog naar een bak en die mondt uit in de fabriek. Zo kan het zand weer voor het vullen van nieuwe buizen gebruikt worden. Afhankelijk van de aanvoer van buizen dienen we van tijd tot tijd die worm voor het afboeren van zand aan te zetten. De lege buizen of buisjes gooien we in wagentjes. We tellen het aantal stuks van iedere soort en noteren dat op een staat. Dat is mijn werk. Van tijd tot tijd rijden we zo'n wagentje de hal in naar de zogeheten "trekbanken". Er is een grote en een kleine, afhankelijk van de doorsnede van de buizen. Zo'n trekbank heeft een ijzeren kogel op de maat die de buis inwendig heeft. Die kogel wordt met grote kracht, veel lawaai en gestamp door de buis getrokken. Dit om het laatste restje oneffenheid te verwijderen. Zijn de buizen of buisjes hier klaar, dan gaan ze naar het achter aan in de hal gelegen magazijn, waar ze op grootte, diameter, etc. worden opgeslagen. Waar deze dingen voor zijn weten we niet. Er wordt gedacht dat ze bestemd zijn voor pijpleidingen, speciaal voor onderzeeërs?

Nu iets over de dagindeling van de dagploeg:

Tussen 03.30 en 03.45 uur reveille, waarna meteen appèl.

04.45 uur buiten aantreden, appèl en afmars naar de trein.

05.08 uur vertrek per trein naar Gröditz.

05.25 uur aankomt aldaar en lopen naar de fabriek.

05.50 uur aankomt bij de hoofdboort en

Circa 06.00 uur bereiken we de *Rohrbogen*, begin van de arbeid.

Van 09.00 tot 09.30 uur werkpauze, eten een snee brood.

Van 14.00 tot 14.30 uur middagpauze, krijgen eten van de fabriekskeuken / kantine.

Circa 17.00 uur einde van het werk, alles opruimen, schoonmaken voor de volgende ploeg, zo mogelijk wassen en verzamelen bij de hoofdboort.

Daar worden we, als ook de andere afdelingen er zijn, geteld en als de zaak klopt volgt afmars naar de trein.

Circa 18.00 uur vertrek naar Wülknitz, lopend naar het Lager.

Circa 18.30 uur aankomst thuis.

In het Lager gaan we meteen eten halen. Daarna maken we ons brood klaar voor de andere dag. Elke avond bidden we, meestal tegen 20.00 en 21.00 uur de Rozenkrans, waar veel jongens aan mee doen. Dan is het al weer tijd om te aan slapen. Er blijft dus weinig tijd over voor andere dingen. De dagploeg wordt de week daarop nachtploeg en omgekeerd. De eerste heeft dit voordeel; zij werkt op zaterdag tot 14.00 uur en is dan vrij tot maandagmiddag 18.00 uur.

Tot zover iets over de fabriek en mijn werk. De middag pot bestaat uit een heerlijke stampot van aardappelen met spinazie uit blik en varkensvlees. We smullen er fijn van. Zelfs op zondag wordt ons geen rust gegund. Waar blijven we met onze vrije dag op die manier? We moeten buiten aantreden met ons hele bezit voor wéér een kofferinspectie. De Duitsers beweren dat door sommige jongens wordt gesjoemeld met de kleding. Inderdaad is dat zo, want er lopen knapen rond die bijvoorbeeld twee broeken, twee vesten of zo over elkaar aan hebben. Dassen en boorden bijvoorbeeld hebben zij zo lang op de wc gehangen, terwijl zij al die spulletjes destijds in Mühlberg naar huis moesten sturen. Daar gaan de goedwillenden weer. Hier en daar wordt menig kledingstuk ingenomen. Goddank stelen ze van Joop en mij niets. Die inspectie is eerst tegen 17.30 uur afgelopen. Meteen hierna moeten wij de oude weekkaart van de trein inleveren en ontvangen gelijk de nieuwe. Samen koken we van Analac een papje, voegen er gedroogd meel van waterige groenten aan toe en nuttigen dat om even na 18.00 uur. Het smaakt ons uitstekend. Om ongeveer 19.30 uur houden we kort lof, waarbij gebeden wordt tot de Heilige Maagd voor een spoedige vrede en onze familie. Hierna doet vertrouwensman Sniijders enkele mededelingen omtrent geld, sigaretten, schrijven naar huis en over het werken in de fabriek. Daarover worden verschillende standpunten ingenomen. De komende week zijn Joop en ik nachtploeg, dat heet: werken van 18.00 tot 06.00 uur. Om circa 20.15 uur moeten we onze bovenkleding inleveren en nu rest ons niets anders dan naar bed te gaan. Hoe verzinnen ze het?

Maandag 16 augustus 1943

Midden in de slaap, om 03.20 uur worden we allemaal wakker gefloten. We kunnen onze bovenkleding terugkrijgen. Meteen daarna is het appèl. Geloof me of niet, we worden vijf keer geteld. Als het eindelijk "*stimmt*" mogen de jongens van de nachtploeg om 04.15 uur terug naar hun krib. Zo goed en heerlijk ik het eerste deel van de nacht heb geslapen, zo beroerd gaat dat nu. Halfbakken staan Joop en ik tegen 08.00 uur op. Omdat de dagploeg alle water uit de boiler verbruikt heeft, blijven wij ongewassen. Na het ontbijt van 08.30 uur klim ik weer snel in mijn dagboek om verder te vertellen over het werk, enz.

Wanneer wij in Gröditz van de trein naar de fabriek lopen, of omgekeerd, komen we de jongens van de andere ploeg tegen. Snel worden korte groeten uitgewisseld. Vrienden zien elkaar maar even (verder alleen op de zondagen). Ook wordt er wel eens geroepen hoe het met het werk op de fabriek staat. Ook ontmoeten we nu en dan een groepje Nederlandse burgers (wij zeggen "*civielen*"). Zij komen uit de buurt van Arnhem, werken ook bij de **Mitteldeutsche**, doch wonen in **Tiefenau**. Verder Franse krijgsgevangenen die altijd onder geleide van een *Post* met de bajonet op het geweer, naar de fabriek worden gebracht. We groeten elkaar en maken het V-teken, zeer tot ongenoegen van onze begeleiders. De grote aantallen Russen en Russinnen heb ik reeds eerder vermeld.

Het werk van ons vieren bestaat uit het leegkloppen van buizen of buisjes van verschillende afmetingen en diameter. Op de staten die ik moet bijhouden staat bijvoorbeeld 87/3 en 127/3. Wat nu die 3 betekent weet ik niet, maar die 87 en 127 geven de diameter aan in millimeters. Gevuld met zand zijn die laatste behoorlijk zware jongens, van 25 tot 30 kg en meer misschien. (Ik hoop er nog eens achter te

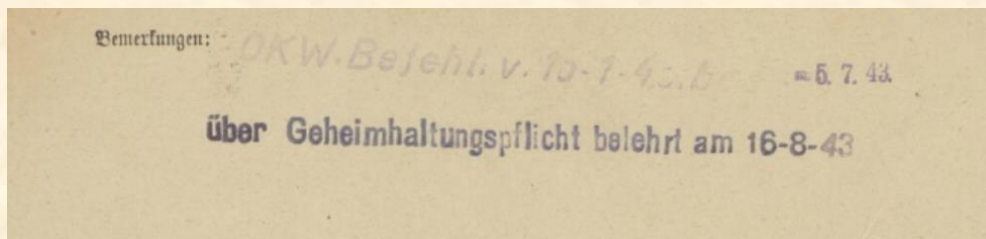
komen wat zo'n buis werkelijk woog). We krijgen ook buisjes te verwerken van 10 cm lengte, niet dikker dan mijn middelvinger. Die grote en zware buizen tillen en leegkloppen valt niet mee, bijzonder de hele grote zijn onhandig op de werkbank. Het aantal geklopte stuks moet ik invullen op een lijst en die wordt na werktijd door de *Meister* nagekeken. Zo kan hij nagaan of wij wel hard genoeg hebben gewerkt. In wezen houdt dat weinig in. Daar wij bijna de laatste fase zijn, zijn we afhankelijk van het tempo waarin de knapen vóór ons werken. Hoewel het dus wel eens zwaar werk kan zijn, zeggen we toch dat we zo'n (goede) baan hebben. Omdat wij buiten de fabriekshal werken en vanwege toch veelal de deur dicht hebben, is er weinig toezicht en zo kunnen nu en dan "vreemden" bij ons binnenwippen, wat in de fabriek niet mogelijk is.

Gedurende de week maak ik hier en daar korte aantekeningen over alles wat ik zie of hoor. Ik werk die gegevens, als ik tijd heb, verder uit. Gisteren en vandaag heb ik er een hele klus aan gehad en ik ben er echt moe van. Vandaar dat ik nu ga pitten om kracht op te doen voor de komende nacht. Hoe zal dat zijn?

Er gaan geruchten dat het fabriekscomplex te Gröditz aanstaande woensdagnacht zal worden gebombardeerd. Men zegt dat het er heus zal gaan spannen. (Dat is) een prettig vooruitzicht! Ik zal bidden om niet geraakt te worden. Mocht ik in het bombardement blijven, dan groet ik u allen van harte: tot in het Hiernamaals! Speciaal mijn lieve vrouw en zoontje Charles wens ik héél veel goeds in hun verdere leven. Ik kom er eerlijk voor uit; dergelijke geruchten doen me wat, ik ben er ongerust door. Elke dag kus ik de foto van Corrie en Charles. Ik staat er echt enkele minuten naar. Ik vond dat Corrie er streng op kijkt, doch dat lijkt maar zo. Ze wil mij zeker voor eventuele "overtredingen" vast waarschuwen? Maar.....dat zal wel loslopen met me.

Joop en ik kaarten nog een poos tot om 14.00 uur het eten wordt uitgedeeld. Daar hij nog steeds last heeft van diarree krijg ik zijn portie erbij en ik vond dat al lang prima. Na het eten gaan we naar buiten, tot bij 15.00 uur liggen we daar, tegen de wallen van de schuilloopgraven aan, heerlijk in de zon. Dan gaan we naar binnen, maken het brood om mee te nemen gereed en treden om 16.00 uur aan voor appèl. Na tellen en over tellen begeeft onze groep zich een half uur later naar de trein. Het is wel een gewaarwording. De hele voorafgaande week zijn we in het donker naar het werk gegaan en ook weer in het donker thuis gekomen. Nu schijnt de zon volop, is er op straat enig vertier. Dat je nu naar het werk moet....

De fabriek ziet er nu het licht brandt, van binnen en buiten heel anders uit. De avond en nacht zijn mooi, volop maanlicht. Buiten is het wel fris maar ook wel heerlijk. In de klopperij is het niet druk. Terwijl de drie anderen een tukje doen, blijf ik aan het kloppen. Ik moet wel, want ik val ook om van de slaap. Joop heeft al eens een waarschuwing van de Duitsers gekregen omdat hij zat te pitten. We krijgen er vannacht een zogenaamde gestrafte bij, zo te zien wel een geschikte knaap. Om 19.00 uur eten we een sneetje brood. Bij de werkpauze van 21.00 uur krijgen we een flink bord soep van de Duitse keuken. De tijd gaat die eerste nacht snel en het is dan ook zo 05.00 uur in de morgen.

Velen (waarschijnlijk allen) werden op 16-8-1943 gewezen op de geheimhoudingsplicht, volgens het OKW bevel van 10-1-1940 (NIMH collectie 1001)

Dinsdag 17 augustus 1943

Per trein gaat het naar het Lager waar we tegen 06.30 uur arriveren. We krijgen daar een bord havermoutpap, lekker, maar niet veel. Na het eten gaan we direct naar bed. Helaas is de rust van korte duur. Al vrij snel worden we wakker van het lawaai dat werklieden naast ons verblijf maken. Ze timmeren er lustig op los. Via een van de vertrouwenslieden laten we tegen dat lawaai protesteren. We komen notabene net thuis van het nachtwerk en dan dit... Wat altijd gebeurt; het klagen helpt geen zier. Op den duur sukkel ik wel weer in slaap, maar moet er wel een keer of zes uit vanwege "hoge nood". Dat komt door het nuttigen van veel soep, de thee, de koffie en de pap. Eenmaal eruit blijkt er van slapen met dat getimmer niet veel meer te komen en derhalve staan Joop en ik maar op.

Er is post binnengekomen, maar niets voor mij. Wel voor Joop een brief gedateerd 31 juli. Joop is van streek vanwege zijn broer Ko, die in Berlijn zit. Zijn adres is niet meer hetzelfde. Een buurman naast ons beneden ontvangt de tijding dat zijn broer ten gevolge van een bombardement ergens in Duitsland is overleden. Zo'n bericht doet je wel wat. Wanneer we wat later op onze kribben uitrusten, worden we bij 12.00 uur door de Hauptmann zelf eraf gefloten. Hij is gekomen om enkele instructies aangaande ons werk voor te lezen, over geheimhouding, over de fabriek, over sabotage, enz.. Als hij daarmee klaar is moeten wij stuk voor stuk ons fabrieksnummer aan hem opgeven. Daarna telt de *Feldwebel* ons en zegt dat een aantal manschappen ontbreekt? Dus wordt er opnieuw geteld.... Dan blijkt dat die snuggere kerel een flinke flater heeft geslagen. Hij heeft onze groep verward met de grotere dagploeg. Er is namelijk een aantal jongens dat alleen overdag in de fabriek werkt. Maar die flauwekul duurt onderhand wel weer een uur en dan pas kunnen we gaan eten. We proberen nog wel om wat te slapen, maar die timmerlui blijven bezig en dan geven we het maar op. Op de gewone tijd per trein naar het werk. Daar krijgen we nog eens twee man erbij, zodat we nu met zeven man in dat kleine hok staan. Nu komen de bazen wel geregeld kijken en controleren. Achteraf vernemen we de reden ervan is dat deze twee jongens bij hun eigen werk regelmatig weg zijn. Zij willen namelijk helemaal niet werken. Echter, om 21.00 uur bij het uitdelen van het eten komen ze wel met hun pannen voor een extra portie soep en daarover nu zijn de Duitsers gebelgd. Ik voor mij kan de opmerking van de Duitsers "niet werken, niet eten", terecht vinden. Volgens mij hebben zij daartoe het recht. Een van de *Meisters* uit de fabriekshal komt mij geregeld opzoeken omdat ik Duits versta. Van hem moet ik onder andere die staten bijhouden. Met hem praat ik over de kwestie en zeg hem dat wij, de vijf anderen, hun handelen begrijpen. Per slot van rekening is het toch zo, wij werken en die twee alleen maar vreten. Dat gaat niet. Als er straks te weinig productie is, krijgen wij allemaal geen extra eten meer. Aan de andere kant kunnen wij natuurlijk tegen de Duitsers niet zeggen dat die twee geen spat uitvoeren. Wij willen voor de straf geen verantwoording hebben. Doch, zo

verneem ik van die baas, zij van hun kant zullen dat wel regelen. Zij houden die twee goed in de gaten en zullen weigeren extra soep te vertrekken aan wat zij noemen "onkameraadschappelijke elementen".

Tijdens de nachtelijke uren komt het me voor dat ik meer tijd heb om te mijmeren. Als ik buiten ben naar de heldere lucht en de sterren kijk, dan gaan mijn gedachten naar huis en de hele familie. Ik zie me dan de Vlietstraat in komen of wel ergens in Eindhoven. Ook wel ga ik van kantoor naar huis. Allemaal fantasie. Alleen de kleine Charles haal ik me niet goed voor de geest. Ik denk ook aan het krijgen van post. Vanaf begin augustus hoop ik al op een antwoord op mijn brief van 10 juli. Het is de 17^e augustus. Ik ben intussen al ruim tien weken van huis. De dagen zijn ergens ongemerkt voorbij gegaan, althans wat de snelheid betreft. Momenteel heb ik goed te eten en te drinken, dus kom ik weer wat op krachten. Alleen moeten nu de brieven en pakjes gauw doorkomen. Er was beloofd dat we op 8 en 15 augustus brief- en briefkaartformulieren zouden krijgen. Nu we niets hebben gekregen moeten wij onze familie ook op een teken van ons laten wachten. Vandaag is het een mooie zomerse dag geweest. Ook de avond is zo. Tot heel laat in de nacht werk ik in mijn hemd buiten. Tegen middernacht komt er luchtalarm en dat duurt tot bij 02.30 uur. Vanwege het alarm moeten we verduisteren. Er mag geen licht naar buiten uitstralen en de deur moet dicht blijven. Daardoor kunnen we geen buizen ophalen en dus ook niet kloppen. We gaan dan languit op de werkbanken liggen. Geheel onverwacht stapt een *Werkschutz* -dat is een van de bedrijfspolitie- in vol ornaat binnen. Die begint meteen te grauwen en te snauwen. Hij is zeker zo geprogrammeerd? Hij gaat weg en komt even later terug met drie "bazen" plus een wachtpost. Zij zien zelf wel in dat wij tijdens een luchtalarm niets kunnen uitrichten. Omstreeks 02.00 uur -bij de werkpauze- gaan we van de kou toch maar naar de hal om ons wat te warmen bij de ovens. Die nacht blijft het verder kil. Het lijkt wel of de werktijden van de nachtploeg een stuk korter duren dan die van de dagploeg. 's Morgens keren we in een prachtige ochtend naar huis terug.

Woensdag 18 augustus 1943

Terug in het Lager worden wederom twee protesten ingediend; één voor het feit dat er op het werk zou zijn geslagen en één voor het feit dat een aantal jongens van ons Kommando wel degelijk arbeid verrichten in een zuivere oorlogsindustrie. Denken we bijvoorbeeld aan de jongens die bij de granatenafdeling werken! Enkele knapen, zo vernemen we, zijn door de Duitsers bedreigd. Het praatje gaat, dat er voor ons zo'n 10.000 sigaretten zijn gekomen. Na lang praten zou de fabriek het geld hebben voorgeschoten. De jongens die reeds over geld beschikken wilden dat niet doen. Ja, ze kunnen anders geen tien biertjes opzuipen. Na het eten ontvangen we de toegezegde sigaretten en wel 23 Franse en 23 Poolse. Heerlijk! Al ruim een week hebben Joop en ik niets te roken gehad. We steken er meteen één op.

Dan kruipen we onder de wol en gaan slapen. Dat is echter te veel gezegd, want....de timmerlui zijn ook vandaag weer bezig. Hoewel ik de hele nacht op de been ben geweest en moe ben, slaap ik maar bar slecht. Van de emoties...?

Omstreeks 12.15 uur stijgt er een gejuich van blijdschap op vanwege de komst van 54 postpakketten. Helaas, voor Joop en mij is er niets bij. Voor de gelukkigen is het een waar feest. Wel worden dan de beloofde brief- en briefkaartformulieren uitgereikt, zodat we naar huis kunnen schrijven. We gaan er wel op achteruit. We

krijgen van elk maar twee stuks per maand. Bovendien moeten wij ze nu nog betalen ook en wel twee, respectievelijk 1 *Reichs Pfennig* per stuk.

's Middags smullen we heerlijk van de spinazie stampot (uit de ton).

Het is warm weer en ik ga buiten fijn zonnebaden. Nu kan het nog.

Om 17.00 uur per trein naar de fabriek. De dagploeg heeft weinig uitgespookt lijkt het, dan wel de jongens aan de ovens hebben stevig aangepakt, we hebben het deze keer echt druk. Er is ook weer een nieuwigheidje; we krijgen een controlekaart waarop door middel van een prikklok de begin- en eindtijd van het werk worden getikt. Ook zijn er nieuwe staten voor de productie gekomen. De beide lastposten worden overgeplaatst, waarheen weten we niet, dus zijn we weer met zijn vijven in de klopperij. Het is een nacht met een pracht zomerse temperatuur. Tot bij 03.00 uur werk ik buiten, slechts gekleed in een zwembroekje en poloshirt.

Ik ondervind alleen veel last van mijn voeten. Omdat die en mijn sokken stuk zijn, kan ik die klompschoenen niet aan mijn voeten velen en ben daarom op de sandalen naar het werk gegaan. Het voor vannacht aangekondigde bombardement is gelukkig achterwege gebleven. Na afloop van het werk nemen Joop en ik een heerlijke warme douche. We laten het water fijntjes over hoofd en armen stromen. Daar knappen we wel erg van op. Het is ook wel nodig nu het nog altijd beroerd gesteld is met de watervoorziening in het Lager.

Donderdag 19 augustus 1943

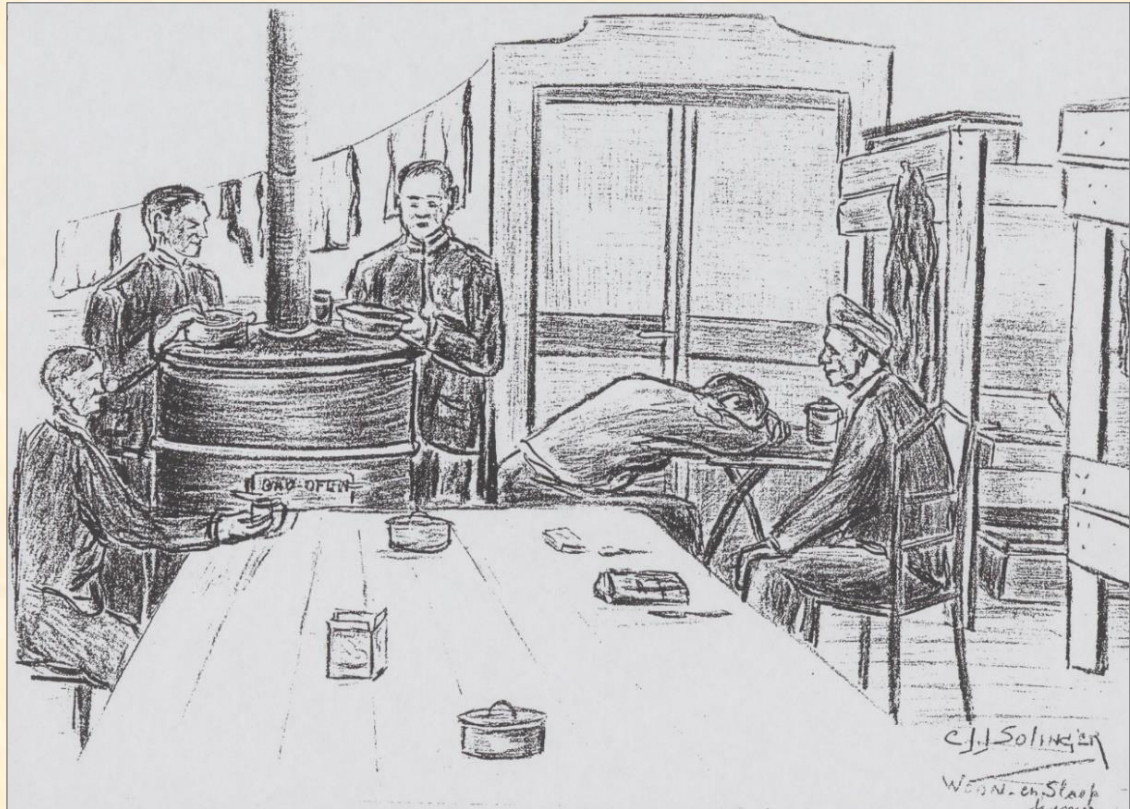
Thuis wacht ons een fijne, dikke macaroni pap. Tegen 07.30 uur begeven we ons naar bed. Ik slaap wel goed maar voel me nog steeds erg moe. Dat kan ook wel van het zeer warme weer komen, het maakt me loom.

Even na 13.00 uur staan Joop en ik op en halen het middag eten op. Dat is wederom van een goede kwaliteit. Onder de jongens wordt weer een twintig tal pakketten uitgereikt. Voor Joop en mij is er nog niets bij. Er heerst volop vreugde bij de knapen. Alleen is het jammer voor hen dat het gezonden brood niet goed doorbakken is, dan wel te vers verstuurd is. Het stinkt een uur in de wind. En dan te weten dat iedereen zo naar brood smacht. Omdat sommige jongens een pakket hebben ontvangen met onder meer brood, peulen, kaas, rookgerei, enz. wordt er door hen nu op de kachels volop gekookt. Wij wachten ons pakje af.

Bij de post is een kaart voor Joop. Hij heeft die vanuit Altengrabow naar huis gezonden. De kaart is twee maanden onderweg geweest. Bij het vertrek om 17.00 uur naar de trein blijken weer een paar jongens ziek thuis te blijven. Onder het werk denk ik veel aan thuis en alle anderen. Wat duurt het toch lang. Als ik dan wel eens in een down stemming ben, krijg ik van Onze Lieve Heer in die kritieke momenten toch zijn genaden en ik ben dan gauw over die ogenblikken heen. Dat is niet na te vertellen. Als er niks bijzonders aan de hand is betrap ik mezelf er soms op dat ik zachtjes in het Duits aan het mompelen ben. Ik voer dan hele gesprekken met anderen en mezelf. Een rare gewoonte, doch dat zal komen omdat ik hier veel Duits moet spreken maar ook moet aanhoren. Bij toeval heb ik in het begin de Duitsers laten merken dat ik hun taal spreek. Nu komen ze om de haverklap naar mij toe wanneer er iets bijzonders over het werk te zeggen valt. De nacht is ook nu weer erg warm en ik werk heel luchtig gekleed in zwembroek en shirt in de openlucht onder een fraaie sterrenhemel. Zonder iets bijzonders te doen transpireer ik toch.

Omstreeks 0.15 uur komt er luchtalarm en dat duurt tot 01.30 uur. In die wachttijd - waarin we praktisch niet kunnen werken- komt er een Fransoos binnengewipt. Hij

vertelt over de vlucht van de koning van Italië naar Engeland. Als ook over het binnenrukken van de Amerikanen op drie punten in Italië, onder meer bij Napels. Door dergelijke berichten stijgt bij ons de spanning, we denken al aan naar huis gaan.... De nacht verloopt verder zoals de vorige, rustig zonder noemenswaardige dingen. Ook over de thuiskomst valt niets bijzonders te melden.

Koken op de kachel in Wülknitz, tekening door Cees Solinger kgf 107117
(NIMH collectie 415 inv. 52_0015)

Vrijdag 20 augustus 1943

Joop is maandag aanstaande jarig, maar omdat wij op die dag moeten werken, zullen wij dit heuglijke feit op zondag vieren. Alvorens ik nu brieven of kaarten ga sturen wil ik goed uitkienen naar wie ik schrijf. Ik moet rekening houden met ophanden zijnde verjaardagen. De post doet er immers zo lang over en in de maanden september en oktober zijn er nogal wat jarigen. Om 17.00 uur gaan we in een brandende zon naar de fabriek, waar ik -evenals in de vorige nachten- de hele nacht werk in korte broek en met slechts mijn sloof (schort) aan. Deze nacht eindelijk eens geen luchalarm. Trouwens, we horen ook geen vliegtuigen over komen. Na beëindiging van het werk slaag ik erin om rond 05.00 uur een fris bad te nemen. Naar knap ik van op, Het voelt heerlijk aan.

Zaterdag 21 augustus 1943

Bij terugkeer in het Lager, tegen 07.00 uur, eten Joop en ik en gaan meteen naar bed. Het is zaterdag. Als nachtploeg zijnde moeten we van 14.00 tot 22.00 uur gaan werken. Daarna zijn we vrij tot maandagmorgen 03.45 uur. Om circa 11.00 uur worden weer pakketten, een vijftal uitgereikt, nog steeds behoren Joop en ik niet tot de gelukkigen. Het middagmaal dat ook vandaag prima is, nuttigen we om 11.30 uur, waarna we het brood klaarmaken om mee naar het werk te nemen. Dan volgt

om 13.00 uur de afmars naar de trein en we arriveren tegen 14.00 uur op het werk. Het is moordend heet weer. Eén van de andere knapen van de klopperij is ziek thuis gebleven. We kregen er de vorige nacht wel een nieuwe bij, maar die is diezelfde nacht ziek geworden en afgevoerd. We staan nu dus met drie man. Van de jongens van andere afdelingen vernemen we zo nu en dan hoeveel zieken er bij hen zijn. Dat aantal blijkt nogal groot te zijn. Enkelen zijn zelfs al doorgezonden naar een *Lazarett*. Dat grote aantal zieken zal de fabrieksleiding niet prettig zitten en de druk op de andere werkers zal wel opgevoerd worden. De Duitsers hebben namelijk ook de "jacht" geopend op knapen die tijdens het werken bij de nachtploeg ergens liggen te rusten of te slapen. Als ze je snappen kom je van een koude kermis thuis. Ze gooien een emmer koud water over je heen en soms krijg je die nacht geen eten van de keuken.... Om 15.30 uur krijgen we soep van de fabriekskeuken; geschilde aardappelen die door een bepaalde molen zijn gedraaid en nu net pijpjes macaroni zijn. Verder verse wortelen, groene kool en veel vlees. Het geheel is gebonden. We smullen er heerlijk van. Er is voldoende soep zodat ik wel twee pannen vol krijg. Die porties verdeel ik over enkele uren, anders loop ik vol.

Omstreeks 19.00 uur komt er weer soep, maar die is aan de zurige kant, wat jammer is. Ik lust nog wel een pannetje.... Een meevaller is nu dat we het meegenomen brood niet nodig hebben.

Wanneer Joop even buiten is ontmoet hij een Fransoos waarvan hij een appel en een peer krijgt. Samen eten wij die op; heerlijk! Tegen 21.30 uur komt de *Meister* ons zeggen dat we kunnen ophouden. We behoeven de boel niet op te ruimen voor de volgende ploeg. Dat komt ons vreemd voor, maar ja hij zegt het....

Tot 22.30 uur gaan we heerlijk onder de douche. Buitengewoon zo, twee keer op een dag douchen. Ons goed wassen na afloop van het werk is zeker nodig. We zien dan bijna zwart van het fijne stof en andere rommel die bij het kloppen vrij komen. In het Lager laat de hygiëne immers te wensen over met die te kleine boiler.

In het stikdonker gaan we naar de trein. We moeten dan lang wachten en strekken ons in de wachtruimte uit op de grond. Eerst om 23.40 uur vertrekken we en zijn tegen middernacht thuis. Joop en ik eten nog een kleinigheid en gaan daarna meteen naar bed. De werktijden van de zaterdag -om 07.00 uur thuiskomen en om 13.00 uur weer naar het werk toe- daar heb ik echt tegenop gekeken. Ik moet nu zeggen dat het me echt is meegevallen.

Zondag 22 augustus 1943

Na een uitstekende nachtrust sta ik bij de reveille van 07.45 uur op. Vlak daarop is het ochtendappèl. Gelukkig is er niemand weg, dus is het kort. De vorige ploeg heeft weer al het water verbruikt, zodoende kunnen wij ons niet behoorlijk wassen. We dienen nu tot in de namiddag te wachten, dan is de boiler waarschijnlijk weer gevuld. Joop is weliswaar morgen jarige, doch in verband met werken "feesten" we vandaag een beetje. Daartoe nuttigen we brood met sardines, het smaakt voortreffelijk. Een extra sigaretje hoort er ook bij. Het weer is warm en drukkend. Na de gelezen godsdienstoefening worden om circa 11.30 uur enige identiteitsvragen gesteld, bijvoorbeeld over de lengte, bijzondere kenmerken, als moeder-vlekken, wratten, en dergelijke. Het wordt door de wachtposten genoteerd. Het gevraagd neemt wel de nodige tijd in beslag en pas dan kunnen we uitrusten op de kribben. Morgen zijn we dagploeg en moeten er tegen 04.00 uur uit. Het middageten is weer van goed gehalte. Na de maaltijd schrijf ik een briefkaart aan

Nell en Piet, daarna nog één aan oom Constant en familie. Om 15.30 uur moeten we aantreden, waarbij uitreiking van de nieuwe weekkaarten, tevens volgt een nieuwe indeling van de dag- en nachtploegen. Ongeveer twaalf man -waartoe Joop en ik- worden niet ingedeeld., Wij komen uit de nachtploeg worden volgens het rooster dan dagploeg. Ook nog ter ere van Joop zijn verjaardag trakteren we ons op een blik tomatensoep. Potdorie, wat is dat lekker. Verder rijst, vlees en goed vet. Een traktatie van de bovenste plank.

Joop en ik hebben kortgeleden eens berekend hoe het met onze rantsoenen staat. We blijken langzaam te zijn uitgelopen tot een voorsprong van vijf rantsoenen, een gunstig iets. Ja, in Altengrabow én in Mühlberg zaten we te piekeren of we wel met de rantsoenen zouden uitkomen.

Nu we al weer enkele weken in dit Lager zitten denk ik nog eens terug aan die dagen in Mühlberg. Daar hadden we omgang met andere nationaliteiten, speciaal de Fransen. Het was jammer dat wij bij hen zo slecht zijn overgekomen. Toen wij er aan kwamen kregen wij van hen toch meteen al sigaretten aangeboden. Niet veel later echter gingen hun barakken voor ons dicht, dit in verband met vermissingen daar en in de kantine keuken. We mochten daar meekoken, maar het was niet de bedoeling om daar ook mee te eten, vooral niet uit hun pannen. In de middaguren gingen knapen uit onze barakken zonder eerst te eten, naar de Franse barakken. Wij vernamen dat zij daar bedelden. Joop en ik voelden ons daar boven staan. Eén keer, uit nieuwsgierigheid ben ik eens naar een Franse barak gegaan. Ik was er niet de enige, Het rook er allemachtig heerlijk, dat wel. Vóór mij stonden een paar knapen die zowat in het bord of de pan van de Fransen zaten. Zij keken als het ware het eten van zijn bord. Ik schaamde me diep, maakte meteen rechtsomkeert en holde terug naar de eigen barak. Niet veel later deden de Fransen in het middaguur hun barakken op slot. Voor onwelkome gasten....

Wat we hier ook missen is de geestelijke verzorging. Wat was dat een heerlijke belevenis in Mühlberg. Elke morgen en avond naar de kapel. Gelukkig doen we uit eigen beweging daar veel aan. Wat het eten aangaat; Joop en ik doen heel gewoon. We komen niets tekort, alhoewel het gevoel van "meer lusten" er altijd is.

We hebben een geweldige steun aan elkaar en schikken ons aardig.

Vanwege de hitte in de zaal is het geen doen om naar bed te gaan. Maar we moeten wel. Zo kruipen we om circa 21.30 uur naar de bovenbedden, waar we -alleen in zwembroek- boven op de deken liggen. Het gedoe met het inleveren van onze kleding voor het slapen gaan is gelukkig van de baan.

Maandag 23 augustus 1943

Om 03.45 uur worden we gewekt door het snepende fluitje van de *Feldweibel*.

Hij loopt enigszins mank en in de wandeling noemen wij hem de "mankpoot".

Om 05.00 uur in het pikkedonker naar de trein. Bij aankomst aan de fabriek is er enige consternatie Het blijkt dat men de dagploeg van de voorbije week in plaats van nacht- wéér tot dagploeg heeft bestemd. Alleen de gisteren genoemde twaalf man waartoe Joop en ik behoren, blijken goed te zijn ingedeeld, omdat we van de nachtploeg kwamen. Wat moet er nu gedaan worden? Eigenlijk zouden de overige 68 knapen naar het Lager terug moeten en de lui die daar zijn, zouden naar hier moeten komen. Erg ingewikkeld. Na veel geredeneer en gezwam komt er uit de bus: alleen de twaalf man moeten terug. Wij, de twaalf man, dan snel naar het station om de trein nog te kunnen halen. We zijn weliswaar op tijd, maar onze wachtpost is er

nog niet en zonder geleide mogen we niet mee. Ook speelt het feit dat hier weinig treinen stoppen, alleen in de morgen- en avonduren om werkvolk voor de **Mitteldeutsche** in- en uit te laden. Als dan later de wachtpost arriveert, is de trein weg. We kunnen nu beter naar **Wülknitz** gaan lopen dan op een trein blijven wachten. Het is slechts 6 km. Dat we nu moeten gaan lopen vinden we niet zo erg. Het gaat er meer om hoe alles zo fraai geregeld is, Er wordt in de groep dan ook behoorlijk gekankerd. De Duitsers staan bekend om hun "*Grundlichkeit*" en "*Organisationskraft*". Wat ze nu laten zien.....

Eerlijk gezegd heb ik liever de nacht, dan de dagploeg. 's Nachts is alles veel anders. De tijd gaat sneller, het verdelen van de broodrantsoenen gaat gemakkelijker, het is dan niet zo moordend heet, enz., enz. Aangezien Joop en ik dus weer nachtploeg zijn geworden, krijgen we in de fabriek met andere bazen te maken. Het is afwachten hoe die lui ons bevallen en wij hen.

Het is heerlijk weer om te wandelen. Onderweg raap ik meerdere pruimen en appeltjes p die van de bomen langs de weg zijn gevallen. De pruimen zijn maar armzalige droge dingen. Tegen 08.00 uur arriveren wij in het Lager, waar we gelijk ons rantsoen voor de hele dag nuttigen. We reclameren dan om een extra portie middageten, omdat we het eten van de fabriek nu mislopen. We hopen dat het ons zal lukken. Het lamme van alles is dat we vanmorgen al om 03.45 uur het bed uit moesten en vandaag om 17.00 uur weer naar het werk moeten. Omdat wij er toch niks aan kunnen veranderen, zullen we dat alles maar gelaten over ons heen laten komen. Volgens de steeds maar opduikende geruchten zouden wij met Kerstmis thuis zijn. Laat zo'n gerucht voor één keer waar zijn! Op de *Rohrbogen* wordt daar toevallig over gesproken, maar klinken de geluiden iets anders. De *Meister* en andere bazen daar -allemaal partijmensen- zijn er van overtuigd dat deze oorlog nog wel twee jaren en langer kan duren. Duitsland zou nu pas goed gaan beginnen. Nou ja, zij ook hun zin.

Vandaag is Joop echt jarig. Ik feliciteer hem en spreek de hoop uit dat hij gauw gezond en wel mag terugkeren naar zijn gezin. Omstreeks 09.00 uur gaan we onder de wol, immers vandaag om 17.00 uur moeten we naar de fabriek en de nacht is nog lang. Tegen het middaguur, als Joop nog blijft liggen, sta ik op en ga wat aan het dagboek werken. Rond 13.00 uur worden 23 postpakketten uitgedeeld. Ook bij deze zending is niets voor Joop en mij. We gaan dan eten. Inmiddels is het gaan regenen en niet zo'n klein beetje ook. Gelukkig is het om 17.00 uur bij het naar de trein gaan weer droog. Van de soep die we bij de pauze van 21.00 uur krijgen uitgereikt is de tweede gamel zuur. Voor mij is dat een strop want ik heb behoorlijk honger.

Van circa 23.45 tot 01.00 uur is er weer eens luchtalarm. Onze hele groep werkt nu onder een andere Duitse leiding en die is over de geleverde prestaties helemaal niet tevreden. We staan dan ook vreemd tegenover elkaar. Op een zeker moment moeten we allemaal bij elkaar komen in de grote hal en dan worden de diverse werkzaamheden nog eens opnieuw uitgelegd. Voor ons -de klopperij- heeft dit weinig betekenis omdat wij praktisch achteraan komen in het productieproces. Het gaat meer om de afdelingen vóór ons. Wanneer bijvoorbeeld in de beginfase te weinig wordt gepresteerd, stagneert dat bij de afdelingen die daarna komen. Om het ons toch vooral duidelijk te maken hebben de Duitsers er een paar Russen bijgehaald die doen de verrichtingen voor. Die doen en hanteren alles even handig. Zo moeten wij het ook doen. De Russen met hun brabbels Duits weten het ons via

grote omwegen nog duidelijk te maken, maar zo zeggen wij, we zijn "viel dumm" en snappen het niet zo gauw. We vinden die Russen maar een stel kontlikkers. De nacht die erg koud is, gaat vlug voorbij. Ons -de twaalf man- wordt meegedeeld dat we toch weer dagploeg moeten zijn. Wat een gezeur, ons hele programma ligt in de war.

Dinsdag 24 augustus 1943

Om 07.00 uur zijn we thuis. We ontvangen er een heerlijke pap, daarna gaan we meteen rusten. Wat een idiote dag is het geweest. Omstreeks 11.00 uur, Joop en ik zijn net opgestaan, wordt er post uitgedeeld en nu ben ik bij de gelukkigen. Het is een heel epistel geschreven door Vader en Corrie van 7 augustus. Ik beleef enige momenten van geluk.

Gewone brief

In het stempel: 2 geprüft Stalag IV B]

Den Haag 7 augustus 1943

Mijn beste Zoon Jan, je brief ontvangen en met vreugde vernomen dat je het goed maakt en dat je tevreden bent in zoverre in je lot. Van ganser harte hoop ik dat je gauw weer thuis bent, jongen, bij ons allen. Schik je in de omstandigheden, wees taai zoals je altijd was en vertrouw op goede spoedige afloop. Wij van onze kant maken het goed, nog steeds alles hetzelfde. Met het werk nog steeds druk, wat het beste medicijn is om intact te blijven, want daar is veel voor nodig. Maar met moed en vertrouwen komen wij er wel. Er wordt aan de pakjes druk gewerkt. Henny is verwittigd en allemaal tezamen zullen wij zoveel mogelijk doen, om je in je lot een beetje zonneshijn te brengen. Het is hier vorige week heel goed weer geweest, Nu echter deze week slecht weer. Ik ben met Henny, Tonny, Noud en Marie naar Nijmegen geweest, twee dagen op vakantie. We hebben veel schik gehad. In Eindhoven alles nog hetzelfde, evenals hier. In de familie geen nieuws, allen traag en zijn gangetje. We leven in uw afzondering allen mede en hopen van korte duur. Beste Jan, jongen, nogmaals houd je taai, doe zoveel mogelijk voor je gezondheid. Pieker niet teveel. Alles komt in orde en wens je veel sterkte.

Doe tevens de groeten aan Joop en anderen. De volgende keer wijd je een beetje uit over je vrienden, enz. Ik hoop gauw weer wat van je te vernemen. Mary schrijft volgende week. Die is nog steeds hetzelfde. In de werkplaats allen present en zo gaat de tijd maar door, dag in dag uit. En nu beste Jan, nogmaals sterkte en moed. Cor schrijft je aan de andere zijde en zal je het één en ander vertellen over kleine Charles. Die weet dat beter. En nu tot ziens, moed jongen en sterkte, Daaag Jan, Daaag jongen, je vader en Mary en allen.

Liefste Johnnebaasje, je brief ontvangen en was er erg blij mee. Heb je al iets van mij ontvangen? Ik heb gestuurd: twee briefkaarten via het Rode Kruis en de antwoordkaart van jouw kaart. Ik ben naar het Rode Kruis geweest en mag pas na 15 augustus pakjes sturen, dus nog even geduld, mannie. Dan wat bonnen betreft kom ik wel toe. Ik ben erg zuinig. Salaris gaat gewoon door. Dus geen zorgen. Ik ben nog flink, ben erg

zwaar vier maanden. Het lijkt wel een tweeling. Krijg nog geen extra voeding; over één maand pas. In het begin miste ik je niet. Het was steeds of je de stad uit was. Maar nu wordt dat steeds erger. Ik heb tijden dat ik niets anders doe dan huilen, vooral 's avonds. Charl vroeg er ook nooit naar, maar nu vraagt hij steeds "gaan we in de tutu (trein, red.) zitten, heel ver naar Papa toe?" Zielig, hè?

Met ons gaat het allen goed. Ik ben met Charl drie dagen in Eindhoven geweest. Was blij dat ik weer thuis was. Mams is tien dagen in Roermond geweest. Van Mams hartelijke groeten en sterkte. Van Jan K. René en Bob, familie Arnold, allen uit Eindhoven, familie Fluit, familie Pellekorn, enz., enz. allen de hartelijke groeten. Tante Anna is een tijd geleden gestorven. Heb ik geschreven in een kaart aan jou. Nu is tante Riek bij Oom Cor in huis. Het huis staat boven leeg. De oudjes zijn verhuisd, weer naar de Maasstraat, dus ben ik nu geheel alleen.

Jammer dat je geen foto's mag ontvangen. Ik heb er van Charl één laten maken. Maar dat komt nog wel! Ik heb nog een brief meegegeven aan de broer van Mejuffrouw Pellekorn. Die ging ook naar Altengrabow. Heb je zeker niet meer kunnen bereiken. Jammer.

Charl is een echte kwajongen. In Eindhoven kwamen we een stel fraters tegen. Vele daarvan hadden een bril op. Toen riep hij plotseling "allemaal Papa's". Leuk, hè?

Hoe gaat het met Joop? Doe hem maar de hartelijke groeten. Deze brief is nog geschreven, maar in het vervolg moeten de brieven die naar Duitsland gaan in blokletters geschreven of getypt worden. Dan zij hun gauwer klaar met het lezen, snap je? Ja, het wordt ons wel gemakkelijk gemaakt.

René Bekkers en velen van jouw kantoor zijn naar Philips gegaan. Nu hebben die allen een Ausweis. Dick van de Berg heeft een Ausweis gekregen. Her er met de baas van jou over gehad en die zei dat daar niet Rijksijzer voor gezorgd had. René en anderen hebben het aan Dick gevraagd en die zei "daar weet ik niets van. Mijn vrouw Annie heeft daar voor gezorgd."

Ik snap wel hoe of dat gegaan is. Annie had toch een vriendin en die werkte bij Duitsers. Een oneerlijke zaak vind ik het. Ik verwacht jullie gauw thuis. Alles Oké! Nell is 6 juli getrouwd. Ik ben de gehele dag bij hun geweest. Leuke dag gehad. Jij kunt niet naar allemaal pennen, want dan krijg ik helemaal niets meer van je. Schrijf wat je voor kleren nodig hebt. Ik merk wel dat jullie niet genoeg eten hebben.

Charl slaapt 's middags niet meer, dus dat middagrustje mis ik. Ik weet nog niet hoe zwaar de pakjes mogen wegen. Volgens dat van jou is dat niet zo. Ik zal je alvast sturen: een krijgsgevangenenbrood, suiker, (kunnen jullie daar koken?) boter, sigaretten, rolletjes kaken, snoepjes, jusblokjes, een paar sokken en das. Zal ik nog zien wat er bij kan. Liefste, wees rein op je lichaam. Ik hoor zoveel vertellen over ongedierte. Denk aan de Lysol en insectenpoeder. Toon dat je een Hollander bent!

Ik neem deze brief mee naar mijn werk om hem in de pauze daar nog eens goed over te lezen. Het lezen van de brief doet me erg veel goed. Ik blijf op die wijze

immers met allen in Nederland verbonden. Het is alleen zo vervelend dat er alle mogelijke onware praatjes over krijgsgevangenkampen de rond doen, althans wat onze kampen betreft. Het maakt de mensen thuis toch alleen maar triester. Gelukkig kan ik goed tegen van huis zijn, is er geen sprake van ook maar enig heimwee. De familie behoeft niet bezorgd te zijn. Ik ben in gevangenschap gegaan en moet er de consequenties van aanvaarden. God zij dank kan ik me overal goed in schikken. Al het eventuele gepieker en bij de pakken neerzitten helpt toch niks. Door het klungelwerk van die lui wordt het voor Joop en mij, alsmede de andere tien jongens wel een zeer eigenaardige dag en nacht.

Aangezien wij -de twaalf jongens- weer naar de andere ploeg, de dagploeg zijn overgeheveld, dienen we reeds om 13.00 uur aan te treden om naar het werk te gaan. In de fabriek wordt tegen 18.30 uur een buitengewoon grote en lekkere portie aardappelen, uien en knoflook met azijn of iets dergelijks uitgedeeld. Feit is, dat we daar heerlijk van smullen. Om 21.00 uur komt er nog eens soep van de Russische keuken en die gaat er ook in als koek. Kort hierop krijgen we gelegenheid om een frisse douche te nemen wat wel nodig is met dat werken in het stof.

Tegen 22.30 uur wandelen we naar de trein. Net als de vorige keer moeten we daar tot 23.45 uur op het vertrek wachten en ook nu strekken wij ons op de wachtkamervloer uit. Juist op het moment dat de trein binnenloopt begint het luchtalarm en we moeten in het stikdonker de veewagen in. Precies om 00.15 uur zijn we thuis. Het is dan alweer woensdag.

Woensdag 25 augustus 1943

Na eerst wat te hebben gegeten begeven we ons direct naar bed, want we moeten om 18.00 uur weer beginnen. We weten totaal niet meer waar we aan toe zijn. Zijn we nu dag-, of zijn we nachtploeg? De werktijden lopen nu zo raar door elkaar dat we niet weten waar we ons aan moeten houden. Ik heb lang en goed kunnen slapen, een deel van de andere tien jongens is maar half uitgerust zeggen ze.

Het weer is prima, alleen in de morgenuren wat fris. Op het werk wordt bekend gemaakt dat we voortaan om 09.00 uur en om 14.00 uur soep zullen krijgen van de Russische keuken. Als er soep over is van de Duitse keuken ontvangen we tegen 17.00 uur een flinke portie. Zo komen wij wel aan onze trek.

We worden in de fabriek weer eens bij elkaar geroepen. Het is weer zo ver, de hele ploeg krijgt een uitbrander over het werken. De andere ploeg zou veel beter en harder werken dan wij. Dat beweren die lui, maar wij weten beter. Als 's zondags alle knapen thuis zijn vernemen wij genoeg over hun presteren en dat is minder dan dat wij doen. Het komt er op neer, dat als wij niet beter en harder gaan werken het verstrekken van soep van de Duitse keuken in het vervolg is afgelopen. Dreigen maar! We mochten met de knapen van de andere ploeg niet praten over het uitdelen van die soep van de Duitse keuken, die soep is extra. Zo proberen zij de twee ploegen tegen elkaar uit te spelen met als enig doel meer prestatie.

Ik kom erg moe van het werk thuis en kruip dan ook meteen in bed. In het middaguur worden zes pakjes en twee brieven uitgereikt. Er is voor Joop en mij nog niets bij. Van de vertrouwensman vernemen we dat drie jongens van ons Kommando een Ausweis hebben gekregen. Zij gaan direct naar Mühlberg en misschien morgen al naar Nederland.

Donderdag 26 augustus 1943

In de klopperij voel ik me erg moe van het de hele dag staan en ook van het bukken. Het kan ook wel aan het weer liggen. Dat is drukkend en loom.

Er valt weinig te vertellen over het werk. Het is elke dag hetzelfde: kloppen en kloppen. De laatste tijd missen we wel de "aanloop" van onze Franse en Russische vrienden. Komt dat nu ook doordat we op andere uren werken?

Thuis gekomen worden we verblijd met veel post en zeventien pakketten. Voor mij een briefkaart van Corrie. Het is de eerste antwoordbriefkaart die ik heb verzonden op 20 juni in Altengrabow.

Hier abtrennen!

Kriegsgefangenenpost (Gebührenfrei)

Antwort-Postkarte

An den Kriegsgefangenen

28
Gepr. 1943
Stalag IVB

55

J. H. P. M. Deremaux

14

ALPONZE INDUSTRIE
AAN GRONDSTOFFEN
LEVER
AFVAL
IN

30 VII 19
1943

26/8

Absender:

Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux van Zutphen

Ort: den Haag

Straße: Vlietstraat 18

Kreis: Z-Holland

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: **M.-Stammlager XI A**

IV B

Deutschland (Deutschland)

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An den Kriegsgefangenen: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager XI A [verbeterd in IV B]

30 juli 1943 Heb je kaart ontvangen. Was erg blij. Wist dat je in Altengrabow zat. Heb je twee briefkaarten ontvangen via het Rode Kruis? Blijf in contact met het Rode Kruis. Ben vier maanden onderweg. Erg zwaar. Maak het goed. Allemaal. Ik ben vier dagen in Eindhoven geweest met Charl. Hij wordt een echte jongen. Praat al van alles, erg lief. Wij verlangen erg naar jou. Groet aan Joop. Innige omhelzing van je vrouwtje en Charl'tje. Dag.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux van Zutphen

Ort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18

Kreis: Zuid-Holland

Zo, dat is kort maar krachtig. Het is alleen typisch dat de brief van 7 augustus veel eerder mij bereikte dan deze kaart van 30 juli. Maar dat zal altijd wel zo blijven denk ik. Boven de keuken is in het Lager een ziekenzaaltje ingericht. Een van de knapen

die daar is opgenomen is er tussenuit getrokken. Nog geen tien minuten later is hij weer opgepakt geworden. Het gaat hier om een zekere Scheltema, een knaap die al wekenlang geen dienst doet in verband met kapotte hielen.⁸⁸⁾

Het gevolg van die vlucht is nu weer wel dat er straffere maatregelen worden genomen tegen de anderen. Hijzelf heeft er op dat zaaltje geen hinder van. Die knuppel is notabene nog wel een collega van mij bij Rijksijzer! Ik houd me verre van die knaap, ik mag hem niet.

Vrijdag 27 augustus 1943

Ook vandaag geeft het weer gedonder op het werk over de geleverde prestaties. Als die niet beter worden krijgen wij straks geen eten meer van de fabriek en zullen we onder politiegeleide worden gesteld. Wat houdt dat nu weer in? Och, ze doen maar, het hangt hier toch maar alleen van dreigementen en elkaar opjutten aan elkaar. In een stromende regen lopen we van de trein naar het Lager, waar we doornat aankomen. Bij de binnengekomen post is voor mij een briefkaart van Vader en Mary. Zij schrijven:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107383

Lagerbezeichnung: M.-Stammlager IV B Mühlberg / Elbe

[met stempel: 26 geprüft Stalag IV B]

[met rondstempel: 's-Gravenhage 10-8-1943]

Liefste Broer, dank voor de kaarten en de brief. We waren erg blij.

Groet Joop van ons. Henny is ingelicht. We mogen pakjes eerst na 15 augustus afzenden. Jammer! Hier is alles verder goed. Bid ook voor jouw behouden terugkeer. We denken veel aan je. Veel liefs van allemaal en zoentjes van Charlestje. Daag jongen, sterkte, je zus Mary.

Vader voegt er nog aan toe:

Daag mijn oudste jongen, houd je goed, even als ik doe. Hoop gauw weerzien, vader.

Absender Vor- und Zuname: C.H. Deremaux

Ort: Den Haag

Straße: Rijswijkseweg 429

Kreis (Z.-H.) Holland

Ook nu weer dat er alleen pakjes mogen worden verstuurd na de 15^e van deze maand. Hoekomen dan die pakjes al hier? Volgens mijn gegevens zijn er sinds 18 augustus een kleine 125 pakjes aan de jongens uitgereikt. Het is mij een raadsel... Ik heb mij sinds voorbij zondag niet meer geschoren. Deels uit balorigheid omdat er telkens rommel is op het werk, maar ook en vooral omdat er geen warm water is in het Lager. De boiler is steeds leeg en water warmen op de kachels daar krijg je geen gelegenheid toe. Op het werk maakte een van de bazen aanmerkingen op mijn baard. Het is ook geen gezicht, die stoppelbaard met die rooie haren er tussendoor, net verroest ijzerdraad. Ik scheer me nu met hete koffie. Terwijl wij naar de fabriek

88 Bedoeld is soldaat Grenadiers Hans Scheltema kgf 107392. Hij werd geboren in Rotterdam en woonde aan de Honthorststraat 110 in Den Haag.

waren zijn ongeveer dertig jongens naar **Mühlberg** gegaan. Zij zijn voor het werk in deze fabriek afgekeurd. In de loop van de dag zijn er zeven van hen teruggekomen, de andere drieëntwintig zijn daar gebleven.⁸⁹⁾

Zaterdag 28 augustus 1943

Vandaag is het zaterdag en dat betekent dat er tot 14.00 uur gewerkt moet worden; fijn.... Bij thuiskomst blijken er drieëntwintig nieuwe knapen te zijn gearriveerd. Zij gelden als aanvulling op de drieëntwintig afgekeurde jongens. Zij komen van een ander Arbeitskommando, zo vernemen we.⁹⁰⁾

Voor de fabriek geldt immers dat er geproduceerd moet worden en daar is een bepaald aantal arbeiders voor nodig. Zo gauw dat slinkt door ziekte afkeuring of anderszins moet voor aanvulling worden zorg gedragen. Bij de nieuwen zijn een aantal flinke knapen, gekleed in politie uniform. Het zijn potige jongens, zeer geschikt voor het werk in de fabriek. Enige van hen komen in de *Rohrbogen* werken. De rantsoenen voor de komende week worden uitgereikt. We ontvangen 30 gram kwark, 175 gram jam, 150 gram margarine en 150 gram suiker. Van de margarine en de suiker gaan respectievelijk 70 en 30 gram af voor het bereiden van het middag-eten. Dat is de laatste tijd bijzonder goed. Voor veel jongens is het moeilijk om de rantsoenen over de hele week te verdelen. Zij kunnen geen maat houden en denken ook niet aan de komende dagen. Joop en ik regelen dat alles samen en doen het zo, dat we aan eten niets te kort komen en toch alles, op de kwark en de jam na, kunnen verdelen. We zien kans om er op uit te lopen. Dat laatste komt ook ten goede aan een of ander gerecht dat we zelf willen klaarmaken. Momenteel bedraagt het broodrantsoen -dat twee of drie keer per week wordt uitgedeeld- 2300 gram per week. We kunnen het dan zelf naar believen verdelen.

In de namiddag heb ik even tijd om iets anders mede te delen dan alleen maar schrijven over het werk. Het gaat nu over Wülknitz.

Iets over **Wülknitz**: ik vind het maar een droog en verwaarloosd gat, ook de omgeving. De boerderijen met pleisterwerk zijn net zo als bij ons in Limburg, dat wil zeggen op zijn Romeins. De woning en de stallen zijn om een binnenplein heen gebouwd. Ganzen, eenden en kippen lopen de hele dag snaterend en kakelend over de weg. Een of meer Serven -krijgsgevangenen- werken als hulp bij de boeren in de omgeving. Zij verzorgen de landbouw. Soms komen we er één tegen met een typische boerenwagen die getrokken wordt door een paard, één of twee ossen, ook wel door twee koeien. De kinderen lopen op blote voetjes en hebben alleen een badbroekje of badpakje aan. We zien bijna nooit volwassenen op straat. Als ik dan die kinderen hoor of zie spelen dan denk ik meteen aan kleine Charles die ook graag buiten speelt. Ik maak me dan voorstellingen over wat ik allemaal zal gaan doen als ik weer thuis ben. Tevens denk ik er over na hoe het dan wel zal zijn.

Door het werk als dagploeg kom ik onder de mensen. Ik zie weer huizen, staten, auto's en winkels. Dat alles doet me goed, ook het feit dat ik nu werk. Ik voel me beter en lang niet meer zo slap.

89 Van deze mutaties zijn geen gegevens bekend in het Nationaal Archief.

90 Volgens de Personalkarte van soldaat C.A. Smulders kgf 98254 zouden zij al op 23-8-1943 vanuit Mühlberg naar Gröditz zijn gekomen en verbleven vanaf die tijd in Lager Gröditz-Reppis Schießstand. Mogelijk hebben zij voor korte tijd gewerkt bij de papierfabriek in Gröditz. Hun namen zijn vermeld op Nationaal Archief 2.13.98 inv. 20 melding 4124.

Op het werk gaan Joop en ik bij gelegenheid op een bascule staan. Zo voor de aardigheid. Joop haalt 55 kg en ik kon tot 68 kg. Net iets te weinig voor mijn lengte, ik meet 179 cm.

Zondag 29 augustus 1943

Weer een lang weekend omdat we nachtploeg worden. Hopelijk wordt het geen week zoals de voorgaande met dat telkens wisselen van ploeg.

Ik slaap de klok rond, namelijk van 21.00 tot 09.30 uur. Ik moet dus nu wel uitgeslapen zijn. De zondag verloopt op de gewone wijze, dus met de godsdienstoefeningen 's morgens en 's avonds. Ook zijn deze dagen de dagen waarop ik gelegenheid krijg om mijn dagboek bij te houden en waarbij ik kan uitweiden over gebeurtenissen die in de dagen en of weken zoal plaatsvinden. Het zijn ook de dagen om te mijmeren en volop aan thuis te denken. Ook om eens heerlijk met Joop te praten. Er is tamelijk veel post binnengekomen, alsmede drieëntwintig pakjes, waarbij twee stuks van het Nederlandse Rode Kruis. Joop en ik vragen ons af waar die pakketten voor ons blijven. Voor Joop is er een bericht van zijn vrouw, dat Gerrit Vink uit het *Lazarett* is ontslagen.

We zetten hand- en zakdoeken die door het werk goed smerig zijn geworden in de week. Daarna koken we voor vanavond alvast een pan havermoutpap, zetten die -bij wijze van hooikist- onder de dekens in de krib om te laten uitdijen.

Het weer is slecht en met het oog op de komende nachten rusten we vandaag veel. In de namiddag kaarten Joop en ik met een paar aardige jongens, Het zijn rustige knapen die niet -zoals zoveel voorkomt- aan je kop lopen te zeuren. Het spel verloopt erg prettig. Na afloop ga ik wel meteen aan het dagboek werken. Er valt voldoende te vermelden. Om te beginnen iets over het eten.

Iets over het eten: het eten neemt bij mij de eerste plaats in. Sinds ik in de fabriek werk kan ik mijn buik vol eten aan soep en andere eetwaren die we hier en daar krijgen, zoals bijvoorbeeld de soep van de Russen en het fruit en dergelijke van de Fransen. Als ik maar kan eten is de rest voor mij bijzaak. Eten staat voorop.

Pas met een goedgevulde maag voel ik me prima. Als ik bijvoorbeeld alleen al denk dat ik te weinig te eten zal hebben of krijgen, voel ik me miserabel. Of echter al die dunne soep van gedroogde kool en dergelijke wel goed voor mijn maag en lichaam is, weet ik niet, maar ik nuttig dat spul met pannetjes vol.

Soms als ik bijvoorbeeld geen maat kan houden, heb ik er wel degelijk last van. Ten eerste kan ik dan moeilijk bukken om de buizen van de grond op de werkbank te leggen en ten tweede moet ik dan om de haverklap naar de wc en die is weer een flink eind van de klopperij verwijderd. Die toiletten worden door heel veel lieden gebruikt. Het is echt geen prettig iets om er gebruik van te moeten maken. Het ruikt er zurig en af en toe lijkt het of ze in geen dagen zijn schoongemaakt. Die toiletten liggen vlak tegen het -afgesloten- Russische kamp aan. Zodoende heb ik nog wel eens een gesprekje met die lui, geen kwaai kerels overigens. Zij worden door de fabrieksbazen als minderwaardige mensen behandeld.

Om terug te komen op het eten: wat we in het Lager krijgen voorgeschoteld, daarover hebben we niets te klagen. Op ons eigen verzoek krijgen we vast eten waardoor de porties kleiner lijken. Ook het eten van de Duitse keuken mag er zijn. Dat van de Russische keuken is meer van dat waterige gedoe. Nee wat het eten aangaat daarover heb ik geen klagen.

Laat ik doorgaan met de indeling van de werktijden van de nachtploeg:
16.00 uur aantreden voor appèl
16.30 uur afmars naar de trein
17.00 uur vertrek naar Gröditz
17.25 aankomst aldaar en lopen naar de fabriek
18.00 uur aanvang van het werk
21.00 tot 21.30 uur werkpauze waarbij soep wordt uitgereikt van de fabriekskantine /
-keuken
02.00 tot 02.30 uur weer een werkpauze
05.00 uur einde van de werkzaamheden, opruimen en schoonmaken, indien mogelijk
wassen of een douche
05.40 uur afmars naar de trein
06.10 uur vertrek naar Wülknitz
06.40 uur terug in het Lager
Alvorens de gaan slapen eten we meestal nog een kleinigheid. Op zaterdag werkt de
ploeg van 14.00 tot 22.00 uur.

Nu ik dan toch aan het schrijven ben, ga ik door met het schrijven van een brief aan
Corrie en één aan Vader en de anderen. Aan Corrie schrijf ik:

*Kriegsgefangenenpost
An: Mevrouw C. Deremaux
Empfangsort: Den Haag
Straße: Vlietstraat 18
Kreis: Zuid-Holland
Landesteil: Nederland
[met stempel: Ab]*

*Liefste Corry, Charles, Pa, Mams en allen. Eindelijk contact. Ik ontving
twee kaarten afgestuurd op 5 augustus, brief van 7 augustus op 24
augustus, kaart van 30 juli op 26 augustus en kaart van Mary op 27
augustus. Aldus een fijne week voor me. Aan allen veel dank.
Ik kan me jullie voorstellen bij ontvangst van post. Ik geef steeds de
datum van de brief en ontvangst op. Dat is gemakkelijker voor me. Alles
is nog goed met mij en Joop. Ik logeer sinds 7 augustus in Wülknitz en
ga vandaar dagelijks met de trein naar de fabriek in Sachsen.⁹¹⁾ Het is
een hele verandering van kantoor naar fabriek. Ik krijg nu flinke biceps.
Joop zit in dezelfde ploeg en afdeling. We doen alles samen, we leven in
gemeenschap van goederen. Ik ben blij te kunnen werken om de tijd te
doden. (Ik) denk dan veel en praat dan met u allen steeds opgeruimd.
Daarvoor ben ik toch zeker een Deremaux, net als anderen. Geen last van
heimwee of zo, want daar ga je aan ten gronde. Denk steeds maar; weer een
dag korter bij de vrede! Daarom liefste, moet jij je ook flink en dapper
gedragen, zoals ik je steeds kende en niet toegeven aan huilen.
Kom, kom, ik ben gauw weer terug! Schrijf me veel en alles, dan verzet je
je meer.*

91 Hier wordt de Mittel Deutsche Stahl Werke (MDSW) in Gröditz bedoeld.

Beste Mams, u hartelijke gefeliciteerd en nog vele jaren van gezondheid gewenst door "lieve schoonzoon". Toch iets onder de kurk voor me als ik thuis kom? Dan leg ik de eerste weken beslag op je fornuis en oven om allerlei lekkers klaar te maken.

Ik ben blij met de grote pan, daar kan veel in! Zorgt u goed voor Corry in haar toestand? Dank u! Leuk het eerste schrijven van Charles. Kan me hem niet voorstellen zoals jullie hem aanduiden.

Houd hem er onder, Corry! Hoe is het met kostwinnersvergoeding?

Schouten en De Vries van kantoor ontmoet. Doe Soonius, Rijksbureau, bibliotheek en de anderen genoemd in je brief de hartelijke groeten terug. Geef desnoods veranderd adres op en vraag of ze veel schrijven. Ik kan nu zelf maar twee kaarten en twee brieven meer schrijven.

Zie verder mijn brief aan vader. Dag, Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenummer: 107353

Lager Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Kriegsgefangenenpost

An: Familie C.H. Deremaux

Empfangsort: Den Haag

Straße: Rijswijkseweg 429

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

[met stempel: Ab]

Liefste Pa, Mary, Riek, Corry en Charl en allemaal. Lees eerst de brief van vandaag aan Corry. Ik kan dus niet iedereen meer pennen. Ik heb Oom Cor geschreven. Ik heb weinig tijd, alleen zondags, moeten dan wassen en (kleding) verstellen. Er is hier een fornuis aanwezig. De kok kookt dan voor ons, anders komt er herrie. Elke zondag maken we wat klaar.

Corry, een verzoek, stuur jij me alleen dat waar ik om vraag, dus geen boter, of suiker meer.

Jij en Charl (hebben dat zelf) zeer hard nodig. Ik ontvang per week 270 gram margarine en 180 gram suiker. Veel pakjes aangekomen waarvan veel brood totaal waardeloos. Laat het goed doorbakken, of roosteren, niet nat of vers! Zal nog nader meedelen wat ik nodig heb na ontvangst eerste pakje. Wat anderen me willen sturen moeten ze zelf weten, maar alleen indien het gemist kan worden. Stuur me eerst de donkere shag, ik koop hier de vloeitjes, Pa met u weer alles goed? Ook met het werk? Fijn werken is voor u en mij het beste medicijn. Ja Tjonge, wat zullen we samen veel af te keuvelen hebben. Samen weer naar het voetbal, etc. Houd u flink, ook de anderen! Ik heb hier vele vrienden gemaakt en gehad, maar door de diverse transporten gaan we steeds weer uit elkaar. Uit brieven bemerk ik dat kleine Charl veel van oude Charl en zijn vader heeft. Ik hoop mijn kleine schat gauw weer te kunnen omhelzen. Mary, doe en blijf doen wat je in schrijven beloofd hebt. In verband met Tini, stel ik voor om zondag 24

oktober een Heilige Mis te laten doen.⁹²⁾ In de week is er geen tijd. Ik kan me dan geestelijk met u allen verenigen. Hier is geen priester. Indien het al anders is geregeld, laat me dit dan weten. Houdt allen zonder uitzondering vertrouwen op God, alles komt goed. Schrijft allen eens en veel. Het is prettig om nieuws te ontvangen. Wees elkaar een steun en help Corry in haar toestand met het werk. Dank aan allen!

Riek, wanneer hoor ik wat van je en Truus? Nu, lieverds allen een stevige poot en zoen met de beste wensen en een spoedig weerzien van Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J.H.P.M. Deremaux

Gefangennummer: 107353

Lager Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Zo, dat is een hele kluit geweest die twee brieven schrijven, maar het moest nu wel gebeuren. Doordeweeks is er geen tijd voor. De laatste tijd hebben we in het Lager te aken met veel zieken. Het aantal bedraagt wel 10 á 12%. Wat zijn de oorzaken? Het is nog raar ook, de één kan dagen aaneen niet afgaan, de ander heeft last van diarree. We eten toch allemaal hetzelfde? Of zou het komen door dat enkele jongens al pakjes van thuis hebben ontvangen? Waarschijnlijk eten zij te veel en te vet. Joop en ik willen ons bij die gelegenheid verstandiger gedragen, dat hebben we al besproken. De door ons klaargemaakte havermoutpap smaakt heerlijk en ik voel me echt voldaan. Ik heb vandaag nogal wat afgeschreven, ben er moe van en daarom lig ik al om 20.30 uur op bed. We roken samen nog een sigaret en gaan dan slapen.

Maandag 30 augustus 1943

Na een prima nachtrust staan we eerst om 09.00 uur op. We hebben geen haast nu we nachtploeg zijn. We hebben zo'n dag de gelegenheid om één en ander te wassen. Na het ontbijt gaan we meteen aan de slag, wassen kleding uit en zetten ander spul in de chloor. Het is echt herfstweer. De dertiende week gaat nu in en ik zit nog steeds in Duitsland. En ik dacht dat het hooguit voor drie maanden zou zijn. Er zijn weer negen pakketten binnengekomen. Wat ons allen gunstig stemt is dat het broodrantsoen wordt verhoogd tot 3000 gram per week. Dat staat gelijk aan één kuch (brood) per drie dagen en één per vier dagen. Ook het boterrantsoen gaat omhoog naar 270 gram en we staan daar 70 gram van af voor de keuken. Van het pakje dat we van onze Fransoos hebben gekregen maken we een heerlijke soep. Ik heb nog wat tijd om iets over de fabriek en de twee ploegen te schrijven. Zoals werd aangegeven bij de nachtploeg, blijft er in de week niet veel vrije tijd over. Als we nachtploeg zijn maken Joop en ik het brood om mee te nemen klaar nadat we tussen 13.00 en 14.00 uur het middageten verorberen. Om 17.00 uur gaan we dan naar het werk. Over het geheel genomen is de dagploeg iets beter af, zeker wat de uren van rust betreft. Die ploeg heeft in de nachtelijke uren tenminste stilte. De nachtploeg moet maar afwachten hoe stil het overdag zal zijn. De dagploeg heeft nog een ander voordeel; de jongens van deze ploeg werken op zaterdag tot 14.00 uur. Daar zij de week daarop dan nachtploeg worden, behoeven zij maandag eerst om 18.00 uur weer te beginnen. In vrije tijd uitgerekend is dat: Zaterdag van 14.00 uur tot middernacht is 10 uren

92 De Heilige Mis moest worden opgedragen voor de op 26-10-1942 gefusilleerde broer van Jan, Martinus Johannes Maria (Tini) Deremaux.

De hele zondag vrijaf is 24 uren
Maandag van 0.00 tot 18.00 uur is 18 uren
Wat een totaal geeft van 52 uren.

De nachtploeg daarentegen werkt op zaterdag tot 22.00 uur
Gemeten wordt op zaterdag, rest 2 uren
De gehele zondag vrijaf 24 uren
Maandag om 06.00 uur beginnen 6 uren
Zodat die ploeg slechts 32 vrije uren ter beschikking krijgt
Daar staat tegenover dat er wekelijks wordt gewisseld. Dat laatste nu werd ons bij het begin door de fabrieksleiding wel voorgeschoteld, doch gezien de verwickelingen van de laatste weken moeten we maar afwachten of dat in de praktijk ook wordt uitgevoerd. Ze zeggen en beloven zoveel.

Het embleem "Ost" bij de Russen wil zeggen dat het om burgers gaat die veelal afkomstig zijn uit de Oekraïne. De Russische krijgsgevangenen hebben behalve de rode driehoek op jas en broek ook nog de letters "S.U." op hun kleding. Bij die "Ost"-lieden zit van alles; oud en jong, man en vrouw, invalide / ongelukkig en gezond, jongens en meisjes. Er zijn vooral veel jonge vrouwen tussen de 20 en 30 jaren. Ook zijn er verschillende typen, bijvoorbeeld mongolen met lange dunne snor, scheve ogen, dikke lippen en platte neuzen. Voor ons lijken ze op elkaar. Bij de jonge meisjes zijn erg lieve en knappe kinderen, sommige slaventypen hebben die amandelvormige ogen. Het is een lust om er naar te kijken (maar aankomen niet!). Bij het passeren komt een weeïge zoete lucht je tegemoet. Men zegt door het gebruik van luizenpoeder.

Het is aardig weer als we op weg gaan naar de trein. Het is niet zo heet meer. Hopelijk blijven de nachten echter nog een poos goed. In verband met Koninginnedag hebben we ons getooid met rood-wit-blauw of oranje. Er wordt ons niets in de weg gelegd. Op het werk gaat alles als vanouds, veel kloppwerk. Dat is juist goed, dan schiet de tijd goed op. We hebben er één van de nieuwkomers bij, ene Wim van de Wege uit Terneuzen.⁹³ We zijn dus weer met zijn vijven. Van de knaap die eerst bij ons gewerkt heeft horen of zien we niets meer. Om middernacht feliciteren we elkaar met de verjaardag van Hare Majesteit de Koningin. Bijna iedereen heeft oranje of de driekleur opgespeld. In de werkpauzes vernemen we weer telkens opduikende geruchten, nu gaat het over het uitroepen van het standrecht in Denemarken, verder over de dood of moord op koning Boris van Bulgarije. Tijdens de nachtelijke uren is Joop niet helemaal in orde. Gelukkig voor hem gaat deze nacht snel voorbij.

Dinsdag 31 augustus 1943 (Koninginnedag)

Teruggekomen in het Lager krijgen we heerlijke pap uitgereikt. Die pap wil er best in. Er zijn brieven en pakjes aangekomen, doch nog steeds is er niets voor Joop en mij bij. Het duur allemaal wel erg lang, terwijl diverse jongens al vier of vijf pakjes hebben ontvangen. Alvorens we aan het middageten mogen beginnen, leest één van de vertrouwenslieden een dagorder voor ter gelegenheid van de verjaardag van

93 Bedoeld is marinier 3e klasse van de Koninklijk Marine Wilhelm (Wim) van de Wege kgf 98173. Hij werd geboren in Alphen en Riel en woonde aan de Van Steenbergelaan 32 in Terneuzen.

Koningin Wilhelmina. Vlak daarna zingen we staande en uit volle borst het Wilhelmus. Als attractie ontvangt ieder van de keuken twee sigaretten. Die komen uitstekend van pas. Joop en ik zijn aardig door ons rookgerei heen. Na het eten maakt de leiding bekend dat wij vóór oktober geen overkleding zullen ontvangen. Als zij er dan ook maar voor zorgen dat het weer goed blijft zo wordt tegen de vertrouwensman gezegd. Wanneer we oom circa 17.00 uur naar de trein lopen valt er een druilerige regen en is het guur weer.

Eindelijk ook weer luchtalarm van middernacht tot circa 02.30 uur. De deuren moeten dan dicht blijven, het licht uit. Er kan dan niet gewerkt worden, dus gaan we lekker onderuit. Het is wel hard liggen op de vloer of op de roosters van de werkbanken, maar toch hopen we dat er elke nacht zo'n luchtalarm komt. Van tijd tot tijd roosteren we ons brood op de gloeiende buizen.

Als sinds enige dagen voel ik met geen 100% meer. Ik heb last van mijn maag, bovendien van diarree. Dat komt vast en zeker van het te veel eten van die Russische koolsoep. Zo nu en dan ga ik haast van mijn stokje. Wat een ellendig gevoel is dat. Soms, wanneer ik me buk om een zware buis op te tillen, loopt het water uit mijn mond en lijf. Als ik een boer laat krijg ik een vieze smaak in mijn mond. Ja, als je dan zo bent dan duurt een nacht wel lang. Ik eet ook veel minder en zeker geen koolsoep meer. Als ik die soep al ruik krijg ik een raar gevoel in mijn maag.

Woensdag 1 september 1943

Wanneer ik 's morgens terug ben in het Lager wordt me een brief van Corrie overhandigd. Ik gebruik eerst wat eten en ga het dan lezen.

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux Dienstplichtig soldaat

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV B Mühlberg / Elbe

[met stempel: 28 geprüft Stalag IV B]

[met rondstempel: 's-Gravenhage 19-8-1943]

Liefste Johnny, alles hier nog goed en gezond. Heb je nog steeds geen bericht van mij gehad?

Ik heb je al drie brieven en vijf kaarten gestuurd. Heb je ook geschreven wanneer ik pas een pakje mocht sturen, namelijk 18 augustus. Dus krijg je nu één pakje. Leuk dat je bekenden hebt ontmoet. Ben Claasen is niet weg. Ik geloof hij is niet erg zeef (safe, red.). Wat draag je nu voor kleren? Een uniform? Er mogen maar twee pakjes in de maand gestuurd worden. Een schaar mag ik je niet sturen, wel stopwol, enz. Je hebt toch een schaar? Slijp hem dan op een steen. Groet Joop. Ga je veel naar het zwembad? Waarom krijgen jullie geen geld? Sigaretten stuur ik je wel. Denk aan het najaar met je griep. Gebruik dan aspirine, of hebben ze dat afgenomen? Heb je geen scheerzeep meer? Ik verlang erg naar jou. Ik zal aan het Rode Kruis vragen hoe ik foto's mag verzenden. Schrijf vooral wat je al zo nodig hebt. Wees rein op je lichaam hoor. Charl'tje een echte boefje. Hij vraagt de gehele dag aan mij naar Papa! Zielig hè? Ik ben nu 6½ maand onderweg, dus de baby komt begin november. Dat is al gauw. Het gaat wel met mij. Ik zal blij zijn als alles achter de rug is. We staan nu overal alleen voor. Charl is erg druk, wel lief. Hij speelt al buiten. Ik ben erg

zwaar dus blijf altijd thuis. Ben veel alleen en krijg niet veel visite. Ik ga naar het Rooms Katholieke ziekenhuis Westeinde. Ik moet weer opgenomen worden van de dokter. Ik hoop maar dat alles goed afloopt. Ik ga nu je pakje klaarmaken. Hoop weer gauw wat van je te horen. Wij mogen niet zoveel schrijven, zoveel wij zelf willen. Dag liefste, vele kusjes van ons beidjes. Is daar een kerk?

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

Na het lezen van de brief pieker ik toch over bepaalde dingen die in de brief staan. Het vervelendste is dat Corrie nu overal alleen voor staat. Ik raak er zelf door uit de koers. Corrie zit nu zonder een goede steun. Komt nog bij dat de vragen en antwoorden elkaar blijven kruisen vanwege het lang onderweg blijven van post. De rest van de dag en ook de nacht verlopen op de gebruikelijke wijze. Op het werk is het rustig gegaan, geen herrie door of met de bazen. Zien ze het eindelijk in?

Donderdag 2 september 1943

Wanneer we 's morgens van het station Gröditz vertrekken om naar huis te gaan, spreken we daar onze goede Franse vriend MacNamara. Hij zegt dat hij spoedig weer iets zal komen brengen. Wat een fijne knul is dat toch.

Na aankomst in het Lager kruip ik direct onder de wol. Eerst tegen 15.30 uur kom ik er uit. Ik voel met echt rot en probeer thuis te blijven van het werk. Gezien echter het al grote aantal zieken heb ik niet de minste kans. Van de *Sanitäter* krijg ik een pil voor de maag voor het zuiveren ervan,. Voor het stoppen van de diarree krijg ik twee eetlepels kalk. Het mag allemaal niet baten, ik ben en blijf echt beroerd, maar heb echter geen koorts (namelijk 36,8). Dat geeft ook de doorslag, dus ik moet gewoon gaan werken. Het lijkt erop dat wanneer men half dood is er op die dag of dat moment teveel zieken zijn, men maar moet creperen?

Wanneer we dan ook om 16.30 uur afmarcheren naar de trein blijken er inderdaad veel jongens ziek thuis te blijven. Tijdens het werk krijg ik regelmatig last van braakneigingen, maar die zetten niet door. Ik kan nu eenmaal moeilijk braken. De pijn vlak onder de borstwervels houdt echter aan. Het is net of er een zware steen ligt. In de loop van de avond knap ik gelukkig langzamerhand op en om circa 21.00 uur voel ik me al een heel stuk beter. Ik dank Onze Lieve Heer dat het dan wat beter met me gaar. Ik was er gewoon down onder.

De geruchten ontbreken ook vannacht niet, waar die vandaan komen weer ik niet. Nu is het: Zweden in oorlog met Duitsland. Nou, dan kunnen wij binnenkort wel naar huis? Het verlangen er naar is sterk. Het is vandaag mooi weer geweest. De nacht is echter reuze fris. Als het te koud wordt gaan we ons wat warmen bij de ovens, zo druk is het in de klopperij ook niet.

Vrijdag 3 september 1943

's morgens bij het naar de trein gaan te Gröditz ontmoeten we onze vriend MacNamara. Van hem ontvangen we een pakje soep van 500 gram en een zakje macaroni, hetgeen we in dank aanvaardden. Hij is dus een man van zijn woord.

In het Lager nuttig ik 's middags voor het eerst sinds enkele dagen weer middageten en wel koolrabi. Ik heb trek en het smaakt me goed. Een gunstig teken. Aan ieder van ons wordt dan uitgereikt twee dekens, een stukje zeep en een pakje waspoeder, Maar, zo vragen we aan de vertrouwenslieden, waar blijft het zuurverdiende geld en waar blijven de beloofde sigaretten? Daar krijgen we geen antwoord op. Zij weten ook niets. Bij de binnengekomen post en pakjes is niets voor Joop en mij. Vandaag gaan we met weer een paar knapen minder naar de fabriek. Dat zal wel verkeerd vallen bij de bazen. Er dient immers geproduceerd te worden. Ik voel met een heel stuk beter en werk ook met meer animo. Precies om middernacht komt er luchalarm. Tot nu toe hebben we nog geen vliegtuig horen ronken. De deur houden we dicht, we leggen het werk neer en gaan rusten. Even later wordt de deur opengesmeten en staat de "pofbroek" daar. Hij begint met "Los, Los, arbeiten!" maar we maken hem erop attent dat de deur tijdens het alarm dicht moet blijven. Daar heeft hij geen boodschap aan zegt ie, we moeten de buizen dan maar in het donker er in en er uit trekken. Maar dat gaat moeilijk in het duister. Komt dat nu omdat er weer meer jongens ziek thuis zijn gebleven? Op zo'n manier gaat voor ons de lol van het alarm er af. De *Meister* begint dan ook met het oude liedjes: te geringe productie. Als voorbeeld noemt hij dan de dagploeg. De hufter maakt tegen die ploeg dezelfde opmerkingen! Zijn optreden heeft als resultaat dat wij die nacht nog langzamer kloppen dan we al deden. Op de staten (lijsten) vul ik hogere aantallen in dan werkelijk uitgeklopt. Die vent vergeet dat wij afhankelijk zijn van hetgeen de jongens vóór ons produceren. In zijn "vrije" tijd heeft Joop van een stevig stuk ijzerdraad met wat dun gaasdraad er omheen gespannen, een soort roosterijzer gemaakt. Nu en dan trekken we een grote gloeiende buis binnen en roosteren dan het brood er op. Doen er wat boter en suiker op en dan is dat voor ons een delicatessen.

Zaterdag 4 september 1943

Terug in het Lager gaan we daar tegen 07.00 uur meteen naar bed. We hebben beiden nog de pee in over het geleuter van vannacht. Tegen 11.00 uur staan we op en nuttigen het prima middagmaal. Er zijn heel wat pakjes en ook veel brieven en zo binnengekomen. Voor mij is er een gewone briefkaart van Corrie bij, nog geadresseerd aan mijn adres te Mühlberg. Een dergelijke kaart sturen is niet toegestaan. Het valt me mee dat die toch is doorgegeven.

Briefkaart Kriegsgefangenenpost

An: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107383

Lagerbezeichnung: Mühlberg / Elbe

[met stempel: 28 geprüft Stalag IV B]

[met rondstempel: 's-Gravenhage 16-8-1943]

Liefste Johnny! Heb kaart ontvangen van 14 juli 1943. Fijn dat je het goed maakt. Alles is hier ook goed. Heb jij nog geen bericht ontvangen van mij? Je moet brieven voor mij bewaren. Kaarten kan je wel rondsturen. Zal aan het Rode Kruis vragen of je foto's mag hebben. Heb verrassing voor je. Ben niet vier, doch zes maanden onderweg. Dus (is de geboorte in) november uitgerekend. Schrijf me wat je al zo doet. Hoop dat je goed te eten hebt. Zal zo gauw het mag een pakje sturen. Trouwfoto van Nell en Piet

(Mieras, red.) en nieuwe foto van Charl opsturen. Charl'tje doet de gehele dag om Papa zeuren. Dat is geen prettig gehoor. Ik word er zelf weemoedig van. Hoop dat je gauw thuis komt. Groeten aan Joop. Hoe komt Joop's zwager bij jullie? Ik ben nog steeds niet naar Corry geweest. Geen zin om de deur uit te gaan. Ik ben erg dik en kan moeilijk lopen. Ik zal blij zijn als alles achter de rug is.

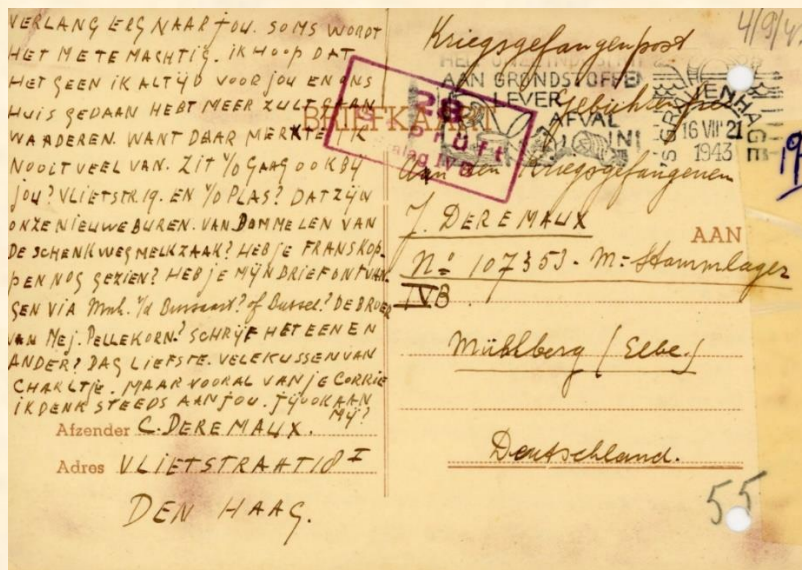
Vele groeten van Speijk. (Die) komt eerdaags hier. Ik krijg van niemand visite, noch Amy, noch van De Weg.⁹⁴⁾ Het kan mij niet schelen.

Mams is veel bij mij gelukkig, anders was ik eenzaam. Ik verlang erg naar jou. Soms wordt het me te machtig. Ik hoop dat (je) hetgeen ik altijd voor jou en ons huis gedaan hebt, meer zult gaan waarderen, want daar merkte ik nooit veel van. Zit van der Gaag⁹⁵⁾ (Vlietstraat 19) ook bij jou? En van der Plas⁹⁶⁾? Dat zijn onze nieuwe burens. Van Dommelen van de Schenkweg 190 melkzaak? ⁹⁷⁾ Heb je Frans Koppen⁹⁸⁾ nog gezien? Heb je mijn brief ontvangen via mijnheer v.d. Bussaart? Of Bussel? ⁹⁹⁾ de broer van mejuffrouw Pellekorn. Schrijf het één en ander? Dag liefste, vele kussen van Charl'tje, maar vooral van je Corrie. Ik denk steeds aan jou. Jij ook aan mij?

Afzender C. Deremaux

Vlietstraat 18-1

Den Haag

94 Met "De Weg" wordt de familie van de Rijswijkseweg bedoeld (informatie Charles Deremaux).

95 Bedoeld is soldaat bij het Regiment Jagers Pieter van der Gaag kgf 106490. Hij werd geboren in Loosduinen en woonde aan de Wiekstraat 49 in Den Haag.

96 Bedoeld is soldaat bij 22 R.I. Hendrik (Henk) van der Plas kgf 97337 of soldaat Grenadier Johannes van der Plas kgf 105889. Beiden woonden in Den Haag.

97 Bedoeld is korporaal R. Jagers Wilhelmus van Dommelen kgf 106514, hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Schenkweg 190 in Den Haag.

98 Bedoeld is soldaat bij het Regiment Grenadiers Franciscus Marie Matthias (Frans) Koppen kgf 105921. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Willem van Outshoornstraat 39 in Den Haag.

99 Bedoeld is wachmeester 2 R.H. Johannes Wilhelmus Cornelis van Bussel kgf 97469. Hij werd geboren in The Hague en woonde aan de Xaverijstraat 36 in Den Haag.

Wat jammer toch dat onze brieven elkaar kruisen. Nu wordt er telkens gevraagd wat in een eerder schrijven al beantwoord is. Maar ja, dat zal altijd wel zo blijven. Omdat het zaterdag is gaan we om 13.00 uur weer op pad om tot 22.00 uur in de fabriek te werken. Bij de werkpauze van 18.00 uur krijgen we te maken met twee soorten soep, die van de Duitse keuken voor diegenen die werken, de soep van de Russische keuken voor hen die niks presteren. De *Meister* nu deelt zelf de soep uit en neemt elk van de jongens goed op. Tot ons genoeg ontvangen Joop en ik de soep van de Duitse keuken, een dikke en goede soep.

Wat nu die Duitse soep aangaat het volgende: de mannen van de afdeling *Rohrbogen* krijgen de mededeling dat ze vanaf aanstaande maandag niets zullen krijgen als er niet beter gepresteerd wordt. Wel, we wachten de dingen maar af. Dreigen doen ze al zo lang en veel. Dat het met de kameraadschap onder de groep slecht staat blijkt erg duidelijk; niemand weigert of geeft een deel van zijn portie aan een jongen die er buiten valt.

Wanneer om 22.00 uur het einde van de werkzaamheden wordt gegeven, spoeden Joop en ik ons naar het badhuis en kunnen snel even onder de douche. Dat is weer hard nodig. Corrie zou zeggen "je bent weer stinkend vuil". Gelukkig kan ze ons niet zien, anders... Met de van het Lager ontvangen kleizeep heb ik goede resultaten, ik wordt er goed schoon door.

Tegen 24.00 uur vertrekt ons treintje en dan lopen we later in het stikdonker over de landweg naar huis. Tijdens de wandeling ondervind ik veel hinder van spierpijn aan mijn rechter scheenbeen. Thuis roken Joop en ik voor de gezelligheid een sigaret op en omdat het morgen zondag is -een vrije dag- zetten we ons later neer aan een tafel en steken nog een sigaret op. Daarna gaan we slapen.

Zondag 5 september 1943

Heerlijk vrij vandaag. We slapen lekker uit tot circa 09.30 uur en hoe! Ik ben helemaal fit. De rantsoenen voor de komende week worden uitgereikt, we krijgen er een hele kluit boter bij. Het vleesrantsoen zal worden verhoogd tot plusminus 450 gram per week, been (bot) inbegrepen. (Wie krijgt het vlees en wie het been?).

Van de zijde van de fabriek weer iets nieuws; de jongens die de afgelopen week tot de dagploeg behoorden moeten vandaag van 06.00 tot 14.00 uur gaan werken. Zij zijn 's morgens in stilte vertrokken want wij hebben er niets van bemerkt. Bij het wakker worden vonden we de zaal al zo leeg. Eén en ander zal wel inhouden dat onze ploeg de komende zondag de klos is. Waar blijven ze nu met de "vrije zondag"? Dan krijgen Joop en ik de mededeling dat er voor ons pakjes zijn binnengekomen. Ze zullen pas later worden uitgereikt. Hoera, het begin is er! Wij beiden zijn er erg blij mee en we eten en roken nu alsof wij ze al in ons bezit hebben. Maar waarom worden de pakjes niet meteen uitgereikt? Anders wordt dat toch wel gedaan? Het antwoord is dat ze wachten tot de knapen van de dagploeg thuis zijn.

Ik heb nu weer gelegenheid om wat te zeggen over het Lager en het werk. Bij de onlangs hier aangekomen drieëntwintig nieuwe knapen waren acht politieagenten in uniform. Kerels van tegen de twee meter, daaronder drie agenten uit Den Haag. Zij zijn gevangen gezet vanwege insubordinatie tegenover hun NSB-superieuren. Als ex-militairen beriepen zij zich op een bepaalde wet waardoor zij, in plaats van naar een gevangenis, als krijgsgevangene kunnen worden beschouwd. Wat ingewikkeld,

docht altijd beter dan als burger in een concentratiekamp. Het zijn "brave" jongens die zich niets gelegen laten. In de fabriek voeren ze geen spat uit. De *Meister* die we deze week hadden was toevallig de etter, de "pofbroek" met de grote bek, de dolgedraaide nazi die ons steeds uitscheldt voor saboteur en dergelijke. Midden in de week riep hij het hele zootje bij elkaar om weer wat te zeuren over de prestaties. Volgens hem zijn we lui, kunnen niets, saboteren de boel (het enige wat juist is) en meer van dat moois. In het vuur van zijn betoog noemt hij ons weer zo en zou er het liefst op los slaan. Wanneer hij gaat dreigen -dat doet hij tegen een knul die niet tegen hem op kan- stropen de agenten hun mouwen op en dan bindt de grote bek in. We zijn er bang voor dat hij op de één of andere manier op dit voorval terugkomt. Later op de dag komt dat loeder bij ons binnengeslopen. Hij zoekt me altijd op. Hij is nu poesloef en maakt geen aanmerkingen op ons geleverde werk. Ik verdenk die kerel ervan dat hij van de verkeerde kant is. Toen ik eens niet aan het kloppen was stond hij plotseling achter me en kneep in mijn billen! Ik kon er weinig tegen doen, maar hou hem wel in de gaten.

Aangezien het uitreiken van de pakjes pas later zal geschieden gaan Joop en ik eerst eten. Het is 13.00 uur en dan moeten we aantreden. Er is weer een kink in de kabel. Bij thuiskomst gisteravond is gebleken dat twee agenten -Franssen¹⁰⁰ en Neuteboom¹⁰¹- er tussenuit zijn. Ook toevallig dat dit net gebeurt. Er zou voor die agenten een inspectie zijn gekomen in verband met hun uniformen.

Zo wordt deze vrije dag een snert zondag. Een dag van aantreden, tellen, nog eens tellen en inspecties. Daar is nooit haast bij. Met dat er tussenuit knijpen zijn de achterblijvers weer de dupe. Die worden nu strenger behandeld. Ondertussen staat wel ons potje macaroni op de kachel, waar we nu niet bij kunnen. Gelukkig loopt het goed af met het koken. Die grappenmakerij duurt wel tot 17.30 uur en pas dan krijgen we onze pakjes uitgereikt. Het is een heerlijk moment om iets uit Nederland te ontvangen. Corrie, héél veel dank, liefste! In gedachten zie ik haar de pakjes klaar maken en hoor haar daarbij mompelen. Het brengt mij in de sfeer van thuis zijn. De inhoud van het pakket van 20 augustus is:

1 ontbijtkoek en 1 zak gepofte gort (van vader), 1 rolletje shag (van Mary), 1 krijgsgevangenenbrood, 1 kaartje stopwol, 1 riem, 1 pakje sigaretten, 2 stuks luchtzeep, 2 foto's.

Aan iedereen hartelijk dank voor deze gaven. Mooi zijn de foto's van respectievelijk Nel en Piet, die pas getrouwd zijn en van kleine Charles. Dat vind ik de mooiste want hij is van mijn lief knulletje. Wat een pracht ventje. Zie hem zitten op de leeuw; net de ouwe! Ik raak er niet op uitgekeken. Lieve Charles wees zoet en pas goed op, misschien komt pappa al gauw naar huis.....

Bij het pakje is een lijst over de inhoud gevoegd, Daaruit blijkt dat toffees, scheerzeep en kaas ontbreken. Gestolen of niet meegezonden? Het pakket is namelijk wegens onvoldoende verpakking in **Mühlberg** overgepakt. Dat staat tenminste op het pakket aangegeven. Ik neem aan dat de "overpakker" voor de moeite er wat uit heeft gepikt. Alle andere goederen verkeren in goede toestand. Samen met Joop eerst mijn pakje betast en bekeken. We doen het later met zijn

100 Bedoeld is korporaal Politie Troepen Evert Arie Franssen kgf 98268. Hij werd geboren in Rotterdam en woonde aan de Antillenstraat 40-III in Amsterdam.

101 Bedoeld is korporaal 6 R.V.A. Jan Arnold Neuteboom kgf 98267. Hij werd geboren in Amsterdam en woonde aan de Weesperstraat 121 in Amsterdam.

pakje. Door deze gaven leven we helemaal op. We weten nu dat zij thuis aan ons denken en met ons meeleven. We zien ineens alles niet meer zo somber in. Joop en ik zijn om zo te zeggen, uitgelaten, We trakteren ons op een sigaret en een stuk koek. Een tijdje later nuttigen we de macaroni, doen er wat zout en suiker bij en hebben een heerlijk maaltje. Aangezien we morgen dagploeg zijn en er dus vroeg uit moeten, gaan we bijtijds rusten. Eerst eten we nog een sneetje brood, roken een sigaret en kruipen in bed. Vóór ik echter in slaap val denk ik aan allen thuis en bid voor hen in mijn stille avondgebed. Daarna slaap ik prima, droom echter veel, onder andere dat er vrede was. Ja vrede en dat was heel prettig. Maar mijn droom wordt in de vroege morgen van maandag wreeds verbroken door het schrille en harde gefluit van de *Feldwebel* om 03.34 uur.

Maandag 6 september 1943

Ik ben dan ineens weer gevangene nummer 107353.

Die manke klier heeft er gewoon lol in om ons elke morgen met zijn fluiten te wekken. Hij weet dat wij midden in onze slaap zijn en hoe we worden opgeschrikt. Hij geniet er van. Iedereen heeft de pest gezien aan die kerel.

Het leven rolt weer zoals alle dagen verder. In de morgenuren is het mistig, doch wel zacht weer. Op het werk ontvangen vier "harde werkers" als enigen grote porties soep van de Duitse keuken. Dit als beloning voor hun geleverde prestaties. Dit voorval zal heus nog wel een staartje krijgen in het Lager, we zijn het geen van allen er mee eens. Ook op het werk weer geruchten: op enkele plaatsen in Italië zijn landingen verricht, Sicilië, Napels, enz. worden genoemd. Bij terugkomst in het Lager krijgen we 20 Franse en 30 Poolse sigaretten. Wat van veel meer belang is, ik neem kam en borstel weer in gebruik. Er staat voldoende haar op mijn knar (hoofd). 's Avonds trakteert Joop op een flink stuk koek. Vóór het slapen gaan kijk in nog naar die foto van Charles.

Dinsdag 7 september 1943

Vandaag is Mams jarig. Van harte gefeliciteerd! Nog vele jaren met ons in gezondheid. Al vroeg in de morgen komt onze Franse vriend MacNamara naar de klopperij. Hij brengt soep en een tomaat. Joop en ik eten dat tegen het middaguur samen op. Het is voor ons echt een delicatessen. Hij, Mac, doet en geeft veel en wij kunnen helaas zo weinig terugdoen. We willen na de oorlog met hem in contact blijven en we wisselen onze adressen uit. Mac zegt te weten wat honger is. Hij heeft namelijk in een strafkamp gezeten.

De nieuwste geruchten gaan nu over landingen in Frankrijk. Er worden genoemd Dieppe, Le Havre en Boulogne.

De twee ontvluchte agenten zijn ook weer opgepikt. Zij worden gestraft met drie dagen streng arrest. 's Avonds na de maaltijd krijgen we twee brief- en vier briefkaartformulieren. We kunnen eindelijk weer naar huis schrijven. Het werd wel tijd! Verder zijn er over deze dag geen bijzonderheden te melden.

Woensdag 8 september 1943

Vandaag op het werk is het weer een ouderwetse dag. Dat wil zeggen, als we ongeveer een uur aan de arbeid zijn, komen een paar hoge heren de klopperij binnen. Zij leggen ons werkstaten voor waarop staat aangegeven wat een Duitse arbeider per uur uitklopt. Voor onze begrippen zijn het erg hoge cijfers. Zij zeggen

dat wij hiervan "slechts" 75% behoeven te halen. Er wordt natuurlijk bedoeld "moeten halen", want zo niet, dan krijgen we het extra eten van de fabriek niet meer en dat is de dikke soep van de Duitse keuken. Het is gewoon ordinaire chantage, anders kunnen we dat niet noemen. Het is telkens dreigen met vermindering van het eten. Ondank dat wij zeggen dat we afhankelijk zijn van de afdelingen vóór ons begint de "directeur"(en zijn consorten) weer met te schelden. Wij zijn weer eens miteurs en zo meer. Zij alleen weten precies wat er met ons loos is. Je moet er maar op komen! Zij weten het beter dan wijzelf. Ze kunnen het van ons krijgen zoals ze het willen. We zullen de productie nog meer opschroeven.....

Daar ik erg veel last ondervind van een dik scheenbeen ga ik tegen 09.30 naar de bedrijfsarts in de fabriek. Deze onderzoekt het been en legt een stevig verband aan. Hij heeft mij een verklaring mee dat ik "Arbeitsunfähig" ben en thuis rust moet houden. Dat bezoek heeft nogal een tijdje geduurd. Eerst tegen 12.30 uur kom ik terug bij de klopperij, waar ik mijn gemak er van neem. Zeer tot ongenoegen van de andere kloppers. Ik heb dat been voor de lol! Bij het weer naar huis gaan regent het behoorlijk. In **Wülknitz** is het echter droog zodat we niet met natte kleren thuis komen. In verband met die doktersverklaring mag ik niet op de grote zaal blijven, doch moet verhuizen naar het ziekenzaaltje, ofwel de "ziekenboeg". Omstreeks 19.00 uur helpt Joop me met de verhuizing, ik moet al mijn spullen meenemen.

Tekening van het ziekenzaaltje door Cees Solinger kgf 107117 (NIMH collectie 415 inv. 25_0017)

Voor Joop vind ik het echt vervelend, hij moet nu alleen naar de fabriek en alleen slapen. In het ziekenzaaltje ligt boven mij een Hagenaar, ene Henny Snijders.¹⁰²⁾ Samen voeren we hele gesprekken over onze stad. 's Avonds ga ik naar Joop. Ter

102 Bedoeld is soldaat 2 R.I. Hendrik Th. (Henny) Snijders kgf 107341. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Leijweg 514 in Den Haag.

gelegenheid van Mams verjaardag trakteer ik op een stuk koek en een sigaret. Omdat Joop morgen vroeg op moet ga ik na een poos terug naar mijn tijdelijk verblijf. De eerste *Sanitäter* (hospik noemen wij zo iemand in het Nederlandse leger), een zekere Bingen¹⁰³, is vervangen door Tom de Roo.¹⁰⁴ Deze wijziging wordt door veel jongens toegejuicht en ik meen dat daar iets voor te zeggen is. Enige tijd geleden ben ik door die Bingen niet bepaald vriendelijk behandeld toen ik hem nodig had. Het leek erop alsof Bingen bevreesd was voor de Duitsers en daarom zieke jongens eerder terug wilde sturen naar de fabriek.

Donderdag 9 september 1943

Ik heb uitstekend geslapen en sta om 08.00 uur op. Ik ga p mijn gemak ontbijten. Daarna schil ik tot bijna 12.00 uur aardappelen. Dat is een soort verplichte arbeid voor lopende patiënten. Ik vind dat terecht. Van de jongens van de nachtploeg verneem ik het "nieuws" dat Italië op 3 september gecapituleerd heeft. Omstreeks 16.00 uur krijgen we de bedrijfsarts op bezoek, een Serviër. Hij bekijkt het been en geeft me drie dagen vrij van dienst. Een prima mededeling. Op zijn aandrang heb ik me weer eens geschoren. Ik heb aan scheren hier een broertje dood. De rijst smaakt me heerlijk. Ik schrijf aan Henny en Tonny een briefkaart ter gelegenheid van hun beider verjaardag op de 22^e van deze maand. De twee agenten hebben hun straf uitgezeten en komen om 17.30 uur terug in het Lager. Het weer is vandaag erg mooi en zo zijn mijn gewassen sokken gauw droog. In de avonduren ga ik weer naar Joop. We brengen de verdere avond samen door. We controleren gelijk even ons brood en constateren dat we nu ongeveer zes dagen voor zijn. Derhalve kunnen we ons nu een extra sneetje per dag veroorloven. Joop moet weer vroeg op, ik ga bijtijds naar mijn zaaltje terug en begeef mij dan ook te rusten.

Vrijdag 10 september 1943

Zus Nel wordt vandaag 29 jaar. Van harte proficiat! Ook aan echtgenoot Piet. Ik sta tegen 08.00 uur op en net als gisteren jas ik tot circa 13.00 uur aardappelen. Daar krijg ik behoorlijk vuile vingers van. Hier mis ik de Russische soep. Ik heb een zuiver hongergevoel en dat terwijl ik niet werk. Van de aardappelen houd ik wat "afval" over en kook dat. Van tijd tot tijd ondervind ik behoorlijk last van het scheenbeen. Tweemaal daags doe ik er natte kompressen op, dan wordt de pijn direct minder. Nadat ik een tijd gerust heb schrijf ik in de namiddag een kaart aan Johan Kessels en familie. Vanwege de verjaardag van zus Nel trakteer ik 's avonds Joop en Snijders op een snee koek. Omstreeks 21.00 uur komt één van de agenten, de ex-marinier 1e klasse Pruijm¹⁰⁵ bij ons langs. Volgens zijn zeggen gaat hij op transport naar Nederland. Daar begrijpen we niks van. Pruijm is een van de knapen waarmee op de fabriek niets aan te vangen is. Ze moeten daar met hem terdege rekening houden Die knaap is voor niets en niemand bang en dan nu naar huis? Boft

103 Bedoeld is korporaal Korps Motordienst Pierre Maria Emanuel Bingen kgf 97068. Hij werd geboren in Silvolde en woonde aan de Mathias Wijnandstraat 6 in Maastricht.

104 Bedoeld is soldaat 2 R.I. Thomas (Tom) de Roo kgf 107373. Hij werd geboren in Rotterdam en woonde aan de Gerard Doustraat 29-II in Amsterdam.

105 Bedoeld is marinier Koninklijke Marine Gerardus Hubertus Pruijm kgf 98271. Hij werd geboren in Maasbree en woonde aan de Lamarckstraat 31 in Den Haag. Hij werd niet naar Nederland teruggestuurd maar zou naar het kdo Dresden **Seidel & Naumann** en kdo Laubegast gaan.

hij nu zo, of steekt er wat achter? (Pruijm draagt zijn mariniersuniform met de nodige zwier).

Zaterdag 11 september 1943

Vandaag sta ik om 17.00 uur op en ga na het ontbijt meteen aardappelen schillen. Er dient vandaag -zaterdag- ook voor morgen te worden geschild. Met acht tot tien man jassen we zeven manden aardappelen. Als je ziet hoe er gewerkt wordt.... Sommige "schillers" houden van een kilo aardappelen misschien de helft over. Zouden ze dat thuis ook zo doen? Het gezegde "doe je dat thuis ook", komt in het Lager en op het werk meermalen ter sprake. Er zijn jongens bij die zich in gevangenschap anders moeten gedragen dan normaal. Ze doen dingen bij het onbeschofte af. Men kan er iets van zeggen, maar dan krijg je meestal zijn vriend ook op je dak. Het enige dat we als tegenweer zeggen is "je kunt wel zien uit wat voor negorij of milieu je komt". Dan kun je even je gram halen. Ik voor mij vind dat schillen een aardig verzetje. Je zit kort bij elkaar en kunt een eind weg kletsen. Bovendien heb ik wat om handen. Behalve dat grote aantal aardappelen moet er ook koolrabi en peen schoongemaakt worden. Van die laatste groente knabbel ik onderwijl het nodige op; bijvoeding zo gezegd. Bij de binnenkomende pakketten is er één voor mij, maar dat wordt eerst tegen 18.00 uur ter hand gesteld. Gelijktijdig wordt mij gezegd dat mijn verblijf in de ziekenboeg ten einde is. Ik moet weer gaan werken. Met de hulp van Joop verhuis ik naar de grote zaal. Het pakje is het tweede van Corrie, nu van 21 augustus. De inhoud ervan is:

2 paar sokken, 1 pakje sigaretten, 1 zakje groene erwten, 1 zakje bruine basterdsuiker, 1 staafje scheerzeep, 1 blikje leverpastei, 1 pakje gelatine pudding, 1 pakje pudding (van Mams), 1 hompje kaas en 1 blikje sardines (van Nel en Piet), 8 grote kaken. Dankjewel vrouwlief, Mams, Nel en Piet. Ik ben er zeer mee in mijn schik.

Tijdens het avondappèl wordt aan Joop en mij medegedeeld dat wij de komen de week nachtploeg zullen zijn en -wat we al verwacht hadden te horen- morgen acht uren moeten gaan werken. Diegenen die hiervoor zijn aangewezen moeten hun muts aan de krib hangen, dan worden zij apart gewekt. We hadden zoiets verwacht. Van de eerder vermelde schema's over dag- en nachtploegen komt niet veel terecht. Ze hebben ons nu ook voor de zondagen gestrikt. Dat gaat allemaal geruisloos. Ergens hebben die lui hun zin, zij hameren steeds maar op meer productie. Nu hen dat niet lukt, doen ze het via een andere weg en wel meer uren. In plaats van vijf dagen van twaalf uren en een dag van acht uren (is totaal 68 uren), maken ze er op die manier 76 uren van. Na het appèl ontvangen we het sigarettenrantsoen voor de maand september en als extraatje elk 1/5 stuk brood. We moeten er wel een hele tijd voor op de appèlplaats staan. We gaan bijtijds naar bed en worden de andere morgen na een goede nachtrust om 03.45 uur gewekt.

Zondag 12 september 1943

De *Feldwebel* gebruikt zijn fluit niet, doch wekt de mannen stuk voor stuk. Een prima oplossing. Bij het ontbijt krijgen we koffie en beschuit. Teneinde de andere jongens niet wakker te maken doen wij alles in stilte, zo kan het toch ook!

Tegen 04.45 uur gaan we naar de trein, ongeveer zestig man sterk. Het belooft een mooie dag te worden. In de klopperij krijgen we er een hulp bij, namelijk de "vluchteling" Fransen, wel een aardige kerel. We staan dus weer met vijf man. Om

09.00 uur krijgen we goede soep van spinazie. Die komt van de Russische keuken. Die smaakt uitstekend, ik kan er veel van op. Kort na 11.00 uur is er kortsluiting in de fabriekshal. Van de onderbreking maken we gebruik om de Misgebeden te lezen. Het ongemak is van korte duur en we gaan lustig verder met kloppen. Wanneer we omstreeks 15.00 uur terug zijn in het Lager krijgen we daar ook spinazie te eten. Wat zullen we sterk worden..... Aangezien we weer eens erg lang op de appèlplaats moeten blijven staan, kan het iets voor onszelf koken niet doorgaan. Er is ook altijd wat. En soms over een futiliteit.

Na 20.15 uur smullen we heerlijk van een blikje leverpastei. Nog van Amersfoort! Daarna verwennen we ons met een stuk cake van Corrie en het restant van de koek. Zo kunnen we er wel tegen. Ik ben vooral ingenomen me de basterdsuiker en de erwten. Joop en ik brengen veel tijd op de kribben door. Dat moeten we wel, als alles jongens thuis zijn is er beneden aan de tafels weinig plaats en gezelligheid. Het is vandaag zondag. Ik heb tijd om iets te zeggen over het appèl.

Het appèl: dat geschiedt op gezette tijden zoals het ochtend- en avondappèl.

Ook zij er aparte appèls, zowel binnen als buiten voor bijvoorbeeld extra aangelegenheden. Daarbij worden we altijd geteld. Dat vindt ook plaats bij het naar het werk gaan en het weer thuis komen. Ja, het tellen is in de loop van de weken uitgegroeid tot een soort volksvermaak. Er wordt wat af geteld....

Bij het gaan naar de trein klinkt de roep "appèl!". We moeten ons dan buiten opstellen in rijen van drie. Aan weerszijden van de groep loopt een wachtpost en die telt het aantal rijen. Dat getal vermenigvuldigt hij dan met drie en het aantal werkers is dan bekend. Dat denken zij..... Het komt ook voor dat de ene post van voor naar achter telt en de andere andersom. De ene loopt wat vlugger dan die andere en als zij elkaar tegenkomen en zien, raken ze meteen in de war. We hebben ook de gewoonte om hen te "helpen" bij dat tellen. De post telt meestal hardop en dat doen wij dan ook. Maar wel zo: 1, 3, 8, 5, 2, enz. En dan blijft de post nergens meer. Alhoewel het juiste aantal knapen staat aangetreden, klopt hun tellerij de eerste keer nooit. In de laatste rij staat nooit één man, dat wil zeggen bij vier man zijn er twee rijen van twee man. Zo'n geval stelt hen voor problemen. Wij willen ook dan wel even "helpen", doch alleen bij goed weer. Achteraan maken jongens een pas naar voren of achteren, verwisselen van plaats of staan met zes man in drie rijen van twee. Ze tellen dan meer mannen dan er werkelijk staan aangetreden. Soms mag één van ons tellen, dan klopt het meteen. Dergelijke geintjes halen we niet altijd uit, zeker niet als we haast hebben. De appèls zijn immers altijd in onze vrije tijd. We vinden het amusant om die lui te beduvelen. Maar we doen het niet bij iedereen. Er zijn ook aardige lui onder hen. Daar houden we rekening mee. De soldaten en onderofficieren die ons moeten bewaken zijn niet best af. Het zijn doorgaans afgekeurden voor het front, gewonden en ook wel gestraften. Aangezien zij niet werken, krijgen ze de laagste rantsoenen, in ieder geval veel minder dan wij per week ontvangen.

Maandag 13 september 1943

Ik kom al aardig dicht bij de honderdste dag in gevangenschap. Hoeveel komen er nog bij? In de vroege morgen wordt iedereen om 04.00 uur gewekt voor het appèl. Wij van de nachtploeg kunnen daarna weer naar bed. Waarom die flauwekul van iedereen te wekken nodig is, weet niemand. Onze kleren worden toch al een hele

tijd niet meer ingenomen? Om 08.00 uur staan Joop en ik op. Om 09.00 uur wordt er pap uitgedeeld en daar eten wij een stuk brood bij op. Daarna brengen we de puddingpoeder naar de keuken. De kok zal daar een fijne pudding van maken. Op de kachels in de zaal gaat dat niet gemakkelijk. We zullen zien wat het wordt. Joop legt een ander verband om mijn been. Nu zit dat lekker stevig. Ik zal er maar weer eens voor naar de dokter gaan. De hele dag staan met dat been is niks gedaan. Net als gisteren is het vandaag prachtig weer. Waar blijven de geruchten? Ze zijn er weer, een mooie luidt: begin of eind oktober zullen wij naar Mühlberg gaan om uit te rusten. Later zouden we dan naar een lichter Arbeitskommando worden gezonden. In de namiddag schrijf ik een briefkaart aan mijn kantoor en een brief aan Corrie. De inhoud luidt:

Kriegsgefangenenpost

An: Mevrouw Corrie Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

13-9-1943, Liefste Corry en Charles, kaart van 16 augustus 1943 op 4 september 1943 en brief van 19 augustus 1943 op 1 september 1943 ontvangen. Pakket van 18 augustus 1943 op 5 september 1943 en van 21 augustus 1943 op 11 september 1943 ontvangen.

Ik ben dan echt thuis bij u en zie alles inpakken. Het eerste pakje was defect en overgepakt in Mühlberg. Toffee, kaas en scheerzeep ontbraken, dat was echter wel in het tweede pakje. Ik ben overal erg mee ingenomen, vooral de erwten en de suiker, wat een verrassing was. Ik kan het toch wel gebruiken, al schreef ik van niet. Stuur me geen zeep meer, ik heb hier genoeg. Mijn vaderlijk gemoed schoot vol bij de foto van onze lieve zoon. Wat een schat van een boy, krek de ouwe. Die foto is erg veel waard, voor mijn gemoed. Ook de andere foto is prachtig, een mooi stel. Dank u alle gevers dus echt hartelijk voor uw medeleven.

Alles is nog als van ouds met me. Geen bericht uit Eindhoven.

Ik heb Henny en Jan Kessels een kaart gestuurd.

Corry maak bij gelegenheid brief 2 open, zoals instructie. Kan nu niet daarover pennen (schrijven), geen ruimte.

Hoop dat ze van De (Rijswijkse) Weg jou nu wat meer opzoeken. Wees dapper en zit niet bij de pakken neer. (Ik) draag nu mooie grijze broek, inmiddels zwart geworden. Zend me als het mogelijk is shag, gort, erwten (een beetje maar). Tevens een handdoek, liefst een donkere. Wacht nog even met ondergoed. Laat alle feesten voor verjaardag vervallen in verband met 26 oktober. Ik hoop dat allen dan één zijn van gedachten.

Ik stuur nu een kaart aan kantoor. Schrijf alleen dan aan anderen als ik brief ontvang van hen. Merk dat Cor en Charles er goed van eten en drinken. Fijn hoor! Ben blij daarom. Leer Charles nu alvast wat zinnen zeggen, als ook wat korte gebedjes. Vrouwkelief, weest niet over mij bezorgd en waak over jezelf en over onze lieve zoon.

Aan allen zeer vele groeten en liefs. Zoenen en stevige poot voor jou en Charles van Johnny. Houd goede moed!

Absender Vor- und Zuname: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

De briefkaart aan Rijksijzer stuur ik met de bedoeling dat zij wellicht iets voor mij zullen doen in de vorm van een pakje. Joop is ook aan het pennen (schrijven) geweest. Als we klaar zijn daarmee helen we de pudding op bij de kok. Het "brouwsel" is niet wat we er van verwacht hadden. De kok heeft blijkbaar teveel bindmiddel toegevoegd. Ik heb hem nog zo gezegd dat de pudding zo stijf zal worden dat men erop kan gaan zitten en waarachtig.... Ik zit erop. Ik stoot er per ongeluk tegenaan en er gaat wat van de pudding verloren. We doen dan alles weer bij elkaar en met wat extra suiker er bij smullen we er lekker van. Het heerlijke warme weer lijkt ons wel iets voor de komende nacht. Omdat het met mijn scheenbeen toch niet helemaal in orde is, neem ik geen risico en ga omstreeks 16.00 uur op ziekenrapport. Ik krijg weer drie dagen werkverlof. Is dat een meevaller? Joop helpt me weer verhuizen naar de ziekenboeg en ik kom daar op mijn oude plaats terug. Voor Joop vind ik het echt naar dat hij vanavond weer alleen naar de fabriek moet, maar ik kan het ook niet helpen. Omdat Joop er niet is ga ik heel vroeg naar bed.

Dinsdag 14 september 1943

Na een uitstekende nachtrust sta ik op en ga -net als de vorige keer- aardappelen jassen. In verband met de vele vrije tijd heb ik nu meer gelegenheid om te bidden voor mezelf maar ook voor allen die mij dierbaar zijn. Het is tevens een mooie gelegenheid om het dagboek eens flik te vervolmaken. Voor de rest verveel ik me. zo zonder Joop.

Woensdag 15 september 1943

Ziezo, de eerste honderd dagen zitten er op. Hoeveel komen er nog na? Het is als voorheen: aardappelen schillen, schrijven en rusten. Net als gisteren is het heden een heel mooie dag en zijn de nachten warm. Vooral op dit zaaltje blijft de warmte hangen omdat er bijna geen ventilatie is. Als Joop van het werk thuis komt spreek ik hem maar even. Hij heeft ook zijn rust nodig.

Donderdag 16 september 1943

Ik heb ook weer prima van de nachtrust genoten. Alhoewel ik een flink eind van de grote zaal af lig, word ik toch wakker van de herrie bij thuiskomst van de nachtploeg omstreeks 06.30 uur. Naar ik later verneem houdt dat verband met gepleegde diefstallen. De "daders" zijn bekend. Tot ongeveer 13.15 uur houd ik me bezig met schillen. Kort daarna moet iedereen, ook de lopende patiënten, aantreden voor een extra appèl. Voor het front van de troep worden de twee dieven door de *Feldweibel* flink onder handen genomen. Hij laat niet veel van hen heel. In het Duitse leger wordt diefstal onder elkaar zwaar gestraft. Deze twee knapen krijgen terecht tuchthuisstraf. Een van hen, ene Kok¹⁰⁶⁾ uit Wassenaar, is een aardige knul en ik vind

106 Bedoeld is soldaat 4 R.I. Petrus Bernardus Willem Antonius (Piet) Kok kgf 108061. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Langstraat 63 in Wassenaar.

het erg jammer voor hem. De ander, Mulder¹⁰⁷⁾ geheten, is een onguur type, geen beste jongen zo te zien.

De dokter komt bij mij op bezoek en geeft me een extra dag werkverlof. Ik heb er niet om gevraagd, Het zal dus niet zo mooi zijn met dat scheenbeen. Laat ik maar goed rusten daar mee. Al twee dagen achtereen krijgen we bladspinazie te eten. In de avonduren praat ik met enkele Hagenaars op het ziekenzaaltje over vroeger, heden en toekomst. Er is over die onderwerpen een heel groot verschil in de meningen daarover. Omdat Joop naar de fabriek is, kruip ik tegen 21.00 uur in mijn krib.

Ik kan nu even uitweiden over de diefstallen die hebben plaatsgevonden en de aanleiding daartoe. Zoals al eerder gemeld hebben de meeste jongens een familielid, kennis, kameraad uit dienst, of anderszins hier in het Lager. Samen vormen zij -zonder enige bijbedoelingen- een "span" of "stel", precies zoals Joop en ik. Wij kennen elkaar van Venlo bij de herhalingsoefeningen in 1938. Later tijdens de negen maanden durende mobilisatie. Net als wij trekken die jongens met elkaar op. Nu hebben Joop en ik het geluk dat wij samen in hetzelfde Arbeitskommando zijn terecht gekomen. Bovendien de mazzel hebben ook in dezelfde ploeg te zitten. Zo'n stel doet alles samen. Helaas werden bij het formeren van dag- en nachtploegen sommige knapen van elkaar gescheiden, terwijl de één aan het werk is, ligt de ander in het Lager te slapen en omgekeerd. Zij zien en spreken elkaar alleen op zondag. Soms ontmoeten zij elkaar even bij het gaan of komen met de trein. Nu is het voorgekomen dat, terwijl de één op de fabriek is, de ander in de bagage van hem gaat snuffelen. Hij heeft immers de sleutels omdat hij er eetwaren uit moet kunnen halen. Van die gelegenheid nu hebben jongens misbruik gemaakt. Het gemene nu is dat ze voorwenden dat andere knapen hebben "ingebroken". Bij toeval vallen ze door de mand. Jongens aan de overkant hebben hen bezig gezien.

Vrijdag 17 september 1943

Vandaag dus weer naar het werk. Ik heb in het ziekenzaaltje heerlijk geslapen en sta om 08.00 uur uitgerust op. Als Joop terug is van de fabriek helpt hij mij weer met verhuizen naar mijn oude plekje in de grote zaal.

Het is prachtig weer en we benutten dat en wassen diverse goederen uit. Zij zijn al droog in de namiddag. Ik vraag me wel af waar toch de brieven blijven.....

Voor het eerst krijgen we bij de middagpot rode kool. Die smaakt me prima.

Daarna worden sigaretten uitgereikt: 70 Franse en 70 Poolse. Bij het vertrek van de trein te Gröditz om 17.20 uur, zien we daar een transport Italiaanse krijgsgevangenen. Zij worden bewaakt door leden van het Afrika-korps in hun kaki uniformen. Er zijn veel matrozen bij de gevangenen, wellicht ook al Tommy's of Amerikanen?

Op het werk kan ik weer eens duchtig in de Russische soep klimmen. Daardoor verdwijnt dat lege gevoel in mijn maag. De nacht is koud en tochtig. Van 02.30 tot 03.15 uur is er luchtalarm. Tot nu toe hebben we gelukkig nog alleen maar dat alarm gehoord. De voorspelde bombardementen zijn God zij dank achterwege gebleven. Maar voor hoelang?

107 Bedoeld is soldaat 4 R.I. Gerrit Mulder kgf 108057. Hij werd geboren in Schiedam en woonde aan de Nieuwsticht ZZ 11 in Schiedam.

Zaterdag 18 september 1943

Zoals steeds bij het wisselen van de nacht- naar de dagploeg op zaterdag, slaap ik maar kort, namelijk van 08.00 tot 11.45 uur. Ik ondervind weer de nodige hinder van mijn been. Nu is ook nog mijn rechter enkel beschadigd en dat doet flink zeer. Van 14.00 tot 22.00 uur werken we op de fabriek. Daar wordt weer aan de harde werkers soep van de Duitse keuken uitgedeeld. Vanzelfsprekend vallen wij, van de klopperij, daar buiten. En wij voeren het aantal uitgeklopte buizen nog wel zo op! Wij denken slechts: laat ze hun gang maar gaan. Wanneer het werk ten einde is hebben Joop en ik weer gelegenheid voor het nemen van een heerlijke douche. Opgefrist en wel arriveren we dan later -tegen 00.30 uur- in het Lager, waar we meteen naar bed gaan.

Zondag 19 september 1943

Om circa 07.45 uur moet de hele groep aantreden voor appèl, waarbij slechts wordt medegedeeld dat vanmiddag om 15.00 uur een extra appèl zal worden gehouden en waarbij moet worden aangetreden met kleding en gepoetste schoenen. Waarom dat is wordt niet verklaard. Het is regenachtig weer. Voor de verandering nemen Joop en ik basterdsuiker op het brood en dat is nu net zo'n traktatie als eerder deze week dat stukje 40+ kaas. Er arriveren zesentwintig pakketten, post echter maar weinig. Er is niets voor ons bij. Maar daar raken we aan gewend. Omdat de beide fornuizen vol staan met pannen, ketels, en dergelijke, vragen we aan de kok of hij een pan soep voor ons kan komen. Dat kan...

Zoals werd bevolen staan allen om 15.00 uur keurig aangetreden. Er wordt bekend gemaakt dat ook de derde dief ontdekt is. Deze wordt gestraft met inhouding van zijn brood rantsoen voor één dag. Een goede maatregel. Vervolgens worden verschillende orders voorgelezen over wat wel en wat niet gedaan mag worden. Verboden zijn onder meer de omgang met Duitse vrouwen en meisjes, het neerleggen van wild, het vissen.... Waarmee kunnen wij vissen en waar zit die vis??? Wild neerleggen; mogen we geen strikken zetten? Ook niet voor de ratten die lustig van buiten naar binnen over de tafels huppelen, die in de koffers snuffelen, die 's nachts over de dekens wandelen bij de knapen die onder en op het toneel slapen? Ook het onderwerp "vluchten" komt weer aan de orde. Nou, daaraan denk ik voorlopig nog niet. Ik heb het hier goed van eten en drinken en dat zal thuis wel minder zijn naar ik aanneem. Laten ze het eens hebben over de hygiëne in het Lager en op het werk. Daarmee is het toch droevig gesteld. In het Lager kunnen we ons niet eens behoorlijk wassen of de onderkleding een goede beurt geven. Er wordt alleen maar gezwamd over productie en presteren. Er zijn in het Lager al jongens die zich allesbehalve goed verzorgen en in de meeste gevallen ligt dat niet aan hen. Op hun werk hebben zij met stof of smerigheid te maken maar zij kunnen zich noch bij de fabriek, noch in het Lager behoorlijk reinigen. De aangeboden soep is door de kok niet verzorgd zoals in de bedoeling lag. We verorberen de soep nu met stukken brood erin. Ik heb nog een briefkaart over en schrijf die naar Jo en Riek. Morgen is het voor ons beiden vroeg dag en dus liggen we er vroeg in. De laatste tijd denk ik veel aan huis. Dat zal wel komen omdat Corrie over haar op handen zijnde bevalling heeft geschreven. Ik weet echter helemaal niet meer hoe het er voor staat. Ze verandert telkens van het aantal maanden..... , Ook kleine Charles is veel in mijn gedachten. Ik zie steeds die foto van hem voor me. Vanzelfsprekend ben ik ook erg

bezorgd voor Corrie nu zij overal alleen voor staat. Ik voel me hulpeloos nu ik niets voor haar kan doen. Ik hoop alleen maar dat dat begrepen zal worden. Zo langzamerhand lopen Joop en ik in op ons broodrantsoen. Dat komt omdat we meer brood eten nadat we schimmel hebben ontdekt. Het is niet zozeer honger die ik voel, het is meer de trek in eten.

Maandag 20 september 1943

Het noemen van het getal van de dag laat ik in het vervolg achterwegen. Ik weet immers niet hoever ik zal komen. Ook wel vanwege het feit dat er zo weinig verschil zit in de dagen. Het is slechts naar de fabriek gaan, daar werken, thuis komen, eten en slapen. Slechts bepaalde bijzondere dingen zal ik voortaan vermelden. Omdat we weer dagploeg zijn geworden staan we bij het bekende fluiten om 03.30 uur op. Het weer is slecht, zo heel vroeg in de morgen is het erg koud. Niet tegenstaande er op het werk weer dreigementen vallen, wij dus harder moeten werken en meer moeten presteren, krijgen we voor de eerste keer pap van de Duitse keuken en nog wel drie porties. De eerste portie is een normale portie. De tweede is voor de geleverde prestatie (?) en de derde portie krijg ik van de *Meister*, notabene de "pofbroek". Hij is degene die mij steeds opzoekt. Hij roept tegen mij "brillenhengst" en dan kan ik een portie bij hem aan halen. Nou, voor mijn part toept hij van alles naar me, als ik dan maar van die heerlijke pap krijg. Die is namelijk erg lekker en ik raak er boordevol van.

Dinsdag 21 september 1943

Piet Mieras viert zijn verjaardag. Van harte gefeliciteerd. Vandaag is de herfst ingezet met regen en guur weer. Volgens geruchten is het eiland Sardinië gevallen. Onze vriend Pruijm, die toch op transport naar huis werd gesteld, blijkt ergens anders te zijn geweest. Hij is tenminste weer bij de oude ploeg terug. De eerste de beste dag wordt hij gestraft met vijf dagen streng arrest wegens een grote mond tegen de Duitsers op 9 september jongstleden. Een gedenkwaardige dag was dat.

Woensdag 22 september 1943

Vandaag vieren we de verjaardag van Henny en Tonny. Ook hen roep ik mijn gelukwensen toe. Vanwege dit feit trakteren Joop en ik ons op een extra Franse sigaret. Voor het eerst ontvangen we "salaris". Het is over de maand augustus, groot zeggen en schrijven de somma van RM 9,21. Het wordt uitgekeerd in krijgsgevangenengeld. Dat heet dat wij dit geld alleen kwijt kunnen in daarvoor speciaal aangeduide winkels. Zo bijvoorbeeld bij ons Gasthof voor het kopen van bier en dergelijke. Volgens onze berekening is het bedrag te weinig naar het aantal gewerkte uren en dagen. Links en recht wordt dan ook gereclameerd over het te weinig ontvangen loon. Maar, zo wordt uitgelegd dat komt omdat de linkerds van de fabriek onze kaarten eerst op 16 augustus hebben afgestempeld. Ook lopen de lonen nogal sterk uiteen, maar daar kan ik in komen. Er zijn knapen die nu RM 28,= in handen krijgen. Wellicht doen die in een ander deel van de fabriek veel zwaarder werk. Wat wij in de klopperij doen is toch geen zwaar werk te noemen? Ook weten we niet wat met het geld aan te vangen. Zoals eerder gezegd, we kunnen er in de kantine van het Gasthof bier voor kopen, maar dat is ook alles. Mijn enkel verbind ik nog eens stevig. Dat helpt bij het lopen.

Donderdag 23 september 1943

's Morgens voor we naar de fabriek gaan, krijgen we nudelnpap uitgereikt met geroosterd brood erbij. De pap is goed dik en lekker, Het brood is van negen beschimmelde broden die over zijn van het totale rantsoen. Voor het eerst is het heden mooi weer.

Vrijdag 24 september 1943

Collega Vloemans,¹⁰⁸⁾ plus nog iemand van ons Kommando gaat met een Ausweis naar huis. Hij woont in de Vondelstraat in Den Haag en nu geven Joop en ik hem onze adressen mee, zodat hij onze vrouwen en kinderen kan gaan begroeten. Voor ons is dat buitengewoon fijn. Thuis krijgen ze nu bericht over ons uit de eerste hand. Dat kan toch niet mooier. Daar hij dus kort bij het Noordeinde woont geef ik hem ook het adres van Vader. Hij kan hem dan persoonlijk op de hoogte stellen. Het van thuis ontvangen brood snijden we door. Van buiten is het goed en keihard, maar binnenin bevindt zich een groot gat. Het brood ruikt enigszins muf. We dienen het dus gauw op te eten. Joop en ik voegen de daad bij het woord en beginnen er meteen aan. De smaak is goed. Wij veronderstellen dat het te vers verzonden is. Bij één van de vele keren dat ik naar het toilet moet, gelukt het me wat witte knolletjes te versieren. Ik vind ze eerlijk in een krat bij de Russische keuken. Ze smaken nogal bitter, doch met wat zout erop en dan een stuk flauw brood smaakt ons dat alsof er een stuk spek op ligt. Je weet wel, spek dat in de zuurkool gekookt is. De knolletjes zijn ook als radijsjes een welkome afleiding in het menu. Bovendien sparen we er suiker op het brood mee uit.

Zaterdag 25 september 1943

Het mooie weer houdt gelukkig aan. Alleen 's morgens vroeg, zo tot een uur of acht / negen is het erg fris. Vandaag een kort dagje werken. Op het werk is het eten van de Russische keuken minder van kwantiteit doch beter van kwaliteit geworden. Bij thuiskomst om 15.00 uur vernemen we dat we aangewezen zijn om zondagavond te "mogen" gaan werken en wel van 20.00 uur tot maandagmorgen 06.00 uur. Mooi is dat! Weg vrije zondag en maandagochtend. Wanneer moeten we nu ons wasgoed wassen en andere karweitjes doen? Aangezien we er zelf weinig tijd voor hebben, de kachels druk bezet zijn, vragen we de kok om de ontvangen kalfssoep voor ons klaar te willen maken. Deze keer valt het allemaal goed uit, de soep smaakt ons buitengewoon. Wegens ziekte zijn wederom drie jongens naar Mühlberg teruggestuurd. Volgens de vertrouwensman zijn zij nogal zwaar ziek. Ik hoop voor die knapen dat wij hen nog eens gezond en wel terug mogen zien, ofwel dat zij gezond thuis mogen komen. Ik moet er niet aan denken om hier ziek te worden, ernstig ziek! Van het ontvangen loon trakteren wij elkaar op een donker biertje. Dat drinken we op de gezondheid van ons zelf, onze vrouwen en kinderen en allen die ons dierbaar zijn. Het klinkt wellicht allemaal wel mooi, maar we zijn echt dagelijks met hen bezig. Evenals ik, is ook Joop erg moe in de benen. Dat zal wel komen door die zware houten klompschoenen waarop we de ganse dag staan. Als kantoor-mensen zijn we staan niet gewend. Zelf sta ik er "goed" op met drie vingers in verband, plus de sedert woensdag verbonden enkel. Vandaag haal ik thuis het

108 Bedoeld is soldaat bij het Regiment Jagers Fredericus Adrianus Vloemans kgf 107332. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Duindigt 3 in Den Haag. Hij werd op 20-10-1943 samen met Jacobus (Ko) Matthijs kgf 107138 vrijgelaten naar Amersfoort en hij keerde terug naar Den Haag.

verband van dat been, dat geeft verlichting. Het been lijkt nu lang niet zo zwaar meer.

De afgelopen week zijn er zo goed als geen pakketten en brieven aangekomen en dat is niet gunstig voor de stemming onder de jongens. Hier en daar wordt al aardig op elkaar gevit. Het is ook zo dat er weinig contact is onder elkaar. Wel hebben de zogenaamde stellen het druk met elkaar en dan blijft er weinig tijd over om buurpraatjes te houden. Ook blijkt er toch een zekere naijver te zijn tussen de nacht- en dagploegen. De één verwijt de ander dat zij de rommel van elkaar moeten opknappen. Dat klopt niet, want voor wij naar de trein gaan ruimen we de klopperij goed op. Hoe het op de andere afdelingen gaat weten we niet. Deze week heb ik veel gebeden voor Corrie en alle anderen. In de trein waar het donker en rustig is, ik niet gestoord of afgeleid word, bid ik mijn morgengebeden.

Die nacht word ik enkele keren wakker van het lawaai dat de binnenkomende nachtploegen maken. Eerst om 00.30 uur door die van de *Rohrbogen*, omstreeks 04.00 uur van de Putzerei en tenslotte tegen 06.00 uur door de knapen van de M.W. Vanwaar opeens die gescheiden binnenkomsten? Dat is in de week toch ook niet?

Zondag 26 september 1943

Om 08.00 uur moet iedereen eruit en naar de appèlplaats. Daar worden enkele waardeloze mededelingen gedaan waar niemand naar luistert. Het gaat over het werk, er wordt alleen maar weer bedreigd met dit of met dat. We maken nu de Unox-soep klaar. Later smaakt die heerlijk pikant. Met het oog op werken vannacht, houden Joop en ik ons rustig en brengen veel tijd door op onze kribben. Het weer is slecht en guur. Natuurlijk doen weer geruchten de ronde. Een ervan is dat wij naar huis zullen gaan. Een andere gaat over de post en de pakketten, daar zou zwaar mee gesjoemeld worden. Feit is wel -en dat wordt ons duidelijk gemaakt- van thuis mogen ze ons alleen post sturen op de door ons aan hen gezonden brief- en briefkaartformulieren. De particuliere post houden ze bij de censuur extra lang vast. Als wij zo'n post ontvangen zit er een etiket op met de tekst:

"Wij verzoeken U er kennis van te nemen, dat van nu af slechts de aangehechte antwoordbrieven of briefkaarten voor het antwoord mogen worden gebruikt.

Particuliere brieven of briefkaarten worden in het vervolg niet uitgereikt"

M.-Stammlager IV-a Postüberwachung.

Omdat er toch altijd lieden zijn die particuliere post blijven sturen houden ze in het Stammlager de post op en ook nu zijn de goedwillenden de dupe, Maar wat wil je, een Hollander leert het toch nooit iets te doen wat normaal is. Hij is te vrijheids- lievend. Dit over de post...

Per trein van 18.15 uur gaan we naar de fabriek en we beginnen daar ruim een uur later met uitkloppen. We hebben er een nieuwe kracht bij. Maar omdat er deze avond weinig te doen valt heb ik veel tijd om te mijmeren. Juist die nachtelijke uren zijn zo geschikt om over alles na te denken. Het is dan rustig. Zo denk ik dan: Corrie doet dit en dat en ik kan haar nergens mee helpen. Vlak na de werkpauze volgt er herrie met de pofbroek. De engerd begint weer te schelden, maakt ons uit voor saboteurs, gestraften en dergelijken. Volgens hem zijn wij geen soldaten (hij kan het weten!). Het gaat hem er alleen maar om ons op te jagen.

Die nacht ga ik dikwijls naar buiten tot bij middernacht. Het is dan wel erg fris.

Met de nieuweling, ene De Loos¹⁰⁹) uit Amsterdam, praat ik veel. Zo ook met Eddy over de bakkerij. Het gesprek gaat over allerlei heerlijke kostjes en over de herinneringen daaraan.

Ik heb nu gelegenheid om iets te schrijven over de Duitsers in de fabriek. De meermalen genoemde engerd -de pofbroek- is van mijn lengte, echter veel smaller. Hij heeft iets katachtigs over zich. Het is een smerige partijbons. Iedereen in de fabriek is blijkbaar bang voor die kerel. Van de jongens van de andere ploeg hebben we gehoord dat hij, om te treiteren of voor straf, een grote politieagent bij de kleine trekbank heeft gezet en bij de grote bank een klein iemand. Die agent heeft het met zijn lengte knap lastig omdat die kleine bank laag bij de grond staat. Nadat hij weer eens tegens ons is uitgevallen komt die gek meestal kort daarop naar de klopperij en begint een praatje met me. Het eigenaardige is wel dat als hij kalm is, er best met hem valt te praten. Ik dien echter uit te kijken voor de lui waarmee ik werk, anders gaan die knapen denken dat ik met die vent heul ofwel een wit voetje wil halen voor een extra portie soep. De verstandhouding is de laatste tijd zowel op het werk als in het Lager toch al niet wat het zou moeten zijn. Er zit ook van alles onder....

Het gaat er ook om wat men hier de Duitsers over ons heeft wijsgemaakt. Gelukkig zijn er bij die met ons te doen hebben. Eén wil ik vooral noemen: de kleine *Meister* van de andere ploeg. Soms treffen we hem bij het wisselen van ploeg. Vanwege zijn diepblauwe overall noemen we hem "De Blauwe". Die begrijpt onze situatie. Het is een korte ietwat gezette man en hij doet me in sommige opzichten aan Vader denken. Misschien daarom ligt hij mij goed. De blauwe is heel wat menselijker, ziet ons wel als krijgsgevangenen. Hij praat ook anders met je. Wanneer hij wat zegt of vraagt doe je wat verlangt wordt. Hij, evenals enkele andere Duitsers op het werk zeggen me dat he voor hen geen lolletje is om met ons te moeten werken. Zij verwachten -wat logisch is- van ons totaal geen medewerking. Toch moeten zij productie leveren en hoe moeten zij dat aanpakken? Een strafkamp wensen ze ons niet toe, of we zouden het héél bont moeten maken. Zij dienen zelfs erg voorzichtig met ons te zijn, mogen ons geen gevaarlijke kwarweitjes laten doen. Dat is andere praat.

Maandag 27 september 1943

Bij thuiskomst om 07.00 uur zie ik nog net even Vloemans en Henny Snijders.

Zij gaan met enkele zieke jongens naar Mühlberg.

Vandaag zijn er geen post of pakketten binnengekomen. Waar moet dat heen?

De zon schijnt wel, doch de wind is erg koud. De herfst is blijkbaar goed ingezet. Op het werk van 23.00 tot 00.30 uur luchtalarm. Gelukkig alleen maar sirene geloei. We horen niets van vliegtuigen. De **Mitteldeutsche** is anders een mooi object om te bombarderen. We werken immers toch voor de Wehrmacht. Docht laten ze dat doen als wij weg zijn. Die nacht valt er voor ons weinig te doen. Dat komt omdat er bij de afdelingen vóór ons enkele reparaties gedaan worden. Volgens mij is er wel degelijk sprake van sabotage door een paar jongens.

De soep van de Duitse en de Russische keuken krijgen we gemend. Zij is goed van smaak, alleen een tikkeltje zurig. In het Lager zijn een paar ruiten stuk en nu is het in de grote zaal tamelijk fris. Ik kan maar moeilijk in slaap komen met die kou.

109 Bedoeld is soldaat 5 R.I. Josephus de Loos kgf 107974. Hij werd geboren in Sloterdijk en woonde aan de Nagtegaalstraat 32-I in Amsterdam.

Dinsdag 28 september 1943

In het Lager ontvangen we waspoeder en zeep. Verder moeten we 4 Rpf betalen voor "kampdegradatie". Dat is onder meer voor knopen, lucifers, en dergelijken. Voor scheerzeep dokken we al 16 Rpf (*Reichspfennig*). De middagpot hier wordt steeds dunner. Er zitten sporadisch aardappelen in. Een slechte voorziening. Zouden we dan binnenkort toch naar huis gaan? Diverse geruchten luiden zo. Vanwege de kou slaap ik slecht. De ruiten zijn nog altijd niet gemaakt en het is erg fris weer.

Woensdag 29 september 1943

Toevallig heb ik bij thuiskomst bemerkt dat er nieuwe ruiten zijn ingezet. Gelukkig maar, nu zal ik tenminste weer normaal kunnen slapen. De wind had vrij spel en dat konden we -het bijzonder op de bovenste kribben- goed voelen.

Donderdag 30 september 1943

Op het werk luchtalarm van 23.00 tot 23.45 uur. In ons klophok is geen verwarming, het is er koud en tochtig, vooral als de worm en de elevator aanstaan. We doen er iets tegen. We trekken enige grote, zo uit de oven en van de pers gekomen buizen binnen. Die zijn roodgloeiend, stralen een hoop warmte af en maken de temperatuur bij ons behaaglijk. Van tijd tot tijd verwisselen we die buizen. In de warmte voel ik me -me een sigaret in de mond- net als thuis bij de haard. Alleen de gemakkelijke stoel en de gezelligheid van je gezin ontbreken, Het is al aardig dat ik er zo over kan denken. Bij tijd en wijle roosteren wij ons brood op die hete buizen. Het is welk eens wat nattig en dat gaat prima. Met wat boter en zout erop smaakt zo'n snee brood heerlijk. Alles wat eetbaar is kan ik gebruiken. Achter de fabriek heb ik een opslagruimte gevonden waar ik nu en dan koolrabi en rammenas vandaan haal. Bij het naar de trein lopen jatten we onderweg beetwortels en die gaan -als bijvoeding- rauw naar binnen, ook zo de pompoenen.

Vrijdag 1 oktober 1943

Waar zouden we zijn zonder geruchten? Die nu de ronde doen betreft de vervanging van onze groep op de fabriek door Italiaanse krijgsgevangenen. De Russische vrienden brengen ons een portie pompoen. Het zijn flinke moten. Pompoen wordt hier veel gegeten en ook ingemaakt.

Zaterdag 2 oktober 1943

Het is weer zaterdag dus werken van 14.00 tot 22.00 uur. Op het werk zien we veel Italiaanse krijgsgevangenen. Daarbij zijn de bekende Bersaglieri, de zogenaamde berginfanterie. Doorgaans zijn Italianen kleine kerels, maar hier zijn enkele grote knapen bij. Zij zien er slecht uit. Ik denk dat zij nog beroerder behandeld worden dan wij ondervonden hebben.

Na het einde van de werkzaamheden nemen Joop en ik een koude douche. Er is namelijk geen warm water over. Altijd nog beter dan niks. In tegenstelling tot verleden week heb ik nu veel beter geslapen. Alleen door de vertrekkende ploeg wordt ik om 04.00 uur wakker. Die jongens behoeven slechts tot 14.00 uur te werken. Zij treffen het dus beter dan onze ploeg. Later vernemen we van hen dat ook zij deze week eten hebben ontvangen van de Duitse keuken. Dus toch.....

De afgelopen week zijn de nachten prachtig geweest met veel sterren. In de vroege ochtend is het dan wel mistig en koud, doch overdag is het zonnig weer.

Zondag 3 oktober 1943

Tegen 08.00 uur staan we op. We laten de kok onze laatste pakjes soep klaarmaken: asperge en julienne. Het pakt deze keer goed uit en later smullen we er heerlijk van. Het weer is zonnig doch het is behoorlijk koud. Joop en ik drinken een biertje op een spoedige thuiskomst en op de gezondheid van allen in Nederland. Behalve drie pakjes komen er weinig brieven binnen. Aangezien Mary en Vader deze maand jarig zijn, schrijf ik -na de gehouden godsdienstoefening- een brief naar de Rijswijkseweg met de volgende regels:

Kriegsgefangenenpost

An: Den Heer C.H. Deremaux

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Rijswijkscheweg 429

Landesteil: Nederland

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 20-10-1943

3 oktober 1943

Lieve Pa, Corry en anderen. Bij ontvangst van deze brief zeker al bezoek gehad en van alles op de hoogte. Nog steeds alles in orde met mij. Thuis met u allen toch ook?

Ik ben (in gewicht, red) gestegen van 68 tot 71 kg. Daar ik sinds 4 september geen post heb ontvangen, heb ik weinig nieuws. Deze brief door bezoek over gespaard om u lieve vader en Mary hartelijk te feliciteren met beider verjaardag. Ik hoop dat God ons gauw weer verenigt om deze dag samen te gedenken. Ik wens u beiden het allerbeste toe, vooral goede gezondheid. Ook de anderen gefeliciteerd! Dank allen nogmaals voor pakjes, waarvan goed gebruik gemaakt is. Deze week brood opgegeten, smaakte als ham! Dat beurde op. Op 22 september 1943 mijn eerste zuur verdiende geld, namelijk RM 9,21. We hebben toen op uw aller gezondheid en welzijn alsmede op spoedig weerzien bier gedronken. Er komt zo goed als geen post of pakjes door. Zal wel komen omdat u in het vervolg alleen mag antwoorden op de antwoordstroken van brieven of kaarten, dus geen particuliere brieven of kaarten meer sturen. Buiten u en Corry van niemand iets gehoord; jammer. Ik zal nu moeten schipperen met mijn toegewezen schrijfmateriaal. Mag ik een beroep doen op uw hulp in verband met de toestand van Corry? Help haar zoveel u kan. Hoe vindt u mijn zoon geworden? Flink voor hem gezorgd niet? Denk aan en bid veel voor u allen, vooral deze maand. (Ik) fantaseer onder het werken over thuiskomst en daarna, maar pieker nergens over.

Humeur is als altijd.

Groet u allen, Riek en Nell, Corry, Charles, Mams, etc., Truus, u weet zelf wel wie meer. Geen zorgen over mij, alles goed. Houd goede moed. U, Pa, het allerbeste!! Allen een stevige poot en omhelzing, vooral de jongen van hun zoon, broer, man of Papa, Jan. Daag, tot kijk.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux
Gefangenennummer: 107353
Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

In de namiddag tijdens een extra gehouden appèl, wordt medegedeeld dat de twee dieven -Kok en Mulder- veroordeeld zijn tot respectievelijk drie en vijf dagen streng arrest (beter waren het weken geweest). Ze zijn gevankelijk weggevoerd.

Na dat appèl betalen we elk RM 5.00 voor het rantsoen sigaretten voor de maand oktober. Vandaag is er weinig gelegenheid over om bepaalde dingen toe te lichten. Ik wil dat de andere week doen, want er is nu geen tijd voor. Morgen zijn we weer dagploeg en moeten dan vroeg op.

Tijdens het reizen met de trein bid ik steeds in stilte mijn gebed voor al degenen die mij dierbaar zijn. Deze week -in verband met de Mariamaand oktober- bidden we hier elke avond omstreeks 19.00 uur een Rozenhoedje en de litanie van Maria. Mij geeft dat de kracht om vol te houden.

Maandag 4 oktober 1943

De klok is een uur teruggezet en daarvan profiteren we fijn. Eén uur langer slapen. Aan het station te Gröditz zie ik voor de derde keer een trein met gewonden.

Dinsdag 5 oktober 1943

Op het werk ontvangen we een prima stampot van de Duitse keuken, namelijk met andijvie. We smullen er heerlijk van. Er komt een Rus bij ons binnen en met hem ruilen Joop en ik een groot stuk pompoen tegen een Franse sigaret. Met wat suiker erop smaakt dat lekker. De grote moot is vlezig. Thuis gekomen maken wij van die pompoen een papje. Er blijken zesentwintig pakjes te zijn gearriveerd.

Woensdag 6 oktober 1943

De verzending van pakketten schijnt goed op gang te komen. Vandaag arriveren er vijfendertig.

Donderdag 7 oktober 1943

Weer elf pakketten binnengekomen. Echter nog steeds geen post. Waar zit het hem nu weer in?

Vrijdag 8 oktober 1943

Per man ontvangen we een half pakje vloeitjes en een bosje radijs. Post en pakketten stagneren.

Zaterdag 9 oktober 1943

Vandaag gaat de fluitende *Feldwebel*, het stuk ongeluk, vertrekken. In zijn plaats komt nu een *Unteroffizier*. Nu maar afwachten hoe die is.

In de klopperij is vandaag weinig te doen en nu komt de aardige *Meister* me halen. Hij laat me verschillende afdelingen zien. Vier keer gaan we samen op pad. Onderwijl voeren we een erg onderhoudend gesprek. Het komt er op neer dat we respect hebben voor elkaars denken. Ook valt het woord "*warum*" nog al eens. Beide weten we dat wij, kleine luiden, aan het antwoord daarop geen schuld hebben.

Het is voor mij een zeer prettige morgen geweest. Morgen moeten van onze ploeg achttien man gaan werken. Joop en ik behoren er gelukkig niet toe. We hebben dan voor de tweede keer het genot van twee dagen vrij te zijn. Maandagmiddag pas om 18.00 uur beginnen.

Omdat mijn enkel zo goed als genezen is, ben ik op de klompschoenen naar het werk gegaan en dat ging best. De voorbije week is het op twee dagen na prachtweert geweest. Veel zon, alleen in de vroege morgenuren was het erg koud.

Behalve de drie dagen achter elkaar dat er pakjes arriveerden, is er verder niets aangekomen. Van enkele jongens vernemen we dat sommige van de door hen ontvangen pakketten notabene van augustus zijn. De inhoud daarvan is veelal bedorven. Jammer is dat toch. Niet alleen voor de jongens hier, die elk stukje eten goed kunnen gebruiken, maar ook voor de mensen thuis die het voor hen hebben gespaard. Ik denk veel aan thuis en ook aan Eindhoven. Het is raar, maar ik zie me dan telkens op zondagmorgen bij Henny en Tonny thuis.

Zondag 10 oktober 1943

Om 07.30 uur moet alles eruit en om 08.00 uur aantreden voor appèl.

Het is mooi weer en wel een tikkeltje aan de frisse kant. Na de godsdienstoefening ga ik voor het eerst hier mijn sokken stoppen. Ik vind het maar een lastig karwei.

Teneinde mijn sokken zoveel mogelijk te sparen voor de komende wintermaanden, draag ik de voorbije week twee paar dunne sokken in de sandalen. Nu kan dat niet meer met het weer.

In de grote zaal branden momenteel de kachels. Er wordt behoorlijk druk op gekookt. Bij dat gekook is er ook wel eens flinke herrie. A. heeft een pannetje op de kachel gezet en is naar zijn krib. B. komt om ook iets te komen en verzet het pannetje van A. Dan komt A. eens kijken hoe zijn eten er voor staat en ziet zijn pannetje verschoven door B. Nu beweert A. dat zijn pannetje van de kook is geraakt en verzet de pan van B. Dat wordt dan een schuiverij waarbij de ruzie hoog kan oplopen. Vooral als buitenstaanders zich er ook mee gaan bemoeien is er binnen de kortste keren herrie. Joop en ik maken ook van de kachels gebruik., maar wij blijven om de beurt bij de pan. Zo koen we vandaag heerlijke dikke pap van Benelac met wat havermout erdoor.

De komende week zal ik elke dag om circa 13.00 uur voorbidden bij het Rozenkransgebed. We hopen dit vol te houden tot het einde, opdat onze gebeden verhoord zullen worden voor een spoedig einde van de oorlog en er vrede zal komen. Gelukkig doen er veel jongens aan mee. Met uitzondering van de twee duimen, de twee ringvingers en de linker pink zijn de andere vingers stuk. Daarbij heb ik de nodige etterbulten op mijn handen. Ik vermoed dat het aan die kleizeep ligt. Ook is het mogelijk dat het komt door de te snelle overgang van het wassen van handen en het dan naar de oven gaan om ze daar te drogen. Maar ik weet het verder ook niet. Joop en ik drinken twee potten heerlijk *Malzbier*. Ook smullen we van de pompoenen pap. Het is wel lastig om die pap op een goede smaak te krijgen. We hebben ergens gehoord dat met toevoeging van tamelijk veel zout en dan wat suiker er aan toegevoegd, dit te doen is. We volgens dat advies en het resultaat is inderdaad prima.

Wat kan het toch raar verkeren. Doordat ik de laatste tijd zo weinig post ontvang en er ook geen pakjes voor mij binnenkomen, wordt ik nu en dan een beetje kriegel.

Ik denk telkens post te krijgen en als het niet zo is, stel ik zo goed als geen belang meer in het krijgen van brieven of pakjes. Ik reken nergens meer op en zal wel zien wat er arriveert. Het is wel jammer dat ik er zo over denk, maar de toestand maakt je zo. Zo gauw als ik weer wat ontvang van thuis wordt dat vanzelf anders. Vandaag weer wat tijd om iets te vertellen over de gang van zaken in de fabriek. Gang van zaken in de fabriek: zoals bekend werken een aantal knapen in andere afdelingen, onder andere de M.W. en de Putzerei. Wat dat inhoudt weet ik niet, maar van een enkeling die daar werkt hoor ik wel eens wat. Zo zijn er jongens die werken op een afdeling waar granaten worden gemaakt; lichte en zware. Die komen via een band aanrollen en moeten door hen van die band worden genomen en in wagentjes geladen. Nu gebeurt het dat de ene granaat traag naar hem toekomt, terwijl de volgende juist snel volgt. Dan kan het gebeuren dat de knaap met zijn vingers bekneld raakt tussen die granaten en dat moet behoorlijk aan komen. In het Lager zijn diverse gevallen bekend van jongens die iets aan hun hand of vingers hebben. In een enkel geval moest zelfs tot amputatie worden overgegaan.¹¹⁰⁾

D. V. G. (bei V. u. G. die Staatsangehörigkeit angeben)		Holländer		Formblatt 5a K. S. V. (H) Teil II	
Familien- und Vorname: TETTERO Johannes <small>(Mit Schreibmaschine oder Druckschrift ausfüllen)</small>		Wescherei		besigten	
geb. am 8. 1. 17. in Den Haag Kreis Holland		Truppenteil: Granatiers R.		Beschriftung der Erkennungsmarke 106.268 / XI A	
Dienstgrad: Soldat		Lfd. Nr. des Laz.-Krankenbuches: 1187			
Name des Lazarett: Ref.-Lazarett (Rgf.) Mühlberg (Elbe) II	Erkrankungstag, Art der Krankheit oder Verwundung: Amputation der re. Zehe.	Zugang: woher: Kda IV A Wulkwitz II A am 12. 10. 48	Abgang: wie, wohin: Rein IV B Z. w. B. am 5. 12. 48		
B. 505 I a. DIN A 6. C. Heinrich, Dresden N. IX. 43.				Wenden!	

Amputatie van de rechter teen (NIMH collectie 1001)

110 Er zijn slechts enkele van deze gevallen in de personeelsdossiers bij het NIMH bekend. Vermoedelijk wordt hier verwezen naar de gevallen van Speksnijder en Tetterro.

D. V. G.
(bei V. u. G. die Staatsangehörigkeit angeben)

Holländer

Formblatt 5a
K. S. V. (H) Teil II
Postst.

Familien- und Vorname: SPEKSNYDER Pieter Fricseur
(Mit Schreibmaschine oder Druckschrift ausfüllen)

geb. am 18. 2. 09 in Bertram baeth Kreis Holland

Truppenteil: 8° Inf. Regt. Beschriftung der Erkennungsmarke
102. 589 / XI A

Dienstgrad: feldst. Lfd. Nr. des Laz.-Krankbuches: 1488

Name des Lazarets:	Erkrankungstag, Art der Krankheit oder Verwundung:	Zugang: woher:	Abgang: wie, wohin:
<u>Reg.-Lazarett (Hilf.) Mühlberg (Elbe) IV</u>	<u>Amputation des Kb. Finger re.</u>	<u>K₂ Wulkniig II A</u>	<u>Lager - Rhein IV B 2. 10. 13</u>
		am <u>12. 10. 48.</u>	am <u>27. 11. 48.</u>

B. 505 Ia. DIN A 6. C. Heinrich, Dresden N. IX. 43. Wenden!

Amputatie van een rechter vinger (NIMH collectie 1001)

Een ander, klein deel van onze groep, werkt op een afdeling waar ze kanonlopen moeten afdraaien. Zo'n jongen komt 's morgens op het werk, zet de draaibank aan, die draait in een rustig tempo de loop af en tegen het einde van de werkzaamheden is dan de loop klaar. Dat nu lijkt me een stompzinnig werk. Op de *Rohrbogen* is dat anders. De werkverdeling is daar zo dat de volgende afdeling afhankelijk wordt van de vorige.

Maandag 11 oktober 1943

Om 08.00 uur appèl voor iedereen in het Lager. We maken kennis met de nieuwe commandant, een *Unteroffizier*. Zo te zien is het wel een geschikte kerel. Hij is in ieder geval een stuk rustiger dan zijn voorganger. Als die met ons naar de fabriek ging, dienden wij in Gröditz altijd militair naar de fabriek te marcheren, netjes met zijn drieën naast en achter elkaar en mondje toe. Trots als een pauw liep de mankpoot dan voor de lange rij. Ik was wat ondergoed uit, want er is -per ongeluk- water in de boiler. Het is voor de eerste keer. Wat erg is, is het feit dat ik sedert enige tijd tot mijn spijt moet vaststellen dat ik ongedierte heb, luizen, geen gewone zoals wij die van vroeger kennen, nee dit zijn lijfluizen. Ze zijn doorzichtig en hebben in het midden een rood plekje. Zo nu en dan ga ik op jacht en snap er enkele. Ook vandaag ben ik weer op zoek in de dekens. Ik klopf die goed uit en hang ze daarna buiten in de zon. Er waait ook een heerlijk windje.

De soep die we gekookt hebben met wat bindmiddel er door, is zeer goed uitgevallen. Nadat ik nog wat genaaid en versteld heb, schrijf ik een briefkaart aan Vader en een brief aan Corrie, dit in verband met haar bevalling. Half augustus schreef ze immers dat ze toen zes maanden onderweg was. Het is dan nu toch langzamerhand haar tijd?

Mijn schrijven aan Corrie luidt:

Kriegsgefangenenpost
An: Mevrouw C. Deremaux-van Zutphen
Empfangsort: Den Haag
Straße: Vlietstraat 18
Kreis: Zuid-Holland
Land: Nederland

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

[met rondstempel: 20-11-1943]

11 oktober (1943)

Liefste Corry en Charles. Nog steeds geen bericht van je. Ik heb gewacht erop. Ik schrijf dus nu maar. Je hebt bezoek gehad van één van onze kameraden, wat je zeker wel prettig vond? ¹¹¹⁾ Ik maak het als altijd, gezond, etc. Liefste, veel denk ik aan je, vooral daar de tijd voor je aanbreekt als je dit leest. Ik ben geestelijk steeds bij je en bid God dat alles voor jou en ons kind goed mag verlopen. Is overal voor gezorgd, als ook voor Charles? Ik kan weinig voor je doen, vrouwlief, docht weet dat deze tijd voor mij een gespannen tijd is. In achtergelaten brief vindt je de namen voor ons kind. Mochten het er twee zijn, dan kies jij maar de namen hiervoor. Ik hoop echter dat je mijn instructies in de brief opvolgt. Verder beveel ik je aan Onze Lieve Heer, opdat alles goed mag verlopen. Stuur je me direct bericht? Ik ben zo blij met de foto van Charles. Ik krijg er niet genoeg van. Ik weet niet wat je al gestuurd hebt, maar zend me anders een stel winterondergoed, handschoenen, dikke oude sokken of kousen, voetbalbroekjes, of donker ondergoed en wat je meent te kunnen missen. Ik kom hier niets tekort hoor, dus denk daar niet aan.

Bepaal je helemaal op jezelf, darling en op Charles!! Je mag geen andere brieven of kaarten meer sturen dan alleen de aangehechte antwoordstroken. Jammer, maar ik zal je veel schrijven. Mocht het ergste met je gebeuren, dan moet vader voor alles zorgdragen. Ik zal hem dit opdragen. Doe vele groeten aan De (Rijswijkse) Weg, Riek, Nell, Mams en Arnold, etc.

Mijn hele doen en laten is bij jou, Corrylief, ik bid veel voor je en hoop dat ik spoedig weer terug mag zijn in je armen. Vrouwke, wees sterk en dapper. Draag de lasten dezer wereld. Leer Charles bidden en God wat vragen op zijn kindermanier. Omhelzingen en vele zoenen voor jou, vrouwlief en Charles, van je liefhebbende en naar jullie verlangende man en Pappa, Johnny

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Aan Vader en de anderen schrijf ik een briefkaart met de volgende inhoud:

Kriegsgefangenenpost Postkarte

111 Waarschijnlijk wordt hier verwezen naar soldaat F.A. Vloemans kgf107332, die omstreeks 22-10-1943 vanuit het Arbeitskommando MDSW Gröditz terugkeerde naar Den Haag. Hij is ook bij naam genoemd in een brief van Corrie van 30-11-1943.

An: Familie Deremaux

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Rijswijkseweg 429

Land: Nederland

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

[met rondstempel: 17-11-1943]

11 oktober 1943

Lieve vader, broer, zusters, enz. Ik vergat dit: Corry zal nu wel haast bevallen of reeds zijn. Wil iemand haar dan uit mijn naam bloemen sturen of fruit met kaartje, waarop: "Van je liefhebbende man en Pappa". Met de datum en "Wülknitz".

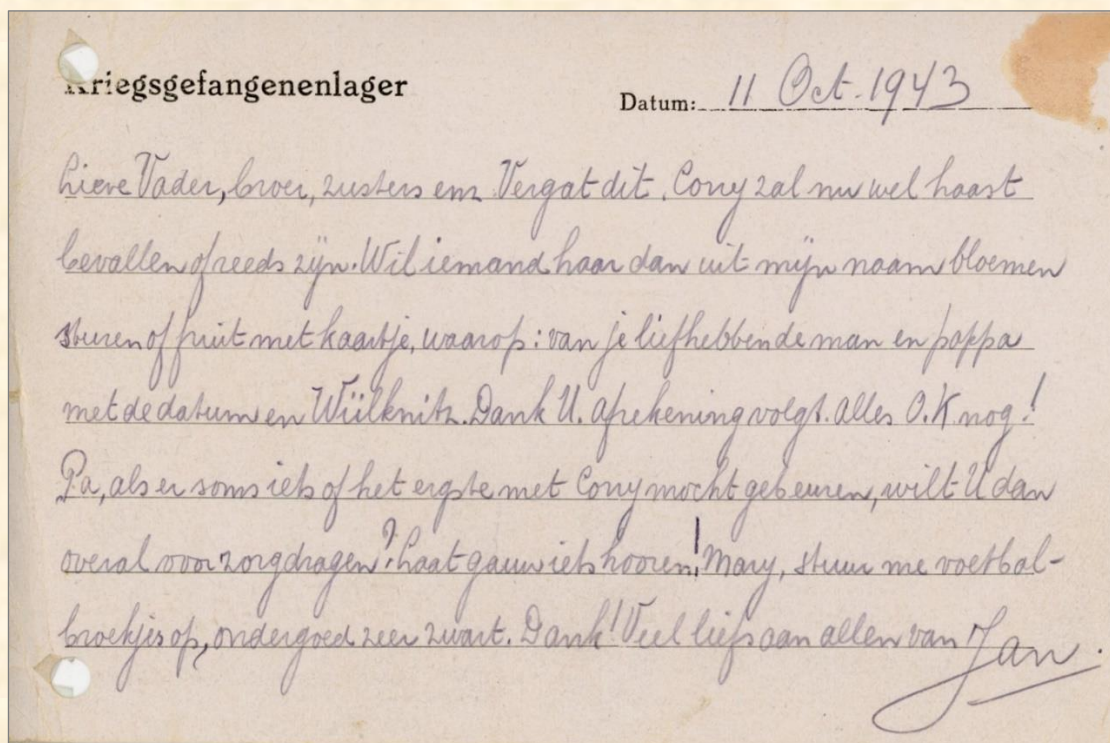
Dank u, de afrekening volgt. Alles Oké nog.

Pa, als er soms iets, of het ergste met Corry mocht gebeuren, wilt u dan overal voor zorgdragen? Laat gauw iets horen! Mary stuur me voetbalbroekjes op, ondergoed is zeer zwart. Dank! Veel liefs aan allen van Jan.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Zo, dat is ook weer gedaan en nu maar weer wachten op bericht.

In het Lager lopen lui rond te schooiëren om een sigaret. Wij geven niets weg want we hebben allemaal evenveel rokerij ontvangen. Zij moeten zichzelf maar weten te rantsoeneren. Tussen rokers en niet-rokers vindt een grote ruilhandel plaats.

Zo is bijvoorbeeld een prakt eten twee Franse sigaretten waard, terwijl een dozijn aardappelen twee tot drie sigaretten vraagt, etc. Ook vandaag drinken Joop en ik weer van het gerstenat en omdat het zo lekker smaakt nemen we een extra biertje.

Bij het naar de fabriek gaan bemerken we dat het heeft gevoren. Tijdens het werk zien we een mooie heldere sterrenhemel. 's Nachts op weg naar de wc ontmoeten Joop en ik een Rus en van hem krijgen we een groot stuk pompoen.

Dinsdag 12 oktober 1943

Bij thuiskomst om 07.00 uur handelen we eerst ons wasgoed af en gangen het bij de kachels te drogen. Om de beurt blijven we daar waken, anders zijn je spullen zo vertrokken. Gedurende dat wachten roosteren we gelijk wat boord. Later smaakt dat met wat boter en suiker erop voortreffelijk.

Die Rus van vannacht heeft ons het binnenste deel van een pompoen gegeven. We eten dat vlees -met wat zou en suiker erbij- smakelijk op. De pitten nemen we mee naar het werk. Die branden we in de nachtelijke uren op een gloeiende buis, doen er wat zout op en dan smaken ze -naar ons gevoel- net als pinda's. Wat we ook op de gloeiende buizen leggen zijn dunne plakken beetwortel. Bij het in het donker naar de trein gaan glij ik soms stiekem van de weg af naar het lagergelegen stuk land. Overdag heb ik geien dat daar beetwortels of suikerbieten op staan. In het donker graai ik wat rond en als ik wat voel trek ik er hard aan. Ik stop de wortel onder mijn jas en sluit snel weer bij de groep aan. Tijdens de nachtarbeid leggen we brood op een hete buis, roosteren dat, doen daarop een plak beetwortel en voor ons smaakt het alsof er spek op het brood ligt. De gewone peen en de rest van de beetwortel eten we later rauw op. Het is toch een prima bijvoeding.

Woensdag 13 oktober 1943

Van deze dag valt niets bijzonders te vermelden. De dagen verlopen bijna steeds hetzelfde.

Donderdag 14 oktober 1943

Als we in de ochtenduren van het werk huiswaarts keren is het zeer en venijnig koud. We voelen het des te meer omdat we nog steeds niet de beloofde overjassen hebben gekregen. Ook op de fabriek is het koud. We maken ons werkhok zo goed mogelijk tochticht. Zo tegen een uur of twee is het er vreselijk koud. Omdat er op dat ogenblik geen warme buizen van de persen zijn gekomen om naar binnen te trekken, gaan we om beurten ons warmen bij de ovens. We komen daar een beetje bij. In het Lager zijn vijfenvijftig pakketten gearriveerd.

Vrijdag 15 oktober 1943

Is het een dag van teleurstellingen? Er zouden vandaag sigaretten worden uitgedeeld, maar er is niets aangekomen. Ten tweede zouden we -althans volgens geruchten- vandaag naar Nederland zijn teruggegaan. Gelukkig geloven we dergelijke idiote verhaaltjes niet en daarom deert het ons niet zo. Het is dun met de pakketten en post; slechts twee pakjes komen binnen en geen stukje post.

We ontvangen ons rantsoen zeep en zeepoeder. Bij het naar het werk gaan gebruiken Joop en ik een handdoek als das tegen de felle kou.

Geloof ik in het toeval? Op zeker moment ga ik in het donker buiten ons werkhok een plas doen. Plots duikt me in de duisternis een Fransoos op, waarvan ik behoorlijk schrik. Zonder iets te zeggen geeft hij me een maaltje aardappelen en is meteen verdwenen. Waar buiten plassen al niet goed voor is. Joop en ik poffen er een gedeelte van op de warme buizen, heerlijk smaken ze.

In verband met het koudere weer ga ik in het vervolg met de klompschoenen aan naar het werk. In plaats van sokken draag ik daarin de voetlappen en ik moet zeggen; ik blijf warme voeten houden.

Zaterdag 16 oktober 1943

Vandaag is Mary jarig. Proficiat zus en dat je nog veel aan mij zult schrijven. Ter ere van haar verjaardag rook ik een extra sigaretje, maar dat is dan wel van mijn laatste pakje. Wanneer krijgen we nieuwe?

Joop en ik moeten werken van 14.00 tot 22.00 uur en nu zetten we vóór die tijd bruine bonen in de week voor morgen. Tijdens het werk komt de "pofbroek" aan mijn hoofd zeuren over onze prestaties. Hij is daarover niet te spreken en nu moet ik er voor gaan zorgen dat er harder gewerkt wordt. Als dat niet gebeurt krijgen we alle vier geen Russische soep meer uitgereikt. Ik zeg hem dat wij in de klopperij afhankelijk zijn van wat de afdelingen vóór ons presteren, maar daar gaat hij niet op in. Inderdaad ligger en buiten wel eens teveel buizen die nog moeten worden uitgeklopt. Dat komt doordat de andere twee knapen er weinig aan doen. Joop en ik werken normaal door, doch willen niet het werk opknappen van een paar knuppels. Dat kunnen we natuurlijk niet tegen de "pofbroek" gaan zeggen. Feit is ook dat de laatste tijd Joop en ik er steeds andere jongens bij krijgen. Van de oorspronkelijke vier man waarmee in de klopperij in augustus werd begonnen zijn Joop en ik over. Omstreeks 21.00 uur krijg ik drie maal soep van de Duitse keuken. Na het eind van de werkzaamheden nemen Joop en ik een frisse douche. Om 00.05 uur gaan we met de trein naar het Lager. Waar komen nu die berichten vandaag..... In de wagon wordt gezongen alsof we naar huis zullen gaan?

Zondag 17 oktober 1943

Het is een goede dag voor mij. Ik ontvang namelijk een kaart van Nel en Piet gedateerd circa 1 oktober.

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb-Kdo. 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: Voorburg van Duvenvoordelaan, 1-10-1943]

Beste Jan, met Nell en mij alles goed. Hopen hetzelfde van jou en je spoedig weer te zien. We hebben wat voor je bewaard, Piet.

lieve Jan, was erg blij met je kaart, lees wel al je brieven, maar dit was voor ons. Ik heb al eens naar je geschreven. Heb je dat ontvangen?

Ik zal allen de groeten doen. Jij de groeten van Lameijn. Ik geef je adres wel door. Houd goede moed en kop op. Met Corrie en kleine gaat het goed.

Hij is erg lief. Veel liefs van je zus Nell. Dag knul, tot ziens.

Absender Vor- und Zuname: P(iet) Mieras-Deremaux

Ort: Voorburg

Straße: van der Marckstraat 19

Kreis: Zuid-Holland Nederland

Korte tijd later worden me twee pakketten overhandigd en wel één van Henny en Tonny, het andere van Corrie. Haar pakje van 8 september bevat: 1 stukje kaas (van Nel en Piet), 4 Forto koeken (van Mams), 1 zakje shag (tabak), 1 zakje basterdsuiker, 1 stukje zeep, 1 blikje vis, 1 doosje pudding.

Het pakket van Hennie c.s. is van 11 september en heeft als inhoud: 1 stuk ontbijtkoek, 1½ ons koekjes, ½ ons suiker, 1 pakje sigaretten, 1 zakje zoetmiddel, 1 pakje toffees, 1 busje gecondenseerde melk, 5 sigaren, 15 bouillonblokjes.

Alle artikelen in orde bevonden.

Ik dank hen en iedereen die mij iets gezonden heeft. Ook dank ik Onze Lieve Heer want Hij laat alles geschieden op de juiste tijd. Het blikwerk geef ik in bewaring bij de vertrouwensman, die doet alle conserven in de ijskast van de keuken. Op de aal of in de koffers is het met die kachels veel te warm. Bij inlevering ontvangt men een bin (zie plakboek). De door ons gekookte bruine bonen prakken we door het middageten. De vertrouwensman deelt dan mee dat er in ons Hoofdlager in Hohnstein nog twee dozen met oude post ter uitdeling staan. Zullen dan eindelijk de vele achterstallige brieven en kaarten voor de dag komen? Wat mag de reden van dat oponthoud zijn? Hij voegt er aan toe dat de lui die voor de post en de pakjes moeten zorgen er veelal ongeïnteresseerd mee werken. Het zijn ook wel krijgsgevangenen. Ook Nederlanders zijn er onder, doch die kaffers zitten kort bij het vuur. Zij krijgen hun brieven en pakjes heus wel op tijd. Alle anderen kunnen barsten denken ze.

De komende week zijn we weer dagploeg, tenminste als alles normaal verloopt. Je weet maar nooit. Als die week zo mooi wordt als de voorbije, dan krijgen we volop zon. Overdag de zon en 's nachts een schitterende sterrenhemel.

Ik heb er nog wat etterpuisten bij gekregen. Mijn hand is dikker geworden. Ik krijg last van de warmte en heb hoofdpijn. Dat zal wel door de temperatuur in de grote zaal komen, met al dat koken en bakken op de kachels lijkt het daar wel een oliebollenkraam. Vooral op de bovenste kribben is het warm. Gelukkig heb ik geen koorts, mijn temperatuur meet maar 36,8.

Maandag 18 oktober 1943

Er valt niets bijzonder te melden. Alles gaat zijn gewonde gangetje.

Dinsdag 19 oktober 1943

Vandaag is er geen post binnengekomen, wel eenentwintig pakketten.

Woensdag 20 oktober 1943

De brieven en briefkaarten komen nu pas goed los. Zestig stuks post arriveert.

Daarbij zijn voor mij een brief van Corrie, twee briefkaarten van respectievelijk Henny en Tonny en van J. Kessels. Het kan blijkaar niet op.

Corrie's brief luidt:

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb-Kdo. 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

29 september 1943

Liefste Johnny, brief van jou d.d. 13 september 1943, was erg blij ermee. Van Augustus nog steeds niets gehoord. Maken het allen goed. Wat doe je voor werk? Groeten aan Joop. Ik heb bendes met brieven geschreven, gek dat je zo weinig ontvangen hebt. Gelukkig wel de pakjes. Alvast gefeliciteerd met je verjaardag. Ik hoop je gauw thuis te hebben. Zit je nu naar je zin? Dat je nog jaren in gezondheid mag doorbrengen.

Mary wordt weer gesneden in verband met haar keel. Ze is nu naar het ziekenhuis.

Ik heb net een pakje ontvangen van Johan Kessels en v.d. Grinten. Ik zal nog foto's sturen in pakje. Hier is het erg koud. Het fornuisje is al aan. Het is compleet winter. Heb jij het nog niet koud? Schrijf wat je al zo nodig hebt. Groeten van allen. Wij allen hebben apart brieven geschreven. Heb je die nog niet ontvangen? Henny en Tonny hebben een pakje gestuurd als ook Noud en Marietje van der Grinten. Ze zijn weer aan het evacueren. Hoop dat de baby gauw komt. Ik kan slecht uit de voeten. Charl (is) erg lief en gezond. De sigaretten toch steeds gehad en de shag? Ik heb een broekje op de kop getikt. Van Bussel is nog in Mühlberg, ziek. Hij heeft over jou gepend. Schrijf wat je al zo doen moet. Ik ben erg zuinig. Schrijf vooral of je alle foto's hebt ontvangen. Ik denk iedere dag aan je. Charltje vraagt steeds naar jou.

Dag, houd moed en sterkte. Vele kusjes van Charltje en Corriejetje.

Dag !

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

Eén regel in haar (Corrie's) schrijven klinkt een beetje vreemd, althans zo komt het bij mij over. Ze schrijft namelijk "Zit je nu naar je zin". Pal daarachter vervolgt ze met "dat je nog jaren in gezondheid mag doorbrengen". Zij zal echt niet hier bedoelen. Ik heb haar geschreven dat ik eindelijk werk kreeg in plaats van hele dagen rondhangen. Op zijn briefkaart schrijft Henny mij het volgende:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb-Kdo. 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

Liefste Jan, kaart ontvangen, waarvoor onze dank.

Blij dat je het goed maakt. Van harte proficiat met je verjaardag.

Hier alles goed, Cor en Charel maken het goed. Zorg voor hen.

Groeten van alle familie en vrienden. Bid voor je.

Pakket is onderweg, brief volgt van familie, etc.

Houd moed, we zien elkaar gauw. Groet collega's.
Denk veel aan je. Thuis alles goed. Daag broer, een poot en zoen,
Hen(ny)en Ton(ny).
Absender Vor- und Zuname: H. Deremaux
Ort: Eindhoven
Straße: Amalia van Anhaltstraat 29
Kreis: Nederland

Johan Kessels deelt mede:
Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte
An: J.H.P.M. Deremaux
Gefangenennummer: 107353
Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein
[met stempel: Arb-Kdo. 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

Beste Jan, dank voor je bericht. Het doet ons genoeg dat je goed gezond bent en dat je aan Joop een vriend hebt. Doe hem mijn groeten. Hier is alles goed. Wij staan in geregeld contact met Corry. Met Charles gaat het ook goed, het is een leuke boy. We mochten een foto van hem ontvangen. Hoe is het eten Jan en welk werk moet je doen? Mag je ook pakketjes ontvangen en waar heb je het meeste behoefte aan? Schrijf dit aan Cor, wij zullen dan wel verder zorgen.

Heb aan Cor enig fruit gezonden dat is goed voor haar en ook voor Charles. Ik hoop dat het aangekomen is, maar er gaat veel verloren tegenwoordig.

Jan en Joop, houd goede moed. Hoop je spoedig weer te zien.

Gedenk je dagelijks in mijn gebed. Draag je lijden op voor een spoedige rechtvaardige vrede. Hij zal je niet verlaten en voor degenen die achterbleven zorgen. Wees moedig, Corry is het ook. Ik zal haar vandaag nog schrijven. Jan, de groeten van ons allen, sterkte. Joh. Kessels.

Absender Vor- und Zuname: Familie Kessels

Ort: Nederweert

Straße: Kerkstraat 38

Kreis: Limburg Holland

Al deze berichten luchten me erg op. Ik voel me anders en denk nu over veel dingen anders. 's Avonds in bed denk ik aan hetgeen mij vandaag geschreven is en ik dank die personen oprecht voor hun medeleven.

Donderdag 21 oktober 1943

's Nachts is er in de omgeving een bombardement. De ramen en deuren trillen. Later vernemen we dat het op de steden **Leipzig** en **Halle** is geweest.

Joop krijgt twee pakketten in handen. Voor mij is er ook een pakket. Het is het vierde van Corrie. Het is van 29 september en bevat: 1 hompje kaas (van Riek), 1 pak Analac (van Mevrouw Smit), 4 Forto's (van Mams), 1 stukje spek (van Heer Van Ardenne), 1 appel en 1 [eer (van de familie Kessels), 1 zakje gort, 1 zakje erwten, 1 zakje suiker (niet ontvangen), 1 pakje sigaretten, 1 foto, 1 zakje foto's, 1 handdoek, 1 broekje.

Zoals Corrie mij eens geschreven heeft moet ik alle doosjes, zakjes en zo, goed nakijken op eventueel erin gestopte briefjes. Dat doe ik en vind dan in het pak Analac een clandestien schrijven van Corrie. Het is een zeer lijvige brief met de volgende gegevens:

Den Haag 29 september 1943

Liefste Johnny, Hier een clandestiene brief van mij. Ik hoop dat je hem in goede gezondheid zult ontvangen. Jij moet zien dat je mij een clandestiene brief bezorgt. Hoe, dat weet je zelf wel het beste. Gaat het niet, dan is er niets aan te doen. Ik heb al zo ontzettend veel aan jou geschreven. Steeds ook gevraagd wat of je deed, maar hoor daar steeds niets van. Heb de gehele maand augustus nog niets van je gehoord. Vandaag pas voor het eerst, dus bijna twee maanden zitten wachten. En dat is zo ellendig. Telkens dacht ik dat er wat gebeurd zou zijn.

Ben je nog bij Joop? Alvast hartelijk gefeliciteerd met je verjaardag. O, liefste, waarom ben je niet thuis? Steeds maar "waarom" en niemand die je er antwoord op geeft. Ik ben blij dat je de foto's aardig vindt. Hierbij stuur ik je er nog wat. Zuinig op zijn hoor! De foto waar Amy opstaat, is ook leuk, hè? Charltje is lief, maar kan ook flink stout zijn. Als ik hem een standje geeft, schopt en slaat hij terug. Hij kan lekker vloeken. Daaraan kan men merken dat hij buiten speelt. Gisteren liet ik wat vallen. "Mama sufferd" zei hij. Hoe bestaat het!.

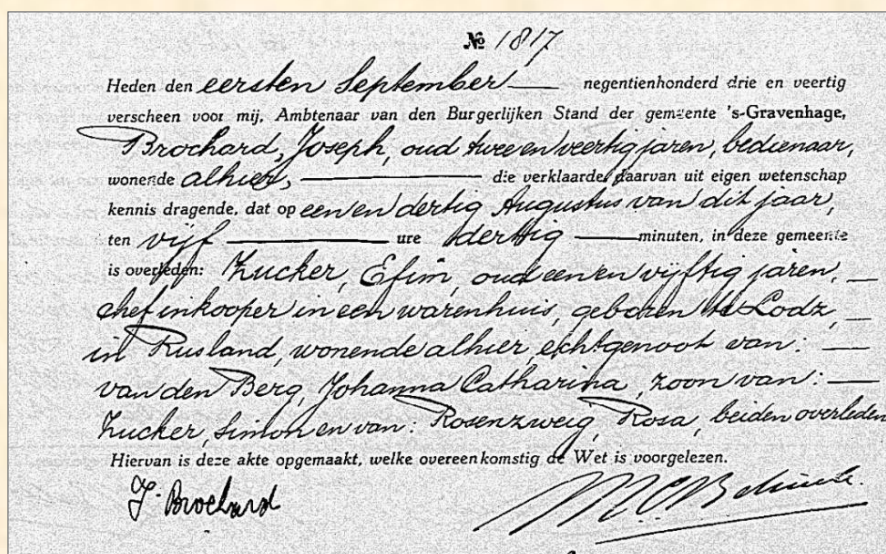
En zo heeft hij verschillende op- en aanmerkingen. Hij is gek op voetballen. Iedereen in de straat lacht om hem en verwent hem. Het heilige hartbeeld dat in de slaapkamer staat, je weet wel, met de armen uitgespreid, daar zei hij laatste van "Mama, de pop doet; wie komt er in mijn huisje". Leuk hè? Hij zegt overal "leuk hè?" achter. De R kan hij niet goed zeggen en zo heeft hij zijn eigen brabbeltaaltje. Liefste, verlang jij nooit naar huis? Denk nu niet, nu je weg bent dat ik een makkelijker leventje hebt. Alleen natuurlijk minder eten te koken en vaten wassen en een bed minder op te maken, maar daar is ook alles mee gezegd.

Het omkijken naar Charltje alleen al, is veel moeilijker, vooral ik nu niet meer zo uit de voeten kan. Maar enfin, dat gaat ook al weer wennen.

Gelukkig is Mams iedere avond bij mij. Daar heb ik veel steun aan. We hebben samen alles klaar zitten maken voor de nieuwe baby. Ik heb de wieg (een grote maat gelukkig) te leen van Mevrouw Smit. Die is bruin en ik heb hem bekleed met de stroken roze van mijn vroegere avondjurk, die herinner je nog wel, hè? Hij is werkelijk beeldig geworden.

Als je nu een brief schrijft, schrijf dan erbij dat je de Analac, die havermoutpoeder waar deze brief inzit, lekker was. Dan begrijp ik eruit dat je de brief gevonden hebt. Heb je ook het boekje met vloeitjes gevonden tussen de erwten verleden keer? Ik stuur je eerst de sigaretten op, want ik wist niet of de pakjes aankomen. Ik heb een zwart broekje voor je op de op getikt. Ook al niet meer te krijgen. Ik doe je hierbij ook een handdoek. Moet je nog zakdoeken hebben? Enfin, dat hoor ik dan wel. Fijn dat je van Bussel gesproken hebt, hè? Ik heb in de keuken het fornuisje laten zetten

en daar zit ik nu. De Doffen (verbastering van Moffen, red.) zijn weer eens geestig geweest. Heel Duindorp kreeg zaterdagmorgen bericht dat ze voor zondag 3 uur hun huis uit moesten. Ja, waar moesten de mensen naar toe? Als de meubels werden op een wagen geladen. De rest begrijp je wel. Liefste, kijk voortaan alle pakjes na of ik er soms het één en ander briefje erin gemoffeld heb. Zo krijg je tenminste wat te horen. Zeg tegen "Cassa" dat hij een flinke zoon heeft. Onverwachts gekregen, alles goed. Ze loopt weer buiten. Dus dat weet je geloof ik nu, dat de dokter zich vergist heeft. Vanwege dat ze allemaal weggehaald zijn. Ik zeg begin november. Dr. Tholen zegt eind november. Maar dat houd ik nooit uit. Ik ga weer naar Bethlehem, nergens anders geen plaats. Kreeg vanmorgen jouw blauwe kaartjes terug. De vrouw van Bussel kreeg het pak van haar man teruggestuurd. In de mouw van zijn jasjesvoering zat een briefje genaaid. Kan jij dat ook niet doen? Werk je in een fabriek? Wat doe je al zo? Durf je het niet te schrijven? Ik ga opzoeken waar of jij zit. Heb je zo al het één en ander van Duitsland gezien? Hoe is de behandeling? Aan die dingen denk ik de gehele dag. Als ik gewoon was en geen kind had, dan kwam ik je vast opzoeken. Het is maar goed dat ik in verwachting ben, want ik deed het grif, Johnny. Toen ik voor het eerst leven voelde van dit kind en jij was er niet, heb ik erg gehuild. Het is zo naar altijd alleen te zijn. Al zou ik nu iemand innemen in huis, of al was het vol mensen iedere dag, toch blijft er een leegte over. Ik heb nu voor het eerst pas extra voeding en een voorrangkaart. Dat laatste is wel makkelijk. Men kan nu overal terecht. Hoef gelukkig nergens te wachten. Met de groenten was het eerst hopeloos, nu gaat het wel weer. J. Kessels heeft laatst een pakje met peulvruchten gestuurd. Gisteren wat fruit, vandaar die appel en peer. Hoop dat het goed aankomt. Van Speijk laatst hier geweest en vertelde mij dat (Efim) Zucker van de inkoop lingerie in "Het warenhuis" gestorven is aan een hartverlamming. Hij was 52 jaar. Ik vond hem altijd een aardige vent. Hij zou net die week voor het eerst bij jou op het kantoor komen; IJzer en staal. Zielenpoot, dat was hem natuurlijk teveel geweest.

Overlijden van Efim Zucker, chef inkoop Warenhuis (Haags Gemeente Archief, toegang 0335-01)

Is het bij jou ook al koud? Het is hier gelijk winter. Ik hoop maar dat we hier mogen blijven zitten en alles goed afloopt met mij, dan rol ik me er wel doorheen.

Als Charl'tje ondeugend is en ik zeg tegen hem dat Mama geen zusje gaat halen, dan zegt hij: "Gauw, gauw, Mama, gaan zusje halen," En dan is hij weer lief. Laatst, toen ik de wieg in orde aan het maken was, vond hij hem zo mooi dat hij deed zijn schoenen uit en zei dat hij "Chaggel" er in ging slapen. Dat mocht hij niet en nu laat hij hem aan iedereen zien.

Ik ben nu erg verkouden en mag de deur niet uit van de dokter.

Heb je alles nog? Hebben ze niets afgenomen? Ik mag je geen schaal'tje sturen van het Rode Kruis. Alles gaat hier over het Rode Kruis. We hebben nieuwe bureu verleden week pas getrouwd. Tante Betje is weg. Dit is veel gezelliger. Hij werk aan het Staatsspoor, dus dichtbij.

Hij heeft mij geholpen met de kachel te zetten. Hij is net zo lang en mager zoals jij. Ik heb daar wel steun aan. Gelukkig maar, anders moet men voor ieder wisje en wasje een knecht roepen en dat kost allemaal geld. Alle arbeidscontractanten zijn nu verplicht verzekerd. Dus krijg ik ook de F55,- uitbetaald eerdaags. Van Ardenne kreeg ik dat stuk spek via Soonius. Aardig, hè? (In) Het volgende pakje doe ik de andere helft. Anders wordt het te zwaar. Het krijgsgevangenenbrood is niets, hè? Dag liefste, ik denk veel aan jou. Charl heeft last van maden gehad, maar is nu alweer geheel opgeknaapt. Hij was er echt vervelend van.

Dag Johnny, veel kussen van je alleen gelaten Corriejetje.

Hoop dat je gauw thuis komt. Het gaat geweldig goed en ben vol goede hoop op spoedig weerzien. Dag!!! Ik bid voor jou, doe jij het voor mij? En wees rein op alles. Bid voor ons, ik doe het voor jullie!

Mee en dan wordt het me te machtig en dan ga ik de straat maar op, of ga ik hard werken. Wat een groot geluk dat ik Charl'tje heb, anders was het niet om uit te houden. Johnny, schrijf wat je de hele dag moet doen en hoe of je het daar hebt, enz. Wie je vrienden zijn. Heb je al bekenden gezien? Je moet er niet omheen draaien hoor. Ik weet wel dat jullie niet op het land, maar in een vliegtuigfabriek moeten werken. Dat hadden ze ook al aan sommigen geschreven. Enfin. Daar is toch niets aan te doen. Beter werken dan de gehele dag niets doen. Dat slijt gauwer de tijd. Ik hoorde dat jullie 1½ pakje sigaretten kregen per week, dus dat is ook niet waar! Hebben ze van jullie nog iets afgenomen? Ik denk het niet, want jullie hadden niets bijzonders bij je. Er wordt hier zo gekletst, namelijk dat al jullie koffers en inhoud afgenomen zouden zijn. Zo zie je dat je niemand kan geloven. Ik zal maar afwachten. Het is hier iedere dag slecht weer. En bij jullie? Reken maar dat we gauw in de winter zitten.

Liefste, ik ga nu eindigen. Ik hoop dat je weer gauw zult schrijven. Iedere dag kijk ik naar de post uit. De tijd duurt zo lang. Ik verlang erg naar je. Heb je geen last van heimwee?

Ik hoop maar dat we elkaar terug mogen zien. Als hier luchtalarm is denk ik daar steeds aan. Ik zal God danken als de oorlog afgelopen is. De mens wordt er gek van. Ik zal blij zijn als de baby geboren is. Je bent alleen en telkens ben je bang dat er wat gebeurt. Aan jou had ik zo'n grote steun.

Charl is brutaal en laat me alles drie maal zeggen. Als jij maar een kík gaf dan gebeurde het. Hij lijkt wel drie jaar in plaats van twee jaar. Hij eet me de oren van het hoofd. Gelukkig heb ik nog. Kan jij gort, bonen, enz. gebruiken? Charl eet iedere dag haveremoutpap. Dat is zo gezond voor hem. Om ons moet je je niet bezorgd maken. Wij komen er wel.

Als jij je maar weer niet te zenuwachtig maakt en geen heimwee hebt. Dag Liefste, ik hoop je gauw weer hier te hebben. Vele kusjes van Charl'tje en je vrouwtje Corrie. Dag!

Geef antwoord op hetgeen ik je gevraagd heb. Je kan toch geen shag draaien zonder vloeitjes? Enfin, dat hoor ik dan nog wel. Dag Schat, sterkte! Houd goede moed. Ik denk veel aan jou.

Doe je dat ook aan ons, dan blijven we geestelijk met elkaar in contact. Ik droom dikwijls van jou. Dag! Vele kussen van Corrie.

Ik ben ontzette**n** blij met de ontvangst van het pakket en de daarin gevonden brief. Zeer blij zelfs met het ontvangen broekje en de handdoek. Het meest echter ben ik ingenomen met de foto's van kleine Charles. Maar waarom staat Corrie niet op de foto's? Ik zie wel vreemden?

Het pakje suiker is niet aangetroffen. Het fruit van de familie Kessels is goed overgekomen. Johan schrijft me dat hij wat fruit aan Corrie heeft gezonden en dat heb ik nu al ontvangen. Over haar lange brief heb ik wel enige bemerkingen. Zo schrijft ze om haar een clandestien briefje te sturen, maar dat is toch onmogelijk. Het enige wat zou kunnen is iets meegeven aan een jongen die ziek of afgekeurd naar huis gaat. Zoiets hebben Joop en ik nu toch gedaan met collega Vloemans. Maar we zijn er nooit zeker van dat zo'n knaap werkelijk naar huis gaat...

Dan vraagt ze steeds naar mijn werk, wat ik doe. Ja, daar kan en ma ik niet over schrijven. We staan onder geheimhouding. Ik zou het heus wel doen maar het mag niet. Noch over de fabriek waar ik werk, noch wat ik daar uitspook kan ik mededelingen doen. Wij hier kunnen dat ook niet helpen.

Op 28 juli heb ik vanuit Mühlberg mijn kleren opgezonden en in de voering van het jasje een briefje verstopt. Is dat dan nooit aangekomen? Wat het schrijven betreft: wij krijgen per maand twee briefformulieren dat de post er zo lang over doet. Is niet aan ons te wijten. Wij op onze beurt krijgen weinig post van thuis.

Vanwege de pakketten die nu ineens allemaal los komen moeten zowel Joop als ik ruimte gaan scheppen in onze koffers. De ruimte daarin is al zo beperkt.

In tegenstelling tot mijn vorige kampen hebben we hier geen aparte kamer voor de koffers, tassen, dozen en dergelijke. We hebben onze bagage aan het hoofd- en voeteinde van de krib geplaatst. We gaan nu de inhoud van de ontvangen pakketten zo goed mogelijk overpakken in de koffers. Sommige stukken verstopp^en we -zorgend dat niemand onze kant uitkijkt- onder de stromatras. Eventueel blikwerk kunnen we inleveren bij de vertrouwenslieden. Het vergt nogal enige tijd en zo wordt het vanzelf een stuk later dan we gewoon zijn om te gaan slapen. Aangezien we nu weer voldoende te roken hebben, steken we telkens voor we gaan slapen een zwaar shaggie op. Dat is nog eens wat!

Vrijdag 22 oktober 1943

Joop ontvangt vier brieven van zijn vrouw en zijn zus. De brieven zijn van oude datum, alle nog van augustus. Voor mij is er een kaart van Rijksijzer, die is van 5 oktober. Wel een groot verschil. De collega's van kantoor schrijven me: ¹¹²⁾

Den Haag, 5 oktober 1943

Beste Deremaux, hier een berichtje van je collega's van kantoor. In de eerste plaats hartelijk dank voor je kaart. Hier gaat alles zijn gewone gangetje, alleen een beetje stil nu er zoveel lui weg zijn. Alle lui tot en met 25 jaar zijn reeds gekeurd voor de Arbeidsinzet, doch hebben vrijstelling tot 1 januari gekregen. Wat daarna gebeurt moeten we maar afwachten. Gelijk met dit schrijven is er een pakketje naar je verzonden, waarvoor de gelden door de collega's bij elkaar gebracht zijn. Wij hopen dat de inhoud naar je zin zal zijn en dat je bij het nuttigen ervan nog eens aan ons denkt. Met hartelijke groeten van ons allemaal. Houd je taai. Je collega's.

Ik vind het bijzonder aardig om van mijn collega's dit schrijven te ontvangen. Met spanning zie ik uit naar hun pakje. 's Avonds ontvangen we voor de tweede keer loon, nu over de maand september. Ik ga er op vooruit, deze keer van ik RM 17,36. Nog niet veel voor een maand werken. Er is notabene één week afgetrokken wegens niet werken. Hoe die lui het allemaal berekenen snapt hier geen mens. Uit ervaring weten we: reclameren helpt niks.

Zaterdag 23 oktober 1943

Vandaag is Vader jarig, hij wordt zestig jaar. Proficiat Pa, van harte wens ik U nog vele jaren in gezondheid met uw kinderen en kleinkinderen. Ik bid voor U en zal dat blijven doen tot ik weer thuis ben. Moge U veel sterkte worden gegeven.

Wij hier trakteren ons op een biertje met een koek. Juist deze dag denk ik veel aan thuis en aan de Rijswijkseweg. Niet alleen mist Vader mij vandaag, maar ook Henny, zeker vooral Tiny. Ik hoop echter, Pa, dat het ons gegeven is deze dag spoedig over te kunnen doen. Van hieruit, Pa, wens ik U het aller, allerbeste.

Omdat het zaterdag is hebben we weer een korte dag. We werken van 06.00 tot 14.00 uur. Bij thuiskomst in het Lager krijg ik een briefkaart in handen van Riek en Jo. Riek schrijft:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An den Kriegsgefangenen: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager XI A Hohnstein

[met stempel: Arb.-Kdo. 1001]

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

9 oktober 1943

Lieve beste jongen, zojuist je kaart ontvangen. Heb al naar je geschreven met Nell en Cor. Houd je maar taai. Alles is hier goed, ook met je vrouw en Charletje. Ze slaat zich er best doorheen. Charles is een schat en babbelt van alles. Jan, ik feliciteer je gelijk. De volgende beter. Ik vergeet je heus niet. Hou kan je dat nou denken. Ik heb juist vandaag veel aan je gedacht.

112 Deze brief is niet bewaard gebleven. Alleen de uitgeschreven tekst is bekend uit het dagboek.

Dag lieve jongen, tot ziens, veel groeten van Jo, Nell een poot en zoen, Riek.
Absender Vor- und Zuname: Familie Bom-Deremaux
Ort: Den Haag
Straße: Allard Piersonlaan 237
Kreis: Nederland

Het gaat goed met de schrijverij. Ik heb nu van allen wel eens een berichtje ontvangen. Evenals de vorige keer moeten ook nu achttien man van onze ploeg gaan werken en wel van 22.00 uur tot morgenochtend 06.00 uur. Joop en ik kunnen thuis blijven. Na het eten van een flink bord pap, gaan we als de nachtploeg vertrokken is tegen 21.00 uur naar bed.

Al enige tijd worden de meesten van ons hier geplaagd door ongedierte. Sommige jongens hebben bijvoorbeeld weer last van vlooiën, waar Joop en ik totaal geen hinder van ondervinden. Het komt voor dat van twee naast elkaar liggende knapen de een met vlooiën behept is en de ander, die toch vlak in zijn buurt verkeert, daar geen last van heeft. Waar we wel last van hebben zijn luizen. Niet de gewone hoofdluizen van vroeger, het zijn hier zogenaamde lijfluizen; een witte, geleachtige luis die in de huid zit. Van tijd tot tijd ga ik op onderzoek uit. Die dingen zitten tevens zowel in de onder- als bovenkleding. Ook de dekens zijn er niet vrij van. Er is al meerdere keren een klacht over ingediend. We kunnen door gebrek aan water niet eens onze handen fatsoenlijk wassen, laat staan wat ondergoed uitwassen. Van het een komt het ander, zeker met zo'n grote op elkaar gepakte groep mensen. De één is nu eenmaal minder net op zijn lijf en goederen dan de ander.

Uiteindelijk is door de leiding besloten daar iets aan te doen en wel meteen morgen. Omstreeks 01.00 uur in de nacht komt de nachtploeg van de Putzerei binnen. Waarom die knuppels dat zo luidruchtig moeten doen? Ze maken de hele tent wakker. Is het soms omdat ze hebben moeten werken? Nou, dat moeten we allemaal op zijn tijd, Het is een stel lamzakken. Doordat er steeds zieken van de oude, hier eerst aangekomen groep weggaan en er dan nieuwe jongens voor in de plaats komen, is de geest in het Lager sterk veranderd. Bij de nieuwkomers zit, naar onze mening, enig uitschot.

Zondag 24 oktober 1943

Om 04.00 uur wordt iedereen uit zijn krib getrommeld en even later is er appèl. Medegedeeld wordt, dat we naar Gröditz zullen gaan om daar ontluisd te worden. De achttien man van onze ploeg die reeds daar zijn, zullen zich daar aansluiten. Het ontluizen vindt plaats in de badruimte van de Russen. Het gaat er net aan toe als toen in Mühlberg. Na het ontkleden eerst insmeren met die zeppasta, dan allemaal naakt onder een erg hete douche, vervolgens een streek met de Lysolkwast over de edele delen en onder de oksels en klaar is Kees. De dekens en de kleding worden apart behandeld met -naar men zegt- blauwzuurgas. Beter was misschien geweest om de strozakken te verbranden. Het ontluizen neemt nogal wat tijd in beslag met zo'n grote groep. Als Joop en ik klaar zijn gaan we op de grond liggen en doen een dutje totdat de rest klaar is. Wanneer ik dan later mijn spullen terug krijg zie ik dat mijn bruine deken over een flink gedeelte geschroeid is. Dat komt door de verhitting tot 180 graden zo verneem ik. Als ik bij de vertrouwensman hierover reclameer zegt hij dat ik moet wachten tot we in het Lager zijn.

Om circa 11.00 uur is iedereen geweest en marcheren we af naar de trein. Volgens zeggen komt er pas een trein om 14.38 uur. Tot dat tijdstip hier wachten heeft geen zin en er wordt ons gevraagd of we willen wachten of naar huis lopen. Aangezien het buitengewoon mooi weer is, net een zomerse dag, geven we de voorkeur aan dat laatste. De afstand is circa 6 km en we arriveren tegen 12.45 uur in het Lager. Waren we blijven wachten op de trein, dan zouden we eerst tegen 15.30 uur thuis zijn gekomen. Ik voor mij heb een leuke, wel stoffige wandeling gehad. De hele week is het trouwens warm weer geweest. Net zoals destijds in juli en augustus in Mühlberg. Alleen in de ochtenduren, zo tot een uur of negen, is het fris. Naar we van de Duitsers hier vernemen is dit weer voor de tijd van het jaar hier niet normaal. Het zou zelfs slecht zijn voor de komende maanden.

Tijdens de wandeling naar het Lager heb ik de omgeving eens goed kunnen bekijken bij daglicht. De bladeren aan de bomen zijn bruin en vallen af. Het is een droog en dor landschap. Terug in het Lager dien ik meteen een klacht in over mijn geschroevde deken en wacht het resultaat verder af. Joop en ik koken aardappelen met de spinazie die ik nog van het pakket van Riek heb. Later voegen we er juspoedersaus aan toe en dat smaakt heerlijk. We hebben veel dorst en trek in bier, maar wij zijn niet de enigen die dorst hebben. We kunnen geen bier- of andere glazen meer krijgen en daarom halen wij het gerstenat in een schaalpje.

Dat nu drinkt een heel stuk minder gezellig. We maken van de nood een deugd. Er komen vandaag veel pakjes en brieven binnen, daardoor is de stemming onder de jongens een stuk beter. Joop ontvangt een briefkaart van oude datum. Op 4 oktober zijn ons sigaretten beloofd, die zouden uiterlijk de 15^e van deze maand worden uitgereikt. Tot op heden hebben wij deze nog niet ontvangen. Niemand rept hierover, wel een teken dat het met de post en pakketten wel goed zit. Zoveel te beter.

Aan Henny en Tonny schrijf ik een briefkaart waarin ik hen bedank voor het mij gezonden pakje. Om 20.30 uur nuttigen Joop en ik nog een fijne boterham met chocolade hagelslag en leggen ons dan, voldaan en tevreden, te rusten.

Ons Arbeitskommando heeft nummer 1001.¹¹³⁾ Er is echter niets sprookjesachtigs¹¹⁴⁾ aan, eerder iets spookachtigs. Zo'n 25% van de jongens waarmee we hier zijn gekomen in augustus is in de loop der achter ons liggende maanden naar Mühlberg of een *Lazarett* gestuurd. De mannen bleken te zwak te zijn. Hoeveel van hen naar huis zijn gegaan? Uiteindelijk zijn de sterkeren de klos, zij dienen wel tot het uiterste vol te houden. Behalve dat het ligt aan de voeding, de legering en zo meer, zijn er ook regelmatig voorkomende verwondingen op het werk aan vingertoppen, tenen en nagels. Vanwege het gebrek aan vitaminen geneest alles ook nog slecht. Ik heb het ondervonden met mijn vingers en dergelijk. Dikwijls gaat een wond al gauw zweren en is slecht dicht te krijgen.

De afgelopen week was voor mij wel bijzonder gunstig. Na eerst in bijna zes weken niets te hebben ontvangen, kreeg ik deze week drie pakketten, een brief, en vier briefkaarten gestuurd. Aan iedereen mijn grote dank hiervoor.

De Italiaanse krijgsgevangenen op het fabriekscomplex lopen dik ingepakt in hun capes of overjassen met een das erom heen geknoopt. Het zijn bijna allemaal kleine

113 Dit is niet correct, want het nummer 1001 verwijst naar het onderkomen in Wülknitz, niet naar de plaats waar men tewerkgesteld was.

114 Een verwijzing naar de sprookjes van duizend en één nacht.

vlugge kereltjes. We vernemen van hen dat zij geen frontsoldaten zijn geweest, maar depottroepen. Met twee benen tegelijk hippen zij uit de wagons, hun handen in de zakken tegen de kou en de mutskleppen over de oren getrokken. Bij hen vergeleken komen wij maar stuntelig uit de wagons.

Maandag 25 oktober 1943

Ik heb vannacht van thuis gedroomd. Alles was zo echt, het was de vrede en ook weer niet. Alles was zo raar en door elkaar. De vrede evenwel zou snel komen. Joop en ik maken een pap klaar van haver- en gortmout met wat Analac als bindmiddel. Het smaakt prima. Deze week fungeer ik weer als voorbidder bij de godsdienstoefening en het Rozenkransgebed. Vanwege mijn bruine uniformbroek, bruine lumberjack (van Tini) en bruine sandalen noemen ze mij Pater Capucijn. Ik ben er nog trots op ook.... Met Joop drink ik een licht en een donker biertje door elkaar en dat smaakt nog goed ook. Omdat we weer nachtploeg worden hebben we de tijd tot 16.00 uur en ik zet me maar weer eens aan het schrijven. Nu kan het nog. Ik ga Corrie verblijden met een brief en schrijf haar:

Kriegsgefangenenpost

An: Mevrouw Corrie Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

[met rondstempel: 6-11-1943]

25 oktober 1943, Liefste Corry, Charles, Pa, Mams, zusters, enz.

Na zes weken niets, nu alles tegelijk ontvangen. Lees maar:

Ik ontving op 17 oktober een kaart van Nell en een pakje van Corry en Henny,

- op 20 oktober een kaart van Henny en J. Kessels en een brief van Corry van 29-9,*
- op 21 oktober een pakje van Corry met foto's,*
- op 22 oktober een kaart van Rijksijzer,*
- op 23 oktober een kaart van Riek.*

Dat was een zeer mooie week dus. Sinds ik werk veranderd en is de honger voorbij. Wel heb ik steeds trek. Zend geen brood meer. Alles was goed aangekomen. Corry lief, Mams, Nell, Riek, jullie hartelijk dank voor het vele goeds. Ik hoop het gauw goed te kunnen maken.

Geef niet weg wat je niet kunt missen. Mijn koffer is anders te klein.

Alleen suiker uit het laatste pakje ontbrak. Breng dank over aan Mevrouw Smit en Ardenne voor de attentie! Leuk hun medeleven. De foto's van Charles zijn erg leuk, alleen Corry ontbreekt, maar wel een hoop andere mensen. Is dat nodig geweest?

Henny zond suiker, koekjes, koek, sigaretten, etc. erg aardig.

Ik heb nooit post ontvangen, dan van Cor en Pa. Misschien komen particuliere brieven nog aan. Jou, Nell en Riek, dank voor post en

felicitaties. Ik beschouw de pakjes als cadeaus. Volgende maal zeker beter hoor! Nog een rukje en het is gebeurd! We moeten moed en volhouden.

J. Kes (sels) schreef me over fruit en twee dagen later kwam het al. Dank hem vast. Geen fruit zenden, het komt misschien bedorven aan en steekt alles aan. Naar omstandigheden anders naar zin. Beterschap met Mary. Ook hier is het koud geweest, nu is het echter weer zomers. Niets voor hier anders.

Blij dat je aan Charles een leuke kameraad hebt om te babbelen. Papa komt gauw terug naar lief ventje hoor. Schrijf jij nog maar eens wat Charles! En wees lief voor mama! Als Papa thuis is, zal jij een hoop van hem krijgen. Liefste Corry, houd je taai, wees bezorgd voor jezelf en ons kroost. Wat je kunt missen mag je me sturen. Brandt je de kaarsen, zoals gevraagd? Hier is geen kerk voor me, dus behelp ik me. Mams niet sturen van haart kleine rantsoen. Toch wel in orde. Kaarten er wel eens om. Groeten aan allen en het allerbeste. Met Joop en mij alles goed. Veel liefs en zoenen voor Corry en Charles en anderen van Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Na het schrijven maak ik van de gelegenheid gebruik, nu er water is, om enkele kledingstukken uit te wassen. Die zijn anders niet schoon te houden.

Dinsdag 26 oktober 1943

De nacht is bijzonder goed geweest, niet koud, alleen erg mistig in de morgenuren. Terug in het Lager krijgen we te horen dat er geen post is binnengekomen, maar daar en tegen veel pakjes, erg veel, namelijk 111 stuks. Ondanks die grote hoop is er niks voor Joop en mij bij. Sommige jongens ontvangen nu twee, drie of vier pakjes tegelijk. De toiletten zijn gelukkig vernieuwd, dat was hard nodig met zoveel mensen. De kwestie met de boiler is echter nog ongewijzigd.

Het Triduüm dat ik voor Tini gehouden heb is vandaag beëindigd. Die dagen na elkaar een Heilige Mis voor de overledenen gelezen, waarbij ik voorbidder was, De jongens komen wel trouw naar de middag- of avond oefeningen, maar er is er niet één bij die het initiatief daartoe neemt. Iedereen wacht op de ander. Ik wil echter die gebedsoefeningen absoluut blijven volhouden, dus trommel ik de knapen steeds bij elkaar.

Vanuit Mühlberg zijn twee van onze jongens teruggekomen. Ze hebben hele verhalen. Zo horen we dat van diverse knapen uit ons Arbeitskommando delen van vingers of tenen zijn afgezet, onder meer bij Henny Sniijders de rechter middelvinger. In de tijd dat hij bij ons weg was hebben Joop en ik veel aan hem gedacht omdat hij een prettige collega was. Toen hij uit ons Lager wegging was Henny al erg down. Piet Speksnijder moet een stuk van een pink missen. Tettero (een familielid van de wasserij) uit Den Haag mist een teen. Nee, ik ben maar liever nog enige jaartjes hier en kom later heel thuis, dan op deze wijze. Bij de uitreiking van 50 Poolse sigaretten gaat een gejuich op as er wordt medegedeeld dat we binnenkort pakketten van Argentinië tegemoet kunnen zien.

Woensdag 27 oktober 1943

Vandaag ben ik zelf jarig en word 31 jaar. Op het werk "vieren" Joop en ik dit feit te middernacht. Eenmaal terug in het Lager doen we het daar dunnetjes over, met een biertje en een koek. Vandaag zijn er geen pakketten aangekomen, gelukkig wel post. Zo ontvangt Joop maar liefst drie briefkaarten. Voor mij is er een briefkaart van de familie Wijnen. Hij is mijn vriend en oud-collega van de firma Paré. Hij schrijft:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV B Mühlberg / Elbe

[met stempel: A1001 (Arbeitskommando Lager 1001)]

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

[met rondstempel: Gilze (NB) 4-9-1943]

4-8-1943 (later met pen veranderd in 4-9-1943, red.) Beste vriend Jan, wij maken het goed. Zaak is in beslag genomen. Wij wonen nu een half uur fietsen van Toxandria. Zodra ik deze week tijd heb volgt pakje van twee kilo bruine bonen. Wij hopen u spoedig terug te zien.

vele groeten van ons beiden en tot ziens.

Jan, alsnog het beste, daag J. Wijnen

Absender Vor- und Zuname: Fam. Wijnen

Ort: Gilze

Straße: Alphenscheweg 517

Kreis Nederland, Noord-Brabant

Die goede Jozef, hij heeft nog tijd over voor mij terwijl hij en zijn vrouw zelf in moeilijkheden zitten.

Donderdag 28 oktober 1943

Op het werk krijgen we eerst een portie zure soep uitgereikt en om 23.15 uur koude aardappelpuree met gehakt van de Duitse keuken. Kom maar op met zulk eten.

Thuis is geen post aangekomen, wel weer veertig pakketten, waarbij een pakket van mijn collega's van Rijksijzer. Het is van 5 oktober en bevat: 1 pakje Beka-shag (tabak), 1 zak havermout, 1 bus jam en 1 brood.

Wel vrienden, hartelijke dank voor jullie gaven.

Jammer is dat de bus jam half is leeggelopen en daardoor is het brood voor 1/5 deel bedorven. We eten het echter wel op.

Er wordt ons weer zeep en zeepoeder verstrekt. Twee mannen gaan ons verlaten: Neuteboom¹¹⁵⁾ wegens difterie en Heesbeen¹¹⁶⁾ vanwege een maagzweer.

115 Bedoeld is korporaal 6 R.V.A. Jan Arnold Neuteboom kgf 98267. Hij werd geboren in Amsterdam en woonde aan de Weesperstraat 121 in Amsterdam. Hij zou pas na de bevrijding terugkeren naar Nederland en was op 23-5-1945 in Amsterdam terug.

116 Bedoeld is soldaat 11 R.I. Wilhelmus Antonius Johannes Heesbeen kgf 106952. Hij werd geboren in Nijmegen en woonde aan de Brederodestraat 69 in Nijmegen. Hij kwam op 18-3-1944 terug in Amersfoort.

Vrijdag 29 oktober 1943

Het is een koude nacht. We krijgen weer zurig smakende soep uitgereikt, Nu is het spinaziesoep van de Russische keuken. De portie is wel aan de kleine kant. In het Lager worden we verrast met de binnenkomst van 82 pakketten en veel post. Voor Joop is er een brief en voor mij een pakje van Corrie. Het pakje is van 1 oktober. Zij stuurt me: 1 blik gehakt, 1 blik sardines, 1 blik gecondenseerde melk. 1 zakje koffiesurrogaat, 1 zakje gortmout, 4 Forto koeken, 3 foto's, 1 pakje sigaretten, 1 doosje pudding (van Mams), 1 doosje levertraancapsules, 1 appel en 1 peer (van J. Kessels).

O, o, wat ben ik blij met die foto's. Corrie heel hartelijke bedankt. Van de ontvangen eetwaren is alleen een peer bedorven. Evenals ik deed bij het vorige pakje, speur ik ook nu ijverig in dozen en zakjes en dergelijke naar een ingesloten "krabbel" van Corrie en ik heb wederom resultaat. Uit het doosje pudding komt het volgende lijvig schrijven van haar tevoorschijn:

Brief (ingesloten geweest in een pakket)

1 oktober 1943

Liefste Johnny, Als je dit pakketje krijgt, dan zal onze baby al op de wereld zijn. Ik heb dit speciaal voor jou extra klaar gemaakt voor je verjaardag. Ik hoop dat je de foto's van mij mooi vindt. Vergeet niet, dat ik daarop al 6½ maand zwanger was. Het vlekje op mijn voorhoofd van die ene foto, is inkt en de schuld van Charl. Die kan nu nooit eens stil zitten. Ik hoop dat je het in goede gezondheid zult ontvangen. Ik heb extra levertraancapsules erbij gedaan. En maak er nu gebruik van, want het is niet meer te krijgen. Enkele dingen zoals dit levertraandoosje, appels en peren, schrijf ik nooit op het briefje voor het Rode Kruis bestemd, want dat mag er niet ingestopt worden. Ik weet niet of je wat aan koffie hebt. Zo niet dan schrijf je het maar. Deze twee pakketjes stuur ik je gelijk. Ik moet toch Mary op gaan zoeken, die ligt momenteel in het ziekenhuis van de volharding. Voor één weekje maar.

Ze is weer eens in de keel geholpen en ik moet voor de pakketjes in de Hamerstraat wezen, dus is dat tamelijk dichtbij. Liefste, alles wat je gestuurd wordt moet je opeten en wel zoveel mogelijk achter elkaar. Wij mogen nu zes pakketjes per maand sturen. In augustus twee, in september vier en zes in oktober. Dus dat is al aardig veel. Twee ervan (verzendzegels, red.) stuur ik er naar Eindhoven. Eén voor H. en T. en één voor N. en Marietje. Die hebben daarom gevraagd. De andere zie ik wel vol te krijgen.

O ja, één nu er van heeft het kantoor om gevraagd. Die hebben namelijk jouw briefkaart ontvangen, wat ze erg aardig vonden. Dus vroeg Sooniús gisteren om biljetjes, enz. voor een pakketje van het kantoor. René Bekkers heeft een betrekking gevonden bij Philips, dus bezit een Ausweis. Ik zit momenteel te pennen terwijl er rondom mij een rommel heerst van je welste. Maar eerst het pakketje voor jou klaarmaken.

Ik heb aan je verzoek voldaan om de tweede brief open te maken. Maar tevens ook de derde opengemaakt. Want niemand kan zeggen of ikzelf niet het loodje erbij zal leggen met de bevalling. Dus heb ik je zogenaamde testament gelezen. Wat de derde brief bevat, dat zal ik doen wat je vraagt,

maar de tweede brief niet Johnny. Het spijt mij erg voor jou, maar in dit geval heb ik op het tweede kind recht, wat namen betreft. Ik wilde maar dat je niet zo naamziek was. Denk nu niet dat ik jou hiermee flink wil plagen. O nee! In tegendeel. Denk goed na, wat ik je nu gaat schrijven.

Waarom moet het weer een Deremaux naam hebben, terwijl Charl al zo heet? Natuurlijk als Kees niet gestorven was, dan had het kind Tine kunnen heten. Ik heb nog broers, nog zusters die de naam Cornelis verder voeren, terwijl jij nog drie zusters en een broer bezit. Neen liefste, je moet nu niet zo egoïstisch zijn. Waarom hebben we er niet direct over gepraat? Waarom moet dat zo gaan per brief? Durfde je er niet voor uit te komen?

Toen ik de brief openmaakte vond ik het echt lam. De gehele dag laat me de gedachten niet los. Het allerliefste had ik het kindje naar jou genoemd. Jij bent mij nader dan wie ook.

En stel dat je niet meer terug komt, wat toch best mogelijk is? Dan was toch de mooiste herinnering aan jouw naam? O liefste, ik hoop niet dat je er boos om wordt. Jij zegt of liever schrijft, als er een derde kind komt kunnen we het nog naar Kees noemen. En als er nu eens geen derde komt? Ik hoop wat dat betreft dat je nu eens volgens je gezond verstand te rade gaat en niet volgens je geloof. Ik ben niet van plan armoede te lijden ter wille daarom. Wij hebben hier een gezinsweek gehad in de Kerk. Dat was echt iets voor jou. Die pater was er niet helemaal mee eens voor een groot gezin. Dat wat hij denkt van dat standpunt "ga en vermeerdert u" heeft een hele andere betekenis. Kinderen ter wereld brengen en ze niet behoorlijk kunnen opvoeden is slecht. Vele mensen zei hij denken daar zo gemakkelijk over! Zeker Johnny, als het voor mij weggelegd is dat ik veel kinderen zal krijgen, nu dan is er niets aan te doen. Enfin, daar zullen we het nog wel over hebben als jij terug bent, ik hoop dat je nu niet zo kinderachtig bet om bijvoorbeeld nu niet van het tweede kindje te houden vanwege de naam. Ik heb zo de vijf boeken van jou eens doorgelezen en het wezentje kan er toch helemaal niets aan doen. Tante Nelly heeft een zoon Philips genaamd. Zeker zo genoemd omdat Nout bij Philips werkt. Zij had liever een meisje gehad. Nu kan men aan alles merken dat ze er koel tegen is. Ook flauwekul. Als je nu eens de hele familie afgaat in Eindhoven, dan is er, uitgezonderd Tante Gon en Tante Stien, niet één gezin of ze hebben één of twee kinderen. Dacht jij nu Johnny, dat dat komt omdat ze zo vroom zijn? Nee hoor, men kan merken dat er geen voorbehoedsmiddelen meer zijn, anders liepen er niet zoveel vrouwen in positie. Dat van Tante Nelly is ook een ongelukje geweest, geloof dat maar vast. En zouden nu al deze mensen in de Hel komen volgens jou? Zo diep denk ik er maar niet over na.

Met Geer Lemmen of liever Wolthuyzen zal het deze week wel gebeuren. Ze hoopt op een zoon. Nu mijn wens ken je; ik hoop op een dochter. Ik zie erg er tegenop. Van dit kind ben ik veel zwaarder. Ik kan, zoals ik je al meer schreef, haast niet uit de voeten. Gelukkig nog één maandje. Toos en Karel hebben gisteren een zoon gekregen. Juffrouw Berserik, bij ons aan de overkant, loopt tegelijk met mij. Dat is ook wat; Loesje is 14 jaar. Dit lijkt mij heel erg.

Juffrouw De Bruin is ook weer zo. Van Verboom, een einde verderop, wiens man ook krijgsgevangene is, heeft een dochter. De straat erft alles over geloof ik. Van deze week weer extra voeding, geld, enz. gaan halen. Met het textiel is het wanhopig. Zag even veel punten voor de nieuwe baby en is er niets te krijgen. Nu liefste, ik hoop dat de boze bui gezakt is en je er nu anders, of liever gezegd, beter er over denkt. Ik loop zelf de gehele dag met de ellendige gedachten rond. Alleen al het idee dat we er niet samen over gesproken hebben. Dag Johnny, Chaggel zit heerlijk rommel te maken. Vele groeten van Mams, ook de familie Pellekorn. Daar heb ik momenteel veel steun aan. Maar vooral vele kusjes van Corriejetje. Niet boos zijn hoor! Ik verlang erg naar jou. Schrijf weer dat de pudding vooral lekker was, dan weet ik dat je deze brief gelezen hebt. Het is een groot risico, nietwaar?

Dit lange epistel lees en herlees ik. Daarbij krijg ik de indruk dat Corrie wel erg doordraaft. Ik krijg het tenminste behoorlijk op mijn brood, Ik kan me haar gedachten wel voorstellen, maar dat heeft toch niets te maken met het feit dat ik egoïstisch zou denken. Ook moet ze niet gaan afgeven op mijn geloof. Ik voel met hier juist met mijn geloof op mijn gemak en kan de dingen veel beter aan. De naam Deremaux voor het tweede kind was alleen en uitsluitend bedoeld ter nagedachtenis aan broer Tini, door de Duitsers gefusilleerd, niet omdat het weer een Deremaux moet zijn. Maar laten we deze kwestie rusten. Het is al erg genoeg dat wij zo ver van elkaar verwijderd zijn. Wat tante Nellie en Oom Noud met de namen van hun kinderen doen, is hun zaak. Waarom Philips erbij gehaald? Wat zijn nu ellendige gedachten? Positief vind ik dat ik eindelijk weet hoe (de man van) Geer Lemmen nu eigenlijk heet. Ik heb lang gezocht naar haar man, niet wetende dat het Wolthuizen was..... Behalve de post en de pakketten zijn dan eindelijk de overjassen, etc. gearriveerd. Ze worden morgen uitgedeeld.

Zaterdag 30 oktober 1943

Weer een week voorbij. Wat gaat het toch allemaal vlug. Er zijn slechts drie pakjes binnengekomen en geen post. Vóór we om 13.00 uur naar het werk gaan krijgen we de overjassen en de handschoenen uitgereikt. Nou dat is hard nodig.

Ik kom in het bezit van een mooie lange en ruime cavaleriejas die bij het middel wijd uitloopt. Aan de knopen -met dubbele adelaar- te zien, is de jas van Poolse afkomst. Hij heeft een flinke hoge kraag en brede manchetten. Ik ben er zeer mee ingenomen. Ook Joop krijgt een prima legeroverjas. Nu zullen we best tegen de kou kunnen. Ma afloop van het werk nemen Joop en ik tegen 22.00 uur een heerlijke douche en voelen ons dan werkelijk opgeknappt. Bij het teruggaan naar het Lager hebben we al veel nut van de overjas en de handschoenen, want het is vinnig koud.

Zondag 31 oktober 1943

Om 11.00 uur lees ik de Misgebeden voor. Dat gaat vandaag niet zo gemakkelijk want ik heb last van een droge keel. De oorzaak daarvan is de warmte in de grote zaal waar wij overdag in moeten slapen. Wat de pakketten betreft, daarmee kan het blijkbaar niet op. Er komen maar liefste 154 pakjes binnen. Daarentegen heel weinig post. Ik word verblijd met een pakket van Corrie en één van Vader. Corries pakje is van 1 oktober en bevat: 1 zakje koffiesurrogaat, 1 zakje basterdsuiker, 1 zakje gort, 1

zakje gortmout, 1 zakje erwten, 1 zakje shag (tabak), 1 doosje soep (van Mams), 1 stukje spek (Van Heer Van Ardenne), 1 appel en 1 peer (van J. Kessels).
Het pakje van de (Rijswijkse)Weg van 6 oktober heeft als inhoud: 1 blik gecondenseerde melk, 1 pak bonen, 1 pak havermout, 2 pakjes soep, 1 pakjes Vicks, 1 stukje kaas, 6 sigaartjes, 3 sigaretten.

Aan Corrie, Vader en de andere goede gevers: mijn grote dank voor al deze gaven. De peer en de kaas zijn aangetast, doch wel eetbaar. Ook het brood van Rijksijzer was door de jam een deel aangetast, maar ik eet alles zo goed als het kan op, soms met wat schimmel. Mijn dag is dus weer goed, zeer goed zelfs, want wat later ontvang ik nog het geld van Altengrabow en wel RM 5,31.

De middagpot bestaat uit aardappelen, spinazie en jus en is weer lekker. In de namiddag schrijf ik briefkaarten aan Corrie en Vader om hen te bedanken voor de ontvangen pakjes. Aan Corrie schrijft ik:

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Mevrouw C. Deremaux-van Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18-1

Land: Nederland

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

[met rondstempel: 20-11-1943]

31 oktober 1943

Liefste vrouw en kind. Beide pakjes van jou, dat van Pa en kantoor ontvangen, met veel dank. Bedank Mams en J.K (essels). De foto's zijn prachtig. Stuur me geen koffiesurrogaat, peren, medicijnen, conserven meer. Voorlopig ook geen sigaretten. Ik zal er om vragen.

Zend de pakjes niet allemaal tegelijk af. Maar elke week één. Dat is veel aardiger.

Geef Charles de gortmout. Is alles goed met je? van verschillende kanten vernomen dat je er goed uitziet en Charles ook. Blijf beiden gezond.

Hartelijke gegroet met een zoen en poot van je man Johnny

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Hetgeen ik aan Vader heb geschreven kan ik niet nagaan, Deze kaart heb ik niet terugontvangen. Die avond moeten we omstreeks 20.00 uur tot drie maal aantreden voor appèl. Waarom dat is, is niemand duidelijk. Ontbreken er soms manschappen of is het een gril van de nieuwe *Unterroffizier*? De vertrouwenslieden kunnen daarover geen mededelingen doen. De eerste nachten van de voorbije week zijn goed geweest. De laatste dagen echter is het fris met tegen de morgen mist en vorst. Daar we weer dagploeg worden hopen we op zonnig weer. In ieder geval; de zon schijnt vandaag niet. Aangezien er de laatste tijd zeer veel pakketten zijn binnengekomen is het op de kachels een drukte van belang. Iedereen wil een eigen potje koken. Op de kachels is echter niet voldoende plaats en nu zijn ze buiten bezig met koken op een houtvuur, tot wel 19.00 uur. Er zijn meerdere vuren en het lijkt wel op een zigeunerkamp. Joop en ik zijn meestal tussen 18.00 en 19.00 uur klaar met koken.

Maandag 1 november 1943

Vandaag is het feest van Allerheiligen. Om 03.30 uur reveille en dan om 05.00 uur naar de trein. Daar is het de gewone gang van zaken. Terwijl er tot nu toe nooit pakjes op maandag arriveerden zijn er vandaag tachtig stuks binnengekomen. Joop en ik ontvangen er elk één. Voor mij is het pakje van de familie Wijnen gekomen, inhoudende circa 2 kilo bruine bonen. Heel veel dank beste vrienden! De beide pakjes blijken te zijn overgepakt. Waar en door wie weten we niet. Zo is bij Joop de Analac overal verspreid in zijn pakket. In het mijne liggen de bruine bonen er los in. 's Avonds ga ik voor met de Lofgebeden en de Litanie van Allerheiligen.

Dinsdag 2 november 1943

Vandaag is het feest van Allerzielen. Deze dag denk ik veel aan die familieleden die gestorven zijn, bijzonder aan Tini. Ik bid voor hen allen. We gaan nog steeds door met om circa 19.00 uur gezamenlijk te bidden voor de vrede. De jongens komen trouw. Mijn gedachten zijn ook bij Corrie, die -volgens haar eigen schrijven- nu onderhand zal bevallen. Ik wens haar heel veel sterkte.

Woensdag 3 november 1943

De eerste twee dagen van deze week zijn mooi geweest. Nu is het mistig en somber weer, echt novemberweer. Pas tegen 14.00 uur wordt het dragelijk. Met het eten van de Russische keuken op het werk is het de laatste tijd een weinig mis. De vorige week bijvoorbeeld twee keer zurige soep. Gisteren en eergisteren was het water met wat groente erin. Vandaag is het helemaal water met -zo lijkt het tenminste- wat houtvezels! Geruchten duiken ook weer op. Nu heet het dat Amerika en Engeland een ultimatum hebben gesteld aan Duitsland dat afloopt op 4 november en 9 november. Ook een maand wordt gezegd. Ik hoop van harte dat het gauw komt. Maar we kennen onderhand die geruchten hier. Met Joop praat ik veel over Corrie. Deze maand is beslissend voor mij zowel als thuis als voor de vrede. Ik ben en blijf echter vol goede moed en vertrouwen op Onze Lieve Heer, die mij volgt en begeleid, Daarom breng ik Hem iedere dag dank. Het vertrouwen op God is moeilijk uit te leggen, men ondervindt het en dat is nu eenmaal zo.

Donderdag 4 november 1943

De 150ste dag van mijn gevangenschap gaat in. Ik zie er voorlopig nog geen eind aan. Het weer is bar koud, Het is alsof er sneeuw op komst is. Jongens van de andere ploeg weten te vertellen dat volgens een gehouden seance, de oorlog vandaag zou aflopen. Daar gaan we weer. Jammer voor die koffiedik kijkers, maar ze zijn er voor de zoveelste keer weer eens dik naast. Er worden de man vijftien Poolse sigaretten uitgereikt. Vandaag zijn er geen post of pakketten aangekomen. Met dit weer heb ik veel profijt van mijn overjas, ik kan zo best tegen de kou. Van onze groep zijn weer enige jongens naar een *Lazarett* gezonden. Op die manier blijft er van de oorspronkelijke 214 man niet veel over. Aan de andere kant geeft het ook wel aanleiding tot overdenken, want wanneer zal ik aan de beurt zijn? Ook bij de wachtposten vindt omruiling plaats.

Vrijdag 5 november 1943

Het heeft flink gevoren, er is geen zon. Door de scherpe wind die er nu waait is het overdag erg koud. Een kachel kunnen wij in de klopperij niet stoken. Er is geen schoorsteen. In de fabriekshal is alles wel aan en ze stoken er lustig op los. Van tijd tot tijd gaan wij om de beurt ons een ogenblik warmen bij de ovens. Geruchten blijven de ronde doen. Nu is het dat onze groep tegelijk met een aantal Italiaanse krijgsgevangenen naar een voormalig Russisch kamp zal gaan. Hoe ontstaan dergelijke praatjes? In het Lager zijn 95 pakjes en veel post binnengekomen. Voor mij is er een briefkaart van Oom Constant van circa 18 oktober:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb-Kdo. 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: Eindhoven 18-10-1943]

Beste Jan, dank voor je briefkaart. Ben blij dat we iets van je hoorden. Hopende dat het goed is met je. Houd goede moed.

Alles komt in orde, hoor. We zullen maar geduld hebben en zullen allen veel groeten van je doen. Hier is alles nog goed. Tante Riek woont ook bij ons en wij vergeten je niet in onze gebeden. Nu, dag Jan. Van ons allen het allerbeste. We sturen (je) wat.

Absender Vor- und Zuname: Constant Deremaux

Ort: Eindhoven

Straße: Grootte berg 31

Kreis Nederland

Dit is in ieder geval beter nieuws dan hetgeen een van onze collega's in de klopperij -Oerlemans¹¹⁷⁾- krijgt. Zijn jongste zuster is overleden.

Het protest dat de afdeling M.W. III had ingediend over te lang werken en over de zondagsdienst is bij de leiding slecht ontvangen. Volgens de vertrouwensman zullen ze daarover nog wel meer horen.

Zaterdag 6 november 1943

Als we in de vroege ochtend naar de trein gaan, is het erg koud. Omstreeks een uur of elf komt de zon door en dan is het wel fijn werken tot 14.00 uur.

Van de destijds ingenomen burgerkleding krijgt Joop zijn das terug en ik mijn kampbroekje. Ik gebruik het nu als onderbroekje tijdens het werken. Het is lekker warm en wordt ook niet zo gauw vuil. In het Lager is het aardappelen rantsoen sterk verminderd. Daardoor komt de pap op maandag- en donderdagmorgen te vervallen. We zullen er later meer over horen wordt gezegd.

Op de fabriek is de kwaliteit van de Russische soep beter geworden. De hoeveelheid is voor mij voldoende. Ik kan er op los eten en maak daar dankbaar gebruik van. Er

117 Bedoeld is soldaat 3 R.I. Johannes Oerlemans kgf 107122. Hij werd geboren in Bergen op Zoom en woonde aan de Noordsingel 100 in Bergen op Zoom.

zijn genoeg knapen op het werk die die soep niet lusten ofwel al voldoende hebben gegeten van hun eigen rantsoenen plus pakketten.

De afgelopen week is het al vrij koud geweest. De overjassen en de handschoenen kwamen dus juist op tijd. Er is in zijn geheel ongeveer 2½ dag zon geweest. In verband met de koude draag ik nu de klompschoenen met daarin een stel voetlappen in plaats van sokken. De lappen zijn warmer. Ik zie erg tegen de wintermaanden op, vooral januari en februari lijken me wel de kwaadste toe, maar ik zal dat moeten ondervinden.

Zondag 7 november 1943

Door een fout van de wachtpost worden we te laat gewekt. In plaats van dat om 03.30 te doen, komt hij pas om 05.30 uur aangeklopt. Het is zondag en we dienen van 06.00 tot 14.00 uur te gaan werken. Ik ben al lang blij ermee. Een paar uur korter werken. Maar dat niet alleen, ook in de klopperij is het vandaag erg stil. Er komen weinig uit te kloppen buizen door. Het is helemaal een goede dag voor mij: eerst twee uren te laat op de fabriek, daar goed eten gekregen, veel wortelen, goede spinaziesoep dan nog een extra portie én een stuk pompoen. Verder is er in het Lager weer veel binnengekomen; veel post en wel 154 pakketten! Joop ontvangt twee pakketten en een briefkaart. Voor mij is er een pakje van Corrie van 12 oktober. Zij stuurt me: 1 puntje zout, 1 stukje vet, 5 jusblokjes, 3 Forto's, 1 doos Butaroma (van Mams), 2 dozen saladepoeder, 6 doosjes vanillesuiker, 1 zakje gortmout, 1 zakje koffiesurrogaat, 1 zakje bruine bonen en 1 zakje erwten (van J. Kessels) en 3 foto's (van het trouwen van Nel en Piet).

Zo, weer een hele lijst, Corrie! Ik ben je heel erg dankbaar.

Van de keuken ontvangt iedereen 10 sigaretten. Met Joop drink ik een biertje op de gezondheid van Corrie en de te verwachten baby. Als avondeten nuttigen wij samen brood met kaas, jam en honing. Hoe bestaat het? Ja, dat kan door het ontvangst van de pakjes. Door het vele dat vandaag heeft plaats gevonden ga ik 's avonds laat naar bed. Ik kan maar niet in slaap komen. Ik ben enigszins overstuur over de brieven van Corrie wat betreft de datum van de bevalling en de naam van de baby.

Volgens hetgeen zij schreef heb ik steeds gemeend dat de bevalling half november zou plaats hebben en die kan inmiddels reeds zijn geschied. Ik blijf in afwachting van nader bericht. Maar dat wachten valt niet mee.

Maandag 8 november 1943

We gaan weer de nachtploeg in. Staan om 09.00 uur op. Er is weer eens een water voorhanden. Daarom kunnen we ons niet wassen of scheren, maar ook kunnen we geen kleding uitwassen. Scheren doe ik me later met hete koffie. Als middagpot krijgen we -en dat in het vervolg altijd op maandag- dikke pap. Wat het nu precies voor pap is, kan ik niet ontdekken. Feit is dat hij prima smaakt. Daarna verorberen Joop en ik de door onszelf gekookte aardappelen en spinazie plus nog wat gebakken aardappelen. Nu is alles op. We leven nu verder van de pap in de pakketjes. Voorlopig kunnen we nog vooruit.

Bij het naar de trein gaan om 17.00 uur valt de eerste sneeuw, kleine vlokken en niet veel nog. Op weg naar de fabriek in **Gröditz** ontmoeten we Italiaanse krijgsgevangenen die ook op onze fabriek werken. Zij lopen er dik ingepakt bij. Sommigen hebben alleen de ogen vrij net als gemaskerden. (Zij komen zeker van Sicilië?) Voor hun mond hebben ze een das in een dichte knobbel. Wat zullen die

gasten aanvangen als het straks echt koud wordt? Ergens heb ik wel met die jongens te doen. De nachtelijke uren zijn bar fris, het vriest. Als we dan ook de volgende morgen van 9 november naar huis gaan is de hele omgeving wit.

Dinsdag 9 november 1943

Die sneeuw is een fraai gezicht, vooral over de grote akkers.

In het Lager zijn steeds meer zieken, ook jongens die naar Mühlberg teruggaan. Dat is ook niet alles. Onze grote leider -Hitler- heeft een rede gehouden. Op het werk en later ook in het Lager wordt daar druk over gesproken. De meningen lopen sterk uiteen. Wij weten er toch veel te weinig van?

Van Mams heb ik indertijd een keteltje meegekregen. Dat ding komt ons uitstekend van pas. In het Lager gebruiken we het voor het zetten van koffie of thee. In de fabriek zetten we daar tegen middernacht koffie in. Daartoe slepen we enkele gloeiend hete buizen naar binnen. We gebruiken die ook voor het roosteren van brood.

Woensdag 10 november 1943

Vannacht heeft het 7 graden gevoren, alles is wit. Het is erg fris weer. De sneeuw kraakt onder de klompschoenen. Die geven me weliswaar de nodige warme voeten, maar het is zeer lastig lopen. Telkens glij ik weg of ga door mijn enkels. Bij thuiskomst heeft de corveeploeg de zaal reeds geveegd en daardoor kunnen wij nu rustig slapen. Deze jongens hebben hun verstand gebruikt. Om 12.30 uur staan Joop en ik op en maken "Delftse frisse" met bindmiddel klaar op de hete kachels. Ook die hebben de jongens van de corveeploeg goed verzorgd en het is bij binnenkomen van het werk aangenaam op de zaal. Zij hebben laten zien hoe het ook kan. Bij de binnengekomen post zijn twee brieven voor Joop. Ik ontvang twee brieven van Corrie, de eerste luidt:

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV B Mühlberg / Elbe

[met stempel: Stalag IV A 18 geprüft]

[met vlagstempel: 's-Gravenhage 14-9-1943]

[met stempels: geöffnet Obercommando der Wehrmacht]

[met stempel: A1001 (Arbeitskommando Lager 1001)]

14-9-1943, Liefste Johnny, sinds vier weken niets gehoord. Eindelijk bericht van jou van 5 augustus 1943. Wat duurt dat toch oneindig lang, hè? Waar zit je nu? Maak je het goed? Wat heb je al zo nodig? Schrijf het mij. We maken het hier tot nog toe allen goed.

Groeten aan Joop. Raar dat je nog steeds niets van ons gehoord hebt. Heb je al pakjes ontvangen? Ik ben blij dat je van Bussel gezien hebt. Charl is echt lief. Hij praat al hele zinnetjes: bijvoorbeeld "Mama kom eens hier!" Ik heb foto's in je pakje gedaan via het Rode Kruis. Ik verlang erg naar jou. Ik zal blij zijn als alles achter de rug is. Ik hoop dat de tweede baby een meisje is. Dan is het genoeg. Het kost allemaal een hoop geld.

Als jij deze brief krijgt is alles al gebeurd. Ik ga weer naar Bethlehem.¹¹⁸⁾
Dus nog twee maanden ongeveer. Bid voor mij. Ik doe het voor jou.
Vele groeten van allemaal. Verlang je nooit naar huis? Daar schrijf je nooit over. Charlte heeft last van wormen, dat gaat al zachtjes over, maar is erg vervelend geweest. Soms kan ik geen baas van hem. Hij is erg druk voor mij nu. Speelt veel buiten. Ik kan niet zo goed meer uit de voeten, ben erg zwaar. Misschien moet Mams evacueren, ik hoop van niet. Het is warm weer hier. Ik zit veel in de keuken. Heb het fornuis hier en dat spaart (brandstof) voor de kamer uit. Groeten van J. Kessels en van Speijk. Nel plus Piet naar hun zin, (ze wonen nu aan de) van der Marckstraat 19 Voorburg. Ik heb Jan Kagie gesproken. Is nog hier??? Dag liefste Johnny, hoop jou gauw thuis te zien. Zo is het ook niets gedaan. Ik heb boven nieuwe burens; jongelui.
Groeten van de familie Pellekorn plus Harinck. Vele kussen van Charlte en vooral je vrouwtje Corriejetje, Dag!
Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen
Ort: Den Haag
Straße: Vlietstraat 18-1
Kreis: Zuid-Holland
Landesteil: Nederland

In haar tweede brief, met als laatste een kattenbelletje van Nel schrijft ze:
Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb-Kdo. 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met vlagstempel: 's-Gravenhage 29-10-1943]

27 oktober 1943 Liefste, jouw brief van 29 augustus 1943 gekregen. Precies op je verjaardag. Nog hartelijke gefeliciteerd. Ik denk over een dag of tien dat de tweede baby komt. Heb je de andere pakjes al gekregen? Houd steeds goede moed. Nel schrijft ook wat eronder. Moet je nog geen warmer ondergoed hebben? Schrijf me dat s.v.p. Ik was blij met jouw bericht. Sinds 1 september had ik niets meer van je gehoord. Zat in augustus. Dus twee brieven hebben elkaar gekruist. Charles kan al wat zinnnetjes praten. Erg gezellig. Ook wordt hij liever. Hij wil een zusje zegt hij. Zal af moeten wachten. Ik zal blij zijn als alles achter de rug is. Mams moet evacueren. Dat is erg lastig nu ik net op het laatst loopt. Die gezelligheid raak ik kwijt en ook het gemak ervan. Groet Joop van mij. Ik denk steeds aan jou, jammer dat je op je verjaardag niet thuis bent, hè? Hoop je gauw hier te hebben. Alles goed met ons tot nog toe. We hebben allen bendes brieven en kaarten geschreven. Heb je er al wat van ontvangen?

118 R.K. vrouwenkliniek Bethlehem was gevestigd aan de Prinsessegracht 8 te Den Haag.

Vond je de foto's mooi? Charles zegt dat hij naar school wil. Hij speelt veel buiten en eet voor twee. Hij vraagt steeds naar Papa. Hij zegt dat Papa gauw terug moet komen. Ik hoop het ook.

Dag liefste Johnny, vele kussen van je vrouwtje Corriejet en Charlje. Houd goede moed en vertrouw op God. Veel liefs van ons allen. Hartelijke groeten van de familie Pellekorn.

Hierna vervolgt zus Nel met:

Lieve Jan, je brief gelezen en verneem dat je het goed maakt maar ik ken jou, je schikt je gauw in alles, dus is het voor jou al gauw goed. Ik hoop dat je mijn brieven ook ontvangt.

Je zoon Charles kletst al lekker en doet niet meer in zijn broek. Hij is erg flink en is ook dol op de fiets. Met Cor ook alles goed en het zal nu wel gauw gebeuren. De groeten van het warenhuis. Houd moed en denk maar steeds ik zie ze weer gauw terug. Nu knul, wij maken het ook goed, vele groeten van Nell en Piet.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

Corrie's eerste brief, van 14 september, is dus erg lang onderweg gebleven. Het schrijven is door de censuur geopend (zie het op de brief geplakte etiket), waarschijnlijk omdat Corrie de brief heeft dichtgeplakt.

De beide brieven geven mij weer een hoop stof om over na te denken. Dat het met de berichtgeving zo loopt is niet onze schuld. Alle brieven en kaarten worden gecensureerd en dat vraagt tijd. Zie nu zelf, ik schrijf op 29 augustus een brief, zij

ontvangt dat schrijven pas op 27 oktober. Hoe dat kan daar snap ik verder ook niets van. Zo vraagt Corrie of ik niet naar huis verlang, want ik schrijf daar nooit over! Natuurlijk verlang ik wel naar huis, net als iedereen hier. Ik ga er echter niet over piekeren want ik van al veel te blij dat ik geen last heb van heimwee. Hier zijn jongens die er wel last van hebben en wat zien we: zij gaan zich verwaarlozen, zij zijn ontevreden met hun gevangenschap en het werk, praten daar alsmaar over en reageren zich zo toch verkeerd af.

Zus Nel bijvoorbeeld zegt "en verneem dat je het goed maakt, maar ik ken jou, je schikt je gauw in alles, dus is het voor jou al gauw goed". Inderdaad, ergens heeft ze gelijk. Zij kent mijn aard. Voor mij komt "eten" dan wel op de eerste plaats en ben ik daar doorlopend mee bezig, toch zal ik ondanks het wegblijven van thuis van pakjes, telkens blijven schrijven dat het me goed gaat. Ook al zou ik bij wijze van spreken groen en geel van de honger zien. Wat koop ik voor gejammer? Zij hebben het in Nederland zelf al moeilijk genoeg.

Donderdag 11 november 1943

De koude lijkt voorbij te zijn. Joop heeft een mankement aan zijn ene voet en kan daardoor slecht lopen. Het gaan naar de trein gaat moeilijk. Op het werk krijgen we tegen 20.00 uur een kort luchtalarm. Thuis gekomen ontvangt Joop een brief van 29 augustus. Die is dus ook een hele tijd onderweg geweest. Ik geef twee blikjes conserven aan de vertrouwensman in bewaring. Ik ontvang daar een bewijs voor. Samen komen we een pap van haver- en gortmout, die smaakt uitstekend. We krijgen twee briefformulieren uitgereikt. De briefkaartformulieren zullen spoedig volgen.

Vrijdag 12 november 1943

Het is nu wel echt guur novemberwee met regen en een harde wind. Ik zit echter goed ingepakt met mijn mooie lange overjas en handschoenen. Thuis ontvangt Joop weer een pakket.

Zaterdag 13 november 1943

De dagen vliegen om. Het is al weer zaterdag. We werken van 14.00 tot 22.00 uur. Tijdens het werk ga ik regelmatig naar buiten om warme buizen binnen te halen, zodat het in ons klophok lekker warm blijft.

Door de vele regen ben ik mee en dan goed nat. De buizen zorgen ervoor dat ik ook weer snel droog ben. Ik kijk er wel voor uit om geen kou te vatten of zo. Dat kunnen we niet gebruiken hier.

Omstreeks 20.00 gaat Joop -als er niet veel te kloppen valt- een kijkje nemen in het bijhok aan de achterkant. Een hok waar wij praktisch nooit komen omdat we er niets te zoeken hebben. Joop is nieuwsgierig en drukt -per ongeluk of expres- een bepaalde knop in. Die knop nu stelt een of ander apparaat in werking en gelijk vliegen zand en steentjes ons in de klopperij om de oren. Het ergste is wel dat hij het apparaat niet af kan zetten. Wanneer hij bij ons terugkomt, ziet hij er door het vele stof uit als een geest. Hij is behoorlijk geschrokken en erg van streek. Hij praat nog meer en sneller dan dat hij anders al doet. We halen er snel de *Meister* bij en die zet het apparaat af. Ook hij ziet er dan vies en vuil uit van het stof. We boffen het is de "goeie", hij gaat verder niet op het gebeurde in.

Collega Piet Wobbe,¹¹⁹⁾ één van de Haagse politieagenten, heeft op diezelfde tijd zijn armen verbrand doordat gloeiend heet zand uit een kapotte buis stroomde. Op de fabriek doen geruchten de ronde omtrent verandering van werk, als ook het vervallen van de nachtdienst. Er is nog veel meer, maar daarover zouden nadere gegevens volgen. Na afloop van het werk om 22.00 uur gaan Joop en ik lekker baden in het Russische badlokaal. Dat is speciaal voor de mensen van de afdeling *Rohrbogen* in orde gemaakt. Alsof Piet Wobbe nog niet genoeg ellende heeft vandaag, in het badlokaal wordt zijn trui gestolen.

Zondag 14 november 1943

We gaan over naar de dagploeg. Joop en ik maken een lekkere pot witte bonen met vet klaar en smullen er later heerlijk van. Het regent de gehele dag en er staat veel wind. Er arriveren tachtig pakketten. We wassen enkele spullen uit en drogen ze later bij de kachels. Met Joop drink ik een biertje op de gezondheid van Corrie en de inmiddels geboren baby.

Bij een tussentijds gehouden appèl worden een hele rits mededelingen gedaan. In het vervolg krijgen we pap op zondag, aangezien er die dag toch door bijna iedereen een potje wordt klaar gemaakt. Voor het werken op de fabriek worden de bestaande dag- en nachtploegen gesplitst. Wanneer de namen worden bekend gemaakt, blijkt dat Joop en ik gelukkig ook nu in dezelfde ploeg blijven. Dat kan jammer genoeg van veel andere "stellen" niet gezegd worden. Diverse jongens verliezen hun kameraad waar ze tot nu toe mee optrokken.

Bij ons op de klopperij zijn ook wijzigingen: Joop en ik blijven daar, maar Oerlemans¹²⁰⁾ en Witvliet¹²¹⁾ zullen naar andere afdelingen van de **Mitteldeutsche** gaan.

Arend Witvliet

Is dit vanwege zwakte of wegens mindere arbeidsprestaties? Joop en ik zijn blij dat we ons oude werk blijven doen. We krijgen nu drie knapen van de andere ploeg bij

119 Bedoeld is soldaat Grenadier Pieter Martinus (Piet) Wobbe kgf 98270. Hij werd geboren in Delft en woonde aan de Fr. Valentijnstraat 165 in Den Haag.

120 Bedoeld is soldaat 3 R.I. Johannes Oerlemans kgf 107122. Hij werd geboren in Bergen op Zoom en woonde aan de Noordsingel 100 in Bergen op Zoom.

121 Bedoeld is soldaat 5 R.I. Arend Witvliet kgf 107435. Hij werd geboren in Rotterdam en woonde aan de Willebrordusstraat 58 in Rotterdam.

ons. Een zeker aantal mannen blijft afwisselend dat- en nachtploeg. Voor hoelang is dat? Er is al meer gesjoemeld met de werktijden.

Ik schrijf een brief aan Corrie met de volgende inhoud:

Kriegsgefangenenpost

An: Mevrouw C. Deremaux-van Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Land: Nederland

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

[met rondstempel: 25-11-1943]

Wülknitz 14 november 1943

Liefste vrouwke en kind (eren), als je deze brief ontvangt zal alles wel achter de rug zijn met jou en ik hoop dat je gauw weer 100% bent. Ik zit natuurlijk in spanning. Ik heb op 30/10 een fijne overjas gekregen. Het is hier erg koud geworden. Het kantoor stuurde brood, jam, havermout en shag. Jam en brood niets aangehad, voor $\frac{3}{4}$ leeggelopen, waardoor brood zwaar was aangetast. Jammer! Dank de collega's ook. Op 11/11 van Wijnen circa 2 Kg bruine bonen gehad. Op 5/11 een kaart van Oom Cor die wat zou sturen. Op 7/11 jouw pakje en de brieven van 1/10 en 12/10, waarmee ik zeer was ingenomen. Op 10/11 brieven ontvangen van 14/9 en 27/10.

Ik maak het nog goed, geen zorgen dus. De post is erg in de war, vandaar het lange wachten. Ik ben zeer blij met je mooie foto's. Is dat nu mijn wijfke? Moeder en Zoon zien er beiden goed uit hoor. Charles met nieuwe schoenen. Ik verlang echt naar jullie, hoor, maar praat daar niet over. Ik bid steeds, gauw naar huis. Groeten aan Joh. Kessels en Speijk. Dank aan Pellekorn. Kan Mams niet blijven als hulp voor jou, als we elkaar helpen? Praat daarover met Arnold en Pa. Anders beste Mams veel sterke en spoedig weerzien. Zeg Charles dat hij een schat is en Papa gauw thuis komt om met hem te spelen. Wees lief voor Mama hoor Charles! Doe Nell de groeten. W. huis. Liefste, zend me geen koffie, suiker, havermout of gortmout, brood, fruit of boter. Laten Charles en jij daar goed van eten. Stuur maar wat gort en erwten of wat te missen. Mijn achtergelaten brieven zijn een teer punt.

Betreffende de namen voor onze baby heb je groot gelijk liefste, dus nu in orde. Verder de echte oude Corry die schrijft. Het doet me goed te weten dat je nog zo kan uitpakken.

Ik heb nog geen Amerikaanse pakjes ontvangen. Die komen hoop ik nog wel. We koken zelf van de pakjes, de pudding was vooral lekker. ¹²²⁾

Een hamer is geen speelgoed voor Charles. Geef hem liever met St. Nicolaas wat beters.

Ik zal Arnold gauw schrijven, maar heb geen kaart meer. Ben in gedachten steeds met jullie. Ik heb geen heimwee, dis alles goed met me. Ik

122 Jan heeft de clandestiene brief van 1 oktober 1943 gevonden die verstopt zat in het pakje pudding. Dat is de brief waarin Corry reageerde op de naamgeving voor de baby.

wens jou darling en ons kroost het allerbeste toe en hoop, na veel groeten aan allen en veel zoenen voor jullie, gauw thuis te zijn. Sterkte lief!
Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Ik hoop me dit schrijven een aantal zaken recht gezet te hebben. Het is alleen zo ellendig dat de post zo lang duurt en dat brieven elkaar kruisen. Maar ja, dat zal wel altijd zo blijven. Er zullen zeventien man naar **Leipzig** vertrekken.¹²³⁾ Hierbij is ook de lange agent Piet Wobbe. Hij komt langs om afscheid te nemen. Zo gaan er langzamerhand veel jongens weg.

Kommandos		
Datum	Art des Kommandos	Pla
23-8-43	Flieg.Kdo.Gröditz	
29. 8. 43	Grossenhain/Gröditz-Reppis, Schleissland	
28. 8. 43	Grossenhain/Wülknitz, Gasth. Sauermann	
21.11.43	Leipzig „Hasag“ I. 46	K.O Leipzig-Ost
24. 11. 43	Kz. Lazarett Wargen	Nord
8. 1. 44	Leipzig Hasag L. 10	
15. 1. 44	R.A. Revier Bad-Lauterbach	
25. 1. 44	Reserve Lazarett IV Leipzig	
4. 5. 44	Leipzig Hasag L. 10	

Detail Personalkarte I van Piet Wobbe (Bad Arolsen)

Met Piet heb ik steeds een goed contact gehad. We konden het goed vinden met elkaar. Hij werkte weliswaar in de fabriekshal, maar in het Lager hebben we veel met elkaar gepraat. Vanwege zijn baard met veel rode haren er doorheen, zijn scherpe gelaatstreken, noemde ik hem "Mefisto". Het is jammer dat hij van ons weggaat. Als avondeten nuttigen Joop en ik brood met spek en honing. Zo te zien een eigenaardige combinatie, maar hier is het heel gewoon.

Maandag 15 november 1943

Als dagploeg moeten we voortaan om 03.30 uur opstaan. Op de klopperij is het wel even wennen voor Joop en mij met die nieuwe knapen. Toch geloven we dat het gauw goed zal gaan. Het lijken ons gezellige en aangename jongens. De soep van de fabriek wordt minder, nog maar 1 liter per dag. Dat is jammer, het was in de voorbije tijden net zo'n prachtige bijvoeding. Ik heb er pannen vol van kunnen eten. De kwaliteit ervan is echter beter geworden.

Dinsdag 16 november 1943

Joop ontdekt tussen de biscuits een brief van zijn vrouw van 12 oktober. Hij krijgt er buikpijn van. Die datum 12 oktober is volgens weer een andere voorspelling ook genoemde als de dag van de vrede. We merken wel dat ze het allemaal verkeerd hebben. Met Kerstmis zullen wij nog niet thuis zijn. Desondanks de moed niet

¹²³ Zij vertrokken naar het Arbeitskommando van HASAG in Leipzig.

verliezen, vertrouw op God. Wegens de zeer geringe deelnamen doen we geen gezamenlijke avondgebeden meer, hetgeen zeer jammer is. Ik doe het nu maar alleen.

Woensdag 17 november 1943

Het heeft vannacht stevig gevroren. Zodoende is het in de klopperij behoorlijk fris. Toevallig komen er geen grote buizen van de persen. We hebben dus niets om naar binnen te halen. Daarom gaan we van tijd tot tijd om beurten even de fabriekshal binnen om ons bij de ovens te warmen. We maken dan gelijk een praatje met de knapen die daar werken, onder meer George van Wissen, een slager van de Rijswijkseweg.¹²⁴⁾ In het Lager komen 39 pakketten binnen. Eén is er bij voor Joop. Ook ontvangt hij een brief van zijn vrouw Cor van 2 september. Dat schrijven is ruim twee maanden onderweg geweest.

Donderdag 18 november 1943

Ik werk bijna de gehele dag buiten met het in- en uitsjouwen van grote dikke buizen. Deze keer zijn het flinke knapen. Hun maat is 216/5 wat wil zeggen: een diameter van 216 mm en een dikte van de buis van 5 mm. Hij zijn zware jongens die de 40 á 50 kg wel halen. Wanneer het later op de dag kouder wordt, erg koud zelfs en de toevoer van de grote warme buizen voorbij is, dan zijn we om de haverklap bij de ovens te vinden. Na de middagpauze kunnen we ons in de klopperij weer warmen aan wat minder zware warme buizen. Daar kunnen we ook ons brood heerlijk op roosteren. Terug in het Lager horen we dat er zegge en schrijven één pakjes is aangekomen en dat is nog wel bestemd voor Joop. Bovendien krijgt hij een briefkaart van thuis waarin enig nieuws staat van en over onze oude vertrouwensman Vloemans. Zelf wordt ik verblijd met een brief van Vader en mijn zusters.

Vader schrijft eerst:

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb-Kdo. 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage Rijswijkscheweg, 1-11-1943]

Den Haag 28 oktober 1943

Lieve beste Zoon Jan, je brief gelezen van Cor. Ik wens je van harte het beste en goede moed. Aan al je verlangens zullen wij voldoen. Mijn werkplaats ¹²⁵⁾ was te koop en ik heb deze gekocht en de sigarenwinkel heeft Noud van der Grinten gekocht voor wij samen. Hoe vind je dat? Nu kan ik altijd daar blijven en doen wat ik wil. Was Tini er nu maar bij, maar ja, zo veel te dichters moeten we aan elkaar hechten, dat is Henny ook. Wij hopen je gauw weer gezond hier te zien. Maak je over Cor geen zorgen, daar zorg ik voor. Alles gaat gewoon door, dus geen zorg daarover. Ik doe steeds overal de groeten van je en denk veel aan je. Jongen, die

124 Bedoeld is soldaat Grenadier Petrus (Piet) van Wissen kgf 106138. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Koninginnenlaan 15 in Rijswijk.

125 Aan het Noordeinde 176-180 te Den Haag.

woorden "ik ben taai, ik ben een echte Deremaux" doen je vader goed. Door je woord het beste Zoon Jan, overal komt een eind aan dus moed houden. Groeten, je vader. Van harte nogmaals gefeliciteerd met je verjaardag. Wees gelukkig en goede thuis komst, Kleine Charles is een leuke jongen. Opa is groots met hem.

Mary vervolgt dan met:

Lieve Jan, ook van mij nog een paar woordjes. Zal 28 november Mís laten lezen. Dat ging niet eerder. Thuis alles goed. Hoop hetzelfde van jou. Groet Joop. Heb je nu alles ontvangen van ons ook? Schrijf je wensen en wij zullen het doen. Veel liefs en stevige pakkerd, Mary

Tenslotte voegt Riek er nog aan toe:

28/10 Lieve beste Jongen, je brief gelezen van 29/8, dat je het nogal kunt stellen. Mijn kaart eerder gehad en beantwoord, zal je wel ontvangen. Hebben nu ook veel groeten en het beste van Jo en Nanny. Hoop steeds het beste voor jou. Gisteren is Charles op de fiets en Nel hier geweest, Een feest voor hem. Nu Lieve Broer, een zoen en poot, Riek.

Absender Vor- und Zuname: Charles Johannes Deremaux

Ort: Den Haag

Straße: Rijswijkscheweg 429

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

Dank aan de schrijvers. Zo, vader is wel aan het handelen geweest. Inderdaad nu hij de pandjes in handen heeft kan hij er zijn werkzaamheden blijven doen. Hij kan nu aan het uitbreken gaan, wat bevorderlijk is voor het werk. Bovendien is voor hem - wat de stand betreft- het Noordeinde erg gunstig. De straat heeft toch een zekere naam. Het is wel erg jammer dat Tiny er niet meer is.

Van de van thuis ontvangen haver- en gortmout koken Joop en ik -met wat Benelac er doorheen- een heerlijke pap. Op de kachels is zowat geen plaats over. Daardoor duurt het koken een hele tijd, met als gevolg dat wij, dagploeg zijnde, voor ons doel laat naar bed gaan.

Vrijdag 19 november 1943

In de klopperij werken we erg gezellig met elkaar en daardoor vliegt de tijd om. We hebben het met deze knapen getroffen. Thuisgekomen krijg ik wederom een brief aangereikt. Ook deze is van Vader en Mary. Deze keer voegt Henny er enkele zinnen aan toe. Mary begint met:

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb-Kdo. 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: Eindhoven, 5-11-1943]

Liefste Jan, vandaag brief van 3/10 ontvangen. Erg blij dat jij aangekomen bent. Bedankt, felicitatie. Hebben reeds veel geschreven.

Zullen hier eerlijk verdelen. Stuur kaarten en brieven naar va of Corry. Wij verdelen alles om te lezen en te schrijven.

Ik zend deze brief aan H(enny) zoals je zien zult. We doen steeds zo voortaan. Met Corry alles goed tot nog toe. Gauw te verwachten. Zullen haar veel helpen hoor. Doen het nu ook. Hier nog niemand geweest voor bezoek?? Ook van Corry, Mams, Nell, Riek, en je lieve schat Charles gegroet. Ook van Truus. Alles reeds geschreven. Niet alles ontvangen denk ik. Jammer hè? Hopelijk deze keer beter. Zullen jou kaart en brief maar afwachten.

Graf van Moeder in orde laten maken. Foto van Moeder en jouw trouwfoto zijn klaar deze week. Opgepast, hè? Andere ruimte voor Henny en Tonny. Heel veel sterkte en liefs van je zus Mary.

Vader schrijft slechts:

Daag lieve jongen, je vader.

De brief gaat dan naar Eindhoven en Henny vervolgt:

Liefste Jan mede namens Ton, Noud en Marietje. Brieven gelezen. Erg blij ermee. Pakje en kaart van mij zijn onderweg. 23/10 thuis geweest en Cor gesproken. Alles is goed. Er wordt voor alles gezorgd. Charles is erg leuk. E.V.V. bovenaan. Danken en bidden voor je. Sla je er goed doorheen. Houd goed. Groeten van jouw vrienden, etc. Zal pakket zenden. Groeten van collega's. Hier allen gezond. Daarover geen zorgen. Hoop op spoedig weerzien. Bij ons op vakantie, fijn. Pakje van Tante Mary is onderweg. Zoek in werk en gebed uw verzet, Zie in gedachten je gezicht voor me, strak maar doelbewust, Nu jongen, tot de volgende keer, nogmaals Jan, goede goed. Veel groeten van Ton, Noud en Marietje en een poot van Henny.

Absender Vor- und Zuname: Charls Johannes Deremaux

Ort: Den Haag

Straße: Rijswijkscheweg 429

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

Ik vind het fijn voor Vader dat Henny op zijn verjaardag is geweest. Pa had die dag gelukkig één van zijn zonen om zich heen. Telkens lees ik maar dat reeds van begin af veel brieven of kaarten zijn geschreven. Ik noteer elke brief of kaart die ik verstuur en ook die welke ik later terug ontvang. Zouden er dan soms brieven etc. door de censuur zijn achtergehouden?

Met het oog op aanstaande zondag zetten Joop en ik alvast wat kapucijners in de week. Het zal die dag wel erg druk zijn bij en op de kachels. En indien mogelijk willen wij ze morgen gaan koken. Zeker is zeker.

CORRESPONDENTIE			
Datum	B/K.	AAN	TERUG op.
20-6-143	K.	CORRY ✓	26-8-43
10-7-143	B.	CORRY ✓	24-8-43
10-7-143	K.	HEN+TON ✓	
14-7-143	K.	CORRY ✓	4-9-43
19-7-143	B.	CORRY ✓	1-9-43
26-7-143	K.	PA+MARIJ ✓	27-8-43
26-7-143	K.	WIJNEN ✓	27-10-43
5-8-143	B.	CORRY ✓	10-11-43
22-8-143	K.	NELL+DIET ✓	17-10-43
22-8-43	K.	DOM COH ✓	5-11-43
29-8-143	B.	CORRY ✓	10-11-43
29-8-143	B.	PA+MARIJ ✓	18-11-43
9-9-143	K.	HEN+TON ✓	20-10-43
10-9-143	K.	J. KESSELS ✓	20-10-43
13-9-143	B.	CORRY ✓	20-10-43
13-9-143	K.	UZERTSTAAL ✓	22-10-43
19-9-143	K.	Jo+RIEK ✓	23-10-43
3-10-143	B.	PA+MARIJ ✓	19-11-43
11-10-143	B.	CORRY ✓	31-12-43
11-10-43	K.	PA+MARIJ ✓	27-12-43
24-10-43	K.	HEN+TON ✓	10-12-43
25-10-43	B.	CORRY ✓	2-12-43
31-10-43	K.	PA+MARIJ ✓	27-12-43
31-10-43	K.	CORRY ✓	31-12-43
14-11-43	B.	CORRY ✓	31-12-43
1-12-43	B.	CORRY ✓	17-1-44
12-12-43	K.	UZERTSTAAL ✓	4-3-44
12-12-43	K.	WIJNEN	
12-12-43	K.	J. KESSELS ✓	4-3-44
12-12-43	K.	Mo. GRINTEN ✓	13-2-44
12-12-43	B.	CORRY ✓	15-2-44
28-12-43	K.	UZERTSTAAL ✓	4-3-44
9-1-44	B.	CORRY ✓	29-3-44
16-1-44	B.	PA+MARIJ ✓	3-3-44
16-1-44	K.	ARNOLD ✓	25-2-44
16-1-44	K.	REUNDERS/STUUT ✓	21-4-44
17-1-44	K.	CORRY ✓	22-2-44
24-1-44	K.	CORRY ✓	10-2-44
24-1-44	K.	VERMEULEN ✓	1-4-44
24-1-44	K.	OISTERWIJK ✓	4-3-44

Overzicht correspondentie

Zaterdag 20 november 1943

Wat gaat het toch allemaal vlug. Er is weer een week voorbij. Weer is het zaterdag. Nu werken we van 06.00 tot 14.00 uur. Zo zien wij de omgving weer eens bij daglicht. Op de fabriek krijgen we in de pauze een flinke portie goede soep van verse groenten. Na afloop van de werkzaamheden nemen we een frisse douche en komen zo schoon in het Lager. Daar wacht ons een verrassing, in zoverre dat er tweeënveertig nieuwe knapen (*Arbeitskräfte*) van een ander Arbeitskommando zijn aangekomen. Dit ter aanvulling van de teruggezonden jongens. Voor het werk op de fabriek moeten immers de aantallen van het begin worden aangehouden. Wij zijn toch "eigendom". Bovendien; presteren en productie maken dat geldt alleen voor de fabriek. Oude bekenden ontmoeten elkaar nu weer. Zo treffen Joop en ik onder meer Kees Knoet,¹²⁶ die vanaf Altengrabow tot 7 augustus bij onze groep is geweest. Het weerzien geeft een hele drukte. Deze knapen zijn indertijd vanuit Mühlberg bij ons weggegaan naar een Arbeitskommando. Het is erg rumoerig, wat te begrijpen valt. Ook met de kokerij is het een drukke bedoening, maar Joop en ik slagen er in de kapucijners te koken. Iedereen ontvangen nog een kwart brood extra, dus dan ook maar eens extra gesmuld. Omstreeks 20.00 uur moeten we plotseling aantreden voor een extra appèl. We worden geteld en kunnen daarna weer inrukken. Wat een smoes. Ik moet er notabene voor van mijn krib komen. Ik lig daar op omdat ik behoorlijk vermoeid ben. Zou het misschien te maken hebben met ontvluchttingspogingen? Enkele van de nieuwkomers maken muziek en zingen er bij. Ze bespelen onder andere twee gitaren en een mondharmonica. Prettige liedjes om mee te zingen, niet van dat "van je hela, hola, houd er de moed maar in". Nee, veel

126 Bedoeld is korporaal S.R.O.I. Cornelis Josephus (Kees) Knoet kgf 107335. Hij werd geboren in bergen op Zoom en woonde aan de Turkstraat 6 in Bergen op Zoom.

ernstiger. De stemming zit er dan ook goed in. Door die muziek vergeten we de nare dingen om ons heen. Het montert praktisch iedereen op.

Ik ga vroeg naar bed en luister naar de muziek. Die nacht is een beroerde. Ten eerste zijn er om 01.00 uur thuiscomers van de nachtploeg. Om circa 04.00 uur vertrekt de dagploeg en zo tegen 06.30 uur komt een andere ploeg thuis van het werk. Telkens niet geluidloos. Die klier van een *Unteroffizier* vindt het dan nog nodig om te brullen. Hij doet dat vast en zeker met opzet.

Zondag 21 november 1943

We hebben nog niet alles gehad. Er is meer aan de hand. Achter mij ligt een knul die ziek is. Op de rand van zijn krib -welk gedeelte aan mijn hoofdeinde grenst- staat een gorgeldrankje en wat andere rommel. Bij het naar bed gaan zeg ik tegen die knaap dat hij toch veel veter naar het ziekenzaaltje kan gaan. Daar ligt hij toch veel rustiger. Volgens hem kan de *Sanitäter* niets doen aan zijn geval. Daarop vraag ik hem om die rommel op de rand van zijn krib ergens anders neer te poten. Dit met het oog op omstoten. De eigenwijze klungel weet het beter. Dat zal niet gebeuren, enz. en hij vertikt het. Midden in de nacht schrik ik plotseling wakker. De sufferd heeft zijn pannetje omgestoten en de rotzooi komt in mijn krib, over mijn hoofd en in mijn dekens. Ik ben woest en scheld dat stuk ongeluk voor rot. In mijn woede wens ik hem nog een lang ziekzijn toe. Nadat ik me heb gewassen en de boel wat schoongemaakt, ga ik verder met slapen, doch het gebeurde blijft me in mijn dromen volgen, met het gevolg dat ik telkens wakker schrik.

Van de vandaag binnengekomen zeven pakketten ontvangt Joop er één.

Ik leid de godsdienstoefeningen maar weer. Er is weinig animo bij de jongens. Ze geloven het nu wel. Het gaat hen met al die pakjes beter af. Maar zal dat zo blijven? Ik heb juist in de voorbije week veel gebeden en dankzeggingen gedaan. Daar leef ik op, dat is mijn houvast.

De winter is deze week goed ingezet. Het is geregeld koud met vorst. 's Morgens gaan we met wat maanlicht naar de fabriek en om 18.00 uur in het stikdonker door de modder naar huis. Ik vraag me wel eens af waarom al deze beproevingen?

Met die zware lompe klompschoenen is het geen lopen meer, maar slepen.

Het enige goede er aan is, dat mijn voeten lekker warm blijven.

Op het werk jagen ze de boel weer op. We moeten nu voor twee ploegen kloppen. We houden de ovens zo goed bij, dat wij de buizen nog niet binnen kunnen halen omdat ze te warm zijn. Toch horen we maar "Los, Los!" Vooral de enge "pofbroek" jut ons nogal eens op. Nou, we zullen hem wel krijgen. Hij wil van ons een hogere productie? Die kan hij krijgen..... Als wij van een bepaalde soort buizen er dertig uitkloppen, noteer ik op de staat (lijst) vijfendertig of veertig stuks. Dan heeft hij zijn zin. Natellen kan hij toch niet meer, want ik lever het wagentje gauw af bij een van de trebanken. Voor wat, hoort wat. Dat het werk bij ons in de klopperij zo vlot verloopt, komt ook door de drie nieuwe jongens en wel Maarten Hoenderdos¹²⁷⁾ uit

127 Bedoeld is soldaat bij het Regiment Jagers Maarten Hoenderdos kgf 106828. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Bruno Klauwersstraat 21 in Santpoort.

Den Haag, Wim Renne¹²⁸⁾ uit Vught en ene Hengst¹²⁹⁾ uit Schiedam. Met hen werken Joop en ik op een heel prettige manier. Het zijn harde werkers, een stuk beter dan de vorige knapen die geen spat uitvoerden maar er niet voor uitkwamen. Als Joop en ik eens wat minder konden presteren dan hadden ze een grote bek. We noemen elkaar bij de voornaam.

Deze week is een van de mannen uit onze ploeg getrouwd. Hoe bestaat het!
Als avondeten nuttigen Joop en ik roggebrood met spek; heerlijk.

Maandag 22 november 1943

Op het werk hebben we een andere *Meister* gekregen en nu is er geen gejaag en gesnauw. Onze oude vriend, de Fransman Mac, komt weer eens aanlopen. Hij is in gezelschap van een Italiaanse krijgsgevangene die Frans spreekt. Mac vertelt ons enkele nieuwtjes. Door de modder en in het pikdonker sjouwen we naar huis. Daar horen we dat in ons land een nieuwe regering is gekomen met Mussert aan het hoofd.

Dinsdag 23 november 1943

Joop ontvangt een pakje van 24 september.

Woensdag 24 november 1943

Het licht in de wasruimte is defect. We moeten ons nu in het donker wassen. Op het werk wordt onze vriend Van Rij¹³⁰⁾ door twee *Unterofficieren* en drie soldaten opgehaald. Naar wij vernemen heeft hij aanmerkingen gemaakt over de soep van de Duitse keuken. Van Rij is een collega van mij van het Rijksbureau.

Wanneer we 's avonds naar huis gaan kunnen in **Wülknitz** vierendertig knapen niet vlug genoeg uit de wagon komen. De trein vertrekt gewoon en zij moeten mee verder reizen. Gevolg is dat ze pas tegen 20.00 uur in het Lager aankomen. Samen met Joop koken we pap volgens het bekende recept.

Donderdag 25 november 1943

Bij thuiskomst krijgen we weer loon uitbetaald. Ik ontvang RM 26.30. Daarvan stuur ik RM 20,= naar huis voor Corrie, voor Charles en voor de baby. Ze kan er iets voor kopen.

Bij de binnengekomen post is een brief¹³¹⁾ voor mij van Renee Kronenburg, een oud-collega van mij van het Warenhuis. Het is een particuliere brief, de eerste die -na de bekendmaking dat dergelijke brieven niet zullen worden uitgereikt- voor mij doorkomt. Volgens het opgeplakte etiket is deze brief bij uitzondering te overhandigen. Ik moet haar er op attent maken dat in de toekomst dergelijke brieven in beslag worden genomen. Renee schrijft me:

128 Bedoeld is soldaat 17 R.I. Wilhelmus (Wim) Renne kgf 97039. Hij werd geboren in Vught en woonde aan de Ploegstraat 11 in Vught. Hij werkte al vanaf 6 augustus 1943 bij MDSW, mogelijk op een andere afdeling.

129 Bedoeld is soldaat 4 R.I. Fokko Johannes M. Hengst kgf 108073. Hij werd geboren in Schiedam en woonde aan de Westfrankenlandsestraat 102-B in Schiedam. Ook hij werkte al vanaf 6 augustus 1943 bij MDSW, mogelijk op een andere afdeling.

130 Bedoeld is sergeant 12 R.M.A. Johannes Dagevos van Rij kgf 97901. Hij werd geboren in Rotterdam en woonde aan de Schieweg 69a in Rotterdam.

131 De brief is niet bewaard gebleven, de inhoud is alleen bekend uit het dagboek.

Den Haag, 31 oktober 1943

Lieve Jan, sinds gisteren ben ik in het bezit van je adres en haast ik mij een babbeltje met je te plegen. Op je verjaardag, je weet wel, tegelijk met Bob, moest ik steeds aan je denken. Ik schreef Corrie een kaartje om te feliciteren en zodoende kreeg ik een paar dagen later je adres. Dan schreef ze ook dat ze in circa tien dagen de baby verwacht. Lam dat juist nu haar moeder moet evacueren. Als het zover is ga ik eens naar haar toe. Inmiddels zal ik een paar babyschoenen breien. Ik zal je maar niet meer feliciteren voor je verjaardag, Tegen dat je dit epistel ontvangen is het zeker al zowat Kerstmis. Alleen hoop ik, dat je het volgende jaar weer thuis viert. Het zal me een reuze genoegen doen als je eens iets van je laat horen. Hoe maak je het eigenlijk? Ik ben maar blij dat je niet zo dicht bij de grens zit met het oog op bombardementen. Wat doe je zo'n hele dag? Moet je werken? En hoe is het met het eten? Heerst er een goede sfeer onder elkaar? Je moet maar niet piekeren, hoor. Hier rolt alles wel. We zijn tenslotte thuis en in eigen omgeving. Voor jou is het veel beroerder. Kun je ook nog wel eens lezen en wie verzorgt je was en verstelwerk? Ik zou zo graag eens om een hoekje willen kijken en je een beetje verwennen. Pas maar goed op jezelf, vooral nu de winter komt. Lezen jullie daar ook de krant? Ik heb wel het idee dat de oorlog in 1944 afgelopen is. Hier gebeurt niets bijzonders. Bob loopt nog steeds in de dagelijkse tredmolen van kantoor. Het weer is wonderlijk zacht. Ik hoop dat het bij jullie ook het geval is, want daar, waar jij zit kan het lelijk koud zijn. Mijn broer was drie maanden in Polen waar hij als medisch student praktisch gewerkt heeft. Hij had reuze goed eten en bracht zelfs voor mij een stuk spek mee. Het Warenhuis gebruiken ze tegenwoordig als pakhuis. De meubels van de geëvacueerden worden er in gesmeten. Ales op en door elkaar. De omgeving waar jij zit is we erg mooi. Mijn ouders gingen daar wel eens heen hun vakantie doorbrengen. Nu jongen, houd er de moed maar in, hoor. Aan alles komt een eind en na iedere oorlog is tenslotte nog een vrede gekomen. Ik wens je het allerbeste hoor, weer ervan overtuigd dat wij je niet vergeten en met je meeleven. Wees hartelijk gegroet, natuurlijk ook van Bob en veel liefs van Renee.

Die Renee! Ik weet dat zij me graag mocht toen we samen in Het Warenhuis werkten. Evenals Corrie zou zij wel eens een kijkje willen komen nemen. Gelukkig dat dit niet kan. Wat zouden die twee erg schrikken van de troep. Waarom haar Bob niet naar Duitsland hoeft te gaan? Ja, haar vader is Duitser en of dat van belang is geweest? Och, ik gun het Bob van harte. Hij is niet zo kwaad.

Vrijdag 26 november 1943

Er waait een stormwind en het is erg koud. Ik denk aan wat Renee (Kronenburg) daarover geschreven heeft. Joop ontvangt een brief van thuis. Onze vloeitjes zijn weer eens op en nu draaien we een shaggie (sigaretje) in een gewoon stukje papier. Maar dat smaakt en trekt niet. Gelukkig ontvangen we van een van onze vrienden wat vloeitjes.

Zaterdag 27 november 1943

Vandaag vorst, later gevolgd door een sneeuwbuï. In het Lager ontvangen we koffiestroop in plaats van jam. Over de afgelopen week valt te memoreren dat we het erg rustig hebben gehad op het werk. Dat komt omdat de "pofbroek" een andere dienst heeft gekregen. Van de Duitse keuken krijgen we nog maar weinig soep, bovendien is ze aan de dunne kant. 's Morgens en 's avonds is het een geglij van jewelste door die modder en de kuilen die je niet of te laat ziet in het donker. De sneeuw klit vast onder de houten klompschoenen. Ik kan er tenminste nauwelijks op lopen. Van tijd tot tijd ga ik door mijn enkels. Over het algemeen genomen is het erg koud geweest. Bij de groep zijn weer luizen ontdekt en nu moeten we morgen allemaal weer ontluisd worden. Er worden twee groepen samengesteld. Joop is ingedeeld bij de groep die naar Gröditz zal gaan. Ik blijf in Wülknitz.

Zondag 28 november 1943

Joop moet om 04.00 uur opstaan en gaat een goed uur later weg. Ik moet er om 06.00 uur uit en wordt aan het poetsen van de vloer en de kribben gezet. Alles gaat weer even onbeholpen, want -het is al eerder gezegd- praktisch elke zondag is er geen water. Tegen 09.30 uur ga ik dan met al mijn spullen naar het Russische kamp bij het station, waar we ontluisd zullen worden. Het gaat er aan toe net als de vorige keren: insmeren met de zandzeppasta, dan met een man of twintig tegelijk naakt onder een hete straal, vervolgens komt de kwast weer langs je lijf en dan is het wachten op je kleren en andere goederen. Die laatste worden via een andere oven gereinigd. Dat is tenminste de bedoeling. Wat er nu gebeurt is heel raar. Van zes jongens zijn alle goederen verbrand, maar ook een gedeelte van het badlokaal! Wat nu precies de oorzaak daarvan is krijgen we niet te horen. Het geeft natuurlijk wel weer de nodige opwinding in de groep. Mijn spullen blijven deze keer gespaard. Na veel vijven en zessen arriveren we tegen 14.00 uur in het Lager. De ploeg van Joop is nog niet uit Gröditz terug. Intussen moeten degenen die thuis zijn alle strozakken legen en ze daarna opnieuw met houtwol vullen.

Omdat Joop er nog altijd niet is, maak ik alvast een pap klaar van mijn eigen pak "Analac". Tot mijn verbazing -en geluk- vind ik daar een paar pakjes vloeitjes in verborgen. Dank je zeer Corrie! Wat een toevalligheid. Enkele dagen geleden zaten we zonder vloeitjes en nu dit.... Bij de vandaag binnengekomen pakketten is er één voor mij. Het is afkomstig van Vader en anderen van 6 november. De inhoud is: 1 pak havermout, 1 pakjes shag (tabak) circa ½ ons, 2 pakjes soep, 1 zakje witte bonen, 1 zakje erwten, 1 zakje suiker, 1 doosje Wybert.

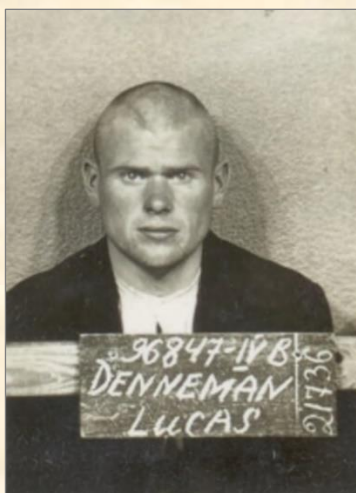
Er is een briefje bij over de inhoud plus de opmerking "van allemaal tezamen. Eet ze lekker hoor en veel liefs". Aan alle gevers mijn grote dank. De groep van Joop komt eerst tegen 19.00 uur terug uit Gröditz terwijl dat normaal om 15.30 had kunnen zijn. Wat later staan we met een groepje over die ontluizingsbelevissen met elkaar te praten, hangende tegen en over een krib. Tot onze grote verbazing zien we hoe luizen rustig over de nog niet opgeborgen dekens en kleren wandelen. Hoe kan dat nou? Wij en onze spullen plus dekens komen net terug van de ontluizingsbarak en dan dit..! Dat hele ontluizingsgedoe blijkt een groot fiasco. Ja, wordt er gemompeld, het water was koud. Maar hoe komt het dan dat enkele goeden geschroeid zijn? Hoe is dat te rijmen> We halen er een vertrouwensman bij en gaan met hem diverse bedden lang. Hier en daar wordt hetzelfde euvel geconstateerd. Nu is de veronderstelling dat die beestjes van bovenaf komen. De witkalk van het plafond

laat over hele stukken los en valt regelmatig op onze dekens. Zo zouden denkt men, die luizen bij ons neerkomen. Dat is wel aardig geredeneerd, maar wij zitten er mee. Men gaat maar weer op jacht. Ik vang er meteen al een stuk of zes. Brrrr. Joop en ik gooien meteen alle onder- en bovengoed in de was.

Joop ontvangt een brief van zijn vrouw. Korte tijd later ontstaat er grote opschudding in de zaal. Eén van de knapen die naar **Gröditz** is gegaan is niet terug. De knapen in zijn slaapomgeving missen hem. Dan zeggen een paar jongens die hem goed kennen dat hij op de terugweg bijna niet meer vooruit kon. Hij zou zijn geslagen of getrapt. Hij zou in de sneeuw zijn gevallen en niemand heeft verder naar hem omgekeken. Men heeft hem achtergelaten in die erge kou. Men vindt het ontzettend dom en ergerlijk van zijn vrienden om hem niet te helpen. Er wordt direct een ploeg samengesteld die op onderzoek uitgaat. In het Lager is het nu doodstil. Kort na 20.00 uur brengt de ploeg hem binnen Denneman¹³²⁾ is helemaal de kluts kwijt. Hij is versuft en verstijfd van de kou. Hij zou een longontsteking hebben opgelopen. Door sommigen van ons wordt betwijfeld of het wel goed is om de knaap zo vlak bij de gloeiende kachel te zetten. Aangezien Joop en ik verder niets kunnen doen, gaan we naar onze kribben. Zwijgend maken we het brood klaar voor morgen. Omdat Joop en ik dagploeg worden en dus vroeg eruit moeten, gaan we dan ook meteen naar bed. Door die consternatie met Denneman is het al erg laat geworden.

Maandag 29 november 1943

Die nacht heeft het flink gegoten en daardoor is het deze morgen één grote modderpoel. In het donker glijden we meer dan we lopen. Een enkeling gaat onderuit en is van boven tot onder smerig. Ik stap mee en dan in een plas die ik niet kan zien. Op het werk krijgen we als *Meister* de "pofbroek" en al snel is het weer het oude liedje "*Los, Los, klopfen, schneller!*" Dat leert hij nooit meer af. Zowel wij in de klopperij als de knapen aan de ovens moeten werken voor twee ploegen. Het systeem ligt door elkaar. Bij thuiskomst in het Lager vernemen wij dat onze collega Denneman deze morgen om 07.00 uur is gestorven.

Lucas Denneman

132 Bedoeld is soldaat 18 R.I. Lucas Denneman kgf 96847. Hij werd geboren in Amsterdam en woonde aan de Ternatusstraat 14-E in Amsterdam.

We zijn er allemaal stil van. Denneman mocht dan in de omgang geen prettig iemand zijn geweest, maar wat hem nu gebeurd is, verdient toch niemand. Met mij zijn vele ervan overtuigd dat hij het einde van de oorlog toch niet zou hebben gehaald. Hij en nog een paar jongens verwaarlozen zich erg en dat komt op een zeker moment tot uitbarsting.

De vertrouwensman deelt verder mee, dat wij voorlopig geen sigaretten meer zullen ontvangen, hetgeen bij de groep enig gemor geeft. Meteen er achter aan zegt hij dat op 21 december aanstaande er pakketten van het Argentijnse Rode Kruis zouden binnenkomen en dan slaat de stemming direct om. Bij alle narigheid toch ook nog een goed bericht. Er zijn weer pakjes gearriveerd en ik behoor tot de gelukkigen. Het pakket van 6 november is eveneens afkomstig van Vader. Volgens het bijgesloten briefje met de inhoud en zo heeft iedereen er aan meegedaan. Men stuurt mij: 1 peperkoek (van Pa), 1 stukje boter (van Pa), 1 pakje sigaretten (van Corrie), 1 doosje Vicks (van Corrie), 1 zakje erwten (van Corrie), 4 Forto koeken (van Corrie), 1 pak Virogeen (van Riek), 2 pakjes soep (van Riek), 1 blik gecondenseerde melk (van Mary), 1 paar sportkousen (van Mary).

"Eet ze maar lekker hoor en veel liefs van allen".

Ja, ook nu weer mijn hartelijke dank aan alle goede gevers. Ik merk nu heel goed dat iedereen in Nederland aan mij denkt. Dat doet mij goed en geeft mij sterkte om vol te houden.

Dinsdag 30 november 1943

De warme maaltijden in het Lager gaan achteruit. Ze bestaan uit veel water en bijna geen aardappelen. Joop ontvangt zijn Sint Nicolaaspakje, het bevat borstplaat, speculaas en chocolade, Dat pakje is mooi op tijd.

Woensdag 1 december 1943

Omdat de gewone weg naar de trein vanwege de modder niet begaanbaar is, volgen we 's morgens een andere route. Die weg is dan wel harder maar zit vol kuilen en plassen en dat merk je pas als je in het donker daar in stapt. Ja, dan doen die logge klompschoenen wel hun dienst.

Het is vinnig koud weer, zowel in de vroege morgen om 05.00 uur als in de avond om 18.00 uur bij het naar huis keren. Op de fabriek ontvangen we geen soep. 's Woensdags en 's zondags wordt geen soep meer verstrekt. Daar is door niemand van onze groep op gerekend en geen van ons heeft extra brood meegenomen. De "pofbroek" die de onthutste gezichten bij de jongens ziet, blijkt nu toch niet de kwaadste te zijn. Hij laat zijn goede kant zien. Hij zorgt dat wij een portie beste roggemeelsoep krijgen. Ik krijg van die kerel geen hoogte. Ergens kan ik nog wel met hem opschieten.....

Bij thuiskomst geeft een van de vertrouwenslieden een verslag over de begrafenis van Denneman. Bij die plechtigheid waren twee kransen één van ons Arbeitskommando de andere van de Duitse Wehrmacht. De mooie kist gedenkt met de Nederlandse vlag. Tweeënveertig jongens van ons Lager en een aantal Duitse soldaten brengen hem grafwaarts. Aan zijn graf houdt vertrouwensman Straver een korte reden. De rest van de avond heerst er een bedrukte stilte in de grote zaal. Het is er stil, zeer stil. Nu al een dode in ons Kommando? Daar is iedereen stil van. Van die rust maak ik gebruik om een brief naar Corrie te schrijven:

Kriegsgefangenenpost

An: Mevr. C. Deremaux-van Zutphen

Empfangsort: Den-Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Land: Nederland

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

[met rondstempel: 13-12-1943]

Wülknitz 1 december 1943

Liefste Vrouwke en kroost, Pa, Mams en anderen, ontving 18/11 en 19/11 brieven van Pa, etc., het 13e en 14e pakje op 28/11 en 29/11. Aan allen zeer veel dank voor woorden en daden. Cor brief van 29/9 op 28/11 ontvangen. Van Renée de brief van 31/10 ontvangen op 25/11. Bedank jij haar, Corry, want antwoorden kan ik haar niet. Ik ontvang pas 4/12 mijn rantsoen kaarten voor november en december. Daarvan krijgen Joh. Kessels, Wijnen en het kantoor er één. Zus Riek, ik ben te laat voor je naamdag. Wees echter hartelijk gefeliciteerd nog, hoor meid. Met Nanny's naamdag thuis?

Pa. Ik vind het fijn van de werkplaats en winkel. Zou er best bij willen zijn. Was blij dat mijn woorden u goed deden. Houd vol en blijf hecht aan elkaar, dat te weten is voor mij een groot genot. Regeling brieven, etc. is goed. Ik zal om en om sturen. Laat dat ieder lezen. Help Corrie wanneer nodig. Ik heb niets geen particuliere post ontvangen, van wie ook. Echter wel van Renée. Ik vind dat zelf ook zo naar. Ben echter van u aller sympathie overtuigd. Foto's eindelijk op bestemming, fijn hoor. Leuk van Henny op 23/10 (verjaardag vader, red.) thuis geweest. Pakje Noud en Marietje heb ik niet ontvangen, alsmede een ander pakje. Geef alle datums eens op. Ik controleer dat hier dan. Dank Henny voor hartelijke woorden. Ik zal doen wat hij zegt.

Vrouwlief en Charles, alles nog als vanouds met me. Ik hoop ook zo met jullie. Dank voor Analac (waarin een brief verstoppt zat, red.) en erwten. Fijn zo. Nog steeds met Joop. We hebben veel steun aan elkaar. Houd Charles a.u.b. goed er onder, anders van de straat af. Vest was stuk op de schouder, ik heb het zelf gemaakt.

Jammer van Zucker (die overleed aan een hartverlamming, red.).

Stuur me wat shag en meel om soep, pap, enz., wat te binden.

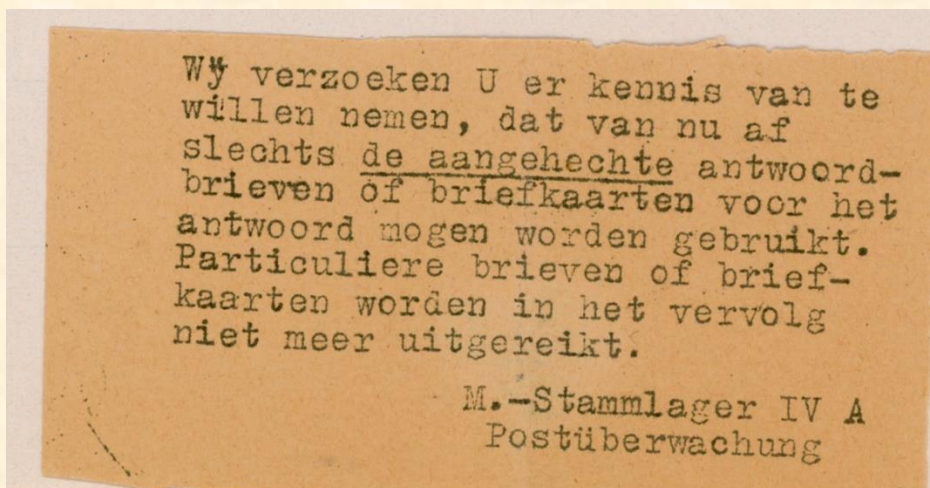
Willen kennissen wat geven, geef dan maar op dat peulen, haverhout of gortmout welkom zijn. Heb je RM20,- of circa F15,- gestuurd voor jou, Charles en de baby. Corry, Charles, Pa, Mams, Riek, Henny, Nell, Mary en alle anderen, nu reeds een Zalig Kerstfeest, Zalig en voorspoedig Nieuwjaar met een spoedig weerzien. Allen veel groeten, kussen en een stevige poot van uw dankbare Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Op deze brief is een papiertje geplakt met de tekst:
Wij verzoeken U er kennis van te willen nemen, dat van nu af, slechts de aangehechte
antwoordbrieven of briefkaarten voor het antwoord mogen worden gebruikt.
Particulieren brieven of briefkaarten worden in het vervolg niet meer uitgereikt.
M.-Stammlager IV A Postüberwachung.

Met opzet heb ik deze keer boven de brief "Wülknitz" gezet, dan weet Corrie nu in ieder geval waar ik zit. Ze zegt immers dat ze dat op de kaart kan nakijken. Nu we ik niet of dit gat wel ergens vermeld wordt, zo groot is het niet.

Donderdag 2 december 1943

's Avonds bij het naar huis gaan is de trein een heel stuk te laat. Tijdens het wachten daarop lijden wij veel kou. Er waait namelijk een harde kille wind.

In het Lager krijgen we een minder prettige mededeling te horen en wel dat ons broodrantsoen met twee sneden wordt verminderd. Onprettig bericht, te meer omdat de kost hier de laatste tijd dunner wordt en wij op de fabriek ook al minder soep krijgen. Wel ontvangen we die avond enkele porties pompoen, maar daarvan is een groot deel bedorven. Jammer is dat, ik heb juist zo'n trek.

We krijgen acht briefkaartformulieren uitgereikt, dat is ons rantsoen aan kaarten voor de maanden november en december.

Bij de vandaag binnengekomen post is een brief voor mij van Corrie:

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb-Kdo. 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 13-11-1943]

Liefste mijn! Je brief van 25/10 gehad op 12/11. Ben blij dat je het goed maakt. Groeten aan Joop. Ik zit nog steeds te wachten op baby's komst. Ik loop op het laatst. Geer Lemmen heeft een dochter. We mogen geen particuliere brieven en kaarten meer schrijven. Stuur dus alles naar mij. Ik verdeel en zend door. Je moet alles opeten, niet bewaren, alles bederven. Goed alles nakijken. Heb je gekrabbel gelezen. Erg blij.

J. Kessels trouwt op 16 november. Heb een pakje aan hem gestuurd. Wij maken het tot nu toe goed. Mams woont bij ons in. Ze moest evacueren en ik heb hulp nodig. Mocht eerst niet, nu wel. Stien Glasberg kreeg een dochter. Heb vier briefkaarten van je ontvangen. Er zijn nu 18 pakjes voor je onderweg. Hoeveel heb jij al gehad? Ikzelf foto's gemaakt van Charlje. Wie anders? Ik kon op de foto van Amy en Charles niet bijstaan. Ik bederf de foto met mijn dikke buik. Vond je ze leuk? Als Charl kwaad is, slaat hij met zijn vuist op tafel. Het is een wildebras. Ik heb handen vol aan hem. Hij wil dikwijls niet luisteren. Het wordt tijd dat Papa thuis komt. Heb bloemen op je verjaardag gekocht. Kaarsen laten branden zoals jij vroeg.

Bid veel voor je. Jij ook voor mij? Soonius is dikwijls hier. Wij hebben nog nooit brood gestuurd, wie dan wel? Kleren zijn aangekomen. Lekker vol met. Wij hebben een zware tijd achter de rug vanwege Mams verhuizing. Knechten van vader hebben geholpen. Er was anders niemand. Ik kreeg verleden week een brief van Augustus. Sinds begin oktober niets meer gehoord. Ben blij een brief van je te krijgen. Heb veel te vertellen. Kan jammer niet. Geen hoog bezoek gehad, zoals jij schreef. Denk veel aan jou en verlang naar je terugkomst. Heb het gelukkig erg druk gehad. Nu weer geluwd.

Gebruik vooral je levertraanpastilles. Erg duur geweest, dus niet laten bederven. Hebben één maal geen suikerbom gekregen, dus hij ook geen suiker. Nu weer wel. Mary maakt de potjes in orde. Ik kan de straat niet meer op. Erg zwaar. Zwaarder dan van Charl, misschien een tweeling? Joh! Dag liefste Johnny, veel liefs en kussen van Charles en Corrie. Groeten van Mams en alle anderen. Dag! Corriejet!

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Landsteil: Nederland

Dit schrijven van Corrie geeft wel aanleiding tot nadenken. Wat bedoelt ze met "Heb vier blauwe kaartjes van je ontvangen. Er zijn al 18 pakjes voor je onderweg".

Ik kan dat niet nagaan. Telkens als ik een pakket ontvang, teken ik dat blauwe kaartje af -dat is voorschrift- en lever dat kaartje in bij de vertrouwensman. Die zorgt voor verzending naar Hohnstein en van daar gaan ze naar het Nederlandse Rode Kruis. Verder schrijft ze meermaals dat zij van mij geen post krijgt. Ja, daar snap ik ook niets van. Mijn rantsoen brieven en briefkaarten maak ik doorgaans -meteen na ontvangst ervan- op. Mogelijk komt er post vanuit Nederland niet op de bestemde plaats, maar dat kan ik niet nagaan. Alle uitgaande en inkomende post noteer ik. Ik vind het vreemd dat Vloemans nog niet is geweest. Ik meen dat enkele dagen geleden Joop mij gezegd heeft dat er iets over Vloemans in één van zijn brieven stond. Maar ja, dit zal nog wel komen. Het is voor Corrie en voor Mama een goede oplossing dat Mama niet hoeft te worden geëvacueerd. Dat was toch ook geen doen voor haar. Fijn dat het allemaal nog goed gekomen is. Vooral Corrie is ermee geholpen. Maar het is ook haar eigen Moeder.

Op 2 december 1943 heeft Cees Solinger kgf 107117, die tewerkgesteld was in de *Rohrbogen* gieterij, zijn been geblesseerd toen hij onder een partij verschuivende buizen terecht kwam. Hij heeft daarna van 2 december 1943 tot 2 augustus 1944 in het Lazarett gelegen.

Vrijdag 3 december 1943

Het heeft de gehele nacht gevroren. De modder is nu keihard en de wegen zijn glad. Met veel moeite kom ik vooruit. Meerdere knapengaan door hun enkels. Het is lastig lopen in het donker bij het gaan naar, of komen van de trein.

Op het werk geen krimp. We kunnen ons warmen bij de ovens. Als we 's avonds van het werk thuis komen is er -zoals gewoonlijk- geen water om pap te koken.

We gebruiken daar dan hete koffie voor en het smaakt nog best ook!

Dat gedonder met die boiler blijft.

Zaterdag 4 december 1943

Hoe is het mogelijk; weer zaterdag werken tot 14.00 uur. Bij thuiskomst wordt medegedeeld dat de jongens die in de *Rohrbogen* werken onder de norm "zware arbeid" vallen en nu 270 gram margarine zullen ontvangen. Om die reden zullen we ook 1/5 brood per week meer krijgen. Het voorstel echter, om met de andere jongens in de ploeg gelijk op te delen, wordt door de leiding zonder meer aangenomen en goedgekeurd. Gevolg is wel, dat wij iets minder zullen krijgen dan waar we recht op hebben. Er wordt van bepaalde zijde wel tegen die verdeling geprotesteerd. Aan de andere kant is het ook zo, dat we ons kameraadschappelijk hebben opgesteld. Maar.... met die verscheidenheid aan jongens zullen er altijd wel moeilijkheden blijven bestaan.

Joop en ik gebruiken weer de hete koffie om pap te koken. Om circa 20.00 uur wordt bekend gemaakt dat morgen -zondag- negentien man moeten gaan werken en.... Daartoe behoren Joop en ik! Fijn hoor Zo zien we weer eens dat van al die mooie beloften en opgestelde schema's van dag- en nachtploegen, etc. geen barst terecht komt. Weer een vrije zondag naar de maan. Voor Joop en mij is het geen prettige Sint Nikolaasavond. Omdat we morgen vroeg op dienen te staan, gaan we vroeg naar bed.

Zondag 5 december 1943

Zoals gisteren reeds gezegd; werken van 06.00 tot 14.00 uur met maar negentien man. Het is er nu knus op het werk nu er zo weinig lieden zijn. Joop en ik staan alleen in de klopperij. Er is voor ons zo weinig te doen, dat ik een tijdje ga helpen in de "vullerij". Bij de eerste rustpauze ontvangen we een dubbele portie soep en dan later nog eens een portie pap. Prima zo! Joop en ik maken er van wat ervan te maken is. Een dergelijke zondagsdienst mogen ze ons nog eens geven.

Wanneer zij 's middags met de trein huiswaarts keren, zitten de nieuwe *Unteroffizier* en een aantal nieuwe wachtposten ook in de trein. De oude *Unteroffizier* vertrekt -als plaatsvervanger- naar een *Lazarett*. Op weg naar het Lager zien we kinderen schaatsen op een kleine bevroren plas.

Vanwege Sint Nikolaas trakteert Joop thuis op speculaas, een stuk chocolade en een borstplaatje. Ook drinken we de nodige biertjes. Per slot van rekening mogen wij toch ook feest hebben? Alhoewel er stemmen waren opgegaan om voor elkaar een pakje te maken, wordt er door de leiding niet aan dit feest gedaan.

In de kantine -dat is het café aan de voorzijde- worden op twee gitaren Sinterklaasliedjes gespeeld. Er wordt door praktisch alle knapen lustig meegezongen. Tenminste nog een klein tintje aan deze dag, maar dat is dan ook alles. Samen met Joop kook ik een pan erwten. Later smaken die, met een jusblokje erbij, heerlijk. Er is weer een lading pakketten aangekomen, daarbij zijn er voor ons beiden ieder twee.

Joop zegt dat het zijn kerstpakketten zijn. De voor mij bestemde pakjes zijn van Vader en Henny. Het eerste zou het vijftiende pakket zijn van Vader en Corrie en het is verzonden op 13 november 1943. De inhoud ervan is: 1 zakje erwten, 1 zakje suiker, 1 zakje bonen, (van Mama), 1 wasborstel (van Mama), 1 schoenborstel (van Mama), 1 pasta voor de boterham (van Corrie), 3 stuks cakes (van Corrie), 1 zakje gort (van Corrie), 1 notitieboekje (van Corrie) en 1 pakje shag tabak (van Corrie). "Wat een gekrabbel hè? Maar prettige kerstdagen hoor, van allemaal!"

Het pakket van Henny en Tonny bevat: 1 zakje taai-taaipoppen, 1 zakje zute Jubes, 1 zakje suiker, 1 pakje Ademin, 1 pakje Wybert, 1 pakje Krick-Kracks, 1 pakjes sigaretten, 1 rol drop en 1 ontbijtkoek.

Alle artikelen komen in goede toestand aan. Aan iedereen héél veel dank voor het gezondene, dank, dank!

Ondanks het feit dat Joop en ik deze dag -tegen alle gemaakte afspraken in- moesten gaan werken, is het toch nog een fijne dag geworden voor ons. De voorbije week is het tamelijk koud weer geweest. We beginnen er echter al aan te wennen. Ik blijf wel tegen de winter opzien. De dood van collega Denneman drukt nog steeds een stempel op onze groep. De kameraadschap blijkt bij sommige jongens ver te zoeken. Men is eerder achterdochtig en vijandig ten opzichte van elkaar. Deze week bijvoorbeeld kon ik twee keer op de vuist, om een flut geval nog wel. Ik bijt van me af, met mijn mond en mijn handen.

Al geruime tijd wordt er behoorlijk op de leiding, op de keuken en over de verdeling van de rantsoenen gekankerd. De koks op hun beurt zij door de kritiek behoorlijk gebelgd en dreigen met tegenmaatregelen. Ze zouden ons dan bijvoorbeeld voorzette: Pellkartoffeln, vlees in water gekookt en meer van dat. Het is over een weer elkaar beschuldigen. Het is een grote rotzooi en dat zal nog wel enige tijd zo blijven. Neem nu de lijst, opgemaakt op 9 augustus jongstleden die gaat over de verdeling van de rantsoenen. Destijds hadden de meeste jongens ander werk. Ook waren er toen die knapen die van andere Kommando's zijn gekomen. Het ligt dus allemaal anders. Op de fabriek onderscheidt men drie soorten arbeid: normaal werk, licht langdurig werk en zwaar werk. Zoals laatst uitgemaakt is, behoren de *Rohrbogen* tot het zware werk en derhalve zijn de knapen die daar werken al die maanden hier dus brood tekort gekomen. Die twee andere categorieën daarentegen ontvingen teveel. Nu is dat niet zo erg, echter, nu de fabriek minder brood gaat verstrekken krijgen de "zwaren" hierdoor minder dan twee broden per week.

En wat zien we: de één eet zijn kuchje achter elkaar op, de ander ruilt zijn brood tegen sigaretten en een derde haalt het brood bij een ander weg. En dan zouden we gelijk op moeten delen? Dan ook het loon gelijk verdelen.... Waarom vangt de één elke maand RM 40,= en kan een flink bedrag daarvan naar huis sturen, terwijl een ander nog geen RM 10,= kan verzenden? Waarom ontvangen sommige knapen meer dan dertig pakketten en zijn er anderen die er slechts drie of vier ontvangen? Iedereen roept dat we allemaal krijgsgevangenen zijn, dat we allemaal in hetzelfde

schuitje zitten, enz. We zijn er dus allemaal "beroerd" aan toe, hebben het slecht en zo meer. Laten we dan ook alles gelijk op delen! De één is na drie dagen door zijn ontvangen pakket heen en de ander kan zijn koffer niet meer dicht krijgen. Zo vol is het! Ik vertel hier geen sprookjes, maar bittere waarheid. Verschil zal er altijd blijven. Ik ken hier enkele knapen, ze roken niet, hun koffer puilt uit van de sigaretten, maar een rokertje voor een arme drommel kan er niet af. Ja, voor een flinke tegenprestatie, omdat ze er rekening mee houden dat die knul naar rokerij smacht. Die lui zijn keihard, willen echt het onderste uit de kan bij het ruilen. Zij noemen zich nog Christenen ook! Toen wij in augustus hier arriveerden en over de rantsoenen vernamen, hebben Joop en ik al meteen een verdeling daarvan opgemaakt, met andere woorden we konden per dag zoveel sneden brood opeten. Ze kwam het, dat wij voor we naar het werk gingen, 's morgens één sneetje Kuch aten. Om 09.00 uur bij de eerste schaft nog een snee. Het gros va de jongens ging nuchter naar de fabriek omdat ze alles al hadden verorberd. Nogmaals zeg ik: ze kunnen geen maat houden. Noch met hun rantsoenen, noch met de ontvangen pakketten. Joop en ik behoeven met dergelijke lui toch geen rekening te houden?

Maandag 6 december 1943

De verdeling van de rantsoenen houdt de mannen wel bezig. Het broodrantsoen bijvoorbeeld is wel idioot verdeeld. Het is er zo raar aan toe gegaan dat de "zware" het rantsoen kreeg van een "lichte" en omgekeerd! De klachten zijn niet van de lucht, wat natuurlijk te begrijpen is. Die sukkels van de keukenleiding hebben maar wat aan gerotzood. Vandaag krijgen we er allemaal een heel brood bij. Uit welke "voorraad" komt dat? Na overleg met een stel andere jongens dienen we bij de vertrouwensman enkele klachten in en wel over het stelen van koolraap, peen, en dergelijk uit de keuken. Een en ander is gezien geworden. De knapen die zich daaraan schuldig maken zijn bekend en de feiten te bewijzen. Dan over de vraag waar het eten blijft dat over is en dan nog hoe een eventueel tekort wordt aangevuld. Verder een vraag over het innemen van blikjes conserven. Wanneer er conserven n de pakjes zijn, kunnen we die -om bederf tegen te gaan- inleveren bij de leiding. Die blikjes worden dan van het fabrieksnummer van de persoon voorzien en opgeslagen in de keuken. Als bewijs wordt een bonnetje afgegeven. Wil men een blikje ophalen, dan levert men dat bonnetje in. Maar, zoals het meer gaat, jongens verliezen het bonnetje en kunnen dan toch blikwerk krijgen bij het opgeven van het nummer. Wie zegt dat er niet ééntje is, die mijn nummer kent en op die manier mijn blikwerk ophaalt? Het gebeurt en wat doen we daar tegen? Een volgend vervelend punt is het weren van de bietsers bij het uitdelen van de pakketten en tenslotte nog, of de leiding er op wil toezien dat knapen niet -als het ware helemaal- in de gamellen zitten bij het uitdelen van het eten. We wachten de reacties af. Ik hoor dan voor het eerst, dat n de afgelopen tijd nog een jongen van diefstal is beschuldigd. De knaap die de spullen uit de bagage van zijn vriend nam is niet door de Duitsers bestraft, doch door de eigen jongens. Vier potige politieagenten hebben hem even apart genomen en hem alle vier hoeken van het lokaal laten zien. Die knul doet het vast nooit meer. in de avonduren koken Joop en ik tomatensoep en smullen er later heerlijk van.

Dinsdag 7 december 1943

De trein vertrek weer eens te laat vanuit Gröditz en zo komen we eerst tegen 19.00 uur in het Lager. Bij de binnengekomen pakjes zijn er maar liefst drie voor mij. Wanneer ik die wil ophalen krijg ik er maar één in handen. Op mijn vraag waarom dat is, geven ze gewoon geen antwoord. Maken zij nu uit wat ik wel en wat ik niet mag ontvangen? Met de nodige tegenzin neem ik het pakket in ontvangst. Het is afkomstig van oom Constant en bevat: 1 peperkoek, 1 pak havermout 1 doosje zoetstoftabletten, 1 blik gecondenseerde melk. Oom Con(stant) heel hartelijk bedankt!

Woensdag 8 december 1943

Ik heb steeds met een zekere vrees tegen de wintermaanden opgezien, vooral de maanden oktober en november. Tot nu toe zijn we er aardig doorheen gekomen en gaat mijn vrees nu uit naar de maanden januari en februari. Die kunnen nog wel eens voor verrassing gaan zorgen wat kou aangaat. Vannacht heeft het flink gesneeuwd en gevrozen. Bij het gaan naar en terugkomen van het werk ondervind ik veel hinder van een kapotte hiel. Het doet behoorlijk zeer. De sneeuw klontert onder de klompschoenen vast tot een flinke bal. Ik trap er die regelmatig af, maar ga toch nu en dan door mijn enkels. Het is zwaar lopen zo. Thuis krijg ik nu mijn tweede pakje uitgereikt. Het is van de familie Vermeulen. Aan het pakket is te zien dat het van een drogisterij komt, want het bevat: 1 felsje Formental tabletten, 1 doosje kalktabletten, 1 doosje tandpoeder, 1 doosje zalf, 1 doosje Brillantine, 5 rollen pepermunt en 1 ontbijtkoek. Aan tante Anna en ook Jan mijn hartelijke dank! Joop heeft ook een pakje ontvangen. Bij het uitreiken van dit pakje vraag ik wederom waarom ik nu maar één pakket krijg, maar ook nu geen antwoord. Na het avondeten moeten we aantreden en volgen toespraken door de *Obergefreiter*, de vertrouwensman Straver en een van de koks. Het gaat over het eten, het broodrantsoen en dergelijk. Eén en ander naar aanleiding van de ingediende klachten. Hin antwoorden hierop zijn gewone doodoeners. Uit het rumoer dat daarop volgt blijkt wel dat met zulke nietszeggende antwoorden geen genoegen wordt genomen. Wanneer het te lang onrustig blijft dreigt men met het 'sperrn' van de post en de pakketten. Ja, zo kunnen ze er alles doorheen drukken. Na afloop van de bijeenkomst heb ik nog een kort gesprek met Straver over de zoéven besproken punten. Veel wijzer word ik er niet van. Ik zeg hem wel dat ik hem beklaag met zijn functie. Altijd buffer zijn tussen de eigen mensen en de Duitsers! Daarna overhandigt hij me een brief van thuis., Het is een particuliere brief, die gelukkig door de censuur is vrijgegeven. Wel is op de enveloppe een strookje geplakt met in het Duits dat deze brief bij uitzondering aan de krijgsgevangene kan worden overhandigd, enz.

Het schrijven is gezien de datum, van verzending, 28 augustus, wel erg lang onderweg geweest. Natuurlijk is het vastgehouden bij de censuur. Maar dat geeft niet, hoofdzaak is dat hij uitgereikt is geworden. Meerdere personen hebben meegedaan. Als eerste begrint Nel:

Gewone brief

[met stempel: Oflag IV B 2 geprüft F.A.]

Voorburg 25 augustus 1943

Lieve Jan, ik zal je nu ook maar eens wat schrijven, want ik hoef niet op een kaart te wachten. Zoals je gehoord zult hebben ben ik getrouwd en je

weet jongen, dat nu mijn hartenwens is vervuld. We zijn erg gelukkig met elkaar en ik hoop dat jij weer gauw in ons midden bent. Je brieven en kaarten lees ik allemaal. Je schrijft dat je het goed maakt, nou gelukkig hoor! Sla je er maar flink doorheen. Je bent altijd nogal flink geweest. Charltje wordt erg lief. Je weet wel, hij is nog steeds komisch en ondeugend, maar hij zou heen jongen van jou zijn, als hij dat niet was. Met Corry gaat het ook goed, wat haar steun en zijzelf betreft. Ze is nu van niet afhankelijk dus maak je over haar geen zorgen. We zullen steeds aan je denken en je mee en dan wat sturen waar je wat aan hebt. Houd goede moed en het beste met je, schrijf maar als je wat nodig hebt. Houd je taai en tot ziens. (Nell)

Piet vervolgt dan met:

Beste Jan, zoals Nell al schreef zijn wij nu getrouwd en hebben ons eigen gezin, al is het kleiner dan het jouwe. Maar juist nu kunnen we het goed indenkten dat je veel mist. Het is een hele troost voor je dat alles goed gaat met je vrouw en kind, enz. We zullen je hier niet vergeten en hopen je spoedig in ons eigen huis te zien. (Piet)

Nogmaals Jan, het allerbeste met je en een spoedig weerzien.
Veel liefs van je zuster Nell en Broer Piet.

Aan de andere kant van de brief komt zus Riek aan de beurt:

Vervolg van brief van 25 augustus

Den Haag 26 augustus 1943

Lieve beste jongen, je brieven en kaarten gelezen, Jan en gelezen dat je er je eigen nogal goed doorheen slaat. Houd je maar taai, Jan. Met Corry gaat het best en Charltje ook. Als hij mij ziet vraagt hij gelijk naar de fiets. Wij schrijven naar je en hopen dat je dit bericht krijgt. Het is prettig voor je dat jij nogal eens bekenden ziet. We hopen dat je weer gauw thuis bent, Jan. Dat is voor allen prettiger. Groet Joop ook. Je moet ook veel groeten van Jo hebben en het allerbeste. Nu jongen, eindig ik en een stevige zoen en hand van je zus Riek, een kusje van Nanny.

Daaronder volgt dan een "krabbeltje" van Corrie:

Vervolg van brief van 25 augustus

27 augustus 1943

Liefste Johnny, Hier nog een krabbetje van mij erbij. Ik hoop dat de pakjes aangekomen zijn en dat ze naar jouw zin waren. Maak je het nog goed? Krijg je het nog niet koud? Dan moet je om ondergoed vragen aan mij, hoor. Vond je de foto's aardig? Schrijf daar eens wat over. Charl is ondeugend, maar toch lief. Ik verwen hem niet, hoor. Zoals je al schreef, was je daar bang voor. Heb je zo langzamerhand al wat post van ons gehad? Wat duurt dat toch ellendig lang, hè? Met mij gaat het naar omstandigheden goed. Nog goed twee maanden en dan is dat ook al weer achter de rug. Ik zal blij zijn. Tante Nelly heeft een zoon, Phillip heet hij. Ik ben zo alles al aan het klaarmaken. Ik heb een schattige luierman op

poten zelf helemaal bekleed met roze zijde, wat ik nog had liggen van mijn avondjurk. Een ledikantje is er niet te krijgen. Nu heb ik de wieg van Mevrouw Smit te leen. Alleen moet ik hem nog bekleden. Dag liefste. Het allerbeste en een kus van Charltje en je vrouwtje Corrie. Groeten aan Joop. Corrie is laatst bij mij geweest. Ze zag er goed uit. Ook de hartelijke groeten van haar. Dag! z.o.z.

Met dat z.o.z. bedoelt Corrie, dat zij onder het schrijven van Nel en Piet nog ruimte heeft ontdekt en die benut ze met:

Ik ontdek hier nog ruimte. Nel komt vaak hier. Zoals je leest is ze erg gelukkig. Ik ben blij voor haar, hè? Ze wonen nu van der Marckstraat 19 Voorburg. Daar wonen ze nu gestoffeerd. Even voorbij Piet zijn huis. Piet reist nu iedere dag heen en terug.

Charltje zegt iedere keer "Daar gaat de auto naar Papa toe" of "gaan we nu in de tram zitten en naar Papa toe?" Dat is toch zo'n zielig gehoor, hè? Hij praat al aardig. Kletst honderduit. Als er nog foto's zijn worden jou die opgestuurd hoor! Dag Liefste, vele kussen. Ik denk steeds aan jou! Charltje ook, vraag steeds naar Papa. Volgende keer schrijf ik meer, Corrie

Omdat deze brief zo erg lang onderweg is gebleven, is er vele van het geschrevene door latere brieven of kaarten achterhaald. Fijn te vernemen dat Piet en Nel nu gelukkig zijn. Het is zoals Piet schrijft: hij kan zich indenken wat ik nu mis.

Donderdag 9 december 1943

Omdat er veel zieken zijn wordt ik op de fabriek bij de afdeling "vullerij" geplaatst. Het is tijdelijk, omdat ze er mensen tekort komen. Er komen te weinig buizen door en dientengevolge kan ik op de "klopperij" gemist worden. Het gaat al een tijd niet zo best op de fabriek. Ik hoor nu en dan fluisteren dat er door sommige knapen echt gesaboteerd wordt. Bij thuiskomst haal ik direct mijn derde pakje op. Het is afgezonden door Noud en Marietje van de Grinten en de inhoud ervan is: 1 blik vis, 1 blik Caramelco, 1 zakje suiker, 1 zakje Maggi blokjes, 1 zakje taai-taaipoppen. Van hieruit roep ik hen hartelijke dank toe, vooral voor de heerlijke taai-taai. Gelijker tijd ontvang ik weer "loon" en stuur daarvan RM 10,= maar huis, In totaal dus RM 30,=.

Het "rommelt" al een hele tijd in ons Arbeitskommando. Omdat we gescheiden in dag- en nachtploegen werken, vernemen wij veel zaken die in het Lager gebeuren achteraf. Zoals nu bijvoorbeeld er wordt tegen een van de vertrouwenslieden geageerd en in dit geval gaat het om de marineman Admiraal.¹³³⁾ In de ogen van onze ploeg is hij een aardige, rustige en goede kameraad. Maar die andere ploeg heeft blijkbaar een eigen kandidaat en zo geschiedt het dat terwijl wij op het werk zijn, zij vandaag Admiraal hebben afgezet. Er moet nu gestemd worden voor een nieuwe, ene Hendriks,¹³⁴⁾ waar wij nog nooit van hebben gehoord. Wij kennen die knaap niet eens. Joop, ik en nog een zestigtal andere jongens doen aan die verkiezing niet mee. Ten tweede zijn wij het niet eens met het afzetten van Admiraal.

133 Bedoeld is sergeant 10 R.I. (met zekerheid geen marineman!) Jacobus Alexander Admiraal kgf 98272. Hij werd geboren in Amsterdam en woonde aan de Trompenburgerweg 21 in Hilversum.

134 Vrijwel zeker is bedoeld matroos der Koninklijke Marine Antoon Hendriks kgf 97277. Hij werd geboren in Keulen en woonde aan de Van Weldekenstraat 17 in Nijmegen.

Vrijdag 10 december 1943

Ook vandaag werk ik op de vullerij. De knapen op de klopperij kunnen het werk best aan. Bij de binnengekomen post is een briefkaart van Henny. Hij schrijft;

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb-Kdo. 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel Eindhoven, 25-11-1943]

Beste Jan, Heden kaart ontvangen, waarvoor dank.

Hier gaat alles goed. De brieven gelezen en blij dat je je er goed doorheen slaat.

Van Cor nog niets vernomen van bevalling, maar die zal spoedig zijn. Ik hoop op een flinke baby. P. Giesbers heeft op 22/11 een zoon gekregen. E.V.V. nog aan kop en V.U.C. ook. Ik ga er met vader veel naar kijken. Hij is veel bij ons. Hij verlangt naar jou en wij ook. De groeten van Bek(kers) en familie Noud en Marietje. We verzonden van hier vier pakketten. Ik hoop dat ze in goede orde zijn ontvangen. Houd moed en blijf flink. Groeten van de collega's.

Tonny en ik zijn Peter en Meter, daarvoor is gezorgd. Cor komt niets te kort, maak je daarover geen zorgen. Voor Charles een pop gekocht (haas) voor St. Nicolaas. Ik zal nog wat erbij doen, dat zal leuk zijn. We bidden dagelijks voor je en hopen op spoedig weerzien.

Het is hier nog niet erg koud, bij jullie wel? Ik heb het druk met speculaas en taai. Weet je nog van vroeger, samen helpen, leuk was dat. Jan Jongen, blijf die je bent en alles komt terecht.

Groeten van Ton(ny). Dag Boy, Henny

Absender Vor- und Zuname: H. Deremaux

Ort: Eindhoven

Straße: Amalia van Anhaltstraat 29

Kreis: Nederland

In zijn schrijven gebruikt Henny veel afkortingen. Om één en ander beter leesbaar te maken heeft ik de woorden zoveel mogelijk voluit weer.

Het is erg fijn om steeds enig bericht te ontvangen. Het leidt af van de dagelijkse beslommeringen. Je bent telkens even thuis. Ik hoop maar dat iedereen ervan overtuigd is dat ik me er goed doorheen sla. Dat moet ook wel, wil je er niet onderdoor gaan. Er zijn natuurlijk wel dingen waarover ik in mijn brieven naar huis niet praat, zoals bijvoorbeeld nu met mijn handen en benen. Dat maakt hen onnodig ongerust. Tegen betaling van 50 Reichspfennig krijgen we waspoeder, zeep en scheerzeep. Maar waar blijven de beloofde sigaretten?

Zaterdag 11 december 1943

De tijd vliegt om. Het is weer zaterdag, dus werken van 06.00 tot 14.00 uur. Net als de voorgaande dagen help ik de jongens van de vullerij.

Mijn handen zijn nog altijd stuk en daarom doet Joop onze was. In de namiddag worden bivakmutsen en boordjes uitgereikt. We zetten spliterwten in de week voor morgen. Die avond gaan we voor ons doen laat naar bed. In het donker eten Joop en ik nog geroosterd brood met kaas en daarna nog wat in koffie gekookte pap, Er is immers geen gewoon water te krijgen.

Het werk in de fabriek is deze week kalm verlopen. Dat komt omdat we deze week de "blauwe", dus de goede *Meister* hadden. Er was nu geen geschreeuw of gedreig. Ik heb wel veel last ondervonden van de vorst en de sneeuw. De wegen verkeren daardoor in een zeer slechte toestand, Die zijn vol kuilen, plassen en stuken ijs en dat zie je niet in het pikdonker. Met die lompe houten klompschoenen maak ik nu en dan mooie schuivers. De sneeuw klontert onder de schoenen vast en daardoor verzwik ik wel eens mijn enkels. Ik let er terdege op. Mijn hiel is ook weer stuk. Met mijn handen is het eveneens mis. Er vallen wat schilfers af en stukjes vel. Dan gaat het allemaal zweren. De kloven in de vingertoppen en de kootjes doen zeer. De dokter heeft me daar levertraanzalf voor gegeven en nu smeer ik bij het slapen gaan alles goed in.

Afgelopen week is mijn onderbroek -die bij de kachels te drogen hing- in een onbewaakt ogenblik gestolen. Die wordt nu op het werk tegen eten geruild? Het is bij mij de eerste keer sinds mijn 6 maanden diensttijd en mag derhalve niet mopperen. Er wordt gestolen aan de lopende band. Ik geef de vermissing bij de vertrouwensman aan en nu ontvang ik een fijne, dikke Stalag-onderbroek er voor in de plaats. Geen slechte ruil dus. Toevallig bemerk ik dan dat ook nog een washandje weg is. Het is wel fraai!

Van knapen in de buurt die ook de bovenbedden bewonen en van de diefstal horen, vernemen we dan, dat er de laatste weken rondom ons nogal wat vermissingen zijn voorgevallen, onder meer brood, shag, sigaretten, ondergoed. Tot nu toe zijn Joop en ik er vrij van gebleven, nu hebben ze ons blijikbaar gevonden. We zullen daarom extra op onze spullen letten.

Die diefstallen worden vast en zeker gepleegd door "nieuwkomers". Vroeger hadden we daar veel minder last van. Een vertrouwensman heeft ons stil gewaarschuwd, hij heeft ons over enkele nieuwe jongens ingelicht. Daar zijn lieden onder die voor diefstal, zwarte handel en dergelijke in de nor zaten. Zij hebben zich beroepen op het soldaat zijn en konden hun straftijd uitzingen als krijgsgevangene. Dat geeft een stuk beter leven. Zij zijn nu veel beter af. Voor hun omgeving is het wel een stuk beroerder. Nu we het toch over de mannen van de andere ploeg hebben: zondags praten we wel eens met hen over het werk en vernemen dan ook zaken over de fabriek. De jongens van de andere ploeg die in de klopperij werken, vertellen dat zij soms op zaterdagavonden in het achterste gedeelte van ons klophok een "liefdesnestje" moeten bouwen. We kijken elkaar verbaasd aan. Joop en ik weten van niets! Ja, zeggen ze dan, het is voor Kurt. Kurt is een van de Duitsers die toezicht houdt op ons en bij moeilijkheden ons helpt de kwestie op te lossen. Het is geen aardige kerel, snauwt nooit en komt alleen zo nu en dan eens kijken. Ik zie hem praktisch altijd met een lachend gezicht. Een typische Duitse figuur, flink uit de kluiten gewassen, het figuur van een worstelaar met zijn gespierde armen.

's Zaterdagavonds -als onze ploegen naar huis zijn- wordt het werk in de klopperij door Russen en Russinnen gedaan. Door onze knapen is dan in dat achterdeel een partijtje stro neergelegd. In de uren na 22.00 uur zou dan Kurt zich vermaken met Russinnen.

Zondag 12 december 1943

Wederom een zondag. Riek is vandaag jarig. Van hieruit mijn felicitaties, zuster! Joop en ik staan eerst tegen een uur of 10.00 op. Nadat ik me weer eens geschoren heb, ga ik bij 12.00 uur naar de godsdienstoefening. Daardoor ontbijt ik pas om 13.00 uur. Het is wel een zondagsmaal; geroosterd brood met ansjovis; buitengewoon heerlijk. Van de spliterwten hebben we een dikke soep gemaakt, met wat Maggi erbij en een uitje erdoor is ook dit een voortreffelijke maaltijd. Vandaag heb ik weer de tijd om wat correspondentie te doen. Ik pen briefkaarten aan Rijksijzer, de familie Wijnen, Jan Kessels en aan Noud en Marietje van de Grinten. Ik zeg hen daarin dank voor de gezonden pakketten. Verder schrijf ik een brief aan Corrie om allen in Nederland alvast een Zalig Kerstfeest en een Zalig Nieuwjaar te wensen.

Kriegsgefangenenpost

An: Mevrouw C. Deremaux-van Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Land: Nederland

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

[met rondstempel: 17-1-1944]

Wülknitz 12 december 1943

Liefste Corry en kroost, Pa, Mams, broer en zussen en verdere familie.

Allereerst aan u allen Zalig Kerstfeest en Nieuwjaar met de hoop de spoedig weerzien in 1944.

Alles nog goed met me. Hier la vorst en sneeuw. Ik sla me er echter goed doorheen.

Geen zorgen. Ik ontving op 5/12 het pakje van Pa en Henny, op 7/12 van Oom Cor, op 8/12 van Vermeulen, 9/12 van van der Grinten, 10/12 een kaart van Henny, 8/12 eindelijk een brief van 22/8 van Corry, Nell en Riek. Aan allen zeer veel dank voor de goede zorgen. Ik zal hen niet vergeten. Op 5/12 geen tijd, omdat ik heb gewerkt. De kaart van Henny geeft me veel troost en moed. Dank hem speciaal voor alles wat gedaan en nog doen zal, Beste broer. Laat hij echter alle pakjes voorzien van de datum en nummer, anders heb ik geen controle!

Op 2/12 een brief van Corry ontvangen van 12/11. Nog steeds geen baby op 24/11?

Joh. Kessels, Wijnen, Kantoor en N(oud) en M(arietje) heb ik heden geschreven. Nu Mams inwoont blijf ik voorlopig nog maar hier. Ik heb 17 pakjes ontvangen tot nu toe. Mis er één van september. Doe Soonius, Bibliotheek, burens en allen die behulpzaam waren, mijn groeten en dank. Pa zorgt voor Raaijman en v.d. Horst, etc. Neel aan Warenhuis, vooral van Speijk. Zend de pakjes wekelijks af, omdat anders alles tegelijk komt, wat lastig is. Voor het zenden van kleren speciaal pakje van het Rode Kruis, vraag daar maar! Stuur me trui, een stel winterondergoed, das en handschoenen, sigaretten, shag, vloeitjes, wat meel om te binden, stopwol, lange pakriemen, of stevig touw. We hebben gisteren bivakmutsen

en boordje ontvangen. Het kan knap koud zijn hier. Van j. Vermeulen alles ontvangen tegen de kou en ziekten. Zeer aardig van hen. Ik heb nog RM10,= gestuurd, dus totaal RM30,=, dat is circa Fl22,50. De laatste RM10,= even bewaren tot volgende brief. De rest is een cadeau voor jou, Charles en baby. Ik zal gedurende de Kerstdagen en Nieuwjaar u allen speciaal gedenken in gebed. U mij ook. Hoop allen weer gauw terug te zien. Ik wacht echter mijn tijd vol vertrouwen af. Corry, lief, jij speciaal veel sterkte in deze, voor jou toch al zo zware tijd. Ontvang allen de beste wensen. Een stevige poot of een zoen van uw dankbare zoon, broer of neef. Kleine Charles, zoonlief, goed voor Mama zijn. Moed en vertrouwen van Johnny.

Absender vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Bij het avondappèl spreekt de *Unteroffizier* ons toe over onze houding ten opzichte van hem en de Duitse posten, alsmede over onze houding op straat. Hij wijst verder op de onderlinge verstandhouding in ons Kommando, waarvan hij zegt te weten dat die niet zo best is. Hij heeft nog gelijk ook.

Maandag 13 december 1943

Vandaag ga ik terug naar mijn eigen klophok. Het is erg rustig in de fabriek. Bij thuiskomst ontvangen Joop en ik ieder een pakje. Het mijne is van de collega's van Rijksijzer. Het is van 17 november en bevat: 1 pakjes shag, 1 zak bruine bonen, 1 pak havermout, 1 pak kaken (bijvoeding). Beste collega's, mijn hartelijke dank voor dit fraaie pakket. Die achterblijvers doen toch wel veel voor hun kameraden in krijgsgevangenschap. Het zijn er wel een stuk of zeven, acht, meen ik.

Dinsdag 14 december 1943

Tijdens het kloppen slaat bij ons de ventilator van de afzuiginstallatie stuk en daardoor stikken we bijna van het stof dat nu niet wordt weggezogen. We halen er direct de pofbroek bij, die juist met Kittelmann staat te praten. Samen komen ze kijken wat er loos is. Resultaat we moeten van die twee gewoon doorwerken. Van tijd tot tijd moeten we naar buiten om frisse lucht te happen. Volgens Kittelmann moet de motor eruit voor reparatie. Dat kan we drie tot vier weken duren zegt hij. Maar het werk moet voorgaan. Voor ons is dat geen prettig vooruitzicht. Zo gauw echter die twee zakken weg zijn wordt er geen buis meer leeg geklopt. We slaan met de hamers op de ijzeren uitklopbanken. Het blijft dan verder niet rustig op het werk, De pofbroek jaagt weer achter iedereen aan. Hij is zeker beïnvloed door de aanwezigheid van Kittelmann. We trekken ons weinig meer van hem aan. Hij is gewoon lucht. Hoe harder hij scheldt en schreeuwt, hoe hoger wij de cijfers maken. Laat hij de wagentjes maar natellen. Omstreeks 08.00 uur ga ik naar de fabriekstandarts om mijn gebit aan de linkerkant iets te laten bijvijlen. Ik heb al enige tijd last van opgezet tandvlees en dat is hinderlijk bij het eten. Er is al enkele malen aan dat ondergebit gevijld, eerst aan de buitenkant, daarna aan de binnenzijde en nu dus in net midden, iets links. Ik heb me er in het begin geen zorgen over gemaakt, ik dacht dat het door het niet zo beste eten kwam. Dacht ook aan scheurbuik. Maar, het euvel is nu weer verholpen.

In de buurt van Wülknitz heeft een treinongeval plaatsgehad. De spoorbaan is versperd en nu moeten we een flink eind door de sneeuw lopen. Omdat die sneeuw zich steeds onder mijn houten klompschoenen vasthecht, verzwik ik nu en dan de enkels. Ook ondervind ik veel last van de kapotte hiel. Het is een heel gesjouw en pas om 19.30 uur arriveren we in het Lager. Er is voor Joop een pakje aangekomen. Natuurlijk mogen we wel zeggen, is er weer geen water voorhanden, zodat wij de roggemeelpap met hete koffie bereiden. Dat wil best smaken. We raken er aan gewend.

Woensdag 15 december 1943

Bij de vertrouwenslieden dienen wij, de mannen van de klopperij, een klacht in over de kapotte ventilator. Zij moeten de fabrieksdirectie erop wijzen dat het voor ons zo geen werken is. Het antwoord laat niet lang op zich wachten; de directie zegt dat er niets aan te doen is. Een stom antwoord, wat we ook wel verwacht hebben. Nog meer dan anders traineren wij het werken.

Donderdag 16 december 1943

Tijdens de middagpauze, omstreeks 14.00 uur, breekt bij het knabbelen op een stuk geroosterd brood mijn gebit. Daar ben ik mooi klaar mee! Thuisgekomen koken we pap voor morgenochtend. We willen wel eens weten hoe of dat is in plaats van brood te eten.

Vrijdag 17 december 1943

's Morgens worden we te laat gewekt. De wachtpost doet dat een uur te laat. Alles moet nu haast je rep je. We hebben dan ook te weinig tijd om de gemaakte pap behoorlijk te nuttigen. Die komt vanavond wel op. Door dat late wakken komen we ook te laat aan het station. Onze trein is weg. Op verzoek van onze wachtposten wordt door de stationschef een goederentrein aangehouden. Hieraan zijn te weinig gesloten goederenwagons, een deel van de groep, waaronder Joop en ik, wordt dan in een open wagon vervoerd. Dat is goed om een flinke verkoudheid op te lopen. Het te laat op het werk verschijnen geeft de pofbroek aanleiding om op ons te mopperen. Wij verwijzen hem naar de Wachtpost die ons te laat geroepen heeft. Hij ziet dan wel in dat het niet aan ons gelegen heeft.

Zaterdag 18 december 1943

Wat vliegen de dagen toch snel voorbij. Het is zaterdag eer we daar erg in hebben. We werken tot 14.00 uur. We hopen dat we eindelijk weer eens een lang weekend krijgen. Bij de binnengekomen post is een brief voor Joop. De vertrouwensman en de kok maken dan de nieuwe rantsoenen voor boter en brood bekend, als ook de verdeling per dag voor het soort arbeid dat iemand verricht.

Voor de normale arbeid wordt ontvangen: 5 dagen $\frac{1}{5}$ brood, 2 dagen $\frac{1}{4}$ brood en $\frac{1}{20}$ brood.

Voor het lichte en langdurige werk wordt ontvangen: 5 dagen $\frac{1}{4}$ brood, 2 dagen $\frac{1}{4}$ brood en $\frac{1}{20}$ brood.

Voor zware arbeid krijgt men: 5 dagen $\frac{1}{3}$ brood, 2 dagen $\frac{1}{4}$ brood.

Aangezien de *Rohrbogen* ploeg onder zware arbeid valt ontvangen die mannen nu per week $\frac{1}{6}$ stuk brood, ofwel ongeveer 250 gram meer.

Ik kook eerst pap voor vanavond en dan gaat Joop later bonen koken voor morgen.

In verband met de kapotte ventilator moesten wij deze week met de deur open werken. Ook het raam achter in het hok stond open. Op die manier hadden wij het minste last van stof. Ondanks de sneeuw heb ik het niet koud gehad. Dat zal wel komen door de veranderde temperatuur. Het vries soms 3 tot 5 graden, zonder dat ik er iets van merk. Ik veronderstel dat het komt omdat er geen koude wind waait. Ik loop nog altijd zonder muts of das. Veel jongens hebben nu al die bivakmuts en een shawl om. Wat zullen zij doen als het echt koud wordt, zo'n min 20 graden? Volgens zeggen kan het hier behoorlijk waaien, vooral uit het noordoosten. Ik ben deze week toch even verkouden geweest. Maar gelukkig was ik er snel vanaf.

Zondag 19 december 1943

Het lange weekend waar Joop en ik zo op gehoopt hebben gaat niet door. We moeten gaan werken van 06.00 tot 14.00 uur. 's Morgens worden we gewekt door gitaarmuziek. Dat is weer eens wat anders dan dat schelle gefluit van de wachtpost. Ondanks eerder gezegde orders dat we op de fabriek geen soep zullen krijgen, ontvangen wij die toch. Het blijkt nu, dat de pofbroek daar voor gezorgd heeft. Wellicht denk hij: die jongens geen vrije zondag, dan wel soep. Het is nog goede soep ook. Zo zie je maar weer dat wij van de pofbroek geen hoogte kunnen krijgen. Het ene moment bestaan we voor hem niet en het andere moment zorgt hij voor ons als waren we de beste vrienden. Je weet het echter nooit met hem.

In de meeste gevallen is hij tegenover mij wel vriendelijk. Ik denk ook dat bepaalde knapen op zijn zenuwen werken. Hij wantrouwt hen, zoals bijvoorbeeld met de niet te bewijzen sabotage die plaats vindt.

Het regent al de hele dag. Het weer echter is nog zacht te noemen. Nauwelijks zijn we in het Lager aangekomen -het is dan ongeveer 15.00 uur- of er komt een scherpe wind opzetten. Totaal onverwacht moeten we aantreden voor kofferinspectie. Er zijn enkele partijbonzen gekomen en die zoeken naar eventuele dagboeken en clandestien ontvangen brieven. Van mij zit alles veilig opgeborgen in de dubbele wand van Mama's koffer. Later vernemen we dat het lui van de Gestapo waren.

De bonen die Joop gisteren heeft gekookt, smaken buitengewoon. Een paar stomme knuppels hebben onze fijne ragoutsaus die we bij de bonen zouden eten, van de kachel gewipt. Etters.

Zoals al eerder werd opgemerkt is het met de hygiëne in het Lager droevig gesteld. Er is doorlopend te weinig water voor zoveel mensen, ofwel er is helemaal geen water, Daardoor kunnen wij ons nauwelijks behoorlijk wassen. Wassen kunnen we ons praktisch alleen en dan nog zo nu en dan, na het werk in het badhuis van de fabriek. Geen wonder dis dat we luizen hebben. En hoe! Het is een beroerd iets dat ongedierte. Ik moet me elke dag onderzoeken en het is in de meeste gevallen raak. Aantallen wil ik niet eens noemen. Ik vind het zo al een vernederend iets. Het vervelende ervan is, dat je er mee leert te leven. Op de lange duur doet het je niets meer. Er zijn hier enkele jongens die bijna geen moeite meer doen om zich schoon te houden, Dat is niet uit onwil of omdat ze uit een minder schoon milieu komen. Ik ondervind het toch zelf ook. Op den duur kan het je allemaal geen barst meer schelen. Wat hebben nu die ontluizingsgevallen geholpen? Toch niks? We hebben daarbij nog een geluk; bij ons in de buurt zijn geen vlooiën. In enkele blokken is dat een plaag. Van jongens uit de andere ploeg vernemen we het geval van de zoon van een hoge legerofficier die knaap had bijzonder vuil werk in de fabriek, olie en andere

smeermiddelen. Hij kon zich nauwelijks of helemaal niet behoorlijk reinigen en langzamerhand kwam hij in een soort vervuiling. Ik herinner me hem wel eens gezien te hebben. Hij had een kale schedel die -evenals zijn gezicht- vol plekken zat. Dat er nu niemand uit zijn omgeving aan de bel getrokken heeft. Of zijn vrienden of naaste medewerkers in de fabriek? Pas toen hij ziek werd, lichamenlijk en geestelijk, kwam uit hoe slecht die jonge er aan toe was. Hij werd meteen naar een *Lazarett* gezonden, daar stopte men hem in een lauw bad om het vuil van zijn lichaam te weken. Volgens zeggen grote schilfers kwamen los van de huid. Hij is in dat *Lazarett* met grote en tedere zorg behandeld. Hoe het verder met hem is gegaan weet ik niet. Een en ander geeft wel aan hoe het in dit Lager gesteld is.

Nog iets over de fabriek: Er is al eens geschreven dat er gefluister wed over sabotage. Ik weet et nu wel zeker. 's Zondags als alle knapen thuis zijn, wordt er door de beide ploegen wel eens gesproken over het werken in de fabriek, over het eten daar, enz. Dan komt ook het plaats hebben van mankementen naar voren, bijvoorbeeld aan de persen, de trekbanken, en dergelijke. Die mankementen zijn doorgaans het gevolg van sabotage. In de trekbank bijvoorbeeld een iets te grote maat erin. Het gevolg is dan, dat de kogel blijft steken. Het is dan een heel gedoe om die er uit te krijgen.

De jongens van de andere ploeg vertellen dan hoe het in zijn werk gaat. Bij et wisselen van de ploegen komen die elkaar tegen bij het naar de trein gaan, of van het station komen. De ploeg die naar huis gaat maakt een bepaald teken, of roept een opmerking. Hun opvolgers weten dan wat er aan de hand is. Ik heb er nadien speciaal op gelet en kan nu van tevoren weten of er veel of bijna niets uit te kloppen valt. Vooral bij de ovens en de persen wordt geknoeid. Van één van de knapen bij de ovens en persen verneem ik het volgende: soms laten ze de buizen te lang in de ovens liggen. Een andere keer steken ze een stuk hout tussen het aandrijf wiel en de riem, waardoor die laatste knapt. De pers kan dan niet gebruikt worden. De riem moet naar de reparatieafdeling en dat duurt wel een tijd eer die weer terug is. Voor ons houdt dat in, dat er weinig te kloppen valt. Zo wordt er op iedere afdeling wel op een bepaalde manier gerommeld en iedereen werkt op de zogeheten "krijgsgevangenen manier". Hetgeen betekent: langzamer dan langzaam. Op de klopperij doen we er ook aan. Ik vul hogere aantallen op de staten in, dan er werkelijk zijn uitgeklopt. Maar daar vragen ze toch om. Als maar is het vlugger, sneller, enz. We moeten er wel mee ophouden, want zeggen de bazen, jullie kloppen meer uit dan er buizen gevuld worden. Zo is er de laatste tijd geregeld iets aan de hand. Of het komt door de eeuwige geruchten dat de hele groep uit elkaar zal gaan naar verschillende Kommando's? Er zijn jongens die zich door die verhalen laten beïnvloeden, die leven om zo te zeggen er naar toe. Ergens kan ik er ook wel begrip voor hebben. Kameraden worden misschien wederom uit elkaar gehaald. Joop en ik wachten op de dingen die komen zullen.

Maandag 20 december 1943

De dooi is ingezet, het lijkt net voorjaar zo zacht is het ineens. Misschien raak ik mijn verkoudheid eens kwijt. We zien nu ook de zon weer.

De goede stemming keert in het Lager terug als 's avonds laat nog per man 10 Amerikaanse sigaretten worden uitgedeeld. Vanwege mijn verkoudheid lig ik al in

bed en kom er niet uit om die te gaan halen. Morgen is het ook goed. Ik krijg dan wel een sigaret van Joop, maar die smaakt me helemaal niet.

Dinsdag 21 december 1943

Van de fabriek ontvangen we zeep en zeepoeder. Dat komt goed uit. Joop heeft namelijk mijn nieuwe stuk zeep verloren gemaakt. Deze week zal Wim Renne de taak op zich nemen om te 12.00 uur en om 14.00 uur koffie te zetten op de warme buizen. Het is dan lekker warm. Wij, de vier man van de klopperij, ontvangen als loon RM 21,=, hetgeen volgens ons veel te weinig is. Wij vallen notabene onder zware arbeid. Knapen die lichtere arbeid verrichten krijgen soms wel RM 30,= in handen. Waar ligt dat dan aan? We denken er aan om te reclameren, maar uit ondervinding weten we nu onderhand dat het allemaal niks helpt. Wij nemen ons voor om dan in het vervolg ook voor RM 21,= te gaan werken.

Er arriveren 84 pakketten in het Lager. Voor mij is er één bij van de families Reijnders en Van Tuijl. Het pakket is van 23 november en bevat: 1 flesje Maggi, 4 jusblokjes, 1 pak haverhout, 1 zakje gortmout, 1 zakje bruine bonen. Het is een praktisch pakketje. Ooms en tantes heel hartelijk dank.

Nadat alle pakjes aan de jongens zijn uitgereikt vragen de vertrouwenslieden onze aandacht voor het volgende. De eerste pakketten van Argentinië zijn gearriveerd en zullen nog in de avonduren worden verdeeld. Er gaat een hoera op en op slag is de stemming een stuk beter. Met groot verlangen kijken we naar die gaven uit.

's Avonds volgt dan een gedeeltelijke uitreiking en wel per man: 1 groot stuk zeep (circa 15 x 6 cm), 1 blik boeter van 500 gram, 1 blik oranje marmelade van 400 gram, 1 doos met 20 vitamine tabletten, 1 stuk chocolade van 15 tabletjes, 30 sigaretten Virginia en 20 sigaretten American Club.

Sjonge, wat zijn we daar blij mee. Wat prachtig toch!

Verschillende jongens maken alles meteen open en eten het nog op ook. Joop en ik zullen deze spullen heus niet bewaren, maar kalmpjes aan doen kan toch ook?

We zullen er wel voor zorgen dat we ons voor de nog komende wintermaanden zo goed als mogelijk voeden om beter tegen de kou te kunnen. Maar we willen ook wel een kleine reserve aanhouden. Het is moeilijk om van dat heerlijk af te blijven. Ik maak het blik boter open -heerlijke roomboter- en neem telkens een mespuntje boter, stop die in de suikerbus en geniet dan van de lekkere smaak. Ik moet me echt inhouden om niet het hele blik leeg te eten.

Woensdag 22 december 1943

Wat zou onze wachtposten de laatste tijd mankeren? We worden die morgen wéér een uur te laat geroepen. De trein die we normaal hebben is al vertrokken. In plaats van te wachten op de trein van 06.30 uur, moeten we nu naar **Gröditz** gaan lopen.

Als bijzonderheid komt er nog bij dat de pas in ons Lager gekomen wachtposten de weg daarheen niet weten. In het donker valt het ook niet mee. Met wat wij er van vroegere wandelingen weten, lukt het om bij de fabriek te komen. Daar arriveren we pas om 07.15 uur, dus bijna zes kwartier te laat. We hebben wel al die tijd in een scherpe en koude wind gelopen. Mijn hiel, die aan het genezen was, is nu weer stuk gelopen. Normaal had ik nog wel een uur willen wandelen in de baas zijn tijd.

Op de klopperij hebben we door de wind, die pal op de deur staat, last van het stof. Ik, met mijn verkoudheid, nog meer. Thuis gekomen krijg ik twee briefkaarten van Corrie uitgereikt. Zij heeft ze blijkbaar lang vastgehouden, ofwel pas in handen

gekregen. Het zijn de kaarten die ik destijds aan Vloemans heb meegegeven. Als adres vermelden ze nog "**Mühlberg**" en daar ben ik toch al enige tijd weg. Vloemans heeft haar zeker eerst kort geleden bezocht? Zo schrijft Corrie op kaart 1:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV B, verbeterd in A Hohnstein

[met stempel: A 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel 's-Gravenhage, 28-11-1943]

27 november 1943, Liefste, Hoog bezoek gehad. Ik vond het erg fijn. Ben blij dat jij het erg goed houdt. Ik hoop morgen of eendaags de baby te verwachten. Charles is ondeugend, maar lief. Hij praat alle woorden. Speelt met de vuist op tafel als hij zijn zin niet krijgt. Aardig, hè? Heb je mijn foto's ontvangen? Vind je ze aardig? Stuur mij alles wat post is. Ik krijg bekant niets van je. Groet aan Joop. Zal je een pakje sturen via de postbussen. Zal ook voor winterkleden sturen. Zal ook sturen waar je om gevraagd hebt.

Dag Darling, ik denk veel aan je. Heb kaarsen laten branden, zoals gevraagd is,

Veel zoenen, Corrie

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Landsteil: Nederland

Kaart 2 luidt:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV B, verbeterd in A Hohnstein

[met stempel: A 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel 's-Gravenhage, 28-11-1943]

27 november 1943, Liefste, deze kaart alleen over Charles. Als Mama stout is, dan klappen op haar billen hebben en dan moet ik huilen. Praat ook over "ja kalm!", enz. Heb het over "zijn schoonondergoed". Het is een echte jongen. Hij loopt steeds weg als hij de kans krijgt. Kreek zijn Mama. Hij is zo vlug als water. Snoept de suikerpot leeg, kreek zijn Pappa. Ja Jan, we hebben onze handen vol met hem. Het is een erg druk kind. Geen wonder als de tweede een zenuwpatiënt zal zijn. Hij wil geen zusje, maar wel boertje, daar kan hij mee vechten. Groeten van de familie Arnold, Mams, jouw familie, etc. Alles oké. Vele groeten en veel liefs van je Corrie.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland
Landesteil: Nederland

Het begin op kaart 1, met "hoog bezoek gehad", slaat vast en zeker op het bezoek van Vloemans aan haar. Naar dit bericht heb ik lang uitgezien. Thuis hebben ze nu uit de eerste hand kunnen vernemen hoe ik het hier maak. Dat moet voor hen toch wel een hele geruststelling zijn? Ja, dat zij aan Charles hun handen vol hebben.... Omdat hij van de suikerpot snoept is hij net "zijn pappa". De slechte eigenschappen heeft hij altijd van zijn vader! Teneinde met de Kerstdagen een extra sneetje brood te kunnen eten, ruilen Joop en ik een half pond gortmout tegen één kilo brood. Mijn Brillantine ruil ik tegen -voorlopig- vier wittebrood kadetjes, ook voor de Kerstdagen. Ter gelegenheid van het Kerstfeest worden we verzocht om voor elkaar een klein presentje te maken, een aardigheidje dat dan op de avond vóór Kerstmis zal worden gegeven. Dit ter verhoging van de kameraadschap in de groep.

Donderdag 23 december 1943

De ventilator op het werk is eindelijk klaar. Nu geen stofvreten meer. Het is wel tochtig als dat apparaat werkt, maar dat is in ieder geval beter dan stofslikken. In het Lager ontvangen we eindelijk -na twee maanden- de beloofde sigaretten en wel 50 Poolse. Joop ontvang een pakket ven thuis. Voor de geruilde Brillantine krijg ik nog een stuk cake, dat wordt ook voor de Kerstdagen bewaard.

Vrijdag 24 december 1943

De 200ste dag in krijgsgevangenschap! Wat gaat het toch allemaal snel. Aangezien wij de beide Kerstdagen vrij van werken zullen zijn, dienen we vandaag tot 13.00 uur te werken. Dan zijn wij vrij tot maandagmorgen 27 december 06.00 uur. Wat een heerlijk vooruitzicht. Met de feestdagen in het Lager, twee volle dagen geen arbeid. Na afloop van de werkzaamheden nemen Joop en ik een heerlijk en fris bad. Met de Kerstdagen zijn we dan tenminste schoon. Joop en ik en nog een paar jongens komen als laatste uit het badklokaal. Zij die het eerst aan de beurt waren staan ongeveer drie kwartier buiten te wachten. Ze mopperen op ons. Die sukkel begrijpen blijkbaar niet dat er slechts telkens een bepaald aantal onder de douche kunnen. Dat zij nu toevallig het eerst aan de beurt zijn geweest geeft hen het recht niet op ons te kankeren. De idioten... De wachtposten gaan toch niet weg of de groep moet compleet zijn. We komen dan een half uur te vroeg aan het station. De trein vertrekt pas over ongeveer 25 minuten. In het Lager aangekomen zien we op het toneel een kerstboom van welk bijna 3 meter hoogte. De jongens van de nachtploeg hebben hem mooi opgetuigd, De vertrouwensman deelt mede, dat wij tot 24.00 uur avondpermissie krijgen. Tegen 20.00 uur bevindt zich iedereen op zijn krib. Aanwezig zijn dan de vertrouwenslieden, de *Unteroffizier*, de *Obergefreiter* en de baas van het *Gasthof*, de heer Sauermann. Ook is aanwezig Piet Laree,¹³⁵⁾ de kok, die voor kerstman speelt. Hij deelt de voor elkaar gemaakte pakjes uit. De stemming onder elkaar is buitengewoon. Joop ontvangt een pakje Duitse gedroogde rode kool, hetgeen wij net goed kunnen gebruiken. Door de keuken worden geen groenten gefourageerd. Zelf wordt ik bedacht met een pakje waarin twee sigaretten en twee bouillonblokjes

135 Bedoeld is soldaat Regiment Jagers Petrus Johannes (Piet) van Laéré kgf 106626. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Bloemfonteinstraat 223 in Den Haag.

plus erbij een rijm. De keuken heeft de hele dag geen koffie verstrekt. Als wij bij de kantine bier willen halen gaat die juist dicht. Een droge avond dus. Misschien heeft dat wel een bedoeling. Joop en ik zetten dan koffie van de ontvangen surrogaat. Op het toneel bevindt zich een orkestje dat bestaat uit twee gitaren, een viool en een accordeon. Onder begeleiding daarvan zingen we eerst enkele kerstliederen. Daarna komt lichtere muziek. Heel erg gezellig zo.

Tussendoor houden vertrouwensman Straver en Gasthof baas Sauermann een toespraak. Alles wel aardig bedacht, maar het duur te lang. Om die reden kunnen Joop en ik de van koffiesurrogaat en roggemeel gekookte pap eerst vlak voor het slapen gaan nuttigen. Gedurende het feest trakteren we ons op het een en ander, onder meer borstplaat, crick-cracks en een stuk cake. Niet te vergeten enkele heerlijke Amerikaanse sigaretten. Aan het einde van de avond voel ik me doodmoe en ik ben blij als ik in bed lig. Natuurlijk verwijlen mijn gedachten bij allen in Nederland. Hoe vieren zij daar deze dagen? Zo piekerend val ik toch al vrij snel in slaap.

Zaterdag 25 december 1943

Hoogfeest van Kerstmis. Om 06.30 uur sta ik op en wek een aantal jongens. Ik spoor hen aan om mee te gaan naar de Nachtmis van 07.00 uur. Gelukkig doen velen dat en zo is het aardig druk bij de gelezen godsdienstoefening. Gezamenlijk zingen we de Misgebeden van die dag. Na afloop van de dienst zingen we enkele Kerstliederen. Ik ben van alles erg onder de indruk. Daarna haast ik me om de rode kool op de kachel te zetten. Die willen we gebruiken bij die paar aardappelen bij de middagpot van vandaag. Al die tijd slaapt Joop nog en dus ontbijten we tamelijk laat. Op een feestdag dienen we ook feestelijk te eten en dat doen we ook. Eerst verorberen we de kadetjes, dan enige sneden Pools brood met Argentijnse boter en echte leverpastei. Met een snuifje zout erbij weten we gewoon niet wat we proeven; zo'n heerlijke maaltijd. Bij de koffie trakteren we onszelf op een stuk peperkoek en een borstplaatje. Wat hebben we het toch goed. Het valt me moeilijk om van de lekkere Argentijnse boter af te blijven. Ik vind die toch zo heerlijk.

Wat later moeten we aantreden voor het in ontvangst nemen van het restant van de Argentijnse pakketten. Per man krijgen we: 20 sigaretten American Club, 19 sigaretten Virginia, 1 blik corned beef van 340 gram, 1 blik gehaktballen van 500 gram, een blik kalfsgehakt van 185 gram, 1 beker Carnex soeppasta van 220 gram, 1/4 stuk zeer vette kaas, verder per twee man 1 blik erwtensoep met worst van 500 gram en per drie man 2 blikken gecondenseerde melk á 400 gram, merk Nestlé. Ook nu weer hartelijk dank aan de gulle gevers. De blikken erwtensoep en gecondenseerde melk geven bin ons geen problemen. We delen die met onze goede vrienden. In verband met de Kerstdagen heeft de keuken het een en ander opgespaard om met deze dagen wat extra's te kunnen doen. Het is alleen jammer dat we dat de laatste weken hebben moeten ondervinden, de middag-, of avondpot waarop wij toch moeten werken, was maar dun en nog eens dun. Vandaag is dan de pot goed. Iedereen krijgt een schep aardappelen en een beker jus. Als je het treft zit er nog vlees in ook. Natuurlijk tref ik het niet, maar dat geeft niet. Daarna wordt er *Nudeln* pap van melk met suiker rondgedeeld. Joop en ik eten eerst dat laatste op, want onze rode kool is nog niet klaar. Die willen we straks opeten met de aardappelen. Intussen zetten we alvast kapucijners op de kachel voor morgen.

Ik heb last van hoofdpijn. Waarschijnlijk zit er een verkoudheid in mijn hoofd. Het kan ook wel komen door de erg warme kachels in de zaal, die met al dat gekook flink branden. Aangezien het regent, gaan we niet naar buiten om wat lopen op de wei. Er is niks te zien of te halen. Joop en ik genieten van een lekker Malzbiertje met er tussendoor een stukje vake, een borstplaatje en een sigaret. Om ook het geestelijk leven hier wat op peil te houden, is er in de namiddag een wijdingsuurtje, dat staat in het teken van het Leger des Heils. In foxtrot- of walstempo worden de liederen afgedraaid. Niets voor mij!

In die tussentijd nemen Joop en ik er ons gemak van op de krib. Omstreeks 18.00 uur nuttigen we de rode kool met aardappelen en jus. We prakken alles goed door elkaar. Tot nu toe is het een rumoerige dag. Van rusten of enige verdieping komt niet veel. Ook het aan thuis denken wordt er door verdrongen. Van één kant maar goed, want Joop en ik praten op deze Kerstdag toch al veel over onze gezinnen en familie. We vragen ons ook af hoe zij ginds deze dagen beleven. Gelukkig worden we er niet sentimenteel van. Wat dat aangaat hebben we veel steun aan elkaar. Wat me wel enigszins hindert is het uitblijven van enig bericht over de bevalling. Juist deze dagen denk ik daar veel aan. Ik praat er met Joop ook over. Hij begrijpt er ook niets van. De baby had er -volgens wat Corrie steeds schreef- toch al moeten zijn? De Duitsers laten zo'n bericht toch met spoed door? Hoeveel keren heeft Corrie me al geschreven dat de baby spoedig zou komen?

Om 20.00 uur eten we brood met leverpastei. Intussen is het orkestje met spelen begonnen en er wordt door de mannen lustig op los gezongen. Tussen het zingen door vertonen een paar moppentappers hun talent. Nou ja, talent??? Er zijn er bij waar we erg om moeten lachen, maar anderen zijn ordinaire schoften. Hun smerige vertelsels horen op zo'n dag niet thuis. Ze worden dan ook met gefluit ontvangen. Het eigenaardige namelijk is, dat we hier bijna nooit vloeken of gemene taal horen. Gebeurt dat wel, dan zijn het altijd dezelfde knuppels, die van een lager "soort" zijn. Bij de laatste aanvulling bijvoorbeeld is van dergelijk tuig meegekomen. Ik herinner me dan hetgeen een van de vertrouwensmannen gezegd heeft over die diefstallen. Hun vertoning is minderwaardig. Omdat er geen herrie wordt gemaakt, er een goede stemming heerst en we ons onder elkaar goed amuseren, mogen we van de leiding tot 21.45 uur doorgaan. Dat was eerst 21.00 uur,

Omdat we moe zijn van deze lange dag en we morgenvroeg wel door de knapen die moeten gaan werken wakker gemaakt zullen worden, gaan Joop en ik nog vóór 22.00 uur naar bed. We roken dan nog een heerlijke Argentijnse sigaret.

Zondag 26 december 1943

De *Rohrbogen* werkers zijn nog vrij vandaag. De jongens van de afdeling *Putzerei* moeten wel werken en wel van 06.00 tot 18.00 uur. Zij worden omstreeks 04.00 uur gewekt en wel zo, dat we er allemaal wakker van worden. Waarom moet dat nou? Ik heb het met die verkoudheid benauwd en transpireer behoorlijk. Het gelukt me dan toch weer om in slaap te vallen en ik word pas wakker rond 09.00 uur, als Joop opstaat en zich gaat wassen. Zelf kom ik er tegen 10.00 uur uit, half duizelig. Ondertussen zal Joop de kapucijners verzorgen. Maar net als de vorige keer laat hij ze ook nu weer aanbranden. Zulke voorvalleen doen de verstandhouding tussen ons geen goed. Gelukkig is dat weer snel voorbij.

Om 11.00 uur nuttigen we geroosterd brood met zeelt in Apsic (vis in blik), gekregen van Noud en Marietje van de Grinten. Het smaakt zeer lekker. Hierna ga ik naar de

Heilige Mis. Tot aan het middageten van 14.00 uur doe ik allerhande klusjes, zoals schrijven, poetsen, koffer reorganiseren, en dergelijke. De middagpot bestaat uit aardappelsoep met vlees en is goed dik. We prakken er onze portie kapucijners doorgeen en zitten dan op een gegeven moment wel "voor de brug". Kostelijk smaakt het zo! Dit elke dag en ik ga niet meer naar huis!

Om 16.00 uur houden we een danklof en het is fijn om te zien dat er veel jongens gekomen zijn. Iedereen krijgen dan 1/4 brood extra uitgereikt. In de namiddag trakteren Joop en ik ons op geroosterd brood met Argentijnse boter en suiker; heerlijk gewoon. Ik heb al aardig van die boter gesnoept, ik kan er moeilijk afblijven, die smaakt ook zo fijn met wat suiker. De bus is al half leeg. Ik zet hem nu weg om met Oudejaarsavond nog iets te hebben, Dan denk ik er aan dat ik mijn sokken eens dien te gaan stoppen en ik zet me neer boven op mijn krib. Behalve enkele kleine gaatjes zitten er ook enige grote gaten in. Daar kunnen met gemak twee vingers in. Dat stoppen is voor mij een hele klus, Ik heb dat nog nooit gedaan. Ik doe het op de manier waarop ik Corrie wel eens sokken zag stoppen. Al gaat het langzaam, ik zet door en dan krijg ik het voor elkaar. Om 19.30 uur heb ik al één paar sokken klaar. Het stoppen van de sokken wissel ik af met een praatje, een biertje, een snoepje en een sigaret. 's Avonds eten Joop en ik geroosterd en gewoon brood met Argentijnse boter en kaas. Dat is pas "kaasje".

Van 20.00 tot 21.00 uur is er weer muziek. Er wordt gezongen en er worden moppen getapt. Deze keer behoorlijke. Onderwijl zit ik op de krib en ga verder met het stoppen van mijn sokken. Al sinds enige dagen heb ik last van een kloppende rechter wijsvinger, vlak onder de nagel zit een dikte. Ik maak nu de stopnaald gloeiend en prik in die dikte. Wanneer ik daarna erin knijp komt er pus uit. Teneinde infectie te voorkomen zit ik even later met die vinger in heet water met wat soda. Aangezien Joop en ik deze week dagploeg worden, gaan we bijtijds naar bed. Gelukkig is het kloppen van de vinger nu wat minder.

Maandag 27 december 1943

Om 03.30 uur worden we gewekt. Het weer is zacht, met een lichte regen. We hopen dat het zo even blijft. Op het werk is het eten aan de dunne kant en dat is ook zo in het Lager. Dat kost ons nu extra brood. Er is ook de nodige post binnengekomen, waarbij twee brieven voor Joop en twee briefkaarten voor mij. De ene is van Vader, de andere van Mary. Vader schrijft:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV B, verbeterd in A Hohnstein

[met potlood: 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel 's-Gravenhage, 2-12-1943]

30 november 1943, Lieve Zoon Jan, schrijven van 11/10 ontvangen.

Cor nu 30/10 nog niet bevallen. Voor de bloemen wordt gezorgd. Voor alles zorgen wij goed, voor Corrie en Charles en mag niets ontbreken. Ik neem alle verantwoording en zorg, zoals je zelf zou doen. Je vader dezelfde, als jij bent Jan. Heb aan jou gedacht 27/10 (verjaardag Jan, red.). Dank voor 23/10. Verjaardag van vader Johannes Constant Deremaux, red.)

Zorgen nu is plicht, geen zorg over ons. Vader de oude, allemaal goed, doch denk veel aan je. Tot gauw weerzien. Het beste Jan, mijn oudste Jongen, Je vader.

Absender Vor- und Zuname: C.H. Deremaux

Ort: Den Haag

Kreis (Z.-H.) Holland

Straße: Rijswijkseweg 429

De tweede kaart, van Mary luidt:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV B, verbeterd in A Hohnstein

[met stempel: Arb.-Kdo. 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel 's-Gravenhage, 2-12-1943]

1 december 1943, Lieve Jan, heden kaart van 31/10 ontvangen. Dank voor beterschap. Ik ben weer de oude. Ik zal kijken voor broekjes. Heb er geen meer thuis. Op de 28e is een Heilige Mis geweest. Speciaal voor jou gebeden. Hoop prettige Kerstdagen voor je,

Bezoek gehad bij Corrie. Ga elke dag nu naar haar toe. Ze houdt zich taai.

Charles als altijd een schat, hij praat leuk, vraagt vaak naar je en kust foto van je. We hebben aan je gedacht hoor op 27/10. Zijn toch bij Corrie geweest 's avonds. De groeten aan allen over gebracht.

Veel liefs en kussen van Mary.

Riek voegt er dan nog aan toe:

Dag Lieve Ome Jan, kusjes van Nanny,

Dag beste Jongen, groetend Riek

Absender Vor- und Zuname: M. Deremaux

Ort: Den Haag

Kreis (Z.-H.) Holland

Straße: Rijswijkseweg 429

Vader houdt zich, zo te vernemen, gelukkig goed. Bedankt voor de kaart, Pa. Ook Mary en Riek mijn dank. Fijn dat voor Corrie en Charles wordt gezorgd. Ook wordt er goed aan mij gedacht.

Op mijn initiatief maken we een pakje klaar voor onze aardige en stille collega Wim Renne. Die ontvangt bijna geen pakjes. Het pakje wordt samengesteld door Joop, Marten Hoenderdos en mij. Het bevat onder meer gort- en havermout, bonen, een paar kaken, koek en borstplaat. Het pakje zetten we stiekem neer bij zijn krib en wij stellen ons op in de buurt ervan. Wanneer dan een poos later Wim het ontdekt, heeft hij geen vermoeden van wie het afkomstig is. Boven op de kribben gezeten kunnen we precies zien wat Wim nu gaat doen. Hij gaat meteen aan de slag en eet de drie, als laatste genoemde spullen direct op.

Dinsdag 28 december 1943

Op het werk heb ik toch veel last van de ontstoken vinger. Het zit me ook niet mee hier, eerst kapotte handen en hielen, dan snipverkouden, nu weer een zwerende wijsvinger, enz.

Bij thuiskomst in het Lager word ik verrast met een particuliere brief van Vader en Mary, die nog geadresseerd is aan **Mühlberg**. Waarom die lui van de censuur deze brief hebben laten doorgaan begrijp ik niet. Ik denk dat het hem wel zal zitten in de inhoud van het schrijven. Aan de enveloppe is zelfs geen etiket geplakt met de bekende waarschuwing! Nou ja, voor mij telt slechts: ik heb de brief binnen en dat is het voornaamste. Het schrijven is wel ruim drie maanden onderweg, namelijk van 19 september tot 28 december. Daardoor is alle nieuws dat daarin geschreven is, geen echt nieuws meer. Zo gaat dat met particuliere brieven....

Vader schrijft deze keer een lange brief en wel:

Particuliere Brief

De Heer J.H.P.M. Deremaux

Krijgsgevangenennummer 107353

M. Stammlager IV B (verbeterd in A) Mühlberg Duitsland

[met stempel: Oflag IV B 2 geprüft F.A.]

[met stempel: A1001 (Arbeitskommando Lager 1001)]

[met rondstempel 's-Gravenhage, Rijswijkseweg, 20-9-1943]

Lieve beste Zoon Jan, met grote vreugde uw schrijven ontvangen van 5 augustus jongstleden. We waren opgelucht door je moed en uithoudingsvermogen en mees daarom taai.

Jan, vaders oudste jongen, dan gaan we samen weer naar het voetbal toe.

We hopen je weer gauw hier in ons midden te zien en dat het leed gauw gedragen mocht wezen, wat heel goed mogelijk is. Het laat zich goed aanzien, dus moed en vertrouwen. Verder is hier met ons geen nieuws.

Tante Nel heeft een zoon, een Flippie. Ik was juist daar toen. Grootmoeder was er blij mee. Enfin, jongen, jouw zoon wordt ook een flinke boy, een echte Charles. Hij is een dag met Mary in de werkplaats geweest.

Ik was naar Zoeterwoude, hij was zo braaf en zo vol plezier.

Ja Jan, jongen, er zijn trekken, tijden, momenten in je leven vol bekommering. Ik ben zo oud en heb heel wat meegemaakt jongen. Elk mens krijgt zijn deel, vertrouwd daarop. De ene vroeg, de ander laat. Steeds kop op en vertrouwen. Je bent een Deremaux en van frisse bloede. In de werkplaats is het steeds hetzelfde. De zaken gaan goed, veel werk. In het huishouden ook geen verandering. Met Mary ook goed. Een paar keer was ik in Eindhoven, daar is ook alles hetzelfde en zijn ze goed gezond.

Henny maakt ook goed, evenals Tonny. Riek nog even smal als Nannie, Alleen Charles wordt flink, net als Cor. Nou Jan, jongen, houd je taai denk zoals je vader en als je weer terug bent in ons midden, zullen we alles wel weer goed maken, zoveel als in ons vermogen ligt. Niets oorlog jongen en we maken dat in onze generatie mee en heeft altijd leed en droefheid zover we aan levens mee beëindigen. Dan beste jongen, een spoedig gelukkig weerzien in de beste gezondheid. Over pakjes en dergelijken zal Mary wel schrijven, dan tot ziens. Maak je over ons en je meest naasten niets ongerust. Denk aan jezelf. Houd het hoofd koel, wees flink, moedig en

onvermurwbaar, dat is de beste raad van je vader die zeer verlangend is je weer bij ons allen terug te zien.

Daag beste Jongen, Daag zoon, dag Jan, je vader.

Aan de andere kant van het schrijven gaat Mary verder met:

[met stempel: Oflag IV B (rest onleesbaar)]

6-12-1943

Den Haag 20 september 1943

Lieve broer Jan, eindelijk kom ik ook weer eens wat schrijven en antwoorden op jouw laatste brief van 5 augustus 1943. Die is ruim een maand onderweg geweest. We vinden het erg dat je nog steeds niets van ons gehoord hebt. Ontvangen kon ook nog niet, daar wij na 15 augustus 1943 pas af mochten sturen. Maar in de hoop dat je alles hebt voor je deze brief ontvangt, heb ik je nu toch nog maar even geschreven. Hoe is het met je gezondheid Jongen, want dat is toch het voornaamste. Zorg er goed voor, hoor! En met Joop, kan die er zich ook doorheen slaan? Groet hem hartelijk van mij en wens hem het allerbeste. Fijn dat je zoveel oude bekenden getroffen hebt ik vind het niet leuk dat je weer weg moet daar. Hier is alles nog goed. Henny heeft ook reeds voor je gezorgd en geschreven, even als Riek en Nel. Corry ook al veel en nu even over haar.

Als je de andere brieven reeds ontvangen hebt, dan weet je al wel dat het eerder komt als we allemaal gedacht hadden. Nee, lieve Jan, maak je geen zorgen. We zullen haar in alles helpen. Het komt wel in orde. Alleen voor jou is het wel erg, hè? Maar Jan, kiezen op mekaar hoor. Zondag was Corry met Charles hier, we zijn samen gewandeld en per tram verder weer naar huis toe. Charletje noemt me nog steeds "Mita" Toch wel leuk, hè? Vraagt ook wel naar jou, maar dat doet pijn. Ik neem hem af en toe mee naar de werkplaats. Dan heeft Cor het een beetje rustiger, want ze moet wel veel nalopen om wat te krijgen. In de werkplaats is het steeds druk. Van Riek en Nanny ook veel groeten en van Truusje ook. Jan, zoals ik je gezegd heb, denk veel aan je en bid af en toe voor zo goed als het kan, maar dan is het ook gemeend.

Nu beste Jongen, in gedachten een stevige poot en ook een zoen op allebei je wangen en hoop het zo vlug mogelijk in werkelijkheid te kunnen doen. Namens allemaal het aller, aller beste. Maak ervan wat ervan te maken valt hoor, wij doen het hier ook. Zullen weer wat afzenden voor je. Hoop dat je het krijgt. Schrijf dan nog wel per brief wat er in zat. Nu, daag boy, veel leis en het beste, ook voor Joop en andere vrienden van je, Zus de "rooje" of te wel "Mie Blink", daaaag, Mary.

Deze lange epistels brengen me wel weer troost. Ze laten me zien dat men in Nederland met mij meeleeft. Het is alleen zeer jammer dat hetgeen in deze brieven wordt gezegd, door latere brieven of kaarten die in intussen ontvangen heb, achterhaald is. Echter, het is wel prettig om dergelijke post te ontvangen ene te lezen. Sinds een dag of vijf zit er in het eten geen groente meer. Dus krijgen we dunne aardappelsoep opgediend. Ik bof vandaag, ik ben namelijk aan de beurt voor het uitlikken van de gamel met koffie-pap en zodoende kom ik aan een aardige

portie eten. Aan mijn collega's van Rijksijzer schrijf ik een briefkaart. Daarna was ik mijn drie zakdoeken uit, ze zijn zwart en vuil vanwege de verkoudheid. Ik krijg ze gelukkig mooi schoon. Met het wassen van de sokken moet ik wachten omdat er weer geen water in de boiler is. Van de knapen van de andere ploeg verneem ik dat de Duitse kruiser de "Scharnhorst" getorpedeerd is en meteen hebben we dan voldoende stof om over te praten. Ik heb echter geen enkel idee over de afloop van de oorlog en het terug kunnen keren naar huis. Ik ben er niet down door en wacht -evenals Joop doet- alles rustig af.

Omdat mijn wijsvinger erg klopt, ga ik weer een hele poos ermee in heet water zitten. Dat geeft enige verlichting. Mijn kroes staat op de kachel. Ik heb derhalve telkens warm water. Aangezien ik nu moeilijk met die vinger kan schrijven zullen ze thuis even moeten wachten. Ik kan ook weinig aan mijn dagboek doen. Momenteel maak ik alleen heel korte aantekeningen, die ik dan later zal uitwerken.

Woensdag 29 december 1943

In een lichte motregen gaan we naar de trein en de fabriek. Ook 's avonds bij het naar huis gaan valt er nog regen, waardoor we nat in het Lager aankomen.

Er zijn 117 pakketten binnengekomen, maar geen post.

Het eten bestaat uit zuurkoolsoep. Ik heb veel last van hoofdpijn en duizeligheid, derhalve ga ik heel vroeg onder de wol.

De Residentiebode, 30 december 1943

Donderdag 30 december 1943

Het is ineens een heel stuk kouder geworden. Vlak na de eerste werkpauze ga ik met mijn zwerende vinger naar de bedrijfsarts. Ook vertel ik hem over de duizeligheid van de laatste paar dagen. Het helpt me allemaal niet veel. De dokter schenkt weinig aandacht aan hetgeen ik hem vertel. Hij verwijst me naar een zogeheten *Sanitäter* (hospitaal soldaat, dokters hulpje). Die neemt mijn wijsvinger onderhanden. Alles wat die knaap er aan doet is: hij strooit er een groen poeder op en verbindt de vinger. In het Lager is wederom geen post aangekomen. Wel zijn er 13 pakketten aangekomen. Samen met Joop wordt pap klaargemaakt.

Vrijdag 31 december 1943

In verband met Oudjaar behoeven we vandaag slechts van 06.00 tot 13.00 uur te werken. Na afloop van het werk nemen Joop en ik een heerlijk fris bad. Er is veel sneeuw gevallen en daardoor is het erg moeilijk lopen over die beroerde wegen. In het Lager arriveert slechts één pakket, daarentegen veel post. Voor mij zijn er twee brieven en een briefkaart bij. De kaart is van Corrie en luidt:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV B, verbeterd in A Hohnstein

[met stempel: Arb.-Kdo. 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met vlagstempel 's-Gravenhage, 1-12-1943]

30 november 1943, Liefste Johnny, heb nu pas post ontvangen van jou. Precies één maand later. Ik heb geen pakjes tegelijk gestuurd, dat is de schuld van het Rode Kruis. Ik kan nu genoeg missen, want ik krijg extra voeding. Charles komt niet tekort. Zie brief in Analac. Ik verwacht de baby nu vandaag of morgen. Duim voor mij. Bid veel voor jou. Zal je ondergoed sturen. Heb bezoek gehad van vloemans. Erg leuk. Thuis bij jullie en hier alles goed. Komen nu dikwijls. J. Kessels is getrouwd op 16 november. Groet aan Joop. Corrie laatst hier geweest.

Wordt het tweede kindje een Sinterklaas cadeautje? Afwachten maar.

Dag liefste, veel kussen van Corrie en Charl.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

Dat de post zo lang onderweg blijft, daar heb ik zelf ook last mee. Alle vragen en antwoorden lopen nu langs elkaar heen. Corrie moet niet zo open en bloot schrijven over brieven die zij verstoopt in bijvoorbeeld de Analac. Straks maken ze mijn pakjes open. Het is wel fijn dat Vloemans langs geweest is. Die heeft natuurlijk veel over mij en het leven hier kunnen vertellen. Hij was er immers zelf bij. Ik hoop dat zij thuis nu enigszins gerustgesteld zijn. In haar eerste brief schrijft Corrie:

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb.-Kdo. 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 4-12-1943]

Liefste Johnny, je brief was zeker gedateerd 10/11 in plaats van 11/10. Heb je de clandestiene brief niet gelezen? Daar staat alles in wat betreft de naam van ons kindje. We mogen voorlopig geen pakjes sturen dan januari. Zal toch proberen per post te sturen. Mams is nu voorgoed bij mij ingekwartierd. Moest evacueren. Krijg er nog F10, = per week erbij

vergoeding. Maak vooral alles op wat je krijgt. Ik kan nu genoeg missen. Kan je daar in de kantine kopen? Ik verlang erg naar je. Heb je het donkere broekje al ontvangen? Heb geen sigaretten meer, wel shag. Mocht het ergste met mij gebeuren, dan is Mams er ook nog. Vader heeft daar toch geen tijd voor. Denk veel aan je. Hoop dat alles goed afloopt. Eindelijk sinds oktober bericht van je, dat duurt erg lang. Je kan toch wel pakjes ontvangen en gebruiken? Zolang hier is, is er voor jou ook. Heb je mijn foto ook al gehad? Of bedoelde je van je kaart mijn foto? Het is hier steeds noodweer. Stel je voor dat het nu 's nachts gebeurt? Ha! En het is al flink koud. Van ons allen, Mams, vader, Mary, Truus, Nell, Piet, Riek, enz, de hartelijke groeten. Nog vijf dagen en dan is het Sinterklaas. Voor Charles zo leuk. Er is niets te krijgen. Dan lig ik misschien al in Bethlehem. Jammer, hè? Groeten van René van Bob. Charles wordt een echte kwajongen. Er is geen huis mee te houden. Heb je bidprentje en foto van Mühlberg's standbeeld ontvangen. Erg mooi en blij ermee. Draag je donker broekje steeds eerst en dan je ondergoed. Dan wordt het niet zo vies. Liefste, was en reinig je steeds. Er heersen zoveel ziektes, luizen en vlooiën, enz., enz. Erg makkelijk nu Mams bij mij is. Ik kan zelf de straat niet meer op van de dikte. Dan doet zij nu boodschappen met Charles. Ik heb winterjasje, wantjes, mutsje en slobbroek laten maken van een oude jas van mij. Er leuk. Ik zal foto's maken zodra alles achter de rug is en het mooi weer is. Heb radioabonnement genomen. Kan toch niet uitgaan en ik houd zo van muziek. Jij ook. Dus steeds denk ik dan aan jou. Heb geen zin meer in zingen, jij zeker ook niet. Het leven is te ernstig. Samen konden we best zingen, maar ach, nu niet meer. Ik denk daar veel aan. Suite l'Arlésienne, enz. weet je nog? Och liefste, nu niet meer aan denken. Dag Darling, vele kussen van ons Charl'tje en je vrouwtje Corrijetje, Dag !

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

Ik heb in mijn dagboek alles een nagekeken en zie daarin dat ik haar een brief geschreven heb op 11 oktober en niet op 10 november zoals zij schrijft. Een brief van mij, gedateerd op 10 november kan zij nooit op 30 november aan mij terugsturen. De censuur houdt de post veel te lang op.

Ook in deze brief schrijft Corrie weer open en bloot over een clandestien gezonden brief. Dat moet ze niet doen! Ook dat ze pakjes wil gaan zenden buiten het Rode Kruis om is verkeerd. Krijg ik die pakketten dan wel en wanneer?

De tweede brief is van de hand van meerdere personen. Zo lees ik:

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb-Kdo. 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met vlagstempel: 's-Gravenhage, 7-12-1943]

1 december 1943, Lieve Jan, je brieven gelezen. Ik ben erg blij dat je je zo goed er doorheen slaat. Ik ben altijd blij wat van je te horen. Piet werkt in Amsterdam en zijn erg gelukkig.

Met Cor en Charles gaat het nog steeds goed. De groeten van Speijk, die heeft geschreven maar ik weet niet of je dat ontvangt. Als ik eens een kaart van je krijg laat ik hem er wel bij schrijven. Ik moest je de groeten van hem doen. Ook van alle bekenden ook van Tonny Askamp. Nu moet Riek wat schrijven en ga ik eindigen, vele groeten van familie Mieras en van je zusters en zwager Piet. Houd je taai en een spoedig weerzien.

Tot zover schrijft Nel, nu vervolgt Riek met:

Lieve beste Jongen, ook ik heb je brief gelezen. Wij denken altijd veel aan je en hopen maar dat je de langste tijd weg bent. Morgen gaan we met Charles naar Hoek van Holland. Ik ben benieuwd. Met Corrie is alles nog goed. Met jou ook heb ik gelezen, wat prettig is ook voor ons. Vele groeten van Jo en kusjes van Nanny en mij. Tot een spoedig weerziens, Zus Riek.

Corrie heeft een open plekje ontdekt en schrijft:

Liefste Johnny, weer blij wet je brieven. Even nog een krabbeltje van mij. De baby is er nog wel niet, maar toch ben ik besloten het naar jou te noemen, omdat jij mij dierbaarder bent dan alle anderen. Maar de langste tijd hebben we toch achter de rug. Denk heel veel aan jou. Hoop je gauw terug te zien. Dag Liefste, groeten en kusjes van Charles en Corrie, dag!

Er is nog wat ruimte over, Mary vult die op met:

2 december 1943

Lieve Broer, Heden met Charles en Nanny naar Hoek van Holland geweest. St. Nicolaas en zwarte Piet gezien. Charles was erg bang en wilde maar weg. Hij schrok zo erg van Piet. Hij heeft daar een legpuzzel gekregen van St. Nicolaas. Van vader krijgt hij groot paard met kruiwagen, erg stevig gemaakt door de Firma De(meraux) en Co., hm.

Voor Nanny een bedje met kastje voor de pop. Ze komen maandag aanstaande het samen hier halen. Ik ben benieuwd naar de gezichten.

Verder nieuws weet je reeds. Veel liefs, je zus Mary.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

Nou, ik heb nu weer genoeg nieuws om over na te denken. Het blijft jammer dat brieven en kaarten elkaar kruisen. Hoofdzaak echter is, dat we met elkaar kunnen corresponderen en zo ieders gedachten op papier kunnen zetten.

Wat Nel schrijft over een brief van Speijk, wel ik heb van hem tot nu toe nog niets ontvangen. Komt wellicht nog.

Er worden sigaretten uitgereikt: 24 Servische en 1 Poolse. Zo goed en zo kwaad als het kan speel ik een spelletje kaart met Joop. Ik ondervind wel veel last van mijn vinger en verkoudheid. Laat in de namiddag wordt het restant van de eerste zending van de Argentijnse pakketten rondgedeeld. Zie ook de uitdelingen van 21 en 25 december. Deze keer moeten we alles met meerdere jongens delen. Met acht man: 1 blik kalfsgehakt á 185 gram. 1 blik marmelade á 400 gram, 1 blik gehaktballen á 500 gram, 1 beker soeppasta á 220 gram. Met negen man: 1 blik corned beef á 340 gram. Per man ontvangen we bovendien 2 vitamine tabletten en ½ ons melkpoeder. Aangezien wij erg goed met enkele jongens kunnen omgaan, geeft de verdeling geen problemen. Dat kan helaas niet van elke groep worden gezegd en de vertrouwenslieden moeten erbij komen.

Uiteraard zijn we blij met de ontvangen gaven en nu smullen we er eens goed van. De keuken schenkt koffie met melk. 's Avonds volgt een feestje, er is muziek, er worden toespraken gehouden, Thomasvaer en Pieternel komen op bezoek met gedichten en wensen voor het Nieuwe Jaar. Ja. Heel gezellig opgezet. Alle voorvallen vanaf het begin van de krijgsgevangenschap worden opgesomd en met tranen in mijn ogen gaan mijn gedachten naar huis en mijn familie. Veel wordt er verder niet gepiekerd, want het is te druk en te rumoerig in de zaal. Al dat gemijmer geeft ook niets, alles verloopt toch zonder dat en de avond wordt er niet door vergald. Ik weer immers dat ze thuis immers aan ons denken.

Joop en ik, alsmede een heel stel goede vrienden van ons, wensen elkaar een voorspoedig en gezond nieuwjaar met tevens de allerbeste wensen voor thuis. We hopen dat het nieuwe jaar ons spoedig de vrede mag brengen. Tegen 01.00 uur is het feest afgelopen. Doodmoe en half ziek kruip ik in bed, waar de slaap niet een, twee, drie wil komen.

Zaterdag 1 januari 1944

Nieuwjaarsdag; een nieuw jaar begint. Zullen wij in het nu begonnen jaar naar huis terug kunnen keren? We zetten het jaar goed in. Eerst om 12.30 uur staan Joop en ik op. We ontbijten niet, daar we weten dat er 's middags pap zal worden verstrekt. Die lekkere dikke pap wordt om 13.30 uur uitgereikt. Na het eten geeft het een hele drukte in de zaal als er verder wordt gegaan met elkaar een goed en gezond nieuwjaar te wensen. De gehele dag is er een sneeuwstorm en het is een geluk dat wij er niet uit hoeven om naar de fabriek te gaan. Aan de andere kant is het in de grote zaal niet uit te houden van de hitte en de kookluchtjes. Er wordt wat af gekookt.... Ik blijf maar last houden van verkoudheid. Meer nog van mijn vinger. Geregeld zit ik ermee in heet water en wat soda. Het nieuwe jaar zet wel slecht in wat de post en dergelijke aangaat. Er komt helemaal geen post binnen en slechts één pakje. De keuken geeft vandaag geen groente en derhalve koken Joop en ik een flinke portie erwten. Die worden echter door Joop niet goed behandeld en er vallen weer woorden. Hij leert het schijnbaar nooit. De erwten zijn veel te hard en smaken dus niet lekker. Later in de middag smul ik wel van de kalfspasta uit het Argentijnse pakket. Ik eet dat in één keer op.

Zondag 2 januari 1944

Om 04.00 uur in de nacht word ik wakker door luchtalarm. Buiten klettert de regen. Enkele afdelingen moeten vandaag werken in de fabriek. De *Rohrbogen* ploegen zijn ook vandaag vrij. Omstreeks 08.30 uur staan Joop en ik op en even later genieten we van de ontvangen heerlijkheden uit de Argentijnse pakketten. Heden zijn geen pakjes en post gearriveerd. Wel krijgen we ons rantsoen schrijfwaren uitgereikt. Van de ontvangen de Gruijter's soep koken we een heerlijke dikke soep. We missen deze dagen het eten van de fabriek. In de avonduren ga ik boven op mijn krib gezeten verder met het stoppen van de sokken. Het karwei houdt nogal op en nu ga ik voor mijn doen althans, tamelijk laat onder zeil. De regen klettert nog steeds tegen de ramen. Morgen weer als dagploeg naar de fabriek.

Maandag 3 januari 1944

Voor de tweede keer achter elkaar word ik om circa 04.00 uur wakker door het luchtalarm. Het stormt en regent flink. Bij het ontbijt spreek ik de Argentijnse marmelade aan. Die is zo heerlijk dat ik er bijna niet vanaf kan blijven. Ze is wel bitter. In dat slechte weer naar de trein en de fabriek. Goed nat komen we er aan en gaan ons eerst drogen bij de ovens. Aangezien mijn vinger steeds dikker en ook veel pijnlijker wordt, ga ik na de eerste pauze naar de bedrijfsarts. Hij bekijkt de vinger weer en geeft dan een bepaalde opdracht aan zijn hulp, de *Sanitäter*. Die laatste knipt dan de helft van mijn nagel eraf en peutert de etter uit de zwelling, een erg pijnlijk iets! Vervolgens doet hij er een zalf op en legt een stevig verband aan. Ik hoop maar dat het met die vinger goed zal aflopen. Ik blijf echter wel "*Arbeitsfähig*" en moet dus terug naar de klopperij. Veel kan er door mij niet worden gedaan. Het is er ook niet druk. Terug in het Lager krijgen we daar te horen; voortaan bij luchtalarm moeten we aangekleed te bed. Bij een bombardement moeten wij direct naar buiten gaan. Het wordt blijkbaar menens met de bombardementen in de omgeving. De Duitsers nemen wel maatregelen.

Dinsdag 4 januari 1944

Sneeuwbuien, hagel, regen en zon. Een echt Hollands weer.

Op het werk ga ik weer naar de *Sanitäter* en krijg er dezelfde pijnlijke behandeling als gisteren. Nu knipt hij praktisch de hele nagel weg, peutert weer de etter eruit en doet er nu een groen poeder op. En dan komt er een stevig verband om de vinger. Ik moet nu dagelijks bij hem terugkomen zegt hij. De dokter zelf krijg ik niet te spreken of te zien. Daardoor krijg ik ook geen bewijs voor vrijstelling van werken. Ik moet gewoon naar de klopperij. Maar met die zwaar verbonden vinger kan ik toch niet werken? Zo goed als het kan klop ik met mijn linkerhand, erg onwennig en bovendien lastig. 's Avonds heb ik dan ook behoorlijk pijn aan die kant. Het zal wel wennen worden....

In het Lager arriveren niet minder dan 250 pakjes, één ervan is voor mij. Het is afkomstig van Corrie en is van 11 december. Het bevat: 1 zakje gemalen roggebloem, 1 zakje suiker, 1 zakje erwten, 1 zakje gortmout, ½ pakje shag, 4 Forto koeken, 2 pakjes jusblokjes, 1 pakje gedroogde soep, 1 doosje pepermunt en 1 taai-taai popje (de laatste twee van Sint Nicolaas)

Er is bij vermeld "eet smakelijk!"

Lief vrouwtje, heel hartelijk bedankt. Ik hoop alles in gezondheid te gebruiken.

Na enig speurwerk komt uit het doosje pepermunt een brief van Corrie tevoorschijn. Het lange schrijven luidt:

1 december 1943

Liefste Mannie, Hier een clandestiene brief van je vrouwtje. Ik heb je ook zoveel te vertellen, dat dat niet allemaal gaat met die paar aantal biljetten van je krijgsgevangenenpost. Laat ik eerst beginnen met je brieven te beantwoorden. De kaart van 31/10 gehad op 30/11. Je vraagt "stuur me geen koffiesurrogaat meer". Waarom niet? Heb je er niets aan? Je hebt zeker geen tijd om ze te zetten?

Komt in orde. En geen sigaretten? Heb je dan genoeg aan rookerei?

Kijk eens liefste, ik heb je alleen sigaretten gestuurd om die reden, dat ik de shag nog wat wilde bewaren. Shag kreeg ik nooit op jouw bonnen en ik heb geen nieuwe sigarettenkaart gekregen. Dus moest ik het daar maar mee doen. Ten tweede zei ik steeds op De Weg, dat ik geen shag meer had, dat jij alle pakjes meegenomen had om deze reden: Henny heeft meer gekregen dan jij en heeft er joop niet van meegedeeld, zoals jij met Nel gedaan hebt. Nu heeft vader de rest van de doos voor zichzelf gehouden, wat volgens Riek, Nel en ik niet eerlijk is, want vader rookt geen shag. Dus gaat alles door de keel van Mary. Natuurlijk krijg jij je shag wel van mij, dus vraag niet meer om donkere of lichte shag, enz. Ik stuur ze je toch wel op, maar dat gaat hun niets aan, snap je? Want steeds vraagt Mary om sigaretten en dan zeg ik steeds "neen, die ik nog heb zijn voor Jan". De pakjes die ze op De Weg klaar gemaakt hebben (omdat ik niet goed meer uit de voeten kan) heb ik steeds of shag of sigaretten ingedaan. Jij dacht zeker wat ik ze verkocht had (zwart), mispoes. Ik kan er een hoop geld voor krijgen, zeker. Maar wat heb ik aan geld? Neen, darling, ik verkoop niets vooral geen bonnen of levensmiddelen. Ik weet niet of ik het je al geschreven heb, in de clandestiene brief, maar heb ik wel de thee verkocht en wel voor F72,-, daar heb ik alweer een kinderwagen voor gekocht. Ze vroegen mij er netjes F70,- voor, dus dat heeft mij eigenlijk geen duit gekost.

De wagen van Mevrouw Berkhout kon ik eerst niet kopen nu. En een nieuwe kap op de kar kon je nergens meer krijgen Dus daar zat ik mee. Dus kocht ik zelf een wagen. Eigenlijk op het laatste nippertje zei ze dat ik hem kon kopen voor F22,50. Nu, dat deed ik natuurlijk. Stuurde F25,- de rest voor de spaarpot voor de kinderen en een weekje later was ik hem al weer kwijt zonder dat ik de kap erop had gezet en niet schoongemaakt, voor F42,50, dus een zoet winstje. Ik had de wagen van F70,- bestemd eigenlijk voor Tante Nelly. Die kon nergens een wagen kopen. Oom Noud nog met haar op naar Den Haag naar de wagen komen kijken en moest eerst de hele familie erbij halen, hoe of ze hem waard vonden. Toen ik dat achteraf in de gaten kreeg, heb ik about partout geschreven, dat de wagen alweer verkocht was. Hij vond het jammer en toch weer niet. Nu zitten ze geloof ik nog zonder wagen. Ze stikken van het geld en wilde liever voor F70,- een wagen hebben die geloof ik nieuw was. Opscheppers hoor! Eerste klas!

Ik heb de pakjes niet allemaal tegelijk afgezonden. Dat doet het Rode Kruis. Nu nog iets. Alles wat ik je stuur, kan heus gemist worden hoor liefste.. Je moet rekenen, nu Mams in huis is, gebruiken we ook haar levensmiddelen. Ten tweede heb ik extra rantsoen en kan het niet allemaal op. Alleen de havermout houd ik voor Charles. Je weet ik ben geen pap liefhebber. Eet er nu en dan, dan heb ik melkrantsoen, brood en boter. Jammer dat jij er nu niet bent, dan kon je fijn van de zoete melk mee profiteren. Daarom stuur ik je al de andere dingen. Kan je daar melk kopen? Je moet de melkbusjes die wij je sturen steeds opmaken. Trouwens, ik heb je al meer eens geschreven dat je alles op moet maken. Stel dat je moet vluchten, of iets dergelijks. Dat zou toch eeuwig zonde wezen als je alles achter moet Laten? En nu gaat het er om dat je zoveel mogelijk naar binnen krijgt. Mijnheer vloemans hier gehad. Eigenlijk had ik er niet veel aan. Hij heeft jou alleen meegemaakt in Mühlberg, dus niet in Hohnstein. Hij weet dus ook niet hoe of wat jullie nu uitvoeren. Hij zei dat jullie twee wollen dekens erbij en een winterjas hadden gekregen. Hij zei ook dat jij je er flink doorheen sloeg en je sterk hielde. Je zag er goed uit.

Eigenlijk had hij je niet veel meegemaakt. (Hij) zei ook dat je erg stil was. Ik vertrouw dat niet zo erg. Hij krijg een Ausweis, waarom? Omdat hij op het kantoor van Financiën is? Kletskoek. Ik heb het hem ronduit gevraagd. Ja, zei hij, daar had zijn vrouw voor gezorgd. Die sprak perfect Duits (hm). Zeker haar arm omhoog gestoken. Hij was pas een half jaar getrouwd. Wel een aardige vent. Vond Charltje ook aardig.

Nu je eerste brief beantwoorden van dato 10/11. Je schreef 11/10 maar dat is fout hè?

Ja Darling, nog steeds geen tweede baby. Wat is dat wachten toch ellendig. De schuld van de doctoren. Prof. Boersma van de Oranje Kliniek zei van eind december, begin januari. Dr. Mijnlief zei begin november. Dr. Tholen van Bethlehem zei eind november. En zo zit ik maar af te wachten.

Zou ik een olifant zijn? Hoe bestaat het! Verleden week een Heilige Mis geweest voor Tini.¹³⁶⁾ Ik ben nu bezig aan een pakket via de post. Dat mag nog wel in de maand december. Maar het Rode Kruis niet, alleen januari.

Ik zal de brieven en kaarten verdelen zoveel mogelijk. Brief no.3 van 14/10 gekregen op 1/12. Gelukkig een beetje optimistischer hè? Niets voor jou Darling. Ik heb ook dikwijls tijden dat ik je zo van alles wil schrijven of zeggen. Het is ook veel te weinig, twee kaarten en twee brieven per maand. Verdeel ze over iedere week één? Kan dat? Jammer van dat pakje van het Kantoor, wat leuk van Wijnen van de bruine bonen, hè?

Hoewel ik al tweemaal een brief geschreven hebt naar hun, heb ik tot nog toe niets van hun gehoord. Gilze-Rijen is hevig gebombardeerd. Dus dacht ik dat ze niet meer bestonden. Maar nu ze aan jou ook een pakje gestuurd heeft, leven ze nog!

Hier is het iedere dag luchtalarm. Daar raak je ook al aan gewoon.

J. Kessels is 16 november getrouwd. Ik heb hem een cadeautje gestuurd.

Eindelijk is het er van gekomen. Zijn nieuwe adres luidt: J. Kessels.

136 De Heilige Mis werd opgedragen voor de op 26-10-1942 gefusilleerde broer van Jan, Martinus Johannes Maria (Tini) Deremaux.

Heuvel 14, Lieshout. Met Teun is alles Oké. Doe vooral de hartelijke groeten aan Joop. Cor is verleden week op visite geweest. Ik houd steeds contact met haar. Eet vooral je levertraanpastilles op. Dat is goed tegen de koude. Denk erom hoor! Fijn dat je nu veel pakjes en post gekregen hebt. Dan kan je weer vooruit. Echt fijn dat je de foto's van mij aardig vond. Ik was er eerst bang voor dat je ze niet in orde vond. Dat is echt iets voor jou, weet je? Lach niet! Dus je hebt de brief in de Analac gevonden, fijn. Ook wij hebben je gekrabbel gevonden in je vest. Was er erg blij mee. Ik ben erg zuinig geweest. Heb bijvoorbeeld begin oktober op de spaarbank gebracht geld en is nu al aangegroeid tot F150,=. Ik kan toch niets kopen. Maar als de baby geboren is, dan ga ik voor mijzelf eens zorgen. Ik heb totaal niets meer. En dan vergeet niet, dat we geen van alle meer op textielpunten kunnen kopen. Alles en alles moeten we nu aanvragen, ook directoires, kousen. Gezellig even naar de Goudenregenstraat voor aanvragen, onderlijffe of iets dergelijks. Dus is zuinig zijn met het goed noodzakelijk. Een jurk is hier erg schaars. Je krijgt nu dus ok geen suiker, Laar dat omzetten, is maar voor de komende feestdagen veel gezelliger. Of ik bak er zelf wat voor, fijn? Je schrijft nooit dat je zulke ellenlange brieven krijgt. Mijn gehele avond eraan opgeofferd. Niets erg hoor. Als het kan schreef ik je nog veel meer. Maar waar moet ik ze douwen? Mams is nu geëvacueerd. Mag voorgoed bij mij blijven.

Heb hoop steun aan haar, zo'n beetje dienstbode speelt ze nu. Laat haar allerlei kleinigheden doen, wat voor mij veel tijd bespaart, bijvoorbeeld aardappels schillen, groenten schoonmaken.

Veel met Charles wandelen, boodschappen den, enz. enz. We hebben nu gelukkig muziek. Dat kon nog net. Krijg van nu af aan steun F10,= kostgeld van Mams. Maar ik moet haar ook daarvan onderhouden. Maar ik houd daar nog van over. Ze koopt zelf de zoete melkbonnen. En zo scharrelen we maar vaak. Ik heb nu de divan in onze huiskamer, erg gemakkelijk. Haar vloerkleed heb ik ook in gebruik. Nu speelt Charles meer op de grond, Het was te hard voor zijn knietjes natuurlijk. De stoel van Mams staat nu op de zolder opgeslagen. Een echte chaos. Enfin, tot zolang het duurt. Ik heb een maand extra kolen gekregen en als de baby geboren en vier weken oud is, krijg ik nog een maand, fijn! Ik heb ook de kolen van Mams, dus behoeven we nu geen kou te lijden. In de keuken, als het erg koud is, brandt het fornuisje. Nu had jij hier moeten zijn, hè? Darling, ik ga eindigen. (Ik) verlang naar bed. Slaap hele nachten niet. Ik ben ook zo zwaar. Gek hè? Een tweeling? Ben blij dat je me nu niet zo ziet. Ik schaam me dood. En toch kan ik daar zelf niets aan doen. Volgens vloemans hebben jullie F28,= in de maand? Maak ze in hemelsnaam op; binnen is binnen. Ik ben lange tijd erg verkouden geweest. Is nu al wat over. Zeker wel 2½ maand. Ellendig hoor!

Dag Liefste, Heel veel liefs van je vrouwtje Corriéjet. Bid voor mij. Ik doe het voor jou.

Vele kussen van Charl'tje, de kleine ondeugd! Ik zei tegen hem dat Papa gauw terugkomt. Toen zie hij "Ook Papa klappen op de billen en gaan

huilen. *Speculaas in zijn schoentje is niet van Sinterklaas maar van de bakker*" Hoe bestaat het, hè? Dag!

Heel hartelijk dank voor deze wederom zo lange brief! Sjonge, sjonge, Corrie, waar haal je het allemaal vandaan? Om zoveel te schrijven! Collega Vloemans, die bij je op bezoek is geweest, is wel degelijk bij mij in het Lager te Wülknitz geweest. Uit mijn aantekeningen lees ik dat hij en nog een collega, op 24 september naar Mühlberg zijn gegaan. Hij is dus ruim een maand bij ons geweest. Hoe wist hij het anders van de dekens en de winterjassen? Dat ik zo stil was doch mij er goed doorheen sloeg? En van de Fl 28,= die wij in de maand zouden verdienen?

Wat bedoelt zij met "brief nummer 3 van 14 november, gelukkig een beetje optimistischer?" Wat heb ik toen geschreven? Haar lange brief houdt mij voortdurend bezig. Ik kan dan ook later moeilijk in slaap komen.

Patiëntenzaal in R.K. vrouwenkliniek Bethlehem
(Beeldbank Den Haag id.nr. 5.10089, foto J.A.F. Fréquin)

Woensdag 5 januari 1944

Heel de dag heerst er een strenge vorst. Maar omdat er praktisch geen wind is, valt de koude best te verdragen. Als we zo de winter kunnen doorkomen, mogen we niet klagen. En dan te weten dat ik in de voorgaande maanden zo erg tegen deze maanden heb opgezien. Tot nu toe valt het allemaal mee. Afwachten nu, wat de komende maanden zullen brengen. Bij de *Sanitäter* krijg ik dezelfde behandeling als de vorige dagen. Ruw trekt hij het verband van de wond, peutert weer en strooit met poeder, nu een gele. Dan kan ik weer terug naar mijn afdeling. Ik moet blijven werken.

Donderdag 6 januari 1944

Weer flinke vorst en het is nu bij ons in de klopperij erg koud. Om beurten gaan we ons warmen bij de ovens. Ik denk nu ook te weten waarom ik zo verkouden ben en blijf: ik sta met het gezicht naar de hete oven gekeerd, ben van voren dus gloeiend

heet, achter mijn rug gaat telkens de grote haldeur open en stroomt er een macht koude lucht naar binnen. Van dat temperatuurverschil ben ik, zo denk ik, verkouden geworden. Bij de post is een brief voor Joop. Hij verneemt dat daar alles goed is.

Vrijdag 7 januari 1944

's Nachts is het met regenen begonnen. De wegen zijn als het ware onbegaanbaar. Doornat en met modder bedekt arriveren we op de fabriek. De ventilator is met een hevige knap uit elkaar gesprongen. Ik heb nu met dat fijne stof veel last van de verkoudheid. Het zal wel zo vernemen wij, weer enige tijd duren voordat dat apparaat gerepareerd is. De reparatieafdeling heeft het druk. Al stikken wij nu in dat stof, dat geeft niks. Werken zullen we....

Bij de *Sanitäter* zijn het weer dezelfde handelingen. Hij legt er nu een erg dik en stevig verband omheen. Tijdens het werk komt de "blauwe", dat is de goede *Meister*, een kijkje bij ons nemen. Hij ziet me staan met mijn zwaar verbonden vinger en vraagt hoe of het met me is en zo meer. Ik leg hem dat uit en zeg tevens dat ik van de dokter gewoon aan het werk moet blijven. Daarop zegt hij dan dat ik met zo'n vinger niet kan werken. Tijdens de werkpauze van 09.00 uur komt hij me ophalen en samen wandelen we door allerlei afdelingen van het grote fabriekscomplex. Zo komen we ook in de bedrijfsschool waar jonge jongens worden opgeleid voor het speciale en specifieke werk in deze fabriek. Verder komen we in de grote hallen waar spoorassen en spoorwielen een laatste beurt krijgen. Ook bezoeken we nog een afdeling waar een grote luchthamer gebruikt wordt. Het lawaai dat die maakt is in het weekend bij ons in Wülknitz soms te horen. Daar zie ik grote ovens waarin gloeiend staal. Een stuk of acht man hen trekken met lange, speciale kabels een groot roodgloeiend blok uit zo'n oven, leiden dat met speciale handelingen van de kabels naar een grote schaar of mes en dan worden er van dat blok grote moten af gesneden. Dat gaat net zo gemakkelijk als bij een kaas. Ik kijk mijn ogen uit. Iets verderop wordt dan zo'n moot bewerkt door een luchthamer. Die drukt de moot van alle kanten samen. Schitterend om dat allemaal te zien. Ik ben die *Meister* zeer dankbaar voor die rondleiding. Tijdens het samenzijn hebben we uitgebreid gesproken over allerhande kwesties. We hebben begrip voor elkaar. Hij weet waarom wij hier zijn, dat het moeilijk is voor ons om in een fabriek te werken. Hij is geen partij-man. Hij is een specialist in het arbeidsproces van deze fabriek. Dergelijke lieden hebben ze nodig en daarom behoeven die niet naar het front. We hebben het ook over de andere *Meister* gehad, de pofbroek. Volgens hem is die kerel echt niet zo kwaad, maar zegt hij erbij, bepaalde personen of dingen die op het werk gebeuren, irriteren niet alleen de pofbroek, maar ook hem. Bovendien hebben zij de zorg over de mannen, in verband met ongelukken die kunnen plaatsvinden. Dat drukt zwaar op hun verantwoordelijkheid. De pofbroek uit dat door hard en streng op te treden.

Het is tegen 12.00 uur als we terug zijn in de klopperij. Van de *Meister* hoef ik niet te werken. Hij heeft me duidelijk laten zien in onze gesprekken, hoe moeilijk het voor hem en de andere Duitsers is, om met krijgsgevangenen te moeten werken. Vooral als men van mening is dat het echt soldaten zijn en geen politieke gevangenen of saboteurs. Volgens de Conventie van Genève moeten ze met veel dingen rekening houden en meestal is de verhouding *Meister* - gevangenen, erg vijandig.

Zaterdag 8 januari 1944

Het heeft 's nachts flink gevoren. We werken vandaag tot 14.00 uur. Waarom dat is, weten we niet, maar de ovens zijn niet aan. Met enig kunst- en vliegwerk krijgen we in de hal een kacheltje aan. We hebben daar tenminste warmte van en dat is hoofdzaak. Het is anders voor ons met die open deur en ook nog die kapotte ventilator niet te doen. Ik klop maar een beetje mee. Na het werk komen we te laat bij het station aan. De trein staat op het punt te vertrekken en die wacht echt niet op ons. Een groot gedeelte van ons, waarbij Joop en ik, zien nog kans mee te reizen, een man of twaalf moet achterblijven. Zij hebben de keus tussen lopen naar het Lager, of wachten op de trein van 18.00 uur.

Thuis gaan geruchten over pakketten van het Rode Kruis die binnenkort zouden komen.

Waar ik al eerder over geschreven heb, namelijk over een zogenaamd liefdesnestje, blijkt toch waarheid te bevatten. De nachtploeg werkt van 14.00 tot 22.00 uur op zaterdag. In de komende nacht zijn er dan geen jongens van ons op de afdeling *Rohrbogen*. Die ploeg komt pas de andere morgen om 06.00 uur. Het werk daar wordt 's nachts gedaan door Russen en Russinnen. Op zekere keer krijgen we omstreeks 21.00 uur opdracht om in ons bijhokje stro te leggen op het grondrooster. Wij dachten toen dat Kurt er dan 's nachts stiekem een tukje ging doen. Maar de knapen van de andere ploeg hebben dat blijkbaar meer aan de hand gehad en van hen vernemen we dan de ware reden. Zij zeiden tegen ons: jullie maakten een liefdesnestje klaar voor Kurt. Hij stoeit er met de Russinnen. Wellicht Kurt niet alleen. Nou is die Kurt een beroerde kerel, hij laat ons gewoon onze gang gaan. Alleen schijnt hij benauwd te zijn voor de schreeuwder, de pofbroek.

Zondag 9 januari 1944

's Nachts geeft het weer herrie door het lawaai dat de vertrekkende en naar huis komende ploegen maken. Voor ons ontbijt trekken Joop en ik een blik corned beef open, dat is heerlijk om dat weer te proeven. Het is lang geleden. Wij geven ons beide op voor een krant en enkele tijdschriften. Op de speciale zitting voor klachten bij de vertrouwenslieden dienen Maarten, Joop en ik een klacht in over de kwestie met die kapotte ventilator en dat het op die manier voor ons geen werken is. Per man krijgen we een pakje vloeitjes. Verder stort iedereen RM 2,- voor de kantine kas. Het was de bedoeling om bruine bonen te koken, tenminste, dat zou Joop doen. Maar zegt hij achteraf, ik heb er geen tijd voor en nu zijn die flink aangebrand. Alhoewel het schrijven met die verbonden wijsvinger lastig gaat, stuur ik gauw een brief naar Corrie, om haar over die vinger te vertellen. Als het erger wordt en ik kan straks helemaal niet meer schrijven, dan maken zij zich thuis maar ongerust. Ook wil ik tevens iets vermelden over het lange uitblijven van berichten over haar bevalling. Ik begrijp er niets meer van. Telkens worden andere datums genoemd. Het is nu bijna half januari! Mijn schrijven aan haar luidt:

Kriegsgefangenenpost

An: Mevrouw Corrie Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

[met rondstempel: 24-1-1944] (deze brief werd op 16-3-1944 ontvangen)
9 januari 1944, Liefste Corry en allemaal. Ik kan door een gewonde
wijsvinger slecht pennen, wachtte nog op een geboortebericht van de baby,
maar dit kan januari worden schrijf je, dus pen ik maar gauw. Pakje van
11/12 is op 4/1/44 ontvangen. Verder ontving ik vijf kaarten en twee
brieven, door De Weg en jou verzonden tussen 27/11 en 2/12, wat
natuurlijk geen manier is, om alles tegelijk te schrijven. Verdelen a.u.b.,
daar hadden jullie het toch over?

Vanaf eind oktober al verwacht ik de baby. Spanning is weg, down! Ook
geen manier van doen. Enfin ik zit ver weg en kan jullie niets doen. Brief
van 19/9 aan Pa en Mary ontvangen op 28/12. Alles nog goed hoor. Heeft
vloemans alles verteld?

Er is wel wat veranderd daarna, hoor, maar maak je over mij geen zorgen.
Stuur niets meer via de post, maar alles via het Rode Kruis. Stevig en
goed in zakjes verpakt, anders kwijt. Pakje van 11/12 is goed ontvangen.
Zend mij nu twee washandjes, handdoek (als laatst), een pak Benelac,
verder wat je missen kunt en zelf niet gebruikt. Neem alle bonnen op.
Stuur mij voor de RM10, = die overblijven: randkoek, caken, etc., etc. Koop
nu zelf in Holland. Vraag aan Henny of hij nog gebroken oude speculaas
heeft. Laat hij dan voor een bedrag aan mij sturen. Zal elke twee maanden
RM30, = aan jou sturen en daar stuur je mij dan een pakje van. Ben ieder
zeer dankbaar voor alles wat zij voor mij gedaan hebben, maar weer hier
met geld niets te doen dan bier te kopen. Heb nu graag wat te knabbelen.
Daarom randkoek (geen verpakte), speculaas, caken, en alles wat je voor
mijn centen kunt kopen. Wat van dat geld is, geef dit aan met een
sterretje ter controle. Kan je van vilt of goed een paar sloffen maken, maat
44/45 voor in mijn klompschoenen ter besparing van sokken? Enfin, zie
verdere brief aan De Weg. Corrylief, en kroost, ben met gedachten steeds
bij jullie en bid ervoor. Houd je taai en vol moed. Groet allen. Een poot en
zoenen van uw dankbare man en Papa.

Verlang naar jullie, tot weerziens, Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Met het steeds van datum veranderen betreffende de geboorte van de baby, weet ik
helemaal niet meer waar ik aan toe ben. Hoe lang wacht ik al niet op definitief
bericht daarover? Bovendien ontvang ik brieven van maanden terug die dan weer
door latere brieven of briefkaarten worden doorkruist.

Maandag 10 januari 1944

's Nachts regen, in de morgenuren sneeuw. Als het dan later op de dag gaat dooien
is het buiten een grote modderpoel. Thuis gekomen ontvangt Joop een brief van
een tante uit Duitsland. Het schrijven is zeven maanden onderweg geweest.

Dinsdag 11 januari 1944

Het heeft flink gevoren. Het gaan over die hard bevroren wegen is zeer moeilijk.
Het gaat langzaam en daardoor komen we te laat bij het station aan. De trein is al

weg. De wachtposten brengen ons dan naar het Lager terug, hetgeen natuurlijk nooit de bedoeling zal zijn geweest. En ja, korte tijd later gaan we naar het stationnetje, maar omdat er voorlopig geen trein zal komen, dienen we naar Gröditz te lopen. Dat is met die vastgevroren sneeuw toch niet om te doen! De sneeuw plakt zich onder mijn houten klompschoenen vast, vormt er een bal. Ik glij meer dan dat ik loop. Een enkeling kan door de gladheid niet in het juiste spoor blijven en belandt in de sloot naast de weg. Onderweg loop ik te dreinen van nijd en voor het eerst vloek ik voluit. Het is niet mooi meer. O, wat is dit een rot morgen!

Pas om 08.30 uur arriveren we op het werk. Of he voor ons al niet erg genoeg is, de pofbroek begint meteen achter ons te jagen. Net alsof of het onze schuld is.

Natuurlijk krijgen we dan om 09.00 uur geen schafttijd.

Om 12.00 uur klinkt een kort luchtalarm. Na afloop daarvan krijgen we pas een rustpauze en soep. Iedereen is doodmoe van die wandeling van vanmorgen en dan worden we zo behandeld. Wat een snertvent. In het Lager delen ze ons mee dat de postwagen voortaan elke derde dag niet zal rijden, dus twee dagen achtereen wel, de dag daarop niet. De geruchten dat we binnenkort pakjes zullen ontvangen van het Amerikaanse Rode Kruis worden door de vertrouwensmannen weerlegd. De pakketten komen wel, maar niet voor ons. Samen met Joop ruilen we een stuk Argentijnse zeep voor 2 kilo brood.

Woensdag 12 januari 1944

Vanaf maandag moet ik weer om de twee dagen naar de *Sanitäter*. De vinger ziet er nog steeds niet goed uit. Ik heb er gelukkig niet zoveel pijn aan, maar beter is hij niet. Behalve een hoeveelheid post komen er ook 69 pakjes binnen. Joop en ik behoren tot de gelukkigen. Maar, de afgifte wordt door de *Unteroffizier* "gesperrt". De pakjes mogen niet worden uitgereikt. Dit als straf wegens het te laat komen aan de trein. Is dat alleen onze schuld? De fabrieksleiding heeft hem dus daarvan in kennis gesteld. Er worden voetlappen uitgereikt en ik krijg een paar lederen schoenen. In het begin zitten die me goed, maar later kan ik er zelfs met blote voeten niet meer in. Mijn voeten zijn erg opgezet.

Donderdag 13 januari 1944

's Morgens vorst en sneeuw. In de namiddag dooi. Van de knapen van de andere ploeg horen we geruchten omtrent Graaf Ciano en vijf ministers, die zouden zijn doodgeschoten. In het Lager arriveren 40 pakjes en veel post. Weer zijn hier pakjes bij voor Joop en mij, maar ook nu weer "gesperrt". Bij het avondappèl spreekt de *Unteroffizier* ons toe over onze houding, over straffen, enz. enz. We luisteren niet eens naar hem.

Vrijdag 14 januari 1944

's Nachts en in de morgenuren valt er een stortregen. We komen dan ook drijfmat aan op het werk. Bij de ovens zijn we gelukkig weer snel droog. Bij thuiskomst worden de beide achtergehouden pakjes toch uitgereikt. Het ene is een clandestien pakket van Corrie, het is opengemaakt geweest en nu weiger ik het zo aan te nemen. Ik wil weten wat ermee gebeurd is. Het andere is ook van haar en is van 17 december. Het heeft als inhoud: 4 Forto koeken, 1 doos pepermunt, ½ pakje shag, 1 pakje pudding, 1 zakje gortmout, 1 zakje suiker, 1 zakje bruine bonen (van Mama), 1 stuk elastiek voor ondergoed en 1 interlock onderbroek.

Hartelijk dank voor alles! Wij pakken onze pakjes op ons gemak uit maar wacht met opbergen tot ik het ander pakket binnen heb,. Door het gehannes met dat ene pakje is het ongemerkt laat geworden. Maar, aangezien Joop en ik morgen slechts een halve dag behoeven te werken, praten we -onder het genot van een Amerikaanse sigaret- een tijdje na en gaan voor ons doen althans, laat naar bed.

Zaterdag 15 januari 1944

De gehele dag hebben we goed weer, geen vorst. In het Lager is eindelijk de kerstboom opgeruimd. Joop en ik koken pap en pudding van de ontvangen spullen. Na een gesprek met de vertrouwensman accepteer ik het andere pakket. Er is weinig aan te doen. Het pakket is niet via de officiële weg gezonden en de censuur is streng. Het begeleidende briefje vermeldt over de inhoud: 1 pakje pudding, 1 pakje soep, 1 pakje shag, 1 zakje haverhout, 1 zakje vruchten-hagelslag, 1 zakje kapucijners, 1 bus roggebloem, 5 Forto's, 1 rolletjes shag, 1 paar sokken, 1 paar sokophouders, 1 lange onderbroek, 1 flanellen hemd, 1 das, 2 zakdoeken, 2 kaartjes stopwol. Met de inhoud van dit pakket ben ik reuze blij. Het bevat de door mij gevraagde goederen voor de winter. Heel veel dank Corrie! Bij het uitpakken en bekijken van de artikelen ontdek ik in de beide onderbroeken een brief van Corrie. De ene luidt:

Briefje van 9 december 1943 (zat verstopt in een onderbroek van pakket ontvangen op 12-1-1944)

Liefste Mij, hier een krabbeltje van mij. Ik hoop en dat vraag ik je voor de zoveelste maal, dat je alles wat we je sturen op zult eten. Niets bewaren. Je weet zeker wel waarom. Als je het grote pakket met wintergoed, dat ik over de post gestuurd heb, aangekregen hebt, schrijf mij het dan. Schrijf ook of je nog meer kleren wilt hebben, dan stuur ik dat ook weer over de post. Gaat alles met jou goed? Ik hoop dat de aanstaande feestdagen gauw om zullen zijn. Die vind ik nu zo erg naar. Als je dit pakketje ook ontvangt, zullen ze al om zijn; gelukkig!

Nog steeds liefste loop ik te wachten op de komst van onze tweede. Ik geloof dat volgens mijn uitrekening eind december begin januari het allerbeste is. Noch dokter Mijnlief (begin november), noch dokter Tholen (eind november) hebben gelijk. Dus heeft die oude baas Prof. Boersma gelijk. Enfin, nog steeds afwachten maar. Gisteren 8 december is de verjaardag van Kees geweest. Gelukkig weer voorbij. Mams is erg stil geweest. Jouw foto van toen zonder bril, die ik altijd de mooiste gevonden heb) hangt hier in de huiskamer naast de schoorsteenmantel bij het raam. De foto van je moeder is eindelijk klaar en hangt nu aan de deur van de kast bij het dressoir. Staat erg mooi. Zo is het nu Sinterklaas geweest. Charljetje heeft steeds zijn schoentje gezet. Erg leuk. Nu heeft jouw vader een houten paard en een kruiwagen gemaakt.

Dolgelukkig was hij ermee. Van Mams een mooie auto gekregen. Nu weet hij niet waar hij het eerste mee moet spelen. Ik krijg zowat de zenuwen van het paard en kruiwagen. Die grote dingen wil hij steeds in de kamer hebben. Dat kost me mijn meubels en de lampjes van Pellekorn. Heerlijk driftig is Charl. Er gaat geen dag voorbij of hij heeft een pak slaag te pakken. Wel zielig, maar het moet! Zelfs jouw vader staat er verstomd van. Ik moet hem strak aanhouden, ander overloopt hij mij. Een echte

kleine duvel. Hij kan zenuwachtig lief zijn, maar ook ondeugend. Ik hoop dat het gauw over gaat.

Stel je voor dat het andere kind niet eens kan slapen, omdat de kleine dictator zijn zin wil hebben. Zo weet je weer het een en ander. Hoop dat jullie, jij en Joop, het goed maken.

Ik denk steeds aan jullie. Hoop jullie heel gauw terug te zien. Gelukkig van een kant, dat ik het erg druk heb met het huidhouden, zodoende heb ik overdag geen tijd om aan narigheden te denken. Maar zodra ik alleen ben of eventjes uitrust, komt dat weer tevoorschijn, dat jij zover van ons in de vreemde zit. Iets waar jij toch niets aan kunt doen.

Dag liefste, vele groeten van ons allemaal, Mams en Charltje, maar vooral van je liefhebbende vrouwtje, Corriejet. Dag!

Ja, ik schrijf juist aan Corrie niets meer via de post te verzenden en nu schrijft zij dat ze dat juist wel zal doen. Zo blijven we telkens langs elkaar heen schrijven.

De tweede brief is van 17 december en daarin staat:

(Particuliere brief, verstoppt geweest in een onderbroek die in het pakket van 12-1-1944 zat).

17 december 1943, Liefste Johnnybaasje van Corriejet. Hier weer een epistel van mij.

Ik zit vol ongeduld op post van jou te wachten. Ik heb je een groot pakket met wintergoed over de post gestuurd. Heb je dat al aangekregen? Ik heb de stuipen dat als het eens gestolen is. Het is 5 kg zwaar. Via het Rode Kruis mochten er eerst geen pakketjes in december gestuurd worden en nu weer wel. Dus stuur ik maar weer wintergoed deze maand in de 2 kg pakketjes. Dan weet ik zeker dat het aankomt. Ik heb er nu ook elastiek bij gedaan, dat moet je verdelen over de zwarte broekjes die Mary je gestuurd heeft. Mocht je eventueel dit pakje eerder krijgen dan het grote pakket, kijk dan weer in de randen van je onderbroek. Met mij en al de anderen gaat het goed. Ik zit nog steeds op de baby te wachten. O liefste, wat is dat toch ellendig dat lange wachten. Enfin, als alles nu maar goed afloopt, dan is het niet zo erg meer. Van Mary heb ik een hoop steun. Aangezien ik zo ontzettend zwaar ben, en omdat ikzelf niet meer buiten komt, gaat zij zoveel mogelijk zaakjes opknappen. Mams doet nu alle boodschappen met Charltje. Die heeft er een groot paard gekregen van je vader (zelf gemaakt) met Sinterklaas. Dat is me wat hoor! De kruitwagen moet en zal overal mee. Echt leuk gezicht.

Hoe gaat het met jullie? Ben je nog bij Joop? Ik heb alle post gehad van november en was er erg blij mee. Ieder morgen kijk ik uit naar de post. Het is hier fel koud, het vriest flink. Natuurlijk lig ik met de feestdagen, Kerst en Oud en Nieuwjaar in Bethlehem. Dat zal je altijd zien. Stel je voor een Kerstkindje? Maar nu ik toch al zo lang gewacht heb moet het maar in Januari komen, want dan is Mams niet zo alleen met de feestdagen.

Ja liefste, juist met de feestdagen, dan mis je elkaar zo, hè? Ik hoop dat ze gauw om zijn.

De shag kan je toch zeker wel gebruiken? Zodoende snij ik de pakje door, want ik het er niet veel meer. Mary zal proberen een rokerskaart te krijgen, dan kan je weer vooruit. De helft is voor haar natuurlijk. Van IJzer en Staal bericht gekregen dat ik voor de 15 december moeste bewijzen dat jij werkelijk in krijgsgevangenschap gevoerd was, anders kreeg ik geen geld meer. Ik heb Mary er op uitgestuurd en nu heb ik het bewijs, dus nu behoef ik mij daar niet meer bezorgd om te maken. Dat is natuurlijk voor onderduikers. Zo komen ze er wel achter. Mochten ze eventueel deze clandestiene briefjes toch vinden, dan kunnen ze je niets maken, want ik heb tot nog toe nog nooit over politiek geschreven. Het is zuiver schrijven over onszelf geweest. Bijt maar flink van je af. Ik doe het ook. Nee liefste, ik heb nooit geloofd dat jullie met de Kerstdagen naar huis kwamen, dus valt het mij nu niet tegen. Men wordt hoe langer hoe ouder en onverschilliger. Het is nu veel gezelliger met de radio. Charltje luistert iedere dagen naar Tante Jetty met de kleuterklas. En p zijn manier zingt hij mee. Hij is geweldig driftig. Toch dagen dat hij lief is. Overdag totaal zindelijk, maar 's nachts plast hij nog heerlijk in zijn bed. Hij is een geweldig bijdehandje hoor. Alles onthoudt hij. Op zijn manier vloekt hij. Hoeveel slaag dat hij er voor krijgt; meer dan eens per dag. Hij weet precies wanneer hij ze moet bezigen. Charltje is bijna net zo groot als Nanny. Een flinke boy. Er sterven ontzettend veel kleine kinderen hier. Waaraan? Dat weten we niet. Maar Charltje doet niets anders dan eten en botelen. Dus geregelde doorstraling. Beter kan het niet. Stevige benen, dikke knieën, enfin, alles duidt op gezond leven. De gehele dag holt en draaft hij maar. Hij gaat dikwijls met Mary naar de werkplaats. Vader zegt dat hij een goede meubelmaker zal worden. Alles doet hij precies zoals het moet. Voor mij heeft hij respect. Als de dood is hij mee en dan. Voor Mams en anderen gelooft hij het wel. Dat moet hij wel hebben (respect voor mij), anders dan overloopt hij mij. Hij doet precies waar hijzelf zin in heeft. Stel je voor dat het nu eens een tweeling was? Dan hadden we er opeens drie! Uit de brand ben je. En dan zulke driftkoppen? Ik moet er niet aan denken. Nu heb ik mijn handen al vol, laat staan dan. Nu liefste, de hartelijke groeten van ons allemaal, Mams. Vader, Mary, enz., enz. Maar vooral van je zeer liefhebbende vrouwtje Corriejet. Ik denk zeer veel aan jou.

Groeten aan Joop. Ben nog steeds in connectie met Corrie. Alles ook bij haar goed. Dag! Schrijf je gauw? Vooral van je ondergoed vertellen hoor, dan weet ik weer wat. Dag!

Zo, ik heb me door die twee brieven heen geworsteld. Ja, zij kan dergelijke clandestiene briefjes sturen. Voor ons is er de mogelijkheid niet voor. Wij kunnen alleen de formulieren die ons worden uitgereikt benutten. Een eigenaardig en stom gedoe vind ik het, dat Corrie een bewijs moet geven dat ik mij in krijgsgevangenschap bevindt. Dat weten ze daar toch al maandenlang? Voor de ontvangen artikelen moet ik nu weer een goed plaatsje zien vrij te maken in mijn koffer. Die puilt zo onderhand uit.

Ik weet nu waarom ik niet meer in mijn schoenen kan. Mijn benen en voeten zijn dik, ook mijn gezicht is opgezwollen en onder mijn ogen heb ik wallen. Op mijn billen zie

ik ribbels. Ik heb er al eerder mee te doen gehad. Heb er toen geen acht op geslagen. Ik dacht dat het wel vanzelf zou overgaan. De ribbels dacht ik, komen van het voortdurende zitten op de krib.

Zondag 16 januari 1944

Van de destijds beloofde lange weekends is al enige tijd geen sprake meer. Regelmatig komt het voor dat we op een vrije zondag moeten gaan werken, hetzij als dag- of als nachtploeg. Dat is ook vandaag het geval. Met een kleine ploeg gaan we werken van 06.00 tot 14.00 uur. De dikke benen zorgen steeds meer voor ongemak. Bij thuiskomst vernemen we dat er niet minder dan 106 pakjes zijn binnen gekomen. Maar die worden pas later uitgereikt. Er zijn twee pakketten voor mij bij. Waarom wij ze niet meteen krijgen wordt niet uitgelegd. Met Maarten deel ik een blik dikke gecondenseerde melk (Nestlé). Die is erg zoet. De inhoud smeer ik op mijn brood. Dat smaakt werkelijk uitstekend. Daarna kook ik voor mijzelf een portie witte bonen en ook die nuttig ik later met smaak. Het eten van het Lager is minder van kwaliteit, watersoep van aardappelen en wat bindmiddel. Eén of twee maal per week is er groente bij, namelijk peen, knolraap of koolrabi. Hiervoor zijn we meer en meer aangewezen op de ontvangen pakjes. We veronderstellen dat de keuken er terdege rekening mee houdt dat wij pakketten krijgen, ofwel de fabriek verstrekt om diezelfde reden minder spullen aan de keuken. Feit blijft, dat het met het eten in het Lager steeds minder wordt. Geruchten dat wij allemaal hier binnenkort weg zullen gaan blijven aanhouden. Maar niemand weet er verder iets van. Ik wacht maar af. We veranderen er immers toch niets aan. Laat in de middag kan ik mijn twee pakjes ophalen. Het ene is van Corrie van 20 december en bevat: 3 Forto's, 1 zakje kapucijners, 1 zakje gortmout, 1 zakje suiker, 2 pakjes gedroogde soep (van Mama), ½ pakje shag (niet ontvangen), 1 interlock hemdje. Met de vermelding onderaan: "Eet smakelijk!"

Het andere pakje komt van Vader en anderen en is van 21 december. De inhoud is: 1 zakje gedroogde appel, 1 zakje kapucijners, 1 zakje suiker, 1 zakje shag, 1 suikerbeest, 3 taai-taai poppen, 2 zwarte broekjes.

Dank! Veel dank aan iedereen voor deze gaven!! Nadat ik beide pakjes heb uitgepakt en opgeborgen, schrijf ik meteen een brief aan Vader en alle anderen, luidende:

Kriegsgefangenenpost

An: Familie Deremaux

Empfangsort: Den Haag

Straße: Rijswijkseweg 429

Kreis: Zuid-Holland

Land: Nederland

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

[met rondstempel: 5-2-1944]

Lieve Pa, Corry, Charl en alle anderen. Ik zit nog steeds met mijn vinger. Ontving pakketten van Kantoor, Reijnders-van Tuijl, Corry van 17/12 en 20/12 en Pa van 21/12, waarvoor mijn grote dank. Ook voor de kaarten van 30/11 en 1/12. De shag ontbrak in het pakje van Corry van 20/12. In het pakket van Pa zat geen controlepapier, ik weet dus niet wat erin moet zitten. Geef me dit op, evenals de inhoud van het pak van Cor via de post. Hieraan ontbrak het paktouw en het was open. Alles anders nog Oké met

mij en ik hoop van u allen hetzelfde. Sinterklaas, Kerstmis en Nieuwjaar zijn gelukkig voorbij zonder heimwee of wat ook. Beide feestdagen heb ik vrij gehad van vrijdag 13.00 uur tot maandag 06.00 uur. Het was erg druk en rumoerig en niet veel aan u gedacht. Beter zo. We kregen ook de zogenaamde Amerikaanse pakjes, echter uit Argentinië. Prachtig, ik geef u nog op welke inhoud. Cor stuur nu geen ondergoed of zo meer. Bedankt voor de pepermunt. We eten er nu goed van, omdat januari en februari de kwaadste maanden zijn en we ons daar tegen wapenen. Ik heb echter een kleine reserve. Huiskamer door foto's zeer veranderd. Ja, 7 maanden is een hele tijd, maar we zijn allen weer gauw verenigd. Kop op en moed houden. Pa en Mams, bedankt voor cadeaus voor Charles. Nogmaals; houd hem eronder. Mary, blijf op goede weg voortgaan voor jou, Tine en mij. Dank je. Dag Riek en Nanny, Nelis en Piet, groet van Speijk en Tonny en Ab. Pa, u gaat veel naar Eindhoven. Kunt u me daar brood laten bakken? Zo niet mag ik dan een echte Eindhovense roggebrood van u ontvangen? Een extraatje voor en na de arbeid. Behalve één week vorst is het hier erg zacht weer, Goddank. Pa, doet u in Eindhoven aan allen veel groeten, vooral aan Henny en Tonny. Ik kan nu slecht penne, anders schreef ik hen. Lieve beste allemaal, het Allerbeste met u en veel dank voor de pakjes. Zoon Charles, pas goed op! Wacht op bericht komt babytje. Allen een stevige poot en / of een flinke zoen van dankbare Johnny
Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux
Gefangenenummer: 107353
Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Verder stuur ik briefkaarten aan de families Reijnders en Van Tuijl, aan de heer en mevrouw Arnold, om hen te bedanken voor een gezonden pakje, ofwel een bericht. Het is een drukke dag voor mij geweest met die pakjes en die brieven en ik ga vermoeid naar bed. Vanwege die dikke benen ben ik veel gauwer moe.

Maandag 17 januari 1944

Vandaag ga ik voor mijn dikke benen en de zwerende vinger naar de Professor, de bedrijfsarts. Die onderzoekt mijn urine maar zegt er verder niets over. Ik hoop maar dat het niet mijn nieren zijn, daar maak ik me erge zorgen over. Thuis is bij de binnenkomende post dan eindelijk de tijding omtrent de geboorte van dochter Joke op 27 december. De brief van Corrie met het heuglijke nieuws luidt:

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb-Kdo. 1001]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met vlagstempel: 's-Gravenhage, 6-1-1944]

4 januari 1944, Liefste Johnny, brief van 1/12 ontvangen op 4/1.

Van jou sinds 1 november 1943 niets meer gehoord. Ik lig in Bethlehem.

Dochter Joke is geboren op maandag 27 december 1943 om 13.00 uur.

Ze weegt 6 pond en 1 ons, net als Charl. Alles Oké. Ik ben erg blij. Voel

mij tot nog toe erg goed. Ik heb jou al 27 pakjes plus 1 groot pak met

kleren gestuurd. Nog niet ontvangen? Wat raar is dat. Mag geen particuliere brieven meer schrijven, vandaar dat ik met smart zat te wachten. Kan jou anders nooit schrijven. Groeten aan Joop. Heb van Vloemans kaartje gehad met geboorte van Joke. Van IJzer en staal bloemen en appelen. Allen maken het goed.

Charl wil geen zusje. Kan hij niet mee vechten zegt hij.

Hartelijke groeten van allemaal. Heb goede steun van Mams en Mary. Ik ga over twee dagen naar huis. Een rijke lui's wens, 1 zoon en 1 dochter Ik ben erg trots, jij toch ook?

O liefste, ik hoop jou gauw thuis te hebben. Verlang erg naar je, vooral nu. Ik lig dikwijls aan je te denken zo in bed. Het kindje is mooi, met blosjes. Het lijkt op Charl'tje. Jet heet Joanna Cornéli Martini, naar je zin? Ik ga iedere dag te communie in Bethlehem.

In Eindhoven zijn ze alleen erg blij. Groeten van René. Hij is vanmiddag geweest.

Connie v.d. Berg-Henkemans verwacht met maart een baby. Soonius komt nog wel eens.

Ik stuur jou altijd shag in pakje. Komt het niet aan? Ik heb het erg naar mijn zin in Bethlehem, beter dan eerst. Ik voed het kind zelf. Hoe bestaat het! Ze drinkt heerlijk en is goed gezond. Ben nu Hollands welvaren, gezellig dik. Hoop dat jij het goed maakt. Heb je eten genoeg? Stuur jou steeds pakjes. Meer kan ik niet doen.

Dag Liefste, vele kusjes van je kinderen en Corriëjet.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

Wel Corrie, van harte proficiat met ons nieuwe kindje!!

Als ik nu zeg: Eindelijk bericht over de bevalling, dan is dat wel op zijn plaats.

Maandenlang heb ik naar dit bericht toegeleefd. Telkens werden in de brieven andere tijden genoemd. Ik moet eerlijk zeggen, dat het mooie, het fijne en vreugdevolle er al enige tijd af was. De laatste maanden leefde ik in grote spanning of alles wel goed zou verlopen. Vanzelfsprekend ben ik erg blij met de geboorte van dochter Joke, het is echter zo anders voor me nu ik haar niet kan zien. Ook ben ik zeer blij voor Corrie, dat alles zo gunstig verlopen is. Ik ga haar nu gauw een bericht sturen en haar geluk wensen, doch ook om haar -zoveel ik nu kan- op te beuren:

Wülknitz, 17 januari 1944

Allerliefste vrouw en kinderen en allemaal. Corrië lief, hartelijke gefeliciteerd met de geboorte van Joke. Alles dus goed met je. Dank God dat alles zo goed is afgelopen. Ook Pa en Mama gefeliciteerd. Zeker ook in hun nopjes? Ben zelf opgelucht na zo lang wachten. Echt voor jou dat een meisje geboren is. Nu kan je "poppenmoeder" spelen. Vrouwlief, hou je goed. Ik blijf bidden voor ons huisgezin. Ik schrijf nog eens gauw. Veel zoenen en liefs voor jou en mijn schatten van Johnny.

Joop voegt er een regel aan toe met:

Corrie, mijn hartelijke gelukwens. Hoop de kleine spoedig te zien.

Dinsdag 18 januari 1944

Bij het ontwaken vliegen mijn gedachten terug naar de dag van gisteren. Ik voel me zo licht als wat. Op de fabriek gaan praatjes dat er circa 70 jongens weg zullen gaan naar een ander Arbeitskommando. Bij thuiskomst wordt ik verrast met een particulier schrijven van Amy Muris:

Particuliere brief

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

's-Gravenhage, 28 december 1943

Beste Jan, Hier dan van mij eens een bericht. Hoe gaat het Jan? Bij ons gaat alles nog goed, thuis bij je en bij ons in Bethlehem. Wij kunnen je van harte feliciteren met de geboorte van een dochter! Ook namens hier thuis van harte gefeliciteerd, Jan en dat je er maar heel spoedig naar kan komen kijken.

Cor kwam gisterenmorgen om 09.30 uur naar Bethlehem. Om 13.00 uur was het kind er, 6 pond en 1 ons. Net als Charltje, ook op dezelfde tijd en dezelfde dag, hè? Het is een schat van een kind en het lijkt sprekend op Charltje! Hoe vind je dat, een dochter? Leuk, of had je liever weer een zoon? Charltje is ook zo'n leuk kind, hij praat van alles en nog wat, zelfs de moeilijkste woorden en ook veel meer Papa, wanneer die terug komt, enz., enz. Je kan best tevreden zijn van je stelletje, hoor! Je schoonmoeder is nu tenminste bij Charltje. Hij is erg lief de laatste tijd. Hij heeft een boerderij, met alle soorten van beesten en kent ze allen bij de naam. Een echte bij de handje hoor. Cor en het andere kleintje maken het uitstekend. Als je deze brief ontvangt zitten ze allang weer hoog en droog thuis. Charltje heeft het al over ballen met het zusje. Hij komt van de week met het kinderbezoek met Moeder mee. Het zal mij werkelijk benieuwen Jan, hoe of hij er op zal reageren. Van mijn vriend en hier allen thuis de hartelijke groeten en tot spoedig weerziens in ons land. Houd je taai, alles gaat uitstekend thuis, maar je daar maar geen zorgen over hoor! Cor krijgt van mij steeds buiten de tijd (bezoektijd) bezoek, dat begrijp je wel. Is tenminste nog leuk voor haar. Als ik met mijn werk klaar ben, bezoek ik haar. Maar je moet maar heel gauw weer naar huis komen, want er wordt heel erg naar je verlangd, Maar enfin, dat komt ook wel weer en wij zullen maar van ganse harten hopen van heel spoedig. Jan, ik ga eindigen met heel veel hartelijke groeten en spoedig weerzien van ons allen, maar in het bijzonder van mij Amy (Muris), ¹³⁷ Daag, houd je taai hoor.

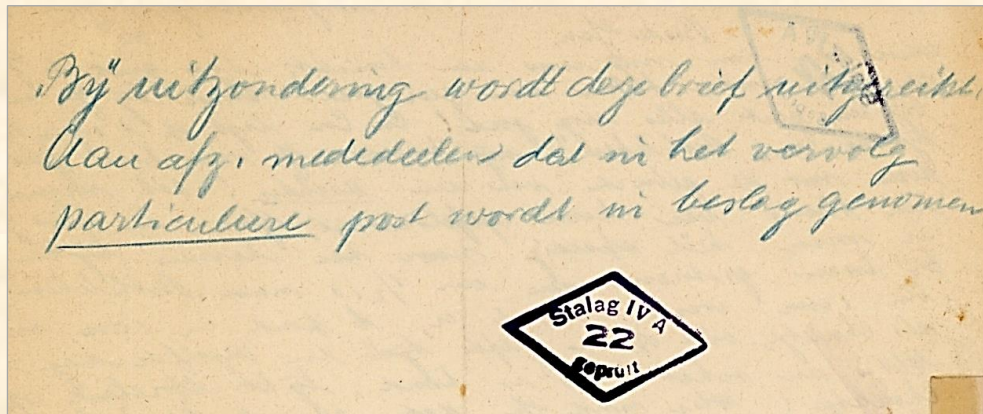
Wel beste Amy, heel erg bedankt voor deze aardige brief en voor de goede zorgen die jij aan Corrie en kind besteedt. Amy is de dochter van goede kennissen van Corrie. Ik ben vroeger wel eens bij hen thuis geweest. Zij hebben een grote drogisterij in de Piet Heinstraat. Daar Amy in Bethlehem in de verpleging werkt, is zij goed op de hoogte van de toestand van Corrie en Joke. Ik vind het buitengewoon aardig van haar om mij te schrijven. Deze particuliere brief is door de censuur

137 Mogelijk de op 28-5-1923 geboren Amalia Anna Antonia Muris (Haags gemeentearchief).

vrijgegeven. Ik neem aan dat men dit schrijven heeft laten doorgaan vanwege de geboorte van mijn dochter. Op de achterzijde van Amy's brief heeft de censor wel met grote letters geschreven:

"Bij uitzondering wordt deze brief uitgereikt. Aan de afzender mededelen dat in het vervolg particuliere post in beslag wordt genomen."

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

Er is voor mij een einde gekomen aan de spanningen. Ik kan de hele dag wel springen van plezier, nu ik weer vader ben geworden. Mijn benen echter beletten dat, ook met mijn wijsvinger is het niet goed. 's Avonds, omstreeks 20.00 uur delen de vertrouwenslieden mede, dat de geruchten die in omloop zijn over weggaan uit dit Lager, als ook het vertrek van circa 70 man naar een ander Arbeitskommando, in het geheel niet waar zijn. Er is hen totaal niets van bekend. Nauwelijks een goed kwartier later -het is dan 20.25 uur- komen ze met het bericht dat iedereen weggaat. De verschillende groepen hebben ze notabene al ingedeeld. We kijken elkaar vreemd aan. Eerst niks en nu dat! Worden we nu bedonderd of niet? Wanneer de samenstelling van de groepen bekendgemaakt wordt, blijkt dat Wim Renne bij een andere ploeg is ingedeeld, Hij kan niet ruilen. Dan dienen wij bij vertrouwensman Straver een verzoek in opdat Joop, Maarten en ik bij elkaar mogen blijven. Maar ook hierover krijgen we geen uitsluitsel. De rest van de avond blijft het zeer rumoerig in het Lager, onrust ook, wat begrijpelijk is. Meerdere jongens die hier maanden vriendschappelijk met elkaar lief en leed hebben gedeeld -als twee broers- worden nu weer gescheiden. Het komt bij hen hard aan. Zoals het er nu voorstaat blijven Joop en ik nog bij elkaar.

Woensdag 19 januari 1944

Op het werk wordt bijna de gehele dag over het onderwerp "vertrek" geredeneerd. Meerdere knapen -waartoe Joop en ik- zouden net zo lief hier willen blijven. Hier weten we wat we hebben. We dienen dan maar af te wachten wat we zullen krijgen. Vooral het noemen van de plaatsen Berlijn, Dresden en Chemnitz trekt, in verband met het verhoogde gevaar van bombardementen, niemand aan. Wanneer we bij de leiding van de fabriek naar een eventueel vertrek van ons informeren weten noch Kittelmann noch de Meister iets daarover te zeggen.

Een eventueel vertrek komt me erg ongelegen,. Ik weet momenteel geen raad met mijn bagage. Door de ontvangst de laatste weken van allerlei pakketten is mijn koffer boordevol. Er komt zelfs nog meer bij, want bij thuiskomst krijg ik een pakje

overhandigd dat afkomstig is van Johan Kessels. Het bevat brood en boter. Hij heeft een briefje ingesloten luidende:

Beste vriend Jan, Hierbij een pakje van de Katholieke Actie te Nederweert. Moge de inhoud welkom zijn en een en ander u goed bekomen. Verder een Zalige Kerstmis en voorspoedig Nieuwjaar. Moogt u spoedig weer terugkeren.

Johan Kessels, Nederweert.

Fantastisch toch! Beste vriend Johan, dit gebaar wordt zeer op prijs gesteld. Van hieruit mijn hartelijke dank. De inhoud is zeker welkom en die zal mij goed bekomen. De vertrouwenslieden maken later bekend dat er vier transporten zijn samengesteld en wel van 15, 20, 35 en 42 man. Daarop lezen zij de namen en nummers van die vier groepen op en dan blijkt dat Joop en ik gescheiden worden. Joop behoort bij een andere groep! Samen willen(de onderste regel van bladzijde 171 is weggevallen) zoals alles hier verkeerd gaat. Even later komt er uit dat Joop en ik toch bij elkaar blijven. Wij behoren tot de groep van 42 man. We zullen naar een autobus- en tramwegmaatschappij in de omgeving van Dresden gaan. Verreweg de meeste knapen zijn daarover opgetogen, maar ik durf (nog niet) te zeggen wat voor vlees we in de kuip hebben. Hoe zeer zijn we al die maanden hier door eigen landgenoten bedonderd geworden? Dat blijkt helemaal als Straver komt vertellen dat het vertrek aan hen al zes weken bekend was. En dan eerst keihard beweren dat hen hierover niets bekend is..... Zoals zij die vijf maanden dat we in Wülknitz zijn, door de heren van de binnendienst zijn bedot met onze rantsoenen, zo zijn we ook nu weer op sleeptouw gehouden. Zij durven dan nog te spreken over kameraadschap en dergelijke. Het zijn gewoon rot zakken! In de keuken vreten van onze rantsoenen is gemakkelijk als je dicht bij het vuur zit. Vanaf vandaag zullen ze echter zelf moeten gaan werken en van harte hoop ik: goed hard. Ze raken dan het opgedane vet van onze porties wel kwijt. Een andere tegenvaller is het bericht dat het verzoek om Maarten (Hoenderdos) bij onze groep te houden, afgewezen is. Maarten, Joop en ik gaan dan onze spullen inpakken en eten dan samen nog eens extra van de van thuis ontvangen levensmiddelen. Na veel wikken en wegen gelukt het mij -wat mijn bagage aangaat- alles voor elkaar te krijgen. Echter met mijn opgezette benen en handen zal ik slechts één pakket zelf kunnen dragen. Veel heb ik moeten verpakken in het dekenpakket. Dat doet nu, wat afmeting en gewicht betreft, weinig onder voor de grote koffer. Het kost me hoofdbrekens hoe ik het moet doen met mijn bagage. Voor de reis krijgen we ieder nog 1/5 brood extra uitgereikt, verder zeep, zeepoeder en scheerzeep. Ook ontvangen we RM 2,= inleggeld terug. Door al dat gedoe is het inmiddels middernacht geworden voordat we in bed liggen. Natuurlijk speelt het aanstaande vertrek door mijn hoofd en dus duurt het een hele tijd eer ik weg sukkel.

Donderdag 20 januari 1944

Al zeer vroeg om 02.45 uur, worden we wakker geblazen. Joop en ik nemen een stevig ontbijt, want we moeten maar afwachten wanneer we weer iets te eten krijgen. Om 04.00 uur moet iedereen aantreden voor appèl. Diegenen die gaan vertrekken moeten aantreden met al hun bezittingen. Wanneer de zaak klopt, mogen die jongens, die heden niet weggaan, terug naar de zaal. Joop en ik nemen dan hartelijk -maar zeer node- afscheid van onze beste vrienden Wim Renne en Maarten

Hoenderdos. Deze laatste is erg down over het feit dat hij niet met ons mee kan. Ja, als je zo'n lange tijd met elkaar bent omgegaan, groeit er een bepaalde band en die wordt nu ruw verbroken. Wij wensen hen beiden het allerbeste en hopen dat ze in een behoorlijk Arbeitskommando zullen komen en dat wij elkaar later gezond en wel in Nederland zullen terugzien. Als de jongens weg zijn volgt, groep voor groep, de afmars naar het stationnetje van Wülknitz. De groep van Joop en mij is het laatste aan de beurt. Zelf sjouw ik mijn koffer, terwijl Joop en Piet van Laéré -de kok- mijn dekenpakket tussen zich in dragen. Nu en dan wordt alles even in de modder neergezet, Halverwege de tocht breekt het handvat van Piet's koffer en nu moet ik het dekenpakket zelf meesjouwen. Dat hangt nu aan mijn rechter arm. Links draag ik -samen met Joop- de koffer. ZO gaat het verder. De ons begeleidende *Oberfeldwebel* schreeuwt dat we op moeten schieten. Wat we niet of nauwelijks kunnen dragen moeten we volgens hem maar achterlaten. Hij noemt onze bagage "Den Drek!" Hij vraagt of we soms wapens of iets dergelijks in onze zware koffers te sjouwen hebben. Uitgezonderd Joop wil verder niemand mij helpen met het dragen van mijn bagage. Vanwege de opgezette handen heb ik weinig kracht in de vingers, ook mijn voeten zijn weer dik. Na veel moeite bereiken we het station. Daar vertellen wij aan de *Oberfeldwebel* dat wij gisteren eerst tot 18.00 uur hebben gewerkt, toen thuis alles moesten inleveren en onze spullen inpakken, etc. Dat we vanmorgen om 02.45 uur al gewekt werden. Dan is het zijn beurt om op de leiding van het Lager te schelden en dat doet ons goed. Om 06.45 uur wordt uit Wülknitz vertrokken. Alles 42 knapen in één gesloten goederenwagon, waarin een kleine kachel staat. Om 08.00 uur arriveren we te Riesa, ongeveer 130 km verderop. Daar wordt een aantal jongens uitgeladen. Daarna wordt onze wagon tot half tien van het ene spoor naar het andere gerangeerd. Vervolgens wordt de wagon als enige op een dood spoor gezet. Het zal wel weer de nodige tijd duren voordat we van daar zullen vertrekken. We hebben het vaker meegemaakt. Doordat een aantal jongens weg is, hebben we meer ruimte gekregen en we brengen het wachten door met het roosteren van brood op de kachel. Daarna strekken we ons uit en proberen te slapen. Er wordt ons twee keer de gelegenheid gegeven om de wagon te verlaten om onze behoeften te doen en ook om de bene te strekken, In zo'n wagon opgesloten wordt men zo stijf als een plank. Pas tussen 17.00 en 18.00 uur komt er beweging. Onze wagon wordt heen en weer geschoven. Een rangeerlocomotief haalt ons op en dan worden we achter aan een personentrein gekoppeld. Een en ander neemt de nodige tijd in beslag, doch eindelijk zet de trein zich in beweging. Zo rijden we te 20.30 uur het hoofdstation van Dresden binnen. Hier wordt weer het nodige met ons gerangeerd en dienen we later wederom lang te wachten. Ik heb in alle mogelijke houdingen gestaan, gelegen en geslapen. Een van de jongens heeft het tot twee maal toe in zijn broek gedaan en dat is niet bevorderlijk voor frisse lucht. Er zijn dan in Riesa wel een aantal mannen weggegaan, maar de ruimte in zo'n wagon blijft bekrompen. Gelukkig mogen van tijd tot tijd de schuifdeuren open. Door de smalle raampjes komt niet veel frisse lucht naar binnen, alleen als we rijden. Intussen wordt er ook aardig gekankerd over het magere rantsoen brood dat we hebben gekregen en er is onder de jongens een beroerde sfeer ontstaan. Af en toe krijg ik hinder van dikke voeten en benen. Het staan wordt me dan te hinderlijk. Het liggen op die kale harde vloer is ook niet alles, bovendien voel ik de pijn in mijn vinger opkomen. Die nacht blijven we op het spoorwegemplacement van Dresden staan.

9. Arbeitskommando Heidenau Lager 1112

Vrijdag 21 januari 1944

Na een lastige doch vooral onrustige nacht, waarin ik nu en dan toch wel een tijdje achtereen heb kunnen slapen, wordt 's morgens al heel vroeg met onze wagon gerangeerd. Tenslotte worden we weer als laatste wagon, achter een personentrein gekoppeld. Waar gaan we nu weer heen?

Om 08.15 komen we aan in **Radeberg**. Eindelijk mogen we de veewagen verlaten. We lopen naar het nabijgelegen Lager en vullen onze matrassen met veel stro. Kort daarna krijgen 15 van ons te horen dat we verder moeten reizen naar een andere plaats of Arbeitskommando. Waar zullen we nu weer naartoe gaan? We lopen terug naar het station en omdat er geen goederenwagon is mogen we in een passagierstrein zitten. Het geeft ons een erg lekker gevoel dat we kunnen reizen in een normale treincoupé. Kort na 09.15 uur vertrekken we uit **Bahnhof Radeberg**. Onze wacht is een aardige kerel en hij helpt ons met het dragen van de bagage. De trein brengt ons naar **Dresden Hauptbahnhof** waar we uit de trein moeten en wachten in het wachtlokaal van het treinpersoneel onder de sporen. Hier ontmoeten we Engelse, Russische, Italiaanse krijgsgevangenen, allen met hun eigen bewaking. We kunnen met enkele krijgsgevangenen praten, hoewel dat niet is toegestaan. De bewaking vind het niet erg. Onze groep van 15 wordt geroepen en we vertrekken rond 13.00 uur met de trein naar **Heidenau**. Het onderkomen is dicht bij de **Radrennbahn**. De afstand naar ons nieuwe onderkomen is niet slecht en we worden welkom geheten door een *Feldwebel* en drie wachten. De leiding is hier vrij stevig en zodra we binnen de poort zijn moeten we in de rij gaan staan voor inspectie en wordt ons gezegd wat we wel en niet mogen doen. Nadat onze bagage is geïnspecteerd ontvangen we ons dagelijkse rantsoen: 475 gram brood, 175 gram jam, 175 gram suiker, een beetje kwark, kaas en daar bovenop zullen we elke dinsdag worst krijgen. Omdat we moe zijn van de reis en het dragen van de bagage hebben we weinig aandacht voor het luisteren naar de bevelen. We zijn alleen geïnteresseerd in eten. We hebben allemaal veel honger. Eergisteren aten we het laatste brood. Tijdens de reis hebben we niets te eten gekregen. 's Avonds nemen we een heerlijk bad en omdat we nog veel moeten organiseren gaan we laat naar bed.

De Nederlanders zijn ondergebracht in het Lager 1112 Radrennbahn.

Het Lager bestaat uit een barak die omgeven is met prikkeldraad. We wonen met 30 kameraden in deze barak.

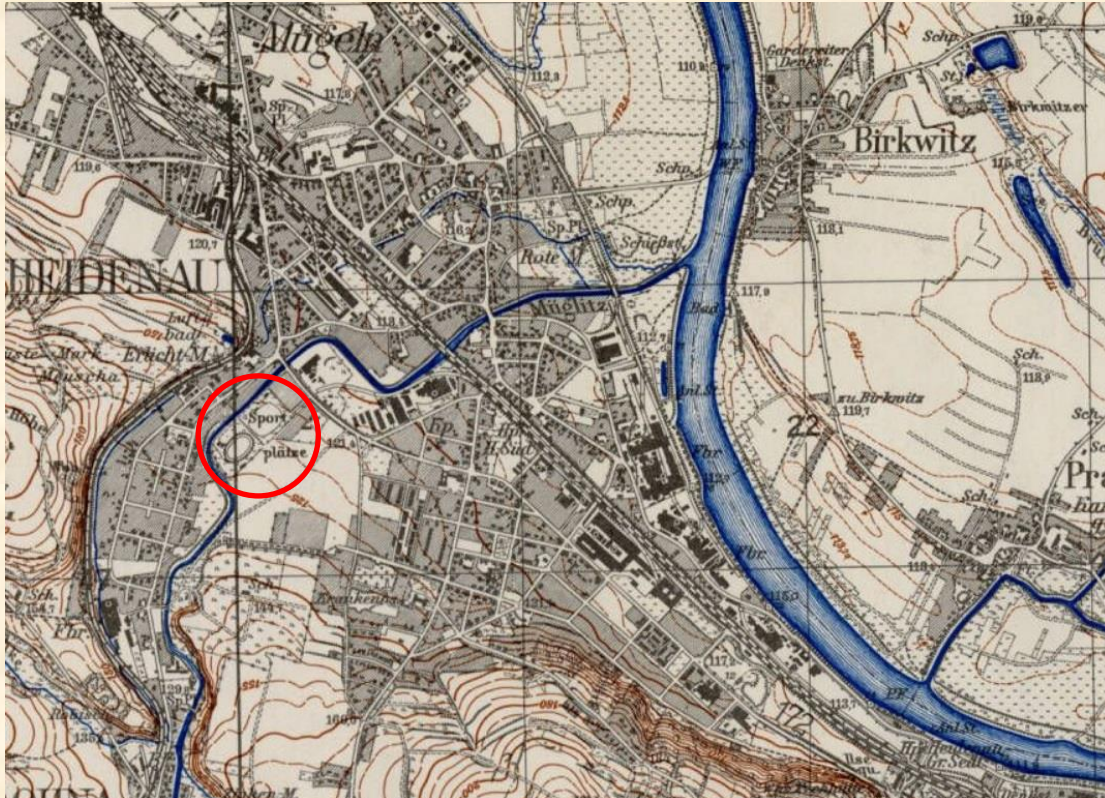
Bij aankomst blijken er al Nederlanders in dit kommando aanwezig.¹³⁸⁾

Er is een keuken, een was- en doucheplaats en zelfs een kleine tuin met tomaten en bessen. Er is ook een wachtlokaal waar de Post, een onderofficier, en een paar soldaten verblijven. Er wordt vanuit dit Lager gewerkt voor de firma's "Strassen- und Tiefbaufirma Emil Weißbach Söhne" Mühlenstrasse 18 Heidenau (dat onder meer werk aan spoorbanen verricht), bij expeditiebedrijf "Gaertner & Co.", bij levensmiddelen-groothandel "Otto Rössler", of bij de kolenhandel van de "Weduwe Klara Seifert".

138 Deze Nederlanders staan op de lijst in National Archief collectie 13.02.98 inv 20 Melding 4125 (de nummers vanaf kgf 97221, de eerdere nummers tot en met kgf 98324 gingen naar Kamenz).

Op het terrein van het Lager Radrennbahn bevindt zich tevens het Gemeinschaftslager "Sportplatz Dohna", of "Wohnlager Weissbach Heidenau Radrennbahn". Het adres daarvan is Adolf Hitlerstrasse 69. Hier waren civiele Ukrainse en Russische arbeiders ondergebracht die ook voor Emil Weißbach Söhne werkten.

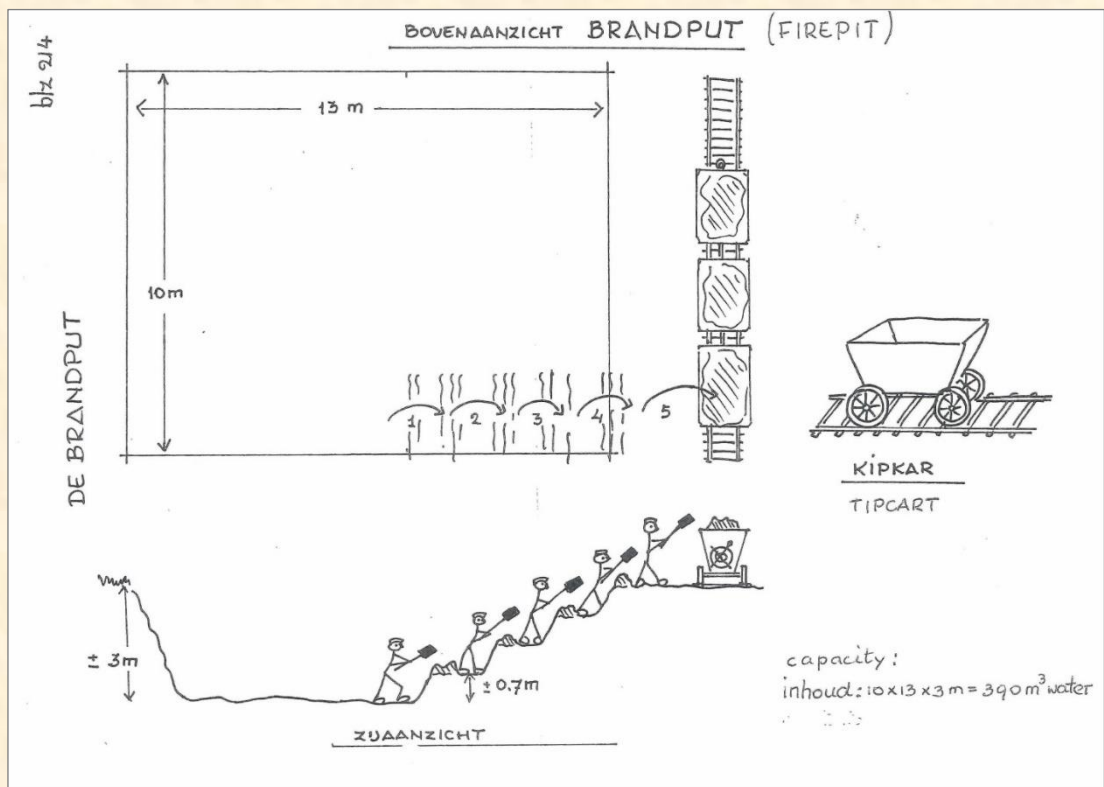
Ik sta om 05.30 uur op en begin om 07.00 uur tot 16.30 met twee maal 30 minuten schafttijd. Het werk bestaat uit graven, wagons lossen en laden en alle mogelijke karweitjes, bijvoorbeeld verhuizing, etc.

Messtischblatt 5049 met in de rode cirkel de Radrennbahn

Zaterdag 22 januari 1944

Vannacht hadden we luchtalarm en moesten we geheel gekleed op bed liggen. Het is zaterdag en om 06.00 uur worden we wakker. Om 06.45 uur worden vijftien van ons meegenomen naar het nabij gelegen spoorweg emplacement. Dat ligt juist tegenover het hoofdstation. Daar beginnen we met ons grondwerk. Onder leiding van een werkmeester (Polier) moeten we een brand blusvijver graven (zie de afbeelding).

Tekening van de blusvijver

De ligging van de brandblusvijver op een luchtfoto uit 1945 (NARA, RG-373)

Het is een put van 13 x 10 x 3 m die gevuld wordt met water voor het bestrijden van brand na een luchtaanval. Het is erg zwaar werk want geen van ons is grondwerker. We graven eerst de toplaag, gravel, zand of leem en gooien dat in kiepkarretjes en duwen die over een smalspoor ergens anders heen. Er is veel spoorwegverkeer.

Lange goederentreinen en passagierstreinen die getrokken worden door massieve locomotieven. We kijken er graag naar en onze werkmeester schreeuw steeds "Loos, Loos!" We nemen echter weinig notitie van hem. Het werk in de openlucht is voor mij erg ongewoon want ik werkte altijd binnen als burger medewerker en dit werk geeft me een enorme trek in eten. Om 13.30 uur zijn we terug in het Lager. Eerst worden we geïnspecteerd of we verboden dingen hebben meegebracht. De lunch is als volgt: een liter soep gemaakt van aardappels, koolraap en kool alles gemalen. Maar er is geen bindmiddel in de soep. het smaakt goed maar het is toch een plens water. Na de lunch maken we onze barak schoon, dan schillen we aardappels en maken de groente schoon.

Voor ons vijftien van het *Entladungskommando* is de extra voeding voor zwaar werk nog niet aangekomen. We krijgen ook geen brood dus gebruiken we het eten uit onze pakketten. Bij het avondeten eten we onze Argentijnse gehaktballen. Die smaken heerlijk. Nadat ik me geschoren heb en een beetje onderling heb gepraat, gaan we naar bed. Het was een merkwaardige dag.

Zondag 23 januari 1944

Opstaan om 07.00 uur. Ontbijt is brood met kleine vleesballetjes. Om 09.30 uur moet iedereen voor de barak op lijn staan, voor controle van de schoenen. Ik laat de *Feldwebel* weten dat ik mijn schoenen niet in goede staat zijn. Hij noteert het, maar dat is het dan zo ongeveer ook. Van 11.00 tot 12.00 uur klinkt er radio muziek uit de kamer van de bewaking. Ik kan er niet veel van horen, de radio staat niet erg hard en er is veel geluid met 30 tot 35 mensen. Omdat ik vandaag niet behoef te werken vul ik mijn dagboek met de gebeurtenissen van de laatste dagen en werk het bij van 29 december tot 14 januari. Mijn geheugen is nog goed. De mogelijkheden om te koken zijn hier niet zo goed. 's Avonds ontvangen we hutspot van aardappels, suikerbieten, wortels en koolraap met erg vette jus en een gehaktbal. Het is fantastisch en heb een gevuld gevoel van binnen. In de avonduren leveren we onze kleren in die gewassen moeten worden. Het werk worden gedaan door jongens die lopend patiënt zijn. Ze werken niet omdat ze ziek zijn. Zij helpen ook in de keuken. We geven ook 2 ½ pak waspoeder. Dat is behoorlijk nodig wanneer je kijkt naar de toestand van onze kleren. Ik ga niet te laat naar bed want morgen moet ik weer hard werken.

Maandag 24 januari 1944

Na een goede nachtrust worden we wakker om 06.15 uur. Om 07.00 uur marcheren vijftien van ons af met een wacht naar het spoorweg emplacement om te werken aan de brand blusvijver. De wind is erg rauw. Rond 15.45 uur worden we overgebracht naar een nabijgelegen perron voor het uitladen van treinwagons met zakken cement van 50 kg. Er zijn 2000 zakken dus dat is ongeveer 100 ton. Vanaf de wagon laden we de zakken eerst op platte wagens. Als die vol zijn trekken tractoren ze naar de fabriek die ze nodig heeft. Enkelen gaan met de platte wagens mee, laden ze daar af en komen terug naar het station. Ik blijf bij de spoorwagons. Dit werk is echt een probleem, niet alleen voor mij maar ook voor de anderen. Eén persoon draagt de zak onder zijn oksels, een ander aan de zijkant van zijn lichaam, ik zelf probeer het op de rechter en linker schouder, maar het is erg ongemakkelijk. Niemand vertelt ons hoe we het moeten doen. Mijn armen, benen en vingers zijn opgezwollen. De weersomstandigheden helpen ook niet, rauwe wind, etc.

Als we klaar zijn komen we om 19.15 uur terug in het Lager. Mijn vinger is niet erg best en ik voel hem kloppen. De *Feldwebel* zit ons weer achterna. Hij vraagt ons weer of iemand van ons luizen heeft. Ik heb ze, dus ik steek mijn hand op. Nu gaan er meer handen de lucht in en uiteindelijk alle vijftien geven toe dat ze luizen hebben. Als we onze kleren wassen dan drijven de luizen boven op het water. Zo kwamen ze er achter. De *Feldwebel* is wild omdat we het hem niet hebben verteld toen hij er de eerste keer naar vroeg. Toen we aankwamen in Heidenau hielden we ons stil. Er gedom van ons en de *Feldwebel* had natuurlijk gelijk. Een voor een worden we naar de kamer van de bewaking gestuurd. We doen onze bovenkleding uit. Met een sterk licht controleren ze onze hoofden en bovenlichaam. Dan moeten we op een tafel gaan staan en ons onderlichaam ontkleden. Schrijlings op de benen of met de benen wijd uit elkaar, controleren ze de rest van ons lichaam. Erg vernederend maar het moet gebeuren. Als we terugkomen in onze leefruimte kijken degenen die hier al voor ons waren ons met afschuw aan en terecht. Het is een lange dag geweest en om 23.00 uur val ik in slaap, maar kan niet direct slapen omdat er vandaag zoveel dingen zijn gebeurd. Ik ben ook bezorgd om welke straf we kunnen krijgen van de *Feldwebel*.

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Mevrouw C. Deremaux-van Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Land: Nederland

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

[met opschrift in potlood 1001]

[met rondstempel: 2-2-1944]

Heidenau, 24 januari 1944, Liefste vrouw en kroost, alles goed met je en ons Joke? Hoop dat je gauw weer de oude getrouwe bent en dat Joke opgroeit tot een struise meid. Op 19/1 van Joh. Kessels een pakje ontvangen met brood en van Amy een brief van 28/12. Zeer aardige brief. Bedank haar ook hartelijke alsmede vele groeten aan haar en familie. Sinds 21/1 wonen we nu in Heidenau bij Dresden, tussen de bergen. Gelukkig uit de fabriek. We werken van 07.30 tot 16.30 wagons lossen of graven aan het station, in de frisse lucht en we zien nog wat. Arbeitskommando 1112.

Mijn lievelingen, veel zoenen, Johnny

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein 1112

Dinsdag 25 januari 1944

Opstaan om 06.00 uur. Rond 07.00 uur gaat een groep van vijftien weer naar het station om te werken aan de blusvijver. In de middag zien we hoe een persoon wordt geraakt door een rangeerlocomotief. De verandering van lucht of het werken buiten maakt me erg hongerig. Daarom kook ik elke dag iets, puls, gries of mout. 's Avonds is er weer controle op luizen. We raken ook ons hoofdhaar kwijt en ander haar op ons lichaam. Ik ben erg van streek, maar ik weet dat dit de enige manier is om van de luis af te komen. Ik vraag de *Feldwebel* of ik een dokter kan bezoeken. Mijn vinger speel op. Hij antwoordt "ja, vrijdag".

Woensdag 26 januari 1944

Vandaag weer met een groep naar de blusvijver om verder te gaan met graven. Er waait een koude en stevige wind. Het eten in het Lager is hutspot en pap en het is erg goed. We krijgen onze schone kleren van de wasserij. Het kost me RM 1,=. Deze morgen brengt en haalt een van de wachten, geweer aan de schouder, ons naar en van het werk op het station. Omdat hij weet dat we luizen hebben en we in rust voor de barak staan, steekt hij een vinger in de lucht om te voelen uit welke richting de wind komt. Als we de wind achter ons hebben dan loopt hij achter ons. Bij wind van de voorkant loopt hij voor ons. Als we op de weg mensen passeren zegt hij tegen ze *"Achtung! Diese Leute haben Läuse"*. De manier waarop hij dat doet maakt ons aan het lachen. Hij is degene die me geholpen heeft met mijn bagage.

Donderdag 27 januari 1944

Vanaf 07.00 tot 11.00 uur werken we aan de blusvijver. Dan gaan we terug naar de barak en worden we ontluisd. Om 12.00 uur lopen wij vijftien met onze dekens en alles wat we normaal dragen, naar de ontluisingsbarak in de nabijheid van Pirna. Het is ongeveer drie kwartier tot een uur lopen. Om dat het stevig regent is alles doorweekt. Bij de barak ontmoeten we enkele Belgische vrouwen. We vallen binnen in de wasruimte. De vrouwen zijn erg vriendelijk en verrast over de netheid en kwaliteit van onze kleren. Een van de vrouwen draagt ons op ons uit te kleden. De bovenkleding uittrekken is snel gedaan maar wat nu? We kijken elkaar aan, wie gaat eerst? De vrouw zegt ons op te schieten en de manier waarop ze het voordoet stelt ons gerust en al snel zijn we spiernaakt. Hierna volgt de ontluizing, grondig en radicaal. Hoofd en harige delen worden ingesmeerd met een bijtende vloeistof, dan een ogenblik in de douche en dit drie keer. Tussen mijn benen is mijn huid helemaal kapot. Soms is het douchewater te heet en moet ik eronder uit omdat ik dit niet op mijn lichaam kan hebben. Daarna moeten we ons lichaam bedekken met een witte zeep laag met een mengsel van loog of soda. Terug onder de douche en weer smeren en dan voor de laatste keer onder de douche. Het is al 15.00 uur en ik hoop dat dit niet voor niets is geweest en dat ik verder vrij blijf van luizen. Terug in het Lager wordt ons verteld dat onze brood rantsoen van 475 gram morgen tot maandag niet zal worden verstrekt. Omdat ik geen brood meer heb ruil ik twee pakjes Argentijnse sigaretten voor 15 cm brood. Eten komt voor mij eerst, dan het roken.

Vrijdag 28 februari 1944

Vandaag weer naar het station. Er is veel wind en een lichte regen. Terug in de barak maak ik een blik Argentijnse Nestlé melk op. Ik krijg ook mijn loon van de MDSW afdeling *"Rohrbogen"* RM 44,80.

Zaterdag 29 februari 1944

Vandaag helpt een aantal van ons met het verhuizen van een huisraad van burgers. We beginnen om 08.00 tot 09.30 uur We beginnen in de kelder waar we kolen en briketten in zakken stoppen en die samen met hout en aardappels naar boven brengen. Hier is ook veel geconserveerd eten, veel peren (Birne). Als we daarmee klaar zijn halen we al het meubilair van de tweede verdieping naar beneden. De mensen voor wie we werken zijn erg vriendelijk en om 09.15 uur krijgen we allen vier

sneetjes brood met kaas, twee sigaretten en twee appels. Dit alles is zeer welkom omdat onze rantsoenen op raken. De verhuswagen is twee uur te laat. Het is iemand anders schuld. De mensen hier in Heidenau gaan naar Pirna die daar komen hier wonen. Nadat we hebben geladen en uitgeladen, zetten we alles op zijn plaats en alles gaat erg goed. Dit is veel beter dan het werk aan de brandblusvijver. Als alles klaar is brengt de verhuswagen ons terug naar het Lager. Daar ontvangen we een goed stuk worst. Het was een lange dag voor een zaterdag.

Zondag 30 januari 1944

Vandaag is er geen werk. Ik sta op om 08.00 uur. Voor het ontbijt maak ik een blikje sardines open en gecondenseerde melk. Het eten is vandaag erg goed, aardappels, wortels, rode bieten en jus, een stuk karbonade en wat spek. Er is geen post vandaag. Er doen geruchten de ronde dat Rome is veroverd door de geallieerde. Ik stuur RM 50,= naar huis. Mijn benen en armen zijn opgezwollen. Ik heb geen pijn en denk dat het misschien komt van het eten en drinken van te veel watersoep in Gröditz.

Maandag 31 januari 1944

Vijftien van ons moeten werken aan de brandblusvijver. Rond 10.15 uur wordt een aantal van onze groep, waaronder ik, opgehaald voor het ontladen van een wagon met spoorwegmateriaal. Dat is erg zwaar werk omdat alles met handkracht moet worden gedaan, er zijn geen hefgereedschappen ed. We zijn redelijk snel klaar met dit werk en keren terug naar de brandblusvijver. Om 11.30 uur worden vijf van ons waaronder ik, met de auto naar de firma **Küttner** in Pirna gebracht. Daar laden we 200 zakken van elk 50 kg af. We slaan we op op de derde verdieping. Het is weer zwaar werk. Omdat we verschillend werk zouden hebben hoefden we geen brood mee te nemen. Er werd gezegd dat we zouden eten in de fabriek. De begeleidende leiding denkt dat we Russen zijn en stoppen ons in een Russisch Lager van de fabriek. Daar ontmoeten we slechts studenten, jongens en meisjes. Ze komen uit Moskou en weigerden een of andere verklaring te tekenen en daarom zijn ze hier. Het zijn intelligente mensen en we praten in het Engels over verschillende dingen. Behalve boord krijgen we ook twee flesjes limonade. Na de pauze werken we in een ander deel van de fabriek en brengen zakken met koper vitriool van de ene hal naar de andere waar we ze opstapelen. Al weer geen licht werk. We verwachten dat we na dit werk worden teruggereiden naar ons Lager, maar dat is niet het geval. We moeten lopen. Dat is echt de laatste druppel. Ik ben erg moe en mijn benen zijn erg opgezwollen. Doodmoe en bijna kapot komen we om 17.15 uur aan bij het Lager. De dikke soep en de aardappelen met bonen brengen me terug naar normaal. Omdat ik erg oncomfortabel ben met gezwollen geslachtsdelen laat ik de *Sanitärer* er even naar kijken. Hij is één van ons en een Marine man.¹³⁹⁾ Het ziet er allemaal slecht uit, want het lijkt een grote bal. Ook de *Feldwebel* wordt ingelicht en komt kijken. Die belt dan meteen de dokter. Hij zegt dat ik het in warme lappen moet wikkelen en hij wil me morgenochtend zien. Nu wordt de *Feldwebel* gek en beschuldigt mij ervan dat ik het eerder had moeten melden. Maar zo gaat het altijd, als je met iets komt willen ze er niets van weten en wordt het erger dan had je er eerder mee moeten komen. Kijk maar naar mijn wijsvinger en schoenen. Vanaf de eerste dag dat ik aankwam heb ik erover geklaagd. Vorige week vertelde de

139 Dit is matroos Johannes van Duffelen kgf 97275.

Feldwebel me: vrijdag, maar hij liet me niet naar de dokter gaan. Om 23.00 uur ga ik naar bed.

Dinsdag 1 februari 1944

Na een niet zo'n fijne nachtrust -ik blijf peinzen over wat er zal en kan gebeuren- sta ik om 06.15 uur op en ga ik om 08.00 uur met een wacht naar de dokter. Hij kijkt er naar en zegt dat het vocht is, zogeheten Hongeroedeem. Het komt door teveel van hetzelfde eten, geen variatie en teveel kool. Hij zegt me veel melk te drinken, maar waar haal ik melk vandaan? Ik moet naar een *Lazarett* en omdat ik daarop moet wachten moet ik intussen thuis blijven. Dan laat ik hem mijn vinger zien en hij vertelt me dat ze dit in het *Lazarett* zullen behandelen. Dit geeft me weer wat meer hoop. Terug in het Lager schrijf ik alles tot vandaag in mijn dagboek zodat het weer is bijgewerkt. Omdat ik toch niet hoeft te werken besluit ik alles te beschrijven van ons Lager. Mijn eerste indruk van onze Lager in **Radeberg**, waar we per ongeluk eerst heen gingen, was niet al te indrukwekkend. Er reed geen tram of bus, althans ik kon dat niet zien, maar dat kan wel het geval zijn geweest in een ander deel van de stad.

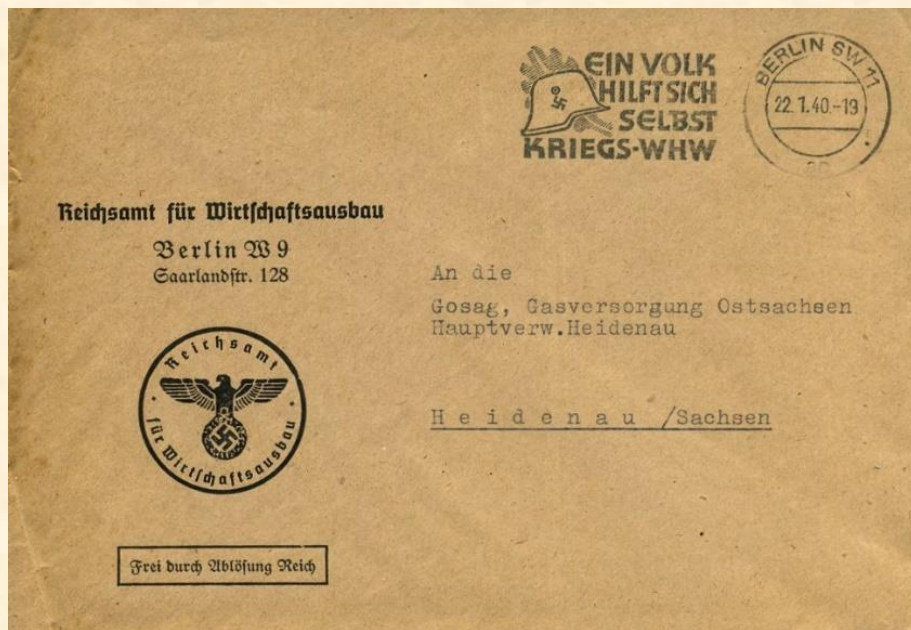
Radrennbahn-Heidenau

Onze groep van vijftien man "werkkommando 1112" ons kamp in Heidenau *Radrennbahn*. Heidenau ligt ongeveer 13 km ten zuidoosten van Dresden en ongeveer 40 km van de oude Tsjechische grens, die zich splitst naar Altenberg. Bij aankomst treffen we nog 34 mannen aan, voornamelijk Rotterdammers. Sommigen vertrekken dezelfde dag nog naar een ander Arbeitskommando. Hier ontmoet ik twee mensen die ik ken. Eentje komt uit Eindhoven (mijn vader is geboren in Eindhoven). Deze persoon woont in de Bergstraat bijna tegenover mijn grootouders en nog een uit Mierlo-Hout. Voor de oorlog heeft mijn broer Henny Kuch op dit adres afgeleverd. De groep is een mengelmoes van Huzaren, Marine en infanterie. Grote lange mannen die in een betere conditie zijn dan wij. Ze zijn, net als wij, eigendom van de Landrat in **Pirna**. Ze werken voor de firma **Weißbach**. Deze firma geeft ze onderdak en voedsel. We moeten nu allemaal voor deze firma gaan werken, net als bij de **Mittel-Deutsche (Stahl Werke)**. Deze jongens zijn voornamelijk langs de wegen aan het werk, leggen kabels, vervangen rioleringsbuizen, enz.

Ze werken ook bij de nieuw te bouwen "**GOSAG**" gasfabriek.¹⁴⁰⁾

We zijn niet erg welkom omdat onze vijftien een aantal taken van hen gaat overnemen. Wij -de 15 man- zijn "*Entladungskommando*", laad- en loskommando. Dit betekent dat we 's nachts en op zondag kunnen worden geroepen om wagons te laden of te lossen. Als er niets te laden of te lossen valt, dan werken wij voor de firma **Weißbach**. Daarom werken wij bij de brandblusvijver.

140 In het dagboek stelselmatig COSAG genoemd. Het is echter **GOSAG** wat staat voor **Gasversorgung Ost-Sachsen Aktien-Gesellschaft**, dat haar kantoor in Heidenau had.

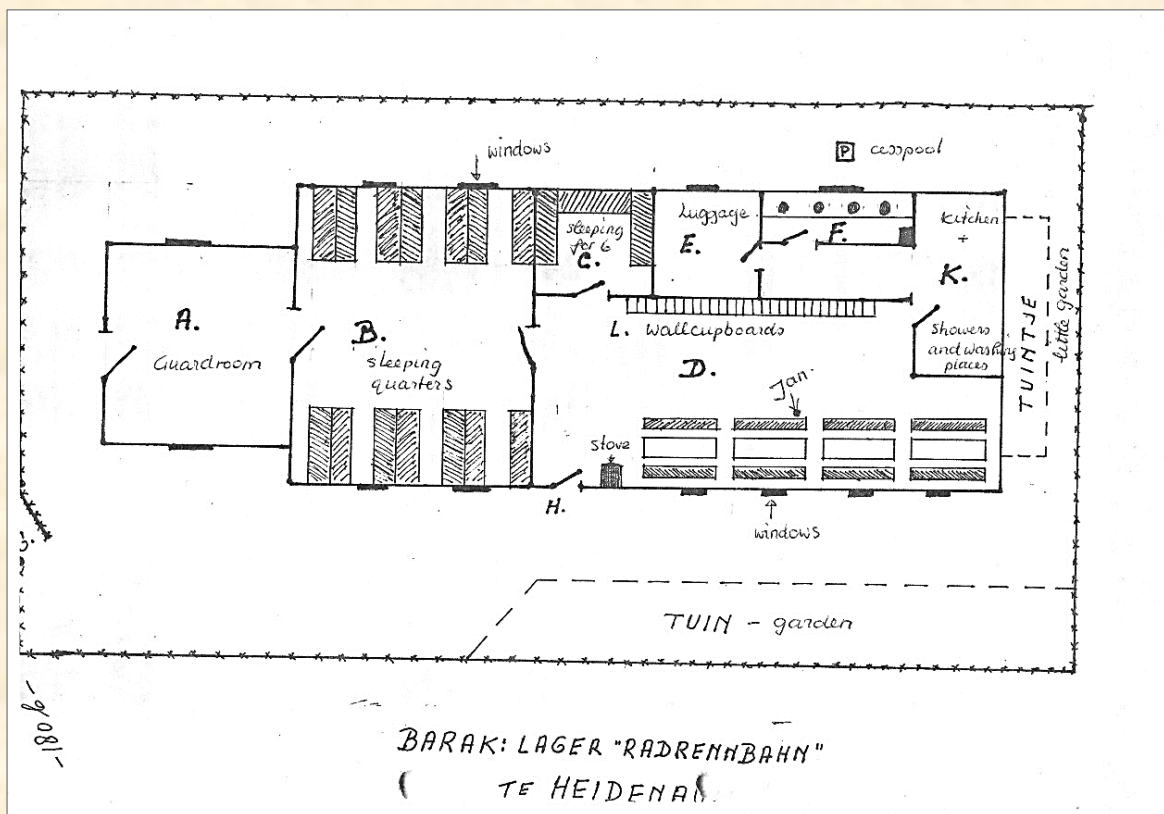

Brief aan GOSAG Heidenau (Auktonshaus Chr. Wapler Berlin)

Het Lager (zie de tekening op bladzijde 180-b)

De barak was omheind met een hek van prikkeldraad. De ramen waren van buitenaf vergrendeld of gesloten. Dat moesten we zelf doen (verduistering tijdens luchtaanvallen en 's nachts natuurlijk).

- A. Gebouw op het hoofdgebouw: ruimte voor de bewaking, op dit moment een *Feldwebel* or onderofficier en een paar wachten. Een deur geeft toegang tot ons slaapvertrek.
- B. Slaapruijnte met 14 kribstellen (2 hoog) waar 28 mensen slapen
- C. De kleine ruimte voor 6 mensen.
- D. De verblijfsruimte waar we overdag verblijven. Er zijn vier tafels en acht banken. Hier wordt door ons gegeten, schrijven we brieven, kaarten, lezen, spelen spelletjes of praten we. Mijn plek was op de aangegeven stip. Bij de letter H (de toegangsdeur) was de door onszelf gebouwde kachel. Daarop konden we koken en soms gebruikte de bewakers hem ook.
- E. De bagageruimte, een afgesloten kamer, waar we al onze dozen, pakketjes, blikjes, etc. bewaren.
- F. WC met vier zitplaatsen en in de hoek een urinoir.
- G. De hoofdpoort de enige in onze omheining. Deze ging alleen open wanneer we naar ons werk gingen of terugkwamen. Later zou dat makkelijker worden en mochten we zelfs in de donkere wintermaanden weggaan om te handelen met burgers.
- H. De toegang tot onze leefruimte.
- I. De keuken met was – en douchevoorzieningen.
- J. Wandkastjes voor ieder van ons. Hier bewaren we ons bord, kop, bestek, brood, etc. Elk kastje had een slot, maar onze *Feldwebel* hield daar niet van (mensen zouden niet van elkaar moeten stelen) dus hij stond het niet toe om ze af te sluiten.
- K. De tuin. Achter onze barak teelden we tomaten en groenten. Naast onze barak kweekten we wortels, bloemen, etc.
- L. Buiten de barak was de beerput. Af en toe moesten we die leegpompen.

Let op: In dit Lager was alles spic en span, militair geregeld. Iedereen moest zijn handen vuil maken met corvee, schoonmaken, ramen op slot doen, enz. Na het werk moeten we aardappelen schillen, de groenten wassen (alle 15) voor de volgende dag. Op zaterdag maken we de barak van binnen en buiten schoon met water van boven tot beneden, schoenen poetsen, kleding poetsen (twee keer per week scheren). De was wordt 1x per week gedaan voor RM 0,30 door een lopende patiënt, ons pak waspoeder kan 4x gebruikt worden.

Het eten: elke dag soep, alleen op zondag een stevige prak. In de week stampen ze alles; aardappelen, vlees, kool, wortelen, enz., dus we krijgen een "eerlijk" deel van al het voedsel zeggen ze. Het smaakt in ieder geval best.

Het werk: Dit is ook veel beter, niet om 03.30 uur zo vroeg meer en we werken normaal ca. 48 uur per week. Hoewel we nog steeds op elk moment kunnen worden geroepen om kolenwagens te lossen. De sfeer in de **Weißbach**-groep is niet zo goed als in de onze. De laatste dagen praten we veel over het ontvangen van pakketten van het Amerikaanse en Nederlandse Rode Kruis. Ik geloof het pas als ik het in mijn handen heb. We hebben nogal eens een luchtalarm. We moeten ons aankleden en ofwel uit de barak komen of onder onze dekens gaan liggen. We hebben een schuilkamer -een ding van niets-, maar die staat onder (of is gevuld) met water, dus dat laten we maar achterwege.

Nu moet ik me klaarmaken om naar het *Lazarett* te gaan, mijn koffer inpakken met alles wat ik denk dat ik nodig heb. Morgen is de dag dat ik moet reizen, dat zal op 2 februari zijn.

Woensdag 2 februari 1944

Tegelijk met de andere knapen sta ik om 06.00 uur op, ontbijt en maak alles gereed voor vertrek. Om circa 10.00 uur brengt een post mij naar de **Hecker-Werke**, vlak in de buurt waar ook Nederlandse krijgsgevangenen zouden werken. Daar wacht ik op een Franse en een Russische krijgsgevangene die ook naar dat *Lazarett* gaan. Op weg naar de trein helpt een Rus me met het dragen van de koffer. Dit op verzoek van de post die ziet dat ik met mijn opgezet gezicht en handen daartoe niet in staat ben. Omstreeks 11.00 uur vertrekken we van station Heidenau-Süd. In Dresden aangekomen moeten we daar overstappen en wachten op de trein van 12.45 uur. We arriveren te Bautzen om ongeveer 15.00 uur. Hier ook weer overstappen in een andere trein, die meteen vertrekt. We bereiken **Königswartha** om en bij 16.00 uur. In deze trein zijn ongeveer zestien krijgsgevangenen van diverse naties, zo zie ik Fransen, Belgen, Italianen, Serven en Russen. Zij gaan allemaal naar dit *Lazarett*. Gelukkig ligt dat *Lazarett* vlakbij, ongeveer tien minuten lopen vanaf het station. Mijn Russische collega helpt me weer met dragen. Nadat we ons bij barak 6 hebben aangemeld, volgt er eerst een grondig kofferonderzoek en worden de papieren nagezien. Als alles in orde wordt bevonden gaat het naar het badhuis, waar ik een heerlijke douche neem. Meteen daarna moet ik al mijn eigen spullen zoals ondergoed, uniform en dekens inleveren en ontvang dan speciale *Lazarett* kleding ervoor in de plaats. Zo krijg ik een onderbroek en een lang hemd, een broek en jasje van linnen alsmede een handdoek. Vanuit het badhuis gaan we terug naar barak 6. Van daaruit worden we dan ingedeeld voor de verschillende barakken. Als eenling ga ik naar barak 4, kamer 10. Daar liggen alleen Nederlandse jongens, waarvan ik echter niemand ken. Ik stel me voor, zeg waar ik vandaan kom en verneem dan dat er drie knapen aanwezig zijn van mijn oude Kommando 1001 uit **Wülknitz**, drie jongens van Kommando's in Heidenau en dan nog eens vier stuks van verschillende Kommando's. We zijn er dus met zijn elven. De kok van mijn Lager heeft mij geen verpleging meegegeven en zodoende zal ik pas morgen om 12.00 uur eten krijgen. Ik zit zonder iets, want mijn koffer hen ik nog niet teruggekregen. Een van hen, een zekere Damme,¹⁴¹⁾ staat me direct een stuk brood af, een ander schenkt een beker melk met suiker voor me in (hetgeen voor dieetpatiënten is). Dat is toch zeker erg aardig van die twee. Het is intussen 18.30 uur geworden en ik heb wel erge trek. Ik kan nu met hen meedoen. Korte tijd later ontvang ik van het *Lazarett* twee lakens, een kussensloop en drie dekens, verder een paar sloffen, een bord en een kom, een lepel en als laatste een boter- of jampot. Elke patiënt heeft een open kastje aan de muur. Met opzet heb ik open onderstreept, omdat in het Nederlandse leger de kastjes altijd van een hangslot zijn voorzien. In Duitsland mag dat niet, men moet op elkaar kunnen vertrouwen.

De hier aanwezige jongens vind ik best aardig en we hebben elkaar heel wat te vertellen, vooral de drie uit Wülknitz zijn nieuwsgierig waar wij terecht zijn gekomen en hoe het ons daar bevalt. Op mijn beurt hoor ik van hen hoe het gesteld is bij de **Mitteldeutsche**. Van ene Robart krijg ik een heerlijke Amerikaanse sigaret. Door al dat praten vliegt de tijd om en ik leg me die eerste avond tegen 21.00 uur te rusten. Dat is verplicht zo verneem ik.

141 Bedoeld is soldaat 3 R.I. Hubertus Josephus Elisabeth van Damme kgf 107400. Hij werd geboren in Bergen op Zoom en woonde aan de Brugstraat 69 in Roosendaal. Hij was tewerkgesteld geweest in Gröditz bij MDSW en later in Gittersee bij machinefabriek Dr. Ing. Hunger.

J. P. G. Holländer <small>(bei D. und G. die Staatsangehörigkeit angeben)</small>		Formblatt 5a R. S. D. (H.) Teil II	
familien- u. Doorname: Deremaux, Joannes Hendricus		Justizbeamter	
geb. am: 27.10.12	in: Bindhoven	Kreis: N. Brabant	
Truppenteil: 2. Inf. Rgt.	Bezeichnung der Erkennungsmarke: 107.353 XI A		
Dienstgrad: Soldat	Eid. Nr. des Laz.-Rankenbuches: 1298		
Name des Lazarets:	Erkrankungstag, Art der Krankheit oder Verwundung:	Zugang:	Abgang:
Ref.-Nos. (Hgl.) Königswartha	vor 1 Monat	wohin: Arb. Kdo. Weißbach-Heidenau	wie wohin: dfg. Arb. Kdo. Weißbach Heidenau
	Oedeme	am: 2.2.44	am: 1.3.44
	Hungeroedeme		

W-Form. 604 - A. Uebe, Berlin SO 30 C/0890

Patiëntenkaart van Jan Deremaux met de vermelding van Weißbach Heidenau (NIMH collectie 1001)

148

W **Kriegsgefangenenpost**
Rückantwortbrief
Lettre de réponse

Stalag IV A
20
Geprüft

An den Kriegsgefangenen *Sindeman Lafarick*
Au prisonnier de guerre

Medecin

Gefangenennummer: *Lazarett Königswartha*
No. du prisonnier

Lager-Bezeichnung: **M.-Stammlager IV A**
Designation du camp **Hohnstein (Sächs. Schweiz)**

744
Lazarett **Deutschland (Allemagne)**

Gebührenfrei! Franc de port!

LEVAI 6 12
SEINE 12
SECRET

Kaart met stempel "744 Lazarett" (Lazarett Königswartha, red.)

Donderdag 3 februari 1944

Na een toch wel goede nachtrust worden we om 07.00 uur eruit getrommeld. Omdat ik nog geen eigen brood en zo ter beschikking heb, krijg ik van Leurs¹⁴²⁾ acht stukjes geroosterd brood. Wat later in de ochtend kan ik mijn koffer ophalen. Ik heb dan de mogelijkheid wat pap klaar te maken in de kantine keuken. Daarna ga ik eens rondneuzen in de barak om te zien of er in de andere kamers ook Nederlandse jongens liggen. Ik vind in kamer 12 dan drie Nederlanders. Eén van hen -Ter

142 Bedoeld is soldaat 21 R.I. Jan Leurs kgf 97561. Hij werd geboren in Krommenie en woonde aan de Breedweer 28 in Koog aan de Zaan. Hij werd tewerkgesteld geweest in Radeberg bij **Gläser Karosserie** en later in Radebeul. Hij lag van 10 december 1943 tot 3 februari 1944 in het *Lazarett* vanwege een TBC besmetting en hartklachten.

Beek¹⁴³- is afkomstig uit Loosduinen. Hij komt ook uit het vroegere Kommando van **Wülknitz**.

Ik ken hem zijdelings van de godsdienstoefeningen die we daar hielden. Volgens zeggen is Ter Beek ernstig ziek. Hij zou zelfs op sterven liggen.

Na de middagmaaltijd moet ik me melden bij de doktersbarak voor onderzoek. De dokter en zijn assistenten daar zijn Polen. Er is me verteld dat het aardige vriendelijke lieden zin. Dat klopt dan wel, want ik wordt er vriendelijk ontvangen, speciaal de Nederlanders kunnen bij hen een potje breken.

De dokter onderzoekt me helemaal, zijn conclusie voor mijn opgezet lichaam luit: Hongeroedeem. Dat komt in hoofdzaak door het gebruik van eenzijdig voedsel en teveel aan vloeibaar eten. Volgens zijn zeggen valt het bij mij wel mee, want er blijven geen putten op mijn lichaam achter als hij met zijn vinger ergens op mijn vlees drukt. Voor mij is dat een hele geruststelling, er zijn hier immers jongens waar, bij het drukken op die gezwollen huid, een put of indruk achterblijft. Tijdens het verdere onderzoek ontdekt de dokter op mijn onderbuik een aantal zogeheten *Furunkel's* (bloedzweren of steenpuisten). Hij wil die ook behandeld laten worden. Voor de rest vindt hij mijn body puik en in orde, met welke mededeling ik erg blij ben. Dan ga ik op de weegschaal. Ondanks dus mijn opgezette lichaam, weeg ik schoon aan de haak nog maar 68½ kg, tegen 73 kg normaal. Hij schrijft een recept voor me uit: de eerste drie dagen moet ik twaalf plus zes pillen slikken, dan drie dagen acht plus vier en daarna nog eens drie dagen vier plus twee pillen. Bovendien twee keer per dag tien druppels Lugol. Om de drie á vier dagen een nieuw verband op de steenpuisten. Waarvoor al die pillen dienen weet ik niet. Ik denk dat zij voor het afdrijven van het vele vocht uit mijn lichaam zijn. Verder schrijft hij "*Vollkost*" voor en geen Dieetkost. Als laatste legt hij me op in bed te blijven totdat het Oedeem over is. Hij wil dat ik mij daar strikt aan houd. Hetgeen ik ook zal doen. Na dit alles gedaan en gezegd te hebben bekijkt hij ook de rechter wijsvinger en zegt dat dit niet op zijn terrein ligt, doch het zal doorgeven aan een collega. De aardig kerel doet er een nieuw verband om. Tenslotte maak ik hem nog attent op mijn kapotte hielen en daarvoor krijg ik een zalf. Ik beloof de dokter dat ik aan zijn verzoek het bed te houden zal voldoen. (Met een enkele uitzondering na, ben ik tot 9 februari in bed gebleven). 's Avonds breng ik een bezoek aan Ter Beek. Ik schrik erg als ik hem zie. Ik zeg hem wie ik ben, waar ik vandaan kom, enz. maar hij herkent me niet eens! (De eerstkomende dagen ga ik niet meer bij hem kijken, ik durf gewoon niet).

Omdat ik op doktersadvies in bed moet blijven weet ik weinig te vermelden. Ik slaap veel en kom hier eindelijk tot rust.

Vrijdag 4 februari 1944

Vandaag vertrekken er twee jongens. We zijn nog met negen man.

143 Bedoeld is soldaat bij de Jagers Bernardus Antonius Maria ter Beek kgf 106865. Hij werd geboren in Schipluiden en woonde aan de Haagweg 411 te Loosduinen. Hij was tewerkgesteld geweest in Dresden en later in Berthelsdorf. Hij ging als DU-verklaard terug naar Stalag IV-b Mühlberg en overleefde de oorlog.

Zaterdag 5 februari 1944

Opnieuw gaat er vandaag een man weg, dus nog acht over. Ik heb nu gelegenheid om één en ander te vertellen over de gang van zaken in dit *Lazarett*, over de voeding, etc. **Königswartha** ligt ongeveer 50 km ten noordoosten van Dresden.

Het *Lazarett* omvat een flink complex geheel apart gelegen in een bosrijke omgeving. Het is een voormalig blindeninstituut. Door de ligging van mijn barak kan ik weinig zien van de omgeving, die, volgens zeggen, heel mooi moet zijn.

De dagindeling en het eten: om 07.00 uur worden we gewekt en moeten we opstaan, maar dat wordt voor diegenen die eruit moeten meestal later. Na het ontbijt de kamer schoonmaken, de kachel aanmaken en andere karweitjes.

Omdat ik in bed moet blijven ben ik daarvan vrijgesteld. Hierna gaat iedereen liggen of soms wat anders doen, tot ongeveer 11.00 uur. Tussen 11.00 en 12.00 uur is het eten halen bij de kantine keuken. Iedereen heeft twee schalen ontvangen voor zijn eten. Het eten wordt alleen verstrekt via ontvangen genummerde en gedateerde bonnen, die zijn er in twee kleuren. De ene kleur is bestemd voor patiënten met Dieetkost, de andere voor *Vollkost* patiënten. Zo is bijvoorbeeld bon *Mittag* 9 rood, voor *Vollkost* op 9 februari. De hoeveelheid voedsel is ongeveer $\frac{3}{4}$ liter.

Het dieet op zondag bestaat uit: aardappelpuree, vlees en jus, alsmede pudding of pap van rijst, gort of havermout (Ik heb er meerdere keren van genoten). Door de week is het menu: aardappelen puree, rijst, griesmeel.

Het *Vollkost* menu op zondag is Pellkartoffeln met vlees en jus. Op maandag: soep van erwten en gort, op woensdag Pellkartoffeln, enz. De andere dagen watersoep van aardappelen en gesneden knolraap of koolrabi.

Per dag ontvang ik ongeveer 300 gram brood, een stukje boter en een lepel jam. Eenmaal per week suiker. Omdat dat rantsoen volgens mij te klein is, ga ik er tegen 11.00 uur wel eens met een schaal op uit naar de kantine en krijg dan wel eens een extra bon, ook wel bij uitzondering twee stuks. De portie die ik daarop ontvang eet ik snel op. Als dan het eten verdeeld is, wordt hetgeen over is, de zogenoemde overschep, aan de aanwezigen uitgedeeld, aan linkerzijde voor *Vollkost*, aan rechterkant voor Dieet. Meestal heb ik bij laatstgenoemde succes. Dat is dan aardappelpuree, rijst, griesmeel. Op het laatst neem ik maar tegelijk twee schalen mee, één zet ik voor het linker loket. De andere aan de rechter zijde en wacht dan af wat het worden zal. Wel dien ik de schalen goed in de gaten te houden, want de een of andere Rus, die er trouwens niets te maken heeft, neemt wel eens naar ik heb horen zeggen een bord of schaal weg. Ja, je moet toch wat doen om aan de kost te komen. Ik heb volgehouden tot de laatste dag.

Door extra bonnen ofwel door te wachten op de overschep ontvang ik wel eens twee, soms drie *Vollkost* porties en één Dieet. Dan pas voel ik dat ik wat op heb. De bijvoorbeeld op zondag teveel ontvangen Pellkartoffeln bak ik 's avonds in de kantine keuken. Het broodbeleg, meestal kaas of worst, wordt om 18.00 uur uitgedeeld en dat eet ik meestal meteen op. Dinsdags krijgen we geen broodbeleg, die dagen is er soep of puree voor de *Vollkost* patiënten. De Dieet mensen krijgen melk. Tweemaal per dag worden temperatuur en polsslag opgenomen. Bij mij is alles beneden normaal, dus erg kalm.

Omdat de dokter het zo bevolen heeft, blij ik het bed houden. Ik kom er slechts voor de noodzakelijke dingen uit. Het slapen hier is wel heel fijn. Ieder heeft een eigen krib, dus geen geklim of geklauter om in bed te komen. Evenals de meeste jongens

op de kamer, slaap ik veel, ook wel uit verveling omdat ik niets om handen heb of mag doen. Zo nu en dan lees ik een Duitse krant die dan acht of meer dagen oud is. Ondanks dat ik dus overdag veel slaap, gaat me dat 's nachts ook goed af. Wel ben ik om 04.00 of 05.00 uur wakker voor een sanitair doel, doch meestal slaap ik dan weer verder. Om 07.00 uur worden we gewekt.

Onze kamer is gelukkig zeer zindelijk, daar zorgen we gezamenlijk voor. We hebben daar zelf het meeste profijt van. In de avonduren komen wel eens jongens van een andere kamer een praatje maken. Ook doen ze allerlei spelletjes. Enkelen maken er turnoefeningen. Aan dit alles kan ik nog niet meedoen, wel als er vreemde talen worden besproken.

Om 20.00 uur moet de kachel uit, vanwege de kou gaan dan de meeste jongens naar bed. Anderen doen later de lichten uit, zetten -naar gelang de wind- een raam of deur open, waardoor wij dus fris en gezond slapen. Het is wel fijn als je zulke mannen treft. Om 21.00 uur moet het licht uit en behoort iedereen op bed te liggen. Meestal wordt dat later, het sanitair personeel komt op onze kamer en doet mee aan de spelletjes. Boven op bed gelegen, lach ik me soms krom om het turnen en de taallessen. De paar Nederlanders hier kennen hun eigen taal niet eens behoorlijk en dan willen ze zo graag over de grens praten. Hun Duits of wat er voor door moet gaan dat zij uitkramen, is fraai om aan te horen.

's Zaterdags om 14.00 uur volgt er inspectie door de *Kommando-führer* en de Chef-arts van het *Lazarett*. Dan moet alles geboend zijn en netjes op rij staan, kastjes en bedden dienen keurig in orde te zijn, alleen het hoognodige mag, in een doos, boven op het kastje bewaard worden. Bij mij staan er drie dozen. Onze koffers staan geborgen in een speciale ruimte, het zogenaamde Kofferraum. Om de andere dag mogen we daar bij. Al vanaf de tweede dag van mijn verblijf hier valt er elke dag sneeuw en vriest het behoorlijk.

Zoals reeds verteld, bestaat mijn middageten uit watersoep met stukjes aardappel en gesneden knolraap of peen. Omdat dat lang niet genoeg is om de honger te stillen, maak ik dikwijls 's morgens wat havermout klaar in warm water met suiker. De keuken gaat eerst om 12.00 uur open.

Zondag 6 februari 1944

Omdat het *Lazarett* pak dun is en ik het koud heb, vraag ik om mijn eigen overjas, maar ik krijg hem nog niet. Verder zijn er geen bijzonderheden te vermelden.

Maandag 7 februari 1944

Ook vandaag geen nieuws te melden. De dagen verlopen volgens het vastgestelde schema. Wel krijgen we regelmatig dokters op bezoek.

Dinsdag 8 februari 1944

Er worden 10 American-Club sigaretten uitgedeeld. Het verloop van het Hungeroedeem-proces verloopt volgens de dokter goed. Ik vertel hem dat ik nachten heb, waarbij ik tussen 21.00 en 07.00 uur wel zeventien keer eruit moet om te plassen. Elke keer zowat een emmer vol, althans zo lijkt het.

Woensdag 9 februari 1944

's Morgens krijgen we 40 American-Club en 40 Virginia sigaretten afkomstig uit een Argentijns pakket.

Van een familie uit Den Haag is hier een pakket aangekomen bestemd voor de mannen uit Nederland die in dit *Lazarett* vertoeven. Via loting wordt dat onder de jongens verdeeld. Zo ontvang ik 1 pak havermout, 1 pa á 300 gram Benelac, 1 bus á 500 gram Nederlandse volle melk poeder.

De Benelac en de melkpoeder eet ik meteen droog op. De laatste dagen komt de dokter geregeld bij mij om te controleren hoe het ziekteproces verloopt, maar ook en vooral, om te zien of ik me aan zijn orders om in bed te blijven houd. Dat heb ik zoveel mogelijk gedaan en ik krijg een pluim van hem. Over het verloop is hij zeer tevreden. Aangezien de dikte van mijn lichaam helemaal weg is voegt hij er aan toe dat ik in de komende dagen wellicht op mag. Ik ben er blij om, want van het doelloos op de krib liggen word ik half gaar. Ik ben nu ook verlost van het slikken van de pillen. Van de vinger heeft de dokter destijds gezegd "komt in orde", maar dat pakt anders uit. Niet veel later komt men mij zeggen dat ik vandaag nog naar een andere barak zal verhuizen. In de namiddag worden we verblijd met nog meer extra's. Engelse krijgsgevangenen in dit *Lazarett* hebben vier zogeheten Indische pakketten voor de hier verblijvende Nederlandse krijgsgevangenen beschikbaar gesteld. Dat is een wel erg fraai gebaar. Het gaat om ongeveer achttien Nederlanders. Ook weer middels loting en naderhand door onderling te ruilen, kom ik in het bezit van 3 pakket á 300 gram Benelac, 1 pak á 500 gram gortmout, 21 pak á 500 gram cacaoline en 1 busje kerrie.

Men kan nu zeggen: een zieke krijgsgevangene heeft het nog zo slecht niet.

Nadat ik de van het *Lazarett* ontvangen spullen heb ingeleverd, verhuis ik tegen 16.00 uur naar barak 3, kamer 5. Dat is de chirurgische afdeling. Voor mijn vingerbehandeling dus. Ik kom daar op een kamer met elf man, waarvan er twee Nederlander zouden zijn. Bij binnenkomst zeg ik "goedenavond" en "bon soir" en vraag gelijk naar de Nederlanders, De goorste der aanwezigen roept "Ja" en ik ben er beduusd van. Zijn naam is Grashorn.¹⁴⁴⁾ Hij komt van een Lager uit Heidenau. Het lijkt me een brutale rakker. Even later komt de andere Nederlander binnen, dat is Knepper,¹⁴⁵⁾ We kennen elkaar van Wülknitz. De rest van de kamerbewoners zijn zes Fransen en drie Belgen, zeer aardige lui en ze komen ook vriendelijk over.

Wanneer ik me daar geïnstalleerd heb ga ik naar de dokter van die barak. De jonge Franse arts is erg vriendelijk en intelligent. Hij onderzoekt me grondig en schenkt speciaal veel aandacht aan mijn wijsvinger. Uit principe spreekt hij geen Duits en nu zullen we op zijn verzoek het onderhoud in het Engels doen, dat geeft wel eens aanleiding tot lachen. Ook zijn assistenten, alle Franse krijgsgevangenen zijn reuze voorkomend. De dokter wil me morgen aan die vinger opereren, hij heeft gesproken over het eventueel verwijderen van het bovenste kootje, maar zal zijn uiterste best doen. Ik wijs hem erop dat ik met die vinger mijn brood moet verdienen; schrijven en typen. Ik hoop dus dat het geen amputatie zal worden. Ik ben er wel door overstuurd. Terug op de kamer krijg ik *Lazarett* goederen uitgereikt en verder twee briefkaartformulieren om naar huis te schrijven. Het is inmiddels 18.00 uur geworden en tijd om te gaan eten. Ik heb echter niet veel en de Fransen bemerken dat. Van één van hen genaamd l'Eglise, krijg ik een stuk wittebrood en een restant zalm. In

144 Bedoeld is soldaat 22 R.I. Johann Christian Grashorn kgf 97319. Hij werd geboren in Rotterdam en woonde aan de Asterstraat 26c te Rotterdam. Hij was tewerkgesteld geweest in Heidenau *Radrennbahn*.

145 In het dagboek staat Kneppers, maar bedoeld is soldaat 5 R.I. Adriaan Knepper kgf 107981. Hij werd geboren in Haarlem en woonde aan de Balfootstraat 24a te Breda. Hij was tewerkgesteld geweest in Gröditz bij MDSW en zou na zijn verblijf in Königswartha daar ook weer terugkeren.

tegenstelling tot ons Nederlanders, zijn de Fransen en de Belgen erg kouwelijk. Gedurende de nacht wordt alles potdicht gehouden. Om 20.00 uur worden nog eens extra briketten in de kachel gedaan. Ze slapen helemaal onder de dekens gelegen, daarbovenop nog eens uniformjasje, broek en overjas. Er is niets van hen te zien. Een onfrisse atmosfeer en bedoening. Nee, dan de frisse kamer in de vorige barak.

Donderdag 10 februari 1944

Ik sta pas oom 09.00 uur op. De kamer wordt met de bekende Franse slag door de Fransen schoongemaakt. Ook hier krijgt ieder op zijn beurt corvee dienst. Voor het eerst sinds ik hier ben schijnt de zon. Het vriest nog. Eindelijk krijg ik mijn eigen uniformjas. Het werd tijd. De marmelade, bestemd voor twaalf personen, hebben de Fransen en de Belgen niet nodig. Zij hebben zelf voldoende van dat spul via hun pakketten van thuis of het Rode Kruis. De marmelade wordt nu verdeeld onder de drie Nederlanders. Nu vind ik het zeer jammer dat ik geen Frans spreek, doch met behulp van de Duitse taal, die zij ook een beetje machtig zijn en het weinige Frans dat ik nog van vroeger ken, lukt het wel om een gesprek met elkaar te voeren. Zij zijn erg amicaal. Zowat de hele dag boom ik met hen over allerlei onderwerpen, de foto's van thuis vinden ze mooi.

Kort na het middageten gaan twee Belgen en een Fransman terug naar hun Arbeitskommando. We zijn nu nog met negen man sterk. De beide Belgen hebben honing, confituren en nog wat andere spullen voor algemeen gebruik achtergelaten, maar van de Fransen moet ik er gebruik van maken. Ik mag er vooral niets van weggeven aan Grashorn. Die onsympathieke knaap gunt mij dat alles niet en ook mijn omgang met de Fransen en Belgen zint hem niet. Soms probeert hij een ruzie tussen hen en mij uit te lokken, maar daar trap ik niet in. Ik weet me gesteund door de anderen. Een van de Fransen, Bierny, waarschuwt me voor hem wegens lange vingers. Zij hebben Grashorn al eens betrappt ij het scharrelen in hun open kastjes. Zoals met de dokter afgesproken meld ik me tegen 15.00 uur bij de operatiekamer om aan de vinger te worden geopereerd. Languit liggend op een operatietafel wordt de vinger eerst op twee plaatsen verdoofd, waarna de nagel en een stuk vlees worden verwijderd. Het doet niet veel pijn. Ik geef geen kik, maar zweet des te meer. De Franse *Sanitaters* behandelen mij goed en zijn zeer voorkomend en amicaal. Direct na de behandeling verbinden zij de vinger en dan ga ik op doktersadvies met een pijnstillert of iets dergelijks meteen naar bed. Tegen 17.00 uur echter is de verdoving uitgewerkt en dan krijg ik veel pijn. Bloed dringt door het toch dikke verband heen. Is het om de pijn te verzachten? Op bed ontvang ik bericht dat er voor mij drie pakjes zijn aangekomen. Zij zijn van Corrie en Vader, van Rijksijzer en van het Nederlandse Rode Kruis. Allereerst krijg ik het pakket van Vader en Corrie in handen. Het is van 3 januari. Volgens de aantekening op het blauwe kaartje is dit het 28^e aan mij gezonden pakje. Het bevat onder meer: 1 stukje ontbijtkoek, 1 zakje erwten, 1 zakje suiker, 2 kleine pakjes pudding, 3 pakjes pudding, 1 blikje gecondenseerde melk. 1 foto alsmede een geboortekaartje van Joke. Vooral met die twee laatste ben ik erg blij. Ik voel me een stuk beter en sta op. Lieve gevers, heel hartelijke dank! Tegen 21.00 uur ga ik naar bed. Ten einde goed te zullen slapen moet ik enkele pillen slikken.

Vrijdag 11 februari 1944

Die nacht heb ik goed geslapen. Alleen wordt ik erg vroeg wakker. Na het ontbijt begeef ik me naar de dokter voor behandeling van de steenpuisten. Half naakt lig ik goed aan handen en voeten vastgebonden, op de operatietafel. De puisten op de buik en liezen worden met een pincet opengemaakt, wat een erg pijnlijke behandeling is. Ik zweet als een otter. Eén van de helpers dept mijn hoofd en gezicht geregeld met een natte doek. Als het werk klaar is word ik goed in het verband gezet, tevens krijg ik een nieuw verband om mijn vinger. Die ziet er nog lelijk uit, ettert nog altijd. Maar ik voel bijna geen pijn meer er aan.

In de namiddag krijg ik mijn tweede pakje uitgereikt, dat van de collega's van Rijksijzer van 19 januari. Zij bedenken mij met: 1 pak havermout, 1 pakje shag, 1 zak bruine bonen en 10 Maggi-blokjes. Ook aan hen gaat mijn dank uit!

Zaterdag 12 februari 1944

Aangezien ik niet meer in bed behoef te blijven kan ik nu overal heen gaan.

Het weer is nu en dan erg mooi, het vriest nog wel. Om 09.00 uur ga ik naar barak 10, waar röntgenfoto's van de vinger worden gemaakt. Daarna begeef ik mij naar de dokter. Daar krijg ik nieuwe zalf en verband om mijn vinger. Alles bij elkaar genomen is het maar een eng gezicht die openliggende vingertop.

Pas tegen 10.30 uur ben ik daar klaar en nu ga ik een kijkje nemen bij de Nederlandse jongens in barak 3. Door het lange en veel sneeuwen plus de vorst lijkt het buiten één grote ijsbaan. Ik doe voorzichtig aan. Vriend Ter Beek is een stuk opgeknapt. Het is lang zo'n eng gezicht niet meer. Samen praten we een hele tijd over Wülknitz en over mijn nieuwe Kommando. Omdat hij weinig aanspraak heeft, ga ik regelmatig naar hem toe. Ik ken hem immers van Arbeitskommando 1001.

Het is zaterdag en na het schoonmaken van de barak volgt om 14.00 uur de wekelijkse inspectie voor de Chef-arts. Daarna haal ik mijn derde pakje op. Het is het eerste pakket van het Nederlandse Rode Kruis. De inhoud ervan is niet mis: 1 pak suiker, 1 pakje kaas, 1 pakje soep, 1 pakje specerijen, 1 potje mosterd, 1 ontbijtkoek, 1 blikje ossenstaartsoep, 1 jus-tablet, 1 zakje melkpoeder, 1 blikje appelstroop, 4 rollen Maria biscuits, 1 rol Forto biscuits, 40 gram tabak en 40 sigaretten.

Een prachtig pakket! Volgens de vermelding op het bijgesloten papiertje met vermelding van de inhoud, zou dit pakket afkomstig zijn van de N.V. Victoria Biscuit- en Chocolate Fabriek te Dordrecht. Beste mensen; hartelijk dank!

Voor de biscuits komen goed van pas.

Zondag 13 februari 1944

Om 10.15 uur ga ik naar de Heilige Mis in de kapel, die is ingericht in de kelder van barak 10. Heerlijke momenten om dat weer te kunnen meemaken na zo lange tijd.

De Franse aalmoezenier komt tegen 14.00 uur onze kamer binnen. Hij roept mijn naam af en overhandigt mij een briefkaart van de familie Van der Grinten. Nadien noemt hij me steeds bij mijn voornaam: Jean. Hij is een prettig persoon. Dat ik in de barak bij de Fransen en Belgen ben ingedeeld komt waarschijnlijk door mijn Franse achternaam, zegt hij. Marietje van der Grinten schrijft het volgende:

Hier abtrennen!

Kriegsgefangenenpost (Gebührenfrei)

Antwort-Postkarte

An den Kriegsgefangenen

J.H.P.M. DEREMAUX

POSTZEGEL RECHTS-BOVEN
IN DEN HOEK
VLUGGER VERZENDING

EINDHOVEN
19 I 8 m
1944
13/2

Stalag IV A
22
geprüft

Absender:	
Vor- und Zuname:	<i>M. van der Grinten</i>
Ort:	<i>Nederland</i>
Kreis:	<i>Eindhoven</i>
Straße:	<i>Heerenweg 51</i>
Gefangenenummer:	<i>107353</i>
Lager-Bezeichnung:	Arb.-Kdo. M.-Stammlager IV A Hohnstein (Sächs. Schweiz)
	Deutschland (Duitsland)

A 1112

Ik ontvang een kaart van M. van der Grinten¹⁴⁶:
 Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte
 An: J.H.P.M. Deremaux
 Gefangenenummer: 107353
 Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV B, verbeterd in A Hohnstein
 [met stempel: Arb.-Kdo. 1001, met potlood doorgehaald]
 [met stempel: A 1112]
 [met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]
 [met vlagstempel Eindhoven, 19-1-1944]
 Eindhoven 18-1-1944. Beste Jan, Met blijdschap uw kaart ontvangen.
 Wederzijds wensen wij u het beste voor 1944. Verder proficiat met uw
 jonge dochter. In de hoop dat u weer spoedig terug mag keren en ze op ziet
 groeien. Wij maken het allen nog goed, bidden dagelijks voor u.
 Dezer dagen sturen we een pakje. Jan, houd goede moed en blijf vertrouwen.
 Hartelijke groeten, ook van Arnoud en al de anderen,
 Toch vooral van mij, uw liefhebbende M. van der Grinten
 Absender vor- und Zuname: M(arietje) van der Grinten
 Ort: Nederland
 Kreis: Eindhoven
 Straße: Heerenweg 51

Wel Marietje, hartelijk dank voor Uw schrijven. Ik heb veel aan Uw moeder te danken
 en doe wat ik haar destijds heb beloofd. Ik moet voortdurend mijn hand voor de
 borst houden, de wijsvinger rechtuit naar boven. Het is een vermoeiend iets nu er
 geen draagband aanwezig is. Van tijd tot tijd laat ik de bewuste arm op de tafel
 rusten, hij wordt zo zwaar op den duur. Ik kan nu mijn Pellkartoffeln niet zelf pellen.

¹⁴⁶ Arnoldus Johannes Hendrikus van der Grinten, geboren 5 april 1893 in Stratum.

Dat doet mijn goede collega Koens¹⁴⁷⁾ voor me. Later op de avond speel ik met de Fransman Constant drie spelletjes "Carpet", zij noemen het Patience á deux. Constant is hier erg goed in en ik kan maar één keer winnen. We hebben erg prettig met elkaar gespeeld. In de avonduren doe ik met de hele groep mee en leer ondertussen nog een aardig mondje Frans er bij.

Maandag 14 februari 1944

De dagen lijken allemaal op elkaar. Ook duren ze lang. Om de weten welke dag en datum het zijn, kijk ik op de temperatuurkaart die aan het voeteinde van mijn bed hangt. De aantekeningen daarop vormen net een berglandschap.

Elke morgen moet ik voor een nieuw verband om de vinger naar de dokter. Ook word ik iedere morgen op de operatietafel vastgebonden en worden de korsten van de bloedszweren met een pincet eraf geplukt. Daarop volgt dan het uitknippen en het schoonmaken, een erg pijnlijke gebeurtenis. Tijdens die behandeling veegt een van de Franse helpers voortdurend mijn bezwete voorhoofd en body af en legt een natte doek p mijn voorhoofd. Het is allemaal voor mijn eigen bestwil, dus draag ik het gelaten. Eindelijk worden er stukken zeep uitgedeeld. Omdat ik met mijn verbonden wijsvinger niet kan schrijven, is een van de jongens zo vriendelijk een briefkaart voor mij te schrijven. Ik stuur die dan wel naar de Rijswijkseweg, want als Corrie ziet dat de kaart niet van mijn hand is, denkt zij wellicht het ergste en dat wil ik haar besparen. Het schrijven aan Vader en de anderen luidt als volgt:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte (versie voor Franse krijgsgevangenen!)

An: Familie Deremaux

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Rijswijkseweg 429

Land: Nederland

14-2-1944 Beste Allen, Hartelijke dank voor pak met foto en kaart. Zoals jullie weten was mijn vinger geblesseerd en daar hij door het geregelde werk niet volkomen geneest heb ik gevraagd naar een Lazarett te mogen voor verdere behandeling,¹⁴⁸⁾ wat toegestaan werd. Hier zijn ongeveer twintig Hollanders en het is hier zeer aangenaam; goed eten, drinken, etc. Er ligt hier ongeveer 40 cm sneeuw, maar het is niet koud.

Brief aan Corrie volgt. Hartelijke groeten aan allen, vooral vrouw en Kinderen, Jan

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: Siehe Rückseite

147 Bedoeld is soldaat Grenadier Hermanus Pieter (Piet) Koens kgf 106332. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Soesterbergstraat 83 te Den Haag. Hij was eerder tewerkgesteld geweest in Gröditz bij MDSW.

148 De patiëntenkaart van het *Lazarett Königswartha* geeft aan dat Jan Deremaux werd opgenomen vanwege honger-oedeem. Waarschijnlijk is dat de werkelijke reden van opname geweest en heeft hij dat voor het thuisfront willen verzwijgen.

Dinsdag 15 februari 1944

Zoals ik heb vernomen komt elke dinsdag, dus vandaag, de Chef-arts, vergezeld van de behandelende dokters van het *Lazarett*, plus een tolk en de *Lazarett Kommandant* de ronde doen langs de bedden.

In overleg met de behandelende dokter beoordeelt de Chef-arts wie als "Arbeitsfähig" terug moet naar zijn *Arbeitskommando*. Dat zijn voor de knapen die hier al een poosje vertoeven, steeds spannende momenten. Wie zal er nu weer moeten verdwijnen? Ben ik zelf nog niet aan de beurt, vragen zij zich af. Aangezien de Chef-arts verneemt dat ik pas hier ben, slaat hij mij over. Maar er moeten wel vier Fransen vertrekken. Bij de post is, behalve een brief van Corrie, Vader en Mary, ook een pakje van Noud en Marietje van der Grinten. De inhoud is: 200 gram koeken, 3 appels, 1 pak gortmout, 1 busje Caramelco.

Lieve mensen; heel hartelijk dank! Het zou het 32^e pakje zijn. Verzenddatum was 27 januari 1944. Het schrijven van Corrie, Mary en Vader luidt:

Kriegsgefangenenpost
Rückantwortbrief

An den Kriegsgefangenen J.H.P.M. 15/2

DEREMAUX

Gefangenenummer: 107353.

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A
Hohnstein (Sächs. Schweiz)

Arb.-Kdo. 1001 A 444 3

Gebührenfrei! Deutschland (Duitschland)

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb.-Kdo. 1001, met potlood doorgehaald] [met stempel:

A 444] [met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 1-2-1944]

Liefste Johnny, Brief ontvangen van 12 december 1943.

van november een brief gehad. Schrijf s.v.p. je postnummer, dan gaat de post vlugger. Joke is vandaag een maand oud. Alles gaat met ons goed.

Met jou ook?? Ik heb nog geen geld van jou ontvangen. Stuur geen geld meer. alles stelen ze hier.

Doe geen groeten meer in je brieven voor anderen, zoals Kantoor, burens, van Speijk, enz. dat komt allemaal in orde. Het vergt teveel plaatsruimte. Schrijf liever wat over jezelf. Ben je nog met Joop samen? We hebben jou al 34 pakjes gestuurd. Ik verlang erg naar je. Charl is ondeugend, een echte jongen. Heb je de foto's al gezien van Joke?

Aardig, hè? Dag Liefste! Vele kusjes van Corriejet, Joke, Charltje en vele groeten van Mams, Familie Arnold.

Ken je sergeant H. Bullee? Die werkt op een koekfabriek.¹⁴⁹⁾

Schrijf me dat eens? Dag Liefste!

Liefste Jan, hier alles Oké. Je dochter groeit fijn. Ik stuur van de week weer een pakje. Doe ook zoals jij zegt één in de week, maar ze komen toch tegelijk aan denk ik. Hoop dat jij de foto hebt intussen en pak met kleren. We kunnen er niets tegen doen als je een pakje niet krijgt. Schrijf hoe je dat geld op gestuurd hebt. Ze weten hier nergens iets van op het postkantoor of het Rode Kruis. Dat is zonde jongen voortaan. Maar Corry komt niets tekort. Ben veel bij haar en Mams. Charles wil af en toe mee naar werkplaats, is een feest voor hem. Slaat steeds op zijn vingers. Iedereen heeft schik in hem.

Een stevige poot en zoen van je zus Mary. Voor andere de rest.

Lieve Zoon Jan, alles goed hier, druk in werk en zaak goed, heel goed. Ben goed gezond.

Bij jou thuis ook alles best. Maak je niets ongerust daarover. Zorg voor jezelf en laat eens veel over jezelf weten. Beste wensen van ons allen, je vader.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

Wat Corrie vraagt over het doen van de groeten in mijn brieven aan haar, wil ik proberen me daar aan te houden. Het staat er meestal al voor je er erg in hebt. Wat sergeant Bullee aangaat; van hem hebben we hier niets vernomen.

Door het vertrek van de vier Fransen verhuis ik naar de krib onder mijn vriend Biernij.

¹⁵⁰⁾ Met hem kan ik het ook goed vinden. Tegen 19.00 uur ga ik naar de kapel in barak 5 voor het avondgebed. Het gebeurt in de Franse taal, maar het is wel te volgen. Er bidden namelijk de Rozenkrans, dan volgt een korte preek, enige liederen en tot slot de Zegen. Vanuit de kapel wandel ik naar collega Ter Beek. Die is erg blij met mijn bezoek. Er komt zowat niemand bij hem. Hij trakteert me op een sigaret,

149 Sergeant Hendrik Bullee kgf 106342 werd achtereenvolgens tewerkgesteld in het Arbeitskommando te Gröppendorf van Schattenlager IV-g en het Arbeitskommando van Gerling & Rockstroh te Dresden van Schattenlager IV-a. Het laatste Kommando betrof een chocolade- en koekfabriek. Hendrik Bullee woonde aan de Durbanstraat 55 in Den Haag. Het is onwaarschijnlijk dat Jan Deremaux hem kende.

150 Dit is mogelijk een Belgische krijgsgevangene. Er is geen Nederlandse krijgsgevangene met die naam bekend.

een stuk kruidoeck en een Franse biscuit. We keuvelen een tijdlang heel gezellig met elkaar. Hij krijgt niet zoveel aanloop zegt hij. Ik beloof hem zoveel mogelijk bij hem te komen. Bij het weggaan geeft hij me nog een zakje sukade mee.

Woensdag 16 februari 1944

De voorbije nacht heb ik slecht geslapen. Ik ondervond veel pijn van mijn vinger. Dat krijg ik ook overdag en daarom ga ik -omdat de dokter afwezig is- naar de *Sanitäter*. Eerst geeft hij de vinger een bad, dan legt hij een nieuw verband aan en de pijn is een stuk minder. Op zeker ogenblik komt Biernij naar de toe en vraagt in zijn brabbel Duits dat zo leuk klinkt: "Ast doe oengèr"? Hast du hunger? Hij heeft op de kaart die aan het voeteinde van mijn krib hangt gekeken en ziet daar staan "Hungeroedeem". Nu denkt hij dat ik waarschijnlijk honger heb of iets tekort kom. Ik zeg hem dat ik van de oedeem zo goed als genezen ben en genoeg eten in mijn koffer heb. Desalniettemin geeft hij mij een grote Belgische ontbijtkoek en voegt er aan toe, terwijl hij op zijn kastje wijst, dat ik de vrije beschikking heb over de kilopak Belgische glucosestroop. Ik moet er zeker van gebruiken. Ik durf dat echter niet aan te nemen, waardoor hij, als ik ga eten, steeds met die pot komt aandragen. Eén en ander wekt de nijd en jaloezie op bij Grashorn, die nu ook van die pot gaat snoepen. Maar Biernij is het voor. Hij heeft Grashorn zeker eens betrappt dat hij aan de dokter geeft doorgegeven. Later in de middag worden we verrast met een deel van de Indische pakketten die de Engelse krijgsgevangenen ons schenken. Ik ontvang nu: 1 blik Dahl, 1 busje kerrie-poeder, 1 blikje vis en enkele kaken. Het blikje vis ruil ik voor een tablet chocolade. In de avonduren ga ik na het avondgebed weer op visite bij collega Ter Beek. Ik maak het daar niet zo laat, want ik krijg pijn aan mijn vinger. Daarom ga ik vroeg naar bed in de hoop goed te kunnen slapen. Dat gelukt met tenslotte aardig.

Donderdag 17 februari 1944

Inderdaad heb ik goed geslapen en is mijn vinger wat beter. Ik geef hem een bad met Dakin en dat verlicht. Ik ga nu regelmatig elke avond naar de kapel om 19.00 uur voor de avond oefeningen en breng na afloop een bezoek aan Ter Beek. Deze gaat gelukkig steeds meer vooruit.

Vrijdag 18 februari 1944

In de morgenuren ga ik voor behandeling van mijn vinger naar de dokter. Die slaat aan het peuteren, hetgeen nogal pijnlijk is. Hij verwijdert ook nog wat vlees. Ook het opnieuw openmaken van de puisten valt niet mee, maar, zegt de dokter, er zit vooruitgang in. De dokter heeft Grashorn er van langs gegeven. Tegen mij zegt hij nu (in het Engels) dat ik het volgende aan mijn landgenoot Grashorn moet doorgeven: als hij nog eens zoiets uithaalt, vliegt hij -beter of niet- direct het *Lazarett* uit. Grashorn heeft namelijk open benen, moet dan ook van de dokter veel rusten, maar dat doet hij niet, zeer tegen de zin van de dokter. We krijgen een briefkaart- en briefformulier uitgereikt, zodat we weer naar huis kunnen schrijven.

Bij de binnengekomen post is er voor mij een briefkaart van Corrie. Zij schrijft:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112, tevens met potlood Arb.Kdo 1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met vlagstempel: 's-Gravenhage, 8-2-1944]

8/2/1944 Liefste Johnny, eindelijk bericht van je ontvangen. Sinds december 1943 had ik niets meer gehoord. We maken het allen goed.

Nell verwacht in oktober een baby. Joke is een echte schat. Charl is ondeugend. Het wordt tijd dat je terugkomt. Jij bent vandaag precies acht maanden weg. Het duurt zo lang, hè? Ben je nog bij Joop? Heb je de pakketten met de gestuurde winterkleden al ontvangen? Van jou heb ik geen geld ontvangen. Fijn voor je dat je ander werk hebt. Hier is het koud. Ik verlang erg naar jou. Jij schrijft nooit of je naar ons verlangt. Ik heb het nu erg druk. Gelukkig krijg ik hulp van Mams. Hartelijke groeten van haar, ook de familie Harinck. Dag liefste, een kus van Corrie.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Kreis: Den Haag

Straße: Nederland

Wellicht heeft Corrie gelijk dat ik in mijn brieven nooit schrijf dat ik naar hen verlang, maar dat lijkt mij zo logisch! Er is zoveel meer te schrijven. Natuurlijk verlang ik naar huis en mijn familie. Moet ik dat dan telkens vermelden?

's Avonds de gewone gang van zaken; naar de kapel en Ter Beek. Wel kruip ik niet te laat in bed, ik word zo moe van dat voor de borst dragen van de rechterhand en opgestoken vinger. Van twee aan elkaar geknoopte handdoeken heb ik een soort draagband gemaakt en dat is wel een hele verlichting.

Zaterdag 19 februari 1944

Aangezien ik sinds kort niet meer het bed behoeft te houden en vrij kan rondlopen, ga ik elke morgen om 07.30 uur naar de kapel voor het bijwonen van de Heilige Mis en ontvang dan tevens de Heilige Communie. Meestal ben ik daar samen met een Belg, die dan misdienaar is. Een enkele keer echter ben ik er alleen met de aalmoezenier. Ik kan niet begrijpen waarom zo weinig knapen naar die Heilige Mis komen. Bij de avond oefeningen zijn er gelukkig wel wat jongens aanwezig, doch hooguit tien. Waarom is er zo weinig belangstelling? Bij de Fransen en Belgen zijn toch veel Katholieken? Die avond biecht ik, vraag God en bid voor het welzijn van allen die mij dierbaar zijn en mij weldoen. Hierbij bid ik vooral voor Corries broer Kees en mijn broer Tini. Zowel in de morgen- als de avond oefeningen denk ik aan en bid voor allemaal in Nederland.

Zondag 20 februari 1944

's Morgens eerst naar de Heilige Mis en te Communie. Direct na het middagmaal begeef ik me naar Ter Beek. De vertrouwensman van zijn barak moet hoognodig weg en die heeft dan mij gevraagd om bij Ter Beek te willen blijven. Tevens moet ik op collega Joosen¹⁵¹⁾ passen, die zeer veel last heeft van Ischias. Hij wordt toegedekt

151 Bedoeld is soldaat Intendance Johannes Antonius Joosen kgf 98020. Hij werd geboren in Amsterdam en woonde aan de Lijnbaansgracht 266-II te Amsterdam. Hij was eerder tewerkgesteld geweest in Dresden bij **Seidel & Naumann**.

met wel twaalf tot zestien dekens en dan nog rilt hij, zelfs na een injectie. Zijn krib schud heen en weer. Het is een eng gezicht. Onderwijl krijg ik zelf veel last van mijn vinger, maar ik kan daar niet weggaan en moet er blijven tot 18.00 uur. Vandaar ga ik meteen naar de dokter, die is echter afwezig en nu ga ik terug naar mijn kamer, waar ik op bed ga liggen. Ik krijg hoe langer hoe meer pijn. Het is haast niet om uit te houden en daarom klop ik tegen 22.00 uur aan bij de *Sanitäter*, die ik dan wel uit zijn bed haal. Hij geeft mij een paar slaappillen, maar die helpen geen barst. Ik lig zowat de hele nacht wakker van de pijn.

Maandag 21 februari 1944

Na het ontbijt ga ik direct op rapport bij de dokter. Die behandelt de vinger en voorziet die van een nieuw verband. Daarna gaat het een stuk beter. Vandaag voor de laatste keer behandeld voor de puisten. De dokter is zeer tevreden over de genezing en het verloop. Tijdens het schrijven van een brief aan Corrie krijg ik het bericht dat er een pakket voor mij is aangekomen. Doordat ik in het *Lazarett* verblijf komen post en pakjes veel later aan, maar da is niet erg. Hoofdzaak is dat ze aankomen. Aan Corrie schrijf ik een brief. Deze is helaas niet terug te vinden, ik weet de inhoud niet, maar ook niet of die brief wel ooit bij haar is aangekomen. Hierna haal ik het pakje op. Het is het 31^e pakket, afgezonden op 29 januari 1944 door Henny en Tonny. De inhoud is: 1 ontbijtkoek, 1 flesje Fino-aroma, 2 doosjes Wybert, 1 doosje Sucrettes, 1 pakje sauspoeider, 100 gram shag. Heel veel dank Henny en Tonny!

Dinsdag 22 februari 1944

Wat er aan de hand is weten we niet, doch vandaag komt onverwachts de Chef-arts met zijn kornuiten op bezoek en wordt weer een aantal mannen ontslagen. Alle Fransen en Belgen van onze kamer gaan weg. De drie Nederlanders zijn nog niet aan de beurt. We voelen wel dat ons ontslag niet lang meer zal uitblijven. Het gerucht gaat dat er plaats moet worden vrijgemaakt voor gewonden van het front in Italië. Het was de laatste dagen al onrustig hier. Persoonlijk vind ik het ontslag van die jongens erg jammer, ik was zo aan hen gehecht. Ik kon zo goed met hen opschieten en gezellig met hen keuvelen. Dikwijls kaartte ik met hen en deed aan andere spelletjes mee. Daardoor was er een hechte band met hen. Het is nu eenmaal zo... Van Corrie ontvang ik een briefkaart die luidt:
Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte
An: J.H.P.M. Deremaux
Gefangenennummer: 107353
Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein
[met stempel: Arb.-Kdo. 1112, doorgehaald]
[met stempel: A744, is Lazarett Königswartha, red.)
[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]
[met rondstempel: 's-Gravenhage, 11-2-1944]
10-2-1944 Liefste Johnny, twee kaarten ontvangen van 17/1 en 24/1, gelukkig! Eindelijk hoor ik wat van je, Joke is nu 6 ½ week oud. Met vijf weken lachte ze. Het is een levendig kind, erg lief. Jaloerse Charl.
Groeten aan Joop. Alles met ons Oké. Denk steeds aan ons lied "Hold my".
Leuke tijd was dat, hè? Ik verlang erg naar jou en hoop je gauw hier te hebben. Groeten van ons allen.

Ik voed Joke nog steeds zelf. Heb je al de kleren ontvangen? Schrijf s.v.p. Kijk alles na wat je krijgt. Schrijf alle kaarten en brieven aan mij, ik stuur ze door.

Vele kussen van Corriejet.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Kreis: Den Haag

Straße: Nederland

Hier abtrennen!

Kriegsgefangenenpost (Gebührenfrei)

Antwort-Postkarte

An den Kriegsgefangenen

J.H.P.M. DEREMAUX

2212

Stalag IV A
22
geprüft

GRAVENHAGE
11114

Absender:

Vor- und Zuname: C.M.J. DEREMAUX-v. Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Kreis: Den Haag

Straße: Nederland

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: Art. Kdo. M.-Stammlager IV A
1001 Hohnstein (Sächs. Schweiz)

A744 5 Deutschland (Deutschland)

De briefkaart van 10-2-1944 met het stempel "A744" voor het Lazarett in Königswartha

In de avonduren ga ik weer kijken bij Ter Beek. Die gaat goed vooruit. Ook Joosen is een heel stuk opgeknapt.

Woensdag 23 februari 1944

Vandaag is eindelijk de dooi ingetreden. De zon is er in al zijn glorie. Weliswaar ben ik van het gepeuter aan die puisten af, met mijn vinger is het nog steeds niet goed. De dokter doet er nu een andere zalf op. De wijsvinger is twee keer zo dik als mijn andere vingers. Het topje ziet geel van de etter. Er moet nog eens in gesneden worden, hoor ik van de dokter. Van een Indisch pakket ontvang ik: 1 blik Dahl, suiker en rijst.

In de late namiddag worden we verrast met het eerste Amerikaans Rode Kruis pakket. Nou, dat liegt er helemaal niet om! Het is alleen al een genot om zo'n pakket uit te pakken. De inhoud is: 2 stukken chocolade, 1 pak pruimen, 1 doosje kaas, 1 busje koffie, 1 doosje biscuits á 11 stuks, 2 stukken zeep (Swan), 1 bus meldpoeder, 1 blik corned beef, 1 blik oleo-margarine, 1 blik patee, 1 blik ham, 1 blik zalm, 1 blik Sunfilled juice, 1 doosje suiker, 109 sigaretten (Old Gold, Camel, Raleigh, Chesterfield, Twenty Grand).

Sjonge, wat prachtig! Ik weet echter ondertussen niet meer waar ik al die spullen moet bergen. In de allerbeste stemming ga ik naar bed, waar de slaap niet meteen wil komen. Ik denk maar steeds aan het fraaie pakket. Ik krijg in de loop van de nacht wel last van mijn vinger, doch gelukkig gaat dat na een tijdje over zodat ik toch nog van een goede nachtrust kan genieten.

Donderdag 24 februari 1944

Omdat in de vroege ochtenduren de pijn terugkomt, ga ik toch maar even naar de dokter voor controle. Hij doet er weer een andere zalf op en een nieuw verband. In de rechter arm, die ik steeds voor mijn borst moet dragen, word ik doodmoe. Een mitella of andere draagband krijg ik niet, enkele keren behelp ik me met twee aan elkaar geknoopte handdoeken. Na het middageten verhuis ik naar kamer 10 in dezelfde barak. Nu zit ik daar uitsluitend met Fransen en Belgen. De kennismaking verloopt prima en ik krijg weer van alles aangeboden. Dan komen mijn vroegere vrienden Constant en Biernij afscheid nemen, zij moeten terug naar hun Arbeitskommando. Van Constant krijg ik glucose en andere zoetigheden. Biernij overhandigt me drie ontbijtkoeken. Hun vertrek doet me echt wat. Ik voel me erg verlaten.

Vrijdag 25 februari 1944

De zon schijnt nog steeds volop. Om 09.45 uur treden we aan voor het bijwonen van de begrafenis van een Engelse krijgsgevangene. De verschillende nationaliteiten die in dit *Lazarett* aanwezig zijn, staan in carré opgesteld. Er is een vuurpeloton van twaalf manschappen, de lijkst wordt gedekt door de Union Jack. Er is een krans van zijn kameraden en een van de Duitse Wehrmacht. Een Engelse geestelijke houdt een toespraak. Na enkele gebeden volgt de afmars naar het kerkhof. Alleen de Engelsen mogen mee daarheen.

Omdat ik die nacht slecht heb kunnen slapen vanwege het hevige kloppen van mijn vinger, ga ik na het middageten naar de dokter. Die maakt de wond open, knijpt er flink in, waardoor de etter -de oorzaak van het kloppen- met ook bloed erbij, eruit verwijderd wordt. met een nieuw verband erom is het meteen een heel ander gevoel. Maar, zegt de dokter, ik wil de vinger aanstaande dinsdag nog eens opereren. Bij de post is voor mij een briefkaart van de familie Arnold. Zij schrijven mij op 14 februari 1944:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112, doorgehaald]

[met stempel: A744, is Lazarett Königswartha, red.)

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 14-2-1944]

14-2-1944, Beste Jan, Dank voor je kaart. Bij ons alles goed. Sedert 5 september ben ik op non actief gesteld wegens gebrek aan leerlingen. Werk nu aan zes glas in lood ramen voor de pastoor Oudejans. Er zijn sedert januari aalmoezeniers aangesteld. Nog niet bij jullie? Er wordt veel voor jullie gebeden. Ook door ons. Corrie en de twee kleinen maken het goed. Blijf in God vertrouwen. Je groeten hebben we overgebracht.

Ze had juist de brief en de kaart van midden januari ontvangen.
Marie J.F. Arnold. J.M.T. Arnold
Absender Vor- und Zuname: Joh.M.T. Arnold
Ort: Den Haag
Straße: Valkenboschkade 587

Hier abtrennen!

Kriegsgefangenenpost (Gebührenfrei) 25/2

Antwort-Postkarte

An den Kriegsgefangenen

GRAVENHAGE
14.II.44
Absender

Vor- und Zuname: Joh. M.T. Arnold

Ort: Den Haag

Kreis: _____

Straße: Valkenboschkade

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung:
Arh.-Kdo. M.-Stammlager IV A
1001
Hohnstein (Sächs. Schweiz)

Deutschland (Duitschland)

5-87 | A744 | 5

Zaterdag 26 februari 1944

Wederom heb ik een briefformulier gekregen om naar huis te schrijven, Het schrijven gaat me wel slecht af. Van het Nederlandse Rode Kruis ontvangen we enkele boeken en het gevolg is, dat zowat iedereen hele dagen op bed ligt te lezen. Ik doe er niet aan mee, maar blijf elke dag de verschillende barakken aflopen om te zien of er nieuwe, Nederlandse, jongens zijn gearriveerd. Dagelijks komen er nieuwe patiënten binnen. De Chef-arts en zijn gevolg zijn niet verschenen.

Zondag 27 februari 1944

Om 10.00 uur naar de Heilige Mis met Communie. Van 14.00 tot circa 18.00 uur pas ik weer op bij de collega's Ter Beek en Joosen. Ze gaan beide goed vooruit. Omstreeks 21.30 uur 's avonds moeten we plotseling allemaal naar de kelder van barak 10 verhuizen. In onze barakken zullen circa 180 zwaargewonde Engelse krijgsgevangenen van het Italiaanse front worden ondergebracht. Die liggen nu twee hoog erg dicht op elkaar en door elkaar en nu moeten de lopende patiënten voor hen wijken. Ik krijg daardoor met andere jongens te maken die ik niet ken. De eerste avond valt erg mee. Ik heb tenminste veel pret omdat enkele van hen allerlei dierengeluiden imiteren, zomaar op bestelling. 's Nachts slaap ik weer tamelijk goed.

Kriegsgefangenenpost Postkarte
An: Mevrouw C. Deremaux-van Zutphen
Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18-1

Land: Nederland

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

[zonder Nederlands poststempel]

27-2-1944 Liefste Corry, Charles, Joke en allen. Dank voor de kaart van 10/2. Alles is goed. Het is mooi weer met veel zon. Fijn dat alles met ons kroost goed gaat. Op 23/2 pakket ontvangen van het Amerikaanse Rode Kruis; prachtig! Dank meneer Arnold voor de kaart. Nog geen aalmoezeniers gezien. Het geld komt nu in orde, het moest minstens F50,= zijn. Ik hoop dat je dan stuurt wat ik gevraagd heb, anders snij het brood in flinke plakken en rooster die. Blijf vol moed en vertrouwen op God. Aan allen veel groeten, etc. Sterk vrouwke en lieve kinderen, veel zoenen en een poot van Johnny. (Ik schrijf slecht)

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 28 februari 1944

Om ongeveer 09.00 uur komen plotseling de Chef-arts en zijn aanhang op bezoek. Er zwaait zeker wat? En ja, om ruimte te krijgen voor zwaar gewonde krijgsgevangenen ontslaan zij een derde van de aanwezigen. Ook ik behoor daartoe. Mijn dokter, die ook hierbij is, legt dan mijn situatie aan de Chef-arts uit en zegt dat ik nog één operatie moet ondergaan. De Chef-arts geeft hem dan één dag daarvoor de tijd. Na de operatie moet ik per 1 maart voor een eventuele verdere behandeling naar een zogeheten *Krankenrevier* in de omgeving van Dresden. Daarop zegt mijn chirurg dat hij morgenvroeg de vinger zal opereren. Door een fout van collega Knepper gaat echter de hele zaak verkeerd, maar daarover leest men wel de volgende dagen.

Dinsdag 29 februari 1944

Om 07.30 uur ga ik naar de Heilige Mis en te Communie. Na het ontbijt drink ik voor het eerst twee flesjes limonade uit. Sinds 3 februari dronk ik bijna niet meer. Kort na 11.00 uur begeeft ik me naar de keuken om eten te halen. Ik word daar echter weggehaald en naar barak 9 gebracht om geopereerd te worden. Waarom ineens die haast? Ik wacht daar notabene tot 12.30 uur en ga dan pas naar de operatiekamer. Een tweede arts verleent assistentie. Wat gaat er gebeuren en waarom? De chirurg verdooft allereerst de vinger op twee plaatsen. Een prik vlak achter het laatste vingerkootje, de andere in de etterende wond. Dat moet nu even betijen. Wanneer de dokter dan later met een pincet de wond aanraakt, merkt hij aan mijn reactie dat het nog gevoelig is. Vragen zegt hij "No pain?" Ik knik van ja. Dan geeft hij links en rechts van de wond injecties. Na weer even te hebben gewacht raakt hij het topje van de vinger nogmaals aan. Voor mijn gevoel blijft het resultaat hetzelfde, met andere woorden ik voel de aanraking met die pincet wel degelijk! Maar dan zegt de dokter "No pain!" Vlak daarop neemt één van zijn helpers mijn rechter arm stevig vast bij de elleboog en pols. Zodat ik die arm niet meer kan bewegen. Twee anderen pakken van achteren mijn lichaam en hoofd beet, mijn hoofd in de zogeheten Nelsongreep. Ik kan me niet meer verroeren. Met de vrije linkerhand pak ik de verwarmingsbuis beet en knijp er hard in. Als dan de beide

artsen aan die vinger gaan snijden en knippen heb ik wel degelijk pijn. De dokter zegt dan wel herhaaldelijk "No pain, that's impossible", maar desondanks voel ik terdege wat zij aan het doen zijn en zucht daarbij hardop. Ik zweet als een paard, knijp als een gek in de verwarmingsbuis en... bijt mijn gebit in tweeën. En dat allemaal omdat ik niks zou voelen? Ik ben niet achterlijk!

De dokter mag dan wel zeggen "You are a courageous fellow" en hij blijft bij zijn "no pain my boy". Maar ik weet en voel wel beter. De helper die mij in de Nelsongreep heeft gehad komt met een natte spons mijn gezicht deppen. Ik voel met helemaal leeg. De vinger wordt dan stevig in verband gezet en ik ga terug naar de kelder van barak 10. Het eten is ondertussen op en zo nuttig ik dan maar een paar van die Franse kaken. Kort daarna val ik van vermoeidheid en spanning op bed. Mijn vinger klopt erg, maar gelukkig val ik spoedig in slaap. War ik dan al niet droom...

Wanneer ik na een poosje wakker word, ga ik alvast de koffer en de dozen inpakken, ik moet morgen immers vertrekken. Als ik hiermee gereed gekomen ben, ga ik in de verschillende barakken afscheid nemen van de jongens. Met Robart ruil ik nog het één en ander. Hij zal aanstaande donderdag worden geopereerd aan een breuk.

Verder bezoek ik Visser¹⁵²⁾ en Scheffer¹⁵³⁾, twee jongen die ik ken van de **Mitteldeutsche** uit Wülknitz. Bij hen zijn respectievelijk de grote en de kleine teen afgezet. Van collega Bezemer¹⁵⁴⁾ is de linker middelvinger geamputeerd. Dan mag ik zeker niet klagen.

Wat we destijds in het Lager **Wülknitz** wel konden vermoeden is hier bewaarheid, Het merendeel van de Nederlandse jongens in dit *Lazarett* is van dat *Kommando* afkomstig. Van de Franse assistenten verneem ik dat het geregeld tussen de 50 en 60% is. 's Avonds ga ik naar de kapel. Na de godsdienstoefening neem ik hartelijk afscheid van de Franse aalmoezenier. Hij bedankt me dan voor de vele keren dat ik naar de kapel ben gekomen. Hij geeft me enige prentjes en rozenkransen mee voor de jongens in mijn Kommando. Hij spreekt me moed en vertrouwen in, verder de vaste wensen voor mij en mijn dierbaren in Nederland. Tot slot geeft hij mij zijn zegen. Dat doet me zeer veel goed.

Tenslotte bezoek ik Ter Beek en Joosen. Van hen verneem ik dat zij beiden aanstaande donderdag 2 maart naar Mühlberg zullen gaan en van daar terug naar Nederland. Zij zijn ongeneeslijk ziek verklaard. Inderdaad is Ter Beek er heel erg aan toe geweest, hij heeft het aan zijn nieren, zijn urine is steeds rood. De laatste tijd is hij echter veel beter en kan ook weer goed eten. Van deze twee kameraden neem ik ook hartelijke afscheid en vraag aan Ter Beek om bij mij thuis de groeten te gaan doen. Beide bedanken zij mij voor de uren die ik bij hen heb opgepast en wensen mij alle goeds toe voor de komende tijd. Ter Beek overhandigt me een bende peulvruchten alsmede een zak geroosterd brood.

Met een zeker gevoel van weemoed denk ik terug aan de weken in dit *Lazarett*.

152 Bedoeld is mogelijk soldaat bij de Jagers Adrianus Cornelis de Visser kgf 107217. Hij werd geboren in Dinteloord en woonde aan de Dorpsstraat 30 te Capelle a/d IJssel. Hij was eerder tewerkgesteld geweest onder meer in Gröditz bij **MDSW** en bij een Kommando in Dresden.

153 Bedoeld is soldaat bij de Jagers Marinus Johannes Scheffer kgf 106589. Hij werd geboren in Haarlem en woonde aan de Aanhang 44a te Haarlem. Hij was eerder tewerkgesteld geweest onder meer in Gröditz bij MDSW en bij **Kübler & Niethammer**.

154 Bedoeld is soldaat 15 R.I. Jacob Bezemer kgf 97420. Hij werd geboren in Rotterdam en woonde aan de Zegenstraat 33a te Rotterdam. Hij was eerder tewerkgesteld geweest in een Kommando van Heidenau en een Kommando in **Tetschen-Bodenbach**.

De prettige omgang in de eerste weken met de Fransen en de Belgen. Toen ik eenmaal lopend patiënt was geworden ben ik zowat elke dag de verscheidene barakken afgegaan en heb er telkens nieuwe kameraden getroffen. Het is fijn geweest om met elkaar om te gaan. Zo ontmoet ik bijvoorbeeld een zeker Alewijn¹⁵⁵ uit Den Haag. Die verbaast mij, omdat hij zoveel over mijn broer Tini weet. Toen ik mijn naam noemde, haalde hij zijn kerkboek tevoorschijn en toont me het bidprentje van Tini. Hij vraagt of ik familie van hem ben. Van de weeromstuit heb ik verder niet aan hem gevraagd hoe hij eraan komt en wat hij verder weet. Jammer. Ook een zekere Frij¹⁵⁶ weet precies te vertellen hoe hij mijn naam moet spellen en schrijven, terwijl ik die persoon niet ken. Deze twee gebeurtenissen zetten mij wel aan het denken.

Woensdag 1 maart 1944

Voor de laatste keer ga ik hier naar de Heilige Mis en ontvang de Communie. Wanneer zal zich die gelegenheid weer voordoen? In Heidenau beter dan in Wülknitz? Tijdens de Mis vraag ik Onze Lieve Heer om kracht en sterkte voor de resterende tijd in krijgsgevangenschap. De Fransen en Belgen hier zeggen dat zij in juni, eind juli maar zeker in augustus thuis zullen zijn. Ik help het hen hopen en houd me daaraan vast. Die morgen ga ik wel drie tot vier keer naar het bureau omdat mijn papieren niet in orde zijn. Door verkeerde gegevens van Knepper word ik nu naar **Grossenhain** -dat helemaal niet tot mijn Stalag behoort- met hem mee gestuurd. Portesten van de vertrouwensman en mij helpen niets. Ze zeggen gewoon "Ga eerst maar naar **Grossenhain** en vandaar naar Dresden." Vervolgens loop ik nog even bij mijn chirurg binnen, bedank hem en zijn assistenten voor alles wat zij voor mij hebben gedaan. Hij wenst mij een geode toekomst en een behouden thuiskomst. Wat de vinger betreft zegt hij dat over enkele dagen alleen een dokter het verband mag verwijderen.

Om 14.00 uur staan Knepper en ik, plus nog enkele andere krijgsgevangenen gepakt en gezakt aangetreden. Bij de Duitse keuken halen we verpleging voor onderweg en zo tegen 15.00 uur gaat het dan, onder geleide van twee Duitse Posten, naar het station. In verband met mijn vinger die zwaar verbonden is, behoef ik mijn koffer niet zelf te dragen, dat doet een Russische krijgsgevangene die ik later een paar sigaretten geef.

Om circa 16.00 uur vertrekt de trein. De rit gaat door een prachtige omgeving. Het landschap ligt onder een dikke laag sneeuw en de zon schijnt daarop. Bij het overstappen te **Ruhland**, helpt de Rus me weer met de koffer. Met één hand is dat niet te doen, omdat ik ook enkele dozen heb. Tegen 18.10 uur arriveren we te **Grossenhain**. Aangekomen bij het *Revier* moeten we ons melden bij de *Zahlmeisterei*. Tijdens het daar wachten vraag ik me af waar ik nu heen moet en hoe het verder zal gaan met mijn vingerbehandeling. Ik ben ergens bang. Dat zij mij van hieruit terugzenden naar de **Mitteldeutsche**. Van de *Zahlmeister* krijg ik te horen dat ik hier helemaal niet behoor te zijn, maar men zal zorgen dat ik naar mijn nieuwe Kommando terug kan gaan. Allemaal de schuld van Knepper, die heeft het verkeerde Kommando opgegeven. Hij dacht mij behulpzaam te zijn. Knepper en ik

155 Bedoeld is soldaat Grenadier Wiegert Alewijn kgf 106133. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Roggeveenstraat 48 te Den Haag. Hij was eerder tewerkgesteld geweest in Gröditz bij MDSW en een Kommando in Heidenau.

156 Er is geen Nederlandse krijgsgevangene met een dergelijke naam bekend.

worden voorlopig ingekwartierd bij een klein Kommando van Fransen en Belgen. Zij vormen de schoen- en kleermakerij. Wij beiden krijgen een kamertje aangewezen op de zolder. De ontvangst hier is buitengewoon prettig. Zij bieden ons een volle schaal soep aan, veel kaken en een sigaret.

Een goed half uur later wordt Knepper opgehaald en blijf ik daar alleen. Waar Knepper heen gaat weet ik niet. Aan de Kommando Führer leg ik mijn situatie nog eens uit. Hij blijkt goed geïnformeerd, want, zo zegt hij, ik behoef niet naar het Revier hier, er is een vergissing gemaakt. Hij heeft telefonisch contact opgenomen met mijn Kommando in Heidenau en een wachtpost zal me komen ophalen, dat kan echter wel even duren. Helemaal gerustgesteld door deze woorden blij ik 's avonds bij de Fransen en Belgen, allemaal Frans sprekend. We hebben ontzettend gezellig met elkaar gepraat en gegeten. Zij vinden mijn achternaam precies bij hen passen. De hele tijd is het "Jean" voor en "Jean" na. Zij zijn erg nieuwsgierig naar dingen die ons land betreft, bijvoorbeeld hoe groot het is, het aantal inwoners, over de koningin, die zij om haar houding bewonderen. Verder hoe wij kunnen leven zoveel meter beneden de zeespiegel, over de kampen waar ik geweest ben, over het werk en zo meer. Het is ontzettend plezierig mee te maken hoe de avond verloopt. Tegen 22.00 uur gaan ze slapen. Ik begeef me naar de zolder en ga naar bed. Voor de slaap komt, lig ik te overdenken wat me deze dag allemaal is overkomen, hoe fijn de avond is geweest met die vriendelijke kameraden, enz.

Donderdag 2 maart 1944

Na een uitstekende nachtrust, zonder pijn te hebben gehad aan mijn vinger, sta ik om 07.00 uur op. Aangezien er op die zolderverdieping wel een kachel aanwezig is, doch niet brandt en het erg fris is, ga ik naar mijn vrienden beneden. Ik word door hen rijkelijk voorzien van kaken en confituren.

Omstreeks 09.00 uur komt een Serviër binnen. Die heeft op die zolderkamer zijn werk. Met hem ga ik naar boven en dan maakt hij de kachel aan, letterlijk en figuurlijk, want we kletsen heel wat af. Het is frappant om mee te maken hoe mensen van verschillende nationaliteiten met een totaal andere taal, toch elkaar aanvoelen en begrijpen. Dat komt natuurlijk ook wel door zijn brabbel Duits dat hij in die vier jaren als gevangene heeft geleerd. Tegen 11.00 uur komt een Italiaan naar boven. Van hem verneem ik dat hij werkte bij de **Mitteldeutsche** te Gröditz. Hij wordt nu vertrouwensman voor zijn landgenoten te Hohnstein. Met zijn drieën is het daar boven zeer gezellig toegegaan. Om 13.00 uur stapt de Serviër op. De Italiaan krijgt boven zijn eten. Ik moet er voor naar beneden. Het middageten hier bestaat uit macaronisoep, heerlijk dik. Ik eet me er rond aan want de Fransen en Belgen lusten die soep niet. De Italiaan gaat na een hartelijk afscheid, tegen 16.00 uur weg. Intussen is het tijd geworden voor een nieuw verband om mijn vinger, doch ik mag niet naar het Revier gaan omdat er geen wachtpost is om me daarheen te brengen. Ik heb er nu behoorlijk pijn aan. De chirurg heeft me uitdrukkelijke gezegd de vinger alleen door een arts te laten verbinden. De Franse *Sanitäter* van dit Kommando wil het wel doen als ik dat persé wil. Liever doet hij het niet. Als avondeten hebben die leden heerlijk eten klaargemaakt en wel aardappelen met uiten en *Nudeln* door elkaar met jus. Ik moet en zal ervan mee eten en dat terwijl ze mij al de hele dag volstoppen met kaken, jam en confituren.

Na het avondeten blijf ik bij hen en we zetten weer een gezellige boom op. Ze kijken naar de toestand van mijn kleren en schoenen. Een van hen zal mijn schoenen

repareren (dat is hoognodig), terwijl een ander mijn overjas zal verstellen en er de goede knopen zal aannaaien. Wat een prachtlui hier!
De avond vullen we verder met het bekijken van elkaars foto's. We praten over politiek, over Nederland en zijn kolonies, etc. Als tegenprestatie voor het vele goede dat ik van hen heb gekregen alsook voor de vriendschap, geef ik hen een groot pak pruimen. Zij slaan dit beleefd af en zeggen erbij dat zij voldoende hebben en veel pakketten krijgen. Pas als ik hen beloof er van mee te eten zetten zij de pruimen in de week. Deze lieden schijnen het nooit laat te maken, want ook deze avond gaan we om circa 22.00 uur naar bed.

Vrijdag 3 maart 1944

Goed uitgerust sta ik om 07.00 uur op en neem mijn jas en schoenen naar beneden. Tijdens het ontbijt vertelt de *Kommandoführer* me dat er vanmorgen een (Duitse) soldaat uit Heidenau aankomt. Even na 08.00 uur arriveert de soldaat en vertelt me dat we om 08.45 uur de trein zullen nemen. Snel maak ik me klaar en neem afscheid van de 16 Franse en 3 Belgische krijgsgevangenen, die mij ook wat te eten geven. Ik ben erg onder de indruk van deze mannen. Buiten is het erg glad, de Duitser heeft mijn koffer en dekens op een kruiwagen geladen. Hij brengt me -terwijl hij de kruiwagen trekt- naar het station. Wat een prettig mens is hij. Via Dresden komen we rond 12.00 uur aan in **Heidenau-Süd**, niet ver van het Lager *Radrennbahn*. Ook hier zijn de wegen wit en glad. Ik laat mijn koffer bij een bier leverancier en terwijl ik wacht praat ik met het *Ostmädel* dat hier kookt. Om 14.00 uur komt *Feldwebel* Schönwalder mij ophalen. 's Avonds worden mijn koffer en een vat bier opgehaald door enkele van onze mannen. NB. Mijn collega's zijn al hier in Heidenau. Ik verbleef bijna een maand in het ziekenhuis vanwege een slechte vingeroperatie. De *Feldwebel* heeft wat tijd nodig om mijn koffer en dozen te inspecteren en er is mij verteld wat ik wel en niet moet doen en hoe de dingen werken in dit Lager. Ik vertel ze over mijn verblijf in het *Lazarett*, over de mensen die ik heb ontmoet en waarom de mensen daar waren, ook over het Amerikaanse Rode Kruis pakket dat ik daar ontving. Ze vroegen zich af of deze pakjes ook naar dit Lager zouden komen. Ik deelde wat van mijn sigaretten uit aan de mannen.
Ik ben bijna een maand weggeweest en heb gemerkt dat er tijdens mijn afwezigheid het één en ander is veranderd. De jongens van het zogenaamde "*Entladungskommando*" zijn verbreederd met de jongens van "*Weißbach*". Er worden kleine groepjes van twee of drie gevormd. Ook Joop de Lange zit in één van deze groepen. Dus nu sta ik er alleen voor! Maar geen zorgen, de tijd zal het leren. 's Avonds brengt de kok (chef) mij een brief, die had hij al een aantal dagen op zak!
Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief
An: J.H.P.M. Deremaux
Gefangenennummer: 107353
Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein met potlood
Heidenau bij Dresden]
[met stempel: Arb-Kdo. 1001]
[zonder stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]
[met rondstempel: 's-Gravenhage, 18-2-1944]
Liefste Johnny, Brief gelezen van vader van 10/1. Wat heb je aan je vinger? Ik weet nog van niets. Naar de gestolen shag wordt een onderzoek ingesteld. In het pakket via de post zat om: een paar leren handschoenen,

interlock onderbroek en onderlijf, zakdoeken, shag, levensmiddelen, wollen das. Twee paar wollen sokken, stopwol, vloeitjes en rolletjes kaken Je vraagt voor brood en eerst schrijf je stuur geen brood??? Familie Arnold heeft kaart van 16/1 van jou ontvangen. Eet al je levensmiddelen die je gestuurd krijgt op s.v.p.

Hoe vind je de foto's van Joke? Ze is erg lief en lacht al.

Sinds december heb ik geen brief van jou gehad. Wel twee kaarten. Hoe kan dat?

Stuur Rijks IJzer voorlopig geen kaart. Ik zal Soenius wel adresverandering opgeven.

Dag liefste, vele kusjes van Corry, Joke en Charltje. Groeten van familie Fluit, Mams. Familie Pellekorn. Bid voor jou. Groeten aan Joop. Heb je nu twee pakketten ontvangen met winterkleden? Schrijf daarover s.v.p. Dag!

3/3/44

Kriegsgefangenenpost
Rückantwortbrief

An den Kriegsgefangenen J.H.P.

DEREMAUX

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung: **M.-Stammlager IV A**
Hohnstein (Sächs, Schweiz)
Heidenau bij Dresden.
Deutschland (Deutschland)

Arb.-Kdo.
1001

Gebührenfrei!

3. d. d. p. b. Herken

Het adres is doorgestreept en "Heidenau" is met pen geschreven

Dag Jan, vele hartelijke groeten van Truus.

Lieve Beste Zoon Jan, brief gelezen, wat is er met je vinger? Kijk elke dag op de landkaart waar je bent. Ik ben een keer in de buurt geweest van en in Dresden. We zijn woensdag met Mary, Riek, je Corrie en Truus, naar het gebouw van Kunst en Wetenschappen geweest.

Ik heb ze eens getrakteerd op een concert uit Indië. Hier is alles goed. Ik ben gezond. Heb het druk met werk en je weet, ik heb de werkplaats gekocht. Noud heeft de sigarenwinkel voor mij in de toekomst gekocht, dus je kan vooruitgang waarnemen. Je vindt het ook fijn als je nu maar gauw thuis bent is alles in orde en werken nu voor ons voor de toekomst.

Charles is een echte leuke jongen. Ik ga er elke zondag heen en hij zegt dan "opa doe jas uit en niet weg gaan, met mij spelen." Hij is een echte Charles hoor.

Jan beste jongen, goede moed, alles goed hier, hopen van jou hetzelfde. Blij gezond en hartelijke groeten, vader en Mary, Je vader.

Absender Vor- und Zuname: Ch. Deremaux

Ort: Den Haag

Straße: Rijswijkseweg 429

Kreis: Zuid-Holland

Landsteil: Nederland

Zaterdag 4 maart 1944

Na een goede nachtrust moet ik om 06.00 uur opstaan (al mag ik nog niet werken). Er is vannacht veel sneeuw gevallen en alles ziet er prachtig wit uit. Hoewel de *Feldweibel* me gisteren beloofde dat ik naar de dokter kon, gebeurt er niets. Mijn vinger doet erg pijn en ik laat het hem zien. Omdat de situatie met mijn vinger niet verandert heb ik een klacht ingediend bij de hoofdvertrouwensman in Hohnstein, de man hier (de chef-kok) is onbekwaam. Ik hoef niet te werken of vermoeid te raken (*Ermüdung*). Ik loop rond met een gestrekte vinger, zwaar in het verband. Omdat er geen mitella is hang ik mijn rechterduim maar in het knoopsgat van mijn tuniek. Als de post is aangekomen, ontvang ik minstens vier kaarten allemaal van oudere datum, maar dat komt door mijn verhuizing naar de *Lazarett* en terug naar Heidenau.

Een kaart van Corrie van 18-1-1944:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb.-Kdo. 1001, met potlood doorgehaald]

[met potlood: Arb. Kdo 1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met vlagstempel 's-Gravenhage, 19-1-1944]

Liefste Johnny, deze kaart gekregen van Soenius. Ik ben er erg blij mee. Heb van jou sinds 1 december 1943 nog niets gehad. Zit met smart te wachten.

Van november helemaal niets. Hoe kan dat? Heb je het pak met wintergoed al aangekregen?

5 kg over de post? Schrijf mij erover. Joke is nu drie weken oud. Een lief meisje is het.

Een knap kopje. Jammer dat jij haar niet kunt zien. Ikzelf ben erg best, beter dan van Charltje. Ik voed Joke zelf. Dankzij de extra voeding. Charl is jaloers. Dat gaat wel over. Wij allen maken het best. Dank voor je mooie bloemen. Was er blij mee.

Groeten aan Joop. Veel liefs van ons allen. Veel kusjes van je vrouwtje, Corriejet.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Den Haag

Kreis: Zuid-Holland

Strabe: Vlietstraat 18-1

Een briefkaart uit Oisterwijk van 21-2-1944:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: Oisterwijk, 21-2-1944]

Beste Neef, uw kaart ontvangen, we waren er zeer blij mee.

Alles is goed en we hopen met u ook. Hebben bericht van Henny, die zit ook in krijgsgevangenschap op Java. We zullen een pakje sturen. Hoop dat u het ontvangt.

Geve God een spoedige vrede. Beste Jan, houd je maar taai, T... Wiggers (?)

Beste Jan, Nu nog enige woordjes van ons erbij. Met ons alles nog goed. We hopen van u hetzelfde. Het Nieuwjaarskaartje van de geboorte van Joke ontvangen.

Van Harte Gefeliciteerd met uw dochtertje. We hopen op een spoedig weerzien. Nu Jan, tot een volgende keer en houd je goed. Vele groeten van Familie Könings

Absender Vor- und Zuname: (niet ingevuld)

Ort: (niet ingevuld) Oisterwijk

Kreis: (niet ingevuld)

Strabe: (niet ingevuld)

Een kaart van Rijksijzer van 11-1-1944:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV B, verbeterd in A Hohnstein

[met stempel: Arb.-Kdo. 1001, met potlood doorgehaald]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel Rotterdam, 18-1-1944]

's-Gravenhage 11 januari 1944

Waarde Deremaux, je kaart met vreugde ontvangen en waren blij dat het pakketje naar je zin was. Een dezer dagen wordt er weer een aan je verzonden. We wensen je allemaal geluk met de geboorte van je dochter en spreken de wens uit, dat je spoedig in de gelegenheid zult zijn haar te zien. Hier gaat alles zijn gewone gangetje. De Ausweissen voor de Arbeidsinzet zijn tot nadere order verlengd. We gaan een RIJ revue in KGW opvoeren ten bare van onze krijgsgevangenen en hopen op veel succes. Ardenne is op het ogenblik op de school voor metaalbewerkeren te Rotterdam. Hij moet er een cursus in de vliegtuigbouw volgen en dan naar Duitsland. Met hartelijke groeten van je collega's van di./Adm.

Absender Vor- und Zuname: Rijksbureau voor IJzer en Staal, Afdeling Di./Adm.

Ort: 's-Gravenhage
Kreis: Zuid-Holland
Straße: Lange Houtstraat 11

Een kaart van Johan Kessels:
Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte
An: J.H.P.M. Deremaux
Gefangenennummer: 107353
Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein
[met stempel: Arb.-Kdo. 1001, met potlood doorgehaald]
[met potlood: Arb. Kdo 1112]
[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]
[geen Nederlands poststempel]

Lieshout, 19-1-1944, vriend Jan, je kaart ontvangen. Dank er voor alsmede voor je gelukwensen. Wees hartelijk gefeliciteerd met de geboorte van je dochter Joanna. Ik blijf geregeld met Corry in contact. Zij slaat zich overal moedig doorheen. Houd jij ook goede moed! Ik gedenk je dagelijks in mijn gebeden, dit jaar zal alles naar wij hopen in orde komen en zal ons de Heer een rechtvaardige vrede schenken. Ben op 16-11-1943 getrouwd en verhuisd. Je komt me maar zo gauw mogelijk eens opzoeken. Van Corry een aardige herinnering ontvangen. Moet je van thuis ook hartelijk groeten. Zij blijven ook voor Corry zorgen. Hoe gaat het met Joop? Mijn groeten aan hem.

Ligt er bij jullie al sneeuw? Hier is het helemaal geen winter, wat maar heel goed is. Er is aan alles gebrek.

Jan, tracht moed en sterkte te vinden in je geloof, toon nu een "ijzeren" te zijn.

Hij maakt alles in orde en Hij zorgt voor hen die je achter moest laten. Nogmaals, heel hartelijke gegroet en met de besten wensen van je vriend, Joh. Kessels en vrouw

Absender Vor- und Zuname: Joh. Kessels-Dovens

Ort: Lieshout

Kreis: N.Br. Holland

Straße: Heuvel 14a

Zondag 5 maart 1944

Vannacht is er veel sneeuw gevallen. Gelukkig hoef ik niet naar buiten. Ik heb weer veel pijn in mijn vinger. Ik kan er niet meer tegen, dus ik ga naar de *Feldwebel*, maar weer laat hij me niet naar de dokter gaan. Hij belt een *Sanitäter* en hij wil een nieuw verband omdoen. Ik weiger omdat deze kerel daar niet genoeg voor is opgeleid. Nu eist de *Feldwebel* dat hij het verband eraf moet halen, zodat hij het zelf kan zien. Alle drie schrikken we als we zien dat mijn vinger helemaal geel is. De *Sanitäter* wil niets doen omdat hij zegt dat dit buiten zijn mogelijkheden ligt. Wat nu? Er gebeurt niets en ik word ontslagen! De lunch is erg goed en bevat een gehaktbal van goede grootte.

Maandag 6 maart 1944

Nog steeds volop sneeuw. Om 10.00 uur mag ik nu naar de dokter. Hij doet goed werk en voorlopig is het zo goed. Om 18.00 uur ga ik naar de tandarts voor reparaties. Terug bij het Lager ontvangen de jongens de eerste Amerikaanse Rode Kruis pakketten. Ik ben nog een week vrij, dus de week erna blijf ik in de barak. Ik sta 's ochtends op om te rusten en ga om 22.00 uur naar bed. Hoewel ik niet hoeft te werken, help ik wel met kleine klusjes. 's Morgens veeg ik de barak, steek ik de kachel aan en kook ik de porties van de jongens die aan het werk zijn. Als ze om 17.00 uur arriveren kunnen ze direct gaan eten. Af en toe help ik de kok in de keuken, maar omdat we het niet zo goed met elkaar kunnen vinden, help ik wanneer ik dat wil. Ik kan nog steeds niet zo goed schrijven met mijn vinger. Ik maak korte aantekeningen voor mijn dagboek.

Kriegsgefangenenpost

An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

[met stempel: Stalag IV A 14 geprüft]

[met rondstempel: 11-4-1944]

6-3-1944, Liefste Corry en kinderen, lieve allemaal. De brief van 13/2, kaart van 18/1 ontvangen, waarvoor dank. Ik heb op 15/1 een pak per post ontvangen, maar handschoenen ontbraken. Stuur daarom niets over de post. Ik ben weer terug in Heidenau sinds 3 maart.

Ik werk nog niet, maar het gaat beter met mijn vinger. Vraag niet steeds waarom, maar stuur me wat ik vraag, of is het te veel! Ik eet heus alles wel op. De pakjes heb ik lang niet allen ontvangen, wellicht zijn de verloren gegaan door bombardementen. Zal je steeds opgeven welke ik ontvangen heb. Truus veel dank voor schrijven. Dat u, Pa, zo kort bij me was, een goede 13 km! Mag me toch niet bezoeken. Jammer, hè? Houd u taai en het beste met de zaak.

Verwen Charles niet hoor. Kaarten ontvangen van Kessels, Kantoor en uit Oisterwijk. Bedank hen, want we ontvangen geen schrijfmateriaal meer. Wees zelf dus ook zuinig met de brieven en kaarten en pen me alleen dan, als er iets bijzonder is!!

Het is niet koud meer, hoop dat jullie goed er doorheen hebt kunnen slaan. Over mij geen zorgen. Informeer over een tijdje eens bij familie Ter Beek, Haagweg 411, Loosduinen.

Zoon (van) Bernard was bij mij en zou terug gaan.¹⁵⁷⁾

Ik ga heden 26/3 verder. Ik werk sinds 20/3. Bestel voor mij "Wie wat en hoe" van 1943 en 1944. Ik was down, omdat de pakjes wegbleven. Op

157 Het betreft hier soldaat Bernardus Antonius Maria ter Beek kgf 106865, die tewerkgesteld was in een Arbeitskommando te Dresden en die eveneens met honger-oedeem was opgenomen in het Res. Lazarett te Königswartha. Hij werd als Dienst Unfähig teruggestuurd naar Stalag IV-b Mühlberg, maar niet direct naar Nederland gerepatrieerd. Hij repatrieerde op 25-5-1945 in Weert.

22/3, 23/3 en 24/3 pakjes ontvangen van Kantoor, Tante Trees, twee van oom Cor met peen en uien, Pa (34) en Corry (36), in totaal nu 34 stuks ontvangen. Ook een kaart van Pa ontvangen van 29/2. Ik ben twee maal aan mijn vinger geopereerd, maar het geneest dankzij de vele goede zorgen van u allen zeer goed. Geen zorgen dus daarover. Bedank allen voor de pakjes. Pa, Corry en Nell, veel dank!

Ik ruim nu sneeuw en los kolen. Fijn, hè? Enfin, alles is Oké en het komt wel weer goed. Veel dank en liefs aan allen, in het bijzonder aan vrouw en kinderen, van Johnny.

Houd moed en steun elkaar! Ontving pakjes van Amerikaanse en Nederlandse Rode Kruis.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Dinsdag 7 maart 1944

Om 11.00 uur ga ik met een schildwacht eten halen bij de **Hecker-Werke**. De schildwachten halen hun eten uit de fabriekskeuken. In deze fabriek werken 38 Nederlandse krijgsgevangenen, twee van kdo 1001 uit **Wülknitz** (Goessens kgf 96439 en Dietvorst kgf 107133, red.).

Woensdag 8 maart 1944

De dooi is ingetreden. Buiten is het een verschrikkelijke bende. Met de schildwacht naar de dokter geweest voor een nieuw verband. Hij zegt dat de vinger heel goed geneest. Omdat ik niet werk heb ik overdag meer honger. Ik heb mijn broodrantsoen twee of drie dagen van tevoren op. Ik ruil sigaretten voor brood, 1 ½ cm brood voor 1 sigaret. Zo kan ik toch krijgen wat ik wil.

Donderdag 9 maart 1944

Mijn tandreparatie kost me RM 6,- en ik moet betalen!

Vrijdag 10 maart 1944

Ik sta om 04.00 op en vertrek met twee andere mensen om 05.30 uur met de trein naar **Pirna**. Dit is een leuk oud stadje op ongeveer 3 km van Heidenau. In Pirna gaan we eerst naar de **Zahlmeister** om kleding om te wisselen. Zijn kantoor is net zo oud als dat in **Grossenhain**. Ik krijg alleen een ander tuniek. Vanaf hier gaan we naar een opticien en laten we één persoon achter. We lopen met z'n tweeën langs de winkels. We zien prachtige etalages vol Saksisch porselein, aardewerk en glaswerk. Na het ophalen van onze collega reizen we met de trein terug en komen om 11.00 uur aan in het Lager.

Zaterdag 11 maart 1944

Terug naar de dokter voor mijn vinger. Nieuw verband. De dokter zegt dat het genezingsproces erg goed is. Ik hoef niet meer terug te komen.

Zondag 12 maart 1944

Bij het avondgebed deel ik aan enkele jongens de Rozenkransen en gebedsfoto's uit, die ik van de Franse kapelaan heb gekregen. Het is erg koud maar binnen in de barak is het best gezellig.

Maandag 13 maart 1944

Tijdens de ontbijtpauze breek ik de punt van een tand. Gelukkig voor mij vang ik het op tijd op.

Dinsdag 14 maart 1944

Niets te vermelden

Woensdag 15 maart 1944

Nu breekt er weer een tand af. Deze zat naast degene die ik al kwijt was.

Ook ontvangen we ons tweede pakket van het Amerikaanse Rode Kruis. Net als de eerste heeft deze ook veel lekkers. Deze heeft dezelfde inhoud als de eerste: 2 stuks chocolaatjes, 1 pakje pruimen, 1 pakje kaas ½ pond (Amerikaanse ponden en onzes denk ik), 1 busje koffie, 1 pak koekjes (11 stuks), 2 stuks "Zwaan" zeep, 1 busje melkpoeder, 1 blikje corned beef, 1 blikje oleo-margarine, 1 blikje paté, 1 blikje ham, 1 blikje "Sunfilled" sap, 1 pakje suiker en 100 sigaretten ("Old Gold, Camel, Chesterfield", enz.).

Donderdag 16 maart 1944

Er valt niets te vertellen. Ik help in de keuken wanneer ik dat wil.

Vrijdag 17 maart 1944

Mijn vinger is bijna in orde. Geen pijn. Ik doe vingergymnastiek, pijnlijk maar noodzakelijk.

Zaterdag 18 maart 1944

Deze dag ontvang ik mijn loon van de maand januari, het is RM 17,=. Ik vraag waar de rest is en krijg te horen dat dat nog zal komen. Dit loon is vanaf de dag dat ik vertrok tot 20 januari.

Zondag 19 maart 1944

Om 11.00 uur is er een inspectie, uit het niets. De *Feldwebel* vindt dit geweldig leuk. Met al onze spullen moeten we naar buiten voor de barak. De twee kleine modellen van de "Rohrbogen" zijn in beslag genomen. De keuring is grondig (*Gründlich*). Bedden, kasten, etc. krijgen allemaal een kijkje. Er werd geen reden gegeven.

Het is mijn laatste vrije dag. Morgen breekt de hel los. Ik heb mijn dagboek bijgewerkt.

Maandag 20 maart 1944

Om 05.30 uur op en om 07.00 uur, samen met een paar anderen, werken we bij een blusvijver bij het *Bahnhof*. We werken vandaag met zes Nederlanders en vijf Polen. Het graven is erg zwaar, niet alleen is de grond hard en bevroren, maar we moeten de bovenste laag grond verpulveren met een houweel. Regelmatig hebben we een sneeuwval en schuilen in onze werkschuur genaamd "*Bude*". Omdat het slecht weer aanhoudt gaan we terug naar het Lager. Net als we naar het Lager gaan, arriveert meneer Jingl of Jüngl¹⁵⁸ (van de firma **Weißbach**) en neemt zes man waaronder ik mee naar de **Hecker-Werke**, die fabriek is dicht bij ons Lager. We laden meerdere motoren (*Machinen*) op een vrachtwagen. Vanaf hier reizen we op een open vrachtwagen met sneeuwbuien naar **Dresden-Reick** waar we de motoren lossen bij een bepaalde firma. We zien eruit als sneeuwmannen. Rond 14.00 zijn we terug bij het Lager.

Dinsdag 21 maart 1944

Tijdens ons werk in de brandblusvijver worden Dirk en ik opgehaald (08.00 uur om een treinwagen met 9 ton maïskolven te lossen voor de firma **Gaertner**. In sommige van de kolven zit nog wat en dat verzamel ik. Ik zal ze thuis koken. Omstreeks 09.30 uur komt er een *Feldwebel* die ons vertelt dat we niet snel genoeg zijn met lossen! In het Lager vertellen we onze collega's hierover en zij vertellen ons dat ze ergens briketten (kolen) hebben gelost en in de lunchpauze brood en koffie en aardappelen hebben gekregen. Bij de firma **Gaertner** krijg je nooit iets.

Woensdag 22 maart 1944

Het sneeuwt nog steeds. Nu moeten we allemaal sneeuw ruimen bij het *Bahnhof*. Om 16.00 uur waren we klaar. We vonden het leuk werk.

Donderdag 23 maart 1944

Het heeft de hele nacht gesneeuwd en net als gisteren ruimen we allemaal sneeuw rond de *Bahnhof*-perrons en het plein.

Vrijdag 24 maart 1944

Tijdens het sneeuwruimen worden Koos, Dirk, Frits en ik opgehaald om een treinwagon vol briketten te lossen voor de dames **Seifert**. Moeder en dochter runnen een kolenhandel. Wij werken van 08.00 tot 16.00 uur. Om 09.00 uur krijgen we koffie en brood. Om 12.00 uur brengt de dochter ons aardappelen. We werken allemaal heel goed samen, ook de dochter, die echt hard werkt. Ik voel me erg moe, vooral in mijn rug. Net als we weer bij het Lager zijn en op adem komen, worden Tom en ik weggeroepen om weer een wagenlading van 22 ½ ton briketten te lossen voor de **Mitteldeutsche Papierfabriek**. We werken in een sneeuwstorm. Om 21.30 uur zijn we klaar en gaan we terug naar het Lager. Ik voel me alsof ik gebroken ben!

Zaterdag 25 maart 1944

158 Het is niet duidelijk welke schrijfwijze van de naam correct is. Omdat in het dagboek verder bijna alleen Jingl gebruikt is, is ervoor gekozen om deze naam te gerbuiken.

Kort na de start van het sneeuwuimen heeft voorman (Polier) Jingl wat mannen nodig met de mededeling "ik heb licht werk voor je". Wat hij "licht" noemt! We moeten een stuk van een brug verplaatsen, met een gewicht van 8 ton. Hoewel we niet over het juiste gereedschap beschikken, moet alles met de hand en met hefboomwerking gebeuren, maar dankzij het advies van de voorman gaat alles goed. Er valt meer sneeuw en de wind is rauw. De heuvels rond Heidenau liggen vol sneeuw en zien er allemaal erg mooi uit.

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: 744 Lazarett, doorgehaald en veranderd in 1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: Oisterwijk, 21-2-1944]

29 februari 1944, Lieve Jan, de kaart van 14/2 hebben we ontvangen.

We maken ons ongerust. Schrijf s.v.p. precies een wat het is. Ook als is het erg, dan weten we hoe of wat. Nu moeten we steeds gissen en denken dat het erg is. Het kan best meevallen.

We hopen dat jij gauw weer beter bent. Fijn dat jij de foto van je dochtertje hebt. Aan het Rode Kruis geïnformeerd, doch er is een brief verloren gegaan, juist waar hij op geschreven had over de vinger. Zodoende wisten wij het nog niet. Hoe lang al geblesseerd?

Schrijf spoedig lieverd, we wachten in spanning.

Veel liefst van allen, vader, Mary, Corry en kinderen.

Absender Vor- und Zuname: Ch. Deremaux

Ort: Den Haag

Straße: Rijswijkscheweg 429

Kreis: Zuid-Holland

Zondag 26 maart 1944

Zondag, maar toch we moeten werken. We worden om 04.30 uur gewekt en vijf van ons en vijf van een andere groep reizen een uur later, onder begeleiding van de heer Jingl, naar het *Bahnhof* en nemen om 06.00 uur de trein naar Geising. Dit dorp op ca. 35 km van Heidenau ligt vlakbij de grens van het oude Tsjecho-Slowakije.

We moeten de spoorlijn richting Altenberg sneeuwvrij maken omdat er een skicentrum is. De trein is volgeladen met skiërs. De spoorwegmannen willen ons in een goederenwagon stoppen, maar de heer Jingl heeft daar geen zin in en protesteert hevig. En met succes, want we kunnen met de postwagen reizen.

Hier ontmoeten we enkele Russische officieren. Ze zien er erg goed uit. Langzaam slingert (kronkelt) de trein de berg op. Het is een prachtige reis in een wonderlijke witte wereld. Na door vijf tunnels te hebben gereden komen we om 07.40 uur aan waar we moeten zijn. Herr Jingl geeft ons allemaal een schop en we lopen langs de rails naar boven. Ik schat dat we op ca 1400 m hoogte zitten. We werken daar met zo'n 90 man, enkele *Ostarbeiter* hebben zich bij ons aangesloten.

De sneeuw is 70 – 120 cm hoog. Soms zak ik tot halverwege mijn lichaam in de sneeuw. De voorman (Polier) geeft iedereen een stuk van 5 m lengte en als je klaar bent krijg je een ander stuk. De spoorlijn loopt in bochten aan de buitenkant van de

berg naar boven. Het uitzicht is fantastisch! Met de schop gooi ik sneeuw van de spoorlijn naar beneden. Ook maken we een grote sneeuwbal. We rollen die naar de rand, hij wordt groter en groter en we duwen hem over de rand.

Rond 09.00 uur hebben we "*Frühstück*" in de sneeuw, het is heel gezellig. Door het goede weer werken wij in de zon. Onze jassen gaan al snel uit. Van 12.00 tot 13.00 uur hebben we "*Mittag*" het treintje haalt ons op en we eten in de wachtkamer van het station. Als we weer aan het werk zijn, gaan we om de 5 meter omhoog. Aan de overkant van de spoorlijn hebben ze wat skipistes aangelegd en vaak vliegen de skiërs over ons heen het dal in. Om 17.00 uur zijn we klaar met werken. Het wordt kouder en kouder en er valt nu wat fijne sneeuw. Op de terugweg reizen we in een personencoupé en hebben we een zitplaats. Dit valt niet erg in de smaak bij de skiërs. Velen van hen moeten staan! En dat vinden ze niet leuk. Herr Jingl heeft het weer voor ons opgenomen. Als de skiërs hem aanvallen, zegt hij: "deze mensen hebben voor uw plezier van 08.00 tot 17.00 uur sneeuw geruimd, zodat u kunt skiën en nu hebben ze recht om te zitten. Het geklaag en andere onaangename uitspraken deden hem niets. We vonden het heel sympathiek dat hij opkwam voor zijn mensen. De trein vertrekt omstreeks 18.00 uur en we komen 19.30 uur aan in het Lager. Hier krijgen we een grote smak aardappelpuree met doperwten en een grote gehaktbal.

Maandag 27 maart 1944

Om 08.00 uur word ik van de blusvijver gehaald om te gaan werken voor de firma "**Lange Lorche**". Onder toezicht van een goede *Meister* en enkele arbeiders van de fabriek laden we zware dozen (koffers) op een platte wagen. De kisten wegen 1 tot 3 ton, sommige kisten zijn 5 m lang. Binnenin zitten onderdelen van een grondboormachine. Ook hier geen fatsoenlijke laadhulpmiddelen. Al het laden moet met de hand gebeuren. Wij klaren de klus zonder ongelukken. Ik ben erg moe en mijn rug doet pijn. Met deze mensen hebben we heel prettig samengewerkt.

Dinsdag 28 maart 1944

Vandaag weer aan het werk bij de brandblusvijver. Om 10.00 uur vertrek ik om een grote wagen met briketten te helpen lossen voor de dames **Seifert**. Zoals gewoonlijk krijgen we brood, koffie en sigaretten. Na het werk mogen we ons bij hun wassen. De jongens die vaker voor hen werken, zeggen dat de dames altijd heel goed voor ze zorgen. Ik ben erg blij dat er weer een pakket is aangekomen van mijn vrouw Corrie. Ook dit pakket is al lang onderweg, het is verzonden op 11 januari 1944. In het pakje zitten: 1 wollen sjaal, 1 blikje perensap, 1 pakje taai-taai (soort harde koek), 1 zakje suiker, ½ pakje shag (tabak), 1 zakje snoepjes, 1 pakje Albumona (aardappelmeel) 1 pakje haver, 1 pakje pudding, 1 pakje droge soep.

Woensdag 29 maart 1944

Afgezien van het graven bij de blusvijver, is er niets om over te schrijven.

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb-Kdo. 1001, doorgehaald]

[met stempel: A1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met vlagstempel: 's-Gravenhage, 18-3-1944]

17-3-1944, Liefste! Brief van 9/1 ontvangen op 16/3, lang onderweg
gebleven?

Sinds december 1943 geen brief meer van je gehad, wel twee kaarten en
een postwissel van F50, = ontvangen op 1/3. Dank je wel hoor!

Ik zal doen wat je gevraagd hebt. Nu kaart ontvangen van 27/2 op 17/3.

Ik geef die door aan Riek en Nell, dan hebben zij ook wat. Wat ben je weer
pessimistisch. Kan ik niets aan doen dat je al de post tegelijk krijgt, kijk
op de data. Ik heb nog nooit zoveel kaarten of brieven van jou ontvangen.

Met ons alles goed. Zal voor pantoffels voor in de klompschoenen zorgen.

Er zijn nu 46 pakjes onderweg. Heb in totaal pas 17 briefkaartje
ontvangen van jou. Van kaart gelezen dat je weer zelf schrijft. Gelukkig.
Zal je veel kalk sturen, dan genees je beter. Gebrek aan kalk veroorzaakt
wonden.

Groeten aan Joop. Heb je de brief gelezen (die verstopt zat) in onderbroek?

In totaal vier stuks? Zal van je geld pakketjes sturen. Ik verlang erg naar
jou.

De vogel zingt weer bij ons in de lindeboom. Dat is traditie. Hier is het

eindelijk eens goed weer. VUC is kampioen. Soonius is ziek geweest;

longontsteking. Ik houd nog steeds connectie met familie. Charl is een

echte jongen, flink ondeugend. Joke is een lieve schat en een mooi kindje.

Ik zal een foto laten maken voor jou. Ze is nu bijna drie maanden. Dat

gaat erg gauw. Ik voed haar nog steeds zelf, half. Met Mams gaat het erg
goed.

Ik heb veel steun aan haar. Ze neemt mij veel werk uit handen, gelukkig.

Ik had me ander geen raad geweten met het werk.

Charl is erg bij de hand. Joke wordt dito. Ik zal Henny met jou in contact
laten komen.

Ik bedoel Henny Muris Amy's broer. Is nu thuis met verlof.

Ik heb jouw adres gegeven voor eventuele brieven. Ik hoop zodoende wat van

jou te horen, want ik hoor niet al te veel van je, zoals je leest. Waar blijven

de brieven zolang onderweg? Vraag er eens naar? Dag liefste Johnny, vele

kusjes van je naar jou erg verlangend vrouwtje Corriejetje. Vele kusjes van

de beide kinderen. Groeten van vader, Mams, May, Truus en alle anderen.

Ik bid voor jou. Corriejet

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

Donderdag 30 maart 1944

Gewerkt aan de blusvijver en we leegden een kolenwagon van 24 ton voor de firma

Gaertner.

Vrijdag 31 maart 1944

Weer een grote wagon vol briketten geleeqd of gelost.

Zaterdag 1 april 1944

De hele dag graven we in de blusvijver.

Ontvang een briefkaart van Vermeulen:

Hier abtrennen!

Kriegsgefangenenpost (Gebührenfrei)
Antwort-Postkarte

Arb.-Kdo. An den Kriegsgefangenen
1112

Geprüft 14 Stalag IV A

18. III. 1944
1/4/44

J.H.P.M. DEREMAUX

Absender:
Vor- und Zuname: J. VERMEULEN
Ort: EINDHOVEN
Kreis: _____
Straße: WILLEMSTRAAT 41

Gefangenenummer: 107353
Lager-Bezeichnung: **M.-Stammlager IV A**
Hohnstein (Sächs. Schweiz)
Deutschland (Deutschland)

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Geprüft 14 Stalag IV A]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met rondstempel: Eindhoven, 18-3-1944]

Eindhoven 16-3-1944, Beste Jan, maak van deze gelegenheid gebruik u een paar woorden te pennen. Hoe gaat het? Alles goed? Hier ook. Vader is ook nog in Eindhoven geweest. Ik heb hem deze kaart laten lezen. We zijn zeer blij dat het pakket bevallen is en zullen er eerdaags weer één zenden. Houd goede moed en vele groeten van de gehele familie.

Tot spoedig weerziens, J. Vermeulen.

Absender Vor- und Zuname: J. Vermeulen

Ort: Eindhoven

Straße: Willemstraat 41

Zondag 2 april 1944

Vandaag waren we niet vrij, maar hebben we weer briketten gelost voor de firma **Gaertner**. Omdat we nooit iets extra's krijgen van dit bedrijf doen we het rustig aan, geen haast. De man die ons de hele tijd voor deze firma haalt, is niet erg blij!

We worden teruggepakt omdat we rond 12.00 uur een hele lekkere maaltijd krijgen. Om hem onze dankbaarheid te tonen, werken we hard en zijn we snel klaar. Terug in het Lager hopen we ons eten te ontvangen, maar de rotte firma laat de maaltijd die ze aanbood uit ons Lager halen. Dus aten we ons eigen eten! We zijn erg boos en beloven dat **Gaertner** zal boeten voor die truc.

Iets over de firma **Gaertner**: Dit is een grote kolenhandel. We worden altijd gehaald door Herr Walther, een kleine man met een scherp gezicht. Hij komt altijd met de fiets. We noemen hem "de dood van het ganzenspiel" (das Gänzespiel).

Werken voor dit bedrijf is niet erg prettig. Bij alle andere firma's krijgen we gewoonlijk iets te drinken, te roken of te eten. Hij heeft altijd wel iets om over te zeuren en hij scheldt ons uit en misbruikt ons. Dus we doen hetzelfde met hem.

Vooraf bij dit bedrijf werken we niet hard. Elk uur kost de firma geld!

Maandag 3 april 1944

Vandaag hebben we een wagon vol briketten gelost voor de dames **Seifert**.

Ze voorzien ons weer van brood etc. Dochter Elfriede werkt altijd keihard met ons mee "tijd is geld". Dus we werken ook hard. Na het werk mogen we ons wassen bij deze firma.

Dinsdag 4 april 1944

Van 08.00 tot 16.00 uur hebben we met Koos en Henk gewerkt bij de firma **Gechter & Kühne**.¹⁵⁹ Daar moeten we een put van 15 meter diep boren. Het is heel zwaar werk maar we werkten heel goed samen met de eigen mannen van de firma.

Kriegsgefangenenpost

An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

[met stempel: Stalag IV A 22 geprüft]

[met rondstempel: 15-4-1944]

Heidenau, 4-4-1944, Liefste Corry en kind, Pa, Mams, broer en zussen, familieleden en weldoeners. Wat laat, maar allen een Zalig Paasfeest gewenst! Corry, dank voor brief van 17/3, ook Oom Jan. Vermeulen voor de kaart. Geld is dus Oké!, mooi. Vergeef mij als ik soms wat hard schrijf, ook in de laatste brief. Ik heb ook mijn humeurwisseling. Ik ben echter als vanouds steeds optimistisch en heb het dankzij u allen zeer goed van eten. We zijn op pakjes aangewezen.

We krijgen iedere 15e van de maand een pakje van het Amerikaanse Rode Kruis met boter, vlees, zalm, chocolade, etc. Zeer mooi. Ook pakjes van het Nederlandse Rode Kruis. Zend me voorlopig geen rookerij meer, ik heb zat! Mijn vinger gaat steeds beter. Vogel in de boom, ja lief, oude traditie. Ik hoop hem nog te horen. Er ligt hier veel sneeuw. Wacht met het maken van een foto van Joke. Dank voor de vier brieven, begrijp nu alles veel beter.

159 Het bedrijf was gevestigd aan de August-Bebel-Straße 14 in Heidenau.

Jammer, wat te laat. Flink gedaan met kindervagen, echt Corry hoor! Ik vernam dat de rantsoenen in Holland verlaagd zijn. Ik wil nu absoluut niet dat iemand iets stuurt en zichzelf daardoor tekort doet. Ik ben nooit erg druk, dat weet je, dus geen zorgen over stil zijn.

Ik sta om 05.30 uur op en begin om 07.00 uur tot 16.30 met twee maak 30 minuten schafttijd. Het werk bestaat uit graven, wagons lossen en laden en alle mogelijke karweitjes, bijvoorbeeld verhuizing, etc.

Het bevalt me best. Ik ben steeds in de buitenlucht. Ik weeg "schoon" 72 kg. En "compleet" 80½ kg. Het adres van Wijnen is Alphenscheweg 517 in Gilze. Pakjes ontvangen van Pa (29), twee van Corry van 11/1 en 17/2 (35). Pa, Mams, Riek, Mary en Cor, hartelijk dank. Mary dank voor Analac en sigaretten. Volgende maal meer daarover. Waar blijven washandjes en handdoek? Vergeten? Beste lieve allemaal, aan alleen mij beste wensen en dank. Vrouwlief en kinderen beveel jullie speciaal aan bij Hem en bid voor allemaal. Houd moed en veel sterkte. Allen een zoen of poot van uw aller dankbaarste Johnny.

(Charles pas goed op Joke, hoor, lieve boy!)

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux
Gefangenennummer: 107353
Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Woensdag 5 april 1944

Hetzelfde boorwerk als gisteren.

Ontving vandaag 2 brieven, de eerste van Corrie van 22 maart 1944 en de tweede van Nell en Riek van 25 maart 1944.

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb-Kdo. 1001, doorgehaald]

[met stempel: 744 Lazarett, doorgehaald en verbeterd in A1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 24-3-1944]

Den Haag, 22-3-1944, Liefste Johnny, je brief van 20/2 ontvangen op 20/2 (bedoeld is waarschijnlijk 20/3, red.) Ik heb hem eerst allen laten lezen, alvorens ik je terug schrijf. Ik vond het een fijne brief. Gaat het al wat beter met de vinger? Je moet erg veel kalk gebruiken, dan geneest alles gauwer. Ik heb ik alle pakketjes vitamines, kalk en andere medicijnen gestopt. Dat doe ik niet voor niets, hoor. Alles gebruiken, dat heb je nu hard nodig. Groeten van René. Ik heb allen de Hartelijke Groeten gedaan. Heb je ook last van je rug, bijvoorbeeld het bovenste gedeelte? Ben je erg vermoeid? Schrijf mij daar eens over? Jij komt iets tekort in je bloed. Ik denk kalk, bijvoorbeeld. Dus eet vooral veel kalk.

Joke is een erg lief kindje. De kraait al van plezier. Ik verlang erg naar jou. Wanneer?

Fijn dat het met je vinger beter gaat. Groeten aan Joop. Heb jij al de foto laten zien? Daar ben je trots op zeker, hè? Krijg eerdaags van Joke een foto. Charl praat honderd uit. Het is een erg druk kind. Joke is zoet. Groeten van Arnold. Charl zit dikwijls in de werkplaats bij vader en Mary. Kan daar goed hengsten. Hij slaat overal spijkers in. Hij gaat ook al zwemmen. Ik stuur jou weer brood. Ik koop alles van jouw geld, dat hoef je niet op te schrijven. Ik doe er geen sterretje achter, want daar kan je toch geen wijs uit. Als je het maar krijgt, dat is het voornaamste. Met ons is alles goed. Ik zal jou ook een fles Tonicum sturen, goed versterkend. Wil je ook nog levertraancapsules hebben? Groeten van Henny en alle anderen.

Je schreef vorige brief dat je sinds thuis geen Heilige Mis meer meegemaakt had en nu schrijf je sinds 5/8. Zeker de datum verkeerd? Ik heb nog steeds extra voeding omdat ik Joke nog zelf voed. Werk je weer in de fabriek? Schrijf me daar eens over?

Vele groeten van Mams, die maakt het nu goed, maar ze kan geen baas over Charltje zijn.

Het is een echte jongen. Zal je hem nog terug kennen en hij jou? Hij heeft het altijd over Papa. Zit hele brieven te kladderen naar jou en daar mag ik niet aankomen. Hij haalt de courant en de post, enz. Al die akkefietjes knapt hij op. Zelfs jouw vader heeft niets over hem te zeggen. Dag liefste, jouw brief heeft mij weer opgekikkerd.

Vele zoenen van ons allen, vooral van je Corriejet.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Zuid-Holland

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Den Haag

Landesteil: Nederland

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein, Arb. Kom No 1112

[met stempel: 744 Lazarett, doorgehaald en veranderd in 1112]

[met stempel: Geprüft 14 Stalag IV A]

[met stempel: 744 Lazarett, doorgehaald en verbeterd in A 1112]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 25-3-1944]

25-3-1944, Lieve Jan, Fijn dat je weer beter bent en weer kan schrijven. Ik hoop dat je het goed maakt en alles krijgt wat je verstuurd krijgt. Hier gaat alles goed. Maak je maar geen zorgen. Denk maar aan jezelf en eet goed. Ik verwacht in september een baby en hoop dat jij dan thuis bent. Ook vele groeten van Piet. Hij werk in Amsterdam en we maken het goed, Dag Lieve Knul tot ziens en omhelst van je zus Nell. De groeten van vele bekenden.

Beste Jan, bedankt voor de felicitatie, we maken het goed. Ik ben zelf ziek geweest, infectie aan mijn voet, maar nu weer beter. Ik ben steeds aan

fabriek Amsterdam. We leven zeer eentonig. Verder groeten van R. N. en Jo.

Absender Vor- und Zuname: J. Bom

Ort: Den Haag

Straße: Allard Piersonlaan 237

Kreis Zuid-Holland Den Haag

Donderdag 6 april 1944

"Groene Donderdag". Hetzelfde werk als gisteren.

Vrijdag 7 april 1944

"Der Charfreitag" Vandaag hoeven we niet te werken. Voor mij een goede dag, want ik kan aan mijn dagboek werken en mijn kleding repareren.

Zaterdag 8 april 1944

"Ostersamstag" Weer zijn vrij! Voor de eerste keer "Frühlingswetter" is het een mooie dag. Van 07.00 tot 11.00 uur pompen we de beerput leeg. Lunch is erg goed; erwtensoep en bonen.

Tussen de peperkoek vind ik een brief van oom Jacques van 6 maart 1944:

Particuliere brief (verstoppt in peperkoek)

Eindhoven 6 maart 1944 (ontvangen op 8-4-1944)

Hierbij een pakje en hoop dat de inhoud naar de zin is, want het is moeilijk als men maar 2 kg mag sturen, om te weten wat het noodzakelijkste er in gedaan kan worden.

Op de eerste plaats dan gefeliciteerd met de geboorte van uw dochter, welke nieuws je inmiddels van Corry wel zult vernomen hebben. Alles is buitengewoon goed, ook bij de verdere familie. Oma is vandaag 84 jaar geworden, daarom heb ik de datum bovenaan de brief onderstreept. Dat is altijd een gedenkwaardige dag.

Zoals ik gehoord heb ben je op het ogenblik in een Lazarett. Toch niets ernstigs hoop ik?

Je laatste brieven geregeld gelezen als Charltje hier kwam. Houd goede moed, alles komt wel weer voor elkaar. Wij hebben Corry ook een brief geschreven met de geboorte van uw dochter en hebben ook weer een brief terug gehad. Kleine Charles zal wel blij zijn met zijn zusje. Nu zal hij wel veel gaan veranderen, want nu wordt er niet zo veel meer op hem gelet en moet er meer aandacht besteed aan de kleinste. Dat we allen naar het einde verlangen behoeven we je zeker niet te zeggen. Er zal niemand meer naar verlangen dan jijzelf. Je moet maar denken iedere dag telt af. En zoals Oma altijd zegt "we komen alles door". Verder het beste met je en een spoedig geheel herstel. Gegroet van ons, Tante Toos, Oom Jac en kinderen.

Zondag 9 april 1944 (Pasen)

Een zeer interessante en best leuke dag. De kapelaan¹⁶⁰ en dominee¹⁶¹ (rooms-katholiek en protestant) bezoeken onze Lager. Mensen van andere Lagers arriveren (**Hecker-Werke, Aschaffener Zellstoff (A.Z.)-Werke Pirna** kdo 1243)¹⁶².

Er wordt een rooms-katholieke mis en een protestantse dienst gehouden. De een binnen in de Lager, de ander buiten (mooi weer). Dit is mijn eerste Pasen in deze Lager en hopelijk de laatste! De aalmoezenier en dominee blijven een tijdje en vertrekken dan om andere Lagers te bezoeken. 's Avonds hebben we entertainment van onze eigen mensen genaamd "Firma 5-Pik". Er is ook een sprekende pratende pop genaamd "Bartje". Gebeurtenissen en mensen worden voor de gek gehouden. We gaan laat naar bed omdat we morgen niet hoeven te werken.

Kriegsgefangenenpost

An: Familie Deremaux

Empfangsort: Den Haag

Straße: Rijswijkseweg 429

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

[met stempel: Geprüft 14 Stalag IVA]

Pasen 1944, Lieve Pa, broer en zussen, Corry, Mams, Charl, Joke, etc.

Corry dank voor het pakje (39) en brief en kaart van Riek en Nell. Nell, proficiat met de verwachte baby. Jo is weer beter. Het verheugt mij, dat mijn schrijven jou heeft opgekkkerd Cor. Ik word hier net als jij namelijk tonnetje rond. Ze denken dat ik arbeider van beroep ben. Ik zit nu best in mijn vel. Ik heb wel eens last van mijn rug. Dat is echter van het bukken in mijn werk (niet van de bukshag). Ik verlang ook erg naar allen, speciaal vrouw en kinderen, maar ben nog steeds optimistisch en vol vertrouwen. De tweede foto heb ik ook ontvangen, leuk! Zend geen levertraan, zout meer, ik heb zat. Ook ik ben koud en onverschillig geworden, voel dus de scheiding niet meer zo. Ik heb echter veel troost in uw aller pakjes, brieven en gebed. Pa en Mary dank voor brief. Bedank ook die voor melk. De buitenlucht doet mij goed. Hoe zwom Charl, Mary? Oma hartelijk gegroet van mij op 6 maart. Dank voor de kapucijners en brief van 1/2. Aardig van die bloemen Op de Weg Charl niet verwennen, hoor. Dus Joke is een schat? Net als haar Pipa! Dank nogmaals allen die Corry in haar moeilijke dagen hebben bijgestaan. Houd vol wat je voor mij doet, Mary, ook goed voor jezelf. Ik wacht ook steeds met spanning op bericht. Laat ook de anderen eens iets pennen.

Op Tweede Paasdag is er een Heilige Mis het Heilige Communie. U allen aanbevolen. De aalmoezenier heeft ons allen opgewekt. Bedank Oom Jac voor pakje en brief. Ja, wanneer zal de dag er zijn dat wij allen bij elkaar zijn? Ben echter voor de toekomst vol vertrouwen ik maak het best en hoop van harte dat het u allen ook goed gaat.

160 Aalmoezenier B.J. Wilmink kgf 98947

161 Naam niet bekend. NB veldprediker J. de Waard arriveerde pas in 21-5-1944 in Mühlberg.

162 Hier is in het origineel "Arbeitskommando 1001" geschreven, die is echter fout, want dat was het Kommando Gröditz MDSW.

Doe u zelf niets tekort door het mij te sturen. Pa, u hebt zeker een goede kracht aan kleine Charl. Pas maar op de meubelen, hij slaat alles kort en klein. Ik kan mij hem bijna niet meer voorstellen en ik hoop dat hij braaf is en een flinke boy wordt. Kom 12/5 allen naar de Vlietstraat en amuseert u allen van harte, dat is de wens van uw aller Johnny.

Houd goede moed, groet allen!

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 10 april 1944 (Paasmaandag)

Weer een vrije dag. Rond het middaguur klinkt kort het luchtalarm. 's Middags kijken we naar een voetbalwedstrijd tussen ons team van de *Radrennbahn* en de **Hecker-Werke**. We verliezen verschrikkelijk 1 – 15. 's Avonds hebben we weer een kort cabaretprogramma.

Vandaag zal ik jullie iets vertellen over ons werk bij de brandblusvijver.

Als er niets te laden of te lossen is, moeten we werken voor de firma **Weißbach**, inclusief het graven van de put bij het *Bahnhof*. Soms zijn we daar (met z'n allen) vijftien man. Soms maar een paar mannen terwijl anderen ander werk doen. Wij werken onder supervisie van de heer Lindemann. Vanwege zijn kleine postuur en zandkleurig gezicht noemen we hem "De vossenkop". Hij is een voorman (Polier). We werken heel goed met hem samen, al moet hij wel even wennen aan onze manier van werken. Als er maar één regendruppel of sneeuwklonk valt, schuilen we meteen in onze zogenaamde "Bude". Lindemann kan schreeuwen en roepen zoveel hij wil, we gaan pas aan de slag als het droog is. Uiteindelijk geeft hij het op en laat ons verder gaan. De grond bestaat uit grind en het is hard werken om door de toplaag heen te komen. We gebruiken pikhouwelen. Als we de zandlaag bereiken gaat het allemaal veel makkelijker en sneller. Voor het zand verwijderen gebruiken we een schop of spade met een lange steel. De grond komt terecht in kiepkarren, geduwd en verderop gelegd in vrachtwagens en afgevoerd naar ergens anders. (Zie tekening van de vijver)

We werken op 80 tot 100 meter afstand van de perrons. Er is altijd wel iets te zien of te beleven. Er zijn vier hoofdspoorlijnen, de middelste twee zijn voor nationaal en internationaal verkeer. De buitenlijnen zijn voor bestemmingsverkeer (stoptreinen). Sommige zijlijnen lopen naar fabrieken of firma's. We kijken naar de locomotieven uit welk land ze komen. Sommige zijn enorm en trekken 50 tot 60 wagens. De Belgische locs hebben veel messing.

Dinsdag 11 april 1944

Met Henk en Koos naar de firma **Gechter & Kühne** waar we verder gingen met boren. Weer luchtalarm en dus schuilen we in de schuilkelder en praten we met de werklieden. In de middag klaart het op en gaan we verder.

Woensdag 12 april 1944

Met vier man lossen we een wagon met briketten voor de firma **Gaertner**. Omdat we dit bedrijf kennen, doen we het erg traag. De voorman "Dood" schreeuwt en raast, maar we nemen geen notitie als we zeggen "jij krabt mijn rug, ik krab de jouwe". Nieuw is dat we ons kunnen wassen in het Lager van de *Ostarbeiter*. Omdat ik me niet 100% voel ga ik vroeg naar bed. Gelukkig val ik goed en snel in slaap.

Donderdag 13 april 1944

Vandaag gaan we met z'n drieën naar **Gechter & Kühne**. Vandaag hebben we niet geboord, het weer is te slecht, veel regen. In plaats daarvan maken we een magazijn leeg. Ze zal worden omgebouwd tot schuilkelder. Het is best zwaar werk. Omdat ik me niet zo lekker voel (ik eet niet etc.) heb ik "licht" werk gekregen. De *Meister* is erg goed. Om 16.00 uur terug in het Lager en ik ga gelijk naar bed.

Vrijdag 14 april 1944

Na een redelijke nachtrust een ik een beetje en gaan we terug naar de firma van gisteren. Opnieuw ben ik het voorbeeld voor het zware werk. Rond het middaguur weer luchtalarm, maar ik hoef de schuilkelder niet in. Terug bij het Lager eet ik wat droge koekjes en ontvang mijn derde Amerikaanse Rode Kruis pakket en ook een stuk kaas van ½ pond uit Denemarken. Omdat ik geen zin heb "ik voel me niet goed bij dit weer" zal ik het morgen wel allemaal kijken.

Zaterdag 15 april 1944

Weer hetzelfde werk gisteren. Weer licht werk. Ik eindig om 11.15 uur en help weer met het boren. Om 13.00 uur naar de **GOSAG** voor een douche. Terug in het Lager help ik met het schillen van de aardappelen en andere kleine dingen die gedaan moeten worden. Ik kijk nu ook wat er in het Rode Kruis pakket zit: chocolade, pluimen, kaas, koffie, koekjes, zeep, melkpoeder, corned beef, oleo-margarine, paté, ham, zalm, Sunfilled sap, suiker, 100 sigaretten (Old Gold, Carnac, Chesterfield, Twenty Grand). Let op: vaak kregen de krijgsgevangenen beter eten dan de Duitsers zelf.

Zondag 16 april 1944

Zondag; geen werk. Na een goede nachtrust sta ik om 08.00 uur op. Een uur later inspecteert de *Feldwebel* onze schoenen. Hij vindt altijd wel iets om ons bezig te houden. Mijn zoon Charles wordt 12 mei drie, dus ik schrijf hem een kaartje.

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: de Jonge Heer Ch. Deremaux

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18-1

Land: Nederland (Zuid-Holland)

[met stempel: Geprüft 14 Stalag IV A]

[met rondstempel: 24-4-1944]

Heidenau-Radrennbahn, 16 april 1944

Liefste zoon Charles. Hartelijke gefeliciteerd met je derde verjaardag.

Ik hoop dat je een flinke gezonde boy wordt, oppassen, etc. Wees lief en braaf voor Mama en Joke, dank komt Papa gauw terug. Geef allen een zoen van mij. Ontvang in de geest een hartelijke omhelzing van je liefhebbende Pípa. Daag boy! Liefste vrouw, etc. U allen van harte gefeliciteerd met mijn zoon. Amuseert u die dag! Stuur eens een briefje van Charles, Corry. Ik ben erg benieuwd naar zijn uitingen. Op 15/4 weer een Amerikaans pakket ontvangen. Het is hier prachtig zomerweer, sinds 8/4. Veel liefs en omhelzingen van Johnny. Veel sterkte en moed, Corry.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Dan schrijf ik wat brieven aan mijn vrouw en andere familieleden. Ik krijg 40 Franse en 50 Poolse sigaretten en betaal RM 2,20. Om 15.00 uur is er weer een voetbalwedstrijd tegen de **Hecker-Werke**, 9 – 2, dus weer afgeslacht.

Ik voetbal niet, dus kijk alleen. Voor revanche mogen we spelen op de velden van de D.A.F. (Deutsche Arbeits Front). Het mooie weer zit ons nog steeds mee.

Vanaf 8 april werkten we vanaf het begin van de maand met handschoenen aan en moesten we schuilen voor regen en sneeuw. Bijna elke dag luchtalarm, bijvoorbeeld maandag, donderdag en vrijdag, altijd rond het middaguur horen we de vliegtuigen, maar we kunnen ze niet zien. Het zijn overvliegers, ze vliegen naar verschillende gebieden in Duitsland. Op dit moment kan de sfeer in de Lager beter. Veel kleine dingen over het **Weißbach**-team, irritant, jaloezie, vloeken, enz. Geen fijne omgeving om in te verblijven.

Maandag 17 april 1944

Vanaf vandaag moeten we om 06.30 uur beginnen met werken. Dat betekent dat we om 04.45 uur moeten opstaan. Ik ga in mijn eentje naar de firma **Gechter & Kühne** om de *Meister* te helpen met het opruimen van de boring. Zwaar werk maar de *Meister* gunt me een paar rustpauzes. Door het mooie weer werk ik in mijn hemd.

Dinsdag 18 april 1944

Ook vandaag naar **Gechter & Kühne** tot 12.00 uur help ik de *Meister* weer met het slopen van de boortoren. Omdat ik niet goed oplet krijg ik een zware klap van een van die drie pootbalken tegen mijn hoofd. Het loopt allemaal goed af. Ik had geluk, maar de *Meister* is behoorlijk overstuurd. Vanaf 13.00 uur ben ik weer in het magazijn. De *Meister* is een erg aardige man. Het weer is veranderd, het is koud en het regent. Later op de middag beladen we met z'n drieën (Arie en Willem) een wagen met artikelen voor bakkerijen en lunchroom. Deze artikelen worden niet meer geproduceerd of verkocht. Met paard en wagen gaat alles naar een boerderij in **Heidenau-Gommern**, ongeveer 3 km verderop. Wij vieren, inclusief de *Meister*, lopen en praten heel vriendschappelijk met elkaar. Hij is een partijman, maar dat is wat hij zegt, hij respecteert de mening van andere mensen. Hij ziet ons niet als saboteurs of iets anders. Het lossen is een zeer zware klus. Er zijn ijzeren voeten, die 105 en 150 kg wegen. We lopen terug naar Heidenau waar de *Meister* ons aflevert bij het Lager. We zijn erg moe en komen heel gemakkelijk binnen. Na een beetje lezen ben ik "dood voor de wereld".

Woensdag 19 april 1944

Weer met Arie en Willem naar **Gechter & Kühne** waar we de boommaterialen opladen. Na het afronden bedank ik de *Meister* voor de manier waarop hij ons behandelde en de manier waarop we samenwerkten, een mooi werk. Rond 16.00 uur verschijnt er een vrachtwagen van de *Wehrmacht Luftwaffe*. Zware metalen palen (200 mm) dik lossen we in een recordtempo. We komen om 16.30 uur aan bij het Lager.

Donderdag 20 april 1944

Wederom met z'n drieën bij **Gechter & Kühne** waar we werken in het magazijn. Het personeel behandelt ons daar heel goed. Opnieuw arriveren de W-L vrachtwagens om 18.00 uur en we lossen ze. Omdat we later klaar zijn komen we later aan bij het Lager.

Vrijdag 21 april 1944

Weer hetzelfde als gisteren. In de middag werken we in een soort schuur.

We ordenen alles en nemen wat spullen mee naar zolder. Op de zolder kijken we naar buiten en daar is een weids uitzicht. Nu schijnt de zon op de hellingen, het graan is groen, het ziet er allemaal fantastisch uit.

De *Meister* controleert ons soms en vertelt ons over de omgeving. Daardoor zijn we laat, maar we vonden het niet erg.

De *Feldwebel* nam onze Ausweis van de **Mitteldeutsche Stahlwerke** in beslag. Iemand heeft een fout gemaakt. Het had niet mogen gebeuren dat we ze nog hadden. Meer geruchten in de barak. De een gooit iemands peren over de tafel, de ander pakt de boter en zet die op het fornuis?! Er zijn een paar brieven binnengekomen, dus ik ben blij ze te lezen.

Hier abtrennen! (Gebührenfrei) 10 IV 20 1944 2/4

Kriegsgefangenenpost (Gebührenfrei) **Antwort-Postkarte**

Stalag II 22 Geprüft

An den Kriegsgefangenen

J.H.P.M. DEREMAUX

Absender:

Vor- und Zuname: A. J. Reijnen

Ort: Uinlooven

Kreis: Geldropseweg 88

Straße: Hoofdweg 2

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: **M.-Stammlager IV A**
Hohnstein (Sächs. Schweiz)

Deutschland (Deutschland)

Ab-Kdp
Lobi
7112

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein, Arb. Kom No 1112

[met stempel: Arb.-Kdo. 1001, doorgehaald en veranderd in A1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met vlagstempel: Eindhoven, 10-4-1944]

10-4-1944, Beste Jan, dank voor je kaart van 16 januari.

Wij horen dat je het goed blijft maken en alles spoedig voorbij is.

Hier is alles goed, alsook in Den Haag. Houd goede moed en ontvang hartelijke groeten van Marie, Oma, Jos en Jan. Tot spoedig weerzien.

Familie Reijnders

Absende Vor- und Zuname: A.J. Reijnders

Ort: Eindhoven

Kreis: Geldropseweg 88-E

Straße: Noord-Brabant

Kriegsgefangenenpost
Correspondance des prisonniers de guerre

Antwort-Postkarte
Carte postale de réponse

An den Kriegsgefangenen
Au prisonnier

POSTZEGEL RECHTS-BOVEN
IN DEN HOEK

EINDHOVEN
10 IV 20 1944

VLUIGGER VERZENDING

21/4

Stalag 7
22 J.H.P.M. DEREMAUX

Gebührenfrei! Franc de port!

Absender: Expéditeur: Vor- und Zuname: Nom et prénom J.H.P.M. Deremaux	Gefangenenummer: No. du prisonnier 107353
Ort: Lieu Eindhoven	Lager-Bezeichnung: Nom du camp M.-Stammlager IV A
Straße: Rue Geldropseweg 88-E	Hohnstein (Sächs. Schweiz) A 1112 12
Kreis: Département Noord-Brabant	Deutschland (Allemagne)

744 Lazarett

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel; A1112]

[met stempel: 744 Lazarett, doorgehaald]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met vlagstempel: Eindhoven, 10-4-1944]

10-4-1944, Beste Neef, uw kaart in gezondheid ontvangen en daar voor mij nu dank van je Oma. Zoals wij vernomen hebben is het met Corry en de kinderen ook goed. Wij zijn allen goed gezond en hopen als dat alles

vlug een einde mogen nemen. Gods beste tegen over de wereld af te smeken, dus vele groeten van ons allen, Oma.

Jan, Roelf (?)....

Absender Vor- und Zuname: Weduwe Dereumaux

Ort: Eindhoven

Straße: Geldropseweg 88-E

Kreis: Noord-Brabant

Zaterdag 22 april 1944

Tot 13.000 uur werken we zoals de dagen ervoor. Om 15.00 uur gaan we allemaal naar de **GOSAG** om te douchen. 's Avonds van 20.00 tot 22.00 uur hebben we een nieuwe cabaretvoorstelling. Sommige mensen en misstanden in de barak worden aan het licht gebracht door "Bartje" de buiksprekende pop. Later is er muziek en zang door zes mondharmonica's, deze zijn gekregen van het Stalag in Hohnstein. We brengen een serenade aan "Dirk", hij is morgen jarig en hij trakteert ons op bier. Een andere kerel, Klaas, trakteert ons ook op bier aangezien hij gisteren jarig was. Op ons dak hebben ze een ventilator "Dakruiter" geplaatst. Het is een apparaat om ons meer frisse lucht in de barak te geven, dat hebben we hard nodig. Meer ventilatie in de slaapvertrekken.

Over het *Entladungskommando*: We hebben toestemming van de *Feldwebel* om ons eigen rooster te organiseren, wie, gaan werken en waar, bijvoorbeeld om te voorkomen dat bepaalde mensen altijd in het weekend moeten werken of zwaar/licht werk (macaronifabriek) moeten doen. Het systeem werkt erg goed.

Over het Lager: Op 1 februari had ik het al over het Lager. Nog wat kleine details. In de grote slaapkamer slapen we met 28 personen in ledikanten, twee bedden boven elkaar. Zes anderen slapen in de kleine kamer. Hier en in de ontbijtruimte (kantine) hangen onze kasten aan de muur (kleine kasten). Er zijn geen sloten op onze kasten. Dit op initiatief van de *Feldwebel*, die zegt dat we elkaar moeten vertrouwen. Aan elke tafel zitten acht personen (is aan elke kant). Voordat we beginnen te eten beveelt iemand "even stilte".

Zondag 23 april 1944

Zondag blijf ik tot 08.00 uur in bed, fijn om een "bed in" te hebben. Ik hoop vandaag een nuttige dag te hebben....

Om 17.00 uur is er een wedstrijdwandeling gepland (door de Duitsers). Niet veel mensen doen het graag, maar we moeten ons eraan houden. Degenen die niet gaan, moeten corvee werk doen. Ik ga niet, de reden is dat ik doordeweeks al genoeg loop, trappen op en af loop, etc. Ik moet in de keuken werken. Dit geeft me altijd een extra "hap". Ik maak onze koffieketel schoon, hak hout. Ik moet het verstoppert anders "verdwijnt" of is "zoek".

Als ik klaar ben schrijf ik snel een brief aan Corrie (mijn vrouw). Rond 16.00 uur worden er negen jongens gestuurd om een bepaalde klusje te doen. Inmiddels is de *Feldwebel* terug van vakantie. Om 17.00 uur steek ik het vuur aan onder de koffieketel en maak ik koffie voor de jongens. Om 22.00 uur komt Joop terug met een probleem aan zijn been. Hij kan niet lopen, hij kwam klem te zitten tussen een

wagon en een giek. Omdat ik de "Aufenthaltsraum" moet schoonmaken en vegen, ga ik laat naar bed.

Iets over het lossen van de briketten. Wagons met briketten noemen we 'Kolenboten'. Sommige vervoeren 20 tot 34 ton. De briketten zijn soms klein en vierkant, ook lang en rechthoekig. Het is totaal ander werk dan we gewend zijn. Duitsers en/of Russen laten ons zien hoe het moet. We werken in koppels; twee tegen twee. We gebruiken speciale vorken met brede "tanden" en een "bobbel" aan de bovenkant van elke tand. Dit om te voorkomen dat de briketten breken. We laden ze in karren. De karren worden met paard of tractor afgevoerd naar de losplaats bij de fabrieken. Gewoonlijk werken we zonder hemden, dus we zijn bedekt met kolengruis. Soms hebben ze vijf of zes karren nodig voor één wagon. Aan het eind lossen we met z'n allen de overige karren bij de fabrieken en douchen we bij de **GOSAG**, de gasfabriek voor Heidenau en omstreken.

Kriegsgefangenenpost Postkarte
An: Mevr. C. Deremaux-van Zutphen
Empfangsort: Den Haag
Straße: Vlietstraat 18-1
Land: Nederland
[met stempel: Geprüft 14 Stalag IV A]
[met rondstempel: 2-5-1944]
Heidenau, 23 april 1944

Liefste Corry en kinderen. Nu tevreden met elke week post. Ik kon toch niet uit de voeten met mijn vinger. Dus nu weer lief zijn tegen me, anders blijf ik nog langer weg,

Twee kaarten ontvangen van de familie Reijnders. Dank hen. Heb je al diverse firma's geschreven om iets los te krijgen? Kan je alle kaartjes van het Rode Kruis niet benutten, informeer dan bij het Rode Kruis om pakjes te laten sturen. Denk er aan dat je niets stuurt van je eigen kleine rantsoen of van de kinderen.

Corry, Charles en Joke, veel liefs van je man en paps. Houd je taai en gezond.

Groet allen. Zoenen van Johnny
Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux
Gefangenennummer: 107353 XI-A
Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 24 april 1944

Jammer, vandaag gaan we niet werken voor de firma **Gechter & Kühne**, maar terug naar de brandblusvijver. De zon is sterk, shirt uit en ik verbrand. Vandaag is het vier jaar geleden dat Corrie en ik volgens de wet trouwden. Ik ontvang pakketnr. 44 van haar vandaag. Na het avondeten kwam er weer een pakket, het derde van het Nederlandse Rode Kruis, het is voor twee personen.

Dinsdag 25 april 1944

Weer moeten we werken aan de brandblusvijver. Nu is er veel regen en wind, zodat we veel schuilen in de *Bude*. Het is heel moeilijk om onze kleren te drogen, dus we

zijn vaak in de *Bude*. Terug bij het Lager organiseert de *Feldwebel* weer een kofferinspectie. In de meeste koffers zit volgens de *Feldwebel* te veel eten. Dit mag niet, omdat we dat zouden kunnen gebruiken om te ontsnappen. Let op: niemand is ooit ontsnapt omdat we zo ver van huis zijn en dan toch in bezet land belanden! Ook zouden de Duitsers stoppen met gezinsrantsoenbonnen (mijn familie in Nederland, enz.). 's Avonds verwen ik mezelf met brood, leverpastei en vlees uit blik. Koen is vandaag jarig en we krijgen allemaal een pint bier van hem.¹⁶³⁾

Woensdag 26 april 1944

Tijdens onze werkzaamheden aan de tweede blusvijver nemen zo'n 60 Russische krijgsgevangenen ons werk over. Met vijf man maken we de eerste kuil af door een extra aardlaag op en rond de bovenkant daarvan aan te brengen. Een heel gemakkelijke klus. We merken dat onze *Feldwebel* er weer is, na het avondeten hebben we een "luizencontrole". Gelukkig zijn er geen luizen, dus we zijn allemaal blij.

Particuliere brief, die verstopt is geweest in een pakje van 11-3-1944. 11 maart 1944, Liefste Johnny, Hier een clandestiene brief van mij. Allereerst de laatste nieuwtjes. Nell verwacht in september een baby. Leuk voor haar, hè? Alles í Oké met haar.

Henny Glasberg is verleden week getrouwd. Joop, Henny's eerste jongen is gesneuveld. Jan Lamijn zijn verlovíng ís af. Janny Kleijn ís verleden jaar getrouwd met een vent van de líjfwacht van Mussert. Hoe bestaat het. Van Jan Lamijn vele groeten. Van Speijk nooit meer wat van gehoord. Híj werkt nu bíj de arbeidsínspectie. Jan Lamijn dito.

Annie Henkelman, Dick zijn vrouw, heeft verleden week een zoon gekregen. Je moet vele groeten van René hebben. Gisteren ís een dochter geboren bíj Mien Kalb-Verbeek

Grootmoeder heeft jouw kaart ontvangen. Veertien dagen geleden heb ík jouw cheque gekregen van F50,=. Klopt dat? Hartelíjk bedankt hoor. Heb ze op de spaarbank van de kínderen verdeeld. Ik kan er toch níets voor kopen. Maar je moet zelf wel geld op zak houden, omdat je nooit weet wat of er gebeurt. Heb je de brieven gelezen, díe ín onderbroeken genaaid waren? Schríjf me dat eens? Ik kíjg ín het geheel maar geen post van jou. Hoe kan dat? Ik zal je precíes opgeven hoeveel post ík van je gekregen heb sínds je bíjna tien maanden weg bent. Gelieve geen post meer aan bekenden te sturen. Ze horen het wel vía míj of vader en Mary. Sínds december 1943 je laatste brief ontvangen. In januári twee kaarten en aders totaal níets meer. Waarom níet? Hoe gaat het nu met jezelf en je vínger? Schríjf míj hier omtrent het één en ander. Liefste, we zullen alles ín het werk stellen opdat je kalk kíjgt, want op het ogenblik ís er gebrek aan kalk. Daarom geneest je vínger zo erg slecht. Heus, je moet al de pepermunt opeten díe ík je steeds stuur. Dat ís kalk. Gebruík vooral díe levertraancapsules díe ík stuurde. Dat ís erg goed voor jou.

163 Matroos Koninklijke Marine Coenradus (Koen) Jansen kgf 97239. Hij was kok en tevens vertrouwensman in het Lager.

Met ons gaat het Oké. Ik wordt gelukkig al wat magerder. Was me dat een patrijs? Ik was gelijk een Paas-os. Zo gezellig rond, weet je wel? Annie van Dam is getrouwd en heeft in januari een dochtertje gekregen. Haar man Leo zit nog in Linz bij Wenen en heeft haar in de steek gelaten. Nu gaat zij scheiden. Ze is 19 jaar notabene en met een kind; eigen schuld. Corrie verwacht in april een tweede baby. Jons werkt bij de Wehrmacht in Den Helder. Net een echt gat voor hem.

Ons Joke wordt toch zo'n aardig kindje. Werkelijk knap is ze. Charl daarentegen is erg ondeugend. Hij wordt heus niet verwend, maar het is een echte jongen. Herinner je nog dat je eens van kantoor thuis kwam en dat ik liep te huilen omdat ik hem niet de baas kon? Nu, zo is hij precies eender, maar (hij) kan er nog bij praten en mopperen op de duur erbij. Het is zo sterk, dat zelfs jouw vader, die toch altijd streng is geweest voor jullie, niets over hem te zeggen heeft. Charl heeft zo'n leuke toet en daarom lachen ze om hem.

Vond je de foto's van Joke erop aardig? Ze is pas twee dagen oud op de foto's. Nu is ze als je deze brief krijgt, drie maanden oud. De tijd gaat snel. Jammer dat je de kinderen nu niet kunt zien. Het is een echt stelletje. Gelukkig dat Mams hier in huis is, anders had ik me geen raad geweten met al het werk. Zij doet iedere dag de was voor mij. Ja, twee pieszakken valt niet mee. Charl plast namelijk 's nachts nog in zijn bedje en Joke vanzelf. Overdag is Charl zindelijk. Hij heeft praatjes voor vier. De vrouw van Bussel, die in Mühlberg jou mijn brief bezorgde, de broer van Mejuffrouw Pellekorn, heeft een zoontje, Jan genaamd, gekregen en vier dagen later was het reeds gestorven. Verschrikkelijk is dat. Geen man en ook geen kindje meer. Ik heb het nu zo ontzetten druk. Ik ben nu ook de zedige huisvrouw geworden. Ik ga helemaal niet meer uit. Ik teer maar steeds op de boemeltijd van vroeger. Ik ben nu erg degelijk.

Gaat het met Joop goed? Vele groeten aan hem.

Ik zal het toch nog eens proberen met een krijgsgeslagenbrood. Misschien blijft dat beter goed. Zo, nu weet je weer eens wat. Vele kussen en vele groeten van ons allen voor jou. Ik hoop je gauw terug te hebben in ons midden. Ik denk veel aan jou. (Ik) droom de laatste tijd ook weleens van jou. Dit geeft soms contact. Hoop dat jij wel eens van ons droomt. Houd goede moed. De langste tijd is voorbij. We hebben het dikwijls over jou.

Ik heb een vergroting van jouw foto laten maken en die hangt vlak bij de schoorsteen. Iedere avond kijk ik naar je en groet je. Zo laat ik ook dikwijls kaarsen voor je branden, opdat je maar gauw terug zult komen. Dag Liefste, vele kussen van je vrouwtje Corrie en de kinderen. Ook vele groeten van Mams. Leuk dat we nu twee kinderen hebben. Charl gaf eerst niets om zusje, maar nu gaat hij er meer notitie van nemen. Vind je het prettig dat Joke naar jou genoemd is? Laat eens horen of je al de brieven aangekregen hebt, die ik je clandestien geschreven heb. Dag Liefste, vele kusjes van Corriejet.

Schrijf als je deze brief gelezen hebt, in een kaart of brief naar mij; "brief van dag 11 maart gelezen", dan begrijp ik dat je hem gehad hebt. Je moet

met je vertrouwensman over de gestolen shag praten zegt het Rode Kruis en het nummer van het pakje erbij. Hij kan dat uitzoeken. Als er iets gestolen wordt uit pakjes, dan gebeurt dat in Duitsland. Hier in Holland krijgen ze geen kans volgens het Rode Kruis. Heb je nog een Rozenkrans bij je? Schrijf me daaromtrent. Dag!

Donderdag 27 april 1944

Vandaag met acht man naar de vijver. Zelfde werk als gisteren, dus niet al te slecht vandaag. 's Avonds iets anders: inspectie van onze schoenen. De mijne zijn in reparatie en ik ontvang geen ander paar! De *Feldwebel* kan niet stoppen; nu wil hij een inventarislijst van alles wat we van het Stalag hebben gekregen en als extra wil hij weten welke goederen (burgerlijk) we hebben. Hij heeft altijd iets om je bezig te houden.

Vrijdag 28 april 1944

Met Arie en Willem naar de firma **Funke**, een grote handel in hout bij het station. Daar lossen we hout uit de wagons en stapelen het op. Geen gemakkelijke klus. Omdat iemand een stomme fout heeft gemaakt, krijg ik een stapel hout tegen mijn been. Van de knie tot aan de enkel is de huid beschadigd en doet het veel pijn.

Zaterdag 29 april 1944

Met z'n drieën weer naar de firma **Funke** tot 17.00 uur. Mijn andere collega is naar **Wülfnitz** bij Dresden gegaan. Op een röntgenfoto is te zien dat hij een gescheurde spier heeft. Het is nu een jaar geleden dat we in de kranten lazen dat we terug moesten om krijgsgevangenen te worden. Terug bij het Lager liggen er twee pakjes voor mij. Maar omdat mijn koffer vol is, ontvang ik mijn pakketten niet. Later op de avond krijgen we vier kaarten (formulieren). Ik krijg nu ook mijn pakketten. NB. De kaarten zijn voor ons om op te schrijven en de Duitsers lezen ze.

Zondag 30 april 1944

Het is zondag, maar niet voor iedereen. We moeten weer werken van 07.00 tot 12.00 uur bij **Funke**. De wagons waarvoor Funke moet betalen voor de tijd dat ze geparkeerd staan om gelost te worden, een soort huurgeld, moeten gelost worden. Drie anderen werken van 12.00 tot 16.30 uur. Terug bij het Lager blijkt dat er vier jongens aan het werk zijn gestuurd. Een zeer drukke vrije dag. Er zijn weer vier pakketten binnengekomen. 's Middags laat de *Feldwebel* weten dat we morgen 1 mei moeten werken om op het *Bahnhof* zes wagons met briketten te lossen. 1 mei is hier de "dag van de Arbeid" en niemand werkt op deze dag! 's Avonds van 20.00 tot 23.00 uur is er cabaret, muziek en zang.

Maandag 1 mei 1944

Vandaag is het „Dag van de Arbeid" en niemand werkt, behalve natuurlijk wij, zoals ons gisteren werd verteld. Zes mannen, waaronder ikzelf, worden opgehaald door Herr Walther alais "de dood van pierlala". De wagons zijn niet al te groot, 18 ton, we zijn om 12.30 uur klaar en gaan direct naar de **GOSAG** om te douchen. We moeten goed werk hebben geleverd, want de "Dood van ..." beloont ons aan met elk zes aardappelen. 's Middags schrijf ik een bedankkaart aan mijn ex-collega's in

Nederland die met mij werkten op het kantoor van een departement genaamd Rijks IJzer, onderdeel van de regering die ijzer aan bepaalde bedrijven distribueerde. Ik bedank ze voor hun pakjes. Ik schrijf ook naar huis om iedereen te bedanken voor hun pakjes. Ik moet hen vragen niet zoveel pakjes te sturen. Ik kan al die spullen niet bewaren. Ook hebben ze het eten zelf veel te hard nodig.

Kriegsgefangenenpost

An: Mevr. C. Deremaux-van Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 13-5 (?) - 1944]

Heidenau, 1 mei 1944,

Allerliefste Corry, hartelijk gefeliciteerd met je verjaardag. Ik hoop dat God je nog vele jaren geeft van gezondheid, etc., te midden van ons knus huisgezin, alsmede dat Hij je de moed en kracht zal geven om deze zo beroerde tijden door te komen. Ik hoop dat je je amuseert deze dag en niet teveel piekert, want heus vrouwlief, ik maak het reuze goed.

Ik mis jullie erg hard natuurlijk, maar voel me anders beter dan ooit. Ik ontving deze week acht pakjes, namelijk een van het kantoor (40), twee van Pa (47 en 48), vijf van jou (41, 44, 50, 51, 52). De laatste niet helemaal ontvangen daar de koffer nu vol was en ik dat eerst op moet maken. Wacht eens twee weken met het zenden van pakjes, ik krijg er anders last mee. Het brood is goed overgekomen, maar weer alles op één dag. Wil allen hartelijk danken voor hun gaven. Liefste, stuur me nu a.u.b. de volgende dingen niet meer: textielgoed, zeep, rookartikelen, want daar heb ik genoeg van. Tevens geen luxe artikelen meer zoals chocolade, etc. Geef dat liever aan onze kleintjes. Ik heb zelf.

Pepermunt heb ik graag, de andere vitaminen, etc. niet meer zenden, want ben helemaal weer goed, ook geneest alles best. Wees hierover niet boos, ik weet dat je mij dit alles gunt, maar heus, darling, ik kom niets te kort. Wacht ook even met sturen van brood.

Brief over cheque van 11/3 ontvangen. Dank schat. Zover ik weet alle brieven van jou ontvangen. Ik heb tussen Kerstmis 1943 en maart 1944 niet kunnen schrijven, waardoor jij weinig post ontvangen hebt. Nu gaat het toch goed, hè? Elke zondag schrijf ik je nu. Wat er met Charles moet gebeuren weet ik niet, maar zoek de fout bij jullie allen.

Jammer van Bussel. Denk aan en bid veel voor allen. Voor ik inslaap eerst lekker denken aan huisgezin, etc. en dan fijn slapen. Heden vier jaar getrouwd en ik heb kolen moeten lossen in plaats van gezellig bij jou te zijn. Maar Johnny is niet geknakt hoor.

Liefste, hartelijk omhelsd en vele kussen van je liefhebbende man.

De kleintjes, Pa, Mams, etc. ook gefeliciteerd. Houd u allen taai.

Veel groeten van jullie Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Dinsdag 2 mei 1944

Vanmorgen ben ik vroeg opstaan. Om 06.00 uur worden we gehaald om naar **Funke** te gaan. Een Partijman met een Partij-badge op zijn overall helpt ons met het lossen en stapelen van het hout. Omdat hij hard werkt, moeten wij ook hard werken. Er is geen tijd om weer op adem te komen. Van 08.30 tot 09.00 uur is er ontbijt, van 12.00 tot 13.00 uur lunch. "Gereedschap neer" om 17.00 uur. Een half uur later komen we aan bij de barak. Het is een zware dag voor ons geweest, dus ga ik vroeg naar bed. Ik lees een beetje en val snel in slaap.

Woensdag 3 en donderdag 4 mei 1944

Hetzelfde werk, dezelfde routine.

Vrijdag 5 mei 1944

Weer vroeg naar **Funke**. Tot mijn grote genoegen worden Willem en ik opgehaald om bij de macaronifabriek te gaan werken om vrachtwagens te laden. Veel makkelijker en prettiger werken! Eerst laden we dozen macaroni, grote en kleine tot 15 kg. We rijden met die vrachtwagens naar het *Bahnhof* en lossen de vrachtwagens terwijl we de dozen netjes in de wagons zetten. Van het Belgische Rode Kruis krijgen we een aantal boeken en spelletjes en daar maak ik goed gebruik van.

Zaterdag 6 mei 1944

Van 06.00 tot 13.00 uur weer bij **Funke**. Daarna douchen bij de **GOSAG**. In het Lager krijg ik 50 Poolse sigaretten en betaal ik RM 0,75 en ook een blik Deens melkpoeder dat verdeeld moet worden onder twee personen. Ik neem de tijd om mijn dagboek bij te werken en ook om iets te schrijven over het werk bij de firma **Funke**.

Firma **Funke**: Het werk is best zwaar. Op de fabrieksterreinen arriveren wagons vol Sloveens hout om te worden gelost en gestapeld. Bovenop de platte wagons zijn gezaagde bomen met planken van 5 meter lang, 4 en 3 meter lang. We stapelen eerst de planken van 5 m en hoe hoger we komen, hoe korter de planken zijn. De stapel gaat tot 3 meter hoog.

Zondag 7 mei 1944

Het is de verjaardag van mijn jongere broer Tini. Tijdens de "Heilige Mis" bid ik een extra gebed.¹⁶⁴⁾

De *Feldwebel* geeft vier mannen opdracht om (zondag) naar **Funke** te gaan. Vanwege de aard van het werk "stapelwerk" en niet "uitlaad werk", wat ik doe. We weigeren te gaan; dit is niet ons werk. Volgens een verdrag met de Landrat in Pirna hoeven we dit werk niet op een zondag te doen. De *Feldwebel* wordt kwaad, hij

164 Tini of Martinus Deremaux werd in 1942 door de Duitsers doodgeschoten. Hij maakte deel uit van een verzetsgroep onder leiding van een andere Nederlander, Antonius v.d. Waals, was verraden. Tini werd betrappt met fotokopieën van een vliegveld in de buurt van Eindhoven. Het omvatte de verdediging van dit vliegveld. En aangezien hij ter plaatse werd gepakt, was er geen sprake van verdediging. Als de Duitsers je schuld niet konden bewijzen, werd je meestal vrijgelaten. Daarna hielden ze die persoon natuurlijk goed in de gaten om hem uiteindelijk te pakken te krijgen. Ik heb mijn vader nooit horen zeggen dat het hem speet, Charles.

vertelt ons dat we muiters, saboteurs, enz. zijn. Feit is dat hij iets verdient aan dit werk. We blijven in het Lager. 's Middags moeten we met z'n zevenen wagons met briketten lossen.

Iets over onze *Feldweibel*: Zijn naam is Schönwalder, hij is een echte soldaat, streng en niet erg gecharmeerd van onze groep van vijftien man. Als we van het werk terugkomen, moeten we voor onze barak gaan staan en al onze zakken, tassen etc. leegmaken. Hij wil weten wat we in het Lager brengen. We denken dat hij een inspectiesyndroom heeft. Elke zondagochtend om ongeveer 10.00 uur is er appèl. Eerst geeft hij ons een lezing, altijd dezelfde, wat we wel en niet kunnen of moeten doen. Dus we mogen geen relatie aangaan met Duitse vrouwen of meisjes, het houdt zware straf in, zelfs de doodstraf zegt hij ons triomfantelijk. Achteraf is er altijd kofferinspectie. De deur wordt uit zijn scharnieren getild en op schragen voor ons neergezet. Daar moeten we alles op uitstallen. Ondertussen controleren de bewakers onze bedden en kleine kasten voor het geval we "*verbotene*" artikelen hebben. Zaterdagmiddag controleert hij ons werk, en let hij op hoe we de barak en de omgeving schoonmaken.

Het eten: soep in 1 liter, gemaakt van gemalen aardappelen, wortelen, koolraap. Het smaakt best goed, maar het is nog steeds een hoop water.

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Mevr. C. Deremaux-van Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 13-5 (?) - 1944]

Heidenau 7 mei 1944, Lieve allemaal. Corry nog eens gefeliciteerd. Heden de 31e mei?

Bedank het kantoor voor he heden ontvangen pakket (49). Wacht inderdaad twee tot drie weken met pakjes, maar dit moet tussen ons blijven. Geen zorgen over mij hoor. Deze week gewerkt in een houthandel. Zag Pa, nu heb ik werkelijk handen als een kei-legger, maar oudste jongen is kerngezond. Ik hoop dat allen het goed maken en gezond blijven. Heerlijk werken in de buitenlucht. Ik fantaseer steeds maar over thuiskomst.

Houd allen goede moed. Het allerbeste van uw dankbare Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 8 mei 1944

Van 07.30 tot 17.30 uur met Willem naar **Funke**. Het is koud en onaangenaam weer, niet fijn om hierin te werken.

Dinsdag 9 mei 1944

Hetzelfde als gisteren

Woensdag 10 mei 1944

Vier jaar geleden begon de oorlog. Van 06.00 tot 17.30 uur weer bij Funke, hout lossen en stapelen. Het weer is veranderd het is erg mooi, warm, met veel wind.

Donderdag 11 mei 1944

Van 07.00 tot 17.30 uur met Willem bij de firma **Funke**, het gewone werk. Het is lekker warm weer, de wind is minder sterk. Ik werk zonder bovenkleding. Ik ben behoorlijk bruin maar ook op sommige plaatsen verbrand. Willem is en blijft een eigenaardige kerel, heel vaak zijn zijn gedachten ergens anders, bijvoorbeeld, doet hij ineens iets vreemds, soms zelfs gevaarlijk voor zichzelf en anderen. Mijn vingers zitten tussen planken vast, omdat hij tegen een plank schopt om hem recht te trekken. Hij kijkt niet uit. Hij doet het hoe dan ook. Ik scheld tegen hem of laat hem zien hoe het moet. Hij is totaal afwezig en ik denk dat Winnitou zijn gedachten heeft bij zijn voorouders en uitkijkt over het eeuwige jachtgebied¹⁶⁵⁾

Als ik tegen hem schreeuw, keert hij terug naar de aarde! Ik heb geen hekel aan hem, maar hij lijkt het langzaam werkende type te zijn. Misschien komt het door het werk.

Vrijdag 12 mei 1944

Mijn zoon Charles is vandaag drie jaar oud. Ook vandaag met Willem naar **Funke**. Van 07.00 tot 18.00 uur aan dit sombere, vervelende werk. Het lijkt erop dat er geen andere bedrijven zijn om voor te werken!

's Avonds krijgen we twee pakketten een "regulier" en "gemengd" pakket.

Het reguliere pakket bevat: 2 tabletten Nestlé chocolade, 1 doos koffiebonen, 2 blikken gebrande bonen, 2 blikken ragout, 1 zakje melkpoeder, 1 doos suikerklontjes, 1 blik marmelade, 1 blik vlees en bonen.

Het gemengde onregelmatige pakket bevat: 1 plak chocolade en 1 tablet Nestlé chocolade. 1 doos met 20 vitaminepillen, 1 stuk toiletzeep, ½ stuk zeep (waarschijnlijk carbol omdat het naar ziekenhuis ruikt) 1 doos kaas, 1 beker Carnex, 1 blik kalfsbrood, 1 blik corned beef, 1 ham brood, 1 blikje boter, 50 sigaretten "Virginia" merk.

Waar kan ik dit allemaal opslaan? Ik eet de zoete dingen vooral de boter en suiker. Het is heel moeilijk om er vanaf te blijven..... Door het eten en opbergen ga ik laat naar bed.

Zaterdag 13 mei 1944

Vandaag is het twee jaar geleden dat mijn vader en Tini werden gearresteerd door de Duitse veiligheidsdiensten, *der Sicherheits Dienst* of SD. Mijn vader werd na acht dagen vrijgelaten en kwam thuis.¹⁶⁶⁾

Van 06.00 tot 13.00 uur het gebruikelijke werk samen met Willem bij **Funke**. Na het werk gaan we allemaal naar de **GOSAG** om een bad te nemen. Thuis krijgen we zeep en zeepoeder, dat laatste geven we aan de wasbaas om onze kleding te wassen.

165 Winnitou-boeken waren een serie cowboys en indianenverhalen met als hoofdpersoon de indiaan Winnitou en heeft een blanke vriend Old Shatterhand. Deze boeken waren erg populair en ik herinner me dat we het lazen. Er bestonden hele reeksen van grote delen.

166 Mijn broer Tini hebben we nooit meer gezien. Hij werd op heterdaad betrapt, schuldig bevonden en geëxecuteerd.

Iedereen is op dit moment aan het koken en het duwen en trekken bij het fornuis. Een van de jongens zal voor mijn pannetje op het fornuis zorgen, maar het loopt uit op een fiasco! Hij laat de pap aanbranden en overkoken. Ik denk dat ik het de volgende keer zelf ga doen. 's Avonds arriveert de *Feldwebel* met het bericht dat morgen vier man naar Funke moeten om enkele treinwagons met hout te lossen. Na een debat met Frits gaan Willem en ik, want we kennen het vak en het is onze beurt om op zondag te werken. De twee anderen zijn Chris en Kampschreur.¹⁶⁷⁾

Bij het avondgebed denk ik speciaal aan mijn broer en mijn zoon. De afgelopen weken hadden we geen cabaret, waarschijnlijk was er niet genoeg om mee te spelen. Dit is voor mij een goed moment om over bepaalde dingen te schrijven. De afgelopen week is het erg warm weer geweest, dus ik zie er nogal "getint" uit als we buiten aan het werk zijn, geen verbranding meer. Met al het ontvangen blikken en eten heb ik me behoorlijk overgegeven. Het is heel triest dat mijn familie thuis niet van dit alles kan genieten!

Over eten: Het eten is drastisch veranderd. Eerst hadden we een stevig maaltijd, daarna is het overgegaan op soep, gemalen raap zonder aardappelen. Daarna veranderde het in een andere soep, rijst en noedels of papsoep (gekookt in water). Dat was goed voor een deel totdat het weer gerantsoeneerd werd. Dat is nu weer voorbij, want ze leveren aardappelen (3 of 4 keer per week krijgen we aardappelen en spinazie. De spinazie is verschrikkelijk, het bevat stijve stengels enz. Dat is natuurlijk de schuld van onze zogenaamde eersteklas kok. Hij is ook te lui om goed werk te leveren. Onze groep en de **Weißbach**-jongens voeren de druk op om hem te laten verwijderen, maar zolang Schönwalder (de *Feldwebel*) hier is, zal het wel nooit gebeuren.

Zondag 14 mei 1944

Om 07.00 uur staan we allemaal op. Na de ochtendappèl blijven we bij elkaar en zingen we ons volkslied "Wilhelmus" gevolgd door een minuut stilte om onze gesneuvelde kameraden in 1940 en de capitulatie te gedenken. Het weer is fantastisch, erg warm. De meeste jongens gaan wandelen. Ik kan niet gaan omdat ik moet werken. Om 12.00 uur gaan we met z'n vieren naar Funke om twee wagons met gezaagd hout te lossen en te stapelen. Het is allemaal wat makkelijker dan die zware lange planken. Om 17.00 uur zijn we klaar en gaan we terug naar ons Lager. Er is geen post en er zijn deze keer geen pakketten. Het cabaret is terug en we genieten van de avond. Ook nu worden verschillende misstanden en personen aangevallen en moet vooral de kok de "Flak" incasseren. Later schrijf ik een brief naar huis.

*Kriegsgefangenenpost Postkarte
An: Mevr. C. Deremaux-van Zutphen
Empfangsort: Den Haag
Strabe: Vlietstraat 18-1
Land: Nederland
[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]*

167 Soldaat Antonius J. Kampschreur kgf 107415. Hij was eerder ook in het kdo van MDSW in Gröditz.

[met rondstempel: 23-5-1944]

Heidenau 14 mei 1944, Lieve Dierbaren, hier ben ik weer. Het is zomers weer, ik ben de hele dag buiten, dus bruin en verbrand. Ik werk nog steeds in de houthandel en denk dan aan de werkplaats, Hoe loopt die, Pa? Deze week ook vol herinneringen, mooie en droeve. Maar kop ophouden en tanden op elkaar. Op 8/5 het pakje van Cor (47) ontvangen. Hoe kom je aan die blikken? Nogmaals, doe jou en de kinderen a.u.b. niets te kort. Ik ontving namelijk op 12/5 een prachtpak van het Argentijnse Rode Kruis met veel vlees, etc. en chocolade. Allemaal een poot of zoen van mij hoor. Heer Arnold nog gefeliciteerd heden! Ik hoop op gauw weerzien.

Vrouw en kinderen, daag, Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 15 mei 1944

Het wordt eentonic, van 07.00 tot 18.00 uur bij Funke, werk zoals altijd. Vandaag is het weer omgeslagen en is het koud.

Dinsdag 16 mei 1944

Weer hetzelfde werk als gisteren. Tijdens ons werk heeft Arie onenigheid met de Duitse arbeider Kluge, die een plank van 3 meter naar Arie gooit. Gelukkig loopt het allemaal af zonder ongelukken. Na het werk melden we het incident aan de *Meister* en *Feldwebel*. Terug om 18.00 uur hier ben ik aangenaam verrast om post te ontvangen.

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel; Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[zonder Nederlands poststempel]

3 mei 1944, Liefste Papa, Dank u wel voor de kaart. Ik zal iedere dag voor u bidden, dat Papa gauw terug komt. Dag lieve Papa. Dat schrijft Charl'tje. Mama heeft zijn handje vastgehouden. Hij scheit eruit, want hij hoorde een auto aankomen. Hij is een eerste klas voetballer. Hij wil wel zwemmen, maar dook niet onder de douche.

Hoe gaat het met de vinger? Heb je veel pijn gehad? Hoeveel blikken appelmoes en peren heb je al gehad? Geef daar eens antwoord op voor controle? Hartelijk gefeliciteerd met de verjaardag van je zoon. Vele kusjes van Charl en Joke en Corrie, dag!

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Den Haag

Kreis: Zuid-Holland

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-a

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein, Arb. Kom No 1112

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: Eindhoven, 8-5-1944]

Eindhoven, 6-5-1944, Liefste Jan, je kaart in dank ontvangen en gezien dat je weer goed bent, fijn jongen. Kop op, het werk is goede afwisseling voor je.

Hier alles wel. Tonny in verwachting, de baby wordt half december verwacht, we zijn erg blij ermee. Thuis ook alles goed. We verlangen allen naar thuiskomt.

We hebben een tuin, alles groeit fijn, kom je mee bonen peulen, weet je nog? Sport is raar verlopen, niet? Volgend jaar beter. Ben zelf handballer bij A.P.E., leuke sport.

Bij jou is het erg warm, hier is het nog vrij koud. Verder geen nieuws.

Vele groeten van Tonny en alle familieleden, P.C. en clubleden.

Houd je taai en tot spoedig, Henny en Tonny.

Ook vele groeten van Noud en Marietje maken het best.

Hopen op spoedig weerzien. Blij dat u het goed maakt.

Noud, Marie.

Absender Vor- und Zuname: H. (P.M.C.) Deremaux

Ort: Eindhoven

Kreis: Nederland

Straße: Amalia van Anhaltstraat 29

Woensdag 17 mei 1944

Hetzelfde werk, met zijn tweeën bij Funke.

Donderdag 18 mei 1944 (Hemelvaartsdag)

Weer werk zoals hierboven.

Gisteren hadden we koud weer, vandaag goed weer, later op de dag een meiregen.

Vrijdag 19 mei 1944

Natuurlijk weer naar **Funke**. Gelukkig voor ons werden we tussen de middag opgehaald om in de macaronifabriek te gaan werken. We komen uiteindelijk bij het *Bahnhof* en stouwen alle dozen in de wagons. Terug bij het Lager staat iedereen te koken en mij overkomt weer hetzelfde; de ezel die voor mijn pan moest zorgen liet alles aanbranden. Er zijn twee pakketten voor mij aangekomen, een van mijn vrouw en een van mijn werkgever (Rijks IJzer). Beide bevatten veel blikken en ik berg ze op in de conservenkast.

Zaterdag 20 mei 1944

Van 07.00 tot 13.00 uur zijn we met z'n tweeën weer naar **Funke**. Daarna een bad bij de **GOSAG**. Terug in het Lager krijg ik eindelijk een paar schoenen. Ze zijn veel te groot. Met wat extra lappen in de schoenen lopen ze prima, veel beter dan de klompschoenen. De nieuwe schoenen hebben ook leren zolen. Van het Rode Kruis

kreeg ik een nieuwe kam. Mijn oude was sinds februari kapot. We ontvangen ook drie postkaart formulieren. Wij eten snertsoep, maar het is zo slecht dat de meeste mannen het niet eten. Er zit veel vlees in, dus daar eet ik het meeste van (1½ portie eet ik). Van 18.30 tot 20.00 uur kijken we naar een voetbalwedstrijd tussen een club uit Heidenau en een club die ik niet ken. Het eindigt in 3-2. Ik lees tot middernacht en ga dan slapen.

Zondag 21 mei 1944

Zondag en voor zover ik weet: geen werk! Ik sta om 08.00 uur op. Na het religieuze uur heeft de *Feldwebel* nog een bagage- en schoeneninspectie. Daarna gaan veel mannen wandelen. Ik blijf weer thuis, zonnebaad en lees tot 13.00 uur een thriller (boek). Na de lunch schrijf ik een brief aan mijn vrouw.

Kriegsgefangenenpost

An: Mevr. C. Deremaux-van Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[geen Nederlands poststempel]

Heidenau 21 mei 1944, Liefste Dierbaren, en bekenden. Op 16/5 kaart ontvangen van Corry, Charles en Henny. Op 19/5 pakjes van Corry (46) weer twee blikken en Rijks IJzer van 2/5. Vrouwlief wil je allen hartelijk danken voor hun medeleven? Extra dank aan het kantoor. Indien mogelijk, ga eens zelf (naar het kantoor van Rijks IJzer). Hoe gaat het met het salaris?

Ik hoop en verwacht dat jullie niets te kort komen, want zoals je straks zult zien, geen zorgen over mij. Maar denken aan jou en de kinderen. Charles bedankt voor zijn kaart aan mij, lieve boy. Schrijf maar veel aan Papa, dan komt ij gauw terug.

Henny, ik doe wat je zegt, kop op en blik vooruit. Proficiat met Tonny, ik hoop dan bij je te kunnen zijn. Ik vind in mijn werk de beste afleiding en moet me mee en dan er toe dwingen aan u allen te denken. Niet ik u of iemand vergeet, nee hoor! Steeds voor het inslapen denk ik aan allen en fantaseer over alles. Dank God voor mijn goede humeur.

Ik heb wel eens dagen van down zijn, ik had dat thuis ook wel eens. Ik werk nog in de houthandel. De ene dag is het warm en de andere dag guur, net als bij ons. Verder heb ik weinig nieuws, dus nu over mijzelf. Thuis heb je Hollands Glorie, hier zit Hollands Welvaart, namelijk ik! Wie willen jullie hebben? Je mag ze dan beiden in een kastje zetten. Ja, mijn spieren die 30 jaar lang gerust hebben, zijn nu door harde arbeid, buitenlucht, goed eten, etc. ontwikkeld. Ik ben lang 1,79, weeg 80 kg, heb polsen als kabeltouwen, biceps als Dempsey, bruingebrande body en heb het naar mijn zin. Ik ben nu net zo mollig als mijn 51% en die is lekker mollig. Zie zo, dat weten jullie dus weer.

Schrijf me indien je nog meer moet weten. Ik wacht met spanning op antwoord van vorige brieven of kaarten. Laat anderen ook eens wat

pennen. Liefste Corry, Charles en Joke, mijn gedachten zijn steeds bij jullie en de anderen. Vrouwlief, houd je taai en moedig. Zoon wees oppassend en braaf. Pa, Mams, broer en zussen, etc., ook Truusje, allen veel liefs, poot of zoen van mij, die hoopt weer gauw in uw midden terug te zijn. uw dankbare

Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Na het schrijven van deze brief rust ik van 16.00 tot 18.00 uur. Ik heb deze rust nodig. Van 19.00 tot 22.00 uur is er weer cabaret. Er is weer genoeg "aas" over onze kok Koen en zijn eten. Als hij chefkok was in een eersteklas hotel, ontmoeten we graag een gewone kok. Na het cabaret lees ik nog even tot middernacht en probeer dan in slaap te vallen. Dat is niet zo gemakkelijk aangezien ik eerder al gerust heb.

Maandag 22 mei 1944

Vandaag is het mijn 350e dag als krijgsgevangene. Het gebruikelijke werk bij **Funke**, nu van 07.00 tot 13.00 uur. Het regent heel hard, maar omdat de wagens moeten worden uitgeladen, gaan we door en zijn we door en door nat. Gelukkig worden we weer opgehaald door Herr Fritsche van de macaronifabriek. Vijf van ons laden dozen macaroni in lange vrachtwagens die de dozen over een groot gebied zullen verdelen.

De lange opleggers van de macaroni fabriek **Fischer** mogelijk in de huidige Müglitztalstraße nabij nr. 91 Dohna (collectie Langhenkel)

Dinsdag 23 mei 1944

Weer slecht weer en werken bij **Funke**. Terug in het Lager krijg ik 50 Poolse sigaretten voor RM 1,13.

Woensdag 24 mei 1944

Het normale patroon: **Funke!** Ik werk daar weer in regen en wind. De *Feldweibel* houdt van zijn werk. Als we thuiskomen, inspecteert hij de dekens. Nu moeten we onze sjaals inleveren, degene die we enige tijd geleden als geschenk "*Liebesgaben*" hebben gekregen.

Donderdag 25 mei 1944

Ik werk weer bij **Funke**'s. Als dit zo doorgaat kan ik geen nieuws schrijven. Tijdens het werk regen, maar het is warm. Rond 15.00 uur begint de zon te schijnen. Thuis liggen er twee pakjes van mijn vrouw en één van mijn vader. Beide pakketten ontvang ik direct. De data zijn van 8 mei en zijn nr 51 en 52. Het eerste pakket bevat: 1 P.O.W. brood, 1 rol pepermunt, 1 pakje gedroogde soep, 1 pakje koekjes (koekjes), 1 doos Albumona, 1 blik met sprout in tomatensaus, 1 zakje taai-taai (harde pepersoort) 1 zakje muizen (soort van honderdduizend) of gesuikerde karwijzaadjes en 1 Kuchen (deze laatste komt van mevrouw Berkhout). Mijn vrouw werkte vroeger voor haar. Haar man is ook krijgsgevangene, maar geïnterneerd bij de hogere officieren.¹⁶⁸⁾

Het tweede pakket bevat: 10 bouillonblokjes (rund-thee-blokjes), 1 doos Albumona, 1 zakje grutten, 1 zakje taai-taai. 1 blikje haring in tomatensaus, 1 blikje vispastel, 1 krijgsgevangenenbrood.

Het derde pakje bevat: 1 krijgsgevangenenbrood, 4 Forto koekjes, 1 zakje taai-taai, 1 rol pepermunt, 2 blikken met vis, 4 zeekoekjes. Beide broden van Corrie, mijn vrouw, zijn een beetje beschimmeld, maar dat maakt niet zoveel uit. Ik ga ze in ieder geval opeten. Ik denk dat de broden te warm waren toen ze verpakt waren. Terwijl ik al het lekkers aan het opbergen ben, krijg ik een kaartje van mijn vrouw.

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein, Arb. Kom No 1112

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 13-5-1944]

12 mei 1944, liefste Johnny, een brief van maart ontvangen, twee van april en die heb ik nog verdeeld onder de familie. Een kaart van Charl en twee kaarten van maart en april. Dus niet iedere week post. Gaat het met je vinger beter? Ik heb genoeg voor jouw pakjes, doch mag niet meer sturen dan zes stuks, jammer genoeg.

168 1° luitenant Willem Maria Berkhout kgf 30559 verbleef in Oflag XIII-b Neurenberg-Langwasser, Stalag 371 Stanislau en Oflag 67 Neubrandenburg. Hij woonde aan de Laan van Nieuw Oosteinde 388 in Voorburg.

Ik verlang erg naar jou. Vandaag is Charltje jarig. Ze zijn allemaal geweest.

Nel en Mary spreken weer met elkaar. Schrijf s.v.p. hoeveel appelmoes en peren in blik je hebt ontvangen. Groeten van Arnold. 14 mei jarig. Groeten van Mevr. Berkhout,

Ter Beek is nog in Mühlberg, hij mag niet vervoerd worden vanwege hoge koorts. 169)

Vele kusjes van je Corriejet, Joke en Charltje, groeten van Mams.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Zuid-Holland

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Den Haag

Omdat ik klaar ben met lezen en niets anders te lezen heb, ga ik vroeg naar bed.

Vrijdag 26 mei 1944

Zoals gewoonlijk moeten we met z'n tweeën naar Funke.

Er is weinig zon maar genoeg regen.

Zaterdag 27 mei 1944

Van 07.00 tot 12.00 uur naar **Funke**. We werken daar met druilerig weer en zijn doornat. Na het werk naar de **GOSAG** om te douchen. Terug in het Lager moet ik corvee doen; werken in de keuken, enz.

We krijgen drie kaarten om naar Nederland te sturen.

Zondag 28 mei 1944 (Pinksteren, Eerste Pinksterdag)

Dit is de tweede keer dat het Pinksteren is en ik in militaire dienst ben. De eerste keer was op 12 mei 1940 tijdens de oorlog. Ik was in Waardenburg, nu hier en volgens mij in betere omstandigheden. In 1940 was het wachten.

Ik sta om 06.30 uur op en maak met enkele anderen de eetkamer schoon daar we een religieuze ochtend/uur hebben. Rond 08.00 uur is de schoonmaak klaar en al snel komen de jongens van de **Aschaffener Zellstoff Werke** en de **Hecker-Werke** aan. Sommige jongens gaan wandelen met de *Feldwebel*. Om 08.20 uur arriveren de aalmoezenier (rooms-katholiek) en de dominee (protestants). Na een kort debat zitten de RK in de eetzaal en de protestanten buiten. Na de kerkdiensten eet ik wat en als de jongens terug zijn van hun wandeling moeten we ons buiten verzamelen aangezien de *Feldwebel* ons gaat toespreken. Dit is een andere *Feldwebel*, hij komt uit Hohnstein en zorgt voor onze post. Hij is ook een "tussenpersoon"-vertaler.

In zijn toespraak zegt hij "zijn we voor of tegen Duitsland" We moeten nadenken over ons werk. Er volgt nog meer onzin. We kijken elkaar verbaasd aan en hij eindigt met de vraag "is er iemand die interesse heeft in Hitlers boek *Mein Kampf*?" Nu stap ik (echt) opzij om eventuele vrijwilligers door te laten, maar niemand reageert!!

Na afloop drinken we een kopje koffie en praten we met elkaar. Tafels en stoelen zijn naar buiten gebracht en we lunchen allemaal in de buitenlucht.

Om 14.00 uur is er een kort luchtalarm. Om 14.30 uur beginnen we met het kijken naar een voetbalwedstrijd tussen de *Radrennbahn* en de **Hecker-Werke**. Onze jongens wonnen de wedstrijd. Omdat het erg warm is, rust ik uit of lees een boek in het gras. 's Avonds weer cabaret van 19.00 tot 22.00 uur. Daarna las ik tot 23.00 uur. Vandaag had ik geen tijd om in mijn dagboek te schrijven.

Maandag 29 mei 1944 (Pinksteren, Tweede Pinksterdag)

De loseenheid heeft geen vrije dag. Vroeg in de ochtend worden we met z'n zessen opgehaald om treinwagons met kolenbriketten te lossen. Om 08.00 uur worden er nog vijf gehaald om hetzelfde werk te doen. Er zijn maar vier mannen in het Lager. Het is verschrikkelijk warm en we werken zonder bovenkleding. Al snel maken het zweet en het kolenstof me zwart. Om 13.30 uur zijn we klaar.

Een heerlijke bad in het Lager maakt me weer wit. Van 15.00 tot 17.00 uur rust ik uit en na het eten schrijf ik wat kaartjes en brieven.

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Familie Deremaux

Empfangsort: Den Haag

Straße: Rijswijkseweg 429

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[geen Nederlands poststempel]

Heidenau 29 mei 1944, Pinksteren 1944, Lieve Paps, broer en zussen, Truus, Dank voor pakje (53) van 8/5. Nummers zijn in de war. Mijn vinger is geheel beter. Het is erg warm. Ik maak het best. U allen ook? Geen nieuws. Gaat u nog geregeld naar Eindhoven? Gaat het goed met de werkplaats? Zijn er nog kaartavondjes bij Raaijman en v.d. H.? Groet hen, alsmede ook andere bekenden. Zo zoetjes aan ben ik een jaar weg. Maar na regen komt zonneschijn, dus u allen ook hoofd op/ Laat Riek en Nell van tijd tot tijd eens wat pannen. Hoe bevallen u mijn twee vlegels? Och het zijn schatten, net als de ouwe. Allen een zoen of poot van uw dankbare en dierbare Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Mevr. C. Deremaux-van Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[geen Nederlands poststempel]

Heidenau 29 mei 1944, Pinksteren 1944, Liefste vrouwke, Mams, Charles en Joke, kaart van 12/5 ontvangen en ook twee pakjes van 8/5 op 25/5. Darling, mijn dank voor je goede zorgen voor mij. Als je te weinig hebt om me te streng, dan sla je maar gerust eens over, of ga naar het Rode Kruis.

Totaal nu twee blikken appelmoes en twee peren ontvangen. Van wie is dat? Ik wist het van Ter Beek, jammer hè?

Bedank Mevrouw Berkhout voor de koek. Vele groeten aan haar en haar man. Hoe maakt die het? Ook familie Tip, Pellekorn, Arnold, etc. vele groeten. Geen nieuws, ik wacht op schrijven van jou. Liefste dierbaren, zoenen en omhelzingen van jullie dankbare Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Als ik klaar ben met de kaarten schrijf ik in mijn dagboek, lees wat en ga niet te laat naar bed.

Dinsdag 30 mei 1944

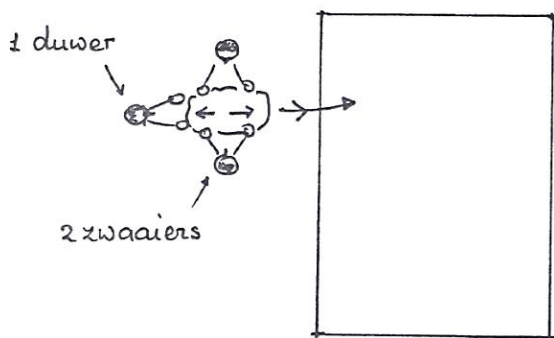
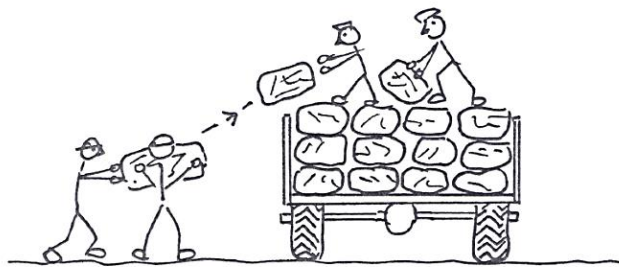
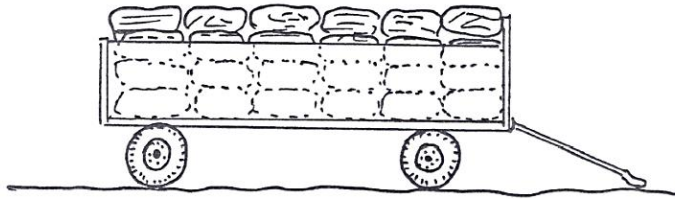
Vandaag gebeurt alles weer bij **Funke**'s. Waarom moet ik altijd naar dit bedrijf? Terug naar huis (Lager) Ik klaag bij de *Feldwebel* over alle uren die ik bij die firma maak. Het helpt eigenlijk wel, want de volgende dag hoef ik niet naar Funke. Geluk? Het is trouwens weer erg warm. Is de zomer begonnen?

Woensdag 31 mei 1944

Vandaag is het de verjaardag van mijn vrouw, ze wordt 30 jaar. Gelukkige verjaardag lieve vrouw en kinderen. Nu weet ik waarom ik vandaag niet naar **Funke** hoef, de *Feldwebel* wist al dat ik ergens anders heen zou gaan. Om 07.00 uur moeten we met z'n vieren mee met de heer Sprechert handelaar in schapenwol. Op weg naar zijn werk legt hij ons nog eens uit wat voor werk we moeten doen. Hij biedt ons een sigaret aan en vraagt: "Het verbaast me dat je zo goed Duits spreekt. Op welke Russische school hebben ze je dat geleerd?" We leggen uit dat we Hollanders zijn en hij lacht erom. Hij dacht dat hij wat Russen had ingehuurd. Hij vond het raar dat we zo intelligent klonken! Op het werk laden we lichte balen van 45 – 60 kg gevuld met schapenwol op een wagen.

Het hanteren van zo'n baal is onhandig, licht maar volumineus. We nemen de wagen naar het station en laden ze in de spoorwagon. Dit doen we meerdere keren. Het is weer lekker warm. Om 08.00 uur serveert hij ons een fles appelwijn om 09.00 uur krijgen we brood met kaas. Rond lunchtijd neemt hij ons mee naar zijn huis en stelt ons voor aan zijn vrouw. Hij vertelt dat ze elk jaar op vakantie naar Noordwijk aan Zee gaan. Ze hebben daar een vaste plek en bezoeken Den Haag en Rotterdam, Amsterdam. Ze kennen de steden goed. En hij wil weten wie uit die plaatsen komt. We hebben een geanimeerd gesprek over dit alles en om 12.30 uur worden we bediend door zijn huishoudster met aardappelpuree, ei, groenten, spek en appelwijn, gevolgd door koffie en een sigaret. Maar er moet gewerkt worden en we gaan door, al zei de heer Sprechert dat we niet te hard moesten werken omdat we tot 17.00 uur tijd hadden.

WOL LADEN

Nu verplaatsen we balen van 80 – 90 kg en dit is heel wat anders. Nu hebben we twee mensen nodig om de balen op te tillen, te zwenken en te laden. Rond 16.30 uur zijn we klaar. In totaal hebben we 168 balen behandeld, laden, lossen en laden. Herr Sprechert brengt ons in de auto naar zijn huis, waar we ons even kunnen opfrissen. Hier krijgen we ook brood met jam en 10 sigaretten. Wij danken hem en zijn vrouw voor al het lekkers en de manier waarop het werk is gedaan. Nu zegt hij "nee, je hoeft me niet te bedanken, ik vond het een plezier hoe we met elkaar hebben gewerkt en gepraat". We keren op eigen gelegenheid terug naar het Lager. Ter ere van de verjaardag van mijn vrouw drinken Joop en ik een biertje. Laatste nieuws van de *Feldwebel* is dat we in de toekomst onze blikken moeten legen (conserven)! Bevatte ze verborgen wapens? Wat een domme regel.

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein, Arb. Kom No 1112

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 21-5-1944]

20 mei 1944, liefste Johnny, jouw kaart van 7/5 ontvangen op 20/5.

Dank voor de felicitaties. Groeten van Soonius, Die doet veel voor mij.

Ik zal wachten met pakketjes sturen. Wens je veel succes. Doe de groeten aan Joop.

Ik zal naar Corrie gaan en informeren. Hier is alles Oké. Heb foto's gezien van jullie kamp, maar noch jij of Joop staan erop. Foto gezien van Kees Kokxhoorn. 170) Waar zijn die van jullie? Ook uit Hohnstein! Het allerbeste en sterkte voor de komende tijden.

Ik fantaseer ook steeds over thuiskomst. Ik heb deze kaart aan niemand laten lezen zodat hij geen hebt. Kus van Corrie

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Kreis: Den Haag

Strabe: Holland

Donderdag 1 juni 1944

Terwijl ik dacht van het werk bij Funke af te komen, geen kans. Willem en ik worden er vandaag naartoe gestuurd. Het is erg warm en het maakt ons langzamer. Terug in het Lager moet ik mijn hele mooie Basken-pet inleveren. Ik vind het jammer!

We krijgen zeep, scheerzeep, waspoeder en een schoonmaakmiddel.

Rond 18.00 uur regent het regen met pijpenstelen, dat doet het verder de hele nacht.

Vrijdag 2 juni 1944

Door de regen is de temperatuur aardig gedaald. Om 07.00 uur moeten we met z'n drieën naar **Funke**. Van 13.00 tot 14.30 uur lossen we in recordtempo en in hevige regen zonder jassen een wagon met hout. Kort daarna halen ze ons met het autootje en gaan we naar de Firma **Rössler**. De ene kant van mij zegt dat ik blij ben, de andere maakt me ongerust, want sommige van onze jongens hebben daar eerder gewerkt en vertellen ons dat het daar heel hard werken is. Sommigen willen daar niet meer heen! Nou, we zullen maar afwachten. Aangekomen bij een groot magazijn moeten we in de stromende regen, samen met enkele Franse krijgsgevangenen een vrachtwagen en een aanhanger met papieren zakken soja (elk 70 kg) lossen. In het magazijn moeten ze 12 hoog gestapeld worden. Door de regen breken er wat zakken en zitten we onder de soep. Rond 16.30 uur krijgen we allemaal 4 sneetjes brood met marmelade en thee. Om 20.00 uur is het werk afgelopen en hebben we 220 zakken verplaatst en gestapeld. Voordat we door het autootje worden teruggebracht, krijgen we nog 3 sneetjes brood met kaas plus een stukje zeep. Thuis ben ik blij want ik krijg twee brieven.

170 Soldaat Cornelis Kokxhoorn kgf 106597, die woonde aan de Nunspeetlaan 440 in Den Haag.

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: 9 Geprüft Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 15-5-1944]

Liefste Johnny Ik ga nu naar Ter Beek in Loosduinen. Hoop daar van je te horen. Joke is nu vier maanden, het is echt een lief kindje. Ze weegt 11 1/2 pond en eet ook pap. Ik voed haar nog zelf. Ik heb aan allen de hartelijke groeten gedaan.

Groeten aan Joop. Ik zal proberen "Wie, Waar en Wat" 1943 en 1944 op de kop te tikken. Ik zal het je wel sturen. Hier is het mooi weer. Het is lang koud geweest. Ik verlang erg naar jou en hoop je gauw weer hier terug te zien. Dag liefste, groeten van Mams, Charltje, Joke en Corriejet. Veel kusjes van ons allen. Veel sterkte en moed houden, dag liefste!

Nel schrijft:

5 mei, Lieve Jan, Hoe gaat het met je, knul, nog steeds de oude? Houd je taai. Je hebt de groeten van Tonny Oskamp en van Speijk, Lameijn, familie Mieras en vele anderen.

Het gaat weer goed met me, ben erg beroerd geweest van de baby, maar gaat nu goed en hoop dat hij thuis bent als onze baby geboren wordt. Piet werkt in Amsterdam en maakt het goed. Het begint nu mooi weer te worden, dus zal je wel weer bruin worden. Nu lieve knul, het beste met je en tot ziens. Houd je taai, vele hartelijke groeten van Piet, hij is niet thuis en volgende schrijft hij. Gegroet van je zus Nell.

Riek schrijft:

(12 mei) Lieve beste Jongen, het is vandaag de geboortedag van je zoon en nog hartelijk gefeliciteerd en de hoop dat we het volgend jaar persoonlijk kunnen doen. Ik ben vanmiddag met Nanny naar je huis geweest. Het stel is nog als altijd, vooral Nanny om naar Charl toe te gaan en te zien. Ook je dochter wordt al een schat, ze is zo vriendelijk. Je wordt er niet magerder op Jan., doet de buitenlucht je goed? Ik ben erg blij dat je zo flink bent en je er goed door slaat. Voor ons hoef je geen zorg te hebben Jan, ik groet je met zoen en poot. Vol houden, je zuster Riek.

Vader vervolgt met:

Beste Jan, Met mij is alles goed, ik hoop van jou hetzelfde. Ik hoop dat je spoedig bij ons mag zijn. Houd moed en sterkte, Truus.

Absender Vor- und Zuname: CH Deremaux

Ort: Zuid-Holland

Straße; Rijswijkscheweg 429

Kreis: Den Haag

Landesteil: Holland

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 24-5-1944]

22 mei 1944, Liefste Johnny, ik heb via C. de Lange vernomen als dat jij vier weken in het Lazarett hebt gelegen voor zucht in de benen. Is dat waar? Waarom schrijf je mij dat zelf niet? Je weet, ik ben sterke genoeg. Volgens anderen hebben jullie het niet al te best. Waarom vraag je niet om eten te sturen over de post? En Joop vraagt dat wel aan Corrie, hoe kan dat? Hier is volop. Er zijn ook foto's van jullie gemaakt, waar blijven die? Is Joop al weer beter? En je vinger? En jezelf? Brief van mei van je ontvangen vanmorgen. Dank je! Het is een echte lieve brief. Dat kikkert mij weer op. Op onze trouwdag aan jou gedacht. Hoe zit dat, je vraagt om verschillende dingen en als ik je ze stuur wil je ze niet meer hebben. Hoe komt het dat de koffers vol eten zitten? Eet dan ook alles op. Jij kon Charles vroeger niet de baas, dus laat staan wij nu. Weglopen en vrolijkheid heeft hij van mij. Verlegen en wispelturig zijn heeft hij van jou. Driftig (heid) van onze vaders. De gekte buiten van onze Kees en jullie Nel. Dus het kind heeft het niet van een vreemde. Ik ben de enige die nog de baas over hem is, gelukkig! Mams en zelfs vader heeft totaal niets over hem te zeggen. Joke is ernstig, precies jou. Ze heeft grote blauwe ogen. Foto's volgen. Charles heeft mazelen onder de leden. Hij mag nu niet buiten, dus er is helemaal geen huis mee te houden. Wat denk jij? Gauw invasie? Ik vertrouw op God en wacht geduldig af. Mij krijgen ze niet gauw op de wagen. (Ik) moet het eerst (nog) zien. Met ons allen is het goed. Charles breekt mee en dan het huis af. Hij weegt ruim 30 pond en is 90 cm lang. Joke is bijna 12 pond. Ik zal de volgende brief weer verdelen. Iedere keer als ik van jou droom, dan volt er een brief of kaart, sterk, hè? Ik laat dikwijls een kaars voor jou branden. Dag lieve Papa, ik ben met Mama naar de Kerk geweest op Hemelvaartsdag. Heb voor u gebeden. Gauw terugkomen. Onze Lieve Heer maakt dat Papa gauw terugkomt. Dag lieve Papa, ik heb een step, echt fijn. Vele kusjes van Mama, Charl en Joke, dag!

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Strabe: Den Haag

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Holland

Zaterdag 3 juni 1944

Van 07.00 tot 12.30 uur naar **Funke**. Na het werk neem ik een bad bij de **GOSAG**. In het Lager werk ik in de normale wekelijkse corvee dienst. Er is onenigheid over het eten voor morgen. De groenten worden afgekeurd, 30 pannen met bonen en dus kunnen we niet voor 13.00 uur klaar zijn. We moeten dus met vier of meer man koken.

Enige tijd geleden heb ik onze timmerman gevraagd om een houten kist (doos) voor me te maken om mijn eten in te bewaren. Mijn oude kist valt bijna uit elkaar. Die is nu klaar. Ik moet hem 26 Franse en 4 Duitse sigaretten betalen.

Na etenstijd 18.30 uur ga ik een voetbalwedstrijd kijken tussen Dresden en Heidenau, resultaat 3-4. Het is een snelle en goede match. Er is geen pauze, het is draaien en spelen. Ik moet nog een interessant boek lezen en het is al laat voordat ik mijn bed induik.

Zondag 4 juni 1944 (Trinitatiszondag)

Ik sta om 07.30 uur op, scheer me en poets mijn schoenen (bevel van de *Feldwebel*). Na het ontbijt gaan we om 09.00 uur een lange wandeling maken. De *Feldwebel* heeft de leiding. We zijn met ongeveer 30. Al zingend en fluitend lopen we door een prachtig gebied. Het **Elbesandsteingebergte** staat bekend om zijn schoonheid. We lopen hoger en hoger en hebben af en toe zeer weidse uitzichten. Het weer is ideaal om te wandelen. In een dorpscafé drinken we een biertje. Bij de lunch krijgen we aardappelpuree met saus en een gehaktballetje. De idioot van een kok heeft de bonen niet gekookt! Nu krijgt de kok het in de nek links rechts en in het midden! Ik rust tussen 13.00 en 15.00 uur, daarna schrijf ik een brief aan mijn vrouw. Tijdens het cabaret later op de avond (19.00 tot 22.30 uur) is de pratende pop "Bartje" behoorlijk op dreuf, vooral Koen (de kok) krijgt zijn rauwe deel. De luisteraars hebben veel plezier. Daarna nog wat lezen en dan slapen.

Kriegsgefangenenpost

An: Mevr. C. Deremaux-van Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 10-6-1944]

Heidenau 4 juni 1944, Lieve dierbaren, dank aan Mary, Cor, Charl, Nell, Riek en Truus voor schrijven van 5/5, 20/5, 3/5 en 20/5. Kaarten en brieven fleurden me echt op. Veel dank dus! Mary dank voor de pepermunt. In ben geenszins ontevreden over jullie, nee, juist zeer tevreden. Echt dat jullie veel aan mij denken en zeggen "daar moest Jan bij zijn". Heb geen medelijden met me, want ik maak het uitmuntend. Jij kunt nogal goed overweg met Charles en gaat met hem zwemmen. Als wij eens samen gingen, zou ik niet zeggen wat hij zegt. Het verheugt me dat hij zo'n echte boy is en nog respect heeft voor zijn afwezige paps. Heb geen idee over Joke, maar het zal wel een schatje zijn (daar ze op Corrie lijkt), nu Cor antwoordt. Dank Soonius voor de goede zorgen. Dat van de foto's is onjuist. Hohnstein is ons Stammlager, we wonen daar niet. De boekjes

"Wie wat en waar" alleen kopen, niet mij sturen, het is voor later. Nu Nell, groet allen van mij terug. Het beste met je in verband met baby. Bevalt je huishoudentje je goed? Groet extra Piet en familie Mieras. Nu Riek, echt dat Nan (ny) en Charl nog zo leuk omgaan. Het beste met je. Jo en Nan (ny) ook Truus hartelijke dank voor vriendelijke woorden. Hoofd op is het beste meid en ook voor jou sterkte. Nu weer Cor (22/5). Ik ben inderdaad naar Lazarett gegaan voor dikke benen en geslachtsdeel. Ik was na een week bedrust er van af en ben toen voor mijn vinger nog drie weken daar gebleven. Waarom jullie onnodig ongerust gemaakt, alles is weer goed, dus schlus! Het kwam van veel gebruik van zout en vloeistoffen. Het was toen ook steeds maar soep, soep van aardappels en koolrabie.

Daarna meer gegeten dan ooit. Ik heb het best, beweringen van anderen gaan mij niets aan. Ik mis jullie en vrijheid, voor de rest amuseer ik me als in de mobilisatie.

Doe met pakjes zoals gevraagd, stuur niets over de post. Joop is weer terug. Vinger is goed, alleen oog nog gevoelig en halve nagel (wat ben je toch nieuwsgierig). Ik mis enkele antwoordbrieven van je, onder andere 26/3. Vraag ik wat en je stuurt het mij, dan inmiddels niet meer nodig. Je moet rekenen dat er minstens steeds twee maanden verschil tussen zit. Zie kaart. Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 5 juni 1944

Start van de invasie. In de nacht van 5 op 6 juni 1944 daalden drie luchtlandingsdivisies boven Normandië neer. De Amerikaanse 82nd en 101st op de westelijke flank van het landingsgebied en de Britse 6th in het oosten. Alles bij elkaar zo'n 20.000 man. Over zee kwamen 185.000 man (zes divisies en de ondersteunende eenheden) naar Normandië. Het landingsgebied was 90 kilometer breed en verdeeld in vijf stranden.

Ik heb vannacht geslapen als een os. Opstaan om 06.30 uur en weer naar Funke. Ik dacht dat ik daar klaar was! We stapelen van 07.30 tot 10.15 uur en keren terug naar het Lager. Na de lunch om 12.00 uur gaan we met z'n allen naar de **M.I.A.G.** in **Niedersedlitz** om een injectie tegen tyfus te halen. We moeten ontzettend lang wachten voordat we de onze krijgen. Er zijn veel krijgsgevangenen, Frans, Belgisch, Italiaans en Russisch. Wij Nederlanders zijn de laatsten. Na het nemen van röntgenfoto's krijgen we onze injectie. Deze keer is het behoorlijk pijnlijk. Is de naald te stomp? Er schijnen mannen te zijn die ziek zijn en naar de dokter moeten. Ze kozen mij om de wagen te trekken, met de zieken bovenop. Alle anderen kunnen terugkeren naar het Lager. Ik protesteer, maar tevergeefs. Ik moet met de wagen naar de dokter. Ik kom pas om 18.45 uur terug in het Lager, twee uur later nadat alle anderen zijn teruggekeerd! Ik maak mijn lunch voor morgen klaar en duik mijn bed in. Iedereen ligt al in bed, ze hebben allemaal koorts, de een meer dan de ander.

Dinsdag 6 juni 1944 (D.-Day)

Het begint me te irriteren; weer naar **Funke**. Willem en ik werken daar de hele tijd in de regen. Een van de Duitsers -er zitten een paar goede tussen- vertelt ons omstreeks 13.00 uur dat de landingen in Normandië zijn begonnen. Om 14.30 uur worden we opgehaald door Herr Fritsche, een van de chefs van de macaronifabriek firma **Fischer**. Met vier anderen laden we de dozen macaroni bij de firma in grote vrachtwagens. Brengen ze naar het spoorwegemplacement en laden alles in de spoorwagens. De mensen waarmee we werken zijn erg aardig, dus het werk is heel snel geklaard. We eindigen om 18.15 uur en zijn teruggebracht naar ons Lager. Men is druk aan het praten over de invasie. Dan moet iedereen behalve wij, als we aan het eten zijn, naar buiten om een strafoefening te doen. Het draait allemaal om een vat bier dat niemand wilde halen? Ik heb mijn loon vanaf deze maand (mei) uitbetaald; RM 28,= en stuur RM 21,= naar huis (Nederland). Vanavond gaat iedereen vroeg naar bed. Ik lees wat, rook een sigaret en ga rond 21.30 uur naar bed.

Briefhoofd van de macaroni fabriek **Otto Fischer** (Gedenkplätze.info)

Woensdag 7 juni 1944

De hele dag weer naar **Funke**, in de regen. Rond 16.00 komt de zon door. Bij het Lager krijg ik twee pakjes. Eentje van mijn vrouw met daarin: 1 blikje appelmoes en 1 blikje peren. Het tweede pakket van mijn collega's van Rijks IJzer met daarin: 1 pakje honing, 1 pakje sigaretten, 1 blikje Stikstof, 1 blikje leverpasteitje, 1 blikje pepermint.

De informatie over de invasie heeft een andere sfeer om ons heen gebracht. We gaan allemaal vroeg naar bed.

Donderdag 8 juni 1944

Vandaag zijn Joop en ik een jaar krijgsgevangen. Om dit feit te verzachten is het prachtig weer. De hele dag werken bij **Funke**. Gelukkig is er niet veel te doen dus werken we langzaam. Terug in de barak hebben we weer een schoeninspectie. Geen idee wat de bedoelingen van *Feldwebel* zijn. Er is weer een pakketje aangekomen van mijn broer Henny. Dit pakket heeft een lange reis gemaakt. Het werd eerst naar het *Lazarett* gestuurd. Het bevat 1 pakje pap, 1 pakje Krick-Kracks, 1 doos zoetjes, 1 zakje shag (tabak), 2 pakjes sauspoeder, 1 Kuchen en 4 stukjes biscuit.

Vrijdag 9 juni 1944

Opnieuw naar **Funke**. Maar nu regent het. Ook vandaag doen we het rustig aan. Vanaf 13.00 uur ruim ik het onkruid bij de sporen. Er wordt ontzettend veel gepraat over de invasie. De één weet het beter dan de ander. Sommige mensen moeten altijd gelijk hebben. Ik houd me er buiten.

Zaterdag 10 juni 1944

Heel fijn om te horen dat ik niet meer naar **Funke** hoef (voor hoelang?). Het werk is saai. Van 06.30 tot 14.30 uur werk ik bij de Rennbahn. Ik moet de gestorte aarde van een betonnen plaat halen en het gras eromheen verwijderen. Het weer is erg mooi en ik werk zonder bovenkleding. Ik word er bruin van. Na een bad ben ik druk met het bijwerken van mijn dagboek. Ik maak een lijstje over het ruilen van brood tegen sigaretten, maar dat wordt steeds minder. Vroeger at ik altijd meer brood dan ik had, maar vaak verruilde ik sigaretten voor brood. De betere merken sigaretten zijn Pall-Mall, Virginia, American Club, Camel, Old Gold, die zijn 1 sigaret waard voor 1½ cm brood. Dus voor 20 sigaretten krijg ik 30 cm brood (bijna een heel brood) de Franse sigaretten en Congsi zijn 1 cm brood waard voor 1 sigaret. Ik eet liever brood dan dat ik rook. Heel vaak voeden sommige bedrijven ons goed als we voor hen werken en soms vallen dozen met voedsel van een vrachtwagen (bedoeld wordt dat die dozen worden gestolen). Als we een macaronidoos vinden, wordt deze altijd in vijftien verdeeld. Deze nacht praat ik veel, lees ik wat en ga ik laat naar bed.

Zondag 11 juni 1944 (Sacramentsdag)

Het onmogelijke gebeurt. Het is zondag. Om 07.15 uur staat er een werkman van **Funke** bij Arie en mijn bed! Hoewel er twee andere mensen zijn aangesteld om daar te werken. Nee, hij wil ons. Hij wil wat "*Tüchtige Arbeiter*". Ook op zondag laten ze je niet met rust! We laden een wagen met 10 m³ hout, maar het wordt 20 m³. We werken hard van 08.30 tot 10.30 uur. Terug in het Lager was er nog een kisten inspectie, maar niet voor ons aangezien we aan het werk waren. De lunch is best goed vandaag, van 13.00 tot 16.00 uur rust ik heerlijk uit. Omdat we momenteel geen Amerikaanse pakjes ontvangen, dus geen sigaretten, is de sfeer in het Lager niet al te best en ik ontvang nu voor Amerikaanse sigaretten bijna 2 keer meer brood. Nog geen maand geleden was dat 1½ keer. Het weer was deze week op enkele uren zon na, regenachtig en winderig. Ook vandaag veel regen, maar koud is het niet. Het invasienieuws geeft sommige mensen veel hoop. Op zondag lijken we geen groenten meer te krijgen, dus eten we salade uit eigen tuin. We hebben allemaal een tijdje geleden meegewerkt aan de inrichting van de tuin.

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Mevr. C. Deremaux-van Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 19-6-1944]

11 juni 1944, Liefste dierbaren, op 7/6 pakje ontvangen van Corry en van kantoor. Zeer veel dank. Ik heb nu totaal drie blikken peer en appelmoes

ontvangen. Ik ben van de gebeurtenissen van deze week (de invasie in Normandië, red.) op de hoogte. Ik hoop dat God ons vaderland en mijn achtergelaten familie en bekenden zal sparen. Ik moet je nogmaals bekend maken geen brieven etc. in pakjes te doen. We krijgen daar last mee. Stuur Hen en Oom Jac kaart. Dan uit. Wens allen het beste voor de komende tijden. Vertrouw op Hem!
Hoop dat gij allen gauw in het bezit wordt gesteld van uw Johnny.
Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux
Gefangenenummer: 107353 XI-A
Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 12 juni 1944

Vandaag gaan we met z'n drieën naar de firma **Ehrhardt** waar we een kolenbunker graven, een heel saai werkje. Thuis krijgen we allemaal 5 scheermesjes.

Dinsdag 13 juni 1944

Van 06.30 tot 09.30 werk ik met enkele jongens als wegmaker voor de firma **Gechter & Kühne**. Na *Frühstück* zijn Frits en ik opgehaald door iemand van de **Heidenauer Papierfabrik**. Daar werken we van 10.00 tot 16.30 uur aan de rails en de dwarsliggers (*Schwellen*). We schroeven de rail los van de dwarsligger, halen de rechter rail eruit en draaien de rail om en bevestigen deze weer aan de dwarsliggers. Het is een zeer zware klus, ook omdat de baan iets naar één kant helt. Het is weer erg warm. Ongeveer 20 m van ons, stroom diep beneden de Elbe. Er passeren veel boten met kolen en hout die worden voortgetrokken door raderboten. Ook zien we passagiersraderstoomboten op de Elbe. De rivier heeft een zeer sterke stroming. Het uitzicht is prachtig. We zijn in het Elbe-Tal. De berghellingen hebben allerlei kleuren, bruin-geel-groen. In de vroege uurtjes is er een blauwachtig schemering, mist, later met de zon erop, het ziet er prachtig uit. Bij het Lager hebben we nieuw stro gekregen. Alle bedden naar buiten, etc. Ze spuiten de bedden in met wat spray tegen vlooien en ander ongedierte. We moeten speciale aandacht besteden aan de hoeken van onze kribstellen. Ik vul mijn strozak zo vol als ik kan en dans er dan bovenop om de juiste vorm te krijgen. Buiten is het erg stoffig. Gelukkig zijn we klaar voordat het gaat regenen. Ze hebben de indeling van de bedden veranderd. Nu slaap ik bij de deur van de *Aufenthaltsraum*. Het betekent dat ik niet van mijn strozak mag afrollen als ik slaap.

Woensdag 14 juni 1944

Ik heb heerlijk geslapen in mijn nieuwe bed. Het weer is niet zo goed als gisteren, regen en wind nu. Met Frits doen we hetzelfde werk als volgt: 07.30 tot 08.30 uur gevolgd door een half uur *Frühstück*. Van 09.00 tot 12.00 uur werken. Daarna hebben we *Mittag* en werken we van 13.00 tot 16.00 uur. Rond 16.30 uur thuis. Zoveel anders dan werken voor **Funke**. Het is hier erg prettig werken met de Duitsers. Later die avond krijg ik vier brieven uit Holland en hoor ook dat de broodrantsoenen voor sommige mensen verlaagd zijn. Degenen zoals wij, die zwaar werk doen, zijn vrijgesteld.

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 2-6-1944]

1 juni 1944, Liefste Johnny, op mijn verjaardag ontvangen vier kaarten van het Rode Kruis en wel 47, 53, 51, 52, dus toch nog wat van jou vernomen. Ik heb een prettige dag gehad en veel bloemen. Charles heeft geen mazelen gekregen, gelukkig. Joke is erg lief. Iedereen vindt haar aardig. Aanstaande zaterdag ga ik met Mary en Truus naar het Rode Kruis. Groeten van Rijks IJzer en Staal. Alles is hier goed en ik hoop met jou hetzelfde. Is je vinger al over? verlang gauw naar post van je. Heb weer een Rode Kruis plak-adresje, gauw pakjes maken. Zal ze wel verdelen over de hele maand. Vele groeten van Mams, ik heb veel steun aan haar. Heb je al appelmoes en peren in blik gehad? Schrijf me dat s.v.p. Groet Joop. Dag liefste, vele kusjes van ons allen en sterkte, dag.

Lieve Jan, heden morgen kaart ontvangen van 14 mei. Ik was juist bij Corriejet.

Corry is meegegaan met Charl zwemmen, voor haar buikspieren. Charl is bang voor water, durft niet meer. Wil wel kijken naar anderen en hoe ik zwem. Gisteren allen bij Corry geweest. Fijn voor haar. We zijn jou ook niet vergeten hoor! Jij bruin, ik ook! Heb inderdaad veel herinneringen, wij ook! Ben je nu tevreden over de pakjes? Hoe zijn de klompsokken en de broekjes? Goede maat? Jij schepert met vleeer en schoen, Fijn hoor. Hoe gaat het met je rug, doet die nog pijn? Hier niets bijzonders. Alleen grote spanning. De rest (van de brief) is voor vader. Dag jongenlief, tot de volgende keer, veel liefs Mary.

Lieve Zoon, blij dat je het goed maakt, wij zijn ook gezond. Heb het nog steeds druk in het werk, doe veel handel in antiek dat gaat goed. Voor werkplaats mooi tuintje, met bonen en bloemen. Ik ga dikwijls naar Cor. Met de kinderen is het goed en ze zijn lief. Joke is een schat. Ik heb ze vaak op mijn schoot. De verjaardag van Corrie was gezellig.

Ik wacht op jouw komst gauw, Sterke en maak als ik, Je vader.

Absender Vor- und Zuname: Ch. Deremaux

Ort: Rijswijkseweg 429

Straße: Den Haag

Kreis Zuid-Holland

Landsteil: Nederland

De brief van buro Rijksijzer van 4 juni 1944:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein, Arb. Kom No 1112

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 5-6-1944]

's-Gravenhage 4 juni 1944, Deremaux, gisteren hebben we tweede opvoering van onze revue gehad. Het succes was weer geweldig. Je vrouw was ook onder de toeschouwers.

Paulussen gaat nu een nieuwe schrijven voor in het najaar op te voeren, maar we hopen dat het dan niet meer nodig is. Op kantoor gaat alles zijn gewone gangetje.

Hartelijke groeten van alle collega's, G.J. Veldkamp

Absender Vor- und Zuname: G.J. Veldkamp

Ort: Den Haag

Straße: Lange Houtstraat 11

Kreis: Holland

Donderdag 15 juni 1944

Weer met Frits naar de Papierfabriek. Zelfde werk maar nu doen we de andere rail. Het werk is klaar. We hebben veel regen gehad vandaag. In het Lager moeten zeven mannen leren begroeten? 's Nachts krijgen we twee Rode Kruis-pakketten uit de VS. Elk pakket bevat 1 pakje koek, 1 pakje kaas, 1 pakje suiker, 1 pakje rozijnen, 1 blikje boter, 1 blikje cornedbeef, 1 blikje ham, 1 blikje zalm, 1 blikje patee, 1 blikje melkpoeder, 1 blikje koffie, 1 blikje jam, 2 chocoladetabletten. 1 stuk zeep, 100 sigaretten (Chesterfield) en dit twee keer. Mijn koffer en dozen zijn overvol. Ik repareer mijn broek en ga naar bed.

Vrijdag 16 juni 1944

Ik dacht dat we klaar waren bij de papierfabriek, maar we moeten nog een stuk rails maken. Ik werk heel goed samen met Frits en voorman (Polier) Lindemann (de vossenkop). Er is geen geschreeuw of druk. Het weer is vreemd, koud, dan warm, regen, dan zon. Terug bij het Lager horen we dat er meer beveiliging zal zijn in geval van ontsnapping! Heeft dat iets met de invasie te maken?

Zaterdag 17 juni 1944

Zelfde patroon als gisteren. We stoppen om 12.00 uur en nemen een bad in de **GOSAG**. Thuis moeten we met z'n vieren een gat in de grond graven om het afval uit de barak in te doen. Iedereen helpt mee met het schoonmaken van de barak. *Feldwebel* Schönwalder kondigt aan dat we oefeningen kunnen verwachten om naar de schuilkelder te gaan. Van 20.30 tot 23.30 uur cabaret, muziek, zang. We genieten allemaal van het entertainment en gaan laat naar bed.

Zondag 18 juni 1944

Misschien is de *Feldwebel* vergeten dat het zondag is! Om 07.00 uur moeten we opstaan en krijgen we te horen dat er een oefening is voor een luchtaanval. Half aangekleed, alleen een dekentje om ons lijf rennen we naar de schuilplaats. Het ging natuurlijk niet snel genoeg, dus deze week komt er weer een oefening. Ik ga niet terug naar bed, maar scheer me, ontbijt en lees wat. Als de jongens gaan wandelen, blijf ik thuis. Ik loop meer dan genoeg in de week. Het is er lekker rustig

en ik werk aan mijn dagboek. Rond 09.30 uur arriveert er iemand van de firma **Rössler** en die wil vier personen. Volgens het rooster hoef ik niet te gaan, maar als ik zie dat Frits gaat, sluit ik me bij hem aan, met nog twee anderen. Met het autootje rijden we naar het spoorwegemplacement waar we een wagon lossen met ca 1100 blikken leervet, ca 10 kg per blik en 300 dozen met elk 60 blikken schoenpoets. Twee vrachtwagens vol! We brengen die lading naar één van de magazijnen en lossen en stapelen de partij. Om 12.30 krijgen we een heerlijke maaltijd, soep een groot bord vol gebakken aardappelen met uitjes, salade en augurken plus een gebakken eitje. Een echte zondagse maaltijd. Ongeveer een uur later gaan we verder en zijn we om ca 16.00 uur klaar. Nu krijgen we allemaal vijf stukjes zeep. Voor zo'n bedrijf zou ik altijd graag willen werken. De vorige keer was ik niet zeker over het werken voor hen. Maar dat is allemaal veranderd. We zijn terug gereden naar het Lager in de kleine DKW. Na al het lekkers tijdens de lunch kan ik het eten in het Lager niet opeten, dus ik bewaar het tot vanavond. Ik schrijf wat brieven en net als ik klaar ben krijg ik twee kaartjes van thuis. De brieven geven me kracht om door te gaan, want het nieuws van thuis is oké.

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein, Arb. Kom No 1112

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 7-6-1944]

3 juni 1944, Liefste Johnnebaasje, dank voor je kaart van Pinksteren. Hoop je gauw thuis te hebben. Heb je foto's, twee stuks, van Joke al gezien? Met mij in Bethlehem? Ik heb daar nooit iets over gehoord. Ik wacht nog met pakjes sturen. Over vijf dagen ben je al weer een jaar van ons weg. De tijd snelt. Nog even goede moed hoor en sterkte. Ik bid God voor behouden thuiskomst. Groeten aan Joop. Joke is een echte schat. Ik heb vanaf maart twee blikken iedere maand gestuurd. Gaat vanuit Gem. via het Rode Kruis, dus is Oké.

Heb genoeg voor jou, maar mag niet meer sturen, jammer hè? Dag liefste veen kusjes van je vrouwtje en kinderen

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Den Haag

Kreis: Holland

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein, Arb. Kom No 1112

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 7-6-1944]

6 juni 1944, Lieve Johnny, Heden is de grote dag. Ik wacht met spanning af. Ik ben niet bang. Vertrouw op God. Meneer Berkhout maakt het

allerbest. Op De Weg alles goed. Ik ben naar jullie revue geweest. Dat was aller aardigst. Maar ik was steeds in gedachten bij jou. Ik heb van Deutekom gesproken. Soonius is 's avonds geweest. Programma heb je al gehad, hè? Ik heb foto's van de kinderen, maar wacht nu nog even af. Ben je weer helemaal opgeknapt? Schrijf me daar eens over. Ben je nog met Joop samen? Dag liefste, ik droom dikwijls van jou. Jij ook van ons? Dag! Vele kussen van ns allen en vooral van Corriejet.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Den Haag

Kreis: Holland

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein, Arb. Kom No 1112

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 9-6-1944]

8-6-1944, Lieve Zoon Jan, mijn beste jongen. Ik heb vernomen dat je het goed maakt en ben erg blij daarom, voor ons en voor jou. We doen al het mogelijke voor je en ik heb de groeten gedaan aan v.d. H. en Raaijman. Houd je sterk en volhard. Ik en wij ook voor jou, ik heb voor jou ook gewerkt. Tot je thuis bent, wat ik gauw hoop. Je kinderen zijn lief. Ik ben echt groots ermee. We zorgen samen. Alles goed met ons, heb geen zorgen daarover. Denk aan jezelf. Wij komen niets te kort. Daag lieve zoon, moedig zijn, sterke in alles. Ik denk veel aan je, een hand van je vader.

Absender Vor- und Zuname: Ch.J.C. Deremaux

Ort: Den Haag

Straße: Rijswijkseweg 429

Kreis: Zuid-Holland

Kriegsgefangenenpost

An: Mevrouw Corrie Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[geen Nederlands poststempel]

Heidenau, 18 juni 1944, Lieverds, Mijn tweede krijgsgevangen jaar met een flinke dosis optimisme ingezet, Hoe lang nog? Gelukkig weten we het niet. Het mocht eens tegenvallen. Kaart ontvangen van Pa, Kantoor, Corry (twee stuks) en brief van 2/3 van Cor, Mary en Pa. Hartelijke dank ervoor. Ik ben zeer tevreden over de pakjes. Klompsokken, broekjes, foto's Joke ontvangen. Geen last meer van mijn rug. Baaltjes van 50 tot 70 kg

maken de pijn gauw weg. Sinds veertien dagen ben ik niet meer bij de houthandel, maar heb ik stratenmakertje gespeeld en nu spoorbaan maker, vlak bij de Elbe, waar het prachtig is, net de Ardennen. Ik voel me zo sterk als wat. Ook wij zitten in grote spanning, maar laten we daarover niet praten en afwachten. Alleen hoop ik dat allen gespaard mogen blijven, zodat onze hereniging echt ongedwongen kan zijn.

Pa, blij dat het met arbeid goed gaat en u gezond is en dat mijn pupillen u bevallen.

Ik kom ook gauw op schoot zitten. Corry groet nogmaals Mr. En Mevr. Berkhout van mij, als ook familie Arnold. Laat Soonius groeten doen aan alle chefs en collega's van Kantoor, speciaal Veldkamp en Hanenburg. Nog steeds met Joop samen. Dank Gos dat ik momenteel zo'n werk heb als de laatste vijf maanden, want lichamelijk is het werken goed voor mij geweest. Ik ben veel voller, krachtiger, etc. geworden.

Dus vrouwlief gaat weer uit? Was de revue zo goed? Fijn, amuseer je zoveel je kunt hoor! Ik hoop dat de tweede revue niet meer nodig is, of dan ze zelf mee kan maken. Zend me eens wat vloeitjes a.u.b. Je klaagt over mij Corry en je bent erg nieuwsgierig. Ontstaan verzwering aan vinger is mij onbekend, dus geen ongeval. Dag Mams, ouwe taaie, wanneer komt u mij nou aflossen? Ik zit al een jaar, nu is het uw beurt hoor! Pen ook eens wat, Charles jongen, laat je step leven tot ik terug ben. Jongenlief, wat zal dat fijn zijn om dan 's zondags samen met Charles senior naar voetbal of zo te gaan, of met Mama en Joke te gaan wandelen. Enfin, houd u taaï! Veel liefs van uw Johnny

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Met acht man spelen we een spel genaamd memory. Intelligente vragen en antwoorden. Ik ben best tevreden met mezelf aangezien ik nr 1, 2 of 3 ben.

Maandag 19 juli 1944

We zijn om 05.00 uur wakker en Frits en ik staan op. Rond 06.00 uur worden we opgehaald om weer aan het werk te gaan bij de Papierfabriek. Het is hetzelfde werk als voorheen; werken aan de rails. Bij mooi weer doen we een dutje op het gras langs de Elbe. Dat is van 12.00 tot 13.00 uur. 's Avonds ga ik laat naar bed omdat we betrokken zijn bij een spel genaamd "memory", een mooi spel. Anderen zijn er ook in geïnteresseerd, dus het duurt even voordat ik weer aan de beurt ben.

Dinsdag 20 juni 1944

Ons hele Kommando inclusief de mensen van **Weißbach** wordt naar de firma **Lehmann** gestuurd, waar we kabels moeten trekken. Voor mij een nieuw soort werk. Het gaat om twee rollen, een van 125 meter en een andere van 200 meter lang. Het zijn dikke kabels voor 20.000 volt stroom. Wat een werk is dat! Als de voorman (Polier) op zijn fluitje blaast, moeten we allemaal tegelijk aan de kabel trekken. Ik kijk er goed naar en weet dan wat ik moet doen en meng me tussen de anderen. Rond 11.30 uur worden Frits en ik -hoe vinden ze ons toch steeds- gehaald om verder te gaan met ons werk bij de **Heidenauer Papierfabrik**.

Krijgsgevangenen aan het werk waarschijnlijk voor firma **Weißbach** ter plaatse van de huidige August Bebel Straße / Bahnhof Straße in Heidenau (foto gemeente Heidenau)

Woensdag 21 juni 1944

Weer de hele dag met Frits aan het werk op het spoor. Het is erg warm vandaag. Van 10.00 tot 11.15 uur is er een luchtalarm en stoppen we met werken. Terwijl de Duitsers naar de schuilkelders gaan, gaan Frits en ik naar de Elbe en doen het eerste half uur weer een dutje op het gras en voegen zich daarna bij anderen in de schuilkelder. Hier ontmoeten we veel verschillende nationaliteiten. We zien dat de plezierboten op de Elbe stoppen als er alarm is. De boten meren aan, verdelen de passagiers in twee groepen en verspreiden ze onder de bomen. Omdat ik veel zweet tijdens het werken in de zon, ben ik nogal bruin, maar ook een beetje verbrand. Vanaf nu houd ik mijn vest aan als de zon schijnt. 's Avonds krijgen we te horen dat vijftien man van ons naar een ander Kommando gaan.¹⁷¹⁾ Meestal zullen het de mannen van het **Weißbach**-team zijn. Met sommigen van hen zijn we bevriend geraakt, dus het is niet erg leuk om te horen dat ze vertrekken. Door alle commotie ga ik laat naar bed.

171 Enkelen van hen, mogelijk allen, gingen naar Stalag IV-c Wistritz kdo Brück Hydrierwerke.

an- gehoor- teit	der Er- fennungs- marke	R a m e	Borname	Geburts- tag	Geburts- ort	Vor- name des Vaders	Familien- name der Mutter	Naam und Anschrift der zu benachrichtigenden Person
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Kind kind	97238 EB	BOK	Samuel	31.1 07	Dissem- gen	Willem	de Korn	Mrs. M.B.J. Bo verhulst - de Bordrecht
"	97296 EB	JE ZEEHW	Hendrik	10.12. 1908	Rottur- dam	Hendrik	Elking	St de Niess Hollustrant 30 Rottterdam
"	97303 EB	GOMMERS	Antonie Jacobus	14.1. 1912	Gimmiken	Kaun- rens	Vadden Bosch	A.K. Gommers van der Broek Valkensche 116 A
"	97304 EB	OOSTERHOOF VAN	Hendrik	12.8. 1904	Macle	Simpe- man	Boel cmod	D. Oosterhooft Ulphenwische ker- Bosch
"	97302 EB	SMIP	Gerardus Antonius	30.10. 1911	Harin N.H.	Christus	de Valk	J. Smit-Staffink Gauwung 239 Hilversum
"	97317 EB	SCHWEJLER	Matthi- us	9.10. 1910	Rottur- dam	Henri- kous	Sanctijh	Dr. Schuveler- r. Sijffel Stokschot Rottterdam
"	97323 EB	S'LOOTWEG	Jon	27.1. 1920	"	Jon	Deuw- gen	Mrs. Houtweg Ker Westland de Rottterdam
"	97339 EB	VAN DEN BERG	Francis- cus	23.2. 1918	"	Roepert	Hayzen	v.g. Berg 10 Pijnacker de Rottterdam
"	97362 EB	VAN ERKELENS	Jon	3.10. 1912	Alkmaar	Gerben- ms	Boe	A.v. Erkelens- Schiffen, Segus Alkmaar
"	97373 EB	TUREL	Soedot	7.10. 1920	Utrecht	Roelof	r. Herten	Mrs. A.J. Smel Hilvertsweg 169 Hilversum
"	97379 EB	VAN RHEENEN	Gjacobus Adriaans	4.3. 1918	Rottur- dam	Gerard- dus	van Velsen	G.H. van Rhee- nen, Postlaan str. 90a/ Rottterdam
"	97424 EB	BOKX	Adriaans	20.6. 1913	"	Cornelis	Doek- Bodem	Boek- Hilvertsweg 44a Rottterdam

Abgangsliste Stalag IV-a en Zugangsliste Stalag IV-c (Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 19 Melding 528 von 23. Juni 1944, foto E. van der Most)

Donderdag 22 juni 1944

Vandaag werk ik ook samen met Frits bij het spoor. We hebben geluk met het weer, het is uitstekend. Terug bij het Lager hoor ik dat Joop de Lange vroeg terugkwam met een gezwollen keel. Zou hij weer angina krijgen? Een van de mannen die ons verlaat, heet Turel uit Hilversum, hij leidde de religieuze oefeningen in het Lager.¹⁷²⁾ Ik ben voorgedragen als zijn opvolger (rooms-katholiek). Joop de Lange blijft thuis, zijn omstandigheden zijn slechter. Hadden we gisteren mooi weer, vandaag is het koud en rauw. We waren weer bij de spoorlijn. Terug bij het Lager hoor ik dat Joop naar de dokter is geweest. Hij heeft Duitse mazelen, hij is al van ons gescheiden (in een speciale kamer) om besmetting te stoppen. Morgen gaat hij naar een Lazarett of Revier. De sfeer in de kazerne is erg benauwd. Velen zijn gescheiden van vrienden. Geen wedstrijden vanavond!

172 Soldaat Roelof Turèl kgf 97373. Hij woonde aan de Hilvertsweg 169 in Hilversum.

Vrijdag 23 juni 1944

Geen vermelding

Zaterdag 24 juni 1944

Om 06.00 uur vertrekt Joop de Lange naar **Schmorkau**.

Joop de Lange is vandaag met een streptokokken infectie opgenomen in het Reserve Lazarett van Schmorkau.

D. V. G. <small>(bei V. u. G. die Staatsangehörigkeit angeben)</small>		G-Holl.		Formblatt 5a <small>K. S. V. (H) Teil II</small>	
Familien- und Vorname: <u>de Lange, Jacob</u> <small>(Mit Schreibmaschine oder Druckschrift ausfüllen)</small>					
geb. am <u>23.6.1912</u>		in <u>Beek-op</u>		Kreis <u>S. Holland</u>	
Truppenteil: <u>Stalag IV A</u>			Beschriftung der Erkennungsmarke <u>107 352 XI A</u>		
Dienstgrad: <u>Soldat</u>			Lfde. Nr. des Laz.-Krankbuches: <u>756</u>		
Name des Lazarett:		Erkrankungstag, Art der Krankheit oder Verwundung:		Zugang: woher:	
		<u>22.6.44</u> <u>Scharlach</u>		<u>Trb. Ado.</u> <u>Heidenau</u> <u>Redemba</u> <u>K.B. Königs</u> <u>ein</u>	
				am <u>24.6.44</u>	
B. 505 Ia. DIN A 6. C. Heinrich, Dresden N. XII. 43.				Wenden!	

Patiëntenkaart van Joop de Lange uit Reserve Lazarett Schmorkau (NIMH collectie 1001)

Het weer is vandaag echt slecht, heel slecht zelfs. Daardoor kunnen we niet bij het spoor werken. We gaan in dekking om de regen te vermijden. Doordat ik een boek bij me heb, kan ik veel lezen. Om 12.00 uur einde werk. We gaan allemaal naar de **GOSAG** om te douchen. Terug in het Lager hebben we ons gebruikelijke zaterdag corvee en keukentaken. Acht van ons spelen ons intelligente spel van 20.30 tot 22.30 uur.

Zondag 25 juni 1944

Omdat niemand rond 08.00 uur vroeg opstaat vraagt de *Feldwebel* vriendelijk of we willen opstaan! (wat leuk). Rond 09.00 uur gaat een groep van ons wandelen. Hoewel het mooi weer is blij ik liever thuis om mijn koffer en krat te sorteren. Soms weet ik niet meer waar ik iets heb neergezet. Ik moet het reorganiseren. Ik ontvang twee brieven en vier brief formulieren. De middagmaaltijd is perfect, soep en aardappelen met salade. Ik rust 's middags even uit en schrijf wat kaarten aan mijn vrouw en mijn vader. 's Avonds leid ik de religieuze oefening. Ik heb het meerdere keren in Wülknitz gedaan, dus het is geen probleem. Alles ging goed. Door de hitte in de barak kan ik niet goed slapen. Ik sta op, rook een sigaret en lees een tijdje. Rond 00.30 uur probeer ik in slaap te vallen.

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 13-7-1944]

25 juni 1944, Lieveelingen, als steeds alles Oké. Het is lekker warm weer.

Ik werk nog steeds aan de spoorbaan. Op 11/6 wederom F50, = gestuurd.

Handel ermee naar believen. Vijftien man zijn naar een ander

Arbeitskommando gegaan. Joop en ik zijn nog samen. Corrylief, het doet

me echt goed uit je brieven te constateren dat je nog steeds mijn sterke

wijfke bent. Blijf zo, want ik hoop dit jaar terug te zijn. Charles junior, jij

bent ook Papa's liefste jongen, maar dan goed oppassen. Ga je nog niet

naar school? Mams, u help Corry goed, waarvoor veel dank.

Veel liefst aan allen, speciaal voor vrouw en kinderen, van Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Familie Deremaux

Empfangsort: Den Haag

Straße: Rijswijkseweg 429

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 13-7-1944]

25 juni 1944, Liefste Pa, broer en zussen en Truus. Geen nieuws. Ik heb vernomen dat met u allen als ook de zaak alles goed gaat. Wat is een jaar gauw om, hè?

Het is toch net, alsof het pas kort geleden is. Alleen de komende winter

brenkt me wat zorgen, maar "vaders oudste jongen" zal ook dat wel

doorkomen. Wie weet zijn we dan niet al verenigd. Enfin, geen zorgen over

mij. U weet, een Deremaux slaat zich overal doorheen. Groet allen, houd

goede moed. Riek, laat Nanny eens wat pennen.

Zoenen en een poot van uw dankbare zoon of broer, Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 26 juni 1944

Hoewel ik dacht dat ik niet meer voor de firma Funke hoefde te werken, moeten Willem en ik daarheen. We werken tot 18.00 uur, lossen en stapelen twee wagons met hout. Gelukkig is het warm, mooi weer. Ik haat het werk en vind het verschrikkelijk.

Thuis krijgen we 4 scheermesjes van het Amerikaanse Rode Kruis en uit Engeland 100 sigaretten. Ik ontvang ook twee pakjes van mijn vrouw (58e) gedateerd 16 juni met: 1 pakje toast, 1 pakje soep, 1 pakje Albumona, 1 pakje taai-taai (peperkoek), 1 pakje zuigelingenvoeding, 1 blikje mosselen in zuur, 1 blikje mosselen in tomatensaus en 2 foto's van de kinderen. Ik ben erg blij met de foto's van Charles en

Joke. Het tweede pakje (59e) bevat: 1 stereo Kuchen, 2 pakjes Albumona, 2 pakjes toast, 1 pakje soep, 1 pakje pudding, 1 rol pepermunt, ½ blok kunsthoning, 1 zak koekjes, 1 zak met honderden en duizenden.

Advertentie voor Albumona, Gooi- en Eemlander, 3 maart 1944

Geen wedstrijden vanavond, dus ik kan wat tijd besteden aan het bijwerken van mijn dagboek. Omdat iedereen vroeg naar bed gaat, doe ik hetzelfde en denk aan de foto's van mijn kinderen.

Dinsdag 27 juni 1944

De *Feldwebel* houdt zich niet aan zijn woord. Ik dacht dat Roos¹⁷³⁾ mijn plaats bij **Funke** had ingenomen, maar niet dus. Als ik er met de *Feldwebel* over praat, is zijn antwoord dat de firma Funke een sterk persoon wil. En omdat ik het vak heel goed ken, willen ze me altijd. Dus op naar Funke. Arie, Willem, Frits en ik werken daar tot 17.30 uur een wagon met hout lossen en stapelen. Het gebruikelijke saaie werk. Het is erg heet en de planken zijn erg zwaar en als we twee minuten rusten om op adem te komen, wordt de *Meister* beledigend en zeven keer noemt hij ons luie honden, varkens, enz. Terwijl hij schreeuwt, tellen we heel hard en vertellen hem dat we dit aan de *Feldwebel* zullen melden. Hij zou dit niet moeten doen! Dit bedrijf behandelt ons als beesten, daarom werken we niet graag voor ze. De meeste bedrijven zijn vriendelijk en gedienschtig naar ons toe. Ze weten dat we hier niet voor ons plezier zijn. We nemen het op ons om vanaf nu als echte krijgsgevangenen te doen (langzaam aan) en we antwoorden alleen met ja of nee. Vanavond hebben we een inspectie van onze kist en mazelen, maar gelukkig is er niets aan de hand.

173 Het is niet zeker welke soldaat dit is, er zijn meerdere naamgenoten waarvan niet bekend is in welk Arbeidskommando zijn tewerkgesteld waren.

Woensdag 28 juni 1944

Nogmaals **Funke**. De *Meister* heeft het op mij, maar ik let niet op hem. Hij kan me niets doen.

Donderdag 29 juni 1944

Weer naar **Funke**. Iedereen is nerveus. Niet erg prettig om in deze omstandigheden te moeten werken. Het is weer erg warm en het is moeilijk om in slaap te vallen.

Vrijdag 30 juni 1944

Het is erg warm vandaag en weer naar **Funke**. Opeens sta ik midden in een ruzie met de grote baas Kluge. Hij beschuldigt me van een ruzie in het midden van de week. Ik zeg hem dat de *Meister* het mij zelf moet vertellen en niet iemand anders moet gebruiken om zijn vuile werk op te knappen. Omdat ik Duits spreek ben ik net als bij de **Mitteldeutsche Stahlwerke** altijd de persoon die eventuele problemen moet oplossen als er iets aan de hand is. De *Feldwebel* steunt ons nergens in. Rond 13.00 uur komt er weer een lading hout binnen. Gelukkig haalt Herr Sturm van firma **Rössler** ons (met z'n vieren) op en met de auto gaan we naar **Pirna**. Ze hebben daar enkele pakhuizen. Behalve ons vieren zijn er twee Franse krijgsgevangenen en een medewerker van het bedrijf, Siegfried. Na aankomst in het magazijn lossen we een vrachtwagen met aanhanger, 132 zakken van elk 75 kg. We stapelen ze acht hoog. Een van de Fransen reikt ons de zakken aan. Vier van ons dragen ze naar boven en de andere Fransman en Siegfried stapelen ze op. We werken heel prettig samen. Rond 16.15 uur krijgen we brood met marmelade, koffie en een sigaret. Om 17.00 uur zijn we klaar en aangezien de heer Sturm er niet is om ons terug naar het Lager te brengen, doen we allerlei kleine klusjes. We praten en zingen tot 18.30 uur. Na aankomst in het Lager eet ik zes sneetjes brood met kaas en een bord soep.

Om 19.30 uur houdt de *Feldwebel* weer een inspectie op Duitse mazelen. Ze zorgen echt voor onze gezondheid. Na deze inspectie horen we dat we een loonsverhoging krijgen! Vanaf morgen krijgen we 50% meer per uur werk. Ik verdien nu RM 1,50 per uur. Ik ben best sterk na al het zware werk dat ik heb gedaan. Voor mij is 70 kg dragen nu gemakkelijk.

Zaterdag 1 juli 1944

Nu met nog meer mannen naar **Funke**. Er zijn meerdere wagons gearriveerd en deze hoeven nog niet geleegd te worden. Maar om 10.30 uur wordt dezelfde groep als gisteren door Herr Sturm afgehaald om in Pirna te gaan werken. Eerst neemt hij ons mee naar een grote plaats in Heidenau waar we worden getraakteerd op soep (pudding en bessen) plus drie hele lekkere pannenkoeken. Daarna gaan we op weg naar het station in Pirna. We lossen 225 zakken van elk 50 kg erwt. We laden ze op een vrachtwagen en rijden naar een winkel van **Rössler** in Heidenau-**Pechhütte**. Daar moeten de zakken worden opgestapeld. Ik draag de zakken op mijn rechterschouder. We eindigen om 15.30 uur en de heer Sturm neemt ons mee naar het "Café **Pechhütte**". Herr Sturm trakteerde ons allemaal op een biertje omdat we hard werkten en veel transpireerden. Terug in Heidenau bij Rössler kregen we koffie met brood en marmelade. Dan brengt hij ons terug naar het Lager waar we om 16.30 uur aankomen. Ik heb behalve het zware werk een goede en gezellige dag

gehad. De firma **Rössler** zorgt heel goed voor ons. Bij aankomst in het Lager is er post van mijn vrouw en vader.

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 13-6-1944]

12 juni 1944, Lieve Jan, Hoe gaat het met je, knul? Ik schrijf toch nog wel eens, maar je hebt van mij lang niets gehoord, dus hoop ik dat je dit leest. Ik begin nu al aardig op te schieten en ben weer goed en hoop dat jij dan weer thuis bent als mijn baby komt.

Piet en ik maken het nog goed en Piet werkt in Amsterdam. Tonny Oskamp is bij ma geweest en moest je de groeten doen, ook van Speijk, Jan Laméijn en vele anderen. Het Warenhuis is er niet meer. Alleen de Kobussen, Jansen en Mooten en Vermeij zijn er nog om de boel te regelen. Gelukkig komt nu het mooie weer aan.

Hoe vind je de foto van je dochter, flink hè? Nou knul, ga ik einden en wens je het allerbeste en houd goede moed en een spoedig weerziens. Dag, vele groeten van Piet en Nell en familie Mieras, nogmaals houd moed en tot ziens.

Liefste Johnny, ik heb pakketjes weggestuurd met foto's van de kinderen. Ik hoop dat je ze nog aan krijgt. Ik heb zo'n idee dat je plotseling voor mijn neus sta. Ik heb daarom alles extra schoon gemaakt. Wij allen maken het best. Ik ben gelukkig niet zo gek dik meer. Charl doet gelijk een groot mens. Joke is nog steeds lief. Het is hier erg koud. De dames lopen nog met lange broeken aan. Gaat het al wat beter met je? Die dikte van je is zucht. Wees er maar niet trots op. Ik heb weer blikken appelmoes en peren gestuurd. Vind je ze lekker? Charl heeft nu een step en een fietsje. Nu heeft hij zijn zin. Eindhoven heeft sinds Joke's geboorte geschreven, dus één keer in het hele jaar. Dat is niet al te veel. Dus horen ze van mij ook niets. Vooral nu alles opeten. Ben je nog steeds in de houthandel? Doe de groeten aan Joop. Leuk dat je wat van jezelf geschreven hebt. Ik wacht weer op post van je. Ik kom met veel leden van het Rode Kruis in aanraking. Ik geef dikwijls een biografie van jullie allen, dat noteren ze. Dag liefste, tot spoedig weerzien. Misschien vier weken? Dag! Vele groeten van ons allen, maar vooral vele kussen van je kinderen en vrouwtje Corriejet.

Absender (niets ingevuld!)

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Holland

De brief van Vader van 20-6-1944:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein, Arb. Kom No 1112

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 22 Stalag IV A]

[zonder Nederlands poststempel]

20 juni 1944, Lieve Zoon Jan, fijn vind ik het dat je het goed maakt. Wij maken het ook goed en zijn vol goede moed. Ook Cor, Charl en Joke zien er goed uit en zijn vol vertrouwen. Over alles en de nabije toekomst. Ik heb veel antiek gekocht, hele mooie ebben- en palissanderhouten kussenkasten, enz., enz. De sigarenwinkel van de werkplaats begin ik later winkel na verbouwing. Dan kan je meehelpen winkelen en boeken vol schrijven. Jan jongen, houd je taai, wij ook voor jou. Aan alles komt een einde. En nu goed weer hier, doch een wonderige dag. Daag, tot ziens, Je vader,

Absender Vor- und Zuname: Ch.J.C. Deremaux

Ort: Den Haag

Kreis: Zuid-Holland

Straße: Rijswijkseweg 429

Over de werksituatie: Werken bij de firma **Funke** irriteert me enorm. Het enige wat je daar hoort is "Loos, Loos!" Het maakt mij en mijn metgezellen nerveus. We proberen er geen acht op te slaan, maar het vreet aan ons. Het werk is niet elke dag zwaar, maar een kleine pauze mag je nooit hebben. De relaties tussen ons en de andere bazen bij de andere firma's zijn prima. Hier bij **Funke** is mijn dag al vergiftigd als ik om 06.00 uur aankom en de *Meister* hoor en zie.

Nu er vijftien man minder in de barak zitten is stiller dan het ooit is geweest.

Doordeweeks gaan de meeste jongens om 19.00 uur naar bed. Ik hou er niet van om zo vroeg te gaan, dus ik lees een boek of rook een sigaret.

Zondag 2 juli 1944

Het **Weißbach**-team moet werken. We blijven met vijftien man achter en het is doodstil in de barak. Op een gegeven moment moeten er zes, Chris, Koos, Henk, Drost¹⁷⁴, Willem en Klaas ook gaan klussen. Ik blijf achter en schrijf een brief aan mijn vrouw Corrie. Ik moet haar veel vertellen en het wordt een lange brief plus een kaart.

Kriegsgefangenenpost

An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Land: Nederland

[met stempel: Stalag IV A 22 Geprüft]

[met rondstempel: 13-7-1944]

174 Soldaat Johan Drost kgf 107816.

2 juli 1944, Lieverds, op 26/6 pakjes ontvangen, nummers 58 en 59 van Cor, met de foto's van Charl en Joke. Op 1/7 een kaart van Pa en een brief van Cor, respectievelijk van 20/6 en 12/6. Voor alles aan allen mijn grote dank.

Wat was ik blij met die foto's (de kameraden ook). Joke is een schat, dat is waar. Ze lijkt op Charl toen hij ½ jaar was. Ook de foto van Charl en Joke samen is erg aardig. En van Charles als de leeuwentemmer. Tjonge nog aan toe, wat heb ik toch een flinke zoon!!

Dat komt natuurlijk omdat ik er weer een ben van weer een flinke zoon, nietwaar va?

Ik vind Charl veranderd, flink, stevige boy. Hij kijkt helder uit zijn ogen, etc., etc.

Jongenlief, ga zo door. Pas lief op je zusje en wees gehoorzaam aan Mama, want anders moet ik je nog temmen als ik terugkom. Kijk veel naar al de foto's en dat steekt mij een hart onder de riem. Ook de brieven die jullie me doen toekomen. Wees echter niet te optimistisch zoals Corry in haar laatste brief, want het kon wel eens wat lang gaan duren. Houd het hoofd koel en vertrouw op Onze Lieve Heer! Pa, was blij weer eens wat van u te horen en van de zaak. Dat doet me echt goed. Eenmaal weer thuis, dan is alles Oké, niet waar? Nell, dank voor jouw schrijven. Ik ben blij dat je weer goed bent. Ik hoop dat alles goed met je gaat en dat ik dan (als de baby wordt geboren, red.) thuis ben.

Groeten aan bekenden, vooral Piet, familie Mieras. Nu Corry, die is "tonnetje rond af", maar eet nog steeds voor twee, zeker! Neem het er maar van, hoor! Laat het jou en de kinderen aan niets ontbreken.

Het spijt me dat je mijn gezonde body aanziet voor zucht. Nee, darling, het is heus zoals ik je schreef. Het zit alles even stevig aan mijn body. Weet je wel dat ik met nog een paar behoor tot de "zware jongens", die bij één of andere firma balen van 50 en 75 kg (en dan liefst een wagon vol) te versjouwven krijgen? En dat met het grootste gemak?

Pas maar op, jij met je 105 pond, ik kan je nu overal naar toe slingeren. Heus waar luitjes, ik ben erg vooruit gegaan en mochten jullie het genoeg smaken, ons eens te zien, dan kenden...

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Land: Nederland

[met stempel: Stalag IV A 22 Geprüft]

[met rondstempel: 13-7-1944]

2 juli 1944, (vervolg van brief)jullie ons niet meer. Dus geloof nu maar dat ik kerng gezond ben. Mag van de kam. niet meer naar kantoor, maar naar de mijnen of keien leggen! Enfin, we wachten maar af. Beste allemaal, groet alle vrienden en bekenden en zoals tot nu toe prachtig is gebeurd, laat allen eens wat van je horen.

Ontvang allen een stevige poot, de dames een zoen, van uw dankbare Johnny. Charl komt op zijn fiets zeker een gauw naar mij. Train hem maar vast voor mijn vakantie. Daaaaag.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Als ik klaar ben met schrijven, maak ik een rooster voor de religieuze oefeningen die we op bepaalde dagen gaan doen. We gebruiken een boekje dat we van hoofdkantoor Hohnstein hebben gekregen. Het is een hele opgave maar de jongens hebben zelf de lezingen gekozen. Terwijl ik het rooster organiseerde, hoorde ik ze mijn naam als de "Pastor" noemen. Tijdens de lunch krijg ik zoveel eten dat ik het niet allemaal kan opeten en het voor het avondeten zal bewaren. Na het eten lees ik tot 17.00 uur buiten in de zon mijn boek. Later wandel ik wat met een paar goede vrienden en twee Duitse bewakers tot 20.30 uur. Het is een zeer vriendschappelijk gesprek en hoor van de Duitse bewakers dat ze een compleet verkeerd idee hadden over ons krijgsgevangenen. Ze waren beïnvloed door allerlei onzinverhalen van hogerop. We maken geen problemen voor ze en zij laten ons met rust. Het lijkt erop dat het op deze manier kan! Ik ga laat naar bed maar kan na al dat gepraat niet in slaap vallen, dus pak ik mijn boek.

Maandag 3 juli 1944

Al om 07.00 uur worden Harry en ik opgehaald door Herr Sturm. Ze willen twee robuuste mannen. Vanuit een magazijn leveren wij goederen per vrachtwagen aan meerdere klanten. Rond 09.00 uur krijgen we vier sneetjes brood met kaas en koffie. Omdat we weten dat dit bedrijf ons altijd met goed eten behandelt, hebben we geen moeite gedaan om brood mee te nemen. We genieten enorm van dit werk wanneer we -met Franse krijgsgevangenen (George)- met de vrachtwagen naar Dresden rijden. Bij de keuken van de firma **Zeiss-Ikon** bezorgen we wat goederen. Alles moet in de kelder worden opgeslagen (zakken van 50 – 75 kg, sommige zelfs 100 kg). Die zakken van 100 kg worden gedragen door George, een aardige Fransman. Daarna pakken we ook dozen met rijst, griesmeel, etc. Het is erg warm weer en omdat het op het heetst van de dag is zweet ik enorm. Tijdens ons werk biedt de firma ons een lekker koel biertje aan, heerlijk! Als we klaar zijn met ons werk gaan we naar een prachtige grote fabriekskantine en worden getrakteerd op een gerecht van lekkere gries, gerst, papsoep. Op de terugweg rijden we langs de Elbe, een schitterende tocht is dat. Toen we door die grote stad Dresden reden en ik al die auto's, trams, mensen enz. zag, voelde ik me als een vrij man!! Om 12.15 uur komen we aan in Heidenau en daar verwent *Mutti* ons met macaroni met tomatensaus en een schaalje salade. Na het rusten doen we allerlei klusjes. Voordat we vertrekken om terug te gaan naar het Lager geeft Herr Sturm ons een fles fruitwijn en hij brengt ons mee naar het Lager. Na het avondeten delen we de fruitwijn met anderen. We drinken uit metalen mokken. Het is niet hetzelfde als uit een glas! *Feldwebel* Schönwalder kondigt aan dat ik niet meer naar de firma Funke hoef!!! In de toekomst moet Koos daar heen.

Dinsdag 4 juli 1944

Vroeg in de ochtend komt Herr Sturm me afhalen. Ik laad meerdere vrachtwagens met bestellingen. Om 09.00 uur krijg ik het gebruikelijke brood met marmelade en koffie. Tijdens de lunch krijg ik een heerlijke maaltijd, aardappelpuree met in uien gebakken lever en een dram (?). Van 13.00 tot 15.00 uur hebben wij, ik en een andere Franse krijgsgevangene Leon, met de vrachtwagen bestellingen bezorgt in Heidenau op verschillende adressen. Als we klaar zijn drinken we twee glazen bier in de kantine van **Feldmühle**. Terug in de magazijnen van **Rössler** stapel ik geleverde briketten in de kelder op. Rond 15.30 uur een korte pauze om brood met jam te eten en enkele koppen koffie. Vriend George schuift vier sneetjes gesneden brood met beschimmelde kaas mijn kant op. Hij houdt niet van kaas en ik ben er dol op. Ik heb nog wat ruimte om ze op te eten! Van het werken in de kelder krijg ik een natte rug. Het is erg plakkerig klam in die kelder. Even na 17.30 uur brengt Herr Sturm ons naar huis en zegt dat hij me de volgende ochtend weer komt ophalen. Vlakbij het Lager zie ik in het halfdonker een enorme hoeveelheid insecten die licht afgeven. Sturm vertelt me dat het vuurvliegjes zijn. Gewoon kleine lichtjes die op en neer dansen. Het ziet er best fascinerend uit. 's Avonds praten we met andere jongens van mijn team over werken bij de firma **Rössler**. De meesten zijn niet blij dat ze altijd naar Harry, Tom en mij vragen. Maar we kunnen er niets aan doen.

Woensdag 5 juli 1944

Zoals eerder vermeld is Herr Sturm al vrij vroeg bij het Lager. Harry en ik gaan met hem mee. Eerst ga ik verder met het stapelen van briketten. Later samen met een van hun Franse krijgsgevangenen lossen we 110 zakken suiker van elk 100 kg. We stapelen ze in een van de magazijnen 11 hoog. Een heel zware klus, maar ik raak er snel aan gewend. Zoals altijd is het eten dat we krijgen uitstekend: gele griesmeelpap met kersen en sap. Als we rond 16.00 uur klaar zijn moeten we nog 40 zakken 11 hoog doen. Een half uur later gaan we naar het emplacement van Heidenau-Süd en maken een wagon leeg met 100 zakken van elk 50 kg gries. Met zijn drieën laden we ze op een vrachtwagen en brengen ze naar een van de magazijnen en stapelen ze 12 hoog op. Om 18.30 uur zijn we klaar met deze klus. We krijgen brood met kaas en koffie als extraatje krijgen we een fles fruitwijn. Om 19.30 uur brengen ze ons met de auto terug naar ons Lager. Van een van de Fransen heb ik wat brood gekregen. Het lijkt erop dat ik heel goedkoop leef. In de avonduren ontvang ik mijn loon van de maand juni. Wederom RM 28,=. Ik neem RM 15,= af, de andere RM 13,= gaat naar mijn rekening. Het lijkt erop dat de firma **Rössler** contact heeft opgenomen met *Feldwebel* Schönwalder. Hij komt 's avonds naar me toe en begint te praten over het werk maar bijzonder bij de firma **Rössler**. Hij zegt dat hij en Rössler erg blij zijn met mijn werk en daarom blijf ik voor hen werken. Werken voor Rössler levert mij RM 2,= per dag op. We praten ook persoonlijk over mij hoe ik vol luizen en in een slechte conditie aankwam, enz. Ook over mijn terugkeer uit het *Lazarett*. Hij zegt dat ik een sterke man ben geworden en wijst naar mijn borst. Hij zegt dit allemaal omdat het allemaal zijn werk is, allemaal op hem gericht. En ja, deels heeft hij gelijk. Ik moet hem daar veel voor bedanken, maar ik ben het die het zware werk moet doen.

Donderdag 6 juli 1944

Samen met de jongens van het **Weißbach**-team gaan we 's ochtends aan de slag. De leiding is in handen van de heer Jingl. Met pikhouwelen breken we de straten open en graven we geulen, zodat mannen er kabels in kunnen leggen. Dit werk duurt voor Harry en mij niet lang. Om 07.30 uur worden we opgehaald om te werken voor de firma **Neumann**. We moeten een wagon met 20 ton briketten lossen. Rond lunchtijd brengt een neef ons brood, koffie en soep; een welkom gebaar.

We vinden het dan ook niet erg om hard te werken, al is het dan wel erg warm. We eindigen om 15.30 uur. We reizen met de laatste vrachtwagen naar de winkels van Neumann. Daar helpen we met het lossen van de wagens en kunnen we ons daarna wassen. Daarna brengt de heer Neumann (de oudste) ons met de auto terug naar ons Lager. Ik zit voorin en heb een prettig gesprek met hem. Zo komen we vroeg om 16.45 uur aan bij het Lager waar ik snel wat van mijn kleren ga wassen. Door het warme weer zitten de Stalag shirts vol met transpiratie en ik was ze graag regelmatig.

Vrijdag 7 juli 1944

Wij allemaal, de hele barak moeten werken bij meneer Jingl. Maar ook vandaag duurt het niet lang. Om 07.30 uur worden Frits en ik opgehaald om 20 ton briketten te gaan lossen voor de dames **Seifert**, moeder en dochter. Tijdens de lunch komt de moeder met een grote pan Pellkartoffeln, tomaten, uien, brood en koffie en twee sigaretten voor ieder van ons. Ook nu wordt er keihard gewerkt en zijn we om 15.00 uur klaar. Vlak voordat we met de laatste wagen naar hun huis vertrekken, vertellen ze ons dat we nog naar Jingl moeten, maar we nemen er geen notitie van. We lossen de wagen, wassen ons en de dochter Elfriede brengt ons terug naar het Lager. Twee mannen van het *Entladungskommando* nemen een duik in de brandblusvijver. Er zijn nogal wat pakketten binnengekomen. Voor mij zijn het er vier, twee van Corrie, één van mijn vader en één van mijn kantoor. Pakket nr 60 van Corrie bevat: 1 Rona-pakket, 1 Albumona, 1 pudding, 2 pakjes toast, 1 zakje koekjes, 1 cake (Kuchen), ½ blok surrogaathoning, ½ pond bruine suiker, 1 rol pepermint en foto's van de kinderen.

Pakket nr 62 van Corrie bevat: 1 blikje peren en 1 blikje appelmoes.

Pakket nr 61 van vader bevat; 1 cake, 4 pakjes soep, 1 gerst-pap, 2 pakjes taai-taai (harde koekjes), 1 blik Pastana, 1 rol pepermint en een pakje shag (tabak).

Beste gevers: alvast bedankt! Ondanks dat ik ze in het verleden heb gezegd om mij geen pakjes te sturen, gaat het gewoon door. Ik denk dat ze me niet geloven! Ik zal ze nog eens schrijven dat ik niet zoveel pakjes nodig heb. Ik ben in orde en ze hebben ze misschien zelf nodig. Ook mijn collega's van kantoor zijn mij niet vergeten. Pakket nr 63 bevat: 1 blik stikstof (krachtvoer), 1 blik leverpastei, 1 blik mosselen, 1 blik vispasta, 1 pakje sigaretten, 1 rol koekjes, 2 rollen pepermint, 1 pakje gries (Samolina).

's Avonds verzamelen en betalen we allemaal RM 1,= om aardappelen te kopen.

We kunnen ze in Heidenau krijgen van mensen die we kennen. Officieel zou het niet mogen gebeuren. Het laat zien dat de lokale bevolking en wij het goed met elkaar overweg kunnen.

Zaterdag 8 juli 1944

We moeten allemaal naar (Herr) Jingt, hoewel Chris, Klaas en ik om 07.00 uur worden weggebracht om een 26 tons wagon met briketten te lossen, nu voor de firma **Gaertner**. Dit is mijn zoveelste kolenschip in drie dagen. Ik zal er met Frits over praten. Heer Walther of ook wel "de dood van Pierlala" is uitermate vriendelijk voor ons, iets wat we niet van hem herkennen. Hij praat veel. Het is lang geleden dat ik voor hem heb gewerkt. De heer Walther vraagt ons naar ons welzijn en het Lager, enz. Rond 10.00 uur wordt heel dicht bij ons een kist bedekt met een Duitse oorlogsvlag in een wagen geladen. Er zijn ongeveer 100 mannen van het *Lazarett* om afscheid van hem te nemen. We begrijpen dat de jongeman van 21 uit Sudetenland komt en door hartkramp is verdronken in een zwembad. Zijn lichaam wordt naar zijn geboorteplaats vervoerd. We voelen ons er allemaal behoorlijk overstuur van. Het is zaterdag en we willen wel iets met deze dag doen, dus we werken er hard aan om vroeg klaar te zijn. Even na 12.00 uur zijn we klaar. We krijgen allemaal een flesje bier, jammer dat het bier niet koud is. Het weer is erg warm. We verplaatsen ons naar een nabijgelegen blusvijver en spetteren wat rond. Daarna gaan we naar de **GOSAG** om een bad te nemen. Terug bij het Lager moet ik wat keukenwerk doen en daarna helpen met het schillen van de aardappelen. 's Avonds spelen we het intelligentie spel. Ik win met 5-2 van Henk. We zijn allebei goed in het onderwerp Griekse mythologie. We hebben wat lol en ik kruip rond 23.45 uur in mijn bed.

Zondag 9 juli 1944

Ondanks dat het zondag is, maken ze ons om 07.30 uur wakker omdat we om 09.00 uur moeten gaan wandelen. Ook deze keer wil ik niet gaan. Ze klagen erover, maar ik vertel ze dat ik geen fatsoenlijke broek en schoenen heb. Ze gaan zwemmen in de Elbe. Vanwege de massa voedsel van de pakketten van de afgelopen twee dagen orden ik mijn kist, koffer en houten kist. Terwijl ik dit doe komt de *Feldwebel* aan en vertelt hem dat Harry en ik morgen om 05.00 uur worden opgehaald door een chauffeur van **Rössler**. Ik profiteer van zijn aanwezigheid en laat hem mijn treurige broek en schoenen zien. Schönwalder zegt dat hij hiervoor zal zorgen en naar de *Zahlmeister* in Pirna gaat. Dat waardeer ik zeer. Het lijkt erop dat ik voorkeur van hem geniet (ik ben nu een beetje cynisch, want ik denk dat hij ook profiteert van het feit dat ik voor **Rössler** werk)! De lunch is redelijk maar door het warme weer eet ik niet veel. Na de lunch lees en zonnebaad ik wat in het tuintje bij de barak. Om 14.30 uur ga ik kijken naar een voetbalwedstrijd tussen mensen van de **Aschaffener Zellstoff Werke** (AZ-Werke) en die van de **Hecker-Werke**. Tijdens de wedstrijd praten we met de jongens van het AZ-Werke en horen we hoe ze daar worden behandeld en leven. In vergelijking zijn we beter af dan zij. Voor het avondeten schrijf ik wat brieven aan Corrie en anderen. Na de kerkdienst spelen we wat muziek en spelen we het intelligentiespel. Er luisteren nu meer mensen. Al moet ik 's morgens vroeg op, ga laat naar bed en praat wat met de anderen. Door het weer is het erg plakkerig in de slaapvertrekken. Zo makkelijk kan ik dus niet gaan slapen. Terugkijkend: deze week had ik drie dagen achter elkaar een kolenschip, omdat het warm is werkte ik zonder shirt aan. Door het zweten en het kolengruis zijn we al snel zo zwart als de kolen. Daarna kunnen we meestal ons gezicht en rug wassen, maar terug bij het Lager gaat alles uit en nemen we een lekkere douche (de douche die we zelf hebben gemaakt). De kleding kloppen we uit met een stuk hout.

Kriegsgefangenenpost Postkarte
An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen
Empfangsort: Den Haag
Straße: Vlietstraat 18-1
Land: Nederland
[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]
[met rondstempel: 27-7-1944]

9 juli 1944, Lieverd allemaal. Dank voor de ontvangen pakjes op 7/7, namelijk twee van Corry (nummers 60 en 62,) van Pa (61) en van Kantoor. Ik ben blij met de foto's omdat er nu weer eens andere gezichten opstaan. Ik wil de Heer Meeren hartelijk danken voor de shag. Ik ga nog steeds vooruit en weeg nu 83 kg. Ik kom nu overal nogal eens en zo gaat de tijd hard. Ik weet van één pakket per maand af. Zend dit zo mogelijk eerst aan het eind van de maand, totdat ik schrijf om het eerder af te zenden.

Zoenen en pootjes van uw Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 10 juli 1944

Om 04.00 uur worden Harry en ik gewekt en al voor 05.00 uur komt chauffeur Krause ons ophalen. Eerst neemt hij ons mee naar een van de magazijnen en laden we 72 kratten met elk 30 lege flessen in zijn vrachtwagen plus eenzelfde hoeveelheid in de trailer. Mutti geeft ons allemaal een pakje boterhammen. Om 05.30 uur gaan we op weg. Het weer is schitterend. We rijden langs de onderoever van de rivier de Elbe. Het is een prachtige rit. De omliggende gebieden zijn absoluut schitterend. We rijden dwars door Dresden en via de porseleinstad Meissen. We komen uit in **Stauchitz**, ca. 45 km voorbij Dresden. De vrachtwagen en aanhanger kruipen de vele heuvels op. Links en rechts zijn diepe dalen bedekt met aardappelen, graan, koren, enz. Een heel mooi panorama. Om 07.45 uur komen we aan bij de firma **Max Oehmiger**, een most-wijnfabriek. De most, of fruitwijn, wordt gebrouwen van rabarber en ander gemengd fruit. Eerst lossen we de kratten van de vrachtwagen en laden deze weer met 70 kratten volle flessen. Wij gebruiken een lift! Als we klaar zijn hebben we *Frühstück* in de kantine van de fabriek. Ik eet twee sneetjes brood met reuzel. We hebben een gesprek met enkele Franse krijgsgevangenen. die hier werken. Daarna lossen we de trailer; 72 x 30 lege flessen. Later laden we de trailer met 52 kratten met volle flessen. Eén krat weegt ca 50 kg, dus we komen terug met bijna 6 ton! Rond 10.00 uur hebben we de klus geklaard en rijden we naar huis. Na een kwartier stopt Krause bij een echt dorpscafé en biedt ons ieder twee glazen bier aan. Rond 10.30 rijden we weer verder. Omdat het met een zware last op en neer gaat, komen we vrij traag vooruit. In Meissen, een heel mooi oud stadje, stoppen we. We laden wat meubels in bij de zus van Krause, ze komt uit Berlijn en is gebombardeerd en heeft bijna alles verloren. Ze gaat met haar broer voorin zitten. Harry en ik zitten achterin en vanaf daar hebben we goed zicht op alles wat we passeren. De reis voert ons weer dwars door het centrum van Dresden. Er is veel te zien. We passeren de opera, de Dom en vele andere mooie gebouwen. Ik heb weer het gevoel vrij te zijn. Na het verlaten van Dresden gaat het nu heel snel naar

Heidenau en komen we om 13.45 uur aan bij het magazijn. De chef-kok (baas) is best tevreden over ons. Hij vertelt ons dat voordat we het werk deden, Fransen en Italianen het werk deden, maar ze braken veel en hadden veel ongelukken. Onze chauffeur Krause had gepland om 15.00 uur thuis te zijn dus hij is lekker vroeg. Na deze klus gaat hij op vakantie. Hij komt een tijdje bij ons zitten en bedankt ons voor de fijne samenwerking. Bij de lunch dit keer drie aardappelballetjes, kersen, kaneel en suiker. Prachtig! Harry geeft me een sneetje brood met kaas. Daarna lossen we een vrachtwagen en herladen we met de nieuwe leveringsorders. Rond 16.00 uur krijgen we brood met marmelade en koffie. Even voor 17.00 uur gaat Harry naar de tandarts. Met twee Fransen los ik een aanhanger. Rond 18.00 uur brengen ze me terug naar het Lager. Daar vertel ik de jongens over de mooie route die we deze dag hebben gevolgd. Onder het genot van een kop koffie en een sigaret kletsen we nog wat en voor we het weten is het al aardig laat.

Dinsdag 11 juli 1944

Om 07.00 uur worden Harry en ik opgehaald door Herr Sturm. 's Ochtends hebben we redelijk licht werk, even een paar vrachtwagens laden met bestellingen. De lunch is weer perfect: aardappelen met groenten tot soep gemaakt. Daarna geeft Mutti ons een schaal met kersen en sap. Om 16.00 uur weer brood met marmelade. Na het laden van twee vrachtwagens vertrekken we om 17.30 uur per vrachtwagen via **Dohna** en **Weesenstein** naar **Burkhardswalde**, zo'n 5 km van Heidenau. Een mooie tocht, zigzaggend gaan we berg opwaarts en dan zien we Heidenau aan onze voeten. We komen aan bij een boerderij en lossen alles: 20 balen rijst van 100 kg per stuk. Allemaal via een wenteltrap. We doen het goed totdat ik me niet concentreer en de ronde verlies. Ik stop meteen maar de baal drukt door en ik zak lichtjes door mijn knieën. Maar goed, gelukkig glijd ik niet van de trede! Ik dank mijn beschermengel! Zware balen naar boven dragen is gemakkelijker dan naar beneden gaan. Rond 19.30 zijn we klaar en gaan we dezelfde weg terug als we gekomen zijn. Om 20.00 uur komen we aan bij **Rössler**. We frissen ons daar op. Mutti trakteert ons op een hele lekkere koude aardappelsalade. Herr Sturm brengt ons terug naar het Lager waar we om 21.45 uur aankomen. De jongens willen weten waarom we weer zo laat aankomen. En dan vertel ik ze alles over deze mooie dag. Ik lees een beetje en ga er weer vrij laat in.

Het dragen van balen rijst bij 100 kg is totaal anders dan bij balen suiker. Rijst is los, suiker, bloem zijn compacter. Een baal rijst is makkelijker dan alle andere. Het vormt zich in je nek om je hoofd en de balans is goed. Je kunt de baal zelfs met losse handen dragen. Maar naar boven gaan is beter dan naar beneden. Staande op één been (bij het naar beneden gaan) drukt het heel hard.

Woensdag 12 juli 1944

Met z'n zessen naar Jingl om grondwerk te doen. De een na de ander verdwijnt om ergens anders te gaan werken. Ik alleen blijf achter. Ik blijf daar de hele dag om sleuven te graven om kabels in te leggen. 's Avonds krijg ik 75 Poolse sigaretten en 4 dozen lucifers. Er zijn ook enkele "Liebesgaben" aangekomen maar ik krijg niets. Ik weet niet waarom? Maar dat vind ik niet erg, want ik heb al genoeg voor mezelf.

Een greppel graven: hier is dat geen gemakkelijke taak. Het is een verkeersweg.

De grond is bedekt met teer en daaronder ligt een laag grind van ongeveer een halve meter bij elkaar voordat ik bij de laag zand kom. Het is echt hard werken.

Donderdag 13 juli 1944

We gaan allemaal om 07.00 uur naar Jingl om verder te gaan met de grondwerkzaamheden. Ongeveer een uur later worden een paar jongens en ik opgehaald en naar **Heidenau-Gommern** vervoerd. Met de hulp van andere A.S.W. arbeiders laden we 38 telegraafpalen (lengte 15 meter) op een vrachtwagen. Het is een vrachtwagen met verlengstuk. Van daaruit gaan we naar het Heidenau *Bahnhof* waar we de palen naast de rails lossen. De mensen van de A.S.W. zijn aardig en we werken heel goed samen. Daarna brengen ze ons terug naar Jingl. Daar hangen we wat rond tot 16.30 uur en keren we terug naar ons Lager. Na het eten krijgen we ons zesde pakketje van het Amerikaanse Rode Kruis (dit is voor de maand juli). De inhoud is hetzelfde als het pakket dat we op 15 juni hebben ontvangen. Van dat pakje eet ik goed. Het is een hele klus om mijn koffer en dozen te herschikken.

Vrijdag 14 juli 1944

Met een paar jongens gaan we naar Jingl. Rond 08.00 uur word ik opgehaald om met dezelfde A.S.W. arbeiders van gisteren om hen te helpen de 38 palen op twee platte spoorwagons te laden. Tegen lunchtijd zijn we klaar en ga ik terug naar Jingl. Om 12.30 uur moeten Frits, Harry, Anton en ik werken voor Herr Sturm. Hij neemt ons mee naar het emplacement van Pirna. Hier lossen we 282 balen erwten (elk 50 kg). Twee Franse krijgsgevangenen staan in de wagon en reiken ons de balen aan. Met z'n vieren, waaronder de heer Tenert, één van de koks van **Rössler**, dragen we de balen op onze schouders en plaatsen ze op de wachtende vrachtwagens. Als de wagons leeg zijn rijden we naar een van de magazijnen van de firma in Pirna, waar we de vrachtwagens lossen via drie trappen om de balen naar een vliering te brengen waar we ze opstapelen. Met deze hitte en de ongemakkelijke last op onze schouders is het een hele klus. De eerste trap heeft 18 treden en brengt ons naar de eerste verdieping. We lopen ca 4 meter om bij de tweede trap te komen, maar deze heeft geen leuning en is erg steil en helt naar één kant over. De derde trap eindigt op de vliering waar we de balen opstapelen. Na een tijdje gaat niemand meer graag de tweede trap op. Het is te gevaarlijk als we moe worden. Ze maken een touw vast en dan gaat het goed. Suggestie in gedachten? Om 16.00 uur pauzeren we. We zweten als een gek en het zweet loopt in onze ogen, enz. We krijgen vier sneetjes brood met kaas, koffie en een halve fles bier. Als we weer gaan werken is de stemming onder de arbeiders onder nul. Maar als de laatste wagon (nummer vier) arriveert om te worden gelost, slaat de stemming ineens om, hoe leger de vrachtwagen wordt, hoe beter de stemming. De heer Sturm merkt het en zegt dat hij blij is dat we zo veel reageren op dat zeer zware werk. Rond 18.00 uur hebben we eindelijk de klus geklaard en brengt Herr Sturm ons met de auto naar het **Rössler's** magazijn in Heidenau. Hier krijgen we van Mutti twee borden gebakken aardappelen met uitjes, augurken een flesje bier en twee flessen extra fruitwijn voor zes man. Van de wijn en het bier word ik een beetje aangeschoten en rond 20.00 uur komen we met kleine oogjes aan in het Lager. Na mijn portie Lager eten ben ik blij, want ik krijg brieven van huis.

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 13-6-1944]

19 juni 1944. Lieve beste jongen, je laatste brieven gelezen. Je maakt het nog best, gelukkig, ook voor ons. Het is zo plezierig als we weten dat jij geen heimwee hebt. Er zal toch wel eens een eind overal aan komen. Als je een poosje niets van mij hoort, wil dat nog niet zeggen dat we het niet over je hebben. Oom Jo is altijd vol belangstelling voor jou.

Nu Jan, ik zal nog wat ruimte laten voor een ander. Groet Joop. Ook van Nanny veel kusjes. Een stevige zoen van je zus Riek. We hoorden van Joop zijn vrouw, dat jullie wandelingen maken. Doe jij daar ook aan mee? Een vraag van Mary.

Daag Jongen, tot ziens, Riek

20 juni 1944. Beste Jan, Mams en wij maken het uitstekend, Heb je de foto's al van Joke? Zijn ze niet beeldig? Ik heb nu F20, = in de maand meer, wegens kindertoeslag, fijn hè? Mams kan niet goed schrijven, dus doe ik het maar. Ze heeft heel wat te stellen met de kinderen, vooral met Charl, die luistert helemaal niet meer naar haar. Ik kan nu nooit eens uitgaan. Charl heeft nu een fietsje, wat ben ik begonnen! Enfin, dat gaat ook wel weer over. Groeten van Deutekom en Goldewijn. Alles is al leeg gesleept in het Warenhuis. Van Smitje ook de groeten. Zit nu aan de telefoon. Ik wacht met spanning op bericht van jou. Dag darling, vele kusjes en hartelijke groeten van ons allen, Corriejet.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Den Haag

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 30-6-1944]

30 juni 1944, Liefste Johnny, je kaart ontvangen, waarvoor dank. Ik verwacht je nu gauw thuis. Ik heb nog steeds hoop. Vind je de foto's aardig? Liefste Papa, komt u gauw naar huis, naar Mama, Joke en Charl'tje en oma? Hoe vindt u mij nou op de leeuw?

Ik heb een fietsje gekregen van mama. Maar nu moet ik zoet zijn, zegt mama. Iedere zondag ga ik met mama naar de kerk. Joke is een lief zusje.

Dag Papa! Laat Papa komen voor mij, voor Charl'tje. Dat zegt hij!

Vele kusjes Corriejet en Charl.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Den Haag

Kreis: Holland

Later op de avond ontvang ik dan eindelijk mijn nieuwe broek. De *Feldweibel* heeft woord gehouden! Omdat het een behoorlijk zware dag was, ben ik vroeg naar bed gegaan.

Zaterdag 15 juli 1944

Wederom met z'n allen naar Jingt waar we van 07.00 tot 13.00 uur rollen en sjouwen met een kabel op een haspel van 400 m lang en een gewicht van ongeveer 5 ton. Dit doen we in een van de hoofdstraten van de stad, de Königstrasse. Na het werk naar de **GOSAG** om te douchen. Terug bij het Lager moet ik corveewerk doen, de keuken schoonmaken, enz. Als ik klaar ben met dat werk kook ik een lekkere pudding van frambozen met melkpoeder, rozijnen en suiker. Prachtig. 's Avonds spelen we een spel genaamd Halma. Het weer tijdens deze week was wisselvallig, van erg warm tot koud met regen. De stemming onder de jongens is heel erg goed.

Zondag 16 juli 1944

Om ongeveer 07.00 uur word ik wakker en omdat ik niet meer in slaap kan komen, sta ik op. Dat het vandaag zondag is merken we niet want het hele team van **Weißbach** moet aan het werk. Het regent, dus vandaag niet wandelen of zwemmen. Voor mij is het oké. Ik kan nu wat aan mijn dagboek werken. Tussen de middag was ik wat en rust ik een paar uur uit. Na het wakker worden begin ik een brief te schrijven aan mijn vrouw Corrie. Ik moet haar zeggen dat ik een loonsverhoging van 50% heb van RM 1,= naar RM 1,50 per dag. De rest van mijn dag schrijf ik in mijn dagboek. Lezen, roken en een gezellig gesprek met mijn maatjes en natuurlijk een spelletje Halma spelen. Overigens heb ik nog nooit een wedstrijd verloren. Ik won altijd.

Kriegsgefangenenpost

An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Z-H

Land: Holland

[met stempel: Stalag IV A 22 Geprüft]

[met rondstempel: 2. (?) - 7-1944]

Heidenau 16-7-1944, Lieve dierbaren, hartelijk dank voor de kaart en brief van 30/6 en 20/6 van Corry, Charl, Riek en Truus. Ik vind het leuk dat iedereen wat pent.

Riek, heimwee staat niet in mijn woordenboek. Ik kijk maar recht vooruit (behalve als eens een aardig kindje passeert, dan look ik wel eens een andere kant uit) en vertrouw erop, binnen afzienbare tijd weer bij mijn 75% te zijn en mijn kinderkens. Zondagsmorgens gaan we wandelen. Ik

ben één keer mee geweest. Ik wandel genoeg in de week, hoor! De omgeving is hier anders, zeer mooi.

Nanny, vele kusjes terug. Zus Riek, hartelijk gegroet hoor, ook aan Jo. Werkt hij nog steeds in Amsterdam? Truusje, ik ben blij te horen dat jij het goed maakt. Natuurlijk beste meid, je vindt Charl en Joke schatten, maar de vader toch ook, hè? Veel sterkte hoor Truusje. Corry, de kindertoeslag is fijn hoor. Mams pent dus niet, maar even goede vrienden. Op de "Halma" nog steeds ongeslagen, hier! Ja Cor, wat ben je begonnen met Charl een fiets te geven? Wie dicteert er bij mij thuis? Ik denk Charl junior! Pas maar op!

Hoe vindt je "dag engel?"

Ik verdiende tot eind juni RM1,- per dag, nu 50% opslag, want ik krijg niet alles meer in handen. Ik heb een week gewerkt bij een levensmiddelenegroothandel. Dat was zwaar werk, bijvoorbeeld zakken suiker van 100 kg maar ook best te eten. De kameraadschap onder elkaar is best. Joop is weer in het Lazarett. Ik ben voor het werk naar Dresden en verder geweest. Ik vond de foto's mooi en ze waren des te aardiger omdat Pa, Mams en anderen er ook op staan. Ik ben blij met de regeling van de pakjes, want het werd voor de familieleden van ons veel te zwaar. We ontvangen nu twee Amerikaanse pakjes per maand en daar we nu zowat vol raken, kunnen we er best mee uitkomen.

Bij de laatst ontvangen pakjes was weer appelmoes en peren. Houd die eens voor jou en de kinderen. Corry, Charl, Joke, Pa, Mams, broers en zusters en alle anderen, veel liefs en groeten van uw aller dankbaarste Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 17 juli 1944

Om 06.00 uur worden Harry en ik opgehaald door Willy Uhlmann. Hij rijdt heel vaak vrachtwagens voor de firma **Rössler**. Samen met zijn dochter Gisela en Max Müller, een medewerker van de firma, rijdt hij in een grote vrachtwagen met aanhanger. We gaan naar **Dresden**, dwars door de buitenwijken en het centrum naar de westkant van de stad naar **Petzold & Auerhahn**, waar we 1000 dozen (dozen van 10 kg elk) aanmaakhout laden. Van daaruit naar de haven, lossen en stapelen in een goederenmagazijn. Op dezelfde plaats laden we 100 balen haver (elk 50 kg) in een andere haven laden we 20 balen suiker (elk 100 kg). Dan rijden we terug. Harry en ik zitten in de trailer tussen de witte (bruine suiker) balen en de suiker smaakt erg lekker. Een van de balen brak per ongeluk met opzet. Wij eten goed. Via een ander deel van Dresden rijden we naar Heidenau en om ca 13.45 uur komen we aan bij het magazijn. We krijgen een heerlijke maaltijd van Mutti. Een flinke portie soep van aardappelen en sperziebonen met stukjes spek. Na onze pauze laden we alles uit en doen we wat kleine klusjes. Om 17.30 uur krijgen we brood en marmelade. Even later brengt Herr Sturm ons terug naar het Lager. Hij overhandigt ons een fles fruitwijn. We verdelen de wijn; Frits, Joop de Lange, Joop Drost en Chris. Dus we genieten allemaal van de wijn. Wat zeer verontrustend is, is het feit dat de teams van het *Entladungskommando* deze maand 100 uur achterstand hebben! Daardoor

moeten ze twee uur extra werken na thuiskomst van hun werk. Ze moeten werken bij de *Radrennbahn*. Zij moeten bakstenen maken voor de firma **E. Weißbach**. Die bouwt een aantal noodwoningen achter onze kazerne. Omdat ik al veel overwerk heb gedaan ben ik nog niet aan de beurt.

Dinsdag 18 juli 1944

Geen vermelding

Woensdag 19 juli 1944

Tot 08.00 uur werk ik bij (Herr) JINGL. Dan worden Chris en ik opgehaald om een spoorwagon met 26 ton briketten te lossen voor de dames **Seifert**. Het weer is erg warm, maar later regent het veel. Daardoor stoppen we met het werk, maar de dochter gaat door. Dit is niet goed denken we, dus gaan we de dochter helpen in de regen. Ze geeft me een zak. Ik trek die over mijn hoofd en schouders en we gaan samen verder. Rond het middaguur krijgen we een flinke portie aardappelen met komkommer met brood en koffie. Door de regen is het pas om 16.15 uur dat we klaar zijn. Met de laatste vrachtwagen rijden we naar hun magazijn en lossen we alles. We wassen ons snel, krijgen meer brood met marmelade en een sigaret. Daarna neemt Elfriede ons mee terug naar het Lager. 's Avonds verloten we enkele "*Liebesgaben*". Ik win een zakdoek en een paar schoenveters. We krijgen allemaal twee brieven en kaartformulieren.

Donderdag 20 juli 1944

Om 06.30 uur komt Herr Sturm Frits, Harry, Anton en mij halen voor werk op het *Bahnhof* in Pirna. We lossen een spoorwagon met 253 balen (50 kg per stuk) erwten. We laden ze op meerdere vrachtwagens en leveren ze af in hetzelfde magazijn als afgelopen vrijdag (die met de drie trappen). Opnieuw stapelen we alles op in de zolder. Dit keer is er nog een chef-kok van de firma, zijn naam is Auerbach. Wij hebben weer hetzelfde probleem met die gevaarlijke tweede trap, maar na een tijdje gaat het goed. Het is erg heet in dat gebouw en we zweten als otters. Inmiddels zijn er vier Fransen gearriveerd om te helpen. Twee van hen slapen houden een kort slaapje boven. Wat een dag! Rond 14.30 uur zijn we weer terug bij het magazijn in Heidenau. Van Mutti krijgen we met zijn vieren een extra grote portie soep gemaakt van aardappelen, rijst, groenten en vermicelli (een soort lentesoep). Even na 16.00 uur krijgen we brood en marmelade. Dan komt er een jongedame van kantoor, vergezeld van twee Franse krijgsgevangenen. om ons op te halen en ons naar een ander magazijn te brengen. Hier instrueert ze ons wat we moeten doen. We laden een vrachtwagen met een grote vat (een leeg vat van 700 liter) en drie kleinere vaten met geconserveerde pompoen. Samen met de twee Fransen rijden we naar een Lager van de *Ostarbeiterinnen* bij de firma Küttner Werke. Maar als we het grote vat van 700 liter lossen, kunnen we het niet vasthouden of sturen en rolt het van de geleiders in de richting van de barak. Het stopt wanneer het de hoek van de barak raakt en laat een enorme deuk in het vat achter. Gelukkig geen verdere ongelukken. In de consternatie kijk ik ook in de barak om te zien of er binnen schade is. De houten barak is mooi en schoon en ziet er best mooi uit. Langs de muren hangt prachtige kleden in felle kleuren. Sommige hebben een icoon met een lamp. *Ostarbeiterinnen* zijn meestal Russische vrouwen, jong en oud. In hun witte geborduurde jasjes of blouses zien ze er erg mooi uit. Als alles op

zijn plaats is keren we terug naar Heidenau waar we zes sneetjes brood met marmelade en koffie krijgen. Daarna doen we wat kleine klusjes en worden om 17.30 uur weer teruggebracht naar het Lager. In de avonduren doe ik een wasje.

Vrijdag 21 juli 1944

Weer de hele dag naar voorman (Polier) Jingl. De kabel in de Königstrasse is gelegd en het is mijn taak om de sleuf af te dekken, al het puin terug in die sleuf te gooien. Dan moet ik met een stamper in de grond stampen. Dat ding weegt 40 tot 50 kg en het tast mijn rug aan. Dan vind ik een methode die mijn rug minder belast: ik hef de stamper en laat hem op de grond vallen. Maar baas Jingl ziet dat ik het doe en is er niet blij mee. Hij rent naar me toe en zegt dat dit niet de juiste manier is om het te doen. Ik vertel hem over mijn rug en hij loopt weg. In de ochtend en middag krijgen we hulp van Duitse soldaten van *Organisation Todt*. Ze komen uit een *Lazarett*. Zijn ze bijna klaar om terug naar het front te worden gestuurd? Waarschijnlijk het laatste, want we hebben meer met ze gepraat dan dat ze werkten. Die jongens hadden allemaal iets met hun armen en benen, de zenuwen zijn beschadigd. Hoewel ik de hele dag zonder shirt heb gewerkt, ben ik blij dat deze dag voorbij is. De hitte maakte me erg moe, dus ik lig vroeg in bed.

Zaterdag 22 juli 1944

Vanaf 06.30 uur doe ik hetzelfde werk (stampen) als gisteren. Nu laat (Herr) Jingl me niet alleen. Hij houdt niet van de manier waarop ik het doe. Hij laat me zien hoe het moet. Til de stamper op en duw hem met kracht naar beneden. Ik moet het een paar keer voor doen, maar zodra hij verdwijnt doe ik het weer op mijn manier. Gelukkig gaan Chris, Koos, Anton en ik om 10.30 uur naar het *Bahnhof* om 21 ½ ton briketten te lossen voor een melkfabriek. Drie van ons, waaronder ik en een medewerker van de fabriek, staan bovenop de spoorwagon. De andere twee laden de kolen op een vrachtwagen. Als de vrachtwagen vol is, brengen ze hem naar de fabriek. Tegelijkertijd beginnen we met het lossen van de wagon in een tweede vrachtwagen. Ik heb het erg warm en de shirts zijn uit. We zweten als een gek en al snel zien we zo zwart als kolen van het stof. Om 14.15 uur zijn we klaar bij het *Bahnhof* en rijden we met de eerste vrachtwagen naar de melkfabriek. Daar helpen we Koos en Chris met schoppen om de briketten kwijt te raken. Maar eerst krijgen we brood met een glaasje koude melk afgemaakt met twee kopjes karnemelk. Yum. We zijn net klaar of er breekt een flinke regenbui los. Het regent pijpenstelen. We hebben nu ook donder en bliksem. Het geluid van de donder weergalmt tussen de heuvels. Om 16.15 uur keren we terug naar ons Lager en komen doorweekt aan. Snel onder de douche en we gebruiken de slangen om water over ons en de nieuwsgierigen heen te sproeien. Joop Drost trakteert ons met twee glazen bier. Het is zijn verjaardag! Na de kerkdienst hebben we echte thee, wat koekjes (twee Maria-koekjes gevuld met siroop). We praten een tijdje over van alles en nog wat. De meesten van ons zijn al in slaap gevallen, dus ik doe hetzelfde. De regen klettert op het dak.

Zondag 23 juli 1944

Omdat het zondag is, staat niemand op. Maar om 07.00 uur krijgen we het bevel van de *Feldwebel* om op te staan. Nadat Schönwalder wat harde taal heeft gebruikt besluiten we op toch maar te staan. Het is weer zo'n typisch ouderwetse zondag.

Vier man voor de dames **Seifert** (kolen), drie voor **Kunze** (hout) en om 11.00 uur drie voor groothandel **Gaertner** (kolen). Ik ga nergens heen omdat ik een aantal vrije zondagen tegoed heb. Van mijn team zijn alleen Tom, Drost, Willem en ik niet aan het werk. Het is dan heel stil in de barak. De laatste tijd hebben we niet veel pakketten en post ontvangen, is het de invasie? Er is niets bijzonders gebeurd dus ik weet niet wat ik naar huis moet schrijven. Maar omdat ik beloofd heb elke zondag te schrijven schrijf ik wat brieven en kaartjes naar huis en Rijks IJzer, mijn oude overheidsbaan.

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Familie Deremaux

Empfangsort: Den Haag

Straße: Rijswijkseweg 429

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 1-8-1944]

23 juli 1944, Lieve allemaal, ik weet niets te pennen. Ik schrijf echter om van u weer wat te kunnen horen. Alles is hier nog hetzelfde. Ik ga nog steeds voortuit en weeg van de week 86 kg. Het weer is mee en dan net herfst. Kameraadschap is hier buitengewoon. Ik voel me dan ook zeer op mijn gemak. Deze week ben ik weer naar Dresden geweest. Het is een mooie stad. Ik voel me dan helemaal geen krijgsgevangene. Enfin, u vermaakt u allen maar onder elkaar. Groet alle familie en bekenden, Charl junior en Joke, een extra zoen van mij en gij allen veel liefs van uw Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Tijdens de lunch krijg ik een beetje te veel eten, dus ik bewaar wat voor later. Daarna was ik wat kleren en rust ik uit tot 18.00 uur. Ik voel me behoorlijk moe. Weer wakker maak ik mijn eten op. Als iedereen thuis is inspecteert de *Feldwebel* al onze koffers. Deze keer krijg ik geen commentaar! Dan hebben we ons avondgebed, spelen wat spelletjes en gaan om 23.00 uur naar bed.

Maandag 24 juli 1944

De hele dag werken bij (Herr) Jinkl. Ik werk samen met een hele prettige kerel van het **Weißbach** team, Frits Janssens is zijn naam, onze kapper uit Tilburg.¹⁷⁵⁾ Samen graven we een enorme kuil (gat) en praten we over klassieke muziek. Het blijkt dat we allebei van Benjamino Gigli houden. Even later zingt hij wat klassieke muziek dat uit de kuil komt zweven. 's Avonds neuriet hij de Parelvisser en hij wil dat ik de tweede stem zing. Het klonk helemaal niet slecht. Frits mag enkele avonden in de week het Lager verlaten om als kapper in de stad te gaan werken. Misschien doet hij ook privéwerk? Hij en enkele anderen lopen rond in stadskleding, gegeven of geruild met de mensen uit Heidenau. Alle Duitse mannen die niet nodig zijn in fabrieken of andere banen zijn naar het front gestuurd. Het komt voor dat als we

175 Bedoeld is matroos Koninklijke Marine Fredericus Franciscus (Frits) Janssens kgf 97241. Hij woonde aan de Van Gilsstraat 20 in Tilburg.

graven in de buurt van huizen, we worden aangesproken door vrouwen, die ons kopjes koffie, thee, of iets te eten, enz. aanbieden. Ik heb zelfs gezien dat vrouwen foto's van schaars geklede vrouwen erop, uit een raam gooiden. Sommige mannen maakten daar misbruik van en kregen een affaire!

Dinsdag 25 juli 1944

Van 07.00 tot 12.00 uur werken bij (Herr) Jingl; graven, stampen, enz. Gelukkig komt Herr Sturm me ophalen. Bij het Lager van **Rössler** laad ik eerst een vrachtwagen met aanhanger van Willy Uhlmann met leveringen. Daarna gaat het via **Zsachwitz** naar Dresden. Ik zit met Willy en dochter Gisela in de cabine en we praten veel. We kennen elkaar heel goed. Wij leveren de goederen bij verschillende opdrachtgevers waaronder de firma **Zeiss-Ikon**. Het is elke keer zwaar werk, maar ik ben inmiddels aardig gewend aan het dragen van zakken van 75 kg en 100 kg. Vader en dochter zijn twee hele fijne mensen om mee samen te werken. Pas om 18.30 uur zijn we terug in Heidenau. Daar krijg ik een portie gebakken aardappelen met ui en augurk. Daarna brengt Herr Sturm me terug naar het Lager waar ik omstreeks 19.15 uur aankom. Enige tijd later eet ik het eten van de Lager. Behalve Tom en Robert zijn alle jongens van het *Entladungskommando* aan het werk, dus het is erg stil in de barak. Ik lees wat, maar aangezien ik morgen vroeg moet beginnen, lees ik maar een beetje en ga redelijk vroeg naar bed.

Woensdag 26 juli 1944

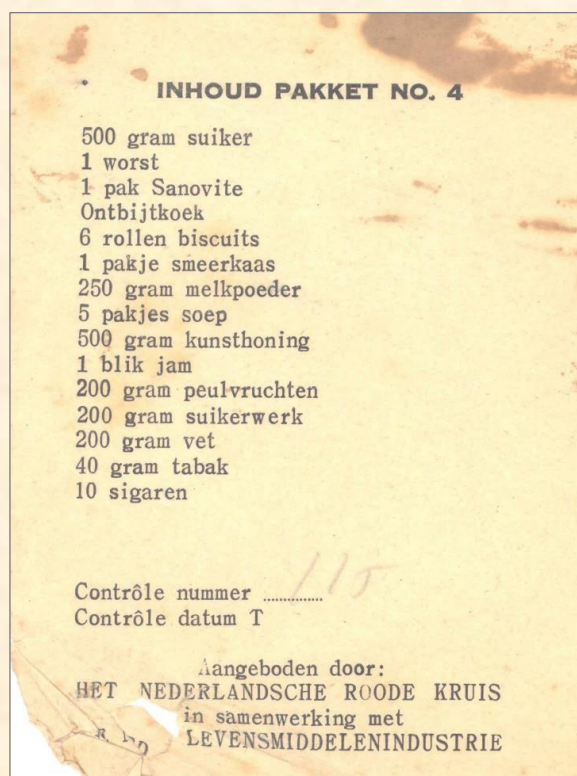
Zoals eerder gezegd worden Harry en ik al in een vroeg stadium opgehaald door Herr Sturm. De vrachtwagen en aanhanger zijn reeds beladen met 75 zakken van 70 kg per stuk, soja-soep. Met vader en dochter rijden we dit keer naar Dresden-Neustadt waar we lossen bij de firma **Pfütze**. Van daaruit rijden we naar een ander deel van de stad, **Dresden-Altstadt**. Onderweg passeren we vooral in het centrum van de stad een aantal zeer mooie gebouwen. Aan de andere kant van de Elbe zie ik een gebouw dat lijkt op een Oosters gebouw met een minaret. De heer Uhlmann legt me uit dat dit een grote sigarettenfabriek is genaamd "**Salem Aleikum**". Aangekomen in **Dresden-Altstadt** gaan we naar **Expeditie-Hempel**¹⁷⁶ en laden daar 50 lege mandflessen plus 5 lege vaten. Met deze lading rijden we naar de azijnfabriek "**Essig-Kühne**", lossen de leeggoed en vullen 6 vaten met azijn. Nu gaan we naar huis en zo komen we even na 12.30 uur in Heidenau aan. Daar worden we getrakteerd op een lekkere maaltijd, kippensoep, aardappelen met een groot stuk kip. Na de maaltijd lossen we de vrachtwagen en oplegger en doen we wat licht werk in het magazijn. Met de twee werkende dames kan ik het goed vinden, een van hen lijkt op mijn zus Riek. Af en toe weeg ik me en zie de naald op 83 kg. Rond 17.30 uur zijn we thuis.

Donderdag 27 juli 1944

Van 07.30 tot 16.30 uur weer bij **Jing**. Het lijkt erop dat er geen einde komt aan het graven van sleuven. Het voelt als Sinterklaas (5 december). 's Avonds krijgen we het zevende pakket van het Amerikaanse Rode Kruis en het vierde van het Nederlandse Rode Kruis. Het Amerikaanse pakket bevat per 15 juni en 13 juli hetzelfde. Het Nederlandse pakket bevat: 500 g suiker, 1 Worst, 1 pakket Sanovite, 1 Kuchen, 6 broodjes koekjes, 1 pakje smeerkaas, 250 g melkpoeder, 5 pakjes soep, 500 g

176 Karl Hempel & Co Spediteure, Falkenstrasse 22 **Dresden-Altstadt** (Arolsen 2.1.4.1 scan 70940594)

kunsthoning, 1 blikje jam, 200 g peulvruchten, 200 g snoepgoed (snoep), 200 g vet, 40 g tabak, 10 sigaren. Ik eet er graag wat van.

Inhoud Nederlands Rode Kruis pakket (collectie Sanders)

Vrijdag 28 juli 1944

Weer de hele dag naar (Herr) Jingl waar ik 's morgens weer ga graven. Van 10.00 tot 10.45 uur is er een luchtalarm en gaan we met z'n allen de werkschuur in. 's Middags zet de voorman (Polier) mij aan het werk met die stampmachine. Als hij er niet is, overbelast ik mezelf niet met dat apparaat. Tom (de Roo), die jarig is, schenkt ons bier.¹⁷⁷ De *Feldwebel* kondigt aan dat vier mannen waaronder ik, morgen morgenvroeg naar **Rössler** moeten. Ik ga op tijd naar bed.

Zaterdag 29 juli 1944

Heel vroeg worden Frits, Anton, Harry en ik opgehaald door Herr Sturm. In zijn autootje rijden we naar het spoorwegemplacement bij **Pirna** waar we een wagon met 383 zakken erwten van elk 50 kg lossen en op vrachtwagens laden. We nemen ze mee naar een van de magazijnen en stapelen ze 13 hoog op een vlakke vloer. Van 10.00 tot 11.00 uur is er weer luchtalarm, maar omdat er niets gebeurt gaan we door met werken. Kort na de middag zijn we klaar en gaan we naar Heidenau. Mutti zet ons een heel lekkere maaltijd voor, rijst, kaneel en suiker. Na onze pauze sorteren we wat lege flessen tot de vrachtwagen van de firma **Thamm** uit Dresden arriveert. Die lossen we. Met die vrachtwagen kwam een Belgische krijgsgevangene die Nederlands spreekt en we wisselen met hem van gedachten. Om 15.30 uur krijgen we brood met abrikozenmarmelade voor acht personen, dat delen we met ons vijven. Dan gaan we verder met het lossen van de vrachtwagen. Als we klaar zijn

¹⁷⁷ Bedoeld is soldaat Thomas (Tom) de Roo kgf 107373. Hij woonde destijds aan de Gerard Doustraat 29^{II} in Amsterdam en had net als Jan Deremaux eerder gewerkt bij MDSW in Gröditz.

wachten we op Herr Sturm die niet komt opdagen en nu mogen we op eigen kracht terug naar ons Lager. Op de terugweg ontmoeten we Herr Sprechert de man van de balen wol. Hij biedt ons ieder twee sigaretten aan. Hij vertelt ons dat hij binnenkort wat werk voor ons heeft. Als we omstreeks 16.20 uur terug in het Lager zijn willen we douchen. Hier ontmoeten we Koen, onze zogenaamde "bekwame kok en vertrouwensman". Hij wil dat we eerst de beerput leegpompen. Dat weigeren we natuurlijk, we komen net van het werk en er zijn anderen in het Lager. *Feldwebel* Schönwalder wordt gehaald en we maken van de gelegenheid gebruik om met hem te praten over meneer Koen. Het maakt niet uit, hij en de *Feldwebel* staan "aan dezelfde kant", of zoals de Nederlanders zeggen "twee handen op één buik". Het blijkt dat we moeten pompen. Koen is bang om te komen kijken, misschien richt iemand de slang op hem. In plaats van ons te concentreren op het pompen, kijken we naar een paar kinderen die achter de Lager spelen. Ze spelen toneel en hebben de juiste kleding en make-up. Een 12-jarig meisje speelt de hoofdrol. Ze ziet er erg behendig uit. We geven ze wat lekkers. Dan gaan we verder met pompen. Af en toe overdrijven we het en laten we de "mest" rondslingeren. Het vliegt me in het gezicht en nu moet iedereen lachen. We maken de klus af en maken de pomp schoon. De zogenaamde "kok" moet wachten op zijn "beloning". Na het avondeten om 20.00 uur gaan we -zo'n twintig man sterk- zwemmen in de Elbe. Een andere *Feldwebel* genaamd "Pappie-kochen" heeft de leiding. Er staat nogal een sterke stroming in de rivier, dus ik blijf dicht bij de oever aangezien ik niet kan zwemmen. De rivierbedding bestaat uit kiezelstenen, het doet pijn aan onze voeten en mijn zwembroek is voor en achter gescheurd. Na het opruisen van ons lichaam kleden we ons aan en lopen we naar huis terwijl we allerlei Nederlandse liedjes zingen. Om 22.15 uur komen we aan bij het Lager. *Feldwebel* Schönwalder maakte zich grote zorgen. Hij dacht dat iemand een ongeluk had gehad. Ik drink een kop koffie en een sigaret en ga om middernacht naar bed.

Zondag 30 juli 1944

Na een goede nachtrust sta ik om 07.30 uur op. Tafels, banken worden naar buiten gebracht en na het wassen, scheren en ontbijt ga ik naar buiten en lees een boek in de zon. *Feldwebel* Schönwalder maakt wat foto's van het *Entladungskommando* en maakt een foto van Toon van der Vaart en mij.¹⁷⁸⁾ Koen wil dat we aardappelen schillen, maar niemand wil dat doen. Langzaam beginnen een paar het te doen en er volgen er meer. Vijf jongens en ik van ons team helpen niet en dan ontstaat er wat gedoe. Tussen Van Duffelen¹⁷⁹⁾ en mij is het wat lastig, maar ik deins niet terug. Gisteren moesten we pompen na het werk en ze zeiden niets. Nu is het onze beurt. De zon verdwijnt en het koelt snel af. De lunch is niet erg goed en het gejammer gaat door tot 14.00 uur. We willen wel naar een voetbalwedstrijd kijken, er is ook muziek, maar we mogen niet gaan. Een reden wordt niet genoemd. De *Stabsfeldwebel* arriveert om afscheid van ons te nemen. Hij is altijd goed voor ons geweest. Hij was niet zo fanatiek (militair) als Schönwalder. Sjef van Dijk¹⁸⁰⁾

178 Bedoeld is soldaat Anthony (Toon) van der Vaart kgf 97397. Hij woonde destijds aan de Gerststraat 14c in Rotterdam.

179 Bedoeld is matroos Koninklijke Marine Johannes van Duffelen kgf 97275. Hij woonde destijds aan de Busken Huetstraat 15a in Rotterdam.

180 Bedoeld is soldaat Jozephus Henricus (Sjef) van Dijk kgf 97320. Hij woonde destijds aan de Houtsestraat 15b in Mierlohout (tegenwoordig een deel van Helmond).

overhandigt me een krant (dagblad uit het Zuiden) die iemand hem had gestuurd, omdat hij de naam Dereumaux erin zag staan. Deze krant komt uit Eindhoven en omstreken. Een van de familie Dereumaux is overleden. Ook in deze krant: Tonny, de zoon van mijn vaders broer, gaat voetballen in het team van Eindhoven. De rest van de avond spelen we wat muziek en zingen we mee en gaan we laat naar bed. Ik kan niet slapen, dus tot 12.30 uur praten wat jongens en ik en vertellen we wat grappen. Het weer deze week was wisselvallig, vaak zon en werken in de hete zon zonder bovenkleding heeft me behoorlijk bruin gemaakt.

Over het eten: sinds een aantal weken hebben we geen meelpap meer. Op zaterdag krijgen we brood in plaats van een warme lunch. De gehaktballen -die van zondag- krijgen we op zaterdagavond, omdat ze bang zijn dat ze bederven. Ik hou ervan en geniet van de maaltijden. De stemming onder de jongens is weer goed. Soms wordt het weer verpest door meneer Koen, maar we zullen hem dat later betaald zetten. Sinds een paar weken is de wacht versterkt met een nieuwe *Feldwebel*, de vervanger van de *Stabsfeldwebel*. Het is een lange, magere man die me doet denken aan "Slim Slimmerville" uit de filmfilm "*Im Westen nichts Neues*". Hij heeft een open gezicht is altijd in een goed humeur en redelijk goed voor ons. Omdat hij ons altijd vraagt of hij zijn potje op ons fornuis mag koken noemen we hem "Pappie-kochen". Als Rode Kruis pakketten arriveren, vindt hij altijd wel een reden om rond te neuzen. We laten het hem dat gewoon doen. Met hem zijn we gaan zwemmen in de Elbe. Hij is nogal ijdel en houdt van onze Amerikaanse soep. De beste zwemmers zwemmen naar een eiland in de Elbe en hebben plezier met enkele lokale meisjes. We zeepten de achterkant van Pappie-kochen in met de lekker ruikende Amerikaanse zeep. Zwemmen in de Elbe is een gevaarlijke klus, de stroming zo sterk dat je soms een heel eind verderop op de oever belandt.

Een verhaal over Pappie-kochen: Op een bepaalde dag zit er een konijn in de tuin. Pim ziet dat en schreeuwt naar de *Feldwebel* "*Ein Karnickel*" De *Feldwebel* trekt zijn pistool en schiet het konijn neer. Henk de Bruin,¹⁸¹⁾ de zoon van een poelier in Leiden stroopt de huid en maakt het dier klaar om te worden gegeten. Alle *Feldwebels* hadden een mooi stuk en genoten ervan zoals ze ons vertelden. Pim propt de huid nu vol met papier en houtkrullen en nu ziet het konijn er weer als nieuw uit. Een paar dagen later zet hij de opgevulde beest in de tuin en roept de *Feldwebel*. Hij lost een schot, maar het konijn blijft overeind. Hij vuurt opnieuw en nu valt hij om! Pim had ons dit verhaal verteld en nu wil de *Feldwebel* hem niet meer kennen!

Kriegsgefangenenpost Postkarte
An: Mevrouw C. Dereumaux-v. Zutphen
Empfangsort: Den Haag
Straße: Vlietstraat 18-1
Land: Holland
[met stempel: Stalag IV A 22 Geprüft]
[met rondstempel: 10-8-1944]

181 Bedoeld is soldaat Hendrikus Petrus (Henk) de Bruijn kgf 107899. Hij woonde aan de Hogewoerd 72 in Leiden.

Heidenau, 30 juli 1944, Liefste allemaal. heden in mijn volle glorie een foto gemaakt, welke ik je zo gauw mogelijk zal sturen. Deze week ontving ik een Amerikaans pakket en één van het Nederlandse Rode Kruis. Buitengewoon mooi. Het zal je wel net zo gaan als met de post, drie weken niets en dan alles tegelijk. Stoor je daar maar niet aan. Is alles nog Oké bij u allen? Corry, dapper vrouwke, ik denk nu veel aan jou en onze kinderen. Hoe mooi had het nu niet kunnen zijn met dit mooie weer. Maar dat komt wel weer in orde. Houd u allen taai, veel liefs van Johnny.
Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux
Gefangenenummer: 107353 XI-A
Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 31 juli 1944

De meesten van ons gaan naar (Herr) Jingl om geulen te graven en daar kabels in te leggen. Als een geul klaar is, moeten we allemaal de kabel in de greppel leggen. Vandaag hebben we gezelschap met 40 Russen. Ze hebben verschillende of meerdere nationaliteiten, Wit-Russen, Tartaren, Kirgiziërs en Mongoliërs. De laatste groep met ogen in een hoek en een hangende snor. Ze spreken allemaal hun eigen taal en kunnen niet met elkaar praten. Ik sta tussen hen in. Hun gezichten zijn zo dat het lijkt alsof ze altijd lachen. Een van hen zegt iets tegen me, maar omdat ik hem niet versta, haal ik mijn schouders op om hem te laten weten dat ik hem niet versta. Hij begint gewoon te lachen. Wij werken heel goed met hen samen en zij met ons. Voorman (Polier) Jingl gebruikt een fluitje en als hij fluit, moeten we aan de kabel trekken om hem te laten bewegen. Het gaat al een tijdje goed, maar bij één van de seinen (het lijkt alsof ze het organiseren!) fluit hij en de kabel beweegt geen centimeter. Eerst merkt Jingl het niet, maar plotseling merkt hij het op en blaast weer op de fluit; geen beweging! Dan wordt hij heel boos, gaat weg en probeert het even later nog eens. Ondertussen arriveren beide *Feldwebels* (van ons Lager). Ze staan boven ons met getrokken pistolen of revolvers en als de fluit gaat, schiet de kabel bijna een meter vooruit! Daarna is alles weer normaal. Tijdens de avonduren zegt Schönwalder wat we hebben gedaan en waarschuwt ons om het niet nog een keer te doen.

Dinsdag 1 augustus 1944

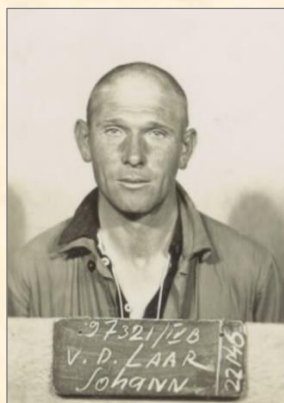
We moeten allemaal naar Jing, graven in de Königstrasse. Het weer is prima. De stemming is goed en sommige jongens maken grappen of zeggen grappige dingen. Af en toe komen er wat lokale mensen langs en als er een knappe vrouw voorbij komt, hoor je wat "fatsoenlijke" opmerkingen van enkele jongens. Op een gegeven moment loopt er een jong vrouwtje langs en pauzeert even. Een persoon merkt op dat hij het niet erg zou vinden om met haar uit te gaan. Dan antwoordt ze in het Nederlands "Zo, dus dat zou je leuk vinden? We worden allemaal met een knal wakker, een beetje bang. De dame blijkt getrouwd te zijn met een *Reichsdeutscher*, die vooraan staat. Ze woont met haar schoonmoeder in Heidenau. We praten er wat over en dan komt Jingl en moeten we weer aan het werk. Zes mannen van het *Entladungskommando* worden 's middags weggeroepen voor een klus die 's avonds laat eindigt.

Woensdag 2 augustus 1944

Zoals gewoonlijk moeten we allemaal naar (Herr) Jinkl. Om 14.00 uur komt een medewerker van de firma **Paul Kühnel** Chris en mij halen om naar het *Bahnhof* te gaan en een spoorwagon met 400 betonplaten (40 tot 45 kg per stuk) te lossen en op meerdere vrachtwagens te laden. Als we rond 16.30 uur klaar zijn rijden we met de laatste vrachtwagen naar het terrein van deze firma en lossen daar de vrachtwagens. Ondertussen regent het pijpenstelen. We wachten nu op de laatste vrachtwagen. Om 18.30 uur arriveert de chauffeur van "Künze" maar hij zet de vrachtwagen niet op de juiste plek waardoor we hem niet kunnen lossen. Samen (Chris en ik) keren we terug naar het Lager.

Donderdag 3 augustus 1944

Om 6.30 uur gaan we met z'n drieën, Harry, Frits en ik naar **Rössler**. Met een vrachtwagen rijden we naar **Bahnhof Heidenau-Süd** en lossen een wagon met 300 balen (elk 50 kg) havermout. We brengen ze naar het magazijn, lossen en stapelen ze 14 hoog. Rond het middaguur zijn we klaar en worden we getraakteerd op een lekkere lunch, soep van aardappelen en kool. Na de lunch beladen we een vrachtwagen en aanhanger (Uhlmann) met 5000 lege flessen. Om ca 14.00 uur reizen we via Königstein naar Bad-Schandau. Tijdens onze reis genieten we van de prachtige omgeving. We passeren het hoog op de rotsen gelegen fort **Königstein**. Daar zitten ze onze generaal Winkelman en enkele hoge officieren gevangen. Winkelman had de leiding over alle strijdkrachten en capituleerde toen Hitler zijn woord niet hield en Rotterdam toch bombardeerde. De weg gaat op en neer en met het mooie weer is het een prachtige tocht. Om 16.00 uur komen we aan in Bad-Schandau waar we naar de kleine limonadefabriek "**Eisenquelle**" rijden. De fabriek is gebouwd naast een zeer bekend Kurhaus, vele hotels etc. ook voor bergsporten, de Bastei. We eindigen daar om 17.15 uur en reizen terug naar Heidenau. Ook hier hebben we een prachtig uitzicht op de omliggende gebieden, waaronder de Elbe. Om 18.15 komen we aan bij het magazijn in Heidenau waar we de vrachtwagens lossen. Voordat we terug keren naar het Lager krijgen we brood met soep. Even voor 20.00 zijn we thuis. Collega Jan van de Laar (**Weißbach**-team)¹⁸² is vandaag naar Hohnstein gegaan om terug te reizen naar Nederland omdat er iets mis was met zijn familie.

Jan van de Laar

182 Bedoeld is korporaal Johan (Jan) van de Laar kgf 97321. Hij werd op 20-6-1908 geboren in het Duitse Grünigfeld en woonde aan de Molenstraat 118b in Gemert. Hij werd op 5 augustus 1944 via Stalag IV-b Mühlberg vrijgelaten naar Amersfoort (NIMH collectie 1001).

Joop de Lange is terug van de "Ziekenboeg" (*Lazarett*). Hij brengt veel nieuws met zich mee. Samen praten we er lang over, zodat ik vrij laat in bed beland.

D. V. G. (bei V. u. G. die Staatsangehörigkeit angeben)		G=Holl.		Formblatt 5a K. S. V. (H) Teil II	
Familien- und Vorname: <u>de Lange, Jacob</u> (Mit Schreibmaschine oder Druckschrift ausfüllen)					
geb. am <u>23.8.1912</u> in <u>Boskoop</u> Kreis <u>S. Holland</u>					
Truppenteil: <u>Stalag IV A</u>				Beschriftung der Erkennungsmarke <u>107 352 XI A</u>	
Dienstgrad: <u>Soldat</u>				Lfde. Nr. des Laz.-Krankbuches: <u>756</u>	
Name des Lazarett:	Erkrankungstag, Art der Krankheit oder Verwundung:	Zugang: woher:	Abgang: wie, wohin:		
	<u>22.6.44</u> <u>zum Probearbeiten</u>	<u>Arb. Kdo.</u> <u>Heidenau</u> <u>Radrennbahn</u> <u>K.B. Königstein</u>	<u>Arb. Kdo.</u> <u>Heidenau</u> <u>Radrennbahn</u> <u>K.B. Königstein</u>		
		am <u>24.6.44</u>	am <u>3 AUG 1944</u>		
B. 505 Ia. DIN A 6. C. Heinrich, Dresden N. XII. 43. Wenden!					

Patiëntenkaart van Joop de Lange uit Reserve *Lazarett* Schmorkau (NIMH collectie 1001)

Vrijdag 4 augustus 1944

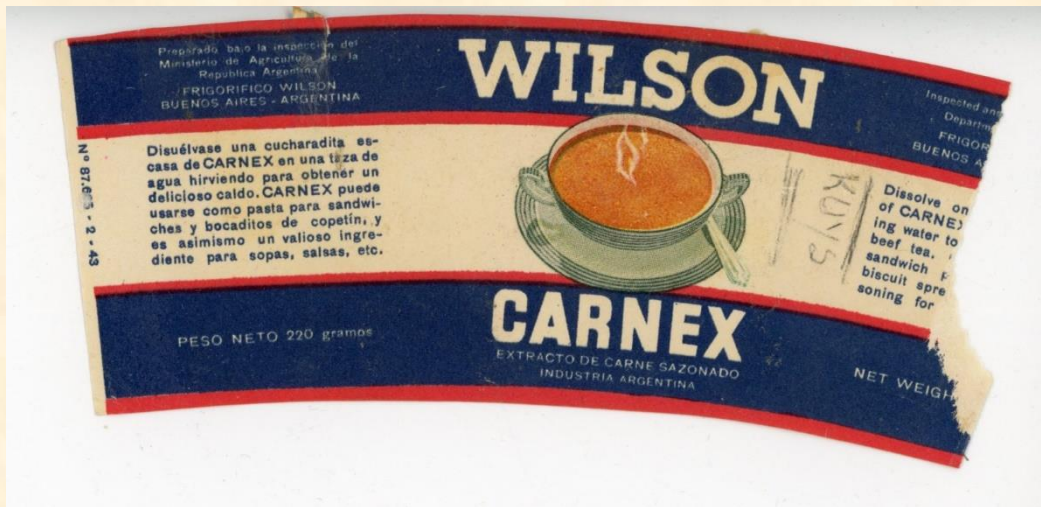
We moeten allemaal bij (Herr) Jingl werken. Met z'n vijven laden we zand in een wagen.

Als deze vol is, koppelen we de wagen aan een stratenwals en brengen hem naar ons Lager waar we het zand lossen. De bestuurder van de wals zijn naam is Nelis Bierhuizen (van het **Weißbach** team)¹⁸³, wij noemen hem de "*Walzenführer*" is een fijne man. Hij heeft altijd een lach op zijn gezicht. We rijden op een weg met veel snoeibomen aan de zijkanen. Nelis rijdt precies op de weg, net onder de bomen, zodat we veel rijpe en blauwe pruimen van deze bomen kunnen plukken. Op een gegeven moment gaat het mis. De wals zakt in de rand van de weg en het duurt lang voordat we de wals weer op de weg krijgen. Op de terugweg ontmoeten we de baas Jingl en hij vraagt ons waarom we zo laat zijn. Wij leggen de situatie uit. Drie van ons moeten nu naar het *Bahnhof*. Het is 09.30 uur. Op het station ontmoeten we medewerkers van de firma **Paul Kühnel**. Ik heb al een tijdje voor ze gewerkt. We lossen een wagen met 300 betonplaten (elk 40 of 50 kg). Wat een baan! We laden de platen op enkele platte wagens en zijn rond het middaguur klaar. Na een korte pauze rijden we naar het terrein van die firma en lossen daar de platen. Klaar om 15.00 uur. Volgens afspraak moeten we terug naar Jingl. Om 16.00 uur moeten we met z'n allen -in de stromende regen- weer kabels trekken, daarna terug naar het Lager. 's Avonds krijgen we een pakketje van het Argentijnse Rode Kruis. Daarin zit: 1 beker Carnex, 2 pakjes melkpoeder, 2 pakjes kaas, 1/2 pakje kaas, 1/2 tablet Nestlé chocolade, 3 tabletten Nestlé chocolade, 1 stuk zeep, 4 blikken corned beef, 1 blikje

183 Bedoeld is soldaat Cornelis Joseph (Nelis) Bierhuizen kgf 97396. Hij woonde aan de Burgemeester Rosstraat 34 in Rotterdam.

boter, 2 blikken gecondenseerde melk, 2 blikken sinaasappelmarmelade, 2 blikken varkensvlees & bonen, 2 blikken pasta de ternera, 2 blikken ham.

Wat een prachtig pakket is dit! Door al het werk hieromheen (het eten, opbergen, etc.) ga ik laat naar bed.

(NIMH collectie 371 Johan van Hoppe)

Zaterdag 5 augustus 1944

Feldwebel Schönwalder is zijn kunstjes nog niet verleerd, want voordat we aan het werk gaan worden we allemaal buiten voor de poorten van de barak gefouilleerd. Hij vindt bij enkele mannen tabletten, chocolade, koekjes, enz. Hij neemt de partij in beslag. We denken dat hij wil dat we geen goederen ruilen met de bewoners. Net voordat we vertrekken belt de firma **Rössler** dat ze drie man nodig hebben, dus Harry, Anton en ik gaan naar Rössler. We laden enkele vrachtwagens met goederen en lossen enkele andere auto's. De lunch bestaat uit griesmeel met kersen in sap. Zoals gewoonlijk krijgen we goede porties van Mutti. Na de lunch lossen we een wagen met 360 balen zout (elk 50 kg). We stapelen ze 14 hoog in het magazijn. Dan laden we een vrachtwagen met 1060 blikken leervet per 10 kg. We eindigen om 18.30 uur. We krijgen nog een bord met griesmeelpap, brood en makreel. Van heer Sturm die ons terug naar het Lager bracht, krijgen we ook een fles fruitwijn en een fles most wijn. Als extra krijgen we de fruitwijn voor vier personen. De meeste wijn deel ik met Willem Bodijn¹⁸⁴ die zich niet goed voelt. Kort na aankomst bij het Lager komen er nog anderen binnen. Ze hebben gezwommen in de Elbe. Na het eten ga ik me wassen en wat andere kleren aantrekken. Er komt een ontmoeting met het *Entladungskommando*. Het zal over mij gaan. Op bevel van Schönwalder moet ik morgen (zondag) werken. Volgens hem heb ik de afgelopen vijf weken niet op zondag gewerkt. Twee weken geleden hoefde ik niet op zondag te gaan omdat ik te veel zondagen had gewerkt! Uiteindelijk moet ik nog naar **Rössler**. Maar waarom maakt de *Feldwebel* ineens het rooster in plaats van Frits? Wat is er aan de hand? Feit is dat morgen onze priester naar de Lager komt en een paar jongens weten dat ik graag thuis wil blijven. Alleen omdat ze weten dat werken voor Rössler hen misschien wat extra's oplevert! Aan het eind van de dag zoek ik het zelf uit met de *Feldwebel*. Ik kan thuis blijven, maar ik moet op zoek naar een goede vervanger.

184 Bedoeld is soldaat Wilhelmus Arnoldus (Willem) Bodijn kgf 97348. Hij woonde aan de Heer Nicolaasstraat 32 in Rotterdam.

Ik benoem Tom om mij te vervangen. Ik krijg nu mijn loon voor de maand juli uitbetaald, RM 15,=. De rest RM 26,70 gaat op mijn rekening. Ik ben gekort met RM 5,= maar ik hoor dat ze er niets aan kunnen doen! Wat een administratie! Door al dit gedoe heb ik geen zin om te kaarten of te praten met mijn collega's. Ik lees een beetje en ga op deze zaterdag eerder naar bed dan normaal.

Zondag 6 augustus 1944

Ik sta om 06.00 uur op en maak de spullen klaar om de rooms-katholieke aalmoezenier (kapelaan-padre) te ontvangen. Ondertussen arriveren de jongens van de **Hecker-Werke**. De aalmoezenier arriveert om 08.00 uur. Dan wordt er gebeld om drie mannen naar Funke te sturen. Ze willen dat ik ga, maar ik wijs op wat we gisteravond hadden besproken: vandaag zou ik niet behoeven te werken. Tom, Arie, Harry en Anton gaan naar **Rössler**. De twee Joops (*Joop de Lange en Joop Drost, red.*) en Chris gaan naar Funke. Na de dienst drink ik koffie met de aalmoezenier en de jongens van de **Hecker-Werke**. We hadden een leuke dag vandaag. De aalmoezenier verlaat ons en gaat naar de **Aschaffener Zellstoff Werke** in **Pirna**. Hij is net vertrokken en de *Feldwebel* houdt weer een inspectie. Dit keer niet over ons eten, maar over onze kleding. Tegelijkertijd zoeken ze natuurlijk ook naar andere dingen. Tussen de middag lunchen we; soep, stampot, zuurkool en twee balletjes gehakt. Daarna heb ik een siësta om 16.00 uur. Later op de middag hebben ze een waterballet. Ik moet heel dringend naar de wc en ze liggen op me te wachten. Ze zijn gekleed in zwemkleding, ik niet. Maar ik kom er toevallig mee weg. Schönwalder voegt zich bij ons en hij stelt iemand aan om zich te laten dopen als Neptunus. Bij het avondappèl vertelt de *Feldwebel* ons dat we niet meer in de Elbe kunnen zwemmen. Koen heeft moeilijk gedaan bij de *Feldwebels* en bewakers. Opnieuw worden we vanwege hem gestraft. En hij wordt verondersteld onze vertrouwensman te zijn. We proberen opnieuw van hem af te komen, want hij is een complete idioot om dit werk te doen, maar wederom tevergeefs. Net als de rest van de week is het vandaag een zeer warme dag geweest. Helemaal geen regen en we hadden wel twee luchtalarmen. Frits doet een soort boekhouding over wie waar en wanneer werkt (rooster). Ik doe hetzelfde, administratie bijhouden over bier, zeep, sigaretten en onze uitstapjes. Om te beginnen stort iedereen RM 10,= in ons fonds en ik houd de boeken bij.

Ik leg nu graag uit wat we voor werk doen bij de firma **Rössler**. Bij dit bedrijf is er veel werk aan de winkel. Het is een groothandel voor levensmiddelenwinkels. Ze moeten zorgen voor 300.000 inwoners in Oost-Saksen. Meestal is het erg zwaar werk en daarom hebben ze sterke mannen nodig. Heer Sturm zegt dat Harry, Tom en ik de meeste kans hebben om de klus te klaren. Ik zeg hem wel dat we niet altijd voor hem kunnen en mogen werken, want dat betekent dat de andere jongens van het *Entladungskommando* altijd spoorwagens moeten lossen met kolen etc. en dat zouden ze niet leuk vinden. Maar Heer Sturm zegt dat hij bepaalde dingen wel kan regelen. Het bedrijf heeft meerdere magazijnen in Heidenau en Pirna. Die in Heidenau liggen heel dicht bij elkaar, ze zijn gebouwd rond een soort binnenhof. Het werk daar is zwaar, soms heel zwaar (zakken van 100 kg en ik maak lange uren), omdat ik veel buiten werk in alle weersomstandigheden, enz. Ik ben zeer goed gebouwd. In het begin zakte ik door mijn knieën door een baal van 50 kg te dragen. Nu kan ik gemakkelijk 100 kg balen dragen zonder met mijn ogen te knippen.

Over het eten dat we daar krijgen: het is allemaal gemaakt van kwaliteit en kwantiteit. De moeder van Heer Rössler -we noemen haar Mutti- is een heel lieve oma. Ze lijkt het Nederlandse volk aardig te vinden, net zoals wij haar respecteren. Ze weet dat we dankbaar zijn voor het eten dat ze bereidt. Dit in tegenstelling tot de Franse krijgsgevangenen. die daar werken. Vanuit haar keukenraam op de eerste verdieping kijkt ze toe hoe we genieten van haar eten. Ze weet ook dat Robart een ober is.¹⁸⁵⁾ Hij moet naar boven om het eten voor vier man te halen. Ze vindt het geweldig zoals hij de borden op zijn armen legt, twee borden op elk. Helaas ziet ze ook wel eens dat de Franse krijgsgevangenen het voedsel niet opeten, maar het voedsel rechtstreeks in het middelvat gooien. Een zeer slechte gewoonte en ondankbaar.

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18-1

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 18-8-1944]

6-8-1944, Liefste Corry, Mams, Charles en Joke en allen. Met een warm zonnetje in de rug zit ik weer te prakkiseren wat te pennen, want nog steeds heb ik geen post ontvangen. Houd deze kaart voor je alleen, Corry, want ik heb weer een dringend verzoek, namelijk om nu minstens één maand geen 5 kg pakket te sturen, omdat ik er geen ruimte voor heb. De omstandigheden nopen mij daartoe.

Ik werk nog voor de levensmiddelen-groothandel en weeg me steeds. Ik blijf tussen de 83 en 86 kg. Geen nood dus.

Darling, en lieve kinders, hartelijke groeten en kussen van Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 7 augustus 1944

Ik werk de hele dag bij (Herr) Jinkl. Het is heel warm. Ik ben nu nogal gekleurd door de zon. Ik schrijf nu een vervolg over ons werk bij **Rössler**: De zwaarste taak is het dragen en stapelen van zakken suiker en rijst (100 kg). Je draagt ze op een andere manier. Bij een baal suiker leg je eerst een droge lap of zak op je hoofd en nek, om je huid te beschermen. Door de lichaamstemperatuur smelten stukjes suiker, die zouden op je huid kunnen komen en dan je lichaam schuren.

Ook is een baal suiker bijna massief. Het beweegt niet. Nee, ik heb liever een baal rijst. Als je er een draagt, ligt hij op je schouders en rug, bijna zoals de vorm van je lichaam. Je kunt het dragen en toch je handen en armen gebruiken om iets vast te houden. Het dragen van dozen ed. is moeilijker, hoewel de Fransen dozen op hun rug dragen. Dat is een beetje naar voren buigen. Als ik van tevoren weet dat ik voor Rössler moet werken, neem ik 's middags geen lunch. Voor alle andere bedrijven

185 Bedoeld is soldaat Hendrik Paulus Robart kgf 107359. Hij woonde aan de Schieweg 30c in Rotterdam.

maak ik geen eten. Bij deze firma krijgen we om 09.00 uur brood met marmelade, om 12.00 uur een warme lunch en om 16.00 uur weer brood en marmelade. Als we tot laat moeten werken krijgen we rond 19.00 of 20.00 uur een koude aardappel-salade. Terug in het Lager maak ik eerst de Lager-maaltijd af, daarna het brood dat ik die dag heb bewaard. Soms maak ik 's avonds wat pap of een pudding. Ik eet als een wolf.

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 21-7-1944]

20-7-1944, Darling, jammer genoeg krijg je nu voortaan één pakketje tegelijk van 5 kg. Ik hoop dat je het al aangekregen hebt. Ik ben blij dat je de foto's van Joke leuk vond.

De volgende keer krijg je weer blik conserven, zoals appelen en peren, etc. Is dit de tweede maal dat je geld stuurde? Wat fijn. Alvast bedankt. Maar ik heb het niet nodig. Hoewel ik het graag heb, dan op de bank voor de kinderen.

Veel liefs van je -in smart op je wachtend- vrouwtje. Heus darling, ik ben en blijf optimistisch. Zie je gauw terug!

Zoen van Corrie

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Den Haag

Kreis: Holland Zuid

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met vlagstempel: 's-Gravenhage, 20-7-1944]

19-7-1944, Lieve beste jongen, uit je laatste brieven vernomen dat je het altijd nog best maakt. Ik merk aan je schrijven net of ik nooit eens naar jou ben en toch wel waar hoor.

We zijn vandaag (naar het) Bosbad geweest met Charl en Nanny.

Ze is nu weer zo dol met Joke, het is ook een echte schat. Charl is een echte jongen, hij probeert al te fietsen op die van mij. Ik vind het nog altijd fijn.

Poot en zoenen, Daag, Jos, Riek

Absender Vor- und Zuname (niet ingevuld)

Dinsdag 8 augustus 1944

Vandaag ook weer naar (Herr) Jingt. Het is warmer dan gisteren. Nelis Bierhuizen en ik rijden meerdere keren met de stratenwals en aanhanger, beladen met zand,

stenen etc. en lossen ze ergens rond de barak. Om 16.30 uur keert iedereen terug naar het Lager, maar Nelis en ik moeten overwerken. Jingl zegt dat we niet hard genoeg hebben gewerkt. Dit willen we niet doen, omdat we hem uitleggen dat we het werk hebben gedaan zoals gevraagd. Maar Jingl laat ons niet gaan en staat erop dat we doorgaan. Wij doen het niet en nu neemt hij contact op met het Lager. Enige tijd later komen er later twee *Feldwebels* aan die ons bevelen door te werken. Als we protesteren trekken ze hun pistolen en hebben we dus geen keus. Als ze vertrekken, werken we verder, maar in een langzamer tempo dan normaal. Om 18.30 uur mogen we vertrekken. Tijdens de avond benadrukt appèl Schönwalder dat we ons werk moeten doen. Na de ontmoeting hebben Nelis en ik met hem gesproken waarom we zoveel moeite hadden met dat werk. Maar hij stuurde ons weg. Voor hem is het voorbij.

Woensdag 9 augustus 1944

Weer naar (Herr) Jingl, waar Nelis en ik met de stratenwals en platte oplegger aan het werk zijn. Nu moeten we naar een loods bij de Elbe, waar we delen van een tent inladen. Hiermee rijden we naar de *Radrennbahn* en de *Platz* en laden alles uit. Tijdens de middagpauze baden we van 12.30 tot 14.0 uur in de Elbe. Terug in het Lager krijgen we zeep, zeepoeder en scheerzeep. 's Avonds zwemmen we met z'n negenen in de Elbe. Schönwalder staat het ons weer toe.

Donderdag 10 augustus 1944

Ik weet niet waar het vandaan komt, maar ik heb buikpijn als ik opsta. Ik heb geen trek in iets te eten, dus ik mis het ontbijt. Ik moet weer naar (Herr) Jingl. Zou dit de oorzaak kunnen zijn? Met een paar jongens ga ik twee keer naar A.S.W. in Pirna met een vrachtwagen om lege kabelhaspels in te leveren. In Pirna leeg ik mijn maag twee keer. Mijn maag is echt van streek. Om 12.30 uur Fr. **Weißbach** haalt me op en neemt me mee naar **Urwank** om 40 centner briketten te lossen. Ik moet behoorlijk lang wachten voordat de vrachtwagen arriveert. Dan ga ik snel aan de slag, laad de wagen uit en schep de briketten in de schuur. Tijdens het werk krijg ik twee flesjes bier die heerlijk smaken met deze hitte. Na het werk krijg ik twee broodjes, mijn eerste eten van vandaag. De mensen daar zijn erg vriendelijk als ik ze vertel waarom ik er zo "wit" uitzie. Om 18.00 uur ben ik klaar en kan ik me een beetje oprispen. Ik steek mijn eerste sigaret van deze dag op en praat wat met mensen. Dan neemt Fr. **Weißbach** me mee terug naar de Lager. Daar hoor ik dat Koen het avondeten totaal verpest heeft. Ik weet er niets van omdat ik geen enkel eten wil zien. Ik eet drie Mariakoekjes en ga naar bed.

Vrijdag 11 augustus 1944

Ik werd vanmorgen wakker en voelde me een stuk beter en ik eet wat. We moeten allemaal naar (Herr) Jingl om grondwerk te doen. Om 15.30 uur worden Harry, Anton en ik door Herr Fritsche opgehaald om naar de macaronifabriek te gaan, waar we twee trailers (elk 9 ton) met dozen macaroni laden. We eindigen om 18.30 uur. Na het avondeten krijg ik een groot pakket van mijn vrouw Corrie, gedateerd 17 juli. Het weegt 5 kg en bevat: 1 geroosterde brood, 1 pakje Unox-soep, 1 pakje koekjes, 2 pakjes pudding, 2 pakje Albumona, 2 pakjes Finosoep, 1 zakje bardkoekjes, 1 zakje gries, 1 zakje suikerklontjes, 1 pepperkuchen, 1 pakje Sanovite, 1 pakje vermicelli (dunne bami), 1 pakje haver van het Nederlandse Rode Kruis) 3 tubes vispasteitje

(niet aanwezig), 1 blikje gecondenseerde melk, 1 blikje sardientjes, 1 doosje snoepjes-pepermunt, drop (drop). Nou, heel erg bedankt mijn lieve vrouw. Het zal moeilijk zijn om dit allemaal op te bergen. Omdat we naar een door de Fransen georganiseerde cabaretvoorstelling gaan, moeten we vanavond het corvee en keukenwerk doen dat we normaal op zaterdag doen.

Zaterdag 12 augustus 1944

Op vier man na moeten we allemaal naar (Herr) Jingl. Ik ben net begonnen en dan om 07.30 uur worden Anton en ik opgehaald om te werken bij de macaronifabriek. We laden enkele wagons met dozen macaroni. Als we klaar zijn moeten we wachten tot de tractor de wagons naar het station brengt. Ondertussen doen we wat klussen in en om de fabriek. De mensen daar, de meeste vrouwen, zijn altijd erg aardig voor ons. We werken altijd goed samen. Als de tractor arriveert gaan we naar het station en laden alles in de spoorwagons. Om 12.00 uur staan we klaar. We gaan naar het Lager om daar te eten en lopen ca 13.00 uur (wij allemaal) naar de **GOSAG** en nemen een bad. Thuis kleed ik me om. Om 16.15 uur gaan we allemaal in de rij staan en na de inspectie lopen we naar het nabijgelegen "*Deutsche Haus*" gebouw. We worden getrakteerd op een cabaretvoorstelling van de Franse krijgsgevangenen van ons Stalag IV-a. Hier ontmoet ik verschillende Franse arbeiders waarmee ik heb samengewerkt bij **Rössler** en **Fischer**. Ook ontmoet ik de *Feldwebel* uit **Gröditz**, die ons prompt herkent. We hebben een gezellige tete a tete (om het Frans te houden). Wij vermaken ons prima van 17.00 tot 20.00 uur. De muziek is perfect. De voorstelling is nog beter! Het is allemaal in de Franse taal, maar hun mimiek is zo goed dat we het gemakkelijk kunnen volgen. Labazan speelt een meisje en hij/zij ziet er erg goed uit in zijn rol. Op een avond als deze vervaagt al je verdriet. Thuis krijgen we 200 sigaretten van het Argentijnse Rode Kruis. Onderling praten we nog even over onze gezellige avond en dan gaan we op tijd naar bed. In de week ging ik laat naar bed. Veel lezen en het warme weer hielpen niet mee. Het is erg benauwd in de barak.

Zondag 13 augustus 1944

Weer een zondag. Wat ging de week snel voorbij. Ik sta om 08.00 uur op. Een snelle tasseninspectie volgt, maar gelukkig een zeer korte. Ik krijg een brief van Corrie met een foto. Na de kerkdienst schrijf ik een brief terug naar mijn vrouw.

Ontvang een brief van Corrie van 20 juli 1944.

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[zonder Nederlands poststempel]

20-7-1944, Liefste, eindelijk een brief na één maand gewacht te hebben in grote spanning. Ik heb de brieven een kaarten verdeeld, zoals je wel zult zien. Fijn dat je het goed maakt. Hier een foto van je dochter en vrouw. Ik hoop dat je hem aardig vindt.

Charl wordt al wat liever. Wat ben ik begonnen met dat fietsje. Het staat al weer op zolder. Het is bijna gestolen en dat is de bedoeling niet, hè? Zoals je op de foto ziet, dan ben ik gelukkig niet zo dik meer. Jammer dat de foto's niet meer in het pakketje gepakt mogen worden. Ze moeten voortaan aan de brieven gehecht worden. Hier is alles goed. We hebben om je brieven gelachen. Het deed mij echt goed dat alles goed met je gaat. Ik heb Cor de Lange op bezoek gehad. Ook zij had in één maand niets gehoord. Fijn dat jullie nog samen zijn. Mams komt je niet aflossen hoor! Maar ze heeft het druk genoeg met de was, aardappelen schillen, groeten schoonmaken en naaien voor Charl. Ze geeft mij iedere week F10, = kostgeld. Dat is dus mee genomen. Ik heb duurre-toeslag gekregen. Dus nu totaal iedere maand F175,50. Ik mag niet klagen. (Ik) doe alles voor jou te kopen. Ik hoop dan ook dat je tevreden bent over de pakketjes. Schrijf eens of je kan koken? Dan stuur ik je ook middelen om te koken. Ik heb genoeg. Groeten aan Joop. Charles mag nog niet naar school. Hij moet drie jaar en negen maanden zijn. Jammer genoeg. Ik zit nu nog een half jaar met hem opgescheept. Hij is en kan erg lief zijn, mits ik streng tegen hem optreed en dat vind ik zo jammer. 's Avonds kan ik er wel om huilen en denk dan, was Jan maar thuis. Altijd slaan is ook niet de bedoeling, daar geeft hij trouwens niets om. Hij is voor hel noch duivel bang. De gehele buurt dweept met hem en trekken hem nog voor als hij een standje krijgt. Hij is aan zijn vijfde paar schoenen bezig. Hij gaat jou na doen van vroeger. Niets erg hoor! Dag liefste. Vele kusjes van ons allen en Corrie.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Den Haag

Kreis: Holland-Zuid

Landesteil: Nederland

Kriegsgefangenenpost

An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 23-8-1944]

13-8-1944, Lieve beste allemaal, hartelijke dank voor ontvangen brief en kaart van Corry en kaart van Riekske, alsmede het 5 kg pakket over de maand juli. Hieraan ontbraken de drie tubes vispastei, door het Rode Kruis bemerkt en er een pak roggevlokken voor in de plaats gestuurd, waarmee ik accoord ga. Riek, als ik schrijf is dat voor allen bestemd, ik wil niemand daarvan uitsluiten, maar noem geen namen wegens de ruimte. Dus is het nog steeds aan tussen Charles en Nanny? Zou ik nog terug kunnen zijn voor hun bruiloft? Ach ja, de zomer en de toestand op het moment doen mij leven van dag tot dag, zonder zorg, heimwee, of iets anders. Mijn werk beschouw ik als sport en zo gaan de maanden als

dagen voorbij. De foto van vrouw en kind vond ik verrukkelijk. Heb nu voorlopig foto's genoeg hoor liefste, dus stuur me die niet meer.

Ik weet waarlijk niet wie van de twee het liefste is, dat zal ik nog moeten ondervinden bij thuiskomst. Echt dat je om brieven gelachen hebt, zal dit meer doen. Geldzorgen heb je niet, merk ik wel, maar is dat nu niet raar, dat ik lichamelijk pas vooruitging en jij een onbekommerd leven kon leiden etc., door deze gevangenschap? Daarom klaag of mor ik niet, maar vraag elke dag nog om bijstand en ondervind dat dit nooit tevergeefs is. Ik ben over de gezonden pakjes zeer tevreden. Ik vraag echter beleefd om soepen, sausen, pudding etc. er uit te laten. Ik hoop dat u dit niet steekt. Ik kan zelf koken zoveel ik wil, maar heb nog zat.

Met Charl gaat alles zoals ik me had voorgesteld en geschreven. Met klappen krijg je er dat niet uit, maar zeg hem dat ik niet terug wil komen als hij zo ondeugend blijft. Let terdege op hem, Corry, want je komt voor nog grotere problemen met hem. Vertel me eens hoe groot, zwaar etc. Charl is, alsmede onze jongste schat. Gisteren naar cabaret van Stalag geweest, door de Fransen. Ondanks de taal hebben we ons allen uitstekend geamuseerd door de mimiek. (zie verder kaart)

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18-1

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 23-8-1944]

13 augustus 1944. (vervolg II) Op zulke momenten voel je veel harder wat je mist. Aan de andere kant voel je je toestand niet zo zwaar. Tenslotte lieverds, komen nu de verjaardagen achter elkaar. Ik zal zoveel mogelijk proberen om allen op tijd te bedienen. Zo niet, dan bij voorbaat mijn excuus! Pa, Mams, broer en zussen, vrouwlief en kinderen en allen die mij dierbaar zijn, blijf gezond en nuchter, optimistisch en goed voor elkaar. Geen van u allen wordt vergeten door Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Laat in de middag gaan we zwemmen in de Elbe. Een kleine groep onder begeleiding van Pappie-kochen. Rond 20.00 uur zijn we terug in het Lager. De rest van de avond maken we muziek, praten we over van alles, lezen we en gaan we laat naar bed.

De barak en omgeving: In Altengrabow en Mühlberg waren de hekken zo hoog en dreigend dat je het gevoel had totaal afgesloten te zijn van de echte wereld. Zo niet rond ons Lager in Heidenau. Bijna 2,5 m hoog met prikkeldraad en op enige afstand van de barak. De toiletten en urinoirs zijn gemaakt door onze vriend Piet van

Horick.¹⁸⁶⁾ Alles is nauwkeurig vervaardigd en het is allemaal schoon. De kachel in de Barak is gerenoveerd door vakman v.d. Vaart.¹⁸⁷⁾ Omdat er niet genoeg bewakers zijn om iedereen naar de verschillende werkplekken te brengen, worden we opgehaald door firma's of particulier personeel. Soms mogen we op eigen gelegenheid heen en weer. De *Feldwebel* houdt dat allemaal goed in de gaten. Hij verschijnt op verschillende plaatsen onopgemerkt en maakt 's avonds opmerkingen over het werk. Dus we weten dat hij ons controleert. In de praktijk zijn we zo vrij als vogels in het wild. Ontsnappen is makkelijk maar waar ga je heen en zo ver weg van het vaderland! Ook zouden de Duitsers alle hulp aan mijn vrouw en kinderen stopzetten. Meestal gaan er op een zaterdagmiddag een paar jongens bier halen bij onze bierleverancier. Ze gebruiken onze tweewielige trekkar. Door wat *Pfennigs* te betalen kopen we dan een beker bier. Uit een glas smaakt het beter. Maar we hebben geen keus. De drankjes per persoon schrijf ik op in de administratie.

Maandag 14 augustus 1944

Weer naar (Herr) Jingl met Nelis op de stratenwals die de platte aanhanger trekt. We laden er van alles op en lossen het in buurt van het Lager. Koen onze kok heeft net voor het avondeten nog iets te vertellen. Tijdens het bereiden van de soep (waarschijnlijk groenten) had hij zich in de vinger gesneden en er een pleister of iets anders overheen gedaan. Maar helaas gleed die weg in de soep. Maak je geen zorgen, het was een schone. De gezichten van de jongens staan gespannen totdat iemand roept: "Ik heb het!" Iedereen stopt meteen met eten en laat het staan.

Dinsdag 15 augustus 1944 (Hemelvaartsdag)

Ook vandaag naar (Herr) Jingl. Met Nelis doen we hetzelfde werk als gisteren. Om 13.00 uur worden Harry, Anton en ik opgehaald om bij de macaronifabriek een aantal vrachtwagens met dozen macaroni te laden. Om 16.00 uur zijn we klaar met de klus. Terug in de fabriek krijgen we een hele lekkere portie macaronisoep (uit hun keuken). Het is genoeg voor vijf personen. Terug in het Lager horen we dat de aardige *Feldwebel* Freier vertrokken is. Vanwege Hemelvaartsdag hebben we een kerkdienst zoals op een zondag.

Woensdag 16 augustus 1944

Weer naar Jingl. Nu moeten we sleuven graven en er kabels inleggen. 's Middags vullen we de greppels en walsen ze zodat de weg opnieuw kan worden geasfalteerd.

Donderdag 17 augustus 1944

Weer naar (Herr) Jingl, maar tot ons genoeg worden wij, Anton en ik opgehaald door Elfriede Seifert. Op het station zijn Chris en Joop al bezig met het lossen van 22 ton briketten. We hebben veel last van de regen. Joop en Chris reizen met de eerste lading naar de werf van de dames **Seifert**. Ze blijven daar om de wagens te lossen. Anton, Elfriede en ik regelen de belading op het station en komen met de laatste wagen aan op de werf om te lossen. Nadat we ons hebben gewassen keren we terug naar Jingl. Ik heb een stuk wegdek gekregen dat ik moet slopen om opnieuw te asfalteren. De laag is ongeveer 50 centimeter dik. Tijdens het hacken met de

186 Bedoeld is korporaal Petrus Johannes (Piet) van Horick kgf 97371. Hij woonde destijds aan de Oostindiestraat 42 in Haarlem.

187 Bedoeld is soldaat Anthony (Toon) van der Vaart kgf 97397

houweel hoor ik water stromen. En ja hoor ik heb een rioolput geraakt die diagonaal onder het wegdek loopt! Ik bel Jingl en hij is echt boos. Volgens zijn blauwdruk zou die rioolbuis ergens anders moeten liggen. Het is niet onze schuld. Nu moet ik een veel grotere plek slopen om de afvoer te kunnen vernieuwen. Aardig van Jingl om ons te herhalen dat het niet onze schuld is. De mensen bij de gemeente gaven hem verkeerde informatie. Door alle verstopte afvoeren, kabels etc. moet hij precies weten waar ze zijn. Stel je voor dat ik een kabel van 10.000 volt tegenkom.

Vrijdag 18 augustus 1944

Omdat Jingl ons vandaag niet kan gebruiken gaan Tom, Chris, Dirk en ik naar het station waar we -onder toezicht van Herr Lindemann- proberen het werk aan de brandvijvers af te maken. Met dit weer is het een plezier om dit werk te doen. Jammer dat het niet lang duurt want om 08.00 uur komt Herr Fritsche mij, Chris en Dirk ophalen om een wagen met dozen macaroni in de buurt te laden. Daarna gaan we naar de fabriek en laden drie grote trailers van de firma Union. Ze nemen elk 9 tot 12 ton mee! Fritsche stelt mij aan als *Baumeister*. Ik heb de verantwoordelijkheid dat alle dozen goed in de trailers worden geladen, zodat ze niet voor- of zijwaarts kunnen bewegen. Het is een behoorlijk nauwkeurige klus. Tussen de middag krijgen we een flinke portie macaronisoep. 's Middags komen Harry en Anton ons helpen. Om 16.00 uur zijn we klaar en gaan we terug naar het Lager. 's Avonds kregen we het vijfde pakketje van het Nederlandse Rode Kruis. Het heeft bijna dezelfde inhoud als de vorige: 500 g suiker, 1 Worst, 1 pakje Sanovite, ½ Kuchen, 6 broodjes koekjes, 1 pakje smeerkaas, 250 g melkpoeder, 7 pakjes soep, 500 g kunsthoning, 1 blikje jam, 200 g peulvruchten, 200 g banket (snoep), 200 g vet, 40 g tabak, 40 sigaretten. Vanavond eet ik goed uit mijn voorraad omdat ik het niet meer kan bewaren. Ook ontvang ik een extra brief(kaart)formulier. Er zijn verschillende formulieren over omdat er minder mannen in de barak zijn.

Zaterdag 19 augustus 1944

Weer naar Jingl. Eerst rijden Henk, Arie en ik op de stratenwals (met Nelis aan het stuur) en doen allerlei leveringen. Daarna gaan we verder met graven en kabels trekken. Het is zaterdag en ze willen het werk vandaag afmaken. Om 16.45 uur stoppen we met werken. We hebben weer een waterballet tijdens het wassen in het Lager. Tijdens het avondeten graaf ik weer in mijn voedselvoorraad. De rest van de avond besteden we aan muziek maken, zingen en converseren. Ik lees een beetje en ga laat naar bed.

Nog een opmerking: de sfeer in onze Lager is de laatste tijd erg goed. Met de jongens van de **Weißbach**-groep kunnen we beter opschieten, dus we hebben een levendige goederenruil met hen. Als we briketten lossen en dozen macaroni op het station laden, vinden we het niet erg om af en toe wat van de goederen te stelen. Zeker als er twee groepen van vier man aan het werk zijn. Dus laten we wat briketten (met opzet) van de wagon vallen. De andere groep duikt onder de wagon en haalt de briketten, zodat de Duitsers ze niet opmerken. Ook op een onbewaakt moment scheppen we wat briketten over de andere kant van de wagon. Koen, de kok, komt dan met een tweewielige kar, quasi informerend hoe het werk vordert en brengt de "gevonden" brandstof naar het Lager. Natuurlijk weten de Lager-bewakers hiervan omdat we de buit met hen delen. Ze zijn er best blij mee. Na het werk zijn we ook

brutaal genoeg om wat briketten te vragen om mee naar huis te nemen. Meestal krijgen we ze wel. Van sommige bedrijven nemen we nooit iets af, omdat ze ons eten geven en goed voor ons zorgen. We nemen dus nooit iets aan van de firma **Rössler**. Als ze me pastoor noemen, zeggen ze dat de pastoor weer aan het stelen is. Alleen Dirk Verdel ¹⁸⁸⁾ maakt er een punt van. Hij is protestant en vindt dat ik als leider van de rooms-katholieken zo iets niet zou moeten doen. Hij vergeet dat hij een hele ronde kaas van huis (Oudewater) krijgt opgestuurd. Hij deelt geen gram met de rest van ons. Het is heel belangrijk dat we een spoorwagon zo snel mogelijk lossen, want het bedrijf moet betalen voor elke dag dat een wagon op het station staat. Daarom werken we in de avonduren en op zondag. Ook moet het bedrijf voor elke man per uur betalen, dus hoe sneller we werken, hoe goedkoper het voor het bedrijf is. Daarom werken we hard voor de dames **Seifert**.

Zondag 20 augustus 1944

Ik sta om 07.00 uur op en hoewel het zondag is, heeft het *Entladungskommando* veel werk te doen. Koos en Bertus vertrokken vroeg om naar **Funke** (hout) te gaan. Henk en Dirk gaan naar de **Monit-Werke**. Tot ongeveer 10.00 uur lees en schrijf ik buiten in de zon. Dan arriveert Heer Sturm en neemt ons, Frits, Harry, Anton en mij mee naar één van de magazijnen van Heer Rössler. De verwachte vrachtwagen komt niet aan, dus werken we tot 11.30 uur in de magazijnen. Ik weeg me op een van de weegschaal en merk dat ik 83½ kg ben. Zoals altijd is de lunch erg goed. Mutti geeft ons griesmeelsoep, brood, aardappelen met een gebakken ei en spek plus een gerecht met salade en een groot stuk Hollandse augurk. Ze wezen met speciale nadruk op het laatste item! Omdat het erg warm weer is, krijgen we tijdens ons werk twee keer een lekker koel drankje. Na de maaltijd lossen we een vrachtwagen en aanhanger met 200 balen meel (elk 75 kg). We stapelen ze 11 hoog in een van de magazijnen. Rond 15.15 uur zijn we klaar. We krijgen brood met jam en koffie terwijl Heer Sturm een foto van ons maakt. Als we ons brood op hebben enz. brengt Heer Sturm ons in zijn auto naar de Elbe om ons te voegen bij de andere jongens die daar al een tijdje, met *Feldwebel* Pappie-kochen, aan het baden of zwemmen zijn. We gaan te snel het water in, echt lekker na hard werken. We beginnen allemaal als een gek te zingen! Op weg naar het Lager stoppen we in een café en drinken een biertje. Daarna lopen we naar ons Lager. Na het avondeten en de kerkdienst schrijf ik wat kaarten aan de familie. Daarna update ik mijn boekhouding. Door het warme weer ga ik laat naar bed, maar kan niet veel slapen.

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 26-8-1944]

20 augustus 1944, Liefste allemaal, allereerst Mams hartelijke gefeliciteerd met de verjaardag en ik hoop nog vele jaren van gezondheid te midden van ons. Corry zal wel voor een passend cadeau gezorgd hebben,

188 Bedoeld is soldaat Dirk Verdel kgf 107390. Hij woonde destijds aan de Zuiderwal 84 in Oudewater.

bijvoorbeeld een behangetje of zo. Ja, wie had gedacht dat ik u twee maal van verre zou moeten feliciteren? Maar de nu komende maal ben ik echt bij hoor! Houd je allemaal maar taai en kop op! Vele groeten en zoenen van naar u allen verlangende Johnny. Het weer is buitengewoon warm. Corry, Charles en Joke, veel liefs hoor, Daaaag.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 21 augustus 1944

Tot 13.30 uur doen een deel van ons team en ik wat grondwerk bij (Herr) Jingl. Het is erg warm, dus ik transpireer al snel. We werken nu zonder shirt en velen van ons, waaronder ik, zien er gebronsd uit door de zon. Tijdens ons werk spreken we twee Nederlandse jongens die in **Radebeul** zijn ondergebracht. Ze dachten dat we Belgen waren. We kunnen ze maar heel kort spreken. Jingl stopt het snel. Kort daarna komt het Nederlandse meisje dat we eerder zagen voorbij en omdat Jingl er niet is, kunnen we wat meer met haar praten. Haar naam is Greet Hurkmans. Zij woonde aan de St. Jorisstraat in **Stratum** (bij Eindhoven).¹⁸⁹⁾ Het blijkt dat ze heel dicht bij een aantal tantes en ooms van mij woonde. Al snel is het praten voorbij als de voorman (Polier) arriveert. Omstreeks 14.00 uur komt een werkgever van **Funke** mij ophalen om een wagen hout te laden, 15 ton of ca 22 m³. Ik doe dit werk zoals ik altijd doe als ik voor Funke werk. Na een tijdje ben ik natter en viezer dan ik vanmorgen was. Om 18.00 uur ben ik daar klaar en kan ik douchen. Dan brengen ze me terug naar het Lager. Tijdens de rit zie ik Heer Sturm in zijn S.A.-uniform!

Er zijn maar een paar zielen in de Lager. Ze zwemmen allemaal in de Elbe. Dan hoor ik dat *Feldwebel* Schönwalder is vertrokken. Hij zal controle-officier in Hohnstein worden. Als ze allemaal terugkomen krijg ik twee kaartjes van Corry en 1 brief van mijn broer Henny en zijn vrouw Tony. Ze vertellen ons dat ze gekruide cake inpakken voor het Rode Kruis. Ik heb deze cake nog nooit gezien maar houd mijn ogen er voor open. De fabriek heet "Het Zuiden". Nu mijn sandalen kapot zijn moet ik lopen op zware houten klompen. Ze zijn zwaar en onhandig. *Feldwebel* Schönwalder is vertrokken. Hij was, zoals ik al eerder zei, een echte soldaat of militair. Hij verwachtte veel van ons, was lastig met zijn vervelende inspecties als we terugkwamen van zwaar werk of op zondag. De betere kant van hem was dat we van de luizen af waren. In vorige Lagers werkte het niet. Onder zijn leiding werd de barak wekelijks spic en span schoongemaakt. We hebben nooit meer problemen gehad met ongedierte. De nieuwe wachtcommandant is een *Oberfeldwebel*.

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

189 Bedoeld is mogelijk Gertruda Maria Cornelia Hurkmans, geboren op 23 maart 1906 te Stratum. Zij trouwde op 10 mei 1941 te Berlin-Schmargendorf met Herbert Karl Hermann Kloff, die directeur van beroep was. Zij was op 2 december 1927 al getrouwd met Carel Gerardus Nieuwenhuijsen. Dat huwelijk werd op 31 oktober 1946 ontbonden. Hermann Kloff woonde volgens het adresboek van Berlijn uit 1932 aan de Friedrichsruherstrasse 32 in Schmargendorf. Zijn naam komt voor op twee enveloppes in de processtukken tegen oorlogsmisdadiger P.N. Menten in het Nationaal Archief.

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[geen stempel Geprüft]

[met vlagstempel: 's-Gravenhage, 10-8-1944]

10-8-1944, Liefste Papa, papa gauw terug komen naar Charlestje.

Ik heb een poesje van andere mensen. Dit is het poesje.

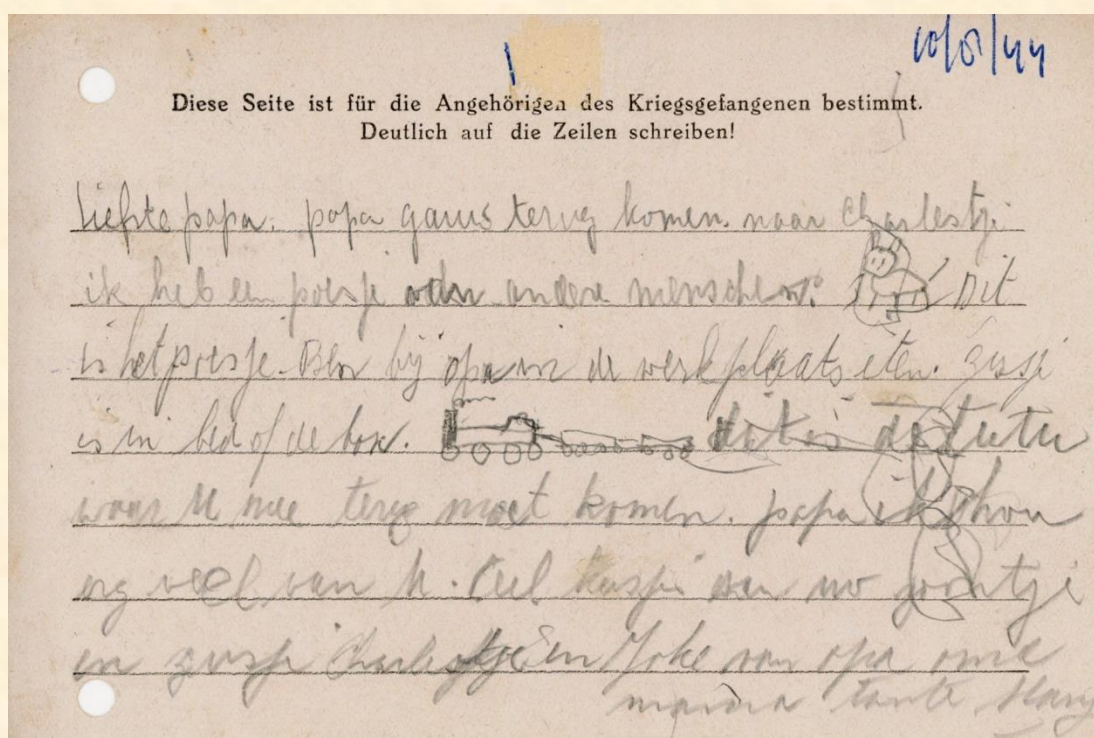
Ik ben bij opa in de werkplaats, eten. Zusje is in bed of de box. Dit de TuTu waar u mee terug moet komen. Papa, ik hou erg veel van u. veel kusjes. Dan nu groetjes en kusje Charlesje en Joke van opa, oma, mama, tante Mary.

Absender Vor- und Zuname: Charltje Deremaux

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Zuid-Holland

Kreis: Nederland

Briefkaart van Charles met tekening van een trein

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[geen stempel Geprüft]

[met vlagstempel: Eindhoven, 10-8-1944]

Eindhoven, 7-8-1944, Kaart in goede orde ontvangen op 3/8. Ik heb gezien dat je het goed maakt, fijn is dat. Houd nog even vol. Ik ben 25/7 bij Cor geweest en alles was Oké. Je dochter mag er zijn hoor, het is een reuze leuk kind en groeit goed en is niet lastig.

Charles is een echte jongen, vol streken, die zal je wel getemd krijgen als je thuis bent.

Tonny is goed gezond en erg gelukkig. We hopen dat je dan thuis zal zijn. Vader is vandaag hier geweest, hij laat je de groeten doen, ook van anderen.

Verder de groeten van Noud & Marie, Ton, thuis en van alle familie en bekenden.

Alles verder goed hier. We leveren ook koek aan het Rode Kruis voor jullie. Laat eens horen of je niet een koek van ons erbij had.

Beste Jan, jongen, nog even, houd je taai. Je kunt bij ons vast je vakantie doorbrengen, leuk zal dat zijn. Groeten aan je collega's en wens ook hun sterkte. Hen(ny) en Ton(ny).

Absender Vor- und Zuname: H.P.M.C. Deremaux

Ort: Eindhoven

Straße: Amalia van Anhaltstraat 29

Kreis: Nederland

Dinsdag 22 augustus 1944

Vroeg in de ochtend worden Harry, Anton en ik opgehaald door iemand van de firma **Purschke**.¹⁹⁰ De hele dag onder een brandende zon graven we een gracht van ½ m breed rond "Das Behilfsheim". Ik transpireer heel erg. In de buurt ligt een kerkhof. De hele dag brengen mensen kransen langs. Na het eten 's avonds krijgen we allemaal ongeveer een kilo (kleine) peren. Bijna iedereen gaat zwemmen. Joop de Lange en ik blijven in de barak vanwege de slechte toestand van onze schoenen. Het is er heel stil, vredig en voor mij een goede reden om mijn dagboek en boekhouding bij te werken. We praten veel over wat we gaan doen, eten, etc. als we weer thuis zijn in Nederland. Omdat het erg warm is in onze slaapvertrekken gaan we laat naar bed.

Woensdag 23 augustus 1944

Samen met Harry gaan we vroeg naar **Rössler**. Eerst lossen we een wagon met 60 vaten augurken. Daarna lossen we een vrachtwagen met 1600 dozen aanmaakhout. Het is weer erg warm en al snel heb ik een natte rug. Tijdens het werk hebben we lol. We gooien water naar Siegfried en anderen. Zeer goed voor de tijd van de dag, het verkoelt ons. Mutti heeft weer een heerlijke maaltijd voor ons bereid. We krijgen aardappelen met bittersaus, een gerecht met komkommers en een eierkoek. Om 15.00 uur gaan we met een vrachtwagen van de Dresdner firma **Thamm** naar een van de magazijnen in Pirna. Onderweg heb ik een interessant gesprek met de vrachtwagenchauffeur. Vanwege mijn figuur denkt hij dat ik een Engelsman ben. Het is hem niet bekend dat er Nederlandse krijgsgevangenen zijn in Duitsland. In 1940 werden ze naar huis gestuurd. Ik leg het hem uit, maar hij vindt het nog steeds heel raar...! In Pirna laden we de vrachtwagen met 120 zakken erwten (elk 50 kg) en zijn rond 17.30 uur klaar. We wachten op ons vervoer. Het kost wat tijd en nu doen we kleine klusjes in het magazijn. Eindelijk zijn we onderweg en komen om 20.00 uur thuis aan. Tijdens het eten krijg ik een brief van mijn vrouw Corry.

190 Mogelijk is de Heidenauer bouwonderneming **Burschke** bedoeld. Zie: <https://www.havel-web.de/peter/hobby/bunker/heidenau/heidenau02.htm>

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 5-8-1944]

4-8-1944, Liefste Johnny, dank voor je kaart en brief. De kaart heb ik gestuurd naar J. Kessels. Hier is het nog mooi weer, De vorige brief een foto aangenaaid. Vind je hem leuk?

Dit is niet jouw handschrift, hè? Je loopt toch nog gezond rond? Hoe gaat het met Joop? Angina, of difterie? Joke zit al, maar is laat met haar tanden. Natuurlijk verwacht ik je gauw thuis. Twijfel je daar aan? Wij allen maken het nog goed. Henny is een dag over geweest en heeft je brieven gelezen. De hartelijke groeten van Rijks IJzer. De pakketten mochten voor de 15e van iedere maand verzonden worden. Dus de eerste helft van de maand kan je ze altijd verwachten. Wat blikken betreft, daar mag ik nooit aankomen. Dat gaat weer over een ander via het Rode Kruis. Jij hebt het harder nodig. Ik droom dikwijls van jou. Jij wel eens van ons? Gaat nog steeds met Cor de Lange om. Ook Rie van Bussel zijn goede vrienden. Gisteren met Charl bij haar op visite geweest. Arnold gebruikt een profieltje van Joke voor een Madonna-kindje voor glas in lood ramen. "Geer Lemmen" noemt Joke steeds de klein Madonna. Dan denk ik steeds aan film. Maak fantasie over jouw thuiskomst. Wat zal dat weer fijn zijn, hè? Over vier dagen ben je veertien maanden weg. Ik beschouw deze tijd als jouw pionierstijd. Hoop dat deze leerschool ons nu nader tot elkaar brengen zal. We zijn nu bijna 4½ jaar getrouwd en hebben elkaar daarna 1 ½ jaar elkaar niet gezien. Wel erg hè?

Charl is jaloers op Joke. Ik durf die twee nooit samen alleen te laten.

Hij doet haar steeds pijn. Twee kleine katten hoor! Joke ook.

Ze speelt de gehele dag in de box en kuiert gezellig in het rond. Het zal gauw los lopen denk ik. Ik weeg 128 pond. Dus 28 pond meer dan toen jij wegging. Gezellig dik. (Ik) ga toch nog zwemmen. Ik heb het steeds druk. Het volgende pakket is of van Rijks IJzer, of de blikken. Ik zal nog met Soonius afspreken, die komt vanavond. Dus twee maanden geen pakket van mij. Dat scheelt mij bonnen, snap je? 5 kg is erg veel.

Dan hoop ik je hier terug te hebben. Je moet niet zoveel sjouwen. Gaat het met je rug wat beter? Schrijf mij dat eens!

Vele groeten van ons allen, kusjes van Charl en Joke en je vrouwtje.

Groeten van Mams. Charles is een druk kind. Ik ben de gehele dag met hem bezig. Groeten aan Joop. Heb je nog geen foto's van jezelf? Ik heb nog geen geld gehad van jou. Dat zal nog wel wat duren, hè? Is je vinger al beter? Schrijf dat eens.

Hanenburg zit in Duitsland. Kus van Corriejet.

Absender Vor- und Zuname: Mevr. Corry Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Strabe: Den Haag
Kreis: Zuid-Holland
Landesteil: Nederland

Volgens haar brief zou er spoedig een einde aan de oorlog moeten komen. Ik wou dat ik haar optimisme kon delen. Ik wacht gewoon mijn tijd af! Joop (de Lange) is voor de tweede keer jarig als krijgsgevangene. Samen drinken we een biertje en praten we over thuis, onze tijd in Duitsland etc. Het is dus alweer laat voordat we de bak in gaan.

Donderdag 24 augustus 1944

We moeten bijna allemaal naar Jngl. We moeten grondwerk doen in de Hauptstrasse. Het is weer erg warm vandaag. We vermaken ons enorm tijdens het werk. We zingen en gooien met water. Om 12.30 gaat het luchtalarm en schuilen we in de Bude tot 13.30 uur. Heel hoog horen we een grote hoeveelheid vliegtuigen overvliegen. Nu en dan schittert er een als een ster.

Vrijdag 25 augustus 1944

Allemaal gaan we verder werken in de Hauptstrasse. Vandaag is het nog warmer dan gisteren. Ik werk in korte broek en geen hemd. Ik ben niet blij met dit weer. Ik kan hier niet zo goed tegen aangezien ik zulke hoge temperaturen niet gewend was in Nederland. 's Avonds gaan de meesten van ons zwemmen, behalve een paar waaronder ik, vanwege die rotte schoenen.

Zaterdag 26 augustus 1944

Om 06.30 uur zijn we weer allemaal aan het graven in de Hauptstrasse. Ongeveer een uur later worden zes mannen afgehaald, waaronder ik, om in de macaronifabriek te gaan werken. Het is weer erg warm dus we werken zonder overhemden. Dat vinden de vrouwen in de fabriek wel leuk! We laden drie grote Union-trailers met dozen macaroni. Ik moet de vorige keer goed werk hebben geleverd, want Fritsche benoemt mij tot "*Baumeister*". Om 12.15 uur zijn we klaar en gaan we gelijk naar de **GOSAG** om te douchen. Heerlijk om het water langs het bezwete lichaam te voelen stromen. Weer thuis doen we het gebruikelijke corvee. Iedereen doet mee, maar we haasten ons niet, daar is het te warm voor. We zijn dus niet voor 17.00 uur klaar. 's Avonds maken we muziek, zingen we en kletsen we wat. Niet voor middernacht gaan we naar bed.

Nu werken we bij de macaronifabriek (**Fischer**): De fabriek is niet zo ver van ons Lager. De ene keer halen ze ons op en de andere keer lopen we zelf heen en terug. Ze maken verschillende soorten macaroni en verpakken deze in dozen van 5, 10 en 15 kg. Ze worden op de tweede verdieping gehouden en komen glijdend naar beneden via een glijbaan waar een van ons ze opvangt en doorgeeft. Via een zogenaamde ketting laden we de dozen in de vrachtwagens. Bovenaan de stortkoker tellen ze de dozen en onderaan tellen wij ze ook. Dat heb ik vroeger vaak gedaan, maar later ben ik benoemd tot *Baumeister*. Dit opbouwen in de vrachtwagens is niet zo eenvoudig als men zou denken. Het is vrij precies werk. Heer Fritsche legde me uit dat we dozen hebben in verschillende formaten en gewichten. Ze moeten zo worden gestapeld dat ze niet naar voren of in welke

richting dan ook kunnen schuiven. Als er in een trein of vrachtwagen wordt geremd, mag er niets bewegen, vooral niet vooruit. Op een keer gebeurde het dat we de boel weer moesten uitladen en een nieuwe basis bouwen. Daarna konden we weer opladen. Ik vind dat werk leuk en niemand lijkt het te willen doen. Soms krijgen we na het werk wat macaroni of meel, maar als het kan, stelen we er wat. Frits heeft van ons team een lijst gemaakt en aangesteld wie er naar de fabriek gaat om iets te stelen. Zo werkt het niet altijd omdat we een bepaalde baan niet altijd kunnen verlaten. Dus iemand anders steelt dan een doos, maar die krijgt geen portie als iemand anders op de lijst staat, maar het gaat allemaal goed. Boven worden de dozen geteld maar beneden is er altijd een te kort? Boven zeggen ze X-dozen, beneden X-1-boos. Omdat de dozen al in de vrachtwagen zijn geladen, geeft niemand de opdracht om te lossen en opnieuw te laden. Dat zou teveel tijd en werk zijn en tijd is duur. Schrijf liever een doos af. Als we naar het *Bahnhof* gaan, staat Heer Fritsche tussen de vrachtwagen en de spoorwagon in. Zo kan hij precies zien wat er gebeurt. Maar we leiden hem af door van een vrachtwagen te vallen en een zware kist op een zogenaamde teen te laten vallen. Hij kan maar naar één ding tegelijk kijken! Zodra dat gebeurt, verdwijnt de doos onder de wagon om op een later en meer geschikt moment opgehaald te worden.

Zondag 27 augustus 1944

Om 08.00 uur stap ik uit bed. Het is een prachtige dag met mooi zonnig weer. Na de zondagse kerkdienst ontbijt ik en repareer ik wat kleding. Na de lunch rust ik even uit. Om 13.30 uur gaat de hele bende zwemmen in de Elbe. Deze keer ga ik met ze mee. Het is heel sociaal en gezellig aan het kleine strand. Er is veel publiek, ouders met kinderen, leuke jonge vrouwen! Maar zoals *Feldwebel* Schönwalder ons altijd zei: "*bloss guck, zuhause Frühstück!*" Met de strandmensen en ons maken we muziek en zingen we mee. "De decorateurs" onze showgroep voeren één van hun acts uit tot grote tevredenheid van het publiek. Tom de Roo¹⁹¹) probeert een van ons te reanimeren met kunstmatige ademhaling (voor de lol) en omdat dit niet werkt, wordt het slachtoffer in de Elbe gegooid. Zeer tevreden met vanmiddag keren we om 18.00 uur terug naar de barak. Vanwege het zeer mooie weer zetten we alle tafels en stoelen buiten en hebben we ons buiten diner of "open lucht" diner. Met Piet van Horick en Henk de Bruijn bespreek ik de situatie, de sfeer tussen ons allemaal in het Lager. Het gesprek gaat heel goed. Joop Drost komt erbij en we praten ook over de situatie van Koen, onze kok. We vergeten de tijd en de *Feldwebel* kijkt in de *Aufenthaltsraum*, vraagt waarom we zo laat nog op zijn en stuurt ons naar bed. Tijdens ons gesprek bespraken we de hygiëne van onze kok (Koen). Henk vertelt dat ze op een dag een dweil, vies vod in de ketel vonden waarin hij ons eten kookt en de koffie zet. De waterkoker was niet tot op de bodem geleegd. Piet vertelt dat toen er een nieuwe ketel kwam, Koen erwtensoep kookte in de nieuwe ketel. Op die dag was ik erg ziek, de geur van de soep was verschrikkelijk en bijna niemand at die soep. Het bleek dat de ketel van binnen was gewaxt met een anti-roestmiddel! De idioot heeft de waterkoker gewoon niet schoongemaakt en heeft er gewoon de erwten in gekookt! Vandaar de "erwtengeur". We praten hier over een klasse-kok!!

191 Bedoeld is soldaat-tamboer Thomas (Tom) de Roo kgf 107373. Hij woonde destijds aan de Zuiderwal 84 in Oudewater.

Maandag 28 augustus 1944

Al om 05.30 uur worden Bertus, Koos, Tom en ik opgehaald door een medewerker van **Funke**. Met de trein reizen we naar **Rottwernsdorf**. In een speciaal gebouwde hangar/magazijn, net klaar, stapelen we hout. Het is weer erg warm deze dag. Ik werk in korte broek en we krijgen allemaal een flesje bier. We eindigen om 16.30 uur en keren per trein terug naar Heidenau waar we een uur te laat zijn bij het Lager. Na het eten inspecteert de *Oberfeldwebel* onze dekens. Hij vertelt ons ook dat hij ons gaat verlaten (waarschijnlijk wordt hij naar het front gestuurd). Joop en Sjef van Dijk¹⁹²) vierten hun verjaardag. Ze trakteren alle aanwezigen op een biertje.

Dinsdag 29 augustus 1944

Al heel vroeg zijn we op weg naar **Funke** in hetzelfde dorp **Rottwernsdorf** en gaan verder met hout stapelen. Het is weer een hele warme dag. Net als we om 14.00 uur klaar zijn komen er twee vrachtwagenladingen met hout aan en gaan we verder met stapelen. Als we bij het treinstation aankomen, vertrekt de trein al net. Ze brengen ons met de auto terug naar het Lager en daar komen we om 17.30 uur aan. Ieder van ons krijgt wat tomaten uit de eigen tuin. Ze smaken erg lekker. Na het eten is er een religieuze bijeenkomst en dan schrijf ik brieven aan mijn vrouw en andere familie. Daarna werken zowel Joops (*Joop de Lange en Joop Drost, red.*) als Piet van Horick en ik tot overmorgen om een programma samen te stellen voor overmorgen. We krijgen een flinke bui. De laatste dagen dat ik veel fruit eet kregen we dit van het Lager en de inwoners van Heidenau. Ook plukken we fruit langs de wegen van de bomen. Staande op een platte open vrachtwagen rijdt onze chauffeur Nelis Bierhuizen ons onder de bomen door waar we ze dan gemakkelijk van de bomen kunnen plukken, peren en pruimen. Ook krijgen wij appels, peren etc. van de mensen waar wij briketten leveren.

Kriegsgefangenenpost

An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 29-8-1944]

Heidenau, 29-8-1944, Liefste Corry, Charles en Joke, Dank voor de brief en kaart van Charl. Ik was daarmee zeer ingenomen. Trouwens, de kaart van Charles ging van hand tot hand en ieder ziet daarin een kunstenaar (tenminste als hij op mij lijkt).

Indien hij jouw aard heeft, darling, wordt het een kunstenaar.

Dus zoonlief verlangt naar Papa's thuiskomt. Lieve jongen, dan zal je nog heel wat liever moeten worden, etc., anders zal papa van leer moeten trekken. Sjonge, wat heb je een lief poesje en een mooie TuTu getekend. En help je opa goed in de werkplaats? Wees braaf en lief voor je zusje, dan komt Papa gauw hoor, lieve Charlewieke! Daaag! Vrouwlief, ik had Jan

192 Jacobus Josias (Joop) de Lange en Josephus Henricus (Sjef) van Dijk werden geboren op respectievelijk 23-8-1912 en 23-8-1908. Ze vierden dit dus op een latere datum.

Kessels juist zondag een kaart gezonden. Maak je niet zo gauw ongerust als ander handschrift op brief staat. Dat is omdat ik geen inkt heb. Ik ben zo gezond als wat. Vol levenslust en goede hoop. Ik droom of denk expres dikwijls aan jou en mijn schatten, hoe dat alles zal zijn als we weer samen zijn. Ik mag daar graag aan denken in bed, voor het slapen gaan. Dus ons Joke is model voor Madonna-kindje. Mijn bijnaam hier is "pastoor", of "Pater Kapucijn" zo hebben we dus een pracht huishouden. Jij denkt het, maar ik ben ervan overtuigd, dat mijn krijgsgevangenschap ons nader tot elkaar brengt. Jij bent erop vooruitgegaan, hoor, met je 64 kg tonnetje rond! Ik zal dan Charl, Joke en Nanny nog een kaart sturen, maar dan wil ik er ook niets meer over horen, begrepen? Ook Mams en dan finish! Joop en ik zijn nog steeds samen en maken het goed. Aan het eind van deze maand wordt weer F50,= aan jou overgemaakt, dat is drie maal, dan niet. Heb Henny een brief gezonden in verband met verjaardag op 22/9. Pa, Mams, Riek, Jo, Nell, Piet, Mary en Truus, etc., etc. allen veel groeten en kussen van mij.

Lieve vrouw en kinderen ook zoïets van naar u allen verlangende Johnny. Houd moed. Veel sterkte.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux
Gefangenennummer: 107353 XI-A
Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Woensdag 30 augustus 1944

Om 06.30 uur haalt Heer Sturm Harry, Anton en mij op en brengt ons naar Pirna. We lossen een wagon met 220 zakken erwten (elk 50 kg). We brengen ze naar het bekende magazijn en stapelen de zakken 13 hoog op door middel van een ladder (trede). De klus gaat snel en we komen om 11.30 uur aan bij het magazijn in Heidenau. We doen wat lichte kleine klussen. Om 12.00 uur geeft Mutti ons een lekkere portie aardappelen, zuurkool en een worstje. Daarna krijgen we een schaal met peren op sap. Omdat de verwachte container er nog niet is, doen we overal kleine klusjes. Ik moet dozen met waspoeder en frisdrank op elkaar stapelen. Elke 5 minuten moet ik naar buiten (tranen in mijn ogen) om wat frisse lucht in te ademen. Daarna help ik met het laden van een trailer van de firma **Uhlmann** met leveringen voor **Altenberg**. Ik mis die reis omdat de container te laat arriveert. Ik wou dat ik was gegaan, ook al kom ik laat terug. Ik hou van dat uitje! Eindelijk komt de container van de firma **Oehmiger** met 500 flessen most-wijn, verpakt in kratten van 30 flessen. We lossen en stapelen die in het magazijn. Daarna laden we een vrachtwagen met goederen voor de *Glasshütte*. Rond 19.00 uur komen we aan in het Lager. Heer Sturm vertelt me dat hij me overal heeft gezocht. Dan leg ik mijn werk in **Rottwernsdorf** uit. Hij geeft me een lekker stuk zeep. Tijdens het avond appèl om 22.00 uur vertelt de nieuwe *Feldwebel* dat hij zal proberen nieuwe kleren voor ons te halen en ook schoenen. Nou, daar is het tijd voor. We zien eruit als zigeuners. Sommige firma's denken dat we Russen zijn! Ook deze avond is het weer laat om naar bed te gaan, allemaal omdat de dagelijkse bevelen gewijzigd moesten worden. Net als gisteren regent het van 21.00 uur tot in de vroege uurtjes. Vanaf vorige week vrijdag ga ik laat naar bed en nu voel ik dat.

Donderdag 31 augustus 1944 (Koninginnedag)

Het is de verjaardag van Koningin Wilhelmina! We willen niet dat de dag voorbijgaat zonder dat te herdenken. We dragen allemaal een oranje-gouden bloem uit onze eigen tuin. Door de hoeveelheid regen is het erg koel, maar draaglijk. Met zes man naar Jingl, de anderen zijn hier en daar aan het werk. Rond 09.30 uur valt er een flinke regenbui. We moeten blijven werken! We zijn heel snel nat. Op een dag zullen we ze dit terugbetalen! Gelukkig worden we met ons zessen afgehaald om naar de macaronifabriek te gaan om drie grote Union-vrachtwagens te laden. Ik ben weer de *Baumeister*. Dit werk is leuk voor mij. Om 15.45 zijn we klaar en gaan naar huis. Een van de chauffeurs vertelt ons dat er een revolutie gaande is in mijn land en nu voelen we ons allemaal neerslachtig. Iedereen heeft hier wel eens over nagedacht. Ik verlies mijn eetlust voor een korte tijd, maar als we naar cabaret gaan, ben ik snel weer normaal. De legerorder wordt voorgelezen en we zingen allemaal het volkslied *Wilhelmus* en houden een minuut stilte. Van 19.00 tot 20.00 uur vermaken we ons met muziek, zang, schetsen, etc. Door "Bartje" een sprekende pop wordt mij verteld dat ik geen echte pastoor ben, omdat ik geen echt heilig water kan maken. Na een gezellige avond eet ik nog wat en ga om 23.30 uur naar bed.

Vrijdag 1 september 1944

Weer naar Jingl, waar we verder gaan met het graven van sleuven en het openbreken van wegen. 's Middags neemt Jingl mij en enkele anderen mee naar de **Hecker-Werke**. We veroorzaken enige consternatie bij de keuken van de fabriek omdat we veel lawaai maken. Thuis krijg ik post van mijn vader, Corry en Jan Kessels van 7-8-1944.

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 7-8-1944]

1 augustus 1944, mijn lieve beste zoon Jan, erg blij ben ik, na je brief gelezen te hebben, dat je het goed maakt, dat je sterk en gezond bent en een flinke dosis aan kracht hebt gewonnen. Je zou nu een echte bruikbare kracht zijn in je vaders zaak, nu je handen en je body er beter naar staan, vind je zelf ook niet? Je zoon Charles is aardig en aardje naar zijn vaartje. Hij zal ook flink worden, wat een knulletje. Die lieve (Hanneke) am ..r te plagen een fijne meid. Ze is graag bij mij. Deze week lag ze in haar bedje en ik haalde haar eruit en lachen deed ze! Leuk hoor.

Beste Jongen, ik hoop dat je gauw weer thuis bent in ons midden en dan kunnen we vertellen en praten over vele dingen en ons in je wedervaren. Houd je taai, vol goede moed en wees sterk. Wij vertrouwen op jou, zij zullen ons best doen, dus.

Beste Zoon, het beste, vol vertrouwen in alles en spoedig ziens, Je vader.

Liefste Jan, Ook een paar woordjes van mij. Hier is alles goed. Met jou ook, hè? Is het erg met Joop? Jongen we zullen je niet meer terug kennen. Maar

ik durf je toch wel aan hoor, mijn spieren zijn ook goed ontwikkeld van in de werkplaats en We hebben nog steeds volop werk. Zijn een paar dagen naar Epe geweest. Voor vader ook nodig. Nu weer flink aan de gang. Charles is erg goed bij en onthoudt alles goed. Ik hoop dat hij jouw hersens heeft. Hij is erg leergierig en ondernemend. De toestand is goed, hè? Verlang alleen verschrikkelijk naar je. Ook Corrie. Ik ben vaak bij haar en we helpen elkaar met van alles. We kunnen het nu heel goed vinden met elkaar. Fijn hè? We denken veel aan je en praten altijd over je. Veel groeten en sterkte van alle bekenden, doch vooral van je zus Mary.

Absender Vor- und Zuname: Ch. Deremaux

Ort: Den Haag

Straße: Rijswijkscheweg 429

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

En een brief van Johan Kessels:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel Geprüft 20 Stalag IV A]

[met vlagstempel: Lieshout, 7-8-1944]

7-8-1944, Beste Jan, van Corrie deze kaart ontvangen. Hoe gaat het met je? Nog een weinig tijds en ik zal je weer zien. Houd je taai. Wij bidden dagelijks voor je. De groeten aan Joop en eventuele andere bekenden. Wij blijven geregeld in contact met Corrie. Zij houdt zich kranig, een echte soldatenvrouw. Zij verzorgt mede onze baby-uitrusting. In oktober verwachten wij een kindje. Hoop dat het dan vrede is.

Groeten van mijn vrouw en van ons thuis, bijzonder van je vriend Jan.

Absender Vor- und Zuname: Joh. Kessels-Dovens

Ort: Lieshout

Straße: Heuvel 14a

Kreis: N.Br. Holland

's Avonds dollen wat en ploffen Henk en ik door een kribstel bovenop Willem Bodijn, genaamd "de leeuw van de barak". Hij neemt het goed op. Maar ik heb mijn grote teen gespleten, het doet heel veel pijn.

Zaterdag 2 september 1944

Vanwege mijn pijnlijke teen ga ik naar mijn werk met een sandaal aan mijn linkervoet en een schoen aan de andere. Met dezelfde groep van gisteren werken we vlakbij de keuken van de **Hecker-Werke**. Als Jingle even verdwijnt, worden we uitgescholden door het keukenpersoneel omdat we te veel lawaai maken en dat stoort bij het werk in de keuken. We lachen even en gaan door met werken, maar nu zingen we er bij (meer herrie). Na het werk douchen we in een grote doucheruimte. Terug in ons Lager gaan we verder met de normale schoonmaakroutine op zaterdag. We schrobden de vloeren, wassen de ramen, enz. Dan helpen we met het schillen

van aardappelen. 's Avonds maken we muziek (met z'n tiene) en zingen we mee en praten we tot laat over film en muziek. Midden in de nacht is er een geweldige onweer. Zware stortbui op ons dak die ons wakker houdt en donder en bliksem. De bergen echoën het geluid om ons heen. Al 6 of 7 weken worstel ik met mijn schoenen. Als de één in orde is, gaat de ander kapot. Ik krijg geen andere schoenen. Ik klaag er genoeg over. We worstelen een beetje maar ik wil niet worstelen met de leeuw (Willem Bodijn).

Zondag 3 september 1944

Ondanks dat het zondag is moet ik om 07.00 uur opstaan. Het is mijn beurt voor de zondagsdienst. Joop de Lange, Klaas en ik gaan naar het spooreplacement om een 27 tons bruinkoolwagon te lossen voor de firma **Kunze**. Dit werk is lichter dan de briketten. Er staat veel wind en dat maakt het werken moeilijker. Haar, oren, ogen, mond worden bedekt met fijn koolstof. Mijn teen doet ook veel pijn. Om 13.00 uur is het werk gedaan. We wassen, eten brood dat we mee hebben genomen en gaan terug naar het Lager. Na de lunch gaan we naar de **GOSAG** om een bad te nemen. Thuis schrijf ik een brief aan mijn vader. Vanuit de kamer van de bewaking hoor ik muziek. Ik voel me thuis! Het is de verjaardag van Harry Robart en hij trakteert ons elk op drie biertjes. We hebben al gehoord dat Harry en ik morgen naar de firma **Rössler** moeten. Na de gebruikelijke avond oefeningen praten we met elkaar over allerlei onderwerpen. Het is heel aangenaam. Omdat ik morgen zwaar werk moet doen, ben ik heel vroeg op pad (naar bed). Het duurt even voordat je in slaap valt, omdat er nog meerdere mensen wakker zijn. Het is nu 's nachts erg koud geworden. Overdag ook kouder maar af en toe komt de zon door, al is de zonnewarmte niet zo veel meer. Ik loop al een tijdje rond met de bijnaam "Pastoor". Sjef van Dijk en Bertus Voets¹⁹³) twee mensen uit het zuiden van Nederland (Brabant) waar de meeste mensen rooms-katholiek zijn. Ze noemen me Jan, Jan. Nu is mijn naam Jan, maar vroeger trinden mensen kauwen, je kunt ze leren spreken en meestal noemden ze ze Jan, Jan. Zoals een kauw zwart is, is een dominee dat ook! Tijdens de gezelligheidsgesprekken onder elkaar beloven we dat we na de oorlog grammofonplaten voor elkaar zullen afspelen, degene die we het leukst vinden (waarschijnlijk via een radioprogramma).

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Familie Deremaux

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Rijswijkseweg 429

Kreis: Zuid-Holland

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 14-9-1944]

Heidenau, 3-9-1944, Liefste allemaal, op 1/9 ontving ik de brief van Pa en Mary en de kaart van Johan Kessels. Pa en Mary hartelijk dank voor het geschrevene. Het stemt mij goed van u te vernemen dat mijn brief u allen opfleurt en u een hart onder de riem steekt. Inderdaad is het geen ik

193 Bedoeld is soldaat Lamberts (Bertus) Voets kgf 97297. Destijds woonde hij aan de Kalverstraat 49 in Eindhoven.

schrijf alles echt waar, want wat geeft het om u te misleiden? Zeker was ik nu een goede kracht in de zaak, maar mijn werk is nu eenmaal hoofdarbeid. Wat ik na de oorlog doen zal, is nog niet bekend. Charles junior is aardje naar vaartje, maar u bedoelt zeker naar Charles senior? Ik kan me best voorstellen dat niet alleen Corrie, maar ook anderen heel wat met hem te stellen hebben. Ik hoop alleen dat iedereen er voor zorgt dat hij geen schooiertje of straatraker wordt in woorden en daden. Ons Hanneke doet het ook goed. Ja, als alles weer achter de rug is, zullen we heel wat avonden af keuvelen. Lieve Pa, ik hou me taai en sterk, doet u het ook! Mary, jij hangt dus nog steeds in de werkplaats rond te klungelen. Hoeveel keer heb je op je vingers geslagen? Charles heeft niet mijn hersenen, die heb ik hier zelf hard nodig. Hij zal die van Corry hebben, want die had ze de laatste jaren niet meer. Zie zo, dat is 1 - 0 voor mij, hè? Truusje nog steeds Oké? En Riek, Jo en Nanny? Is het nog steeds dik aan tussen Nanny en Charltje? Pietertje Swing en Nell Banaan al vermeerdering?

Laat allen gauw weer wat horen hoor, dan kan ik tenminste eens terug pennen. Ik weet anders niets geen nieuws. De zomer is hier zo goed als voorbij, maar ik ben niet, zoals verleden jaar, bang voor de winter. Mijn huid en kleding zijn prima, dus niets sturen.

Vrouwlief, Charl en Mama, evenals al de andere lieverds, een zoen en poot van jullie naar huis verlangende Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 4 september 1944

Ik sta om 06.15 uur op en rond 07.00 uur komt Herr Sturm Harry en mij naar het werk brengen. Samen met enkele Franse krijgsgevangenen laden we een wagen met 250 balen zout en een wagen met 5 ton macaroni verpakt in dozen van 5, 10 of 15 kg op het station Heidenau-Süd. We rijden naar de magazijnen en stapelen alles op. 's Middags krijgen we een heerlijke maaltijd, rijstsoep met groenten. Hier horen we dat België tot aan de stad Namen is bezet door de geallieerden! Om 17.30 uur zijn we allemaal klaar met al het werk en keren we terug naar het Lager. Harry Robart, die gisteren jarig was kreeg veel cadeautjes, samen met hem, Anton, Nelis Bierhuizen, Toon van der Vaart en Henkie helpen we hem met het opmaken van zijn cadeautjes (eten).

Dinsdag 5 september 1944

We zijn allemaal aan het werk voor (Herr) Jinkl. Ik vervoer klinkers in kleine vrachtwagens naar de stratenmakers om de weg te repareren. Mijn teen en scheenbeenderen spelen vreselijk op. De inwoners luisteren veel naar buitenlandse radiozenders. We horen van hen dat Maastricht bezet is door de geallieerden! Om 13.00 uur met zes man naar de firma **Rostorz** om drie schuilkelders in drie delen te lossen. Ze wegen elk 5 ton (metrisch). Het is nogal een klus. Bij het lossen van de eerste breekt de loopplank, bij nummer twee breekt de ketting. De ketting moet het geheel in balans houden. We kunnen hem niet meer vasthouden en hij slingert dwars door een hek en een muur heen. Gelukkig liet ik de ketting op tijd los! Van

nummer twee ontbreken de scharnieren. Nummer drie gaat gemakkelijk en kalm en "geolied". Hetzelfde met de deuren en dakramen. De Duitsers die ons bijstaan zijn er erg op gebrand dat er niets ergs gebeurt. Om 16.45 uur hebben we de klus geklaard. Na het avondeten krijg ik te horen dat ik morgenochtend met drie anderen naar de macaronifabriek moet gaan.

Woensdag 6 september 1944

Ik sta om 06.00 uur op en hoor om 07.00 uur dat het werk in de macaronifabriek niet doorgaat. Ze hebben geen vrachtwagen en de wagon is niet aangekomen.

Ondertussen komt er nog iemand voor ons om voor hen te werken. Met z'n vieren vertrekken we om 07.15 uur om voor de firma **Purschke** te gaan werken.

We verhogen het zand langs een van de barakken. Het weer is perfect. Ik werk in korte broek en geen hemd. 's Middags legen we een wagen met stenen.

Om 16.00 uur haalde iemand ons op om naar de dokter te gaan voor mijn been.

De dokter raakt het aan en bekijkt het en zegt dat ik compressoren met azijn (*Tonerde*) moet gebruiken! Er zijn pakketten aangekomen van het Argentijnse Rode Kruis. In verband met muizen en vocht krijgen wij er een deel van. De rest volgt later.

Nu krijg ik 2 pakjes kaas van elk 200 gram, 1 pak melkpoeder 200 gram, 3 tabletten chocolade van elk 190 gram en 200 sigaretten.

Donderdag 7 september 1944

Herr Lindemann komt vroeg om vijf man te halen. We gaan naar de firma Funke.

Hier stoppen we grind en steen tussen spoorbielzen. Het is een moeilijke klus.

Vandaag werk ik weer zonder shirt aan. Om 15.30 uur gaan Arie, Tom en ik aan de slag op het station om een 20 tons wagon met briketten te lossen voor de firma **Gechter & Kühne**. We hebben het niet zo op deze wagon. Hij heeft twee halve deuren dus we kunnen niet met twee man werken om de briketten uit de wagon te scheppen. We moeten nu van bovenaf werken om de briketten over de top te krijgen. Gelukkig hebben we een kerel die briketten naar rechts kan gooien. Na het laden van twee vrachtwagens gaan we terug naar het Lager om wat te eten.

Om 19.00 uur lopen we in de stromende regen naar het station om het lossen af te ronden. Om 20.30 zijn we klaar en gaan we terug naar het Lager. Tegelijkertijd vertellen ze ons dat we morgen weer naar **Funke** moeten. Eindelijk zijn er andere schoenen voor mij aangekomen. Ze komen uit Prossen. Na een biertje praten we nog wat en gaan op naar bed.

Vrijdag 8 september 1944

Mijn schoonmoeder is jarig. Van een afstandje gefeliciteerd met je verjaardag en nog vele jaren in gezondheid. Omdat we gisteravond laat hebben gewerkt hoeven we vandaag niet vroeg op. We staan om 07.30 uur op en vertrekken om 09.00 uur om naar **Funke** te gaan om verder stenen ed. tussen de dwarsliggers te stoppen.

Het is een saai soort baantje. Om 16.00 uur keren we terug naar het Lager. We krijgen zeep en waspoeder. Omdat de aankondigingen gisteren hoopvol waren, zijn ze vandaag het tegenovergestelde. Er hangt meteen een neerslachtige sfeer en voor niets worden de jongens boos. Ik ga gewoon door zoals gewoonlijk. Ik kan er niets aan doen. 's Avonds krijgen we 200 sigaretten (Curzon, Engels) plus het derde pakketje van het Amerikaanse Rode Kruis. Bijna hetzelfde als alle andere. 1 doos koekjes 6 oz, 1 doos kaas 1 lb, 1 pakje suiker ½ lb, 1 pak pruimen 1 lb, 1 blik Kup

Kaffee 2 oz, 1 blik paté 6 oz, 1 blik melkpoeder 1 lb, 1 blik boter 1 lb, 1 blik varkensvlees 12 oz, 1 blik pindakaas ½ lb, 1 ton corned beef 12 oz, 1 blik zalm 7 oz, 4 tabletten chocolade, 2 stukken zeep, 1 box (7 stuks vitaminetabletten, 100 sigaretten ("Old Gold) Een echte traktatie!

Sigaretendoosje Olde Gold (NIMH collectie 371, Johann van Hoppe)

Zaterdag 9 september 1944

Al om 06.45 uur duikt Herr Lindemann op om ons weer stenen tussen de spoorbielzen te laten stoppen. Het weer is perfect, behalve dat er veel wind staat. We eindigen om 12.30 uur en gaan direct naar de **GOSAG** om te douchen. Terug bij het Lager en bij uitzondering is al het schoonmaakwerk al gedaan. Met twee andere jongens vervoeren we wat zand om voor onze barak te dumpen. Er is post aangekomen van mijn vrouw en een pakket van mijn kantoor Rijks IJzer. Mijn vrouw vraagt me waar mijn foto (afdruk) is? Alle andere vrouwen hebben foto's van hun man gekregen? Ik weet het niet, ik kan haar niet helpen. Ik heb geen foto van mezelf. In het pakket van het kantoor zitten: 1 tube Nitrogeen, 2 blikken leverpastei, 1 pot jam, 1 pakket surrogaat honing (Hollandia), 2 pakjes shag (Beka) tabak, 2 pakjes soep (Linthorst), 1 pakje soep (Unox), 1 pakje puddingpoeder (Griesa), 2 pakjes Liga, 2 ginger breads (Verkade), 10 rolletjes Pepermunt (King). Nou, super bedankt collega's! Na het opbergen van al het lekkers ga ik wat eerder naar bed. Ik praat een beetje met anderen en we "pesten" elkaar een beetje, gewoon leuk en gaan slapen. Het lijkt erop dat ik de afgelopen maand hard heb gewerkt, want ik ontvang RM 42,70. Ik neem RM 15,= en stuur de rest naar mijn vrouw (via een rekening). Hoewel mijn nieuwe schoenen anders zijn, ben ik er erg blij mee. De linkerschoen is breder met ringen voor de veters. De rechter is smaller en heeft haakjes voor de veters. Mijn pijn (teen en scheenbeen) is veel minder. De afgelopen week was het mooi weer, dus ik heb veel in korte broeken gewerkt.

Vanwege totale *Arbeitseinsatz* zal er geen luchtalarm meer zijn voordat ze beginnen te bombarderen! We kennen twee soorten alarm: groot alarm en klein alarm. De sirene klinkt dan anders. Met een klein alarm zouden we eerst zo snel mogelijk naar de schuilkelder zijn gegaan, hoewel we wisten dat er niets aan de hand was. Nu dat voorbij is gaan we bij klein alarm verder werken. Nu moeten we langer

doorwerken maar omdat de ene voorman later begint en de andere eerder stopt is er niet veel veranderd.

De laatste tijd eten we veel fruit, appels, peren en pruimen. Het fruit krijgen we van het Lager en ook van de bewoner. We ruilen veel met ze. Sinds de laatste acht weken krijgen we elke woensdag en zaterdag elk drie flesjes bier.

Het werk voor Funke op het spooreplacement: Dit is geen licht werk. Met een speciale houten hamer duwen en slaan we de stenen onder de houten dwarsliggers. In plaats van de stenen te raken, raak je soms de ijzeren rails of de dwarsligger en dan trilt het door je armen. Heer Lindemann is niet zo streng als Jingl. Hij overziet het werk en komt niet elke vijf minuten langs om je harder te laten werken. Het leuke van deze baan is dat we bij mooi weer buiten zijn en genieten van de omgeving.

Ontvang een brief van Corrie van 31-8-1944:

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, datum 31-8-1944]

9-9-1944, Liefste Johnny, je brief van 30/8 heb ik ontvangen, fijn!
Joke weegt nu 15½ pond en Charl is 97 cm lang en weegt 31½ pond.
Ik hoop je thuis te hebben met je verjaardag. Zo niet, dan alvast gefeliciteerd.

De post doet er zo lang over. De herfst is reeds begonnen. Het is flink koud voor augustus.

Gaat het met Joop goed? Heb je de kaart van Charltje (verstuurd 10-8-1944) ontvangen? Ik ga zo dadelijk om 3 uur naar de dokter voor Charl. Hij krijgt last van x-benen. Beter voorkomen dan genezen, hè? De traditie, de zon schijnt weer, zie data. Eigenaardig toch, hè?

Als je zo dik bent liefste, dan kan ik je niet meer omarmen en dat is erg. Ik leef nu zoals jij, van dag tot dag. Iedere keer fantaseer ik over jouw thuiskomst. Zoals je weet is dat niets voor mij, maar ik ben geloof ik veranderd. Inderdaad, met klappen krijg ik niets gedaan van Charltje. Des te meer met een grote mond. En je weet, ik kan goed schreeuwen. Als de dood is hij dan. Het is een heel moeilijk kind. En nu gaat hij nog koppen ook. Dat moet er uit. Op Joke is hij nog steeds jaloers. Dat kind slaat hij. Hij luistert totaal niet en dat maak je zo nijdig. Hij is precies zoals jij. Ook geen antwoord geven als hij geen zin heeft en daar had ik vroeger al zo het land aan, dat weet je. Mams is 8 september jarig. Heb je nog wel eens last van je rug? Nogmaals schrijf mij dat eens. Dat vraag ik je niet voor niets. Ik heb jullie pakketjes gezien, die Amerika stuurt via Rie, de schoonzuster van Pellekorn. Lekkere chocolade, thee, koffie en sigaretten. Vooral de chocolade, dat geven ze mee aan de lui die naar huis gaan, hè? Charl is dol op vrijen en dan is hij reuze lief. Eigenaardig, hè? Hij heeft tijden dat hij zoet is, maar mee en dan. De dokter zegt dat het wel over

gaat als hij ouder is. Ik hoop het hoor! Enfin, dan is Papa weer thuis en die moet hem dan maar verder opvoeden. Dus heb je wat te doen, darling, als je thuis komt.

Dag Johnnebaasje, vele kusjes van ons allen. Groeten van Mams. Ik heb nog steeds jouw foto niet ontvangen/ Waar blijft hij? Alle vrouwen hebben foto's van hun man en ik, arme, niets. Dag liefste, vele kusjes van je vrouwtje, Corriejet.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Den Haag

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

Zondag 10 september 1944

Het is de verjaardag van mijn zus Nell. Van 07.00 tot 08.00 uur klinkt er radiomuziek uit het wachtershuis. Ik sta om 08.00 uur op. Om 10.00 worden we opgehaald (Koos, Anton, Harry en ik) om voor de firma **Rössler** te gaan werken. Het werk daar is vaak zwaar. Koos vindt dat ik er te vaak heen ga en dat ik teveel goede behandeling krijg!... Hij zal en moet met ons mee. We hebben er woorden over en ik zeg hem dat het allemaal rechttoe rechtaan is. Het bedrijf bepaalt wie er voor hen gaat werken. En ze denken dat Harry en ik allebei erg sterk zijn. Dan probeert Arie me aan te vallen, maar uiteindelijk is er niemand die er iets aan kan doen. Op het station lossen we 1 wagon met 500 dozen elk 6 kg gecondenseerde melk uit Denemarken en laden deze in één van **Uhlmanns** vrachtwagens. Klaar met dit werk gaan Koos, Harry en Anton naar het Lager. Ik blijf bij **Rössler** en ga peren plukken met Heer Sturm achter de pakhuizen. Even klim ik op de lange ladder, maar die is te hoog en te wankel voor mij. Ik heb hoogtevrees. Sturm vindt het goed dat ik de peren in manden doe. Mijn lunch is soep, aardappelen, gehaktbal en komkommer. Om 14.30 uur kom ik aan bij het Lager en merk dat de meeste mannen zijn gaan wandelen. Joop de Lange bleef in het Lager. Ik maak thee voor ons allebei en we zitten buiten en praten over onze families en de toekomst. Voordat ze weer thuis komen, schrijf ik nog wat brieven, een aan mijn vrouw Corrie en een aan mijn collega's van Rijks IJzer. 's Avonds praten we veel met het oude team en gaan we laat naar bed. 's Nachts is er een klein alarm maar we mogen in de barak blijven.

Particuliere brief zonder enveloppe, zonder prüfungstempel.

Heidenau, 10-9-1944, Geachte Heren Chefs en collega's,

Hier weer een groet vanuit het avondland. Gisteren het prachtige pakket over de maand augustus ontvangen van u, waarvoor mijn hartelijke dank. Ik weet niet meer hoe of dat ik het heb, want ik word erg verwend. Maar gelooft u me, liever thuis zonder pakjes, dan hier met pakjes, want je vrijheid en gezin gaan boven alles. Niet dat ik het hier slecht heb, integendeel, de behandeling en omgang zijn prima. (Ik doe) steeds buitenwerk, laden, lossen, sjouwen, graven, etc., etc. Ik ben er lichamelijk op vooruit gegaan en vrees dan ook, dat als ik zo terug kwam en moest gaan werken, ik vele potloden en penhouders zou breken en de typemachines zou (ik) stuk rammelen. Echter liever nog lang krijgsgevangene, dan nu naar huis wegens ziekte. In het Lazarett heb ik

bekenden getroffen van Rijks IJzer, onder andere Davids¹⁹⁴ van documentatie. Barend de Vries¹⁹⁵ zou vertrouwensman zijn in Radeberg. Wel is Scheltema¹⁹⁶ van de afdeling documentatie verleden jaar naar huis toe gegaan en zou weer werken bij Rijks IJzer. Misschien kunt u iets van hem te horen krijgen. Hier gaan vele geruchten, dat u al Amerikanen zou zijn. Lang zal het wel niet meer duren, zodat ik dan in de gelegenheid zal zijn u allen persoonlijk te danken voor het alles dat u voor mij hebt gedaan. Ik verwacht nu van u en flinke getypte (goed vol) brief terug. Ik had ook graag dat van deze brief mijn vrouw een afschrift kreeg (voor later). U wilt uit mijn naam allen die hun medewerking verlenen om aan ons zulke mooie pakjes te zenden, wel mijn hartelijke dank doen. Vooral in verband met de gespannen toestand van het ogenblik, wens ik u en uw familie het allerbeste en met de hoop op een spoedig weerzien, teken ik, uw dankbare collega Jan Deremaux. Houd moed, tot ziens.

Maandag 11 september 1944

We beginnen net te werken bij (Herr) Jingl's, als Harry, Anton en ik worden opgehaald door Elfriede **Seifert**. We moeten een spoorwagon met 20 ton briketten lossen. Harry en Anton zitten boven op de wagon, Elfriede en ik werken beneden. Het gaat erg snel ook omdat de *Fraulein* hard werkt. Wij als mannen willen niet onder doen voor haar! Om 12.00 uur staan we klaar, ook omdat haar moeder en Elfriede hele aardige mensen zijn en hard moeten werken. Net als we klaar zijn gaat er een alarm af. We blijven met z'n drieën buiten en slapen een beetje. Maar als ze beginnen te schieten, worden we in een schuilkelder gestopt. De kinderen daar zijn erg bang. Om 13.15 uur stopt het luchtalarm. We wassen ons bij **Seifert** en voegen ons bij Heer Jingl. Na de lunch om 14.15 uur brengen Harry en ik steentjes naar de weg en met een handwals egaliseren we het wegdek. Bij het Lager hebben we een nieuwkomer, hij heet Van Susteren,¹⁹⁷ hij werkt bij een schoenmaker in Heidenau. Ik ben erg moe van het werk van vandaag, dus ik ga vroeg naar bed.

Dinsdag 12 september 1944

We moeten allemaal naar Jingl. De weg is klaar en nu spuiten we het oppervlak met teer. Geen slechte baan, maar aangezien alles met de hand wordt gedaan, moeten we het in de gaten houden. De hete zon en de zeer hete teer kunnen ons gemakkelijk verbranden, het gaat door je kleren heen. Robart is nu permanent geplaatst bij Jingl. Hij wil twee mannen voor het zetten van koffie en thee en het schoonmaken van het gereedschap enz. Ik krijg een postkaart van mijn vrouw Corrie.

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

194 Bedoeld is mogelijk korporaal Jan Davids kgf 97582.

195 Bedoeld is matroos-schrijver 3e klasse bij de Koninklijke Marine Barend de Vries kgf 97240. Hij werd geboren in Rotterdam en woonde aan de Aegidiusstraat 133 in Rotterdam.

196 Bedoeld is soldaat bij het Regiment Grenadiers Hans Scheltema kgf 107392. Hij werd geboren in Rotterdam en woonde aan de Honthorststraat 110 in Den Haag. Soldaat Scheltema was tewerkgesteld bij MDSW in Gröditz en werd op 6-9-1943 opgenomen in het *Lazarett* van Mühlberg. Op 29-2-1944 werd hij als Dienst Unfähig uit het *Lazarett* ontslagen en op 16-3-1944 teruggestuurd naar Amersfoort.

197 Bedoeld is soldaat 11 R.I. Martin van Susteren kgf 107014. Hij woonde destijds in de Tooropstraat 144 te Nijmegen.

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 28-8-1944]

27-8-1944, Darling, Vanmorgen je kaart van 6/8 ontvangen. Wat duurt de post toch lang. Ik krijg nu geheel geen brieven meer. Alleen twee kaarten. Joke is vandaag acht maanden oud. Het is een bijdehandje. Ze zit, staat en loopt al. Niets geforceerd hoor.

Het lopen gaat niet erg snel, drie stapjes aan de hand. Toch gauw hè? En twee tandjes heeft ze. Ze eet toch alles op, of ruil met anderen voor iets anders. In de maand september krijg je weer blikwaren. Dus lus je toch nog wel ondanks je 86 kg? Alle mensen, wat een boom van een man! Waar blijf je foto? Ik wacht in spanning. Kussen van je Corriejet.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Den Haag

Kreis: Holland-Zuid

Woensdag 13 september 1944

Koos kreeg wat hij wilde: hij, Anton en ik zijn al heel vroeg uitgekozen om bij **Rössler** te gaan werken. In Pirna laden we een wagen met 140 zakken erwten en 40 zakken gedroogde uien. Om 12.00 uur zijn we klaar en hebben we meteen een luchtalarm waardoor we niet kunnen vertrekken. Om 13.00 uur aan het einde van het alarm gaan we naar Heidenau en ontvangen elk aardappels met zuurkool en gehakt. Als toetje peren op sap. Dan komt Heer Neumann ons afhalen en met Klaas als extra ledigen we een wagon met 21 ton briketten. Die laden we later bij hem af. Om 19.30 uur staan we klaar. Dan krijgen we broodjes en gaan naar huis. In het Lager krijgen we 50 Poolse sigaretten en een pakje van het Nederlandse Rode Kruis voor de maand augustus. Pakketnummer VI bevat: 1 worst, 1 Kuchen, 6 broodjes koekjes, 1 pakket Sanovite, 1 pakje smeerkaas, 500 gram suiker, 250 gram melkpoeder, 200 gram groenten, 200 gram vet, 6 pakken soep, 1 blik van appelstroop, 1 blikje jam, 40 gram tabak, 20 sigaretten en 10 cigarillo's. Door mijn onhandigheid breek ik mijn bril doormidden! Ik kan pas overmorgen naar de opticien in Pirna.

Donderdag 14 september 1944

De heer Lindemann heeft bij **Funke** de leiding over de spoorwegen. We werken daar met enkele andere krijgsgevangenen, enkele Cyprioten. Ze werden gevangen genomen op Kreta. Aardige lui zijn het. We hebben nog een gast genaamd Mastenbroek.¹⁹⁸⁾ Hij werkt bij een bakkerij in Heidenau. Nu zijn we met 32. Als ik laat aan het werk ben bij de firma **Rössler** en ik thuiskom, zet Henk natuurlijk altijd koffie voor mij van mijn eigen koffie. Ik ben blij dat hij dat doet, dus nu kan ik andere dingen doen, zoals iets extra's voor mezelf koken. Henk vertelt me dat hij vanaf nu alleen voor (Herr) Jingt werkt. Hij wisselde met Harry. Ik ben blij voor Henk, want hij

198 Bedoeld is soldaat Johan Marie Mastenbroek kgf 107155. Hij woonde destijds aan het Plein 48 in Stolwijk.

heeft nu niet zo veel zwaar werk te doen. 's Avonds krijgen we de rest van ons Argentijnse Rode Kruispakket (6 september): 1 pak melkpoeder 200 gram, 1 groot stuk zeep, 1 blik boter 1000 gram, 2 blikken marmelade 400 gram, 4 blikken corned rundvlees a 340 gram, 4 blikken ham a 210 gram, 2 blikken vlees & bonen a 453 gram, 2 blikken gecondenseerde melk a 400 gram, 1 beker Carnex a 220 gram.

Kriegsgefangenenpost

An: Mevr. C. Deremaux-van Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 16-9-1944]

Heidenau, 14-9-1944, Liefste allemaal, gisteren een brief van 31/8 ontvangen, alsmede een pakket van het kantoor. Dank je vrouwkelief, je trekt weer eens van leer tegen mij, maar wie kaatst moet de bal verwachten, pas dus maar op! De kinderen groeien en bloeien goed, alleen hoop ik dat Charl zijn benen goed worden. Je bent erg vroeg met felicitatie, maar alvast hartelijk dank. Zijn de Anglo's nog niet in het Haagje? Het begint nu ook hier kouder te worden, maar ik werk nog steeds in het blote bovenlijf om te harden voor de winter. Met Joop is ook alles goed. Ik kom zojuist van het werk thuis en woog 85 1/2 kg. Maar dat omarmen zal wel loslopen. Ik heb drie nachten achter elkaar van je gedroomd, maar moest steeds weer terug. Zeg, Charles, je slaat Joke niet meer hoor, anders zal ik eens even komen en pas dan maar op. Van zulke stoute jongens houdt papa niet. Luister goed naar mama en geeft antwoord als ze jou iets vraagt. Corrylief, heb nergens last van, noch van mijn rug, of vinger. Alleen wilde ik graag gauw thuis zijn.

Die Amerikaanse pakjes zijn goed, hè? Die uit Argentinië zijn ook puik. We kunnen nu best rond komen. De foto's zijn nog niet klaar, maar ik stuur ze niet over vanwege de onzekere toestand. De post en pakjes gaan dan allen veel langer duren, of misschien zoek raken. Beste allemaal, met mij nog steeds alles goed. Ik hoop dat in de komende maanden Onze Lieve Heer met ons vaderland en met u is, want het kan erg gaan spannen. Henny is al Amerikaan, zeker? Corry, laat familie Arnold, Tip en Berkhout ook eens een regeltje erbij pennen. Is alles nog goed met hen? Heer Berkhout ook?

Ik stuur een brief aan kantoor, vraag aan Soonius, misschien hoor je dan nog meer nieuws. Hun pakket was prachtig. Nell en Piet, Henny en Tonny, alvast gefeliciteerd met geboorte van jullie baby. Pa, Mms, Corrylief, Charles, Joke en de rest van mijn dierbare verwanten, nog een rukje, de tanden op elkaar, allen een stevige poot en / of zoen van uw aller dankbare Johnny. Houd moed, tot ziens!!

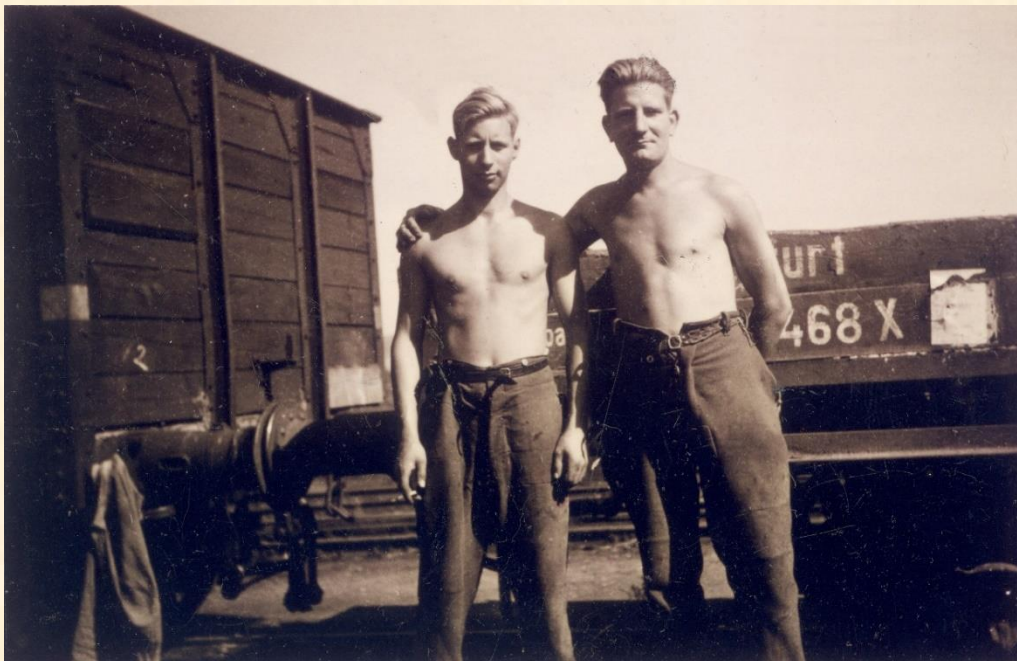
Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

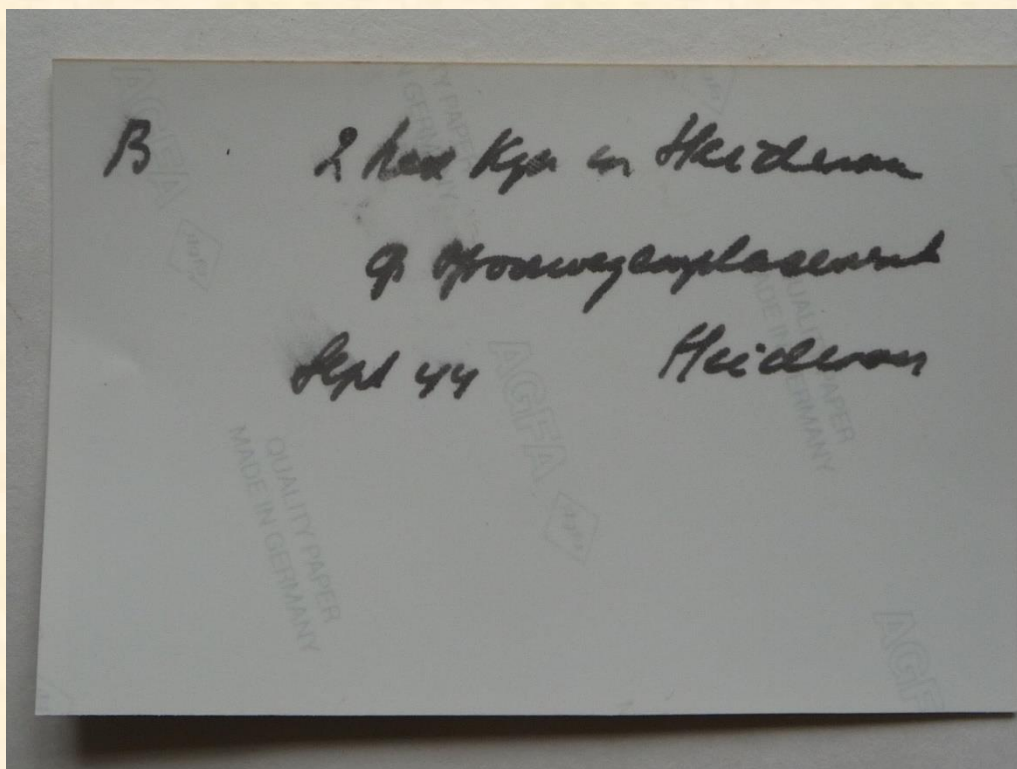
Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Vrijdag 15 september 1944¹⁹⁹⁾

Naar Funke met een paar jongens. Om 09.00 uur gaan Anton en ik naar de spoorlijn om 22 ton antraciet te lossen voor het spoor. We praten met de chef. Zelf was hij krijgsgevangene en weet er alles van. Hij is erg aardig en geeft ons sigaretten en appels. Op een gegeven moment komt Heer Walther van de firma **Gaertner** bij ons langs en maakt wat foto's van ons met de wagon.

Waarschijnlijk links Anton Kampschreur en rechts Jan Deremaux (collectie Langhenkel)

¹⁹⁹ In het dagboek is de datum 16 september, deze datum komt echter twee maal achter elkaar voor, zodat aangenomen mag worden dat de eerste 16 september de 15^e had moeten zijn.

Om 16.00 uur zijn we klaar en reizen terug naar het Lager. Ik was me grondig en kleeed me om. Kort daarna ga ik samen met een bewaker naar de opticien in **Pirna**. Helaas is mijn bril niet meer te repareren en moet ik nu mijn gasmaskerbril gebruiken. Ik ontving die in 1932 tijdens mijn eerste legeroefening. Ik heb nu last van hoofdpijn en mijn ogen. 's Avonds praat ik met kapper Frits Janssens over muziek, opera's en zangers. Frits heeft een zeer goede zangstem. Af en toe brult hij een aria "De parelvisser". Ik probeer de baritonpartij te doen. Ook praten we over zijn beroep en horen we hoe hij overleden personen scheert.

Zaterdag 16 september 1944

Rond 08.00 uur zijn Harry, Anton en ik aan het werk bij **Funke** tot de Herr Fritsche ons naar de macaronifabriek komt brengen. Hier laden we een wagen vol macaroni (dozen) en brengen ze naar het station waar we alles in een spoorwagon laden. Om 12.00 uur zijn we klaar en gaan we zoals beloofd terug naar **Lindemann**. Tot 13.00 uur werken we weer aan de spoorlijn en van daaruit gingen we met z'n allen naar de **GOSAG**. Vandaag is de *Feldwebel* vertrokken en nu hebben we een *Unteroffizier* als *Kommandoführer*. Net als gisteren hebben Frits en ik een gezellig gesprek. Deze keer over onze families gevolgd door wat andere onderwerpen. De afgelopen dagen was het lekker warm geweest. Ik werk het meest in mijn blote bast. Na het lossen van een kolenschip vol kolen maken we elkaar schoon met een slang met koud water. Er gaan veel geruchten over ons land. De meeste lijken overdreven.

Zondag 17 september 1944

Ik sta om 08.00 uur op en ontbijt om 10.00 uur. Vandaag zal de aalmoezenier ons bezoeken. Terwijl ik op hem wacht, ga ik buiten zitten, doe wat boekhouding en vul mijn dagboek in. Als ik klaar ben schrijf ik een brief aan Pa en Maria. Hun verjaardagen komen eraan, Pa 23 september Maria 16 oktober. Rond 14.00 uur arriveert de Padre en ook de mannen van de **Hecker-Werke**. Na de Heilige Mis praten we nog wat met de Padre en hij is al weer op weg om ergens anders heen te gaan. Om 17.00 uur gaan zo'n tien man en ik wandelen met de *Unteroffizier* als bewaker. We lopen naar **Dohna**, een gezellige rondwandeling, In een kroeg drinken we een biertje. Zoals bij alle andere wandelingen betalen we voor het bier van de *Unteroffizier*. Ik noteer alles in mijn kasboek. Particulier heb ik een ansichtkaart naar huis gestuurd. Na de gebruikelijke gesprekken ga ik om 22.00 uur vroeg naar bed en val gelijk in slaap. Het bezoek van de Padre geeft me de kracht om door te gaan. Op een maand na ben ik 500 dagen van huis. We weten dat er in de nabije toekomst dingen zullen veranderen, dus we troosten elkaar om door te gaan.

Kriegsgefangenenpost

An: Heer Ch. Deremaux

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Rijswijkseweg 429

Kreis: Zuid-Holland

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 3 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 6-10-1944]

Heidenau, 17-9-1944, Liefste allemaal. De kaart van Cor van 27/8 heb ik ontvangen. Dank. Door de veranderde omstandigheden zal deze brief wel te laat aankomen, maar u lieve vader en gij, lieve zus Mary, alvast van ganser harte gefeliciteerd met uw verjaardag. Ook de anderen proficiat! Ik hoop dat God u beiden (en vooral u, Pa, als hoofd) nog vele jaren van gezondheid zal schenken, te midden van ons allen. Ik dacht in '43 vast met uw tweede verjaardag terug te zijn, maar jammer genoeg heeft het niet zo mogen zijn en zal ik ook mijn verjaardag voor de tweede maal in krijgsgevangenschap moeten vieren. Lieverds, dat geeft allemaal niets, ik ben er niets te down om. Als het mij van Onze Lieve Heer maar gegeven wordt u allen zonder uitzondering, na afloop van deze oorlog weer heelhuids en gezond aan te treffen. We houden de moed erin en bidden voor allen. Hedenmiddag is de aalmoezenier weer geweest, uren welke mij inwendig sterken.

Dus kop op en niet versagen. Joke gaat goed vooruit, dus! Prima, ik zal zelf gauw eens komen kijken. Met mijn 86 kg gaat het best en ik kan alles goed aan. Wat de tijd ons nog zal brengen weet ik niet, maar (ik heb) alle vertrouwen op God en alles komt in orde.

Lieve Pa, Mams, Riek, Jo, Hen, Ton, Nell, Piet, Mary en Truus, maar ook gij liefste dappere Corry, nu beveel ik u allen iedere avond aan aan het Heilig Hart en Maria, want de tijd van beproeving is nu over ons land gekomen en we weten van elkaar maar heel weinig af. Ook mijn schatten Charles en Joke, alsmede onze lieve Nanny en de verdere familieleden en kennissen, wens ik van harte het aller beste.

Met een poot en zoen van uw dankbare Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 18 september 1944

Met Tom, Harry en Anton worden we door de firma **Neumann** opgehaald om op het spooreplacement te werken om een lading bruinkool van 21 ton te lossen. Geef me liever altijd briketten. Dit bruinkool spul zit zo los dat we heel snel allemaal bedekt zijn met bruin stof. Tom en ik staan bovenop de wagon en scheppen de kolen rond. Het is nog steeds warm weer dus we werken zonder shirt. Er zijn niet genoeg vrachtwagens om te laden, dus we moeten lang wachten voordat andere vrachtwagens arriveren. Tijdens de lunch krijgen we wat te eten aangeboden: aardappelpuree met uitjes, brood, koffie en bier. Voor zo'n leuk cadeau betalen we ze terug door snel en hard te werken. Tijdens ons werk komt onze voormalige *Feldwebel* Schönwalder bij ons op bezoek. We hebben een kort en prettig gesprek met hem. Als we klaar zijn op het station gaan we met vrachtwagens naar de plek waar ze het willen, lossen en eindigen om 16.00 uur en keren terug naar ons Lager.

Dinsdag 19 september 1944

We moeten allemaal naar **Lindemann**. Om 13.00 uur haalt de *Unteroffizier* twee mannen om bij de firma **Fischer** te werken. Harry en ik gaan met hem naar de macaronifabriek. Eerst lossen we een wagen met meel, dan laden we een vrachtwagen met twee aanhangers met dozen macaroni, rijden naar het station en

laden de boel in een spoorwagon. Om 16.15 uur staan we klaar. Terug naar het Lager. Het is mistig maar niet koud. Volgens geruchten horen we dat er parachutisten zijn gedropt bij Arnhem en Nijmegen. Thuis krijgen we 25 Poolse sigaretten. 's Avonds, het is 21.00 uur, is iedereen, behalve vijf mannen, al uit bed. Ik repareer mijn broek, omdat ik tijdens het bukken de hele tijd de naden aan stukken scheur. We praten een beetje met als onderwerp de luchtlanding. Ik eet wat appels en ga om 22.30 uur naar bed.

Woensdag 20 september 1944

Vanmorgen worden we niet opgehaald door Lindemann. We zouden om 04.00 uur moeten opstaan. Nu moeten Harry, Klaas en ik naar het station om 22 ½ ton briketten te lossen voor de dames **Seifert**. Er is geen chauffeur om de volgeladen wagens mee te nemen. Als we bij onze vierde wagen komen, duikt er iemand op. Terwijl Klaas, Harry en Elfriede blijven lossen, ga ik met de eerste wagen naar de werf van **Seifert**. Daar lossen we met de moeder vier wagens. De volgende twee wagens worden gelost bij de slager. Ik krijg twee sigaretten, appels en een stuk worst (*Wurst*). Als de anderen arriveren, lossen we samen bij de bakker. Het is 14.30 uur. Zoals gewoonlijk kunnen we ons wassen bij de Seifert's, een paar emmers met warm water doen het werk. Voor hen werken we altijd in een hoog tempo. Als we in het Lager aankomen zit Koen te zeuren over onze vroege terugkomst. We laten hem praten en nemen er geen notitie van. We helpen wel met het schillen van de aardappelen en rusten daarna even uit. Het klinkt raar, maar rond 20.30 uur is iedereen naar bed! Ik moet nog 33 blikken afmaken. Om 21.00 uur ga ik ook naar bed.

Donderdag 21 september 1944

Onder begeleiding van de Heer Lindemann gaan we met tien man naar de **GOSAG** gasfabriek. Daar laden we "slakken", een overblijfsel van steenkool. We vervoeren ze in kleine kiepkarretjes op een smalspoor railsysteem naar het einde van de rails en kiepen de slakken daar. Er is een kleine vallei die gevuld moet worden. Elke keer verbinden we een ander stuk spoor met het laatste. Nu wordt de route steeds langer. We maken er een spelletje van in de lege karretjes, achter elkaar aan te jagen, etc. Tot op een gegeven moment mijn hak tussen twee karretjes klem komt te zitten. Veel pijn, maar geen schade, zij het een goede les! Laat je niet gek maken met gevaarlijk speelgoed. Thuis krijgen we weer zeep, zeepoeder en bleekzout binnen. Koen heeft de maaltijd verpest en nu willen we geen aardappelen schillen. 's Avonds doen enkele jongens aan gewichtheffen. Piet van Horick improviseerde een apparaat en sommigen proberen het. Ik kijk er een beetje naar en ga dan ook eens aan de slag. Ik denk dat 70 tot 75 kg gewoon lekker is voor mij. Van Duffelen leert ons de technische kant van tillen, drukken en duwen. Opeens blijkt er commotie te zijn in de barak. Behalve dat Koen met ons eten rommelt, is hij nu ook de brieven van afgelopen zondag vergeten op de post te doen! Ze roepen om een andere vertrouwensman en ze wijzen naar mij! Maar ik weiger. Ik wil iedereen en iedereen helpen, maar ik wil niet verstrikt raken in hun ruzies. Ze geven me de tijd om erover na te denken tot morgenavond. Nu *Feldwebel* Schönwalder weg was en Koen zijn achterban kwijt was, grijpen de mannen de kans om van hem af te komen. Ik ben het helemaal met ze eens.

Er gaan geruchten dat Eindhoven is bevrijd! Dat houdt me nu wakker aangezien het grootste deel van mijn familie in of uit Eindhoven is.

Op 18 september werd Eindhoven bevrijd. Amerikaanse troepen trokken vanuit het noorden en Engelse troepen vanuit het zuiden de stad in.

Een Britse Loyd Carrier trekt een 6-ponder antitankkanon bij de intocht van Britse eenheden in Eindhoven (NIMH ob.nr. 2155_001693).

Vrijdag 22 september 1944

Vandaag is het de verjaardag van mijn broer Henny en zijn vrouw Tony, beiden zijn nu 31. Vanuit Heidenau gefeliciteerd met je verjaardag!

In de ochtend gaan acht mannen, waaronder ik, met Heer Lindemann mee. Om twaalf uur moeten zes mannen bij de spoorlijn gaan werken. Joop de Lange en ik blijven. Het weer is erg aangenaam en onze shirts zijn uit, ook als het wat later begint te regenen. Joop en ik werken samen met een aantal Russische krijgsgevangenen. We werken prima samen, vooral met Iwan en Wladimir. Ze spreken een beetje Duits, zodat we met elkaar kunnen praten. Het blijkt dat zij veel slechter af zijn dan wij. Omdat Koen gisteren ons avondeten verspilde en niemand aardappelen wilde schillen, krijgen we nu Pellkartoffeln. Koen heeft alles geschrobd behalve de *Aufenthaltsraum*, dus er hangt een beetje een sfeertje. Als ze de vraag over de vertrouwensman ter sprake brengen, weiger ik opnieuw. Nu stemmen we volgende week zondag. Ze vallen me er op het werk mee lastig, maar het doet me niets. Ik wil geen andere baan. Al dit gedoe heeft invloed op mijn slaappatroon.

Zaterdag 23 september 1944

Het hele *Entladungskommando* gaat, opgedeeld in delen, ergens aan het werk. Dus Joop de Lange, Klaas, Koos en ik worden opgehaald door de heer Walther van de firma **Gaertner**. Hij neemt ons mee naar een firma waar we asfaltafval laden. Dat spul is rotzooi, vooral als de zon schijnt. Wij werken samen met een Hongaars

echtpaar dat bij dat bedrijf werkt en in dienst is. We kunnen een gesprek voeren en horen dat hun kinderen in het westen wonen. Om 14.00 uur zijn we klaar en hebben we een luchtalarm. Dit duurt tot 14.30 uur. Daarna gaan we met het stel naar het spooreplacement en helpen met lossen. Nu lekker in bad bij de firma **Gaertner** en om 16.15 uur thuis. De rest van ons team is nog niet terug. 's Avonds worstel ik nog een beetje en dan is het mijn beurt om te worstelen met Willem Bodijn, de leeuw. Ik ben bang voor hem, maar wil er niet als een idioot uitzien. Maar ik win! Willem is een zeer sportief persoon en ideaal om mee te worstelen, hij zou niemand pijn doen. Dit in tegenstelling tot sommige jongens die het verschil niet weten tussen spelen en echt vechten. In de late avond zingen we en praten we. Rond 22.00 uur ga ik naar bed. De regen klettert op het dak.

Zondag 24 september 1944

Ik ben vroeg wakker. Om 07.00 uur gaan vijf van ons team aan de slag. Ik sta om 08.15 uur op. De ochtend breng ik voornamelijk door met lezen en schrijven. Om 13.00 uur gaan nog drie mannen aan het werk, maar die komen heel snel weer terug. Ook de vijf mannen arriveren kort daarna. De reden is dat we een toneelstuk hebben, gebracht door de Franse krijgsgevangenen genaamd "Le Castel-Theater". Om 14.00 uur gaan we allemaal naar een nabijgelegen *Deutsches Haus*. De zaal is al aardig vol daar er ook andere Arbeitskommando's uit naburige plaatsen zijn, dus ontmoeten we de jongens van de **Hecker-Werke**. De voorstelling is erg goed. Het is jammer dat we het niet allemaal kunnen begrijpen omdat het in het Frans is. Sommige toneelspelers zijn erg goed, zo goed dat we denken dat sommigen echte vrouwen zijn. Dat zijn ze natuurlijk niet. We juichen ze luid toe! Om 17.30 uur zijn we weer terug in de barak. Na het eten schrijf ik wat kaarten voor thuis en anderen. Het is de hele dag droog geweest, maar als ik niet te laat naar bed ga, ratelt de regen op het dak en daardoor slaap ik heerlijk. Zij, de mannen, hebben nog niet gestemd, dus ik ben heel blij.

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18-1

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 30-9-1944]

24-9-1944, Allertiefsten, hoop dat deze kaart u allen mag bereiken in goede gezondheid.

Alles is met mij Oké. Ik bid gedurende de laatste tijd veel voor allen. u voor mij!

We zullen alles overlaten aan Hem en vertrouwen dat we spoedig weer verenigd mogen zijn. Lieve vrouw en kinderen, maar ook de anderen, ik groet jullie allen vanuit het binnenste van mijn hart, Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 25 september 1944

Koos en ik werken de hele ochtend voor **Lindemann** aan een spoorlijn bij een van de fabrieken. Wij repareren rotte dwarsliggers met nieuwe. Het is een zware klus om de 10 cm vierkante rails uit de dwarsliggers te krijgen. En bij het terugplaatsen van de spijkers in de nieuwe moet je voorzichtig zijn. Raak de spijker en niet de rail! Als je mist, trilt je hele arm even. 's Middags krijgen we hulp van vier anderen uit ons team. Thuis krijgen we meer post. Na de avonddienst is er een loterij uit enkele Stalag-artikelen. Ik trek: 2 dozen lucifers, 2 scheermesjes, 3 pakjes sigarettenpapier en 1 paar drukknopen.

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 9-9-1944]

8-9-1944, Liefste Johnnie, de kaart van 20/8 ontvangen op 6/9. Dank voor je felicitatie voor Mams. Joke klapt al in haar handjes. Er is hier een nare cycloon geweest. Bijvoorbeeld de grote boom op de Schenkweg, die bij en dikke paal staat, is uit de grond gerukt Zo ook op de Laan van Meerdervoort. Alle trams rijden verkeerd vanwege de opruiming van de bomen. Zo verwacht ik je al heel gauw. Wat een feestvreugde zal dat zijn, hè?

Gaat alles goed met je? Hier tot nog toe alles Oké!

Dag darling, vele kusjes van ons allen, vooral van je vrouwtje Corrijetje.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Kreis: Den Haag

Strabe: Holland

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 5-9-1944]

1-9-1944. Lieve Jan, hiermee kom ik je alvast feliciteren met je verjaardag en hoop dat je weer gauw in ons midden bent. Ik begin al aardig op te schieten, nog drie tot vier weekjes en er is een kleine Tini. Ook vele groeten van van Speijk, Tommy en vele anderen. Ook het beste van de familie Mieras en je zus Nell en Piet. Dag kind, tot ziens.

Lieve beste jongen, ook van je zus Riek, Jo en Nanny gefeliciteerd. Het volgend jaar beter. Dank voor schrijven van 23/8. Met de familie is alles nog best. Prettig dat het met jou ook is, ik ben erg nieuwsgierig naar je. Daaag jongen.

Absender Vor- und Zuname: Familie Mieras-Bom
Ort: van der Marckstraat 19
Straße: Voorburg Z-H
Kreis: Nederland

Dinsdag 26 september 1944

Om 07.25 uur reizen Bertus en ik, samen met Koen, met de trein naar **Pirna** voor een oogarts. We praten daar met een Engelse krijgsgevangene. Van daaruit lopen we naar een opticien. Hij wil ons geen bril geven zonder een stempel van het Stalag. Wat jammer! Om 10.00 uur zijn we terug bij het Lager. Een uur later worden we naar **Lindemann** gestuurd om verder te gaan bij de spoorlijn. Het weer is regenachtig en fris, het lijkt wel herfst. Al om 16.00 uur mogen we stoppen en naar huis gaan. Later geef ik Nederlandse taalles aan drie en later aan zes man. Daarna geven we bij Joop Drost enkele liefhebbers lessen in het Engels. Deze lessen in het Nederlands en Engels zijn de wens van een aantal jongens. Nu hebben we Engelse krijgsgevangenen, die hetzelfde werk doen als wij, dus sommige van onze jongens maken graag contact met hen. Sommigen van ons kunnen of zijn niet goed in hun eigen taal, dus het is erg moeilijk om ze een vreemde taal te leren. Maar ze zijn enthousiast en vinden de lessen leuk.

Woensdag 27 september 1944

Met acht man met Heer Lindemann naar een heel raar klusje! Eerst verzetten ze vier mannen naar een andere baan. Later worden er nog twee verplaatst. Dus Koos en ik blijven over. We "lezen" aardappelen en sorteren de rotte uit een stapel. Om 12.30 worden we opgehaald door de Heer Fritsche. Aangekomen bij de macaronifabriek zijn er al twee jongens van ons team aan het werk. Eerst lossen we een wagen met zakken meel. Daarna laden we drie grote Union-vrachtwagens met verschillende dozen macaroni. Klaar om 17.30 uur lopen we zonder bewaker terug naar het Lager. Direct na het avondeten krijgen we 50 Curzon-sigaretten uit Engeland en uit Denemarken 1 blikje gecondenseerde melk, zeep, kaas, zakje groenten en een zakje haver. Deze avond geven Drost en ik weer les in het Engels. Nu zijn we met 20 man aanwezig. Ze lijken het leuk te vinden. De les is heel vriendschappelijk en ze zijn volledig gemotiveerd. Naast de les mag ik ook de administratie uitgaven doen, de verstrekte blikjes, enz.

Donderdag 28 september 1944

Iedereen van het *Entladungskommando* moet met heer Lindemann naar de **GOSAG**, gasfabriek. Daar moeten we een sleuf vullen, er ligt al een kabel in en we moeten de weg repareren. Om 13.00 uur hebben we luchtalarm en rennen we de fabriek uit, het platteland in. Een half uur later komt het alles veilig signaal en we maken de klus af. Vandaag is het de hele dag mooi weer. Het is erg leuk om erin te werken. Vooral de open lucht. 's Avonds hebben we wat moeite met Harry Robart. Hij wil altijd de beste banen, vooral die buiten Heidenau. Dit werkt niet zo. We hebben een lijst gemaakt met alle klussen die gedaan moeten worden en wie dat doet. Daar moeten we ons aan houden. We zijn allemaal in de oppositie, dus Harry laat zijn claim vallen. Hij heeft altijd wel iets om over te zeuren.

Vrijdag 29 september 1944

Om 08.00 uur worden Arie, Bertus en ik opgehaald om een boer in de buurt te gaan helpen. We moeten helpen met de dorsmachine. De mensen zijn erg aardig en we kunnen het goed met elkaar vinden. Ze dachten dat we Russen waren. Het omhoog brengen van de korenschoven naar de persoon bovenop de dorsmachine is erg zwaar werk. Door het zeer dunne stof dat naar beneden komt, beginnen mijn ogen pijn te doen. Om 10.00 uur krijgen we als *Frühstück* elk 4 sneetjes brood met reuzel. Van 12.00 tot 13.00 uur is het *Mittag* en komt er een grote kom vol aardappelen. We hebben al zuurkool en spek op onze borden. Als toetje krijgen we een schaalte met peren. Om ca 14.30 uur zijn we klaar. Na een goede wasbeurt en na het ontvangen van enkele kilo's aardappelen gaan we terug naar het Lager. Daar komen we om 15.15 uur aan. Ik ben erg moe en ga niet erg laat in bed.

Zaterdag 30 september 1944

Wij allemaal en de Heer Lindemann moeten werken. Na het baden bij de **GOSAG** terug naar het Lager waar we ons zaterdagwerk doen, schoonmaken, etc. Na een gezellige avond waarbij we de hele nacht hebben gezongen, ga ik om 22.30 uur naar bed.

Zondag 1 oktober 1944

Vroeg in de ochtend worden Bertus, Frits, Willem en Klaas opgehaald. Ik sta om 09.00 uur op. Na de zondagsdienst lees ik wat, werk aan mijn dagboek en administratie. Ik krijg niet veel tijd. Ik moet vechten met de leeuw van de barak Willem Bodijn. Het is altijd een fijn gevecht en als ik moe ben moet ik het opnemen tegen Henk. Ik vecht tot ik niet meer kan vechten. Helemaal buiten adem stop ik. Ik verloor eigenlijk niet. Om 13.00 uur gaan we met een grote groep onder begeleiding van een *Unteroffizier* wandelen. Hij heeft altijd interessante wandelingen. Deze keer neemt hij ons mee naar het **Schlosspark** (*Barockgarten*) in **Großsedlitz**. Een hele mooie tuin zonder bloemen, maar met veel beelden uit de Romeinse en Griekse mythologie. Henk en ik kenden nogal wat van de beelden. Op de vier hoeken staan de vier seizoenen, grote beelden, groter dan wij. In een grote cirkel staan beelden van een tweeling enz. Allemaal heel interessant. Dit leggen we allemaal uit aan de anderen. Op de terugweg lopen we via **Dohna**, een oud dorp waar Napoleon in september 1813 zou hebben verbleven. In een *Gaststätte* drinken we twee biertjes. Op de terugweg praten we met elkaar en de *Unteroffizier*. We komen om 18.00 uur aan en bedanken de *Unteroffizier* voor deze gezellige middag. Na het eten schrijf ik wat kaartjes aan Corrie en mijn vader. Vanavond ga ik vroeg naar bed. De afgelopen week was het weer erg wisselvallig. Van 06.00 tot 10.00 uur is het erg fris. Als de zon later komt, is het oké. We krijgen de laatste tijd niet veel post of pakketten. Ik heb nu een letter (typ) op mijn post gezet. Zo weet ik wanneer een kaart of brief wordt teruggestuurd.

Maandag 2 oktober 1944

Ik droomde van een luchtaanval. Ik ben zelfs thuis geweest.... Ik heb me in bed omgedraaid en nu ben ik verkouden. Het regent en het is kil. We zijn allemaal naar de **GOSAG** gegaan. We breken een straat open om er een kabel in te leggen. Zoals eerder vermeld is de grond erg hard, stenen en een laag cement en dan de teer.

Bij de eerste de beste slag met mijn houweel eindig ik met een mond vol teer en cement. Het is nogal een klus! Rond 09.00 uur haalt de *Underoffizier* mij en Anton op en brengt ons naar **Fischer**. Gelukkig zijn we nu uit de regen. Eerst laden we een aanhanger met dozen macaroni, dan rijden we naar de meelopslag in Heidenau-Süd en laden we 25 zakken van elk 100 kg meel in de vrachtwagen. Aan het einde lossen we daar 175 zakken. Om 12.00 uur zijn we terug bij de macaronifabriek en omdat er niet meer te doen is kunnen we terug naar het Lager. Er zijn echter dingen veranderd. Er is meer werk aan de winkel. Maar voordat we aan dat werk beginnen krijgen we in de fabriekskantine een schaalpje of bakje macaronisoep. Om 13.00 uur arriveert Bertus als extra hulp. We laden twee grote vrachtwagens met dozen macaroni. Terwijl Anton doorgaat met laden, laden Bertus en ik en twee Franse krijgsgevangenen uit de fabriek een wagen met 380 dozen van elk 15 kg. We rijden met de vrachtwagen naar het *Bahnhof* en bergen de dozen op in een spoorwagon. Om 18.00 uur zijn we klaar en marcheren we naar het Lager. Omdat er geen patiënten, zieken of gewonden zijn die de aardappelen schillen, moeten we samen gaan zitten en het zelf doen. Om 21.30 uur hebben we een luchtalarm. Gelukkig lig ik nog niet in bed. Degenen die al in bed liggen moeten opstaan, zich aankleden en in de schuilloopgraven gaan. Alles gaat goed en we gaan wat later naar bed.

Dinsdag 3 oktober 1944

Al om 06.30 uur worden Joop de Lange, Arie, Bertus, Frits en ik opgehaald om graan te dorsen bij een firma in **Zschieren**. We komen om 07.15 uur aan, dit keer sta ik bovenop de dorsmachine naast een klein maar dapper oud dametje van 75 jaar. Samen praten we met elkaar tijdens het werk. Het is fris weer en er staat behoorlijk wat wind. Hoog op de maaidorser voelen we de wind waaien. Eerst worden de schoven naar boven geschoven. We snijden de touwen door en drukken de schoven in de machine. Als we klaar zijn is het 11.30 uur. We hebben *Mittag*. Aan tafel arriveert een volle en grote pan met gestoofde aardappelen, wortelen en bonen. Ik eet de maaltijd met een glas bier. Na de maaltijd kunnen we een sigaret roken, ook gekregen van de zeer vriendelijke mensen. Tijdens de maaltijd begrijpen we van de oude weduwe, dat van haar 4 zonen er 3 zijn gesneuveld in de strijd. De vierde en laatste zoon is door de *Wehrmacht* vrijgelaten om de boerderij thuis te helpen runnen. Ze zijn erg dankbaar dat ze wat krijgsgevangenen kunnen krijgen om te helpen bij het dorsen. Om 13.00 uur beginnen we weer maar nu moeten we rogge dorsen. Frits zit nu bovenop de maaidorser met de oude dame. Ik sta achter de machine waar ik zakken vul met de gedorste rogge. De volle zakken neem ik mee naar een bascule en ze wegen 75 kg per zak. Het is een zeer zware klus. Tijdens de theepauze geven Arie, Joop en ik een demonstratie hoe je de schoven aan Frits geeft. Ik ontvang dan stof in mijn haar en ogen. Na een tijdje neem ik het stokje over van de oude dame die nogal moe begint te worden dus neem ik haar plaats in en knip de schoven. Om 17.30 uur zijn we klaar. De familie dankt ons hartelijk voor ons werk. Ze geven ons aardappelen en een jonge poes. Dit is om muizen te vangen in de Lager! Het was een zeer vermoeiende maar ook vruchtbare dag, omdat we deze mensen hebben kunnen helpen. 's Avonds is er een loterij van overschot van buitenlandse pakketten. Ik ben de gelukkige winnaar van een blikje tomatenpuree dat ik niet eens lust en een blikje haring in tomatenpuree. Ik geef beide blikken aan Willem Bodijn, voor zijn Poolse meisjes bij de **GOSAG**. Om 21.15 uur ga ik naar bed omdat we heel vroeg moeten opstaan.

Woensdag 4 oktober 1944

Hetzelfde team, behalve Bertus, die wordt vervangen door Klaas, gaat naar de boerderij. Ik zit weer bovenop de machine. Om 11.00 uur arriveert Koen en wil met vier man ergens anders heen. Maar de boer wil dat niet. Na enig overleg kan hij drie in plaats van vier man meekrijgen. Na het trekken van strootjes zijn Joop, Frits en ik de pechvogels. Jammer! Voor we gaan krijgen we aardappelpuree met rode kool en een lekkere grote gehaktbal. We bedanken de oude dame en haar zoon voor de maaltijden die we hebben gehad en zeggen haar dat het ons spijt dat we moeten vertrekken. Misschien kom ik er ooit nog eens terug! Om 12.00 uur vertrekken we en komen om 13.00 uur aan bij de firma **Demmler**. Hier staan twee vrachtwagens te wachten om gelost te worden met ca 4000 stenen. We gaan er echt voor en om 14.15 uur is er een vrachtwagen geleegd. We stapelen de stenen in blokken van 200 stuks. Dan gaan we de tweede vrachtwagen lossen. Rond 15.30 uur hebben we de klus geklaard. We hebben 3904 stenen door onze handen laten gaan. Een kwartier later lopen we terug naar het Lager. Op de terugweg ontmoeten we Willy Uhlmann en vernemen dat zijn vrachtwagen, die twee weken in reparatie is, binnenkort klaar zal zijn. 's Avonds gaan Drost en ik verder met de lessen in het Engels. We hadden enkele vertrekkers. Wanneer ik naar de *Abort* ga, merk ik dat er bloed uit mijn geslachtsdelen komt. Het blijkt dat ik ben gebeten door een rat! *Sanitäter* Van Duffelen en Tom, doen er meteen jodium op. Als ik door de *Aufenthaltsraum* loop is iedereen heel stil, bij de bewakers nog een inspectie en de *Unteroffizier* belt meteen naar de dokter. Hij was al naar bed gegaan. Hij maakt de wond schoon, bekijkt hem van verschillende kanten en zegt dat het een serieuze beet is, hetzij door een rat of wezel. De dokter doet er poeder op en verbindt het. Ik krijg twee dagen werk in de barak. Ik moet terug voor verder onderzoek, maar als ik eerder pijn heb, moet ik hem meteen opzoeken. Terug bij de barak huiver ik van de emotie en merk dat iedereen nog wakker is.

Donderdag 5 oktober 1944

Ik heb goed geslapen en had geen pijn. Om 10.00 uur sta ik op en na het ontbijt maak ik een pudding. Daarna schil ik aardappelen en help ik in de keuken. Ik heb geen pijn maar voel het trekken van de wond. Na het eten vertelt Koen dat we in de kamer van de wacht naar de bulletins van het *Ober-Kommando der Wehrmacht* (OKW) kunnen luisteren. Hij laat ons ook weten dat we in de toekomst minder boter en brood zullen krijgen. Het laatste bericht klinkt niet al te best!

's Avonds roeren de tongen zich en wordt er veel gelachen. We zitten in een hele grote kring. Ze zeggen dat ik naar de bewaker liep met een gezicht zo wit als een laken. Op een bepaalde manier waren ze onder de indruk en vonden het ook een goede grap. Dat wilden ze niet laten zien, dus bleven ze stil. Toen ik naar de dokter ging, begonnen ze te lachen. Zoals de pastoor liep met zijn geslachtsdelen in zijn hand! Ze plagen me er nu mee, maar ze zeggen dat er niemand op de toiletten gaat zitten. Ze zijn allemaal bang! Tijdens het keukenwerk heb ik de kookketel schoongemaakt. Dat was dringend nodig. De laatste helper deed niet veel. Joop de Lange die worstelt met zijn enkel en ik vind in de ketel stukjes van een metalen borsteldraad. Onderaan zitten wat koffieresten die niet verwijderd waren. We informeren Koen, maar hij wuift het weg omdat hij geen interesse heeft.

Vrijdag 6 oktober 1944

Ik sta om 08.00 uur op en begin gelijk de barak schoon te maken. Om 10.00 uur ontbijt ik. Daarna zoeken Koen, Pim en ik naar een verstopping in de afvoerleidingen van de keuken en de toiletten. We vinden de storing in de rioolbuizen buiten de barak. Een aantal van deze buizen is gebarsten. Om 12.00 uur hebben we een luchtalarm dat ongeveer 30 minuten duurt. Na het helpen met het schillen van de aardappelen lees en schrijf ik. Om 19.00 uur naar de dokter voor controle. Hij vertelt me dat het een beet is van een muskusrat of bunzing! De wond is nog open maar er is geen gevaar voor vergiftiging. Hij geeft me vrij tot maandag. Hoewel ik kan uitslapen, ga ik 's avonds toch vroeg naar bed. Ik denk erover om er naar huis niet over te schrijven, maar Joop de Lange schrijft zijn vrouw over dingen die gebeuren en dan zouden ze thuis toch weten!

Pim, de assistent van de kok: In ons Lager hebben we een assistent van de kok, zijn naam is Pim. Het hoeft niet te werken, blijft in de barak en hij helpt de kok. Waarom de kleine man niet hoeft te werken weet niemand. Pim is een klein miezerig mannetje, maar ook een verachtelijk persoon. Als hij over zichzelf praat dan zegt hij dat hij uit Rotterdam komt²⁰⁰ en dat hij als kajuitjongen op schepen werkte die regelmatig op kanalen en rivieren tussen Rotterdam en Duitsland voeren. Hij is ook naar Hamburg, Bremen en op een kustvaarder naar de Baltische zee geweest. Zijn karakter blijkt uit het volgende: Als hij koffie, thee of iets dergelijks moest brengen naar de kapitein of de stuurman en wanneer die hem ergens op aangesproken hadden voor iets wat hij wel of niet had gedaan, dan nam hij wraak. Hij spuugde in het brouwsel, roerde het en gaf de koffie. Hij is dezelfde zeurpiet in ons Lager, maar speciaal tegen het *Entladungskommando*. Wanneer hij ineens om de een of andere reden iemand niet mag, dan vind zo iemand de volgende dag zijn klompen vastgenageld aan de vloer. Hij nagelt munten aan de vloer en wanneer iemand zich bukt om die op te rapen lacht hij zich rot. Hij verwarmt munten op het fornuis en gooit die, vlak voordat wij terugkomen in de barak op de grond. Eentje van ons brandde zijn vingers toen hij probeerde een munt op te rapen. Na een poosje traptten we niet meer in zijn grapjes. De "dwerg" kan in de ogen van de Duitsers niets verkeerd doen, zodat het niets help om over hem te klagen.

Zaterdag 7 oktober 1944

Na een goede nachtrust sta ik om 09.00 uur op. Na het ontbijt gaan Koen en Pim aan de slag bij het riool. Er zijn nieuwe buisleidingen binnen en omdat het werk mij te zwaar is blijf ik binnen. Precies om 12.00 uur is er weer een luchtalarm. Meestal gebeurt er niets. Maar nu kijk ik naar de lucht en zie veel vliegtuigen in een V-formatie vliegen. Dan komen er strepen uit de vliegtuigen, gevolgd door hevig gerommel. Zijn het explosies? De grond rommelt hier! Het ligt in de buurt van **Dresden**. Later die dag hoorde ik dat **Altenberg-Glasshütte** erbij betrokken was. Om 13.30 uur einde alarm. Tijdens het alarm werkten ze door bij de riolen. Dus rond 13.00 uur waren ze klaar. Het systeem werkt weer. In de tussentijd doe ik mijn administratie en dagboek. De mannen van het *Entladungskommando* komen pas om 20.00 uur aan. Ze arriveren met ladingen peren, ontvangen van een firma voor het

200 Het kon niet worden achterhaald wat zijn achternaam en verdere gegevens zijn. Uit zijn verhaal kan worden afgeleid dat hij mogelijk bij de Koninklijke Marine zat. Ook de nauwe samenwerking met de kok, matroos Koen Jansen zou daarop kunnen wijzen.

lossen van een wagen met groenten en fruit. Na het religieuze uur hebben we cabaret. Ik krijg het natuurlijk rechtstreeks te horen van de sprekende pop Bartje. Hij vindt het vreemd dat een pastoor in zijn geslachtsdelen is gebeten. Het is al laat voordat ik naar bed ga.

Zondag 8 oktober 1944

De dagen volgen elkaar op. Hoeveel zondagen zijn er al geweest? En hoeveel komen er nog? Om 05.00 uur fluit de bewaker iedereen uit bed. Twee van ons moeten gaan werken. Waarom maakt hij dan in hemelsnaam iedereen wakker? Rond 08.00 uur sta ik op. De zon schijnt, maar het is best fris. Omdat ik tijd over heb (niets te doen) reorganiseer ik mijn doos, koffer en kast. Het is een beetje een rommeltje aangezien ik zo veel pakjes heb ontvangen etc. Ik maak een lijst wat er in de koffer en de kast zit zodat ik het niet steeds hoeft te controleren. Wanneer ik daarmee klaar ben schrijf ik een kaartje naar huis. Ik lees wat, ga lunchen en scheer me daarna. Er wordt een wandeling georganiseerd door de bijzondere *Unteroffizier* en zijn uitstapjes zijn altijd interessant. Rond 11.00 uur stappen elf van ons plus de leider uit. Eerst lopen we langs de grote tenten van een circus in **Heidenau**. We zien olifanten, paarden en andere wilde dieren. Dan steken we de Elbe over met de veerboot naar **Birkwitz** en lopen door het bos de berg op, langs het dorp **Groupa**. Daar bij een café drinken we om 16.00 uur koffie met cake en twee biertjes. Ongeveer drie kwartier later zijn we weer op weg. Het is nu al donker. Om 19.00 uur zijn we thuis. Wij danken de *Unteroffizier* voor de fijne middag. Tijdens de wandeling praat ik veel met Klaas over thuis en onze vrouwen en kinderen enz. Ik noteer de onkosten die we vanmiddag hadden. Wij betalen altijd voor de *Unteroffizier*. Op de één of andere manier horen we over Amerikaanse pakketten die hadden moeten aankomen. Die hebben we nog niet ontvangen en niemand weet waarom. Na wat aandringen van de mannen krijgen we ze in ontvangst. Het is het negende pakket uit de VS.

Ik krijg een kaart van Bertus uit **Rosenthal**. Hij ging daar gisteren naar toe.

De inhoud van het pakket is: 2 tabletten chocolade, 2 stukjes zeep, 1 doos koekjes, suiker, kaas, pruimen, 1 ton melkpoeder, paté, boter, jam, koffie, ham, corned beef, 140 sigaretten (Old Gold, Chesterfield). Verder nieuws is dat de lonen die we in Lager-geld ontvangen, moeten omwisselen in *Reichsmarken*. We volgen nu de dagelijkse OKW-bulletins of lezen de kranten van de dag ervoor. Ook horen we nieuws van bedrijven of particulieren, inwoners, etc. Zo zijn we redelijk goed op de hoogte.

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Land: Nederland

[met stempel: A.c.]

[met rondstempel: 11-10-1944]

8 oktober 1944, liefste allemaal, ik kom maar weer eens om u allen te laten weten dat alles nog goed gaat met mij. Ik zal wel lang op antwoord moeten wachten, maar dat geeft niet. Als alles maar terecht komt. Behalve een rattenbeet geen nieuws. Daar is veel over gelachen, maar ik zat ermee. Charles wees nu heus braaf, dan komt papa gauw.

Darling en alle anderen, houd u goed, dat God u spare. Veel groeten van uw aller Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 9 oktober 1944

Ik moet om 06.00 uur opstaan. Na het ontbijt gaan Koen, Chris, Klaas, Bertus en ik eerst naar het postkantoor in **Heidenau**. Daarna om 07.25 uur met de trein naar **Pirna**. Voor Chris en Klaas gaan we naar de oogarts. Het is daar erg druk. We laten de twee daar achter en gaan naar de *Zahlmeisterei* om wat kleren te halen. Maar hij verwijst ons door naar de kleermaker van het *Stammlager* waar we wat kleren deponeren die gerepareerd moeten worden. Hier zijn Franse en Belgische krijgsgevangenen aan het werken. Ik ontmoet een Belgische kleermaker die ik in februari heb gezien en gesproken in het *Lazarett* in **Großenhain**.²⁰¹⁾ We hebben een leuk gesprek.

Terug naar de opticien waar ik een bril probeer. Daarna zoeken we een wasserette. Het idee is dat we onze kleren niet meer zelf wassen omdat we geen personeel hebben om het in de barak te doen. Terug naar de oogarts waar we de twee anderen halen en op weg naar de **Aschaffener Zellstoff Werke**, waar we veel praten met de Nederlandse jongens die daar werken. In vergelijking met hen en de **Hecker-Werke** hebben wij als *Entladungskommando* een makkelijk leven in vergelijking met de anderen. We moeten soms heel hard en urenlang werken, maar zijn bijna altijd in de frisse lucht. Ook lopen we vrij rond in Heidenau en hebben we contact met de bewoners. We keren om 10.45 uur met de trein terug naar het Lager. Na de lunch gaan we met z'n vieren naar de **GOSAG** waar we ons bezig houden met het opraken van rondslingerde slakken. Als we naar huis gaan valt er wat regen. Om 22.00 uur vallen er enorme regenbuien.

Dinsdag 10 oktober 1944

Om 06.30 uur worden Joop (de Lange), (Joop) Drost, Koos (Labordus) en ik opgehaald door iemand van de firma **Purschke**. We gaan naar **Bahnhof Heidenau-Süd** om een betonmixer te halen.

Samen met Russische Volks-Duitsers slepen we het naar de **GOSAG**. Na aankomst moeten we meteen grondwerk doen in leemachtige grond, het is zo glad als ijs.

Na de lunch om 13.00 uur lossen we twee vrachtwagens met stenen. We stapelen ze heel netjes op.

201 Hier vergist hij zich hier niet, hoewel uit zijn patiëntenkaart blijkt dat hij was opgenomen in het *Lazarett* van **Königswartha**, blijkt uit een vermelding in het dagboek op 11 april 1945, dat hij door toedoen van soldaat Knepper in **Grossenhain** terecht kwam.

Het verladen van wagons op het emplacement van Heidenau op 10 oktober 1944, door de Nederlanders die werkten vanuit het Lager *Radrennbahn*. Tweede van recht is Jan Deremaux (foto collectie Langhenkel)

Woensdag 11 oktober 1944

Om 07.00 uur met Joop de Lange, Koos en Frits naar de macaronifabriek. We laden drie grote trailers met dozen macaroni. Wanneer we klaar zijn met het laden rijden we naar het station en laden ze in een spoorwagon. In het verleden heb ik als *Baumeister* gewerkt en dat heb ik waarschijnlijk goed gedaan, want volgens de Herr Fritsche moet ik het nu weer doen. Dirk die op het emplacement werkt komt langs om te kijken wat we aan het doen zijn. De Herr Fritsche merkt dan op dat sommige werknemers van de fabriek bij de Wehrmacht moeten gaan of naar een *Rüstungsbetrieb* moeten. Rond 11.30 uur zijn we klaar en lopen we naar de **GOSAG** om de grondwerkzaamheden voort te zetten. Het weer is zo goed dat ik zonder shirt (blote lichaam) werk. Kort na de lunch worden we opgehaald om een wagen met cement te lossen bij hun pand. Van de directeurs krijgen we appels. Klaar met deze klus gaan we terug naar de GOSAG en doen nog wat grondwerk. Om 16.30 uur gaan we douchen. Een half uur later keren we terug naar het Lager. Van 20.00 tot 21.15 uur geven we Engelse les aan twaalf mannen. Ze hebben nog steeds de geest. Na wat gepraat in kleine kring over van alles en nog wat gaan we om 22.30 uur slapen.

Donderdag 12 oktober 1944

Midden in de nacht om 03.00 uur klinkt het luchtalarm. Iedereen is erg ongerust omdat alle deuren en ramen van onze barak op slot zijn. We zijn opgesloten! Gelukkig is het alarm kort en vallen we al snel weer in slaap. Met Arie en Anton naar Purschke waar we verder gaan met het graven van een sleuf. Het weer is erg goed, de zon schijnt en geeft warmte af dus de kleine jas kan uit en het shirt open. Het graven wordt verstoord omdat we vier wagons met stenen moeten lossen. Daarna werken we verder aan de weg. Anton breekt zijn grote zware

hamer en beschuldigt mij? In de kazerne heeft Piet van Horick twee nieuwe toiletten geplaatst. Nu kunnen we weer gaan zitten. Ik geef mijn waterkoker aan Henk. Hij maakt dan 's avonds koffie voor mij en hem.

Vrijdag 13 oktober 1944

Met Joop de Lange en Koos naar **Purschke**, om verder te gaan met graven. Rond 10.00 uur komt Arie erbij en gaan we met z'n allen naar de firma **Kunze** om een wagen met betonnen delen van een barak te lossen. Het werk is erg zwaar. Voordat we beginnen geeft de voorman ons een grote appel te eten. Koos en ik zitten op de wagen. De balken wegen elk ongeveer 150 kg. Het gebeurt allemaal opnieuw door middel van handwerk. Het eerste uur lossen we 13 balken. We krijgen nu hulp van twee gewonde Duitse soldaten. De volgende 29 onderdelen lossen we in 1¼ uur. Als we deze moeilijke en gevaarlijke klus om 13.15 uur hebben geklaard, hebben we *Mittag* tot 14.15 uur. De voorman verlaat ons en geeft RM 6,= om wat bier te kopen. We rusten even uit en gaan naar de **GOSAG** waar we om 15.00 uur aankomen. Tot 17.00 uur gaan we weer graven en keren huiswaarts. Thuis krijgen we 50 Poolse sigaretten. Mijn bril is aangekomen, maar het is niet in orde. Het zit te strak bij de oren en de bril staat scheef op mijn neus.

Zaterdag 14 oktober 1944

Om 06.30 uur moeten we allemaal naar de **GOSAG**. Een uur later worden Tom, Klaas, Frits Anton, Harry en ik naar de macaronifabriek gestuurd. Het blijkt dat ze ons daar momenteel niet kunnen gebruiken, dus gaan we terug naar het Lager en protesteren over de afhandeling hiervan. De *Unteroffizier* neemt contact op met de fabriek en dus gaan we daar om 09.00 uur weer heen. Maar de vrachtwagens zijn er nog niet, dus tussendoor doen we kleine klusjes. Om 10.30 uur arriveren eindelijk de verwachte Union vrachtwagens. Terwijl de anderen beginnen met laden, lossen Klaas en ik een wagen met meel. We krijgen wat meel mee naar huis om te bakken. Het is best zwaar werk geweest! Herr Fritsche maakt twee foto's van ons team. Tijdens de lunch krijgen we heerlijke soep (ster macaroni) en een flesje bier. Bij het achteruitrijden van een vrachtwagen weet de Nederlandse chauffeur een hek en twee pilaren te raken. Om 15.00 uur zit het werk erop en gaan we gelijk naar de **GOSAG** om te douchen. Terug bij het Lager ontvang ik mijn loon van de maand september RM 30,= op mijn Personalkarte II rekening RM. Ook ontvang ik het geld terug (krijgsgevangengeld) nu in *Reichs Mark*. De *Unteroffizier* kondigt aan dat morgen enkele wagens bij de macaronifabriek door vijf man gelost moeten worden. Frits bekijkt zijn lijstjes en vertelt wie er weg moet. Zoals afgesproken gaat onze was naar een wasserette in Pirna. Het is een beetje een klus om op een lijst elk kledingstuk te noteren en van wie het is, want het wassen moet van hun rekeningen worden afgeschreven. Daarna heb ik een tijdje gelezen tot bijna middernacht. In de *Aufenthaltsraum* zijn drie mensen aan het kaarten waar ook Koen bij betrokken is! Ik kijk ernaar en ze spelen een echt soldatenspel, opschepperig en goklustig. Het lijkt erop dat Koen veel verliest.

Zondag 15 oktober 1944

Om 09.00 uur sta ik op. We weten wie er gaat werken dus Chris, Koos, Anton, Bertus, Arie en ik gaan met Herr Fritsche naar het **Bahnhof Heidenau-Süd**. Hier wachten ons drie wagons met 490 zakken meel om op wagens te worden geladen. We rijden

ermee naar de fabriek en stapelen ze op in een magazijn. Arie en ik zijn de langste dus wij stapelen ze op. Het is zwaar en secuur werk. Als we het niet goed stapelen, kan de hele boel omvallen. Klaar om 13.30 uur gaan we naar de kantine van de fabriek en ontvangen er heerlijke sterrensoep en een flesje bier. Dat hebben we echt verdiend! Om 14.30 uur zijn we terug bij het Lager. In de buurt van onze barak is er een incident. Een jongen was aan het spelen met de kleine kiepkarren, die we gebruiken om slakken en leem te vervoeren en slaagde erin om onder één van hen te komen! Hij liet ze van boven naar beneden rijden. Het ziet er nogal slecht uit. Op dit moment helpt geen enkele burger! Nu geeft Tom eerste hulp. Het duurt allemaal even en we zijn bijna te laat om nog op pad te gaan. Maar sommige jongens helpen ons opruimen. Om 15.00 uur gaat bijna iedereen op pad met de *Unteroffizier*. Ze hebben gehoord dat het goed is om met hem te wandelen en willen het zelf ontdekken. De wandeling brengt ons via **Niedersedlitz** naar **Wölkau**. Hier drinken we twee biertjes in een *Gaststätte*. We lopen via **Dohna** terug naar het Lager waar we om 18.00 uur aankomen. De *Unteroffizier* heeft ons weer een hele mooie wandeling bezorgd. Tijdens de wandeling vertelt hij ons alles over de bezienswaardigheden en de omgeving. Thuis schrijf ik de kosten op die we betaald hebben voor de *Unteroffizier* (kosten gedeeld door het aantal wandelaars). Na het eten schrijf ik een kaartje aan Corrie. Daarna ontvang ik de was (kleding) van de jongens, stempel het en schrijf het op mijn lijst. De administratie is nu uitgebreid, ik heb een lijst met de uitgaven voor het bier (wandelingen) etc. kaarten, stiften, tekenpapier, inkt, etc. nu extra de was. Zaterdag moet ik weer de lijsten wijzigen, maar ik vind het niet erg. Ik vind het leuk om te doen. Terwijl ik aan het stempelen ben pakt een aantal jongens me vast en stempelt een nummer 4 over mijn hele lichaam. Anderen hebben een ring om Willem Bodijns been gestoken en aan de krib bevestigd. Hij slaapt, wacht maar tot hij wakker wordt; hij zal brullen. De typemachine van de bewakers werkt niet meer. Omdat ze denken dat ik daar iets van weet, roepen ze me de hele tijd om het te repareren. Overdag repareer ik het vijf keer. Eindelijk werkt het. Met muziek en zang ga ik naar bed en denk dat ik wel een bijzondere dag heb gehad. Ik vond het leuk.

Om even terug te komen op het werk met de wagens meel: Toen we hoorden hoeveel zakken meel we moesten laden en lossen, bedachten we een plan om wat meel mee naar huis te nemen, oftewel om wat te stelen. Het probleem is dat alle zakken uit één stuk zijn. De jongens brachten wat zaken en zakjes mee voor de bloem. Nu moeten we improviseren, in de wagons waar enkele grote spijkers uit de muren steken verplaatsen we de zak per ongeluk langs de spijkers zodat ze de zak openbreken (ze zijn van papier). We nemen snel wat meel in onze zakken en de zak wordt uit de wagen gehaald. Herr Fritsche die alles als een havik in de gaten houdt, kan niet overal tegelijk zijn. Op een gegeven moment roepen we hem en wijzen hem op het gat in de zak. De zak wordt nu als speciaal behandeld. Ondertussen verdwijnt er wat meel ergens anders. Thuis denken we dat we zo'n 10 tot 15 kg meel hebben gekregen. We bespreken wat we ermee gaan doen. Dirk Verdel wil er niets van weten, want het is gestolen. Hij zegt dat ik als christen en dominee profiteer van gestolen goederen. Na overleg besluiten we het niet te verdelen in 14 porties maar met de bloem van gisteren het aan collega Mastenbroek de bakker te geven. We zullen hem vragen om 15 broden te bakken, 14 voor ons en één voor hemzelf. Een hele goede oplossing vinden wij.

Kriegsgefangenenpost Postkarte
An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen
Empfangsort: Den Haag
Straat: Vlietstraat 18-1
Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 26-10-1944]

15 oktober 1944, Liefste allemaal, Jammer genoeg nog steeds geen bericht van u. Ik weet ook geen nieuws. Het gaat alles langzaam. Ik ontvang geen krijgsgevangenenengeld meer, maar echte marken. Als ik daarvan overhoud, dan kunnen we Charl zijn kamer daarvan in orde laten maken. Ik ben nog steeds in prima conditie, hetgeen ik van harte hoop dat het met allen die ik ken ook zo is. Corriejet en kinders, veel zoenen aan allen van uw aller liefhebbende Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 16 oktober 1944

Vandaag is het de verjaardag van mijn zus Mary. Fijne verjaardag zus!

Om 07.00 uur met de trein naar Pirna met Koen en de was. Bij de wasserij ontmoet ik twee Engelse krijgsgevangenen en maak een praatje met ze tot hun bewaker daar heel snel een einde aan maakt. Van de was naar de opticien voor mijn bril. We lopen door de winkelstraat en kopen wat artikelen die door de jongens zijn besteld.

Onderweg komen we enkele mensen tegen die voor de firma **Rössler** werken en met hen rijden we terug naar Heidenau. Om 09.00 uur komen we aan en gaan naar het postkantoor en dan naar enkele bijzondere adressen van Koen, oa. een fotozaak.

Om 10.00 uur zijn we terug bij het Lager. Ik krijg hoofdpijn van de bril, dus ik draag hem niet. Van 12.00 tot 13.00 uur is er een luchtalarm. Op dat moment las ik een boek. Om 13.15 uur naar de **GOSAG** om verder te gaan met grondwerken. Dat is de planning. Op die plaats is er niemand. Als ik weet dat er mensen werken bij de firma **Purschke**, loop ik naar hen toe en help Willem met het graven van sleuven.

Om 16.15 uur zijn we klaar. De foto's die afgelopen zaterdag gemaakt zijn bij de macaronifabriek zijn klaar, ook krijg ik een foto waar Toon van der Vaart en ik op staan.²⁰²⁾ Een minder prettige mededeling is dat de brood- en botterantsoenen weer zijn verlaagd. Vanaf vandaag is het broodrantsoen verlaagd met 200 gram tot 3000 gram. De boter is 18 gram per week minder, dus nu krijgen we 22 gram per dag.

Dinsdag 17 oktober 1944

's Morgens vroeg met Drost naar de **GOSAG** waar we een kelder en een kuil achter de Hauptbau uitgraven. Het regent de hele tijd dus we schuilen in de kelder. Later in de middag wordt het weer beter, maar er staat een koude wind. In het Lager zijn moeilijkheden. Koen is er niet en het avondeten is onbruikbaar. Ook onze post is niet weggebracht. De jongens hebben genoeg van Koens manier van omgaan met eten en zaken. Ze willen een andere vertrouwensman. Beide teams willen (weer) dat

202 NB. Charles Deremaux merkt hier op dat hij nimmer een foto van zijn vader in krijgsgevangenschap heeft gezien.

ik die job doe, maar ik weiger en stel Joop Drost als kandidaat voor. Na een kort debat is hij gekozen als onze nieuwe vertrouwenspersoon. Als Koen wat later arriveert, krijgt hij het recht voor zijn raap. We vertellen hem dat hij niet meer in functie is. Maar hij zegt ons dat we dat nog wel eens zullen zien. Het gaat niet werken zegt hij. We weten dat hij onder een hoedje speelt met de Duitsers. We wachten het af. Hierna schrijven we een brief in het Duits over de wisseling en sturen deze naar het Stammlager en de Nederlandse hoofdvertrouwensman in Hohnstein. Samen met Piet van Horick en Henk, de echte bendeleiders, en Joop en ik praten we er nog wat langer over. Door alle commotie kan ik niet gemakkelijk slapen en blijf tot middernacht op om te lezen. Door de regen op het dak val ik makkelijker in slaap.

Woensdag 18 oktober 1944

Na een goede nachtrust sta ik om 06.15 uur op. We moeten allemaal naar de **GOSAG**, alleen Harry gaat niet met ons mee. Sinds enkele weken werkt hij bij de firma **Schmidt**. Hij heeft het geregeld. Met Tom, Drost en Anton stapelen we dwarsliggers. Om 09.00 uur neemt Herr Lindemann ons mee naar een andere plek en nu gaan we metaalslakken verplaatsen. Na de lunch van 13.00 tot 16.00 uur gaan we door met hetzelfde werk. Ik hou van dit werk. 's Avonds gaan we verder met onze lessen in het Engels. Er zijn nog maar negen man over. We noemen ze de kern. Op hun verzoek houden we de lessen erg actueel, dus alles over de oorlog en wat daarbij hoort. Die avond ga ik heel laat naar bed.

Het werk bij de **GOSAG**: We laden slakken (slakken van kolen, cokes) we rijden in kleine kiepkarretjes op smalspoor naar een soort vallei op enige afstand van de fabriek. We kiepen of keren de karretjes en rijden terug naar de fabriek. Meestal zitten we er dan in. Dit werk doen we in een redelijke snelheid (in het Nederlands we rijden de slakken in een slakken tempo).

Donderdag 19 oktober 1944

De tijd gaat snel. Vandaag ben ik 500 dagen krijgsgevangen! Iedereen moet naar de **GOSAG**. Bij het Lager hebben ze geregeld dat Tom en ik om 08.30 uur worden opgehaald om naar de firma **Urwank** te gaan. We rijden dus geen slakken maar stapelen dwarsliggers. De ophaaldienst komt niet opdagen, maar een *Unteroffizier* vertelt ons dat het om 12.00 uur zal zijn. Dus we gaan verder met de dwarsliggers. Om 12.00 uur komt er niemand. Om 12.30 uur worden we allebei naar de firma **Purschke** gestuurd waar we moeten helpen met het lossen van 150 zakken cement van elk 50 kg. Tom en ik zijn niet erg blij, want terwijl we vertrokken, kwam Urwank aan en nam vier jongens mee. Als we klaar zijn met het cement geeft de chef ons een flesje bier. Daarna gaan we naar de **GOSAG**-fabriek en doe wat grondwerk. Om 16.00 uur kunnen we douchen. Thuis krijgen we zeep, waspoeder en scheerzeep. Vanaf nu brengen we het waspoeder en bleeksoda naar de wasserette. Ik werk tot laat aan een les in de Nederlandse taal voor morgenavond. De regen klettert op het dak en daardoor slaap ik heerlijk.

Vrijdag 20 oktober 1944

Morgenvroeg moeten we allemaal naar de **GOSAG**. Alleen Chris (*Ouwehand, red.*) blijft achter. Hij moet naar het *Lazarett (Königswartha, red)*²⁰³⁾

/P.V.G. Holländer <small>(bei V. u. G. die Staatsangehörigkeit angeben)</small>		Staatsbeamter		Formblatt 5a <small>K. S. V. (H) Teil II</small>
Familien- und Vorname: <u>Ouwehand, Christiaan</u> <small>(Mit Schreibmaschine oder Druckschrift ausfüllen)</small>				
geb. am <u>1.6.1913</u>		in <u>Rotterdam</u>		Kreis _____
Truppenteil: <u>H.L.</u>			Beschriftung der Erkennungsmarke <u>97.098 IV B</u>	
Dienstgrad: <u>Uffz.</u>			Lfde. Nr. des Laz.-Krankenbuches: <u>179</u>	
Name des Lazarett:	Erkrankungstag, Art der Krankheit oder Verwundung:	Zugang: woher:	Abgang: dfg. wie, wohin: Zw.	
<u>Stalag (Def.) Königswartha</u>	<u>vor 8 Tagen</u> <u>Zustand nach</u> <u>Zahnextraction</u> <u>Verdauungsstörungen</u>	<u>Arb. Kdo.</u> <u>Heidenau</u> <u>Pirna</u> <u>11.</u> <u>20.10.44</u> am _____	<u>Anfertigung</u> <u>eines Gebis-</u> <u>ses nach</u> <u>Stalag IVA</u> <u>Hohnstein</u> <u>am 26.10.44</u> Wenden!	
B. 505 Ia. DIN A 6. C. Heinrich, Dresden N. XII. 43.				

Patiëntenkaart van Chris Ouwehand (NIMH collectie 1001)

Met de regen die continu naar beneden valt, kunnen we niet veel werk doen en er is geen ander werk voor ons te doen. Om ca. 08.00 uur worden Drost, Klaas, Arie, Bertus, Willem, Dirk, Frits en ik door de firma **Mütze** opgehaald voor het lossen van betonnen barakstukken, panelen etc. Een half uur later arriveren er drie wagons respectievelijk 16, 14 en 21 ton. Klaas en ik lossen de kleinere spullen uit de middenwagon. Rond 10.00 uur stopt het met regenen maar we zijn al doornat. Na de lunch beginnen we allemaal met het lossen van de 21 tonner. Die bevat 42 balken van elk 500 kg.

Met vijf man trekken we ze over de zijkant van de wagon. Het is heel zwaar werk. De chef-kok van deze firma is enorm blij met ons en zo regelt hij ons eten: brood, jam, appels en peren. Als compliment geeft hij ons RM 19,-. We moeten erg populair zijn voor ons werk. Rond 13.30 uur zijn we klaar en moeten we naar de dames **Seifert**. Acht wagons (18 ton) vol briketten zijn aangekomen en moeten gelost worden. Om 19.00 uur wanneer het al donker is, zijn we er klaar mee. Wederom krijgen we brood, jam en aardappelen en worden terug gereden naar ons Lager. Op de terugweg praat ik met Elfriede, de dochter en begrijp van haar dat het heel moeilijk is om hulp te krijgen bij het lossen van hun wagons. Omkoping is de manier om het voor elkaar te krijgen! Ze willen cadeaus en geld. Zo niet, dan kunnen ze de hulp vergeten. Er is dan geen hulp beschikbaar (hoe handig). Omdat we te laat klaar waren met werken, is er geen les Nederlands. Koen heeft ons allemaal een

203 Na een eerdere verwijdering van een tand had hij last van indigestie. Na zes dagen in het *Lazarett* van Königswartha werd hij doorgestuurd naar het Stalag Hohnstein voor een prothese.

papiertje gegeven. We weten niet waarom, maar horen het later! Ik vul mijn dagboek, administratie, lees wat en ga naar bed.

Zaterdag 21 oktober 1944

Om 06.00 uur op. Na het ontbijt gaan Koen en ik op de fiets naar **Pirna**, Koen draagt het waspoeder en ik heb de schoenen op de rug. Het is fris weer, maar wat een genot om te kunnen fietsen! Bij de wasserette wisselen we het waspoeder voor de was en fietsen we naar de *Zahlmeisterei* om de schoenen te ruilen. Naar huis fietsen is weer een hele belevenis. Om 08.15 uur komen we aan in Heidenau en bezoeken het postkantoor. Een half uur later zijn we thuis. Ik sorteer de was en veeg de vloeren. Om 10.30 uur arriveert een afgevaardigde van het Zweedse Consulaat namens het Internationale Rode Kruis.

*Bericht über den Besuch bei den niederländischen Kriegsgefangenen im Stalag IV-A Hohnstein in Sachsen am 19, 20, 21 und 22 Oktober 1944. Die Reise wurde am 19. Oktober 1944 von Oschatz aus angetreten. Dem Vertreter der Schutzmacht Abteilung war als Begleitoffizier Herr Hauptmann G. Müller vom Oberkommando der Wehrmacht, Abteilung Kriegsgefangenen(wesen), zur Verfügung gestellt worden. Am Vormittag desselben Tages wurde erst das Arbeitskommando "**Bahnmeisterei Riesa**" in Riesa besucht, in dem sich 58 niederländischen Kriegsgefangenen befanden, die mit Eisenbahnbau und Waggonentladungsarbeiten beschäftigt und in einer guten Holzbaracke untergebracht waren.*

*Danach wurde dem Arbeitskommando "**Riesa-Gröba**", in dem 27 niederländische Kriegsgefangene in einem Industriebetrieb als Maurer und Tischler und mit Waggonentladung beschäftigt waren, einen Besuch abgestattet.*

*Auch hier waren den niederländischen Kriegsgefangenen gute Unterkünfte in einer Baracke zur Verfügung gestellt worden. In diesem Arbeitskommando hatte der Vertreter Gelegenheit, mit dem Vertrauensmann des Arbeitskommando's "**Koselitz**" in dem 36 niederländische Kriegsgefangenen in der **Firma Mitteldeutsche Stahlwerke** beschäftigt waren.*

*Am Vormittag des 20. Oktober 1944 wurden die Arbeitskommando's "**Gittersee**" und "**Siemens Glasfabrik**" in Freital besucht. Hier befanden sich 93 bzw. 39 niederländische Kriegsgefangenen. Die Arbeitskommando's "**Gerling & Rockstroh**", sowie "**Seidel & Naumann**"-beide in Dresden- wurden dann am Nachmittag desselben Tages besucht. Hier befanden sich 30 bzw. 103 niederländische Kriegsgefangenen.*

*Am 21. Oktober 1944 wurde erst das Arbeitskommando "**Drewag**" in Dresden, in dem 41 niederländische Kriegsgefangene mit Bauarbeiten beschäftigt waren, aufgesucht. Untergebracht waren hier die Kriegsgefangenen in einem Teil eines Wohngebäudes, das einen verhältnismäßig guten Eindruck machte. Hier hatte der Vertreter auch ein Gespräch mit dem Vertrauensmann der Arbeitskommando's "**Schleifscheiben**", wo 25 niederländische Kriegsgefangenen in einer Schleifsteinfabrik arbeiteten.*

*Anschließend wurden die Arbeitskommando's "**Hecker-Werke**" und "**Radrennbahn**" -beide in **Heidenau**- aufgesucht. Hier befanden sich 40 bzw. 32 niederländische Kriegsgefangenen, die mit Herstellung von Bremsteilen und Waggonentladungsarbeiten beschäftigt waren. Am Abend desselben Tages wurde dann das Arbeitskommando "**Aschaffener Zellstoffwerke**", wo 35 niederländische*

Kriegsgefangenen in dem Betrieb tätig waren, besucht. In allen vorgenannten Arbeitskommando's waren die niederländische Kriegsgefangene in guten Holzbaracken untergebracht.

Am 22. Oktober fand dann der Besuch im Hauptlager in Hohnstein statt, wo der Vertreter der Schutzmacht mit dem Lagerkommandanten und den höheren Lageroffizieren zu einer Schlussbesprechung zusammenkam, und wo er Gelegenheit hatte ein mehrstündiges Gespräch mit dem niederländischen Hauptvertrauensmann, sergeant H.A. Frijlink, zu führen. Im ganzen Stalag befanden sich am Besuchstage 960 niederländische Kriegsgefangene, die auf 30 Arbeitskommando's verteilt waren. Außerdem gehörten 2 niederländische Feldgeistliche zum Stalag.

Von den Besuchen des Vertreters in den Arbeitskommando's und seinen Gesprächen mit den Vertrauensleuten von denen die meisten als Bezirksvertrauensleute auch die Verhältnisse der anderen, von dem Vertreter nicht besuchten Arbeitskommando's kannten und seiner Besprechung mit der deutschen Lagerleitung ergab sich folgendes:

- 1. Über Unterkünfte und Verpflegung wurden bei diesem Besuch keine Klagen hervorgebracht. Der Vertreter hatte bei seinen Besichtigungen besonders nach dem Vorkommnis von Ungeziefer gefragt, doch wurde ihm mitgeteilt, daß in den Arbeitskommando "**Gittersee**" und "**Sachsenwerk**" kurz nach seinem vorigen Besuch, gründliche Säuberungen vorgenommen worden waren, sodass die Kriegsgefangenen nunmehr keine Beschwerden diesbezüglich mehr hatten. In "Gittersee" was es mit der Verpflegung inzwischen so geordnet worden, daß die niederländischen Kriegsgefangene ihre Mahlzeiten selbst zubereiten konnten; sie waren seitdem mit ihrem Essen zufrieden. Der Vertreter möchte hierbei erwähnen, daß sowohl der Vertrauensmann als auch einige niederländischen Kriegsgefangene mit denen er sprach, dieses Arbeitskommando jetzt als "prima" bezeichneten. Die Vertrauensleute der Arbeitskommando's "**Drewag**" und "**Fa. Schleifscheiben**" erklärten, daß die dortigen niederländischen Kriegsgefangene vordem ihr Essen selbst zubereitet hätten, womit sie zufrieden waren; jetzt wurden sie nunmehr –da ihr Küchenkessel kaputt war- aus einer zivilen Gemeinschaftsküche beköstigt, wodurch ihr Essen schlechter geworden wäre. Sie sprachen daher den Wunsch aus, wieder Gelegenheit bekommen zu können, ihr Essen wie früher selbst zuzubereiten. Der Vertreter brachte bei der Schlussbesprechung diesen Wunsch der niederländischen Kriegsgefangenen zur Erörterung, doch erklärte der Oberzahlmeister, das sein großer Mangel an Kessel bestünde; da jedoch diese beider Arbeitskommando's in nächsten Zeit versetzt werden wollten, versprach er, versuchen zu wollen, den Kriegsgefangenen in den zukünftigen Arbeitskommando's wieder Gelegenheit zur Selbstbereitung ihres Essens zu verschaffen.*
- 2. Der Zustand der Kleidung und der Schuhe der niederländischen Kriegsgefangenen war noch derselbe wie am vorigen Besuch des Vertreters. Überall wurden von den Vertrauensleuten nach Liebesgaben-Uniformen gefragt. Bisher war nur eine geringe Anzahl Lederschuhe als Liebesgaben ins Stalag eingetroffen. Bei den Gesprächen des Vertreters mit den Vertrauensleuten konnte er feststellen daß es für die niederländischen Kriegsgefangenen wohl ein Tauschmöglichkeit ihrer zerrissenen Kleidung und Schuhe gab, doch erhielten sie sich nur sehr abgenutzte Sachen, die nicht allzulange standhielten. In ziemlich vielen Arbeitskommando's waren ihnen Arbeitskleider zur Verfügung gestellt worden.*

3. *Der Gesundheitszustand unter dem niederländischen Kriegsgefangenen sollte im allgemeinen ein guter sein. Besondere Klagen wurden bezüglich der Krankenpflege auch nicht hervorgebracht. Jedoch gab es in dem Arbeitskommando **"Bahnmeisterei Riesa"** einige Kriegsgefangene, die an Furunkulose litten, was wohl auf Ernährungsstörungen zurückzuführen war. Im Arbeitskommando **"Gittersee"** sei –nach Angabe des Vertrauensmannes- die ärztliche Betreuung nunmehr verbessert worden, sodass er diesbezüglich keine Beschwerden mehr hatte. Die im Juni-Bericht des Vertreters erwähnten zwei niederländischen Kriegsgefangenen dieses Arbeitskommando's waren -kurz nach dem Besuch des Vertreters- von dem Stabsarzt des Stalags untersucht und der eine Kriegsgefangene als Arbeitsunfähig erklärt worden, woraufhin er in das Stalag IV-b Mühlberg gekommen war. Auch war der im Juni-Bericht erwähnte niederländische Kriegsgefangene wegen Anfertigung einer Zahnprothese inzwischen in Behandlung genommen worden; eine passende Prothese hat er allerdings bisher noch nicht erhalten können. Wenn auch die Vertrauensleute diesmal keine Beschwerden bezüglich der Zahnbehandlungen hervorbrachten, forderte doch der Vertreter von den Vertrauensleuten ein Namenverzeichnis derjenigen erwähnten zwei niederländischen Kriegsgefangenen, die Zahnprothesen benötigten. Es stellte sich dabei heraus, daß hierfür sechs Kriegsgefangene im Frage kämen. Bei der Schlussbesprechung brachte der Vertreter dann diese Angelegenheit zur Erörterung, wobei ihm der Stabsarzt des Stalags erklärte, daß es einen großen Mangel an Fachkräften für Anfertigung dieser Prothesen gäbe. Er wolle aber alles versuchen, um diesen Kriegsgefangenen sofort zu helfen. Bezüglich der Erkrankungen im Arbeitskommando **"Bahnmeisterei Riesa"** wurde bei der Schlussbesprechung erklärt, daß auch diese bei der deutschen Zivilbevölkerung häufig vorkäme; eine Ernährungsstörung läge hierbei nicht vorm sondern sie mit der Art der Arbeit zu erklären. Der Stabsarzt des Stalags versprach, dieses Arbeitskommando bald zu besuchen, um dann geeignete Heilungsmaßnahmen vornehmen zu können. In dem Arbeitskommando **"Hecker-Werke"** gab es für die deutschen Zivilarbeiter eine Milchzuteilung. Da nun der dortige niederländische Vertrauensmann darüber klagte, daß die Kriegsgefangenen, die dieselben Arbeiten leisten müssen, keine Milch erhielten, brachte der Vertreter diese Angelegenheit bei der Betriebsleitung dieses Arbeitskommando's vor, wobei ihm zugesagt wurde, daß die betreffende niederländischen Kriegsgefangenen auch zukünftig eine Milchzuteilung erhalten sollten. Bei seinem Gespräch mit der Betriebsleitung konnte der Vertreter auch noch einige andere kleinere Angelegenheiten im Interesse der erwähnten zwei niederländischen Kriegsgefangenen regeln.*
4. *Über die geistliche Betreuung hatte der Vertreter ein Gespräch mit dem niederländischen Katholischen Feldgeistlichen, Major B.J. Wilmink (kgf 98947). Dieser erklärte, daß es ihm und dem niederländischen Evangelischen Geistlichen Major J. de Waard (kgf 271174) -der sich am Besuchstag auf Reisen befand- gestattet wäre, jedes Arbeitskommando besuchen zu dürfen, sodass beide Pfarrer ihr Amt zur Zufriedenheit ausüben könnten. Aus Platzmangel im Hauptlager hatten sie von sich auf ein eigenes Zimmer verzichtet und waren darum mit anderen niederländischen Kriegsgefangenen gemeinsam untergebracht.*
5. *Liebesgabenpaketsendungen hatten die niederländischen Kriegsgefangenen –nach Angabe des Hauptvertrauensmannes- bis zum Juli dieses Jahres außer Holländischen und Argentinischen auch zwei Amerikanische Pakete pro Mann und*

Monat bekommen. Seit August dieses Jahres waren aber keine Pakete mehr eingetroffen, sodass der Hauptvertrauensmann aus seinen Vorräten für August, September, Oktober pro Mann nur 1 Amerikanisches Paket ausgeben konnte, während für November nur noch ½ Paket pro Mann zur Verfügung stehe, dann sei sein Vorrat erschöpft. Über diese Angelegenheit sowie die Sperre des Postverkehrs mit den Niederlanden wird in allen Arbeitskommando's diskutiert; die niederländischen Kriegsgefangenen waren darüber sehr bedrückt.

6. Wenn auch die Arbeit überall als sehr schwer bezeichnet wurden, waren die niederländischen Kriegsgefangenen mit der allgemeinen Behandlung zufrieden. Die Arbeitszeit betrug in Durchschnitt 60 – 72 Stunden in der Woche. Im Arbeitskommando "**Gittersee**" waren einige niederländische Kriegsgefangene durch ihren langen Weg zur Arbeit 13 – 14 Stunden täglich eingesetzt. In den Industrie-Arbeitskommando's sollte auch Sonntagsarbeit häufig vorkommen. Der Vertreter stellte bei einer eingehenden Untersuchung der Art der Arbeit fest, daß einige der niederländischen Kriegsgefangenen in den Arbeitskommando's "**Gittersee**", "**Koselitz**" und "**Rapido Werke**" für Arbeiten eingesetzt waren, die nach den Bestimmungen des Genfer Abkommens als verboten zu bezeichnen sind. In den beiden erstgenannten waren die Kriegsgefangenen mit der Herstellung von Granaten und im letztgenannten mit der Anfertigung von Lafetten für Flugzeugbordwaffen beschäftigt. Hierüber erhob der Vertreter schon bei der Schlussbesprechung schärfsten Protest, und ist die Angelegenheit auch wieder inzwischen dem Auswärtigen Amt unterbreitet worden. Der Vertreter wird mit größtem Interesse die Entwicklung dieser Angelegenheit weiter verfolgen. Bei dieser Gelegenheit kann der Vertreter berichten, daß die niederländischen Kriegsgefangenen des Arbeitskommando's "**Seidel & Naumann**" inzwischen für andere, keine Rüstungs-Arbeiten, eingesetzt worden sind. Dagegen konnte der Vertreter bei seinen Besuchen in den Industrie-Arbeitskommando's feststellen, daß man hier den niederländischen Kriegsgefangenen zum direkten Industrie-Luftschutz herangezogen hatten, was nach geltenden Bestimmungen unzulässig war, wie es der Vertreter bei seinem persönlichen Besuch bei dem Auswärtigen Amt bestätigt erhielt. Kriegsgefangenen sollten bei Luftschuttsmaßnahmen nur zum Löschen ihrer eigenen Unterkünfte eingesetzt werden dürfen. Die Schutzmachtabteilung hat daraufhin noch schriftlich das Auswärtige Amt um Veranlassung zur Einhaltung der für Kriegsgefangene im Luftschutz geltende Bestimmungen ersucht, desgleichen wurde der niederländische Hauptvertrauensmann von den Ermittlungen des Vertreters in Kenntnis gesetzt. Das Arbeitskommando "**Wülknitz**" war inzwischen aufgelöst und die betreffende niederländischen Kriegsgefangenen in das Arbeitskommando "**Koselitz**" überführt worden. Einige, bei dem Besuch des Vertreters hervorgebrachte Wünsche konnten im Interesse der niederländischen Kriegsgefangenen schon bei der Schlussbesprechungen hervorgebracht werden.

Der Vertreter der Schutzmachtabteilung hat auch bei seinem jetzigen Besuche den Eindruck gewinnen können, daß, abgesehen von den im heutigen Bericht zum Ausdruck gebrachten Klagen, die allgemeinen Verhältnisse für die niederländischen Kriegsgefangenen in diesen Stalag tragbar und verhältnismäßig gut sind, was dem Vertreter auch von dem Feldgeistlichen, Major Wilmink, und dem niederländischen Hauptvertrauensmann, sergeant Frijlink, ausdrücklich bestätigt wurde. Die Moral unter den niederländischen Kriegsgefangenen dieses Stalags soll ausgezeichnet sein.

Berlin, z.Zt. Hornow, den 20. November 1944

B. Gavrell, Legationssekretär

(bron: Nationaal Archief collectie krijgsgevangenen 2.13.98 inv. 106)

Frits en ik gaan met de trekwagen wat briketten halen bij de firma **Neumann**. Daarna gaan we met z'n allen in bad bij de **GOSAG**. Thuis verdeel ik de was, houd de administratie bij, enz. Piet van Horick heeft een nieuw handvat aan mijn koffer of houten kist bevestigd. De avond gaat voorbij met praten, muziek maken en zingen. Ik lees wat en kom dus laat in mijn bed.

Zondag 22 oktober 1944

Ik sta om 09.00 uur op. Het is weer een werkdag. Uit mijn team zijn drie van de vier mannen al ergens aan het werk. Om 10.00 uur ben ik aan de beurt. Vier van ons gaan drie met stenen beladen wagons lossen (grote brokken graniet). Een korte klus dus we zijn rond 11.00 uur klaar. Om 12.00 uur halen ze drie mannen en om 13.00 uur gaan er nog drie aan het werk. Alleen Chris²⁰⁴ en Tom gingen nergens heen. Volgens de lijst van Frits ben ik weer aan de beurt, maar ik moet morgen naar **Pirna**, dus laat iemand anders in mijn plaats gaan en die heeft morgen een vrije dag. Uit Denemarken ontvangen wij 145 gram bacon. In de middag rust ik lekker uit van 13.00 tot 16.00 uur. Als iedereen terug is van het werk, verzamel en stempel ik hun wasgoed en lees ik wat. Na het avondeten spelen we (zes van ons) een spel genaamd Academy. Ik ben de scheidsrechter. Het is een heel moeilijk spel als je het serieus neemt. We lachen veel en hebben plezier. We spelen dit spel om alert te blijven op wat er om ons heen gebeurt, enz. Het houdt ons hersens scherp. Dit spel duurt van 19.30 tot 22.00 uur. Daarna eet ik nog wat, lees nog eens en ga om 00.30 uur naar bed. Ik ben zeer tevreden over deze dag!

Met mijn naam is het een beetje grappig hoe ze mij noemen. Niemand noemt me bij mijn naam. Het is "Jan" of "Pastoor". Herr Sturm uit (de firma) **Rössler** noemt mij "De Roo" andere Duitsers maken er "Derremouks" van. De Franse krijgsgevangenen bij Rössler noemen me "Jean" Mutti praat altijd over de Fransman (*Franzose*). Een ander bedrijf, als ze me willen, noem me dan "Der Grosse" of "Der Dicke". Het maak me niet uit!

Maandag 23 Oktober 1944

Vandaag is het mijn vaders verjaardag. Hij wordt 61 jaar. Veel gelukkige jaren! De volgende verjaardag hoop ik je persoonlijk de hand te schudden! Al om 05.30 uur op. Na het scheren ga ik met de *Unteroffizier*, Koen, Joop Drost, Arie en Koos met de trein van 0.630 uur naar Pirna. We hebben twee zakken wasgoed en één zak met goederen om te ruilen. Na aankomst in Pirna gaan we met Arie en Koos naar de oogarts. De *Unteroffizier* en Drost gaan naar de *Zahlmeisterei*. Koen en ik gaan naar de wasserette om de was af te leveren. Daarna gaan we ook naar de *Zahlmeisterei* om broeken te ruilen. Nu gaan Koen en ik naar de oogarts om hem mijn ogen te laten controleren. De *Unteroffizier* en Drost zijn naar de *Landrat* gegaan voor informatie over het *Entladungskommando*. Vanaf 08.00 uur begon het te regenen. Als de dokter klaar is met ons vieren lopen Koen, Arie, Koos en ik door Pirna en kopen voor wat jongens pennen, inkt, papier, etc. We zijn nu behoorlijk nat.

204 Dit is vreemd want Chris Ouwehand zat op dat moment in het *Lazarett Königswartha*.

Zoals afgesproken ontmoeten we elkaar in de wachtkamer van het station. We drinken een paar biertjes. Ik proost op mijn vader. Om 10.45 uur met de trein gaan we weer huiswaarts. Ik heb nu mijn ontbijt. Het heeft van 08.00 tot 12.30 uur geregend, soms heel hard. Door onze zeer natte voeten mogen wij thuis blijven. Om 13.30 uur is er een kort luchtalarm. Ik schrijf 's middags wat aan Corrie.

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Straße: Vlietstraat 18-1

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 17-11-1944]

23 oktober 1944, Liefste dierbaren, etc., Op Pa's verjaardag gaan mijn gedachten naar u allen (speciaal naar Pa, die heden 61 wordt) en ik zeg u nogmaals dat ik hoop (van harte) dat het u allen goed gaat en God geve dat u allen door de gebeurtenissen heen mag komen, opdat wij elkaar dan na zo'n lange scheiding in gezonde staat mogen aanschouwen. Niemand wordt door mij en de jongens vergeten. Veel liefs van Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Het is moeilijk om wat te schrijven omdat ik sinds 9 september geen post meer heb gehad. Waar is die allemaal? Daarna doe ik de administratie vanwege de spullen die we voor de jongens hebben gekocht. Het kost nogal wat tijd. Sommige mensen hebben niet genoeg geld op hun rekening en ik vraag ze om er wat op te zetten. Het gaat allemaal in een vrij goede sfeer. Ja ik heb het vertrouwen van de jongens. Als we klaar zijn met die klus bereiden Drost en ik wat lessen voor de komende week voor. Ook vanavond lees ik tot laat. Als iedereen naar bed is, is het erg stil in de barak, dus ik word niet gestoord. Rond middernacht klim ik in mijn bed. Henk de Bruijn logeert bij Jingl, Harry Robart bij **Schmidt**. In noodgevallen moeten ze helpen met het *Entladungskommando*. Harry protesteert natuurlijk, maar hij is niets beter dan de rest van ons!

Dinsdag 24 oktober 1944

We moeten allemaal naar de **GOSAG** om te werken op de zogenaamde *Hochbau*.

Nu is dat voor mij met hoogtevrees geen erg leuke baan. De *Hochbau* is een betonskelet zonder enige bescherming aan de buitenkant, geen balustrade of hekwerk. Ik blijf op de derde verdieping en op 3 meter afstand van de randen.

We hebben het daar erg druk, want ze willen het werk snel af hebben. Ik tel een tiental verschillende nationaliteiten, wij, Fransen, Belgen, Polen, *Reichsdeutscher* (Balkanlanden), burgers uit de Oekraïne, Russen, Italianen, Engelsen, enz. een bonte mengelmoes. Met de Engelsen kan ik soms een gesprek voeren. Ik ontmoet hier mijn latere goede vriend John Walker. Dit is hoe we elkaar ontmoetten: tijdens de lunchpauze kwamen een paar Engelsen naar onze groep om erachter te komen of iemand van ons Engels spreekt. Op dat moment ben ik ergens anders aan het werk, maar ik hoor geroep van de jongens "Pastoor u heeft een cliënt!" Ik roep Joop Drost

en samen gaan we naar de Engelsen kijken. Een van hen stelt zich voor als John Walker uit Stoke on Trent. Hij is gevangen genomen bij de invasie van Zuid-Italië. Iedereen probeert ons gesprek met hem te volgen. Hij lijkt erg sympathiek. De bijeenkomst is erg kort omdat zij en wij weer aan het werk moeten. Thuis protesteert Drost bij de *Unteroffizier* dat Robart naar **Schmidt** is gegaan. Hij moet met ons samenwerken als het nodig is!

Woensdag 25 oktober 1944

We moeten allemaal weer naar de **GOSAG**. We werken er niet zo lang. Al snel worden Arie, Koos, Willem en ik naar het spooreplacement gestuurd om een 27 tons wagon vol briketten te lossen voor de dames **Seifert**. Dochter Elfriede helpt ons heel goed. Met de derde volle vrachtwagen rijden we naar de winkels en lossen de vrachtwagens. Er wordt weer heel goed voor ons gezorgd. Tussen de middag krijgen we aardappelen, salade, komkommer. Later op de middag brood met jam, koffie en een sigaret. Om 13.30 uur zijn we klaar. Zoals onze teams begrijpen, bevinden moeder en dochter zich al in moeilijke tijden. We nemen de beslissing om zo snel mogelijk te werken, zodat het inhuren van ons team voor hen goedkoper is. We worden altijd vriendelijk en goed geholpen door de dames. De *Unteroffizier* is gearriveerd en hij brengt ons terug naar de **GOSAG**. Achter de *Hochbau* rijden we weer slob. De Engelsen zijn er ook. We kunnen nu wat meer praten. Volgens hun verhalen duwen ze de Duitsers soms een beetje te ver door. Hun houding tegenover de Duitsers is anders dan de onze. Door de aanwezigheid van de Engelsen op het werk hebben we negen leerlingen die met veel interesse de lessen volgen. We laten ze vragen stellen. Ik lees wat na de les en ging weer laat naar bed.

Donderdag 26 oktober 1944

In de ochtend gaan we allemaal weer naar de **GOSAG**. Al snel verdwijnen kleine groepen om ander werk te doen. Om 12.30 uur worden we opgehaald door een Pool genaamd Pietzrijkowski om een wagon met 22 ton kolen te lossen. Later naar bed gaan straft me nu omdat ik tijdens onze pauze in slaap val. Om 17.30 uur zijn we klaar. We krijgen wat appels en kunnen vertrekken. We zijn zwart van het kolengruis, maar we kunnen ons daar niet wassen! We protesteren ertegen maar aan het eind hebben we een wasbeurt in onze badkamer. Bij het avondgebed zeg ik er een extra bij voor mijn broer Tini (Martin) die twee jaar geleden door de Duitsers is geëxecuteerd. Ik slaap niet zo goed als ik eraan denk en het feit dat ik morgen jarig ben! Ik lees nog een keer en ga weer laat naar bed.

Vrijdag 27 oktober 1944

Vandaag ben ik de jarige, 32 jaar en de tweede verjaardag als krijgsgevangene. De eerste die mij feliciteert is Joop de Lange. De anderen volgen snel. Wordt dit mijn laatste verjaardag in Duitsland?

Met zes man naar de macaronifabriek. Op het werk zingen ze het verjaardagsliedje "Lang zal hij leven, enz." Dan drinken we een biertje op mijn gezondheid en die van anderen. Als de klus geklaard is gaan Drost, Klaas en ik terug naar de **GOSAG** waar we een wagen met steenpuin lossen. De Chef zegt "*Fertig-Schluss*" Dus we werken hard en we zijn om 15.30 uur klaar. Na het douchen praten we weer met de Engelsen en wisselen adressen uit. In de avond spelen we kaart. Onder het genot van een biertje, cake en een sigaret hebben we een schitterende avond.

Zaterdag 28 oktober 1944

Op de fiets, met Koen in een zachte regenbui, fietsen we naar de wasserette om onze gewassen kleren op te halen. Om 08.30 uur terug bij het Lager. Ik noteer alles in mijn boeken. Na de lunch wordt de barak grondig schoongemaakt, zowel van binnen als van buiten. Om 15.30 uur ga ik in mijn eentje naar de **GOSAG** om te douchen. Van daaruit ga ik naar Heidenau om boodschappen te doen voor de jongens. Rond 16.30 uur schillen we samen met anderen aardappelen. Omdat er een tekort aan voedsel is, dragen we allemaal erwten bij voor onze keuken. Henk is mijn zeepetui (koffer) kwijtgeraakt bij de GOSAG. Het is nogal onhandig en ik mopper erover. 's Avonds willen de jongens niet veel doen, dus ik lees wat en ga vrij vroeg naar bed.

Zondag 29 oktober 1944

Om 06.00 uur is er veel lawaai. Tien mannen van het **Weißbach**-team moeten aan de slag. Waarom met zoveel lawaai? Ik sta om 09.30 uur op, na een goed geslapen nacht. Na het ontbijt, het scheren en het ochtendgebed ga ik verder met wat schrijven en lezen. Het verbaast me een beetje dat ik niets heb gehoord van de firma Rössler. Is het werk voor ons opgedroogd? Om 14.00 uur lunch ik en maak ik me klaar voor een wandeling. Om 15.00 uur gaan we met z'n twaalf wandelen. De *Unteroffizier* voert ons weer langs hele mooie plekjes. Dit keer zijn het **Gorknitz**, **Weesenstein**, **Bosewitz** en **Dohna**. We rusten uit in café "*Mittelpunkt der Erde*" (waarschijnlijk **Mittelpunkt der Welt** in **Wölkau-Heidenau**, red.) en drinken elk drie biertjes. Om 17.15 uur zijn we weer thuis en doe ik meteen de administratie. Uit Denemarken krijgen we allemaal zo'n 200 gram kaas. Na het eten neem ik alle was in en schrijf alles op. We spelen het spel Academy weer. Ik kan goed met vragen over aardrijkskunde, geschiedenis, mythologie. Ik heb problemen met vragen als welke groenten eet je met wat voor vlees? We spelen tot laat in de nacht en ik ben de laatste die naar bed gaat. We vragen ons af waar is de post van thuis?

Maandag 30 oktober 1944

Om 07.25 uur reizen Koen en ik met wat zakken wasgoed met de trein naar **Pirna**. Het regent pijpenstelen. We bezorgen de was en aangezien we om 09.00 uur de trein moeten halen, drinken we twee kopjes koffie in een cafetaria. Het weer is wat opgeklaard en we gaan boodschappen doen voor de jongens. In de winkels is niet veel te vinden. Voor mezelf koop ik inkt, kroonpennen en groot formaat papier. Tom zal een boek voor me maken voor de etiketten van de ontvangen pakketten uit Argentinië, Amerika, enz. We reizen om 09.45 uur met de trein terug naar Heidenau en beproeven daar ons geluk om iets te kopen. Om 11.00 uur zijn we terug bij het Lager waar ik aan mijn vader een kaartje schrijf. Daarna loop ik om 12.15 uur naar de **GOSAG**. Onderweg ontmoet ik *Feldwebel* Schönwalder en praten we wat. Hij vindt dat ik er sterk en gezond uitzie. Hij vertelt me ook dat hij vaak naar de firma **Rössler** gaat. Bij de GOSAG is niemand van onze groep. Ik werk wat met de Engelse krijgsgevangenen die daar aanwezig zijn. Een goede manier om met de Engelsen te praten. Om 15.00 uur arriveren vijf jongens van het *Entladungskommando* en we werken samen tot 16.30 uur en keren terug naar het Lager. Daar krijgen we 50 Poolse sigaretten. Willem, Klaas, Drost en ik zijn aangesteld om morgen bij de macaronifabriek te werken. Uit enkele kranten die ik lees, verneem ik dat ze in Den Haag (waar wij woonden) maar drie uur gas per dag hebben. Het eten komt uit een

centrale keuken. Hoe anders is het hier! Tijdens werkzaamheden op het station zien we veel treinen met vluchtelingen. Komen ze uit Silezië? Hongarije? We reizen met de trein, fietsen, drinken koffie en dat kan toch allemaal? Het is niet toegestaan voor krijgsgevangenen om zonder bewaker te reizen, om in de stad rond te lopen en zeker niet om met de trein te reizen. De eerste keer dat Koen en ik met de trein reisden, werden we aangesproken door de *Grüne Polizei*, die om papieren vroeg. Nu, we hadden er geen, dus legden we uit waar we thuishoorden (het Lager) en dat we daarheen reisden. Later hebben ze nooit meer de moeite genomen om naar onze papieren te vragen.

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Familie CH. Deremaux

Empfangsort: Den Haag

Straße: Rijswijkseweg 429

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 16-11-1944]

30 oktober 1944, Lieve allemaal, ik heb mijn verjaardag alsmede 26 oktober hier op passende wijze herdacht. Mijn gedachten waren erg veel geconcentreerd bij u allen. Ik weet van de gas-loze uren en dat alles eten moet van de centrale keuken af. Ik mag er niet aan denken, maar 's avonds vraag ik me steeds af hoe of het wel is gesteld met u allen. Ik kan alleen maar voor u allen aan Hem vragen om u allen te sparen tot een gelukkig weerzien. Uw Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Dinsdag 31 oktober 1944

Het beloofde werk in de macaronifabriek is veranderd. Nu worden we om 07.00 uur gehaald om een 22½ tons wagon met briketten te lossen voor de **Middeldeutsche Kunstanstalt**. Volgens de lijst van Frits is hij onze beurt om de kolenlading te lossen. Van 08.00 tot 13.00 uur werken we in de regen en zijn doornat. Gelukkig kunnen we meteen terug naar het Lager. Even later arriveert de rest van ons team. Ze kunnen ook niet werken vanwege de regen. Tijdens ons avondeten verbreekt Willem Bodijn per ongeluk een elektrische verbinding. Het verbreekt het circuit (stroomuitval) en we zitten een tijdje zonder licht. Doordat de ramen aan de buitenkant op slot zitten hebben we geen licht. Om 19.00 uur gaan Koen en ik en Henk in het donker met de trekkar naar het station om de "van de vrachtwagen gevallen" briketten te halen. Ze zijn verstopt achter een seinhuis. Er is een luchalarm en Heidenau zit in het duister. Een half uur later kunnen we terug naar het Lager. Er is een bericht dat al onze conservenblikken etc. uit het Lager moeten. Ze worden in de Duitse keuken gezet. Snel maak ik voor iedereen een lijst met wat voor blikken, blikken etc. ze hebben. Ik heb 22 blikken / blikjes. Ik lees tot laat.

Woensdag 1 november 1944

Hoewel ik laat naar bed ging, sliep ik goed. We moeten allemaal naar **GOSAG** waar we afval en puin lossen. Verder naar beneden vullen we grote gaten met het puin.

Het gaat regenen. We kunnen niet met de Engelsen praten, hun bewakers laten het niet toe. Om 14.30 uur gaan Klaas, Willem, Dirk en ik terug naar het Lager om te eten. Ongeveer een uur later halen ze ons op om een wagon met briketten te lossen bij het station **Heidenau-Süd**. We wachten daar een paar uur, maar er komt niemand. Wederom zien we lange treinen vol vluchtelingen passeren. Om 17.30 uur marcheren we naar het Lager en melden alles bij de *Unteroffizier* en de vertrouwensman. Sommige jongens brengen de blikken en bussen naar de Duitse keuken. Omdat het licht in ons kamertje het niet doet, kunnen we geen taalles geven. Wij controleren het huiswerk van de kandidaten. Morgen om 07.00 uur moeten Willem, Bertus, Dirk, Joop de Lange en ik naar de macaronifabriek. Ze halen ons om 07.00 uur op.

Donderdag 2 november 1944

We staan om 07.00 uur op en staan klaar om opgehaald te worden door Herr Fritsche, maar er gebeurt niets. De *Unteroffizier* neemt contact op met de macaronifabriek, maar ze denken dat we daarheen zijn gebracht. Om 07.30 uur lopen we naar de macaronifabriek. We laden enkele vrachtwagens met 14 ton hoornmacaroni, die in soep kunnen worden gebruikt, rijden naar het station en laden ze in een wagon. Het lukt ons om een doos te behouden (van de vrachtwagen gevallen). Klaar hiermee gaan we naar de **GOSAG** om verder te gaan met puin rijden. De bewaker met de Engelse krijgsgevangenen ziet ons komen en gaan zonder bewaker. Hij verwondert zich erover. Hij vraagt ons of wij "*gelöckert*" of "status" gevallen zijn. Krijgsgevangenen die om bepaalde redenen zijn vrijgemaakt. Deze mensen zijn vrijgesproken van het zijn van een krijgsgevangene maar moeten in Duitsland blijven. Ze zijn vrij om te gaan en staan waar ze willen. De meesten van hen blijven meestal bij het bedrijf waar ze al werkten. We weten van een geval waarin een Franse krijgsgevangene een kind had gered uit een brandend huis. Hij had geluk, ze lieten hem vrij om naar huis te gaan. We vertellen de bewaker dat we Nederlandse krijgsgevangenen zijn, net als de Engelsen, maar dat het geen zin heeft om te vluchten, aangezien ons land bezet is en 800 km verderop ligt. 's Avonds is er Engelse les voor negen man. Bertus zijn huiswerk was niet goed, dus hij moet op school blijven. Voor de moeite die wij, Joop en ik doen, gunt hij Joop sigaretten en mij de moeite. Ik lees wat en ga om 23.00 uur naar bed.

Vrijdag 3 november 1944

Om 07.20 uur gaan we met Frits naar de macaronifabriek. Daar laden we drie vrachtwagens met macaroni. Dan rijden we twee keer naar het station om lege zakken op te halen. Tijdens *Mittag* krijgen we sterrensoep uit de kantine van de fabriek. Na de lunch hebben we tot 15.00 uur hout gerooid en gezaagd. Daarna lossen we drie vrachtwagens met kartonnen dozen (voor de macaroni). Het is best een zware klus. Wanneer we daarmee klaar zijn, lopen we naar het Lager. 's Avonds taalles in het Nederlands voor Tom, Koos en Bertus. Het gaat allemaal heel goed. Zoals gewoonlijk ga ik laat naar bed. Ik droom dat ik thuis ben. Ik zie ons huis in de Vlietstraat Den Haag. Ik zie de jongen ook terugkomen uit Duitsland. Het is heerlijk om weer thuis te zijn. Boven aan de trap ben ik nu in burgerkleding. Een Duitse bewaker (uit Heidenau) houdt me tegen en herkent me. Hij zegt dat ik de trap af moet gaan en steekt me zachtjes in mijn arm met zijn bajonet. Ik word plotseling wakker en voel de steken. Ik vraag me af waar ik ben en zoek uit waar de

bajonet vandaan komt. Naast mij is een houten afscheiding, de kleine kamer, een idioot heeft een lange spijker doorgeslagen naar mijn kant. Ik heb er mijn arm tegenaan gedrukt. Ik ben behoorlijk boos.

Zaterdag 4 november 1944

Om 07.00 uur gaan Koen en ik met de trein naar **Pirna**, waar we de was gaan halen. Daar ontmoeten we de vertrouwenspersoon dhr. Vos van de **Aschaffener Zellstoff Werke**.²⁰⁵ Ik herinner me hem van Stalag IV-b Mühlberg. We hebben een kort gesprek, ook met een Engelse krijgsgevangene, die is daar met een bewaker. Van daaruit gaan we naar het kantoor van de Landrat. Een bepaalde rekening over onze verplegingskosten moet worden geregeld. Leuke mensen die we ontmoeten en ze regelen het allemaal voor ons, Onze trein gaat pas om 09.45 uur. Op weg naar het station ontmoeten we enkele mannen waarmee we in Heidenau hebben gewerkt. We krijgen een lift en komen om 09.00 uur met de auto aan in het Lager. Na het ontbijt sorteert ik de was. Net als vorige week geven we onze voedselblikken aan de keuken, anders hebben we niet genoeg eten. Om 14.00 uur gaan Dirk, Frits, Willem, de twee Joops en ik naar de firma **Holzmann**. Hier lossen we een vrachtwagen met betonnen rioolbuizen (1 meter diameter) De buis wordt op een soort karretje en over gekantelde planken naar de straat gebracht, een heel precies karwei. Omdat ik de zwaarste van ons team ben, is het mijn taak om dat te doen. Niet de gemakkelijkste klus om te doen, één fout en ik zit in de problemen. We breken maar twee pijpen en de baas is daar heel blij mee. Hij dacht waarschijnlijk dat we er meer zouden breken! Rond 17.00 uur zijn we klaar en gelijk naar de **GOSAG** om te wassen. Van de mensen die we kennen, vernemen we dat er nazi-partijmensen zijn die mensen op papieren controleren. Omdat we geen papieren en geen bewaker hebben, kan dat problemen opleveren. We volgen dus een andere route en in het donker naar het Lager. We hebben de *Unteroffizier* op de hoogte gebracht van de controles. Kort nadat ik de was heb uitgedeeld, na het eten en het gebed doe ik de administratie, lees wat en ga weer laat naar bed.

Zondag 5 november 1944

Ik stond om 09.30 uur op. Er zijn problemen met Harry. Hij gaat vandaag niet werken voor het *Entladungskommando*. Dat wil hij alleen voor de firma Schmidt doen. Hij denkt dat hij meer is dan wij. Als hij weg is, is er contact opgenomen met Schmidt om te horen wat er aan de hand is. We denken dat de firma **Schmidt** de draak steekt met dit alles (ze liegen). Volgens geruchten loopt Harry in burgerkleding en heeft hij iets met Duitse vrouwen te maken. Zoals beloofd schrijf ik elke zondag een brief, dus ik schrijf er een aan Corrie.

Kriegsgefangenenpost
An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen
Empfangsort: Den Haag
Straße: Vlietstraat 18-1
Kreis: Zuid-Holland
Land: Nederland
Imet stempel: Geprüft 20 Stalag IV A I

205 Mogelijk soldaat Antonius Petrus Johannes Vos kgf 106088

[met rondstempel: 11-11-1944]

5-11-1944, Liefste Corry, Charles, Joke, Pa, Mams, Riek, Jo, Nell, Piet, Mary en Truus en allen die mij willen horen, Met het volste recht kan ik nu zingen "Ik heb in geen zes, zeven weken een brief van mijn wijfke gehad." Ja, dat is niet prettig, maar ik wist dat dat moest komen en zou komen. Reden waarom ik mijn ziel bezit in lijdzaamheid. Via de radio en krant blijf ik van de gebeurtenissen in Holland en zelfs Den Haag op de hoogte, hetgeen mij aanleiding geeft om veel aan u allen te denken, maar ook veel voor u te bidden! Eerst moest u ons opbeuren, maar nu moeten wij als krijgsgevangenen u een hart onder de riem steken. Want als ik lees dat er geen gas meer is en de Haagse bevolking en bloc naar de Centrale Keuken moet, dan heb ik daarover mijn eigen gedachten. 's Nachts droom ik thuis te zijn. Ik word dan door een plank of iets hardes wakker en heb dan even de p.. in dat alles maar een illusie is. Voor het verdere gaat alles buitengewoon met me. Ik weeg nog steeds 85 tot 86 kg en voel me sterk naar lichaam en geest. Van Henny zeker geen nieuws? Ik feliciteer nu al vast ons dochterke Joke met haar eerste verjaardag en hoop dat ze eens op mag groeien tot een flinke en struise vrouw, net als haar moeder! Wie had kunnen denken dat alles zo lang zou duren. Ben ik met Charles en Corry's verjaardag thuis? Och, daar let ik nu niet op en laat de dagen als een snelle film aan mij voorbij gaan, waardoor ik me Godzijdank overal gemakkelijk doorheen kan slaan. Met de beste wensen voor u allen en bekenden, alsmede een poot of zoen van uw aller Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Als de brief klaar is, doe ik wat naaiwerk en lees een beetje.

Om 14.00 uur gaan we met z'n allen naar de firma **Volkmar Hänig**. Nederlandse civiele arbeiders uit Dresden hebben een cabaretvoorstelling georganiseerd en de Nederlandse krijgsgevangenen zijn daarvoor ook uitgenodigd. De jongens van de **Hecker-Werke** en **Aschaffener Zellstoff Werke** zijn er al. Om 15.00 uur begint de show. Er is theater een goochelaar, mondharmonicaspelers, Hawaïaanse muziek, zangers en zangeressen, etc.²⁰⁶ We zingen allemaal mee met "O mia bella Napoli", "Mamatschi", etc. Om 17.00 uur zijn we weer terug bij de Lager. Na het gebed vul ik de avond met kletsen en lezen. Ondanks beloftes aan mezelf ga ik weer laat naar bed. We hebben wel een leuke en gezellige middag gehad. Het weer was vandaag erg goed, beter dan de afgelopen twee weken met regen en rauwe wind. De bladeren vallen nu van de bomen. We vragen ons allemaal af waarom we geen pakketten en post ontvangen? Op 25 september kreeg ik de laatste kaart van Corrie! Behalve Robart lopen nog enkele andere mannen van het **Weißbach**-team rond in burgerkleding. Ze ontvangen of ruilen ze met de Duitse vrouwen van wie de echtgenoten zijn vermoord of nog aan het front staan. Geen jongens van het

206 Mogelijk bevond zich in dit theatergezelschap ook de Haagse zangeres Rie Helmig. Zij trad in april 1944 op voor Nederlandse krijgsgevangenen uit het kdo Dresden **Gerling & Rockstroh** en organiseerde na terugkeer in Nederland bijeenkomsten voor familieleden, waarbij zij vertelde over de omstandigheden in de Arbeitskommando's.

Entladungskommando behalve Harry, doen dit. Frits Janssens, de kapper/zanger uit Tilburg werkt in zijn vrije tijd bij een kapper. Hij loopt rond alsof hij hier de eigenaar is.

Maandag 6 november 1944

Samen met Koen ga ik met de trein naar Pirna om de was af te leveren. Vanwege het mooie weer besluiten we terug te lopen naar Heidenau. Rond 09.00 uur zijn we er weer. Iedereen is aan het werk, weg. Om 12.00 uur gaan Snippenberg²⁰⁷, Nelis Bierhuizen en ik naar de **GOSAG** om stenen te lossen. De Engelsen zijn er ook dus ik maak een praatje met Johan. Koen en Arie hebben boodschappen gedaan in Heidenau. Ze brengen een aantal ansichtkaarten mee die later worden verloot. Ik win niets. Omdat ik best moe ben ga ik om 21.00 uur naar bed.

Dinsdag 7 november 1944

We moeten allemaal naar de **GOSAG**. Alle mannen uit Letland, Estland en Litouwen zijn daar vertrokken. Ze zijn vervangen door meisjes en vrouwen uit die landen. Voor ons is dat een welkome afwisseling! We werken er heel kort. Straks om 07.30 uur komt Herr Sturm uit (de firma) **Rössler** Joop Drost, Willem en mij afhalen om naar het station in **Pirna** te gaan waar we 218 zakken erwten van elk 50 kg moeten lossen. Van daaruit brengen we ze naar een magazijn en stapelen ze drie hoog in een zolder. Een heel zware klus. De heer Tenert van de firma helpt ons ook. Om 12.30 uur zijn we klaar. Net op tijd voor een stevige regenbui. Om 13.00 uur zijn we weer terug bij de magazijnen in Heidenau. De lunch is weer erg lekker: aardappeltjes met spinazie en een zachtgekookt eitje. Herr Sturm laat me de foto's zien die hij op 20 augustus heeft gemaakt. Van Herr Sturm hoor ik dat hij me elke dag wil. Ik vertel hem dat de meesten van mijn team er tegen zijn. Ze weten dat **Rössler** zijn arbeiders goed voedt, dus ze willen allemaal een deel van dat eten en drinken. Sturm zegt dat er zeer sterke mannen nodig zijn om de zware zakken te dragen. Herr Sturm zegt dat we wel zullen zien. Wanneer het bedrijf het wil, zal het gebeuren!

Bij het weggaan overhandigt hij me een heerlijk stuk zeep.

's Avonds ontvangen we 1 blikje gecondenseerde melk a 400 gram uit Denemarken. Vanuit Engeland ontvangen wij 150 Curzon sigaretten. Verder een derde tablet chocolade a 60 gram uit Argentinië. Het is net Sint-Nicolaasnacht (5 december). Wij ontvangen nog meer! Van het Amerikaanse Rode Kruis krijgen we een pakket voor twee personen. Het bevat: 1 stuk zeep#, 1 stuk chocolade, 1 pakje pruimen#, 1 pakje kaas, 1 pakje suiker, 1 pakje koekjes, 1 blik corned beef, 1 blik paté#, 1 blik zalm#, 1 blik boter #, 1 blikje melkpoeder, 1 blikje koffie, 50 Chesterfield sigaretten#. Ik deel met Van Staveren.²⁰⁸ De artikelen met een # plus 25 sigaretten gaan naar hem. Ieder van ons draagt 1/3 van chocoladetablet en 3 sigaretten bij voor de cabaret-mensen van afgelopen zondag.

In de resterende uren praat ik met Joop de Lange en Henk over het feit dat we geen post krijgen en over andere dingen over het Lager. De moraal is de laatste tijd wat laag in de barak. Geen post ontvangen helpt niet veel. Ook minder eten en sigaretten. Hopelijk helpt het wat we zojuist in onze pakketten hebben ontvangen. Om 23.30 uur ga ik naar bed en val snel in slaap.

207 Bedoeld is soldaat Johannes van Snippenberg kgf 97368.

208 Bedoeld is soldaat Dirk van Staveren kgf 97354. Destijds woonde hij aan de Wolfphaertsbocht 427 in Rotterdam.

Woensdag 8 november 1944

We moeten allemaal werken bij de **GOSAG**, waar we in de regen steen en puin laden en een stukje verderop lossen. Om 09.30 uur worden Bertus, Klaas, Drost en ik opgehaald door (Herr) Fritsche. Eerst lossen we bij de macaronifabriek zakken met meel die we 8 hoog in het magazijn stapelen. Daarna lossen we de grote Union-vrachtwagen en herladen deze met dozen macaroni. Tijdens de lunch krijgen we heerlijke dikke sterrensoep. Als we om 16.00 uur klaar zijn met laden, gaan we terug naar het Lager om te eten. Een uur later keren we terug naar **Fischer**. We gaan naar het station Heidenau-Süd om een wagon met karton te lossen. We Laden het opnieuw in de vrachtwagen om het naar de fabriek te brengen. We dachten om 20.00 uur klaar te zijn en gaan naar het Lager en eet pannenkoeken, drink koffie etc. Tom heeft 25 pannenkoeken gemaakt van het meel voor 13 man. Maar het gaat niet helemaal volgens plan. Er is geen licht op het station, het is totaal donker. Nu duurt het allemaal veel langer. We zijn pas om 22.00 uur klaar. De fabriek geeft ons macaroni pap en we komen om 23.00 uur aan bij het Lager. We eten onze pannenkoeken en gaan om 23.30 uur naar bed. Het was een vreemde dag!

Donderdag 9 november 1944

Omdat we met zijn vieren gisteravond laat terug waren, hoeven we niet zo vroeg op te staan. Pas rond 10.00 uur sta ik op. Om 12.00 uur vertrekken Bertus en ik om een wagon met 22 ton briketten te lossen voor de firma **Boden**. Bertus en een medewerker van de firma laden de vrachtwagens op het station. Ik laad deze vrachtwagens met een Poolse man van de firma. **Boden** en Bertus arriveren met de laatste vrachtwagen dus gaan we samen lossen. Het is 16.00 uur als we klaar zijn. Herr Boden is vandaag 25 jaar getrouwd. Hij trakteert ons elk met twee stukken cake en koffie. Als we vertrekken bedank ik hem ook namens Bertus voor de traktatie en wens hem en zijn vrouw nog veel fijne jaren. Bij het Lager ontvang ik mijn loon vanaf de maand oktober. Het is slechts RM 29,80. Waarom is het zo weinig vraag ik me af? Ik heb de hele tijd gewerkt! Misschien hebben ze wat geld op mijn andere rekening gezet. Ik ga niet laat naar bed.

Vrijdag 10 november 1944

's Morgens vroeg worden tien mannen van het *Entladungskommando*, de anderen blijven wegens ziekte thuis, naar een school in de Hauptstrasse gestuurd. Hier wachten tien vrachtwagens vol goederen van vluchtelingen uit Ost-Preussen. Een groep Hitlerjugend helpt ook mee. Er zijn daar ook enkele S.A. personen en *Grüne Polizei*. De *Grüne Polizei* is er om een oogje in het zeil te houden. Joop de Lange, Arie en ik lossen de vrachtwagens, de anderen brengen de goederen de school in. Het is een hele verzameling van goederen, dozen, koffers, bedden, matrassen, fietsen, eten, enz., enz. Als ik dit allemaal bekijk, voel ik medelijden met de mensen. Tijdens onze pauze hebben we een wielervedstrijd tegen de Hitlerjugend. We winnen de race gemakkelijk. Ondanks de verschillende manier van denken tussen hen en ons, werken we goed samen. Wanneer we hier klaar zijn gaan we naar het station om nog meer goederen van de evacués te lossen. We slaan het allemaal op in de buurt van het station. 's Avonds weer lessen in het Engels, nu voor zeven jongens. Aan het eind van de dag ga ik weer laat naar bed.

Zaterdag 11 november 1944

Met Koen ga ik om 07.00 uur met de trein naar **Pirna** om de was op te halen. Het weer is slecht met regen en sneeuw. Vanwege het weer wachten we van 08.15 tot 09.45 uur in de hal op het station. Naar de stad gaan heeft nu geen zin. De rest van de dag blijf ik in de barak, schil aardappelen, doe wat keukenwerk. Bij het schoonmaken van de koffieketel vind ik het poetsdoekje dat al een tijdje ontbreekt weer in de waterkoker. De laatste schoonmaker is een varken, hij had het moeten merken. Ik vertel het aan Koen, maar hij onderneemt geen actie. 's Avonds verdeel ik de was, doe de administratie, vul het dagboek in en lees wat. Ik ging weer laat naar bed.

Zondag 12 november 1944

Zondag, ja, maar dat betekent niet altijd wat! Om 06.30 uur moeten we opstaan. Nu met acht man uit mijn team en twee uit het **Weißbach**-team naar **Niedersedlitz**. Bij de firma daar laden we 6000 stenen op vrachtwagens en rijden naar het station in Heidenau en laden ze in een spoorwagon. Om ongeveer 12.00 uur zijn we klaar en drie kwartier later zijn we thuis. Hier horen we dat twee mannen van ons team aan het werk moeten. Maar ze zijn allemaal al aan het werk. In plaats daarvan gaan twee vrijwilligers van het **Weißbach**-team. Dit stellen wij zeer op prijs. Om 13.30 uur arriveren beide kapelaans. We gaan gewoon wat eten. Het is dus een beetje rommelig. Wanneer ze zeggen dat ze niet veel tijd hebben, maken we het dek snel schoon voor een dienst. Om 15.00 uur vertrekken ze allebei. Daarna schrijf ik een brief aan Connie. Ik kan alleen maar over mezelf en de Lager schrijven. Het lijkt eeuwen geleden dat we een bericht kregen. Uit Zweden krijgen we allemaal twee schrijfblokken van *Kriegsgefangenen Hilfe* Y.M.C.A. Ik zal ze gebruiken om wat dagboek aantekeningen, die ik op slecht papier en met potlood heb geschreven, te herschrijven. Ik kan het al bijna niet meer lezen. 's Avonds hebben we een gezellige tijd en 22.30 uur ga ik naar bed.

Kriegsgefangenenpost

An: Mevrouw C. Deremaux-van Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 23-11-1944]

12-11-1944, Liefste beste allemaal. In de hoop dat deze brief u ongeveer met Kerstmis bereikt, wens ik u allen vast een oprecht Zalig Kerstfeest en daar aan vast voor u allen een Zalig en Gelukkig Nieuwjaar met de beste wensen voor u, mijn dierbaren, in het nieuwe jaar. Zoals ik het nu bekijk, brengt 1945 ons de zolang verwachte vrede, maar dat dacht en zei ik verleden jaar ook. Kerstmis '43 ligt me nog vers in mijn geheugen, maar de laatste dag dat ik thuis was, lijkt me zo oneindig lang geleden. Desondanks hoop en vertrouw ik nog steeds op een spoedige hereniging, die ons alles weer gauw zal doen vergeten. Heden middag wederom een Heilige Mis met Heilige Communie gehad, die ons steeds weer een hart onder de riem steekt. Ook lichamelijk mag ik er zijn. Ze noemen me hier meestal

"Grosse" of "Dicke". Deze week weer eens voor de levensmiddelen grossier gewerkt. Het was zwaar en toch vond ik het weer fijn. Ik wed dat ik dat in Holland ook nog eens doe, maar voor de aardigheid! Verleden zondag zijn we allen naar een cabaret geweest van de Hollandse civilisten. Och, dat was weer eens een echte Hollandse middag. We hebben weer eens op z'n best gelachen en gezongen. Ik heb het nu druk, want behalve pastoor en taalleraar heb ik ook nog de administratie over de kas en de conserven en de was. Zo zie je, dat ik mijn tijd best doorkom, want ook het lezen wordt niet vergeten. Alzo liefsten, weer een beetje nieuws vernomen. Ik wens u allen het allerbeste en dat Gods zegen op u rustte. Corry en kinderen, jullie een extra groet van mij. Houd allen moed!

Poot en zoen van jullie dankbare Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Maandag 13 november 1944

Koen is al onderweg naar **Prossen** om andere schoenen te halen. Dus gaan Van Staveren en ik met de trein naar Pirna om de was af te leveren. In Pirna ga ik naar de opticien om mijn bril te laten maken. Nu is de bril in orde. Van daaruit lopen we naar de boekwinkel om de gebruikelijke inkt, pennen en ansichtkaarten etc. te kopen. We zijn om 09.45 uur met de trein terug. Aangekomen bij het Lager blijkt dat alle mensen van het *Entladungskommando* aan het werk zijn gegaan. Om 12.00 uur worden Snippenberg, Nelis Bierhuizen en ik naar de **GOSAG** gestuurd. Daar laden we zware dwarsliggers (70 stuks) op vrachtwagens en lossen ze later bij de firma **Purschke**. Terug naar de **GOSAG** om er nog eens 16 te laden en terug naar **Purschke** om ze daar te lossen. Dan is het *Feierabend*, of wel einde werk. Terug in het Lager duurt de stilte niet lang! Om 18.00 uur gaan Drost, Willem en ik naar het station om 22½ ton briketten te lossen voor de **Mitteldeutsche**. Het is allemaal erg chaotisch. De volgeladen vrachtwagens of opleggers worden niet weggereden, maar naast andere vrachtwagens geparkeerd. Het kost ons veel tijd en kracht om dat te doen. Het is nu 23.15 uur en we moeten weer een vrachtwagen ergens anders heen brengen. Dit kost ons nog eens een uur. Dus niet voor middernacht komen we moe en koud aan bij het Lager. Na het wassen, eten. Ik ga om 0.45 uur naar bed. Wat er deze avond werktechnisch is gebeurd hebben we nog niet eerder meegemaakt. Normaal gesproken neemt een tractor of paard de volgeladen wagen mee. We kunnen dan een lege bij de spoorwagon zetten en verder lossen. Het verplaatsen van een volgeladen wagen gebeurt met een grote koevoet onder de wielen. Als de wagen in beweging is, gaat het goed. Maar de moeilijkheid is om dit ding te stoppen omdat het geen remmen heeft. Meestal gooien we een stuk hout voor de wielen. Bij de **GOSAG** werken we samen met meiden (*Mädel*) uit Letland. Zij aan de ene kant van de dwarsligger ik aan de andere kant.

Dinsdag 14 november 1944

Ik sta later op dan normaal omdat we gisteren met z'n drieën tot zo laat hebben moeten werken dat we nu pas om 12.00 uur behoeven te beginnen. Om 09.00 uur arriveert Elfriede echter om hulp te halen bij het lossen van een wagon met 21 ton briketten. De *Unteroffizier* vertelt haar dat iedereen is vertrokken behalve

drie mannen (wij) en we zijn tot 12.00 uur vrij. Elfriede smeekt ons om hulp, want elk uur dat er een spoorwagon op het station staat, kost het ze geld. Voor de dames **Seifert** gaan we het doen. Dus ca. 10.45 uur beginnen we met lossen. Nadat drie wagens vol zijn geladen, gaan Joop en ik naar hun werf om de wagens te lossen. Elfriede en Willem vullen nog twee wagens. We lossen ze met z'n vieren bij een bakker. Hij geeft ons brood. Na afloop wassen we ons bij de firma **Seifert**, krijgen brood, jam, koffie en een sigaret en wat aardappelen. Ze zijn erg dankbaar dat we ze hebben geholpen. Om 16.00 uur zijn we terug in het Lager. Enige tijd later arriveert Herr Neumann. Hij heeft "der Grosse" nodig om een wagon met kolen te lossen, maar de *Unteroffizier* zegt nee. Omdat ik gisteravond laat en vanmorgen vroeg heb gewerkt, moet ik nu rusten. Ik voel me nu erg moe en ga om 22.00 uur naar bed.

Woensdag 15 november 1944

Met Drost, Dirk, Bertus om 07.00 uur naar de *Nationaal Socialisten Verein* (N.S.V.). Hier controleren we de lijsten met de namen van de vluchtelingen en hun goederen die ze komen ophalen. Soms komen er later enkele vrouwen om hun bezittingen op te eisen. 's Avonds geniet ik van de aardappelen van **Seifert**. Later vervolgen we de lessen in het Engels voor acht man. We praten wat over de lessen. Ik ben echt moe en ga weer vroeg naar bed. Sinds enkele dagen gaan er geruchten dat de **GOSAG** en **M.I.A.G.** vandaag gebombardeerd zullen worden. Als om 23.30 uur de sirene van het luchtalarm loeit, ontstaat er een zenuwachtig gevoel in de barak. Gelukkig gebeurt er niets.

Donderdag 16 november 1944

Tijdens het werk bij de **GOSAG** worden Kampschreur en ik door de heer Sturm opgehaald voor het lossen van meel, dat is wat hij zegt. Er staat daar echter geen wagen, dus nu werken we in een van de magazijnen. Dus ik draag weer zakken van 100 kg en merk dat ik het nog steeds met gemak kan. De lunch van Mutti is weer prima; aardappelsoep, sperziebonen en vlees. De Franse krijgsgevangene zijn blij me weer te zien. We werken goed samen, al verschuiven ze bepaalde zware klussen graag naar mij. We wisselen wat adressen uit. Om 14.00 uur arriveert er een wagen met 200 zakken meel (75 kg elk) en die lossen we met wat Franse krijgsgevangenen. Tegelijkertijd stapelen we zakken in een van de magazijnen. Om 15.00 uur krijgen we brood met marmelade en thee. Als ze om 17.15 uur klaar zijn, keren de Fransen terug naar hun Lager. Net als we vertrekken komt meneer Uhlmann aan met een lading dozen jam uit Dresden. We lossen snel en slaan het op in een magazijn. We zijn om 19.00 uur klaar. We krijgen wat brood en vlees om te eten en gaan naar huis. Na de gebruikelijke avondrituelen hebben we een gezellige avond met gesprekken, pannenkoeken (met ham en spek) en drink ik wat fruitwijn. Ik schrijf een beetje in mijn dagboek en ga om 22.00 uur naar bed. Het is weer een andere dag geweest.

Vrijdag 17 november 1944

Bij slechte weersomstandigheden werken we de hele dag bij de **GOSAG**. Tom en ik stapelen bakstenen rond de ketel om hem te beschermen tegen bomsplinters. Om ongeveer 15.00 uur moeten Tom en ik een wagen met zakken aardappelen lossen. Ze worden ingekuild. Ongeveer een uur later zijn we klaar en gaan naar huis. Er is niets bijzonders te melden. Ik heb het koud, moe en ga vroeg naar bed.

Zaterdag 18 november 1944

Om 06.30 uur samen met Koen met de trein naar **Pirna** om de was op te halen. Het is nu echt herfstweer, het regent heel hard. De trein is een kwartier te laat, dus we moeten opschieten in **Pirna**. We willen de trein van 07.28 uur halen. We halen het, maar de trein is nu 20 minuten te laat. Even na 08.00 zijn we weer terug in het Lager, waar ik eerst ontbijt en dan de was ga sorteren. Na de gebruikelijke zaterdagtaken gaan we met z'n allen naar de **GOSAG** en in bad. In de middag doe ik mee aan enkele spelletjes. Daarna doe ik mijn administratie en dagboek, lees nog wat en ga voor 22.00 uur naar bed en dat voor een zaterdag!

Zondag 19 november 1944

Ik noem deze zondag speciaal omdat we de laatste weken elke zondag moeten werken. Al vroeg, om 07.30 uur, moeten vier jongens weg. De overige zeven mannen moeten om 09.00 uur naar het station om een wagon met 320 zakken cement van elk 50 kg te lossen. Uit de wagon in vrachtwagens, naar het magazijn, uitladen en stapelen. Gelukkig blijven de zakken heel. Cement geeft veel stof. Het werk gaat snel en we zijn om 11.00 uur weer terug in het Lager waar we ons nog even wassen. Omdat ik veel administratie moet doen etc. ga ik 's middags niet wandelen met de *Unteroffizier*. Jammer want de wandelingen zijn altijd erg interessant en er wordt ook gezegd dat deze sympathieke persoon ons binnenkort gaat verlaten. Met hem hebben we hele gezellige middagen gehad. Als ze weg zijn begin ik een brief aan Corrie te schrijven.

Kriegsgefangenenpost

An: Mevrouw C. Deremaux-van Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18-1

Kreis: Zuid-Holland

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[geen Nederlands poststempel]

Heidenau, 19-11-1944, Liefste beste allemaal, nogmaals kom ik per brief tot u om u gerust te stellen over mij, maar ook om mijn medeleven met u allen te doen gevoelen.

Ik kom nog eens terug op de brief van Pa en Mary. Daarin staat dat alles goed gaat met de zaak, etc. Ook dat Charles ons Joke op de fiets wou zetten. Ik geloof dat het een echte knul is geworden met een flinke dosis streken en gezien het feit dat het mijn eerste kind is en een zoon die naar Pa heet, gaat mijn belangstelling zeer veel naar hem uit.

Daarom vind ik het zo jammer dat ik hem juist in deze jaren niet mee kan maken, als ook ons Joke. Ik kan hier best met de kinderen overweg die het raar vinden dat wij alles verstaan en kunnen praten. Mary leert typen, etc. Mooi zusje, ontwikkel je zoveel als je kunt. Ik ondervind het nu als ik met diverse nationaliteiten praat, dat mijn leren niet tevergeefs is geweest. Ik mag me nog steeds verheugen op een goede gezondheid. Ik kom nog steeds wat aan. Vooral jij, Corrylief, wordt wel eens beklaagd als je zo'n beer als ik nu ben, terugkrijgt. Ik word er veel om geplaagd dat ik als

geraamte kwam en nu goed in mijn vlees zit. Ik stoei veel met de jongens.
De onderlinge verstandhouding is dan goed,
[de rest van deze brief is afgescheurd en verloren gegaan]
Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux
Gefangenenummer: 107353
Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Als ik klaar ben, reorganiseer ik mijn koffer en doos. Mijn voorraad wordt steeds minder, maar is nog steeds OK. Nu het stil is in de barak slaap ik een beetje. Na het eten en de gebeden schrijf ik wat in mijn dagboek, praat en lees nog wat en ga rond middernacht naar bed. Ik val niet meteen in slaap, misschien omdat ik overdag sliep.

Toen *Feldwebel* Schönwalder de leiding had, waren er niet genoeg bewakers om ons naar de diverse werkplekken te begeleiden. Daarom hadden we een redelijke vrijheid. Je zegt gewoon tegen de bewaker dat je de stad in wilt om boodschappen te doen en hij doet meteen de poort open. Zo komt het voor dat 's avonds meerdere mannen de stad in gaan om goederen te ruilen voor eten en sigaretten. Ik ruil sigaretten voor bonen. Ik kook ze soms en eet ze met een beetje Carnex. Deze Carnex komt uit een Argentijns pakket, het is een pasta en het smaakt naar runder bouillon blokjes.

Maandag 20 november 1944

Om 08.00 uur ben ik samen met Koen met de trein naar **Pirna** gegaan om de was af te leveren. We doen nog wat boodschappen en gaan om 09.45 uur met de trein terug. In Heidenau kopen we wat spullen voor de jongens en mezelf. Ook koop ik ansichtkaarten met foto's van de *Radrennbahn*, die vanavond worden verloot. Ik noteer alles in mijn administratie. De laatste post is binnen, voornamelijk uit Amsterdam en Rotterdam. Sommige jongens krijgen drie of vier poststukken. Ook uit Tilburg is er post binnengekomen. De brieven en kaarten zijn gedateerd op 16-9-1944. Om 12.00 uur ga ik naar de **GOSAG**, neem de post mee en maak de ontvangers blij met deze brieven. Maar waar is onze post?
Een half uur later gaan Frits, Willem en ik met Herr Fritsche naar de macaronifabriek. Er werken daar enkele Engelse krijgsgevangenen en met één van hen hebben we een goed gesprek. Samen lossen we twee wagens met zakken met meel en stapelen ze in een magazijn. Daarna laden we twee wagens met dozen macaroni. Om 17.00 uur zijn we klaar en gaan we huiswaarts. Een paar jongens van het andere team zijn aan het pokeren. Ik volg het spel met belangstelling maar krijg het niet onder de knie. Bluffen is moeilijk en ik merk dat er veel geld verloren gaat. Geen spel voor mij!
Na nog wat lezen ga ik weer laat naar bed.

Radrennbahn Heidenau (ansichtkaart internet)

Dinsdag 21 november 1944

Om 07.00 uur gaan Henk, Bertus, Klaas, Drost en ik naar de macaronifabriek. We lossen enkele wagens met zakken meel. We stapelen ze in het magazijn. Hierna laden we een vrachtwagen met dozen macaroni, rijden naar het station en laden een spoorwagon. Terug in de fabriek krijgen we heerlijke hoornsoep. Om 13.00 uur zijn we terug bij het Lager. Na de lunch naar de **GOSAG**, waar we zingend en fluitend een soort rode afvalstof, die ergens is ontsnapt opruimen. 's Avonds krijgen we elk twee brieven en kaartformulieren. Van Henk krijg ik er vijf. Hij lijkt ze niet te gebruiken. Net als de afgelopen nachten is het al laat voordat ik in slaap val.

Woensdag 22 november 1944

Terwijl we al een tijdje bij de **GOSAG** aan het werk zijn, komt Herr Fritsche Drost, Chris, Tom en mij halen om een paar trailers met dozen macaroni te laden. Als we om 09.00 uur klaar zijn, is er echter geen trekker om ze naar het station te brengen. Dus we moeten wachten. Straks moeten we weer werken. We doen hout voor de generator in grote manden en brengen die naar de zolder. De lege manden verzwaard door er een baksteen in te doen, gooien we door het vlieringraam naar beneden, zodat zij ze alvast weer kunnen gaan vullen terwijl wij op weg zijn naar beneden. Tijdens *Mittag* krijgen we aardappelsoep van de fabriek. Om 13.00 uur arriveert de trekker en gaan we naar het stationsemplacement om de dozen in de spoorwagons te laden. Vandaag ben ik weer *Baumeister*. Om 15.00 uur zijn we klaar en lopen we terug naar ons Lager. Onderweg komen we de *Unteroffizier* tegen die twee mannen nodig heeft voor de firma **Gaertner**. Dirk en Willem zijn al bij hem, dus Chris en ik gaan mee voor het lossen van een 27 tons wagon met briketten. We gaan er met zijn vieren mee aan de slag. Het gaat Am Ring, het betekent dat de klus snel wordt aangepakt. Om 19.30 uur zijn we weer thuis. Na een wasbeurt en omkleden bereiden Drost en ik de Engelse les voor morgen voor.

Donderdag 23 november 1944

Regen en nog eens regen. We kunnen dus niet werken bij de **GOSAG**. We zitten allemaal van 07.00 tot 09.00 uur in de *Bude*. Er zijn daar ook drie Engelse krijgsgevangenen. We hebben John gehaald en dan heb ik een paar hele gezellige uurtjes. We bekijken foto's en wisselen ze uit, vertellen en vragen over onze families, enz. Johannes is ook rooms-katholiek. Hij laat me een prachtige rozenkrans zien en foto's uit Italië. Hij was in Napels en dan 15 km van Rome. Hij laat me foto's zien uit Cairo, Tobroek, enz. Zodra het stopt met regenen gaan we weer aan de slag. De Engelsen gaan terug naar hun werk. Met Klaas, Drost en Snippenberg (team **Weißbach**) rijd ik sintels van 09.00 tot 12.00 uur. Na *Mittag* doen we hetzelfde van 12.30 tot 15.30 uur. De zool van mijn linkerschoen is weg. Ik heb natte voeten en ze zijn vies. Thuis was ik ze grondig. 's Avonds doen Dost en ik Engelse les maar nu voor zeven man. Van Vliet heeft het opgegeven.²⁰⁹⁾
Na de les praten we nog even. Ik lees wel eens en ga weer laat naar bed.

Vrijdag 24 november 1944

Als Drost 's morgens naar de **GOSAG** gaat, geef ik hem een briefje mee voor John Walker en ook drie foto's en wat cellofaanzakjes voor foto's. Omdat ik verplichtingen heb in de barak sta ik pas om 08.00 uur op. Na het ontbijt beginnen Willem Bodijn en ik tot 13.00 uur met het leegpompen van de rioolput. Willem pompt zo hard dat het zelfs in mijn gezicht spat. Hij lacht erom. Na deze vuile klus wassen we onszelf en de kleren die we aan hadden, plus onze schoenen. Daarna helpen we de kok met het poetsen van de keuken en het keukengerei. Als Willem 's avonds over het pompen vertelt, zijn we volgens de jongens een goede combinatie, de pastoor en de Bolsjewiek!

Zaterdag 25 november 1944

We staan vroeg op, om 06.30 uur. Met Koen naar **Pirna** om de was te halen en om 07.28 uur met de trein terug. Na het ontbijt sorteer ik de was, help ik weer in de keuken en help met de schoonmaak in onze barak. Met z'n allen om 13.00 uur naar de **GOSAG**. In de doucheruimte ontmoeten we John Walker en enkele anderen. John vertelt ons dat zijn team hier klaar is en ergens anders heen gaat! Ik vind dit jammer. We hebben zo'n leuke tijd met hem gehad. Een beetje nerveus nemen we afscheid, wensen elkaar en zijn maten het allerbeste, gelukkige terugkeer en beloven elkaar na de oorlog te schrijven.²¹⁰⁾ Ook nemen we afscheid van hun vertrouwensman, een zeer beschaafd mens. Terug in het Lager moeten we ook afscheid nemen van onze *Unteroffizier*. Hij was een erg vriendelijke man. We bedanken hem voor de wandelingen etc. Hij bedankt ons ook dat we nooit problemen hebben veroorzaakt toen we vrij waren om te komen en gaan. Hij vertelt ons ook dat er een briefje is binnengekomen over Koen (Jansen). Hij is vanaf vandaag ontheven van zijn taken als "vertrouwensman". Joop Drost heeft het overgenomen omdat er op hem werd gestemd. Er zijn wat problemen met het **Weißbach**-team over het lossen enz.

209 Bedoeld is soldaat Johannes van Vliet kgf 97342. Destijds woonde hij aan de 1^e Balsemienstraat 12 in Rotterdam.

210 Charles Deremaux heeft brieven en foto's gezien en weet dat John Walker en zijn vrouw Elsie na de oorlog op visite zijn geweest in Den Haag. Hij kwam Elsie enkele jaren geleden tegen in Weymouth. Zij is recent overleden. John is al langer geleden overleden. Hij was kampioen in snooker.

We lossen het op door vijf van hun team en vijf van ons aan te stellen om op zondag te lossen. De nieuwe *Lagerführer* is een *Obergefreiter*. Hij ziet er als een fatsoenlijk persoon uit, maar we zullen het moeten wachten. Al om 18.00 uur gaan de lichten uit. De nieuwe *Obergefreiter* weet nog niet hoe het allemaal werkt. Dus we gebruiken kaarsen, vetpotten etc. Het blijft donker tot 20.30 uur en dan zitten we weer in het licht. Ik doe mijn administratie, ga nog even lezen en ga om 23.30 uur naar bed.

Zondag 26 november 1944

Hoewel ik heel goed heb geslapen, blijf ik nog een beetje in bed. Ik werd pas wakker toen de tien mannen aan het werk gingen. Om 10.15 uur sta ik op. Ik heb geen trek in eten en ga mijn houthakkersjasje wassen en mijn schoenen poetsen.

Om 12.30 uur lunch ik en doe ik allerlei dingen die nog gedaan moeten worden, dagboek, administratie, de was regelen, de jongens om geld vragen voor de was, vier kaarten aan familie schrijven en ik merk ze met "S.T.U.V." (*alleen brief T is bewaard gebleven, red.*)

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Familie Deremaux

Empfangsort: Den Haag

Straße: Rijswijkseweg 429

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 9-12-1944]

Heidenau, 26 november 1944, (brief T) Liefste Pa, Mary en Truus, heden zend ik aan allen een kaart. Mocht bijvoorbeeld de ene verhuisd zijn, dan bereik ik de andere toch nog. Alles is nog steeds in orde met mij, wat ik van u allen ook van harte hoop. Elke week pen ik aan u of Corry, dus post is er genoeg voor u allen onderweg. Lieverd, laten we hopen dat alles gauw voorbij is, alhoewel ik geloof dat in het voorjaar van 1946 we allen weer bij elkaar zullen zijn. Allen een flinke poot en een flinke zoen van uw aller Johnny.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Na het avondgebed praat een kleine groep van ons geanimeerd. Ik lees wat en ga om 22.30 uur naar bed. Tijdens onze tete a tete hoor ik dat de jongens een macaronidoos van 15 kg hebben weten te "vinden" (stelen). De buit wordt verdeeld tussen ons en enkele anderen van het andere team. Pim, de kleine plaag, is weer actief. Hij maakte een touw vast aan Dirks bed. Hij brengt de meeste tijd in bed door, gooit het touw over een balk. Van een afstand trekt hij aan het touw en laat het zakken. Het bed gaat dus op en neer. Dirk vindt het niet leuk en wil hem te lijf gaan. We weten hem tegen te houden door tegen Dirk te zeggen dat het maar een grapje was.

Maandag 27 november 1944

Bij het opstaan hebben we al problemen. Koen wil niet met het **Weißbach**-team aan het werk. Hij hoort nu bij dit team. Onder druk van de *Obergefreiter* brengt Herr Jingl

hem aan het werk. Om 06.30 uur gaan Arie en ik samen met onze nieuwe vertrouwensman Drost met de trein naar Pirna. We gaan eerst met Arie naar de opticien en leveren tegelijkertijd onze was af bij de wasserette. Onderweg worden we aangesproken door enkele hooggeplaatste Duitse officieren. Het weer zit niet mee en het vriest. Als Arie klaar is gaan we om 09.45 uur met de trein terug naar Pirna en zijn om 10.00 uur weer thuis. Na het ontbijt praat ik met Joop over het werk in het Lager. Om 12.00 uur ga ik naar de **GOSAG** en ontmoet met plezier John Walker weer. Samen met Frits, Tom en Koos lossen we slakken. Er is nu niet veel te doen dus we zijn om 15.30 uur klaar. Voordat we naar huis gaan, ga ik naar John Walker. Hij vraagt me of hij me een plezier kan doen met kleren. Ik ben een beetje verbijsterd, dus ik zeg dat ik wel wat onderkleding kan gebruiken. Hij zegt dat hij zal proberen om het te krijgen. Chris (*waarschijnlijk Chris Ouwehand, red.*) is terug uit Hohnstein en geeft me drie boeken en twee rozenkransen, die ik uitdeel aan enkele rooms-katholieken. Het is als een ziekte, ik lees weer tot laat. Tijdens het reizen naar Pirna -wat totaal niet is toegestaan voor krijgsgevangenen en nog erger zonder een bewaker- worden we meerdere keren tegengehouden en aangesproken. Soms is het de Grüne Polizei of het treinpersoneel. Het liep altijd goed af. Ik denk dat het is dat we altijd een retourticket naar Heidenau hebben laten zien. Ze wilden altijd weten wat er in de tassen zat. Het was altijd wasgoed en geen eten. Voedsel zou eruit zien alsof we willen ontsnappen. Vandaag werden we voor het eerst tegengehouden door enkele hooggeplaatste officieren. Ze vroegen ons waarom we hen niet groetten. We hebben ze gegroet. We legden uit dat in Nederland een soldaat zonder baret of pet niet met de hand saluëert, maar beide armen gestrekt langs het lichaam houdt, het hoofd omhoog en de officier in het gezicht kijkt. Ze accepteerden de antwoorden. Ze maakten een opmerking over onze uniformen, maar we vertelden ze dat we ze zo ontvingen. Een van hen tikte me met zijn stok op de schouder en complimenteerde ons met onze zeer goede Duitse taal. Daarna mochten we verder.

Dinsdag 28 november 1944

We moeten allemaal naar de **GOSAG**. Het weer is goed, maar gisteren was het beter. Samen met Henk, Tom en Frits zijn we slakken aan het lossen. We zijn heel snel klaar, maar mogen nog niet naar huis. Ik ontmoet John Walker weer. Ik geef hem een rozenkrans en een foto van Maria. Van hem krijg ik een broek en een vest. In tegenstelling tot andere avonden ga ik vroeg naar bed, lees wat tot 22.30 uur.

Woensdag 29 november 1944

Na wat gedoe kan ik bij de firma **Rössler** terecht. Volgens de lijst van Frits is het Klaas die moet gaan, niet ik. Maar hij vindt het werk te zwaar, dus ruilen we van baan. Ook Frits, Harry en Kampschreur gaan mee. Omdat de vrachtwagen niet is gearriveerd blijven we in het Lager. Om ongeveer 08.00 uur komt Herr Sturm ons ophalen. Hij is blij dat hij het oude team weer heeft. Hij vindt dat wij beter werken dan de Fransen! Bij de firma vernemen we dat de vrachtwagen vandaag niet zal aankomen. Maar Herr Sturm zegt dat er hier genoeg werk te doen is. Dus tot 13.00 uur doen we allerlei klusjes in de magazijnen. Tijdens de lunch zorgt Mutti's keuken voor aardappelen met spinazie en ei, gevolgd door gele custard. Zoals meerdere malen eerder weeg ik mezelf en zie dat het 83 kg is. In Nederland meten ze je perfecte gewicht als 1 meter + je gewicht = 1,83, of 83 kg dus hij is precies goed.

Ben je 1,70 m en weeg je 90 kg dan heb je flink overgewicht en wel met 20 kg (vuistregel). We gaan door met onze taken en om 16.00 uur krijgen we brood met marmelade en thee. Net als we klaar zijn met werken en klaar staan om naar huis te gaan, arriveert de heer Uhlmann in zijn vrachtwagen plus aanhanger, dus we moeten blijven. We lossen 53 zakken suiker per 100 kg en stapelen ze 6 hoog in het magazijn. Er zijn zakjes waar de suiker uit druipt en elke keer als ik er langs loop eet ik wat suiker uit mijn hand. Deze niet zo lichte klus is om 19.00 uur klaar.

Herr Sturm neemt ons mee terug naar het Lager. Na het eten schrijf ik een briefje aan John Walker, overhandig het briefje -met een doosje macaroni- aan Nelis Bierhuizen die bij de **GOSAG** werkt, om het morgen aan John Walker te geven. 's Avonds praten Joop Drost (de vertrouwensman) en ik over de nieuwe situatie. Ik garandeer hem dat hij de steun van het *Entladungskommando* zal hebben. Ik lees wat en ga slapen. Tijdens ons gesprek met Joop Drost krijg ik wat te horen over de slechte situatie tijdens de plaatsing van Koen (Jansen). Koen is zijn luie baantje kwijt en moet hard werken met het team van **Weißbach** en dat vindt hij niet leuk. Bij verschillende gelegenheden probeert hij problemen tussen de teams te veroorzaken. Dat werkt niet, want iedereen kent en heeft genoeg van zijn tactieken. De opmerking van de heer Sturm dat de Franse krijgsgevangene niet zo goed zijn in hun werk als wij, is waar. Bij **Rössler** weten ze het. De Fransen proberen het zware werk te vermijden. Dat laten ze aan de Nederlanders over. Maar aangezien ze daar al jaren werken²¹¹⁾ kunnen we er niet veel aan doen.

Donderdag 30 november 1944

Om 07.00 uur worden Bertus en ik opgehaald door Herr Sturm. Frits ging met ons mee maar hij valt af en is behoorlijk geïrriteerd. We gaan naar het station in **Pirna**. We lossen een spoorwagon met 18 ton schuurpoeder die we laden in een van de magazijnen in Pirna. Als we om 12.30 uur klaar zijn, rijden we terug naar Heidenau. Er is een luchtalarm maar we rijden gewoon door naar Heidenau. Van Mutti krijgen we aardappelen met zuurkool en vlees, een mooie grote portie eten. Er werken vijf jongens voor de firma **Kühnel**. Ze werken bij een brandblusvijver op het terrein van de firma **Rössler**. Ze kijken ons bijna jaloers aan vanwege het eten dat we krijgen. In de late namiddag arriveert er nog een wagon met 18 ton, maar dit poeder gaat naar Heidenau. We ruimen dit met een paar Duitse meisjes en ze weten hoe ze hard moeten werken. Om 17.30 uur zijn we klaar en na het eten van wat brood met marmelade en thee gaat Bertus naar huis. Met zeven man lossen we nu de vrachtwagen en oplegger van **Uhlmann**, die net is aangekomen. Met 1000 blikken marmelade is het "alle hens aan dek!" Om 19.00 uur zijn we klaar. Voor ik naar huis ga krijg ik voor de brood met kaas en meta, een stuk zeep en wat extra's voor de Kerst. Na het avondgebed praat Drost weer met mij over het Lager en de gang van zaken. Hij neemt zijn taak zeer serieus. Omdat het na 21.00 uur erg stil is (iedereen is naar bed) kunnen we hier gerust over praten.

iets over het werk dat we vanmiddag hebben gedaan. Het laden en lossen deden we zoals gezegd met enkele Duitse meisjes, jonge vrouwtjes. Een van hen Elfriede, een echt Duits type, lang en rond, lonkte naar me. Ik mag haar wel, maar dat is het dan ook. Ik ben getrouwd, heb twee kinderen en blijf uit de buurt van Duitse vrouwen.

211 Veel Fransen werden al in 1940 krijgsgevangen gemaakt en werkten sindsdien in Arbeitskommando's.

Het is niet alleen tegen mijn principes, maar ook gevaarlijk. Ze straffen je heel streng! Elke keer als ze een blikje marmelade aflevert, knijpt ze in mijn hand. Het maakt me verlegen. De anderen merken het en vertellen me later dat ik voor haar moet uitkijken, omdat ze verloofd is met een SS'er. Maar ik ben wijs genoeg om weg te blijven.

Vrijdag 1 december 1944

Om 07.00 uur met Tom, Henk, Koos en Willem naar de firma **Kühnel**. Van daaruit gaan we naar de **Rössler**-fabriek om aan de betonnen blusvijver te werken. We beginnen om 08.00 uur. Na *Frühstück* is mijn werk als volgt: Ik moet kiezels, zand, kalk, cement en water mengen in de cementmixer voor het produceren van beton. Ik hou van dat werk. Om 10.00 uur hebben we geen zand meer dus slenteren we wat rond. Henk gaat naar buiten en komt terug met vijf stokken (aan RM 1,= per stuk). Tom en Willem verdwijnen ook en brengen er één terug. Als Koos en ik er één willen gaan halen, zijn ze uitverkocht. Omstreeks 13.00 uur is er weer een bos te koop. Tegen de middag komt er zand aan en gaan we verder met het maken van beton. Helaas is het zand weer op en nu blijven Koos en ik in de schuur van 13.35 tot 15.45 uur. Ik val daar in slaap. Samen willen we gaan kijken in een klein rooms-katholiek kerkje in de buurt, maar dat is gesloten. Om 15.00 uur gaan wij, Henk en ik, 20 stokken halen voor RM 20,= Deze zijn voor de anderen van ons team. Net als we naar huis gaan, komt er zand aan. We lossen het zand en kunnen dan naar huis. Terug bij het Lager krijg ik een briefje van John Walker, Nelis Bierhuizen heeft het meegebracht. 's Avonds gaan Drost en ik Heidenau in om wat zaken af te ronden. Terug in het Lager praten we weer over Koen. Drost roept alle mannen van het team bij elkaar en legt ze allemaal uit wat er in het verleden door Koen is gebeurd. Koen wil er niets van weten en probeert zich er onderuit te praten. Feit is dat hij niet langer vertrouwensman is. Maar Drost slikt geen onzin en de anderen ook niet. Later moet ik vijf of zes keer vechten met Willem Bodijn. Ik win alle veldslagen, maar nu ben ik totaal uitgeput. Het is alweer laat voordat ik naar bed ga. Onze *ex-Lagerführer* Schönwalder gaat nog steeds naar **Rössler**, dus ik zie hem daar en maak een praatje met hem.

Over Koen (Jansen): Inmiddels is bekend dat hij ons allemaal altijd een sneetje brood minder gaf. Dat zijn ongeveer 30 plakjes per week. Hij gebruikte dat brood om spullen te ruilen met bevriende Duitsers. Hij maakte daar ook pakjes van en stuurde ze naar huis (zijn huis). Toen de mannen dit hoorden, denken ze dat hij ook heeft opgelicht met de andere voedselrantsoenen, boter, suiker, enz. Voor ons is het nu voorbij en klaar. Niets meer daar over! De kat die we kregen, heeft vandaag haar eerste muis gevangen. De laatste tijd is het eten in het Lager veel beter, maar de hoeveelheid is minder. We moeten meer voor onszelf zorgen, dus bij het laden en lossen is er altijd iets voor ons. Omdat Drost nu vertrouwensman is,²¹²⁾ komt Henk ons team versterken.

Zaterdag 2 december 1944

Om 06.30 uur ga ik in mijn eentje naar het station waar ik naar de *Meister* ga.

212 De vertrouwensman behoefde in de meeste gevallen niet te werken, maar hadden in de eerste plaats een administratieve functie.

Terwijl de wind guur is moet ik wat ijzeren spoorbielzen op elkaar stapelen. Samen met twee Italiaanse krijgsgevangenen. Deze jongens hebben het hier niet naar hun zin. Als voormalige kameraden van de Duitsers worden de macaroni-soldaten nu erg slecht behandeld. Wij werken met plezier met ze samen. Om 12.00 uur is er een luchtalarm. Omdat we geen vliegtuigen zien, blijven we werken. Thuis help ik nog even met het schoonmaken van de barak. Daarna gaan we allemaal naar de **GOSAG** om te baden. Ik zie John Walker en we praten meer dan een halve minuut. Op weg naar huis halen (organiseren) we wat briketten bij een van onze kolenhandelaren en zijn om 14.30 uur weer thuis. Collega Poot²¹³) is naar **Pirna** geweest om een dokter te zien voor zijn gewonde hand. Na het eten deel ik de was uit, doe de administratie en dagboek en ga om 22.00 uur naar bed. Ik lees tot 23.45 uur dan gaat het licht uit.

Zondag 3 december 1944

Ik ben niet van plan om vroeg op te staan, dus pas om 11.00 uur ga ik uit bed. Na het gebed ontbijt ik, lees wat, schrijf Corrie een kaartje en houd me koest, want om 13.15 uur moeten Chris, Snippenberg en ik een wagon met 23 ton briketten lossen voor de firma **Gaertner**. We eindigen om 17.30 uur. Vlakbij het emplacement ontdekken we een klein café. Ondanks dat het tegen de regels is gaan we de zaak binnen en drinken twee biertjes. Inmiddels zijn we goed bekend in Heidenau. Veel mensen kennen ons en vertellen ons dat we daar zonder voedselbonnen kunnen eten. Dat is leuk om te weten! Thuis hebben we dit aan iedereen laten weten. Ik geef mezelf een goede wasbeurt, verzamel het wasgoed aan, stempel het en noteer alles in het boek. Ik schrijf wat, ga naar bed en lees tot ongeveer 23.00 uur. De laatste tijd is er niet veel te doen op zondagavond.

Maandag 4 december 1944

Samen met Drost, Arie ga ik per trein naar **Pirna**. We zetten Arie af bij de oogarts en de wasserette. Dan gaan we winkelen voor Sinterklaas (6 december). Voor mezelf koop ik een notitieboekje om de ontvangen en verzonden post op te schrijven en ook om andere zaken te noteren. Dan halen we Arie op en nemen de trein terug naar Heidenau waar we om 10.45 uur bij het Lager aankomen. Na het ontbijt heb ik al wat aantekeningen in het nieuwe boek gedaan. Om 12.00 uur sturen ze me naar het station, waar ik een opening van 60 x 60 cm moet zagen in een betonnen vloer. Dit doe ik samen met Henk en het is een hele zware klus. De foto's die enige tijd geleden bij de macaronifabriek zijn gemaakt zijn aangekomen. Al vroeg, om 21.30 uur, ga ik naar bed. Ik lees een beetje voor het slapen gaan.

Dinsdag 5 december 1944

Om 07.00 uur gaan we met Joop de Lange, Kampschreur en Snippenberg naar de **GOSAG**. Hier laden en lossen we weer slakken. De wind is guur en hard, dus we werken er hard aan om hem snel voorbij te krijgen. We zijn vrij snel klaar en gaan ons opwarmen aan het kachelkje. Ook vandaag spreek ik met John Walker. Ik vraag hem waarom ze er nog zijn. Hij weet het ook niet. Bij het Lager zijn vier nieuwe jongens gearriveerd. Ze moeten samenwerken met het andere team. Ze kwamen van onze oude werkgever de **Mittel-Deutsche Stahl Werke** (MDSW) in Gröditz. Wij

213 Bedoeld is soldaat Hendrik Poot kgf 97335. Hij woonde destijds aan de Ir. Hubertstraat 128b in Rotterdam.

kennen ze niet. Hun namen zijn: Lens²¹⁴) en Vierhout²¹⁵) beide uit Den Haag, van de Zanden²¹⁶) en Kerklaan²¹⁷) beide uit Delft. Den Haag, mijn woonplaats en Delft liggen heel dicht bij elkaar, ongeveer 10 km van elkaar. Drie van hen zijn rooms-katholiek, dus nu is mijn parochie groter. Het lijken me aardige jongens te zijn. Ze weten wat het is om een krijgsgevangene te zijn en ze weten wat hard werken is. Vooral Van der Zanden is een robuuste kerel en zeer sympathiek mens. Hij doet me denken aan mijn broer Tiny. Ik lees een tijdje in bed. In de *Aufenthaltsraum* hebben ze een nieuwe kachel gebouwd. Maar die geeft niet genoeg warmte af, dus hebben we de kachel in de slaapkamer aangestoken. We verplaatsen de tafels en banken daarheen. We eten, betalen kaarten, praten, schrijven, etc. nu in die slaapkamer. Heel gezellig maar niet zo gezond om in te slapen.

Woensdag 6 december 1944

Mijn tweede Sinterklaasfeest in Duitsland. We vieren deze dag pas zaterdag als iedereen er is. Van der Zanden is naar de **GOSAG (Weißbach)**-ploeg) gegaan. De andere drie werken bij ons, Tom, Joop de Lange, Bertus en ik achter een barak. We reorganiseren de straat en leggen de rioolput met de pomp. Om 13.00 uur ga ik met Bertus, Tom en Joop naar het station, waar we een 15 tons spoorwagon met koolrabi voor de firma **Köhler** lossen. We laden ze in houten kisten en laden ze op verschillende diepladers. Er zijn ongeveer 550 kisten van elk 30 kg. Om 19.15 uur zijn we klaar en gaan we naar huis. We hebben al enkele kilo's rabi gejat. Het is op weg naar het Lager in de kleine trailer. We hebben de euvele moed om ook nog wat rabi te vragen.... en wij krijgen ze! Omdat ik een probleem met mijn rechteroog heb, lees ik niet en ga vroeg naar bed.

Donderdag 7 december 1944

Om 07.00 uur werken Tom, Joop, Dirk en Willem plus de drie nieuwkomers, net als gisteren, achter de barak. Gelukkig sturen ze ons, Willem, Dirk en ik, naar de macaronifabriek. Eerst lossen we twee wagens met elk 175 zakken meel, twee vrachtwagens met dozen macaroni. Voor de lunch krijgen we heerlijke sterrensoep uit de fabriekskeuken. Van 13.00 tot 18.00 uur laden we, met vijf Engelse krijgsgevangenen, weer Union-vrachtwagens met dozen macaroni. Ook nu moet ik de *Baumeister* zijn, zoals de heer Fischer beveelt. Het was een mooie middag toen ik met de Engelse krijgsgevangenen kon praten. over van alles en niets. Omdat mijn rechteroog nog steeds niet in orde is, lees ik niet meer en ga vroeg naar bed.

Vrijdag 8 december 1944

Nu ben ik al 1 ½ jaar of 550 dagen krijgsgevangen. Al om 06.30 uur gaan Bertus en ik naar de firma **Gaertner**. Daar wacht ons een wagen met 12 ton papieren balen en rollen voor de firma **Urwank**. Als we een wagen hebben geladen komt Herr Urwank aangelopen en brengt Joop, Arie en Henk mee. We laden nu allemaal de twee

214 Bedoeld is soldaat Marinus Johannes (Rien) Lens kgf 106651. Hij woonde destijds aan de Maagdepalmstraat 1 in Den Haag.

215 Bedoeld is soldaat Jozef Petrus Vierhout kgf 106591. Hij woonde destijds aan de Glasblazerstraat 5 in Den Haag.

216 Bedoeld is soldaat Gerardus Johannes van der Zanden kgf 106642. Hij woonde destijds aan de Doelenstraat 178 in Delft.

217 Bedoeld is soldaat Franciscus Adrianus Michael Kerklaan kgf 106640. Hij woonde destijds aan de Buitenwatersloot 40 in Delft.

andere wagons in. De anderen gaan ze lossen bij de firma. Bertus en ik laden tegelijkertijd de twee andere wagons. Om 11.00 uur zijn we klaar en gaan we naar de firma **Gaertner**. Ze hebben het Lager gebeld en dus moeten we bij hun werf enkele wagons met briketten lossen. Klaar om 12.00 uur kunnen we naar huis. Na de lunch zijn velen van ons aan het werk achter de barak. We moeten de stenen optasten om er een nieuwe weg mee aan te leggen. Een erg saaie baan. Gelukkig is het mooi weer. Tussen het werk door kunnen we wat voetballen. Timmerije²¹⁸⁾ van het andere team moet werken voor een bakkerij in Heidenau. Hij blijft in het Lager. Drost en ik maken een lijst van alle artikelen die de jongens willen dat we kopen. Die willen we morgen allemaal in Pirna kopen. Ik lees tot 22.00 uur en ga slapen.

Zaterdag 9 december 1944

Om 07.00 uur met Drost met de trein naar **Pirna** waar we de was gaan ophalen. We brengen het naar het station, slaan het daar even op en gaan winkelen. Een mooie baan! We kopen veel voor de jongens. Bij de *Zahlmeisterei* halen we de sigarettenrantsoenen en wat kantinespullen. Nadat ik met de trein 10.45 uur terug ben gekomen ga ik wat eten. Rond het middaguur is er een luchtalarm. In de late namiddag praten Drost, Joop de Lange, Piet van Horick en ik over hoe we Sinterklaas gaan vieren. We vragen de jongens om een cadeautje voor iemand anders klaar te maken. Het moet klein zijn, gewoon voor de lol, gezelschap en kameraadschap. We schrijven namen op losse stukjes papier en stoppen ze in een doos. Dit stelt een persoon wiens naam ze trekken in staat om een cadeau klaar te maken dat later door Sinterklaas zal worden uitgedeeld. Bij de loting heb ik Henk de Bruijn. Als iedereen thuis is, deel ik het wasgoed uit. Drost en ik halen een vat bier bij onze drankleverancier en wat briketten bij een kolenhandelaar. Om 17.00 uur gaan we samen naar de **GOSAG** en nemen een fatsoenlijk bad. Thuis is er post -eindelijk!- twee brieven van Corrie en een kaart van mijn kantoor gedateerd 13 oktober 1944.

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[geen Nederlands poststempel]

13-10-1944, Liefste, Deze brief zojuist van Soonius ontvangen en geruild met kaart. Ik heb hier meer aan en zij niet weten wat te typen. Hier net geweest met brief van jou waarvan ik nu een afschrift heb. Het zal nog wel een tijdje duren eer de Tommy's hier zijn. Tot nog toe is hier alles goed. We hebben alleen geen gas, elektriciteit en kolen en hongersnood staat voor de deur. Maar als we het er levend afbrengen, dan is dat niet zo heel erg. Ik heb er nu een konijn bij en dat heet Petertje. Heb hem gekocht voor als jij thuis kwam. Hebben we geen eten meer, dan slachten we het. Met Eindhoven is geen contact.

218 Bedoeld is soldaat Anton Timmerije kgf 97355. Hij woonde destijds aan de Woerdstraat 6 in Lochem.

van mij en Henny al vernomen dat Tonny een miskraam heeft gehad van zes maanden.

Als je ziet hoe of we aan het scharrelen zijn, dan lach je een kriek. Al de vrouwen zijn gelijk kerels geworden. Overal hout zagen en kappen en eten allemaal van de gaarkeuken, wat niet slecht is. Daar sta je uren voor in de rij. Groenten en aardappelen halen bij de boer. Het is een gezellige tijd nu, hoor! Zelf kan men niets meer hebben, iedereen is erg kriebelig.

De kinderen ook nog lastig. Charl'tje zijn beentjes gaan goed vooruit. Hij is voor de duvel nog niet bang. En soms zijn er tijden dat hij als de dood is voor iets wat er niet is. Ik geef het toe dat het zenuwen zijn. De V-1 komt hier iedere dag en nacht over, dat is een hels lawaai, of de hel los barst.

Gelukkig hebben we tot heden toe geen gebrek gehad. Ik had shag voor jou bewaard, maar heb dat nu omgeruild voor levensmiddelen. Joke is erg muzikaal, ze danst met de radio mee en zingt al. Het is een erg leuk kindje, maar zeer fijntjes. Misschien zal ze later sterk worden.

Charl was onder het jaar ook niet zo'n boy, hè? Ik ben blij dat je het goed maakt. Dat is weer een zorg voor mij minder. Ik heb geen Rode Kruis plakertjes gekregen en kan je dus geen pakketje sturen. Ik hoop dat jijzelf ook nog genoeg in voorraad hebt. Stuur gerust de foto's op. Ik ben nieuwsgierig. Brief volgt. We hebben ook geen courant en weten dus niets. Vele kusjes van je Corriejet.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Den Haag

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland (Deze brief zou op 9 december 1944 worden ontvangen)

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[zonder Nederlands poststempel] ontvangen 10-12-1944

13 oktober 1944 II, (vervolg van brief I) Nu het nieuws, Nel heeft een baby, een fijne jongen. Het is voorspoedig gegaan. Meijuffrouw Pellekorn is op 42 jarige leeftijd aan kanker gestorven. Johnny, ik kan het mij nog steeds niet indenken. Mar en kinderen zijn verhuisd. Ze wonen nu bij de oudjes in. Het is voor haar broer van Bussel in krijgsgevangenschap ook erg, hè? Eerst de baby, nu zijn zuster.

Bekkers is weer hier geweest. Hij is weer terug van Eindhoven.

Joke heeft nu vijf tanden. Ze is een nog grotere kattenkop dan Chareltje. Ze trekt Charles heel parmantig aan zijn haar, als zij ze te pakken krijgt.

Wat Tip, Berkhout, Arnold, enz, enz. betreft om mij te pennen, daar komt niets van. Ik ga met niemand meer om, omdat ik daar geen tijd meer voor heb. De mensen hebben totaal geen tijd meer dat ze op visite gaan. We

hopen van elkaar dat alles goed gaat. Liefste, ik hoop dat je weer heelhuïds hier aankomt. Ik denk heel dikwijls aan jou. Fijn dat je van mij gedroomd hebt. Ik hoop niet dat hij uitkomt. Je bent nu met november zeventien maanden weg. Lang toch, hè? Ik hoop niet dat we elkaar vervreemd zijn. Ga nu niet meer half naakt werken, jij die altijd last van griep heb zo in het najaar. Heb je geen kleren? Schrijf dat mij. Nogmaals hartelijk gefeliciteerd met je verjaardag. Als we heel oud zijn dan hoop ik dat we nog kunnen spreken over jouw krijgsgevangenschap. Slik veel aspirine als ik jouw was. Hier is totaal geen vervoer, noch trein, auto of fiets. Het is reuze stil op de weg. Goed voor de jeugd om te spelen, (het is nu) erg stil. Fijn zou het zijn als je met je verjaardag thuis was, hè? Sinds van de zomer om 8 uur binnen. Het is een dooie boel hier, hoor. Ook rijden er geen trams meer. Dus alles moeten we lopen.

Dag liefste, vele groeten van Mams, Charltje en Joke en de verdere familie. Maar vooral vele groeten en kusjes van je vrouwtje Corriejetje.

Houd moed! Heb nog geen cheque van jou van de derde maal ontvangen.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-v. Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Den Haag

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353 XI-A

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met vlagstempel: 's-Gravenhage, 25-10-1944]

24 oktober 1944, Beste Deremaux, Met het oog op de bijzondere tijdsomstandigheden hebben wij de grote kaart aan je vrouw gegeven en deze er voor terug ontvangen.

Wij zitten alleen nog met de Hagens op kantoor. De Rotterdammers zitten op het bijkantoor aldaar. Verder eten wij uit de gaarkeuken, want er is geen gas meer. Licht is er alleen 's avonds van 18.00 tot 22.00 uur.

Pakjes kunnen wij niet meer verzenden, want deze worden niet meer aangenomen. Naar omstandigheden maken wij het nog redelijk wel.

Scheltema werkt weer hier en van hem hebben wij het één en ander vernomen. Hopelijk zien wij je weer spoedig gezond in ons midden. Zijn je verwondingen van ernstige aard dat je in het Lazarett bent opgenomen?

Namens alle hier aanwezige collega's wens ik je het beste en tot spoedig weerziens. [handtekening: J. Veldkamp]

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Kreis: Den Haag

Straße: Zuid-Holland

Feitelijke afzender G.J. Veldkamp

Ort: Den Haag
Straße: Lange Houtstraat 11
Kreis: Holland

Over de brief van Corrie: het nieuws is niet zo goed, geen gas, geen elektriciteit en niet veel eten, geen kolen, enz.. De mensen eten nu uit gaarkeukens. Groenten en aardappelen moeten bij de boeren worden gehaald. Mijn moeder klaagt niet en doet wat ze kan. Ze heeft een konijn gekocht om op te eten. Indien nodig ruilt ze het konijn voor vlees. Ze wilde hun eigen konijn niet opeten. "wees moedig en houd moed", zei moeder tegen me. Het is heerlijk om van thuis te horen, maar we hebben het hier beter dan in Den Haag! Hier wordt het eten ook minder, maar ik heb nog een redelijke voorraad.

We bidden vroeger dan normaal, want Sinterklaas zal ons vanavond bezoeken. Om ongeveer 19.30 uur begint het allemaal. We hebben cabaret door de "firma 5 pitch", muziek en zang en tenslotte arriveren de Sint en zijn knecht. Hij is zeer nauwkeurig met zijn kennis over iedereen en we krijgen allemaal "een lik met de ruwe kant van de tong". Ook meneer Pastoor hoort van hem. Hij zegt: "Er zijn dingen gebeurd die niet passen bij het predikantschap!" Dit alles is leuk voor iedereen. Dan deelt de Sint zijn geschenken uit. Van mijn gulle gever krijg ik een zakje erwten en wat foto's van Hohnstein. Dan neemt de "Firma 5 pitch" het over. Ze ontmaskeren de Sint en zijn helper als onze vertrouwensman Drost en de keukenhelper Pim. Het is een zeer gezellige en comfortabele avond en een half uur na middernacht is het *Schluss*. Ik eet wat en ga snel naar bed.

Zondag 10 december 1944

Ondanks onze drukke avond van gisteravond sta ik om 08.00 uur op, na een zeer goede nachtrust. Acht mannen moeten gaan werken. Ik kan het nu rustig aan doen, want ik hoef niet naar buiten en kan mijn tijd te besteden aan het opschrijven van dingen. Na een licht ontbijt schrijf ik twee brieven aan Corrie als antwoord op haar laatste brieven en markeer ze met een "X". Als iedereen thuis is, verzamel ik al het wasgoed en stempel ik het af. Dan delen Drost en ik alle boodschappen die we gisteren hebben gekocht uit. De rest van de dag doe ik het rustig aan. Ik heb een dutje en werk dan de administratie en mijn dagboek bij. Ik lees tot laat in bed. Het is nu echt koud, zeker als we 's morgens om 07.00 uur vertrekken en om 17.00 uur thuiskomen. Tijdens het werk maakt het niet uit, want dan zijn we in beweging. Het eten in het Lager wordt minder en de kwaliteit is ook minder. Het is niet de schuld van de keuken, maar de rantsoenen zijn kleiner. Zo slinkt mijn voorraad, maar ik heb nog genoeg.

Na al dat gedoe met Koen is de geest bij de jongens teruggekeerd. Wij als *Entladungskommando* gaan overal heen. De meeste mensen voor wie we werken of die met ons werken, mogen ons wel. Zo krijgen we altijd wat extra's. Het komt dus wel goed. De vier nieuwkomers zijn gezellige jongens. Doordat ik vaak met ze samenwerk, leer ik ze goed kennen. Door hun komst is mijn parochie nu gegroeid tot elf man.

Maandag 11 december 1944

Om 07.30 uur met Drost, Arie met de trein naar Pirna. We worden vergezeld door mijn vriend Nelis Bierhuizen, alias de *Walzenführer* en Lens. Ze worden naar een

ander Arbeitskommando gestuurd.²¹⁹⁾ Na het afscheid in Pirna hebben we die twee in de goede trein gezet. We zwaaien ze uit tot we ze niet meer kunnen zien. Nu brengen we Arie naar de oogspecialist en bezorgen we het wasgoed bij de wasserette. Van daaruit gaan we naar de *Zahlmeisterei* waar we tot 10.00 uur moeten wachten om ons rantsoen sigaretten in ontvangst te nemen. De *Zahlmeisterei* is het kantoor van de militaire betaalmeester. Dan halen we Arie op en brengen hem naar een opticien. Het is al 11.00 uur als we op het station aankomen. Hier merken we dat de volgende trein pas om 13.05 uur gaat, dus we besluiten naar huis te lopen aangezien het niet zo ver is en het weer goed is. Voordat we gaan drinken we nog een kopje koffie bij het stationscafé. Een van de burgers, een Belgische burger biedt ons wat te drinken aan. Net op dat moment gaat het luchtalarm af. Allemaal naar de schuilkelder. Om 12.15 uur stopt het alarm en nu denken we met de trein naar huis te gaan. Thuis hoeven we niet te gaan werken daar het nu te laat is. Ze betalen ons loon in november uit. Ik ontvang RM 40,90. Verder is er niets om over deze dag te vermelden, alleen dat ik vroeg naar bed ga.

Dinsdag 12 december 1944

Vandaag is mijn zus Riek jarig. We moeten allemaal naar de **GOSAG** waar we het gebruikelijke werk doen, slakken/sintels laden en lossen. Maar niet voor lang! Tom, Dirk en ik worden door de heer Walther opgehaald om voor de firma **Gaertner** te werken. We moeten een wagon lossen met 27 ton briketten. Omdat dit bedrijf bij ons niet goed te boek staat doen we het rustig aan. Het is mooi weer en de zon schijnt. Om 12.00 uur lunchen we en gaan we naar het kleine café op de hoek voor een warme maaltijd. Het smaakt erg goed en is niet duur. We hoeven geen bonnen te geven, die we toch niet hebben. Een uur later gaan we verder met de werkzaamheden en zijn om 15.00 uur klaar. Terug in het Lager vernemen we dat de hoofdvertrouwensman van Hohnstein ons heeft bezocht. Hij wist niet of de pater met Kerstmis in onze Lager zou zijn. 's Avonds praten Piet van Horick en ik over de administratie en de kas die ik verzorg. En dus was ik weer te laat voordat ik naar bed ging.

Woensdag 13 december 1944

Met Kerklaan, Vierhout, Arie, Henk, Tom en Chris werken we achter de barak. Er wordt een nieuwe weg aangelegd om daar huizen te gaan bouwen.

219 Rien Lens en Nelis Bierhuizen gingen naar het Arbeitskommando veevoederfabriek in **Prossen**.

De plek van de nieuwe wegen en huizen op een luchtfoto uit circa 1945
(Heidenau_NCAP_NARA_US31_4864_2036)

Om 09.00 uur gaan we met z'n allen naar het station om 30 ton gebroken stenen te lossen. Tijdens de pauze eten we heerlijke soep in ons café. Het lossen eindigt om 16.45 uur en we gaan terug naar het Lager. 's Middags zijn er tien nieuwe jongens uit Mühlberg aangekomen.²²⁰⁾ In Nederland zaten negen van hen ondergedoken en één jongen kennen we nog uit Altengrabow.²²¹⁾

Bewerker: de negen zijn:

<i>Bouweriks</i>	<i>Pieter Johannes</i>	<i>271355</i>
<i>Eggersman</i>	<i>Jacob Willem</i>	<i>271747</i>
<i>Hoorn</i>	<i>Bernardus Johannes Hendrikus</i>	<i>271658</i>
<i>Nel</i>	<i>Boudewijn Jacobus</i>	<i>271720</i>
<i>Paasse</i>	<i>Abraham</i>	<i>271623</i>
<i>Pauw de</i>	<i>Pieter</i>	<i>271549</i>
<i>Porth</i>	<i>Hermanus Johann Carolus</i>	<i>271728</i>
<i>Velde van de</i>	<i>Jacob Jacobus</i>	<i>271580</i>
<i>Zweerts</i>	<i>Arnold</i>	<i>271705</i>

220 Hun namen zijn vermeld op Abgangliste Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 20 Meldung nr 5380.

221 Bedoeld is soldaat Cornelis Peerdeman kgf 106602. Hij woonde destijds aan de Kuiperstraat 34 ^{III} in Amsterdam.

Ze mogen alleen licht werk doen, zittend.²²²⁾ Geen zwaar werk zoals wij. Ze zien er niet erg sympathiek uit. Ook onze rantsoenen worden aangesneden omdat er nog geen eten voor ze is! Een van mijn vrienden, Toon van der Vaart, is vandaag vertrokken. Hij neemt de taak over van Nelis Bierhuizen die terugkomt! Het is erg luidruchtig 's nachts. De nieuwe zijn het luidst. Ze doen alsof ze zijn hier het langst zijn! Daarna praten Drost, Joop de Lange, Piet van Horrick en ik erover, ik schrijf wat, lees wat en ga naar bed. Ik val niet meteen in slaap, het gesprek dat we hadden houdt me wakker.

Donderdag 14 december 1944

Om 07.15 uur met Arie, Bertus, Henk, Harry en Dirk naar de firma **Holzmann**, waar we vier van de zeven wagons met houten onderdelen van een barak lossen. Een zeer zware en risicovolle klus. Het is erg koud. Om 12.00 uur gaan we naar ons kleine café, waar we een maaltijd zonder bonnen hebben. Vandaag is het een zeer goede dikke soep plus een biertje. Tot onze verbazing ontmoeten we daar Nelis, zoals altijd met een glimlach. Als we om 16.30 uur klaar zijn gaan we terug naar het Lager. Hoewel het al 22.00 uur is, verwijst Piet van Horick naar ons gesprek van gisteravond terwijl ik aan het schrijven ben. Tot 23.00 uur praten we over de nieuwkomers, over de verkeerde houding die ze hebben tegenover de mensen die hier al zoveel langer zijn.

Vrijdag 15 december 1944

Het heeft 's nachts gesneeuwd, ook heeft het gevoren. Buiten ziet alles er wit uit en de grond is erg hard. Om 07.15 uur werken we met heel veel mensen weer aan de nieuwe weg achter de barak. Het is hard werken omdat de grond zo hard is. Ook zijn mijn handen en voeten koud omdat we geen handschoenen hebben gekregen, we denken ook dat ze toch nooit zullen komen. Om 09.00 uur met Arie, Kampschreur en Klaas naar de firma **Holzmann** waar we de geloste houten delen opstapelen. Tijdens dat werk krijg ik ineens last van mijn rechteroor. Het gaat ineens dicht zitten. Dat is heel irritant. Het eten in het café is weer lekker, stampot. Om 16.30 uur mogen we naar huis. Verschillende jongens van ons team hebben in de macaronifabriek gewerkt en brengen wat meel en macaroni mee. Sinds de nieuwe mensen er zijn voel ik me minder gemakkelijk, ze irriteren me! Omdat ik me verveel ga ik om 20.00 uur naar bed en lees wat.

Zaterdag 16 december 1944

Met Drost en Van der Zanden om 08.09 uur met de trein naar **Pirna**. Eerst naar de wasserette om ons wasgoed af te leveren en dan naar de *Zahlmeisterei*. Daar ruilen we kleren voor Gerard en halen sigaretten voor de nieuwkomers. Tijd om te winkelen is er niet dus nemen we de trein van 10.45 uur terug. Even later ga ik met Arie, Henk en onder begeleiding van een bewaker, met ons karretje naar het station om briketten te halen. De jongens die daar werken om een wagon te lossen, laten 'per ongeluk' wat briketten aan de verkeerde kant van de wagon vallen. Onze bewaker weet ervan, maar ze krijgen er een deel van. Anders zitten ze in de kou. Om 12.00 uur alarm, groot alarm. Het duurt niet zo lang en we zijn om 13.00 uur thuis. Dan is er nog een alarm. Terwijl Drost de eerder ontvangen sigaretten uitdeelt aan de nieuwkomers, sorteert ik het wasgoed. Om 15.00 uur liggen Drost en ik in bad

222 Enkelen van hen werden tewerkgesteld bij de schoenenfabriek van Curt Huhle in Dohna.

bij de **GOSAG** en lopen niet al te graag terug naar het Lager. We komen om 17.00 uur aan. We gaan al snel met een paar jongens van de **Hecker-Werke** naar de **Hecker-Werke** om pakjes op te halen die van het Amerikaanse Rode Kruis kwamen. Na het avondeten krijgen we eerst 100 Curzon-sigaretten uit Engeland en dan de pakjes. De inhoud is wederom zeer genereus. In tegenstelling tot de eerder ontvangen pakketten, die allemaal hetzelfde waren, zijn deze op een bepaalde manier anders. In plaats van 1 blikje zalm krijgen we 2 kleine blikjes sardientjes. Chocolade is nu cacaopoeder of chocolaatjes in zakjes. De kaas zit nu in een blik etc. Maar dat vinden wij niet erg.

De inhoud van mijn pakket is: 1 pakje suiker ½ lb, 1 suikerdruppelpullen 1 lb, 1 doos koekjes 7 oz, 1 doos vitaminetabletten 7 stuks a 50 mgr, 1 zak met chocolaatjes, 1 tablet chocolade 4 oz, 1 blik koffie 2 oz, de rest in blikken: paté 6 oz, jam 6 oz, boter 1 lb, melkpoeder 1 lb, ham 12 oz, zalm 7¾ oz, corned beef 12 oz, kaas 8 oz, 2 stuks Zwanenzeep, 100 Chesterfield-sigaretten.

Ik neem er een goede hap uit, ik heb het nodig! Nadat al het lekkers is weggevreten, praten we de rest van de avond bij, spelen we spelletjes met een kleine groep en gaan we om middernacht naar bed.

Ook vandaag functioneerde mijn oor niet meer, dus heb ik een afspraak gemaakt met de oorspecialist. De laatste tijd is het bijna routine, we hebben op zaterdag rond het middaguur luchtalarm. Het alarm klinkt kort. De vliegtuigen die we alleen kunnen horen en soms zien, als sterretjes aan de hemel, gaan volgens onze bewaker richting **Brüx** in Tsjechoslowakije. Er schijnt een grote fabriek van synthetische benzine te zijn waar honderden krijgsgevangenen werken, ook veel Nederlandse krijgsgevangenen.

Het alarm herkennen we in twee soorten: 3 klein of vooralarm en groot alarm. Dit herkennen we aan de tonen.

Zondag 17 december 1944

Het is zondag, maar zo lijkt het niet voor ons. Op een of twee na moet iedereen werken. Ik sta om 08.00 uur op. Een half uur later worden Willem, Klaas en ik naar de firma **Fischer** gestuurd. Eerst laden we 9 ton dozen met macaroni in een vrachtwagen, rijden die naar het station en laden de dozen in een spoorwagon. In de buurt zijn Harry en Chris bezig met het lossen van een wagon met meel. Het team dat eerder klaar is dan het andere helpt het nog werkende team. We zijn dus allemaal om 12.30 uur klaar en keren terug naar het Lager. Het is druk voor ons team. Drie mannen gaan nu naar de fabriek van **Mittel-Deutsche Papier**. 's Middags doe ik voornamelijk administratie, mijn dagboek en schrijf ik wat kaartjes voor Corrie (gemarkeerd met "A" en "B"). Om 18.00 uur gaan drie jongens briketten lossen voor de dames **Seifert**. Ik pauzeer alleen van het schrijven, voor het avondeten en de godsdienstoefening, maar ik stop om 20.00 uur. Dan praat ik ongeveer drie kwartier met een gezellige groep en ga naar bed waar ik nog tot laat lees.

Maandag 18 december 1944

Wanneer Drost met Chris naar de tandarts in **Hohnstein** gaat, nemen Pim en ik de trein van 08.00 uur naar **Pirna** om het wasgoed af te leveren. We doen wat boodschappen en kunnen niet naar huis vanwege een luchtalarm. Het duurt niet lang en we zijn om 11.00 uur thuis. Kort daarna werk ik met de reeds aanwezige jongens aan het optasten van stenen voor de weg. Het weer is nogal koel. Ik heb

nog steeds last van mijn gehoor en dat is best lastig. De dag gaat verder zonder dat er iets bijzonders te melden valt. Ik lees en ga weer laat naar bed.

Dinsdag 19 december 1944

Om 07.00 uur met Joop, Harry, Klaas, Chris, Henk, Bertus, Tom en Joop Vierhout, plus vijf jongens van de nieuwe groep naar het **Johanniter ziekenhuis**. We gebruiken leem en zand om de schuilplaats van het ziekenhuis me op te hogen. Tijdens *Mittag* krijgen we drie heerlijke grote borden soep uit de ziekenhuiskeuken. Om 15.00 uur zijn we klaar en we gaan met z'n allen verder met stenen naar de stratenmakers te brengen. Het weer is veel milder vandaag. Fijn om in deze temperatuur te werken. Twee keer hebben we alarm. 's Avonds zijn er problemen met de nieuwkomers.

Wij, de twee oude teams, delen elke drie dagen het eten uit aan de nieuwkomers. We willen geen risico nemen omdat we al minder eten hebben. Dan beginnen de oude problemen weer. Ze vinden het niet leuk dat wij, het *Entladungskommando*, vrij kunnen gaan, waar we ook heen willen. Ze hebben nog steeds een bewaker bij zich. Ook het feit dat we na het werk voedsel krijgen van onze werkgevers of burgers, die kans hebben zij (terecht) niet. De laatste tijd merken we dat er dingen zijn verdwenen. Niemand begint meer iemand te vertrouwen. Het saamhorigheidsgevoel begint te verdwijnen. Heel snel komen nu de sloten op de kasten weer tevoorschijn. We hebben ze acht maanden niet gebruikt. *Feldwebel* Schönwalder hij was tegen het afsluiten. We zouden niets voor elkaar te verbergen hebben, zou hij zeggen en hij had gelijk. We vertrouwden elkaar heel erg. Via, via heeft Drost gehoord dat onder de nieuwe mensen lieden uit de gevangenis zijn, zwarthandelaren. Ze zijn het luidruchtigste in de barak en proberen ons uit het gezicht te krijgen. Een paar van hen zijn in orde. Er is er één die Sweerts heet.²²³⁾ Hij tekent en schildert. Hij is een rustige persoon en is sympathiek. Tot laat in de avond kletsen we wat en ik beloof dat als ik naar Pirna ga, ik wat verf mee zal nemen. Hij heeft honger en heeft geen geld. Rond 03.00 uur weer veel herrie. Eén van de nieuwkomers plast in zijn bed, recht boven op Frans Kerklaan.

223 Bedoeld is soldaat-verpleger Arnold Zweerts kgf 271705. Hij was op 13 december 1944 naar Heidenau gekomen. Zijn repatriëringsformulier vermeldt dat hij kunstschilder, illustrator en tekenaar was.

D. V. G. (bei V. u. G. die Staatsangehörigkeit angeben)		Holländer		Formblatt 5a K. S. V. (H) Teil II	
Familien- und Vorname: Z W E E R T S Arnold Maler Prot (Mit Schreibmaschine oder Druckschrift ausfüllen)					
geb. am 22.11.1918		in Bussum		Kreis Holland	
Truppenteil: Sanit.Abt.			Beschriftung der Erkennungsmarke 271.705/ IV B		
Dienstgrad: Soldat			Lfde. Nr. des Laz.-Krankenbuches: 161		
Name des Lazarets: Reg.-Lazarett (Reg.) Mühlberg (Elbe)		Erkrankungstag, Art der Krankheit oder Verwundung: Diphtherie		Zugang: woher: Revier St IV B 1.11.44. am	
II				Abgang: wie, wohin: Revier St IV B z.w. Beh. 17.11.44. am	
B. 505 Ia, DIN A 6. C. Heinrich, Dresden N. IV, 44.					Wenden!

Patiëntenkaart van Arnold Zweerts met de vermelding dat hij schilder was (NIMH collectie 1001)

Woensdag 20 december 1944

Om 07.00 uur met Arie, Henk, Joop, Bertus, Koos en Klaas sjouwen we stenen achter de barak. Maar nu gaan we bakstenen maken voor de daar nieuw te bouwen noodwoningen. We gebruiken een mal die we vullen met een mengsel van slakken, kalk, mortel en cement. Er zijn twee gaten in de lengte en twee in de zijkanten van die steen. Het weer is vandaag nog milder. We hebben twee keer alarm. Door de heldere lucht kunnen we nu vijf kleine stippen heel hoog in de lucht zien. We krijgen zeep en zeepoeder. Als ik in bed lig, krijg ik twee brieven en vier kaarten om naar huis te schrijven. We hebben dan wel weer het gereedschap, maar ontvangen geen post.

Donderdag 21 december 1944

Terwijl het grootste deel van ons team op verschillende plekken wordt gehaald om te werken, ga ik met Arie, Bertus, Henk en Joop Vierhout achter de barak aan de slag. Om de beurt dragen we stenen en maken we stenen. Het weer is behoorlijk koud vandaag. 's Middags is er het gebruikelijke alarm, maar we werken door en even later is het allemaal voorbij. Om 15.000 uur gaan we de barak binnen grondig schoonmaken. Ook de slaapvertrekken krijgen een goede poetsbeurt en ook de ledikanten. Om 18.00 uur kan ik dan eindelijk naar de oorarts. Hij spuit met sproeiers het oor schoon. Er komt een grote hoeveelheid zwart spul uit mijn oor. Zeker van het fijne kolenstof. Mijn andere oor was beschadigd door de scheve bril die ik droeg. 's Avonds is iedereen druk bezig met het maken van dingen om in de kerstboom te hangen. Ze gebruiken daarvoor lege blikjes.

Vrijdag 22 december 1944

Met Tom, Henk en drie nieuwkomers om 07.30 uur met Herr Lindemann naar **Niedersedlitz**. Hier graven we sleuven om er betonnen buizen met een diameter van een halve meter in te leggen. De vorst zit tot 30 cm diep in de grond. Het losmaken van de grond is een zware klus. Dat laten ze aan de sterkste kerels over, dat wil zeggen Tom en ik. Het is erg koud en zonder handschoenen is het niet fijn werken. Maar we gaan door om de kou niet te voelen. Ik had om 12.00 uur naar **Pirna** moeten gaan voor het wasgoed, maar ik moet hier verder werken. We eindigen om 16.30 uur. Sinds enige tijd lees ik over de Griekse mythologie en Napoleon. Het is allemaal erg interessant. Ik ga steeds laat naar bed. Dit keer lees ik tot 22.00 uur en ga dan slapen.

Zaterdag 23 december 1944

Met zeven man gaan we naar de firma **Rockstroh** waar we ons van 08.00 tot 12.00 uur bezig houden met het lossen van drie wagons met machines. Ze wegen 1 tot 5 ton. Het moet allemaal met de hand, soms met behulp van een koevoet. Tom en ik staan in de wagon en hangen (we zijn de zwaarsten) aan een geïmproviseerde kraan. Op een gegeven moment raken mijn vingers bekneld in de touwen, maar het gaat allemaal goed. We maken de klus af zonder verdere ongelukken. Van daaruit naar de **GOSAG** om een bad te nemen. Thuis helpen we allemaal met het schillen van aardappelen, het schoonmaken van de groenten, etc. We krijgen allemaal post. Eindelijk wat nieuws uit Nederland (brieven van mijn vader en twee zussen).

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 9-11-1944]

7 november 1944, Lieve Jan, jouw brief van 14/9 ontvangen, wel laat hè? Uit de brief van vader vernomen hoe wij nu huizen. Het gaat best. De toestand wordt hoe langer hoe kritieker, bijna bij Dordrecht. We denken nu om deze tijd veel aan je. We hebben afgesproken als we soms weg moeten, bij elkaar te blijven, ook Cor, Mams en kinderen.

We hebben onze maatregelen reeds genomen. We moeten nu dekens en herenkleeding inleveren, als je het hebt. Ze zijn bij Cor reeds geweest, maar hebben niets meegenomen.

Uit Eindhoven geen bericht de laatste tijd, doch als er iets ernstig is, hoor je dat via het Rode Kruis, dus zal alles wel Oké zijn. Hartelijk dank voor felicitatie. Jouw verjaardag ook niet vergeten hoor. Fijn dat jij sterkte vindt in gebed, dat houdt je op de been.

Veel liefs van Truus en bekenden, doch extra sterkte en poot van je zus Mary,

Lieve oom Jan, kustjes van Nanny, ik ben nu op school, erg leuk!

Lieve Jan, dank voor de brief. Veel nieuws is er niet, doch we hopen steeds op jouw weerzien. Wij verlangen ook erg naar jouw thuiskomt. Jo staat op wachtgeld daar de treinen nog steeds niet rijden. Nu lieve jongen, tot spoedig weerzien, je Zus Riek.

Lieve Zoon Jan, je brief in beste welstand ontvangen. Dank je hartelijk voor je gemeente woorden bij mijn 61ste jaar. Ik hoop dat je de volgende keer erbij bent en wij allen weer tezamen het 62ste kunnen herdenken. Het gaat hier gewoon, alleen wat benauwder, maar verlies niet te min niet mijn Kalmte en vertrouw en ben nog steeds dezelfde en blijf dat doen Jan, net als je vader. Kop op, geen moed verliezen. Houd je taai.

Dag Jan, dag jongen, tot ziens en hoop je gauw weer te zien, tot spoedig, Je vader

Absender Vor- und Zuname: Ch. Deremaux

Ort: Den Haag

Straße: Rijswijkseweg 429

Kreis: Zuid-Holland

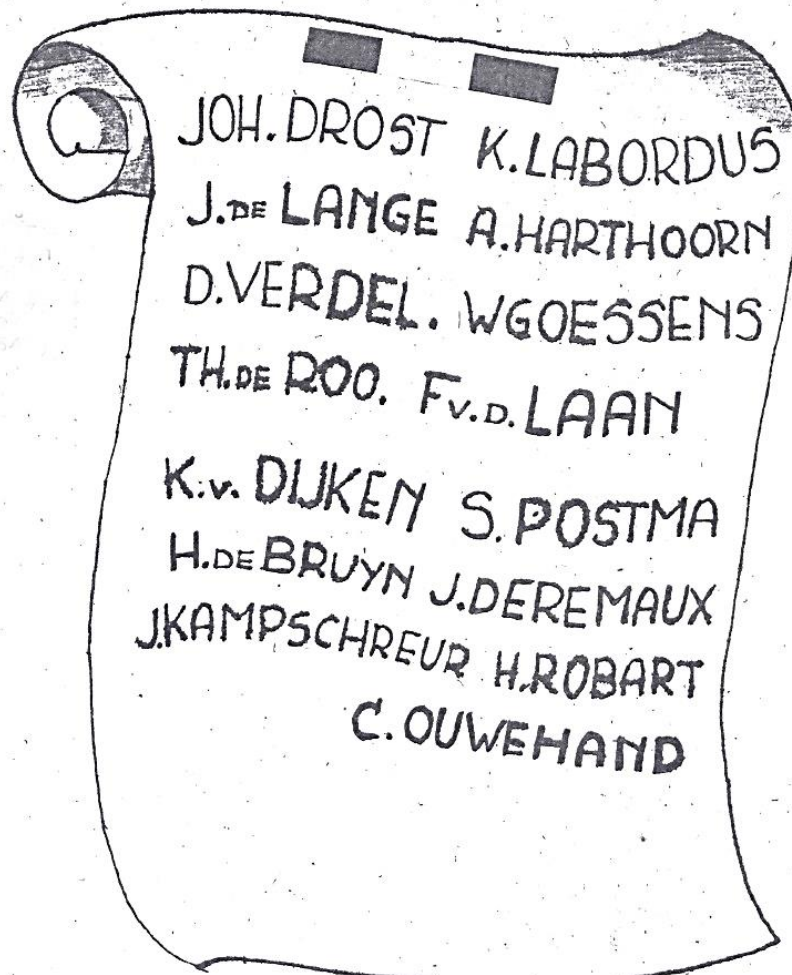
Landesteil: Nederland

Ik verneem dat de geallieerden bijna bij Dordrecht zijn. Ik ben erg blij met de brieven. Na het avondeten en het avondgebed deel ik het wasgoed uit en doe ik de administratie, dat hoort erbij. De rest van de avond zijn we bezig met het ophangen van versieringen in de kerstboom. Om 23.30 uur zijn we klaar. Na dit alles kan ik toch niet slapen dus ik ga wat lezen en ga daarna naar bed.

Zondag 24 december 1944

Dit is een zondag dat we niet hoeven te werken! Het is mijn tweede Kerst in Duitsland. Ik sta om 08.00 uur op. Ongeveer een half uur later gaan de rooms-katholieken naar de **Hecker-Werke**. De mannen van de **Aschaffener Zellstoff Werke** zijn er al. De jongens van Hecker hebben de sportzaal mooi ingericht tot een kerkje. Er is daar geen verwarming, dus het is bitter koud. De kapelaan arriveert en verricht de Heilige Mis om 09.00 uur. We zingen enkele kerstliedjes en eindigen om 11.00 uur. We praten wat met de man en hij verlaat ons om 11.30 uur om naar een ander Kommando te gaan. Terug in het Lager eet ik vandaag voor het eerst. Was het vorige week koud, vandaag is het erger -12°C, maar de windfactor maakt het nog erger. Omdat het Kerst is, krijgen we wat extra eten tijdens de lunch, leuk! Enige tijd geleden heb ik wat materiaal gekocht voor de jongens en mezelf. Tom de Roo, boekbinder, heeft voor mij een mooi boek gemaakt dat ik als kladboek kan gebruiken. Henk de Bruijn tekent de namen van het *Entladungskommando* in de etiketten van blikken, dozen etc.

ONTLADINGS COMMANDO Heidenau RADRENNBAHN

Tekening gemaakt door Henk de Bruijn (kgf 107899)

's Avonds spelen we weer het Academie spel en hebben we veel plezier. De klok wijst half één dus we zoeken onze bedden op.

In de *Aufenthaltsraum* zijn enkele jongens nog aan het kaarten of lezen.

Ik val heel snel in slaap.

Maandag 25 december 1944 (1e Kerstdag)

Na een goede nachtrust word ik om 09.00 uur wakker en sta ik om 10.30 uur op. Om 11.00 uur lezen we de Mis voor deze dag. Tussen de middag krijgen we weer een heerlijke maaltijd. Ik heb nu een ander doel, door mijn dagboek bij te werken en de etiketten in te plakken. Om 17.00 uur krijgen we als extra een smaakvolle pap. Na het eten is er een soort van wijding georganiseerd door de protestanten. Het is allemaal heel goed bedoeld en bijna iedereen doet mee. Dirk Verdel die altijd moeite heeft met de legeraalmoezenier verpest het. Hij gaat te ver door opnieuw in trance te raken. Van alle kanten vallen ze hem nu aan, maar de idioot lijkt een dikke huid te hebben, het doet hem niets. Aan het einde schoppen ze hem met geweld het slaapvertrek in. Mag hij daar weer op zijn bed gaan liggen. Als al het gedoe voorbij is, gaan we verder. Later spelen Joop Vierhout, ik en een stel nieuwkomers een aantal spelletjes "Intelligentie". De nieuwkomers vinden dat ze hier iets van leren. Rond middernacht eet ik wat en speel ik met Joop Vierhout het "Onderzeebootspel". De tijd gaat snel en ik ga om 01.30 uur naar bed, lees tot 02.30 uur en ga slapen.

Dinsdag 26 december 1944 (2^e Kerstdag)

Na een goede nachtrust sta ik om 11.00 uur op. Na het wassen, scheren en ontbijt kook ik een pannetje rijst. Ik ben net klaar als Herr Sturm om 13.00 uur bij ons op bezoek komt. Hij heeft arbeiders nodig. Dus ik ga met Kampschreur, Frits, Willem en Harry naar het station **Heidenau-Nord**. Een spoorwagon vol bronwater wacht op ons. Er zijn 400 kratten van 30 flessen. Het lossen geeft een beetje een probleem. Door de vorst zijn enkele flessen gebarsten en leeggelopen. De wagon was al een week onderweg. Met deze kou zijn er veel kratten met water vastgevroren aan de bodem van de wagon. We moeten de onderste kratten van de vloer hakken. Er gaat veel tijd verloren. We rijden twee keer met 200 kratten op de vrachtwagen naar de **Pechhütte** bij Pirna. Hier stapelen we de kratten in een kelder. Die kelder is uit de zijkant van een rotswand gehouwen. Buiten is het ijskoud, binnen is het warm. Tussen 13.00 en 17.00 uur is het redelijk weer, daarna is de kou weer terug. De kelder staat vol met kratten bier, flesjes met drank etc. Aan de muren hangen veel posters met teksten over muziek en liefde! Door de vele kapotte flessen heb ik mezelf meerdere keren gesneden. Herr Sturm helpt ons met stapelen. Als hij me ziet bloeden, is hij niet blij (geërgerd). Enkele andere lui hebben hetzelfde probleem. We staan om 19.00 uur klaar en worden terug gereden naar de firma en komen daar een half uur later aan. Mutti ontvangt ons met plezier in haar keuken. Ze is vol sympathie, ze ziet onze bloedende vingers, handen, enz. Ze verwent ons echt. We eten veel kerststol, dat we wegspoelen met kopjes koffie. Voor we vertrekken geeft ze ons allemaal voor in het Lager zes goed gesneden sneetjes rogge(brood) met vlees. Ook krijgen we augurken, appels, zeep en fruitwijn. Allemaal voor de nieuwjaarsnacht. We hebben het echt goed. Terug in het Lager doen we het avondgebed, nemen het wasgoed in en stempelen dat. Als ik klaar ben schrijf ik snel een brief aan Corrie. Moe als ik ben ga ik naar bed, lees wat en ga om 01.00 uur slapen.

Woensdag 27 december 1944

Vandaag is mijn dochter Joke jarig. Ze is een jaar jong en ik heb haar nog niet gezien! Gelukkige verjaardag!

Ik heb vannacht ook als een blok geslapen en rond 07.00 uur sta ik op. Na het schillen van aardappelen en rapen, met de trein om 12.30 uur met Drost en Snippenberg naar **Pirna**. We hebben drie zakken voor aardappelen bij ons. We kunnen die aardappelen hier halen. In Pirna komen we na enig overleg te weten waar we onze aardappelen kunnen krijgen. We ontmoeten een paar jongens van de **Hecker-Werke** die ook aardappelen komen halen. Als we allebei klaar zijn gaan ze met hun zakken en de onze naar het station. Die zullen ze achterlaten in Heidenau-Süd, waar onze jongens ze later zullen ophalen. Het is inmiddels 14.00 uur, we brengen ons wasgoed naar de wasserette, halen onze spullen bij de *Zahlmeisterei* en gaan de stad in. Bij een drogist koop ik verf en andere dingen voor Zweerts. Tijdens onze stadswandeling ontmoeten we Rotterdamse jongens. Ze dachten dat we Fransen waren, vanwege onze uniformen. Maar toen ze ons hoorden praten, dachten ze dat we Belgen waren. Ze waren nogal verbaasd dat we Nederlanders waren. Ze werden half november door razzia's opgehaald en naar Duitsland vervoerd. Ook in Den Haag en Amsterdam waren er van die razzia's. Daardoor weten we van hen dat ze er slechter aan toe zijn dan wij! Jammer! We kunnen niet te lang praten omdat we de trein moeten halen. Om 16.45 uur komen we aan bij het Lager. We vertellen wat we van de Rotterdammers hebben gehoord. 's Avonds speel ik met Joop Vierhout het duikbootspel. Om 22.30 uur ga ik naar bed, maar kan niet meteen slapen. Ik denk steeds aan ons gesprek met de Rotterdammers. Ik lees nog wat en ga dan slapen.

Donderdag 28 december 1944

Acht van ons worden om 07.00 uur naar de firma **Rockstroh** gebracht. Daar gaan we werken voor de firma **Rheinmetall-Borsig**. Deze firma komt uit **Düsseldorf** en is met al hun machines naar hier vervoerd. Zware bombardementen op het Ruhrgebied hebben ze daar verdreven. Eerst maken we ruimte in een grote hal om daar de machines en hun onderdelen te kunnen installeren. Er waren meerdere wagons nodig om ze hier te krijgen. 's Ochtends werken Arie en ik met een kraan. Hij laat de kraan op en neer gaan. Ik bedien links en rechts, best een leuke klus. Ook omdat hij en ik best goed samenwerken. Tijdens *Mittag* van 12.00 tot 13.00 uur hebben we met een aantal arbeiders in de kantine gezeten en hebben we een gesprek.

We krijgen eten uit hun keuken. Tijdens onze pauze is er een luchtalarm en gaan allemaal naar de schuilkelders. Het lijkt erop dat er veel Russische en Baltische meisjes en vrouwen werken. Na het alarm gaan Tom en ik de wagon in. We plaatsen of hangen de machines in of aan de katrollen en blokken van de kranen. De kraanmachinist zet de machines voorlopig in de hal. Om 16.45 gaan we naar huis. Na het eten vul ik de administratie en dagboek in en ga om 22.00 uur naar bed. Ik lees wat en ga slapen.

Vrijdag 29 december 1944

Nu om 07.00 uur met tien man naar **Rockstroh**, waar we ons werk van gisteren voortzetten. Weer met Tom in de wagon om alles op te hangen. Rond 10.00 uur begint het te sneeuwen en dat gaat de hele dag door. Om 16.00 uur stoppen we met werken en kunnen we naar huis. Maar eerst hebben we ons goed gewassen in de badruimte van de fabriek. 's Avonds speel ik nu weer het duikbootspel met Henk. Ik voel me moe, ga om 22.00 uur naar bed en val gelijk in slaap.

Zaterdag 30 december 1944

Met Tom, Frits en Dirk naar de macaronifabriek om 07.30 uur. Hier laden we een wagen met dozen macaroni. Omdat er geen trekker is om de lading naar het station te brengen, moeten we hout lossen voor de generator. Om 09.00 uur hebben ze twee mannen nodig om een wagon vol kolen te lossen. We trekken strootjes en Tom en ik moeten gaan. Op het station lossen we een wagon met 30 ton briketten voor de firma **Boden**. Tijdens *Mittag* brengt Herr Boden ons vier grote sneetjes brood met worst en koffie plus appels. Door zijn genereuze aanbod doen we er alles aan om zo snel mogelijk klaar te zijn. Jammer is wel dat wanneer we een wagon vol hebben we moeten wachten omdat er geen lege wagen is waardoor we telkens vertraging hebben. We rijden met de laatste wagen naar huis en lossen op zijn adres. Als we klaar zijn, nodigt Herr Boden ons uit in zijn huis. We krijgen twee koppen koffie, twee sigaretten en appels. Het is inmiddels ruim 17.00 uur. Als we vertrekken, wensen we deze aardige mensen alle goeds voor het nieuwe jaar. Het was altijd leuk om voor hen te werken. We gaan wassen bij de **GOSAG** en zijn om 19.00 uur thuis.

Na het eten rust ik wat uit om fit te zijn voor de feestavond die om 21.00 uur begint. De festiviteiten zijn een echte traktatie, veel praters; eerst Joop Drost onze vertrouwensman, dan Piet van Horick en Joop de Lange als conferenciers. Tussendoor zingen we liedjes met twee kerels die op mondharmonica's spelen, erg leuk. We openen een vat bier, een mok bier is erg goedkoop. We hebben uitgezocht hoeveel mokken bier er uit het vat komen. Ik ben er om het geld voor het bier te noteren en in ontvangst te nemen. Met sketches, liedjes en borrels gaat de avond snel voorbij. We hebben toestemming om door te gaan tot 01.00 uur. Als de avond voorbij is eet ik wat, praat met andere jongens over de geslaagde avond en denk aan thuis. Het geeft ons allemaal een steuntje in de rug. Het is nu bijna 02.30 uur voordat ik mijn bed bereik. Tijdens de muziek van de bewakers val ik in slaap.

Zondag 31 december 1944

Oudejaarsavond voor de tweede keer in Duitsland. Vandaag hoeven we niet te gaan werken. Ik sta om 10.30 uur op, ontbijt licht en bid daarna. Zeker voor onze families die het moeilijk hebben. Ik heb geen trek tijdens de lunch, dus ik bewaar het voor later. Ik eet gewoon een beetje en werk verder aan mijn scratchboek. De meeste jongens zijn aan het kaarten, enz. Ik zie geld van het ene naar het andere gaan. Nee, niet voor mij! Om 14.00 uur maak ik een lekkere pap die ik om 16.00 uur eet plus wat brood om 18.00 uur. We hebben wel een paar leuke en gezellige dagen, maar we teren hard in op de voorraden. Tijdens het avondgebed bidden we voor onze gezinnen en vrede. Ik ga verder met het plakken van labels in mijn scratchboek en speel het duikbootspel met Gerard. Precies om 24.00 uur houdt Joop Drost een kleine toespraak. We zijn een minuut stil voor onze familieleden. De fruitwijn van de firma **Rössler** wordt nu met alle jongens gedeeld. Ik deel met Joop Vierhout, de Delftse jongens, Frans en Gerard en iemand die Klink heet.²²⁴⁾ De rest van de avond praten, zingen en doen we gekke dingen. Om 02.30 uur ga ik naar bed. Ik kan niet slapen dus ik lees wat en val dan in slaap.

224 Er is geen Nederlandse onderofficier of manschap met deze naam bekend.

Maandag 1 januari 1945

Er is weer een nieuw jaar begonnen. We hopen allemaal dat dit jaar ons de langverwachte vrede brengt. Ik sta pas om 11.00 uur op en begin gelijk aardappelen te schillen. Om 12.00 uur ontbijt ik en kook ik iets voor mezelf. Ook kook ik voor Joop Vierhout en Gerard. Ze moesten naar de **GOSAG** om te werken. Daarna schrijf ik wat kaartjes naar huis (naar familie Arnold en naar kantoor) en werk dan aan mijn dagboek. De sneeuw die gisteren om 21.00 uur begon, gaat door. Koud is het echter niet. 's Avonds speel ik wat spelletjes met de anderen. Een spel heet Rummy. Ik win veel, maar we spelen niet voor geld. Om 23.30 uur zijn we klaar met spelen. Ik eet wat, lees wat en ga slapen.

Dinsdag 2 januari 1945

Ik sta om 07.00 uur op. Na wat klusjes in de keuken bereid ik me voor om in mijn eentje naar **Pirna** te gaan om het wasgoed te halen. Ik ben wat laat en haast me om 11.00 uur naar het station. Daar merk ik dat ik me voor niets heb gehaast. De trein vertrekt pas om 11.30 uur. Nu heb ik dubbele pech, de trein heeft vertraging en vertrekt pas om 12.00 uur. Er staat een koude, scherpe wind. Ook in **Pirna** gaat het mis. Ik ontvang het wasgoed en dan is er luchalarm rond 13.00 uur. Dus ik mis de trein. Het is slechts een kort alarm, dus ik kan de trein om 13.05 uur halen. Later op de middag als iedereen thuis is deel ik de was uit, haal de nieuwe was binnen en stempel alles. Het duurt even voordat je weet wie wat betaalt. Dan werk ik aan mijn plakboek en dagboek en het is 19.00 uur voordat ik het besef.

De firma **Weißbach** heeft geen groenten geleverd dus nu krijgen we aardappel-pureesoep voorgeschoteld. Door de kaartspelen is het nogal rumoerig in de barak en wordt er tot laat gespeeld. Sommige mensen houden er niet van. Gelukkig is het de laatste avond. Als ik om 23.00 uur naar bed ga kan ik niet in slaap komen. Het is te warm, de kachels branden de hele tijd. Overdag is het OK, maar 's nachts is het teveel. Buiten de barak hangen veel ijspegels aan het dak. Sommige zijn 1 tot 1 ½ meter lang. Als ik eindelijk in slaap val, maakt Harry me wakker om te vragen of hij naar Pirna kan gaan in plaats van mij. Ik antwoord hem dat hij mij daar niet voor wakker moet maken en het zelf met Drost moet regelen.

Woensdag 3 januari 1945

Na enig overleg vertrekken we om 07.30 uur met dertien man naar de firma **Rockstroh** om verder te gaan met de installatie van de machines. We lopen door een heel mooi besneeuwd landschap. De zon schijnt uit een blauwe lucht en hoewel de temperatuur laag is, is het niet koud. Tijdens de lunchpauze hebben we veel lol met het gooien van sneeuwballen met enkele Poolse en *Ostlanderinnen* meiden. Om 12.30 uur is er een luchalarm en gingen we met z'n allen naar de schuilkelders. Het is weer kort en we werken door tot 16.00 uur. Onze terugweg gaat door en over zwaar besneeuwde landerijen en het is een prachtig gezicht. Weer geen groenten in het Lager, dus hebben we onze aardappelpureesoep weer. Ik ben een beetje verkouden en ga vroeg naar bed om wat te lezen.

Donderdag 4 januari 1945

Met veertien man naar **Rockstroh** om hetzelfde werk te doen als voorheen. Wij werken alleen, want dit bedrijf werkt niet op donderdag. Ze willen besparen op stroom. We eindigen om 16.00 uur. Het was weer een mooie dag daar. Wederom

aardappelpureesoep. Omdat het voor mij niet genoeg is, maak ik er mijn laatste blik varkensvlees en bonen bij op. Ik kook wel elke dag iets extra's, anders kan ik er niet tegen. 's Avonds speel ik een kaartspel met Joop Vierhout. Het wordt "Patience a deux" genoemd. Het is best een leuk spel, maar je moet echt opletten. Om 21.30 uur zoek ik mijn krib op en blijf lezen tot 22.00 uur.

Vrijdag 5 januari 1945

Om 07.30 uur met negen man naar **Rockstroh**. Zelfde werk als altijd. Het is heel zwaar werk om die grote zware machines op de juiste plek in de fabriek te krijgen. De temperatuur ligt rond het vriespunt, maar zonder wind, niet koud. De omgeving is nog bedekt met veel sneeuw en het ziet er fantastisch uit. Wederom de pureesoep en dit met het zware werk dat we moeten doen! 's Avonds speel ik met Henk het duikbootspel, maar na acht zetten komt Drost langs en gaan we samen naar de **Hecker-Werke** om met de vertrouwensman daar wat zaken te bespreken. Terug om 20.30 uur maken Henk en ik de wedstrijd af. Weer vroeg naar bed. Ik lees wat en val in slaap.

Zaterdag 6 januari 1945 (drie Koningen)

We vieren "drie-koningen". Om 07.30 uur met Frits, Harry en Bertus naar de macaronifabriek. We laden 15 ton dozen, rijden naar het station en stapelen de boel in een spoorwagon. Terug bij de fabriek lossen we een wagen met meel. Om 16.30 uur staan we klaar. Nu willen ze dat we aanblijven voor meer werk, maar omdat het zaterdag is vinden we het niet zo leuk. Na wat moeilijkheden en telefoontjes mogen we naar de **GOSAG** om een bad te nemen. Om 18.30 uur zijn we thuis. Na het eten praat "Sweerts" over hoe hij door Italië is gefietst, een heel mooi verhaal. Weer vroeg naar bed maar ik lees tot 23.30 uur.

Zondag 7 januari 1945

Ik sta niet voor 10.30 uur op, was en scheer me, lees de gebeden voor de Mis voor en ontbijt daarna. Ik werk met het plakboek en schrijf een kaartje naar Corrie. Als ik het plakboek maak, kijkt Zweerts ernaar en hij zegt dat hij er iets in zal tekenen als dank voor het materiaal (verf, potloden, etc.) dat ik een tijdje geleden voor hem heb gekocht. Hij tekent een parodie op de "Vliegende Hollander". Ik waardeer dit zeer. 's Avonds speel ik een spelletje met Joop Vierhout, Patience en deux en nog één met Bertus Voets. Om 23.45 uur stap ik in bed en val gelijk in slaap.

lets over het werk bij **Rockstroh**: Het lossen, installeren en verplaatsen van de machines is een zeer zware klus. Het wordt allemaal gedaan doormiddel van eenvoudig handwerk, geen kranen, enz. De zeer zware, bijna te moeilijk te hanteren machines tillen we aan één kant op met een koevoet en zetten er een metalen pijp onder, we schuiven en duwen om er nog twee onder te zetten. Als de eerste rol aan de achterkant vrij is, plaatsen we die aan de voorkant van de machine, enz. Er gaan geruchten dat sommige mensen de machines saboteren. Ze behandelen ze te ruw en ze deden zand in de oliereservoirs. En meer van hun verhalen. Sommige mannen zijn inderdaad erg ruw met de machines, maar van het zand daar weet ik niets van.

Maandag 8 januari 1945

Ik word wakker om 07.00 uur en met Drost om 09.00 uur met de trein naar **Pirna**.

De sneeuw is nu behoorlijk dik aan het vallen. Na het ophalen van het wasgoed en het kopen van wat artikelen voor de jongens nemen we de trein om 13.05 uur terug naar het Lager. Ik hoef niet naar een andere klus, dus ik blijf schrijven en wat in mijn plakboek lijmen. Als iedereen thuis is deel ik de was en de gekochte artikelen uit, stempel alles en doe de administratie hierover. Om 22.00 uur arriveren er een paar jongens om wat wasgoed bij mij af te leveren. Ik weiger het aan te nemen en dat veroorzaakt wat problemen. Ik blijf bij mijn standpunt, want ik ben niet hun loopjongetje. Ik ga vroeg naar bed, lees wat en ga slapen.

Dinsdag 9 januari 1945

Om 07.30 uur met tien man naar **Rockstroh**. Maar niet voor lang, want om 09.00 uur gaan Klaas, Chris, Henk en ik naar het station om een wagon met 32 ton briketten te lossen voor de dames **Seifert**. Het is ijskoud, veel zon, lekker werken met dit weer. Dit keer is het een zware klus. De briketten waren ondergesneeuwd en nu zitten ze aan elkaar geplakt en bevroren op de bodem van de wagon. Omdat er veel sneeuw ligt op de wegen laden we de wagens maar voor drie kwart vol, anders is het te zwaar voor de paarden om ze te trekken. Inmiddels is Willem gearriveerd om ons team te versterken. Willem en ik gaan met de eerste wagen mee en lossen op de werf van **Seifert**.

Eigentumsmerkmal:	<i>Fr</i>	Nr:	<i>162 189</i>
Eigengewicht des Wagens:	<i>15</i>		t
Gewicht der Ladung:	<i>32</i>		t
Gesamtgewicht:	<i>47</i>		t
von	Brieske		
nach	<i>Heidemari</i>		
über	Senftenberg - Pirna		
	<i>Witwe Klara Seifert</i>		
Tag der Aufgabe:	<i>3. Jan. 1945</i>		

 TROLL Großformat

Spoorzending van 32 ton briketten voor "Witwe Klara Seifert"

Om 13.00 uur krijgen we aardappelen met kwark, ui en melk.

En om 16.00 uur krijgen we twee sneetjes brood met marmelade. Door de bevroren toestand van de briketten en de minder volle wagens duurt het werk veel langer dan normaal. Dat begrijpen de dames. In plaats van zes volgeladen wagens hebben we nu tien wagens nodig. We eindigen om 18.30 uur. Hoewel we meer tijd aan het werk moesten besteden dan normaal, zijn de dames best tevreden en geven ze ons elk twee sigaretten plus wat aardappelen.

Omdat ik erg moe ben ga ik vroeg naar bed en lees deze keer niet.

Woensdag 10 januari 1945

Om 07.30 uur moeten we met veertien naar **Rockstroh**. Het landschap is werkelijk prachtig met alle sneeuw. De thermometer in de fabriek geeft min 13 graden aan. Het is niet echt koud, er staat geen wind. Later komt de zon tevoorschijn en is het echt mooi weer. Wij houden ons bezig met het verplaatsen van de machines. Sommige machines van de firma Rockstroh zijn niet meer zo vaak nodig, deze zijn verplaatst naar een lege hoek. Andere machines van de **Rheinmetall-Borsig** komen er voor in de plaats. Die hebben ze heel hard nodig. Ondertussen moeten drie van ons team bij **Rössler's** werken. Ik geef ze een briefje voor de Franse krijgsgevangenen Antoine. Thuis krijgen we mosselen in plaats van groenten. Ze smaken erg goed. Het enige is dat ze veel zand bevatten. Na het eten werk ik aan de administratie en jaag ik op degenen die ons wat geld schuldig zijn. Want morgen moet het hele team naar **Rockstroh**, behalve vier man. Daarvoor gooien ze kop of munt en ik heb het geluk om naar de macaronifabriek te gaan. Omdat het flink vriest, doe ik een extra laag kleding aan. Na wat kletsen en lezen ga ik om 23.00 uur slapen.

Donderdag 11 januari 1945

Hoewel ik gisteravond was aangesteld om naar de macaronifabriek te gaan, ga ik daar niet heen omdat het niet mijn beurt was om te gaan. Dus om 07.30 uur gaan elf van ons naar **Rockstroh**. Het maakt me eigenlijk niets uit dat ik niet naar de macaronifabriek kan. Vannacht is het weer gaan sneeuwen en het sneeuwt nog steeds. Er moet nu minimaal 20 cm sneeuw liggen. Door de wind is het een stuk kouder dan gisteren. Zo voelt het, maar als je naar de thermometer in de fabriek kijkt, is het maar -1° Celsius. Het moet dan de wind zijn.

Tijdens ons werk praat ik met een van de voormannen van de firma **Rheinmetall Borsig**. Hij is een ronde *Rheinlander* uit **Düsseldorf**. Hij praat als een Limburger. Hij spreekt de letter "G" uit als een "J". Hetzelfde als mensen in het zuiden van Nederland. Hij vraagt me mijn voornaam omdat mijn familienaam te moeilijk voor hem is om uit te spreken. Ik zeg hem dat het Johan is, maar hij noemt me "Jahn". We kunnen het goed met elkaar vinden en hij maakt me chef. Dat betekent dat ik een paar hele jonge Italianen krijg om mee te werken. Kleine mensen uit Milaan, Turijn, Catania op Sicilië. Ik kan heel goed met ze opschieten, maar heb medelijden met ze door de manier waarop ze worden behandeld. We houden onszelf bezig met het bouwen van een soort steigers, de Duitsers noemen ze "Regalen". Het is een koud karwei met al dat metaal. Als we om 16.00 uur terug zijn bij ons Lager merk ik dat het nu -6° Celsius is, maar het is niet koud, de wind is verdwenen. Om 19.00 uur stopt de sneeuw met vallen, maar nu er hagel valt, wordt het morgen moeilijk

begaanbaar. Er gaat een gerucht dat ons Lager wordt afgeschaft! Dat vinden we allemaal niet leuk. Waar gaan we dan heen en wat voor werk krijgen we? Eén van de nieuwkomers, Peerdeman²²⁵) is naar **Krippen** gestuurd. Prima, want ik mag hem toch niet en hij pikt dingen van anderen. Hij zegt dat ik teveel eet. Nou dat is natuurlijk mijn zaak. Na wat lezen val ik om 23.15 uur in slaap.

Vrijdag 12 januari 1945

Om 07.30 uur gaan we met z'n vieren naar **Rockstroh** waar ik met de Italianen verder ga met het bouwen van de steigers of stellages. Ik kan heel goed met Italianen en Duitsers overweg, dus dat maakt het harde werken wat aangenamer. Ze noemen me Jan. Omdat het weer een zware dag was ga ik direct na het avondgebed naar bed. Dat is om 21.00 uur. Ik lees een beetje.

In de ochtend om 08.00 uur was het -4° Celsius. Om 16.00 uur is het -6°Celsius.

Zaterdag 13 januari 1945

Om 09.00 uur met Drost met de trein naar **Pirna** om het wasgoed op te halen. Het vriest nog wel, maar het is niet koud. Om 10.00 uur zijn we terug met de trein. Om 13.00 uur help ik met het schillen van de aardappelen en dan gaan we met z'n allen naar de **GOSAG** om een bad te nemen. Terug in het Lager deel ik de was en help met het schoonmaken van knolrapen en schil de aardappelen die we van de dames **Seifert** hebben gekregen. Ik eet ze met de spinazie die ik heb gekregen van mijn grote vriend Joop Vierhout.

Peerdeman is terug! Hij was daar nutteloos. Geen wonder! Henk was naar Hohnstein geweest en kreeg 11 medaillons van de pater. Bij het avondgebed deel ik ze uit.

De geruchten over het afschaffen van ons Lager gaan maar door. Twintig van ons zouden naar de **Hecker-Werke** moeten. Waar gaan de anderen heen? Er zouden Amerikaanse krijgsgevangenen in onze barak komen. Het komt de sfeer in onze barak niet ten goede. Ik maak mijn administratie op orde voor het geval we ergens anders heen gaan. Alles wordt meestal op het laatste moment aangekondigd.

Na wat gelezen te hebben ga ik naar bed en val om 23.30 uur in slaap.

Zondag 14 januari 1945

Ik sta om 10.00 uur op, lees de gebeden voor de Mis en ontbijt daarna.

Samen eten Joop Vierhout, Gerard en ik onze mosselen. Dit is mijn traktatie.

We praten over wat we gaan doen als we thuishkomen (Nederland). Het is heel vriendschappelijk.

En daar gaat mijn vrije zondag weer! Om 14.45 uur met Chris, Koos, Dirk, Joop de Lange, Frits, Willem en Klaas naar het station om een spoorwagon met 300 balen van elk 50 kg cement te lossen. We laden de balen op drie wagens en brengen ze naar de firma E. **Weißbach** en stapelen ze 14 hoog in hun magazijn. Omdat ik de sterkste van de groep ben, mag ik de drie bovenste lagen doen. Het is snel gegaan en we zijn om 16.45 uur klaar. Bij het café op de hoek drinken we drie biertjes en lopen dan rustig terug naar huis, waar ik even uitrust. We ontvangen enkele papieren formulieren om een buitenlands postpakket aan te vragen. Ze geven ons twaalf adressen. Ik stuur Corrie een kaartje met de vermelding "F". Hoewel ik geen post van thuis ontvang, vind ik het leuk om elke week iets naar huis te schrijven.

225 Bedoeld is soldaat Cornelis Peerdeman kgf 106602. Hij woonde destijds aan de Kuiperstraat 34 ^{III} in Amsterdam.

Om 22.00 uur haal ik de was op en werk aan mijn dagboek. Het is te stil in de barak dus ik duik vroeg mijn bed in. We hadden vandaag drie luchtalarmen, maar die waren erg kort. Er is verder niets anders te vertellen over vandaag.

Maandag 15 januari 1945

Ik sta om 07.00 uur op en doe na het ontbijt wat verschillende klusjes in de barak en de keuken. Met de trein om 13.13 uur met Drost naar **Pirna**. We stappen net de trein in en er is alweer alarm. Nu gaat de trein nergens heen. Het alarm duurt tot 14.00 uur en dan gaan we rijden. In Pirna kopen we spullen voor de jongens, halen het wasgoed en nemen de trein van 16.05 uur naar huis. Er is momenteel niet veel post. Ik krijg wel een brief van mijn vader, van begin november. Volgens de bewakers horen we dat ze bij de Landrat weten dat we hier zullen vertrekken en vervangen worden door Yankees. Ik voel me daardoor een beetje down. 's Avonds verdeel ik de was, vul de administratie in en regel het geld met de jongens. Na wat gelezen te hebben ga ik naar bed. Vroeg voor mij, maar ik ben moe.

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 9-11-1944]

1 november 1944, Lieve Zoon Jan, met belangstelling je brief ontvangen en ik ben echt blij dat je het goed maakt en volhardend bent. Wat de toekomst betreft, het duurt wel lang, doch jij en ik en wij allen vertrouwen in de toekomst. Het duurt wel lang, doch goede hoop op een goede afloop en spoedige vrede en bevrijding. Je weet niet wat je doet als je thuis bent, dat kan ik begrijpen. Het is nog niet zo ver, dat weet je zelf het beste.

Nou Jan jongen, we hebben het hier ook niet gemakkelijk, doch slaan ons er doorheen en wij en Cor en de kinderen komen nog niets te kort. Maak jij over ons geen zorgen, we steunen elkaar zo veel mogelijk. Laat je dat steeds een troost wezen. Dit ter opmontering voor jou als krijgsgevangene. Daag Jan, daag jongen, je vader houdt moed, dat weet je, als altijd ook Mary. Houd je taai, etc. Met (de familie in) Eindhoven (kunnen we) geen contact meer krijgen, maar de vernemen dat alles goed is. Jan jongen, houd je goed en blijf gezond, wij ook, tot spoedig ziens.

Je vader een flinke handdruk en stevige omhelzing. We hebben onlangs besloten dat Riek bij ons kan komen wonen, voor het voordeel van ons allen, zodat wij dan samen kunnen stoken omdat er niet veel kolen zijn. Maar we behelpen ons en in de werkplaats is het nog steeds druk met het werk. Alle knechten zijn er nog, behalve Dirk. Je was zondag jongslède jarig, je weet het wel Jan, van harte. De volgende maal thuis. Ik heb Cor maar gefeliciteerd in jouw plaats en ook je, onze Charles en Joke. Ik zeg altijd Hanneke, dan wordt Cor boos.

Ik zeg ieder maal "wat zal Jan opkijken van zo'n wijf". Dan zegt ze "het is niet zo erg". Dat is wel zo, maar we plagen graag. Jan, nogmaals het beste.

De groeten van ons, het hele huishoudentje, Wij zijn nu met zijn vijven.
Daag, je vader.
Absender: Deremaux
Vor- und Zuname: Johannes Constant
Ort: Den Haag
Straße: Rijswijkscheweg 429

Dinsdag 16 januari 1945

Ik sta om 07.00 uur op. Met Bertus en Dirk naar het station om een 22½ tons spoorwagon met briketten te lossen. Het is voor de **Mittel-Deutsche Papier Fabrik**. We vinden een wagon die ons gemakkelijk werk geeft. Het is -9° Celsius en na hard werken is mijn haar bevroren. Ondanks de vorst hebben we het al snel warm. Met deze temperatuur werken is veel beter dan met de hitte in de zomer. Dus we zijn klaar om 12.00 uur. Precies om 12.00 uur is er een luchtalarm en zoeken we onderdak in de schuilkelder bij het station.

Christof Thiemer in een deel van de schuilkelder onder de huidige Platz der Freiheit kort voor de sloop in 2010 (Sächsische Zeitung, 4. Juni 2010 Foto Schlorke)

We zien zo'n 150 tot 200 vliegtuigen in de richting van Dresden vliegen. Kort daarna beweegt de aarde en rammelt alles in de buurt van het station. Om 13.00 uur is het einde alarm. Snel leveren we de materialen aan de firma **Gaertner** en gaan snel naar ons hoekcafé. Voor de schrik nemen we wat soep en een glaasje bier. Om 14.00 uur zijn we terug bij het Lager waar ik verder aan mijn plakboek werk. Ik ben bijna klaar met dat werk.

Om 22.00 uur ga ik naar bed, maar zodra ik in bed lig, is er een groot alarm. Alle lichten gaan uit en we horen weer een zwaar bombardement. Tegen 23.00 uur komt het einde alarm. Tijdens zo'n alarm voelen we ons erg ongemakkelijk omdat we opgesloten zitten in de barak. We kunnen nergens heen. Door al dat gedoe kan ik niet makkelijk gaan slapen.

Woensdag 17 januari 1945

Na een minder goede nachtrust sta ik om 06.30 uur op. Een uur later met zeven man naar de firma **Rockstroh**. We zetten ons werk voor **Rheinmetall-Borsig** voort. De rest van mijn team blijft ziek thuis, of heeft geen goede schoenen.

Als we klaar zijn met de steigerklus, help ik met het lossen van machines en onderdelen van de machine. Tom en ik staan in of op de open wagon. Die wagon staat al dagen buiten en er ligt ongeveer een halve meter sneeuw op. Alles voelt ijskoud aan. Ik voel dat ik verkouden ben. Melk is goed voor mij zegt Tom, maar waar halen we melk vandaan? De geruchten over ons vertrek worden steeds constanter en beïnvloeden mijn werk en denken. Ik kan het gevoel niet van me afschudden door plezier te maken. Ik zou hier graag blijven tot het einde van de oorlog. Ik vind het leuk hier. Nu moet ik afwachten wat er gaat gebeuren. Ik ga om 20.30 uur naar bed, lees nog even om mijn gedachten te vergeten.

Donderdag 18 januari 1945

Om 07.30 uur opstaan. Slechts vijf van ons gaan naar **Rockstroh** en doen wat we de afgelopen dagen hebben gedaan. Op de thermometer staat +4° Celsius. Het is erg mooi weer. Met Tom en de Rijnlanders werken we de hele dag heel goed. Op weg naar huis merk ik dat het maar +1° Celsius is. Er hangt een bepaalde stemming in de barak. Ook vandaag was Drost naar **Prossen** geweest en weer met Arie en Nelis. Ze gingen twee keer. Daar is wat gedoe over. Waarom hebben ze niet twee anderen meegenomen? Na het eten krijgen we elk 100 Curzon-sigaretten uit Engeland. Ook Drost vertelt ons dat we morgen allemaal vertrekken. De vijftien mannen van het *Entladungskommando* en Joop Vierhout en Timmerije gaan naar de **Aschaffener Zellstoff Werke** in Pirna. De rest moet naar het nabijgelegen **Hecker-Werke**. Na het avondeten houden we de laatste gebeden. Daarna beginnen we met inpakken en brengen we de barak op orde. De laatste avond in onze barak gebruiken we heel goed door met elkaar te praten over de maanden dat we samen waren en over de toekomst. Om 23.30 uur ga ik naar bed en maak mijn boek uit. Ik kan niet meteen in slaap vallen en merk dat anderen hetzelfde probleem hebben. Als ik na wat gepieker eindelijk in slaap val word ik pas de volgende ochtend wakker.

10. Arbeitskommando Pirna Lager 1243

Vrijdag 19 januari 1945

Vandaag zijn we verhuisd van Heidenau naar Pirna, waar we terecht zijn gekomen bij de Aschaffener Zellstoffwerke AG en werden ondergebracht in Lager 1243. Vanuit dit Lager wordt ook bij andere firma's in Pirna gewerkt.

Messtischblatt 5049

Ik heb goed geslapen. Ik sta om 09.00 uur op, scheer me en pak de rest in. Na 11.00 uur ontvang ik de blikken met eten die ze voor mij bewaard hadden. Koen en Nelis proberen te ontsnappen, maar we houden ze tegen. Het zou een lage truc zijn. Daar kunnen we problemen mee krijgen. De laatste maaltijd is nudelsoep. Het is tijd om te vertrekken en we nemen afscheid van de *Kommandoführer* en de andere bewakers. Ook nemen we afscheid van degenen die zijn opgesplitst om ergens anders heen te gaan.

Om 14.30 uur vertrekken we met zeventien man. Onze bagage wordt met paard en wagen door Herr Boden naar onze nieuwe plek gebracht. Door een dikke laag sneeuw lopen we over een onderlangs pad langs de Elbe richting Pirna. Tijdens de wandeling hebben we een prachtig uitzicht op de besneeuwde hellingen aan de andere kant van de Elbe. Het pad is bedekt met sneeuw, maar daaronder zijn gaten in de weg gevuld met modder. Het is geen gemakkelijke wandeling. Niet ver van de fabriek ontmoeten we enkele mannen. Ze vragen wie we zijn en ze vertellen ons meteen dat we net op tijd komen omdat ze er luizen (Wanze) hebben. Ik heb erover gehoord in andere Lagers, maar heb er nooit één gezien. Er is ons verteld dat we weer *Entladungskommando* zouden zijn en dat vinden we leuk, maar nu zijn we terug in het slop. Na een uur worstelen bereiken we de barak van de fabriek en worden begroet met "we hebben Wanze". Ze proberen op allerlei manieren de plek te ontluizen. In de zogenaamde *Kofferraum* zie ik voor het eerst Wanze op de muren en het plafond lopen. In wat voor toestand zijn we geraakt! We hebben maar één wens, een schone barak. De over de top kerstversiering hangt nog steeds in de

eetzaal. De toiletten en wasplaats zijn nog erger, erger dan in **Wülknitz**! We kaarten tot Herr Boden arriveert en we laden onze bagage uit. Om 23.00 uur willen we gaan slapen. We willen de kribstellen niet gebruiken, dus ik en enkele anderen slapen gekleed op tafels en banken. De rest ligt op strozakken op de grond in de *Kofferraum* en de eetzaal. Het is misschien moeilijk om op te liggen, maar veel beter dan dat beesten over je heen kruipen. Midden in de nacht word ik ineens wakker. Ik droom dat iemand me met een mes in mijn blote borst steekt. Het is de beet van een van die beesten die op mijn borst viel. Ik kan bijna niet meer slapen, denkend dat ik weer gebeten word. De harde methode van *Feldwebel* Schönwalder was destijds erg goed. We hebben nooit meer ongedierte gezien. De eetzaal wordt verwarmd door warm water uit de fabriek. De idioten hier hebben de centrale verwarming aan laten staan. 's Ochtends klaagt iedereen over een droge keel. Mij is verteld dat deze beestjes reageren op licht en warmte. Ze hangen aan het plafond en wanneer iemand een stukje lager in zijn krib slaapt en zijn warme adem reikt tot aan het plafond, dan laat de Wanze zich in die warme lucht zakken. We proberen het door een wit laken over een strozak te doen en jawel, na een tijdje marcheren de Wanzes erop. Ik probeer van mijn sombere stemming af te komen, dus ik eet veel. De meeste mensen hier ken ik. Enkele van de Middel-Deutsche-Stahl-Werke in Gröditz of **Wülknitz**. Ze lijken anders dan vroeger. Hun vertrouwensman heet Vos.²²⁶⁾ Dus nu is onze vertrouwensman Joop Drost niet meer in functie.

Zaterdag 20 januari 1945

Na meerdere keren van de bank te zijn gerold en plotseling wakker te zijn geworden voel ik me stijf en moet ik bijkomen voordat ik weet waar ik ben. Omdat ik zenuwachtig ben, steek ik een sigaret op. Na het wassen en ontbijt maak ik de administratie voor Drost af. Hij gaat naar de **Hecker-Werke**. Om 11.00 uur deel ik voor de laatste keer het wasgoed uit voor de jongens. Na *Mittag* schrijf ik wat liedjes in het boek dat ik eerder kreeg. Wij, zeventien van ons, hoeven nog niet te werken. We gaan eerst de barak grondig schoonmaken. We worden nog tot zondag verzorgd door Heidenau. De drankjes voor zeventien mannen, die we vrijdag ontvingen, worden uitgedeeld. Al het vlees, boter, aardappelen, enz. is overgedragen aan de keuken. Joop Drost vergat zijn administratie dus ik breng die later naar de **Hecker-Werke**. Als ik terugkom zie ik dat het *Entladungskommando* is begonnen met schoonmaken. Alles is omgedraaid, geschrobd, met zeep gepoederd, ammoniak gebruikt, enz. De idioten hier hebben sinds Kerst niets meer gedaan. Dan halen we, bestek, dekens, stoelen, enz. voor onze groep. Mijn humeur is nu veel beter en dat van de anderen ook. We doen verder zoals in Heidenau. Onze groep krijgt zestien nieuwe ledikanten, die zijn wat aan de lage kant. In plaats van strozakken hebben we zakken (balen) gevuld met houtkrullen. Na het ontvangen van dekens moeten we weer de gebruikelijke administratie doorlopen; naam, geboortedatum, adres etc. Van Denemarken krijgt ieder van ons een stukje spek. Ik doe wat spelletjes met Willem en verlies ze allemaal. Ik schrijf weer wat liedjes in mijn boek, lees wat en zing een liedje met de jongens. We hebben dus weer wat leven in deze plaats gebracht. Om 23.00 uur ga ik uitrusten. Ik heb overal jeuk, maar het moet tussen mijn oren zitten.

226 Waarschijnlijk soldaat Antonius Petrus Johannes Vos kgf 106088.

Zondag 21 januari 1945

Ondanks de dunne zak met houtkrullen heb ik goed geslapen. Ik sta om 09.00 uur op, ik douche en scheer me en wacht tot de aalmoezenier langskomt. Maar hij komt niet, dus ik ga ontbijten. Om 12.00 uur krijgen we een zeer goede maaltijd.

Om 14.00 uur hebben we enkele gebeden onder leiding van ene Rombouts.²²⁷⁾

Het gaat allemaal een beetje gehaast, dus daar moet verandering in komen.

Daarna werk ik aan mijn dagboek, liedboek, etc. Ook schrijf ik Corrie om haar te laten weten dat we zijn verhuisd. Ons Arbeitskommando-nummer is nu 1243, maar we zitten nog steeds onder het *Stammlager* van Hohnstein.

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18-1, doorgehaald en verbeterd in Rijswijkseweg 471

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[zonder Nederlands poststempel]

21-1-1945, Liefste allemaal. Gauw kom ik u mededelen dat ik sinds vrijdag jongsleden met Joop verhuisd ben. We zijn in de buurt gebleven maar ons panorama is nu af, zo mooi! Ik weet nog niet wat voor werk we krijgen, maar schrijf dit volgende week.

Ik maak het nog als steeds en hoop dit ook van u.

Op 15/1 een brief ontvangen van Pa van 1/11 en weet nu hoe u huist. Ik kom daarop nog terug. Lievelingen, zoen en poot van mij, uw aller Johnny, Daaag, tot ziens!

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Ik krijg mijn schoenen terug van de *Zahlmeisterei*. Ze hebben de spijkers teruggeslagen. Ik liep rond op klompen van Tom, maar met al het ijs en de sneeuw was het "*Hals und Beinbruch*". Ik maak me altijd zorgen over de volgende dag met sneeuw en ijs. Wat een rommel komt er onder die klompen vast te zitten. Ik ben nog eens op zoek gegaan naar mijn handschoenen die ik kwijt ben, maar kan ze niet vinden. Een beetje geïrriteerd bekijk ik mijn doos en koffer. Ze zien er nu beter uit. Ik speel wat spelletjes met Willem, maar de meeste verlies ik. Ik lees wat, zing een liedje mee met wat jongens en maak mijn eten klaar voor morgen, want we moeten vroeg beginnen.

Om 23.00 uur ga ik slapen. Het weer zit de laatste dagen mee. Schoon, fris, ijskoud weer. We hebben verschillende taken, die van mij heeft nummer 42. Van het oude *Entladungskommando* moeten elke dag tien mannen naar Heidenau naar de

Rockstroh-fabriek. De laatste vijf; Willem, Arie, Chris, Bertus en Frits moeten naar **A.E.G.** in Pirna-Copitz. Joop Vierhout is reserve voor de **Aschaffener Zellstoff Werke** en Anton Timmerijje gaat naar een bakker in Pirna.

227 Bedoeld is soldaat Peter André Rombouts kgf 107409. Destijds woonde hij aan de Theresiastraat 23 in Roosendaal.

Maandag 22 januari 1945

Om 05.00 uur worden we gewekt, omdat we om 06.00 uur zouden worden opgehaald. Helaas is er iets misgegaan, want niemand komt opdagen. We hangen maar wat rond en uiteindelijk pas om 09.15 verschijnt er iemand. We lopen nu naar Heidenau, dat vinden wij niet erg, het betekent dat we niet werken.

De mensen van **Rheinmetall-Borsig** hebben tien krijgsgevangenen gevraagd, liefst Nederlandse. Als we aankomen kijken ze verrast en met een grote glimlach.

Ze hadden ons nooit verwacht. We krijgen allemaal een handdruk en ze zeggen dat ze zullen proberen om voor ons nog een Lager in Heidenau en een Ausweis te krijgen. Ze hoeven ons niet te vertellen wat we moeten doen, dus gaan we verder met het werk. We werken hard en zijn om 16.15 uur klaar. Ook de vijf mannen van de **A.E.G.** zijn terug. Ze werkten maar kort in de fabriek en werden heel snel naar huis gestuurd. Zijn ze te goed? Na weer een spelletje schrijf en lees ik nog wat, maar ga om 22.30 uur naar bed.

Dinsdag 23 januari 1945

Om 06.00 uur op en om 07.00 uur gaan we, net als gisteren te voet naar Heidenau. De man die ons haalt en terugbrengt, moet deze wandeling vier keer per dag maken. Het is 30 tot 40 minuten per keer. Hij is een redelijk mens en we praten vriendschappelijk met hem. Hij woonde vroeger in Düsseldorf, maar is drie keer weg gebombardeerd. In de fabriek gaan we verder met hetzelfde werk als gisteren en rond 16.00 uur gaan we weer naar huis. We krijgen elk 50 Poolse sigaretten thuis. Avondspelletjes, scheren, dagboek en om 23.00 uur naar bed.

Woensdag 24 januari 1945

Weer vroeg op en naar Heidenau. Het sneeuwt en er staat een scherpe koude wind. In de fabriek staat -6° Celsius. De dag gaat als gisteren. Van de koks vernemen we dat de kwestie over het Lager en Ausweis is afgewezen. Terug bij het Lager horen we dat er tien man naar Heidenau moeten? Ligt het aan ons? Niemand vertelt ons iets. Vanuit België krijgen we drie soorten vitamines. Ik noteer wat adressen en liedjes in mijn boek, daarna ga ik weer dammen met Willem. Ik begin het nu onder de knie te krijgen, ik win nog niet, maar verlies ook niet. Ik lees wat en ga om 22.00 uur naar bed.

Donderdag 25 januari 1945

Vroeg op en op weg. Er is nog steeds veel sneeuw en wind. De **Rockstroh**-fabriek ligt stil, er is geen verwarming. Maar we kunnen ons normale werk doen en doorgaan.

Ik werk het grootste deel van de dag met Tom. De man die ons vroeger naar het werk bracht, is per telegram teruggeroepen. Zijn huis is opnieuw zwaar beschadigd. Om 16.00 uur brengt een ander sympathiek persoon ons terug naar het Lager. We praten veel en zijn thuis voordat we het beseffen. Thuis horen we dat er ineens tien mannen naar **Lilienthal** zijn verhuisd.²²⁸⁾ Onder hen Joop Vierhout! Jammer, Joop was een goede kameraad. We hebben samen veel spelletjes gespeeld en veel gelachen. Ik wou dat ik afscheid van hem had kunnen nemen. Het ex-

228 Bijna zeker is hier Lilienstein bedoeld. Lilienthal ligt niet in het gebied van Stalag IV-a waar Joop Vierhout verbleef.

Entladungskommando is nog compleet. Een ander verhaal is dat tien man naar de **A.E.G.-Werke** moeten. Waarom komen de vijf dan terug?

Het is leuk om te horen dat pakjes van het Amerikaanse Rode Kruis onderweg zijn. Ik ontvang mijn loon van Heidenau tot 18 januari RM 24,65. Omdat Joop Drost in zijn tijd als vertrouwensman geen geld heeft gekregen, gaan we met de pet rond, we geven allemaal wat geld. Ik ga weer dammen, drie nederlagen en één keer winnaar. Vandaag was het de laatste dag van de Internationale Gebedsweek. We kwamen samen en ik was hun leider. Ik lees nog een beetje en ga om 22.30 uur naar bed.

Vrijdag 26 januari 1945

Hetzelfde als gisteren en de dagen daarvoor. We weten nu waarom we geen toestemming hebben gekregen voor het Lager en Ausweis. We weigeren te werken in een *Rüstungsbetrieb*. Onze bedden zijn inmiddels teruggestuurd door de fabriek. Er gaan geruchten dat **Posen** en **Breslau** zijn gevallen. In Heidenau zijn evacués uit **Kattowitz** aangekomen. Die mensen zijn al acht dagen onderweg. Er is één Nederlander bij hen. Als laatste van mijn team ga ik om 22.00 uur naar bed.

Zaterdag 27 januari 1945

Dit is mijn 600e dag als krijgsgevangene. Om 07.00 uur in een sneeuwstorm en harde wind naar Heidenau. Ik werk daar tot 12.00 uur. Van daaruit gaan Tom en ik naar onze oude barak bij de *Radrennbahn* om de post te halen. De *Stabsfeldwebel* is blij ons te zien en wij zien hem ook graag. Op de terugweg duiken we de **Hecker-Werke** in om met enkele van onze oude vrienden van de barak te praten, onder wie Gerard van der Zanden.²²⁹⁾ Om 13.30 uur zijn we terug in Pirna. We hebben een nieuwe *Kommandoführer* en het is onze oude *Unteroffizier* van de *Radrennbahn*. Met vijftien man schrobden we de barak grondig. Het begint er nu beter uit te zien. De oude bewoners doen niets om ons te helpen. Kampschreur, Tom en ik gaan in bad in het badhuis. Dan schrijf ik een aantal liedjes in mijn boek en noteer de inhoud van de pakketjes in mijn boek. Ik speel wat spelletjes dam wat met Willem, win er drie en verlies er één. Wat een verbetering. Om 23.00 uur lees ik wat en val in slaap.

Zondag 28 januari 1945

Om ca 10.00 uur sta ik op. Na het ontbijt schrijf ik een brief aan Corrie (gemarkeerd met "IV"). Om 12.00 uur heb ik een zeer goede maaltijd. Om 14.00 uur moeten we allemaal aantreden "*antreten*". We moeten een verplichte wandeling maken. Er staat een snijdende wind en het sneeuwt. Officieel geen weer om naar buiten te gaan, maar we moeten gaan, zodat ze onze barak kunnen inspecteren. Gelukkig is de wandeling kort. Bij terugkomst is er een soort vergadering waarbij vertrouwensman Vos aftreedt. Maar er is niemand anders om het van hem over te nemen, dus hij blijft aan. 's Avonds speel ik weer wat spelletjes, ik verlies er twee en ik win er twee. Tijdens ons damspel is er twee keer een luchalarm, maar beide maar kort en nu dimmen ze de lichten. We praten tot laat over de kwestie Vos en gaan naar bed. Wij vinden Vos een beetje eigenwijs.

Maandag 29 januari 1945

Om 06.00 uur op. In een sneeuwstorm en een scherpe wind die recht op ons afkomt, vertrekken we om 07.15 uur met een *Werkschutz* van de fabriek op weg naar

229 Gerardus Johannes (Gerard) van der Zanden kgf 106642.

Heidenau. De sterke koude wind beneemt ons de adem. Voor het eerst steek ik mijn kraag op. Onderweg ontmoeten we de persoon die ons vroeger van en naar het werk ging brengen en halen. Hij is terug uit Düsseldorf. Met z'n allen reizen we naar **Rockstroh**. Het blijkt dat Rockstroh ons met z'n tienden voor altijd wil houden. Rockstroh heeft er zelf twintig weggestuurd. Moeten ze naar het front?

Maar de firma **Rheinmetall-Borsig**

zegt "nee", dus Tom, Joop en ik gaan verder met het bouwen van de steigers. Op weg naar huis hebben we dezelfde wind maar nu waait die van achteren. Terug bij het Lager krijgen we twee formulieren voor het versturen van brieven en drie formulieren voor het versturen van buitenlandse pakketten. Ik stuur er twee naar Londen en één naar Egypte.

Ik ga wat dammen en win weer en lees wat. Rond 23.00 uur naar bed.

Dinsdag 30 januari 1945

Na een heerlijke nachtrust, sta ik om 06.00 uur op. Een half uur later worden we opgehaald en gaan als gisteren door met ons werk. Het weer is wat milder, maar de wandeling langs de Elbe, heel vroeg in de ochtend, is een hele uitdaging. Het gaat nog steeds niet goed in onze barak. Het ongedierte is niet helemaal verdwenen. Er zijn plannen om gas te gebruiken om er vanaf te komen. We moeten daarom naar de fabriekskantine. Ik maak mijn spullen klaar om te verhuizen en pak mijn koffer twee keer in voordat ik er tevreden over ben. Weer wat dammen met Willem, om er twee te winnen en er een te verliezen, dus we boeken nog steeds vooruitgang. Om 23.00 uur val ik in slaap.

Woensdag 31 januari 1945

Ook vandaag weer naar **Rockstroh**. Maar nu werk ik met de Italianen. Ik werk met plezier met ze samen. Hun Duitse taal maakt me aan het lachen. We lossen enkele machines. Tijdens *Mittag* gaan Tom en ik naar de firma **Rössler** om wat foto's en zout te halen bij Herr Sturm. Jammer dat hij er niet is. Om 's avonds bij heel slecht weer naar de kantine van de *Ostarbeiterinnen*. Deze kantine bevindt zich boven de Duitse kantine. Het is daar een nette plek met mogelijkheid om een bad te nemen. Ik neem er dus eentje. Na wat gelezen te hebben ga ik naar de schuilkelder waar we zouden moeten slapen. Deze schuilplaats is onder de Duitse kantine. Het is daar erg warm. Ik spreid wat papier uit op de betonnen vloer en probeer te slapen. Ik kan niet slapen op deze zeer harde vloer. Ik blijf me omdraaien en strekken, maar uiteindelijk dut ik in.

Donderdag 1 februari 1945

Het verbaast me dat ik geen stijve botten heb na deze ongemakkelijke slaap. Om 07.00 uur arriveert de *Werkschutz* uit **Rockstroh** om tien man mee te nemen. Omdat wij voor de firma **Rheinmetall-Borsig** werken, mag hij ons niet meenemen. We werken in de fabrieksgebouwen van de firma **Rockstroh**, maar we werken voor de gebombardeerde fabriek **Rheinmetall** uit **Düsseldorf**. Beide firma's willen ons met tien man hebben, dus na wat verhitte discussies gaan we om 08.00 uur met de *Werkschutz* uit **Rockstroh** naar de fabriek. Onderweg vragen we ons af wat ze willen dat we doen. We werken fijn en prettig samen met de Rijnlandse mensen, maar niemand vraagt het ons natuurlijk. Aangekomen bij de fabriek moeten we wachten, want de *Betriebsführer* is nog niet gearriveerd. Voor ons mag hij voor altijd

wegblijven. We ontbijten en wachten af wat er gaat gebeuren. Tijdens het wachten maken Tom en ik een wandeling door de fabriek. Ik zou hier niet graag werken. Om 09.00 uur is er een luchtalarm dat bijna 30 minuten duurt. Om 10.00 uur arriveert de *Betriebsführer*. We moeten in een rij gaan staan en hij vraagt onze namen en wil weten wat onze bezigheden zijn. Hij nadert onze groep en kijkt ons aan alsof we slaven zijn op een slavenmarkt. Hij haalt mij als eerste uit de groep en dan volgt Tom. Hij heeft de twee zwaarste eruit gehaald en zoals we later merken voor de zwaarste machines. Een *Meister* neemt me mee en ik maak kennis met een zware draaibank van zo'n 3 meter lang. Ik ben er best zenuwachtig voor. Wat wil hij van mij? De *Meister* komt snel ter zake. Ik moet zware, grote krukassen polijsten van 40 tot 50 kg per stuk. Het zijn ruwe gietijzeren exemplaren die ik glad moet maken. Hij vertelt me hoe ik de draaibank moet starten en natuurlijk moet stoppen. Hoe ik de as moet vastmaken in een bepaalde klauw. Hoe stel ik de beitels in etc. Gelukkig hoef ik dat niet meteen te doen. Mijn tijdelijke partner doet het voor mij. Hij is een niet Duits sprekende Italiaanse krijgsgevangene en al zijn uitleg snap ik niet. Voor privéaangelegenheden gebruiken we handen en voeten en zo. Ik kom erachter dat hij getrouwd is en drie bambino's heeft. Ook praten we over sport en liedjes. Zo gaat de dag lekker door. De werktijden zijn van 06.30 tot 09.00 uur, *Frühstück*, 09.15 tot 12.00 uur, *Mittag*, 12.30 tot 18.00 uur en weer aan het werk. In totaal 10 ³/₄ uur per dag. Om elektriciteit te besparen behoeven we op vrijdag en zondag niet te werken. Maar soms werken we ook op zaterdag. Onze *Kommandoführer* heeft ons gezegd om 17.00 uur terug te zijn. Dat is vanwege onze warme maaltijd. Toen ze ons vertelden over de werktijden, vertelden we hen wat onze *Unteroffizier* had gezegd. Het was een bevel, eindigen om 16.00 uur. We verzamelen ons bij de poort van de wacht, maar hij laat ons niet gaan. Ook niet na een telefoontje. De poortwachter en de *Werkschutz* worden woedend. Ze bedreigen ons, enz. om van gedachten te veranderen. Maar we buigen niet en blijven zitten. Het feit dat **Rockstroh** ons weg heeft gehaald bij Rheinmetall helpt ook niet. Ze sluiten de poort en we moeten wachten tot 18.00 uur. Ze blijven ons bedreigen, maar niets helpt. Als de poort om 18.00 uur open gaat lopen we razendsnel naar huis. De persoon die ons vergezeld is buiten adem. Het is echt niet zijn schuld. Terug bij het Lager hebben we een gesprek met de *Unteroffizier* en hij zal met **Rockstroh** praten. Onze groep is uitgebreid en wel met zes man. Ze zijn gearriveerd uit het minder goede Lager van Brůx in Tsjecho-Slowakije. Het zijn slaggers en bakkers. We zitten nu met 45 man in de barak. Eindelijk is de dooi aangebroken. Vanmorgen was het 10° Celsius boven nul. Om 18.00 uur was het 7° Celsius. Voor mij prima, want op mijn klompen door de sneeuw lopen is geen pretje. Maar nu krijg ik natte voeten van de modder. Om 21.00 uur is er vooralarm gedurende een half uur. Ik lees tot laat en probeer weer op de harde vloer te slapen.

Vrijdag 2 februari 1945

Deze keer had ik niet zo'n goede nachtrust. Om 07.00 uur opstaan en mijn botten doen overal pijn. Vandaag heb ik gelukkig een vrije dag, want we gaan vandaag terug naar de barak om hem schoon te maken. Ik verzamel mijn spullen al. Ze hebben drie gaten in de vloer gebrand. Overal zijn er dode Wanzen. Samen met Drost, Klaas, Joop de Lange, Koos en Tom poetsen we de slaapvertrekken en beide bergingen. De watervoorziening is ronduit slecht. We moeten het water dragen met emmers, kommen en schalen. Om 11.00 uur pauzeren we en drinken we koffie.

Dan gaan we verder met het vervangen van de kribstellen, etc. Om 15.00 uur zijn we klaar. De reden waarom we de kazerne voor de tweede keer moesten opruimen was dat de oude groep alle ramen, deuren, etc. had afgesloten maar twee luchtroosters in het dak was vergeten af te dekken. De Wanze zaten daar maar te wachten. Kijkend naar de manier waarop ze werken, is het geen wonder dat de barak een puinhoop is. Ik organiseer mijn krib en rust wat uit. Mooi hoor! Ik lees wat en dan vraagt Willem me om wat spelletjes te spelen. We dammen wat en dan krijgen we twee formulieren (post) en twee formulieren voor pakketten uit het buitenland. Omdat ik moe en sloom ben van de hitte in de barak trek ik me om 23.00 uur terug in mijn bedje. Ik slaap goed, veel beter dan de nachten ervoor.

Zaterdag 3 februari 1945

Om 05.00 uur op. Om 06.00 uur gaan de tien mannen in het pikkedonker en door de modder aan het werk. Net als gisteren hoef ik alleen maar te kijken hoe het werk aan de machine gaat. Op het werk horen we dat het front net voorbij **Breslau** is. Dat is ca 80 km van Dresden en 20 km van Berlijn.²³⁰⁾

Wij werken tot 18.00 uur. De *Unteroffizier* kon het niet kunnen regelen dat we eerder konden vertrekken. In een snelle wandeling in het donker en regen gaat het, huiswaarts. Na het eten neem ik een heerlijk bad. Er zijn *Liebesgaben* aangekomen van het Amerikaanse Rode Kruis. Het is hun twaalfde geschenk. Ik ontvang 100 Marvel-sigaretten, 1 tube tandpasta, 2 pakjes scheermesjes en een stuk Colgate-scheerzeep. Ik lees een tijdje in een spannende detectiveroman en val laat in slaap.

Zondag 4 februari 1945

Ik sta om 07.40 uur op. Om 08.15 uur gaan we naar de **Hecker-Werke**, waar de aalmoezenier en de Minister zijn aangekomen. We bidden voor een vreedzaam einde van al deze ellende voor iedereen, vriend of vijand! Hij bedankt ons voor de sigaretten die we voor hem hebben bewaard. Dan moet hij snel vertrekken om een ander Kommando te bezoeken. We blijven nog wat langer om met de jongens van de **Hecker-Werke** te praten. Even na 11.00 uur gaan we terug naar Pirna. Hier krijgen we de rest van onze *Liebesgaben* en nu krijg ik 1 stuk zeep (voor twee personen). Ik geef Tom de helft. Ook win ik in de verloting 1 borstel en 1 scheerapparaat. Om 12.00 uur eet ik voor het eerst deze dag. Ik geniet van een zeer goede *Mittag*-maaltijd. Daarna schrijf ik een brief aan Corrie (gemarkeerd met "II").

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Mevrouw C. Deremaux-v. Zutphen

Empfangsort: Den Haag

Strabe: Vlietstraat 18-1, doorgehaald en verbeterd in Rijswijksheweg 471

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 3 Stalag IV A]

[zonder Nederlands poststempel]

4-2-1945, Lieverds, Weinig nieuws. Alleen bij de fabriek waar ik tot 31/1 gewerkt heb ben ik weg en ik werk nu bij een andere fabriek. Ik kom daar

230 **Breslau**, tegenwoordig Wrocław, ligt hemelsbreed ongeveer 230 km van **Dresden** en 300 km van Berlijn.

aan een draaibank te staan. Volgende week meer daarover. De toestand is gespannen. Het einde nabij?

Laten we hopen dat wij elkaar nu gauw gezond en wel mogen aantreffen. Houd goede moed en ontvang vele groeten en kusjes voor alleen van uw dierbare en dankbare Johnnybaasje! Daaag.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Dan vul ik twee formulieren voor pakketten in. Ik stuur er twee naar Londen en één naar Syrië. Met Drost ga ik naar het oude Lager in Heidenau om de post op te halen die daar nog naar toegaat. Er zitten daar nu Amerikaanse krijgsgevangenen. Ze vinden het vanzelfsprekend dat we Engels spreken. Zodra ze daar achter komen, ratelen ze in één keer door! Maar er is geen nieuws voor ons. We brengen een kort bezoek aan een kennis van een van onze bewakers en gaan naar huis. Na wat schrijven en lezen ga ik om 23.00 uur naar bed. Toen we in Heidenau verbleven sliepen we in kribben twee hoog. Ook in Pirna. De jongens van de **Hecker-Werke** slapen drie hoog. Ze zijn jaloers op ons Kommando. Maar dat wij meer geluk hebben dan zij heeft niets met ons te maken.

Maandag 5 februari 1945

Vroeg op en om 06.00 uur weer met z'n tienen naar **Rockstroh**. Ik mag alleen aan de draaibank werken. Zolang alles goed gaat, is het goed. Af en toe kan ik een praatje maken met Tom, Joop en Harry die allemaal in dezelfde grote hal werken. Na 18.00 uur terug naar het Lager. Na het eten vul ik mijn dagboek in. Ook begin ik met het herschrijven van losse pagina's in het boek dat ik van de YMCA heb gekregen. Chris gaat morgen naar Hohnstein. Ik geef hem alle foto's en kaarten mee om die "geprüft" te krijgen. Als we dan worden gecontroleerd, nemen ze onze foto's enz. niet van ons af. Ik las een beetje en viel om 22.00 uur in slaap.

Dinsdag 6 februari 1945

Ik heb lekker geslapen vannacht. Om 05.40 uur is de *Werkschutz* van **Rockstroh** er al. We moeten dus meteen opstaan. In de regen om 06.15 uur naar de fabriek. Mijn Italiaanse maat is een beetje bang om mij alleen te laten werken, dus af en toe neemt hij het over. Op deze manier zal ik nooit leren hoe ik het goed moet doen. Volgens hem heb ik gisteren een as geruïneerd. Het kost hem RM 60,= die hij moet betalen. De *Werkmeister* heeft mij niets gezegd. Als ik morgen niet alleen kan werken, zal ik de *Werkmeister* om ander werk vragen. Van de zes nieuwkomers gaan er twee naar een baas in Pirna, de andere vier moeten tijdelijk werken bij de **Aschaffener Zellstoff Werke**.

Woensdag 7 februari 1945

Als ik op mijn werk aankom, vraag ik de *Werk Meister* om mij ander werk te geven. Die machine maakt me nerveus, zeg ik hem. Vooral als de hele machine naar voren en naar achteren schommelt als ik de hoeken afdraai. De *Meister* zegt me dat het wel goed komt als ik het alleen doe. Hij vertelt me dat er misschien dag- en nachtdiensten komen. Zolang ik mijn best maar doe. Hij denkt waarschijnlijk dat ik met plezier bij **Rockstroh** werk? Maar hij heeft gelijk.

's Avonds speel ik spelletjes met Tom, de twee Joop's en Koos; het intelligentiespel. Ik haal 78 punten op 100. Joop de Lange staat tweede met 72 punten.

Donderdag 8 februari 1945

Weer naar **Rockstroh**. Ik sta zelf aan de draaimachine. Ik draai de hoeken af en het gaat allemaal goed, zolang ik het niet te snel doe. Ik ben best trots op mezelf. In de middag is er geen werk voor mij, dus ik viel bijna in slaap. Ik ga weer laat naar bed.

Vrijdag 9 februari 1945

Vandaag is er geen werk voor mij. Ik sta om 10.30 uur op, scheer me en ga ontbijten. Ik ben een groot deel van de ochtend bezig met het invullen van mijn dagboek. Er is veel te vertellen over mijn werk. Om 13.00 uur gaan vertrouwensman Vos, Henk, Tom plus vijf anderen van de **Hecker-Werke** en ik met de trein naar Königstein om pakjes van het Amerikaanse Rode Kruis voor onze Lagers in ontvangst te nemen. Na een hele mooie reis komen we om 14.30 uur aan. We gaan eerst naar het *Deutsches Haus*, maar er is daar niets te ontvangen. Ze vertellen ons waar we heen moeten en lopen een half uur naar een goederenmagazijn. Nu moeten we lang wachten maar eindelijk krijgen we onze pakjes. De pakketten zijn voor beide Kommandos. We huren een paard en wagen om dat allemaal naar het station te brengen waar we om 16.00 uur aankomen. Terug naar het *Deutsches Haus* waar we nog vijf pakketten ontvangen. Wij helpen daar om Canadese pakketten op de bovenste verdieping op te slaan. Het uitzicht in en rond Königstein is prachtig en we zitten vlakbij de Elbe. Een bord bij de kerktoren laat zien dat 100 jaar eerder, in 1845, het water 3 meter hoog stond bij de toren. Op dit moment zijn er veel ijsschotsen in de rivier die over elkaar heen schuiven. Het veroorzaakt een luid krakend brekend geluid. Op het station moeten we lang wachten voordat we vertrekken. Niet eerder dan 18.00 uur verlaten we het station. De trein zit vol vluchtelingen. Het laden van de pakketten moet volgens het treinpersoneel snel gaan. In Pirna laden we ze snel uit en keren terug naar de barak met een handkar die we geleend hebben. Het is donker en als we aankomen is iedereen juichend. Diezelfde nacht ontvangen we de pakketten. Dit pakket bevat bijna hetzelfde als het vorige: 1 stuk chocolade 4 oz, 2 stukken San zeep, 7 vitaminetabletten, 1 pak pruimen 1 lb, 1 pak ontbijtgranen voorgemengd 10 oz, 1 pak suiker ½ lb, 1 blikje zalm 7 oz, ham 12 oz, koffie 2 oz, paté 6 oz, jam 6 oz, melkpoeder 1 lb, kaas 8 oz, Oleo margarine 1 lb, vlees- en groentestoofpot 12 oz (alle blikjes), 100 sigaretten Old Gold. Vooral de chocolade, suiker en margarine geven mij veel voldoening. Omdat we morgen vroeg moeten opstaan ga ik om 23.00 uur naar bed.

Wat over het werk: Zoals ik al eerder zei, werk ik bij een Lathe draaibank, ongeveer 2 ½ tot 3 meter lang. Het is een lastige machine, oud en versleten.

En zoals ik al eerder zei, verander ik ruwe krukassen in gladde. Van mijn draaibank gaan ze naar de draaibanken van de Franse krijgsgevangenen. Die doen het echte polijstwerk, dus nadat zij ze hebben gehad, zien ze er mooi en glanzend uit. Toen mijn Italiaanse maat de machine gebruikte, ging het allemaal behoorlijk wild. De hete ijzeren krullen vliegen alle kanten op en wanneer de beitel een te groot stuk raakt, steigert de machine als een paard. Hij maakt daarbij allerlei geluiden en ik ben er bang voor. De eerste dagen droeg ik een trui van mijn broer Tiny en er kwamen hete krullen in mijn nek. Ik heb daardoor meerdere brandwonden opgelopen.

Nu draag ik een oud werkshort, aan de bovenkant gesloten dus geen probleem meer. Ik sprong dan ook op en neer. Tijdens de werkuren kan ik wat rondwalen en een kijkje nemen in de grote hal. Ik kijk naar de andere machines en ben onder de indruk van wat hun machines kunnen. Zaagmachines die ijzeren staven van 10 cm rond in schijven zagen. Er zijn ook machines die automaten worden genoemd. Ze kunnen veel dingen zelf. De *Werkmeister* komt elke ochtend om hem te programmeren. Er zijn niet alleen Nederlandse en Belgische krijgsgevangenen maar ook burgers, gedwongen buitenlandse arbeiders (geen militairen). Er werken ook Russische, Poolse vrouwen, meisjes en Amerikaanse krijgsgevangenen. We lijken in de smaak te vallen bij die meiden. Als we aankomen en vertrekken, krijgen we allemaal een hand. Bij toeval stuit ik op een Amerikaanse krijgsgevangene die bij de *Radrennbahn* verblijft. Hij neemt me mee naar zijn kameraden en ik weet nu waarom. Ik spreek Duits en nu kan ik hun vertaler zijn. Eén van hen is ziek. Er zijn Amerikaanse militairen met een Nederlandse vader of Engelse moeder, Italiaanse vader etc. Ook ontmoet ik de mensen uit **Rheinmetall-Borsig**. Ze zijn ons niet vergeten en vragen ons wanneer we terugkomen om weer voor ze te werken.

Over het Lager: We missen de sfeer die we in Heidenau hadden. Er is een zekere afstand tussen de oude en nieuwe teams. Het voelt alsof we elkaar niet vertrouwen. De barak is minder gezellig, een beetje een rommeltje. Maar dat komt misschien omdat we op andere tijden werken. We slapen hier twee hoog. Het eten is hier erg goed. Zondag krijgen we geroosterd of gegrild vlees en woensdag een gehaktbal. Op woensdag krijgen we onze porties voor de week, jam en suiker, op vrijdag of zaterdag kaas. Er wordt elke dag brood en boter verstrekt. Het toilet bevindt zich in de barak, aangebouwd aan de wasruimte. Het warmwatersysteem en de douches zijn nog niet gerepareerd. We zullen ze waarschijnlijk zo wie zo nooit af zien.

Zaterdag 10 februari 1945

Om 05.00 uur op. We wachten op de *Werkschutz* van **Rockstroh**, maar er komt niemand. Om 09.00 uur vertellen ze ons dat de fabriek ons niet meer kan gebruiken. We hebben dus een vrije dag. Dat vinden we wel leuk. We ruimen de barak op, de eetzaal wordt geschrobd. Dan doe ik wat administratie en mijn dagboek, lees wat en ga om 19.00 uur in bad bij de fabrieksbadplaats. Terug in de barak maakt Vos de indeling van de ploegen bekend (*Schichten*). Van ons oude team zitten acht man in de "*Frühschicht*", zij werken van 06.45 tot 08.30 uur en dan van 09.00 tot 12.00 uur en van 12.30 tot 15.30 uur. Joop en ik zitten in het zogenaamde "*Spätschicht*". Wij werken van 13.00 tot 18.00 uur, dan van 18.30 tot 23.00 uur. Elke week wisselen ze de diensten. Ik las die avond tot 23.00 uur. Tot middernacht praten we met z'n zessen over allerlei onderwerpen.

Zondag 11 februari 1945

Ik sta om 09.00 uur op, ga me scheren en wassen. Henk en ik ontbijten en ik lees tot het middaguur. Tijdens onze maaltijd wordt bekend gemaakt dat we definitief voor de **Aschaffener Zellstoff Werke** zullen moeten werken. Ik rust 's middags tot 16.00 uur lekker uit en werk verder aan mijn dagboek en plakboek. We krijgen twee postformulieren en ik speel spelletjes van 20.00 tot 22.00 uur (intelligentiespel). Ik win dat weer. Als het stil is in de barak schrijf ik een brief aan Corry (gemarkeerd met "A"). Met mijn gedachte in Holland val ik in slaap.

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1243]

[zonder stempel: Geprüft]

[zonder Nederlands poststempel, NB, deze brief is mogelijk niet verstuurd geweest]

11 februari 1945, Liefste dierbaren, nu weer nieuws. Ik ben deze week namelijk van betrekking veranderd. Van 1 tot en met 9 februari gewerkt in een fabriek. Ik stond daar van 06.30 tot 18.00 uur aan een grote draaibank. Vreemd was dat, om als kantoorpik achter zo'n grote ding (circa 5 meter) gezet te worden. Ik had er wel aardigheid in, maar dat ging gauw over. Ik kom nu samen met Joop te werken bij de fabriek waar ons Lager is. Je ziet, twintig maanden lang al bij elkaar. Laat dit de laatste paar maanden nog zo blijven, dan komen we misschien ook nog samen thuis. Het weer is hier sinds begin van de maand al zacht, soms net lente. We verlangen nog echt terug naar de tijd dat we onl (adings) kdo waren. Wel hard en dikwijls ook lang of laat, maar dat was niets. In ieder geval, we moeten en zullen de ons nog toekomstige maanden uit moeten dienen en ik hoop dat ik van God de kracht en genade daarvoor krijg om te kunnen volharden.

Ook voor u allen hoop ik dat u deze tijd goed door mag komen. Charl en Joke groeien zeker nog als kool. Laar Charl nog eens wat schrijven aan zijn papa!

Ik wacht nog steeds met spanning op bericht. Ondanks de druk van de tijden en dat wat ons nog te wachten staat, houden we onze kop op en doen onder elkaar zoveel mogelijk ons best die tijd zo goed mogelijk door te brengen. Wij, 15 man, hangen als een klit aan elkaar en voelen ons als broers. Liefste allemaal, houd moed. Ik bid voor u en voor mij. Hartelijke groeten van uw dankbare Johnny.

Absender (niet ingevuld)

Maandag 12 februari 1945

Vandaag ga ik voor het eerst naar mijn nieuwe baas. Omdat we pas in de middag beginnen te werken sta ik pas om 09.00 uur op. Joop heeft buikpijn en blijft dus in bed. Na de lunch gaan we met z'n zessen om 13.00 uur (behalve Joop) op weg naar het werk. We maken de dekken schoon (ruimen de rommel op) en laden kolen tot 18.00 uur en eten wat. Een half uur later gaan we verder met het laden van kolen tot 21.00 uur. Omdat er niets anders te doen is, zitten we in de stookruimte tot het tijd is om naar huis te gaan. Thuis eet ik wat, lees een boek tot middernacht en val in slaap. Voor het vervoeren van kolen gebruiken we schoppen om een wagen te lossen en gooien de kolen op een lang en hoge Jacobs ladder die de kolen ergens neergooit. Op die manier wordt er een piramidevormige hoop kolen gevormd.

Dinsdag 13 februari 1945

Nu sta ik om 10.00 uur op. Joop is nu beter en dus gaan we met z'n zevenen aan het werk. Eerst vervoeren we zwavel rommel, daarna laden we slakken in vrachtwagens. Het wordt dan over een smalspoor naar de portier vervoerd (moet ergens bij de ingang zijn) waar het wordt gestort. Het lijkt erop dat er niet genoeg werk voor ons is want na de pauze om 18.00 uur beginnen we pas om 19.00 uur weer. We gaan door met het verplaatsen van slakken tot 20.45 uur en dan kunnen we naar huis. Eindelijk is er post binnengekomen. Het is laat, maar dat is vanwege adreswijziging denk ik. Ik ontvang een brief van Corry van 15-1-1945. De brief bevat niet erg goed nieuws. Er zijn veel ontberingen, bijna alle mannen tot 45 jaar zijn naar Duitsland gegaan. Het is erg koud en er is nauwelijks brandstof beschikbaar. Den Haag werd gebombardeerd door de geallieerden, verkeerde coördinaten, ze mikten op V-1 wapens nabij het station. Ze lanceerden die daar, maar sommige gingen mis en explodeerden in de buurt. Ze schrijft de brief bij het licht van een kaars. Volgens haar brief zijn ze slechter af dan de krijgsgevangenen in het Lager.

De rest van de avond vul ik met het plakboek. Overdag waren een paar kameraden druk bezig met het inpakken van hun spullen. Volgens geruchten zouden de Russen in **Bautzen** moeten zijn, dat op slechts 60 km van **Dresden** ligt.²³¹⁾

Moeten we hier misschien ook vandaan? Hoe en waarheen? Moeten wij ook lopen zoals zoveel krijgsgevangenen die voorbij komen? Om 22.00 uur is er ineens groot alarm, maar omdat er nog nooit eerder is gebeurd, letten we er niet veel op.

We horen een enorme hoeveelheid vliegtuigen overvliegen. De lichten in de barak zijn gedimd. Sommige mannen gaan naar buiten, de rest ligt op bed. Ik lig ook in bed te lezen en gekleed. Een kwartier later roepen de jongens ons en dan kijk ik ook nog even naar buiten. Ik zie nu bij **Dresden** honderden markeringen in de lucht hangen, net als een groot tapijt. Er komen er steeds meer. Het geeft een fantastisch uitzicht over de Elbe en de bergen. Hier is het net zo licht als overdag. Ik ga naar binnen om mijn jas te halen en roep Joop om te kijken. We kunnen vanuit onze situatie en over de Elbe zien, 6 of 8 km naar Dresden. Iemand maakt de opmerking dat je bij dit licht een krant kunt lezen. De jongens maakten verschillende bombardementen mee in hun Kommando. De *Feldwebel* dirigeert ons nu rechtstreeks naar de *Splittergraben*, een reeks loopgraven nabij het spoor, ook in de buurt van de fabriek en het station. Onderweg daarheen begint het bombardement. Mijn knieën knikken van de schokken. Het is verschrikkelijk. Ik sleep meer dan dat ik naar de schuilplaats loop.

Er staat veel wind in onze richting en het geluid van het bombardement echoot tegen en rond de bergen. Helemaal stijf lig ik op mijn buik in de loopgraaf. Ik kan mezelf niet bewegen. Mijn billen zijn gespannen, mijn benen zijn als stokken en ik kan niets doen. Ik stuur allerlei soorten gebeden naar boven. Na een tijdje in die houding te hebben gezeten, word ik minder stijf en kan ik wat meer bewegen. Ik durf nu ook op te kijken in de richting van Dresden. Boem en dreun na elke explosie. Direct daarna zijn er lichtflitsen en is alles fel verlicht. Het duurt allemaal naar mijn gevoel 20 minuten. De lucht is één rode gloed van de vuren. Wat ik in die minuten heb meegemaakt, hoop ik niet nog eens mee te maken. Als het wat rustiger is gaan we terug naar de barak. Buiten praten we nog wat over hetgeen er is gebeurd en wat we hebben gezien. Ik ga gekleed naar bed en bid tot de Heer om

231 **Bautzen** ligt hemelsbreed ongeveer 50 km van Dresden.

nooit meer betrokken te zijn bij die omstandigheden en ook voor die in **Dresden** en Den Haag. Eindelijk, na veel gekronkel en gedraai, val ik in slaap.

Kriegsgefangenenpost
Rückantwortbrief

II
Geprüft 20
Stalag IV A

An den Kriegsgefangenen J. H. P. M.
DEREMAUX

Gefangenenummer: 107353
arb. kdo. 1112

Lager-Bezeichnung: **M.-Stammlager IV A**
Hohnstein (Sächs. Schweiz)

Gebührenfrei!

Arb. Kdo.
1112

Deutschland (Deutschland)

SGRAVENHAGE
19. I. 10.
40
1945
13/2
'45

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 3 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 19-1-1945]

19-1-1945, Liefste Johnny, Je brief van 20/9/44 ontvangen op 15-1-1945.

Die is lang onderweg geweest, hè? Gelukkig gaat het met ons allen goed.

Hoe gaat het met je rattenbeet? Is het goed uitgebrand? Anders geneest het

nooit meer. Groeten van de familie Tip en Arnold. Heer Hendriks is

directeur geworden van het evacuatiebureau, geweldig hè? Fijn dat je het

goed maakt. Charl heet inderdaad naar je Pa, maar heeft ook de ellendige

kuren van je Pa. Sinds de invasie hebben we nooit meer iets van de familie

uit Eindhoven gehoord. Dus ook niet van de familie Kessels. Ik sla mij er

tot nog toe goed doorheen, maar of ik het vol zal houden is een tweede.

Er heerst hier erg veel ellende. We scharrelen hier wel rond. Ik kan alleen

nooit de boer op, hoewel die toch nooit iets geven. Ik krijg dikwijls Soonius

over de vloer. Hier zijn zowat alle mannen tot 40 jaar weg. Naar

Duitsland, wat erg hè? Dus je begrijpt dat de vrouwen nu voor twee moeten

spelen. Het is hier mee en dan aardig koud. En er zijn geen brandstoffen.

Ik heb veel kleren en andere dingen geruild voor eten. Ik ben dikwijls erg

down. Zullen wij elkaar ooit nog wel eens terugzien? We hebben hier een

bombardement gehad. Gelukkig bij ons niets stuk. Hier in het Haagje is bekant geen ruit meer heel. Ook vandaag de V-1, wat een ellendige dingen zijn dat toch. Als ze mislukken vallen er vele doden. Ik zit bij een ellendig kaarsje te schrijven. Wat ben ik je toch dankbaar liefste, dat je toentertijd kaarsen gekocht hebt. Nu heb ik er plezier van. Ik heb ellendige feestdagen meegemaakt. Maar enfin, we leven nog en dat is de hoofdzaak. Zoek het nog eens uit vanwege dat geld wat jij gestuurd heb. Ik kan het nu best gebruiken. Groeten aan Joop.

Had (je) nu toch maar de foto gestuurd, dan had ik hem nu gehad. Nu heb ik niets. Misschien ontmoet je vele bekenden. Koos Fluit is ook vertrokken. Allen vanwege de honger en ellende. Dag Liefste, vele, vele groeten en veel liefs van ons allen en vele kusjes van je vrouwtje en de kinderen. Ik denk veel aan Kees en Tini, Zijn die niet beter af dan wij? En toch wil ik mij sterk houden vanwege de kinderen en jou, Dag.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Den Haag

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

Woensdag 14 februari 1945

Midden in de nacht word ik plotseling wakker omdat er alarm wordt schreeuwt. Vervolgens is het groot alarm. Het licht in de barak gaat uit. Ik denk dat ik lang heb geslapen, maar dat is niet zo, het is pas 01.25 uur. Met Joop de Lange, Jan de Kok²³² en zes anderen rennen we in de zeer verlichte nacht langs de Elbe weg van de fabriek en het spoorwegemplacement. De hemel is vol fakkels, maar ze lijken nu dichterbij. Ze hangen ook aan de andere kant van de rivier. We rennen voor onze levens en belanden na 1500 meter in een geul die naar een schuilplaats leidt. Die schuilplaats is onder een weg gebouwd en eindigt bij de rivier. De dekking is ongeveer 4 tot 5 meter dik. De schuilplaats zit al vol met mensen, vooral Polen en *Ostarbeiter*. Ze zitten ineengedoken en dicht bij elkaar als haring in een vat. De zoete geur van luispoeder treft ons recht in het gezicht en beneemt ons de adem. We willen daar niet zijn en gaan buiten tegen de muur van de kelder zitten. Toen we de barak verlieten begonnen ze te bombarderen en waren er zeer harde explosies te horen. We zien rode en witte ballen en groene fosforbommen. De laatste vallen met een groene streep (staart) erachter. Als een van die ontploft is er eerst een donkerrode gloed ik een halve cirkel en als die verdwijnt zien we rood licht dat vuur betekent. Verschrikkelijk! **Dresden** is opnieuw het doelwit, maar ook andere plaatsen zeggen mensen. Net als bij het eerste bombardement is er ook dit keer een heldere hemel vol sterren. We horen de motoren van zware vliegtuigen, we zien de condensstrepen als marmer. Meerdere keren liggen we op onze buik als de explosies dichterbij komen. Als het even later stil is durven we terug naar de barak te gaan. We komen daar rond 02.30 uur aan. Moe van alles ga ik meteen naar bed. Ik moet heel diep geslapen hebben. Ik merkte niet dat vier van onze jongens om 04.30 uur arriveerden. Later hoorde ik dat ze naar een andere Lager gingen en daar

232 Johannes Gerardus (Jan) de Kok kgf 98128. Hij woonde destijds aan de Pompe van Meerdervoortstraat 15 in Voorburg. Hij werkte bij een slager in Pirna-Copitz.

werden vastgehouden. Om 07.00 uur ben ik wakker en sta gelijk op. Tot 08.00 uur doe ik het huishouden en zie de rode gloed van de vuren en hoor nog steeds explosies. Aangezien ik me niet fit voel, ga ik tot 10.00 uur naar bed. Door dit alles is het werkschema vernietigd, of gewoon niet werkbaar. Via horen we dat **Niedersedlitz**, de **M.I.A.G.** en **Sachsen-Werke** het doelwit waren.

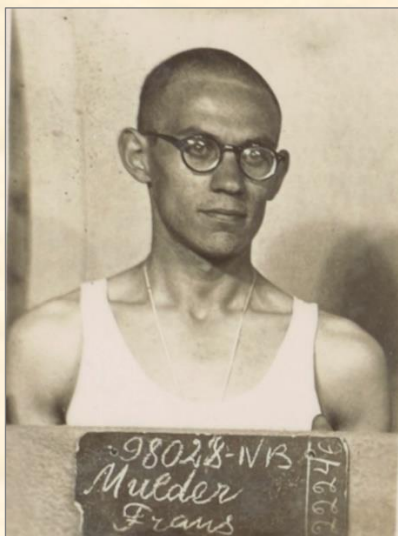
Rond het middaguur als we aan het eten zijn is er groot alarm. We haasten ons allemaal weer naar de schuilplaats van gisteravond. De situatie is daar hetzelfde, maar nu met veel huilende kinderen. Dus nu blijven we liever buiten. Hoog in de lucht zien we de bommenwerpers en jagers in de heldere lucht. Ze zijn groot en machtig. Ze vliegen in formaties van 12, snel en licht in cirkels. Er is weer een zwaar bombardement. We liggen af en toe op onze buik als het om ons heen fluit. Om 13.00 uur einde alarm. Net als gisteravond zien en ontmoeten we mensen in erbarmelijke omstandigheden langs de Elbe. Er zijn mensen uit Heidenau die we kennen omdat we met of voor hen werkten. Ze vertellen ons dat de **Hecker-Werke**, de firma **Gechter & Kühne** en omgeving zijn gebombardeerd met brandbommen en dat er veel plaatsen in brand staan. Na de middag gaat ons team om 14.00 uur aan het werk op het fabrieksterrein. We legen een vrachtwagen met hout, drie stronken en omdat er verder niets te doen valt, blijven we tot 17.30 uur in de werkschuur. Na het eten (18.00 uur) laden we met z'n achten, slakken en dumpen ze aan de rand van de fabriek. Ook vandaag is er niet veel werk, dus we zijn om 20.50 uur thuis. Veel rust krijgen we sowieso niet. Om 21.15 uur is er groot alarm en we gaan allemaal zo snel mogelijk naar de schuilkelder. Tijdens het alarm dat 1 uur duurt, horen we veel vliegtuigen overvliegen, maar geen bombardementen. Terug in de barak begin ik net te eten als weer groot alarm klinkt. Hoewel het overdag droog weer was, regent het nu en gaan we snel naar de schuilkelder. Na het signaal "veilig" gaan we terug naar de barak. Ik ga rond 23.45 uur naar bed. De meeste jongens liggen volledig gekleed in hun bed voor als er een nieuw alarm is. Ik denk natuurlijk dat er geen alarm meer zal zijn, dus kleed ik me uit. Ik had het kunnen weten. Om 00.30 uur groot alarm. Half aangekleed haast ik me met andere laatkomers in de regen naar de schuilkelder. Door de aanhoudende regen moeten we binnen blijven. In de verte horen we een bombardement. Het is inmiddels al 15 februari.

Donderdag 15 februari 1945

Na de drukke nacht sta ik om 10.00 uur op. Een uur later is er weer groot alarm! Op weg naar de schuilplaats belanden we meerdere keren op onze buik omdat het gefluit en gerommel vrij dicht bij ons klinkt. We kruipen bij elkaar tot het voorbij is. Om 13.00 uur klinkt het "veilig" en lopen we op ons gemak terug naar de barak. We ontmoeten mensen uit **Dresden** of Heidenau die op en neer lopen van Heidenau naar Pirna, totaal bang en met een uitdrukking die niet van deze wereld is. Sommigen dragen wat spullen mee op een karretje of iets anders. De meesten van hen hebben verbrande wenkbrauwen, getekend verschroeid haar, rode ogen en kunnen nauwelijks zien waar ze heen gaan. Er zijn er ook bedekt met brandwonden. Het is een verschrikkelijk gezicht en we hebben veel medelijden met hen. Na *Mittag* 14.00 uur zijn we weer aan het werk. Met Joop de Lange en Jan de Kok vervoeren we kalk. De losse kalk scheppen we uit een wagon in kruiwagens en dan in een speciale kalkkelder of bunker. We eten daarna en gaan van 18.30 tot 19.15

uur door met wat werk. Omdat er niet veel te doen is gaan we eerder naar huis. Thuis vernemen we dat er enkele bommen zijn gevallen in Pirna, maar we weten niet waar. In ons Lager zijn twee jongens uit **Dresden** aangekomen. Ze zijn weg gebombardeerd en hebben alles verloren. Na enig gesprek met de hoofdvertrouwensman krijgen ze elk een pakketje van het Amerikaanse Rode Kruis. Door al die alarmen ben ik uit mijn ritme. Ik heb geen zin om iets te doen, behalve lezen. Dat is wat ik doe om 22.00 uur wanneer ik naar bed ga. Vanwege de alarmen die vaak voorkomen, hebben we 's nachts koffers, rugtassen, enz. klaar staan voor het geval we ons snel moeten verplaatsen.

Afgelopen zondag hebben we vernomen dat een Nederlandse krijgsgevangene is doodgeschoten door een *Werkschutz*.²³³⁾ Hij werd gevonden in de barak met een Russisch meisje. In plaats van zich over te geven, probeerde hij te ontsnappen. Zo gaat het verhaal. Vandaag is zijn begrafenis.

Ferry Mulder (NIMH collectie 1001)

Vrijdag 16 februari 1945

Na een goede nachtrust sta ik om 09.00 uur op. Rond 11.00 uur hebben we een vooralarm, dat duurt tot 13.00 uur. In die tijd werk ik aan mijn plakboek. Na 13.00 uur gaan Joop, Jan de Kok en ik door met het vervoeren van kalk zoals gisteren. Vanwege de harde wind dragen wij een beschermende stofbril. Wederom is er een vooralarm maar we blijven gewoon doorwerken. Om 17.30 uur stoppen we en gaan naar de barak om wat te eten. Om 19.00 uur melden we ons aan voor het werk, maar we worden weggestuurd, er is niets voor ons te doen. Ik ga snel verder met mijn plakboek, lees nog even door tot Henk me uitnodigt voor een potje schaken. Ik heb het nog nooit leren spelen en heb er ook geen interesse in. Maar ik doe het voor Henk. Hij is erg loyaal en helpt me op weg. De consequenties zijn dat ik win (of heeft hij mij laten winnen?). Ik viel om 22.00 uur op de mat. Op het lager gelegen pad langs de Elbe gaan nu steeds meer mensen in beide richtingen, evacués. Er zijn ook soldaten onder hen, Russische vrijwilligers die in het Duitse leger dienen. Ik herken

233 Dit betrof korporaal Frans Folkert (Ferry) Mulder kgf 98028. Hij werd op 11 februari 1945 neergeschoten en overleed op 12 februari 1945 in het Johanniter-Krankenhaus in Heidenau. Aanvankelijk werd hij begraven in Heidenau. Het graf werd later overgebracht naar Berlijn en bevindt zich tegenwoordig op het ereveld van het Vorwerk-Friedhof in Lübeck.

ze omdat ze een embleem op hun linkermouw hebben. Op het treinstation staan verschillende treinen vast. Ze kunnen nergens heen.

De rivier de Elbe is de laatste tijd vrij hoog, de breedte is bijna 100 meter breed. De hele dag varen rivierboten voorbij, vol met evacués en krijgsgevangenen. Het weer is de laatste tijd redelijk goed, al staat er een harde wind.

Zaterdag 17 februari 1945

Ik sta om 09.00 uur op. Van 10.00 tot 11.00 uur moet ik huishoudelijk werk doen, dus de barak schoonmaken. Ik eet niet tot 12.00 uur. Aangezien we hier zijn doen we net als in Heidenau de schoonmaak op zaterdag. We willen geen *Wanse* meer.

Om 13.00 uur gaan we met z'n zevenen weer kalk vervoeren. We doen nog wat kleine klusjes tot 18.00 uur. Omdat we vanavond niet uit hoeven te gaan hebben Joop en ik een bad in het fabrieksbadhuis. Lekker fris lees ik tot 20.30 uur. Na afloop praten we allemaal over allerlei onderwerpen. Leuk en gezellig. Het was een avond zoals we die vroeger hadden in Heidenau.

Zondag 18 februari 1945

Rond 10.00 uur sta ik op. Na het ontbijt werk ik aan mijn dagboek en plakboek. Er is genoeg materiaal om over te schrijven en ik blijf er bij. Om 12.00 uur eet ik mijn lunch en ga verder met waar ik mee bezig was. Ik lees een beetje en schrijf een brief aan Corrie (gemarkeerd met "b"). Ook schrijf ik een kaartje aan Net en Piet (gemarkeerd met "d"). 's Avonds speel ik spelletjes en sommige verlies ik en sommige win ik. We krijgen allemaal een brief en 10 Poolse sigaretten. Omdat het er kennelijk op lijkt dat ik vandaag nog niet genoeg gedaan heb, nodigt Henk me uit voor een bokswedstrijd. Ik vind niet dat ik het moet doen, maar hij is een aardige vent, dus we sparren 30 minuten. Moe als een paard zoek ik mijn bedje. Vandaag ben ik niet buiten de barak geweest. Dat is nog nooit eerder gebeurd. Vroeger was er altijd wel een reden om uit te gaan, of het nu vrijwilligerswerk was of een moetje. Ik werk graag in de tweede ploeg (Schicht). Ik zou het niet erg vinden om zo door te gaan. Jammer is dat ik morgen met de eerste shift moet beginnen. De Elbe stijgt de laatste dagen gestaag, de rivier is nu 120 tot 130 meter breed.

Maandag 19 februari 1945

Deze week werk ik in het *Frühsschicht*. Zoals vermeld op 10 februari zijn de werktijden van 0.45 tot 08.30 uur, van 09.00 tot 12.00 uur en van 12.30 tot 15.30 uur (7 ¾ uur per dag). Bijna de hele dag werken Henk en ik in de kelders onder de fabriek. Het zijn net catacomben. Het moeten schuilplaatsen worden, dus we moeten ze opruimen. De gangen zijn te laag voor mijn lengte, dus ik moet gehurkt werken. Na een tijdje krijg ik pijn in mijn rug en hoofd. We werken in de buurt van het emplacement en tijdens de werkzaamheden kijken we af en toe naar de locomotieven. Er is één rij van 17 locomotieven (met onbekende nummers) dus we weten niet waar ze vandaan komen of waar ze zijn gemaakt. Sommige zijn totaal vernield. Komen ze uit **Breslau**? We hebben gehoord dat het huis van Herr Sturm in Pirna is verwoest, maar de familie maakt het goed. Ook die Herr Schirmer van de macaronifabriek uit **Dresden** ontbreekt. Om 14.00 uur vooralarm dat 30 minuten duurt. Terug bij de barak horen we dat er een man is overgebracht naar **Neustadt**. Dat laat ons achter met 44 man sterk. Om ca 20.00 uur hebben we groot alarm en bezoeken we de schuilkelders van de fabriek. 30 minuten later is het einde alarm.

De rest van de avond vul ik mijn dagboek in en ga niet te laat naar bed. Sinds het bombardement op **Dresden** hebben we elke dag alarmen gehad.

Dinsdag 20 februari 1945

Midden in de nacht om 04.00 uur is er weer groot alarm. Half aangekleed rennen we naar onze schuilplaatsen, maar daar mogen we niet meer naar binnen.

We gaan verder langs een schuilloopgraaf verderop, waar we een beschutting vinden onder een spoorlijn. Het is meer een onderdoorgang van de ene kant van de baan naar de andere. Het alarm is tot 05.00 uur. Terug in de barak ga ik volledig aangekleed naar bed en slaap redelijk tot 06.15 uur. Om 07.00 uur gaan Henk en ik aan het werk. Eerst lossen we een wagon met hout, dan laden we rollen cellulosepapier in een wagon. De laatste klus is erg zwaar. De rollen zijn vochtig. Dan maken we het fabriekslaboratorium leeg. Wanneer het vooralarm klinkt gaan we door met werken. Na de laatste klus laden we stenen tot 15.30 uur. Ik had vandaag met Drost naar Heidenau moeten gaan om de post te halen, maar door onze nieuwe diensten kan ik niet gaan. Dat is jammer voor mij want ik had graag nog een bezoek aan Heidenau gewild, in plaats daarvan ging Joop de Lange. 's Avonds speel ik zes partijen dammen. Ik heb ze allemaal verloren. Ik denk dat ik met mijn gedachten teveel bij de oorlogssituatie ben en dan denk ik veel aan thuis. Om 22.00 uur ga ik naar bed en probeer te slapen.

Het water in de Elbe wordt weer hoger. De passerende treinen zijn overladen met evacués uit de overrompelde gebieden. Sinds enkele dagen horen we explosies en veel geronk van motoren. Volgens geruchten zijn de Russen slechts 50 km verwijderd van **Dresden**.

Woensdag 21 februari 1945

Ik heb erg goed geslapen. Er valt sneeuw in de vroege uurtjes. Met Koos en een Franse burger werk ik in het zogenaamde *Filterhaus*. Het is ongeveer 5 m hoog en wordt gebruikt om het water te filteren/ zuiveren om het als drinkwater te kunnen gebruiken. In dit gebouw zitten grote ronde filters voor de filtratie van het water dat uit de Elbe is gepompt. Eerst moeten we dit filter helemaal leegmaken, dan vullen met nieuw zand en kiezels. Van 13.00 tot 15.00 uur kunnen we niet werken omdat de wagen er niet is. We denken erover om terug naar huis te gaan, maar plotseling komt de chef met de wagen. We gaan verder met het lossen van nog een wagen. Terug in de barak rust ik even uit. Ik ben moe van al dat geschep. Later in de middag gaat de sneeuw over in zeer fijne regen. Het weer is nog fris. De zolen van mijn schoenen zijn kapot waardoor ik erg natte voeten krijg. Ik lever ze in ter reparatie en krijg er klompen voor terug. Collega Jan de Kok verlaat ons voor een baas in Pirna. Ik krijg van Klaas wat aardappelen als dank voor een pan die ik hem leen. Ik laat de keuken de aardappelen klaarmaken omdat ik er zelf geen tijd voor heb. Met een lekker sausje erover geniet ik van een heerlijke maaltijd. Ik boks wel wat met Henk, maar niet voor lang. Ik ben moe en er zijn genoeg kandidaten om het over te nemen. McKay²³⁴ en Frenkel²³⁵ hebben een goed gevecht als plotseling de *Kommandoführer* de kamer binnenstapt. Frenkel bleef vandaag thuis omdat hij zich ziek voelde. De *Kommandoführer* kijkt enige tijd naar de wedstrijd en vertelt Frenkel meerdere keren dat er morgen inspectie van onze zaken zal zijn. Met dat

234 Bedoeld is soldaat Johannes Mackay kgf 108058.

235 Bedoeld is soldaat Simon Frenkel kgf 96839.

voorzicht in het achterhoofd verstopt ik mijn dagboek etc. zo goed als ik kan en ga om 22.00 uur naar bed.

Het werk bij het Filterhaus: Bij de fabriek en iets hoger dan de Elbe is een bassin waar ze water uit de Elbe in pompen. Via een leidingsysteem stroomt het naar het filterhuis. De opbouw in het glazen filter is als volgt: de onderste laag bestaat uit zeer fijn zand, gevolgd door lagen kleine kiezels tot de bovenste laag grotere kiezels. Het water komt van boven naar binnen en gaat door de lagen naar de bodem van het filter. Het vloeit dan door papier. Het ziet er zo helder en gezuiverd uit dat je ervan zou kunnen drinken. Ons werk is als volgt: filter leegmaken, ladder tegen filter plaatsen. Met een emmer en een schep sta ik bovenaan de ladder. Ik klim door een mangat het filter in. Het voelt dan alsof ik in een onderzeeër zit. Ik vul de emmer, geef hem door aan Koos die hem in een kruiwagen leegt en het dan weggooit. De bovenste lagen zijn niet al te slecht, maar hoe lager ik kom, hoe smeriger het wordt. De lagen kiezels en zand zitten vol met groen vuil en slijk, sediment, slijmerig glibberig spul. Als het filter leeg is, maken we de wanden schoon die groen, slijmerig en fettig zijn. Daarna vullen we het filter van buitenaf door emmers zand en kiezels in het filter te gooien. Regelmatig gaan we het filter in om de lagen te verspreiden en glad te strijken. Dit werk vind ik niet erg, het is beter dan buiten op het plein te werken.

Donderdag 22 februari 1945

Vandaag heb ik weer aan het filter gewerkt met Koos. We werken heel goed samen. Om 12.00 uur is er vooralarm. Het verandert snel in groot alarm en nu haast iedereen zich naar de schuilplaatsen. Ook bewoners uit Pirna komen naar de schuilplaats. Het verbaast ons dat oude en zieke mensen aan hun lot worden overgelaten. We helpen nu al meerdere keren een oude dame op krukken. Haar gezicht toont haar dankbaarheid. Vandaag helpen Harry en ik haar. Heel dichtbij gerommel, dreunen, enz. We zijn net binnen als een vliegtuig heel laag overvliegt en kort daarna is het boem, boem. Dit alarm duurt slechts 30 minuten. Wij werken door van 13.40 tot 15.30 uur. Thuis krijg ik weer wat aardappelen, nu van Drost. Ik schil ze en eet ze op, erg lekker! De koffer-inspectie vindt niet plaats. Proberen ze ons bang te maken? Het werk in de filters heeft me erg vermoeid gemaakt en dus lig ik om 22.00 uur in bed.

Vrijdag 23 februari 1945

Geen filterwerk vandaag. Met Joop de Lange en Koos vervoeren we kalk. Kalk wordt gebruikt om papier te maken. Vlak voor de kalkopslagplaats wordt een wagen vol kalk gereden. De opslag is een zeer diepe kelder. Er is nog een kelder voor zout. Via een transportband laden we de kalk in kruiwagens. Boven de kelder ligt een houten plank. We steken deze plank over en laten op het einde de kalk vallen. Als het vol is, verplaatsen we de plank zijwaarts. We kunnen op het einde niet omdraaien dus we moeten dan achteruit lopen met de lege kruiwagen. Een beetje lastig! Het is een zeer stoffige klus. Om 10.45 uur groot alarm en ik ren naar de schuilplaats. Hier ontmoeten we een van onze chefs. Hij is een *Hilfswachtmann* bij de *Volkssturm*. Hij draagt een uniform en draagt een geel lint om de arm. Het alarm duurt ca 1 uur. We gaan direct naar huis. We eten eerst en gaan van 13.00 tot 15.30 uur door met het verplaatsen van kalk. Weer lukt het me wat aardappelen te koken

en met een beetje vet en een justablet eet ik het om 21.00 uur op. Het is hel mooi weer. Net als een paar dagen geleden win ik twee keer van Willem met een damspel. Ik ga vroeg naar bed rond 22.00 uur. In vergelijking met Heidenau is het hier wat rustig.

Zaterdag 24 februari 1945

Na het verplaatsen van enkele vrachtwagens vol met houten balken, lossen Koos en ik wat slakken. Om 13.00 uur arriveren Henk, Drost en Klaas en zo werken we samen tot 15.15 uur. Wederom luchtalarm van 13.00 tot 13.30 uur, maar we blijven werken. Na het werk nemen Drost en ik een bad in het fabrieksbadhuis. Zo'n bad is heerlijk. Je kunt erin liggen en over van alles dromen. Iedereen krijgt een portie zoute vis uit Denemarken. Omdat het moeilijk is om de vis zelf te bereiden, geven we hem aan de keuken en hopelijk slagen ze erin om hem op te dienen wanneer dat gepast is. 's Avonds terwijl ik in bed lig, hebben we om 22.30 uur weer groot alarm. We zitten ongeveer een uur in de schuilplaats. Terug naar huis ga ik weer naar bed en val meteen in slaap.

Zondag 25 februari 1945

Na een goede nachtrust sta ik om 09.00 uur op. Na het ontbijt rust ik weer uit. We hebben de laatste tijd zoveel alarmen. Ook nu weer van 10.00 tot 10.30 uur vooralarm. Terwijl we wachten op het grote alarm. Het vooralarm stoort ons niet meer. Meestal gebeurt er hier niets. Om 12.00 uur krijgen we een heel erg goede maaltijd. Daarna schrijf ik een brief aan Corrie (gemarkeerd met "b").

Kriegsgefangenenpost Postkarte

An: Familie CH. Deremaux

Empfangsort: Den Haag

Straße: Rijswijkseweg 429

Land: Nederland

[met stempel: Geprüft 20 Stalag IV A]

[zonder Nederlands poststempel]

25-2-1945, Lieve familie. Ik schrijf, maar weet niet wat, dus excuseer me.

Ik hoop dat u het gezamenlijke goed kunt vinden en het zo aangenaam mogelijk maakt. Doet u me allen één plezier en denk niet aan mij, want u heeft genoeg zorgen. Wij slaan er ons hier wel doorheen, zoals we al die maanden hebben gedaan. Kom, voor die laatste maanden, kop op en moed houden! Pa, Riek, Jo, Mary en Nanny, Truus (?), allemaal een stevige poot en / of zoen van uw dankbare Jan.

Absender Vor- und Zuname: J. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1243]

NB. Jan Deremaux schrijft de brief aan zichzelf. De brief vermeldt ook geen afzenden. Deze brief is niet verstuurd.

Pirna 25-2-1945, Liefste allemaal. Ik ben maar weer eens in een brief geklommen, hoewel ik niets geen nieuws weet. Maar nu zijn jullie in de gelegenheid om terug te kunnen pennen, iets waar ik erg naar verlang. Corrylief, je moet me eens schrijven hoe of het staat met Kantoor, want ik heb het idee dat het met de afrekening aan jou niet klopt, als ook daar mijn chef nu hoofd van het evacuatiebureau is. Van het handje?

Er zijn jongens van ons indertijd naar Holland teruggegaan vanwege familie die lid waren van de NSB of zo en wie weet wat en waar ze nu zijn. Alles bij elkaar genomen is mijn hele doen en laten vanaf mijn trouwen uitgestippeld geweest. Alles vloeit zo mooi in elkaar. Daarom hoop ik dat jullie allen niet verzwakt in vertrouwen en gebed, want wat voor ons is weggelegd ontlopen we niet. Ik hier ben nog steeds bezield met hetzelfde optimisme van 1943, al krijgt dit mee en dan een gevoelige knauw. Ook het front komt steeds korter bij en dan, we zijn er nog niet. Hoofdzaak is dat we elkaar gezond en wel weer mogen aantreffen.

Mocht ik hier blijven dan troost u met die gedachten welke onze lieve Tini zo juist en treffend heeft weten te schrijven in zijn afscheidsbrief.

U allen, lieve dierbaren, wens ik van harte het allerbeste, met Gods zegen!! Ik heb nu werk in de openlucht, daarbij goed weer vandaag net lente.

Dus (ik) sjuow alweer aardig de winter door. Lieverds, ontvangen allen een poot en zoen van uw aller Jan. Jij, Corry, Charl en Joke, hoop ik spoedig terug te zien om dan ongestoord en vredig te kunnen samen leven. Charl vooral, wees braaf en gehoorzaam en zorg voor ons Joke. Daaag. Schrijf je nog eens wat aan me?

Veel zoenen van Paps.

We krijgen weer brieven en briefkaarten om naar huis te schrijven. Ook ontvangen we twee formulieren om een pakket aan te vragen. Ik weet niet naar welk adres ik dat moet sturen omdat we al een tijdje niets hebben ontvangen. Daarna schrijf ik in mijn dagboek. Terwijl ik dit doe halen ze me op voor een kaartspel. Zes van ons spelen erg gemakkelijke maar verliezen RM 5,=. Tussen 20.30 en 21.00 uur hebben we een vooralarm. Na dat alles ga ik om 23.30 uur naar bed.

Iets over de fabriek of firma waar we werken: De firma **Aschaffener Zellstoff Werke** (AZ-Werk), Hoesch bij Pirna vervaardigt cellulosepapier. Dat papier wordt op grote rollen naar andere fabrieken verscheept, die er toilet papier, briefpapier, inpakpapier en allerlei soorten papier van maken. De fabriek beslaat een groot gebied met daarop een grote fabriek en magazijn. Met behulp van hun eigen spoorwegsysteem arriveren wagons beladen met kleine afgehakte bomen of stammen en die worden hoog opgestapeld. Het bedrijf is gelegen tussen de Elbe aan de oostzijde en de spoorlijn aan de westzijde. Beide zijn belangrijk. De Elbe ligt circa 3 m lager dan het fabrieksterrein. In de richting van **Dresden** loopt een pad langs de oever tot aan Heidenau. Op het terrein van de fabriek ligt een groot bassin waarin water uit de Elbe wordt gepompt. Dit water gaat zoals ik eerder al zei door filters om het papier te vervaardigen. Aan de westzijde komen enkele sporen van de hoofdspoorlijn en lopen aan weerszijden van de fabriek. Dit maakt het mogelijk om

zo dicht mogelijk bij de magazijnen te komen voor het laden en lossen van hout, kalk, zout, kolen, enz., vooral om de papierrollen te laden.

Maandag 26 februari 1945

Samen met twee Franse burgerarbeiders laad ik rollen papier in drie vrachtwagens en twee wagons. Nou daar weet ik alles van! Die rollen zijn 2 meter breed en hebben een diameter van 40 tot 50 cm. Als ze droog zijn, zijn ze zwaar, maar goed om te dragen. Maar als die rol vochtig is dan is hij extra zwaar. Na die klus doet mijn rechterschouder pijn. Van 14.00 tot 16.00 uur help ik met het inladen van de meubels van de officieren. Het zal worden geëvacueerd. Zoals altijd passeren lange en overladen treinen, vol burgers, soldaten ons in de richting van **Dresden**.

Er hangen meer mensen buiten dan er in de treinen zitten. Aan de andere kant gaan lange en grote troepen krijgsgevangenen in dezelfde richting. Ik ontvang een brief (en een briefkaart) van Corrie van 10 december.

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 3 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 12-12-1944]

10-12-1944, Darling, alles is hier nog goed. Wij allen zijn gelukkig nog gezond.

Ik ben al een heel stuk slanker geworden. Hoe kan het ook anders?

Charles is een flinke boy. Joke is net een klein dametje. Ze trekt de haren van Charles uit het hoofd, dus is het een kleine katekop! Alles wordt nu omgeruild voor eten. Er zijn zowat geen jonge mannen meer hier. Dankzij de spoorwegstaking lijden wij nu gebrek!??? Enfin, ik ben blij dat je het goed maakt. Vele kusjes van ons allen. Vooral van je, maar jou verlangende Corriëjet.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-v. Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Den Haag

Kreis: Holland

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 3 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 12-12-1944]

12 december 1944, Eindelijk sinds 9 september bericht van jou ontvangen.

Hè, hè! Dat is een opluchting hoor! We maken het hier tot nog toe steeds goed. Jij ook? Na de Krieg kom je bij Rijks IJzer terug. Dus maak je geen kopzorgen. Tot zeker tien jaar nadien moet dat blijven bestaan. Heb je geld dat je opgestuurd had nog steeds niet ontvangen. Ik heb sinds een paar

maanden F183,= per maand. Hoe vind je dat? Ik ben desondanks steeds zuinig. Hier is de enige straat met elektrisch licht, Goddank. Dat is zeker vanwege het stoomgemaal. Ik heb denk nog tot Kerstmis kolen en dan?? We zullen verder zien. Wie dan weer leeft, wie dan zorgt.

De V-1 en V-2 zijn de ellendigste dingen die ooit bestaan hebben. De zenuwen krijg je ervan. De lamstralen in Eindhoven zijn nu al aan het staken vanwege dat ze te weinig eten hebben. Ze missen zeker hun spek en eieren! Dan moeten ze hier en andere plaatsen maar eens bezoeken, dan wordt er pas honger geleden. Echt Brabant, de pokken boeren.

Dan hadden ze niet zoveel in de zwarte handel moeten doen, dan hadden ze nog genoeg eten gehad. Enfin, wat maak ik me druk, het helpt toch niet.

Even een prijs opnoemen, 1 mud aardappelen F250,=, 1 maand kolen F100,=, 1 liter zoete melk F5,=, 1 kg suiker F45,= enz., enz. Teveel om op te noemen. Begin daar maar eens aan. Op je bonnen is totaal niets maar dan ook niets te krijgen, doch wel achter de toonbank! Hoe kan dat? En de lui van de C.C.D. zijn er ook niet vies van.

Dat zijn dingen waar wij ons de gehele dag aan dood ergeren. Vooral de mensen met een klein loontje. En dan moeten wij alles uren ver halen en te voet, geen fiets en verkeersmiddelen meer.

Dag liefste, vele kusjes van driftig vrouwtje en kinderen en Mams, dag. vele kusjes.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-v. Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Den Haag

Kreis: Holland

Landesteil: Nederland

Deze brief heeft er even over gedaan, maar beter laat dan niets! De mannen die ons enige tijd geleden verlieten om bij **A.E.G.** te gaan werken, zijn ontslagen en zijn terug in onze barak. Na wat schrijven ga ik om 22.30 uur naar bed. Mijn rechterschouder doet nog steeds pijn.

Dinsdag 27 februari 1945

Vandaag werk ik samen met Frits, één van de jongens die terugkwam van de **A.E.G.** Eerst laden we een wagen met aarde, dan lossen we tot de middag een vrachtwagen met balkjes. Tien minuten later is er een vooralarm. We blijven deze keer doorwerken, kalk en slakken verplaatsen. We lossen ze tot 14.30 uur. Rond 16.00 uur lopen we naar **Heidenau** en vragen om werk bij de firma **Rössler**. Jammer dat ze geen beslissing kunnen nemen, daarvoor hebben ze toestemming nodig van de *Kommandoführer*. Van daaruit lopen Frits en ik naar de *Radrennbahn* om de binnengekomen post op te halen. Ze ontvangen ons heel vriendelijk en ik maak een goed gesprek met Piet van Horick. Bij thuiskomst wensen we ze het allerbeste. Om 18.00 uur komen we aan bij onze barak en ik begin gelijk met het herschrijven van het dagboek in de cahiers. Ze vertellen me dat ik morgen kolen uit een schip in de Elbe moet gaan lossen. Dus ik ga om 22.15 uur naar bed.

Woensdag 28 februari 1945

Ik sta om 06.00 uur op en om 07.00 uur word ik als enige van ons team opgehaald om in een echt kolenschip te werken. Het ligt naast de fabriek aan een kade in de Elbe. Ik zeg "echt schip" want in Heidenau als we een spoorwagon met kolen uitlaadden, noemden we die altijd een kolenschip of kolenboot.

Nu werk ik op een echt kolenschip van 586 ton. Samen met een paar Duitsers schep ik de kolen in een lift, die de kolen naar boven brengt en op een transportband (op rollen) laat vallen die boven de weg is geïnstalleerd. Deze band brengt de kolen naar een kolenberg op het fabrieksterrein. De mensen met wie ik werk zeggen niets, praten niet, dus het is nogal saai en stil. Er staat een stevige wind, maar het weer is goed. Om 14.00 uur einde werk. Na de lunch neem ik een lekker bad om het kolenstof op mijn lichaam kwijt te raken. Terug in de barak blijkt dat mijn hele team en die van de tweede Schicht, elf wagons cellulosepapier zijn gaan laden. Het is dus lekker rustig in de barak en ik kan ongestoord lezen. Morgen gaan Henk en Chris naar Hohnstein voor een doktersbezoek. Ik geef ze een pak ansichtkaarten mee voor *Prüfung*, anders kunnen ze in beslag worden genomen als ze ons controleren. Ik ga vroeg naar bed, om 20.30 uur, want ik ben moe, maar er is ook niets te doen. Het lijkt erop dat het me niet is gegund, aangezien het vooralarm 20 minuten later afgaat. Ik sta op, kleed me aan en tegelijkertijd klinkt het veilig signaal. Ik blijf nu wakker, lees wat en ga om 22.00 uur naar bed.

Donderdag 1 maart 1945

Ik sta om 06.00 uur op om vanaf 07.00 uur in het kolenschip te werken. Maar we kunnen niet werken omdat de Elbe te hoog is en ze het vlot waarop de lift staat moeten verslepen. De rivier is even breed als enige tijd geleden. Er staat veel wind, maar daar heb ik geen last van aangezien ik in de boot werk. Het werk op het schip is saai, vooral omdat niemand iets zegt. Ik schep de kolen van de zijkanten en hoeken naar het midden en de anderen scheppen de kolen in de lift. Wederom zijn we om 14.00 uur klaar en neem ik nog een bad. Henk en Chris zijn terug uit Hohnstein en brengen de *geprüfte*-kaarten weer mee, samen met wat gebeden van de pastoor voor de zondagslezingen. Omdat ik morgen in het schip moet zijn ga ik weer vroeg naar bed. Opnieuw en nog maar net in bed is er weer vooralarm. Ik kleed me snel aan, ga naar de schuilplaats in een storm maar zonder regen. Als we aankomen klinkt het signaal veilig. Wat een gedoe! Terug in de barak lees ik nog wat en ga om 22.00 uur naar bed.

Vrijdag 2 maart 1945

Het is vroeg opstaan om 05.00 uur. Ik moet om 06.00 uur bij het kolenschip zijn. Vandaag werk ik samen met een andere Nederlander, Roggeveen²³⁶ Hij komt uit mijn woonplaats Den Haag. Door de hoogwatersituatie kunnen wij het schip niet lossen. We moeten de kolen in de fabriek met kleine kiepwagens naar de kolenbunkers brengen. De kolenberg is zo'n 6 tot 7 meter hoog. Om 07.00 uur komen Frits en Henk ons helpen. Er staat een stevige wind en we krijgen stofbrillen. Zonder die kunnen we daar niet werken. Het kolenstof waait overal. Vooral de korrel die erbij hoort, die prikt als naalden in je gezicht. Om 09.40 vooralarm maar we werken door, maar een half uur later is er groot alarm. Nu willen we zo snel mogelijk

236 Bedoeld is soldaat Cornelis Jacobus Roggeveen kgf 106868. Destijds woonde hij aan de Brandstraat 126 in Den Haag

weg. Samen met de Duitsers van de fabriek rennen we naar een nieuwe schuilkelder. Dit is de eerste keer dat we in deze zijn. Zodra we binnen zijn breekt de hel los. De wolken hangen heel laag boven het land, af en toe duiken vliegtuigen uit de wolken en laten bommen los binnen een cirkel van ongeveer 1 km. Het rommelt overal en voelt gevaarlijk dichtbij. Er zijn ook gevechtsvliegtuigen aan de andere kant van de Elbe en die schieten in het wilde weg. Iedereen ligt plat op zijn buik. De mensen die in de barak bleven en helden wilden zijn, tuimelen onze schuilkelder binnen. Aan de andere kant van de Elbe vallen bommen. Als het signaal veilig klinkt is het ongeveer 11.30 uur. Buiten zien we twee grote branden aan de andere kant van de rivier en in de richting van **Dresden** is een nog grotere brand. Later vernemen we dat dit in **Dresden-Neustadt** was. Om 14.00 uur mogen we stoppen met werken en dus eerst lekker wassen. Na wat gegeten te hebben rust ik uit tot 17.00 uur. Na weer gegeten te hebben lees ik tot 20.00 uur. Ik kan me niet veel concentreren maar ik ga niet naar bed omdat ik weer een luchtalarm verwacht. We kletsen tot 23.30 uur over van alles en nog wat en merken op dat we weer geluk hebben gehad met de bombardementen.

Zaterdag 3 maart 1945

Vannacht geen alarm. Ik sta om 05.00 uur op en ga in mijn eentje om 06.00 uur naar het kolenschip. Het water staat tot hoog, maar nu gaan we anders te werk. Boven de boot hangt een grote grijper die de kolen op de transportband gooit. Mijn taak is nu om de kolen naar de grijper te verplaatsen, vanuit de zijkanten en de hoeken. Met een beetje ongerustheid zie ik de grijper in de boot vallen, maar ik houd hem goed in de gaten. Ik duik in een hoek. Het is moeilijker als de boot bijna leeg is. Ik moet de kolen in de grijper gooien. Maar alles gaat goed. Als de boot leeg is rijden we met de kolenwagen naar de kolenbunkers. Tijdens de werkzaamheden in de boot zijn er sneeuwstormen en hagelbuien en meer dan eens schuilen we in een van de hoeken. Precies op dezelfde tijden als gisteren is er alarm. Veel vliegtuigen komen over maar gelukkig horen we geen bombardementen. Het alarm duurt tot 11.45 uur. Om 14.00 uur is het einde werk. Ik neem weer een lekker bad. Terug in de barak lees en schrijf ik tot 19.00 uur. Na het avondeten wordt het wasgoed gesorteerd. Om 20.15 uur is er vooralarm, direct gevolgd door het groot alarm. Omdat we geen vliegtuigen horen en zien blijven we buiten waar we een prachtige sterrenhemel bewonderen. 30 minuten later klinkt het alles veilig signaal. Ik lees wat en ga om 23.00 uur naar bed.

In de nacht van 3 op 4 maart 1945 werd het Bezuidenhout in Den Haag getroffen door een geallieerd bombardement. De School en het gemaal op de hoek van de Vlietstraat en de Schenkweg werden daarbij geraakt.

Zondag 4 maart 1945

Na een goede nachtrust sta ik om 09.30 uur op omdat er vooralarm is. Het duurt ongeveer 15 minuten. Zelfs op zondag hebben we geen rust. Na een licht ontbijt lees en schrijf ik tot het middaguur. Nu krijgen we ons avondeten: aardappelen met gezouten vis (die we 24-2-1945 uit Denemarken kregen). Na het eten schrijf ik een brief en briefkaart aan Corrie (gemarkeerd met "g" en "h").²³⁷ Dan richt ik mijn koffer en kist opnieuw in. Er is nu genoeg plaats in. Ik ruil met Henk een blocnote

237 Deze brief en briefkaart zijn niet bewaard gebleven en dus waarschijnlijk nooit aangekomen.

(schrijfpapier) in voor 2 Curzon-sigaretten. Ik heb gehoord dat we misschien 1 ¼ pakket van de Canadezen ontvangen. Vroeg in de avond krijg ik onze diensten (Schichten) voor volgende week. Joop de Lange heeft de tweede gekregen en ik de eerste. Voor het eerst hebben Joop en ik verschillende Schichten. De jongens doen 's avonds kaartspelletjes. Ik doe niet mee, omdat sommigen van hen echt hard spelen. Ik speel wat Patience voor mezelf en ga om 23.00 uur naar bed.

Maandag 5 maart 1945

Al om 06.45 uur moet ik werken. Willem en ik gaan naar filters in verschillende gebouwen. Het zand tussen de buizen verwijderen we met scheppen en voeren het weg met kruiwagens. Omdat het sneeuwt en regent, zijn we snel binnen. Om 08.40 uur is er vooralarm en 20 minuten later groot alarm. Vanuit de schuilkelder horen we veel vliegtuigen overvliegen en verder rommelen. Deze keer duurt het alarm lang. Pas om 10.00 uur klinkt alles veilig. Na het eten gaan Willem en ik verder in het filterhuis. Wat betreft de vooralarmen, vandaag hebben we er heel veel. Om 20.10 uur meteen groot alarm, dat zet ons aan het denken. In het pikkedonker haasten we ons naar de nabijgelegen schuilplaats. Deze keer neem ik mijn kist mee. Anderen hebben ook hun spullen meegenomen. Je weet maar nooit! Vlak bij de schuilplaats horen we gezoem en gefluit, gevolgd door een zware plof. Men zegt dat op het nabijgelegen spoorwegemplacement twee treinen met elkaar in botsing zijn gekomen. Het schudt ons door elkaar, vooral Tom (de Roo), want hij rolt de 1 meter hoge dijk af met alles wat hij draagt, inclusief onze EHBO-does. Er zijn banken in de schuilplaats dus we wachten het einde voor het eerst zittend af. Het sein alles veilig is om 23.15 uur. Direct nadat ik terug ben in de barak ga ik naar bed.

Dinsdag 6 maart 1945

Oma in Eindhoven is jarig, ze is nu 85 jaar. Vandaag met Willem is het veel van hetzelfde als gisteren. We eindigen om 12.00 uur. Na *Mittag* weer aan het werk. Eerst verplaatsen we de transportband en dan gaan we met drie kleine vrachtwagens met klein hout naar de stookruimte om het te laten drogen. Om 20.00 uur is er vooralarm. We wachten op het groot alarm, maar dat is er niet. Een half uur later klinkt alles veilig. Niet veel later horen we in de verte het groot alarm. Voor de zekerheid gaan we om 21.00 uur naar de schuilkelder. Er gebeurt niets en als we het alles veilig in de verte horen lopen we naar huis. Ik schrijf in mijn dagboek en ga vroeg naar bed.

Woensdag 7 maart 1945

Om 07.00 uur vervoeren wij, Koos, Willem en ik, stenen naar de catacomben onder de fabriek. Vannacht heeft het flink gevoren en nu staat er een rauwe wind. De Elbe is weer op het normale niveau dus het werk in de boot kan weer doorgaan. Daar worden Koos en ik voor afgehaald, maar ze hebben maar één man nodig, dus wordt Koos weggestuurd. Ze willen mij! Om de een of andere reden is mijn baan al weer geannuleerd, dus Willem en ik vervoeren stenen. Twee keer hebben we vooralarm om 11.00 uur en om 14.00 uur. Terug in de barak ontvang ik mijn loon voor de maand februari bij de **AZ-Werke** RM 27,=. Tegelijkertijd krijg ik een brief van thuis (deze brief was van 7-1-1945, dus twee maanden geleden!).

Kriegsgefangenenpost Rückantwortbrief

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112, doorgehaald, met stempel A1243]

[met stempel: Geprüft 3 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 8-1-1945]

7 januari 1945, Mijn allerliefste, de kaart van 10/8 ontvangen op 5/1/45, ik heb die bestemd voor Nell en Piet. Ik heb een brief ontvangen op 6/1/45.

Fijn dat je het goed maakt. Dat is een hele zorg minder voor mij. Met ons gaat het goed, tot nog toe. De kinderen zijn erg lastig, dat begrijp je, nu ze niet genoeg krijgen. Den Haag ligt het aller beroerdste. We hebben een aller ergste Kerstmis, in de week daarop en Nieuwjaar gehad, van het eten nog niet eens gesproken. Doch vele bommen gevallen plus die beroerde V-1 en V-2's. Vele doden en gewonden. En steeds gooien de Engelsen mis.

Hier gaat geen dag voorbij of het is de gehele dag luchtalarm. Jouw geld heb ik nog steeds niet ontvangen, ik kan het goed gebruiken. Hier is alles peperduur. Ik hoop dat de treinen gauw (weer) gaan rijden. Het is hier een hopeloze boel.

Jan Kessels is opgepakt in Gouda.

vandaag is het de dag van de Heilige Familie. Ik heb een mooie preek gehoord daarover. Ik heb veel over en aan je gedacht. vandaag is het de laatste dag voor de mannen om zich te melden. 16 tot en met 40 jaar, dus oudere mannen blijven alleen hier achter. Misschien zie je eerdaags nog bekenden. Het Staatsspoor is gebombardeerd, doch weer mis.

(we) hebben van de honger ons konijn met de feestdagen opgegeten.

Jammer voor jou. Ik had het speciaal voor jou bewaard. Ik hoop dat er gauw uitkomst komt. Groeten van Soonius en Petersen uit Delft; aardige vent. Heb al wel geruild voor eten. Dat zal je wel niet erg vinden, hè? Ik ben gelukkig zuinig geweest met geld, zodat we nog wat kunnen kopen voor de kinderen. Mams heeft al haar geld al gegeven voor hout, namelijk 75 gulden voor 100 kg. We konden het gelukkig nog krijgen. Die vent vroeg ijskoud kleren of levensmiddelen. Zal dit jaar ons de vrede geven? Het kan mij niet meer schelen wie het wint, als er maar een einde aan deze slachtpartij en ellende komt. Vele nachten droom ik van je en 's morgens de ontgoocheling. Dag liefste Johnny, vele groeten van ons allen, maar vooral van je vrouwtje Corriejet en Charltje en Joke. Charl wordt zo groot en Joke dito.

Met februari gaat Charl naar schooltje, gelukkig. Wat een rust voor ons.

Dag, vele zoentjes van ons allen.

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Den Haag

Kreis: Zuid-Holland

Landesteil: Nederland

Deze brief van 7-1-1945 werd op 7-3-1945 in Pirna Lager A1243 bezorgd

Corrie schrijft over de honger en de kou, de bombardementen van de Engelsen die de doelen blijven missen, dat zouden V-1 en V-2 installaties moeten zijn. Ook de V-1 en V-2 die ontploffen of fout gaan. Jan Kessels, een vriend van mij, is tijdens razzia's in Gouda opgepakt. Uit haar schrijven begrijp ik dat het daar erg ellendig is. We horen er hier nooit iets over. Terwijl ik haar brief lees valt er veel sneeuw, maar koud is het niet. Ook al wil ik naar bed, ik doe het niet. Ik ben bang dat er weer alarm zal komen.

Om 21.30 uur ga ik naar bed en gelijk horen we in de verte groot alarm. We rennen allemaal naar de schuilkelder. Tot 23.00 uur zitten we daar en praten met twee mensen uit Den Haag die in november zijn opgepakt tijdens razzia's. Met een transport van 1200 man reisden ze van Den Haag via Delft, Rotterdam en Utrecht naar Amsterdam en vandaar naar Duitsland. Ze zijn vanuit **Dresden** weg gebombardeerd, naar **Bad-Schandau** gelopen en terug naar Pirna. Ze werken nu in Heidenau maar zijn ingekwartierd in een Lager op de **AZ-Werke**? Wij kennen dit Lager niet. Het sneeuwen gaat door. Terug naar huis ga ik meteen naar bed en val snel in slaap.

Donderdag 8 maart 1945

Na een hele goede nachtrust sta ik om 06.00 uur op. Vandaag ben ik 22 maanden een krijgsgevangene. De tijd gaat snel, ik raak er erg aan gewend.

Koos, Willem, ik en drie Russische krijgsgevangenen moeten gaan werken om een schuilkelder te graven. We praten zo goed mogelijk met elkaar, heel gezellig en zo vliegt de tijd. Het vriest in de ochtend, maar het is mooi weer. 's Middags niet zo best, harde wind en er valt sneeuw. Het is nu niet zo fijn om buiten te werken.

's Avonds sneeuwt het nog steeds. Tot 21.00 uur vul ik mijn tijd met het herschrijven van mijn dagboek in het cahier. Ik ga naar bed, denkend dat er misschien geen alarm zal zijn, maar in de verte groot alarm. Iedereen wacht tot het alarm dicht bij ons komt, maar er gebeurt niets, dus we blijven zitten. Ik doe wat damspelletjes met Willem en Drost en ik verlies alle partijen. Gelukkig geen alarm, dus om 22.15 uur ga ik voor de tweede keer naar bed.

Vrijdag 9 maart 1945

Hoewel ik aan alarm denk, is dat er niet, dus ik slaap heel goed en sta om 07.00 uur op. Na een scheerbeurt en ontbijt gaan Harry, ik en vertrouwensman Vos om 08.00 uur op weg naar Heidenau. We moeten naar de tandarts. Eerst gaan we voor Drost naar het gemeentehuis. Het resultaat is nihil. Om 09.00 uur ben ik de eerste die gezien wordt door de tandarts. Mijn bovengebitt is niet meer te repareren, zegt hij. Mijn ondergebit dat ik al een jaar niet meer gedragen heb neemt hij onderhanden. Hij werkt er een drie kwartier aan, maar zonder resultaat, het past niet meer. Ik hou het toch maar in, anders wordt mijn gezicht dunner. Nadat Harry ook geholpen is, lopen we terug naar Pirna waar we rond 10.30 uur aankomen. Ik naai wat knopen aan mijn overjas. Om 12.30 uur ga ik niet naar mijn werk omdat niemand me komt halen. De *Kommandoführer* wil me nu in het tweede Schicht zetten, maar dat vind ik niet leuk. Ik ga nu in mijn eentje hetzelfde doen als gisteren, een schuilplaats graven met Koos en Willem. Terug in de barak herschik ik mijn koffer weer. Er hangt een nerveuze sfeer in het Lager. Er klinken geluiden dat we misschien heel snel moeten vertrekken. Wat neem ik mee? Ik weet het niet en hoop dat het niet te snel gebeurt! Ik ontvang het loon van de firma **Rockstroh**, het is RM 9,=. We hadden RM 27,= moeten hebben, maar ze zeggen dat 2/3 van het geld wordt besteed aan "onderhoud", wat dat ook mag zijn! De volgende aankondiging is minder prettig. De broodtoeslag/rantsoen wordt verlaagd met 1000 gram per maand minder. Ook de rantsoenen vlees en boter zijn verlaagd. Een slecht teken! Ik ga slapen om 21.30 uur.

Zaterdag 10 maart 1945

Om 07.00 uur met Koos en Willem aan het werk in de schuilplaats. Het weer is stormachtig en vanaf 11.00 uur valt er een dunne mistige regen. Om 15.30 uur stoppen we met werken en nemen we een lekker bad. Daarna speel ik spelletjes (dammen) met Willem en win ze allemaal. Daarna speel ik het duikbootspel met Drost en een kaartspel. Om 22.00 uur ga ik naar bed. Het regent nu heel hard en de regen op het dak van de barak helpt me om in slaap te vallen.

Zondag 11 maart 1945

Ondanks dat het zondag is moeten we om 07.00 uur aan het werk. Met z'n zevenen lossen we twee wagons met hout en zijn rond 11.00 uur klaar. Na de lunch om 10.00 uur schrijf ik een brief aan Corrie. Na een paar regels worden we bij elkaar gedreven en met zeven man moeten we weer een wagon van 23 ton vol zand en grind lossen. Goed zwart en vies geworden, zijn we om 16.00 uur klaar en gaan gelijk naar het badhuis. Een bad nemen met zeven mannen en slechts drie badkuipen kost wat tijd, maar enfin, we hebben tijd genoeg en doen het rustig aan. Na het avondeten ga ik verder met het schrijven van die brief aan Corrie (gemarkeerd met k). Om 18.30 uur maak ik de brief af en speel ik met een groepje vrienden het intelligentiespel. Ik krijg 71 ½ punten van de 102 vragen en ben opnieuw de winnaar. Daarna praten we nog even over het vertrek in de nabije toekomst. Van 20.45 tot 21.00 uur was er weer vooralarm, maar niemand lette er op. De tijd die ik nog heb, gebruik ik om mijn dagboek te herschrijven. Om 23.00 uur ga ik naar bed.

Maandag 12 maart 1945

Deze week moet ik in het tweede Schicht werken, dus ik hoef pas in de middag te werken. Ik sta om 09.30 uur op en na het ontbijt speel ik dam ik met Drost. Hij en Frits zitten in hetzelfde schicht als ik. Ik verlies beide partijen. In de middag houden we ons van 13.00 tot 18.00 uur bezig met hout versnipperen en kalk verplaatsen etc. Na het eten verplaatsen we kalk, zout etc. van 18.30 tot 21.00 uur de kalk van een wagen naar een kalkbunker/kelder. Het zout van de zoutopslagplaats naar de fabriek waar ze het nodig hebben. Terug in de barak eet ik wat en ga om 23.00 uur naar bed. Ik ontvang een postkaart van Riek van 30 januari 1945:

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 3 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 31-1-1945]

Den Haag, 30-1-1945, Lieve beste Jongen, uit de laatste brief van je vernomen dat je het nog altijd best stelt. Het zal er voor jou toch ook wel niet beter op worden. Ik hoop dat je deze kaart in vreedstijd ontvangt. We zijn allen erg hoopvol. Cor en de kinderen zijn nog steeds goed. Je hebt al een hele dochter. Hopen dat het nu niet zo lang meer duurt voor je thuis komt. We verlangen erg je weer te zien. Daag lieverd, vele kussen, Riek, Jo, Nanny
Geen afzender vermeld.

Dinsdag 13 maart 1945

Ik sta om 08.30 uur op en ga na het ontbijt natuurlijk verder met het herschrijven van mijn dagboek in de YMCA-cahiers. Ik heb geen tijd voor spelletjes. 's Middags worstelen we om een grote kookketel uit een magazijn te halen en naar de kantine te brengen. We maken deze klus wel af maar het heeft ons van 13.00 tot 18.00 uur gekost om het werk af te krijgen. We keren terug naar de barak. Na de avondpauze lossen we met zes man van 18.30 tot 20.45 uur een wagen met hout en stapelen deze op. Omdat er nog tijd over is, rijden we wat zout met de kruiwagen. Na een kwartier zijn we klaar. Er is voor ons niets anders te doen. Ik doe twee damspelletjes met Drost en win beide. Ik speel ook Academy, een ander spel, praat en lach veel en ga om 23.00 uur naar bed.

Woensdag 14 maart 1945

Ik heb niet zo'n goede nachtrust gehad, maar weet niet waarom. Ik sta om 09.00 uur op. Na het ontbijt schrijf ik veel in mijn dagboek. Ik schiet er al aardig mee op. Van 13.00 tot 17.00 uur laden we slakken en lossen ze op een lager deel van het fabrieksterrein, waarschijnlijk om de grond op te hogen en gelijk te maken met de rest van het terrein. Daarna wordt tot 18.00 uur het hout gelost voor de generator. We gaan hiermee door na de pauze van 19.00 tot 20.00 uur. Daarna verplaatsen we zout tot 21.00 uur. Rond 21.30 uur klinkt het vooralarm gedurende 15 minuten. Later groot alarm dat duurt tot 22.45 uur. De nieuwe *Kommandoführer*, een vriendelijke persoon, uit het Rijnland, neemt ons mee naar de nieuwe schuilplaatsen onder de

Malz-fabriek. Het is een heel goede plek, maar het is er behoorlijk koud. Terug in de barak ga ik niet meteen naar bed omdat ik weer een alarm verwacht. Dus ik wacht tot 23.30 uur en ga dan pas naar bed.

Donderdag 15 maart 1945

Gelukkig heb ik een goede nachtrust gehad. Ik sta om 09.30 uur op, net als de dagen ervoor ontbijt ik en ga door met mijn dagboek. Eén van de jongens van het oude team, hij werkt in de stookruimte, is ziek en nu gooien we kop of munt wie er in zijn plaats gaat. Joop Drost moet weg. Omdat hij erg dun en bleek is, noemen we hem "twee stukjes zeep". Toevallig sprak ik met een paar jongens die daar werken en de één zegt dat het een gemakkelijke baan is, de ander zegt dat het een zware baan is. Werktijd is een 12-uurs ploeg, van 18.00 tot 06.00 uur. Ik stel voor om te ruilen met Drost en dus ga ik om 18.00 uur met een gozer, genaamd John Poeijer²³⁸⁾ uit Breda, naar de stookruimte. John zal me de kneepjes van het vak leren. Met ons tweeën werken is inderdaad een gemakkelijke klus. Volgens John gebruiken we vanavond slechte steenkool (meer gruis dan steenkool). Dat betekent dat we elk half uur de as moeten opruimen. Hoewel we nog tijd hebben om te rusten, te praten en te roken. Om ca 20.00 uur brengt de chef of kok van de fabriekskantine ons koffie. Ook de *Meister* duikt zo nu en dan op. Omdat ik nieuw ben, wil hij graag iets over mij weten. Tussen het werk door kijken we af en toe even naar buiten. Ik klim op een wagen en kijk naar de mooie en heldere hemel vol sterren. De rest van de nacht gaat goed door en dan begint dus 16 maart.

Vrijdag 16 maart 1945

Officieel stoppen we om 06.00 uur met werken, maar we stoppen om 05.15 uur en gaan naar het fabrieksbadhuis en nemen een heerlijk bad. Om 06.00 uur ben ik weer bij de barak, net als de jongens van de eerste Schicht opstaan. Ik eet wat en ga naar bed. Hoewel het nogal rumoerig is in de barak slaap ik goed en sta om 14.30 uur op. Na een maaltijd begin ik snel met het herschrijven van mijn dagboek in de andere cahiers. Het is een prettig werk, want ik herinner me nu weer alles wat ik deed van 8 juni 1943 als een soort van avontuur. Na het avondeten meld ik me om 18.00 uur bij de stookruimte. Nu sta ik er alleen voor. Als rond 20.00 uur komt de koffie en zo ook de *Meister*. Hij kijkt om zich heen, vraagt of alles in orde is en praat met mij. Hij is een aardige man. Nu hij weet dat ik een kantoormedewerker ben, denkt hij normaal gesproken dat dit werk voor mij best zwaar is. Terwijl we roken praten we over van alles en nog wat, maar dan moet ik weer aan het werk. Omdat we vanavond betere kolen verbranden heb ik het minder druk. Ik kan de ovens met langere tussenpozen uitruimen en kan even op adem komen. Door een misverstand ligt de as bij de lift hoog op een hoop. Ze hebben de as naar de lift vervoerd, maar niet in de wagen geladen. De wagen arriveerde te laat bij de lift. Nu moet ik de rommel opruimen dus ik begin gelijk en ben om 23.30 uur klaar. Daarna geniet ik van een lange rust. De rest van de nacht zijn er geen problemen en voor ik het merk is het 17 maart.

Zaterdag 17 maart 1945

Kort na 05.20 uur arriveert de *Meister* en vertelt me dat hij de badkuipen heeft gevuld en dat ik over een kwartier kan gaan. Wat een service! Het badwater heeft de

238 Bedoeld is soldaat Johannes Cornelis (John) van Poeijer kgf 108023. Hij woonde destijds aan de Elsstraat 62 in Breda.

juiste temperatuur. We blijven een tijdje lekker in de badkuipen en praten over werk, gezin, ons land, enz. Heel leuk inderdaad! Wanneer ik om 06.00 uur terug ben in de barak ga ik gelijk naar bed. Ik heb geen eetlust. Om 11.15 uur word ik met schrik wakker van groot alarm. Ik kleed me snel aan, ren met de mensen die er nog zijn in een hevige regenbui naar de schuilkelder onder de Malz fabriek. Alles veilig klinkt om 13.30 uur. Op de terugweg naar de barak is er nog een groot alarm. Dus snel terug naar de schuilplaats, waar we tot 14.30 uur blijven. Ik heb 84 vliegtuigen geteld die in formatie overvliegen. Ik val omver van de slaap en slaap van 15.00 tot 16.45 uur. Ik eet om 17.00 uur. Om 18.00 uur ben ik op tijd bij de stookruimte. Er ligt weer een hoop as bij de lift. Ik begin meteen om het weg te halen en de wagen te vullen. Ze gebruiken nu betere kolen, dus dat maakt het leven een beetje makkelijker. Ik hoef maar elk uur een oven te legen, waardoor ik genoeg tijd heb om de as op te ruimen. Om 23.30 uur is het meeste opgeruimd. De rest doe ik later en ik heb zelfs tijd om een beetje te slapen. Vannacht heb ik genoten van de blauwe heldere hemel met de ontelbare sterren. Vannacht veel bewolking en af en toe wat regen. De tijd gaat snel en het is al 18 maart.

Zondag 18 maart 1945

De *Meister* wijst me op het bad. Even later nemen we een heerlijk bad en praten we veel. Zodra ik bij de barak aankom (06.00 uur) scheer ik me (heel hard nodig) eet wat en duik mijn bed in. Om 11.45 uur sta ik op en maak wat aantekeningen over de werkzaamheden in de stookruimte. Als ik mijn kleine zwarte boekje bekijk, merk ik dat ik nu vandaag 650 dagen een krijgsgevangene ben. Vertrouwensman Vos wil weer aftreden! Na een korte toespraak van de *Kommandoführer* gaan we stemmen. Omdat niemand het werk wil doen, moet Vos aanblijven. Aangezien het vandaag Passiezondag is lees ik wat en ga om 22.00 uur naar bed.

Iets over de stookruimte: Het werk in de stookruimte bevalt me heel goed. Beide ovens leegmaken en even uitrusten. Er zijn twee ovens die dag en nacht branden. Met een ca 3 ½ m lange ijzeren staaf, een ovenkrabber of loet trek ik de hete as uit de oven. Ik moet een klep van 40 x 50 cm openen daaronder zit een stalen rol. Ik open de klep zet de loet op de rol loop achteruit, til de loet een beetje op en ren en duw de loet zo ver mogelijk de oven in. Dan trek ik de loet langzaam naar me toe, de bodem van de oven afschrapend en de gloeiend hete as valt op de vloer vlak voor de oven. Dit herhaal ik een paar keer tot de oven leeg is. Ik berg de loet op, sluit de klep, gebruik een waterslang om de hete as af te koelen. Daarna laad ik de as in een kruiwagen en leeg ik die in een lift. Ik zet de lift aan en die brengt het allemaal in een speciale aangekoppelde wagen. Normaal gesproken heb ik genoeg tijd om uit te rusten, maar het hangt allemaal af van het soort kolen die ze gebruiken. Sommige kolen worden gemalen. De zogenaamde *Staub-kohle* of stofkolen, branden direct en gaan rechtstreeks naar de bodem van de oven. Als je beide ovens hebt geleegd, de as naar de lift hebt gebracht etc. moet je meteen weer opnieuw beginnen. Meerdere keren ga ik naar boven om te kijken of alles in orde is in de wagen. Ik klim bovenop de wagen en geniet van de prachtige sterrenhemel. Staande daarboven filosofer ik en fantaseer ik over van alles en nog wat. Ik heb niet het gevoel dat ik een krijgsgevangene ben. Nee, ik ben blij dat ik dit allemaal kan en heb gedaan. Ik heb ook geen heimwee. Ik werk beneden zonder shirt aan, het is erg warm bij de ovens. Langs mijn rug voel ik tocht. Elke avond blazen ze stoom af.

Ik wist dat niet, dus de eerste keer dat ze het deden, schrok ik me dood. Deze nacht deden ze het weer, net toen ik de oven leegmaakte. Ik stond midden in de stoom en liep snel weg, dat was even schrikken.

Maandag 19 maart 1945

Het is vandaag het feest van Sint-Jozef, de patroonheilige van de arbeiders of werkers. Ik sta om 09.00 uur op. Omdat ik vorige week veel extra uren heb gemaakt (overuren) heb ik vandaag een vrije dag. Na het ontbijt schrijf ik meteen in mijn dagboek. Van 13.00 tot 14.30 uur brengen we onze tijd door in de schuilkelder vanwege groot alarm. Thuis blijf ik schrijven. Het is mooi weer dus ik zit buiten op een bankje en lees mijn boek. Later val ik in de zon in slaap. De rest van de dag is zoals gewoonlijk routine en ik ga om 23.00 uur naar bed.

Dinsdag 20 maart 1945

Na lekker uitgeslapen te hebben sta ik om 07.00 uur op. Het is mijn beurt om corvee te doen tot 08.00 uur. Ik ontbijt en schrijf verder in mijn cahier. Rond het middaguur is er vooralarm, maar we blijven waar we zijn. Drie kwartier later is alles veilig. Deze week zit ik in de tweede Schicht. Van 13.00 tot 18.00 uur rijden we kalk in een grote vrachtwagen naar de kalkkelder. Het is prachtig weer, zonnig en prettig om in te werken. Alleen af en toe waait een stevige wind alle kalk in het rond, dus we zitten onder. Tijdens onze werkzaamheden is er weer vooralarm, maar wij werken gewoon door. Het duurt weer een uur dit alarm. In de barak horen we geruchten over een bombardement op Den Haag. We weten niet waar, wat, etc. Heel vaag. Van 18.30 tot 21.00 uur gaan we kalk rijden. Het is een genot om buiten te werken, geen wind, een prachtige maanverlichte hemel met veel sterren. Thuisgekomen was ik me eerst en dan schrijf ik wat. Om 22.00 uur ga ik naar bed.

Woensdag 21 maart 1945

Midden in de nacht, het is 03.30 uur, is er groot alarm. We moeten allemaal opstaan en naar de schuilplaats gaan. Om 05.00 uur klinkt het alles veilig signaal en gaan we gelijk naar bed. Om 09.30 uur is er weer groot alarm. Ook nu worden we verwezen naar de schuilkelder. We horen veel vliegtuigen overvliegen en veel gerommel, knallen etc. Het veilig signaal is om 10.15 uur. Terug in de barak heb ik geen zin om te schrijven, maar om wat te lezen. Na *Mittag* van 13.00 tot 16.00 uur lossen we wagons met kleine stammetjes en stapelen ze ter plaatse op. Daarna rijden we kruiwagens met kalk tot 18.00 uur. Volgens de kalender begint vandaag de lente. Nou, het ziet er niet naar uit. Het weer is veranderd, er staat een rauwe wind en het is geheel bewolkt. Na het avondeten van 18.30 tot 21.00 uur weer kalk rijden. Thuis hoor ik dat het Zuiderpark in Den Haag is gebombardeerd. Er zouden veel doden en daklozen moeten zijn? Door dit alles ben ik erg onrustig. Ik probeer te lezen maar kan me niet concentreren. Ik ga om 22.30 uur naar bed, maar blijf aan thuis denken. Eindelijk val ik in slaap.

Donderdag 22 maart 1945

Hoewel we tot het tweede Schicht behoren en niet tot de middag hoeven te werken, moeten we om 07.00 uur opstaan en aan het werk gaan. We moeten negen wagons met stammetjes (hout) lossen. Ze moeten zo snel mogelijk worden gelost en gestapeld. De lucht is heel helder. Ons team heeft om 10.15 uur een wagon klaar en

mag naar huis. Ik ga meteen verder met mijn dagboek. 's Middags eet ik en net als ik klaar ben gaat het groot alarm, zonder vooralarm. Dat is geen goed teken. Iedereen rent naar de schuilkelder. Om 13.45 uur wordt alles vrij gegeven. Daarna begint het hele team om 14.00 uur met het lossen van 21 wagons met hout die zijn aangekomen. Als de tweede Schicht twee wagons heeft gelost en gestapeld kunnen ze om 18.30 uur naar de barak om te eten. Daarna kan mijn Schicht van zeven man plus een aantal Russische krijgsgevangenen weer twee wagons lossen van de extra 15 wagons die zijn aangekomen. Het houdt niet op!

Het is een prachtige avond en ik werk bijna de hele tijd alleen in mijn overhemd. Terug in de barak was ik me heel grondig. Omdat ik niet slaap, lees ik wat. Harry Robart gaat op eigen verzoek voor de **Hecker-Werke** aan de slag. Omdat we de laatste tijd niet veel pakjes ontvangen heeft iedereen last van een gebrek aan sigaretten. Ik kan nu krijgen wat ik wil. Maar gebruik het niet. Binnenkort heb ik misschien niet genoeg voor mezelf. Het is heel interessant om mijn dagboek in de cahiers te herschrijven. Ik bekijk het op een andere manier dan toen ik het de eerste keer deed. Hoe dacht ik er destijds over en hoe kijk ik er achteraf tegenaan.

Vrijdag 23 maart 1945

Om 09.30 uur op en na het ontbijt ga ik verder met mijn dagboek. Het weer is prachtig, net als de zomer! Even voor 12.00 uur is er groot alarm en rennen we met z'n allen naar de schuilkelders onder de Malz fabriek. Einde alarm is om 13.15 uur en terug naar de barak. Net als we daar aankomen is er weer alarm: Groot alarm. Meteen wordt veilig gegeven. Waarschijnlijk is per ongeluk het tweede alarm gegeven. We horen geen vliegtuigen bij beide alarmen. Om 15.30 uur halen we met z'n vijven inclusief Tom een grote olieopslagtank onder de machinekamer vandaan. Het is een moeilijke klus omdat het allemaal met mankracht moet worden gedaan. Weer groot alarm om 14.30 uur, maar op weg naar de schuilkelder klinkt het alles veilig. Een uur later is er weer vooralarm, maar nu gaan we door met werken. Om 16.00 uur worden we naar de Elbe gebracht om een boot met hout te lossen. Klaar om 18.00 uur keren we terug naar het Lager om te eten. Daarna lossen we twee wagons met hout en stapelen dat op. We eindigen om 22.00 uur. Hoewel we officieel tot 23.00 uur moeten werken mogen we naar huis. Ik krijg een kaart van vader (gemarkeerd met "p"). Die is van 20 december. Hij is al drie maanden onderweg. Het is dus geen nieuwe kaart meer.

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112] [in potlood Pirna AZ II]

[met stempel: Geprüft 3 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 27-12-1944]

20 december 1944, Beste Zoon Jan, dank voor je schrijven. We maken het goed en hopen hetzelfde voor jou. Cor maakt het goed en de kinderen ook. We horen niets uit Eindhoven. We zullen geduldig afwachten en gezond blijven en nu op je tanden bijten en volhouden. Het is niet anders. Er is hier weinig eten, doch we wennen aan alles. Ik laat Henny jou schrijven hoe het is met allen en jij schrijft dan aan mij, wil je? Het is nu slecht

weer. We hopen beter voor allen, groetend, Je vader als altijd en Mary, dag jongen, Je vader.

Absender Vor- und Zuname: Ch. Deremaux

Ort: Den Haag

Straße: Rijswijkscheweg 429

Kreis: Zuid-Holland

Hier abtrennen!

Kriegsgefangenenpost (Gebührenfrei) *22/3/45*

Antwort-Postkarte P.
An den Kriegsgefangenen

H 3
Stalag IVA

pinna d. h.

27.XII.10.
40
1944

J.H.R.M. DEREMAUX

Absender:

Vor- und Zuname: *Ch DEREMAUX*

Ort: *DEN HAAG*

Straße: *Rijswijksche weg 429*

Kreis: *Zuid Holland*

Gefangenenummer: *107353*

Lager-Bezeichnung: **M.-Stammlager IV A**
Hohnstein (Sächs. Schweiz)

Arb.-Kdo.
1113 **Deutschland (Duitschland)**

Na het lezen van de kaart eet ik wat, lees nog wat en ga om 23.30 uur naar bed.

Zaterdag 24 maart 1945

Ik sta om 09.00 uur op en begin het werk met de barak te schrobben. Wanneer ik om 10.00 uur klaar ben neem ik ontbijt en ga verder met mijn dagboek. Het weer is mooi. Even na 11.30 uur is er groot alarm en al snel belanden we in de schuilkelder. Het duurt een uur, dit alarm. Terug in de barak is er weer groot alarm. Dat duurt ook een uurtje. Ik eet snel want ik moet om 14.00 uur beginnen. Tot 16.30 uur lossen en stapelen we een wagon met hout. Om 18.00 uur pauze en snel eten want we beginnen om 18.45 uur tot 20.45 uur om hout te stapelen op het fabrieksplein (Platz). Daarna neem ik een heerlijk bad, eet wat, lees wat en speel een kaartspel. Om 23.30 uur ga ik naar bed.

Zondag 25 maart 1945

Omdat een deel van onze groep moet werken, wordt er 's avonds gebeden. Ik sta om 08.15 uur op en na het ontbijt schrijf ik Corrie een kaartje en werk ik aan mijn plakboek. Ook vandaag is het prachtig weer. In de middag gaan de meesten van ons wandelen. Joop en ik doen niet mee, we willen een rustdag! Joop leent pen en inkt om te schrijven, terwijl ik in de zon in een rieten stoel zit te genieten van de warmte van de zon en af en toe wegdoezel. Ik denk dat het leven van een krijgsgevangene nog zo erg niet is! Als Joop om 17.00 uur klaar is met schrijven schrijf ik zelf in mijn dagboek. Later hoor ik dat het bombardement op Den Haag

(3 op 4 maart 1945) niet op het Zuiderpark was maar op het Bezuidenhout. Dit gerucht maakt me erg nerveus. De stemming in de barak slaat snel om als we horen dat vertrouwensman Vos morgen naar **Prossen** gaat om pakjes op te halen. De laatste die we ontvingen waren op 9 februari. Om 19.00 uur lees ik het Passieverhaal tijdens het religieuze uurtje en bidden we voor iedereen thuis enz. Daarna werk ik verder in de cahiers, speel wat spelletjes, ga verder met het dagboek en ga om 22.30 uur naar bed, vol met gedachten over thuis.

Sinds de bombardementen op **Dresden** hebben we geen rustige dag meer gehad. Elke dag hebben we één of twee vooralarmen. Meestal blijven we doorwerken, dan gebeurt hier niets. Maar bij groot alarm dat volgt op het vooralarm zorgen de *Kommandoführer* en ook de Duitse staf ervoor dat we zo snel mogelijk naar onze schuilplaatsen gaan. De fabriek en het nabijgelegen spoorwegemplacement zijn gevaarlijke objecten. De tijd die we in de schuilplaatsen doorbrengen is zo nutteloos. Je staat, leunt of zit tot het alles veilig signaal klinkt. Je gaat ook nadenken over de gevaren etc. Het enige pluspunt is dat we niet hoeven te werken. Maar ik werk liever dan rond te hangen. Afgelopen week is het aardappel rantsoen met 6 kilo verlaagd. In plaats daarvan krijgen we een vervanger (Ersatz) het is minder eten, maar ze serveren het veel beter dan vorig jaar in maart/april bij de *Radrennbahn*. Ook smaakt het beter. In dit Lager hebben we een echte chef en geen doe-het-zelf-kok, Koen die beweerde in een eersteklas hotel in Arnhem te werken. Het is mooi weer, al lang warm, zonnig, alles begint te groeien, bloeien etc. De hellingen aan de andere kant van de Elbe worden mooi groen. 's Avonds en 's nachts is er een heldere maan, mooi om te zien en fijn om in te werken.

Maandag 26 maart 1945

Ik zit nu in de eerste Schicht, dus om 06.00 uur op. Van 07.00 tot 10.00 uur lossen we een wagon met hout, dan opstapelen bij de fabriek tot 12.00 uur. Tijdens de massale aankomst van wagons is niet al het hout gestapeld maar gewoon naast de spoorlijn gegooid. Het moet worden verwijderd omdat er binnenkort nog 120 wagons met hout aankomen. Tijdens het vooralarm van 11.00 tot 11.30 uur werken we door, maar om 13.45 uur zitten we in de schuilplaats wegens groot alarm. Dat duurt ongeveer een uur. Ons werk Schicht zit erop dus gaan we terug naar de barak. Het is erg warm weer met veel wind. Rond 15.00 uur verandert de lucht. We waren blij dat we klaar waren maar om 17.00 uur moeten we allemaal beginnen met het lossen van 15 wagons. We moeten even wachten voordat de wagons op de goede plek staan. We gaan hard aan de slag en eindigen om 21.00 uur. Terug in het Lager zijn we blij dat we 1 ½ pakket krijgen om te verdelen tussen twee personen. Het is een Canadees pakket. Het bevat: 1 stuk chocolade met 6 reepjes = 5 oz, 1 zakje thee, 1 zakje suiker, 1 pakje kaas 1 lb, 1 pakje pruimen 6 oz, 1 pakje rozijnen 7 oz, 1 zakje ronde koekjes 12 stukjes, 1 blik corned beef 12 oz, 4 blikken boter 1 lb, 1 blik marmelade 12 oz, 1 blik melkpoeder 2 lb, 1 blik zalm 7 ¾ oz, 1 blik sardines 2 oz, 1 blik varkensvlees 10 ½ oz. Ik deel met Tom. Ik eet er best veel van, ik heb het nodig.

1 tin salmon 7 ¾ oz (NIMH collectie 271, Johan van Hoppe)

Nu hoor ik dat het ziekenhuis Bethlehem, Ministerie van Defensie en de Rooms Katholieke kerk St. Liduina in het Bezuidenhout zijn gebombardeerd. Dit nieuws is niet zo fijn, vooral 's avonds laat voordat je gaat slapen. Ik ga om 23.30 uur naar bed.

Dinsdag 27 maart 1945

Omdat ik dacht wat er zou kunnen gebeuren, sliep ik heel slecht. Ik heb veel gedroomd. Omdat ik om 06.00 uur moet opstaan voel ik me erg moe. Van 07.00 tot 10.20 uur lossen we een wagon met hout. Daarna tot 15.30 uur het hout stapelen. Het weer is zacht, de lucht is bewolkt. De laatste tijd voel ik me erg traag of loom in mijn benen. Is het de lente? Wij ontvangen 8 scheermesjes van het Amerikaanse Rode Kruis. 's Avonds houd ik me bezig door de Canadese kaartjes van de pakjes in mijn plakboek te plakken. Ik ga verder met het herschrijven van mijn dagboek in de cahiers en ga om 22.30 uur naar bed.

Woensdag 28 maart 1945

Na een veel betere nachtrust sta ik om 07.00 uur op. Na het scheren en het ontbijt ga ik samen met Vos en nog iemand genaamd Verstraaten²³⁹⁾ om 08.00 uur naar de tandarts in Heidenau. Ik moet daarheen om bewijs te krijgen, bewijs om mijn gebit in Hohnstein te laten repareren. Het is daar erg druk, dus ik ben pas om 12.00 uur klaar. Terug in het Lager om 11.45 uur eet ik eerst en ga dan verder met het herladen van hout van 12.30 tot 15.30 uur. De lucht is bewolkt, het weer is kil. De hele avond tot 22.00 uur werk ik aan mijn dagboek en ga daarna naar bed. Gelukkig val ik meteen in slaap.

Donderdag 29 maart 1945

Van 07.00 tot 15.30 uur opnieuw stapelen van hout. Tussendoor moeten we een transportmiddel voor kolen verplaatsen op de kolenstortplaats. De *Werkschutz* wil dat Arie en ik onder dit zware ding gaan staan als ze het laten zakken. We hebben dit eerder gedaan, maar hier is het allemaal wat anders. Omdat we van ons leven houden, weigeren we eronder te staan. De *Werkschutz* zweert en vervloekt ons en wij doen hetzelfde bij hem! Arie is een geboren Amsterdammer²⁴⁰⁾ en hij gebruikt al zijn vocabulaire in dialect voor hem. De *Werkschutz* snapt er toch de helft niet van. De lucht is half bewolkt, 's middags hebben we wat zon, maar om 16.00 uur begint het te regenen. 's Avonds bidden we wat, daarna schrijf ik wat en ga om 22.00 uur naar bed. Dan moet ik 's middags weer lachen om Arie's tirade.

239 Bedoeld is soldaat Petrus Verstraaten kgf 107397. Hij woonde destijds aan de Spoorstraat 172 in Roosendaal.

240 Bedoeld is soldaat Adrianus Wilhelmus Marinus (Arie) Letschert kgf 97957. Hij werd op 23 oktober 1914 in Amsterdam geboren.

Vrijdag 30 maart 1945

Net als gisteren zijn we van 07.00 uur tot 15.30 uur het hout aan het her stapelen. Het is warm weer, bewolkt en in de middag wat regen. Ook deze avond bidden we enkele gebeden. Omdat ik nogal moe ben ga ik om 21.30 uur naar bed.

Zaterdag 31 maart 1945

Van 07.00 tot 15.30 uur laden we verschillende wagons met spullen uit het magazijn. Het zijn allemaal nieuwe dingen, vilt en motoronderdelen. De lege ruimtes zijn gevuld met rollen papier. Het spul gaat naar Ober-Beieren. Van 09.30 tot 10.30 uur is er groot alarm, dus we stoppen met werken. Na het sein alles veilig gaan we verder met het werk. Overdag is er twee keer een vooralarm. Terug in de barak neem ik een bad en scheer ik me voor de zondag. Dan schillen we een flinke portie aardappelen en wortelen. We krijgen een extra portie voor de heilige dagen (Pasen). Ik doe wat dagboekwerk en ga om 22.00 uur naar bed.

Zondag 1 april 1945 (Eerste Paasdag)

Ik sta om 08.00 uur op, ontbijt en roep de mannen bij elkaar voor wat religieuze lezingen. Als we daarmee klaar zijn, vertellen ze ons dat er een religieuze bijeenkomst is op de **Hecker-Werke**, waar we om 13.00 uur moeten zijn. Waarom vertellen ze ons dat niet eerder? Om 12.00 uur krijgen we een heerlijke maaltijd: aardappelen met wortel en pudding als toetje. Voor het maken van de pudding hebben we suiker en melkpoeder aan de keuken bijgedragen. Tijdens een vooralarm om 13.15 uur gaan we met twintig man, waaronder enkele protestanten, naar de **Hecker-Werke** in Heidenau. Bij aankomst klinkt het sein alles veilig. Er is daar geen pater, maar ze vertellen ons dat we later naar een echte kerk gaan. Om 15.00 uur gaan we naar die kerk. Het is werkelijk twee jaar geleden dat ik in een echt kerkgebouw heb gebeden. Na de Heilige Mis gaan we allemaal naar de **Hecker-Werke** waar we praten met de mannen uit **Wülknitz**. We kennen ze goed. Ze vertellen over de bombardementen op Kassel, Heidelberg en Münster. Rond 17.00 uur zijn we terug bij ons Lager en hier krijgen we te horen dat er op het station veel wagons geladen met hout staan. Ook dat we ze morgen moeten lossen. Jammer, anders hadden we een vrije dag gehad. Het is prachtig weer, dus velen gaan wandelen met de *Feldwebel*. Ik ga niet, aangezien ik bezig ben met schrijven van twee brieven aan Corrie (gemarkeerd met "m" en "n"). 's Avonds spelen we weer spelletjes. We zijn best tevreden en lachen veel. Ik kijk terug op een zeer gezellige dag en ga om 23.00 uur naar bed.

Maandag 2 april 1945 (Tweede Paasdag)

Vannacht ging de klok een uur vooruit. Dus ik sliep een uur minder en stond toch om 06.00 uur op. Een half uur later gaan we met 24 man naar het spoorweg-emplacement om samen met wat Russen 31 wagons met hout te lossen. De korte stukken hout vervoeren we op vrachtwagens naar de stapelplaats. Anderen stapelen ze daar in grote hopen op. Van 08.30 tot 09.00 uur hebben we *Frühstück*. Ik werk samen met Arie, Tom, Drost, Joop de Lange en Henk aan een wagon die we even voor 10.00 uur lossen. Door een tweede wagon te rangeren is Joop te enthousiast en steekt zijn duim tussen de buffers van de wagons. Geen dokter of *Sanitäter* in de buurt, dus Tom moet de eerste hulp doen. In de ochtend is er twee keer een vooralarm. Als we klaar zijn met de tweede wagon helpen we anderen met het

lossen van hun wagons. Wanneer we hiermee klaar zijn keren we om 13.00 uur terug naar de barak. Hier wacht ons een zeer goede maaltijd: aardappelen met rode kool en champignons in ragoutsaus. Na deze voortreffelijke maaltijd rust ik wat uit en ga ik verder met het herschrijven van mijn dagboek. We hebben weer twee keer vooralarm. We ontvangen twee brief- en zes kaartformulieren. 's Avonds hetzelfde als gisteren. Ik voel me moe en ga om 22.00 uur vroeg naar bed.

Dinsdag 3 april 1945

Samen met Tom zijn we de hele dag van 07.00 tot 15.30 uur kalk aan het verplaatsen. In de ochtend is er bijna geen wind, maar vanaf 11.00 uur wordt die steeds sterker. Gelukkig hebben we er geen problemen mee, want we werken onder een overkapping, van wagen tot kruiwagen en binnen in het gebouw. Ongeveer een week geleden schreef ik over het verplaatsen van de kalk, hoe moeilijk het is om met een volgeladen kruiwagen de kelder in te gaan. Ik weet niet waar mijn gedachten waren, maar rond 07.00 uur gaat het mis met mijn eerste lading. Ik val van de smalle plank in de kelder. Ik val ongeveer 1 tot 2 meter in volle lengte op de grond. Op de vloer ligt een kalklaag van enkele centimeters. Dus als ik de vloer raak, schiet de kalk omhoog en bedekt me volledig. Ik ben omgeven door een witte wolk, mijn ogen, oren, neus, gezicht, alles is bedekt. Ik sta op, gelukkig geen gebroken botten, maar mijn linker elleboog doet pijn. Bij de kelder werkt een Rus, een enorm lichaam van een man. Hij helpt me uit de put. De goede man zegt iets wat ik niet begrijp en klopt de kalk van mijn kleren. Het enige wat ik nu kan doen is hem een stevige handdruk geven en ik ga naar buiten om een frisse neus te halen. Tom maakt zich zorgen en vraagt hoe het met me gaat. Ik ben in orde, behalve mijn linker elleboog. De duim van Joop is aan elkaar gehecht zodat hij thuis blijft. In de barak gaan geruchten over gedropte parachutisten boven Leipzig en de evacuatie van de "*Festung Holland*". 's Nachts werk ik hard aan mijn dagboek. Wat er vanmorgen is gebeurd, zit nog steeds in mijn hoofd. Ik ben moe en ga om 22.00 uur naar bed.

Woensdag 4 april 1945

Ook vandaag hetzelfde werk als gisteren met Tom. Er staat een stevige wind en we hebben twee keer een vooralarm. De laatste dagen zijn er veel troepentransporten, waaronder zware materialen zoals tanks, kanonnen, enz. Sommige zijn geel geleverd, net terug uit Noord-Afrika! Ik ga wat dammen met Willem en win ze allemaal. Ik praat wat en ga om 22.00 uur naar bed. Net in bed en het is groot alarm. Ik kleed me snel aan en ren met de anderen naar onze *Malz* kelder. Ongeveer 30 minuten later is het allemaal voorbij. Terug in de barakduik ik meteen mijn bed in.

Donderdag 5 april 1945

's Nachts, om 01.30 uur, is er ineens groot alarm, zonder vooralarm. Snel naar de schuilkelder en na 25 minuten klinkt het alles veilig. Terug in de barak gelijk naar bed en lekker slapen tot 06.00 uur, als ze ons wakker maken. Van 07.00 tot 14.30 uur laden we met Tom en twee andere jongens papierrollen op een vrachtwagen. Eerst laden we een wagen, dan drie meer en dan nog één. Dit verplaatsen van de rollen is niet eenvoudig. De rollen zijn 2 meter breed, gemaakt van ruw papier (cellulose) en vrij dik. Droog wegen ze ongeveer 40 kg. Als ze nat of vochtig zijn, worden ze zwaarder. Maar als het op dragen aankomt, ben ik er klaar voor. De rollen gaan naar papierfabrieken waar er inpakpapier, schrijfpapier en andere soorten papier van

gemaakt wordt. Tweemaal is er vooralarm, 10.00 uur en 11.00 uur. Om 11.30 is er groot alarm en schuilen we tot 12.00 uur. 's Middags weer vooralarm, maar we werken door. Wanneer we klaar zijn met de papierrollen worden we naar de Platz, opslagplaats, gestuurd en moeten we helpen tot 15.30 uur met het stapelen van hout. Het weer is regenachtig, maar niet koud, goed om in te werken. Omdat ik een nacht slecht heb geslapen, besluit ik om 21.00 uur vroeg naar bed te gaan. Al snel slaap ik.

Vrijdag 6 april 1945

Na een hele goede nachtrust sta ik om 06.00 uur op. De hele dag stapelen we hout op een mistige, regenachtige dag. Thuis ga ik verder met het herschrijven van mijn dagboek. Dus ik heb een paar gelukkige momenten. Om mijn gedachten te verzetten speel ik wat spelletjes en ga ik om 22.00 uur naar bed.

Zaterdag 7 april 1945

Van 07.00 tot 11.00 uur laden wij papierrollen in wagons. Dan vervoeren we vanaf dat tijdstip tot 15.30 uur weer kalk. Tijdens het werk zoek ik de grote Rus. Hij spreekt nauwelijks Duits, afgezien van "gut" en "nicht gut". De paar Russische woorden die ik in Altengrabow heb geleerd, helpen ook niet. Maar we kunnen heel goed communiceren met onze handen, vingers, tekeningen, enz. Dus ik kom erachter dat hij uit Bakoe in de Kaukasus komt. Hij is 61 jaar oud, getrouwd en heeft een zoon en dochter. De zoon dient in het Russische leger, hij gebruikt een bezemsteel en takketac-takketac geluid om mij een geweer te laten zien. 61 is 6 keer alle vingers plus één. De lengte van de kinderen, kleinkinderen laten we zien vanaf 50 cm en dan hoger en hoger. Een vrouwtje heeft rondingen en voor een jongen legt hij zijn vinger voor zijn gulp. Hij is geen krijgsgevangene, maar alleen maar door de Duitsers naar hier vervoerd. Zijn vrouw leeft nog. Bij het Lager hadden we geruchten gehoord, maar hij vertelt dat het waar is dat de jonge Russische krijgsgevangenen spiritus maken uit het hout, het mengen met water en opdrinken. Meerderen zijn er aan overleden. Hij schudt zijn hoofd en zegt 'nicht gut'. Al met al hebben we een heel goed en prettig gesprek. Ik vertel de jongens thuis er alles over. Hun reactie is dat "de pastoor er een communist bij heeft gekregen". Er is nu bijna geen post meer, maar ik krijg wel twee briefkaarten van Corrie (gemarkeerd met "A" en "B").

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte (A)

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 3 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 22-2-1945]

20 februari 1945, Ik was blij met je opgewekte brieven. Ik heb voor jouw verjaardag jongstede gekocht "Reis door Azië" door maarschalk Mannerheim. Hoe vind je dat? Trouwens, het is een aanwinst voor onze boekenkast. Ik heb voor jou in mei 1944 een mooie boekenkast gekocht, niet van vader, die alleen voor Henny hout heeft voor een boekenkast, doch niet voor Jan.

Het is een heel eenvoudige, doch mooie kast, flink van maat en staat vol mooie boeken. Kom gauw maar naar huis om hem te bewonderen.

Zoentje van Corriejet, dag!!

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

Straße: Den Haag

Kreis: Nederland

Hier abtrennen!

Kriegsgefangenenpost (Gebührenfrei) *Huis*

Antwort-Postkarte A

An den Kriegsgefangenen

J.H.P.M. DEREMAUX

Absender:	Gefangenenummer: <u>107353</u>
Vor- und Zuname: <u>C. DEREMAUX-v. ZUTPHEN</u>	Lager-Bezeichnung: <u>ARB. Kdo. 1112</u>
Ort: <u>VLIETSTRAAT 18-1</u>	Arb.-Kdo. M.-Stammlager IV A
Straße: <u>DEN HAAG.</u>	Hohnstein (Sächs. Schweiz)
Kreis: <u>NEDERLAND.</u>	Deutschland (Deutschland)

GRAVENHAGE
22. II. 10.
40
1945

Kriegsgefangenenpost Antwort-Postkarte (B)

An: J.H.P.M. Deremaux

Gefangenenummer: 107353

Lager-Bezeichnung: M.-Stammlager IV A Hohnstein]

[met stempel: Arb.-Kdo. 1112]

[met stempel: Geprüft 3 Stalag IV A]

[met rondstempel: 's-Gravenhage, 22-2-1945]

20 februari 1945, Liefste Johnny, ik zit bij een kaarslichtje naar je te schrijven. Ik heb twee kaarten en twee brieven ontvangen op 20/2 van 10/12 en 17/12. Hoe is het met je gesteld?

Ben je van Dresden vandaan? 241) De gehele dag vraag ik me af waar of je zal zijn. Kon je maar naar Holland komen. Hier wel niet veel eten, doch beter dat, dan bombardementen.

Hier dikwijls bombardementen. Met ons nog alles goed. Ik heb een kaart aan vader gegeven. Ben van plan naar Eindhoven te tippelen? We hebben 10 jaar nodig om op krachten te komen, heus!

Absender Vor- und Zuname: C.M.J. Deremaux-van Zutphen

Ort: Vlietstraat 18-1

241 Dresden werd in de nacht van 13 op 14 februari 1945 zeer zwaar door de geallieerden gebombardeerd. Dit nieuws verspreidde zich snel tot in Nederland.

Strabe: Den Haag
Kreis: Nederland

Hier abtrennen!

Kriegsgefangenenpost (Gebührenfrei!) F.W.45

Antwort-Postkarte B.

An den Kriegsgefangenen

GRAVENHAGEN
22. II. 10.
40
1945

Gefangenennummer: 107353

Lager-Bezeichnung: 1112

Arb.-Kdo. **M.-Stammlager IV A**
Hohnstein (Sächs. Schweiz)

Deutschland (Deutschland)

Absender:

Vor- und Zuname: C. DEREMAUX-VAN LUTHEM.

Ort: VLIETSTRAAT 10^Z

Straße: DEN HAAG.

Kreis: NEDERLAND.

Gepf. 31.12.1945

H. P. M. DEREMAUX

N.B. de bovenstaande twee briefkaarten waren de laatste post die Jan in krijgsgevangenschap mocht ontvangen.

Na het lezen en herlezen van de kaarten neem ik in bad en lees een boek tot 17.00 uur. Na het eten herschrijf ik mijn dagboek.

De *Kommandoführer* vertelt ons dat de firma **Rössler**, zowel Anton als mij nodig heeft om voor een redelijke lange tijd voor hen te werken. De aanvraag is doorgestuurd naar het *Arbeitsamt*. Maar ook de firma **Rockstroh** moet dit verzoek goedkeuren. Nou, we hopen er het beste van.

Net voordat ik ga slapen gaat het alarm en rennen we met z'n allen naar de schuilplaats. Onderweg help ik Frau B. met haar bagage. Ze vertelt me dat ze een paar keer in Delft in Nederland is geweest. Om 23.20 uur alles veilig. Terug in de barak duik ik meteen mijn bed in. Ik slaap die nacht heel goed en word 8 april om 08.30 uur wakker.

Zondag 8 april 1945

Het vooralarm gaat af, maar er volgt geen vervolg, dus ik blijf tot 09.15 uur in bed. Na een licht ontbijt lees ik tot 12.00 uur. Het avondeten bestaat uit aardappelen met wortels en uitjes en een lekker stukje vlees. Inderdaad erg lekker en leuk. Het weer is aangenaam warm, dus de meesten gaan wandelen. Ook deze keer blijf ik achter, want ik moet heel veel schrijven. Eerst maak ik mijn dagboek af, dan schrijf ik twee briefkaarten aan Corrie (gemarkeerd met "o" en "p").

Als de wandelaars terugkomen, gaan een paar jongens van het ex-*Entladungskommando*-team met me mee naar de kalkbunker, waar we praten over de grote Rus. Terwijl we een sigaret roken, vraagt hij of ik naar Bakoe wil komen. Veel wodka, veel ham en heel veel vrouwen. Maar ik zeg hem dat ik liever in Nederland ben met vrouw en kinderen. Als de jongens dan merken dat de Rus en ik

goede maatjes zijn, beginnen ze me te plagen, maar de grote man grijpt in en zegt "*Pasz mal auf!*" Zijn vriendschap geeft me een goed gevoel. Als we vertrekken, schudden we elkaar de hand en beloven we dat we nog een keer terug zullen komen. Na het avondgebed spelen we wat spelletjes. Het is een gezellige dag geweest, dus ik eet wat en ga om 23.00 uur naar bed. Komende week ben ik geselecteerd voor de tweede Schicht, dat betekent werken van 13.00 tot 21.00 uur, of zo lang ze ons willen.

Maandag 9 april 1945

Net als gisteren worden we om 08.30 uur gewekt door een vooralarm. Ik blijf in bed en sta om 10.45 uur op. De zon schijnt niet en er staat een snijdende wind. Dus we beginnen om 13.00 uur met werken met onze kragen opgestoken. We moeten slakken lossen. Maar al snel worden Henk, ik en enkele anderen gehaald om via enkele boilerketels via trechters te vullen met houtsnippers. Daarna helpen we mee met het sluiten van de ketels. Om 18.00 uur gaan we terug naar de kazerne om wat te eten. Een uur later laden we op de Platz enkele vrachtwagens met hout voor de *Putzerei*. Het weer is beter geworden en dus kijken we om ca 20.00 uur naar een prachtig zonsondergang boven de Elbe. Geweldig! Om 21.00 uur einde werk. Thuis eet ik, lees ik en als vanaf 22.00 uur tot 20 minuten later het voor alarm gaat, maak ik me klaar om naar bed te gaan. Om 23.00 uur ga ik als laatste naar bed.

Dinsdag 10 april 1945

Omdat ik geen zin heb om te schrijven of iets anders te doen en me een soort van nutteloos voel, sta ik pas om 10.30 uur op. Na het ontbijt lees ik tot het middaguur. Om 13.00 uur lossen we een wagon vol slakken. Dan laden we van 16.30 tot 18.00 uur hout voor de *Putzerei*. Ik ontvang mijn loon vanaf de maand maart, RM 46,80. De twee dagen dat ik naar de tandarts moest, maar 's middags werkte, krijg ik niet betaald. Om 18.00 uur is er groot alarm en omdat we het niet vertrouwen haasten we ons naar de schuilplaats. Pas om 19.50 uur is het einde alarm en gaan we huiswaarts. Ons team kan slechts van een korte rust genieten. We moeten meteen twee wagons met *Staub Kohle* stofkolen lossen. Klaar om 21.10 uur en we zien eruit als zwarte Pieten. We genieten van een lekker bad en kleden ons om. Nog steeds in het badhuis horen we de sirenes weer gaan, groot alarm. Dus direct naar de schuilplaats. Na een tijdje horen we vooralarm? Dus gaan we terug naar onze barak. Hier wachten we op het einde alarm. De lichten in de barak zijn gedimd. De meeste jongens zijn naar bed gegaan, maar ons team blijft alert, want misschien komen ze nog een keer bij ons langs. Plots om 22.30 uur groot alarm. We blijven niet hangen en haasten ons naar de schuilplaatsen. Deze keer neem ik wat eten mee. Na 30 minuten is alles veilig, terug naar de barak en meteen naar bed. Omdat ik vroeg moet opstaan om naar Hohnstein te gaan waar ons Stammlager is. Ik moet daar naar de tandarts om mijn gebit te laten maken. Snel ben ik weg.

Woensdag 11 april 1945

Om 05.00 uur op. Ik maak wat brood klaar voor onderweg. Om 05.45 uur gaan Henk, Chris en ik met een bewaker van de *Volkssturm* naar het station. Onze trein zou om 06.30 uur vertrekken, maar heeft vertraging opgelopen. Tijdens onze wachttijd praten we met enkele Franse krijgsgevangenen. Onze professor Chris heeft geen papieren bij zich! We lachen er allemaal hartelijk om, ook de Fransen en de

bewakers. Een uur later arriveert de trein. De trein is volgeladen, er is bijna geen ruimte meer. Meestal *Ausländer*. Ik hang meer dan ik sta. De reis is absoluut prachtig. De trein volgt de Elbe. Via de dorpen **Obervogelgesang**, **Stadt Wehlen**, **Rathen** en het stadje Königstein gaan we naar Bad-Schandau. Tussen de laatste twee steden is er één grote verdedigingslinie. Alles is zeer goed gecamoufleerd tegen luchtaanvallen. Behalve Amerikaanse krijgsgevangenen (veel van hen) zijn er ook verschillende nationaliteiten aan het werk voor de *Organization Todt*. Bij Bad-Schandau stappen we over op de lijn naar **Kohlmühle**. Van Bad-Schandau naar Kohlmühle reizen we over en langs bergen, door dalen, verschillende tunnels, etc. Absoluut prachtig. In de trein hebben we een kort gesprek met een Engelse krijgsgevangene. Bij **Kohlmühle** stappen we weer over, nu op een smalspoorlijntje dat ons naar Hohnstein brengt. Het is erg mooi weer, veel zon, dus ik geniet nog meer van de reis. Tussen Kohlmühle en **Hohnstein** liggen uitgestrekte velden die geleidelijk de heuvels op en afdalen in de valleien. Om 09.30 uur komen we aan in Hohnstein. De stad ligt onder ons, maar waar ons hoofdkantoor is, dat is bovenop een berg. We wandelen eerst door het stadje en klimmen dan via steile wegen omhoog naar de top. Bij het fort gaan we na controle door een poortje verder. De eersten die we tegenkomen zijn de pastoor en de dominee die op weg zijn naar de Lagers. We hebben maar een korte tijd voor een gesprek, kort maar to the point. Dan arriveert de hoofdvertrouwensman Frijlink²⁴² en hij voegt zich bij hen. We gaan nu naar de tandarts. We volgen smalle steegjes de stad in, net als de citadel in Dinant. De dokter zegt dat ik gezien de omstandigheden mijn gebit beter kan achterlaten. Het zal klaar zijn tussen 25 en 30 april. Ik neem de gok, omdat ik het nu toch ook niet kan gebruiken. Ik laat een briefje achter voor meneer Frijlink of hij het in de gaten kan houden. We ontmoeten elkaar weer en komen terecht in en bij de kamers van de mensen die hier gestationeerd zijn. Het zijn meestal krijgsgevangenen die verbonden zijn aan een cabaret, muziekensemble, patiënten, vertrouwensmannen, enz. Ik zou daar niet graag willen zijn. Ze lijken uit een andere wereld! Een laag dak, wat kleine ramen en een rommel. We gaan snel naar beneden om een frisse neus te halen. Daar ontmoet ik Knepper,²⁴³ de persoon die mijn verblijf in **Königswartha** vernagelde, zodat ik naar Grossenhain werd gestuurd in plaats van naar Heidenau. Knepper is als pianist verbonden aan het cabaret. Weinig nieuws dat we al niet wisten. Hildesheim en Hannover zijn gevallen. Er zijn troepen in de buitenwijken van Leipzig en er is een offensief van de Russen bij **Görlitz**. We kijken nog een laatste keer naar onze omgeving en vertrekken om 11.00 uur. We dalen af naar het dorp en vragen op het station wanneer onze trein naar **Pirna** vertrekt. Omdat we pas in de late namiddag kunnen vertrekken en om 18.00 uur in Pirna zouden aankomen, stelt *Volkssturmer* Franke voor om, als we het er allemaal over eens zijn, naar Pirna te lopen. De wandeling brengt ons door een heel mooi gebied en het is niet zo ver. Omdat het mooi en zonnig weer is en we veel tijd hebben, zijn we het allemaal eens met zijn idee. We kijken gewoon hoe het allemaal gaat. Omdat ze geen bewaker kunnen missen, hebben ze ons een lid van de *Volkssturm* meegegeven. Het zijn meestal oudere mannen (burgerlijk) die te oud zijn om aan het front te vechten. Om herkend te kunnen worden dragen ze een groot

242 Bedoeld is sergeant Hendrikus Albertus Frijlink kgf 107450.

243 Bedoeld is soldaat Adriaan Knepper kgf 107981. Hij was eveneens tewerkgesteld bij MDSW in Gröditz. Tussen 19-11-1943 en 1-3-1944 lag hij in het Res. *Lazarett Königswartha* vanwege een verwonding aan een vinger.

geel lint op de linkerarm met in zwarte letters "Volkssturm". Onze bewaker, Franke genaamd, is een klein persoon, met de welbekende vechtpet op. Hij draagt om zijn middel een riem met een vrij grote wapen aan zijn linker heup. Het lijkt erop dat het te zwaar is voor de kleine man. Hij draagt ook een tas met de nodige papieren voor ons. Hij is een aimabel mens die ons veel vrijheid geeft. Nadat we zijn geïnformeerd welke wegen we moeten volgen, beginnen we aan onze reis. We volgen niet de snelweg die de berghelling als een lint volgt, maar snijden hem af en klimmen via een voetpad op en neer waar het pad ook gaat. Ik merk dat we minder uithoudingsvermogen hebben (Ausdauer) omdat we na elke klim moeten rusten. Chris is een echte berggeit hij is altijd als eerste boven of beneden. Al snel trek ik mijn jas uit en leunend op een gevonden stok ga ik verder. Op een gegeven moment nemen we een sigaret maar we hebben er niet te veel meegenomen dus Herr Franke helpt ons uit de brand. Zijn wapen is te zwaar voor hem, dus wij stellen voor: Stop je wapen in de tas met onze papieren en wij dragen het beurtelings voor je. Hij stemt toe en nu lopen de krijgsgevangenen rond met een pistool. We wandelen door bossen in de schaduw van hoge bomen op de top van bergen en door valleien. De pijnbomen ruiken erg lekker en verfrissend. Langs smalle paadjes en kleine watervallen inderdaad een mooie wandeling. Af en toe raakt onze gids de weg kwijt. Het is allemaal geweldig. Op een gegeven moment hebben we midden in een groot bos een probleem. Het pad verdeelt zich in drie richtingen. Welke moet je nu nemen? Na even wachten ontmoeten we een oudere man en hij vertelt ons dat we via het dorpje **Uttewalde** naar **Dorf Wehlen** (onze eerste bestemming) moeten en dan in Pirna belanden. Onderweg zullen we tankbarricades en mijnenvelden tegen komen. Barricades genoeg gezien, gelukkig geen mijnen. Vanaf 13.00 uur kauw ik op stukjes klein brood, wat lastig en pijnlijk is zonder mijn gebit. Om 14.00 uur komen we aan bij een splitsing en hebben geen idee welke kant we op moeten. Terwijl we wachten gaat Franke voor informatie naar een alleenstaand huis verderop. Na een kwartier laat Franke zich zien en wenkt ons op afstand om naar hem toe te komen. Even later worden we hartelijk ontvangen door twee vrouwen. We krijgen een vol bord soep met aardappelen en wortelen. Herr Franke geeft de vrouwen thee en even later hebben we allemaal thee met koekjes. Het ijs is snel gebroken en we hebben allemaal een leuk gesprek. De vrouwen kennen Franke, ze wonen in Pirna, maar uit angst voor bombardementen en voor de rust zijn ze verhuisd naar hun tweede vakantiehuis. Pirna en omliggende gebieden vinden ze te riskant. Franke moet ze al over ons hebben verteld, want ze weten dat we bij de AZ-Werke werken. Ze denken ook dat we als vrijwilligers naar Duitsland zijn gekomen. We laten ze netjes weten dat het allemaal net even anders is. Hoe zijn we bij het huis gekomen? Toen Franke op de deur klopte, herkenden ze hem en nodigden hem uit om binnen te komen. Maar hij vertelde hen over ons, drie krijgsgevangenen die wachten op het kruispunt. Dus zeiden ze tegen hem dat hij ons binnen moest laten. Moeder en dochter zijn heel aardig voor ons, dus om 16.00 uur nemen we afscheid van hen en het zoontje. Het waren zeer aangename mensen. We vervolgen onze reis, heuvels omhoog, omlaag en komen 30 minuten later aan in **Dorf Wehlen**. Daar vraagt hij het adres van een boer en vindt hem snel. Terwijl Franke met de boer praat zitten en liggen wij in het gras voor de boerderij. De boerin wil ons wegschoppen, denkend dat we bedelaars zijn. We dommelen in, slapen daar een uurtje in de zon en gaan dan verder naar huis. Na enige tijd bereiken we de Elbe en bewonderen de prachtige omgeving. We zitten op een bankje en genieten van dit alles. We varen met een

pontje naar de overkant en komen rond 19.45 uur aan bij het Lager. Wat een wandeling was dit. Ik ben blij dat ik deze wandeling niet heb gemist. Na de reis smaakte de maaltijd dubbel zo goed. Ik kreeg een beetje pijn in mijn rug maar dat is van de reis en ik vind het niet erg. We vertellen de anderen over het avontuur. Ik haast me om wat aantekeningen te maken in mijn dagboek. Ik lees wat en ga om 22.00 uur naar bed. Ik kan terugkijken op een zeer geslaagde dag.

Donderdag 12 april 1945

Ik sta rond 09.30 uur op. Omdat ik geen gebit heb kan ik alleen op het brood zuigen. Ik ga snel aan het dagboek werken. Om 13.00 uur gaan Henk (hij is de enige die in het tweede Schicht werkt) en ik tot 17.00 uur slakken lossen. Daarna laden we stofkolen. Na het diner van 19.00 tot 20.30 uur lossen we wagens met rode en witte kool. De kool stinkt verschrikkelijk, ze rotten weg en voelen warm aan, ze worden heet! Klaar daarmee helpen we de anderen om 27 ton stofkolen te lossen. We scheppen het op een lopende band en dat brengt de kolen naar een 10 meter hoge kolenberg. Zodra Henk en ik onze hoek hebben afgemaakt verdwijnen we naar de kazerne en komen om 22.15 uur aan. Ik was me grondig, knabbel wat brood weg en lees tot laat. Zodoende ga ik om middernacht naar bed. Vandaag een paar vooralarmen, maar verder niets.

Vrijdag 13 april 1945

Om 09.15 uur op. Als ontbijt heb ik brood pap. Ik ga verder met mijn dagboek. Van Henk krijg ik twee YMCA cahiers, dus nu kan ik verder met mijn dagboek over 1943. Het is weer dicht bewolkt, geen zon, net als gisteren. Maar vandaag is er veel meer wind. We vernemen de dood van president Roosevelt. Om 12.00 uur wordt er kop of munt gegooid wie er naar de stookruimte gaat. Het is tussen Henk en mij. Ze gebruiken heel slechte kolen, dus ze hebben drie mannen nodig. Henk gaat. Van 13.00 tot 18.00 uur lossen we de wagons die we een paar dagen geleden hebben geladen, degene die naar Ober-Bayern moesten. Na het eten lossen we met vier man een wagon met hout en zijn daar om 20.30 uur mee klaar. Er is geen werk meer voor ons, dus gaan we naar huis. Ik ga me goed wassen en een beetje eten, lezen tot 23.00 uur en ga slapen. Ik heb last van mijn bovenste tandvlees. Ik kan geen brood eten, alleen pap. Ook lijkt ik verkouden te zijn, hoofd- en haarpijn en pijn in mijn keel. Vandaag is er continu vooralarm, acht keer. Om 23.30 uur weer dat is nu al de negen keer. Niemand komt meer zijn bed uit. Die nacht slaap ik redelijk goed. Ik moet om 07.30 uur opstaan.

Zaterdag 14 april 1945

Van 07.30 tot 08.00 uur huishoudelijk werk. Na de broodpap ga ik met de kok naar de fabriekskantine om eten te halen. De kantine staat vol met militairen van de *Reichs Arbeits Dienst* (R.A.D.) en anderen. Ze lijken veel plezier te hebben. Het emplacement staat vol met allerlei transporten, waarvan de meeste richting Praag gaan. Met de rode kool van eergisteren maak ik samen met Piet Kok uit Wassenaar een heerlijke maaltijd gemengd met aardappelen. Met Piet houtzagen (50 a 60 cm diameter) van 13.00 tot 15.00 uur. Dan verplaatsen we meerdere transportbanden. Na het eten van 18.30 tot 19.20 ruimen we wat zand op. Omdat er verder niets te doen is keren we terug naar de barak. Ik ben erg moe van al dat bewegen, dus ik ga meteen naar bed. 's Avonds hangt er een nerveuze sfeer in de

barak. Er gaan geruchten dat de Engelsen in **Radebeul** zouden zijn, ongeveer 40 km hiervandaan.²⁴⁴ Regelmatig zijn er groepen krijgsgevangenen van alle nationaliteiten die langs de Elbe naar het zuiden trekken. Er zijn ook Nederlandse krijgsgevangenen bij van **Radeberg** (4 van de 26).²⁴⁵ Ze overnachten in Pirna en dan.... Waar moeten ze naar toe gaan? Door de consternatie in de barak kan ik niet zo goed slapen, dus ik sta op. Net als iedereen begin ik mijn bagage in te pakken, want we verwachten dat we morgen zullen vertrekken. Ik hoop dat we nog niet gaan, maar ik weet wel mijn bagage op te bergen. Na reparatie van mijn tuniek en overjas, is er plotseling groot alarm. Iedereen uit bed en met al onze spullen naar de schuilplaats. Onderweg ontmoeten we een groot transport van *Ostarbeiterinnen* en burgers die vanuit **Dresden** richting Tsjechoslowakije trekken. Het alarm duurt ongeveer een uur. Tegen middernacht is het voorbij. Omdat ik niet kan slapen doe ik wat dagboek updates en ga om 01.00 uur naar bed.

Zondag 15 april 1945

Ik sta om 09.00 uur op. Na het ontbijt schrijf ik weer in mijn dagboek. Om 12.00 uur ontvangen we veel aardappelen met wortelen. De jongens van de nachtdienst hebben dat voorbereid. Door het mooie weer zitten de meeste jongens aan de Elbe. Ik blijf aan mijn dagboek werken. Ik wil dat het zo snel mogelijk klaar is. Een kort groot alarm en de hele ochtend vooralarmen. De alarmen eindigen om 14.00 uur, maar 10 minuten later is er weer alarm. Wij trekken er ons niets van aan. Ik speel 's avonds wat spelletjes en ga om 23.00 uur naar bed. Door de geruchten over vertrek heerst weer een deprimerende stemming. Iedereen is bezig met inpakken etc.

Maandag 16 april 1945

Al bij het opstaan is het dezelfde sfeer als de afgelopen dagen. Om 07.00 uur laden we kratten, dozen etc. van evacués op wagons. Dan moeten we slakken rijden. Om 10.00 uur lossen we de net geladen wagons (evacués). Opnieuw laden en lossen we slakken tot 15.30 uur. Na het avondeten rust ik vanaf 17.00 uur in mijn bed. Dit werk met de slakken is erg vermoeiend. Ik word wat later wakker omdat Koos met een wagentje de slaapvertrekken binnenkomt. Hij zegt dat ze weten dat de Russische krijgsgevangenen vanavond zullen vertrekken. Omdat hij denkt dat we snel zullen volgen, heeft hij dit transport al geregeld. Ik sta snel op en hoor dat we ons inderdaad moeten gaan klaarmaken om te vertrekken. Ik pak ook nog een wagentje en zet dat bij de barak. Heel zenuwachtig pak ik mijn spullen in. Van Joop de Lange krijg ik een koffer die hij niet nodig heeft. Ik besluit mijn grote koffer achter te laten. Ik stop er alle niet noodzakelijke spullen in, zoals de dingen die ik van het Stalag heb gekregen, boeken, penselen, frisdrank, een laken en een slaapzak, enz. Het is jammer maar het moet. Naast onze bagage moet al het keukengerei, eten etc. op de wagons. Ze vertellen ons dat wat we achterlaten ons later zal worden nagestuurd. Door de nervositeit rook ik meer. De lange wachttijd maakt me prikkelbaar. Koos heeft per ongeluk mijn brood meegenomen, maar die komt wat later opdagen. 's Middags krijgen we allemaal 50 Poolse sigaretten. Later op de

244 Radebeul ligt aan de overkant van de Elbe en hemelsbreed ca 30 km van Pirna.

245 Zie het verslag van M.C. van Vooren (NIMH, collectie 415, inv. nr. 72). Deze Nederlanders kwamen van het Arbeitskommando van Gläser Karosserie in Radeberg. Ze hebben overnacht in een in aanbouw zijnde locomotievenfabriek.

avond vertellen ze ons dat we morgenochtend tussen 07.00 en 09.00 uur vertrekken om te voet naar Königstein te gaan. Voordat ik in slaap val scheer ik mezelf. Ik kan niet in slaap vallen, ik blijf denken aan morgen en alles wat ons te wachten staat.

Dinsdag 17 april 1945

Al om 04.00 uur ijsberen de idioten die normaal nooit uit bed komen, op en neer in de slaapaccommodatie en houden iedereen wakker. Omdat ik niet meer kan slapen sta ik op, maak wat pap en wacht. De orders zijn weer gewijzigd. Hoe laat en waar we heen gaan is twijfelachtig, maar we moeten gepakt staan. We stoppen alles in de kleine wagentjes. Dan krijgen we brood, boter, vlees, suiker en honing.

De rantsoenen voor en t/m vrijdag. De rest, zoals aardappelen, wortelen, kool, enz. gaat in kratten en zakken op de vierwielige keukenwagen. De door ons geritselde wagentjes moeten weer afgeladen worden. Snel gaan we op zoek naar iets anders. Vrijwel direct vinden we een wagen en laden deze op. Maar voorlopig hebben we geen geluk, de baas van de *Bau Abteilung* wil het niet hebben. Na veel ruzie aan beide kanten vertrekken we, terwijl de baas een tijdje weg was, om 07.30 uur met de wagen. Alles en nog wat op twee wagens, dat betekent dat we niets hoeven te dragen. De drie slagers zijn vanmorgen naar hun baas in Pirna gegaan, dus onze groep bestaat uit 37 man. Mijn bagage bestaat uit een krat, Joops koffer en rugzak. Het is prachtig weer en we hebben veel mensen die naar ons kijken. Nu we zien hoe of dat Pirna goed verdedigd wordt, lijkt het alsof de Amerikanen elk moment kunnen arriveren. We werken zodanig dat iedereen een deel duwt en trekt, enz. Het werkt heel goed op deze manier. Er zijn veel discussies geweest over de mogelijkheden over weggaan, vertrekken. Nu weten we niet eens waar we heen gaan. Volgens geruchten zijn **Bodenbach-Teplitz** en **Aussig** bezet, terwijl ten oosten van **Dresden** de Russen zouden zijn? Al wandelend over redelijk vlak terrein geniet ik van het mooie weer en het steeds veranderende landschap. Twee keer moeten we dekking zoeken tegen Engelse vliegtuigen. Om 09.30 uur hebben we onze eerste rustpauze, een korte en dan verder naar de volgende heuvel. Ik rust van 09.30 tot 10.15 uur, languit in het gras, eet wat en dan gaan we verder. Samen met Henk Trubendorffer uit Delft²⁴⁶ trekken we de wagen, terwijl we een leuk gesprek hebben. Een andere persoon helpt ons over de top te komen en dan door naar de volgende. Die is wat hoger. Het weer is zoals in mei of juni. De omringende natuur is absoluut prachtig. Onderweg passeren we onze Russische krijgsgevangenen vrienden twee keer. Mijn oude vriend uit Bakoe zit er tussen. Nu heb ik de kans om voor het laatst afscheid van hem te nemen. Hij omhelst me met zijn massieve lichaam en ik heb een brok in mijn keel. Wat zal er in de toekomst met hem en de anderen gebeuren?

We ontmoeten ook Franse en Engelse krijgsgevangenen. De Fransen zonder bewaker. Ze lopen in groepjes van twee of drie mannen. Ze hebben allerlei voertuigen georganiseerd. Dan zie ik ook Antoine van de firma **Rössler**. Ik ontmoet Johan van de firma Schmidt en nog wat meer die ik ken. Rond het middaguur komen we aan op onze bestemming, hoog op een plateau. We rusten weer uit en zingen enkele liedjes begeleid door een gitaar. De klim die nu volgt is de slechtste van onze reis tot nu toe. Het prachtige landschap maakt het de moeite waard. Het is een dag om nooit te vergeten. De stemming in de groep is erg goed, al is het bij

246 Soldaat Hendrik Jacobus Trubendorffer kgf 105778. Hij woonde destijds aan de Nieuwelaan 28b in Delft.

sommige jongens niet 100%. Tijdens de rust frissen we ons op bij een waterval, ijskoud bergwater, maar drinken daar niet van. Om 13.30 uur komen we na een lichte verhoging van de weg aan bij ons *Arbeitskommando* (Frans) in **Langenhennersdorf**. We lossen alles en nemen het mee naar binnen. Alles is hier slecht. We kunnen maar met 13 man tegelijk eten. De slaapvertrekken zijn te klein. Er zijn geen strozakken, dus we slapen op de kale grond. Ze hebben ons verteld dat we hier drie dagen moeten blijven, maar hier verandert dat heel vaak. Als alles is opgeborgen, gaan we meteen voetballen op het grote grasveld. Als we stoppen met het spelen gaan de *Wehrmacht Helfers* die tegenover ons wonen, beginnen met het spelen van een balspel waar ik niets van af weet. Arie en ik maken een wandeling door de buurt. We zijn net op weg als een gevechtsvliegtuig heel snel daalt. We denken dat het uit de lucht komt vallen, maar ineens horen we een knal en nog één. Iedereen haast zich naar binnen. Wij willen ook naar binnen, maar we zijn bang om de weg over te steken. We schuilen in een holte achter een dikke muur. Kort daarna slagen we erin om de weg over te steken en komen we in een kamer vol Duitse soldaten terecht. Acht gevechtsvliegtuigen schieten op een transport op de weg, ongeveer 200 meter van ons vandaan. Ze cirkelen in grote cirkels duiken met twee tegelijk en schieten. Het duurt even voordat we terug kunnen naar ons Lager. Onderweg zien we twee uitgebrande auto's, twee dode paarden, een bosbrand en vinden we 2 cm kanonhulzen op de weg. Dan is er groot alarm. Veel vliegtuigen komen over in formaties van 14. In de verte horen we de FLAK en zware dreunen. Dit duurt allemaal even. Ik ben een beetje down door dit alles, dus ik ga naar binnen en begin wortels te snijden. Later op de middag arriveren de jongens van **Hecker-Werke** met hun bagage. Ze brengen Canadese pakjes mee, die razendsnel worden verdeeld. Wederom per twee mannen ontvangen we hetzelfde als het pakket op 26 maart, als extra krijgen we 1 zakje peper en 1 blikje zout (Union). Ook deze pakjes deel ik met Tom. We openen ze niet, anders moeten we alles los in onze koffers doen. Na mijn broodmaaltijd ga ik wandelen met de twee Joop's, Arie, Henk, Frits en Chris. We gaan hogerop en genieten van het prachtige landschap en de zonsondergang. Vanaf hier kunnen we de weg zien waarover we kwamen. Het ziet eruit als een lint, ver weg en ver onder ons. Om 20.00 uur zijn we terug, zitten buiten in de prachtige avond en zingen, begeleid door gitaar, tot 21.00 uur. Even later ga ik naar bed. Dat betekent een deken op de kale vloer als matras, de andere deken plus overjas erop en rondom als deken. Ondanks de harde vloer slaap ik prima en sta om 07.00 uur op.

Woensdag 18 april 1945

Na het wassen en het ontbijt met broodpap, ga ik wandelen met Joop de Lange, Drost, Arie en Frits. Het heeft vannacht geregend, dus het is nu veel kouder. We lopen een stukje naar beneden en gaan dan omhoog, hoger dan waar we gisteren waren. Hoog boven alles slapen we nog even in een schuw zonnetje. Goed uitgerust dalen we af en komen om 11.45 uur weer thuis. Lunch bestaat uit Pellkartoffeln en wortelen. Ik speel wat voetbal met een paar jongens. Daarna ga ik naar binnen en kook een smakelijke maaltijd (pap) van de ontvangen Meliorine. Dan werk ik aan mijn dagboek, haal de laatste dagen in. Ik word onderbroken door Trubendorffer en Rombouts, die me vragen om met hen te gaan wandelen. We starten om 15.15 uur en gaan in westelijke richting. We zullen zien waar we uitkomen. Ook deze wandeling is prachtig. We genieten van de panorama's, de

rotsformaties en de grote dennenbossen. Op een mooi plekje rusten we even uit. Op de terugweg vinden we drie verschillende soorten pamfletten. Ze zijn Russisch maar in het Duits geschreven. Om 18.30 uur komen we thuis aan. Het was weer een hele mooie wandeling. Kort na het avondeten gaan we weer uit. We gaan weer hoger. Samen bezoeken we de zogenaamde **Napoleonstein**. Vanaf daar hebben we een fantastisch uitzicht over een grote vallei. Er wordt gezegd dat Napoleon vanaf dat punt de slag in **Leipzig** leidde. Van daaruit dalen we zeer snel af. Ook geeft Drost me een duwtje zodat ik op handen en voeten over het pad tuimel. Het komt gelukkig helemaal goed. We zijn de heuvel af, heel, heel snel. Dan komen Trubendorffer en twee anderen aan en vragen ons om met hen mee te gaan om wat bier te kopen. We lopen een heel eind met ze mee en besluiten dan dat het te ver is, dus keren we in het donkere huis terug. We nemen revanche door Trubendorffers dekens weg te nemen en eronder te slapen. Hij heeft overal gezocht naar zijn dekens. Regelmatig zien we passerende vluchtelingen. De meesten zijn Franse en Belgische burgers. We hebben een kort gesprek met hen. De meeste komen uit **Dresden** en omgeving. Ze zijn drie dagen onderweg en hebben nauwelijks kleding, eten of onderkomen. In een boerderij in de buurt zijn Hongaarse joden, ze hebben tyfus en zien eruit als skeletten.

Donderdag 19 april 1945

Het is Klaas zijn verjaardag.²⁴⁷⁾ Om 05.00 uur worden we wakker, want de Fransen moeten ergens gaan werken. Wij wensen Klaas alle goeds toe en beginnen met aardappels schillen voor de keuken. Daarna gaan we met z'n vieren wandelen, op zoek naar Arie's broer²⁴⁸⁾ die in **Rosenthal** zou moeten zijn, een dorp ongeveer 6 of 7 km hiervandaan. Het weer is goed, met een stevige wind in de rug. Voor sommigen is het tempo te hoog, er wordt van uitgegaan dat we wandelen. Langs de weg waar dinsdag werd geschoten, vinden we enkele uitgebrande auto's en meteen krijg ik een onveilig gevoel. We voelen ons allemaal onzeker. Bij een kruising ontmoeten we een Fransman bij een café en hij vertelt ons dat we ons op gevaarlijk terrein bevinden. Hun transport werd aangevallen en 60 mensen werden gedood door mitrailleurvuur van strijders. Na een tijdje bereiken we een hoog punt en vanaf daar hebben we een mooi uitzicht op de vesting **Königstein** en omgeving. Ondertussen is er groot alarm. We zoeken onmiddellijk dekking en wachten 45 minuten. Als alles weer rustig is gaan we verder op vier man na, die hebben er genoeg van. We gaan met z'n tienden verder en lopen wat sneller. Verderop komen we een uitgebrande fabriek tegen die gisteren is gebombardeerd. Alleen de schoorsteen staat nog overeind. Tijdens onze reis worden we meerdere keren gestopt maar na uitleg kunnen we verder. De hele wandeling voert ons door een prachtige omgeving. Via een dorpje **Bielatal** bereiken we uiteindelijk om 11.30 uur Rosenthal. We ontmoeten Franse, Belgische en Engelse krijgsgevangenen, maar geen Nederlandse! Na wat rondvragen vinden we hun Lager, maar van de ons bekende jongens uit **Wülknitz** waaronder Arie's broer wordt ons gezegd dat ze gisteren zijn vertrokken richting Tsjechoslowakije. Dat is vooral voor Arie en ons een

247 Bedoeld is soldaat Klaas van Dijken kgf 107527. Hij woonde destijds aan de Oudaenstraat 32 in Haarlem.

248 Bedoeld zijn soldaat Adriaan Johannes (Arie) Harthoorn kgf 98256 en zijn broer soldaat Johannes Wilhemus Harthoorn kgf 98257.

domper. De enige kerel die we daar ontmoeten is een kerel genaamd Alewijn,²⁴⁹⁾ die ik me herinner van het *Lazarett*. Op een boerderij in het hooi rusten we lekker uit en eten we brood, dat we meegenomen hebben. Plots groot alarm en ja hoor daar zijn ze. In groepjes van negen of elf vliegen ze heel laag over, steeds meer groepen volgen, soms wel tien groepen tegelijk. Dan vormen ze één lange rij en beginnen de beschietingen en bombardementen. Het dondert en buldert als een gek en zodra het ophoudt haasten we ons terug naar huis. Onderweg moeten we twee keer dekking zoeken. De Duitse Wehrmacht zegt dat het alarm nog niet voorbij is. Zonder letsel vervolgen we onze reis. Als we ergens uitrusten, verschijnen er plotseling jachtvliegtuigen. We duiken voor dekking en gaan weer verder als ze verdwenen zijn. Om 14.30 uur zijn we weer bij de barak.

Vijftien man zijn vertrokken naar Königstein om voor ons allemaal brood en dergelijke te halen. Wat er vanmiddag is gebeurd zit nog steeds in mijn hoofd en ik dwaal wat rond. Ik hoor verschillende geruchten die later door pamfletten uit de lucht worden bevestigd. Alle vijftien mannen van de *ex-Entladungskommando* zijn met Klaas naar een café in het dorp gegaan om op zijn verjaardag iets te gaan drinken. Thuis verdelen Tom en ik het Canadese pakket. Om 18.30 uur arriveren de mannen uit Königstein met brood en vlees, 400 gram brood per dag, zonder *Mittag*. Gelukkig hebben we nog onze eigen spullen en aardappelen voor de komende week. Er valt hier niets te ruilen. De jongens brachten drie verschillende papieren mee, die op 12 en 13 april uit vliegtuigen werden gegooid. Ook vertellen ze ons dat het bombardement plaatsvond op Pirna, het station, de brug over de Elbe en de *AZ-Werke*! We zijn erg blij dat we op tijd vertrokken! Onze *Kommandoführer* is behoorlijk van streek omdat zijn vrouw dicht bij ons oude Lager woont. In de avonduren lopen we nog wat rond, maar we moeten om 20.00 uur binnen zijn. De jongens van de **Hecker-Werke** hebben het voor ons allemaal verpest. De *Wehrmacht Helfers* aan de andere kant van ons zijn ontslagen en zijn vertrokken. Nu weten we waarom ze gisteravond muziek maakten en zongen. Nu staan er een paar Wehrmacht-auto's geparkeerd. Er wordt gezegd dat de Staf daar zal worden ondergebracht. Niemand kan slapen, beneden is geen plaats en boven is het te donker en te hard. Om 21.30 uur vertelt de *Kommandoführer* ons dat we met hem mee mogen om te slapen in een schuur met stro. Bij de schuur wachten we even, gaan naar binnen en zoeken snel een rustplaats. Het is kort maar het maakt ons niet uit, het slaapt inderdaad heel goed. De volgende ochtend is het 20 april.

Vrijdag 20 april 1945

Ik sta om 08.00 uur op en ga terug naar het Lager. Daar was ik me goed en neem een klein ontbijtje. Later met Joop, Tom en Drost naar het sportveldje waar we wat balspelen hebben gespeeld. Plots is er groot alarm en ik klim naar het hoogste punt en wacht af wat er gaat gebeuren. Alles veilig klinkt en we horen veel gerommel. We schuilen tot 12.00 uur en gaan dan terug naar de barak om wat te eten. Ik schrijf werk mijn dagboek bij tot vandaag. Was het 's ochtends koud, fris, nu is het behoorlijk warm. Van 14.30 tot 16.30 uur slaap ik heerlijk op een deken op een hoger plateau. Thuis hoor ik dat er vijf jongens uit de **Hecker-Werke** zijn vertrokken naar de firma **Rössler**?? Na het eten lees ik vanaf 17.00 uur. Ik ben alleen, Arie slaapt en de rest is weg. Ik hang wat rond in het Lager en ga om 20.15 uur naar de boerderij om de slaapplekken te herschikken. Tom en ik komen lager uit, maar

249 Bedoeld is soldaat Wiegert Alewijn kgf 106133.

hebben minder last van de gaten in de muren (tocht). Tom komt later, we praten tot 21.00 uur en gaan slapen. Ook nu heb ik een goede nachtrust.

Zaterdag 21 april 1945

Ik word wakker om 07.00 uur maar blijf in bed en sta om 08.30 uur op. We gaan naar het Lager om ons te wassen en te eten en binnen te blijven vanwege het slechte weer. Er komen nog steeds veel evacués voorbij, ook krijgsgevangenen, vluchtelingen uit Bautzen en omstreken. Van 13.00 tot 16.00 uur vullen we met achttien man strozakken en ruimen een schoollokaal op voor evacués. Tijdens deze werkzaamheden krijgen we allemaal een lekker biertje. Dan komt er onder zware bewaking een transport KZ-gevangenen uit een concentratiekamp voorbij. Drie kwart van hen is joods, vandaar de gele ster, allemaal in gestreepte kleding, velen blootsvoets of met lappen om hun voeten. Ik vind dit een vernederende manier om de mensheid te behandelen. Ik ben er nog steeds niet van overtuigd dat mijn broer Tiny dood is, dus ik kijk goed naar dit transport. Het regent, dus ik blijf binnen. Een paar mannen zijn naar de wasserij in Pirna gegaan en hebben informatie over onze fabriek meegebracht. Het spooreplacement is zwaar getroffen, zo'n 50 tanks geladen op wagons zijn vernield. Rondom de fabriekskantine en het laboratorium zijn grote bomkraters. De stookruimte staat er nog. De rest is weg! De barak staat er nog. Het huis van onze *Kommandoführer* staat er nog, maar zijn vrouw is nu bij ons. Wederom ontvangen we de helft van een Canadees pakket. Er is een probleem met de distributie, maar Van Dishoeck ²⁵⁰⁾ is een zeer goede vertrouwensman en regelt het allemaal. Ik drink een biertje, wandel wat rond en ga om 20.15 uur naar de boerderij en ga naar bed. Ik slaap weer heel goed.

Detail luchtfoto met bomkraters en branden 19 april 1945 (NARA Fold 3 file 48702407)

250 Bedoeld is soldaat Johannes Hubertus van Dishoeck kgf 97784. Hij was tewerkgesteld bij de **Hecker-Werke** en was daar de vertrouwensman.

Zondag 22 april 1945

Ik sta om 08.15 uur op en volg de routine van gisteren. Na het scheren las ik nog even. Het is slecht weer dus we blijven binnen. Het stafpersoneel tegenover ons Lager is verdwenen. Zoals altijd passeren vluchtelingen het Lager, doornat en in een duivelse toestand. Ook veel soldaten, goed bekapt, op weg naar of terugkerend van het front. Ze zien er erg moe uit, ik kaart wat, eet wat brood en verlies RM 4,-. De kachel brandt niet erg goed en dus staat de kamer vol rook. Niet erg leuk. Ik maak mijn dagboek tot vandaag af en lees wat. Er is een Serviër gearriveerd, hij komt uit Kamenz. Als ik wat rondhang in de buurt ontmoet ik Antoine en Bernard, ook Bouboulle arriveert (Franse krijgsgevangene). Later ontmoet ik Henri en enkele andere Fransen die vroeger in de macaronifabriek werkten. Ze zijn blij dat ze niet meer hoeven te werken. Ze beschouwen deze tijd als een vakantie. Jammer dat het zo slecht weer is. Harry Robart is terug bij de firma Schmidt. Door de komst van zoveel evacués moeten we verhuizen naar een andere boerderij om te slapen. Ik loop naar ons nieuwe onderkomen om te kijken hoe het daar is. Omdat het nog steeds regent ben ik pas om 19.00 uur op de nieuwe plek. Hier liggen aardappels, witloof, hooi en stro. Nadat ik mezelf heb geïnstalleerd, praat ik met enkele evacués uit Bautzen. Ze ontvluchtten hun plaats vanwege de Russen en niet voor de westerlingen. Daarna ga ik terug naar de oude boerderij, pak wat spullen en om 20.30 uur val ik weer in slaap. Naast onze slaapplek staan zes paarden op stal. Ze vechten, stampen en snuiven de hele tijd. Tom en ik lachen goed om Kampschreur die dichtbij de paarden slaapt. Hij klaagt veel! Op het witlof, hooi en stro is het goed slapen, heel gelijkmatig en vlak, dus ik val om 21.15 uur in slaap. Ik eet nu beter, het gehemelte van mijn mond is verhard, het doet niet zo veel pijn meer.

Maandag 23 april 1945

Hoe laat ik wakker werd, weet ik niet meer. Ik ben al een tijdje wakker en sta om 09.00 uur op. Terug bij het Lager was ik me en eet ik wat broodpap, want vandaag krijgen we geen brood van de Wehrmacht, dat moeten we in Königstein halen. Nu komt het reservevoedsel in mijn koffer ons goed uit. Klaar om 10.45 uur werk ik aan mijn dagboek, ondertussen kijk ik naar de eindeloze rij evacués die voorbij trekt. Ondenkbaar, waar gaan al die mensen heen? Waar denken ze dat ze veilig zijn? Ik deel mijn pakket weer met Tom. We ruilen de thee voor koffie. Als extra in het pakket vinden we 1 stuk zeep en een zakje peper. Ik stop alles in mijn koffer. De koffer wordt een beetje leger omdat ik wat etenswaren moet gebruiken. De *Mittag* maaltijd is aardappelpuree met witte kool. Vanwege de regen gaan we pas om 15.00 uur naar buiten, als er weinig regen valt. Samen met Tom, Joop de Lange, Chris en Frits helpen we evacués met hun volgeladen trekkarren bergafwaarts. We zeggen tegen elkaar dat we hopen dat wanneer onze vrouwen geholpen moeten worden, anderen hen zullen helpen. Na het avondeten slenteren we met acht man wat rond in de buurt. Terug in het Lager wordt er goed gezongen. Daarna gaan we allemaal naar onze stal om te slapen. Daar is nog niets veranderd, ook de paarden niet. Ik slaap eigenlijk beter dan vannacht.

Dinsdag 24 april 1945

Wakker om 05.30 uur. Wij allemaal plus vier anderen. Ook zoals gisteren is er geen brood of iets anders. Dus ik graaf weer in mijn koffer. Om 06.30 uur gaan we met

negentien van ons met een vierwielige kar met rem op weg naar **Königstein** om ons brood te halen etc. Het weer is goed, een beetje regen, maar aangenaam. Al zeer snel tijd komen we evacués tegen, veel mensen uit Bautzen en Kamenz. In de bossen zien we massale transporten SS'ers en mensen van de *Organization Todt*. De reis gaat van heel hoog naar heel laag, totdat we de Elbe bereiken. Op het smalste stuk van de weg komen we een grote colonne krijgsgevangenen tegen, bewaakt door vele bewakers. De Fransen roepen ons, vanwege onze uniformen, ze denken dat we Frans zijn. De Polen kijken naar mijn overjas maar zeggen niets. Een Poolse onderofficier praat tegen me en dan herken ik hem van het *Lazarett* in **Köningswartha**. We horen van hem over een staakt-het-vuren. Over Göring en Hitler in Berlijn, over waar de Russen en Amerikanen elkaar ontmoetten. We praten ook met Engelsen en Zuid-Afrikanen met hun typische taal. Even verder nog een praatje met een Fransman die ik ken uit het *Lazarett*. Dan ontmoeten we veel Russen en zien we bekende gezichten. Het transport telt zo'n 1500 tot 2000 man. Door de lengte beweegt de kolonne zeer langzaam. Ook hier zien we allerlei transportmiddelen die in beslag zijn genomen. De vreemdste is een Engelse krijgsgevangene die een kinderwagen voortduwt met moeder en kind, bijna alsof ze gaan winkelen!

Zulke transporten zijn erg emotioneel en we bedenken hoeveel geluk we hebben. Na een lange maar mooie reis komen we aan de voet van de hoge heuvel met daarop het fort waar de Nederlandse hoofdofficieren gevangen worden gehouden, generaals etc. Het fort rijst torenhoog op als een massief stuk rots. In de stad wemelt het van de soldaten en evacués. In de straten en pleinen kriskras door elkaar. Het is 08.00 uur als we naar *Das Deutsches Haus* gaan, waar we moeten zijn om ons eten te ontvangen. We komen aan zonder bewaker en dat vinden ze een beetje vreemd. Ik heb een brief van de *Kommandoführer* bij me maar die is niet goed genoeg en nu moeten we wachten op Herr Franke. Een tijdje later komt hij op de fiets uit Pirna. Ook dan gaat het langzaam en moeten we op onze beurt wachten. Als het dan allemaal gebeurt, krijgen we suiker, brood, zout en vlees. Brood 1 kg per man gedurende vier dagen, vlees 6 blikken per 40 mannen gedurende 4 dagen. We maken een praatje met *Feldwebel* Freier van de *Radrennbahn*. Hij is hier met een aantal krijgsgevangenen, ook om eten te halen. Tot ongeveer 12.00 uur lopen we wat rond, zien veel armoede en ellende. Op een gegeven moment zijn we genooddaakt om te helpen met het laden van goederen op vrachtwagens voor evacués. Om 12.30 uur beginnen we met huiswaarts keren, nu de heuvels op. Onderweg helpen we verschillende evacués, we nemen ze mee en trekken hun volgeladen karren **Langenhennersdorf** in. Om 14.30 uur zijn we terug bij het Lager. Ik eet wat brood en breng met Koos een oudere dame en haar dochter met hun kar naar *Kurort Berggießhübel* een dorp ongeveer 5 a 6 km hiervandaan. Onderweg genieten we van het prachtige landschap, maar het is ook erg onaangenaam om alle evacués te zien. Al die mensen die vluchten! De komst van de Russen lijkt een nachtmerrie. Hun enige wens is om geregeerd te worden door de Engelsen of Amerikanen. Tijdens de reis praten we veel. Onderweg pikken we nog twee andere mensen op, maar die gaan niet ver mee. Om 16.00 uur zijn we in **Berggießhübel**. De oude dame is erg moe. Ze zijn sinds donderdag op reis. Als we weggaan, bieden ze ons sigaren aan, maar die weigeren we beleefd. Ze dringen aan dus we nemen elk een sigaar. In ons hart zijn we blij dat we evacués kunnen helpen. Zo tevreden keren

we huiswaarts. Op de terugweg worden we tegengehouden door twee vrouwen en een jongen. We hebben ze vanmiddag vanuit **Königstein** geholpen en ze herkennen ons en bedanken ons nogmaals voor onze hulp. We krijgen een stevige handdruk en ze wensen ons een goede reis. En in ruil daarvoor wensen we ze het allerbeste. Deze ontmoeting doet iets met ons en zonder een woord te zeggen vervolgen we onze reis. Even na 17.00 uur komen we aan en zijn net op tijd voor het avondeten. Weer aardappelpuree en witte kool. Omdat ik nog steeds honger heb eet ik wat brood en corned beef. Dan vul ik mijn dagboek in, want er is veel om over te schrijven. We praten wat met elkaar, gaan naar de boerenschuur en gaan om 21.00 uur naar bed. Ik word 's nachts meerdere keren wakker van de stampende paarden. Ik droom over die dieren. Deze nacht heb ik het niet koud en slaap ik goed.

Woensdag 25 april 1945

Om 05.45 uur wakker. Na de ochtendrituelen vertrekken we om 06.30 uur met ons dertienen met een handkar naar Pirna, om wat goederen te halen voor de *Kommandoführer*. Het weer is beter dan gisteren, hoewel het bewolkt is. Verschillende jongens zijn bang dat we in de problemen komen. Ze haasten zich om zo snel mogelijk naar huis te gaan. We komen heel veel barricades tegen, waar veel mannen en vrouwen aan het werk zijn. Door de haast gaan we niet door de stad om te kijken hoe het er na de bombardementen uitziet. We gaan gelijk naar het fabrieksterrein waar we om 09.15 uur aankomen. We worden ontvangen door de *Ostarbeiterinnen*. Dan maken we een korte wandeling door het fabriekscomplex. Onze barakken zonder prikkeldraad zijn bezet door vele nationaliteiten. Van het laboratorium tot achter de Platz ligt alles in puin. Veel bomkraters, een leeg bassin, de kalkvrachtwagen en ander gereedschap staan bovenop de ruïnes. De kleine bomen die door ons gestapeld zijn, liggen overal. De rails van de smalspoorlijn buigen allemaal door, enz. Het ergste is het verderop gelegen spooreplacement. Alles is daar vernietigd. Er is geen verkeer, behalve op een klein stukje waar af en toe een trein richting **Dresden** gaat. In een enorme krater zien we de rails met de dwarsliggers nog eraan vast, 3 of 4 meter de lucht in steken. De wagons met FLAK kanonnen die op dit spoor staan zijn allemaal buiten werking. Verschillende wagons zijn omvergeworpen, met hun wielen naar de hemel gericht. Het is een totale ravage. Veel arbeiders proberen de rommel op te ruimen. Ze worden bewaakt door Duitse en Italiaanse SS'ers. Als we daar zijn worden we aangesproken door enkele arbeiders, in goede Nederlandse taal. Door onze uniformen denken ze dat we Belgen zijn. Ze vertellen dat ze zijn opgehaald tijdens razzia's in november en december in Amsterdam en Rotterdam en moeten werken voor de *Organization Todt*. We hebben maar een korte tijd om met ze te praten. Na een korte rustpauze en wat te eten, laden we de handkar met meubels van onze *Kommandoführer* en drie zakken kolen en een hoeveelheid brandhout want er is genoeg van. Rond het middaguur maken we ons klaar om terug te keren, dat is tenminste het idee. Maar ze laten ons de poort niet verlaten. Bureaucratie! Ze willen bewijs, bewijs dat alles gecontroleerd is. Een van ons gaat op onderzoek. Tijdens de wachttijd wordt plotseling geschoten vanuit een laagvliegend vliegtuig en duiken we om dekking. We kunnen het bewijs laten zien en kunnen nu eindelijk om 12.30 uur vertrekken. Het wordt nu warmer. Vlak voor de barak (Pirna) vragen we een militair voertuig om ons naar een punt te trekken waar de weg omhoog gaat, het maakt een verschil van enkele kilometers. Aangekomen bij de kruising gaan we naar een café om iets te

drinken, maar we krijgen niets. We gaan verder, na veel trekken, duwen komen we om 15.00 uur aan de voet van de heuvel. Nu volgt het meest steile stuk van de weg. Hoe hard we ook trekken etc., we krijgen de kar niet de heuvel op. Gelukkig helpt een man met paard en wagen ons tot 500 meter van ons tijdelijke Lager. Eindelijk! Heel erg bedankt. Ik ben erg moe en hongerig, vooral mijn strakke spieren. Dan horen we dat alle krijgsgevangenen moeten terugkeren naar hun Arbeitskommandos. Om 17.00 uur eten we van de opgehaalde pap uit Königstein. Verschillende jongens lopen rond in geruilde Engelse kleding, broeken, jassen, korte broeken, enz. De Engelsen zijn van het grote transport van ca 1800 mannen die we dinsdag zagen. Ze kamperen in het bos. Er is een bevel dat we niet de straat op mogen zonder bewaker. Dus nu ga ik vroeg naar de slaapvertrekken en ga vroeg naar bed. Het valt niet mee om in slaap te vallen, de paarden stampen verschrikkelijk, vernielen dingen! Als een van de paarden stampt en rammelt met zijn uitrusting, droom ik van een tank die over een brug rammelt.

Donderdag 26 april 1945

Wakker om 06.00 uur en kan ik niet meer slapen. Ik sta om 08.30 uur op. Na het wassen etc. schrijf ik snel wat in mijn dagboek. Er is zoveel te schrijven. Dan komt Wim Zaalberg²⁵¹ aan, eentje van de **Hecker-Werke**. Hij komt me halen om met de Engelsen te praten. Op onze route worden we tegengehouden door SS'ers die Wims geruilde fles en konijn in beslag nemen. Dus gaan we terug naar het Lager en schrijf ik door tot 11.00 uur. Het is behoorlijk warm, ik kijk of ik hoger kan komen om een beetje in de zon te slapen. Na *Mittag* hang ik nog wat rond en ga om 15.00 uur hoger op voor mijn dutje. Heerlijk in de zon. Om 17.00 uur eet ik mijn gerecht met pap. Na de maaltijd lees ik nog wat en ga om 20.00 uur naar mijn slaappleaats. Een uur later duik ik in het stro. Ik slaap goed die nacht.

Vrijdag 27 april 1945

Ik sta om 08.45 uur op. Bij het Lager hoor ik dat er een stuk of tien mannen naar Pirna zijn gegaan om wat spullen terug te halen. Het ziet er dus naar uit dat we deze plek gaan verlaten. Na het wassen en ontbijt ben ik tot de middag bezig met het koken van broodpap, wortels en spek. Omdat ik geen kunstgebit heb kauw ik de hele dag op kleine stukjes brood. Ook vandaag is het warm weer. Een kleine groep gaat naar Königstein om wat eten te halen. Volgens berichten zouden we morgen vertrekken. Mijn vriend Vos had me weer op de lijst gezet om naar Pirna te gaan. Gelukkig gebeurde dat niet. Zelf gaat hij bij een boer werken, anders verveelt hij zich! Ondertussen doet hij niet zijn werk als vertrouwensman! Ook de *Kommandoführer* regelt niets voor ons. Hij klampt zich de hele dag vast aan de rokken van zijn vrouw. Na het eten werk ik mijn dagboek bij. Omdat mijn inkt op is moet ik met potlood schrijven. Jammer want in inkt is alles duidelijker. Daarna loop ik de heuvel op naar ons speciale plekje waar we met z'n vieren al aan het kaarten zijn. Niet ver bij ons vandaan staat een tentje van de SS. Verschillende stukken van *Pantzer Abwehr Geschütz* (PAG) en *Flugzeug Abwehr Kanone* (FLAK) zijn hier. We zien een echte nazi-cultuur. De vrouwen/meisjes worden gek op de SS'ers. Even voor 16.00 uur dalen we af. Sinds tien dagen lezen we weer OKW-rapporten; van 25 en 26 april. We dachten echt dat op 17 april, gezien de omstandigheden Pirna zou worden

251 Bedoeld is soldaat Willem (Wim) Zaalberg kgf 107685. Hij was eerder tewerkgesteld bij MDSW in Gröditz en daarna bij de **Hecker-Werke** in Heidenau. Hij woonde aan de Polderlaan 61b in Rotterdam.

bevrijd, maar het blijkt dat de gevechten in ons gebied zijn gestopt. Dat is wat de Amerikanen doen; niets! Ze waren een paar weken geleden al in Chemnitz. We dachten dat ze de laatste 100 km naar **Dresden** heel snel zouden overbruggen. We dachten ook dat de Elbe de grens zou zijn tussen de Russen en de Yanks en dat we aan de goede kant van de rivier de Elbe zitten. Om 17.00 uur maken we de laatste pap op, gehaald in Königstein. Nu is alles qua eten op. Van Königstein krijgen we brood 750 gram per man voor 3 dagen (vrijdag, zaterdag, zondag) ook krijgen we suiker 15 gram per dag en voor één dag pap. Ook de jongens uit Pirna keren terug. Ze brengen geen nieuws mee. Na het avondeten lopen Chris en ik wat rond in de buurt. We passeren verschillende wachtposten, ze geven ons geen problemen en we komen terecht bij de Poolse en Engelse krijgsgevangenen. We hebben leuke gesprekken met ze. Op de terugweg worden we gestopt bij een van de barricades die zijn opgezet door nieuw aangekomen SS-troepen. Iets verderop staan enkele van onze jongens te praten met een Engelse krijgsgevangene, dus vertellen we de SS-troepen dat we tot dezelfde Lager behoren als de anderen. Na een tijdje lieten ze ons passeren. Een van de bewakers van de Engelse posten vraagt ons van de weg af te gaan. Dus we doen dat en gaan op het gras zitten en beginnen met de Engelsen te praten. Er zijn enkele Australiërs, eentje uit Brisbane. We kijken naar foto's en ze vertellen ons hoe blij ze zijn dat zoveel Nederlanders een beetje Engels spreken. Hij vertelt dat er veel Nederlandse boeren in zijn land zijn. Hij is in 1941 in Griekenland gevangengenomen. Er komen wat Engelsen aan. Een van hen komt uit Leeds en is in 1940 bij Narvik gevangen genomen. Een andere komt uit Newcastle en hij vocht in de buurt van Dieppe. Vergeleken met ons zijn het veteranen. Al met al was het een zeer gezellige avond aan beide kanten. Ik vind het jammer dat we hier een einde aan moeten maken. We geven elkaar een stevige handdruk en wensen dat het uiteindelijk allemaal goed komt en dat iedereen veilig thuiskomt. Terug op mijn boerderij praat ik nog wat en ga slapen.

Zaterdag 28 april 1945

Ik sta om 07.30 uur op. Na het wassen, eten pak ik mijn spullen in. Ondertussen is de handkar geladen. De lucht is zwaar, het ziet er niet goed uit. Regen dreigt! We zouden om 11.00 uur vertrekken. Om 09.00 uur regent het pijpenstelen maar het begint op te klaren, dus we vertrekken om 11.00 uur. Ze hebben de karren te slecht geladen, dus het houdt ons de hele tijd op. Het eerste uur gaat het bergafwaarts, we stomen verder en komen om 12.30 uur aan in **Rottwerndorf**. Hier pauzeren we even en dan haalt de groep van de **Hecker-Werke** ons voor de tweede keer in. Na een half uurtje rust gaan we verder. Aangekomen bij **Pirna** krijgen we te maken met een eindeloze rij **Ostlânders** die donderdag uit **Dresden** vertrokken en nu teruggaan naar Dresden. Bij de vele barricades zijn er gevaarlijke momenten door het drukke verkeer. Maar we redden het goed en komen om 14.30 uur aan bij ons oude Lager. We treffen de barak in erbarmelijke staat aan. Het prikkeldraadhek is verdwenen, de lichten, de kachels en onze achtergelaten koffers zijn verdwenen. Alleen de luizen zijn achter gebleven. En ze beloofden ons onze koffers na te sturen waar we heen gingen?! Voor de barak, in de regen, overleggen we wat we nu gaan doen. Niemand wil deze walgelijke plek betreden, dus besluiten we de chloridekamer te gebruiken, die toch niet gebruikt wordt. Vos en drie jongens van zijn groep keren terug naar **Langenhennersdorf** om bij een boer te gaan werken! Waarom zijn ze in de eerste

plaats teruggekeerd naar Pirna? Ook Joop de Lange en drie mannen van een andere groep gaan misschien bij een boer in Heidenau werken. Waarschijnlijk het adres waar Joop zijn ruilhandel deed. We overleggen wat we met de barak gaan doen, want we blijven er toch niet. We besluiten de plaats grondig schoon te maken. We halen de barak helemaal leeg en schrobben alles schoon. Ik ga met Trubendorffer naar het verwoeste deel van de fabriek. We halen wat lampen die nog intact zijn. Ik ben erg bang voor instortende muren etc. We hebben licht! Als de barak weer bewoonbaar is, brengen we al onze spullen naar binnen. De sfeer wordt beter. Ik ben, net als Chris, een beetje ongerust over het vertrek van Joop de Lange. Vanaf de eerste dag van onze krijgsgevangen dagen zijn we samen! Ik lees nog wat en ga om 23.30 uur naar bed. Naar bed gaan betekent wat papier op de planken spreiden en een overjas als bovendeck. Hoewel het moeilijk is om in de krib te liggen, ben ik zo moe en heb ik toch een goede nachtrust.

Zondag 29 april 1945

Om 08.30 uur op. Er is ons verteld dat we bij het **AZ Werke** een bad kunnen nemen, dat hebben we hard nodig! Dus zeventien van de vierendertig jongens gaan om 09.30 uur naar de baden. Om 11.00 uur lekker fris terug in het Lager.

Om 12.00 uur krijgen we meelpap, erwten en vlees, voedsel dat we uit **Königstein** hebben meegenomen. Tom en ik lopen wat rond en komen uit bij het station en het stationsemplacement. Beiden zijn zwaar getroffen. Op het emplacement staan alle wagons door elkaar omvergoorpen, met de wielen in de lucht. Niet zo'n mooi gezicht! Van daaruit lopen we de stad in. Er is veel schade, zoals de brug over de Elbe. Langs **Pechhütte** gaan we richting Heidenau tot aan de **Hecker-Werke** en slaan af in de Königstrasse waar we Klaas ontmoeten. Hij is alleen. Na een gesprek splitsen we weer op en gaan via de Bahnhofstrasse langs het gemeentehuis en bij de firma **Bellmann**. We keren terug naar de school in de Hauptstrasse.²⁵²⁾ Bij de **Rockstroh**-fabriek worden we eruit gepikt door NSDAP-mensen die onze passen willen controleren. Deze fanatiekelingen dragen een armband met hakenkruis om hun arm. Ook dragen ze een ronde badge met iets erop. We noemen dat het rad van fortuin. Als krijgsgevangene hebben we geen papieren bij ons, dus we worden naar het politiebureau gebracht. Daar ontmoeten we ook Klaas. Gelukkig voor ons zijn er daar mensen die ons kennen en wij kennen hen omdat we voor hen hebben gewerkt en zij met ons. Ze zeggen dat wij de jongens uit **Weißbach** van de **Radrennbahn** zijn en dat ze ons heel goed kennen. Maar de NSDAP geeft geen krimp. Als de NSDAP-ers na een tijdje vertrekken blijven we een tijdje achter bij de Heidenauers. Met twee daarvan hebben we meerdere malen briketten gelost. Ze fluisteren tegen elkaar en een half uur later kunnen we gaan. Nu nemen we de kortste route, langs de Elbe terug naar huis en komen om ca 17.30 uur aan. Omdat we laat aankomen, wil iedereen weten wat er is gebeurd. Vos en zijn drie kompanen zijn terug. Het bleek niet te werkten. Arie, Henk, Kampschreur en Sennef²⁵³⁾ arriveren. Na het eten gingen ze op bezoek bij de Engelsen. Omdat de stookruimte buiten werking is, hebben we geen verwarming of warm water. Het is hier vochtig en

252 Mogelijk het Pestalozzi-Gymnasium aan de Hauptstraße 37 in Heidenau.

253 Bedoeld is Jacobus Johannes Sennef kgf 107717. Hij was aanvankelijk tewerkgesteld bij de Bahnmeisterei van Riesa en later bij een slager in Pirna. Mogelijk was hij ondergebracht in het Lager van de Zelstoffwerke.

koud. Dus kaart ik met Joop de Lange, Koos, Chris en Drost in de bleekkamer, die wel een kachel heeft.

Om 23.00 uur ga ik naar bed. De ene deken wordt gebruikt als matras, de andere plus jas als deken. In bed denkend realiseer ik me dat ik twee jaar geleden opdracht kreeg om me te melden in Amersfoort. Er gaat een gerucht dat Himmler probeerde vrede te sluiten met Engeland en de VS, maar dat hij eruit werd gegooid. Ik heb de *Kommandoführer* gevraagd om bij de firma **Rössler** te vragen of ze mij werk mogen geven. Hij beloofde dat hij dat zou doen als hij tijd had!

Overdag hebben we onze spullen gevonden die we hebben achtergelaten. Mijn koffer lag in een kuil, vlakbij de Elbe. De koffer was vernield, wat er nog over was van de inhoud lag overal in de aarde uitgespreid. En om ons te beloven dat onze spullen later werden nagestuurd?

Maandag 30 april 1945

Vandaag is het de verjaardag van prinses Juliana. Geen feest, we hebben al meer dan genoeg te doen. Na een redelijke nachtrust sta ik om 06.30 uur op. Kort voor 07.00 uur vertrekken Joop de Lange, Frits, Klaas en Joop Drost met hun bagage om bij een boer te gaan werken. Ze nemen niet de moeite om goede dag of vaarwel te zeggen. Dan moeten we om 07.00 uur appèl met negentien gaan werken. Maar werk kun je het niet noemen. Het is meer het bewegen van je ledematen/sport. Omdat we ons eten bij de fabriek halen, hoeven we niet naar Königstein. Beide koks hebben woorden / moeite met de jongens, dus nu koken ze niet meer. Dus nu hebben we twee nieuwe in de keuken. Het Kommando is nog 29 man sterk, negen van hen behoren tot het *Entladungskommando*. We werken van 07.00 tot 15.00 uur met een half uur voor ontbijt en een half uur voor lunch. Beide duren meestal een vol uur. Het is de taak om boeken van de fabrieksbibliotheek naar het AZ-I te brengen. Er zitten mooie boeken tussen. Ik probeer iets van ze te lezen omdat de avonduren saai zijn. De mensen met wie ik intelligentie- en academiespellen speelde, zijn allemaal verdwenen. De Nederlandse SS is nog aan het werk op het spoor-emplacement. Om 12.00 uur uitreiking van onze rantsoenen. 1/10 brood per man per dag (200 gram). Het normale rantsoen is hier 1700 gram brood per week, 12 gram boter per dag, 8 blikken vlees voor 3 dagen, bloem en 60 kg aardappelen per week. Ik weet niet wat ik ervan moet denken, maar uiteindelijk komt alles goed. In de late namiddag verplaatsen we kolen voor de fabriekskantine.

De *Kommandoführer* vertelt ons dat we niets van de fabriek krijgen. We moeten alles zelf regelen, eten, slaapgelegenheid etc. Hij is nog niet bij (Herr) Rössler geweest. Hij zegt dat hij geen tijd had. Dus geen geluk daar.

Het gerucht gaat dat de Russen deelnemen aan de vredesbesprekingen? Ik hoop dat het waar is. Na een lange en saaie avond ga ik rond 23.00 uur slapen.

Ik probeer op de harde houten planken te slapen.

Dinsdag 1 mei 1945

Vandaag ben ik vijf jaar getrouwd. Het is ook de "Dag van de Arbeid".

Maar in tegenstelling tot vorig jaar toen we niet hebben gewerkt, is nu iedereen aan het werk. Na 07.00 uur sta ik op en ga om 08.00 uur met zestien man aan het werk in het pionierspark om bomkraters te vullen, zo'n 50 stuks. Het weer is minder goed dan gisteren en ik heb mijn overjas nodig. We doen het rustig aan met ons werk, hebben een uur rust (*Frühstück* en *Mittag*) in plaats van 30 minuten. We stoppen om

14.15 uur. Een paar van ons, waaronder ik, gaan naar de spoorlijn. Het is daar erg chaotisch, verschrikkelijk! Platte wagons liggen allemaal in en bovenop elkaar in bomkraters, veel munitie ligt er uitgespreid, artilleriegranaten, opengereten FLAK en alles dwars over het spoor. Om 15.00 uur vullen we onze strozakken met houtkrullen. Door wat er op zondag de 29e is gebeurd moeten we om 20.00 uur in de barak zijn. Het avondeten is wittekoolsoep met wat aardappelen. Van de vier mannen die gisteren vertrokken hebben we niets vernomen. We zijn benieuwd hoe het met ze gaat. Nog veel meer geruchten. Nu is het: Hilter is dood, Göring heeft zichzelf ontslagen, Von Ribbentrop op de vlucht? Na de avonddienst ga ik om 21.00 uur naar bed. Ik slaap beneden naast Tom.

Woensdag 2 mei 1945

Ik heb lekker geslapen vannacht. Om 07.00 uur op en om 08.00 uur aan het werk. Hetzelfde werk als gisteren. We krijgen de wind van voren van de *Meister*, hij zegt dat we om 07.00 uur moeten beginnen. Nou, dat kon hij beter tegen de *Kommandoführer* zeggen. Het is koud en guur weer en het regent. We maken een paar vuurtjes en hangen er omheen. Ik heb waarschijnlijk een heel uur gewerkt. Om 14.30 uur mogen we terug naar onze barak. Het gerucht over de dood van Hitler lijkt waar te zijn. Dat vernemen we van Duitse arbeiders en de vlaggen hangen half stok. Zal het nu allemaal heel snel eindigen? Omdat we brood krijgen voor 33 man en er zijn er maar 29, krijgen we 1/6 van een brood. Het avondeten is weer wittekoolsoep met stukjes aardappel. Joop de Lange en Drost zijn er eindelijk, voor een bezoekje. Omdat het te koud is in de barak, gaan Chris, Tom, Bertus, Koos en ik kaarten in de *Chloorraum*. Omdat we vroeg moeten opstaan, ga ik om 22.00 uur naar bed. Ook deze nacht slaap ik erg goed.

Donderdag 3 mei 1945

Om 06.00 uur op. Om 07.00 uur met hetzelfde team aan de slag op de *Platz*. De rails liggen onder het hout en moeten worden vrijgemaakt. We stoppen om 14.45 uur. Het weer is beter, maar te koud voor de tijd van het jaar. Om 15.00 uur gaan Tom en ik naar Heidenau om Harry Robart te bezoeken, die bij de firma **Schmidt** werkt. Hij is er niet, dus laten we een briefje achter dat hij naar Pirna moet komen. Het rantsoen van vandaag is 1/7 brood met boter en vlees. Het avondeten is dunne erwtensoep. Mijn voorraad, voedselvoorziening wordt nu wat minder. Ik heb nog koffie, witte bonen, gries, rijst, HO pap, boter, jam, ham, 1 blikje sardientjes, 2 blikjes zalm en 1 ½ brood. Dit is alles wat ik nog heb. Vroeg in de avond komt Harry aan en ik geef hem een blik koffie en ik krijg 6 kg brood, zodat ik nog even door kan. Verschillende jongens ruilen met hem. Harry Robart, hem kennende, zal hij er goed van afkomen. De avond is mooi, maar het is nog te koud in de barak. Dus weer kaarten in de bleekruimte. Om 22.30 uur ga ik naar bed. Het dagelijkse nieuws: Admiraal Dönitz is nu de nieuwe baas. Berlijn is gevallen. Mussolini is dood, net als Goebbels. Maandag wordt de capitulatie verwacht. In de barak gaat het gerucht dat we over twee dagen weer vertrekken naar **Langenhennersdorf**.

Vrijdag 4 mei 1945

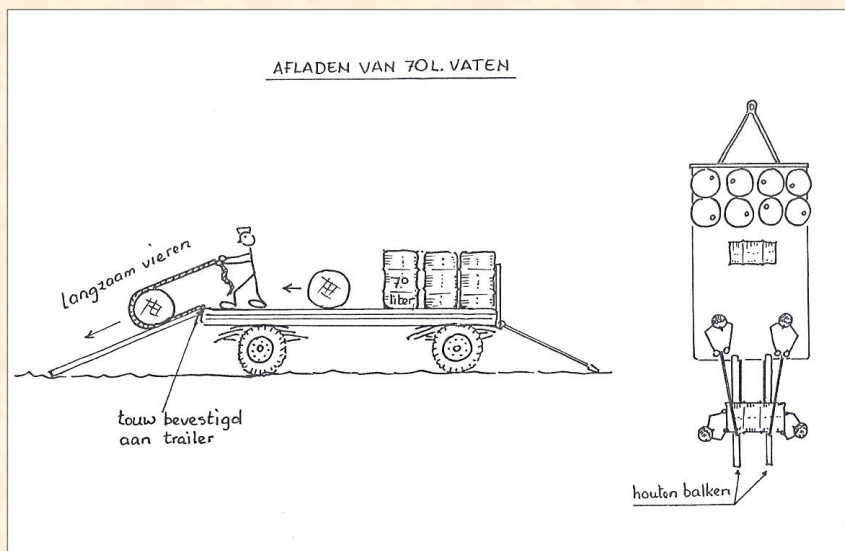
Ik had een heerlijke nachtrust. Ik sta om 06.00 uur op en doe van 07.00 uur tot 15.00 uur hetzelfde werk als gisteren. Van een soldaat uit Wenen horen we dat Oostenrijk is bevrijd en dat de oude president Rheinhardt weer op zijn post is; 75 jaar oud!

Ook dat Bohemen en Mähren zich onafhankelijk hebben verklaard. Om 11.00 uur is al het graven in en rond Pirna gestaakt. De soldaten die langs de Elbe aan het graven waren, vertrekken. Onze *Kommandoführer*, ik noem hem Rigoletto, gaat morgen eindelijk naar **Rössler**. Als rantsoen krijgen we 1/7 brood met boter. Ergens onderweg krijgen we een boek "*Mein Kampf*" in handen, vertaald in het Nederlands. Vanaf 15.00 uur avondeten 17.00 uur lees ik erin. Het avondeten is mager, dus ik eet meer brood. Ik ben nu in orde. Tijdens het eten komt het bericht dat we morgen om 10.00 uur allemaal vertrekken naar **Langenhennersdorf**. We krijgen eten tot zondag, 2/8 brood, vlees, boter, suiker, dus tot die dag zitten we goed. Om 17.45 uur gaan Trubendorffer en ik naar de firma Schmidt om bonnen voor de jongens te halen, 18 broden! Omdat we morgenochtend zouden vertrekken besluit ik zelf naar de firma **Rössler** te gaan. Zodra de heer Sturm mij ziet, vraagt hij of ik voor hen wil komen werken en daar ook wil wonen. Er wacht me een slaappleaats. Ik zeg direct Ja! Ik kan morgenochtend meteen beginnen. We bespreken het één en ander en het resultaat is dat ze me bij **Feldschlossen** in Pirna komen ophalen en dat ik daar meteen aan de slag kan. Ik loop heel blij terug naar het Lager en vertel alles aan de *Feldweibel*. Ook vraag ik hem om een Ausweis. Hij noemt me een dwaas en dan zegt hij: "De Russen zullen hier snel zijn en dan moet ik ze inhalen." Ik zeg dat ik op één dag 40 km kan afleggen en dat een Russische tank 40 km per uur doet. Maar hoewel hij er niet blij mee is, laat hij me gaan. Ik begin meteen met inpakken, scheer me, eet wat en ga om 23.00 uur naar bed.

Zaterdag 5 mei 1945

Ik sta om 05.00 uur op. Na een goed ontbijt maak ik mijn koffers gereed, neem afscheid van de jongens en we wensen elkaar een veilige thuiskomst. Eindelijk ontvang ik mijn Ausweis en briefformulier dat ik recht heb op voedsel. Het doet iets met me, dat ik mijn vrienden moet verlaten met wie ik 1 ½ jaar heb gewerkt en samengewoond. Toch zie ik dit als de beste oplossing voor mij, net zoals de anderen die aan zichzelf dachten toen ze eerder vertrokken. Ik vertrek om 06.30 uur. Dekentje op mijn rug, koffer en doos in mijn handen. Onderweg kom ik af en toe een militaire colonne tegen en ben bang dat ze me tegenhouden, een krijgsgevangene op eigen houtje! Als de agenten me aankijken, groet ik ze en loop verder.

Om 07.00 uur kom ik aan bij de firma **Küttner** en wacht even op het transport van **Rössler**. Geen vervoer. Ik loop dus langzaam naar **Feldschlossen** en kom daar om 08.00 uur aan. Ook niemand daar! Ik weet niet wat ik nu moet doen. Mijn bagage is zwaar en ik overhandig mijn bagage aan een Franse krijgsgevangene. Die bewaard het voor mij. Nadat ik de bagage had achtergelaten ging ik op zoek naar een brouwerij in de buurt van een *Lazarett*. Net als ik de plek vind hoor ik de *Zugmaschine* met vier aanhangers van de firma **Kunze**. Ik haal eerst mijn bagage. Er is veel werk aan de winkel; 4000 vaten olie (elk 200 kg) herladen voor transport naar een boterfabriek in **Aussig**. Afhankelijk van de grootte van de trailer laden we 30 tot 20 vaten. Om 11.00 uur gaan we naar Heidenau om te luisteren. Om 13.00 uur terug naar Pirna om verder te gaan met de vaten.

Onderweg zie ik de jongens op weg naar **Langenhennersdorf**. Ik heb een brok in mijn keel. Om 17.00 uur ben ik weer in Heidenau. Het heeft geregend en ik ben doorweekt omdat we van Pirna naar Heidenau moesten lopen. De firma heeft enkele dingen georganiseerd voor de Nederlandse en Franse krijgsgevangenen. De accommodaties bevinden zich op de eerste verdieping boven één van de magazijnen. De Fransen en Nederlanders worden van elkaar gescheiden door een muur van kartonnen dozen en kasten.

Er zijn drie dubbele kribstelen, dus in totaal zes slaappleatsen. Dat past goed want ik ben met vijf andere mannen van de **Hecker-Werke** die op 24 april vanuit **Langenhennersdorf** naar hier kwamen. Ik vul mijn strozak (Sack) en vind dat ik een gezellig huis heb. Om 20.00 uur krijgen we gebakken aardappelen, daarna ga ik douchen. De rest van de avond blijven we op onze kamer. We horen iets over de capitulatie in Nederland en met een paar jongens drinken we een borrel op de gelegenheid. Het is 23.00 uur en ik ga naar bed. Ik slaap in het bovenste bed. Ik ben best tevreden: ik heb een goede baan en een goed huis. Het werk is zwaar en lang, maar ik krijg er goed eten voor. Ik kan zoveel eten als ik wil. Als we iets willen, vragen we het en ze leveren het. We zijn hier met 15 man, 9 Franse en 6 Nederlandse arbeiders. Vijf Fransen zijn arbeiders die lange tijd voor Rössler hebben gewerkt en dan zijn er Roger, Jozef en Henri van de macaronifabriek plus Jean. Ik heb veel met ze samengewerkt en we kunnen het goed met elkaar vinden.

De jongens van **Hecker-Werke** zijn anders, ze hebben allemaal vriendinnen als ik ze erover hoor praten. Niet mijn pakje aan! De dagelijkse routine is als volgt: om 06.00 uur opstaan, de kamer opruimen. Om 07.00 uur krijgen we pap of griesmeel pap. Werken tot 09.00 uur en ontbijten. Ik ontvang 4 sneetjes brood met jam, vis of vlees. *Mittag* om 12.00 uur waar ik zoveel kan eten als ik wil. Om 15.30 uur weer een pauze, 4 sneetjes brood met marmelade en thee. Om ca. 19.00 uur avondmaaltijd die meestal bestaat uit koude salade van aardappelen, augurken, etc. Absoluut geweldig! De drie meiden in de keuken doen hun uiterste best. Mutti, de moeder van Herr Rössler is geëvacueerd naar een rustiger oord. Ze was een heel aardige vrouw, net als mijn oma. Als we 's nachts niet hoeven te werken, zijn we vrij om te gaan en te doen wat we willen. Maar we moeten omstreeks 22.00 uur terug zijn en in bed, zo zijn de orders.

Zondag 6 mei 1945

Om 06.00 uur op. Om 07.30 uur met de auto naar Pirna om verder te gaan met het laden van de vaten. Om 11.00 uur terug in Heidenau. Na *Mittag* werk ik tot 16.00 uur in een geheime kelder vol drank. Ze zijn bang dat de Russen het allemaal zullen opdrinken tot ze buiten zinnen zijn. In de middag arriveert *Feldweibel* Weisbach met *Ausweisen* die we moeten tekenen. Hij is net als de hoge officieren waarmee we te maken hebben, erg vriendelijk. De chef van het bedrijf is de directeur Herr Rössler en ik ontmoette hem voor de eerste keer. Hij zal ons Lager voor de veiligheid veranderen in een officieel *Arbeitskommando* met borden etc. Ook wil hij voedsel bewaren waar we een maand mee kunnen doen. Hij wil ook een asiel onderdak aanvragen. De laatste twee aanvragen hebben al plaatsgevonden. Om 17.00 uur is er bericht dat de Amerikanen in **Peterswalde** zijn, dit is 12 km van Pirna. Hier is het één grote nerveuze toestand. Snel werk ik mijn dagboek tot vandaag bij. Dan is er nog een gerucht dat krijgsgevangenen met toestemming van de Duitsers naar de Amerikanen mogen!? Louis en Jean gaan nu met Rössler met de auto mee om meer te weten te komen en bevestiging van dit alles te krijgen. We wachten met spanning op hun terugkeer. De vier jongens die bij de boeren werken zijn gearriveerd en samen bespreken we wat er moet gebeuren als we hier vandaan moeten verhuizen. Ze vertellen ons ook dat dat koningin Wilhelmina op de radio heeft gesproken. De jongens vragen ons om lucifers en schoenpoets. Ik beloof dat ik het naar ze toe zal brengen. Terwijl ik tussen 19.00 en 20.00 uur aan het schrijven ben, horen we veel lawaai van passerende tanks en artillerie. Zou het binnenkort afgelopen zijn? De heer Rössler en de Fransen zijn terug, maar ze konden geen informatie krijgen over wat er aan de hand is. Omdat er geen kachel in de kamer is, is het erg fris, maar ik wil nog niet naar bed. Dus ik lees nog wat en ga om 23.00 uur naar bed.

Maandag 7 mei 1945

Na een goede nachtrust sta ik om 06.00 uur op. Na een heerlijk ontbijt gaan we om 07.30 uur met vier trailers naar Pirna om hetzelfde werk te doen als gisteren. Ik denk ineens aan het feit dat het vandaag de 700e dag is als krijgsgevangene! Hoeveel dagen nog? Onderweg zie ik wat mensen van de AZ-Werke, **Rockstroh** en van de *Radrennbahn*, die ik ken. Om 10.30 uur horen we dat Pirna geëvacueerd moet worden. Dat is voor wie dat wil. Er is tijd tot morgenmiddag 12.00 uur. Als we lunchen in Heidenau horen we hetzelfde gerucht. Ook voor **Dohma** en **Seditz**. Nadat we klaar zijn met de vaten doen we nog allerlei andere klussen tot 18.00 uur. Verschillende mensen lopen hun weg, want de Russen komen eraan. Ik geloof het eigenlijk niet en hoop dat de Amerikanen dit gebied gaan bezetten. De Amerikanen staan al meer dan een maand in Chemnitz! De Elbe zou toch de grens tussen Oost en West zijn! Dan horen we dat er vanmiddag een wapenstilstand is. Dit geeft ons veel hoop. Nu hoeven we de zware bagage niet te dragen. Ook staat er dat Duitsland gecapituleerd heeft. Ik scheer me, eet wat brood en ga naar boven om te praten met de vier mannen die op de boerderij werken. We zeggen dat we niet zullen vertrekken, zelfs niet als de Russen arriveren. We willen afwachten hoe het afloopt. Op weg daarheen help ik kleine karretjes van evacués de heuvel op te duwen. Na hard werken komen we boven en krijg ik een sigaret aangeboden. Op het boerenhuis hoor ik dat de vier om 18.00 uur zijn vertrokken naar **Burkhardswalde**. Ze wilden niet wachten op de Russen. Ik heb de lucifers en schoenpoets bij me! Voor de tweede keer verdwijnen ze zonder iets te zeggen. Ik had niet kunnen bedenken

dat Joop de Lange en Joop Drost dit zouden doen. Terug in Heidenau probeer ik om 3 ½ brood te halen op mijn broodbonnen, maar heb geen geluk. Gelukkig heb ik zelf nog genoeg te eten, dus maak ik me geen zorgen. Ik weeg nog steeds 83 tot 86 kg, niet minder dan in de zomer. Om 20.00 uur terug in de kamer waar onze gevraagde radio is aangekomen. Samen met Jean stemmen we de radio af en dan horen we berichten uit Droitzwich en Luxemburg. Om 23.45 uur luisteren we naar Radio Oranje met de al bekende geruchten dat Mussert gevangen is genomen. In West-Holland is voedsel gedropt. De vorming van een nieuw leger tegen de Japanners, enz. Die avond drink ik wat meer dan normaal en ga ik om middernacht naar bed. Ik heb geen moeite om in slaap te vallen.

Dinsdag 8 mei 1945

Na weer lekker geslapen te hebben sta ik om 07.00 uur op. Na het ontbijt gaan een paar jongens en ik naar het magazijn om klanten te helpen met hun bestellingen. Wij laden en lossen karren. Tijdens ons werk horen we veel en zwaar geschut. Er zijn *Tiefflieger*, vliegtuigen die laag over Heidenau vliegen en op alles los schieten. Ook horen we een bombardement en zien we bommen die vallen op de **GOSAG**, **Rockstroh** en diverse andere fabrieken. Nu brandt het overal. Bij *Mittag* weer heerlijk gegeten. De keukenmeisjes doen het goed. Daarna gaan we snel verder met laden en lossen. Het is ongeveer 14.00 uur wanneer Jean binnenstormt, om ons te vertellen dat de Russen aankomen! Hij adviseert ons om snel onze krijgsgevangenen uniformen aan te trekken. Dat doen we om de beurt. Overal verschijnen witte lappen, witte lakens etc. uit de ramen. Er zijn ook roodgekleurde, een paar. Waarschijnlijk om hen te laten weten dat ze communisten zijn! Ook hijsen we een grote witte vlag bij de poort en een kleine met rood-wit-blauw vanuit ons kamerraam. Alles snel gemaakt van geknipte of gescheurde swastika-vlaggen. Van de kleine overgebleven stukjes maken we vlaggetjes en bevestigen ze aan onze linkerarm om te laten zien dat we geen Duitsers zijn. De magazijnen zijn op slot en nu afwachten wat er gaat gebeuren. Buiten is er een hoorbare stilte. Plots horen we het geluid en het geknerp van rollende tanks. Ze rijden over de hoofdweg naar Pirna. Veel inwoners vertrekken nog, maar ik denk dat ze te laat zijn. Dan horen we luidsprekers en zien we wapperende vlaggen. Snel trek ik mijn uniformjas aan en loop met een paar Fransen door de Hauptstrasse. En ja hoor, in de verte zien we de tanks voorbij komen. Terwijl ik mijn jas dichtknoop, ren ik meer dan dat ik loop in de richting van de menigte. Opeens verschijnen er grote tranen in mijn ogen. Ik ben nu erg nerveus. Ik stop met rennen en loop nu langzaam. Mijn eerste gedachten zijn bij Corrie en de kinderen, maar ook bij andere dierbaren in Nederland. Ik ben heel blij dat het nu allemaal voorbij is en dat ik terug kan naar mijn land. Ik kan naar huis, vandaar de tranen. Tegelijkertijd ongerust over wat ons of de inwoners van Heidenau nog kan overkomen. Met de Russen weet je het immers maar nooit. We hebben een goede verstandhouding of contact als *Entladungskommando* met de Heidenauers. Wat staat hen te wachten? Aangekomen bij de Pirnaerstrasse zien we de tanks met hun lange lopen voorbij rollen. Grote zware tanks zijn het. Op de tanks zitten jonge Russische soldaten met bloemen, die ze onderweg hebben gekregen. Mensen zwaaien met witte doeken, bloemen, enz. Ook die groeten we en ze roepen of noemen ons: "Fransoosky". Plots stoppen de tanks. We horen schieten in de richting van **Pechhütte** en **Pirna**. Later hoorde ik dat een paar dwaze Duitsers vanuit hun eenmans schuttersput met

Panzerfausten (antitankraketten) probeerden de tanks tegen te houden. De Russen beantwoordden de aanval met kanonvuur, vandaar de luide bang. Ik heb gehoord dat een tank bovenop de eenmans put rijdt, met de rupsbanden heen en weer beweegt zodat de soldaat als een kurkentrekker eindigt. Tijdens de stilstand ruimen de Russen hun tanks op en delen tabak, brood, sigaretten, drankjes uit aan de burgers en krijgsgevangenen. De tankbemanningen zijn voornamelijk jonge soldaten van rond de 20 jaar. Ze zijn zeer goed gekleed en zeer gedisciplineerd. Ik ben hier alleen, ik weet niet waar de anderen zijn. Ik loop langs de lange colonne tanks en zie dat er een heel goede verstandhouding is tussen de soldaten en het Duitse volk. Vooral de vrouwtjes, de jongere, maken grapjes met de soldaten en sommigen zijn al half dronken. Als krijgsgevangene krijg ik veel handdrukken van de mensen. Ze zijn erg vriendelijk en wensen me veel succes met het einde van de oorlog. Ik voel me nu heel klein en denk aan thuis. Een van de Russen komt naar me toe, schudt me de hand en vraagt wat ik ben. Ik wijs naar mijn linkerarm en zeg Hollandsky. Hij schudt zijn hoofd, hij weet het niet. Hij biedt me een sigaret aan en schuift een heel brood onder mijn arm. Dan schuift hij een fles wodka onder mijn neus en dan moet de *Kamerad* drinken. Ik ben bang om te weigeren, dus ik neem een slok. Het is alsof ik van binnen in brand sta. Hoe sterk is dit spul? Ook is de sigaret behoorlijk zwaar. Terwijl ik weer normaal word, komt een blond, goed geproportioneerd Duits meisje naar me toe, legt een arm om mijn nek en fluistert "*Schatz, bleibst du heute Nacht bei mir?*" Ze is half dronken. Wij jongens onder elkaar zouden zeggen "ze is de zonde waard", maar ik sloeg het aanbod af. Twee jaar lang zijn we (bijna) allemaal op het rechte pad gebleven. Ik wil het zo houden.

Nauwelijks bekomen van de eerste slok wodka, klopt een tweede soldaat op mijn schouder en zegt: *Kamerad Fransoosky*, hij biedt me een sigaret aan en dan weer de fles! Ik ril nog van de eerste en nu moet ik er nog een nemen! Ik doe het en voel mezelf weer in vuur en vlam staan. Binnen een half uur voel ik me behoorlijk aangeschoten. Ik voel me onvast op mijn voeten, weet niet waar ik moet staan of gaan. Ik kan nog net een nabijgelegen openbare tuin zien. Ik laat me vallen bij een paar struiken in de schaduw van een boom en val in slaap. Ik heb geen idee wat er is gebeurd in de tijd dat ik sliep, maar ik word wakker van het lawaai als de tanks weer in beweging zijn. Ik ga op een bankje in de tuin zitten. Naast me zit een meisje van achttien. Ze is doodsbang, weet niet wat ze moet doen. Ik probeer haar op haar gemak te stellen voor de komende nacht. Na een tijdje sta ik op en ze bedankt me voor het proberen haar op haar gemak te stellen. Ik heb medelijden met haar. Als de tanks vertrokken zijn, komen er nieuwe troepen aan, ook troepen op de fiets. Na hen komen soldaten op en met paarden die hun typische boerenkarren trekken. Deze troepen blijven in Heidenau. In tegenstelling tot de eerste soldaten zijn deze smerig. Ik denk dat ze uit het midden van Rusland komen en voor het eerst in een beschaafd land aankomen. Deze groepen worden begeleid door mannelijke en vrouwelijke commissarissen die de bazen zijn. Ze zijn te herkennen aan hun grote mond terwijl ze de hele tijd schreeuwen. Een van de eerste dingen die ze doen, is de mannelijke bewoners oppakken. Ik geloof dat ze de loopgraven, barricades, enz. die door de Duitsers zijn gebouwd, moeten verwijderen. Ook is er veel verzameld dat wordt weggeleid of afgevoerd. Omdat ik door dit alles verontrust ben, besluit ik naar het Lager te gaan. Als ik daar aan kom merk ik dat het van kwaad tot erger is gegaan. Niet alleen de derderangs soldaten, maar ook de nieuw aangekomen betere soldaten plunderen één van de pakhuizen. Het heeft allemaal te maken met

Schnaps. Ik zie ook enkele Fransen, Belgen, Nederlanders, *Ostarbeiter* en inwoners kratten met spullen pakken. Ik loop één van de pakhuizen binnen waar ze aan het plunderen zijn en sta vastgeplakt op de vloer die bezaaid is met confituren, jam, enz. Mijn schoenen zijn enkele centimeters in dat spul weggezakt. Iets verderop hebben ze een zak meel erover gegooid. Buiten voel ik weer een hand op mijn schouder. Een van de Russische officieren dwingt me een gestolen krat met drank een stukje verder de heuvel op te dragen. Ik wijs naar mijn arm en zeg hem dat ik krijgsgevangene ben, maar dat werkt niet. Ik moet het doen. Ik voel me niet gelukkig met deze zware kist. Onderweg kom ik een andere officier tegen en hij wil de kist van me afpakken. Ik probeer zoveel mogelijk uit te leggen dat de kist niet van mij is maar van een collega-officier. Het helpt niet. Ondertussen arriveert de eerste officier en nu hebben ze een machtige ruzie. Ik zet de kist neer, wacht een momentje en verdwijn zo snel mogelijk. Ik ben van plan zoveel mogelijk thuis of binnen te blijven, want dit stelletje kan je niet vertrouwen. Ze maken geen verschil tussen inwoners of krijgsgevangenen. Naast de zes Nederlandse krijgsgevangenen zijn er anderen in de kamer; Herr Rössler, een persoon genaamd Berger (ik weet niets van hem) en vijf jonge vrouwen. De namen zijn Kaleja, Meta, Else, Irmgard en Annelies. Ik heb met Meta gewerkt in een van de magazijnen. Boven of boven onze kamer op zolder zijn nog een heleboel jonge meiden (15 t/m 18 jaar) geïnstalleerd. Als iedereen thuis is legt Herr Rössler ons allemaal uit wat het idee is van dit nieuw gevormde Lager. Het moet een onderkomen zijn voor de krijgsgevangenen, voor hem en de vrouwen. De vrouwen zijn hier voor hun eigen veiligheid, want daar is een goede reden voor. De heer Rössler denkt en wij denken hetzelfde, dat de Russen een krijgsgevangenen Lager met rust zullen laten, vandaar onze vlaggen. Omdat het erg warm weer is, kan ik niet tegen de hitte in de kamer. Dus ik ga een stukje wandelen. Door het bombardement van vanmorgen liggen de elektriciteitswerken plat. We zitten rond de tafel met brandende kaarsen. De meisjes liggen twee bij twee in de bovenste stapelbedden. We zitten zo rond de tafel dat we enorme schaduwen op de muren veroorzaken. Daardoor zie je de meisjes nauwelijks. De vrouwen zijn erg zenuwachtig. Regelmatig komen Russische soldaten op bezoek en willen Schnaps. Soms bedreigen ze ons. We zeggen dan "*Kein Schapps, Kriegsgefangenen Fransoosky*" en dan verdwijnen ze. Gelukkig horen we ze de trap op komen. Laat in de avond horen we iemand aan komen die veel lawaai maakt. De vrouwen onder de dekens moeten stil zijn, niet hoesten of lawaai maken. Het is een jonge Rus van 20 jaar die met zijn revolver speelt. Hij is nogal aangeschoten en wil wat drinken. Deze keer wil hij alleen water. We bieden hem een glas water aan en dan wil hij dat één van ons er eerst van drinkt. Bang dat het misschien vergiftigd is? Als hij tevreden is, gaat hij aan onze tafel zitten, nog steeds spelend met de revolver, cirkelend om zijn vinger. Plots haalt hij de trekker over. De revolver is leeg. We beginnen weer normaal te ademen, maar dan laadt hij het pistool en vraagt hoeveel mensen er zijn. Ik dacht dat dit het einde was! Hij draait het pistool nog steeds om zijn middelvinger. Hij praat veel, het meeste begrijpen we niet. We knikken en zeggen ja of nee. Rond 00.30 uur besluit hij te gaan. Van de bovenste stapelbedden klinkt zwaar ademen omdat het erg warm was onder de dekens. Ik ben doornat door het zweet. Ik ben liever wat langer krijgsgevangene dan daar nog een avond mee bezig te zijn. Met deze dronkaards weet je nooit wat er gaat gebeuren. Even later arriveren acht Russen, eveneens met hun geweren in de hand. Waarom zijn ze bang? Deze keer is het oké. Ze brengen één van de Franse krijgsgevangenen terug, Roger Henen, die dronken is (te diep in

het glas gekeken). Hij heeft waarschijnlijk met hen gedronken. Ze waarschuwen ons om in het donker binnen te blijven. De Russen zullen schieten. We kalmeren allemaal om 02.00 uur als dit allemaal voorbij is. Iedereen gaat naar bed. Maar ik maak een slaapplek van drie stoelen bedekt met mijn overjas. De dronken Fransman is nogal luidruchtig, dus ik val pas om 04.00 uur in slaap.

Woensdag 9 mei 1945

Om 06.30 uur word ik wakker en merk dat ik onder een dekentje zit. Rössler moet dit gedaan hebben, maar hij is al weg. Ik rust even uit en sta dan op. Omdat het waterleidingbedrijf is gebombardeerd, hebben we geen water. Tijdens de plundering gisteren, door alle nationaliteiten, is ook onze schuilplaats, waarin massa's voedsel waren opgeslagen, geplunderd. Dit betekent dat er brood, boter, vlees, enz. voor twee weken provisie is gestolen! We helpen ons nu met *Zwieback* (geroosterd brood), ansjovis, confituur etc. Daar hebben we nog genoeg van op voorraad. De Franse krijgsgevangene stelen veel, mogelijk voor hun tweede vrouw? Een van de Franse krijgsgevangenen zegt dat hij Amerikaanse soldaten zag in Heidenau Noord. Vandaag gaat het plunderen door. Zoals de pakhuizen er nu uitzien is verschrikkelijk. Ik blijf veel binnen voor mijn eigen veiligheid, maar ook voor de meiden op zolder. Alleen om iemand te begeleiden ga ik de straat op. Zoals altijd is het een komen en gaan van Russische troepen. 's Middags hebben we weer water en nu kan ik me wassen. Als ik mezelf op straat laat zien, kan ik overal gaan slapen. De vrouwen smeken erom en laten je niet meer gaan! Ik ben niet geïnteresseerd. Om 19.00 uur loop ik met de Fransman Henri naar de macaroni fabriek. Onderweg komen we een Franse krijgsgevangene tegen. Hij vertelt ons dat de Russen hem oppikten en tot chauffeur maakten. Hij moest ze rondrijden en met ze drinken. Hij was toen erg bang en is blij dat hij zijn vrijheid weer heeft gekregen. Bij **Fischer** kijken we naar alles. De fabriek is volledig leeggehaald en veel is vernield. Sommige mensen borstelen de vloer. Van daaruit gaan we naar enkele kennissen van Henri. Ze huilen en vielen om onze nek. Willen we alsjeblieft bij hen blijven? Ook praten we met enkele vrouwen die door de Russen zijn gebruikt. Henri en ik komen laat aan bij het Lager. Het is bijna donker en we waren bang om tegengehouden te worden. Langs de wegen zien we veel rommel, kapotte auto's, verbrande kleding, flessen, weggegooide meubels, etc. Na iets gegeten te hebben ga ik om 22.00 uur naar bed. Ik heb een krib voor mij alleen. De heer Rössler zorgde daarvoor. Ik heb de nacht ervoor niet zo goed geslapen. Ook ben ik de langste en meest robuuste van de groep. De rest van de avond loopt goed af. De jonge meisjes op zolder zijn dochters van Rösslers kennissen en vrienden. Ze denken dat ze zich op een redelijk veilige plek boven ons Lager bevinden. Want als het donker wordt gaan de Russen de straat op en omdat ze zich nu de heersers voelen, vernielen ze op een verschrikkelijke manier. Maar ook overdag zijn ze er mee bezig. Ze nemen alles wat een rok draagt, het maakt geen verschil tussen jong, oud, mooi en lelijk. Jammer is wel dat sommige meiden/vrouwen zelf hun ergste vijand zijn. Door de gestolen drank worden de Russen opgehitst en dringen ze huizen binnen. Ze stelen ook iemands horloge. Een jonge Rus had zes horloges aan een arm! Ook gouden ringen, kettingen en allerlei sieraden stelen ze. Ze zeggen dan "*Dass ist mein*". Een van de Franse krijgsgevangenen werd gedwongen zijn horloge af te staan. Hij denkt nu heel anders over de Russen. Gelukkig heb ik alles in Nederland achtergelaten toen ik me moest melden voor Duitsland.

Donderdag 10 mei 1945

Na een goede nachtrust sta ik om 07.00 uur op. Net als de dag ervoor is het opnieuw warm en mooi weer. Ik ga langs wat adressen van de ouders van de meisjes, om wat benodigdheden voor ze op te halen. Best een goede baan, want er is geen werk meer. Er zijn nog steeds veel transporten van Russische soldaten en *Ostarbeiter*. Allemaal gestolen paard en wagens vol met zeer nieuwe goederen of duurzame goederen. Op een kar zitten twee vrouwen die cassettes vol messen, vorken en lepels op hun schoot dragen. Wat willen ze daarmee? Ze eten altijd met hun vingers! De kar is volgeladen, er staat ook een staande lamp of vloerlamp in. Grote groepen soldaten en burgers die naar huis gaan, komen uit Pirna en passeren Heidenau. Ik denk er zo over: laat ze me maar komen halen! Komen de Amerikanen morgen? Dat is wat ze zeggen! De rest van de dag blijf ik binnen, dat is veiliger. Sommige kamergenoten zijn naar hun minnaars gegaan en soms blijft er een de hele nacht weg. Dat geeft ons "blijvers" wat meer ruimte. Na het eten om 18.00 uur arriveert een Nederlandse dame, denkend en horend dat hier ergens een Lager is! Ik herken de vrouwen ergens van. Ik herinner me nu, toen we aan het werk waren in de Königstrasse, gaten aan het graven, dat ze passeerde en een paar krijgsgevangenen maakten een niet zo aardige opmerking. Ze nam wraak in het Nederlands! Zij stelt zich voor als Greet Hurkmans, wonende Voorterweg Eindhoven-Stratum (zie tevens maandag 21 augustus 1944). Ze is getrouwd met een *Reichsdeutscher* die momenteel aan het front is. Ze woont nu bij haar schoonmoeder in Heidenau-Süd. Volgens haar verhaal drongen de Russen het huis binnen, verkrachtten ze haar schoonmoeder, maar ze ontsnapte. Ze wil bij ons blijven, maar we zeggen dat dat niet kan omdat we al met te veel in de kamer zijn. Dan spoort ze ons aan om van hier mee weg te gaan. Sommige jongens willen dat, snel naar huis gaan. Sommigen zoals ik, denken dat we hier goed zitten, genoeg te eten, drinken, etc. Twijfel hangt rond. We zullen een gesprek hebben met de heer Rössler en de nu afwezigen en de Fransen. De heer Rössler zegt dat we, als het aan hem ligt, beter nog niet zouden gaan. 's Avonds ca 20.30 uur vraagt de heer Rössler of ik met hem en de heer Tenert naar zijn villa wil gaan om te kijken of deze er nog staat en in welke staat hij is. Ook wil hij wat kleding ophalen voor zijn vrouw en kinderen. Hij heeft een vergunning gekregen van een Russische commandant die hem toestaat te gaan. Hij vertelt me dat hij de Russen zal vertellen dat ik een Amerikaanse krijgsgevangene ben, dat zou de Russen misschien wat milder maken. Ben ik het ermee eens? Ja, laten we het doen en even later zijn we op weg. Onderweg zien we dode paarden langs de kant van de weg en weggegooide artikelen. Bij **Pechhütte** vinden we de uitgebrande auto van de heer Rössler, er is niet veel meer van over. Ondertussen is het wat donkerder en voel ik me wat onrustig. Aangekomen bij de villa, nu in gebruik door een Russische officier, klimmen we de brede trappen op. Plots komt er een oudere Russische soldaat aan met een automatisch geweer van bovenaf op ons gericht. Nu ben ik best bang. Iemand zegt in goed Duits "Ga naar beneden". Terwijl de oude soldaat zijn geweer nog steeds op ons richt, dalen we af en stoppen tegenover een andere oude maar gewapende soldaat. Rössler legt de situatie uit, laat de vergunning zien. Ik voel me niet erg gelukkig en bid om verlichting. De twee oude Russen verstaan er geen woord van, tot er een Duitssprekende officier arriveert. Hij controleert de papieren en zegt dat het in orde is. Hij zegt dan dat ze een andere reden hebben om hier te zijn, ze zoeken iemand. We mogen de hele villa controleren. Het is een complete puinhoop, er is veel

gebroken of vernietigd. Rössler wijst naar de betonnen vloer. Ze hebben de vloer opengebrouwen om zijn kluis mee te nemen. Spiegels, ramen, marmeren platen en deuren zijn ingeslagen. In een van de kamers gebruikte iemand zijn geweer maar om een mooie kast vol porseleinen bordjes, beeldjes etc. kapot te slaan. We halen boven wat kleding, bedanken de Russen en verdwijnen snel. Het is nu helemaal donker en we mogen niet buiten zijn. Gelukkig houdt niemand ons tegen en komen we om ca 22.45 uur aan bij het Lager. Iedereen was erg nerveus omdat we zo lang wegbleven. We zijn dan ook dankbaar ontvangen en omarmd. Na alle commotie vandaag kan ik niet slapen, dus ik drink een paar glazen wijn, rook een sigaret, praat tot ongeveer 01.00 uur. Dan naar bed. (Herr) Rössler heeft geregeld dat ik een krib voor mezelf heb.

Vrijdag 11 mei 1945

Ik heb vannacht niet zo goed geslapen. In mijn dromen kwam het bezoek aan de villa en de Russen terug, maar op een andere manier. Ik sta om 08.00 uur op. Beneden gaat het plunderen in het pakhuis gewoon door. Ook vreemd om met dingen om te gaan; de linkerhand weet niet wat de rechterhand doet. Een Russische officier sluit het pakhuis af om de plundering te stoppen en het pakhuis voor zijn eigen troepen te gebruiken. Later arriveert een commissaris, die ziet het zegel en zegt niets zegel en verbreekt het zegel. Leger en commissarissen mogen elkaar niet. Maar meestal krijgt de echte communistische commissarissen, een vrouw, de overhand. Als ze haar mond opendoet en begint te schreeuwen, doet het me denken aan de visvrouwen op de markt. De soldaten krijgen de opdracht om te plunderen. Omdat het hun eigen voedsel is, weet zij er niets van. Terugkomend van een bezoek aan de ouders van enkele zolder meisjes, is er veel commotie bij een van de pakhuizen. Soldaten hebben enkele kratten met boter en surrogaathoning gejat. Op enige afstand staan er tientallen inwoners met kinderen. De soldaten gooien pakjes boter of honing in hun richting en die proberen ze te vangen. Soms hebben ze geluk, maar meestal lukt het niet. Als ze er een vangen, knijpen ze zo hard om hem vast te houden, dat boter en honing langs hun armen druipen. Van het pakje is dan niets meer over. De Russen lachen zich kapot als ze de Duitsers zien vechten en over de vloer kruipen. Een misselijkmakende en walgelijke show is het. Ik doe niet mee. Tot nu toe heb ik de andere vijf Nederlandse krijgsgevangenen niet gezien. Ze zijn nauwelijks thuis. Ik heb wel wat contact met Koos van Zee uit Den Haag.²⁵⁴ Hij vertelt me dat hij gisteren met Meta, Annelies en Kaleja in de keuken was toen er ineens een paar Russen de keuken binnenkwamen. Koos moest verdwijnen, anders werd hij doodgeschoten. Meta, afkomstig uit het Oosten spreekt één van de Russische talen en is onze vertaalster. Ook zij moest verdwijnen. Beide meisjes worden gegrepen door de soldaten, maar weten te ontsnappen. Ze vluchtten naar het dak. Van daaruit roepen ze om hulp. Wat er daarna gebeurde weet ik niet aangezien ik niet thuis was. Ook Koos weet van niets. Het belangrijkste is dat beide vrouwen zonder schade terugkwamen in onze kamer, meer dood dan levend van angst. Ze zeiden dat ze liever van het dak waren gesprongen dan door de Russen te worden misbruikt. De vrouwen mogen de kamer niet meer uit. Met Kaleja maak ik de woonkamer, de keuken en de kelder schoon en ruim op. We ontvangen vijf jonge vrouwen uit Silezië, in het noordoosten van Duitsland. Dat gebied is al bezet door de

254 Bedoeld is soldaat Jacobus Johannes Theodorus (Koos of Jan) van Zee kgf 107920, die destijds aan de Vermeerstraat 159 in Den Haag woonde.

Russen. Bij de poort hebben de Russen een bewaker geplaatst. Een aardige man van rond de zestig. Hij praat een beetje Duits en met hem drink ik Duitse champagne. Om 13.00 uur eten we macaroni met vlees. Omdat ik wat frisse lucht nodig heb, besluit ik een korte wandeling te maken. Dus ik vertrek alleen en kom er al snel achter dat de straten vol Russische soldaten zijn, geen pretje, dus ik ga snel weer naar binnen. Om 19.00 uur komt Herr Rössler. Meerdere mensen hebben hem gevraagd te bemiddelen in een zaak met matrassen. Zou ik weer met hem mee willen gaan als Amerikaan? Ik kan geen nee zeggen. In een bepaald gebied in Heidenau, vlakbij een grote weide, vieren de Russen feest. Het lijkt wel een zigeunerkamp, veel muziek en er wordt op open houtvuren gestookt, dansen en natuurlijk drinken. Ze hebben de matrassen geleend uit de omliggende huizen. Rössler praat met de officier die de leiding heeft, maar hij geeft geen krimp. Zijn antwoord is: "Vandaag vieren we feest, morgen geven we ze terug aan de mensen, ga nu maar door!" Dus omdat er niets meer op te lossen valt, vertellen we het de mensen en proberen ze te kalmeren. Rond 22.00 uur gaan de meesten van ons naar bed. Ik vind het te warm, zet alle ramen open en blijf een beetje op. Ik rook een sigaret en wacht op Rössler. Hij komt 's nachts aan en gaat ook naar bed. Koos van Zee en ik slapen in het bovenste bed. Er is geen plaats vanwege de nieuw aangekomen vrouwen.

Volgens Van Zee hebben we het nog niet gehad over vertrekken. Volgens hem moeten we dat morgen doen. Als ik door de buurt dwaal, kom ik van alles tegen. Er zijn nog steeds verzoeken van vrouwen om met hen te slapen. Ze voelen zich veiliger om bij een van ons te logeren. Maar het kan ook smerig worden. Een van de Fransman, hij was op bezoek bij een vrouw toen twee Russen inbraken.

Hij protesteerde, maar met een pistool op zich gericht, verdween hij snel. Nu kunnen de Russen doen wat ze willen. Volgens geruchten en vanwege het terrorisme van de Russen hebben veel vrouwen zelfmoord gepleegd. Een daarvan was een vriend van de heer Rössler. Zoals gezegd zijn alle mannen gearresteerd of nog steeds aan het front of krijgsgevangenen. Meneer Rössler vraagt of een van ons mee naar de begrafenis wil. Ik ben al twee keer mee geweest en beide keren was ik bang, dus ik ga niet. Ik weet niet wie er is gegaan.

Jonge meisjes bloeden bijna dood door die Russen. Op onze zolder zijn zes jonge meisjes. De oudste is 18 jaar. Ze houden zich sterk. Drie van hen zijn verkracht. Omdat de rest van mijn groep overdag weg is, houd ik ze in de gaten. Ik houd contact met hun ouders, doe wat boodschappen, haal boeken of kranten, enz. Eentje van hen vertelt me dat haar vader van het front is teruggekomen. Twee zussen weten niet waar hun ouders zijn.

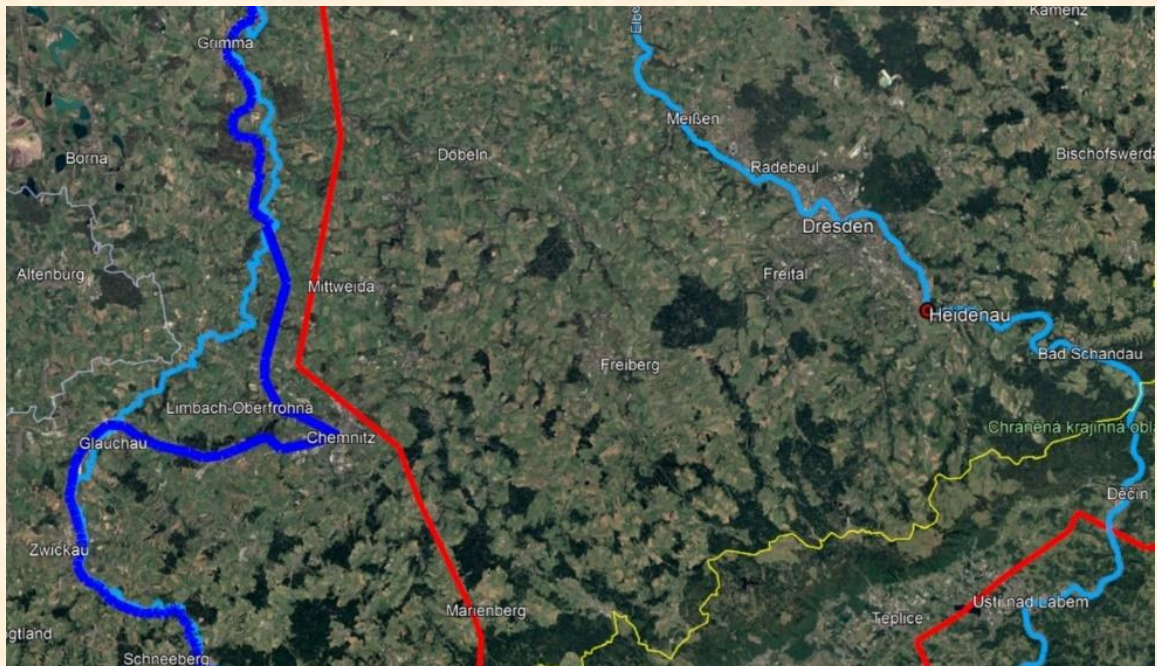
Zaterdag 12 mei 1945

Ik heb vannacht niet zo goed geslapen. Twee in één bed is niet zo comfortabel. Elke keer dat je je omdraait, maak je de ander wakker. Ik sta om 08.00 uur op. Charles is jarig, hij is nu vier jaar. Ik drink een glas Duitse champagne (Aquavit) op zijn gezondheid. Misschien gaan we binnenkort weg, dus ik begin wat kleren te wassen. De Fransen zijn naar de stadscommandant geroepen. Hij wil ons hier niet langer hebben. Als we blijven, worden we behandeld zoals alle andere Duitsers en dat klinkt niet al te best. We hebben af en toe water, dus indien mogelijk was ik wat en hang ik het voor het open raam te drogen. Op verzoek van enkele jongens hebben we voor *Mittag* rijst met kaneel en suiker. Heerlijk een typisch Hollandse

maaltijd. Ik ga door met mijn ronde voor de meisjes. Op zolder is het heel erg warm, dus ik zorg dat er genoeg te drinken is: water, melk, limonade, etc. Een van de meiden, Hilde vraagt of zij een kaartje voor me kan leggen. Ik zeg haar dat ik daar allemaal niet in geloof, maar om haar een plezier te doen heb ik haar het laten doen. Ze vertelt me het volgende:

1. Ik vertrek hier binnenkort (nou ja, dat is duidelijk),
2. als ik thuiskom, wonen mijn vader en mijn vrouw in hetzelfde huis. Mijn antwoord is dat het waar is, want ons huis is gebombardeerd, mijn vrouw is bij mijn vader ingetrokken. Nee, zegt ze, je vader zou in het huis van je vrouw kunnen zijn. Ik weet niet hoe dat kon gebeuren.
3. Ik zou geld ontvangen van een ouder persoon, die geen familie is, ook dat kan ik niet verklaren.

Ik bedank Hilde voor haar inzet en ga de trap af. Het is erg rustig, geen Russische bezoekers. Ik loop rond met een Fransman genaamd Roger, een van de weinige Fransen die op het goede spoor blijft. Hij vertelt me veel over zijn geboorteplaats. Na de oorlog moet ik hem bezoeken, zegt hij. Laat in de middag stormt Greet (Hurkmans) binnen, ze is in een helse toestand. Zij en haar schoonmoeder hebben weer last van problemen en ze wil hier zo snel mogelijk weg. Maar we zeggen dat die beslissing bij ons ligt, dat zij dat niet kan beslissen. Daar moeten we over praten. Samen met de Fransen praten we erover. Het duurt even voordat we tot een besluit komen. Dan het oordeel: we vertrekken morgen. Ons doel wordt de scheidslijn tussen de Russen en Amerikanen in de buurt van **Chemnitz**. De Fransen hebben al vooruit gepland, enkelen hebben een auto weten te bemachtigen. Ook hebben ze een verklaring opgesteld waarin ze de Russen vragen om mild te zijn of rekening te houden met de heer Rössler en zijn familie, waaronder de heren Sturm en Auerbach. Eén van ons maakt ook een verklaring op en die ondertekenen we allemaal met onze namen en adressen. Voor het eerst ken ik mijn kameraden beter.

Donker blauw Amerikaanse linie, rood Russische linie op 8 mei 1945

Castel²⁵⁵) en Van Egmond²⁵⁶) uit Leiden, Van de Kraaij²⁵⁷) uit Delft, Robart²⁵⁸) uit Rotterdam en vier personen uit Den Haag, Van der Mark²⁵⁹), De Pauw²⁶⁰), Van Zee²⁶¹) en dan ikzelf natuurlijk. Robart en De Pauw zijn om veiligheidsredenen bij ons gekomen. Direct na het avondeten beginnen we met inpakken. De heer Rössler geeft ons veel eten, kaas, koekjes, suiker, melk, enz. Genoeg voor veertien dagen. Om 23.15 uur hebben we een afscheidsborrel, er staan 12 flessen champagne op ons allen te wachten. De Fransen komen bij ons op de kamer, net als de heren Rössler en Auerbach, plus de meisjes die in onze kamer verblijven. Het is heel erg warm en hoewel alle ramen open zijn, is het erg vochtig. Mijn shirt doe ik uit en zit nu alleen nog in Stalag shirt en uniformbroek. Binnen korte tijd zweet ik als een otter en is mijn hele lichaam nat. De heer Rössler houdt een toespraak waarin hij de Nederlanders en Fransen bedankt voor al hun werk in zijn bedrijf. Hij wenst ons een hele goede reis en een veilige thuiskomst. Hij omhelst de meisjes Irmgard en Annelies die met ons meegaan. Hij spoort ons aan hem te schrijven wanneer we thuis zijn gekomen. Een van de Fransen houdt een toespraak en bedankt nogmaals voor de geweldige manier waarop we zijn behandeld tijdens ons verblijf. Dat kunnen de Fransen echt zeggen want ze waren er langer dan wij. Jarenlang werkten ze daar. Dan proosten we op de gezondheid van alle Nederlandse en Franse krijgsgevangenen. Dan overhandigt de Fransman het document aan de heer Rössler en Jo Castel ook.

De temperatuur in de kamer is ondraaglijk. Ik ben doornat. De temperatuur en de drank maken er samen een zootje van. Ik heb nog nooit zoveel champagne gedronken. Het eerste glas is makkelijk, maar de Fransen blijven bijvullen en moeten een toast uitbrengen met de vullende persoon.

We worden steeds vrolijker en vrolijker en het praten wordt luider en luider en dan gaan we echt schreeuwen. Samen worden veel liedjes gezongen, alles zo luid mogelijk. Rond 24.30 uur gaat een deel van de groep naar bed omdat ze de volgende ochtend vroeg moeten opstaan. Alle anderen gaan zo hard mogelijk door. Ik ga een strozak halen bij de Fransen en hoor door een open raam dat de Russen geweld gebruiken. De burens doen de deur niet open. Ik laat mijn strozak vallen en ga zo snel mogelijk de anderen waarschuwen dat de Russen in de buurt zijn. Ik doe dit twee keer, maar niemand luistert. Een derde keer waarschuw ik ze, maar dan is het te laat. Minuten later klinken de gebruikelijke geluiden van mensen die de trap op komen. Hoe alles zo snel ging weet ik niet meer, maar ik hoor de angstige stem van Else in de krib. Zonder na te denken klim ik in de krib (bovenste) en terwijl ik vooraan lig, met blote rug, van voren afgewend en vol zweet doe ik alsof slaap. Else

255 Bedoeld is korporaal 4 R.I. Johannes (Joop) Castel kgf 107921. Hij werd geboren in Zwolle en woonde aan de Lage Rijndijk 66 in Leiden.

256 Bedoeld is soldaat 4 R.I. Adrianus van Egmond kgf 107927. Hij werd geboren in Schiedam en woonde aan de Driftstraat 1a in Leiden.

257 Bedoeld is soldaat Regiment Jagers Theodorus Johannes Cornelis (Theo) van der Kraaij kgf 106779. Hij werd geboren in Delft en woonde aan de Warmoezierstraat 7 in Delft.

258 Bedoeld is soldaat 2 R.I. Hendrik Paulus (Harry) Robart kgf 107359. Hij werd geboren in Rotterdam en woonde aan de Schieweg 30c in Rotterdam.

259 Bedoeld is korporaal Korps Motordienst Levin Johannes Nicolaas (Lou) van der Mark kgf 97973. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Kraijenhoffstraat 24 in Den Haag.

260 Bedoeld is soldaat 13 R.I. Pieter de Pauw kgf 271549. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Geleenstraat 86 in Den Haag.

261 Bedoeld is soldaat 43 R.I. Jacobus Johannes Th. (Koos of Jan) van Zee kgf 107920. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Hoefkade 375 in Den Haag.

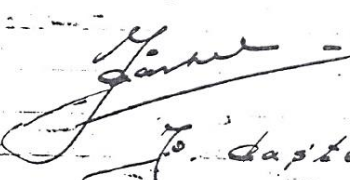
heeft een deken over haar heen getrokken. Ze kunnen haar niet zien en een van de Rus duwt een pistool in mijn rug. Ik draai me om, groet hem en dan gaat hij verder. Het is halfdonker, dus veel kan hij niet zien. Na 20 minuten verdwijnen de Russen na wat gerommel. Het wordt eindelijk rustiger en eindelijk gaan mensen naar hun eigen plek. Ik blijf bij Else die nog steeds erg nerveus is en beeft van angst. Half hangend uit het bedje probeer ik wat te slapen want het is ook nog een vroege dag voor mij. Ik slaap echter niet veel.

Heide van den 18. Dec. 1945.

Ik, ondertekende, de Nederlandse Kriegsgevangenen
 Jo. Castel, verklaar mede ondertekende van al mijn
 aan heere de heren benoemde en andere Nederlandse
 Kriegsgevangenen, dat gedurende de tijd, dat zij
 in als arbeiders ingezet waren, dijn niet en eer
 biedig behandeld zijn.

Eveneens ook de heren ^{STURM} Sturm en ^{AUERBACH} Auerbach,
 die deel uitmaken van de directie, hebben ons
 steeds med raad en raad heere de gestaan.

Mer zij hier gelukkig zijn met onze bevrijding
 en zij terug keeren kunnen naar ons geliefd vader-
 land, kunnen zij niet nalaten voor de toekomst
 eenige ~~aan~~ dankbaarheid voor den heer Rössler met
 zijn ^{and family} familie en bovengenoemde ^{Rössler} Hr. Sturm en
 Auerbach te verzoeken.

 Jo. Castel
 Lage Rijn dijk 66
 Heide (24)
 Nederland.

De door Joop Castel ondertekende verklaring voor de heren Rössler, Sturm en Auerbach

11. De reis naar Nederland

Zondag 13 mei 1945

Om 04.00 uur worden we gewekt door de wekker en om 04.30 uur is iedereen wakker. Na ons laatste en stevig ontbijt maken we ons klaar om te vertrekken. We nemen afscheid van de meisjes en de Fransen die blijven, ook van Herr Rössler die op straat een foto van ons maakt. Omdat ik denk dat ik een speciale band met hem heb, neem ik afscheid, bedank hem voor alles en wens hem en zijn familie, speciale Mutti, het allerbeste. Ook hartelijk dank voor de hoeveelheid voedsel die hij ons heeft gegeven voor de reis. De handkar op twee wielen en de trekkar zijn beladen met bagage en eten. Om 06.30 uur beginnen we aan onze reis. Joop Castel, Koos van Zee, Theo van de Kraaij, Broer²⁶²⁾, Van Egmond²⁶³⁾, Greet Hurkmans, Irmgard, Annelies en ik, acht man/vrouw sterk. Lou van der Mark wacht bij de school en voegt zich bij ons (met zijn negenen nu). Vol hoop gaan we op weg naar de Amerikanen. We hebben te horen gekregen dat we uit de buurt van **Dresden** moeten blijven. De Russen zouden ons tegenhouden en ons eten stelen, enz. Vergeet niet dat we ook vrouwen bij ons hebben. Ons doel is **Chemnitz**, ongeveer 100 km ten westen van hier.²⁶⁴⁾ We hebben een goed plan gemaakt over het duwen en trekken van ons transport. Waar we rusten en slapen, regelen we tijdens de reis. Eerst bereiken we **Niedersedlitz**. Kort daarna gaat het mis met mij, tijdens het overnemen van de wagen stoot ik door onoplettendheid van de ander, mijn enkel en hiel tegen het karretje. Ik kan er mee lopen, maar het doet me veel pijn. De reis gaat verder via **Lockwitz**, we belanden dan in **Kreischa**, waar we een rust- en eetpauze houden. Tijdens die rust zoen we de Fransen met hun auto voorbij rijden. Over heuvels en door dalen gaat het verder, elkaar steeds op tijd aflossend. De sfeer in het groepje is goed. Omstreeks 13.00 uur vallen we **Oelsa** binnen. In een *Gasthaus* aldaar zetten we thee en eten er. Daarna nemen we een bad en gaan slapen tot 18.00 uur. Het weer is te heet om verder te gaan. Dus gaan we om die tijd verder tot **Höckendorf**, welk dorp we bereiken om 22.00 uur. Hier installeren we ons -met veel andere trekkers- bij een boerderij in een grote leegstaande koestal. De boer vertelt dat er 200 stuks vee zijn meegenomen, als ook zijn landbouwwerktuigen. De wandeling van vandaag was zeer mooi met onderweg prachtige panorama's. Het was wel erg heet. Om de Russen niet te ontmoeten nemen we de kleinere wegen waar we heuvels op en af gaan. We wandelen door een prachtig panorama. Langs de wegen is van alles te vinden van de oorlog, munitie, kleine bommen, *Panzerfauste*, kapotte tanks, kanonnen, uitgebrande auto's, etc. Wat mij stoort zijn de haastig gemaakte graven voor soldaten langs de kant van de weg. Een geweer in een kleine heuvel gestoken, bajonet in heuvel gestoken, bovenop de kolf een helm waarin ik vaak een kogelgat zie. Ik vind dat heel verdrietig en heb medelijden met ze. Veel krijgsgevangenen passeren ons in auto's, op fietsen, karren, enz. Alles gevorderd of gestolen. We zien ook dat Tsjechen en andere burgers het terugkerende Duitse volk beroven van alles wat ze hebben. Mijn bloed kookt omdat we er niets aan kunnen doen. Wij doen dat soort dingen niet. We vragen altijd of we

262 In de Engelse vertaling staat letterlijk "Broer", het is dus niet een broer van Van Egmond. Mogelijk betreft het wachtmeester Pieter Broer kgf 271159.

263 Adrianus van Egmond kgf 107927 die bij de **Hecker-Werke** werkte.

264 Hemelsbreed is het 70 km.

ergens kunnen overnachten, ik slaap lekker in het stro en word wakker als de zon al schijnt.

Maandag 14 mei 1945

Na wassen een eten om circa 07.15 uur op pad. Er staat nu veel wind. De tocht is nog mooier dan die van gisteren. Vandaag moeten we wel veelal van de hoofd-wegen gebruik maken omdat de binnenwegen volgens de bewoners kapot zijn gereden door kanonnen en tanks. Tijdens de eerste rust trek ik mijn korte broek aan. Dat is veel prettiger met die warmte. Het is nogal druk onderweg met wegtrekkende buitenlanders en terugkerende inwoners van de dorpen. Zo spreken we op onze tocht enkele Zuid-Afrikaanse krijgsgevangenen en een stel Nederlandse civielen. Aangezien de meisjes moe zijn, rusten we nu meer uit en doen dat in de fraaie bossen waar we langs komen. Alleen Annelies heeft telkens wel iets om te lachen en zij schalt dan ook steeds uitbundig. Werkelijk zij houdt er bij ons de moed in. Ik heb nu wel last van mijn gestoten hiel en enkel, vooral als ik na een rustpauze weer moet beginnen. Maar allengs gaat het beter. Om even voor 12.00 uur vlak voor **Freiberg**, nemen we een lange rustpauze tot ongeveer 18.00 uur. Het is in de namiddag echt te warm om te lopen, laat staan om ook nog wagens te trekken.

Tijdens die pauze passeert Frits Jansen, de zingende kapper uit Tilburg. Hij heeft ergens een fiets geklauwd. Van hem vernemen we dat onze jongens, die op weg zijn naar Tsjecho-Slowakije, vijf uur lang beschoten en geheel uit elkaar gehaald zijn. Iets over 18.00 uur bereiken we **Freiberg**, een aardig stadje. De wielbanden van de handkar lopen er soms af en dat geeft telkens oponthoud. Aan Russische soldaten vragen we om spijkers en een hamer. Als dat karwei geklaard is, gaan we over een mooie grote weg verder. De stemming is nog altijd prima.

Na plusminus 8 km belanden we te **Ober-Schöna**, alwaar we ons bivak opslaan in een schuur, tezamen met een stel Nederlandse burgers. We passeren elkaar die middag regelmatig; aardige lui. We zijn al diverse controleposten van de Russen gepasseerd, tot nu toe hebben zij nog geen aanmerkingen gemaakt. Wanneer zo'n post in zicht komt, maken onze meisjes zich zo klein als wat, zij zijn nog altijd angstig. Er wordt thee gezet en pap gekookt. Na het eten neem ik een bad, scheer me weer eens. Irmgard masseert mijn enkel en hiel, waarna het lopen een stuk gemakkelijker gaat. Tegen 22.00 uur als iedereen zich al een poos te rusten heeft gelegd en ik nog geen slaap heb, rook ik een sigaret, kleed me de dan uit en ga in het wel één meter hoge stro liggen.

In tegenstelling tot wat we zien en horen van krijgsgevangenen zowel als civielen, stelen wij nergens en bedreigen de bevolking ook niet, zoals we Franse krijgsgevangenen wel zien doen. Daarbij dreigen ze met revolvers of pistolen. Wij hebben genoeg bij ons...

Dinsdag 15 mei 1945

Deze nacht heb ik niet zo goed geslapen als de vorige. Doordat het in die schuur enigszins tochtte had ik het koud. Om 05.00 uur worden we gewekt en na de gebruikelijke handelingen van elke ochtend -inpakken, laden, enz. waar we erg handig in zijn geworden- gaan we tegen 06.30 uur voor de laatste etappe naar we hopen, op stap. Annelies is weer vrolijk. De lieve meid heeft voor ieder van ons een goed woord.

De wegen die we volgend zijn erg mooi. Lange stijgingen en afdalingen wisselen elkaar af. We worden lang niet zo moe. Nu en dan lopen we een hele tijd over een hoog plateau, dan weer volgt een lange afdaling en blijven we een poos in een dal. Langs de wegen zien we dezelfde nare dingen als gisteren, kapotte auto's en legervoertuigen, soldatengraven, enz. Doordat er onderling een goede verstandhouding heerst, ieder zich op zijn tijd nuttig maakt met trekken of duwen van de wagens, is er van vermoeidheid praktisch nooit sprake.

De massage van Irmgard werpt zijn resultaten af, het gaat een heel stuk beter. Ik kan er prima mee lopen en zelfs dansen. We passeren **Memmersdorf**, en **Flöha**. Bij die laatste stad zien we voor het eerst een trein rijden. Kort voor we **Chemnitz** bereiken, houden we een lange rustpauze in een bos, net zoiets als bij ons de Scheveningse bosjes. We bespreken dan wat we verder zullen doen. Aangezien het brood op is, leven we nu van biscuits met sardellen en suiker. Het einddoel is kortbij. Tijdens die pauze ga ik water halen bij een bron, een kleine 20 minuten van hier. Terug zijnde ga ik heerlijk rusten en dut in. Om 17.00 uur gaat de reis verder en lopen we kort daarna door het sterk verwoeste **Chemnitz**. In de omgeving van **Schönau / Siegmar** stuiten we op een "Sperre" (afsluiting of versperring) van de Russen, die nu echter gesloten is. Samen met het Nederlandse stelletje zoeken we een nachtverblijf op. Bij een fabriek vinden we een barak waarin Italiaanse krijgsgevangenen gehuisvest zijn geweest. Het is er niet direct schoon, maar ala, we doen het er maar mee. We treffen daar nog meer Nederlandse burgers aan, die allerlei sterke verhalen vertellen. Jammer genoeg is nu ook de tijd aangebroken dat we afscheid moeten nemen van Annelies en Irmgard. Zij willen proberen om zwart naar de Amerikanen te komen, aan de overzijde van de *Autobahn*. We winnen hier en daar nog inlichtingen in en vernemen dat alleen krijgsgevangenen door de "Sperre" mogen. Derhalve gaat Greet met het genoemde stel Nederlandse burgers mee. We koken heerlijke macaronipap. Aangezien wij krijgsgevangenen de beide wagens niet mee mogen nemen, pakken we alles over en geven de wagens plus de levensmiddelen die wij niet mee kunnen nemen aan hen. Omstreeks 23.00 uur leg ik me te rusten. Gelukkig slaap ik nu een stuk beter en sta de andere morgen om 08.00 uur uitgerust op.

Woensdag 16 mei 1945

We zetten thee en koken pap. Na het eten nemen we afscheid van de Nederlanders. Zij bedanken ons voor de wagens en de levensmiddelen. We wensen elkaar een voorspoedige reis met een behouden thuiskomst. Evenzo neem ik hartelijk afscheid van de beide meisjes, wens hen veel liefs toe. We geven hen de nodige levensmiddelen mee. Persoonlijk heb ik erg met hen te doen. Ik hoop van harte dat zij het door hen beoogde doel mogen bereiken, zonder al teveel moeilijkheden. Anders een behouden thuiskomst. Dan begeven we ons met zijn zessen naar de afsluiting. Daar bevinden zich reeds veel krijgsgevangenen, voornamelijk Fransen. Een stel Belgische krijgsgevangenen gaat er bij liggen, net als wij, afwachting wat komen gaat. Het is erg warm weer. Ik krijg er slaap van, leg me neer en dut in. Al vrij snel komen er meer Nederlandse krijgsgevangenen bij. Ik zie er echter geen bekenden bij. Tijdens de wachttijd ruilen we met de Fransen tabak tegen levensmiddelen. Er circuleren geruchten dat wij met vliegtuigen naar het westen zullen worden gebracht. Van de enkel en de hiel ondervind ik weinig last meer.

Niet gedurende de uren dat ik loop of sjouw met de wagens, want dan worden mijn gedachten bezig gehouden met hetgeen ik moet doen of ook door en met het moois om me heen, nee, tijdens de rustpauze en zoals nu bij de "Sperre", dan vliegen mijn gedachten naar thuis. Het verlangen daarheen is groot.

Om 11.00 uur staan of liggen we daar nog te wachten. Maar een poos later staan we op omdat er beweging komt in de massa. We moeten ons opstellen in rijen van vijf man en marcheren af. Er is gezegd dat we 2 km moeten lopen, doch het lijken er wel 6. Vanwege de enorme hitte in het middaguur echter ook door de vele bagage die sommigen meezeulen, zijn er veel uitvallers. Zelf heb ik een kist en een koffer. Mijn fraaie Poolse officiersjas hangt -model gevouwen- over mijn rechter schouder. Eindelijk bereiken we de brede *Autobahn* bij **Burgstadt**²⁶⁵ die als demarcatieline geldt, de grens tussen oost en west. Ook hier moeten we weer wachten voor we worden toegelaten. Maar eindelijk gaat de slagboom omhoog. Nu pas voelen we ons vrij! Het wachten is nu op de Amerikaanse vrachtwagens. We feliciteren elkaar met het bereikte doel.

Het is hier anders wel een vreemde toestand met van alles door elkaar, burgers en krijgsgevangenen van diverse nationaliteiten. Doch voor we gaan vertrekken worden de burgers gescheiden van de krijgsgevangenen. *We worden uitgewisseld tegen een zelfde aantal Russen die uit het westen van Duitsland zijn gekomen.* Wanneer later de vrachtwagens arriveren gaan we met 35 man, plus bagage, op zo'n open wagen. Staande daarin, rijden we met een gang van 50 á 60 km over de grote en brede autoweg. We stijgen en dalen tot circa 36 km voorbij Chemnitz. Daar stappen we uit en wachten tot ongeveer 18.00 uur. Gedurende de rit houden we elkaar stevig vast, vooral als onze neger-chauffeur wat hard de bochten neemt. Hem wordt verzocht het wat kalmer aan te doen in een bocht, zijn antwoord is een grote grijns op dat ebbenhouten gezicht. Het zijn soms net duivels, zo scheuren zij over de autobanen. Ik voel met helemaal niet op mijn gemak.

Het is erg warm weer. Ik verga van de dorst. Er is echter geen water. Die hitte en dorst maken dat ik in een down-stemming kom. Onze groep omvat ongeveer 500 man. In die wachttijd eet ik wat en doe een dutje. De voorbije dagen ben ik zeker slaap tekort gekomen. Om 19.00 uur worden we weer door vrachtwagens opgehaald en naar **Gera** gebracht. Hier worden we ondergebracht in een voormalige kazerne waar we direct in groepen van twintig man worden geregistreerd. Snijders en Baraké²⁶⁶ helpen bij het invullen van de formulieren. Hierna volgt het bespuiten met luizenpoeder. Die roetzwarte neger neemt het bij het bespuiten niet zo nauw. Ik krijg er behoorlijk last van in de keel. Onze groep van twintig man wordt, tezamen met andere Nederlandse krijgsgevangenen ondergebracht in de kazerne lokalen. Nu zijn we daar met vijftig man. Onder hen zie ik bekenden van Arbeitskommando 1001 uit Wülknitz, zoals Admiraal, Hengst, Galjé²⁶⁷ en nog enkele.

Op het exercitieterrein branden diverse vuren waarop wordt gekookt. We ontvangen 1/8 brood met vlees. In en om de kazerne is het één grote vieze en smerige rotzooi.

265 Hier is waarschijnlijk de A4 ten noorden van Chemnitz, in de richting van Burgstädt bedoeld.

266 Bedoeld is soldaat R.K.A. Michel Baraké kgf 98437. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Louise de Colignystraat 144 in Den Haag. Hij was tewerkgesteld in Dresden bij **Seidel & Naumann**, later bij **Gerling & Rockstroh** en geëvacueerd via Tsjechië.

267 Bedoeld is soldaat bij de Jagers Adrianus Petrus Galjé kgf 106684. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Moorweg 310 in Den Haag. Hij was tewerkgesteld in Gröditz bij MDSW, later in Johannegeorgenstadt en tenslotte in Schönheide.

Allerlei spullen liggen in en om het terrein verspreid, in de gangen breek je je nek over patronen, jassen, dekens, kasten, enz. Ik ga in een apart kamertje op de vloer slapen. Dat gaat best. Het is dan reeds bij 23.00 uur in de avond. Er is ons medegedeeld dat wij morgen op transport naar Nederland gaan. Hierdoor heerst er natuurlijk vreugde. We kunnen dan voor of met Pinksteren thuis zijn.

Donderdag 17 mei 1945

Om 05.00 uur moeten we eruit en om 06.00 uur aantreden voor appèl. We worden groepsgewijs ingedeeld. Elke groep omvat vijftieng man. Ik ben ingedeeld bij groep XK2. Omdat het erg warm weer is, de Poolse overjas nogal zwaar is om alsmaar mee te dragen, laat ik die -zeer node- hier achter. Franse, Belgische en Nederlandse krijgsgevangenen worden ingeladen en dan valt tegen 07.30 uur het startsein. Over de *Autobahn* gaat het via **Jena, Weimar**, in de richting van **Erfurt**, waar we volgens zeggen, naar de trein zullen gaan. Maar nee, dat is weer eens niet juist, we worden naar een -even vóór Erfurt gelegen- kazerne gebracht. Daar aangekomen worden de Fransen naar het vliegveld getransporteerd en zij vliegen van daar huiswaarts. Wij -52 man sterk- stappen uit en krijgen barak D toegewezen. Dat wij Nederlanders nog niet naar huis mogen heeft, naar men zegt, te maken met de voedselsituatie in ons land. De toestand in deze kazerne is gelijk aan die te Gera. We zetten de rommel aan de kant en dan hebben we voor ons zessen een kleine kamer apart. Telkens, na zo'n autorit ben ik bezweet door de hitte en vuil van het stof dat we opvangen op die open wagens. Derhalve neem ik meteen een heerlijke douche waarvan ik echt opfris. Met dit warme weer loop ik in de korte broek, Het eten is hier prima. Het wordt verzorgd door Italiaanse krijgsgevangenen. We krijgen bijna een Italiaanse keuken. Uit de ene ketel komt macaroni, uit de andere *Nudeln*, verder vlees met tomatensaus (een heerlijke saus!), een stuk brood, koffie of thee met melk en suiker. Per dag ontvangen we 10 sigaretten. Wat dat betreft merk je niet dat het oorlog is geweest. Het is hier alleen maar eten, drinken, wandelen, rusten en naar muziek luisteren.

Ik maak eens een inspectietocht over het terrein en in de gebouwen doe er omheen liggen. Door bombardementen is er veel kapot. Diverse goederen liggen over het terrein verspreid, onder andere wapens, munitie, kleding, gebruiksvoorwerpen, enz. Zo te zien alles nog nieuwe spullen. In één van de bijgebouwen liggen naai-, brei- en haakartikelen op een grote hoop. Verder door elkaar gesmeten boeken. Ik neem wat garen en stopwol mee, alsmede enkele boeken. Daarbij zijn onder andere een "*Encyclopedia*", "*Ich rede mit Bruno*" van Mussolini en nog wat., Ik heb weer wat te lezen. We krijgen per man 20 Duitse sigaretten uitgereikt. Kort na 22.00 uur ga ik onder zeil.

De dagindeling is ongeveer als volgt: 06.00 uur opstaan, waarna te 07.00 uur ontbijten in gebouw K. Daar staan de ene keer 200 man, een volgende keer echter over de 1000 man. Dat dit telkens wisselt ligt aan het komen en gaan van de Franse en Belgische krijgsgevangenen die steeds zo gauw mogelijk worden afgevoerd. Om 10.00 uur ziekenrapport en om 12.00 uur het middageten. Om 17.00 uur volgt het avondeten, waarna men naar bed kan gaan als men wil. Er is geen verduistering meer en zo hebben we een mooie kijk op de stad Erfurt beneden ons gelegen op circa 4 km afstand. Het is een heel fraai gezicht met al die

lichtjes van de woningen, fabrieken, enz. Het is lang geleden dat we zoiets hebben kunnen zien.

Baraké is benoemd tot Chief Holland. Het verzorgt alles, bijvoorbeeld kleding, voeding en dergelijke. Hij is de zoon van een familie aan het Noordeinde (in Den Haag). Ze hebben een tapijtenzaak en zijn klant van Vader.

Vrijdag 18 mei 1945

Ook deze nacht heb ik goed geslapen. Ik sta om 06.00 uur op. Na het ontbijt ga ik zonnebaden. Ik was enkele stukken ondergoed uit en breng de voormiddag door met luieren, rondwandelen, lezen en schrijven. Vooral dat laatste is nodig.

Na het middagmaal van 12.00 uur doe ik een dutje en word wakker als een nieuw transport binnenkomt. Daar bevinden zich Koos Labordus²⁶⁸ en Chris Ouwehand²⁶⁹ bij. Ik ben blij hen hier te ontmoeten. Ook zie ik er jongens bij die ik wel van gezicht ken, van het Lager uit Wülknitz. Ik zou graag bij Koos en Chris blijven gedurende de reis, maar iedereen moet in de wagon blijven die hem werd aangewezen. Van aardappelmeel en meel bakken we flensjes. Later om 20.00 uur verorberen we die, Met dik boter en suiker erop smaken ze best. In de avonduren wandel ik een tijdje rond en ga tegen 22.00 uur slapen. Weer een dag voorbij die ons geen stap dichterbij huis heeft gebracht.

Van alles maak ik zo goed mogelijk aantekeningen.

De dag verloopt zonder bijzondere gevallen.

Twee Nederlandse knapen zijn naar de door de Fransen verlaten barak gegaan. Daar vinden ze twee windjacks die ze onder hun arm meenemen. Een kwartiertje later, bij het passen van de jacks, voelt één van hen iets hards in een jack. Het blijkt een portefeuille te zijn. Hij zegt "die kunnen zij (de Fransen) toch niet vergeten zijn? Er zijn hier vast anderen geweest die de jacks hebben opgehangen". Daarop gaan ze naar die barak terug en ja, daar zijn anderen en wel Engelsen. Bij het zien van de jacks beginnen die meteen te schelden en willen de twee aangeven bij de Amerikaanse militaire politie. Echter na praten en praten onder veel excuses dat het toch nooit de bedoeling is geweest de jacks te behouden en zo meer, krijgen ze gedaan dat ze weg mogen.

Zaterdag 19 mei 1945

Vannacht heeft het flink geregend. Ik sta om 06.00 uur op. Omdat er op het moment weinig krijgsgevangenen in de kazerne aanwezig zijn, krijgen we bij het ontbijt van 07.00 uur een dubbele portie. Veel lieden zijn direct doorgezonden. Behalve wat Engelsen en Belgen zijn er praktisch alleen Nederlanders. Het weer is ietwat afgekoeld, het is winderig. Nog steeds komen nieuwe transporten binnen.

Om 12.00 uur staan we in de rij bij het eten halen. Nu zijn er -zo verneem ik- in totaal 1300 man aanwezig. Daar er vandaag weer grote transporten weg zijn gegaan, resteren er 's avonds nog 300 man. Bij de nieuwen ontmoet ik Anton Timmerije, ook bekend uit Heidenau. We krijgen ieder een doosje sigaretten.

268 Bedoeld is soldaat 4 R.I. Jacobus (Koos) Labordus kgf 107683. Hij werd geboren in Leiden en woonde aan de Morschweg 61 in Leiden. Hij was tewerkgesteld in Gröditz bij MDSW en later in Heidenau *Radrennbahn*.

269 Bedoeld is korporaal 15 R.I. Christiaan Cornelis Willem (Chris) Ouwehand kgf 97098. Hij werd geboren in Rotterdam en woonde aan de Groene Zoom 304 in Rotterdam. Hij was tewerkgesteld geweest in Heidenau *Radrennbahn* en Pirna.

Tijdens mijn dagelijkse rondgang over het terrein vind ik in één van de magazijnen veters en ijzergaren. Ik neem van beide een hoeveelheid mee. Die zijn thuis best te gebruiken. Op de gang en later op de zolder van een lege barak hoor ik muziek, gitaarmuziek door de oude "1001 Boys"-band. Er komt nog een banjo bij. Ik ken die band, uit **Wülknitz** zijnde, niet.

Om 18.00 uur kijk ik naar de voetbalmatch Engeland tegen Servië. Bij de Engelsen spelen een aantal Nederlanders mee. De uitslag is 4 tegen 1. Tot bij middernacht worden op de kamer besprekingen gevoerd over het programma voor morgenavond.

Zondag 20 mei 1945 (Eerste Pinksterdag)

Goed geslapen hebbende, sta ik die morgen om 05.30 uur op. Het is vandaag Pinksteren, mij derde in krijgsgevangenschap. Dat wij met Pinksteren thuis hadden kunnen zijn is dus niet waar gebleken. Ze kletsen maar wat!

Om 06.00 uur ga ik naar de Heilige Mis met Communie, daarna ontbijten. Het ontbijt bestaat uit pap met vlees en tomaten, plus een snee brood, Het is wederom heerlijk. Het weer is bijzonder mooi. Na het ontbijt schrijf en lees ik een tijdje. Vanaf 10.00 uur houd ik me bezig met het verstellen van broek en jas. Ik maak er onder andere nieuwe broekzakken in. Broer²⁷⁰⁾ kookt een grote pan griesmeelpap. Ik eet er blijkbaar teveel van en daardoor dien ik het bed te houden tot circa 17.00 uur. Dan is het weer etenstijd. In plaats van *Nudeln* krijgen we rode kool met aardappelen. Dat smaakt weer best. Wanneer om 18.30 uur een nieuw contingent binnenkomt, ongeveer 45 man, zijn daar Joop de Lange, Frits, Klaas en Drost bij. In totaal zijn er nu circa 190 Nederlanders. 's Avonds van 19.30 tot bij 22.00 uur cabaret door de Nederlandse krijgsgevangenen met onder andere toneel, Hawaiï- en pianomuziek. De in het kamp verblijvende Fransen, Engelsen en Amerikanen zijn uitgenodigd en aanwezig. Er wordt druk gesproken over een eventueel vertrekken morgen. Ook dat er wat meer stemming gebracht dient te worden want de sfeer is erg gedrukt. Natuurlijk ga ik deze avond laat naar mijn krib.

Maandag 21 mei 1945 (Tweede Pinksterdag)

Om 06.00 uur eruit. Bij het ontbijt komt de mededeling dat er om 08.30 uur appèl is voor alle Nederlanders. Natuurlijk wordt er weer flink gekankerd, vooral over het niet weggaan. Maar al dat gemopper is voor niets geweest, want tegen 11.45 uur komt onverwachts het bericht dat wij nog vandaag zullen weggaan. Waarheen is er niet bij gezegd. We dienen om 13.00 uur aan te treden met "*Gepäck*" (bagage). Alles en iedereen is nu blij, de stemming is omgeslagen en is nu uitbundig.

Bij het uitdelen van de middagpot krijgen de Nederlanders voorrang. Voor de treinreis ontvangt ieder twee *breakfast*-, een dinner- en een supperpakket.

Het dinnerpakket bevat: 8 biscuits, 1 blikje kaas en 4 sigaretten plus kauwgummi.

De inhoud van de andere pakjes heb ik helaas niet genoteerd.

Na het eten maak ik mijn bagage in orde. Groepsgewijs gaan we naar het exercitieveld en van daar naar de vrachtauto's. Sommige knapen sjouwen zich een ongeluk aan alle mogelijke spullen die ze hier hebben gevonden, onder meer

270 Bedoeld is wachtmeester 2 R.H.M. Pieter Broer kgf 271159. Hij werd geboren in Reeuwijk en woonde aan het Henegouwerplein 46-B in Rotterdam. Hij was onder meer tewerkgesteld geweest in Weistropp en Dresden.

pelsjassen, jasjes, tentzeilen en andere rommel. Wie weet moeten zij die zaken straks aan de grens afgeven. Met 32 man plus bagage per vrachtwagen naar het station. Het is me niet bekend hoe laat of het is, daar alle klokken hier gek zijn. Op mijn vraag aan de mannen of zij van de tijd weten, hoor ik dat het ongeveer 14.30 uur is, als we met die 32 man in een wagon plaatsnemen. De wagondeuren wijd open, waardoor we een vrij uitzicht hebben en wat zo fijn is, nu geen prikkeldraad.. Wat ik nu voel kan ik moeilijk tot uitdrukking brengen. Het is wel een heerlijk gevoel. De bagage stapelen we in een hoek van de wagon op, wel zo, dat we er gemakkelijk bij kunnen. Gezien het aantal wagons worden er een dikke 1000 man vervoerd. Van de ongeveer 40 wagons zijn er zes met in totaal 189 Nederlanders. De rest bestaat uit Fransen en Belgen. De Belgen zitten in de voorste wagons, dan wij en achteraan de Fransen. Als dan eindelijk het vertreksein klinkt gaat er een gejuich op. Het is circa 15.00 uur.

Aangezien veel spoorbanen en bruggen kapot zijn door bombardementen en provisorisch zijn hersteld, doch ook omdat veel gebruik wordt gemaakt van spoorlijnen die uitsluitend voor goederenvervoer worden gebruikt, gaat het maar langzaam. Wat later komt er meer vaart in.

Via **Neu-Dietendorf, Wandersleben, Seebergen, Gotha, Fröttstadt, Wutha, Eisenach, Hörschel, Herleshausen** bereiken we **Gerstingen**, alwaar voor een rustpauze wordt gestopt. De trein staat bij wijze van spreken om de haverklap voor een rood sein stil. Het is zo dat op de hoofdbanen andere militaire transporten steeds voorrang hebben en zo gebeurt het dat we nu en dan een lang oponthoud krijgen. Onderweg is alles, maar dan ook alles kapot. Het praatje gaat, waarin Kassel en Saarbrücken als eindstations worden genoemd, maar waarom is dan de volgorde van de wagons Belgen, Nederlanders, Fransen? Wanneer de trein voor de zoveelste keer stilstaat bij een onveilig sein, ga ik naar de wagon waar Koos en Chris zich ophouden. Zij hebben een mooie uitgebreide kaart van Duitsland en ik ben erg nieuwsgierig naar de route die gereden wordt. Na ruim een half uur wachten zet de trein zich in beweging. Intussen regent het en in plaats van aan de reling zit ik nu binnen op mijn kistje. Voorbij **Wildeck, Hühnebach** gaan we door een lange tunnel en lopen **Bebra** binnen, waar weer prompt wordt gestopt. De regen is overgegaan in gietbuien, wat jammer is. We krijgen ¼ blikje kaas en 3 sigaretten per man. Langs de spoorbaan staan ter bewaking militairen opgesteld. Waren het eerst Amerikanen, nu zijn het Engelsen. Het is omstreeks 22.00 uur als de trein uit Bebra vertrekt. Het lijkt alsof we teruggaan, maar dat is omdat we van een kopstation weggrijden. Daardoor is de volgorde van de wagons nu Fransen, Nederlanders, Belgen.

Omdat het nu donker is en het bovendien regent, gaan de deuren -op een kier na- dicht. De meeste knapen gaan slapen. Ik lijf nog lang op zitten, eet bijna een heel pak suiker p, rook ook veel, maar dat is van nervositeit. Hoe lang duurt het nog voordat we thuis zullen zijn? Daaraan blijf ik denken.

Eindelijk ga ik dan zo goed en kwaad als het kan slapen. Dat valt niet direct mee, de vloer is hard en het is tamelijk koud in de wagon. Maar het zachte deinen en het regelmatige tik-tak-tik op de rails doen me vrijwel snel indutten. Ik ben ook vermoeid.

Dinsdag 22 mei 1945

Het is rond 07.0 uur als ik de andere morgen wakker wordt. De trein staat ergens stil voor een rood sein. Hoe lang al en waar bevinden we ons? Even later gaat het

langzaam verder. Van de vele stationnetjes die we passeren kan ik de namen niet noteren omdat ze zijn kapotgeschoten. Zover ik wel kan zien rijden we langs **Fulda, Flieden, Steinau** (an der Strasse), etc. Na **Flieden** passeren we een 3575 meter lange tunnel met dubbelspoor en via **Gelnhausen** arriveren we om 08.30 uur in **Hanau**. Volgens zeggen zal hier ruim twee uren worden gewacht. Intussen eet ik, slaap wat en bestudeer de landkaart. Het regent nog steeds. Tijdens het oponthoud hier wordt een wagon met Amerikaanse legergoederen geplunderd.

We wachten dan al meer dan vier uren, wat erg vervelend is, vooral omdat men ongeduldig wordt. Men wil zo spoedig mogelijk naar huis.

Om 14.00 uur drink ik voor het eerst wat water. Dan worden nog enkele wagons met civielen uit Nederland en België aangekoppeld. Ook over die wagons neemt Baraké de leiding. Ruim zes uren staan we daar nu stil, maar tegen 14.45 uur gaat de rit in een slakkengang verder. De deuren van de wagon staan weer open en ik zit weer op mijn plekje aan de reling boven de treeplank. Na het voorbij rijden van **Mühlheim** komen we te **Offenbach**. De brug over de Main is totaal weg. Heel, heel langzaam rijdt de trein over een noodbrug die alleen bestaat uit rails op houten palen / balken. Aangezien er van die brug niets te zien is, dus ook geen hekwerk of zo, trek ik me van de deur terig en vol alles vanuit het midden van de wagon. Ik vind het doodeng. Gelukkig verloopt het goed. In Offenbach is het weer wachten geblazen. Wanneer we na enige tijd vertrekken, rijden we omstreeks 17.00 uur langs de voorsteden van **Frankfurt am Main**. Die stad heeft zwaar te lijden gehad, ligt helemaal aan diggelen. Dat we slechts langzaam vorderen blijkt wel uit het feit dat we eerst om 18.15 uur door **Rüsselheim**, komen. Daar zien we de totaal verwoeste Opel-fabriek. De tocht gaat verder via **Bischofheim** en **Gustavsburg**, waar we voor de verandering tegen 21.10 uur op dood spoor worden gezet.

Dit om twee Amerikaanse legertrainen te laten passeren (één heen en één terug).

We krijgen dan per man twee sigaretten en een blikje meat en beans (vlees en bonen) Plus een blik allerhande, waarin onder meer biscuits, caramels, suiker en koffie, alles voor twee dagen.

Vrij gauw gaat de zaak weer aan het rollen en omstreeks 22.00 uur rijden we over de eveneens totaal vernielde brug over de Rijn. Brrr, wat een griezelig geval is dat weer, zo heel hoog boven de rivier. Van de gewezen spoorbrug zijn alleen de rails er nog. Langs de treeplank kijkt men zo in het water. De trein rijdt eer langzaam, zeer langzaam overheen. Even later bereiken we **Mainz** waar weer wordt halt gehouden. Doordat het inmiddels donker is geworden en er niets meer te zien valt, ga ik ook maar slapen. Ik ben wakker wanneer de trein later doorrijdt tot **Budenheim** en niet verder gaat.

Baraké is van Perzische oorsprong, zijn moeder heeft in het Noordeinde, kort bij de Oranjelaan, een zaak in Perzische tapijten. Zij is een heel goede bekende van Vader. Baraké lijkt met zijn donker uiterlijk erg veel op een Jood, maar de familie is Rooms-Katholiek.

Woensdag 23 mei 1945

Een nieuwe dag is aangebroken, terwijl ik sliep. Ik sta op als het reeds licht is geworden. De trein rijdt alweer, al gaat het langzaam. Zo passeren we om 06.15 uur **Ingelheim**, vervolgens **Büdesheim** en **Dromersheim**. Intussen is het gaan regenen. Links en rechts van de spoorbaan zijn grote kampen met krijgsgevangen Duitse soldaten die in de openlucht bivakkeren. Als bescherming tegen de regen hebben zij

een deken om zich heen ofwel schuilen in tentjes, gemaakt van dekens of tentzeiltjes. Ik vind het een naargeestig gezicht.

Om 09.45 uur komen we langs **Bad Kreuznach**. Zoals gezegd rijdt de trein veelal over trajecten voor lokaal verkeer of alleen goederenverkeer, omdat het militaire treinvervoer voorrang geniet. Daarom staan we zo dikwijls stil voor een rood sein, danwel worden we op een dood spoor gezet. Bij het verder aan zien we dat het station en de brug bij **Bad Münster** over de Nahe, totaal verwoest zijn. Tegen het middaguur voert de rit langs mooie verghellingen waarop overal wijnbouw. Het weer is nu prima en dus kunnen we, zittende in de open deuren, volop genieten van deze fraaie omgeving. Even voorbij **Duchroth** rijden we door een 284 m. lange tunnel. Vlak langs de spoorbaan stroomt de Nahe. We zitten nu bij hoge bergen. De trein slingert zich als een slang langs de vergwanden omhoog, kort daarna gaat hij door een groot dal. Prachtig om dit allemaal te mogen zien. De reis verloopt nu goed. Het gaat veel sneller dan de vorige dagen, alleen dat ellendige oponthoud telkens. Wanneer het later erg langzaam aan gaat, komt dat, zo vernemen we, doordat er twee goederentreinen vóór onze rein rijden.

In **Odernheim** gaat de rit zuidwaarts en volgt de rivier de Glan. Achtereenvolgens gaat het langs **Meisenheim, Odenbach, Lauterecken-Grumbach** om rond 16.45 uur **Eschenau** te bereiken. Een goed kwartier daarna laten we **Bedesbach** achter ons. Omstreeks 19.15 uur passeren we **Schönenberg / Kübelberg**, om dan te 19.55 uur te **Homburg** te komen. Ook hier dienen we weer een hele tijd te wachten. De spoorlijnen zijn in deze omtrek een stuk beter en daardoor gaat het bij tijd en wijle sneller. Via **Altstadt** en **Brefeld** wordt tegen 21.30 uur **Höcherberg** voorbij gereden. Ik kan dat allemaal noteren omdat, op een enkeling na, iedereen knort. Ik heb echter totaal geen slaap, ben nog alleen op met ene Harry uit Oosterhout, die niet kan slapen vanwege de kiespijn. Hij is wel erg spraakzaam. Bij het licht van twee kaarsen bomen we een eind weg. Pas als hij gaat vertellen over zijn omgang met vrouwen in zijn Arbeitskommando luister ik zonder enige interesse naar zijn verhaal. Ik vind hem dan maar een zielige figuur, die alleen maar aan zichzelf heeft gedacht. Net zo'n type als bij ons Harry Robart was. Die nam vast een "voorschot" want thuis kon ook wel iets scheef gaan, met andere woorden hij vertrouwde zijn vrouw niet. Maar dat is geen reden om zich in te laten met Duitse vrouwen, of meisjes.

De wagon rammelt en schudt geducht. We dienen er op toe te zien dat door het geschommel de opgestapelde bagage niet op de slapers valt, iets dat al twee keer is voorgekomen. We rijden door een tunnel van circa 3 km lengte. Wanneer we door een tunnel gaan is het meestal al te laat om de deuren dicht te doen voor de vette smook van de stoomlocomotief. Het is beslist geen lolletje, binnen de kortste keren is de wagon ermee gevuld en wordt het hoesten en proesten. Hoewel we de deuren snel sluiten is het kwaad al geschied, vooral ook, omdat de treinen doorgaans traag door een tunnel gaan. We weten nooit van te voren wanneer zo'n tunnel in zicht komt. Na **Fischenbach** en **Neuhausen** gaan we nog eens door een tunnel. Dit is een kleinere van 1 km. De maan schijnt buitengewoon helder. Het is een prachtige avond, waardoor we alles tamelijk goed kunnen zien.

Om precies 22.00 uur rijden we voorbij **Neunkirchen**, welke plaats ook flink te lijden heeft gehad. Over een grote afstand is alles verwoest. Het doet me denken aan Pirna; het station is bijvoorbeeld finaal weggevaagd. Er volgt nogmaals een tunnel en kort daarop rijden we voorbij **Fürstenhausen**, alwaar in enkele fabrieken wordt gewerkt. Tegen 02.30 uur gaat Harry slapen en ben ik alleen op. Nu het zo stil om

me heen is, komen allerhande gedachten bij me op. Wanneer zal ik thuis komen, hoe maken zij het in Nederland, enz., enz. Ik krijg trek en verorber een aantal biscuits en een blik melk, tevens rook ik enkele sigaretten.

Donderdag 24 mei 1945

Inmiddels is het 24 mei geworden. Nog altijd heb ik geen slaap. Om circa 03.30 uur wordt halt gehouden bij de Franse grens. Ik stap uit en vraag aan een van de beambten waar we heen gaan. Het antwoord luidt: Metz. Hij komt de wagon binnen om te controleren of zich bij ons vrouwen, Duitsers of wapens bevinden. Er zijn namelijk zowel civielen als krijgsgevangenen die Duitse soldaten of vrouwen laten meereizen. De anderen krijgen daarvan de lasten.

Er worden 192 blikjes zalm en 8 grote blikken met kaken uitgereikt, zijnde voor 34 man. Tegen 04.00 uur ga ik dan eindelijk rusten. Tijdens mijn slapen is de trein verder gegaan en zijn we de grens gepasseerd. Om circa 06.30 uur ben ik weer op en zie nog net een gedeelte van de Maginotlinie aan mijn oog voorbij gaan.

Dan wordt ook de rest wakker en is nieuwsgierig waar we zijn. De rit gaat verder langs **Bouzonville. Kédange** en **Metzervisse**. Overal waar onze lange trein passeert, juicht de bevolking ons toe. Wij juichen en zwaaien terug. Een heerlijk gevoel maakt zich dan van mij meester. Om 08.00 uur arriveren we te **Thionville** (Diedenhofen) en worden -hoe kan het anders- prompt op een dood spoor gerangeerd. Hier staan we ruim drie uren. Tijdens dat oponthoud voor mij een mooie gelegenheid om me te wassen en te scheren, beide zijn erg nodig! Het Franse Rode Kruis schenkt heerlijke warme koffie. Dat komt goed uit, het weer wordt minder fraai, zelfs guur.

De bekendmaking volgt dat de Nederlanders voorlopig niet naar hun land kunnen terugkeren omdat er ziekten zijn uitgebroken in Rotterdam. Ook circuleren er berichten over de slechte voedselsituatie. De Belgen en de Nederlanders zullen naar Luxemburg gaan en daar in een kamp komen waar alles zal worden afgehandeld. Vlak daarop het bericht dat het niet doorgaat. Nu verluidt het, dat we moeten overstappen in een trein naar Reims. Uiteindelijk blijkt ook dat niet het geval te zijn. Wel dienen we uit te stappen en worden met Engelse dubbeldeksbussen naar Metz gebracht, circa 28 km zuidwaarts. Ook de Nederlandse civielen gaan mee. Dat is één grote zwijnzooi. Te Metz aangekomen worden we afgeladen voor de *Caserne Mossele*, een oud en smerig geval dat meer op een gevangenis lijkt dan op een kazerne. We voelen er dan ook niets voor om naar binnen te gaan en slaan ons bivak op, op de grote binnenplaats, het exercitie terrein. Ondertussen gaan drie van onze tolken met de Fransen en het Rode Kruis beraadslagen.

De zon is behoorlijk warm. Waarom het is weet ik niet, maar ik voel al gauw behoefte om te braken. Ik zet me neer in de schaduw en geeuw me ongelukkig. Om beurten word ik nat en koud van het transpireren. Ik voel met echt ellendig. Wat is het en waarom? Na ongeveer een half uur wordt het beter. Gelijk komen de drie tolken terug met het volgende: door de autoriteiten in **Thionville** is een fout gemaakt. We moeten hier blijven en zullen met het eerstvolgende transport worden meegezonden. Misschien reeds zaterdag of zondag. Protesteren help ons niets. Tevens wordt bekend gemaakt dat, in verband met het feit dat het merendeel bestaat uit civielen van diverse nationaliteiten de Nederlandse krijgsgevangenen apart zullen worden behandeld. De Nederlandse burgers bezorgen hen meer last dan gemak, is de toevoeging. Dat klopt ook wel, want later op de avond wordt gesproken over ongeregelheden en vechtpartijen tussen de Nederlandse civielen

en Franse burgers. In het kamp zijn nu een kleine 1000 man gelegerd, waarvan slechts 189 krijgsgevangenen. Met de nodige tegenzin installeren we ons in de kazerne. We moeten wel, want anders blijven we buiten de poort. Ik kom in afdeling E kamer 31 en 32. Ieder ontvangt twee dekens, een kussen en een etensschaal. Terwijl de meeste knapen de stad ingaan, blijf ik rustig thuis, het nare gevoel komt weer bij me op. Ik ga naar het toilet en geef daar over, hetgeen een grote opluchting betekent. Omdat ik totaal geen trek heb haal ik om 17.30 uur geen eten, doch kruip meteen in de krib. 's Avonds laat komt het bericht dat we morgen naar Maastricht zullen afreizen. Als dat maar weer geen loos bericht is, alleen om ons zoet te houden. Ik slaap erg onrustig, moet verschillende keren uit bed.

Vrijdag 25 mei 1945

De volgende morgen vel ik me een heel stuk beter en sta om 05.30 uur op. Na een goed ontbijt van wittebrood en koffie, leveren we de ontvangen spullen in. De behandeling in **Metz** is erg goed geweest al stond de kazerne ons tegen. Om 07.30 uur worden we met Engelse bussen naar het station gereden, eerst de krijgsgevangenen, daarachter de civielen. Voor zover ik het kan bekijken heeft de stad niet veel van de oorlog te lijden gehad. Vooral het centrum, waar we doorheen rijden, ziet er nog gaat uit. Een half uur later arriveren we bij het station en naar is gezegd zal de trein tegen het middaguur vertrekken. Eerst worden we met 28 man in een Amerikaanse goederenwagon gestopt, hetgeen later wordt uitgebreid tot 32 man. Het zijn weliswaar betere wagons dan we tot nu toe gewend waren, echter zijn ze te klein voor zoveel mannen. We doen er echter niet vervelend over, vanavond zijn we immers in Maastricht! Althans dat wort beweerd. Als dan alles meeloopt kan ik zondag al thuis zijn. Ik voel me stukken beter maar kan geen vis of biscuits meer ruiken of zien.

Men moppert flink over het feit dat hier geen Nederlandse officieren zijn om voor ons het een en ander te regelen, We dienen zelf maar te zien hoe we in het vaderland terug komen. Er wordt ook gesproken over het oprichten van een leger voor Japan. En wij zouden daarheen moeten? De pokken en andere mooie ziektes mogen ze krijgen! Terwijl wij daar doelloos op het emplacement rondhangen arriveert een grote groep Duitse krijgsgevangenen. Zij worden vervoerd in open wagons. Naar verluidt moeten zij gaan werken in de Franse en Belgische kolenmijnen. Sommigen van ons vinden het jammer dat het niet regent. We horen hier ook het "Los, Los!" geroep tegen een stel Duitse krijgsgevangenen in de leeftijd van 50 tot 60 jaar, dat de perrons aanveegt. Over de beide kwesties "niet regenen" en "perrons aanvegen" wordt onderling een hele tijd gediscussieerd met als resultaat: nul – nul. We spreken er ook enkele Franse terroristen / verzetsstrijders, die met sterke verhalen komen aandragen. In ons transport verwekken zes NSB-ers enig opzien en moeilijkheden. De Amerikaanse militaire politie grijpt in en het is weer rustig. Om 10.00 uur worden kaas, biscuits, en pudding uitgedeeld voor de reis, Als we dan in 15.00 uur nog niet zijn vertrokken, krijgen we weer zo'n zending, doch nu is er pork met ei bij. Dat is kaasie! Verder ontvangen we confiture of noga en kauwgum.

Gezegd was vertrek rond het middaguur. Het is nu over 15.00 uur en er zijn geen aanstalten te bekennen dat er vertrokken gaat worden. Het lange wachten wordt verkort met muziek en dans door een trio. Zo nu en dan wandel ik langs de wagons op zoek naar bekende gezichten, doch ik vind er geen. Dan ga ik van de harde kaken

pap koken. Ik heb -zonder gebit- veel last om die kaken, die zo hard zijn, gewoon eten. Voor de Franse krijgsgevangenen en de civielen die van hier naar huis terugkeren, speelt een militair muziekkorps enkele pittige en prettige marsen. Zal ons dat ook te beurt vallen bij aankomst in Nederland? Tot nu toe hebben we geen draad gezien of gehoord van de Nederlandse regering en dat zit ons allemaal behoorlijk dwars. De grote bekken zaten gedurende de oorlog veilig in Engeland heet het en gelijk hebben ze. Er wordt ook maar van alles over ons uitgestort. De ene keer is het dat er in ons land tyfus heerst en andere ziekten, de andere keer is het de voedselsituatie die ons ophouden. Zo worden we aan het lijntje gehouden en we kunnen er niets tegen doen. Eindelijk, we verblijven hier nu veertien uren, toen alle hoop op een vertrek vandaag was opgegeven, komt even na 22.00 uur de stoomlocomotief aanzetten. Iedereen wordt naar zijn wagon gedirigeerd en dan valt -een goed uur later- het vertreksein. Er wordt dan flink gereden en vanwege de belangrijkheid van de route blijft iedereen op om te zien waar we heen gaan. Het is een heldere maanlucht, doch de namen van de stations die we voorbij rijden kunnen we niet lezen omdat het licht op de andere kant valt. Helaas is na een tijdje het tempo van de trein weer traag, wordt er diverse malen gestopt voor een onveilig sein, waardoor we pas om 02.00 uur in Thionville arriveren. Wanneer de trein rijdt zit ik doorgaan vooraan op de reling boven de treeplank of anders op mijn kistje in de buurt van de open deuren. Ik mag wel zegen dat ik de enige ben in onze wagon, die bijna alles gezien heeft, zowel overdag als 's nachts.

Zaterdag 26 mei 1945

Inmiddels is de volgende dag aangebroken. En we staan, niet wetend voor hoelang, op een zijspoor op dat emplacement. De nacht is koud en we maken daar een groot vuur waaraan we ons kunnen warmen. Om 03.00 uur komt plotseling het vertreksein en omsta ik nogal een eind van mijn wagon af ben moet ik me haasten. Ik haal mijn eigen wagon niet meer, klim snel in een andere en kan gelukkig net mee. Bij een eerstvolgende stop begeef ik me naar mijn plaats.

Broer en ik zijn de enigen die nog wakker zijn, de rest ligt, zit of hangt te knorren. Tegen 04.00 uur bereiken we **Bettembourg** en precies om 04.55 uur lopen we het hoofdstation van **Luxembourg-stad** binnen. Het is goed weer en ik heb helemaal geen slaap. Ik wandel het perron op en ontmoet een contingent van circa 200 Nederlandse krijgsgevangenen dat via een andere reisweg hier is aangekomen. Onder hen zie ik veel knapen die ik ken van de **Hecker-Werke**. Waar zouden toch die jongens zijn die naar Tsjecho-Slowakije zijn uitgeweken, zo vragen we elkaar af. We vertellen over onze respectievelijke wederwaardigheden. Die wijken zeer veel van elkaar af, vooral wat de routes betreft. De trein is lang niet zo lang meer nu de Fransen er niet meer bij zijn. Hij bestaat nog uit 27 wagons met daarin Nederlandse krijgsgevangenen en Nederlandse en Belgische civielen. Onze groepsleider haalt bij het Luxemburgse Rode Kruis brood en tevens een portie speculaas.

Om goed 05.45 uur starten we uit Luxemburg, ook nu andersom omdat vanuit een kopstation wordt vertrokken. We passeren **Strassen** en **Mamer**, om rond 06.40 uur **Klein Bettingen**, hier steken we de grens met België over. Omstreeks 08.00 uur komen we te Arlon aan. Dat stuk is snel gegaan. Onderling is de afspraak gemaakt om de zes NSB-ers bij de eerste Nederlandse station waar gestopt wordt. over te dragen aan de politie. De jongens van onze wagon en die er voor zullen voor het afzetten van de gehele trein zorgen. Onder groot enthousiasme van de bevolking

die ons op dit vroege uur komt verwelkomen, rijden we het station binnen. Hier gaan enkele Belgische Rode Kruis zusters langs de wagons en bieden een glas bier en twee kadetjes aan. Ook nu weer aan gissingen en geruchten geen gebrek. In eerste instantie zou de tocht naar Eindhoven gaan, later wordt dat Maastricht en vervolgens is het Weert. Wat er van waar is en welke stad het uiteindelijk wordt, wacht ik maar af. Al die wijzigingen in de berichtgeving brengen je wel van je stuk af. Tijdens de laatste snelle rit verkneukel ik me om het weerzien aanstaande zondag thuis in het Haagje. Met een Hoeraatje vertrekt de trein om 09.10 uur uit Arlon. Het is heerlijk weer en de rit gaat door een mooie omgeving in de Ardennen. Ik kan de namen van de stationnetjes waar we langs komen niet noteren, omdat de plaatsen aan de open deuren volledig zijn bezet (**Hampiré**). Daarom neem ik plaats in een hoek van de wagon en probeer wat te slapen. Dat gelukt me maar half, want ik dut wel even in, doch ben bij het geringste geluid weer wakker.

Kort na 10.00 uur loopt de trein **Neufchateau** binnen en ook hier worden we op een zijspoor gerangeerd. We weten niet voor hoelang. Van dat oponthoud maken we gebruik om de wagons te versieren met groen en bloemen, die daar volop te plukken zijn. Het blijkt een korte stop te zijn en we worden de wagons ingestuurd. Nauwelijks zijn we ingestapt, of we moeten er aan de andere kant weer uit en krijgen te horen dat we hier twee dagen moeten verblijven! Heel misschien gaan we dinsdag huiswaarts. Wat een verlakkerij. Eerst maken ze je blij met de mededeling morgen gaan jullie naar Nederland, hetgeen ook wel geschied, maar ze zeggen er niet bij dat we bij een volgende stop enkele dagen moeten blijven. Begrijpelijk dat bij iedereen de maat vol is. Er wordt gekankerd van jewelste.

Bij in gebreke blijven van een vertegenwoordiger van onze regering neemt Baraké de verantwoordelijkheid op zich, doch dat wordt door een Nederlander in uniform (welk?) tegengesproken. Hij zegt dat hij door de Nederlandse regering als ook de Belgische is aangesteld. Met dit alles zijn wij wel de sigaar. Die twee dagen hier zouden voor onderzoek en dergelijke zijn. Voor ons zijn het smoesjes. Ergens kan ik wel begrip opbrengen voor de moeilijkheden die dergelijke groet transporten met zich meebrengen. De niet vernielde spoorbanen moeten nu al het werk doen en zoveel mogelijk berijdbaar blijven voor militaire doeleinden naar en van Duitsland. Het kopt er op neer dat wij er ons bij moeten neerleggen. Wat later trekken we zingend uit volle borst, het stadje in. De bagage zal worden opgehaald. De bevolking begroet ons uiterst hartelijk. Zoiets doet je dan weer goed. Ik wordt er een beetje wee van. Na een wandeling van ongeveer 20 minuten komen we bij het raadhuis met daarnaast de gevangenis. Hier worden we door Rooms-Katholieke nonnen en meisjes welkom geheten met "*Vive les Hollandais*". Eén van de zusters spreekt over broederschap tussen Belgen en Nederlanders. Daarna groeten we terug met "*Vive le Roi Belgique*". We gaan dan verder tot een schoolgebouw, waar de ongeveer 200 man worden ondergebracht in kribben in het gymlokaal. Kort daarop brengen ze ons naar de eetzaal en krijgen een heerlijke kop koffie aangeboden, verder de man 6 sigaretten (door een vergissing ontvang ik 18 stuks, en zeg er niets van). Ieder krijgt een handvol biscuits plus kaas. Na het eten was en scheer ik me, want beide zijn hard nodig. Vervolgens zoek ik een goed plekje op om mijn dagboek tot op vandaag bij te werken. Er is immers voldoende stof. We kunnen vrij de stad in. Ondertussen wordt tussen de Nederlanders en Belgen een levendige handel gedreven. Ik doe daar niet aan mee, ik ruil niets of ik moet heel erge honger krijgen. Doch dat zit er voorlopig niet in aangezien ik voldoende bij me heb, zelfs om te

bewaren voor thuis. Ik zie bijvoorbeeld dat er ondergoed wordt geruild. Zo'n ruil zie ik ook niet zitten. In ons land is dat ook niet te koop. Van Chris en Koos krijg ik een stuk wittebrood met spek en leverworst. Zij hebben zeggen ze, goede zaken gedaan. Van andere jongens verneem ik dat ze door mensen zijn uitgenodigd om bij hen te komen eten. Zij beweren het erg naar hun zin te hebben gehad. Ik blijf maar liever in de omgeving van mijn spullen, die zijn anders zo van eigenaar veranderd.

Na wat rusten en roken begeef ik me om 17.30 uur naar het appèl.

Daar wordt bekendgemaakt "vandaag wordt iedereen geregistreerd en is er een doktersonderzoek, als er dan morgen een trein is, gaan jullie daar mee weg!"

Er is weer hoop. Per man krijgen we 50 Belgische Franks.

Na het appèl wandel ik gauw naar de eetzaal en ontvang daar een heerlijk bord soep, brood en koffie. Ik bof in de soep tref ik een lekker stuk kluiif.

Hierna gaat het naar de registratieafdeling. Ik moet er de nodige informatie geven en ontvang daarna een bewijsstuk voor distributiebescheiden voor aankomst in Den Haag. Het doktersonderzoek, waarvan ik me veel heb voorgesteld, stelt niet veel voor. Hij controleert de ademhaling en daarmee uit. Terug zijde in de school lees ik een poos, kruip wel bijtijds onder de wol. Het was me het dagje wel.

Zondag 27 mei 1945

De andere ochtend, het is dan 27 mei, komt men mij om 06.00 uur wakker om eventueel naar de godsdienstoefening van 06.30 uur te gaan. Echter om 10.30 uur is er een Hoogmis en ik blijf tot 08.00 uur liggen. Regen en nog eens regen, de lucht zit helemaal dicht. Na een hele tijd gewacht te hebben krijgen we brood, kaas en koffie en kunnen we gaan ontbijten. Onder de maaltijd horen we verhalen over de Nederlandse civielen die zich weer "netjes" hebben gedragen. Een aantal van hen is door de politie thuis gebracht. Zij zouden zich hebben afgegeven met Belgische en Nederlandse meiden. Verder zouden enkele van hen 1800 Belgische Franks hebben verbrast en dan te weten dat het merendeel geen sou heeft.

Het verluidt dat iedereen om 10.30 uur was geregistreerd, maar door andere formaliteiten is het voor de twintig helpers 12.30 uur geworden. Dat waren vrijwilligers. In een miezerige regen ga ik tegen 10.00 uur naar de kerk. De Heilige Mis is reeds begonnen. Een aantal jongens en meisjes doet heden hun plechtige Heilige Communie. Het is een zeer mooie dienst, die steekt je een hart onder de riem, geeft je weer moed. Het blijft maar regenen en ik heb geen lust om te gaan wandelen. Na de middagmaaltijd worden de overgebleven blikjes sardellen (ansjovis) verdeeld, de man drie stuks. Waar komen ze vandaag: een nieuw gerucht waart rond en wel over de slechte toestand van het eten en het reizen in ons land. Ik redeneer zo bij mezelf; ben ik eenmaal in Eindhoven, dan weet ik het verder wel te schipperen. Omdat ik toch niet wegga, doe ik na het eten een heerlijk tukje tot 15.45 uur. De laatste dagen ben ik veel slaap tekort gekomen.

Onverwachts komt de mededeling dat we met de trein van 17.20 uur richting **Namen** zullen vertrekken, een goede 60 km van hier. Meteen maak ik mijn bagage in orde en breng die naar het verzamelpunt, vandaar zal alles naar het station worden vervoerd. Korte tijd later gaat de groep in de regen op weg naar het station. De trein die kort daarop voorrijdt, heeft een aantal wagons waarin Belgische civielen die huiswaarts keren. Er komen wat moeilijkheden in verband met onze bagage, die wordt te laat afgeleverd, Wanneer alles is opgelost vertrekt even voor 18.00 uur de

trein. Tegen 18.30 uur rijden we voorbij **Libramont**, dan volgen **Poix-Saint Hubert**, **Mirwart** en **Grupont** en te 21.30 uur stoppen we te **Jemelle**.

Daar zijn we getuige van de ontvangst van de Belgische krijgsgevangenen door de bevolking. Het is een hartroerend tafereel. Men biedt ons koffie met suiker aan.

Thans blijkt dat de as van onze wagon is heetgelopen en dus moeten we eruit en wachten, ja, waarop? Een kwartier later moet iedereen de wagons verlaten daar de volgorde van de wagons gewijzigd wordt. De Nederlandse krijgsgevangenen komen nu vooraan, dan de Nederlandse civielen en achteraan de rest van de Belgen. Nadat we een hele tijd hebben gewacht tijdens het nodige rangeren, kan er eindelijk worden vertrokken. De lange trein wordt door twee locomotieven getrokken en vanwege de lange, grote hellingen komt er achteraan een locomotief bij. Aangezien het flink regent, dienen de deuren gesloten te blijven, waardoor wij weinig kunnen zien en noteren van de mooie omgeving van de Ardennen.

Tijdens de rit horen we weer allerlei gedaas over de mogelijke plaatsen van aankomst. Eerst heet het dat we naar Marche zullen gaan, dan wordt het Maastricht en ook Luik wordt genoemd. Al dat geklets maakt de mannen onzeker.

Via **On** en **Hargimont** zijn we omstreeks 22.30 uur bij, **Marloie** welke stadje behoorlijk te lijden heeft gehad van de oorlog. Er is veel kapot geschoten. In het donker arriveren we te **Marche en Famenne**. alwaar we inderdaad worden tegengehouden. Iedereen de wagons uit en na een mars van circa 2 km komen we te ongeveer 23.00 uur bij een klooster aan. Daar worden we ondergebracht in een schoolgebouw, krijgsgevangenen en civielen weer samen. In het lokaal staan de kribben drie hoog. Ik leg mijn spullen snel in kamer 15 neer op een bovenste bed en leg beslag op die plaats. De Belgen zijn gastvrij. Omstreeks middernacht komen zij ons eten brengen en welk koffie, biscuits en kaas. Na het eten spreek ik met enkele tamelijk goed Nederlands sprekende Belgen. Uit hun mededelingen valt op te maken dat de honger in ons land -speciaal in het westen- ontzettend moet zijn geweest. Kort voor 01.00 uur zoek ik mijn krib op en val spoedig in slaap.

Maandag 28 mei 1945

Na een goede nachtrust sta ik -weliswaar met zware hoofdpijn- om 07.10 uur op. De zon staat hoog aan de hemel en ik hoop dat het nu wat beter weer zal worden. De afgelopen dagen was het regenen en nog eens regenen. Door dat sombere weer was ook de sfeer niet goed. Om 07.30 uur krijgen we een goed ontbijt voorgezet. Tevens ontvangt ieder een doosje sigaretten van 12 stuks. Vanwege die hoofdpijn lig ik bijna de gehele voormiddag op bed. De pijn is zowat niet om uit te houden. Daarbij komt nog dat ik verkouden ben en last heb van diarree. Omstreeks het middaguur is het wat gezakt en dan maak ik, na de middagmaaltijd, om ongeveer 13.00 uur een rondgang door het stadje. Weer thuis gekomen zet ik me buiten neer in de zon tot circa 16.00 uur en ga daarna een uurtje op bed liggen. Mijn hoofdpijn is dan zo goed als verdwenen. 's Avonds maak ik van 18.00 uur tot 20.30 uur met Theo en Koos een wandeling in en buiten Marche. Het is hier een mooie streek. Tijdens die wandeling spreken we met een Belgische krijgsvangene die pas uit Duitsland terug is. Hij kreeg drie maanden verlof, ontvangt dubbele rantsoenen en van alles is het beste voor hem. Hij biedt ieder van ons een sigaret aan. Op onze verdere tocht ontvangen we van een inwoner een pakje shag. Terug in het klooster gekomen breng ik eerst een tijd door op het toilet, daarna geniet ik beneden in de tuin van de ondergaande zon, een mooie avond is het. Om 21.45 uur ga ik naar mijn kamer en

leg me gekleed op bed. Zonder er erg in te hebben dut ik in. Op zeker moment maakt iemand me wakker en wijst op mijn kleren. Ik kleed me uit en ga slapen. Later hoor ik van jongens dat zij stiekem naar de bioscoop zijn geweest, wat feitelijk niet is toegestaan. Lou heeft het helemaal goed getroffen zegt hij, samen met een andere krijgsgevangene brachten zij de wachttijd door bij burgers. Van meer knapen horen we dat zij door de bevolking worden uitgenodigd om te komen eten, drinken en vertellen. Ja, dat gaat door mijn koppijn aan mij voorbij.

Laat ik iets zeggen over de dagindeling en het eten:

07.00 uur reveille

07.30 uur ontbijten

12.00 uur middageten

17.00 uur avondmaaltijd

23.00 uur moet iedereen binnen zijn.

Tussendoor zijn er enkele appèls. Het eten per dag ontvangen we 500 gram brood en twee maal warm eten, per man 12 sigaretten. Aan voedsel ontbreekt het ons ons niet.

dinsdag 29 mei 1945

Na een onrustige nacht sta ik om 07.00 uur op en weer met hoofdpijn. Waar ligt dat aan? Om 10.00 uur naar het appèl. Daar leest een kapitein uit Brussel zegt men, een schrijven voor waarin alleen gesproken wordt over het feit dat de civielen, gezien de onzekere toestand in ons land, momenteel niet naar Nederland kunnen terugkeren. Over wat er met de krijgsgevangenen gaat gebeuren wordt niet gerept en als daar naar wordt gevraagd, dan komt er geen behoorlijk antwoord. Er breekt, zo te zeggen, een kleine revolutie uit. Zij willen weg en wel zo spoedig mogelijk.

Het alsmaar aan het lijntje houden zijn ze spuugzat, zo wordt er geroepen.

Vanwege de hoofdpijn houd ik me rustig, ik heb al genoeg aan mijn hoofd en.....we kunnen toch niets ondernemen. Van tijd tot tijd maak ik een wandelingetje, soms alleen, soms met een toevallige knaap die ook zin heeft in stappen. Eindelijk is er weer een: het gerucht gaat dat de krijgsgevangenen morgen gaan vertrekken. Er gaat een Hoeraatje op. Ik blijf er nuchter onder en wacht eerst maar af.

We zijn toch immers dikwijls genoeg met vergelijkbare berichten de mist ingegaan.

's Avonds is er muziek en dansen, het orkest bestaat uit een piano, een gitaar en twee mandolines. Het wordt een fijne en genoeglijke avond, die de narigheid weer even doet vergeten. Tegen middernacht begeef ik me te bed, met toch wel de gedachte dat we morgen zullen weggaan.

Woensdag 30 mei 1945

Om 06.30 uur worden we gewekt en tegelijk krijgen we te horen wat we met de trein van plusminus 09.00 uur zullen vertrekken. Het is dus toch bewaarheid geworden!

Na het ontbijt maak ik mijn bagage in orde. Omstreeks 07.30 uur marcheren we af naar het station en zijn daar rond 08.00 uur. Ik neem plaats op een stoepje bij het perron en probeer mijn gedachten te ordenen, maar dat lukt niet. Eén gedachte spookt door mijn hoofd; gaan we nu echt naar Nederland?

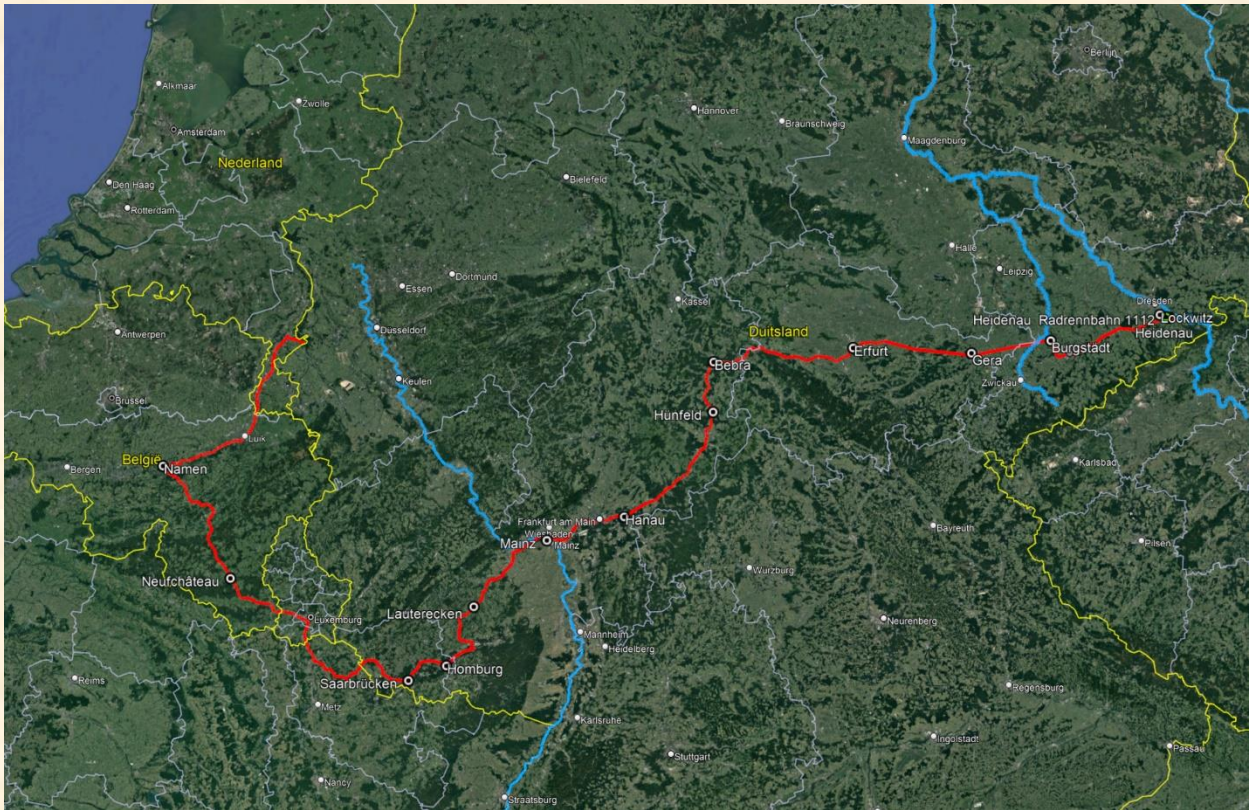
Het is toch zo, dat we dagenlang worden wijsgemaakt dat we naar het vaderland zouden gaan. Telkens werden we ergens opgehouden en dan voor enkele dagen ergens opgeborgen. We wachten dus op de trien van 09.00 uur, maar die arriveert eerst een uur later. Alvorens iedereen in de wagons heeft plaatsgenomen, verloopt

er weer een hele tijd en het is bij elven wanneer eindelijk het vertreksein wordt gegeven. De trein gaat eerst terug naar het station van Marche-en-Famenne, slaat dan rechtsaf richting Namen. Om me maar niets te laten ontgaan, neem ik een goede plaats in bij de open deuren, waar wel enig gedrang is. Het landschap is prachtig, heuvelachtig en rijk aan bossen. Omdat de spoorbanen naar ik aanneem hier vrij zijn van militair vervoer, zet onze trein er flink de sokken in. Zo passeren we **Aye**, dan gaat het omhoog naar **Haversin**, alwaar de trein te 11.30 uur voorbij davert. Vervolgens **Leignon en Ciney, Braibant, Courriere** en **Naninne**, om rond circa 12.30 uur het station van **Namur** binnen te lopen.

Hier worden een achttal wagons aangekoppeld, daarin bevinden zich in hoofdzaak Nederlandse civielen. Gedurende het oponthoud daar maak ik een rondgang langs de wagons om te zien of er bekenden bij zijn. Ik ontdek echter geen nieuwe gezichten. Ondertussen wordt aan ieder een stuk wittebrood, twee stukjes kaas, een ons boter en een tablet chocolade uitgereikt. Overal waar we met de trein langs komen wuift de bevolking ons na. Wat dat aangaat zijn ze hier erg hartelijk.

Een goed uur later vertrekken we, passeren **Huy** en staan om 15.45 uur stil te **Sereaing**. Die stad ligt ongeveer 5 km voor Luik. We zijn dan een goede 25 km verwijderd van het vaderland. Mijn hart begint sneller te kloppen. Lukt het vandaag nog? Het oponthoud duurt gelukkig niet lang. Wanneer we later in **Liege** aankomen, gaat het weer naar een zijspoor. Er passeren ons verscheidene treinen, militair vervoer, gaande naar, of komende van Duitsland. Een gedeelte van onze trein wordt afgekoppeld. Dat deel zien we enige tijd later vertrekken. Het is dan omstreeks 19.00 uur. Laat in de avond gaan wij verder. De spanning loopt nu hoog op, het kan niet snel genoeg gaan. Het is nu bij de deur dringen geblazen. Ik zet me neer op mijn kistje en geef mijn gedachten de vrije loop. Wat gaat er nu gebeuren, wanneer en hoe zal ik in Den Haag bij mijn dierbaren aankomen. Waar we nu langs rijden behoef ik niet te zien, de lui bij de deuren noemen de stationnetjes luid op. Zo hoor ik **Wandre, Visé** en dan gaat even later een gejuich op bij het passeren van de Nederlandse grens. Alhoewel het toch al laat is, staan er langs de spoorbaan mensen te wuiven en te roepen. Om het hardst zwaaien en roepen we terug. Alsof het een familie-reünie betreft zo begroeten we elkaar in de wagon met handen schudden en schouderkloppen. We hebben het nu voor elkaar. Om de één of andere reden gaat de trein maar langzaam. In **Eijsden** zien we de eerste Nederlanders. Dat is om 21.50 uur. We moeten wederom een uurtje wachten. Intussen worden er steeds meer wagons aangekoppeld. Het is bij middernacht als we te **Maastricht** aankomen. Niettegenstaande het zo laat is, zijn er veel mensen aanwezig en worden we met een kolossaal gejuich begroet. Een orkest speelt het Wilhelmus. Als goed militair nemen we kaarsrecht de houding aan. Door mijn tranen heen probeer ik het volkslied mee te zingen, dat maar half gelukt. Mijn gedachten zijn elders. Ik durf gerust te zeggen dat bij het horen van die melodie tranen opwellen en mijn keel wordt dicht geknepen van emotie. Ik ben heus niet de enige.

Enige Rode Kruis zusters bezorgen ons een lekkere kop koffie en enige koeken. Dan schiet me plotsteling te binnen dat het intussen 31 mei is geworden.

De reisroute naar Nederland (ondergrond Google Earth 2018)

Donderdag 31 mei 1945

Corries verjaardag! Nu moet ik zeker proberen thuis te komen. Wat een verrassing zou dat zijn! Op het perron heerst een rumoer van jewelste, iedereen wil wat zeggen en men schreeuw als het ware boven elkaar uit. Maar aan alles komt een einde, zo ook hier. Na enige tijd wordt omgeroepen dat een ieder zich weer naar zijn wagon dient te begeven en daar te blijven. Het perron en omgeving is hermetisch afgesloten door Amerikaanse negersoldaten, we kunnen nergens heen. Zo men er tussenuit wil knijpen. Verder deelt men mede dat iedereen zich af moet melden in de kazerne te **Weert**. Iets later vertrekt de trein langs **Bunde**, **Elsloo** en **Geleen** om dan om 04.00 uur in de morgen te **Roermond** te arriveren. Prompt worden we daar op het emplacement op een dood spoor gerangeerd en volgt de mededeling dat iedereen in zijn wagon dient te blijven, dat deze trein van hier niet verder noordwaarts kan rijden omdat de bruggen over de Maas, enz. kapot zijn. De trein zal nu naar Vlodrop worden getransporteerd. Als verder motief geldt dat de voedselsituatie in noord- en Zuid-Holland slecht is, dat er ziekten in het land heersen, dat er sprake is van een kleine opstand en meer van die praatjes. Die hebben we wekenlang moeten aanhoren, nu is het genoeg. Hier en daar springen knapen uit de trein en hollen het emplacement af. Ze worden wel teruggeroepen, doch aangezien hier geen militaire afzetting is, lopen zij gewoon verder. In de wagon beraadslagen we wat te zullen doen; blijven of vertrekken? Wat moeten we in Vlodrop doen?

Dan ga ik wat later met een man of zeven er ook tussenuit. Zonder last te ondervinden trekken we door de hier en daar verwoeste stad naar de Maasovergang. De brug over de Maas is kapot, een pont onderhoudt de verbinding met de overkant. Daar moeten we zijn. Maar de pont vaart eerst om 07.00 uur.

Intussen komen er kleine groepen bij en samen wachten we daar in de hoop mee te kunnen rijden met een auto of vrachtwagen naar Weert. Wat duurt wachten nu lang! Er komt een truck aan met een lange oplegger, zo één waar boomstammen mee worden vervoerd. Aan de chauffeur vragen we of hij naar Weert gaat en zo ja, of wij dan mee mogen rijden. Dat mag en dan installeren we ons zo goed en zo kwaad als het kan op die open oplegger, die bestaat uit ijzeren binten en paaltjes. Ik zit bovenop mijn kistje, houd me met de ene arm stevig om zo'n paaltje geklemd vast en met de andere hand de rest van de bagage., Niet direct de ideale manier van reizen. Zonder betaling mogen we met de pont mee en eenmaal aan de overzijde gaat het in een flinke vaart verder. Met veel moeite houd ik me vast, Het is vooral lastig in bochten en op slechte wegen, doch de drang naar huis doet dat alles verdwijnen. Ook is het uitermate fris op dat ding. Stijf van de kou, bestoft doch zonder ongelukken bereiken we dan Weert, bedanken de chauffeur en gaan op zoek naar de kazerne. Dat is nu niet zo moeilijk, behalve de bordjes die de richting aangeven, worden we door behulpzame inwoners op weg geholpen.

De Van Horne Kazerne in Weert, repatriëringcentrum voor ex-krijgsgevangenen

Bij de kazerne aangekomen zien we dat al heel wat jongens de weg naar hier gevonden hebben. Het is er overvol. Er zit niets anders op dan te wachten. Ik heb nu de gelegenheid om wat te eten. Tussen al die wachtenden zie ik niet één bekend gezicht. Waar zouden de anderen zoals Koos, Chris, Klaas en Joop de Lange zich bevinden? Enfin, na zeker 90 minuten te hebben gewacht kom ik aan de beurt. Net als een week geleden worden we nu weer geregistreerd, moeten allerlei vragen beantwoorden.

 Ontvangst-Centrum Gerechtvaardigde Krijgsgevangenen
WEERT

1318

1. Datum aankomst in Centrum : 31 Mei 1945
2. Naam en Voornamen : Joannes Henricus Petrus Maria
Dereniaux
- 2a. Wanneer en waar gemeld of gearresteerd? : 8-6-'43 Amersfoort
Zonnebloemstraat
3. Geboorteplaats en -datum : Woensel (Gem. Eindhoven 27-10-'12
4. Beroeps, Reserve of Dienstplichtig : dienstplichtig
5. Rang en Wapen : soldaat 2 R.I.
6. Datum laatste bevordering :
7. Onderdeel, waarbij ingedeeld op 15 Mei 1940 : 3-1-2 R.I.
8. Functie op dien datum : hulpadministrateur
9. Stamboeknummer :
- 9a. Diploma's, talenkennis en beroep : Eng. Duitse handelsoorr. kantoorbed.
10. Datum van aanvang krijgsgevangenschap : 8-6-'43
11. Krijgsgevangenkampen, waarin achtereenvolgens
verblijf werd gehouden : Alten Grabow, Mühlberg
12. Krijgsgevangennummer : 107353
13. Naam en adres naaste familie : C.M.J. Dereniaux-v. Euthpen
den Haag, Vlietstraat 18 I
14. Adres tijdens het buitengewoon verlof : idem
15. Uitbetaald voorschot :
16. Was de verzorging gedurende de krijgsgevangenschap : goed, middelmatig of slecht? : begin slecht, sinds Januari 1944 goed
17. Welke werkzaamheden werden aan U opgedragen? : 1/2 febr. arb., daarna transp. arb.

Bij de beantwoording van de vragen 18 t/m. 23 te
vermelden: namen, rangen, leeftijden, adressen.

18. Zijn U sterfgevallen bekend van andere krijgs-
gevangenen? :
- Datum, oorzaak en plaats van overlijden :
19. Zijn U gevallen van ernstige ziekten bekend en hoe
was de behandeling? :
20. Zijn U gevallen bekend van ontvluchting uit
krijgsgevangenschap? :
21. Zijn U namen bekend van ziek achtergebleven
krijgsgevangenen en zoo ja, waar? :
22. Zijn U namen bekend van door den vijand vrij-
gelaten krijgsgevangenen, uit hoofde van hunne
politieke gevoelens? :
23. Zijn U namen bekend van krijgsgevangenen, die
in vijandelijken dienst zijn getreden? :
24. Zijn U gevallen bekend van oorlogsmisdaden en
overtredingen van de Conventie van Genève?
Zoo ja, dan wordt U verzocht, met het oog op de
bestreffing van oorlogsmisdadigers een afzonder-
lijk uitvoerig verslag bij te voegen, onder ver-
melding van tijd, plaats en omstandigheden der
misdad en de namen, adressen, enz. van de
verantwoordelijke personen.
25. Hebt U ernstige klachten, omtrent de gedragingen
van Uwe mede-krijgsgevangenen? :
- Zoo ja, dan wordt U verzocht een afzonderlijk
uitvoerig verslag bij te voegen, onder vermelding
van namen, rangen en adressen.

Weert, 31 Mei 1945.

De soldaat (rang)

w.g. J. Derenzaux (handteekening)

Datum van vertrek uit ontvangscentrum :

31 Mei 1945.

Ik lever mijn Duitse geld in en ontvang daarvoor een ontvangstbewijs. Later kan ik er Nederlands geld voor terugkrijgen. Vervolgens informeer ik wanneer en hoe ik naar Den Haag kan komen. Het antwoord luidt dat er vrachtwagens die kant uit gaan doch de vertrektijd is niet vast te stellen, ik moet zelf goed uitkijken. Hierna begeef ik met naar het terrein waar de vrachtauto's voor vertrek gereed staan. Ik hoor plotseling mijn naam roepen en een van de jongens uit mijn wagon wijst me op een legervrachtwagen die naar Utrecht, Den Haag en Rotterdam zal gaan. Wij samen er op af. De wagen is al goed vol met officieren. Op onze vraag of deze wagen richting Den Haag gaat, wordt bevestigend geantwoord, maar wordt eraan toegevoegd, de wagen is bestemd voor officieren. We kijken elkaar even aan en dan gooit mijn maat de kist op de vrachtauto, geeft me een kontje en hup, ik zit. Die lui mopperen dan van er is te weinig plaats en meer van die onzin. Ik zeg dat er nog gemakkelijk iemand bij kan en weiger te vertrekken. Zonder verder iets te zeggen laten ze het er bij. Die aardige maat geeft me de rest van mijn bagage, ik bedank hem voor de hulp en wens het een goede thuiskomst.

Tegen het middaguur gaan we weg. Ik heb niet zo'n beste plaats aan de buitenkant. Ik moet me erg goed vasthouden bij het nemen van de bochten. Maar dat mag allemaal niet hinderen, ik zit en ben op weg naar huis. De officieren horen me uit over waar ik vandaan kom, hoe lang ik in Duitsland ben geweest, welk werk, enz. In een flink gangetje gaan we tot Eindhoven. Op de Geldropseweg kom ik langs de huizen van oma, de familie Reijnders en iets verderop het huis van de familie Weijtens, de ouders van Tonny. Hoe ik ook tuur en speur, niet één bekende zie ik. Bijna aan het einde van de Boschdijk stopt de wagen om te tanken. De chauffeur eist dan van ieder van ons F 10,= anders rijdt hij niet verder, dreigt hij. Dat nemen de officieren niet, zeggen hem dat er voor deze rit door het Rijk betaald wordt. De chauffeur gaat dan weg, zeggende dat ie contact op gaat nemen met zijn baas. Onderwijl beraadslagen de officieren wat te doen als die kerel op zijn standpunt blijft staan. Een van hen wil in het uiterste geval de plaats van de chauffeur innemen. Voor het geval dat het nodig mocht zijn hebben zij wel wat inpetto zij slaan de chauffeur buiten westen. Het wordt nog een lang gesprek tussen baas en knecht en ze worden ongeduldig. Echter als de chauffeur terugkomt zegt hij dat alles in orde is, er hoeft niet betaald te worden. We rijden weg richting Nijmegen. Deze omweg moet worden gedaan omdat de Moerdijkbrug stuk is. Langs de route staan veel mensen te zwaaien hetgeen bij mij weer emoties oproept. In de diverse steden en dorpjes die we passeren of er helemaal doorheen rijden zie ik dat er heel wat kapot is. Van Nijmegen gaat het naar Arnhem en via Ede en Zeist bereiken we dan Utrecht. Hier wordt in het centrum vlak bij het Centraal Station halt gehouden en stappen enkele officieren uit. Direct is de wagen omgeven door een massa mensen die ons vragen waar we vandaan komen en wanneer er weer wagens kunnen komen. Doch aangezien wij dat niet weten moeten we deze mensen teleurstellen.

Op verzoek van een van de officieren brengt de chauffeur hem tot vlak bij zijn woning. Het weerzien is ontzettend aandoenlijk. Ik kan nu heel goed aanvoelen wat weerzien betekent. Het is niet onder woorden te brengen. Men moet het zelf beleven. Tranen springen me wel in de ogen. Verder gaat het nu via Woerden, Bodegraven, Alpen aan den Rijn naar Leiden, waar veel officieren ons verlaten. Ook hier is de auto direct door veel mensen omgeven. Van Leiden naar Wassenaar. De officieren hebben dat zeker al met de chauffeur besproken (en hem ervoor betaald),

zij worden stuk voor stuk praktisch bij hun woning afgezet. Ook nu weer hartroerende tonelen bij hun thuiskomt.

Tenslotte bereiken we Den Haag. Alhoewel ik er zeker van ben dat Corrie en de kinderen veilig bij Vader zijn, wil ik toch eerst naar het huis in de Vlietstraat. Tegelijk met enkele officieren laar ik me afzetten op de hoek van de Schenkkade en de Laan van N.O.Indië. Schrik overvalt me bij he zien van de verwoesting van het Bezuidenhout kwartier. Ik heb er in Pirna wel over vernomen, doch dat het zo erg zou zijn kon ik me toen niet voorstellen. Metten bij het uitstappen ben ik omgeven door mensen die me vragen waar ik heen moet. Ik noem dan de Vlietstraat. Iemand vraagt welk nummer en als ik dat noem roept een vrouw "O mijnheer, ga daar niet heen, het is helemaal plat!" Daarop zeg ik haar dat ik dat zelf wil zien. Toevallig is er een persoon bij die mij herkent als de man van Corrie van Zutphen, hij draagt mijn groene kistje en zo ga ik, op de voet gevolgd door wel 15 tot 20 personen, waaronder veel kinderen, over de Schenkkade en via de restanten van huizen aan de 1^e v.d. Boschstraat naar het Charlotte de Bourbonplein. Dan de Vlietstraat in, waar nog meer mensen zich aansluiten. Hoe de straat er zelf uit ziet weet ik niet, ik zie en denk alleen maar een nummer 18. Daar aangekomen zie ik dat de deur en ramen eruit zijn. Op de muur heeft Corrie geschreven "We zijn naar Rijswijkseweg 471". Er valt een pak van mijn hart. Diverse bewoners van de straat herkennen me dan en schudden me de hand. Alvorens op pad te gaan naar de Rijswijkseweg moet ik eerst even blijven staan om alles te verwerken. Na enige tijd ben ik dan zo ver. Een van de inwoners, hij kent de familie Van Zutphen goed, biedt aan om met zijn fiets naar de Rijswijkseweg 471 te gaan en daar mijn komst te melden. De groene kist neemt hij alvast achter op zijn fiets mee. Dan zeg ik de mensen goedendag. Een enkeling loopt mee tot aan het Rijswijkseplein. Vandaar ga ik alleen verder. Het viaduct onderdoor en dan aan de linkerzijde de weg af. Voorbijgangers staren me nieuwsgierig aan, echter niemand komt mij bekend voor. Maar ik ben met mijn gedachten ook heel ergens anders. Ik denk alleen maar aan thuis.

Eindelijk -het is intussen reeds bij 22.30 uur- bereik ik mijn nieuwe tehuis, nummer 471. Omdat men daar van mijn komst op de hoogte is gesteld wordt ik in het voortuintje opgewacht. Tranen van vreugde vloeien rijkelijk. Aan handen schudden en zoenen komt zowat geen einde. Het wil ook wat zeggen om elkaar na bijna twee jaren afwezigheid weer terug te zien. Wat een heerlijk weerzien. Eindelijk kan ik nu mijn vrouwke echt in de armen sluiten. Tot nut toe ging dat alleen maar figuurlijk via de vele brieven en dergelijke, doch nu is het letterlijk. En wat zo frappant is, nog wel op haar verjaardag! Ook het in goede gezondheid terugzien van Vader, Mams,. Mijn zusters en alle anderen is een ongelooflijke belevenis. Onverwacht schiet de tweede uitleg van Hilde mij te binnen: Mijn vader en mijn vrouw zullen zich in hetzelfde huis bevinden bij mijn thuiskomst.

Niet iedereen is thuis gebleven, enkelen zijn mij tegemoet gegaan en jammer genoeg zijn we elkaar misgelopen. Zij zeggen wel een blonde Canadees te hebben gezien met een flink postuur. Hebben mij echter in mijn bijeengeraapt uniform -half Frans en half Engels- niet herkend. Doch ik hen ook niet en dat vind ik van mijn kant weer raar.

Hoe die avond verder is verlopen weet ik niet meer. De impressies hiervan had ik in mijn dagboek moeten vastleggen. De volgende dag zag ik de kinderen; Charles inmiddels 4 jaren en een flinke boy, goed uit de kluiten gewassen en tenslotte onze

nieuwe "aanwinst" Joke, een leuke meid die voor het eerst in bijna 1 ½ jaar haar vader ziet. Ik ben op en met beide erg trots.

Nog iets over de post:

Jan Deremaux verstuurde tussen 10 juli 1943 en 8 april 1945, 46 brieven en 84 briefkaarten (totaal 130 stuks post). Daarbij komen nog de particuliere brief en twee briefkaarten die hij vanuit Amersfoort verstuurde.

De verstuurde 130 stuks post zijn redelijk representatief voor wat er door de Nederlandse krijgsgevangenen manschappen gedurende de periode mei 1943- mei 1945 aan post is verstuurd. Dat betekent dat de circa 5500 Nederlandse soldaten, matrozen en mariniers in totaal zo'n 706.000 poststukken hebben verzonden. De hoeveelheid post die door de onderofficieren en de officieren werd verstuurd (die bovendien voor een groot deel ook nog langer in krijgsgevangenschap verkeerden) komt daar nog bij.

Van de na 1 november 1944 verstuurde 38 stuks post ontving Jan Deremaux slechts 2 brieven en 2 briefkaarten terug. Daarvan zijn er dus 34 nooit terugontvangen en waarschijnlijk verloren gegaan. Daarbij komt nog een onbekend aantal particulieren brieven dat eveneens verloren is gegaan.

Tussen 26 september 1944 en 9 december 1944 ontving Jan geen enkel stuk post.

Onderstaande brieven werden -met het antwoordgedeelte er nog aan- na de bevrijding, op 15 januari 1946 (!) bezorgd in Den Haag:
Brief 161 (geschreven op 11 februari 1945), 163 (geschreven op 25 februari 1945),
Briefkaarten 159 (geschreven op 21 januari 1945), 160 (geschreven op 4 februari 1945) en 164 (geschreven op 25 februari 1945).

12. Terug naar Heidenau

De volgende tekst is deels gebaseerd op artikelen van Sächsische.de (tekst door Jörg Stock). Jan bezoekt Duitsland keer op keer. Zijn vrouw Corry kon nooit helemaal begrijpen waarom hij van de "Moffen" hield (in Nederland een denigrerend synoniem voor de Duitsers, vooral voor de nazi's). Ze hadden immers zijn vaderland bezet en veel mensen vermoord, waaronder Jans broer Martin, die door de SS-veiligheidsdienst SD was doodgeschoten voor spionage. Zoon Charles gelooft dat de zeer verschillende oorlogservaringen van zijn ouders hebben bijgedragen aan het uiteenvallen van hun huwelijk. Het dagboek van zijn vader hielp hem een veel beter beeld van Duitsland te krijgen dan vroeger. Hij meent dat Jan met zijn brief vooral één ding tot uitdrukking wilde brengen: "Niet alle Duitsers waren slecht."

*Jan Deremaux was met zijn soms positieve opvatting over de Duitsers beslist niet de enige Nederlandse krijgsgevangene. Er zijn meer dagboeken van mede krijgsgevangenen waaruit blijkt dat sommigen hun periode van krijgsgevangenschap niet als slecht ervaren hebben. Na het vallen van het IJzeren Gordijn zijn meerderen van hen teruggegaan naar de plaatsen waar ze tewerkgesteld waren. In het algemeen waren de ervaringen van de Nederlanders echter dusdanig slecht dat zij niets meer met Duitsland en de Duitsers te maken wilden hebben en er ook niet meer over wilden praten. Zeker 3.000 Nederlandse krijgsgevangenen en met name zij, die in de Arbeitskommandos van **Brüx, Leipzig, Stuttgart** en **Dresden** waren (allemaal plaatsen die meerdere malen zijn gebombardeerd), zijn naar Nederland teruggekeerd met een vorm van Post Traumatisch Stress Syndroom dat destijds niet herkend werd en dus heel lang onbehandeld bleef. Zij hebben Duitsland en met name de plaatsen waar ze tewerkgesteld waren meestal nooit meer bezocht.*

1993²⁷¹⁾ Een paar dagen geleden keerde de heer Deremaux, die tot zijn pensionering bij het Nederlandse Ministerie van Economische Zaken werkte, terug naar Gröditz om de locatie te bezoeken waar hij onder zeer moeilijke omstandigheden had gewerkt, op de afdeling Rohrbogen, totdat hij op 21 april 1944 opnieuw werd overgeplaatst naar Heidenau. Met "goed en slecht" schetst de inmiddels 80-jarige zijn ervaringen van toen, waarbij de nare herinneringen de boventoon voeren. Er was de vroege winter van 1944 met veel sneeuw, waartegen de klompen weinig bescherming boden. Er was ook de verschrikkelijke luizenplaag, die men niet kon bestrijden. Er was veel te weinig water en de gevangenen moesten zich vaak scheren met koffie. Heeft u daar ook goede herinneringen? Meneer Deremaux weet dat op sommige plaatsen ook krijgsgevangenen werden geslagen, dat ze niet genoeg te eten kregen. Dat is hem allemaal bespaard gebleven. Hij zei dat hij onder de gegeven omstandigheden correct werd behandeld. Er was genoeg groentesoep en brood of aardappelen. En er is ook een ervaring die tot op de dag van vandaag indruk op hem maakt. De heer Deremaux negeerde het strikte verbod op het bijhouden van een dagboek. Een bewaker stemde ermee in, zonder enig risico voor zichzelf, dit dagboek in zijn kluisje te bewaren. En zo heeft meneer Deremaux nu een document van 500 pagina's uit de moeilijkste tijd van zijn leven.

271 Het volgende stukje is overgenomen uit de Gröditz Stadtzeitung "Ausgabe Nr. 7/1993, Seite 103".

Jan Deremaux bij MDSW in Gröditz 1993.

1997 In 1997 bezocht Jan Deremaux Heidenau voor het eerst en gaf enkele pagina's van het dagboek aan Dietmar Diener, de stadsarchivaris van Heidenau. Diener werd daardoor getroffen. Er was bijna niets in het archief over krijgsgevangenen tijdens het Hitlertijdperk. Maar toen werd het contact verbroken. Jan Deremaux was overleden. Zijn zoon Charles kwam pas in 2012 naar Heidenau. Sindsdien stuurde hij dagboekpagina's naar Dietmar Diener. Omdat er in Heidenau geen Nederlandse vertaler te vinden was, vertaalde Charles het rapport van zijn vader in het Engels.

September 2015 - 2019 In september 2015 en opnieuw in 2019 bezocht Charles Deremaux Heidenau. In 2019 waren Charles Deremaux en zijn zoon Jerome terug in Heidenau, in de voetsporen van hun vader en grootvader, vergezeld van archivaris Diener. "Hij weet alles", zegt Jerome Deremaux. Ze waren in Wölkau, waar Jan op 15 oktober 1944 met zijn vrienden twee biertjes dronk. Ze waren in Glashütte en Altenberg, waar Jan op 26 maart 1944 in de strenge winter sneeuw aan het scheppen was. Het was een ontdekkingsreis door de geschiedenis.

2018 - 2022 De artikelen van Sächsische.de op internet waren voor de Nederlandse historicus E. van der Most uit Gouda aanleiding om in 2018 een e-mail te sturen naar het archief in Heidenau, later gevolgd door mail naar www.Gedänkstätten.info. In samenwerking met Sven Gerstner-Nitschke en Franziska Smykalla van AkuBiZ e.V. begon hij in februari 2022 met het bewerken van het dagboek. In juni 2022 maakte hij de vertalingen in het Nederlands, Duits en Engels.

13. Register van krijgsgevangenen

Nederlanders in Heidenau *Radrennbahn* Lager 1112

Achternaam	Voornaam	Kgf Nr.	Geboortedag	Geboorteplaats	Straat	Plaats
Bezemer	Jacob	97420	18-2-1906	Rotterdam	Zegenstraat 33-A	Rotterdam
Bierhuizen	Cornelis Joseph (Nelis)	97396	15-3-1908	Rotterdam	Burg. Roosstraat 34	Rotterdam
Biesmans	Hendrikus	97412	1-1-1905	Maastricht	Heerderweg 52	Maastricht
Bodijn	Wilhelmus Arnoldus (Willem)	97348	17-2-1906	Rotterdam	Heer Nicolaasstraat 32	Rotterdam
Boer de	Jan	97939	10-3-1912	Zaandam	Burg. D.s. Stadstraat 45	Zaandam
Bok	Daniel	97238	31-1-1907	Vlissingen	Verheulstraat 76	Dordrecht
Bouweriks	Pieter Johannes	271355	24-8-1915	Amsterdam	Goudsbloemstraat 53	Amsterdam
Bruijn de	Hendrikus Petrus (Henk)	107899	7-10-1920	Den Haag	Hoogewoerd 72	Leiden
Deremaux	Joannes Hendricus Petrus Maria (Jan)	107353	27-10-1912	Woensel	Vlietstraat 18	Den Haag
Dijk van	Josephus Henricus (Sjef)	97320	23-8-1908	Mierlohout	Houtsestraat 15-B	Mierlohout
Dijk van	Reinier	97384	2-7-1907	Rotterdam	Brielselaan 84	Rotterdam
Dijken van	Klaas	107527	19-4-1917	Stedum	Oudaenstraat 32	Haarlem
Drost	Johan (Joop)	107816	22-7-1919	Amsterdam	Achillesstraat 41-I	Amsterdam
Duffelen van	Johannes	97275	25-9-1907	Rotterdam	Busken Huetstraat 15-A	Rotterdam
Dunkhorst	Hendrik August	97382	17-3-1905	Rotterdam	Resedostraat 52	Rotterdam
Eggersman	Jacob Willem	271747	7-4-1911	Amsterdam	Slotlaan 103	Zeist
Eliasberg	Bertus Christiaan (Bertus)	97258	26-8-1911	Den Haag	Paul Krugerstraat 286	Den Haag
Erkelens van	Jan	97362	3-10-1912	Alkmaar	Zeglis 15	Alkmaar
Gaasbeek	Hendrik	97370	4-3-1920	Ede	Bunschoterpad 11	Ede
Geneuglijk	Gerrit	97344	10-4-1905	Rotterdam	Pleretstraat 35-A	Rotterdam
Goessens	Wilhelmus Johannes	96439	4-12-1913	Hoensbroek	Patersweg 3	Amstenrade
Gommers	Antonius Jacobus	97303	14-1-1912	Ginneken	Valkenstraat 116-A	Breda
Graaff de	Johannes	97944	13-1-1904	Den Haag	Snijderstraat 111	Den Haag
Grashorn	Johann Christian	97319	20-7-1911	Rotterdam	Asterstraat 26c	Rotterdam
Gret	Cornelis Gerardus	97343	15-6-1907	Rotterdam	Electroweg 3-B	Rotterdam
Harthoorn	Adriaan Johannes (Arie)	98256	10-8-1915	Amsterdam	Mauvestraat 63-III	Amsterdam
Hedel van	Frans	271643	27-10-1918	Amsterdam	Jekerstraat 8-III	Amsterdam
Hemelrijk	Martinus	97962	25-11-1904	Amsterdam	Marnixstraat 77-II	Amsterdam
Hendriks	Antoon	97277	13-2-1916	Keulen (Dsl)	Van Weldekenstraat 17	Nijmegen
Hoorn	Bernardus Johannes Hendrikus	271658	18-1-1912	Amsterdam	Rozenstraat 176	Amsterdam
Horick van	Petrus Johannes (Piet)	97371	17-2-1916	Haarlem	Oostindiëstraat 42	Haarlem
Huis	Jacobus Gerbrand	97221	13-5-1918	Den Haag	Rijksstraatweg A284	Heiloo
Jansen	Coenradus (Koen)	97239	25-4-1914	Arnhem	Verlengde Hoflaan 92	Arnhem
Janssens	Fredericus Franciscus (Frits)	97241	30-11-1912	Tilburg	Van Gilsstraat 20	Tilburg
Kampschreur	Antonius J. (Anton)	107415	14-1-1920	Nijmegen	Acaciastraat 32	Nijmegen
Kerklaan	Franciscus Adrianus Michael (Frans)	106640	24-2-1918	Delft	Buitenwatersloot 40	Delft
Kersing	Johannes	96927	8-6-1919	Utrecht	Van der Marckstraat 27	Utrecht
Kokxhoorn	Cornelis (Kees)	106597	7-5-1918	Den Haag	Nunspeetlaan 440	Den Haag
Kraaij van der	Theodorus Johannes Cornelis (Theo)	106779	18-12-1906	Delft	Warmoezierstraat 7	Delft
Laan van der	Frederik (Frits)	97084	5-11-1919	Amsterdam	Barth. Diazstraat 14-II	Amsterdam
Laar van de	Johan (Jan)	97321	20-6-1908	Grünigfeld (Dsl)	Molenstraat 118-B	Gemert
Labordus	Jacobus (Koos)	107683	23-6-1913	Leiden	Morschweg 61	Leiden
Lange de	Jacobus Josias (Joop)	107352	23-8-1912	Boskoop	Fijnjekade 15	Den Haag
Lens	Marinus Johannes (Rien)	106651	14-8-1918	Den Haag	Maagdepalmstraat 1	Den Haag
Letschert	Adrianus Wilhelmus Marinus (Arie)	97957	23-10-1914	Amsterdam	2e Oosterparkstraat 23-II	Amsterdam
Markesteyn	Pieter	97361	22-9-1905	Rotterdam	Hooglandsestraat 204	Rotterdam
Mastenbroek	Johan Marie	107155	3-9-1911	Stolwijk	Plein A48	Stolwijk
Nel	Boudewijn Jacobus	271720	5-7-1908	Haarlem	Jansstraat 34	Haarlem
Oosterhout	Hendrik Adrianus	97304	12-8-1904	Made	Ulvenhoutselaan 3	Breda
Ostkamp	Theodorus	97295	22-5-1910	Rotterdam	Darwinstraat 19	Rotterdam

Ouwehand	Christiaan Cornelis Willem (Chris)	97098	1-6-1913	Rotterdam	Groene Zoom 304	Rotterdam
Paasse	Abraham	271623	12-2-1908	Rotterdam	Josselingh de Jongstaat 24	Dordrecht
Pauw de	Pieter	271549	19-10-1920	Den Haag	Geleenstraat 86	Den Haag
Peerdeman	Cornelis	106602	1-10-1909	Buiksloot	Kuiperstraat 34-III	Amsterdam
Plas van der	Hendrik (Henk)	97337	14-10-1917	Rotterdam	Huygenspark 18	Den Haag
Poot	Hendrik	97335	26-5-1918	Rotterdam	Ir. Hubertstraat 128-B	Rotterdam
Porth	Hermanus Johann Carolus	271728	8-8-1919	Amersfoort	1e Hugo de Grootstraat 33-hs	Amsterdam
Postman	Schwibettus	107027	10-6-1914	Nieuwe Niedorp	Binnenpad 101	Nijmegen
Rheenen van	Gijsbertus Adrianus	97379	4-3-1918	Rotterdam	Borselaarstraat 90-B	Rotterdam
Robart	Hendrik Paulus (Harry)	107359	3-9-1911	Rotterdam	Schieweg 30-C	Rotterdam
Roo de	Thomas (Tom)	107373	28-7-1914	Rotterdam	Gerard Doustraat 29-II	Amsterdam
Roos	Cornelis	97324	7-11-1911	IJsselmonde	Fuikstraat 15	Rotterdam
Rossum van	Arnoldus Martinus	97403	30-9-1904	Oss	Ridderstraat 78	Oss
Schwedler	Matthaeus (Theo)	97317	9-10-1910	Rotterdam	Hoeksestraat 24	Rotterdam
Slootweg	Jan	97323	27-1-1920	Rotterdam	Heer Kerstantstraat 85	Rotterdam
Smit	Gerardus Antonius	97308	30-10-1911	Laren	Geuzenweg 239	Hilversum
Snippenberg van	Johannes	97368	22-12-1906	Ede	Nijverheidslaan 13	Ede
Staveren van	Dirk	97354	12-3-1905	Rotterdam	Wolfphaertsbocht 427	Rotterdam
Sustersen van	Martin	107014	2-8-1918	Nijmegen	Tooropstraat 144	Nijmegen
Swart	Dirk Marinus	106489	24-5-1911	Amsterdam	Monnikenpad 11-1	Amersfoort
Timmerije	Anton	97355	11-3-1917	Lochem	Woerdstraat 6	Lochem
Turèl	Roelof	97373	7-10-1920	Utrecht	Hilvertsweg 169	Hilversum
Vaart van der	Antony (Toon)	97397	4-11-1907	Rotterdam	Gerststraat 14-C	Rotterdam
Velde van de	Jacob Jacobus	271580	29-9-1917	Wissekerke	Zuid-Achterweg A139	Wissekerke
Verdel	Dirk	107390	23-4-1904	Oudewater	Zuiderwal B84	Oudewater
Verhoef	Arie	97971	4-8-1918	Den Haag	Loosduinseweg 761	Den Haag
Vierhout	Jozef Petrus (Joop)	106591	25-8-1918	Den Haag	Glasblazerstraat 5	Den Haag
Visser	Johannes Arie Petrus	97956	13-3-1920	Rotterdam	Pijperstraat 36	Rotterdam
Vliet van	Johannes	97342	8-12-1911	Rotterdam	1e Balsemienstraat 12	Rotterdam
Voets	Lambertus (Bertus)	97297	30-3-1910	St Oedenrode	Kalverstraat 49	Eindhoven
Vries de	Willem Pieter Johannes	97618	28-6-1906	Den Haag	Tollenstraat 4	Rijswijk
Wouters	Petrus	97242	15-5-1910	Amsterdam	St. Willibrordusstraat 50	Amsterdam
Zanden van der	Gerardus Johannes (Gerard)	106642	20-11-1919	Delft	Doelenstraat 178	Delft
Zeeuw de	Hendrik	97296	10-12-1908	Rotterdam	Sophiastraat 36-B	Rotterdam
Zweerts	Arnold	271705	29-11-1918	Bussum	Oude 's-Gravelandseweg 5	Bussum

Nederlanders in Heidenau Lager 1112 tewerkgesteld bij Curt Hule Dohna

Achternaam	Voornaam	Kgf Nr.	Geboortedag	Geboorteplaats	Straat	Plaats
Bouweriks	Pieter Johannes	271355	24-8-1915	Amsterdam	Goudsbloemstraat 53	Amsterdam
Hedel van	Frans	271643	27-10-1918	Amsterdam	Jekerstraat 8-III	Amsterdam
Jonge de	Lucas	107436	15-10-1918	Deventer	Korte Zandstraat 34	Deventer
Meijer	Jacob	107087	4-12-1919	Heerenveen	Heideburen 17	Heerenveen
Pauw de	Pieter	271549	19-10-1920	Den Haag	Geleenstraat 86	Den Haag
Porth	Hermanus Johann Carolus	271728	8-8-1919	Amersfoort	1e Hugo de Grootstraat 33-hs	Amsterdam
Zweerts	Arnold	271705	29-11-1918	Bussum	Oude 's-Gravelandseweg 5	Bussum

Nederlanders in Heidenau Hecker-Werke Lager 1115

Achternaam	Voornaam	Kgf Nr.	Geboortedag	Geboorteplaats	Straat	Plaats
Bauermann	Willem Mattheus	97964	21-2-1911	Gorontalo (NOI)	Thomsonlaan 105-A	Den Haag
Beers van	Adriaan Maria	97617	12-11-1920	Haarlem	Bunschotenstraat 6	Den Haag
Brinks	Hendrik	107076	12-6-1918	Odoorn	Odoornestraat B66	Odoorn
Burgerhof	Antonius Adrianus	97621	13-9-1904	Den Bosch	Gouverneurslaan 634	Den Haag
Castel	Johannes	107921	28-5-1919	Zwolle	Lage Rijndijk 66	Leiden
Dietvorst	Matthijs Cornelis (Thijs)	107133	10-12-1919	Bergen op Zoom	Zuidzijde Haven 7	Bergen op Zoom
Dishoek van	Johannes Hubertus	97784	18-5-1913	Leeuwarden	Scharnderweg 52	Maastricht
Dubbis	Hendrik Johannes	97300	5-2-1919	Bennebroek	Schoollaan 12	Bennebroek
Egmond van	Adrianus	107927	23-9-1918	Schiedam	Driftstraat 1-A	Leiden
Goessens	Wilhelmus Johannes	96439	4-12-1913	Hoensbroek	Patersweg 3	Amsternrade

Graaf de	Herman	108008	20-3-1908	Leiden	Sophiastraat 86	Leiden
Groot de	Christiaan Johannes	106893	17-5-1915	Den Haag	Kockstraat 254	Den Haag
Haddeman	Andries	98073	21-9-1913	Vlaardingen	Stationsstraat 110	Vlaardingen
Hebers	Dirk	97955	10-1-1920	Den Haag	Rhinenstraat 67	Den Haag
Herrewijn	Daniel Albert	107901	13-10-1916	Rotterdam	Vinkenstraat 110	Rotterdam
Jaegers	Francois Hubert	271374	20-11-1916	Maastricht	Akerstraat 2	Maastricht
Koning de	Christiaan Josephus	97378	23-11-1916	Rotterdam	Pretoriaaan 3-B	Rotterdam
Leeflang	Abraham	97776	28-2-1907	Rotterdam		Rotterdam
Mark van der	Levin Johannes Nicolaas (Lou)	97973	24-10-1910	Den Haag	Kraijenhoffstraat 24	Den Haag
Mierement	Johannes	107909	23-5-1920	Leiden	Korte Agnietenstraat 4	Leiden
Mulder	Frans Folkert (Ferry)	98028	12-3-1918	Solo (NOI)	Van Slingelandstraat 123	Den Haag
Nel	Boudewijn Jacobus	271720	5-7-1908	Haarlem	Jansstraat 34	Haarlem
Neuteboom	Johannes	107928	22-10-1915	Leiden	Langegracht 244	Leiden
Noordijk	Willem Frederik	107150	13-9-1911	Rotterdam	Jan Borselestraat 25-B	Rotterdam
Noppe	Willem A.F.	107929	29-8-1915	Haarlem	Pasteurstraat 48	Leiden
Poot	Hendrik	97335	26-5-1918	Rotterdam	Ir. Hubertstraat 128-B	Rotterdam
Puijk	Adriaan Cornelis Marinus	106006	21-1-1913	Den Haag	Jan van Bodestraat 80	Den Haag
Rikkerink	Albert	97299	6-2-1919	Velsen	Lepelaarstraat 45-B	Utrecht
Stek van	Jan	98030	13-12-1904	Alblasserdam	Corn. Smitstraat 26	Alblasserdam
Strube	Hendrik Lodewijk	107956	8-2-1918	Amsterdam	Radioweg 8	Amsterdam
Trijssenaar	Johannes Hendricus	106628	29-3-1919	Den Haag	Van Musschenbroekstraat 52	Den Haag
Vavier	Willem	107908	24-3-1919	Leiden	Looierstraat 31	Leiden
Velders	Jochem	97959	27-10-1916	Rotterdam	Gors C96	Oost Voorne
Zaalberg	Willem (Wim)	107685	13-3-1916	Leiden	Polderlaan 61-B	Rotterdam
Zanden van der	Gerardus Johannes (Gerard)	106642	20-11-1919	Delft	Doelenstraat 178	Delft
Zee van	Jacobus Johannes Th. (Kooos of Jan)	107920	27-7-1919	Den Haag	Vermeerstraat 159	Den Haag
Zuiderwijk	Andries Johannes Franciscus	107193	1-11-1917	Den Haag	Honthuisstraat 63	Den Haag

Nederlanders in Pirna bij de Aschaffener Zellstoff Werke Lager 1243

Achternaam	Voornaam	Kgf Nr.	Geboortedag	Geboorteplaats	Straat	Plaats
Ambags	Jacobus Eduardus Maria	107385	20-1-1912	Steenbergen	Kaaistraat B319	Steenbergen
Boller	Bernardus	96841	24-12-1919	Rotterdam	Zwaanshalskade 36-h	Rotterdam
Deremaux	Joannes Hendricus Petrus Maria (Jan)	107353	27-10-1912	Woensel	Vlietstraat 18	Den Haag
Dijk van	Cornelis	97656	24-2-1911	Gouda	Paulus Potterstraat 253	Den Haag
Dijken van	Klaas	107527	19-4-1917	Stedum	Oudaenstraat 32	Haarlem
Driessen	Theodorus Johan	107008	16-1-1912	Ubbergen	Brederodestraat 70	Nijmegen
Drost	Johan (Joop)	107816	22-7-1919	Amsterdam	Achillesstraat 41-I	Amsterdam
Frenkel	Simon	96839	26-10-1918	Rotterdam	Izaak Hubbertstraat 58	Rotterdam
Goessens	Wilhelmus Johannes	96439	4-12-1913	Hoensbroek	Patersweg 3	Amsternrade
Gulik van	Johannes Jacobus	108018	1-11-1920	Zwammerdam	Havenstraat 27	Woerden
Harthoorn	Adriaan Johannes (Arie)	98256	10-8-1915	Amsterdam	Mauvestraat 63-III	Amsterdam
Kok	Petrus Bernardus Willem Antonius (Piet)	108061	28-12-1920	Den Haag	Langstraat 63	Wassenaar
Kokxhoorn	Cornelis (Kees)	106597	7-5-1918	Den Haag	Nunspeetlaan 440	Den Haag
Laan van der	Frederik (Frits)	97084	5-11-1919	Amsterdam	Barth. Diaszstraat 14-II	Amsterdam
Letschert	Adrianus Wilhelmus Marinus (Arie)	97957	23-10-1914	Amsterdam	2e Oosterparkstraat 23-II	Amsterdam
Mackay	Johannes	108058	23-7-1919	Schiedam	Amperestraat 25-B	Schiedam
Mastenbroek	Johan Marie	107155	3-9-1911	Stolwijk	Plein A48	Stolwijk
Moerland	Johannes	106880	10-1-1914	Den Haag	Prins Hendrikstraat 55-E	Den Haag
Ouwehand	Christiaan Cornelis Willem (Chris)	97098	1-6-1913	Rotterdam	Groene Zoom 304	Rotterdam
Ouwerkerk	Matthijs	107679	27-5-1910	Leiden	Roemer Visserstraat 38	Leiden
Poeijer van	Johannes Cornelis (John)	108023	26-9-1920	Roosendaal	Elsstraat 62	Breda
Roggeveen	Cornelis Jacobus	106868	13-5-1918	Capelle a/d IJssel	Brandstraat 126	Den Haag
Rombouts	Peter André	107409	17-9-1904	Roosendaal	Theresiastraat 23	Roosendaal

Rueck	Jacobus Albertus	106667	27-4-1917	Den Haag	Zuiderparklaan 484	Den Haag
Sennef	Jacobus Johannes	107717	9-12-1920	Amsterdam	Hilvertsweg 82	Hilversum
Snellens	Johannes Hubertus	108532	12-3-1913	Terheijden	Moleneind H346	Terheijden
Trubendorffer	Hendrik Jacobus	105778	31-3-1913	Weesp	Nieuwelaan 28-B	Delft
Verstraaten	Petrus	107397	30-11-1915	Rucphen	Spoorstraat 172	Roosendaal
Vos	Antonius Petrus Johannes	106088	24-9-1919	Amsterdam	Van Ostadestraat 446	Amsterdam
Vries de	Jan Simon	106339	10-4-1920	Den Haag	Abrikozenstraat 30	Den Haag

14. Namenregister

Namen van personen zijn normaal geschreven

Namen van bedrijven zijn **vet**

Namen van plaatsen zijn **vet** en **schuin**

A

A.E.G.-Werke..... 480, 481, 482, 501
Adam 86, 89, 90
Admiraal 220, 538, 555
Aleman..... 50
Alewijn..... 291, 529
Almelo 30, 55
Altenberg..... 395
Altengrabow 2, 3, 10, 31, 32, 33, 38, 39, 40, 43, 48,
50, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 76, 80, 88,
97, 102, 104, 106, 108, 116, 130, 133, 136, 138,
191, 205, 384, 459, 518
Altstadt..... 370, 561
Apeldoorn..... 30
Ardenne 55
Arnold 27, 96, 105, 136, 151, 171, 187, 200, 229,
255, 282, 287, 288, 289, 294, 308, 326, 331,
333, 347, 391, 406, 455, 459, 462, 463, 470,
491, 580
Aschaffener Zellstoff Werke..... 310, 331, 360,
378, 420, 427, 437, 438, 465, 477, 478, 480,
486, 488, 499, 581
Askamp 240
Auerbach Herr 367, 549, 550
Aussig 526, 539

B

Bad Bentheim..... 31
Bad Münster..... 561
Bahnhof Heidenau-Süd 375, 420, 422
Bahnmeisterei Riesa 427, 429
Baraké..... 555, 557, 560, 565
Bautzen 271, 490, 530, 531, 532
Bebra 559
Bekkers 93, 105, 136, 188, 455
Bellmann 536
Berg, van de 17, 22, 36, 50, 55, 93, 136
Bergießhübel..... 532
Berg-Henkman, v.d..... 256
Berkhout 51, 243
Berserik..... 189
Bettembourg 564
Bezemer..... 290, 579
Biederitz 61
Bielatal 528
Bierhuizen.. 376, 380, 394, 399, 439, 442, 450, 451,
457, 458, 460, 579
Biernij 282, 283, 287
Bingen 154
Birkwitz 419
Boden 440, 469, 479
Boden Herr 440, 469, 478
Bodenbach..... 290, 526

Bodijn. 377, 397, 398, 412, 415, 416, 435, 447, 451,
579
Bos 17
Bos Truusje 29
Bosewitz 434
Bouboulle..... 531
Bouweriks 459
Bouzonville 562
Braunschweig 31
Brefeld 561
Breslau 482, 485, 495
Broer 552, 558, 564
Bruijn de 466
Bruin de 190, 373
Brüx 79, 83, 96, 97, 348, 461, 484, 577
Budenheim 560
Bullee 282
Bürgstad 555
Burkhardswalde 362, 541
Burschke 390
Bussel, van 95, 97, 103, 149, 176

C

Cassa 38, 68, 83
Castel 550, 552
Chemnitz..... 549, 552
Ciére..... 48
Ciney 569
Claasen..... 146
Cohen (van Dongen) 90
Constant 287

D

Damme van..... 271
Delitzsch 61
Demmler..... 417
Denneman 210, 211
Dessau 61
Deventer 30, 102, 580
Dietvorst 299, 580
Dijk van 372
Dijken van 528, 579, 581
Dishoek van..... 530
Dahma 541
Dohna . 262, 329, 362, 408, 415, 423, 434, 460, 580
Dommelen van..... 67, 83, 149
Dooremalen van 20
Dorf Wehlen 523
Dresden . 62, 73, 154, 258, 259, 260, 261, 265, 268,
271, 273, 274, 282, 284, 289, 290, 291, 293,
294, 298, 320, 338, 357, 361, 366, 369, 370,
371, 418, 427, 438, 443, 476, 485, 490, 492,

493, 494, 495, 496, 499, 500, 503, 506, 514, 519, 525, 526, 528, 533, 535, 552, 555, 558, 577	
Dresden-Altstadt	370
Dresden-Neustadt	503
Dresden-Reick	301
Drewag	427, 428
Drost...355, 366, 368, 369, 378, 393, 394, 414, 417, 420, 424, 425, 426, 431, 432, 433, 434, 439, 440, 442, 443, 446, 447, 449, 450, 451, 452, 454, 457, 460, 461, 462, 468, 469, 470, 471, 474, 475, 477, 479, 482, 484, 486, 496, 497, 498, 506, 507, 508, 509, 516, 527, 528, 529, 537, 538, 542, 558, 579, 581	
Duchroth	561
Duffelen van.....	267, 372, 410, 417, 579
Düsseldorf	468, 473, 481, 483

E

Eggersman.....	459
Egmond, van.....	550, 552
Ehrhardt	342
Eijdsen	569
Eilenburg	61
Eisenach	559
Elbesandsteingebergte	338
Eschenau	561
Essig-Kühne	370
Expeditie-Hempel	370

F

Falkenberg	61
Feldmühle	358
Feldschlossen	539
Fischenbach	561
Fischer .329, 340, 382, 392, 409, 416, 440, 461, 545	
Fischer Herr.....	453
Flieden	560
Flöha	554
Franke.....	522, 532
Frankfurt am Main	560
Fransen.....	151
Freier.....	532
Frenkel.....	496
Frijlink.....	522
Fritsche Herr.....329, 340, 381, 386, 392, 393, 408, 414, 421, 422, 423, 436, 440, 445, 446	
Fröttstadt	559
Fulda	560
Funke .320, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 331, 333, 335, 338, 339, 340, 341, 342, 351, 352, 353, 355, 357, 378, 387, 388, 394, 400, 402, 405, 407, 408	
Fürstenhausen	561

G

Gaag, van der.....	83, 149
Gaertner261, 301, 304, 305, 306, 312, 360, 369, 407, 411, 446, 452, 453, 454, 458, 476	
Gagneur.....	73
Galjé.....	555

Gechter & Kühne 306, 311, 312, 313, 314, 317, 342, 400, 493	
Geer Lemmen, van	49, 60, 78, 83, 189, 190, 213, 391
Geleen	570
Gelnhausen	560
Gerling & Rockstroh	282, 427, 438, 555
Gerritsen.....	102
Gerstingen	559
Giesbers.....	20, 221
Gilze-Rijen	244
Gittersee	428, 430
Goessens.....	299, 579, 580, 581
Gohlis	109
Gommern	61
Gorknitz	434
Görlitz	522
GOSAG 268, 269, 312, 316, 317, 320, 322, 324, 327, 331, 338, 344, 350, 360, 365, 382, 392, 398, 401, 408, 410, 414, 415, 416, 420, 421, 422, 424, 425, 426, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 439, 440, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 449, 450, 452, 453, 454, 458, 461, 464, 469, 470, 471, 474, 542	
Gotha	559
Grashorn.....	276, 277, 283, 579
Grinten, van der.....	176, 202, 223, 279
Gröditz 2, 3, 109, 110, 117, 118, 124, 125, 126, 127, 140, 142, 147, 159, 167, 170, 171, 183, 194, 209, 210, 218, 228, 250, 267, 271, 276, 280, 290, 291, 292, 310, 325, 371, 382, 404, 452, 479, 522, 534, 555, 557, 577, 578	
Grossenhain	291, 299, 420, 522
Großsedlitz	415
Groupa	419
Grupont	567

H

Halle	177
Hammerslag.....	107
Hanau	560
Hargimont	567
Harinck.....	17, 93, 196
Harthoorn.....	528, 579, 581
Haversin	569
Hecker-Werke ... 271, 299, 301, 310, 311, 313, 331, 332, 360, 378, 396, 397, 408, 412, 420, 427, 429, 438, 461, 465, 468, 471, 474, 477, 479, 482, 485, 486, 487, 493, 512, 516, 527, 529, 530, 534, 535, 536, 540, 552, 564, 580	
Heesbeen.....	187
Heidenau2, 3, 261, 262, 265, 267, 268, 269, 271, 272, 276, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 298, 299, 302, 306, 312, 313, 317, 321, 323, 326, 328, 332, 338, 346, 348, 353, 357, 358, 359, 362, 363, 365, 366, 367, 369, 370, 371, 374, 375, 378, 384, 394, 395, 398, 399,403, 404, 405, 406, 409, 411, 414, 416, 419, 420, 421, 422, 424, 427, 434, 435, 436, 437, 439, 440, 441, 444, 445, 446, 448, 449, 450, 451, 452, 454, 459, 462, 467, 468, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 486, 488, 493, 494, 495, 496, 498, 499, 501, 502, 506, 507, 515, 516, 522, 534, 536,	

538, 539, 540, 541, 542, 543, 545, 546, 548,
557, 577, 578, 579, 580
Heidenauer Papierfabrik.....342, 347
Heidenau-Gommern.....313, 363
Helmig..... 438
Helvoort, van 51
Hengst..... 207
Herleshausen..... 559
Hiddink..... 29
Hildesheim.....31, 522
Höcherberg..... 561
Höckendorf 552
Hoefnagels..... 28
Hoenderdos 206
Höhnebach 559
Hohnstein461, 522
Holzmann437, 460
Hoorn..... 459
Horick, van..... 422, 431, 454, 458, 460, 469, 501
Hörschel..... 559
Horst van der 96
Hulsen 88
Hurkmans 388, 546, 549, 552
Huy 569

J

Jansen97, 99, 450, 451
Janssens..... 369
Jemelle..... 567
Jessen 61
Jingl Herr 301, 302, 303, 359, 360, 362, 363, 365,
367, 368, 369, 370, 371, 374, 375, 376, 379,
380, 381, 382, 385, 386, 388, 392, 396, 397,
399, 402, 404, 405, 432, 448
Johanniter ziekenhuis 462
Joppe 36

K

Kampschreur..... 443, 449, 452, 460, 467, 482, 531,
536
Kerklaan.....458, 462
Kerpel 18
Kes 186
Kessels . 94, 157, 175, 177, 179, 181, 185, 196, 200,
212, 214, 238, 244, 398, 505, 506
Kittelmann111, 117, 120
Klein Bettingen..... 564
Kluge..... 353
Knepper 522
Knoet 205
Köhler 453
Kohlmühle 522
Kok.....158, 167
Kok de 492
Königstein 375, 528, 532, 533
Königswartha 271, 272, 274, 276, 280, 285, 286,
287, 298, 420, 426, 431, 522
Koning de..... 73
Königswartha..... 532
Koppen68, 69, 83, 149
Koselitz427, 430
Kraaij, van de550, 552

Krause 361, 362
Krippen 474
Kronenburg..... 207
Kruimel 97
Krul 78
Kübler & Niethammer..... 290
Kühnel375, 376, 450, 451
Kunze369, 398, 422, 539
Küttner 267, 539

L

Labazan..... 382
Lameijn 174
Lange Lorche 303
Lange, de..... 26, 46, 49, 64, 94, 105, 398, 411, 416,
417, 418, 420, 433, 436, 439, 440, 452, 453,
454, 460, 469, 474, 484, 487, 492, 493, 496,
497, 504, 516, 525, 527, 531, 536, 537, 542
Langenhennersdorf527, 532, 535, 539, 540
Lauterecken 561
Lehmann 347
Leipzig..... 61, 62, 90, 177, 201, 517, 522, 528, 577
Lens..... 453, 457
Letschert 515
Libramont 567
Liege 569
Lilienthal..... 481
Lindemann.....408, 409, 413, 414
Lindemann Herr. 311, 344, 386, 400, 401, 402, 405,
410, 411, 414, 415, 425, 464
Loos, de..... 164
Lörx 17
Luxembourg-stad 564

M

M.I.A.G.339, 443, 493
Maagdenburg 32
Maastricht..... 569
Mainz..... 560
Marche en Famenne 567
Mark, van der..... 550, 552
McKay 496
Memmersdorf 554
Metz..... 562, 563
Middledeutsche Kunstanstalt 435
Mieras..... 96, 161
Middledeutsche Papierfabrik301, 442, 461, 476
Mittel-Deutsche Stahl Werke ...124, 126, 134, 164,
199, 271, 290, 291, 292, 314, 353, 427, 452
Mittelpunkt der Welt 434
Monit-Werke 387
Mühlberg 2, 3, 61, 62, 63, 64, 70, 71, 72, 73, 76, 77,
78, 83, 86, 88, 95, 99, 100, 104, 109, 116, 122,
123, 126, 133, 137, 139, 140, 146, 148, 151,
157, 162, 164, 176, 181, 183, 184, 186, 187,
195, 205, 229, 235, 239, 244, 246, 273, 290,
298, 310, 319, 331, 375, 384, 404, 429, 437, 459
Mulder 159, 167
Munster 36, 85
Mütze 426

N

<i>Namur</i>	569
<i>Naninne</i>	569
<i>Napoleonstein</i>	528
Nauta	31, 34, 53, 102
Nel	459
<i>Neuburxdorf</i>	62, 73
<i>Neu-Dietendorf</i>	559
<i>Neufchateau</i>	565
<i>Neuhausen</i>	561
<i>Neumann</i>	359, 409, 431
Neumann Herr	359, 405, 443
<i>Neunkirchen</i>	561
<i>Neustadt</i>	370, 495
Neuteboom	151, 187
<i>Niedersedlitz</i>	339, 423, 441, 464, 493, 552

O

<i>Obervogelgesang</i>	522
<i>Odernheim</i>	561
<i>Oehmiger</i>	361, 395
Oerlemans	193, 199
Olde Hengel	97
<i>Oldenzaal</i>	30
<i>Osnabrück</i>	31
Ouwehand	426

P

Paasse	459
Pauw, de	459, 550
<i>Pechhütte</i>	353, 467, 536, 542, 546
Peerdeman	474
Pellekorn ..17, 94, 97, 136, 149, 190, 196, 200, 251, 333	
Petersen	505
<i>Peterswalde</i>	541
<i>Petzold & Auerhahn</i>	366
<i>Pfütze</i>	370
Pietzrijkowski	433
<i>Pirna</i>	2, 3, 4, 266, 267, 268, 299, 310, 322, 353, 360, 363, 367, 371, 378, 381, 390, 395, 405, 408, 414, 420, 422, 424, 427, 431, 434, 437, 439, 441, 442, 444, 445, 447, 449, 450, 452, 454, 457, 460, 461, 462, 464, 467, 468, 470, 471, 474, 475, 477, 478, 480, 482, 485, 486, 487, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 499, 506, 507, 512, 522, 523, 525, 526, 529, 530, 532, 533, 534, 535, 536, 538, 539, 540, 541, 542, 546, 557, 561, 575, 581
Plas, van der	149
Poeijer van	509
Poot	452
Porth	459
<i>Prossen</i>	442, 458, 477, 514
Pruijm	154, 161
<i>Purschke</i>	390, 400, 420, 421, 422, 424, 425, 442

R

Raaijman	96
<i>Radeberg</i>	261, 268, 272, 404, 525

<i>Radebeul</i>	90, 272, 388, 525
<i>Radrennbahn</i>	427
<i>Rapido Werke</i>	430
<i>Rathen</i>	522
Reijnders	228, 254, 255, 315, 317, 574
Renne	207, 228, 234, 258, 259
<i>Rheinmetall-Borsig</i>	468, 473, 476, 481, 483, 488
<i>Riesa</i>	109
<i>Riesa-Gröba</i>	427
Rij, van	102, 207
Robart ..271, 290, 379, 398, 399, 404, 414, 432, 433, 438, 512, 531, 538, 550, 561, 580	
<i>Rockstroh</i> ..464, 468, 470, 471, 472, 473, 474, 476, 477, 480, 481, 483, 484, 486, 487, 488, 507, 520, 536, 541, 542	
<i>Roermond</i>	570
Roggeveen	502
Rombouts	527
Romeijn	79
Roo, de	154, 371, 393, 465, 504
<i>Rosenthal</i>	419, 528
<i>Rössler</i> ..261, 335, 345, 353, 358, 360, 362, 363, 366, 370, 371, 375, 377, 378, 379, 382, 387, 390, 398, 403, 405, 424, 431, 434, 439, 449, 450, 451, 469, 473, 483, 501, 520, 526, 529, 537, 539, 540, 541, 544, 545, 546, 547, 548	
Rössler Herr ..387, 540, 541, 544, 546, 548, 549, 550, 552	
<i>Rostorz</i>	399
<i>Rottwerndorf</i>	535
<i>Rottwernsdorf</i>	394, 395
<i>Ruhland</i>	291
<i>Rüsselheim</i>	560

S

<i>Sachsen-Werke</i>	428, 493
<i>Salem Aleikum</i>	370
<i>Sauermann Gasthof</i>	112, 114
Scheltema	24
Schirmer Herr	495
<i>Schleifscheiben</i>	427, 428
<i>Schmidt</i>	425, 432, 437, 538
<i>Schmorkau</i>	350
Schoenmaker	29
Schönwalder	293, 323, 325, 344, 357, 358, 360, 368, 372, 374, 377, 378, 381, 388, 393, 409, 410, 434, 445, 451, 462, 479
Schouten	88, 143
<i>Sedlitz</i>	541
<i>Seebergen</i>	559
<i>Seidel & Naumann</i>	154, 284, 427, 430, 555
<i>Seifert</i> ..301, 303, 306, 367, 385, 387, 404, 410, 426, 433, 443, 461, 472	
Sennef	536
<i>Sereaing</i>	569
<i>Siegmar</i>	554
<i>Siemens Glasfabrik</i>	427
Snijders	98, 153, 186
Snippenberg	439, 442, 447, 452, 468, 580
Soonius	93, 214, 256, 295, 491
Speijk, van	106, 149, 196, 200
Sprechert Herr	333, 334, 372
<i>Stadt Wehlen</i>	522

Stauchitz	361
Steen van der.....	17
Steinau	560
Stijl, van der.....	97
Straver	112, 211, 218, 231, 258, 259
Sturm Herr .	353, 357, 358, 362, 363, 366, 367, 370, 371, 372, 377, 378, 387, 388, 395, 399, 403, 431, 439, 443, 449, 450, 467, 483, 495, 539, 549
Stuttgart	577

T

Tenert Herr	363, 439, 546
Teplitz	526
Tettero.....	186
Thamm	371, 390
Thionville	562, 564
Tiefenau	126
Tiggelen, van.....	98
Timmerije	454, 477, 480
Tip.....	333
Tobroek	87
Tolboom	53, 54
Torgau	61
Toxandria	187
Trubendorffer	526, 527, 528, 536, 539
Tuijl van	228, 254, 255
Turel.....	349

U

Uhlmann	403, 450
Uhlmann Herr	366, 370, 375, 417, 443, 450
Urwank	381, 425, 453
Urwank Herr	453
Uttewalde	523

V

Vaart, van der	372, 460
Velde, van de	459
Veltmeijer	17, 34, 56, 59, 82
Verboom.....	190
Verdel	423, 467
Verstraaten.....	515
Vierhout.....	453, 458, 463, 467, 468, 471, 474, 477, 480
Vink.....	84

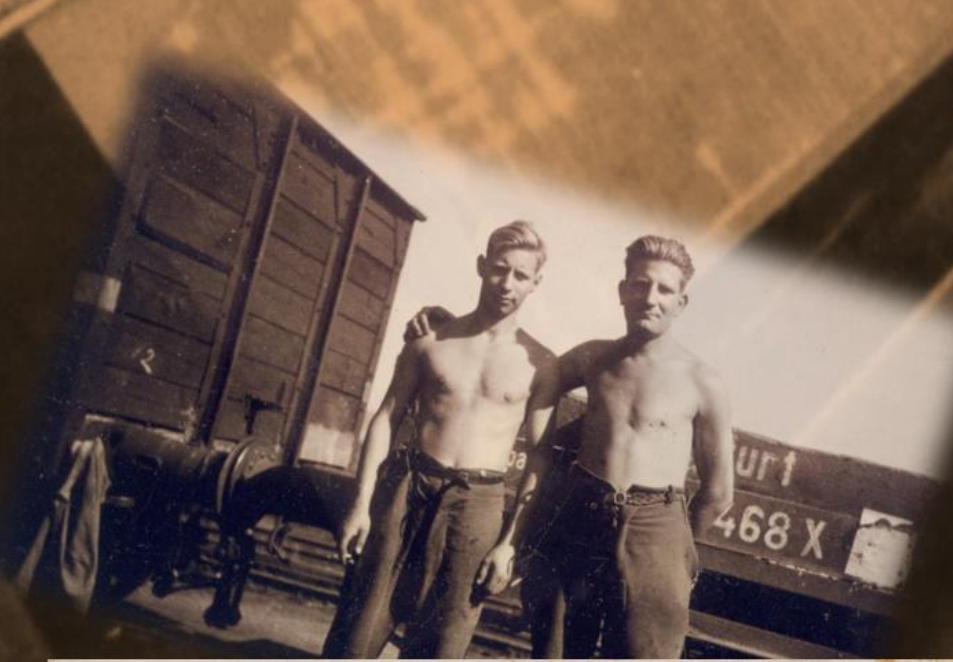
Visé	569
Vloemans ...	162, 164, 171, 181, 202, 214, 229, 230, 238, 244, 245, 246, 249, 256
Voets.....	398, 471, 580
Volkmar Hänig	438
Vos	437, 479
Vries de.....	87
Vries, de	143

W

Waard de	310, 429
Walker	433, 447, 451, 452
Walther Herr.....	306, 320, 360, 407, 411, 458
Walzenführer.....	376, 457
Wandersleben	559
Weeren van	50
Weert	570
Weesenstein	362, 434
Wege, van de	145
Weißbach ..	261, 262, 268, 270, 293, 301, 311, 313, 325, 347, 348, 355, 359, 365, 367, 369, 375, 376, 381, 386, 434, 438, 441, 447, 448, 450, 453, 470, 474, 536
Wijnen	187, 212
Wildeck	559
Wissen, van.....	202
Witvliet	199
Wobbe	199, 201
Wölkau	423, 434
Wolthuizen	68, 189, 190
Wülfnitz	320
Wülknitz	109, 140, 142, 153, 207, 430, 479, 516, 528
Wutha	559

Z

Zaalberg.....	534
Zanden, van der	453, 460
Zee van	547, 550, 552
Zeiss-Ikon	357, 370
Zerbst	61
Zieren.....	74
Zsachwitz	370
Zschieren	416
Zucker	179, 212
Zweerts	459, 462, 471

Hier abtrennen!

H

Kriegsgefangenenpost (Gebührenfrei)

Antwort-Postkarte M.

An den Kriegsgefangenen

H.P.M. DEREMHUK

Absender:

Vor- und Zuname:

Ort:

Str.

Gefangenenummer:

107353

Lager-Bezeichnung:

1112.

M.-Stammlager IV A

Art.-Kda.

Hohnstein (Sächs. Schweiz)

1112

Deutschland (Duitschland)

